

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡ. ΓΑΛΑΝΟΥ

**Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα
των τελούντων υπό κράτηση προσώπων**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ**

2011

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡ. ΓΑΛΑΝΟΥ

**Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα
των τελούντων υπό κράτηση προσώπων**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ**

2011

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Αθήνα

- Ιπποκράτους 23 - 106 79 Αθήνα

Τηλ.: (+30 210) 33.87.500, Fax: (+30 210) 33.90.075

Θεσσαλονίκη

- Φράγκων 1 - 546 26 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: (+30 2310) 535.381, Fax: (+30 2310) 546.812

- Εθνικής Αμύνης 42 - 546 21 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: (+30 2310) 244.228, Fax: (+30 2310) 244.230

<http://www.sakkoulas.gr> • email: info@sakkoulas.gr

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη και του συγγραφέα.

© 2011

05-05-256

ISBN: 978-960-445-780-9

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

“La justice ne saurait s’arrêter à la porte des prisons”
Campbell et Fell c. Royaume-Uni, 28-6-1984, § 69

Στον μονάκριβο αδελφό μου Αργύρη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΛΕΩΝΙΔΑ ΚΟΤΣΑΛΗ

Με το βιβλίο «Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων» η Μαρία Γαλανού εισέρχεται με στιβαρότητα στο επιστημονικό δυναμικό της χώρας μας. Η μελέτη αυτή έγινε δεκτή πριν από ένα χρόνο ως διδακτορική διατριβή από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η αξιολόγησή της με «Άριστα» είναι απολύτως δικαιολογημένη. Η συγγραφέας με ακρίβεια, διεισδυτικότητα και πληρότητα καλύπτει ένα ιδιαίτερος ενδιαφέρον θέμα, όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα δοκιμάζονται, αναδεικνύεται δε η σημασία και η εμβέλεια του Κράτους Δικαίου. Εξετάζονται συνδυαστικά τα ελληνικά νομοθετικά κείμενα, η ΕΣΔΑ και οι διεθνείς συμβάσεις, αναπτύσσονται συνθετικές σκέψεις, ενώ η νομολογία ιδιαίτερα του ΕΔΔΑ αποτελεί το κρίσιμο σημείο ελέγχου. Η εξέταση του θέματος από τη Μαρία Γαλανού είναι πολυπρισματική. Έχοντας στη διάθεσή της μεγάλο φάσμα γνώσεων μπορεί και οδηγείται σε κριτικά συμπεράσματα που είναι και από νομοθετικής πλευράς αξιολογήσιμα. Η διασύνδεση της συγγραφέως με τον ΠΚ και τον ΚΠΔ είναι απτή και τούτο της επιτρέπει να κινηθεί με άνεση στον ευρύ χώρο των ποινικών επιστημών.

Η σωφρονιστική αντιμετώπιση προσώπων που βρίσκονται σε κράτηση αποτελεί ευαίσθητο τμήμα της δικαιοπολιτικής και δικαστηριακής κατεύθυνσης του σύγχρονου κράτους. Και τούτο γιατί η εγκληματικότητα που έχει αναπτυχθεί στις τελευταίες δεκαετίες θέτει ζητήματα που αξιώνουν διαφοροποιημένη αντιμετώπιση απ' ότι στο παρελθόν. Η πολυπολιτισμική σύνθεση της κοινωνίας μας δεν επιτρέπει πλέον εφσυχασμό αλλά ούτε δικαιολογεί βιαστικές και σαρωτικές αντιδράσεις. Η αντίδραση της υπεύθυνης πολιτείας θα πρέπει να είναι απότοκος προβληματισμού, στοχασμού, νηφαλιότητας και σοβαρότητας. Η κεφαλαιώδης διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 του Συντάγματός μας διευκολύνει στη χάραξη της σωφρονιστικής κατεύθυνσης. Από την άλλη μεριά η αποτελεσματική άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής σε περίοδο έντονων και –ενίοτε– βαριάς εγκληματικότητας προϋποθέτει αναθεώρηση σχεδιασμού, οικονομικούς πόρους και συνέπεια στην εφαρμογή των δικαστικών αποφάσεων. Ποινικό Δίκαιο και Σωφρονιστική Νομοθεσία τελούν σε αμφίδρομη σχέση: Ποινικό Δίκαιο χωρίς αποτελεσματική Σωφρονιστική Νομοθεσία καθίσταται θεωρητική κατασκευή· αντιστρόφως Σωφρονιστική Νομοθεσία χωρίς κατασταλαγμένο Ποινικό Δίκαιο στερείται δικαιώσεως.

Η Μαρία Γαλανού με το παρόν βιβλίο υπερέβη τους αρχικούς στόχους και τις προσδοκίες μας. Μας δίνει ένα πολύτιμο εργαλείο για σήμερα και για αύριο. Απομένει στην Πολιτεία να το αξιοποιήσει δείχνοντας εγρήγορση, ετοιμότητα αλλά και ικανότητα απορρόφησης. Η Μαρία Γαλανού αποτελεί μια από τις μεγάλες ελπίδες της ακαδημαϊκής κοι-

νότητας της χώρας μας. Ανήκει στην πρώτη γραμμή. Ανήκει στους νέους επιστήμονες που καλούνται να στελεχώσουν τα Πανεπιστήμιά μας θέτοντας στη διάθεσή τους τη γνώση τους, το ήθος τους, την εργατικότητα τους.

Καθηγητής Λεωνίδας Κοτσαλής
Διευθυντής του Τομέα Ποινικών Επιστημών
του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Η παρούσα εργασία υποβλήθηκε ως διδακτορική διατριβή στον Τομέα Ποινικών Επιστημών του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών τον Δεκέμβριο του 2010. Την επίβλεψη της διατριβής ανέλαβε, μετά από την αποχώρηση του αρχικού επιβλέποντα Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη λόγω εκπαιδευτικής άδειας, ο Καθηγητής κ. Λεωνίδας Κοτσαλής. Και τους δύο οφείλω να ευχαριστήσω για την μέχρι σήμερα σημαντική καθοδήγησή τους, ιδιαίτερα όμως τον κ. Κοτσαλή και για την μεγάλη τιμή που μου έκανε να προλογίσει με θετικό τρόπο την παρούσα έκδοση. Πολλές ευχαριστίες απευθύνω και στα άλλα δύο μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, την Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Τόνια Τζαννετάκη και τον Λέκτορα κ. Στράτο Παπαθανασόπουλο, για το ειλικρινές ενδιαφέρον τους. Δεν θα ήθελα να παραλείψω να ευχαριστήσω και τα τέσσερα μέλη ΔΕΠ του Τομέα Ποινικών Επιστημών που συμπλήρωσαν την επταμελή εξεταστική επιτροπή, ενώπιον της οποίας υποστήριξα την διατριβή μου στις 2-3-2011. Έτσι, απευθύνω ευχαριστήριους χαιρετισμούς στον Καθηγητή κ. Χρίστο Μυλωνόπουλο, στον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Ηλία Αναγνωστόπουλο και στην Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Μαρία Κρανιδιώτη για τα επαινετικά τους σχόλια και την ομόφωνα θετική αξιολόγηση της διδακτορικής μου διατριβής με τον βαθμό «άριστα». Ευχαριστώ, επίσης, και το έβδομο μέλος της επταμελούς επιτροπής, τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Νικόλαο Λίβο, αν και απουσίασε κατά την ημέρα της προφορικής υποστήριξης.

Ωστόσο, η ολοκλήρωση αυτής της μελέτης δεν θα είχε ευοδωθεί χωρίς τις κατάλληλες βιβλιογραφικές πηγές και χωρίς την αναγκαία οικονομική ενίσχυση. Ως προς τις πρώτες, εκτός από τις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Συμβουλίου της Ευρώπης και κυρίως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, επισκέφθηκα τις βιβλιοθήκες των Νομικών Σχολών των Πανεπιστημίων της Λιέγης, της Χαιδελβέργης και του Εδιμβούργου. Ως προς τη δεύτερη, σημαντικές υπήρξαν δύο ερευνητικές υποτροφίες. Η μεν μου χορηγήθηκε το 2008 από το Υπουργείο Παιδείας και το Βρετανικό Συμβούλιο, επιτρέποντάς μου να αντλήσω μέρος της βιβλιογραφίας μου από τις βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων Queen Mary και London School of Economics του Λονδίνου και του Ινστιτούτου Εγκληματολογίας Leon Radzinowicz του Πανεπιστημίου Cambridge. Η δε εγκρίθηκε λίγο πριν από την παράδοση της διατριβής μου από το Πρόγραμμα ΕΣΠΑ «Ηράκλειτος II».

Το ταξίδι μέχρι την περάτωση της διδακτορικής μου διατριβής ταυτίστηκε χρονικά με μια δύσκολη, απαιτητική και επίπονη περίοδο εποικοδομητικής μαθητείας στην θέση του ωρομίσθιου συνεργάτη στον Τομέα Ποινικών Επιστημών, τα μέλη ΔΕΠ του οποίου στο σύνολό τους, εν ενεργεία και ομότιμα, πρέπει να ευχαριστήσω. Δεν ξεχνώ, άλλωστε, τα όσα διδάχθηκα δίπλα τους τόσο κατά την περίοδο των προπτυχιακών και των μεταπτυχιακών μου

σπουδών όσο και κατά την συμμετοχή μου στις ερευνητικές δραστηριότητες του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Αθηνών. Οφείλω, όμως, να ομολογήσω ότι το ταξίδι αυτό δεν θα ήταν γοητευτικό και αξέχαστο, αν δεν ήταν τόσο συναρπαστικά μοναχικό. Και δεν θα ήταν τόσο ευχάριστο, εάν δεν είχα δίπλα μου τους τρεις πιο σπουδαιότερους συμπαράστατες μου, τους γονείς μου και τον αδελφό μου. Έτσι, δεν φθάνει ένα μόνο ευχαριστώ για την υπομονή, την άοκνη υποστήριξη, την θάλασσα της ενθάρρυνσης, της συμπαράστασης και της αγάπης που μου πρόσφεραν, με ισχυρότερη την αδιάψευστη και βαθιά ουσιαστική παρουσία της μητέρας μου. Διότι δεν αρκεί να θέλεις να ανακαλύψεις τα όριά σου, πνευματικά και σωματικά· το σπουδαιότερο είναι να ξέρεις ότι κάποιος μοιράζεται μαζί σου αυτές τις ανησυχίες χωρίς αντίηλλαγμα. Και ανώτερη όλων υπήρξε σ' όλη αυτή τη διαδρομή η συμπαράσταση της Θείας γενναιοδωρίας και ευλογίας, προς την οποία υποκλίνομαι.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά τις Εκδόσεις Σάκκουλα ΑΕ και τον κ. Γιάννη Παπαρηγοράκη για τον επαγγελματισμό τους και την προσεγμένη φροντίδα τους κατά την διαχείριση της παρούσας έκδοσης αλλά και για την άψογη συνεργασία μας.

Αθήνα, 21 Νοεμβρίου 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Καθηγητή Λεωνίδα Κοτσαλή.....	IX
Πρόλογος της συγγραφέως	XI
Περιεχόμενα.....	XIII
Συντομογραφίες	XXIII

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οι πνευματικές βάσεις του ελληνικού Σωφρονιστικού Κώδικα

1. Ιστορικά προλεγόμενα.....	1
1. Νομοθετική εξέλιξη	1
2. Συγκυριακές θεσμικές μεταβολές.....	3
2. Θεσμικές βάσεις του ΣωφρΚ.....	5
1. Ουδετερότητα στη μεταχείριση	6
2. Η αρχή της νομιμότητας	9
1. Το άρθρο 1 ΣωφρΚ.....	9
2. Οι υποχρεώσεις της σωφρονιστικής διοίκησης.....	10
3. Η προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.....	11
4. Η συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης των κρατουμένων	14
1. Στοιχεία ειδικής πρόληψης	14
2. Κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί κατά την κράτηση	19
3. Η λειτουργικότητα της πολιτικής της επανένταξης.....	22
5. Η αρχή της ισότητας.....	24
6. Ο σεβασμός της άσκησης και απόλαυσης των δικαιωμάτων των κρατουμένων.....	25
1. Έκφραση της θεμελιώδους αρχής του κράτους δικαίου.....	25
2. Η θεωρία της «ειδικής σχέσης εξουσίας»	26
3. Περιεχόμενο της έννοιας «περιορισμός της προσωπικής ελευθερίας»	28
4. Περιορισμοί των δικαιωμάτων	30
7. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας.....	32
3. Ζητήματα έκτισης της ποινής	36
1. Η διάσταση του χώρου	36
2. Η φυλακή ως χώρος διαχείρισης της φτώχειας.....	38
3. Επιφυλάξεις πραγματικής εφαρμογής	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ζητήματα προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας των κρατουμένων

1. Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και την ασφάλεια	43
1. Το έννομο αγαθό.....	43

2. Η έννοιες «ελευθερία» και «ασφάλεια».....	44
1. Το θετικό τους περιεχόμενο	44
(α). Γενικά.....	44
(β). Η συνολική θεώρηση	46
(γ). Το θεώρημα των αυτοτελών εννοιών.....	47
(γ1). Η αυτοτέλεια της έννοιας «ασφάλεια».....	47
(γ2). Το εννοιολογικό «όχημα» του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ	48
(i). Η σχέση «προσωπικής ασφάλειας» και «ασφάλειας του ατόμου» .	48
(ii). Οι περιπτώσεις αγνοουμένων.....	49
(iii). Οι περιπτώσεις διατάραξης ή απώλειας της ιδιοκτησίας.....	50
(iv). Status positivus libertatis.....	52
(v). Η ρήτρα των «θετικών υποχρεώσεων» (: «positive obligations»).....	54
(δ). Η αιτιολογική βάση προστασίας δυνάμει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ	56
2. Ορισμός διά αρνητικού προσήμου.....	57
2. Οι περιορισμοί του δικαιώματος στην ελευθερία	59
1. Η νομοθετική πρόβλεψη	59
2. Το περιεχόμενο των «αυτόνομων εννοιών»	61
3. Η «νόμιμη ή κανονική» στέρηση της ελευθερίας.....	62
3. Εγγυήσεις υπέρ στερουμένων νομίμως την ελευθερία τους προσώπων.....	65
1. Η θέσπιση γενικών και ειδικών δικαιωμάτων.....	65
2. Το δικαίωμα πληροφόρησης.....	66
3. Το δικαίωμα επανόρθωσης.....	67
4. Παραπομπή ενώπιον δικαστή συντόμως και δίκη εντός λογικής προθεσμίας (άρθρο 5 παρ. 3)	68
1. Προσδιοριστικές προσεγγίσεις.....	68
2. Οι περιπτώσεις τρομοκρατικών αδικημάτων	72
3. Σύνδεση προσωρινής κράτησης και τεκμηρίου αθωότητας.....	76
4. Παραπομπή «συντόμως»	77
5. Παραπομπή ενώπιον δικαστή	79
6. Δίκη «εντός λογικής προθεσμίας».....	80
5. Η εξέταση της νομιμότητας της κράτησης «εντός βραχείας προθεσμίας»	84
1. Ζητήματα ενεργητικής νομιμοποίησης	84
2. Η έννοια του δικαστηρίου και οι εξουσίες του.....	88
3. Το περιεχόμενο της προσφυγής επί της νομιμότητας	89
4. Η έννοια της «βραχείας προθεσμίας»	90
5. Η προδικασία υπό την σκέπη του άρθρου 6 της Σύμβασης.....	91
4. Η κράτηση επικίνδυνων ατόμων λόγω ψυχικής νόσου	93
1. Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 παρ.1 περ.ε΄ ΕΣΔΑ.....	93
2. Προϋποθέσεις εγκλεισμού ψυχικά νοσούντων	95
3. Πρόσθετοι όροι νομιμότητας της κράτησης του άρθρου 5 παρ.1 περ. ε΄	98
1. Οι συνθήκες κράτησης.....	98
2. Οι δικονομικές διευκολύνσεις	99
4. Οι κρατούμενοι των άρθρων 69 και 71 ΠΚ.....	101

1. Τα μέτρα ασφαλείας του ΠΚ	101
2. Τα υποκείμενα του άρθρου 69 ΠΚ.....	102
3. Επιβολή και διατήρηση του μέτρου ασφαλείας	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Προστατευόμενες πτυχές της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας

1. Εκφάνσεις της πνευματικής ελευθερίας.....	107
1. Η θρησκευτική ελευθερία	107
1. Η συνταγματική προστασία του άρθρου 13	107
2. Διεθνής και περιφερειακή προστασία	108
3. Θέματα θρησκευτικής φύσης των κρατουμένων	112
(α). Η άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων	112
(β). Η διατροφή ως σεβασμός των θρησκευτικών πεποιθήσεων	114
(γ). Τα καθήκοντα του θρησκευτικού λειτουργού	114
(γ1). Οι νομοθετικές ρυθμίσεις	114
(γ2). Η λειτουργική διάσταση της θρησκείας.....	116
2. Η ελευθερία της έκφρασης.....	121
1. Η προστασία του άρθρου 14 παρ.1 Σ	121
2. Η πρόβλεψη των άρθρων 19 ΔΣΑΠΔ και 10 ΕΣΔΑ	122
(α). Η αναλυτική ρύθμιση του Διεθνούς Συμφώνου	122
(β). Το εύρος προστασίας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.....	123
(β1). Το περιεχόμενο της ελευθερίας έκφρασης	123
(β2). Η ρήτρα της αναγκαιότητας των περιορισμών.....	124
3. Το δικαίωμα έκφρασης κατά την κράτηση	127
(α). Η ελευθερία λήψης πληροφοριών στο ΣωφρΚ	128
(β). Η διατύπωση γνώμης από κρατούμενο.....	129
(β1). Από πρώην πολιτικό πρόσωπο	130
(β2). Ενώπιον στη δικαστική εξουσία.....	131
(β3). Συνέντευξη από καρτοτηλέφωνο της φυλακής	132
(γ). Η δημοσιοποίηση της εικόνας του κρατουμένου.....	135
3. Το δικαίωμα του εκλέγειν.....	140
1. Εκφάνσεις του status activus	140
2. Το δικαίωμα ψήφου των κρατουμένων.....	141
(α). Νομοθετική ρύθμιση.....	141
(α1). Η ευρωπαϊκή κατοχύρωση.....	141
(α2). Το εθνικό δίκαιο	144
(β). Η απόφαση Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2 της 6-10-2005.....	147
(β1). Τα πραγματικά περιστατικά.....	147
(β2). Ιστορικές καταβολές του δικαιώματος ψήφου.....	147
(β3). Οι περιορισμοί της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος	148
(β4). Οι κρατούμενοι ως εκλογείς	149
2. Η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας.....	150
1. Ο ιδιωτικός βίος.....	150
1. Η συνταγματική πρόβλεψη	150

2. Η περιπτωσιολογική απεικόνιση της ιδιωτικής σφαίρας κατά το ΕΔΔΑ	153
(α). Η ευρεία έννοια του ιδιωτικού βίου	153
(β). Η παροχή ιατρικής βοήθειας	156
(γ). Η απεργία πείνας.....	161
(δ). Ενδοσωματικοί έλεγχοι	166
2. Η οικογενειακή ζωή	170
1. Τα συστατικά στοιχεία της οικογένειας	170
2. Η τέλεση γάμου	172
3. Οι οικογενειακές σχέσεις των κρατουμένων	174
(α). Γενικά.....	174
(β). Οι επισκέψεις στο χώρο της φυλακής.....	175
(γ). Η χορήγηση άδειας	179
(γ1). Η λειτουργική χρησιμότητα των αδειών.....	179
(γ2). Γενικές προϋποθέσεις	182
(γ3). Προϋποθέσεις χορήγησης τακτικής άδειας.....	184
(γ4). Ειδικότερες περιπτώσεις αδειών	189
(δ). Δικαίωμα τεκνοποίησης	191
(ε). Η μητρότητα κατά την κράτηση	193
(στ). Η σεξουαλική ζωή των κρατουμένων	197
3. Διαστάσεις του δικαιώματος επικοινωνίας.....	199
1. Εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς ρυθμίσεις.....	199
2. Το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ	200
1. Παροχή σχετικής προστασίας.....	200
2. Τα χαρακτηριστικά των περιορισμών.....	202
(α). Το περιεχόμενό τους	202
(β). Η ερμηνεία τους	204
(β1). Η Σύμβαση ως «ζωντανό εργαλείο»	204
(β2). Το περιθώριο εκτίμησης.....	207
3. Κοινό σύστημα περιορισμών	211
(α). Η νομιμότητα των περιορισμών.....	211
(β). Η αναγκαιότητα των περιορισμών.....	213
(γ). Το δημοκρατικό πνεύμα	216
3. Εκφάνσεις της επικοινωνίας	217
1. Επικοινωνία με δικηγόρο	217
(α). Φύση του δικαιώματος και τρόποι επικοινωνίας.....	217
(β). Η περίπτωση των αλλοδαπών κρατουμένων	223
(γ). Ο εμπιστευτικός χαρακτήρας της επικοινωνίας	226
(γ1). Η διά ζώσης επικοινωνία	226
(γ2). Κάμψη του απαραβίαστου της επικοινωνίας συνηγόρου-κατηγορουμέ- νου.....	228
2. Ο σεβασμός της αλληλογραφίας	231
(α). Λελογισμένες και συνήθεις απαιτήσεις της κράτησης	231
(β). Άνοιγμα και ανάγνωση των επιστολών	233
(γ). Ειδικές περιπτώσεις λογοκρισίας	236
(δ). Απόπειρα χωρίων ή εξαφάνιση του σώματος της επιστολής.....	238

(ε). Άρνηση παροχής γραφικής ύλης	239
(στ). Ιατρική αλληλογραφία	239
3. Τηλεφωνική επικοινωνία	241

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Το δικαίωμα στην σωματική ακεραιότητα και υγεία

1. Βασικές αρχές του άρθρου 3 ΕΣΔΑ	243
1. Το πεδίο προστασίας	243
2. Η φύση της προστασίας	244
1. Απόλυτη προστασία και ρήτρα παρέκκλισης	244
2. Οι περιπτώσεις τρομοκρατίας	246
3. Η αρχή της αναλογικότητας	248
(α). Qualified and unqualified rights	248
(β). Μονάδες μέτρησης στη διαδικασία στάθμισης	250
(β1). Ο «ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας»	250
(β2). Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια	252
3. Η περιγραφή της τριπλής απαγόρευσης	253
1. Η σχέση μεταξύ των τριών απαγορεύσεων	253
2. Το περιεχόμενο των τριών εννοιών	255
3. Οι διαστάσεις της εξευτελιστικής μεταχείρισης	257
(α). Το στοιχείο της ταπείνωσης	257
(β). Παραδείγματα εξευτελιστικής μεταχείρισης	258
4. Περιπτώσεις βασανιστηρίων	259
1. Η νομολογία του ΕΔΔΑ	259
2. Το εθνικό δίκαιο	262
(α). Ιστορικές καταβολές των ρυθμίσεων του ΠΚ	262
(β). Η ρύθμιση του άρθρου 7 παρ.2 Σ	265
(γ). Η φύση των τιμωρούμενων στα άρθρα 137Α-137Δ ΠΚ εγκλημάτων	266
5. Ενεργητική νομιμοποίηση	270
6. Παθητική νομιμοποίηση	273
7. Δικονομικές αρχές	276
1. Η δικονομική υποχρέωση διερεύνησης	276
2. Η σχέση των άρθρων 3 και 13 ΕΣΔΑ	279
3. Κανόνες απόδειξης	281
8. Ειδικά θέματα μεταχείρισης κρατουμένων	282
1. Οι γενικοί όροι κράτησης	282
2. Ειδικές συνθήκες κράτησης	287
(α). Η κράτηση υπό ειδικό καθεστώς επιτήρησης	287
(β). Η δέσμευση με χειροπέδες	289
(β1). Στο πλαίσιο μεταγωγών	289
(β2). Δέσμευση κρατουμένων με προβλήματα υγείας	292
(γ). Τοποθέτηση στην απομόνωση	293
3. Η σύζευξη ζωής και θανάτου στον φυλακτικό χώρο	299
(α). Η θανατική ποινή στην ΕΣΔΑ	299

(β). Το δικαίωμα στη ζωή.....	303
(γ). Θάνατος κρατουμένου.....	305
(γ1). Ως συνέπεια των ενεργειών κρατικών οργάνων.....	306
(γ2). Ως συνέπεια εγκληματικής ενέργειας συγκρατουμένου.....	312
(i). Η ευάλωτη θέση των κρατουμένων.....	312
(ii). Περιστασιακή πρόληψη στους χώρους κράτησης.....	313
(γ3). Ως συνέπεια αυτοχειρίας.....	321
(i). Η τομή των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης.....	321
(ii). Ο κύκλος αιτίων και αιτιατού.....	324
(iii). Προληπτικά μέτρα κατά των αυτοτραυματισμών.....	328
4. Βιασμός κρατουμένου.....	332
2. Η προστασία της υγείας στη διάρκεια του εγκλεισμού.....	335
1. Η πρόβλεψη του εθνικού δικαίου.....	335
1. Ορισμός της υγείας.....	336
2. Το ελληνικό σύστημα προστασίας της υγείας.....	336
(α). Η συνταγματική πρόβλεψη.....	336
(β). Οι επιμέρους νομοθετικές ρυθμίσεις.....	337
(β1). Η ειδική νομοθεσία.....	337
(β2). Η ποινική πρόβλεψη.....	338
(γ). Η φύση του δικαιώματος στην υγεία.....	339
(γ1). Γενικά.....	339
(γ2). Η υγεία ως ατομικό δικαίωμα.....	341
(i). Η νέα παράγραφος 5 του άρθρου 5 Σ.....	341
(ii). Η προστασία της γενετικής ταυτότητας.....	342
(ii1). Η διάταξη της παρ. 5 εδ.β' του άρθρου 5 Σ.....	342
(ii2). Οι διεθνείς συμβάσεις για την βιοϊατρική.....	342
(ii3). Οι φορείς του δικαιώματος.....	344
(γ3). Η υγεία ως κοινωνικό δικαίωμα.....	345
(i). Το προστατευτικό περιεχόμενο του ά. 21 παρ.3 Σ.....	345
(ii). Η εξασφαλιστική διάσταση του δικαιώματος υγείας.....	349
2. Οι συνιστώσες του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.....	350
1. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό.....	350
2. Παροχή ιατρικής περίθαλψης.....	353
(α). Γενική πρόβλεψη ενόψει των θετικών υποχρεώσεων.....	353
(β). Προσέκρουσα ιατρική φροντίδα.....	356
(γ). Οι συνθήκες κράτησης ως αιτία βλάβης της υγείας των εγκλεισθέντων.....	361
3. Κρατούμενοι που χρειάζονται ειδική μεταχείριση.....	362
(α). Ανάπηροι.....	362
(β). Πάσχοντες με AIDS.....	366
(β1). Ιστορικές πληροφορίες.....	366
(β2). Πιθανότητες μετάδοσης του ιού στη φυλακή.....	367
(β3). Μεταχείριση οροθετικών κρατουμένων.....	370
(γ). Ηλικιωμένοι.....	373
(δ). Ψυχικά ασθενείς.....	378
(δ1). Κατά την έκτιση της ποινής τους.....	378

(δ2). Εγγυήσεις κατά την φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών	381
(ε). Ουσιοεξαρτημένοι	388
(ε1). Οι χρήστες που πρέπει να υποβληθούν σε ειδική μεταχείριση.....	388
(ε2). Χρήση ναρκωτικών κατά την κράτηση	395
(ε3). Εξάρτηση από αλκοόλη και κάπνισμα	397

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οι συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα με αφετηρία τη νομολογία του ΕΔΔΑ

I. Τα σωφρονιστικά καταστήματα.....	401
1. Οι δομικές ανεπάρκειες.....	401
1. Βασικές αρχές	402
2. Ιστορική αναφορά: Η πρώτη καταδίκη της Ελλάδας	404
3. Ελλείψεις και δυσλειτουργία των κτηριακών υποδομών	405
1. Διοικητική κράτηση	405
2. Σωφρονιστικός εγκλεισμός.....	406
(α). Η Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου	406
(α1). Το πλαίσιο διαβίωσης	408
(α2). Η αξιολόγηση του ΕΔΔΑ.....	411
(β). Τα ειδικά κελιά των κρατούμενων της «17 Νοέμβρη»	412
(β1). Οι υλικές συνθήκες κράτησης.....	412
(β2). Το καθεστώς απομόνωσης	413
(β3). Η επικοινωνία με το δικηγόρο	414
(β4). Δηλώσεις σε δημοσιογράφο	415
(γ). Η ασφικτική διαβίωση στις περιφερειακές φυλακές	416
2. Ζητήματα ιατρικής περίθαλψης.....	416
1. Απόρριψη αιτήσεων αποφυλάκισης για λόγους υγείας	416
2. Η λήψη ασφαλιστικών μέτρων	419
3. Νοσηλεία στο νοσοκομείο της φυλακής	421
3. Θεσμικοί προβληματισμοί	424
II. Χώροι αστυνομικής κράτησης	429
1. Κρατούμενοι υπό απέλαση.....	429
1. Το άρθρο 74 ΠΚ.....	429
2. Η κράτηση υπό απέλαση ατόμων.....	431
3. Οι θέσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου	433
1. Κράτηση με σκοπό την απέλαση δυνάμει δικαστικής απόφασης	433
2. Κράτηση με σκοπό την απέλαση στο πλαίσιο διοικητικής διαδικασίας.....	436
3. Οι διαδοχικές απελάσεις.....	441
2. Υπόδικοι	443
3. Κρατούμενοι υπό μεταγωγή.....	444
4. Χώροι κράτησης αιτούντων άσυλο.....	445
1. Διασφάλιση στοιχειωδών όρων διαβίωσης.....	445

2. Δικαίωμα ενημέρωσης των αθληοπαών	448
5. Η χρήση βίας από αστυνομικούς με θύματα κρατουμένων.....	451
1. Κατά την αστυνομική προανάκριση	455
2. Σε βάρος ατόμων υπό τον έλεγχο της αστυνομίας	458
3. Κατά προσώπων που φορούν χειροπέδες	460

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η έννομη προστασία του κρατουμένου

I. Ένδικα βοηθήματα και μέσα κατά την κράτηση	463
1. Βασικές αρχές δικαστικής προστασίας.....	463
1. Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας	463
2. Το δικαίωμα για παροχή πληροφοριών από τη Διοίκηση	468
2. Η εισαγγελική εποπτεία	469
1. Γενικά καθήκοντα του εισαγγελέα-επόπτη	469
2. Η διαδικασία της εκτέλεσης της ποινής.....	475
3. Ειδικά καθήκοντα του εισαγγελέα-επόπτη	477
3. Ο Συνήγορος του Πολίτη	480
1. Θεσμική κατοχύρωση	480
1. Γενική πρόβλεψη.....	480
2. Η διοικητική διάθρωση των σωφρονιστικών καταστημάτων	481
2. Η δικαιοδοσία του ΣτΠ επί των αιτημάτων κρατουμένων	482
1. Το άρθρο 20 παρ.2 του ν.3772/2009	482
2. Η διάταξη του άρθρου 7 παρ.3 ΣωφρΚ	484
3. Η αναγνώριση των πορισμάτων του ΣτΠ από το ΕΔΔΑ.....	485
II. Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης	487
1. Η περιφερειακή προστασία του δικαιώματος αποζημίωσης.....	487
2. Η αξίωση προς αποζημίωση	489
1. Ζητήματα παραδεκτού και εννόμου συμφέροντος	489
2. Η πραγματική βάση της αξίωσης	492
1. Ο σκοπός της δίκαιης ικανοποίησης	492
2. Το είδος της αιτούμενης αποζημίωσης.....	496
(α). Γενικές αρχές	496
(β). Η ηθική βλάβη	496
(γ). Η υλική ζημία	497
(δ). Το θεώρημα των «τριών ταχυτήτων» προστασίας των δικαιωμάτων	501
3. Η εκτελεστότητα των αποφάσεων περί αποζημίωσης.....	503
1. Η έλλειψη ρητής νομοθετικής πρόβλεψης.....	503
2. Τρόποι συμμόρφωσης των κρατών-μελών με τη νομολογία του ΕΔΔΑ	507
4. Ο θεσμός της αποζημίωσης κατά το ελληνικό δίκαιο	515
1. Ο νόμος 4915/1931 και τα άρθρα 533-545 ΚΠΔ.....	515

2. Η μη εφαρμογή του νόμου	516
1. Αντικειμενικοί λόγοι.....	516
(α). Η ιστορική συγκυρία	516
(β). Η νομοτεχνική αστοχία των ρυθμίσεων.....	517
(γ). Η αναγκαιότητα προσαρμογής στο νέο ευρωπαϊκό θεσμικό περιβάλλον.....	518
2. Υποκειμενικοί λόγοι	520
3. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Ν.2915/2001.....	522
1. Η ευθύνη των δικαστικών λειτουργιών.....	522
2. Προϋποθέσεις της αποζημίωσης.....	523
(α). Ουσιαστικές προϋποθέσεις.....	523
(α1). Ενεργητική νομιμοποίηση.....	523
(α2). Πότε δεν θεμελιώνεται δικαίωμα αποζημίωσης.....	525
(β). Δικονομικές προϋποθέσεις.....	527
(β1). Αρμόδιο δικαστήριο.....	527
(β2). Κατάθεση αίτησης.....	528
(β3). Η συζήτηση επί της αίτησης.....	530
(β4). Το περιεχόμενο της αξίωσης.....	530
3. Ζητήματα αποδοτικότητας του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.....	531

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική.....	537
Αλλοδαπή	559
Ευρετήρια	581

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
α.ν.	αναγκαστικός νόμος
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρμ	Αρμενόπουλος
ΑρχΝομ	Αρχείο Νομολογίας
ΒουλήΑΠ	Βούλευμα Άρειου Πάγου
γαλλήΣ	Γαλλικό Σύνταγμα
γερμΚΠΔ	Γερμανικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
Γνωμ	Γνωμοδότηση
ΓνωμΕισΑΠ	Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Άρειου Πάγου
ΓνωμΕισΠρωτΠατρ	Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Πρωτοδικών Πατρών
ΓΣΗΕ	Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών
Δ	Δίκη
ΔιάτΑνακρΧαλκ	Διάταξη Ανακριτή Χαλκίδας
ΔκΒ	Διακήρυξη για την προστασία όλων των προσώπων από τα βασανιστήρια και από άλλους τρόπους σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας
ΔκΠ	Δίκαιο & Πολιτική
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΔΣΔΠ	Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού
ΔΣΟΚΜΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα 1966
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό)
ΔιΔικ	Διοικητική Δίκη
ΔιοικΠρωτΘεσ/νίκης	Διοικητικό Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης
ΕΔΔ	Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕθνΕπιτρΔΑ	Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕκΒ	Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων (CPT)
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης της 18-10-1961

ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
ελλΣωφρΚ	Ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας (ν.2776/1999)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΥ	Εθνικό Σύστημα Υγείας
ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ	Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης
ΕσΚανΛειτΕΚΚΝ	Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων (ΥΑΔικ.62367/47503/21-6-2005, ΦΕΚ Β΄ 889/30-6-2005)
ΕφΕλλΝομ	Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών
ΕφΘεσ	Εφετείο Θεσσαλονίκης
ΚανΣτρΦυή	Κανονισμός Στρατιωτικών Φυλακών
ΚΔιοικΔ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
Κ.Ε.Μ.	Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών
ΚΧΘΚΔΕ	Κοινοτικός Χάρτης Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων 1989
ΚΔιοικΔιαδ	Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας (ν.2690/1999)
ΚΔιοικΔικ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας (ν.2717/1999)
ΚωδΜετΚρ	Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων (ν.1851/1989)
ΚΝΝ	Κώδικας Νόμων για τα Ναρκωτικά
ΚΠΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚυπρΣ	Κυπριακό Σύνταγμα
ΜονΔιοικΠρωτΙωαν	Μονομελές Διοικητικό Πρωτοδικείο Ιωαννίνων
ΜονΠρωτΠατρ	Μονομελές Πρωτοδικείο Πετρών
ΜΟΔΗή	Μεικτό Ορκωτό Δικαστήριο Ηλείας
ΜΟΕΠειρ	Μικτό Ορκωτό Εφετείο Πειραιά
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΔΑΔ	Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ΟήΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
ΟΣΔ	Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας
ΟήΣτΕ	Ολομέλεια Συμβουλίου της Επικρατείας
ΠαραγγΕισΑΠ	Παραγγελία Εισαγγελέα Αρείου Πάγου
π.δ.	Προεδρικό Διάταγμα
ΠεντΕφΛαρ	Πενταμελές Εφετείο Λάρισας
ΠερΔικ	Περιβάλλον & Δίκαιο
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
Πηλαγίάρ.	Πηλαγίριθμος

ΠΛογ	Ποινικός Λόγος
ΠοινΔικ	Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΔικ & Εγκλ	Ποινική Δικαιοσύνη & Εγκληματολογία
ΠοινΧρ	Ποινικά Χρονικά
ΠΟΥ	Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας
ΠραξΛογΠΔ	Πράξη και Λόγος του Ποινικού Δικαίου
ΠΠρΠρωτ	Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ
ΣΕΕΚΚ	Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης
Σ	Σύνταγμα
ΣγχΘ	Σύγχρονα Θέματα
ΣΠΔ	Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης
ΣκΒ	Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων
ΣυμβΠλημΘεσ	Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣτΕ ΠΕ	Πρακτικό Επεξεργασίας του Συμβουλίου της Επικρατείας
ΣτΠ	Συνήγορος του Πολίτη
ΣυμβτΕυρ	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣυμβΠλημΘεσ	Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης
ΣωφρΚ	Σωφρονιστικός Κώδικας
ΤετΠρΠρωτ	Τέταρτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ
ΤοΣ	Το Σύνταγμα (περιοδικό)
ΤριμΕφΚακΠατρ	Τριμελές Εφετείο Κακουρηγημάτων Πατρών
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
Υπερ	Υπεράσπιση
Χρον	Χρονικά
ΧΗΕ	Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Add	Addiction
AddRes&Th	Addiction Research & Theory
AddTh	Addiction and Theory
Ag&Ag	Age and Ageing
AJS	American Journal of Sociology
AJSS	Asian Journal of Social Sciences
AIDS&Beh	AIDS and Behavior
Anglo-Am. L. Rev.	Anglo-American Law Review
AmCrimLRev	American Criminal Law Review

ANZJ Crim	Australian and New Zealand Journal of Criminology
ANZJP	Australian and New Zealand Journal of Psychiatry
APMH&MHSR	Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research
BehSc&L	Behavioral Sciences and the Law
Brit.J.Criminol.	The British Journal of Criminology
Brit.J.Soc.	The British Journal of Sociology
Brit.J.Psycl.	The British Journal of Psychology
BVerGE	Bundesverfassungsgericht
CalifLR	California Law Review
CamLJ	Cambridge Law Journal
CJC	Canadian Journal of Criminology
CJCCJ	Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice
CLWR	Common Law World Review
CPT	Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment
ConJRev	Contemporary Justice Review
CrimDel	Crime & Delinquency
CL&SC	Crime, Law & Social Change
CBMH	Criminal Behavior and Mental Health
CJB	Criminal Justice and Behavior
CJS	Criminal Justice Studies
CrimLB	Criminal Law Bulletin
CrimLJ	Criminal Law Journal
CrimLR	Criminal Law Review
Crim	Criminology
Crim&CrimJus	Criminology and Criminal Justice
CritPH	Critical Public Health
CS	Cultural Studies
D & S	Déviance et Société
Dis&Soc	Disability & Society
Drugs	Drugs: education, prevention and policy
ErlChDev&Care	Early Child Development and Care
Epidemiol. Infect.	Epidemiology and Infection
EArchPsClinNeur	European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience
EBLR	European Business Law Review
E.H.R.L.R.	European Human Rights Law Review
EurJCrCL&CJ	European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice

EurJrimP&Res	European Journal on Criminal Policy and Research
EurJrim	European Journal of Criminology
EJEpidem	European Journal of Epidemiology
EJHealthL	European Journal of Health and Law
EurJMigrL	European Journal of Migration Law
Eur. LR	European Law Review
E.L.Rev. HRSUR.	European Law Review HUMAN RIGHTS SURVEY
EPL	European Public Law
Ford LR	Fordham Law Review
GA.J.INT'L & COMP.L.	Georgia Journal of International and Comparative Law
GG	Grundgesetz
Hav. HRJ	Harvard Human Rights Journal
Har.HRLJ	Harvard Human Rights Law Journal
HJCJ	Howard Journal of Criminal Justice
H.R.L.R.	Human Rights Law Review
JAGS	Journal of the American Geriatric Society
JComHeal	Journal of Community Health
JCJ	Journal of Criminal Justice
JLibr&InfSci	Journal of Librarianship and Information Science
JSocIss	Journal of Social Issues
JUrbAf	Journal of Urban Affairs
JCrimL	The Journal of Criminal Law
JCrimL&Crim	The Journal of Criminal Law and Criminology
JCLCPS	The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science
JFPP	The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology
JForPs&Ps	The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology
JHCPU	Journal of Health Care for the Poor and Underserved
JPs&MenHNurs	Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing
J SocWel & FamL	Journal of Social Welfare and Family Law
JUH	Journal of Urban Health (Bulletin of the New York Academy of Medicine)
JoP	Justice of the Peace
ICLQ	International and Comparative Law Quarterly
IntJUrb&RegSt	International Journal of Urban and Regional Studies
IntRev.Adm.Sc.	International Review of Administrative Sciences
L&S Rev.	Law & Society Review
LCrimPs	Legal and Criminological Psychology
LeidJInterL	Leiden Journal of International Law

LivLR	Liverpool Law Review
Mar.L.Rev.	Maryland Law Review
Med.L.Rev.	Medical Law Review
Med. Sci. Law	Medical Science Law
MichLR	Michigan Law Review
MN LR	Minnesota Law Review
MSchrKrim	Monatschrift für Kriminologie
Mod&ConFran	Modern & Contemporary France
MLR	Modern Law Review
Monash ULRev.	Monash University Law Review
Nebr.L.Rev.	Nebraska Law Review
NortIrelLQ	Northern Ireland Legal Quarterly
Nott LJ	Nottingham Law Journal
OxfJLegSt	Oxford Journal of Legal Studies
Pol&Polit	Policy & Politics
PrisJ	The Prison Journal
ProbJ	Probation Journal
PsQ	Psychiatric Quarterly
PunSoc	Punishment & Society
RefSurQ	Refugee Survey Quarterly
RIndOrg	Review of Industrial Organization
RCCJP	Revue Canadienne de Criminologie et de Justice Pénale
SocScQ	Social Science Quarterly
StanLR	Stanford Law Review
StatLR	Statute Law Review
StVollzG	Strafvollzugsgesetz
TC	Theoretical Criminology
UNSW LJ	University of New South Wales Law Journal
Yale LJ	The Yale Law Journal
VirgLRev	Virginia Law Review
Wash.L.Rev.	Washington Law Review
ZfStrVo	Zeitschrift für Strafvollzug

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ

1. Ιστορικά προλεγόμενα

1. Νομοθετική εξέλιξη

Η μεταχείριση των κρατουμένων στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα ρυθμίζεται από τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα που θεσπίστηκε με το ν. 2776/1999. Πρόκειται για τη δεύτερη συστηματική νομοπαρασκευαστική προσπάθεια της μεταπολιτευτικής περιόδου, η οποία κατέληξε στην ψήφιση νόμου για την διασφάλιση της ενδεδειγμένης λειτουργίας των σωφρονιστικών κοινοτήτων, που αντιστοιχούν στις λειτουργούσες στην χώρα μας φυλακές, και κυρίως την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Είχε προηγηθεί η θέσπιση του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων με το ν.1851/1989, η εφαρμογή του οποίου συνάντησε έντονες αντιδράσεις σε ένα κλίμα θεσμικής αμφιβολίας και ανασφάλειας για τους κρατουμένους, με συνέπεια τη διέλευσή του μέσω πολλών νομοθετικών τροποποιήσεων. Μετά την παρέλευση διαστήματος συντομότερου του εξαμήνου από την ψήφιση του ΚωδΜετΚρ, ανεστάλη η ισχύς μερικών διατάξεών του, προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι αντίστοιχες του α.ν.125/24.8-4.9.1967 (: «Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και ασφαλιστικών μέτρων»)¹, του ηλεγόμενου μόνο κατ' ευφημισμόν «χουντικού νόμου» ενόψει του αναγκαστικού χαρακτήρα του, ώστε εν τέλει εφαρμόζονταν παραπληρωματικά δύο νομοθετικά κείμενα². Ταυτόχρονα, προστέθηκε και άρχισε να ισχύει ως άρθρο 15α το άρθρο 1 παρ.1 του ν.1877/9-3-1990 «Τροποποίηση του ν.1851/1989 και άλλες διατάξεις».

1. Με το ν.1868 της 10ης Οκτωβρίου 1989 για την «Τροποποίηση, αντικατάσταση και συμπλήρωση διατάξεων του ν.1756/1988 κ.λπ.» ορίστηκε, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 22 παρ.2 εδ.β' ότι: «Ανατέλλεται μέχρι 31-12-1990 η εφαρμογή των παραγράφων 1 έως 3 του άρθρου 15 και η εφαρμογή των άρθρων 58 έως 60 και 64 έως 76 του ν.1851/1989 «Κώδικας Βασικών Κανόνων για την Μεταχείριση των Κρατουμένων και άλλες διατάξεις». Για το ίδιο χρονικό διάστημα διατηρείται η ισχύς των άρθρων 53 έως 63 του α.ν.125/1967 «Σωφρονιστικός Κώδικας».». Βλ. σχετικά Στέργιο Αλεξιάδη (1991β), Ο Νέος «Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 119-125.

2. Κατά μία άποψη η σωφρονιστική ιστορία της χώρας μας διαιρείται σε τέσσερις περιόδους. Η πρώτη περίοδος αντιστοιχεί στα έτη 1823-1900, η δεύτερη καλύπτει το διάστημα 1901-1950, η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται από τα δύο βασικά νομοθετήματα της μεταπολεμικής σωφρονιστικής πολιτικής που εκφράζεται διά του α.ν.125/1967 και του ν.1851/1989 και η τέταρτη και τελευταία εκτείνεται από το αμέσως μετά την ψήφιση του ΚωδΜετΚρ διάστημα μέχρι και την ψήφιση του ν.2776/1999. Βλ. Στέργιο Αλεξιάδη (2001), Σωφρονιστική, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 25 και 89-113.

Η κίνηση για τον εξανθρωπισμό των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων στις φυλακές, που συνδέεται με την εκτέλεση των ποινών εγκλεισμού, ενώ στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες εμφανίστηκε τον 17ο αιώνα, στη χώρα μας άρχισε να εκδηλώνεται κατά τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό και την ίδρυση Ελληνικού Κράτους. Επί Κυβερνήτη Καποδίστρια έγιναν προσπάθειες να εξασφαλισθεί στους ενδεείς και άπορους κρατουμένους ένα γρόσι την ημέρα (: έγγραφον αριθμ. 1900 του Β.Α. Καποδίστρια προς τον Πρόεδρον του Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου, Αίγινα 6 Μαΐου 1829). Η έναρξη, ωστόσο, των κωδικοποιητικών της σωφρονιστικής νομοθεσίας προσπαθειών τοποθετείται χρονολογικά στο 1953, στην ύστερη μεταπολεμική περίοδο που ακολούθησε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε άρχισαν οι νομοπαρασκευαστικές εργασίες για την σύνταξη του ΣωφρΚ του 1967³. Οι αναμορφωτικές διεργασίες του τελευταίου άρχισαν το 1971 και κατέληξαν στο σχέδιο νομοθετικού διατάγματος 'περί Σωφρονιστικού Κώδικος' της 7ης Μαρτίου 1972, με τη μορφή νόμου-πλαισίου, όπου η εξάρτηση του περιορισμού της άσκησης των δικαιωμάτων των κρατουμένων από την αυθαίρετη κρίση της διοίκησης της φυλακής προσέδιδε στην αρχή της νομιμότητας αλληλωμένα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, μεθοδική οργάνωση για την βελτίωση της σωφρονιστικής νομοθεσίας καταγράφηκε δέκα χρόνια αργότερα, όταν στις 16-9-1982 κατατέθηκε νομοσχέδιο για την σύσταση νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με στόχο την σύνταξη Σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα. Τελικό σχέδιο δόθηκε σε δημόσια συνέντευξη τύπου στις 12 Μαΐου 1987 και υπογράφηκε από τον Υπουργό Δικαιοσύνης μετά από διορθώσεις στις 9 Μαΐου 1988⁴. Καθώς η πενταμελής επιτροπή επεξεργασίας εν τέλει διαλύθηκε, ο ΚωδΜετΚρ ψηφίστηκε στις 21 Απριλίου 1989, αντικαθιστώντας τον χουντικό κώδικα.

Ενόψει της δριμείας κριτικής και της έντονης αποδοκιμασίας που διατυπώθηκε κατά του ΚωδΜετΚρ συγκλήθηκε δύο φορές –το 1991 και 1996– νομοπαρασκευαστική επιτροπή που κατέληξε στην κατάρτιση Σχεδίου ΣωφρΚ, χωρίς να μετασχηματισθεί σε ΣωφρΚ. Μεσολάβησε και η συγκρότηση Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την Εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας και των Συνθηκών Διαβίωσης των Κρατουμένων, που μετά από 25 συνεδριάσεις κατόπιν πρόσκλησης εμπειρογνομόνων και εκπροσώπων επίσημων φορέων κατάρτισε «Έκθεση για την Κατάσταση στις Ελληνικές Φυλακές και τις Δυνατότητες Βελτίωσης του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας». Τελικά, το αναμορφωμένο σχέδιο του 1991/1996 κυρώθηκε με το ν.2776 της 22-12-1999 και τέθηκε σε ισχύ την 24η-12-1999, ημέρα δημοσίευσής του στο ΦΕΚ.

3. Συνοπτική παρουσίαση του προφίλ του ΣωφρΚ 1967 βλ. σε: Menelaus Bakatsulas (1968), The Greek Code of Prison Rules 1967, Brit.J.Criminol. 8, σελ. 211-213.

4. Ως αρνητικά σημεία του Προσχεδίου αναγνωρίστηκαν η στενότητα του περιεχομένου του, που δεν ανταποκρινόταν στον τίτλο του ως Κώδικα, η σφικτή ή αόριστη διατύπωση αρκετών ουσιαστικών διατάξεων που το καθιστούσε εξάρτημα της Εκτελεστικής Εξουσίας, η πρόχειρη διατύπωσή του σε πολλή σημεία, η γενικότερη και ειδικότερη διάρθρωση της ύλης, η έλλειψη μεταβατικών διατάξεων, ο ανεπιτυχής καθορισμός του σκοπού «εκτέλεσης» των ποινικών κυρώσεων, η παράλειψη θεμελιωδών αρχών του σωφρονισμού και μερικών σωφρονιστικών δικαιωμάτων και «παραχωρήσεων», η παρεμβολή άρθρων σε άσχετα κεφάλαια, η μη πλήρης αντιμετώπιση του προβλήματος της απεργίας πείνας των κρατουμένων, η οριζόμενη επιλογή στα Αγροτικά Σωφρονιστικά Καταστήματα, η μείωση των πειθαρχικών παραπτώματων και των μέτρων «προστασίας και κατευνασμού», η σύγχυση ορισμένων σωφρονιστικών θεσμών, η ελλιπής απαρίθμηση των βασικών υποχρεώσεων του προσωπικού των σωφρονιστικών καταστημάτων κ.ά. Περισσότερα σε: Στέφανο Αναγνωστάκη (1986), Παρατηρήσεις στο σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, ΠοινΧρ ΛΣΤ', σελ. 596-602 (602)= Αρμ 41 (9): 729-732 (732).

Οι συνεχείς, και δυστυχώς όχι πάντοτε επιτυχημένες, προσπάθειες θέσπισης ενός κωδικοποιημένου κειμένου της σωφρονιστικής νομοθεσίας, διήρκεσαν από το 1953 έως και το 1999, δηλαδή συνολικά σαράντα έξι χρόνια. Κάθε νομοθετική προσπάθεια αναδεικνύει τις πολιτικοκοινωνικές συνιστώσες και τις θεσμικές-συνταγματικές αρχές της εποχής της αλήθειας και τις επιρροές που δέχθηκε από διεθνή και ευρωπαϊκά θεσμικά κείμενα⁵. Ωστόσο, αυτή η μακρά περίοδος ζυμώσεων που διήρκεσε σχεδόν μισό αιώνα καταγράφει μία αδιέξοδη και αναποτελεσματική απόπειρα των αρμόδιων κρατικών αρχών να ρυθμίσουν νομοθετικά ζητήματα που άπτονται της εκτέλεσης των φυλακτικών κυρώσεων. Κυρίως, όμως, καταφαίνεται η αδυναμία της ελληνικής πολιτείας να νομοθετεί⁶.

2. Συγκυριακές θεσμικές μεταβολές

Κάθε μεταρρυθμιστική πρωτοβουλία της σωφρονιστικής νομοθεσίας συμπτωματικά εμφανίζεται σχεδόν να ταυτίζεται χρονικά με την έκδοση κάποιας απόφασης του ΕΔΔΑ. Τέτοια παραδείγματα χρονικής σύμπτωσης συνιστούν τα ακόλουθα δύο:

α) Οι πρώτες μεταρρυθμιστικές κινήσεις του 1971 έπονται της πρώτης απόφασης-σταθμού που εκδόθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης ατόμων, τα οποία εκτίουν στερητική της ελευθερίας τους ποινή. Πρόκειται για την απόφαση της ΕΕΔΑ της 5ης-11-1969 σε βάρος της Ελλάδας στην λεγόμενη «Ελληνική Υπόθεση» (: *The Greek Case*), η οποία εισήχθη στην ΕΕΔΑ μετά από προσφυγή τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών –Δανίας, Νορβηγίας και Σουηδίας με την από 20-9-1967 προσφυγή τους και Ολλανδίας με την από 27-9-1967 προσφυγής της– κατά της Ελλάδας, κατ’ εφαρμογή

5. Το ίδιο συνέβαινε φυσικά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Για παράδειγμα, τη μετάβαση από τους ελάχιστους κανόνες για την μεταχείριση των κρατουμένων (: Απόφαση της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης 73/5) στους Σωφρονιστικούς Ευρωπαϊκούς Κανόνες (: Σύσταση R 87/3) σηματοδοτεί η οικονομική κρίση της περιόδου εκείνης, η μη άμεσα συνδεόμενη με την οικονομική κρίση αύξηση της εγκληματικότητας σε πολλές χώρες και η επίδραση ερευνών που έλαβαν χώρα στις ΗΠΑ και έπειτα σε ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες έδειξαν τη χαμηλή αποτελεσματικότητα της μεταχείρισης του εγκληματία, Αγλαΐα Τσάτσουρα (1991), Βασικοί κανόνες για την μεταχείριση των κρατουμένων. Το έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 129-140 (134).

6. Η αδυναμία της αυτή θα μπορούσε να τύχει εν μέρει επαρκούς δικαιολόγησης και σε συνάρτηση μόνο με τις νομοθετικές διεργασίες στον ευρωπαϊκό χώρο την ίδια χρονική περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο διάστημα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τοποθετείται η υψηλή προτεραιότητα σύμπτυξη επί ποινικών ζητημάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (1945) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (1949) για την θέσπιση και την ενεργοποίηση μηχανισμών προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων, η οποία κατέληξε στην έκδοση της απόφασης της Επιτροπής των Υπουργών της 19ης Ιανουαρίου 1973. Η τελευταία αποτέλεσε πυξίδα για τις σωφρονιστικές νομοθεσίες των κρατών-μελών. Η αναθεώρηση των κανόνων αυτών το 1978 οδήγησε και στη σύσταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Ζητήματα των Φυλακών (: Co-operation in Prison Affairs –CCPA) και της Ευρωπαϊκής Αντεγκληματικής Επιτροπής (: European Committee on Crime Problems –ECCP), οι εργασίες των οποίων κατέληξαν στην υιοθέτηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του 1987. Περισσότερα σε: Kenneth Neale (1991), *The European Prison Rules: Contextual, philosophical and practical aspects*, in: John Muncie and Richard Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatsheaf, σελ. 203-213 (205-206).

του άρθρου 24 της ΕΣΔΑ, με αφορμή την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών στη χώρα μας⁷. Η ΕΕΔΑ, εν προκειμένω, προσέγγισε ερμηνευτικά, μεταξύ άλλων, το άρθρο 3 της Σύμβασης, προσδιορίζοντας έτσι, για πρώτη φορά, το ουσιαστικό περιεχόμενο των όρων «απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση» και «βασανιστήρια».

Στη συγκεκριμένη υπόθεση διερευνήθηκε η μεταχείριση πολιτικών και ποινικών κρατουμένων τόσο στην Ασφάλεια της οδού Μπουμπουλίνας όσο και στις φυλακές Αβέρωφ κατά την διάρκεια της Χούντας. Οι μέθοδοι βασανισμού που χρησιμοποιήθηκαν από τους βασανιστές της ΕΑΤ-ΕΣΑ ήταν σωματικής και ψυχολογικής φύσης και μάλιστα γενικευμένου χαρακτήρα. Τέτοιες μέθοδοι ήταν οι ακόλουθες: φάλλαγκα, σεξουαλική κακοποίηση (: χτυπήματα ή εισδοχή αντικειμένων στις σωματικές κοιλότητες των γεννητικών οργάνων), πρόκληση ασφυξίας, χτυπήματα με αμμόσκαους ή καλώδια με ρόζους, παλεστινιακή κρεμάλα, χοροπηδητά πάνω στο στομάχι, τράβηγμα των μαλλιών, τοποθέτηση πιπεριού πάνω σε ευαίσθητα σημεία του σώματος, αφαίρεση νυχιών, εγκαύματα με τσιγάρα και ηλεκτροσόκ⁸.

β) Στο διάστημα των νομοπαρασκευαστικών/θεσμικών ζυμώσεων της δεκαετίας 1989-1999 εκδόθηκε η απόφαση της ΕΕΔΑ *Van Kuyjk κατά Ελλάδας* της 19-2-1992, με την οποία η χώρα μας καταδικάστηκε για πρώτη φορά σε καταβολή, με τη διαδικασία του φιλικού διακανονισμού, χρηματικής αποζημίωσης ποσού 25 εκατομμυρίων δραχμών για την αυθαίρετη κράτηση της προσφεύγουσας επί οκτάμηννο, υπό ανεπίτρεπτες συνθήκες, στις φυλακές Γεντί Κουλέ (Επταπυργίου) Θεσσαλονίκης⁹, τις οποίες το ΕΔΔΑ χαρακτήρισε ως «μεσαιωνικές φυλακές». Στη συνέχεια, κατά την εξέταση των υπ' αριθμ. 28524/95 και 40907/98 προσφυγών, επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001¹⁰ και *Dougoz*

7. Η ΕΕΔΑ έκρινε αρχικά ως παραδεκτή την προσφυγή των τεσσάρων ευρωπαϊκών κρατών κατά της Ελλάδας με την από 24-1-1968 απόφασή της. Η δικτατορική κυβέρνηση ανέτειλε ότι η ΕΕΔΑ δεν νομιμοποιείτο να ελέγχει τις ενέργειες μιας επαναστατικής κυβέρνησης. Διότι αφενός η κυβέρνηση των συνταγματαρχών δεν απέιχε των υποχρεώσεων της που αναλήφθηκαν από τους προκατόχους της με την κύρωση της ΕΣΔΑ διά του ν.δ.2329/1953. Και αφετέρου η δικαστική διερεύνηση της δράσης μίας επαναστατικής κυβέρνησης συνιστούσε απαγορευμένο έλεγχο της πολιτικής της ταυτότητας. Επίσης, έκανε χρήση του άρθρου 15 της Σύμβασης, ισχυριζόμενη ότι η δράση των κομμουνιστών αποτελούσε δημόσιο κίνδυνο που απειλούσε τη ζωή του έθνους, λόγος για τον οποίο έλαβε μέτρα περιστολής των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων που ταυτόχρονα προστατεύονται και από το κείμενο της Σύμβασης. Βλ. αναλυτικότερα Georgia Bechliavanou (1992), Greece, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 151-170 (155).

8. Οι αναφορές αυτές καταγράφονται στην Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το έτος 1977, Malcolm Evans and Rod Morgan (1998), *Preventing Torture*, Oxford: Clarendon Press, σελ. 79-81.

9. Βλ. την αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Υπερ 1993, σελ. 1400-1410.

10. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αντώνη Μαγγανά-Λίλια Καρατζά (2005), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 55-60· Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσουφλιανιώτη (2002), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001*, ΕΕΕυρΔ 3 (2002): 785-799 (796-799)· και επιμέλεια-απόδοση από Ιωάννη Σαρμά (2001), *Η ποινική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ΠΛογ 1 (3): 1171-1176 (1171-1173). Επίσης, βλ. παρουσίαση της απόφασης και παρατηρήσεις επ' αυτής από Δ. Ζημιανίτη σε ΠοινΔικ 2001, 4 (7): 734-742. Ενόψει της έκδοσης της απόφα-

κατά Ελλάδας της 6-3-2001¹¹ αντίστοιχα, η ελληνική κυβέρνηση κλήθηκε να καταθέσει τις απόψεις της, μετά την κήρυξη των προσφυγών ως παραδεκτών, περί των εντός της υπό εξέτασης δεκαετίας αναμορφωτικών της σωφρονιστικής νομοθεσίας πρωτοβουλιών, έχοντας να αντιμετωπίσει τις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Απάνθρωπης και Εξευτελιστικής Μεταχείρισης (CPT) σε βάρος της χώρας μας, μετά από επισκέψεις που πραγματοποίησε η τελευταία σε σωφρονιστικά καταστήματα και αστυνομικά κρατητήρια.

Πιο ειδικά, η προσφυγή του Βρετανού υπηκόου Donald Peers ενεργοποίησε τους μηχανισμούς της CPT, κλιμάκιο εμπειρογνομώνων της οποίας πραγματοποίησε αυτοψία, μεταξύ άλλων εγκαταστάσεων κράτησης, και στον Κορυδαλλό. Στην παράγραφο 61 της απόφασης, ωστόσο, ενσωματώθηκαν τα πορίσματα της CPT μετά την επίσκεψή της κατά το διάστημα 14-26 Μαρτίου 1993 [CPT/ Inf (94) 20] και στον Κορυδαλλό, όπως δημοσιεύθηκαν στις 29 Νοεμβρίου 1994, τα οποία επιβεβαίωσαν τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα για τις εξευτελιστικές συνθήκες κράτησής του στην Ψυχιατρική Κλινική, στην απομόνωση της πτέρυγας Δέλτα και στην πτέρυγα Άλφα της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού. Στην ίδια έκθεση της CPT παρέπεμψε το ΕΔΔΑ και στην σκέψη 46 της απόφασης Dougoz κατά Ελλάδας της 6-3-2001, όπου εξετάστηκε η προσφυγή Σύριου υπηκόου, ο οποίος κρατήθηκε στα κρατητήρια της Δραπετσώνας και στη συνέχεια στο κτήριο της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής (ΓΑΔΑ) επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, καθ' ο διάστημα εκκρεμούσε η εκτέλεση της απέλασής του.

2. Θεσμικές βάσεις του ΣωφρΚ

Κατά μία άποψη, οι θεμελιώδεις αρχές του ΣωφρΚ είναι οι ακόλουθες τέσσερις: α) η αρχή της νομιμότητας στην εκτέλεση των ποινών, β) η αρχή της ίσης μεταχείρισης των κρατουμένων, γ) η αρχή της ελεύθερης άσκησης των δικαιωμάτων των κρατουμένων και δ) η αρχή της έννομης προστασίας των κρατουμένων και του δικαστικού ελέγχου των συνθηκών έκτισης της ποινής¹². Στο μέτρο που δεν εγκαταλείφθηκαν οι ιδεολογικοί άξονες του ΚωδΜετΚρ, ισχύουν και στο πλαίσιο εφαρμογής του ΣωφρΚ ως εξής: α) εγκατάλειψη του σωφρονιστικού ιδεώ-

ως αυτής ο Συνήγορος του Πολίτη εξέδωσε σχετικό δελτίο τύπου το Νοέμβριο του 2001, το οποίο βρίσκεται ανηρτημένο στο διαδικτυακό τόπο: www.synigoros.gr/reports/1/eisagogiko_simeioma.doc.

11. Με αφορμή την έκδοση της απόφασης αυτής ο Συνήγορος του Πολίτη εξέδωσε σχετικό δελτίο τύπου το Νοέμβριο του 2001, βλ. σχετικά σε διαδικτυακό τόπο: www.synigoros.gr/reports/1/eisagogiko_simeioma.doc. Βλ. παρουσίαση της απόφασης από Γιάννα Κούρτοβικ (2000), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Προσφυγή 40907/1998, απόφαση της 8.2.2000: Υπόθεση Μοχάμεντ Ντοκούζ κατά Ελλάδας, ΠοινΔικ 3 (11): 1116-1117 και από Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσουφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 2001, ΕΕΕυρΔ 2 (2002): 425-460 (448-454). Σχετικές είναι και οι θέσεις της ΕθνΕΔΑ στην έκθεσή της περί συνθηκών κράτησης του 2001 (εισηγητές: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, Γιάννης Κτιστάκης, Νικόλαος Σταρόπουλος) στις σελίδες 148-151, http://www.nchr.gr/category.php?category_id=100, και την αναφορά του έτους 2008 για το σωφρονιστικό ζήτημα σε: http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/sinthikes_kratisis_dikaiwmata_kratoumenwn/apofasi_eeda_sofronistikos2008.doc.

12. Θεόδωρος Παπαθεοδώρου (2004), Οργάνωση και λειτουργία του Σωφρονιστικού Συστήματος στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν

δους και απομάκρυνση από το μοντέλο της αναμόρφωσης και της θεραπευτικής αγωγής· β) εκδημοκρατισμός της διοίκησης μέσα από συλλογικές και συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, που περιορίζουν αντίστοιχα τις εξουσίες του διευθυντή, καθώς μεταβιβάζονται στη δικαστική εξουσία ή σε πολυμελή όργανα ή τουλάχιστον σε δύο άτομα¹³. γ) εξομίωση των συνθηκών της ζωής κατά την κράτηση με τις συνθήκες ζωής στην ελεύθερη κοινωνία, δηλαδή ελαχιστοποίηση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας (κατά το άρθρο 2 ΚωδΜετΚρ) και απαγόρευση των διακρίσεων· δ) ζωτική ανάγκη για επικοινωνία με τον έξω κόσμο¹⁴, όπου εδράζεται ο θεσμός της επανένταξης· και ε) ποιοτική αναβάθμιση του προσωπικού (: άρθρα 97-120 ΚωδΜετΚρ).

1. Ουδετερότητα στη μεταχείριση

Ο ΣωφΚ του 1967 έθεσε ως προμετωπίδα την θεωρητική τάση της ωφελιμιστικής κατεύθυνσης (: Θεραπευτικό ή προνοιακό πρότυπο –utilitarian model), καθώς στο άρθρο 1 όριζε ότι «Η εκτέλεση των ποινών και των ασφαλιστικών μέτρων αποσκοπεί κυρίως εις την κοινωνική αναπροσαρμογή των κρατουμένων διά της αγωγής και βελτιώσεως αυτών». Επί του ιδίου θεμελίου δομήθηκε και ο μεταγενέστερος ΚωδΜετΚρ του 1989, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις στην γραμματική διατύπωση του άρθρου 1, όπου προβλεπόταν ότι: «1. Η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη. 2. Η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να τείνει στην επίτευξη του παραπάνω σκοπού». Ο ΚωδΜετΚ εκφράζει μια ιδεολογική μετατόπιση ήδη από το πρώτο άρθρο του, στο μέτρο που αντικαθιστά τον σκοπό της αναμόρφωσης και της κοινωνικής αναπροσαρμογής «δί' αγωγής και βελτιώσεως» με τους ουδέτερους όρους της «αγωγής» και της «επανακοινωνικοποίησης» με την ανάπτυξη στους κρατούμενους αισθήματος ευθύνης, διατηρώντας, ωστόσο, ταυτόχρονα την επιφύλαξη των «αναγκαστικών μέτρων ομαλής λειτουργίας» του σωφρονιστικού καταστήματος¹⁵. Έτσι, προσανατολίζεται μάλλον προς το δικαιοκ πρότυπο, χωρίς όμως να έχει με

στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 17-28 (18-19).

13. Έτσι προβλέπεται η λειτουργία: α) δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών, β) επιστημονικού συμβουλίου, γ) πειθαρχικού συμβουλίου, δ) διαφόρων επιτροπών και ε) σύμπτυξη λ.χ. διευθυντή και ιατρού ή διευθυντή και κοινωνικής υπηρεσίας κ.λπ. για τη λήψη διαφόρων αποφάσεων, Καλλιόπη Σπινέλλη (1990), Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες του κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων, ΣχχΘ 13 (41-42): 63-81 (71-75). Βλ. επίσης Ιωάννη Φρατζεσκάκη (1991), Από τη φυλακή στον ελεύθερο βίο, ΠοινΧρ ΜΑ', σελ. 116-123 (117-118).

14. Ως "άνοιγμα της φυλακής» στην κοινωνία, Heinz Müller-Dietz (1998), Strafvollzug einst und jetzt –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag, σελ. 13-29 (18).

15. Χρύσα Χατζή (1995), Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίας. Δικαιώματα υπό σκιά, ΤοΣ 21 (2): 287-299 (295). Βλ. Επίσης Χαράλαμπος Δημόπουλος (1991), Η επανακοινωνικοποίηση των κρατουμένων. Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρ.1 του ν.1851/1989, Χρον 1, σελ. 75-101 (90-91).

άρτιο νομοτεχνικό τρόπο εξειδικεύσει τις βασικές κατευθύνσεις του ή να έχει αποβάλλει από τις διατάξεις του στοιχεία που παραπέμπουν στο θεραπευτικό-ιατρικό μοντέλο¹⁶.

Η διορθωτική μεταχείριση του κρατουμένου αποτελούσε πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας από τα εναρκτήρια βήματα του σχεδιασμού της σωφρονιστικής της πολιτικής, καθώς προβλεπόμενα χαρακτηριστικά: «Η Πολιτεία, όμως, τιμωρούσα τους στασιάζοντες κατά των νόμων αυτής, δεν ζητεί απλήν εκδίκηση, η οποία απάδει εις τους σημερινούς πλέον χρόνους, αλλήλ πρώτον να καταστήση τους κολληζόμενους ανικάνους εις το να βλάπτουν εν τω μέλλοντι –τούτο επιτυγχάνεται κυρίως διά της αποστερήσεως της προσωπικής ελευθερίας, –και δεύτερον να τους διορθώση»¹⁷.

Ο σκοπός της βελτίωσης και της κοινωνικής επανένταξης προβλέπεται και στο άρθρο 10 παρ.3 ΔΣΑΠΔ, που κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν.2462/1997· αποπνέει, ωστόσο, τις ιδεολογικές κατευθύνσεις της εποχής που ψηφίσθηκε, δηλαδή της 16ης-12-1966. Αυτό το πατερναλιστικό πρότυπο του πολιτισμένου κοινωνικού κράτους που μεριμνά, μέσω του ποινικού-σωφρονιστικού συστήματος, για την αναμόρφωση του ανθρώπου, ο οποίος ως φύσει κοινωνικό όν αντιμετωπίζεται ως αγαθό πλάσμα, αποδοκιμάστηκε έντονα από τη θεωρία¹⁸. Κατά μία άποψη, η αναμόρφωση του κρατουμένου δεν είναι εφικτή για δύο λόγους: έναν θεσμικό και έναν πραγματιστικό. Πρώτον, κάθε παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας προσκρούει στον σεβασμό της αξίας του ανθρώπου που κατοχυρώνει το άρθρο 2 παρ.1 Σ και εκφράζει έντονα την λογική του αστυνομοκρατούμενου ελέγχου¹⁹. Και δεύτερον, καθώς η βελτίωση του ατόμου εξαρτάται από τον υποκειμενικό φορέα και το είδος του τελεσθέντος εγκλήματος, το αδύνατο της εφαρμογής της σε κάθε κρατούμενο²⁰ ή

16. Αντίθετα, το Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα του 1991, που ουδέποτε τέθηκε σε ισχύ, υπήρξε συνεπέστερο στους στόχους του δικαιοκτικού προτύπου (: ουδετερότητα στην έκτιση των ποινών, εγκατάλειψη των ωφελιμιστικών στόχων, σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, ελαχιστοποίηση της παραμονής των κρατουμένων σε κλειστά ιδρυματικού χαρακτήρα καταστήματα) και προήλθε από τη συστηματική επεξεργασία του Κωδ.ΜετΚρ, με διατήρηση των θετικών στοιχείων του τελευταίου, την προσαρμογή του συνόλου των διατάξεων του στο πνεύμα και το γράμμα των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του 1987 και τη συγκέντρωση σε ενιαίο κείμενο των διάσπαρτων σε διάφορα νομοθετήματα διατάξεων σωφρονιστικού ενδιαφέροντος, Δημήτρης Ζημιανίτης (1999), Οι άδειες των κρατουμένων στα πλαίσια άμβλισης των δυσμενών συνεπειών του εγκλεισμού, Υπερ 1999, σελ. 1357-1376 (1361).

17. Βλ. Γεωργίου Φραγκούδη (1895), Περί φυλακών και φυλακισμένων εν Ευρώπη και εν Ειλλάδι, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, σελ. 7.

18. Στέργιος Αλεξιάδης (1990), Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, σε: του ίδιου, Ανθρώπινα Δικαιώματα Ποινική Καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 175 επ. Επίσης συναφής και ο Roger Houchin (2003), Significant change is likely in our prisons. The question is, change in what direction?, *ProbJ* 50 (2): 142-148 (145).

19. Michael Walter (2001), *Strafvollzug –Ende der Resozialisierung?*, in: Volker Bieschke & Rudolf Egg (Hrsg.), *Strafvollzug im Wandel. Neue Wege in Ost- und Westdeutschland*, Wiesbaden: Kriminologische Zentralstelle E.V., σελ. 25-38 (29).

20. Όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις όσων εκτίουν βραχυχρόνιες ποινές, στους αλλοδαπούς ή στους ψυχικά ασθενείς, Harald Preusker (1998), *Neue Klienten des Strafvollzuges –Resozialisierung in der Legitimationskrise?*, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), *Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz*, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag, σελ. 30-41 (33-34, 37).

σε κάθε έγκλημα προσβάλλει την αρχή της ίσης μεταχείρισης²¹.

Οι αντίπαλοι του βελτιωτικού μοντέλου επικέντρωσαν την κριτική τους σε τρία επίπεδα: το συστηματικό, το οργανωτικό και το πρακτικό. Σε συστηματικό επίπεδο το μοντέλο της βελτιωτικής μεταχείρισης καταλογίζει μονομερώς την ευθύνη για την εγκληματικότητα στο άτομο και απενοχοποιεί την κοινωνία, με συνέπεια να ορθολογικοποιεί την κρατική ποινή και την αντεγκληματική πολιτική της χώρας. Οργανωτικά ιδωμένο χρησιμοποιεί υπό τον μανδύα της βελτιωτικής μεταχείρισης σαν μέσο καταπίεσης δικαιοκ κατοχυρωμένες αξιώσεις, ενώ πρακτικά στιγματίζει τον κρατούμενο ως ασθενή και άτυχο, πετυχαίνοντας αντίθετα αποτελέσματα²².

Διακρύπτοντας την αρχή της νομιμότητας, ο ισχύων ΣωφρΚ στο άρθρο 1 παρ.1 –όπως και τα σχέδια ΣωφρΚ των ετών 1991²³ και 1996– υιοθέτησε το σύστημα της ουδετερότητας στην εκτέλεση της ποινής, κατά την οποία η φυλακή θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αποκλειστικά και μόνο ως τόπος εκτέλεσης της ποινής που επιβλήθηκε, αν και όταν αυτή η εκτέλεση δεν μπορεί να αποφευχθεί, ενώ η εκπαιδευτική αγωγή ή η εργασία ή τα ψυχαγωγικά προγράμματα θα πρέπει να συνιστούν μόνο παροχές της Πολιτείας στο πλαίσιο της γενικότερης κοινωνικής πολιτικής της, όπως θα συνέβαινε με κάθε πολίτη, η αποδοχή των οποίων θα εξαρτάται αποκλειστικά από τον ίδιο τον κρατούμενο/ ενδιαφερόμενο²⁴. Κατά μία άποψη, έτσι εγκαταλείφθηκε το αναμορφωτικό ιδεώδες του ΚωδΜετΚρ και επανήλθε η θέση περί σωφρονισμού στον ισχύοντα ΣωφρΚ. Σε μια ρεαλιστική βάση, υπό τις παρούσες συνθήκες κράτησης, δεν είναι δυνατός οποιοσδήποτε σωφρονισμός²⁵. Κατ' άλλη γνώμη, αν και ο νομοθέτης δεν διακηρύσσει πλέον κάποιο συγκεκριμένο στόχο, στον οποίο πρέπει να κατευθύνονται οι σχέσεις μεταξύ της σωφρονιστικής διοίκησης και των κρατουμένων, το στοιχείο του ωφελιμισμού διατηρείται διακριτικά στο παρασκήνιο, ως άσκηση κρατικής κοινωνικής πολιτικής που προσφέρει δυνατότητες για εκπαίδευση, εργασία και συμμετοχή σε όποιον

21. Αλεξιάδης (2001): 82-87. Βλ. επίσης και Ελένη Ρήγα (1991), Μια κριτική προσέγγιση του σχεδίου νόμου «Σωφρονιστικός Κώδικας» από την πλευρά της πρακτικής εφαρμογής του, Χρον 3, σελ. 71-78 (71).

22. Βλ. Έφη Λαμπροπούλου (1988), Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου «μεταχείριση» του Σχεδίου του Κώδικα Βασικών Κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων (1987), ΠοινΧρ ΛΗ', σελ. 161-172 (166-167).

23. Τον προς το δικαιοκ πρότυπο προσανατολισμό του Σχεδίου ΣωφρΚ του 1991 αναδεικνύουν τρία στοιχεία του σχεδίου: α) ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου, με εξαίρεση τον περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας· β) η συμμετοχή του κρατουμένου σε προγράμματα αγωγής, μεταχείρισης και απασχόλησης μόνο με την ανεπηρέαστη θέλησή του· και γ) η κατά το δυνατό ελαχιστοποίηση της παραμονής του κρατουμένου μέσα σε κλειστά-ιδρυματικά καταστήματα κράτησης, Νέστωρ Κουράκης (1991), Η εργασία των κρατουμένων σε αναζήτηση μιας ταυτότητας. Σκέψεις με αφορμή το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα 1991, Χρον 3, σελ. 49-62 (52).

24. Για παράδειγμα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αναγκαστική εργασία εισήχθη στην σωφρονιστική πολιτική του ελληνικού κράτους με το άρθρο 16 του πρώτου νομοθετήματός του, το «περί φυλακών» με αριθμό 278 της 14ης Δεκεμβρίου 1830 Ψήφισμα του Καποδίστρια. Η υποχρέωση παροχής εργασίας διατηρήθηκε μέχρι και τον ΚωδΜετΚρ του 1989, Μαρία Αρχιμανδρίτου (1995), Η Εργασία των Κρατουμένων (Μερικές ιστορικές αναφορές), Υπερ 1995, σελ. 199-205 (200).

25. Καλλιόπη Σπινέλλη (2003), Καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002, σε: Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του Ανθρώπου και Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1243-1271 (1243-1244).

κρατούμενο το επιθυμεί²⁶. Η ίδια θέση ερμηνεύει την ουδετερότητα του ΣωφρΚ, με μέτρο σύγκρισης το διεθνές περιβάλλον, ως κατά το δυνατό ανώδυνη φύλαξη, χωρίς προγραμματισμένες δραστηριότητες στο πλαίσιο ενός σχεδίου κράτησης ή έκτισης των ποινών, σχετικώς αδρανών και πολίτες φορές (χωρίς κανένα διαχωρισμό ανάλογα με τη νομική και την πραγματική κατάστασή τους λόγω της μεγάλης ανεπάρκειας χώρων και λοιπών υποδομών) ατάκτως συνωστιζόμενων ανθρώπων²⁷.

2. Η αρχή της νομιμότητας

1. Το άρθρο 1 ΣωφρΚ

Πιο ειδικά, το άρθρο 1 παρ.1 του ΣωφρΚ ορίζει ότι «οι κανόνες που ακολουθούν ρυθμίζουν τους όρους και τις συνθήκες εκτέλεσης ποινών και μέτρων ασφαλείας κατά της ελευθερίας, σύμφωνα με το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τις κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή τους». Ωστόσο, προσδιορίζει και με άλλη περιεχόμενο την έννοια της νομιμότητας στο άρθρο 2 παρ.1 ΣωφρΚ, που τιτλοφορείται «νομιμότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων» και προβλέπει ότι «Κατά την μεταχείριση των κρατουμένων διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης». Τα μέσα διασφάλισης της νομιμότητας προσδιορίζονται στις παραγράφους 2 και 3 του ίδιου άρθρου, όπου γίνεται λόγος για την εποπτεία του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού και το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών²⁸ και για την αυτόβουλη –δυνάμει της αρχής της ουδετερότητας– συμμετοχή των κρατουμένων σε ειδικά προγράμματα εντός του χώρου κράτησης αντίστοιχα.

Η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών περιλαμβάνει τη νομοθετική πρόβλεψη της αξιόποινης πράξης, προδιαγράφει τη δικαστική κατάγνωση της ποινής και προσδιορίζει τη νόμιμη έκτισή της²⁹. Η έκτιση της ποινής αποτελεί την υλική εμφάνιση του ποινικού φαινομένου και ταυτόχρονα προβάλλει την κυρίαρχη μορφή της ποινικής εξουσίας.

26. Νίκος Κουλιούρης (2004), Η σύγχρονη ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία και η εφαρμογή της. Περιορισμοί και παροχές στο πλαίσιο του ποινικού καταναγκασμού, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 41-56 (41).

27. Νικόλαος Κουλιούρης (2009), Εισαγωγή-Ανώδυνη φύλαξη αδρανών ανθρώπων: Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές;, σε: του ίδιου (επιμ.), Επί-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση κρατουμένων, σειρά Media+Εγκλημα Νο.17, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 11-37 (25-26).

28. Στην αιτιολογική έκθεση μάλιστα του Σωφρονιστικού Κώδικα αναφέρεται: «Ελπίζεται ότι με το νομοθέτημα αυτό, που θεωρείται σύγχρονο: [...] δ) θα γίνει αποτελεσματικότερο το έργο της εποπτείας των καταστημάτων από τους εισαγγελικούς λειτουργούς, των οποίων η παρουσία στα καταστήματα διασφαλίζει μόνο τη νομιμότητα και προλαμβάνει τις ασυδοσίες από οποιαδήποτε κατεύθυνση και αν προέρχονται, αλλά και απαλύνει τις πάντα δυσυπέριθτες καταστάσεις που δημιουργεί η ποινή κατά της ελευθερίας».

29. Αδάμ Παπαδαμάκης (2009), Οι διακριτοί ρόλοι του Εισαγγελέα και του Συνηγόρου του Πολίτη στη σωφρονιστική διαδικασία, ΠοινΔικ 12 (3): 317-321 (317). Ο ίδιος, περαιτέρω, στη σελίδα 318, κάνει λόγο για παραμορφώσεις του σωφρονιστικού συστήματος: Ο ήδη ασφυκτικός και διαρκώς εντεινόμενος, πέραν του προηγούμενου, υπερπληθυσμός των σωφρονιστικών καταστημάτων υποβαθμίζει συνεχώς τις συνθήκες

Στο στάδιο αυτό αποφασιστικό ρόλο έχει πια η εκτελεστική εξουσία, η οποία ως σωφρονιστική διοίκηση αναλαμβάνει την υλοποίηση συγκεκριμένης δικαστικής απόφασης, σύμφωνα με τους κανόνες της σωφρονιστικής νομοθεσίας. Με λίγα λόγια, η αρχή της νομιμότητας επισημαίνει ότι η ποινική καταστολή έχει νόημα και νομιμοποιείται σε ένα κράτος δικαίου όταν είναι φιλελεύθερη, όταν έχει δηλαδή ως αποστολή της να προστατεύσει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες όλων των πολιτών, χωρίς διακρίσεις³⁰.

2. Οι υποχρεώσεις της σωφρονιστικής διοίκησης

Περαιτέρω, στο μέτρο που τα καταστήματα κράτησης συνιστούν μορφή διοικητικού υποσυστήματος, η υποχρέωση της σωφρονιστικής διοίκησης να ενεργεί *secundum legem* και *intra legem*, πηγάζει και από τις βασικές αρχές του διοικητικού δικαίου. Έτσι, σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας (: *Legalitätsprinzip, légalité des poursuites*), η οποία προϋποθέτει τη διάκριση των εξουσιών³¹, τα δημόσια νομικά πρόσωπα και τα όργανά τους οφείλουν να τηρούν τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου άμεσης εφαρμογής, τους κανόνες που θεσπίζουν το Σύνταγμα και οι νομοθετικές πράξεις, όπως και κάθε κανόνα ανώτερης ή ισοδύναμης προς αυτούς τους κανόνες τυπικής ισχύος³². Πιο ειδικά, οι υπηρετούντες στα σωφρονιστικά καταστήματα (: διευθυντικό και σωφρονιστικό προσωπικό) ασκούν δημόσια αστυνόμευση, η οποία μάλιστα αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση αστυνομικής εξουσίας, διότι είναι έντονη και αφορά σε όλες σχεδόν τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης ελευθερίας³³.

Η άσκηση της αστυνομικής εξουσίας είτε είναι προληπτική διοικητικού χαρακτήρα αποσκοπούσα στην αντιμετώπιση επικρεμάμενων κινδύνων [(*Gefahrenabwehr*): περιφρούρηση της δημόσιας τάξης και της κοινωνικής ειρήνης και πρόληψη του εγκλήματος] είτε είναι κατασταλτική, δηλαδή ποινικοδικονομικής φύσης (: *Strafverfolgende*) αφορώσα τη δίωξη ήδη τελεσθεισών αξιολογών

διαβίωσης, ενθαρρύνει φαινόμενα συναλληλαγών και παραβατικότητας και αυξάνει τους κινδύνους σε βάρος της ζωής και της υγείας κρατουμένων και προσωπικού φύλαξης.

30. Νικόλαος Μπιτζιλέκης (2001), Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη. Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τόμος Α', σελ. 169-193 (188).

31. Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος (2006), Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, δέκατη τρίτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 91. Η αρχή της νομιμότητας, δηλαδή η υποταγή της Διοίκησης στο νόμο, προκύπτει από τις διατάξεις των άρθρων 26 παρ.2, 43 παρ.1 και 2, 50 και 82 Σ. Μάλιστα στο άρθρο 3 παρ.1 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης του έτους 1949 (: κυρώθηκε με το ν.δ.196/1974) ορίζεται ότι «κάθε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζει την υπεροχή του δικαίου».

32. David Feldman (2005), *The limits of the law: Can laws regulate public administration?*, in: Guy Peters & John Pierre (eds.), *Handbook of Public Administration*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 279-291 (281).

33. Ωστόσο, το προσωπικό των φυλακών, ενώ μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον των κρατουμένων, απαγορεύεται να οπλοφορεί. Η αστυνομική εξουσία στα εν λόγω ιδρύματα γίνεται εντονότερα αισθητή σε περίπτωση που κινδυνεύει η τάξη και η ασφάλεια του καταστήματος και λαμβάνονται μέτρα τάξης και κατευνασμού. Βέβαια με το ν.3090/2002 και το π.δ.215/2006 ανατέθηκε η εξωτερική φρούρηση των καταστημάτων κράτησης σε ειδική υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου των Καταστημάτων Κράτησης, Ζωή Παπαϊωάννου (2006), *Αστυνομικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 42-43 και 59-60.

πράξεων. Η αστυνομική αρμοδιότητα ασκείται κατά κανόνα όχι ως δεσμία αρμοδιότητα, αλλά κατά διακριτική ευχέρεια, διεπόμενη στην περίπτωση αυτή από την αρχή του πλέον πρόσφορου μέσου (: Opportunitätsprinzip).

Η υποχρέωση σεβασμού της αρχής της νομιμότητας συνδέεται και με την δημοσιουπαλληλική ιδιότητα των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Το μόνιμο προσωπικό των καταστημάτων κράτησης όλων των κατηγοριών –που ex officio ασκεί κρατική εξουσία³⁴– υπάγεται μισθολογικά, βαθμολογικά και πειθαρχικά στις διατάξεις του υπαλληλικού κώδικα, σύμφωνα με το άρθρο 98 παρ.1 του Σωφρονιστικού Κώδικα. Γι' αυτό άηλωσε και η ΟΔΣΤΕ2011/2003 όρισε χαρακτηριστικά ότι «η οργανωτική ένταξη των Πειθαρχικών Συμβουλήων του μόνιμου προσωπικού των καταστημάτων κράτησης στο διοικητικό μηχανισμό, η εκδίκαση πειθαρχικών αδικημάτων διοικητικών υπαλλήλων και η επιτέλεση σωφρονιστικού έργου συμψυούς με τη διοίκηση δικαιολογούν την προσβολή, ενώπιον του ΣτΕ με προσφυγές ουσίας, των πράξεών τους που επιβάρηθουν ποινές παύσεως ή υποβιβασμού»³⁵.

Εκτός από την πίστη στο Σύνταγμα και την αφοσίωση στην πατρίδα (ΥΚ άρθρο 103 παρ. 1 Σ και 24), την εκτέλεση της υπηρεσίας με επιμέλεια και ευσυνειδησία (ΥΚ 29 και 30 παρ.1), τη νομιμότητα των υπηρεσιακών ενεργειών (ΥΚ 25 παρ.1) και την αξιοπρεπή και καλή συμπεριφορά (ΥΚ 27), την αμεροληψία (ΥΚ 36, 37) και το καθήκον εξουσίας (άρθρο 26 ΥΚ) που οφείλει ο δημόσιος υπάλληλος, έχει υποχρέωση υπακοής στις διαταγές των προϊσταμένων του χωρίς καμία αντίρρηση, εφόσον αυτές είναι νόμιμες (ΥΚ 25 παρ.2, 3, 4 και 5)³⁶.

3. Η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας

Στο άρθρο 2 παρ.1 ΣωφρΚ προβλέπεται ότι «Κατά την μεταχείριση των κρατουμένων διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης». Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ως η αξία που πρέπει να έχει ο άνθρωπος ως έλληγο και συνειδητό ον, ως πρόσωπο, προστατεύεται συνταγματικά στο άρθρο 2 παρ.1 Σ. Συναφής με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου

34. Ιωάννης Φρατζεσκάκης (1994), Εναλλαγές ρόλων δράστη και θύματος στις σχέσεις σωφρονιστικών υπαλλήλων και κρατουμένων σύμφωνα με τα ελληνικά δεδομένα από τη σκοπιά του νέου επιστημονικού κλάδου της Θυματολογίας, Υπερ. 1994, σελ. 21-29 (23).

35. Βλ. ΕφΔημΔικ 2004 (1): 261-263 (262). Έχει διατυπωθεί, ωστόσο, η θέση ότι διαφεύγουν του δικαστικού ελέγχου και δη του ακυρωτικού ελέγχου του Συμβουλίου της Επικρατείας οι πράξεις των οργάνων διοίκησης των φυλακών, διότι σχετίζονται με την άσκηση δικαστικής εξουσίας. Δεν προέρχονται από αμιγές διοικητικό όργανο, δηλαδή όργανο της διοικητικής εξουσίας, αλλά από όργανο ενδεδυμένο τη δικαστική ιδιότητα, βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου (1990), Το κριτήριο του «λειτουργικού δικασμού των οργάνων» (dédoublement fonctionnel) του Διεθνούς Δικαίου, ως κριτήριο του φαινομένου της δικαστικής ασυλίας των «Κυβερνητικών Πράξεων» στο Εσωτερικό Δημόσιο Δίκαιο, Διδικ 1990 (2): 257-273 (268, 270). Βέβαια, η ΓνωμΕισΑΠ 2504/1995 ορίζει ότι η παραγγελία του Διευθυντή της φυλακής για έκτακτη μεταγωγή κρατουμένου σε θεραπευτικό κατάστημα αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη, την οποία υποχρεούται να εκτελέσει ο αρμόδιος αξιωματικός της υπηρεσίας μεταγωγών, χωρίς να δικαιούται να ερευνήσει αν συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις έκδοσής της, ΕλλΔικ 37 (1996): 1679-1680.

36. Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος-Χαράλαμπος Χρυσανθάκης (2007), Βασικοί θεσμοί δημοσιουπαλληλικού δικαίου, έβδομη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 104-110.

είναι και η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 Σ για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας³⁷, η οποία, ως κατευθυντήρια διάταξη, εισάγει γενική αρχή που απευθύνει συνταγματική εντολή προς τον κοινό νομοθέτη. Δεν ιδρύει αυτοτελές ατομικό δικαίωμα και δεν θεμελιώνει αξίωση κατά του κράτους για συγκεκριμένες ενέργειες ούτε αποτελεί αυτοτελώς προστατευόμενο έννομο αγαθό. Έχει πάντως κανονιστικό χαρακτήρα. Μάλιστα, η αξία του ανθρώπου, όπως και η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, θεωρούνται ανεπιφύλακτα δικαιώματα. Ο κοινός νομοθέτης δεν επιτρέπεται να προσδιορίσει θετικά την αξία του ανθρώπου, διότι αυτό θα συνιστούσε έμμεσο περιορισμό της. Μπορεί, όμως, να την προσδιορίσει αρνητικά, απαγορεύοντας λ.χ. συμπεριφορές που μειώνουν ή προσβάλλουν το δικαίωμα³⁸. Η ρητή πρόβλεψη του ΣωφρΚ για την προστασία της αξίας του κρατουμένου ως ανθρώπου αναδεικνύει τον ανθρωποκεντρικό του προσανατολισμό.

Με την ΜονΔιοικΠρωτ/ων49/1999 είχε κριθεί ότι, εκτός των προβλεπόμενων από τις διατάξεις των άρθρων 238, 239 και 240 ΚΔιοικΔικ (: α) καταβολή ή συμψηφισμός ή κατάθεση στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων οφειλόμενου χρέους, β) προσωρινή αναστολή κράτησης λόγω αποσβεστικών του χρέους γεγονότων και γ) κράτηση σε άλλο χώρο ή απόλυση για λόγους υγείας αντίστοιχα) αιτήσεων του κρατουμένου-χρεοφειλέτη, δεν αποκλείεται στον κρατούμενο η δυνατότητα να υποβάλει αίτηση απόλυσης, επικαλούμενος οποιονδήποτε άλλο νόμιμο λόγο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 241 ΚΔιοικΔικ. Τέτοιος λόγος είναι η μη κράτησή του σε ιδιαίτερο χώρο των φυλακών, αλλά μαζί με τους λοιπούς ποινικούς κρατουμένους, κατά παράβαση των διατάξεων του άρθρου 13 του ν.1851/1989 (: νυν άρθρο 11 παρ.1 ΣωφρΚ)³⁹, με το οποίο υλοποιούνται οι προβλέψεις των άρθρων 2 παρ.1, 7 παρ.1 και 5 παρ.3 του Συντάγματος, καθώς και των άρθρων 7 και 10 παρ.1 ΔΣΑΠΔ και του άρθρου 3 ΕΣΔΑ⁴⁰. Συνεπώς, εν προκειμένω, διατάχθηκε η άμεση απόλυση του κρατουμένου.

Εξάλλου, σύμφωνα με το προοίμιο της Σύστασης Rec (2006) 2 για τους «Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες», που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 11 Ιανουαρίου 2006 κατά την 952η συνάντησή τους και αναφέρει ότι λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, και την ΕΣΔΑ και την νομολογία του ΕΔΔΑ, «κατά την εφαρμογή ποινών στερητικών της ελευθερίας θα πρέπει να

37. Αριστόβουλος Μάνεσης (1982), *Συνταγματικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα, σελ. 108-111. Οι διατάξεις των άρθρων 2 παρ.1 και 5 παρ.1 Σ μαζί με εκείνες που καθορίζουν την βάση και την μορφή του πολιτεύματος χαρακτηρίζονται ρητά ως θεμελιώδεις, μη υποκείμενες σε αναθεώρηση (: άρθρο 110 παρ.1 Σ). Παρόμοιες είναι και οι διατάξεις των άρθρων 7 παρ.2 που απαγορεύει κάθε προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και του άρθρου 106 παρ.2 Σ που δεν επιτρέπει την άσκηση ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας σε βάρος της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας.

38. Φίλιππος Σπυρόπουλος (2000), Το σύστημα των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων στο Σύνταγμα, σε: Τόμο επιστημονικών μελετών προς τιμήν του Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου. Κράτος-Νόμος-Διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 615-632 (631-632).

39. Η διάταξη του άρθρου 13 ν.1851/1989 επαναλαμβάνει την 1050 παρ.2 ΚΠολΔ, Αρμ 2000 (3): 431-434, με παρατηρήσεις Αγγελικής Γιαννάκου-Παπαχρήστου.

40. Τα άρθρα 7 και 10 παρ.1 ΔΣΑΠΔ και 3 ΕΣΔΑ διασφαλίζουν, άλλωστε, την προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Περισσότερα σε: Stefan Trechsel (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté/ Les droits des détenus*, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l' Homme, Copenhagen-Oslo-Lund 1990, *Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination*, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 33-60 (46-48).

εξασφαλίζονται συνθήκες φυλάκισης, οι οποίες δεν προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και οι οποίες προσφέρουν ουσιαστικές επαγγελματικές δραστηριότητες και προγράμματα μεταχείρισης στους κρατούμενους, έτσι ώστε να προετοιμάζονται για την επανένταξή τους στην κοινωνία»⁴¹.

Πιο ειδικά, όπως επανέλαβε το ΕΔΔΑ στην σκέψη 72 της πολύ πρόσφατης απόφασής του *Χιρος κατά Ελλάδα* της 9-9-2010, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να οργανώνουν το σωφρονιστικό τους σύστημα με τρόπο που να διασφαλίζει στους κρατούμενους σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεία τους, ανεξάρτητα από οικονομικές ή ηθικές δυσκολίες (: *Sukhonoγ κατά Ρωσίας* της 27-3-2008 § 31 και *Benediktov κατά Ρωσίας* της 10-5-2007 § 37). Αυτή η θετική υποχρέωση προϋποθέτει ότι αφενός οι τρόποι εκτέλεσης του μέτρου δεν περιάγουν τον ενδιαφερόμενο σε αγωνία ή ταλαιπωρία έντασης που υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο δοκιμασίας, το οποίο είναι εγγενές της κράτησης και αφετέρου, λαμβανομένων υπόψη των πρακτικών αναγκών της κράτησης, η υγεία και η σωματική ακεραιότητα των κρατούμενων θα πρέπει να διασφαλίζονται με επαρκή τρόπο, μη αποκλειόμενης της απαιτούμενης από την διοίκηση της φυλακής ιατρικής φροντίδας (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2001 § 40). Δηλαδή, όπως αναλύεται στην παράγραφο 76 της ίδιας απόφασης, το περιβάλλον της φυλακής θα πρέπει να προσαρμόζεται κατά περίπτωση στις ειδικές ανάγκες του κρατούμενου, υπό την έννοια ότι θα πρέπει να επιτρέπεται στον έγκλειστο να εκτίσει την ποινή του υπό συνθήκες που δεν επηρεάζουν αρνητικά ή βλάπτουν την ψυχική του ακεραιότητα. Άλλωστε, το Δικαστήριο έχει νομοιολογήσει ότι καθίσταται αναγκαία η λήψη ειδικών μέτρων στη φυλακή, προκειμένου να μπορέσουν κρατούμενοι που υποφέρουν από σοβαρές σωματικές αναπηρίες να ικανοποιήσουν τις καθημερινές τους ανάγκες με τρόπο σύμφωνο προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (: *Vincent κατά Γαλλίας* της 24-10-2006 §§ 104-114, *Mathew κατά Ολλανδίας* της 29-9-2005 §§ 190-191 και *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-2001 § 29).

Κατά συνέπεια, εκτός από την αρχή της αρωγής για την κοινωνική ένταξη, η οποία υποχρεώνει τις σωφρονιστικές αρχές να κατευθύνουν τη συνολική πορεία της έκτισης στην προετοιμασία του κρατούμενου για την ομαλή επιστροφή του στην κοινωνία, δύο άλλες θεμελιώδεις αρχές προσδιορίζουν επίσης τη διαμόρφωση της έκτισης της ποινής: η αρχή της όσο το δυνατόν ευρύτερης εξομοίωσης της ζωής κατά την έκτιση της ποινής στα καταστήματα κράτησης με τις εν γένει συνθήκες ζωής και η αρχή της άμβλυσης των δυσμενών συνεπειών της κράτησης (: π.χ. δημιουργία υποπολιτισμικών ομάδων, ιδρυματοποίηση, ψυχοσωματικές επιπτώσεις μακροχρόνιων ποινών)⁴².

41. Βλ. την Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006α), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 438-478.

42. Η εξομοίωση των συνθηκών ζωής κατά την έκτιση της ποινής με τις εν γένει συνθήκες ζωής (: *Angleichungsgrundsatz*), η άμβλυση των βλαπτικών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας (: *Gegensteuerungsgrundsatz*) και η έκτιση της ποινής κατά τέτοιον τρόπο ώστε να βοηθήσει τον κρατούμενο να ενταχθεί στην ελεύθερη κοινωνία (: *Eingliederungshilfe*) αποτελούν θεμελιώδεις αρχές για τη διαμόρφωση της έκτισης σύμφωνα με την § 3 StVollzG (γερμανικού σωφρονιστικού νόμου), Αγγλική Πιτσελά (2003), Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 71, υποσημείωση 17.

4. Η συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης των κρατουμένων

1. Στοιχεία ειδικής πρόληψης

Η διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 2 ΣωφρΚ εντάσσει στους στόχους της κράτησης την ενίσχυση του αυτοσεβασμού και της συναίσθησης της κοινωνικής ευθύνης των κρατουμένων⁴³. τονίζει, δηλαδή, το προβάδισμα που δίδεται στην λειτουργία της ειδικής πρόληψης κατά την έκτιση της ποινής εντός του καταστήματος κράτησης⁴⁴. Κατά μία άποψη, η στερητική της ελευθερίας ποινή –ή ορθότερα η περιοριστική της ελευθερίας ποινή ή η ποινή κατά της ελευθερίας– συνιστά την αντίδραση της οργανωμένης κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα⁴⁵ ως οριακό φαινόμενο της κοινωνικής ζωής και εκδηλώνεται με τη ρυθμισμένη μορφή της (αντι-)προσβολής αγαθών του δράστη: της ζωής του (όπου ισχύει η θανατική ποινή), της ελευθερίας του, της περιουσίας του ή της τιμής του⁴⁶. Πρόκειται για την εξισορροπητική ή εξισωτική λειτουργία της ενοχής (: *Schuldausgleich* ή *just desert*)⁴⁷. Κατ' άλλη

43. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1 περ.β' του π.δ.36/2000 «Όργανισμός Υπουργείου Δικαιοσύνης», ως αποστολή του Υπουργείου Δικαιοσύνης αναφέρεται η επιδίωξη πραγμάτωσης της σχεδίασης και εφαρμογής της γενικής σωφρονιστικής πολιτικής της χώρας με σκοπό τον σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη των πολιτών που εκδηλώνουν παραβατική και κολλάσιμη συμπεριφορά καθώς και την ανάπτυξη διοικητικών δράσεων πρόληψης της εγκληματικότητας. Περαιτέρω κατά το άρθρο 10 του ίδιου διατάγματος η Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής επιμελείται τη διαμόρφωση διαύλων υπηρεσιακής επικοινωνίας και συνεργασίας με τις δικαστικές αρχές και τις διοικητικές υπηρεσίες άλλων Υπουργείων ή Οργανισμών που ασκούν πολιτικές εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης, κοινωνικής μέριμνας και προστασίας, με σκοπό την εφαρμογή της γενικής σωφρονιστικής πολιτικής της χώρας και την κοινωνική επανένταξη των πολιτών που δηλώνουν παραβατική και κολλάσιμη συμπεριφορά και εξέτισαν ποινές στερητικές της προσωπικής ελευθερίας. Κατά το άρθρο 1 παρ.1 του π.δ. 427/1994 «Κύρωση Κανονισμού Στρατιωτικών Φυλακών» η εκτέλεση της ποινής αποβλέπει στην αγωγή, στη στρατιωτική προσαρμογή και στην επανένταξη του κρατουμένου στην κοινωνία και στο στράτευμα.

44. Βλ. Νέστορα Κουράκη (2008), *Θεωρία της Ποινής*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 77-78, πλ.αγ. 56.

45. Έχει χαρακτηριστεί ως «αποστροφή» που δημιουργείται σχετικά με το έγκλημα, Λεωνίδας Κοτσαλής (2005), *Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος I*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 16. Επίσης, έχει διατυπωθεί η θέση ότι συνιστά απαξιώτική κρίση δημοσίου δικαίου, Χρίστος Μυλωνόπουλος (2007), *Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος I*, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 29. Γι' αυτό άλλωστε και πρέπει να επιβλήεται ηθελημένα από έναν εκπρόσωπο της κρατικής εξουσίας (*proena forensis*), Κωνσταντίνος Βαθιώτης (2007), *Στοιχεία Ποινικού Δικαίου. Γενικό Μέρος*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 11. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να γίνει λόγος για ποινή υπό την ανωτέρω έννοια, όταν ο δράστης αυτοκινητικού ατυχήματος πέφτει ο ίδιος θύμα της απροσεξίας του και τραυματίζεται σε κάποιο σημείο του σώματός του. Σε μια τέτοια περίπτωση ο δράστης υφίσταται την ηθελόμενη φυσική ποινή (*proena naturalis*), η οποία δεν αποτελεί ηθελημένο κακό. Παρά ταύτα, ο Ποινικός μας Κώδικας στην παρ.2 του άρθρου 302 καθώς και του άρθρου 314 προβλέπει τη δυνατότητα απαλλαγής του υπαίτιου από κάθε ποινή, αν πεισθεί ότι λόγω της ψυχικής οδύνης που υπέστη ο δράστης από τις συνέπειες της πράξης του – δηλαδή της ανθρωποκτονίας εξ αμελείας ή της σωματικής βλάβης εξ αμελείας–, οι οποίες έπληξαν τον παθόντα-οικείο του, δεν χρειάζεται να υποβληθεί σε ποινή, Βαθιώτης (2007): 11 και Μυλωνόπουλος (2007): 40.

46. Λάμπρος Μαργαρίτης-Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2005), *Ποινολογία, ζ' έκδοση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ.1.

47. Η εξισορροπητική λειτουργία της ενοχής αποτελεί τον σκοπό της ποινής και κατευθύνεται προς το μέλλον, υπό την έννοια ότι με την αποκατάσταση της κοινωνικοηθικής τάξης αξιών και την εμπέδωση της

γνώμη, χρήσιμη εμφανίζεται η ειδικότερη «θεωρία των σταδίων», που εξαγγέλλει ότι στο επίπεδο των κανόνων υπερισχύει ο γενικοπροληπτικός σκοπός, στο επίπεδο της συγκεκριμένης τιμώρησης ενισχύεται ο ειδικοπροληπτικός σκοπός και στο επίπεδο του σωφρονισμού κυριαρχεί η ειδική πρόληψη»⁴⁸. Ωστόσο, ο τρόπος έκτισης της ποινής που συναρτάται και με την διαχείριση του χρόνου της ποινής⁴⁹, και η απόληξη των παροχών που κατατείνουν στην κοινωνική ενεργοποίηση του κρατουμένου αποτελούν σχετικά μεγέθη που εξαρτώνται από τρεις βασικούς παράγοντες: α) από την βούληση του κάθε κρατουμένου, β) από την διαθεσιμότητα των πόρων του κρατικού μηχανισμού και γ) από την ορθή επιτέλεση των καθηκόντων των αρμόδιων σωφρονιστικών ή μη λειτουργιών.

Στο μέτρο, όμως, που η συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης σχετίζεται με την πρόληψη της υποτροπής, αναδεικνύεται η σημασία και της γενικής πρόληψης του εγκλήματος κατά την εκτέλεση της φυλακτικής ποινής, καθώς η πρόληψη του εγκλήματος συσχετίζεται με την ιδέα της κοινωνικής άμυνας⁵⁰. Εάν η πρόληψη του εγκλήματος λειτουργούσε σωστά και επιτελούσε τον σκοπό της, τότε δεν θα υπήρχε αύξηση των ποσοστών εγκλησιμότητας⁵¹. Όπως, άλλωστε, σημείωνε στον ηρυτανικό του λόγο στις 6-2-1963 ο Νικόλαος Χωραφάς «Γενική και ειδική πρόληψις κοινόν έχουν το ότι κατατείνουν να διαπλάσσουν in concreto την ποινήν κατά τρόπον κοινωνικώς σκόπιμον, δηλαδή ούτως ώστε να αποβή πρόσφορον μέσον μειώσεως και αναχαίσεως της εγκληματικότητος είτε δια της εκφοβίσεως ή κοινωνικής διαπαιδαγωγήσεως (του τε εγκληματήσαντος και των άλλων), είτε δια της αχρηστεύσεως του αβελτίωτου εγκλη-

εμπιστοσύνης προς το δικαιοκκό σύστημα ενδυναμώνονται οι απαραίτητες για την κοινωνική συμβίωση αξίες, χάριν της οποίας υπάρχουν η ποινή και το ποινικό δίκαιο. Δηλαδή δεν έχει μεταφυσικό ή ιδεατό χαρακτήρα ούτε αποβλήπει στο απόλυτο ηθικό ιδεώδες της «κατηγορικής προσταγής», όπως αντίθετα εξέλαβαν τη λειτουργία της ποινής οι ιδεαλιστές φιλόσοφοι της ανταπόδοσης. Στηρίζεται στην ενοχή του δράστη και όχι σε εξωτερικά κριτήρια όπως η ανταπόδοση, Κουράκης (2008): 68-69.

48. Βλ. Κοσαλή (2005): 19-20.

49. Όπως υποστηρίζεται, ο χρόνος έκτισης διακρίνεται από τον θεσμικό χρόνο. Ο θεσμικός χρόνος διαμορφώνει τα χρονικά πλαίσια και τους όρους λειτουργίας του συστήματος, απονέμοντας συγχρόνως στο προσωπικό της φυλακής καθήκοντα ρυθμιστή και άρα εξουσιαστή της χρονικής ροής αλλά και το σπουδαιότερο καθήκοντα «ορισμένου χρόνου», περιορισμένης δηλαδή διάρκειας. Έτσι, οι λήξεις παρόν και μέλλον έχουν σημασία και νόημα για το διοικητικό προσωπικό, όχι τόσο επειδή δηλώνουν το χρόνο που ήδη ανάλωσαν ή τις δυνατότητες που έχουν να αναλώσουν περισσότερο στο μέλλον αλλά γιατί χρησιμεύουν ως παράμετροι για να ορίσουν το παρόν. Για τους κρατούμενους τίποτε από όλα αυτά δεν συμβαίνει. Αντίθετα, ενώ το παρελθόν δεν θεωρείται ως μια τυχαία ανάληψη χρόνου καθώς έχει ξεχωριστή προσωπική σημασία, το μέλλον φαίνεται ως μία αλληλοουχία τυχαίων γεγονότων έξω από τη σφαίρα της προσωπικής παρέμβασης. Έτσι γεννιέται ένας νέος χρόνος: ο χρόνος της ποινής. Βλ. πιο αναλυτικά Μιχάλη Μαυρή (2003), Το Πανοπτικό του Χρόνου. Η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, σελ. 58.

50. Louis-Edmond Pettiti (1988), *Défense sociale et Convention européenne des Droits de l'Homme*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 457-470 (465).

51. Michael Lynch (1999), *Beating a dead horse: Is there any basic empirical evidence for deterrent effect of imprisonment?*, CL&SC 31, σελ. 347-362 (349).

ματίου, δηλαδή της θέσεως αυτού εις την υλικήν αδυναμίαν –πρόσκαιρον ή διαρκή– τελέσεως νέων εγκλημάτων. Ο Ποινικός Κώδικας διαβλέπει αυτήν την θέση»⁵².

Για τους σκοπούς της ποινής έχουν υποστηριχθεί διάφορες θεωρίες⁵³: α) Οι απόλυτες θεωρίες ή θεωρίες δικαιοσύνης ή ανταποδοτικές, σύμφωνα με τις οποίες δικαιολογητική βάση της ποινής είναι η δίκαιη ανταπόδοση· δηλαδή επιβάλλεται ποινή για το άδικο που τέλεσε ο δράστης (: *punitur, quia peccatum est*)⁵⁴. Η ποινή είναι απόλυτη, απαλλοτριωμένη από την επιδίωξη οποιουδήποτε κοινωνικού σκοπού. Είναι *poena absoluta ab effectu*. Η θεωρητική θεμελίωση του ανταποδοτισμού (: *jus talionis*) επιχειρήθηκε κατεξοχήν στο πλαίσιο του γερμανικού ιδεαλισμού, κυριότεροι εκπρόσωποι του οποίου υπήρξαν ο Kant και ο Hegel. β) Στο πλαίσιο των ενωτικών θεωριών ή θεωριών πρόληψης υποστηρίχθηκε ότι για να επιβληθεί μία ποινή ως κακό προϋποθέτει ως νομιμοποιητικό σκοπό-δείκτη του δίκαιου χαρακτήρα της μία ωφέλεια. Η ωφέλεια αυτή μπορεί να αποβλέπει είτε στη γενική είτε στην ειδική πρόληψη. Η γενική πρόληψη⁵⁵ διακρίνεται στην αρνητική –υπό την έννοια του εκφοβισμού πιθανών δραστών (: *aliis in exemplum punitur*) προς αποτροπή τέλεσης αξιόποινων πράξεων (: Paul Johann Anselm von Feuerbach και η θεωρία του περί ψυχολογικού καταναγκασμού)– και στην θετική ή πρόληψη ενσωμάτωσης (: *Integrationsprävention*)⁵⁶, που αποσκοπεί στην σταθερότητα, στην ασφάλεια των πολιτών στο πλαίσιο της έννομης τάξης, στην διαφύλαξη της κοινωνικής ειρήνης και στην εδραίωση της συστημικής εμπιστοσύνης⁵⁷ κατά τον Niklas

52. Νικόλαος Χωραφάς (1963), *Αι πνευματικά βάσεις του ελληνικού ποινικού κώδικος*, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημήτρη Κιούπη, εκδ. επιμέλεια (2007), *Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 279-307 (289-290).

53. Βλ. Μυλωνόπουλο (2007): 30-40.

54. Το παρελθόν γεγονός (αδίκημα) συνιστά παράλληλα και την αποκλειστική δικαιολογητική βάση και όχι απλώς την αφορμή της συγκεκριμένης μορφής αντίδρασης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου (1992), *Ανταπόδοση, δίκαιη ανταμοιβή και δικαιοσύνη*. Η επιστροφή των απόλυτων θεωριών της ποινής, *ΠοινΧρ ΜΒ* (5): 481-506 (483).

55. Η αποτελεσματικότητα της γενικοπροληπτικής λειτουργίας της ποινής εξαρτάται από τη σαφήνεια, το κύρος, την ταχύτητα και τη βεβαιότητα εφαρμογής του νόμου, στοιχεία που αναγκάζουν τους πολίτες σε ακούσια, έστω, συμμόρφωση με τις διατάξεις του, για την αποφυγή των επώδυνων συνεπειών της παράβασής του (: αρνητική γενική πρόληψη). Η ανταπόκριση του νόμου στη «φύση των πραγμάτων» και σε αντίστοιχες κοινωνικοηθικές αξίες επιτρέπει –σε ένα ανώτερο πλέον επίπεδο– την ενσυνείδητη ή και αυτοματοποιημένη συμμόρφωση των πολιτών με τις διατάξεις αυτές, ως αποτέλεσμα μιας βαθύτερης πεποίθησης για την ορθότητα αυτών των διατάξεων (: θετική γενική πρόληψη), Κουράκης (2008): σελ. 61-62, πηλαγάρ. 43.

56. Τον όρο πρωτοχρησιμοποίησε ο C. Roxin. Ωστόσο εκφράζεται και η άποψη (W. Hassemer) ότι η πρόληψη ενσωμάτωσης είναι κάτι διαφορετικό από τη θεωρία της θετικής γενικής πρόληψης, βλ. αναλυτικά για τη θετική γενική πρόληψη Δημήτρη Κιούπη (1999), Αναζητώντας τον σκοπό της ποινής. Η θεωρία της θετικής γενικής πρόληψης, *Υπερ.* 1999, σελ. 1337-1356 (1343, ιδίως υποσημ. 24).

57. Έχει διατυπωθεί η θέση (: Günther Jacobs) ότι η θετική γενική πρόληψη συμβάλλει στην διαπαιδαγώγηση ως προς την αποδοχή των κανόνων δικαίου (: *Einübung in die Normanerkennung*) αποδίδοντας της τρεις επιμέρους λειτουργίες: διαπαιδαγώγηση στην εμπιστοσύνη στους κανόνες (: *Einübung in Normvertrauen*), διαπαιδαγώγηση στη νομοταγή συμπεριφορά (: *Einübung in die Rechtstreu*) και, τέλος, διαπαιδαγώγηση στην αποδοχή των συνεπειών (: *Einübung in die Akzeptation der Konsequenzen*), Παπαγεωργίου (1992): 485, ιδίως υποσημ. 14. Σε ένα απλουστευμένο σχήμα γίνεται λόγος για τα τρία αποτελέσματα της ποινής: μαθησιακό (: απώθηση ως ανάξιας της κτήσης της εμπειρίας επιβολής της ποινής), αποτέλεσμα εμπιστοσύνης (: οι κοινωνικοί βλέπουν ότι το Δίκαιο εφαρμόζεται και εν τέλει επικρατεί) και αποτέλεσμα ικανοποίησης (: οι κοινωνικοί εφρασαχάζουν, εφόσον διαπιστώσουν ότι ρυθμίζεται το πρόβλημα που δημιούργησε ο δράστης με τη συμπεριφορά του), Βαθιώτης (2007): σελ. 15, πηλαγάρ. 51. Οι θεωρίες των Hassemer και Jacobs αποτε-

Luhmann. Η ειδική πρόληψη κατατείνει στην βελτίωση και στην διαπαιδαγώγηση του συγκεκριμένου δράστη που πρόκειται να τιμωρηθεί, με εξατομίκευση της ποινής που στοχεύει στην κοινωνική επανένταξή του, σύμφωνα με τον εμπνευστή της Franz von Liszt⁵⁸. Έτσι, η ποινή συμβάλλει στην διαφύλαξη της κοινωνικής ειρήνης και στην ασφάλεια των πολιτών στο πλαίσιο της έννομης τάξης⁵⁹. γ) Οι μικτές ή ενωτικές ή διανεμητικές θεωρίες ή θεωρίες του πλαισίου που υποστηρίζονται ευρέως στη βιβλιογραφία. Οι τελευταίες εντάσσουν στους σκοπούς της ποινής σωρευτικά και την γενική και την ειδική πρόληψη. Η δίκαιη ανταπόδοση πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως έσχατο όριο της ποινής, όχι όμως επειδή αποτελεί σκοπό και δικαιολογητική βάση της ποινής από την ιδέα της Δικαιοσύνης. Η οριοθέτηση βέβαια της ποινής από την ιδέα της Δικαιοσύνης ισχύει και αντίστροφα: η ποινή δεν επιτρέπεται να υπερβεί προς τα κάτω κάποιο ελάχιστο όριο, έστω και αν in concreto δεν είναι αναγκαία χάριν της ειδικής πρόληψης.

Η κατοχύρωση της αρχής της κοινωνικής επανένταξης ως θεμελίου για τη διαμόρφωση της έκτισης της ποινής κατά της ελευθερίας συνάγεται από την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, εάν δεν είναι ρητά κατοχυρωμένη στο Σύνταγμα⁶⁰. Στο πλαίσιο μιας ανθρωπιστικής μεταχείρισης και μιας συναφώς προσανατολισμένης νομοθετικής πολιτικής ή/και μεταρρύθμισης πρέπει να επιδιώκεται μια σχέση ισορροπίας ανάμεσα στο στόχο της κοινωνικής επανένταξης και στον επιτρεπόμενο φυσικό χώρο κίνησης και επικοινωνίας. Διότι, όπως υποστηρίζεται, η θεωρία της κοινωνικοποίησης που τείνει προς την συμμόρφωση προϋποθέτει πολιτιστική ομοιογένεια του χώρου, στον οποίο θα ενταχθεί το άτομο⁶¹. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο λόγω

λούν δύο εκδοχές της θετικής γενικής πρόληψης, με την πρώτη να υποστηρίζει περισσότερο τη θέση ότι το ποινικό δίκαιο επηρεάζει τη συμπεριφορά των ατόμων και τη δεύτερη να θέτει στο επίκεντρο τη διατήρηση του κανονιστικού συστήματος, Κιούπης (1999): 1347-1348. Περαιτέρω, ο Jacobs αντιλαμβάνεται την ενοχή απλώς και μόνον ως λειτουργία των εκάστοτε αναγκών της κοινωνίας, προβάλλεται δηλαδή η λεγόμενη λειτουργική ή οργανική έννοια περί ενοχής, Λεωνίδας Κοτσαλής (2003), Η δόμηση του εγκλήματος, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλης, σελ. 87.

58. Ο v. Liszt προσπάθησε να ενοποιήσει τις διαφορετικές απόψεις διατυπώνοντας την τριάδα των σκοπών της ποινής στο γνωστό Μαρβούργειο Πρόγραμμα (Marburger Programm) το 1882. Σύμφωνα με αυτό, η δίκαιη ποινή είναι η αναγκαία. Στόχοι της ποινής είναι: (1) Βελτίωση των επιδεκτικών βελτίωσης δραστών και εκείνων που έχουν ανάγκη βελτίωσης. (2) Εκφοβισμός όσων δεν έχουν ανάγκη βελτίωσης. (3) Αχρήστευση των μη επιδεκτικών βελτίωσης, Günther Kaiser (1982), Σκόπιμη ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα (Εκατό χρόνια από την εξαγγελία του Μαρβούργειου Προγράμματος – Ένας αποθλιγμένος), απόδοση: Λ. Κοτσαλής, ΠοινΧρ ΛΒ' (9): 833-857 (837).

59. Αυτές οι θέσεις περί κοινωνικής αναγκαιότητας της ποινής ουσιαστικά απηχούν τις απόψεις του Καίσαρα Μπεκκαρία, ο οποίος στο έργο του «Περί αδικημάτων και ποινών» (Die delitti e delle pene, 1764) υποστήριξε ότι ο νομοθέτης τότε μόνον επιτρέπεται να απειλεί ποινή, όταν αυτή είναι κοινωνικώς αναγκαία, όταν είναι απαραίτητη για την κοινή ευημερία και την κοινή ελευθερία όλων. Ο Ιερεμίας Μπένθαμ, βαθιά επηρεασμένος από τον Μπεκκαρία, έκρινε την ποινή ως ύψιστο ευεργέτημα όταν θεωρείται ότι πράξη αντεκδίκησης αλλιά απαραίτητη θυσία για την κοινή ασφάλεια, Μυλωνόπουλος (2007): 1-11. Αναλυτικότερα για τις θέσεις του Μπένθαμ περί ποινών βλ. Μαρία Γαλανού (2009β), Ιερεμίας Μπένθαμ, ένας ωφελιμιστής δημοκράτης, σε: Προσφορά Τιμής στην Αγγλία Τσάτσουρα. Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλη, σελ. 453-480 (461-466).

60. Πιτσελιά (2003): 70-71.

61. Γιάννης Πανούσης (2004α), Φυλακή: Εκτοπισμός ή συγ-χώρεση;, ΝοΒ 52 (8): 1337-1345 (1343).

της πολυπολιτισμικότητας των εγκλείστων⁶² και λόγω της σύγκρουσης των δύο αντίθετων υποσυστημάτων της φυλακής: αφενός του υποσυστήματος που ασκεί τον εσωτερικό κοινωνικό έλεγχο (: κύκλωμα φυλακής), η απειληή αποκλεισμού από το οποίο αποτελεί την πιο γνωστή μορφή άτυπου ενδεχόμενου κοινωνικού ελέγχου μέσα στη φυλακή· και αφετέρου του υποσυστήματος που ασκεί τον εξωτερικό κοινωνικό έλεγχο (: κράτος, κοινωνία, σωφρονιστική διοίκηση). Η εκμάθηση ρόλων και οι συναρτώμενες προσδοκίες άλλοτε οδηγούν σε «καταπιεστική συμμόρφωση» (: compulsive conformity) κι άλλοτε σε «καταπιεστική αλλοτρίωση» (: compulsive alienation). Είναι δύσκολο πάντως να γνωρίζει κανείς εκ των προτέρων σε ποια ομάδα είναι ευκολότερο να «κοινωνικοποιηθεί» ο κρατούμενος. Εξ αυτού του λόγου, η φυλακή χαρακτηρίζεται ως η αθέατη πλευρά της κοινωνίας και ως τέτοια συνιστά την αντανάκλαση των ελλείψεων, των αδυναμιών και των ατελειών της κοινωνίας⁶³. Τέλος, η κοινωνική επανένταξη υπό την έννοια του ενεργού πολίτη-κοινωνού-πρώην κρατουμένου είναι σχεδόν ανέφικτη στις περιπτώσεις δυσλειτουργικών προ της φυλάκισης συνθηκών κοινωνικής διαβίωσης των κρατούμενων προσώπων, όπως π.χ. συμβαίνει με τους ενδεείς ή άστεγους κρατουμένους. Εν προκειμένω, για λόγους πραγματικής-αντικειμενικής αδυναμίας καθίσταται σχεδόν βέβαιο ότι ο κρατούμενος δεν μπορεί να επανακοινωνικοποιηθεί⁶⁴.

Έχει υποστηριχθεί ότι η αρχή της κοινωνικής επανένταξης εντάσσεται στις κοινωνιοκεντρικές θεωρίες περί της λειτουργίας της ποινής που εμπνέονται από την νεοαριστοτελική τάση περί την κοινοτική ηθική στην πολιτική φιλοσοφία. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι ότι αντιλαμβάνεται το ατομικό αγαθό ως αναπόσπαστο μέρος ενός κοινού αγαθού, το οποίο μόνο στους κόλπους της κοινότητας μπορεί να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί. Στο επίκεντρο του προστατευτικού μανδύα της ποινικής εξουσίας του κράτους είναι πρωτίστως συλλογικά αγαθά και κοινές αξίες και μόνο δευτερευόντως ατομικά συμφέροντα ή δικαιώματα, στο βαθμό όμως που θίγουν τα άτομα ως μέλη της κοινότητας. Η Nicola Lacey που εισήγαγε την κοινοτική ηθική στην ποινική θεωρία κάνει λόγο για λειτουργίες και όχι για σκοπούς της ποινής. Επιδίωξη της είναι να υπογραμμίσει ότι η αποστολή της ποινής δεν εξαντλείται με την επίτευξη κάποιων μελλοντικών σκοπών, όπως ο εκφοβισμός πιθανών δραστών, η αναμόρφωση καταδίκων ή η διασφάλιση κοινωνικής ειρήνης και η πρόληψη αυτοδικίας. Η πρωταρχική σημασία της ποινής συνίσταται

62. Η μεταβολή της σύνθεσης του σωφρονιστικού πληθυσμού, με την εισροή αλλοδαπών κρατουμένων στις φυλακές, οι οποίοι δεδομένου ότι δεν συνδέονται με τους πολίτες της χώρας με κοινή γλώσσα ή πολιτισμό ή κοινή θρησκεία, δημιουργεί το ανοίκειο που δεν είναι μόνο αδιάφορο για την κοινή γνώμη αλλά και απειλητικό. Η επιφυλακτικότητα έναντι των ξένων ματαιώνει εκ των προτέρων την δυνατότητα κοινωνικής επανένταξης ενός μεγάλου μέρους του ξένου πληθυσμού των αποφυλακισθέντων, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2010), Ποινική δικαιοσύνη, απεξάρτηση από ναρκωτικά και επανένταξη, ΠοινΔικ 12 (4): 442-446 (444-445).

63. Helen Trouille & Pascale Feuillée-Kendall (2004), French prisons: une humiliation pour la République?, Mod&ConFran 12 (2): 159-175 (173).

64. Η πραγματική αδυναμία εντείνεται εάν η προηγούμενη της κράτησης κατάσταση του κρατουμένου συνοδευόταν από ψυχοπαθολογικά προβλήματα με ή χωρίς ιατρική επιβλεψη ή ιδρυματική νοσηλεία και εμπλοκή σε μονάδες ψυχικής υγείας, ενώ είναι προφανές ότι και η διαμονή του στη φυλακή θέτει ζητήματα ομαλούς συμβίωσης και αρμονικής συνεργασίας με τους συγκατομένους του και το προσωπικό της φυλακής, Romeo Vitelli (1993), The homeless inmate in a maximum-security prison setting, CJC July 1993, σελ. 323-331 (329-330).

στην επιτήρηση της απρόσκοπτης εφαρμογής του υφιστάμενου αξιολογικού προγράμματος μιας κοινωνίας στις βασικές του γραμμές⁶⁵.

2. Κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί κατά την κράτηση

Πιο ειδικά, οι κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί διακρίνονται: α) στους ενδοσυστημικούς, δηλαδή αυτούς που υλοποιούνται εντός του καταστήματος κράτησης, όπως η εργασία και η εκπαίδευση⁶⁶, και β) στους συνεκτικούς ή ανοιχτούς προς την κοινωνία, όπως π.χ. οι επιμέρους μορφές του δικαιώματος επικοινωνίας.

Ως προς τους ενδοσυστημικούς μηχανισμούς, όπως προβλέπει το άρθρο 34 παρ.1 ΣωφρΚ, όλοι οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα στην εντός του καταστήματος εν γένει μόρφωση⁶⁷ και άθληση, στις πολιτιστικές δραστηριότητες και δημιουργική απασχόληση⁶⁸. Ειδικότερα, ως προς την εργασία, οι κοινωνικές της διαστάσεις διαφαίνονται όταν ο κρατούμενος καλείται να συνεργασθεί με άλλους συγκρατούμενους του, να είναι ακριβής στην ώρα του, να διατηρεί ένα συγκεκριμένο ρυθμό εργασίας, να είναι ανεκτικός, διακριτικός, κ.λπ.⁶⁹. Έτσι, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται ότι το δικαίωμα στην εργασία συνιστά θεμελιακό στοιχείο της

65. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: «It has principally to do with a collective need to underpin, recognize and maintain the internalized commitments of many members of society to the content of the standards of the criminal law and to acknowledge the importance of those commitments to the exercise and identity of the community». Αναλυτικά οι θέσεις αυτές, οι οποίες επικρίνονται για την πρόσδεσή τους στην νεοαριστοκρατική κοινοτική ηθική, σε: Παπαγεωργίου (1992): 502-503.

66. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως υποστηρίζεται, η πρόσβαση στην εκπαίδευση μεταφράζεται για τον κρατούμενο ως οιονεί τιμωρία ή ημι-πρόνμιο, στο μέτρο που οι υπόλοιποι εναλλακτικοί τρόποι αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου στη φυλακή δεν είναι προσβάσιμοι, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα στην εργασία, Bruno Milly (2004), L'enseignement en prison: Du poids des contraintes pénitentiaires à l'éclatement des logiques professionnelles, D & S 28 (1): 57-79 (65). Βλ. επίσης Evelyn Shea (2005), Les paradoxes de la normalization du travail pénitentiaire en France et en Allemagne, D & S 29 (3): 349-365 (360).

67. Η μόρφωση, πέρα από τη θετική της συμβολή στην αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατούμενου, μακροπρόθεσμα συμβάλλει στην μείωση της εγκληματικότητας –καθώς οι κρατούμενοι αναζητούν άλλο τρόπο επιβίωσης– και συνακόλουθα στην εξοικονόμηση πόρων για την διατήρηση ή/και επέκταση του σωφρονιστικού συστήματος, María Elena Torre and Michael Fine (2005), Bar None: Extending Affirmative Action to Higher Education, JSocLs 61 (3): 569-594 (589). Αίθλωστε, οι απασχολούμενοι στις σχολικές δραστηριότητες κρατούμενοι δεν δημιουργούν προβλήματα που πλήττουν την τάξη και την ασφάλεια στους χώρους κράτησης, James Marquart et al. (1994), A limited capacity to treat: Examining the Effects of Prison Population Control Strategies on Prison Education Programs, CrimDel 40 (4): 516-531 (527).

68. Βλ. σχετικά Αγγελική Πιτσελιά (2001), Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου και ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά και μετά τον χρόνο της κράτησης, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη. Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τόμος Α', σελ. 885-914 (893-895).

69. Βλ. Μαρία Αρχιμανδρίτου (1996), Η εργασιακή απασχόληση στις Σουηδικές φυλακές, Υπερ 1996, σελ. 1399-1403 (1403). Ωστόσο, έχουν διατυπωθεί ενστάσεις ως προς την παραγωγικότητα των κρατούμενων, η οποία πολλές φορές υστερεί σε σχέση με εκείνη των εργαζομένων στην ελεύθερη κοινωνία, με συνέπεια να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην εξεύρεση εργασίας μετά την αποφυλάκισή τους, Frederic Pryor (2005), Industries Behind Bars: An Economic Perspective on the Production of Goods and Services by U.S. Prison Industries, RIndOrg 27 (1): 1-16 (11).

έννομης και της κοινωνικής τάξης⁷⁰. Άρα, η άρνηση παροχής εργασιακής ευκαιρίας σε κάθε κρατούμενο συνθλίβει την ουσιαστική αξιοποίηση του χρόνου έκτισης της ποινής και παραμονής στο σωφρονιστικό κατάστημα⁷¹. Καθώς, βέβαια, η πλειονότητα των κρατουμένων επιστρέφει στην ανοικτή κοινωνία με περιορισμένες προοπτικές νόμιμου εισοδήματος λόγω της ελλιπούς μόρφωσης, των περιορισμένων ικανοτήτων και του στίγματος του πρώην κρατουμένου που τους συνοδεύουν, καθίσταται αναγκαία η ευθεία σύνδεση των προγραμμάτων απασχόλησης εντός της φυλακής με την εργασιακή αποκατάσταση μετά την αποφυλάκιση⁷².

Την σημασία της επαφής του κρατουμένου με την ελεύθερη κοινωνία επισήμανε η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στην Απόφασή της (76) 2 για την μεταχείριση των κρατουμένων με μακροχρόνιες ποινές, που υιοθετήθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1976 κατά την 254η συνάντηση των Εκπροσώπων των Υπουργών, όπου ο Έλληνας εκπρόσωπος διατήρησε επιφύλαξη. Η Απόφαση εξήγγειλε ότι μακροχρόνιες ποινές θα πρέπει να επιβάλλονται μόνον αν είναι αναγκαίες για την προστασία της κοινωνίας, όπως και τα αυστηρά μέτρα ασφαλείας μόνο στους επικίνδυνους κρατούμενους. Επίσης, θα πρέπει να προσφέρονται ευκαιρίες για εργασία, μόρφωση και εκπαίδευση, να ενθαρρύνεται η συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης, να ενισχύονται οι επαφές με τον εξωτερικό κόσμο, να χορηγούνται περίοδοι άδειας απουσίας από τη φυλακή όχι προς ανακούφιση από την κράτηση, αλλά ως οργανικό τμήμα των προγραμμάτων μεταχείρισης και να προτάσσεται η υπ' όρον απόλυση⁷³. Επίσης, η Σύσταση Νο R (89) 12 για την εκπαίδευση στη φυλακή που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 13 Οκτωβρίου 1989 κατά την 429η συνάντηση των Εκπροσώπων τους, όλοι οι κρατούμενοι θα πρέπει να έχουν δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση, η οποία θεωρείται ότι περιλαμβάνει γραμματική διδασκαλία, επαγγελματική εκπαίδευση, δημιουργικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, φυσική άσκηση και αθλήματα, κοινωνική

70. Δημήτρης Τραυλός-Τζανετάτος (1975), Το δικαίωμα εργασίας στο πεδίο μεταξύ Συντάγματος και κοινωνικής πραγματικότητας, ΤοΣ 1 (4): 727-788 (775).

71. J. P. Tak (2001), Prison labour as a feature of the Dutch prison regime, σε: Νέστορα Κουράκη (εκδ. επιμ.), Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, β' τόμος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1085-1096 (1087).

72. Jessie Krienert (2005), Bridging the Gap between Prison and Community Employment: An Initial Assessment of Current Information, CJS 18 (4): 293-303 (295, 301). Προς αυτήν την κατεύθυνση είχε επιχειρήσει να κινηθεί και το «Μοντέλο του Αμβούργου» (: «Das Hamburger Modell»), κατά το οποίο οι εργαζόμενοι κρατούμενοι υπέγραφαν σύμβαση εργασίας και πληρώνονταν με βάση την συλλογική σύμβαση εργασίας του κλάδου-ειδικότητας όπου απασχολούνταν, πλήρωναν φόρους και εισφορές, όπως όλοι οι εργαζόμενοι, ενώ η εργασιακή σχέση έληγε με την αποφυλάκιση. Περισσότερα σε: Otmar Hagemann (1995), Leistungsgerechte Entlohnung im Strafvollzug: das Hamburger Modell, MSchrKrim 78 (6): 341-351 (343).

73. Σχετική ανάληψη δράσης στον τομέα της εργασίας προτείνεται με την Απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης (73) 24 για την «εργασία με κρατούμενους σε ομάδες και σε ελευθερία στην κοινότητα» και με την Απόφαση (75) 25 για την σωφρονιστική εργασία, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 18 Σεπτεμβρίου 1975 κατά την 248η συνάντησή τους, Αλεξιάδης (2006α): 73-74 και 90-91 αντίστοιχα αλλά και Στέργιος Αλεξιάδης (1991α), Η επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων κατά το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα, Χρον 3, σελ. 79-86 (80). Η δεύτερη απόφαση συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών-μελών να προβλέψουν τις κατάλληλες πιστώσεις για την υποστήριξη των προγραμμάτων εργασίας ανάλογα προς τις ανάγκες των καταστημάτων κράτησης, να οργανώσουν τις κατάλληλες υποδομές, να προβλέψουν στο μέτρο του δυνατού ανταμοιβή της εργασίας. Τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται, επίσης, να ενημερώνουν τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης κάθε πέντε χρόνια για τις συναφείς προς αυτήν την κατεύθυνση αποφάσεις.

εκπαίδευση και δυνατότητα χρήσης βιβλιοθηκών⁷⁴. Επίσης, η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι όμοια εκείνης που προβλέπεται για άτομα παρόμοιας ηλικίας έξω από τη φυλακή, να προσφέρει όσο το δυνατό μεγαλύτερη ποικιλία ευκαιριών μάθησης για τους κρατούμενους, να στοχεύει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας ως συνόλου και να υπόκειται στο ίδιο καθεστώς με την εργασία, ώστε οι κρατούμενοι που συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά προγράμματα να μην έχουν οικονομικές ή άλλες απώλειες. Τέλος, οι Κανόνες 26.1. έως 26.17. και 28.1. έως 28.7. των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του 2006 επισημαίνουν με αναλυτικό τρόπο τη σημασία της εργασίας και της εκπαίδευσης, αντίστοιχα, για τους κρατούμενους⁷⁵.

Αναφορικά με το δικαίωμα επικοινωνίας, το άρθρο 51 ΣωφρΚ επιμερίζει τα μέσα πραγματοποίησης της επικοινωνίας α) στην υποδοχή επισκεπτών, β) στην ανταλλαγή επιστολών, γ) στην τηλεφωνική επικοινωνία, δ) στις άδειες εξόδου από το κατάστημα, και β) στους θεσμούς ημιελεύθερης διαβίωσης των κρατουμένων. Το δικαίωμα της επικοινωνίας συνιστά μία από τις βασικές καινοτομίες του ΚωδΜετΚρ, καθώς δεν αντιμετωπίζεται ως προνόμιο αλλά ως ουσιαστική έκφραση των ατομικών δικαιωμάτων. Άλλωστε, ο θεσμός της επικοινωνίας των κρατουμένων και του απορρήτου των ανταποκρίσεων τους αποτελεί ουσιαστική έκφραση του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η προηγούμενη πρόβλεψη του άρθρου 12 παρ.3 ΚωδΜετΚρ, ότι οι υπόδικοι υπόκεινται μόνο στους απόλυτα αναγκαίους περιορισμούς της ελευθερίας τους για να μην αποδράσουν, να μην παρεμποδίσουν το έργο της ανάκρισης και να μην διαταράξουν την κανονική λειτουργία του καταστήματος, διατύπωνε εύλογη διαφοροποίηση σε σχέση με τους κατάδικους και καθίστατο επιβεβλημένη στο μέτρο που για την κατηγορία αυτών των κρατουμένων είναι ισχυρό το τεκμήριο αθωότητας⁷⁶. Ως θετική θα

74. Το ζήτημα της οργάνωσης βιβλιοθηκών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων έχει μακρά ιστορία. Σηληγοές βιβλίων υπήρχαν σε κάποιες βρετανικές φυλακές το 1790 και στις καναδικές στις αρχές του 1800, ενώ τη σημασία της εργασίας στη βιβλιοθήκη της φυλακής για την ενδυνάμωση του αυτοσεβασμού τους υπερτόνισε η πλειονότητα των κρατουμένων σε φυλακές του Καναδά που συμμετείχε σε σχετική έρευνα, Ann Curry-Kris Wolf-Sandra Boutilier and Helen Chan (2003), Canadian federal prison libraries: a national survey, *JLibr&InfSci* 35 (3): 141-152 (145).

75. Σύμφωνα, άλλωστε, με τους Gustave de Beaumont and Alexis de Tocqueville (1833, *On the Penitentiary System in the United States and Its Application in France* 57 –Herman R. Lantz & Francis Lieber trans, S. Ill. Univ. Press 1964) “Labor gives to the solitary cell an interest; it fatigues the body and relieves the soul”. Περισσότερα σε: Stephen Garvey (1998), *Freeing Prisoners’ Labor*, *StanLR* 50 (2): 339-398 (343). Ωστόσο, έχει διατυπωθεί και η αντίθετη θέση ότι με βάση την «αρχή της βλάβης» (: «harm principle») θα πρέπει να περιορίζονται τα μέσα δημιουργικής απασχόλησης των κρατουμένων, διότι οι φορολογούμενοι πληρώνουν ήδη αρκετά για την λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος, Richard Lippke (2003), *Prisoner access to recreation, entertainment and diversion*, *PunSoc* 5 (1): 33-52 (49).

76. Ωστόσο, η ΔιάτΑνακρΧαλκ9/1996 (: με τη σύμφωνη πρόταση του Αντεισαγγελέα Γρ. Πεπόνη, βλ. ΠοινΧρ ΜΣΤ (1996): 724), έκρινε ως επιτρεπτή την σωρευτική επιβολή προσωρινής κράτησης και περιοριστικών όρων, όπως εν προκειμένω περιορισμό στη χρήση καρτοτηλεφώνου της φυλακής μόνο μετά από άδεια του διευθυντή του καταστήματος και με την προϋπόθεση της γνωστοποίησης στον διευθυντή του καλούμένου προσώπου και του αριθμού τηλεφωνικής κλήσης του. Διότι ο συγκακρημένος κρατούμενος για κακουρηματικές εκβιάσεις συνέχιζε την ίδια δραστηριότητα στο κατάστημα κράτησης, χρησιμοποιώντας προς τούτο το καρτοτηλέφωνο της φυλακής. Ωστόσο, η διατύπωση της διάταξης του άρθρου 282 ΚΠΔ, όπως ίσχυε τότε, συνηγορούσε υπέρ της δυσνητικής και διαζευκτικής επιβολής των δύο αυτών μέτρων δικονομικού καταναγκασμού. Η αντίθετη σωρευτική επιβολή υπήρξε δικαιοπολιτικά εσφαλμένη, διότι ο σκοπός της μείωσης της

πρέπει να αξιολογηθεί και η δυναμική αναβολή εκτέλεσης ποινής (: άρθρο 556 περ.δ΄ ΚΠΔ) για τις περιπτώσεις αποδεδειγμένων οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, καθώς δεν αποκόπτεται η επαφή με την κοινωνική, οικογενειακή και επαγγελματική ζωή του κρατουμένου.

Στην ετήσια έκθεσή του για το έτος 2005 ο Συνήγορος του Πολίτη διατυπώνει την θέση ότι η κράτηση προσώπου σε φυλακή, όσο μεγάλη κι αν είναι η απαξία των πράξεων, για τις οποίες έχει καταδικασθεί, νομιμοποιείται ηθικά ως κακό που επιβλήθηκε από το δικαστήριο, μόνον εφόσον τηρούνται οι σωφρονιστικοί κανόνες, αλλιά και εφόσον η κράτηση στοχεύει στη λειτουργική επανένταξη του προσώπου στον κοινωνικό ιστό. Ως εκ τούτου, αξιολογείται η χρήση του δικαιώματος άδειας και η έξοδος από τους χώρους κράτησης ως κρισιμότερη και από τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους μέσα στους χώρους αυτούς⁷⁷. Έτσι, υπερτονίζεται η ανάγκη μεταγωγής κρατουμένων σε συγκεκριμένα καταστήματα κράτησης, ώστε να διευκολύνεται η επικοινωνία με το οικογενειακό τους περιβάλλον, ιδίως με τα ανήλικα τέκνα τους. Επειδή για τους αλλοδαπούς που δεν έχουν οικογενειακούς δεσμούς στην Ελλάδα η μεταγωγή είναι δύσκολη, προκρίνεται ως προτιμτέα είτε η μεταγωγή σε αγροτική φυλακή είτε η μεταφορά τους στη χώρα τους, εκτός και εάν εκκρεμεί αίτημα έκδοσής τους από τρίτη χώρα και έως την εκκαθάρισή του. Την βασική αρχή της κοινωνικής επανένταξης που υπηρετεί ο θεσμός της άδειας πλήττει και η έλλειψη στοιχειώδους αιτιολογίας των απορριπτικών των αδειών αποφάσεων. Η κατάσταση γίνεται σοβαρότερη, αν ληφθεί υπόψη ότι η δικαστική προστασία παρέχεται μόνο μετά τη δεύτερη κατά σειρά απόρριψη αιτήματος για χορήγηση τακτικής άδειας.

Τέλος, ο Συνήγορος του Πολίτη, στην ειδική έκθεσή του με θέμα «Τακτικές άδειες κρατουμένων», που δημοσίευσε τον Αύγουστο του 2008⁷⁸, επισημαίνει με έμφαση ότι «ο σεβασμός της αξιοπρέπειας και των λοιπών θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας, η οποία μάλιστα επιτείνεται από το πραγματικό γεγονός των εξ αντικειμένου πολήλαπλών «παράπλευρων» περιορισμών της ελευθερίας και της κανονικότητας που συνεπάγεται ο εγκλεισμός. Η αρχή αυτή συνεπάγεται περαιτέρω ότι ο κρατούμενος παραμένει φορέας όλων των συνταγματικών (ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών) δικαιωμάτων, εφόσον δεν συνεχονται αυτά άμεσα με την στέρηση (: περιορισμό) της ελευθερίας του. Στερείται, αντίθετα, τη φυσική του ελευθερία με την έννοια της *corpore* παρουσίας του εκτός της φυλακής. Η ποινή δεν στοχεύει στην απομόνωση αλλιά αντίθετα οφείλει να μεριμνά για την μελλοδική επάνοδο του ατόμου στον κοινωνικό βίο».

3. Η λειτουργικότητα της πολιτικής της επανένταξης

Η πολιτική της επανένταξης έφθασε απότομα γύρω στο 1980 σε κρίση. Το «τίποτα δεν λειτουργεί» (: «nothing works») ακούστηκε απότομα στον Ευρωπαϊκό χώρο⁷⁹. Ήταν βέβαια

εγκληματικότητας δεν συνάδει σε μια ελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία με την περιστολή των δικαιωμάτων και την αυθαίρετη ανάπτυξη κάθε μορφής καταστολής. Πιο αναλυτικά βλ. Κώστα Κοσμάτο (2000β), Το απόρρητο της επικοινωνίας των κρατουμένων. Η νομοθετική πρόβλεψη και η πρακτική της εφαρμογή, Υπερ 2000, σελ. 423-432 (426, 428-429).

77. Βλ. σχετικά στη σελίδα 66 της έκθεσης σε: http://www.synigoros.gr/pdf_01/6982_3_3-E.pdf. Συναφής είναι και ο σύνδεσμος: <http://www.synigoros.gr/docs/EE2005.pdf>.

78. Βλ. την έκθεση στον διαδικτυακό τόπο του ΣΤΠ www.synigoros.gr/pdf_01/6982_5_1-.pdf αλλιά και το σχετικό δεήτιό τύπου του Νοεμβρίου 2008 σε: www.synigoros.gr/pdf_01/Deltio%20Τυπου.pdf.

79. Η πολιτική της δεκαετίας του '80 και του '90 ως «war against drugs» στις ΗΠΑ και ως δόγμα του «prison works» στο Ηνωμένο Βασίλειο διαψεύστηκε από τη δηλωτική της αποτυχίας τους στην πράξη αναπο-

αναπόφευκτο να αναγνωριστεί κάποτε ότι η φυλακή, αποκόπτοντας τον κρατούμενο από την αγορά, τη γειτονιά και την οικογένεια, ήταν πιθανότερο να αποδιοργανώνει παρά να αναμορφώνει θετικά την κοινωνική ένταξη⁸⁰. Η παρακμή των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, τόσο των κρατούμενων όσο και των αποφυλακισμένων, συναρτάται με δύο πραγματικά δεδομένα. Αφενός συντονίζεται τελικά με τη διαμόρφωση της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής ως πολιτικής διαχείρισης κινδύνων⁸¹. Η παρακμή των ιδεών και των προγραμμάτων επανένταξης αποτυπώθηκε καθαρά στον τομέα της απεξάρτησης από τα ναρκωτικά και ιδίως στα «στεγνά» προγράμματα απεξάρτησης, που θέτουν στο επίκεντρο της λειτουργίας τους την επανένταξη των εξαρτημένων. Παρά την αποτελεσματικότητά τους δεν εξαπλώθηκαν στις ευρωπαϊκές χώρες κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁸². Ευνοήθηκε μάλλον η διάδοση προγραμμάτων χορήγησης υποκαταστάτων με χαμηλές προδιαγραφές, δηλαδή χωρίς την πλαισίωση της χορήγησης με δραστηριότητες ψυχολογικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Τα συγκεκριμένα προγράμματα συντηρούν την υγεία των εξαρτημένων σε ανεκτή κατάσταση, αλλά τους αφήνουν από κοινωνική άποψη στο περιθώριο, όπου ήδη βρίσκονται. Από την άποψη αυτή, όπως υποστηρίζεται, ταιριάζουν στο κλίμα της μεταμοντέρνας εποχής, που αντί να συμορφώνει και να εντάσσει προτιμά να αναπαράγει τον κοινωνικό αποκλεισμό⁸³. Διότι στο πλαίσιο της νέας ποινολογίας η εξατομίκευση της ποινής και οι φροντίδες για επανένταξη δέχονται ισχυρές πιέσεις από την λογισμική διαχείριση των εξόδων, που βασίζεται στις πιθανότητες και την έννοια της διαχείρισης του κινδύνου⁸⁴, με συνέπεια την μείωση των θεραπευτικών

τελεσματικότητα των φυλακτικών κυρώσεων στην μείωση της υποτροπής. Στόχος των πολιτικών αυτής της περιόδου ήταν ο εντονότερος κοινωνικός έλεγχος και η χαλαρότερη εξάρτηση από την κοινωνική πρόνοια, Ros Burnett and Shadd Maruna (2004), *So 'Prison Works', Does It? The Criminal Careers of 130 Men Released from Prison under Home Secretary, Michael Howard*, HJCI 43 (4): 390-404 (399).

80. Παρασκευόπουλος (2010): 442-445. Για τους στόχους των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης ως προς την ενεργοποίηση του μοντέλου «something works» βλ. Frieder Dünkel (2001), *Behandlung im Strafvollzug: von "nothing works" zu "something works"*, in: Mechthild Bereswill-Berner Greve (Hrsg.), *Forschungsthema Strafvollzug*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, σελ. 387-417 (398-399).

81. Frieder Dünkel (1998), *Riskante Freiheiten? –Offener Vollzug, Vollzugslockerung und Hafturlaub zwischen Resozialisierung und Sicherheitsrisiko*, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), *Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz*, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag, σελ. 42-65 (57-58).

82. Robert Weiss (1998), *Conclusion: Imprisonment at the Millenmium 2000 –It's Variety and Patterns Throughout the World*, in: Robert Weiss-Nigel South (eds.), *Comparing Prison Systems. Toward a Comparative and International Penology*, Amsterdam: Gordon and Breach Publishers, σελ. 427-481 (431).

83. Karol Lucken (1998), *Contemporary Penal Trends. Modern or Postmodern?*, *Brit.J.Criminol.* 38 (1): 106-123 (116).

84. Βλ. σχετικά και Henning Küster (2001), *Drogentests in Haftsanstalten*, Aachen: Shaker Verlag, σελ. 188-189. Έτσι, ο διάλογος για τα δικαιώματα, τη δικαιοσύνη και τη νομιμότητα, που βρίσκονται μεταξύ τους σε στενή διασύνδεση, διεξάγεται σε ένα πεδίο πάλης για επιρροή, αξιοπιστία και αναγνώριση. Ως εκ τούτου, τοποθετώντας τόσο κοντά τον κίνδυνο με τα ανθρώπινα δικαιώματα εντάσσουμε στους στόχους της εγκληματολογικής διερεύνησης την ανασύνδεση της ποινολογικής έρευνας με την κανονιστική ηθική και τον πολιτικό προβληματισμό, Thérèse Murphy and Noel Whitty (2007), *Risk and Human Rights in UK Prison Governance*, *Brit.J.Criminol.* 47 (5): 798-816 (805-806).

προγραμμάτων⁸⁵. Και αφετέρου συνδυάζεται με την εικόνα μιας υπερκορεσμένης φυλακής, χωρίς χώρους κοινής χρήσης για εκπαίδευση, εργασία, κατάρτιση κ.λπ., που καταντά να λειτουργεί σαν «αποθήκη» ανθρώπων.

Πιο ειδικά, η πλήρης άρση των ελλειμμάτων κοινωνικοποίησης είναι αδύνατο ή τουλάχιστον δυσχερές να επιτευχθεί σε καθεστώς ανελευθερίας, στο καταπιεστικό περιβάλλον του καταστήματος κράτησης υπό την επίδραση της κουλτούρας των κρατούμενων και με τα υπάρχοντα περιορισμένα μέσα σε υλικοτεχνική υποδοχή και προσωπικό⁸⁶. Η κατάλληλη εκπαίδευση κατά την έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας έχει πάντως αξία από μόνη της, αδιάφορα αν αναπτύσσει μια θετική επίδραση στη συμπεριφορά του δράστη. Συχνά προσφέρει προσωπικά βιώματα επιτυχίας και μια μεστή νοήματος απασχόληση στον κρατούμενο, απαλύνει την ασφυκτική κατάσταση της απομόνωσης και αποξένωσης από το σύνθετο κοινωνικό του περιβάλλον, δυναμώνει την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθησή του⁸⁷. Περαιτέρω, σε έρευνα που έλαβε χώρα το 1996 στα καταστήματα κράτησης ανηλίκων και στα ιδρύματα αγωγής της χώρας μας, οι δυσκολίες εφαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων εντοπίστηκαν: α) στην κινητικότητα των εγκληστών, β) στην ανομοιογένεια των μαθητών (: καταγωγή, πνευματικό επίπεδο, ηλικία), γ) στην μέτρια κατάσταση των διδασκτριών και δ) στο καθημερινό πρόγραμμα δραστηριοτήτων στα ως άνω καταστήματα που εμποδίζουν στην πράξη την παρακολούθηση της εκπαίδευσης⁸⁸.

5. Η αρχή της ισότητας

Στο άρθρο 3 ΣωφρΚ, που τιτλοφορείται «ισότητα στη μεταχείριση των κρατούμενων» ορίζεται, στην πρώτη παράγραφο, αρνητικά η αρχή της ισότητας ως απαγόρευση δυσμε-

85. Pierre Landreville (2005), Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, ΠοινΔικ 8 (12): 1461-1468 (1466).

86. Το παράδοξο με τον τρίτο πυλώνα του ΣΠΔ είναι ότι η φυλακή παραμένει κοινωνικά αθέατη ενώ ταυτόχρονα εξαγγέλλεται θεσμικά η ενεργοποίηση του στόχου της κοινωνικής επανένταξης, Aaron Doyle and Richard Ericson (1996), Breaking into prison: New sources and correctional institutions, CJC 1996, σελ. 155-190 (165).

87. Αγγελική Πιτσελιά (1999), Η εκπαίδευση των κρατούμενων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Γ.-Α. Μαγκάκη. Ποινικό δίκαιο-ελευθερία-κράτος δικαίου, επιμέλεια: G. Bemmman-Δ. Σπινέλλης, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 647-671 (666). Σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση –με στόχο την εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού– έρχεται να διαδραματίσει το εξειδικευμένο –επιστημονικό κυρίως– προσωπικό της φυλακής, παράγοντας που συναρτάται με τον κανονισμό λειτουργίας κάθε φυλακής, τις συνοδικές δυνατότητες και την πρόβλεψη του σωφρονιστικού συστήματος και τον ατομικό-λειτουργικό ρόλο του εξειδικευμένου προσωπικού, Patrick Colin et Myriam Klinger (2004), Vécu carcéral et situation d'illittrisme, D & S 28 (1): 33-55 (41).

88. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 92,7% του συνολικού δείγματος δήλωσαν ότι είχε «αρκετό» ή «πολύ» ελεύθερο χρόνο στη διάθεσή τους, τον οποίο προσπαθούσε να γεμίσει είτε βλέποντας τηλεόραση (83,4%) είτε συζητώντας με κάποιους συγκαταόμενους του (: 81,5%), Νίκος Πετρόπουλος, Νίκος Λαγανάς, Γιώργος Μακρίδης και Μαρία Παπαϊωάννου (2000), Οι εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των ανηλίκων στα σωφρονιστικά καταστήματα και τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων, σε: Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη. Εγκλημάτιες και Θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα, επιμέλεια: Ηρώ Δασκαλάκη-Παναγιώτα Παπαδοπούλου-Δήμητρα Τσαμπαρλή-Ιωάννα Τσίγκανου-Εμμου Φρονίμου, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 383-405 (397, 401).

νούς διακριτικής μεταχείρισης των κρατουμένων, ιδίως αν βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, το θρήσκευμα, την περιουσία ή τις ιδεολογικές πεποιθήσεις. Στη δεύτερη παράγραφο περιγράφεται το θετικό περιεχόμενο της έννοιας της ισότητας ως ειδική μεταχείριση των κρατουμένων, όταν δικαιολογείται από τη νομική ή πραγματική τους κατάσταση, όπως υποδίκων και καταδίκων, εγγάμων και αγάμων, ανηλίκων και ενηλίκων, γυναικών και ανδρών, ατόμων με ειδικές ανάγκες ή για τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εφόσον γίνεται υπέρ του κρατουμένου και προς εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών που απορρέουν από την κατάσταση, στην οποία βρίσκεται. Ουσιαστικά πρόκειται για εξειδίκευση της αρχής της ισότητας που προβλήεται στο άρθρο 4 Σ.

Ως εκ τούτου, ειδικότερες πτυχές της αρχής της ισότητας εκφράζουν: α) οι ρυθμίσεις των άρθρων 11-17 ΣωφρΚ που αφορούν τον διαχωρισμό των κρατουμένων· β) το άρθρο 19 ΣωφρΚ για τις διακρίσεις των σωφρονιστικών καταστημάτων σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά με περαιτέρω υποκατηγοριοποιήσεις· γ) το άρθρο 21 παρ.2 εδ.δ΄ ΣωφρΚ για την κράτηση κρατουμένων μητέρων με τα τέκνα τους· δ) το άρθρο 30 παρ.2 ΣωφρΚ για την νοσηλεία ειδικών περιπτώσεων κρατουμένων· ε) το άρθρο 32 παρ.3 και 4 ΣωφρΚ σχετικά με την πρόνοια που πρέπει να λαμβάνεται από τον ιατρό του καταστήματος για την ειδική δίαιτα ή συμπληρωματική τροφή σε άτομα ή κατηγορίες κρατουμένων που έχουν ανάγκη, όπως ασθενείς, γυναίκες σε εγκυμοσύνη και υπερήλικες, αλλήλα και για τα ειδικά διαιτολόγια που επιβάλλουν ορισμένες θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις αντίστοιχα· στ) το άρθρο 110 Α παρ.1 ΠΚ, που προβλέπει ότι η απόλυση υπό όρο χορηγείται ανεξαρτήτως της συνδρομής των προϋποθέσεων των άρθρων 105 και 106 (: έκταση ελαχίστου ποσοστού της ποινής και εκτίμηση της διαγωγής του κρατουμένου κατά την κράτηση αντίστοιχα), εφόσον ο κατάδικος νοσεί από σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (Σ.Ε.Α.Α.), κ.λπ.

6. Ο σεβασμός της άσκησης και απόλαυσης των δικαιωμάτων των κρατουμένων

1. Έκφανση της θεμελιώδους αρχής του κράτους δικαίου

Σύμφωνα με την πρόβλεψη του άρθρου 4 παρ.1 ΣωφρΚ «κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία». Η διακήρυξη αυτή συμπληρώνεται από την παράγραφο 2 του άρθρου 4 που προβλέπει ότι οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους και στη διάρκεια αυτής, μεταξύ άλλων, και στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο. Αντίστοιχη υπήρξε και η ρύθμιση του άρθρου 5 παρ.1 ΚωδΜετΚρ, που κατά μία άποψη συνιστά γενική ρήτρα, με την οποία θεμελιώνεται και στους χώρους κράτησης το κράτος δικαίου⁸⁹. Απόψεις, εντούτοις, που κάνουν λόγο για διάκριση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε ενδοτικά και αυστηρά ή για ενισχυμένη προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων⁹⁰ θα πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια

89. Σπινέλλη (1990): 64.

90. Βλ. Γιάννη Πανούση (1989), Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα (από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής;), Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Av. N. Σάκουλα, σελ. 20 και Αλεξιάδης (2001): 365-369 αντίστοιχα.

της εξομοίωσης των δικαιωμάτων και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων με τα αντίστοιχα δικαιώματα και τις αντίστοιχες συνθήκες διαβίωσης του κοινωνικού συνόλου, με μόνους περιορισμούς αυτούς που επιβάλλει η συλλογική συμβίωση στο χώρο κράτησης.

Στην Αμερική, μετά την δεκαετία του 1960 και την έκρηξη του σωφρονιστικού προβλήματος, υιοθετήθηκε η πολιτική της διατήρησης των δικαιωμάτων από τους κρατούμενους (: «hands-on» policy). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο δικαστής του Ανωτάτου Ακυρωτικού των ΗΠΑ Blackmun «Fundamental rights follow the prisoner through the walls which incarcerate him, but always with appropriate limitations»⁹¹.

Όπως έχει υποστηριχθεί, ο διάλογος γύρω από τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων εκκινεί από την αφετηρία της φύσης της ποινής, πιο συγκεκριμένα της στερητικής της ελευθερίας ποινής, τους σκοπούς της και την εν γένει δικαιολόγησή της. Γι' αυτό «κάθε απόπειρα να διαφωτισθεί η συζήτηση για τους σκοπούς και τη δικαιολογία της ποινής και της φυλάκισης με κριτήριο τις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος δεν είναι απλώς καταδικασμένη να περιπέσει σε κενολογία, κινδυνεύει ακόμη να περιστραφεί γύρω από κοινούς τόπους, χωρίς ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον»⁹². Η θέση αυτή, ωστόσο, παραβλέπει ότι αφενός ο ΣωφρΚ έχει δομηθεί πάνω στα θεσμικά δάνεια των αρχών του ελληνικού συνταγματικού χάρτη και των αντίστοιχων υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεων των ευρωπαϊκών και διεθνών συμβατικών κειμένων και αφετέρου η ενδεχόμενη αντιμετώπιση των κρατουμένων με κριτήρια διαφορετικά του πληθυσμού του κοινωνικού συνόλου που ζει σε συνθήκες ελευθερίας θα προσέβαλε την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Η θέση αυτή απηχεί, συνεπώς, την αντίληψη που αναγνώριζε ότι ο κρατούμενος τελεί υπό «ειδική σχέση εξουσίας» σε σχέση με τη σωφρονιστική διοίκηση.

2. Η θεωρία της «ειδικής σχέσης εξουσίας»

Η παλιότερη άποψη περί «ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων» έχει επικριθεί από πολλούς θεωρητικούς⁹³. Κυρίως διότι στο πλαίσιο του ανθρωποκεντρικού Συντάγματος ο σεβασμός

91. Η πολιτική αυτή αντικατέστησε την αντίθετη, θεσμοθετημένη στον νόμο του 1871 Federal Civil Rights Act, επωνομαζόμενη "hands-off" policy, David Mitchell (2003), Prisoners' Constitutional Rights, CJS 16 (3): 245-264 (248-249). Η πολιτική "hands-off" ουσιαστικά δεν επέτρεπε τον έλεγχο της συμφωνίας των ενεργειών των σωφρονιστικών αρχών με τους κανόνες και τους κανονισμούς της φυλάκας, τους οποίους τα δικαστήρια δεν μπορούσαν να ελέγξουν. Τα σημαντικότερα ζητήματα που εγείρονταν υπό την εφαρμογή του δόγματος αυτού εντοπιζόνταν στον τομέα της ιατρικής φροντίδας των κρατουμένων, Barney Sneiderman, Prisoners and Medical Treatment: Their Rights and Remedies, CrimLB 4 (8): 450-466 (456-457). Βλ. επίσης Marvin Zalman (1972), Prisoners' Rights to Medical Care, JCLCPS 63 (2): 185-199 (191-192).

92. Αντώνης Μανιτάκης (1989), Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους, ΠονΧρ ΛΘ' (2): 161-180 (161-162). Ο ίδιος επικαλείται το επιχείρημα ότι, καθώς πρόκειται για «[...] ένα θέμα εξαιρετικά ρευστό και αμφιλεγόμενο, όπως είναι οι στόχοι και τα μέσα της εγκληματολογικής πολιτικής, θέμα κατεχόχνη της αρμοδιότητας του νομοθέτη, της πολιτικής εξουσίας και της επιστήμης θα κινδύνευε να μετατραπεί σε ζήτημα συνταγματικής πολιτικής και να εγκλωβιστεί στα στενά περιθώρια της συνταγματικής ερμηνείας».

93. Όπως αντιτίθεται, πρώτον η «ειδική σχέση» του κρατουμένου δεν υπάρχει καθαυτή αλλή διαμορφώνεται μετά τον περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας του ατόμου, δεύτερον στη θέση αυτή το άτομο

και η προστασία της αξίας του ανθρώπου συνιστούν μία απαραβίαστη θεσμική αρχή που δεν υπόκειται σε κανένα περιορισμό και δεν επιτρέπει εξαιρέσεις στα πλαίσια των ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων. Έτσι, διατυπώθηκε η θέση ότι μεταξύ Διοίκησης και κρατούμενου δεν υπάρχει ιεραρχική σχέση αλληλά «σχέση καθεστώτος κράτησης», σύμφωνα με την οποία ο κρατούμενος έχει υποχρέωση συμμόρφωσης όχι προς τον ανώτερο, αλληλά προς τους κανόνες κοινής διαβίωσης που ορίζουν οι νόμοι και εντέλλεται ο αρμόδιος φορέας να εφαρμόσει⁹⁴. Δηλαδή, το πραγματικό γεγονός της κράτησης γεννάει την υποχρέωση συμμόρφωσης, λόγω της σύγκρουσης καταστάσεων κατά το τρίπτυχο «κράτηση-κανόνες κράτησης-επιλογή τρόπων διαβίωσης». Εξάλλου, η αναγνώριση του «δικαιώματος προσταγής» στο σωφρονιστικό προσωπικό δεν ακυρώνει το «δικαίωμα αντίστασης» των κρατούμενων. Το πρόσωπο που επιτάσσει και το πρόσωπο που συμμορφώνεται συνδέονται με μια «σχέση δύναμης», η οποία όμως αφενός ρυθμίζεται από το δίκαιο –με ακραία όρια την αξιοπρέπεια του κρατούμενου-ανθρώπου– κι αφετέρου πρέπει να ελέγχεται δικαστικά. Η ειδική εξουσιαστική σχέση στο σωφρονιστικό επίπεδο μπορεί να προκύψει μόνο όταν ο ίδιος ο κρατούμενος αποφασίσει να ενεργοποιήσει το δικαίωμά του στην «επανάσταση», οπότε η Διοίκηση μπορεί να προβεί στη λήψη ορισμένων «μέτρων», τα οποία όμως προσδιορίζονται ακριβώς από το λειτουργικό σκοπό της επανακοινωνικοποίησης και οριοθετούνται και πάλι από το σεβασμό των δικαιωμάτων των κρατούμενων.

Τέκνο του γερμανικού συνταγματικού θετικισμού από τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα, η θεωρία της «ειδικής σχέσης εξουσίας» αντιδιαστέλλει τη σχέση αυτή προς τη σχέση, υπό την οποία τελεί ο καθένας προς το κράτος, δηλαδή τη «γενική σχέση εξουσίας». Βαθμηδόν, όμως, ιδιαίτερα μάλιστα μετά τη θέσπιση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης το 1949, οι αντιλήψεις αυτές εγκαταλείφθηκαν και στην ίδια τη Γερμανία. Η νομολογία του Γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου δέχεται πλέον ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν μπορούν να περιορισθούν, στο πλαίσιο αυτό, ανέλεγκτα ή κατά διακριτική ευχέρεια, ενώ θέμα περιορισμού τους τίθεται μόνο εφόσον αυτός είναι απαραίτητος για την επίτευξη ενός σημαντικού για το κοινωνικό σύνολο σκοπού και με τις συνταγματικά προβλεπόμενες προς τούτο μορφές (: BVerfGE 33, 1 επ.)⁹⁵. Στην ελληνική έννομη τάξη, όπως υποστηρίζεται, με την κατάργηση της διάταξης του άρθρου 12 παρ.4 Σ απορρίπτεται κατ' ουσίαν η θεωρία της «ειδικής σχέσης εξουσίας», που είχε ήδη χαρακτηριστεί από την επιστήμη ως ασύμβατη προς τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές, και υιοθετείται η θεωρία του «ειδικού λειτουργικού καθεστώτος». Κατά συνέπεια, απαγορεύεται πλέον η θέσπιση νομοθετικών περιορισμών με απλή επίκληση της ιδιότητας του δημοσίου υπαλλήλου και επιβάλλεται θεμελίωση των περιορισμών του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι και του συνδικαλιζέσθαι μόνο επί τη βάση

περιέρχεται αναγκαστικά σε μια νομοτύπη εκδήλωση της ρυθμισμένης από το νόμο κρατικής εξουσίας και τρίτον ο θεσμός της ποινής δεν διαθέτει ενισχυμένη συνταγματική δύναμη ικανή να υπαγορεύσει περιορισμούς συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, Αλεξιάδης (2001): 360-361.

94. Γιάννης Πανούσης (1991), Το πειθαρχικό δίκαιο των κρατούμενων (με ευκαιρία το Σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα), Χρον 3, σελ. 33-47 (42-43). Ο ίδιος υποστήριξε σε άλλο σημείο ότι σημασία έχει η «ειδική λειτουργική σχέση» και όχι η νομική κατάσταση (της εξουσίας) και ότι οι κατάλληλες, αναγκαίες και ανάλογες ρυθμίσεις θα αναφέρονται στο πρακτικό επίπεδο και όχι στο θεωρητικό, Πανούσης (1989): 22.

95. Βλ. Κώστα Χρυσόγονο (2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 54.

συγκεκριμένων ιδιοτεροτήτων και αναγκών της υπηρεσίας κάθε επιμέρους κατηγορίας δημοσίων υπαλλήλων⁹⁶.

Ενόψει της αρχής της νομιμότητας, πριν ακόμη τεθεί σε ισχύ ο ΣωφρΚ του 1967, ο Καθηγητής Κωνσταντίνος Γαρδίκας είχε διατυπώσει την άποψη ότι «η έκτιση της ποινής είναι έννομος σχέσις δημοσίου δικαίου»⁹⁷. Κατά μία άποψη η σχέση κράτους-πολίτη αποκτά μία ιδιόζουσα σημασία, όταν πρόκειται για το θεσμό της φυλακής. Δημιουργείται μια αντιφατική σχέση, όπου ο ρόλος του κράτους ως εγγυητή και προστάτη των ατομικών ελευθεριών μεταλλάσσεται σε ρόλο τιμωρού και «καταστρατηγεί» τις υποχρεώσεις του, όταν πρόκειται για τον εγκλεισμό ενός ατόμου στη φυλακή. Ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει δεκτή η μερικότερη θέση αυτής της άποψης ότι η εξαίρεση των εγκληστών από την προστασία του κράτους αναφέρεται ρητά στο Σύνταγμα, έστω και αν υποστηρίζει ότι η νομική αυτή κάλυψη δεν αποτελεί άλληθοι για τον περιορισμό ή ακόμα και την άρση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Μάλιστα είναι αυτοαναιρούμενη στο βαθμό που δέχεται ότι η ειδική σχέση εξουσίας, η οποία κυριαρχεί στην σωφρονιστική πρακτική, δεν πρέπει να παραγνωρίζει το ότι, παρά τη στέρηση της ελευθερίας του, ο κρατούμενος εξακολουθεί να είναι φορέας των δικαιωμάτων του ως άνθρωπος και ως πολίτης⁹⁸. Τέλος, έχει διατυπωθεί η θέση ότι η φυλάκιση δεν πρέπει να εκληφθεί ως οιονεί-εξαιρετική κατάσταση, δηλαδή σαν κηρυγμένος κοινωνικός πόλεμος που επιτρέπει την αναστολή δικαιωμάτων. Τα ειδικά δικαιώματα σχετίζονται με την ιδιομορφία της άσκησης τους και όχι με το ουσιαστικό τους περιεχόμενο που παραμένει αμετάβλητο για όλους τους πολίτες⁹⁹.

3. Περιεχόμενο της έννοιας «περιορισμός της προσωπικής ελευθερίας»

Η προσωπική ελευθερία ως δυνατότητα αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσης έχει δύο μορφές: α) μία θετική που καθιερώνει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας στο άρθρο 5 παρ. 1 Σ και β) μία αρνητική που θεσπίζει την κυρίως προσωπική ελευθερία στην παράγραφο 3 του άρθρου 5 Σ¹⁰⁰. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας συνιστά καταστατική δικλείδα ασφαλείας και εμπεριέχει μια νομικοπολιτική εγγύηση για την αρτιότερη προστασία της προσωπικής ελευθερίας.

96. Ξενοφών Κοντιάδης (2002), Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 149.

97. Βλ. Κωνσταντίνος Γαρδίκας (1965), Εγκληματολογία. Τόμος Γ': Σωφρονιστική, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Τζάκα = Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, ανατύπωση 2001, σελ. 254.

98. Ανθοζωή Χαΐδου (2002), Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, επίμετρο: Hans-Jörg Albrecht, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 58.

99. Βλ. Πανούση (1989): 20 και του ίδιου (2004β), Κρατούμενοι-Άνθρωποι και δικαιώματα κρατούμενων ανθρώπων, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατούμενων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 7-16 (13).

100. Μάνεσης (1982): 114-115.

Σύμφωνα με την παράγραφο 69 της σημαντικότερης απόφασης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005¹⁰¹, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι οι κρατούμενοι σε γενική κλίμακα συνεχίζουν να απολαμβάνουν όλη των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών που εγγυάται η Σύμβαση, εκτός του δικαιώματος στην ελευθερία, στο μέτρο που η νομίμως επιβληθείσα κράτηση ρητά εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 5 της Σύμβασης (: *Sotiropoulou κατά Ελλάδα* της 18-1-2007 § 41 dec.). Για παράδειγμα, οι κρατούμενοι δεν επιτρέπεται να υφίστανται κακομεταχείριση ή να υπόκεινται σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή συνθήκες αντίθετες με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (: *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 §§ 101-103 και *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 48)· συνεχίζουν να απολαμβάνουν το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής τους ζωής (: *Ploski κατά Πολωνίας* της 12-11-2002 και *ΕΕΔΑ Χ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-10-1983, αριθμ. προσφ. 9054/80)· την ελευθερία της έκφρασης (: *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 §§ 126-45 και *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-10-1983 §§ 44-84)· το δικαίωμα άσκησης της θρησκείας τους (: *Poltoratskiy κατά Ουκρανίας* §§ 167-71)· το δικαίωμα σε αποτελεσματική πρόσβαση σε δικηγόρο και δικαστήρια για τους σκοπούς του άρθρου 6 (: *Campbell and Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-6-1984 και *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975)· το δικαίωμα σεβασμού της αλληλεγγύης (: *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983)· το δικαίωμα στο γάμο (: *Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-12-1979 Commission's report σελ. 5 και *Draper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-1980 Commission's report σελ. 72). Οποιοσδήποτε περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να δικαιολογείται, παρά το γεγονός ότι μία τέτοια δικαιολόγηση πιθανότατα θα μπορεί να βασισθεί στην εξέταση των παραγόντων της ασφάλειας, ιδιαίτερα της πρόληψης του εγκλήματος και της διατάραξης της κοινωνικής ειρήνης, που αναπόφευκτα απορρέει από τις περιστάσεις του εγκλεισμού (: *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* §§ 99-105 για το δικαίωμα των κρατουμένων να αλληλεγγυαφούν). Κατά την ειδικότερη σκέψη 70 της ίδιας απόφασης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένας κρατούμενος δεν εκπίπτει των δικαιωμάτων του αποκλειστικά και μόνο λόγω του status του ως ατόμου που κρατείται συνεπεία καταδίκης. Ούτε υπάρχει χώρος υπό το σύστημα της Σύμβασης, όπου η ανοχή και η ευρύτητα του πνεύματος είναι τα αναγνωρισμένα δομικά χαρακτηριστικά μιας δημοκρατικής κοινωνίας, για αυτόματη αποστέρηση ενός δικαιώματος, όπως εν προκειμένω του δικαιώματος ψήφου, που βασίζεται καθαρά επάνω στο τι μπορεί να προσβάλει την κοινή γνώμη.

Κατά τη διάρκεια των είκοσι πρώτων ετών της λειτουργίας της η ΕΕΔΑ εκτίμησε, σχετικά με τις υποθέσεις που αφορούσαν κρατούμενους, ότι οι περιορισμοί που απέρρεαν από την κράτηση συνιστούσαν αναπόφευκτες συνέπειες της ποινής και ότι η στέρηση των δικαιωμάτων ήταν ένα από τα «εγγενή χαρακτηριστικά» της φυλάκισης. Η άποψη αυτή μεταβλήθηκε σταδιακά στο μέτρο που το Συμβούλιο της Ευρώπης στο σύνολό του, όπως και τα κράτη-μέλη του, είδαν να μεταβάλλονται οι ιδεολογίες τους στο θέμα των ποινών και του ποινικού συστήματος¹⁰².

101. Για την σημασία αυτής της απόφασης αναφορικά με τα δικαιώματα των κρατουμένων βλ. Dirk van Zyl Smit (2007), *Prisoners' rights*, in: Yvonne Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons*, Devon-Portland Oregon: Willan Publishing, σελ. 566-584 (578).

102. Donna Gomien-David Harris-Leo Zwaak (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 397.

4. Περιορισμοί των δικαιωμάτων

Η συμπλήρωση της προστατευτικής των δικαιωμάτων των κρατουμένων ρύθμιση της παραγράφου 1 του άρθρου 4 ΣωφρΚ διάταξη της παραγράφου 2 του ίδιου άρθρου, όπου επεκτείνεται η προστασία των δικαιωμάτων των εγκλειστών –εκτός από τα ατομικά δικαιώματα της πρώτης παραγράφου, και στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο, τα οποία δεν παρεμποδίζονται λόγω της κράτησης– με την επανάληψη της φράσης «των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος» συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η αρχή της νομιμότητας κατοχυρώνει τη βεβαιότητα και την ασφάλεια του δικαίου. Επιπλέον ιδρύει και ένα τεκμήριο: εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας (: in dubio pro libertate). Ταυτόχρονα θέτει ένα όριο μεταξύ θέσεψης περιορισμών και ρύθμισης της άσκησης¹⁰³.

Η θέσπιση περιορισμών από τον κοινό νομοθέτη θα πρέπει να συνάγεται από το περιεχόμενο του δικαιώματος, όπως καθορίζεται από τις συνταγματικές διατάξεις, μόνον στο βαθμό που είναι αναγκαίοι για να εξασφαλιστεί η άσκησή του. Θα πρέπει: α) να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα και ιδίως να μην εισάγουν διακρίσεις με οποιοδήποτε κριτήριο που θα αντέβαινε στην συνταγματική αρχή της ισότητας του νόμου απέναντι στους πολίτες και της ισότητας των πολιτών μπροστά στο νόμο· β) να δικαιολογούνται από σοβαρούς λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος (π.χ. δημόσιας τάξης, ασφάλειας, υγείας κ.λπ.)· γ) να ανταποκρίνονται προς τον σκοπό, για τον οποίο θεσπίζονται, και να μην υπερβαίνουν το εκάστοτε απαραίτητο μέτρο, δηλαδή να είναι αναγκαίοι και πρόσφοροι για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος που δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με ηπιότερα μέσα, με βάση την αρχή της αναλογικότητας· δ) να μην αναιρούν την ουσία, δηλαδή τον πυρήνα του συγκεκριμένου ατομικού δικαιώματος, πράγμα που συμβαίνει όταν η άσκησή του υποβάλλεται σε απόλυτες απαγορεύσεις –η απαγόρευση άηλιωστε δεν είναι καν ρύθμιση– ή δυσχεραίνεται υπέρμετρα, με εκτεταμένους και υπερβολικούς κατά περιεχόμενο ή κατά τόπο και χρονική διάρκεια περιορισμούς· και ε) να ερμηνεύονται στενά τόσο από τα εν γένει διοικητικά όργανα όσο και από τα δικαστήρια.

Ειδικότερα, ο ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ του 2003, ως παρακοιούθημα του ΣωφρΚ, δεν συμπληρώνει απλώς το βασικό νόμο που ρυθμίζει θέματα εκτέλεσης και έκτισης των ποινών και των δικονομικών μέτρων κατά της προσωπικής ελευθερίας ούτε αρκείται στην εξειδίκευση ορισμένων επιμέρους θεμάτων. Εκτός από τη συστηματική αναδιάρθρωση του περιεχομένου του ΣωφρΚ, ο Κανονισμός, όπως υποστηρίζεται, επιχειρεί να διεισδύσει στην πραγματικότητα των φυλακών και να επανακαθορίσει τους όρους της λειτουργίας τους: α) με την εξισορρόπηση μεταξύ της νομικής θέσης και της πραγματικής κατάστασης των κρατουμένων, που επιδιώκεται με τη διάκριση δικαιωμάτων, δυνατοτήτων και υποχρεώσεων¹⁰⁴. β) με τη θέσπιση κανόνων για την ομοιόμορφη οργάνωση των δρα-

103. Μάνεσης (1982): 75-80.

104. Η αναφορά σε «δυνατότητες» των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης καταδεικνύει, κατά μία άποψη, ουσιαστικά την μετατροπή και μετονομασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων που ρητά προβλέπονται σε διατάξεις του ΣωφρΚ, με συνέπεια είτε την έμμεση περιστολή αυτοτελών δικαιωμάτων που χορηγούνται στους κρατουμένους στα καταστήματα κράτησης είτε την αποδυνάμωση των οργάνων που προϊστανται σε αυτά. Η διαφοροποίηση αυτή δεν φαίνεται να νομιμοποιείται ούτε καν στις περιπτώσεις που ο ΣωφρΚ παρέχει εξουσιοδότηση στον Εσωτερικό Κανονισμό να ρυθμίσει λεπτομέρειες για την άσκηση ενός δικαιώματος

στηριχτών των κρατουμένων και την εργασία του προσωπικού· γ) με τον δραστικό περιορισμό των ευκαιριών για αθέμιτες συναλλαγές και εκμετάλλευση της δυσχερούς θέσης των κρατουμένων από συγκαταλεγμένους τους και από τρίτους· και δ) με την ενίσχυση των διοικητικών και δικαστικών μηχανισμών. Ο προσανατολισμός του Κανονισμού μετριάξει τον φιλελεύθερο χαρακτήρα του ΣωφρΚ, διότι θέτει υπό επανεξέταση τη διακηρυσσόμενη λογική της υπεροχής των δικαιωμάτων των κρατουμένων έναντι της λειτουργικής ευρυθμίας των φυλακών και συνδράμει στην αναβάθμιση της κατασταλτικής όψης της φυλακής. Μιλάει για «επιβεβλημένη» νομιμότητα ή νομιμότητα του εφικτού¹⁰⁵.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφυτη του σεβασμού των δικαιωμάτων των κρατουμένων κρίνεται η θέση ότι σε κάθε περίπτωση επιβάλλεται η αναγνώριση, ακόμη και στον κρατούμενο, ενός ελάχιστου τοπικού ορίου άθικτης προσωπικής ελευθερίας ως υπερασπισίμου προσωπικού χώρου που λειτουργεί ταυτόχρονα ως πεδίο επικοινωνίας (: μέσα στο κελί, στο θάλαμο, στο προαύλιο)¹⁰⁶, καθώς η στέρησή του, μαζί με την στέρηση του χρόνου, συγκροτεί το κύριο δίπολο της ποινής κατά της ελευθερίας. Η ίδια θέση διακρίνει τον χώρο στον απαραβίαστο προσωπικό (: το κελί), στον ελεγχόμενο κοινωνικό (: ο θάλαμος, το προαύλιο, οι χώροι αναψυχής κ.λπ.), στον ρυθμιζόμενο δημόσιο (: η αίθουσα επισκεπτηρίου, τα εργαστήρια) και στον εποπτευόμενο χώρο ημιελεύθερης διαβίωσης. Η χωρική στένωση της προσωπικότητας των κρατουμένων εκφράζει, κατ' άλληλη άποψη, το «σύνδρομο ασφάλειας» της διοικητικής

ή την παροχή κάποιου υποχρέωσης. Και τούτο, διότι αφενός ο περιορισμός των δικαιωμάτων κατ' εξουσιοδότηση ανώτερου ιεραρχικά νομοθετήματος δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο και αφετέρου, στο μέτρο που ο εγκλεισμός στο σωφρονιστικό κατάστημα είναι ήδη μία τιμωρία, οι συνθήκες κράτησης και οι εσωτερικοί κανονισμοί δεν θα πρέπει να επιβαρύνουν περισσότερο τον κρατούμενο και την εν γένει διαβίωσή του κατά τον χρόνο έκτισης της ποινής, Κώστας Κοσμάτος (2007), Από τα δικαιώματα στις δυνατότητες: Μια νέα θεώρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων από τους Εσωτερικούς Κανονισμούς Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης, σε: Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 823-833 (829, 832-833).

105. Κουλιούρης (2004): 43-45

106. Γιάννης Πανούσης (2002), Η ποινική του φυλακισμένου χώρου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 28, 55· βλ. επίσης του ίδιου (2004α): 1337. Σύμφωνα με την θέση αυτή (σελ. 1341-1342), «το να μην ανασαίνεις καθαρό αέρα ή και το να σου στερούν το φως της ημέρας τα κτήρια που δεν διαφέρουν από ένα τσιμεντένιο τετράγωνο και η ψυχαναγκαστική αντανάκλαση των διαδρόμων, η φυλακή ως γκέτο των γκέτο ή ως κτήριο-φέρετρο συγκροτούν μια μορφή ψυχολογικών βασανισμών, απαγορευμένων από όλα τα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα και όργανα. Όταν κανένα παράθυρο δεν βλέπει σε άλλο παράθυρο, όταν υπάρχουν κελιά όπου δεν μπορείς να σταθείς όρθιος, τα στενά κελιά απόλυτης απομόνωσης, οι θάλαμοι ως λάκκοι ή ως τόποι μετάνοιας, χώροι κατασκευασμένοι για ένα άτομο σε μόνιμα καθιστή θέση, η πλήρης κατάργηση της φυσικής ελευθερίας (: physical liberty), η ανυπαρξία υπερασπισίμου προσωπικού χώρου όλα τα παραπάνω στοχεύουν στη δεύτερη, τρίτη, νιοστή τιμωρία του κρατουμένου για το έγκλημα που διέπραξε. Στη φυλακή όμως εγκλείεται κάποιος επειδή τιμωρήθηκε όχι για να τιμωρηθεί». Η τελευταία φράση της θέσης αυτής παραπέμπει στη διάταξη των λουσιτινιάνων κωδικοποιήσεων «Carcer enim ad continendos homines non puniendos haberi debet» που εκφράζει την περίοδο του Μεσαίωνα, κατά τη διάρκεια του οποίου η πραγματική αποστολή της φυλακής ήταν η κράτηση εν αναμονή της δίκης ή εις εκτέλεση κατόπιν καταδίκης, Marvin Wolfgang (1990), Crime and punishment in Renaissance Florence, *JCrimL&Crim* 81 (3): 567-584 (576).

υπηρεσίας των φυλακών, το οποίο συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στην «λειτουργική δυσλειτουργία» των σωφρονιστικών καταστημάτων¹⁰⁷.

Όπως είχε υποστηριχθεί, ο ΚωδΜετΚρ, στο μέτρο που αντιμετωπίζει τις ποινές κατά της ελευθερίας άλληλοτε ως στερητικές και άλληλοτε ως περιοριστικές της ελευθερίας –δηλαδή στην πρώτη περίπτωση με σημείο αναφοράς τη χρονική τους διάσταση και στην δεύτερη με κριτήριο τον τοπικό εντοπισμό– αναγνωρίζει ένα ελάχιστο τοπικό όριο άθικτης προσωπικής ελευθερίας, με την έννοια ότι επέτρεπε την ελεύθερη μετακίνηση του κρατουμένου μέσα στο κελί ή το θάλαμό του, στο προαύλιο του σωφρονιστικού καταστήματος ή και έξω από αυτό με τους θεσμούς της ημικράτησης. Ωστόσο, πουθενά στο κείμενο του ΚωδΜετΚρ δεν κατοχυρώνεται ελάχιστο χρονικό όριο άθικτης ελευθερίας, δηλαδή χρόνου ελευθερίας που να διακόπτει τη συνέχεια του χρόνου της ποινής και όχι απλά ελεύθερου χρόνου ποινής κατά το ημερήσιο πρόγραμμα της φυλακής, παρά το γεγονός ότι υιοθέτησε το σύστημα των αδειών των κρατουμένων¹⁰⁸.

7. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας

Οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους και στη διάρκεια αυτής, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, όπως προβλέπει η παράγραφος 2 του άρθρου 4 ΣωφρΚ. Η προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του κρατουμένου συναρτάται με τη διακήρυξη της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου, ως λογικό επακόλουθο αυτής. Η τελευταία ορίζει ότι κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων, εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία.

Η επιβολή της στερητικής της ελευθερίας ποινής και ο συνακόλουθος εγκλεισμός αποσκοπεί στην στέρηση ή αφαίρεση μιας μόνο έκφρασης της προσωπικής ελευθερίας, δηλαδή της ελευθερίας κίνησης και διαμονής και της ελευθερίας εισόδου και εξόδου από τη χώρα, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ.3 Σ που την κατοχυρώνει ορίζοντας ότι «Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλημβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος»¹⁰⁹. Ο κρατούμενος δεν στερείται ούτε το δικαίωμα ούτε τις εγγυήσεις στην προσωπική του ασφάλεια. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας προστατεύεται από άρθρο 5 παρ.1 Σ, το οποίο κατοχυρώνει την προσωπική ελευθερία με την ευρεία έννοια του όρου (:

107. Έτσι, για παράδειγμα, δίδεται προτεραιότητα στη διατήρηση «ισορροπιών» στις πτέρυγες και τους θαλάμους της φυλακής, ισορροπιών οι οποίες αποτελούν προφανώς μέρος του πολιτισμού της κοινωνίας των φυλακών, σε βάρος του διαχωρισμού τους, ενόψει του υπερπληθυσμού των φυλακών, Βασίλης Καρύδης (2000), Το αδιαχώρητο στις ελληνικές φυλακές. Ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια «λειτουργική δυσλειτουργία», σε: Νέστορα Κουράκη (εκδ. επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική II: Εικοσιεπτά ακόμη μελέτες για τα όρια, τους όρους και τις κατευθύνσεις της, συνεργασία: Νίκος Κ. Κουλιούρης, Αθήνα-Κομοτηνή, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ 59, σελ.123-134 (131). Βλ. και Νικόλαο Κουλιούρη (1996), Θεωρητικές και μεθοδολογικές προβολές για τις μεταβολές του πληθυσμού των φυλακών, σε: Μνήμη II: Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σαμάτη, Χρ. Μπάκα, τόμος Γ', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 844-849.

108. Αλεξιάδης (1991β): 123.

109. Μανιτάκης (1989): 164.

status libertatis)¹¹⁰. Με τη διάταξη αυτή θεσπίζεται αφενός θεμελιώδες δικαίωμα-ρήτρα¹¹¹, από το οποίο εκπορεύονται τα λοιπά ατομικά δικαιώματα, και αφετέρου κατευθυντήρια αρχή για τα κρατικά όργανα (: δηλαδή για το νομοθέτη, τη διοίκηση και τα δικαστήρια)¹¹². Οι διατάξεις του άρθρου 5 Σ, και κυρίως η διάταξη της πρώτης παραγράφου, ανήκουν στα θεμέλια του συνταγματικού συστήματος. Ειδικότερα, σύμφωνα με την παράγραφο 5 παρ.1 Σ, «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Η συνταγματική αναγνώριση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας σημαίνει αναγνώριση του διεκδικητικού περιεχομένου του δικαιώματος.

Η ιδιότητα του κρατουμένου δεν αναιρεί την ιδιότητα του προσώπου, του πολίτη ή του ανθρώπου και ο χώρος των φυλακών δεν συγκροτεί μια κοινωνική κατάσταση κείμενη εκτός νομιμότητας ούτε βέβαια δικαιολογεί την αναστολή ισχύος των συνταγματικών ελευθεριών. Όλα τα δικαιώματα που περιέχονται στο Σύνταγμα, είτε αυτά εγγυώνται ένα καθεστώς αυτονομίας ή ανεξαρτησίας, είτε περιέχουν αξίωση αποχής κατά του κράτους, είτε εγγυώνται αξιώσεις παροχής ή θετικής προστασίας, είτε τέλος προστατεύουν μέσα από κανόνες ή αρχές διαδικαστικού χαρακτήρα (: φυσικός δικαστής, δικαστική προστασία, αίτηση ακύρωσης), τα δικαιώματα ή τα συμφέροντα του ατόμου, αναγνωρίζονται στους κρατουμένους και προστατεύονται από το Σύνταγμα.

Όπως αναφέρεται ρητά στο άρθρο 5 παρ.1 Σ, η άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν είναι απεριορίστη. Δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και να παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη (: ρήτρες νομιμότητας, χρηστότητας και κοινωνικότητας, η λεγόμενη «περιοριστική τριάδα» –Schrankentrias), λαμβανομένης υπόψη βέβαια της αρχή της αναλογικότητας και του πυρήνα του δικαιώματος¹¹³. Ωστόσο, οι διαφόρων ειδών «παρεμποδίσεις», αναφορικά προς τον τόπο, χρόνο και τρόπο άσκησης του δικαιώματος, δεν είναι περιορισμοί. Πρόκειται για «απλές επιβαρύνσεις», «απλές επιδράσεις» που δημιουργούνται από τη «φύση του πράγματος» και τη συμβίωση,

110. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλήνη-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 195.

111. Είχε υποστηριχθεί στο παρελθόν και η άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 Σ δεν θεσπίζει ένα πρόσθετο αυτοτελές δημόσιο δικαίωμα, αλλά μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για το νομοθέτη, και ένα ερμηνευτικό κανόνα για τη διοίκηση και τα δικαστήρια, Μάνεσης (1982): 116. Ωστόσο, τόσο η νομολογία όσο και η θεωρία τα τελευταία χρόνια έχουν υιοθετήσει πλέον την άποψη ότι πρόκειται για ένα γνήσιο δικαίωμα και μάλιστα γενικό δικαίωμα ελευθερίας (: γενική ελευθερία ενέργειας) που συμπληρώνει την παρεχόμενη από τα άλλα δικαιώματα προστασία της προσωπικότητας, Πρόδρομος Δαγτόγλιου (2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 1144-1145.

112. Κατ' άλλη ειδικότερη άποψη, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας κατατάσσεται στα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα, Ανδρέας Δημητρώπουλος (2008), Συνταγματικά δικαιώματα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 334-380.

113. Αυτός ο πυρήνας θα μπορούσε να θεωρηθεί, ως προς το άρθρο 5 παρ.1 Σ, ότι περιλαμβάνει την ύστατη, απροσπέλαστη για τη δημόσια εξουσία, περιοχή ανθρώπινης ελευθερίας, δηλαδή την αυστηρά προσωπική βιοτική σφαίρα και την προστασία των αναγκαίων βάσεων της, Χρυσόγονος (2006): 179.

τη συνύπαρξη περισσότερων φορέων. Αναφορικά με τις ενέργειες της διοίκησης, εν προκειμένω της αστυνομίας και των σωφρονιστικών καταστημάτων, κάθε επέμβασή της στην προσωπική ελευθερία, με την ευρεία έννοια του γενικού δικαιώματος ελευθερίας, υπόκειται στην αρχή της νομιμότητας της διοικητικής δράσης· η διοίκηση δηλαδή ενεργεί *secundum legem* και *intra legem*. Στην προσωπικότητα αντίκειται όχι μόνον η σωματική βία (*vis absoluta*) αλλή και η ψυχολογική βία (: *vis compulsiva*). Διότι οι επεμβάσεις στο σώμα του ανθρώπου είναι συνταγματικά ανεπίτρεπτες, καθώς καταργούν την ελευθερία του σωματικού αυτοκαθορισμού, δηλαδή την ελευθερία διάθεσης του σώματος.

Αναφορικά με το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του κρατουμένου έχει διατυπωθεί, με τους αντικειμενικούς όρους της πραγματικότητας της σύγχρονης φυλακής, ότι, κατά τον εγκλημασμό, «ο εξουσιασμός που ασκείται στην προσωπικότητα του κρατουμένου από τους δεσμοφύλακες, η ζημία της υγείας του, σωματικής και ψυχικής, από τους αφύσικους και ανθυγιεινούς τρόπους ζωής, αποτελούν πρόσθετους προσβλητικούς της ανθρώπινης προσωπικότητάς του λόγους, ειδικά δε και των δικαιωμάτων του στον αυτοκαθορισμό της ζωής του (: *self-determination*)»¹¹⁴.

Ως «προσωπικότητα» νοείται «το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλληγου και συνειδητού όντος και αφετέρου εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο». Πρόκειται για έννοια ευρύτερη της νομικής προσωπικότητας, δηλαδή της ικανότητας να είναι κανείς υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, την οποία πάντως προϋποθέτει και κατοχυρώνει, καταρχήν, για τον καθένα. Συντίθεται από την σωματική, ψυχική, πνευματική, ηθική, κοινωνική υπόσταση του ατόμου, από την οποία απορρέουν επιμέρους δικαιώματα για την προστασία συγκεκριμένων εννόμων αγαθών, συνυφασμένων με την προσωπικότητά του¹¹⁵. Οι επιμέρους προστατευόμενες εκφάνσεις-εκδηλώσεις της προσωπικότητας είναι η σεξουαλική ή γενετήσια ελευθερία και η ελευθερία να παρουσιάζεται κανείς στους άλλους όπως θέλει¹¹⁶. Με το άρθρο 5 παρ. 1 προστατεύεται, επίσης α) η οικονομική ελευθερία (: κυρίως η ελευθερία των συμβάσεων), β) η ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας, γ) η ελευθερία της εργασίας και του επαγ-

114. Αίλικη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (1991), Εισαγωγικά στο όλο θέμα. Η στερητική της ελευθερίας ποινή από την άποψη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1-25 (6).

115. Μάνεσης (1982): 116-117, όπου παρουσιάζεται ένας αναλυτικός κατάλογος του περιεχομένου της προσωπικότητας: σωματική ελευθερία και ακεραιότητα όπως ονόματος, μορφής (: εικόνας), υγείας, τιμής, πνευματικής (: επιστημονικής, καλλιτεχνικής) δημιουργίας, «οικειότητας» (: ιδιωτικής ζωής), αλλή και ορισμένες προεκτάσεις τους, όπως π.χ. δικαίωμα αυτοδιάθεσης, εν γένει, στη ζωή και στο θάνατο (: αυτοκτονία), δικαίωμα του καθένα να εξουσιάζει το σώμα του και να το χρησιμοποιεί όπως θέλει (: μητρότητα, άμβλωση κ.λπ.) αλλή και μετά το θάνατο (: διάθεση του πτώματος π.χ. για μεταμόσχευση), όπως και δικαίωμα να είναι ο καθένας ο εαυτός του κ.λπ.

116. Συναφές είναι αφενός το δικαίωμα αλλαγής ονοματεπωνύμου και αφετέρου το δικαίωμα του προσώπου να μην του αποδίδονται δηλώσεις ή εκδηλώσεις, ενόψει και του αυτοπροσδιορισμού του ατόμου. Κατά το άρθρο 6 της Οικουμενικής Διακήρυξης «Καθένας δικαιούται να αναγνωρίζεται παντού ως πρόσωπο ενώπιον του νόμου».

γέληματος, δ) η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας¹¹⁷, και ε) η ελευθερία συμμετοχής στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Δεδομένου ότι η κράτηση συνεπάγεται περιορισμό μίας μόνο πτυχής της υλικής υπόστασης της ελευθερίας τους, δηλαδή της σωματικής ελευθερίας κίνησης στο χώρο¹¹⁸, η πνευματική ελευθερία –κατ' άλλην άποψη η ελευθερία γνώμης και πνευματικής κίνησης¹¹⁹– του κρατουμένου παραμένει, θεωρητικά τουλάχιστον, απαραβίαστη. Πνευματική ελευθερία είναι το από τη βούληση του φορέα προσδιοριζόμενο σύνολο της πνευματικής δράσης του ανθρώπου. Με τη διάταξη της προσωπικότητας προστατεύεται ο συγκεκριμένος άνθρωπος, προκειμένου να χρησιμοποιεί τις πνευματικές του ιδιότητες, τη λογική και το συναίσθημά του, να σχηματίζει π.χ. πολιτικές, θρησκευτικές κ.λπ. πεποιθήσεις. Στο αντικείμενο του δικαιώματος υπάγεται –δηλαδή προστατευόμενο αγαθό είναι– το ανθρώπινο πνεύμα και οποιαδήποτε έκφασή του. Δεν προστατεύονται, ωστόσο, από τη διάταξη περί της προσωπικότητας και τα προϊόντα του ανθρώπινου πνεύματος, τα πνευματικά δημιουργήματα της προσωπικότητας. Αυτά δεν ανήκουν στην πνευματική υπόσταση του ανθρώπου και δεν είναι προέκταση της προσωπικότητας. Οι ιδέες ή οι κάθε είδους πεποιθήσεις –για παράδειγμα η πολιτική ή άλλη ιδεολογία ή οι θρησκευτικές πεποιθήσεις– η προσήλωση σε συγκεκριμένο είδος τέχνης, τα συναίσθημα κ.λπ., ως προϊόντα του ανθρώπινου πνεύματος προστατεύονται με άλλες συνταγματικές διατάξεις¹²⁰. Διότι το δικαίωμα στην προσωπικότητα είναι ένα γενικό δικαίωμα που συρρέει συνήθως με άλλα ατομικά δικαιώματα και υπόκειται στους ερμηνευτικούς κανόνες που ισχύουν επί συρροής. Ως εκ τούτου, η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 Σ καλύπτει όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας, δηλαδή οποιαδήποτε εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας πέρα από τις μερικότερες εκφάνσεις που κατοχυρώνουν οι επιμέρους διατάξεις. Η χρησιμότητά της, επομένως, έχει πρωτεύουσα, και όχι επικουρική, σημασία.

Έτσι, υποστηρίζεται ότι η ταυτόχρονη επίκλησή της με τις ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις επιβάλλεται, διότι είναι δυνατό να καλύπτει εκδηλώσεις της προσωπικότητας που δεν καλύπτονται πλήρως από τη μερικότερη διάταξη¹²¹. Η αντίθετη θέση προβάλλει το επιχείρημα ότι, εφόσον βρισκόμαστε στο πεδίο εφαρμογής ειδικότερων διατάξεων, όχι μόνο δεν χρησιμεύει σε τίποτε αλλά μπορεί και να προκαλέσει σύγχυση, ιδίως ως προς την έκταση των θεμιτών περιορισμών της ελευθερίας, τόσο η σωρευτική επίκληση γενικής και ειδικής διατάξης, όσο, πολύ περισσότερο, και η υποκατάσταση της δεύτερης από την πρώτη¹²².

117. Χρυσανθάκης-Γαλιάνη-Πανταζόπουλος (2007): 197-205.

118. Δημητρόπουλος (2008): 348-350.

119. Βή. Χρυσόγονο (2006): 269.

120. Σπυρόπουλος (2000): 616.

121. Η θέση αυτή αξιολογεί τις απόψεις περί την επικουρική διάσταση της διατάξης ως εν μέρει ορθές, διότι η σχέση γενικής και ειδικής διατάξης είναι σχέση συνεφαρμογής, δηλαδή ταυτόχρονης εφαρμογής, Δημητρόπουλος (2008): σελ. 341.

122. Χρυσόγονος (2006): 176.

3. Ζητήματα έκτισης της ποινής

1. Η διάσταση του χώρου

Στο Τμήμα Ι του Παραρτήματος της Σύστασης Rec (2006) 2 για τους «Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες» διακηρύσσεται ότι τα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους διατηρούν όλα τα δικαιώματα, τα οποία δεν έχουν αφαιρεθεί νόμιμα με την απόφαση που τους καταδικάζει ή τους υποβάλλει σε κράτηση. Άρα, όσοι στερούνται την προσωπική τους ελευθερία θα πρέπει να τυγχάνουν μεταχείρισης που συνάδει με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Πιο ειδικά, οι θεμελιώδεις αρχές της Σύστασης, συνοψίζονται ως ακολούθως: α) Οι συνθήκες των φυλακών που περιορίζουν ανθρώπινα δικαιώματα των κρατουμένων δεν δικαιολογούνται λόγω έλλειψης πόρων· συνεπώς, η ζωή στη φυλακή θα πρέπει να προσεγγίζει όσο το δυνατό περισσότερο τις θετικές όψεις της ζωής στην κοινότητα. β) Η κάθε κράτηση θα οργανώνεται έτσι ώστε να διευκολύνει την επανένταξη στην ελεύθερη κοινωνία των ατόμων, τα οποία έχουν στερηθεί την ελευθερία τους. γ) Η συνεργασία με εξωτερικές κοινωνικές υπηρεσίες και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανάμειξη της αστικής κοινωνίας στη ζωή της φυλακής κρίνεται σκόπιμο να ενθαρρύνονται. δ) Τέλος, οι φυλακές θα υπόκεινται σε τακτική παρακολούθηση της διοίκησης και σε ανεξάρτητη παρακολούθηση.

Παρά την άρτια νομοθετική πληρότητα Χάρτα προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων, που αποτελείται από συμβατικά, συνταγματικά και κωδικοποιητικά κείμενα, τα αντικειμενικά δεδομένα κράτησης, όπως οι συνθήκες διαβίωσης σε καταστάσεις υπερπληρότητας, ιδίως μετά το 1990, οπότε μέσα σε μια διετία αυξήθηκε κατά το ήμισυ ο σωφρονιστικός πληθυσμός¹²³, θέτουν τροχοπέδη στην άσκηση και στην απόλαυσή των δικαιωμάτων τους από τους φορείς τους-κρατουμένους. Μια αυστηρά αντικειμενική αξιολόγηση των μηχανισμών εκτέλεσης των ποινών εγκλεισμού εκτιμά ότι η έκτιση της ποινής ως «το μαλακό υπογάστριο του συστήματος της καταστολής», λόγω του υπερπληθυσμού των φυλακών, αποκτά όλο και περισσότερο στοιχεία ανταποδοτικής εφαρμογής των ποινικών νόμων, με διακρίσεις επί τη βάση του τελεσθέντος αδικήματος, ιδίως στις προϋποθέσεις χορήγησης της υπ' όρον απόλυσης¹²⁴. Η συγκυριακή, επίσης, επικαιρότητα δικαιολογεί και την εσπευσμένη και αμέθοδη νομοθέτηση μέτρων για την άμεση αποσυμφόρηση των φυλακών.

Η απομόνωση που συνεπάγεται η κράτηση σε έναν περικλειστο χώρο, όπως η φυλακή, σχετίζεται αναπόφευκτα με την υλικότητα του χώρου. Αν και δεν αποτελεί ένα κοινωνιολογικό ζήτημα *in sui*, η αντίληψη του χώρου έχει προφανώς κοινωνιολογική βάση, καθώς εδράζεται και δομείται επάνω στην κοινωνική δράση και στην ύπαρξη. Ο χώρος, στο μέτρο που δομείται από την ανθρώπινη ύπαρξη, η οποία πραγματώνεται μέσα από το χώρο, δεν αποτυπώνει αφηρημένα την έκφραση του «κοινωνικού» *per se*, αλλά μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ του συνόλου της κοινωνίας και των ατόμων, τα οποία κατασκευάζουν και αποτελούν το κοινωνικό σώμα. Η κοινωνική, πολιτιστική και προσωπική έννοια του χώρου κατανοούνται

123. Calliope D. Spinellis (1997), *Crime in Greece in perspective*, Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, σελ. 318.

124. Στέφανος Παύλου (2009), Η σύγχρονη ελληνική ποινική νομοθεσία και η διαφανόμενη σταδιακή μεταβολή του ρόλου του Εισαγγελέα, *ΠοινΔικ* 12 (1): 66-70 (66-67).

μέσα από τον τρόπο της λειτουργικότητας του, όπως π.χ. τη διαδικασία σύστασης κοινωνικά σημαντικών χώρων. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της φυλακής. Η φυλακή γίνεται, επίσης, αντιληπτή ιστορικά μέσω συγκεκριμένων πολιτιστικών αξιών, συστημάτων εξουσίας και μύθων, ως ένας χώρος με συγκεκριμένη φήμη. Ο πυρήνας της συντίθεται από χώρους που προσεγγίζονται μέσα από ένα πολιτισμικό πρίσμα, μία εξουσιαστική διαλεκτική και μυθολογικές φαντασιώσεις. Τα ζητήματα του χώρου είναι εντονότερα στη φυλακή, τα οποία λαμβάνουν ταυτόχρονα μεταφορική και πραγματιστική αξία¹²⁵.

Ωστόσο, ο ψυχολογικός χώρος, ως ο κυρίως χώρος, συζητείται εξίσου με τον γεωγραφικό ή τον δομικό χώρο. Η φυλακή ως δημόσιος χώρος *in sui* συνιστά ένα δημόσιο κτήριο που ανήκει στο κράτος. Επίσης γεωγραφικά κατέχει συγκεκριμένη τοποθεσία, δηλαδή υλικό χώρο που συχνά αποκαλύπτει πολλαπλά για την κράτηση ως μία κοινωνική διαδικασία ασορατοποίησης των κρατουμένων, και αποστασιοποίησης της κοινωνίας από το κοινωνικό κόστος της φυλάκισης. Επίσης, πρόκειται για έναν χώρο μεγάλης κινητικότητας (: π.χ. εισδοχής, μεταφοράς από και προς τις αστυνομικές-δικαστικές αρχές, μεταγωγής από και προς άλλα σωφρονιστικά καταστήματα, και απόλυσης) και προσφοράς καταλήματος σε πρόσωπα που συγκεντρώνονται στο χώρο αυτό ακούσια. Εντός των φυλακτικών τειχών ο χώρος διαιρείται σε μικροσφαίρες, οι περισσότερες εκ των οποίων είναι κοινές και στοχεύουν στην ανθρώπινη επαφή, στις δημόσιες δραστηριότητες και στην κοινωνικοποίηση (: χώροι επισκέψεων, εκγύμνασης, εκκλησιασμού, χειροτεχνίας, μαθημάτων), στην κατανάλωση (: καφετέρια, κουζίνα, καντίνα, κοινόχρηστοι χώροι), στην κυκλοφορία (: διάδρομοι, είσοδος, χώροι διαμονής, αυλή) και στην εργασία (: εργαστήρια, διοικητική περιοχή, χώροι ελέγχου, χώροι παροχής ιατρικής φροντίδας)¹²⁶. Μάλιστα στην απόφασή του *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001 το Δικαστήριο υπήρξε ιδιαίτερα επικριτικό ως προς την καθήλωση των κρατουμένων εντός του περιορισμένου χώρου του κελιού ή του θαλάμου τους με την ταυτόχρονη αποστέρση της δυνατότητας προαυλισμού, περιπάτου και σωματικής άσκησης.

Έτσι, για παράδειγμα, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Συνηγόρου του Πολίτη που διατυπώνονται στην έκθεση αυτοψίας του, μετά από επίσκεψη που πραγματοποίησε στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Μαυροδρόμου στις 17 Μαρτίου 2005, μεταξύ των σημαντικών προβλημάτων που παρουσιάζει το κτήριο είναι ότι δεν λειτουργούν οι χώροι άθλησης για λόγους ασφαλείας, αν και υπάρχει χώρος υπαίθριου γηπέδου. Το ίδιο ισχύει και για το γυμναστήριο· είναι υποτυπώδες, με προσομοιώσεις βαρών (: κατασκευές τσιμέντου). Συνεπώς, δεν ικανοποιούνται κατ' ουσίαν οι επιταγές του ελλησωφρκ περί της ύπαρξης επαρκών ανοικτών χώρων για αθλοπαιδείες (: άρθρο 21 παρ.6 Σωφρκ) και δημιουργίας κατάλληλα διαμορφωμένων και εξοπλισμένων γυμναστηρίου και γηπέδου (: άρθρο 36 παρ.2 Σωφρκ). Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι με την επιλεγείσα από τη Διεύθυνση λύση απολυτοποιείται η ανάγκη ικανοποίησης των απαιτήσεων ασφαλείας έναντι των αναγκών των κρατουμένων να διαμορφώνουν στοιχειωδώς ψυχαγωγικά το χρόνο τους και του δικαιώματός τους στην άθλη-

125. Joane Martel (2006), To be, one has to be somewhere. Spatio-temporality in Prison Segregation, *Brit.J.Criminol.* 46 (4): 587-612 (599-601).

126. Martel (2006): 599-601.

ση, η συμμετοχή στην οποία συνεκτιμάται θετικά για την χορήγηση ευεργετικών μέτρων (: άρθρο 34 παρ.1 ΣωφρΚ)¹²⁷.

2. Η φυλακή ως χώρος διαχείρισης της φτώχειας

Κατ' άληλη άποψη το πραγματικό πρόβλημα στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν είναι ο υπερπληθυσμός αλλήλ η υπερφτώχια και η υπερεξαθλίωση, η διαχείριση της έξω αθλιότη-τας που έχει πλέον τεθεί υπό ποινική κηδεμονία. Διότι η θεαματική γεωμετρικά αύξηση του πληθυσμού των φυλακών πέραν του ότι είναι παθολογικό φαινόμενο, σηματοδοτεί και μια αλληλαγή στις παραδοσιακές μεθόδους ελέγχου. Η κοιλιτούρα του κοινωνικού ελέγχου οδηγεί σε αυστηροποίηση του ποινικού-σωφρονιστικού συστήματος. Σήμερα μοιάζει να ισχύει το δόγμα «governing through crime» και κατ' επέκταση μέσω της φυλακής. Όπως αναφέρει η θέση αυτή «εάν αληθεύει η διαπίστωση ότι το 95% αντιπροσωπεύει την μικρομεσαία εγκληματικότητα ατόμων που ανήκουν στις φτωχιές τάξεις κι αν η αμετάκλητη συνέχεια της new poverty είναι η ένταξη στην underclass και ο εγκλεισμός στις φυλακές, τότε πράγματι το σωφρονιστικό σύστημα αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες στήριξης τους κοινωνι-κοοικονομικού συστήματος»¹²⁸. Ως θεσμική ρύθμιση για τους φυλακισμένους φτωχούς ανα-γγωρίζει: α) το άρθρο 33 παρ.2 ΣωφρΚ που εξουσιοδοτεί τη διεύθυνση του καταστήματος να χορηγεί σε όσους κρατούμενους έχουν ανάγκη, επαρκή ενδυμασία και υποδήματα· β) το άρθρο 81 ΣωφρΚ ιδρύει ν.π.ι.δ. με το όνομα «Επάνοδος», το οποίο έχει ως σκοπό «την οικο-νομική συμπαράσταση των αποφυλακισμένων»· και γ) το άρθρο 45 ΣωφρΚ για το χρημάτιο των φυλακισμένων και το Ταμείο δωρεών φιλοπτώχων που λειτουργεί σε κάθε φυλακή και παρέχει βοθήματα¹²⁹.

Υποστηρίζεται, άλλωστε, και η θέση ότι μετά την απομάκρυνση του Έλληνα νομοθέτη από το διορθωτικό μοντέλο –ή άλλως αναμορφωτικό ιδεώδες– και υπό την επίδραση του διαχειριστικού χαρακτήρα που προσλαμβάνει η αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλή-

127. Η απολυτοποίηση αυτή δεν φαίνεται εύλογη ενόψει του γεγονότος ότι το Κατάστημα έχει μικρό αριθμό κρατούμενων και επαρκές αριθμητικά φυλακτικό προσωπικό, διαθέτει δε δύο σειρές υψηλών τοίχων περίφραξης, μεταξύ των οποίων μεσοθαβεί τάφρος. Επιπλέον, ο κατασκευαστής προφανώς επιθυμούσε τη θέση σε λειτουργία των χώρων αυτών. Μία λύση που δεν θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια του καταστή-ματος θα μπορούσε να είναι η άθληση των κρατούμενων ανά πτέρυγα με αυξημένο προσωπικό φύλαξης. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (: αριθμ. ηρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

128. Βλ. σχετικά σε: Ουίλιαμ Αλοσκόφη (2010), Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατούμενων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σειρά Εργα-στηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο.20, σελ. 16, ο οποίος υποστηρίζει ότι στην πραγμα-τικότητα η απειλή της φυλάκισης είναι το βασικό μέσο, με το οποίο το σύγχρονο “ποινικό” κράτος επιχειρεί να καθυποτάξει το υποπροληταριάτο στην πειθαρχία μιας απασχόλησης, η οποία αμείβεται κάτω από το όριο που είναι αναγκαίο για την αναπαραγωγή της εργασιακής του δύναμης, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του σύγχρονου πολιτισμού, και η οποία επιπροσθέτως είναι εφήμερη, ανασφάλιστη, βίναυση ή μονότονη. Δέχε-ται, επίσης, ότι η έννοια του υποπροληταριάτου έχει διαφορετικό περιεχόμενο από εκείνο που αποδίδουν οι νεοσυντηρητικοί στη συγγενή έννοια της υποτάξης (: underclass).

129. Γιάννης Πανούσης (2003), Φιλόπτωχος φυλακή;, ΠΛογ 3 (3): 1311-1320 (1314-1315).

ματος, ο εγκλεισμός λειτουργεί ως τόπος «αποθήκευσης» κοινωνικά εκτοπισμένων. Η κοινωνική αναδιάταξη του πληθυσμού των φυλακών διαμορφώθηκε υπό την επίδραση πληθώρας παραμέτρων που αφορούν τις μεταμορφώσεις της λειτουργίας της ποινής και της υστερο-νεωτερικής φυλακής σε σύγκριση με το παρελθόν, ως συνέπειες ευρύτερων κοινωνικών φαινομένων. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι αλληλαγές στη σύνθεση του πληθυσμού των φυλακών δημιουργούν περαιτέρω νέες συνθήκες για την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών που συνδυάζονται: α) με γενικότερα προβλήματα ιδεολογικού προσανατολισμού και κατευθύνσεων, τα οποία προκύπτουν από το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο που ρυθμίζει την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας αλλιά και β) με ουσιαστικά και πραγματικά προβλήματα που ανακύπτουν στην καθημερινότητα της φυλακής¹³⁰.

Οι θέσεις αυτές εμμέσως συνηγορούν υπέρ της αποδοχής της θεωρίας της υποτάξης, στην οποία εντάσσονται οι κοινωνικά εκτοπισμένοι που καταλήγουν στη φυλακή. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι παραγνωρίζεται πως η θεωρητική προσέγγιση της σύγχρονης κοινωνικής κατασκευής της «υποτάξης» αναδεικνύει την αναλυτική ανεπάρκεια του όρου. Ο τελευταίος κρίνεται χαλαρός, υπερβολικά εύπλαστος και εξαιρετικά ευρύς. Το αντικείμενό του δεν είναι επαρκώς προσδιορισμένο και δεν πείθει ως προς το εξηγητικό του περιεχόμενο. Ουσιαστικά περικλείει έναν υπερβολικά μεγάλο αριθμό καταστάσεων και δεδομένων, στην πλειονότητά τους ετερόκλητων, που κατά μία έννοια άπτονται της κοινωνικής παθογένειας. Συντείνει, έτσι, στον στιγματισμό των μελών της ψευδο-κοινωνικής αυτής ομαδοποίησης και κινητοποιεί, άσκοπα κάποιες φορές, τους κρατικούς μηχανισμούς πρόληψης και καταστολής. Παράγοντες, όπως τα οικονομικά μειονεκτήματα, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η θεσμική απομόνωση, η έλλειψη δυνατοτήτων απασχόλησης, η φυλετική προέλευση, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς και η χωρική συγκέντρωση της φτώχειας παρουσιάζονται με μαθηματική ακρίβεια ως συνιστώσες της υποτάξης που ταυτόχρονα τέμνονται στα γεωγραφικά της όρια. Η σύνθεση της ως κοινωνικής κατηγορίας δεν είναι ομοιογενής, τα μέλη της δεν έχουν κοινά συμφέροντα, πέρα από αυτό της επιβίωσης, και οι συμπεριφορές τους δεν είναι χαρακτηριστικές μόνο της *underclass*. Εν τοις πράγμασι προσδιορίζεται μια ολόκληρη κοινωνική ομάδα με κριτήρια που φέρουν αρνητικό πρόσημο και με σημείο αναφοράς τη μη συμμετοχή ή την αναποτελεσματική συμμετοχή στην αγορά εργασίας και ειδικότερα στην απασχόληση. Συνεπώς, διαφαίνεται ότι η τεχνητή κατασκευή της υποτάξης περικλείει στους κόλπους της ό,τι δεν μπορεί να ενταχθεί στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Περιλαμβάνει, δηλαδή, άτομα, των οποίων η ταξική θέση προσδιορίζεται από τη λειτουργία των κοινωνικών τους ρόλων εκτός αγοράς εργασίας, δηλαδή εκτός των κοινωνικών δομών. Ταυτόχρονα, ο αρνητικός αυτός προσδιορισμός της την καθιστά σχεδόν αόρατη ή ανύπαρκτη, κοινωνικά αλλιά και πολιτικά αθέατη¹³¹,

130. Σοφία Βιδάλη (2008), Νέες «ειδικές» κατηγορίες κρατουμένων: συμβουλευτική στη φυλακή, σε: Σοφία Βιδάλη-Πάρη Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο.10, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 41-69 (44-45).

131. L. D. Morris (1993), Is there a British underclass?, σε: Mingione E. (επιμ.), αφιέρωμα «The new urban poverty and the underclass», *IntJurb&RegSt* 17 (3): 403-412.

εκτεθειμένη σε ηθικές, ηθικολογίζουσες και ρατσιστικές επιθέσεις¹³².

Στην Ευρώπη δεν φαίνεται να έχουν αναπτυχθεί σε βαθμό αντίστοιχο με αυτόν των ΗΠΑ ορατές αστικές συγκεντρώσεις ανθρώπων με υψηλή φυλετική πυκνότητα, τις οποίες μαστίζουν η οικονομική κρίση και η κρατική εγκατάλειψη, δημιουργώντας εκρηκτικές καταστάσεις που φθάνουν σε υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας λόγω της χωρικής τους συγκέντρωσης¹³³. Μπορεί σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες να εντοπίζονται συνοικίες ή προβληματικές περιοχές με χαρακτηριστικά ανάλογα των θυλάκων της *underclass*, ωστόσο δεν προσομοιάζουν στα αμερικανικά γκέτο, τα δε φαινόμενα έκπτωσης και αποστέρσης έχουν κυρίως ταξική βάση και ο αποκλεισμός τους δεν ανάγεται τόσο σε φυλετικές διακρίσεις. Τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα, άλλωστε, κείνται εν πολλοίς υπέρ της θέσης ότι η υποτάξη δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένα πλῆγμα κοινωνικής κατηγοριοποίησης.

Έχει διατυπωθεί, εντούτοις, η εξαιρετικά ευρεία θέση ότι «οι πτηνόμενοι του κοινωνικού/οικονομικού παιχνιδιού, θεωρούμενοι ως «λειτουργικά απόβλητα» εύκολα επιλέγουν το δρόμο της εκτροπής, δίνοντας έτσι την ευκαιρία (και το επιχείρημα) στους «έχοντες» και «κατέχοντες» να καταγγέλλουν αυτό που προκάλεσαν. Απορρίπτοντας όσους τους απέρριψαν, με ατομικές ή συλλογικές εκτροπές, που εκφράζουν και μια έντονα αντικοινωνική κουλτούρα, οι «εκτός» εύκολα καταλήγουν στη βία και στο έγκλημα, αφού προς τα εκεί πάνε από μόνα τους τα πράγματα. Έτσι π.χ. τα παιδιά του κινδύνου εύκολα μετατρέπονται σ' επικίνδυνα παιδιά»¹³⁴.

Είναι γεγονός ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, στους κόλπους της υποτάξης ή έξω από αυτήν στο περιθώριο του κοινωνικού ιστού, αποτελούν δυνωτικούς παράγο-

132. Σύμφωνα με μία ακραία θέση ο όρος είναι «αθεράπευτα μολυσμένος» και θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί, H. J. Gans (1993), From 'underclass' to 'undercaste': Some observations about the future of the post-industrial economy and it's major victims, σε: Mingione E. (επιμ.), αφιέρωμα «The new urban poverty and the underclass», *IntJurb&RegSt* 17 (3): 327-335.

133. Κατά την έρευνα που πραγματοποίησαν το 1988 στις ΗΠΑ οι Ricketts-Sawhill στηρίχτηκαν σε τέσσερις ενδείκτες της κοινωνικοοικονομικής δυσχέρειας: α) των ανδρών που δεν απασχολούνται, δηλαδή δεν αποτελούν τμήμα του εργατικού δυναμικού, β) των εφήβων που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο, γ) των μονογονεϊκών οικογενειών με κεφαλή της οικογένειας γυναίκα και δ) των νοικοκυριών που εξαρτώνται από την κοινωνική πρόνοια. Ως τέτοιες γειτονίες χαρακτηρίστηκαν μικρές γεωγραφικές περιοχές με πληθυσμό κατά μέσο όρο 4.000 κατοίκων. Κάποιες από τις ως άνω προϋποθέσεις πληρούσαν μόνον σαράντα από τις 60.000 καταγεγραμμένες γεωγραφικές περιοχές. Η επιλογή αυτών των ενδεικτών επικρίθηκε, διότι δεν έθεσε ως βάση συμπεριφορές που συνιστούν παραβίαση κοινωνικών κανόνων, όπως την ιδιότητα του μέλους μιας συμμορίας, τη χρήση ναρκωτικών, την αντικοινωνική συμπεριφορά. Διαπιστώθηκε ότι περίπου 2,5 εκατομμύρια άνθρωποι, δηλαδή το 1% του πληθυσμού των ΗΠΑ, ζούσαν σε περιοχές της υποτάξης. Οι γειτονίες εντοπίζονται σε αστικές περιοχές και δυσανάλογα τοποθετημένες σε παλαιότερες βιομηχανικές πόλεις όπως το Newark, η Νέα Υόρκη, η Βαλτιμόρη. Οι κάτοικοί τους ήταν σε ποσοστό 59% μαύροι και 10% Ισπανικής καταγωγής. Τα 2/3 των ενηλίκων είχαν γραμματικές γνώσεις σε επίπεδο δημοτικού, ενώ περίπου οι μισοί ήταν φτωχοί και πολλοί ήταν ανάπηροι. Περίπου το 58% μόνον των φτωχών ζούσαν σε περιοχές της υποτάξης, καθώς το 72% των εξαιρετικά φτωχών περιοχών δεν συμπεριλαμβάνονταν στις περιοχές της υποτάξης. Τέλος, ο αριθμός των περιοχών όπου ζούσε η υποτάξη αυξήθηκε κατά 331%, δηλαδή από 204 το 1970 σε 880 το 1980, Paul Jargowsky and Rebecca Yang (2006), The «Underclass» revisited: A social problem in decline, *JurbAf* 28 (1): 55-70 (58-62).

134. Πανούσης (2003): 1312.

ντες¹³⁵, οι οποίοι είτε αυτοτελώς είτε σωρευτικά θα μπορούσαν πράγματι εύκολα να οδηγήσουν στην εκδήλωση μιας αντικοινωνικής όσο και μιας εγκληματικής συμπεριφοράς. Η αφοριστική και ισοπεδωτική, ωστόσο, αντιμετώπισή τους ως εγκληματογενών σε κάθε περίπτωση παραγόντων δημιουργεί στερεότυπα¹³⁶ και καλλιεργεί ρατσιστικές και στιγματιστικές νοοτροπίες¹³⁷. Ταυτόχρονα, στερεί από τον ελεύθερο πολίτη, ο οποίος είναι περιστασιακά άνεργος ή μερικά απασχολούμενος και ζει σε μια φτωχή συνοικία, το δικαίωμα να απολαμβάνει τα δικαιώματά του χωρίς κανένα περιορισμό και καμία σε βάρος του προκατάληψη¹³⁸. Το αντίθετο θα επιβεβαίωνε με έμμεσο τρόπο την άποψη ότι η ατροφία του κοινωνικού κράτους καταλήγει σε υπερτροφία του κατασταλτικού κράτους και περιλαμβάνει και τους μηδράστες και τους μη-παρεκκλίνοντες¹³⁹. Είναι, ίσως, πολύ βολικό να χρεώνουμε την αποτυχία της οικονομικής, κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής των σύγχρονων κρατών στους πολίτες που βιώνουν τις συνέπειες αυτής της αποτυχίας, δεν είναι όμως καθόλου έντιμο και ηθικό. Μπορεί η κατασκευή της τεχνητής κοινωνικής κατηγορίας της υποτάξης να είναι η εύκολη λύση, ωστόσο η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν έχει θέση σ' αυτές τις τεχνικές χωματερές. Και σε τελική ανάλυση η δημιουργία της αποκαλούμενης «τάξης των αποβλήτων» ή «τάξης των απόκληρων» υποτιμά τη φιλελεύθερη δημοκρατική συνθήκη, για την οποία οι δημιουργοί της κομπάζουν¹⁴⁰.

3. Επιφυλάξεις πραγματικής εφαρμογής

Όπως ορθά έχει υποστηριχθεί, η ανάγνωση και ερμηνεία των διατάξεων του σωφρονιστικού δικαίου πρέπει να γίνεται με τη διαρκή επιφύλαξη ως προς την πραγματική τους εφαρ-

135. Βλ. σχετικά και τη θεωρία του Wilhelm Bonger (²2003), *Criminality and economic conditions*, σε: Eugene McLaughlin-John Muncie-Gordon Hughes (eds.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 58-64. Τα εγκλήματα που διαπράττουν οι οικονομικά ασθενούντες και όσοι ανήκουν στην κατώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη, την τάξη που φορά «μπλε κολλάρο» (: δηλαδή φόρμα εργάτη), συνθίξεται να αποκαλούνται «εγκλήματα μπλε κολλάρου», σε αντίθεση με τα εγκλήματα του «πλευκού κολλάρου», Καλλιόπη Σπινέλλη (1985), *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατεθύνσεις*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 113.

136. Ειδικά για τη φυλετική τυποποίηση του εγκλήματος βλ. τις αναλυτικές αναπτύξεις των Ted Chiricos-Kelly Welch-Marc Gertz (2004), *Racial typification of crime and support for punitive measures*, *Crim* 42 (2): 359-389 (362-364).

137. Del Roy Fletcher (2008), *Offenders in the post-industrial labour market: from the underclass to the undercaste?*, *Pol&Polit* 36 (2): 283-297 (290).

138. Έχει, μάλιστα, υποστηριχθεί ότι ο κατά συνήθεια και κατ' επάγγελμα εγκληματίας αποτελεί κλασικά μέλος της υποτάξης και ότι το βίαιο έγκλημα που συνιστά εκδήλωση κυρίως των μελών της εγκλείει περισσότερο άγχος και θυμό κατά της κοινωνίας που τους θέτει στο περιθώριο, Charles Murray (²2003), *The Underclass*, σε: Eugene McLaughlin-John Muncie-Gordon Hughes (eds.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 127-141.

139. Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2002), *Παγκόσμιο σύστημα ασφάλειας: στόχος οι πλειοψηφίες*, *Ελευθεροτυπία* 3 Ιουλίου 2002.

140. Πιο αναλυτικά σε: Μαρία Γαλανού (2009α), *Κοινωνικό υπόστρωμα (underclass) και αποκλίνουσα συμπεριφορά: σχέση αμφίδρομης διάδρασης ή αλληλοαποκλεισμού;*, *ΠοινΔικ & Εγκλ* 1 (2): 109-115 (114-115).

μογή. Οι δυσμενείς συνθήκες έκτισης οφείλονται όχι μόνο στην υστέρηση της υλικοτεχνικής υποδομής, η οποία αποδίδεται στην οικονομική δυστοκία. Βέβαια, τα όρια της υλικοτεχνικής υποδοχής είναι δομικά και θεωρητικώς αναγνωρίσιμα. Δηλαδή, ένα κτίσμα που αντικειμενικά χρησιμεύει για την στέγηση της ελευθερίας, ποτέ δεν μπορεί να φθάσει να εξυπηρετεί με πληρότητα και αποτελεσματικότητα τους στόχους της ειδικής πρόληψης. Εξ ορισμού η μορφή και η διαρρύθμισή του μπορούν να εκσυγχρονιστούν, να βελτιωθούν· δύσκολα, όμως, μπορεί να γίνουν τόσο ανθρώπινες όσο αυτές των κτηρίων που εξυπηρετούν την ελεύθερη διαβίωση, διότι δεν θα πάψουν να αποτελούν συνθήκες τιμωρίας¹⁴¹.

Επιπλέον, οι κρατούμενοι υφίστανται περαιτέρω επιβάρυνση των δικαιωμάτων τους σε περίπτωση παραβίασης της εύλογης διάρκειας της ποινικής δίκης. Υφίσταται προβληματισμός για την πιθανή ουσιαστική ακύρωση καθιερωμένων τρόπων έκτισης των ποινών, αφού (ενδέχεται) οι θεσμοί που αποτελούν ευκαιρίες για μια σύντομη ή και διαρκή επαφή του κρατούμενου με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (να) παραμένουν ανενεργοί. Στο ερώτημα αν είναι δυνατό να συμβεί αυτό, η απάντηση είναι σαφώς καταφατική: όταν α) επιβάλλεται μια μακροχρόνια ποινή κατά της ελευθερίας από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο η οποία εκτίεται· β) η εκδίκαση της έφεσης που ασκεί ο κατάδικος προσδιορίζεται μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα· και γ) με την τελεσίδικη απόφαση επιβάλλεται σημαντικά μειωμένη ποινή σε σύγκριση με την επιβληθείσα από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Εάν εμφανισθούν οι ανωτέρω συνθήκες ενδέχεται ένας κρατούμενος να απολυθεί από το κατάστημα κράτησης έχοντας εκτίσει ολόκληρη την ποινή, ίσως και χωρίς να έχει λάβει τακτικές άδειες. Αυτή η πιθανότητα ενισχύεται εάν ο κρατούμενος εργάζεται με πληθυσματικό («ευεργετικό») υπολογισμό ημερών εργασίας ως ημερών ποινής¹⁴².

Τέλος, παρά την προοδευτικότητα του ΣωφρΚ, υστερεί αναφορικά με την οργάνωση της λειτουργίας και το ρόλο που αναθέτει στο επιστημονικό προσωπικό των φυλακών ενώ η έννοια της συμβουλευτικής απουσιάζει εντελώς από το περιεχόμενό του. Για παράδειγμα, με βάση το άρθρο 108 ΚωδΜετΚρ που διατηρείται σε ισχύ δυνάμει του άρθρου 87 παρ.3 ΣωφρΚ, επιτρέπεται στον ψυχολόγο να πραγματοποιεί μόνο ψυχομετρικές δοκιμασίες, να συντάσσει εκθέσεις και να εισηγάει την κατάλληλη εργασία των κρατούμενων, ενώ παράλληλα του ζητείται να συμμετέχει και στα συμβούλια της φυλακής, δίδοντάς του διοικητικές αρμοδιότητες. Ωστόσο, οι υπηρεσίες Συμβουλευτικής Ψυχολογίας σε μια φυλακή περιλαμβάνουν ατομικές συναντήσεις, σχεδιασμό αποφυλάκισης, παρέμβαση στην κρίση, θέματα εκπαίδευσης, αγωγή υγείας για το AIDS και άλλα μεταδιδόμενα νοσήματα, στις οποίες και θα πρέπει να προβληφθεί ότι θα μπορεί να προχωρεί ο ψυχολόγος¹⁴³.

141. Μαργαρίτης-Παρασκευόπουλος (2005): 550-551.

142. Βλ. Νικόλαο Κουλιούρη-Σταμάτη Σπύρου (2009), Χρονογραφήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης: Επιπτώσεις της δευτεροβάθμιας δικαστικής κρίσης στην έκτιση ποινών κατά της ελευθερίας, σε: Νικόλαο Κουλιούρη, Επί-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλίου: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση κρατούμενων, σειρά Media+Έγκλημα No.17, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 197-235 (206-207).

143. Αλέξανδρος Αρβανιτίδης (2008), Συμβουλευτική ψυχολογία στις ελληνικές φυλακές, σε: Σοφία Βιδάλη-Πάρη Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών No.10, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 179-190 (181-182).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

1. Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και την ασφάλεια

1. Το έννομο αγαθό

Το άρθρο 5 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) κατοχυρώνει την προστασία του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια του ατόμου-προσώπου από αυθαίρετες κρατικές ενέργειες (: droit à la liberté et à la sûreté, right to liberty and security of person). Σύμφωνα με την παρ.1 εδ. α' του άρθρου 5 «Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν και την ασφάλειαν». Το δικαίωμα αυτό έχει δύο όψεις. Αφενός απαγορεύει, στην παράγραφο 1, την αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση, λόγος για τον οποίο απαριθμεί περιοριστικά έξι περιπτώσεις θεμιτής στέρησης της ελευθερίας (: παρ.1 εδ. β')¹. Και αφετέρου, στις παραγράφους 2 έως 5, παρέχει εγγυήσεις υπέρ των προσώπων που συλλημβάνονται ή κρατούνται. Έχει, δε, υποστηριχθεί η άποψη ότι, εφόσον η σύλληψη και η κράτηση έλαβαν χώρα σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης, οι συνθήκες κράτησης δεν μπορούν να ελεγχθούν από τα όργανά της. Διότι η κράτηση μετά από καταδίκη αποτελεί νόμιμο λόγο για τον περιορισμό διαφόρων δικαιωμάτων που ο κρατούμενος θα απολάμβανε, αν ήταν ελεύθερος². Συμπληρωματικά, δεν μπορεί να γί-

1. Υποστηρίζεται ότι η περιοριστική απαρίθμηση των λόγων της προσωρινής κράτησης θα πρέπει να τυχάνει συσταλτικής ερμηνείας, Ιάκωβος Φαρσεδάκης (1991), Η στέρηση της ελευθερίας και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου πριν από τη δίκη, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 71-95 (78).

2. Συνεπώς, η παραβίαση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων της σύστασης R (2006) 2 δεν συνεπάγεται αυτοδικαίως και παραβίαση της Σύμβασης, εκτός φυσικά και αν προσβάλλεται το άρθρο 3 αυτής, σύμφωνα με την απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) *Eggs κατά Ελθελίας* της 11-12-1976 (: To all events the conditions of detention which in certain aspects did not come up to the standard of the «Minimum rules» did not thereby alone amount to inhuman or degrading treatment), Διονύσιος Σπινέλλης (1998), Πορίσματα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σχετικά με το Ποινικό Δίκαιο, Ουσιαστικό και Δικονομικό, ΠοινΧρ ΜΗ', σελ. 5-17 (8). Βλ. σχετικά και Μ. Κ. J. Lång (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté: mécanismes de contrôle et garanties juridiques*, 7e Colloque international sur la Convention européenne des Droits de l'Homme, Copenhague-Oslo-Lund: Conseil de l'Europe-Editions N. P. Engel, σελ. 16-60 (34).

νει επίκληση παραβίασης του άρθρου 5 ΕΣΔΑ στις περιπτώσεις επιβολής πειθαρχικής ποινής στο πλαίσιο νόμιμης στέρησης της ελευθερίας³.

Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια προστατεύεται, επίσης, από το άρθρο 3 της ΟΔΔΑ και από το άρθρο 9 του ΔΣΑΠΔ. Το πρώτο προβλέπει ότι «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια». Το δεύτερο ορίζει: «1. Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και στην ασφάλεια του προσώπου του. Κανείς δεν υποβάλλεται σε αυθαίρετη σύλληψη ή κράτηση. Κανείς δεν στερείται την ελευθερία του παρά μόνο στις περιπτώσεις και σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπει ο νόμος. 2. Οποιοσδήποτε συλλημβάνεται πληροφορείται τη στιγμή της σύλληψής του τους λόγους της σύλληψης και ενημερώνεται αμέσως για οποιοσδήποτε κατηγορίες εναντίον του. 3. Κάθε πρόσωπο που συλλημβάνεται ή κρατείται για ποινικό αδίκημα οδηγείται μέσα στην πιο σύντομη προθεσμία ενώπιον δικαστή ή άλλης αρχής εξουσιοδοτημένης από το νόμο να ασκεί δικαστική εξουσία, πρέπει δε να δικασθεί σε εύλογο χρονικό διάστημα ή να αποφυλακισθεί. Η προφυλάκιση των υποδικών δεν πρέπει να αποτελεί τον κανόνα, αλλά η αποφυλάκισή τους μπορεί να υποβληθεί σε εγγυήσεις εμφάνισής τους στη δίκη σε οποιοδήποτε άλλο στάδιο της διαδικασίας και ενδεχομένως για την εκτέλεση της απόφασης. 4. Οποιοσδήποτε στερείται της ελευθερίας του λόγω σύλληψης ή κράτησης έχει δικαίωμα να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου, προκειμένου αυτό να αποφασίσει χωρίς καθυστέρηση για τη νομιμότητα της κράτησής του και να διατάξει την αποφυλάκισή του εάν η κράτηση είναι παράνομη. 5. Κάθε πρόσωπο, θύμα παράνομης σύλληψης ή κράτησης, έχει δικαίωμα αποζημίωσης».

2. Η έννοιες «ελευθερία» και «ασφάλεια»

1. Το θετικό τους περιεχόμενο

(α). Γενικά

Το άρθρο 5 οριοθετεί την «ελευθερία» υπό την τρέχουσα έννοιά της. Δηλαδή εγγυάται την ατομική ελευθερία στην κλασική της εκδοχή, ως φυσική ελευθερία του ατόμου, σύμφωνα με την παράγραφο 58 της θεμελιώδους σημασίας απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) *Engel κατά Ολλανδίας* της 8-6-1976⁴. Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την ελευθερία της μετακίνησης (: right to liberty of movement) που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 του Τετάρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (ΤετΠρΠρωτ) της ΕΣΔΑ⁵, αν και είναι δυσχερής η διαφοροποίηση

3. Stefan Trechsel (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté/ Les droits des détenus*, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l' Homme, Copenhague-Oslo-Lund 1990, *Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination*, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 33-60 (34).

4. Σύμφωνα με την απόφαση, μία πειθαρχική ποινή ή μέτρο στο στρατό θα μπορούσε, επίσης, να συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ, καίτοι η στρατιωτική υπηρεσία ρητά τιμωρείται στο πλαίσιο της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 3 εδ. β' της Σύμβασης (: σκέψη 59).

5. Δηλαδή, οι απλοί περιορισμοί στην ελευθερία κίνησης δεν εμπίπτουν στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ, Ηλίας Καστανάς (2002), *Η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η συμβολή του Έλληνα Δικαστή*, σε: Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 109-138 (125). Για παράδειγμα, στις σκέψεις 195-196 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, κρίθηκε ότι η παρά την αθώωση του προσφεύγοντα ελλείψει

μεταξύ μέτρων στερητικών της ελευθερίας υπό το άρθρο 5 και περιοριστικών της ελευθερίας υπό το άρθρο 2 του ΤετΠρΠρωτ⁶. Όπως έχει νομολογηθεί, οι περιορισμοί που επιβάλλονται στην μετακίνηση και η παρακολούθηση των κινήσεων των προσφευγόντων, χωρίς την ύπαρξη νόμιμου λόγου που να τις επιτρέπει, αντίκεινται στη διάταξη του άρθρου 2 του ΤετΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ (: *Denzici και λοιποί κατά Κύπρου* της 23-5-2001 §§ 400-406). Η «προσωπική ασφάλεια» οριοθετείται υπό την φυσική της έννοια, δηλαδή δεν επεκτείνεται στην οικονομική ασφάλεια ή την κοινωνική ασφάλιση⁷. Ειδικά ως προς τη δεύτερη υποστηρίζεται, άλλωστε, ότι τα κοινωνικά δικαιώματα δεν αναγνωρίζονται από τη Σύμβαση, καθώς δεν συμπεριελήφθησαν ούτε στο κείμενό της ούτε στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής.

Τα κοινωνικά δικαιώματα αναγνωρίζονται μόνον από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Οι οικονομικές εγγυήσεις σεβασμού των δικαιωμάτων που περιέχει έχουν μάλλον συμβολικό χαρακτήρα. Διότι μόνο μετά την υποβολή αναφοράς από μη κυβερνητική οργάνωση και έκθεσης από επιτροπή εμπειρογνομόνων, μπορεί να γίνουν «συστάσεις» από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στο κράτος-μέλος⁸. Ωστόσο, σημαντική είναι στο σημείο αυτό η νομολογία του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία αφενός οι κοινωνικοασφαλιστικές παροχές υπάγονται στην κατά το άρθρο 1

επαρκών ενδείξεων, η επιβολή προληπτικών μέτρων ασφαλείας ήταν δικαιολογημένη για λόγους ασφαλείας και πρόληψης του εγκλήματος, διότι η υπόθεση αυτή συνδεόταν με την Μαφία.

6. Π. Νάσκου-Περράκη (2008), Μηνιασμοί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 378-379. Στο ίδιο πνεύμα και η σκέψη 58 της απόφασης *Engel κατά Ολλανδίας* της 8-6-1976. Πιο αναλυτικά Peter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwaak, eds. (2006), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia: Antwerpen-Oxford, 4η έκδοση, σελ. 939-945. Στην απόφαση *Oliveira κατά Ολλανδίας* της 4-6-2002 κρίθηκε ότι ο περιορισμός κυκλοφορίας του προσφεύγοντα, διότι προέβη σε κατ' εξακολούθηση χρήση σκληρών ναρκωτικών, παρά την προειδοποίηση των αρμοδίων αρχών για την επιβολή του προαναφερόμενου μέτρου, δεν επιφέρει παραβίαση του άρθρου 2 παρ.1 του ΤετΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ, εφόσον το μέτρο ήταν αναγκαίο για την τήρηση της δημόσιας τάξης, ενώ ταυτόχρονα παρέχονταν στον προσφεύγοντα οι απαραίτητες εγγυήσεις δικαστικού ελέγχου της απόφασης (: σκέψεις 64-65). Πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ.4 του Σ «απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτή. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει». Κατά την ερμηνευτική δήλωση της παραγράφου «Στην απαγόρευση της παραγράφου 4 δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει». Βλ. Ανδρέα Δημητρόπουλο (2008), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 338, 348. Στην υλική ελευθερία, άλλωστε, προέχουσα θέση κατέχει η ελευθερία κίνησης ως σωματική ελευθερία κίνησης στο χώρο. Η υλική διάσταση της προσωπικότητας περιλαμβάνει τη συνολική σωματική υπόσταση του συγκεκριμένου ανθρώπου.

7. Εμμανουήλ Ρούκουνας (1995), *Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου & Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σελ. 147.

8. Κώστας Χρυσόγονος (2002β), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Μισό αιώνα μετά, σε: Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 31-74 (66).

του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου⁹ έννοια της περιουσίας και αφετέρου οι προσβολές του περιβάλλοντος κρίνονται ως παραβιάσεις του άρθρου 8 παρ.1 ΕΣΔΑ (: *Guerra και λοιποί κατά Ιταλίας* της 19-2-1998 §§ 57-60¹⁰, *López Ostra κατά Ισπανίας* της 9-12-1994 §§ 51 και 55¹¹, *Giacomelli κατά Ιταλίας* της 2-11-2006 § 97 και *Tatar κατά Ρουμανίας* της 27-1-2009 §§ 85-88).

Όπως υποστηρίζεται, οι έννοιες της ελευθερίας και της ασφάλειας διακρίνονται για τον «αναπαλλοτρίωτο» χαρακτήρα τους, καθώς δεν επιδέχονται παραίτηση σε «μια δημοκρατική κοινωνία». Δηλαδή, ακόμα και αν ο φορέας του δικαιώματος στην ελευθερία στερήθηκε αυτής, συναινώντας στην κράτησή του, δεν είναι επιτρεπτό να απωλέσει το ευεργέτημα της προστασίας της Σύμβασης¹². Άλλωστε, επιβάλλεται σε κάθε περίπτωση τα όργανα της Σύμβασης να ελέγχουν εξονυχιστικά κάθε μέτρο που πλήττει τα εγγυώμενα από αυτήν δικαιώματα και ελευθερίες, ειδικά μάλιστα όταν κρίνονται συναφή με τη δημόσια τάξη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

(β). Η συνολική θεώρηση

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, στη νομολογία των οργάνων της Σύμβασης, η ελευθερία και η ασφάλεια αντιμετωπίζονται ως ενιαίο σύνολο, ως οι δύο όψεις του αυτού δικαιώματος. Η φυσική ελευθερία αντιστοιχεί στην ουσιαστική πτυχή και η ασφάλεια στα μέσα της προστασίας ή στη δικονομική πτυχή του δικαιώματος¹³. Ωστόσο, αναγνωρίζεται προβάδισμα στην έννοια της ελευθερίας, καθώς έχει νομολογηθεί ότι η ασφάλεια θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πνεύμα της ερμηνείας που δίδεται στην έννοια της ελευθερίας (: από-

9. Padraic Kenna (2008), *Housing Rights: Positive Obligations and Enforceable Rights at the European Court of Human Rights*, E.H.R.L.R. 2, σελ. 192-208 (197-199).

10. Στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το ιταλικό κράτος, επιτρέποντας τη λειτουργία ρυπογόνου βιομηχανίας κοντά στα σπίτια των προσφευγόντων και παραλείποντας να τους ενημερώσει, παραβίασε το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (: άρθρο 8 ΕΣΔΑ) των προσφευγόντων, το οποίο περιλαμβάνει το δικαίωμά τους να ζουν σε ένα ασφαλές και υγιεινό περιβάλλον. Ωστόσο, απέρριψε το αίτημα να υποχρεωθεί το καθ' ου κράτος να απολυμάνει τη βιομηχανική εγκατάσταση, να διενεργήσει επιδημιολογικό έλεγχο και να συντάξει μελέτη για τις συνέπειες της μόλυνσης στην υγεία των κατοίκων. Διότι, το Δικαστήριο δεν έχει από τη Σύμβαση την εξουσία να απευθύνει τέτοιες εντολές στα συμβαλλόμενα μέρη, καθώς το καθ' ου κράτος «έχει το δικαίωμα και τη δυνατότητα να επιλέξει τον τρόπο, με τον οποίο θα συμμορφωθεί στις απαιτήσεις της Σύμβασης και θα αποκαταστήσει τη διαπιστωθείσα παραβίαση», Χρυσόγονος (2002β): 61, υποσημ. 119.

11. Σύμφωνα με την σκέψη 58 της απόφασης, η εκπομπή σε κατοικημένη περιοχή επιβλαβών αναθυμιάσεων από εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού λυμάτων βυρσοδεψιών συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Διότι δεν επετεύχθη εκ μέρους του εναγομένου ισπανικού κράτους η απαιτούμενη ισορροπία μεταξύ αφενός των συμφερόντων του επίδικου δήμου της Lorca να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη της πόλης με την εγκατάσταση συστήματος βιολογικού καθαρισμού και αφετέρου της ανάγκης προστασίας των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας, Αικατερίνη Σγουρίδου (1995), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994, ΕΕΕυΔ 4, σελ. 931-953 (950-953).

12. Ιωάννης Σαρμάς (2003), *Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου*. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 437-438.

13. Ronda Powell (2007), *The Right to Security of Person in European Court of Human Rights Jurisprudence*, E.H.R.L.R. 6, σελ. 649-662 (651).

φαση ΕΕΔΑ *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-10-1973 dec.¹⁴). Σύμφωνα με τις σκέψεις 220-221 της απόφασης της Επιτροπής *East African Asians κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-12-1973¹⁵, η προσέγγιση αυτή δικαιολογείται από την εξέταση της δομής συγκεκριμένων άρθρων της Συμβάσεως –όπως π.χ. των άρθρων 2, 7, 8, 9, 10, 11 και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Σ’ αυτά τα άρθρα η πρώτη παράγραφος περιγράφει με γενικούς όρους το προστατευόμενο δικαίωμα, το οποίο εξειδικεύεται και οριοθετείται στις παραγράφους που ακολουθούν. Συνεπώς, με έναν *eiusdem generis* τρόπο, το εν δυνάμει ευρύ δικαίωμα στην ελευθερία του ατόμου της παραγράφου 1 του άρθρου 5 περιορίζεται από τις παραγράφους 2 έως 5 του ίδιου άρθρου, που παρέχουν εγγυήσεις προστασίας του ατόμου από την αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση.

(γ). Το θεώρημα των αυτοτελών εννοιών

(γ1). Η αυτοτέλεια της έννοιας «ασφάλεια»

Παρά το γεγονός ότι η γραμματική διατύπωση της ΕΣΔΑ συνηγεί υπέρ της επικουρικότητας της ασφάλειας έναντι της ελευθερίας, έχει νομολογηθεί ότι η προσέγγιση της έννοιας της ασφάλειας δεν θα πρέπει να περιχαράκωνεται γύρω από την έννοια της φυσικής κράτησης, ακόμη και αν αυτή θεωρείται ως σύμφωνη με την ΕΣΔΑ ερμηνεία. Σύμφωνα με την σκέψη 123 της απόφασης *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998 «what is at stake is both the protection of the physical liberty of individuals as well as their personal security»¹⁶. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ έμμεσα αναγνωρίζει ότι η προσωπική ασφάλεια θα μπορούσε να λαμβάνει αυτοτελή προστασία. Επίσης, στην παράγραφο 88 της υπόθεσης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-3-2003 αναφέρεται με έμφαση ότι «an arrest made by the authorities of one State on the territory of another State, without the consent of the latter, affects the person’s individual right to security under 5 (1)»¹⁷. Δηλαδή, το άτομο που τελεί υπό κράτηση –πολλώ δε μάλλον όταν εκτίει ποινή κατά της προσωπικής ελευθερίας– φυσικά και

14. «The Commission is of the opinion that the expression “liberty and security of person” in paragraph (1) of Article 5 (Art. 5-1) must be read as a whole and that consequently “security” should be understood in the context of “liberty”. Put in different terms, “security of person” means physical security that is freedom from arrest and detention». Εν προκειμένω, η Επιτροπή έκρινε ότι η διατήρηση φωτογραφιών της προσφεύγουσας, που τράβηξε η αστυνομία χωρίς τη συναίνεση της αιτούσας, ενόσω η τελευταία συμμετείχε σε διαμαρτυρία κατά του νοτιοαφρικανικού φυλετικού ρατσισμού, δεν συνεπαγόταν προσβολή της ασφάλειάς της, διότι δεν υφίστατο κάποια ένδειξη ότι οι φωτογραφίες θα χρησιμοποιούντο στο μέλλον για την ταυτοποίησή της.

15. Η άρνηση στους 25 προσφεύγοντες, βρετανικής υπηκοότητας, να εισέλθουν και να εγκατασταθούν μόνιμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, σύμφωνα και με το άρθρο 3 παρ.2 περί ελεύθερης εισόδου του ΤετΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ (: no one shall be deprived of the right to enter the territory of the State of which he is a national) τους καθιστούσε πολίτες δεύτερης κατηγορίας και ισοδυναμούσε με εξευτελιστική μεταχείριση (: άρθρο 3 ΕΣΔΑ), για όσο αυτή η άρνηση διαρκούσε. Δεν ίσχυσε, ωστόσο, το ίδιο και για τους επιπλέον έξι προσφεύγοντες, διότι επρόκειτο για πρόσωπα υπό την βρετανική προστασία (: British protected citizens).

16. Έτσι και η *Bozano κατά Γαλλίας* της 18-12-1986 § 54.

17. Βλ. ανάλυση της απόφασης αυτής, όπως επικυρώθηκε από την Ευρεία Σύνθεση του Δικαστηρίου στις 12-5-2005, σε: Αντώνη Μαγγανά-Λίθα Καρατζά (2005), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 86-88.

διατηρεί το δικαίωμα στην προσωπική του ασφάλεια¹⁸. Έτσι, με αφορμή αυτές τις αποφάσεις, διατυπώθηκε η θέση ότι η αναφορά στην ασφάλεια του ατόμου δεν περιορίζεται μόνο στο άρθρο 5. Εντοπίζεται, επίσης, στη γραμματική διατύπωση και άλλων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα στα άρθρα 3 (: προστασία έναντι των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής) και 8 (: προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της οικίας και της αλληλεγγύης) της Σύμβασης¹⁹.

(γ2). Το εννοιολογικό «όχημα» του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ

(i). Η σχέση «προσωπικής ασφάλειας» και «ασφάλειας του ατόμου»

Η νομολογία του Δικαστηρίου αναφορικά με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ καταδεικνύει ότι η προσέγγιση της έννοιας της ασφάλειας είναι ευρύτερη ή μπορεί να είναι συναφής με περιστάσεις που εκπίπτουν των παραμέτρων του άρθρου 5 της Σύμβασης. Μεταξύ των δύο διατάξεων, άλληλωςτε, διαπιστώνεται μία γραμματική διαφοροποίηση. Δηλαδή στο άρθρο 8 γίνεται λόγος για «προσωπική ασφάλεια» (: «personal security»), ενώ στο άρθρο 5 για «ασφάλεια του ατόμου» (: «security of person»). Βέβαια αυτή η διάκριση δεν φαίνεται να είναι σκόπιμη, διότι, ενώ η προσωπική ασφάλεια έχει στενότερο περιεχόμενο έναντι της ασφάλειας του ατόμου, οι δύο αυτές φράσεις μάλιστα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και στη νομολογία περί το άρθρο 5 της Σύμβασης²⁰.

Η πιο ουσιαστική συζήτηση για το ζήτημα της ασφάλειας στο πλαίσιο του άρθρου 8 έγινε στην υπόθεση *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2002 που οριοθέτησε τη σχέση της ευθανασίας έναντι του δικαιώματος στη ζωή. Στην παράγραφο 74 της απόφασης το Δικαστήριο δήλωσε ότι «...τα Κράτη είναι εντεταλμένα να ρυθμίζουν μέσω της εφαρμογής του γενικού ποινικού δικαίου δραστηριότητες δυνάμει να προκαλέσουν βλάβη της σωματικής ακεραιότητας των ατόμων (: *Laskey, Jaggard and Brown κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-1997 § 43). Όσο πιο σοβαρή είναι η βλάβη που μπορεί να προκληθεί τόσο μεγαλύτερο αντίβαρο θα πρέπει να έχουν η προτιμώμενη δημόσια υγεία και ασφάλεια απέναντι στην αντισταθμιστική αρχή της προσωπικής αυτονομίας».

Υπό το φως του άρθρου 8 της Σύμβασης, το ΕΔΔΑ κατ' επανάληψη έχει τονίσει ότι δεν στοιχειοθετείται παραβίαση του δικαιώματος στην προσωπική ασφάλεια στις περιπτώσεις διατάραξης ή απώλειας της ιδιοκτησίας (: απόφαση ΕΕΔΑ-αριθμός προσφυγής 5573/72 Α. και *λοιοποιί κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 16-7-1976 §§ 27-29)²¹ ή εξαφάνισης προσώπων (: *Tanis κατά Τουρκίας* της 2-8-2005 §§ 213-216)²².

18. Η ίδια θέση διατυπώνεται και από τη θεωρία. Βλ. σχετικά Στέργιο Αλεξιάδη (1989), Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, σε: του ίδιου (1990), Ανθρώπινα δικαιώματα ποινική καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 117-153 (134).

19. Powell (2007): 649.

20. Powell (2007): 656, υποσημ. 42.

21. Εν προκειμένω κρίθηκε ως μη σχετικός με την έννοια της αυθαίρετης κράτησης ο ισχυρισμός του προσφεύγοντα ότι οι δικονομικές προϋποθέσεις ενός νομοσχεδίου που παρείχε αποζημίωση για τη δημευθείσα από το καθεστώς των Ναζι ιδιοκτησία συνιστούσαν παραβίαση του δικαιώματός του στην ασφάλεια.

22. Σύμφωνα με την απόφαση, δεδομένης της πλημμελώς, επί τη βάση προκαταλήψεων και ελλείψει αιτιολογίας διεξαχθείσας έρευνας από τους δημόσιους κατηγορούς αναφορικά με την εξαφάνιση των

(ii). Οι περιπτώσεις αγνοουμένων

Ειδικότερα, με αφετηρία τις υποθέσεις εξαφάνισης προσώπων, το ΕΔΔΑ παγίως δέχεται ότι σε κάθε περίπτωση η στέρηση της ελευθερίας δεν αρκεί να υπαγορεύεται από τους ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες του εθνικού δικαίου (: *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996, Ευρείας Σύνθεσης, § 118)²³. Θα πρέπει να συνάδει με τον σκοπό του άρθρου 5, δηλαδή την προστασία του ατόμου από την αυθαιρεσία των κρατικών αρχών. Γι' αυτό το λόγο, οι αρμόδιες αρχές υποχρεούνται να λογοδοτούν για το πού βρίσκονται εξαφανισθέντα ή αγνοούμενα πρόσωπα. Αντίθετα, η ανομολόγητη κράτηση ισοδυναμεί με πλήρη άρνηση των εγγυήσεων του άρθρου 5 και συνιστά σοβαρότατη παραβίασή του (: *Akdeniz και λοιποί κατά Τουρκίας* της 31-5-2001 § 106, *Çiçek κατά Τουρκίας* της 27-2-2001 § 164, *Orhan κατά Τουρκίας* της 18-6-2002 § 369 και *Timurtaş κατά Τουρκίας* της 13-6-2000 § 103). Συνεπώς, η απουσία τήρησης αρχείου με τα δεδομένα της σύλληψης και της κράτησης –όπως η ημερομηνία, η ώρα και ο τόπος της κράτησης, το όνομα του κρατουμένου και του υπαλληλίου που διενήργησε την σύλληψη και την κράτηση και οι λόγοι αυτής– έχει κριθεί από το Δικαστήριο ότι δεν εμπίπτει στον βασικό σκοπό του άρθρου 5 της Σύμβασης (: *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998 § 125)²⁴. Διότι, η μη καταχώρηση της κράτησης των αγνοουμένων προσώπων στα κρατικά αρχεία συνεπάγεται την απουσία επίσημων ιχνών για το πού βρίσκονται αυτά τα πρόσωπα ή για την τύχη τους. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, αυτό το γεγονός από μόνο του πρέπει να αξιολογηθεί ως σοβαρότατη παραβίαση, δεδομένου ότι επιτρέπει σε εκείνους που ευθύνονται για την στέρηση της ελευθερίας να συγκαλύψουν την συμμετοχή τους σε ένα έγκλημα, να σβήσουν τα ίχνη τους και να αποποιηθούν της ευθύνης τους για την τύχη συλληφθέντος και κρατουμένου (: *Ipek κατά Τουρκίας* της 17-2-2004 § 188, *Çiçek κατά Τουρκίας* της 27-2-2001 §§ 137 και 165, και *Tas κατά Τουρκίας* της 14-11-2000 § 66). Η υποχρέωση τήρησης στοιχείων σχετικών με την κράτηση ατόμου ισχύει και στην περίπτωση ακόμη που αυτό συλλημβάνεται προς διαπίστωση στοιχείων της ταυτότητάς του. Αντίθετη εκδοχή θα

θυμάτων υφίσταται μία ιδιαίτερος σοβαρή παραβίαση –particularly grave violation– του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια.

23. Δηλαδή επιτρέπεται η κράτηση με σκοπό την απέλαση. Ωστόσο, αν η απέλαση αντίκειται στο άρθρο 3, ενόψει του απόλυτου χαρακτήρα του, δεν μπορεί να ισχύει το 5 παρ.1 της Σύμβασης, David Bonner (2006), *Checking the Executive? Detention Without Trial, Control Orders, Due Process and Human Rights*, EPL 12 (1): 45-71 (53-54). Η προκείμενη περίπτωση αφορούσε για έναν Ινδό Σιχ, ο οποίος φερόταν ως ηγετικό στέλεχος οργάνωσης σιχ που είχε αναλάβει αυτονομιστική δράση στο ινδικό έδαφος, αλλά αντίθετη στα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας. Οι βρετανικές αρχές επιχείρησαν να τον απελάσουν. Καθώς στην υπόθεσή του εμπλέκονταν ζητήματα εθνικής ασφάλειας, ο έλεγχος των εξωτερικών στοιχείων της νομιμότητας της πράξης απέλασής του ελέγχθηκε από μια επιτροπή αποτελούμενη από δικαστές που γνωμοδοτούσε προς τον υπουργό, χωρίς ο προσφεύγων να έχει δικαίωμα παράστασης ενώπιόν της ούτε λήψης γνώσης των θέσεών της παρά μόνον σε περίπτωση. Η προσφυγή που άσκησε ο ενδιαφερόμενος ενώπιον του Δικαστηρίου έγινε καταρχάς δεκτή με βάση το άρθρο 3, διότι κρίθηκε ότι, αν το Ηνωμένο Βασίλειο τον απήλαυε προς την Ινδία, κινδύνευε να υποστεί εκεί, όπως πολλοί Σιχ, μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 της Σύμβασης.

24. Ο προσφεύγων ισχυρίσθηκε ότι ο γιος του συνελήφθη από τις κρατικές αρχές και έκτοτε δεν τον ξαναείδε, ενώ ατελέσφορες κατέληξαν και οι προσπάθειες έρευνας και πληροφόρησης εκ μέρους της οικογένειας του αγνοουμένου (: σκέψεις 122-124 της απόφασης).

συνιστούσε εν λευκώ εξουσιοδότηση προς τις αρχές να προβαίνουν σε κράτηση ατόμων χωρίς την τήρηση σχετικών στοιχείων (: *Anguelova κατά Βουλγαρίας* της 13-6-2002 § 155).

Ως εκ τούτου, οι δικαστικές αρχές, εφόσον τους γνωστοποιηθεί η εξαφάνιση ατόμου που τέθηκε υπό κράτηση²⁵, υποχρεούνται να διενεργήσουν, με αποτελεσματικό τρόπο, έρευνα τόσο για τις συνθήκες εξαφάνισης όσο και ανεύρεσης του εξαφανισθέντος. Τυχόν άρνηση των αρμοδίων κρατικών αρχών να διεξαγάγουν έρευνα συνεπάγεται παραβίαση των εγγενών δικονομικών εγγυήσεων του άρθρου 5 της Σύμβασης, σύμφωνα με την παράγραφο 143 της θεμελιώδους σημασίας απόφασης Ευρείας Σύμβασης του Δικαστηρίου *Cyprus κατά Τουρκίας* της 10-5-2001 που εκδόθηκε αναφορικά με την εισβολή στην Κύπρο το 1974²⁶. Διότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το άρθρο 5 αξιώνει από τις αρχές να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα, ώστε να προστατεύουν τους πολίτες και έναντι του κινδύνου εξαφάνισης, λαμβανομένου υπόψη και του προστατευτικού πλαισίου του δικαιώματος στη ζωή υπό το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ. Έχει υποστηριχθεί η θέση ότι η ουσιαστική και δικονομική πτυχή της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή υπό το φως της έννοιας της ασφάλειας ως υποχρέωση κρατικής προστασίας μπορεί να εκληφθεί ως απαρχή αναγνώρισης του δικαιώματος καθενός στην ασφάλεια, με την έννοια της προστασίας γενικά από βίαιες ενέργειες εκ μέρους ιδιωτών, στρεφόμενες εναντίον πιο καίριων αγαθών του θύματος (όπως είναι κατεξοχήν η ζωή)²⁷.

Πιο συγκεκριμένα, στην παράγραφο 148 της απόφασης *Cyprus κατά Τουρκίας* της 10-5-2001 το Δικαστήριο έκρινε πως υφίστανται αδιάσειστες αποδείξεις ότι οι Ελληνοκύπριοι κρατούνταν από τις τουρκικές ή τουρκοκυπριακές δυνάμεις. Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι τηρήθηκαν αρχεία ως προς την ταυτότητα των κρατηθέντων, τις ημερομηνίες και τον τόπο κράτησής τους. Από μία ανθρωπιστική άποψη, αυτή η παράλειψη δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε με αναφορά στη μάχη που έλαβε χώρα τότε ούτε στην συνοβλική τεταμένη και συγκεχυμένη κατάσταση των πραγμάτων. Υπό το πρίσμα του άρθρου 5 της Σύμβασης, η απουσία τέτοιων πληροφοριών κατέστησε αδύνατη την άμβλυνση της ανησυχίας των συγγενών των αγνοουμένων προσώπων για την τύχη των τελευταίων. Παρά το γεγονός ότι το καθ' ου κράτος αδυνατούσε να προσδιορίσει ονομαστικά τα υπό κράτηση πρόσωπα, θα έπρεπε να έχει διατάξει την διεξαγωγή ανάκρισης με σκοπό τον καταλογισμό ευθυνών.

(iii). Οι περιπτώσεις διατάραξης ή απώλειας της ιδιοκτησίας

Στις περιπτώσεις διατάραξης ή απώλειας της ιδιοκτησίας, όπως π.χ. συμβαίνει στις παράνομες κατ' οίκον έρευνες ή στην ολοσχερή καταστροφή οικιών από το κράτος, οι φορείς του δικαιώματος στην ιδιοκτησία υποστηρίζουν, με όχημα το άρθρο 8 της Σύμβασης, ότι εθίγη η προσωπική τους ασφάλεια. Ωστόσο, τόσο το Δικαστήριο (: *Altun κατά Τουρκίας* της 1-6-2004

25. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, βέβαια, η γνωστοποίηση προς τις αρχές, όπως και η προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ, γίνεται από τους στενούς εξ αίματος συγγενείς των αγνοουμένων προσώπων (: *Léger κατά Γαλλίας* της 30-3-2009 § 43).

26. Έτσι και η *Çakici κατά Τουρκίας* της 8-7-1999 § 104 (: παρά τις τρεις μαρτυρίες περί εξαφάνισης οι κρατικές αρχές αρνούσαν να διενεργήσουν σχετική έρευνα).

27. Κώστας Χρυσόγονος (2006), Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, ΔτΑ 32, σελ. 1209-1223 (1218-1219).

§ 57²⁸) όσο και η Επιτροπή (: *Mentes κατά Τουρκίας* της 28-11-1997 § 79²⁹), έχουν κρίνει ότι η απώλεια της οικίας δεν εμπίπτει στην έννοια της ασφάλειας του προσώπου που προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.1 της Σύμβασης.

Η πάγια αιτιολογία της Επιτροπής, σε αντίστοιχες υποθέσεις, αναφέρει: «The Commission found that none of the applicants had been arrested or detained or otherwise deprived of their liberty. The insecurity of their personal circumstances arising from the loss of their homes did not fall within the notion of «security of person» for the purpose of Article 5 § 1 of the Convention».

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η σκέψη 34 της απόφασης *Keegan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-7-2006 που αφορούσε παράνομη κατ' οίκον έρευνα. Κρίθηκε, εν προκειμένω, ότι «η άσκηση εξουσίας που συνιστά επέμβαση στο χώρο της οικίας και στην ιδιωτική ζωή πρέπει να υπόκειται σε εύλογους περιορισμούς³⁰, προκειμένου να ελαχιστοποιούνται οι επιπτώσεις τέτοιων μέτρων στην προστατευόμενη από το άρθρο 8 και συναφή με την ασφάλεια και ευεξία (: security and well-being) προσωπική σφαίρα των ατόμων». Δεδομένου, μάλιστα, ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν περιέχει ρητές δικονομικές προϋποθέσεις (: *Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 25-9-1996 § 76), η απόφαση περί λήψης μέτρων παρέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα θα πρέπει να είναι δίκαιη, να συνάδει με τον οφειλόμενο σεβασμό στα συμφέροντα που προστατεύονται υπό το άρθρο 8 (: *McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της

28. Εν προκειμένω στρατιώτες έκαψαν το σπίτι του προσφεύγοντα, και ακόμη άλλα πέντε στο χωριό του, ενόσω αυτός έλειπε στα χωράφια, η δε γυναίκα του εμποδίστηκε να περισώσει κάποια από τα υπάρχοντά τους. Κρίθηκε ότι παραβιάστηκαν τα άρθρα 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι αποφάσεις *Selçuk and Asker κατά Τουρκίας* της 24-4-1998 §§ 80-82 και 87 (: το Δικαστήριο ούτε καν εξέτασε τον ισχυρισμό περί προσβολής των άρθρων 2 και 5 παρ.1, αλλά έκρινε ότι στοιχειοθετείται παραβίαση των άρθρων 3 και 8 και του άρθρου 1 παρ.1 του ΠΠρΠρωτ της Σύμβασης), και *Cacan κατά Τουρκίας* της 26-10-2004 § 67-71 (: Πιο ειδικά, σύμφωνα με την σκέψη 69, «The Court recalls that the primary concern of Article 5 § 1 of the Convention is the protection from arbitrary deprivation of liberty by the State»).

29. Το γεγονός ότι οι αιτούντες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και το χωριό τους με τη βία, εν τω μέσω σύρραξης μεταξύ των κρατικών αρχών και κουργικής τρομοκρατικής οργάνωσης, κατά τη διάρκεια της οποίας τα σπίτια τους καταστράφηκαν από τις δυνάμεις ασφαλείας, δεν συνιστά παραβίαση του δικαιώματος στην προσωπική ασφάλεια, διότι η τελευταία δεν συνιστά ανεξάρτητη της ελευθερίας έννοια υπό το φως της διατάξης του άρθρου 5 της Σύμβασης.

30. Οι εύλογοι περιορισμοί παραπέμπουν στην παράγραφο 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης και εξηγούν για ποιο λόγο καθίσταται αναγκαία η επέμβαση των επίσημων κρατικών αρχών στην προσωπική σφαίρα των ατόμων. Υπονοείται ότι «μια πιεστική κοινωνική ανάγκη» (: «a pressing social need») οδήγησε στην επέμβαση, η οποία κρίνεται ανάλογη του νόμιμου σκοπού που επιδιωκόταν (: *W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-1987 §§ 62-64 που κάνει λόγο περί «αναγκαιότητας» –«necessity»–, και *Olsson κατά Σουηδίας* No.1 της 24-3-1988 § 67). Ωστόσο, το Δικαστήριο θα πρέπει αντίστοιχα να διαπιστώσει εάν, υπό τις συνθήκες της υπόθεσης, η είσοδος στην οικία του προσφεύγοντα έπληξε την ισορροπία ανάμεσα στα υπό εξέταση συμφέροντα, δηλαδή ανάμεσα αφενός στο δικαίωμα σεβασμού της οικιακής ειρήνης και αφετέρου στην προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών αδικημάτων (: *McLeod κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-9-1998 § 53). Οι εξαιρέσεις του άρθρου 8 παρ.2 θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά και η αναγκαιότητα της λήψης μέτρων θα πρέπει να τεκμηριώνεται πειστικά (: *Funke κατά Γαλλίας* της 25-2-1993 § 55 και *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 § 42). Γι' αυτό το Δικαστήριο θα πρέπει να εκτιμά ιδιαίτερα την συνάφεια και την επάρκεια των λόγων που δικαιολογούν την εφαρμογή τέτοιας φύσης μέτρων, αλλά και την ύπαρξη ικανών και αποτελεσματικών εγγυήσεων έναντι τυχόν καταχρήσεων (: *Buck κατά Γερμανίας* της 28-4-2005 §§ 44-45).

24-2-1995 § 87) και να λαμβάνεται στο πλαίσιο του «περιθωρίου εκτίμησης» (: «margin of appreciation») που αναγνωρίζεται υπέρ των εκάστοτε κρατικών αρχών (: *Gillow κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-11-1986 § 55).

(iv). *Status positivus libertatis*

Στην ελληνική συνταγματική θεωρία έχει υποστηριχθεί ότι από την αρχή του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (: άρθρο 2 παρ.1 Σ) συνάγεται αφενός η υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την ασφάλεια των πολιτών· και αφετέρου η αντίστοιχη αξίωση του ατόμου για αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών αστυνόμευσης³¹. Ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως υποχρέωση του κράτους ή δικαίωμα των ατόμων η προστασία του υποκειμενικού αισθήματος ασφάλειας των τελευταίων. Το δικαίωμα στην ασφάλεια δεν δύναται να χαρακτηριστεί ως ατομικό, επειδή θεμελιώνει αξίωση για θετικές ενέργειες του κράτους και όχι για αποχή του, όπως τα κλασικά ατομικά δικαιώματα. Από μια άποψη μοιάζει περισσότερο με τα κοινωνικά δικαιώματα, δεδομένου ότι το περιεχόμενό του συνίσταται, όπως εκτέθηκε, σε παροχή. Διαφοροποιείται, όμως, ουσιαστικά από αυτά, διότι δεν συνδέεται με κοινωνικές παροχές αλλά με την παροχή αστυνόμευσης ή, ακριβέστερα, με την καταστολή της εγκληματικής βίας.

Η συνταγματική διαρρύθμιση της ασφάλειας του προσώπου εκφράζει και στην ελληνική συνταγματική τάξη, όπως και σε όλα τα ευρωπαϊκά πολιτεύματα, την γενικότερη αντίληψη ότι η κρατική εξουσία, παρ' ότι εγγυάται την ειρηνική συμβίωση των κοινωνιών, αποτελεί μία από τις κυριότερες πηγές διακινδύνευσης της ελευθερίας των προσώπων³². Έτσι, όπως υποστηρίζεται, το κράτος, έχοντας ως πρωταρχικό σκοπό την διαφύλαξη της ίδιας της ύπαρξής του και ταυτόχρονα την περιφρούρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, βρίσκεται σε μια εγγενή αντιπαράθεση που με τη σειρά της καθορίζει μια από τις βασικές αποστολές του συνταγματικού δικαίου³³. Μάλιστα ενόψει είτε των «καθημερινών» (: διάδοση ναρκωτικών) είτε των πιο «ριζοσπαστικών» (: τρομοκρατία) μορφών εγκληματικότητας σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την παγκοσμιοποιούμενη αγορά που αποτελούν διαρκώς ανανεούμενες πηγές κινδύνων, στο περιβάλλον αυτό η ασφάλεια-δημόσια και προσωπική- διεκδικεί θεσμική και πολιτική προτεραιότητα έναντι της ελευθερίας των προσώπων.

31. Ειδικότερα, η υποχρέωση αυτή του κράτους συνίσταται στην οργάνωση και διατήρηση μηχανισμών πρόληψης και καταστολής κατά το μέτρο των αντικειμενικών του δυνατοτήτων και στην μη ανοχή ή μη συγκάλυψη εγκληματικών δραστηριοτήτων, Χρυσόγονος (2006): 1214-1215. Η θέση περί την οργάνωση των μηχανισμών πρόληψης και καταστολής του εγκλήματος που εδράζεται στις αντικειμενικές δυνατότητες του κράτους αποπνέει τις θέσεις του ΕΔΔΑ, όπως διατυπώθηκαν στην σκέψη 332 της απόφασής του Ευρείας Σύνοψης *Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* της 8-7-2004. Πιο αναλυτικά, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι οι με βάση το άρθρο 1 της Σύμβασης θετικές υποχρεώσεις του κράτους κατά την υλοποίησή τους δεν θα πρέπει να εναποθέτουν στο συμβαλλόμενο κράτος ένα αδύνατο ή δυσανάλογο βάρος (: *Özgür Gündem κατά Τουρκίας* της 16-3-2000 § 43).

32. Ιφιγένεια Καρτσιδου (2006), Το θεμελιώδες δικαίωμα των προσώπων στην ασφάλεια. Έννοια περιπτή ή επικίνδυνη;, ΔτΑ 32, σελ. 1225-1239 (1227-1228).

33. Βλ. και Νικόλαο Λίβο (2005), Το πρόβλημα της ασφάλειας και η ασφάλεια ως πρόβλημα, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουφα, σελ. 185 επ.

Στη γερμανική βιβλιογραφία χρησιμοποιείται ο όρος *status positivus libertatis*. Στην ελληνική συνταγματική τάξη το δικαίωμα στην ασφάλεια μπορεί να βρει έρεισμα, εκτός από τη γενική διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 Σ, και στις ειδικότερες των άρθρων 5 παρ.2 και 5 και 17 παρ.1 Σ (: αξία του ανθρώπου, ζωή, τιμή, ελευθερία, υγεία αφενός και ιδιοκτησία αφετέρου). Στην έννοια της ασφάλειας προστίθεται η προβλεπόμενη κατά απόλυτο τρόπο στο άρθρο 7 παρ.2 Σ απαγόρευση των βασανιστηρίων, που αποτελεί άμεση προέκταση και υλοποίηση της κατά το άρθρο 2 παρ.1 Σ προστασίας της αξίας του ανθρώπου. Υποστηρίζεται ότι αντικείμενο του δικαιώματος στην ασφάλεια είναι η προστασία της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας των προσώπων³⁴.

Η αδικαιολόγητη παραβίαση της παραπάνω υποχρέωσης συνεπάγεται ότι ο φορέας του δικαιώματος μπορεί να αξιώσει αποζημίωση από το δημόσιο με βάση το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ³⁵. Η σημασία της προστασίας της προσωπικής ασφάλειας αναδεικνύεται ως ιδιαίτερα σημαντική, ιδίως στο περιβάλλον των καταστημάτων κράτησης, όπου την ευθύνη της προστασίας της προσωπικής ελευθερίας φέρουν οι σωφρονιστικές αρχές. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση κλήσης της αστυνομίας κατά το άρθρο 65 παρ.1 ΣωφρΚ ώστε να συνδράμει για την καταστολή απειθειας, στάσης, αντίστασης ή εξέγερσης των κρατούμενων³⁶, οπότε ευθύνονται και οι τελευταίοι³⁷.

Ειδικότερα, όπως έχει υποστηριχθεί, αν προκύψουν κατά του κρατούμενου ατόμου υπόνοιες για διάπραξη άλλου εγκλήματος, πριν ή κατά τη διάρκεια της κράτησής του, και πρέπει να οδηγηθεί ενώπιον αρμόδιας δικαστικής, αστυνομικής ή άλλης αρχής εκτός φυλακής, τούτο επιτρέπεται να

34. Καμτσίδου (2006): 1230. Βλ. επίσης αναλυτικά Βελισσάριο Καράκωστα (2006), Το Σύνταγμα. Ερμηνευτικά σχόλια-Νομολογία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.160-161.

35. Χαρακτηριστική σε αυτό το σημείο είναι η Διοικητικόεπικράτης 3224/2002, με την οποία επιδικάστηκε αποζημίωση, επειδή οι παραλήψεις των οργάνων της διοίκησης είχαν ως αποτέλεσμα την παράνομη κράτηση πολίτη, έθιξαν δηλαδή την προσωπική του ασφάλεια (: άρθρο 6 Σ). Το Δικαστήριο, χωρίς να αναχθεί σε θέματα πολιτικού σχεδιασμού και πράξης, εντόπισε την παραβίαση ενός δικαιώματος με συνεκτικό κανονιστικό περιεχόμενο και εξασφάλισε τόσο την τήρηση του άρθρου 25 παρ.1 εδ.α' και β' Σ, όσο και την αποκατάσταση της βλάβης του αιτούντα, η οποία βρισκόταν πραγματικά σε σχέση αιτιώδους συνάφειας με τις ενέργειες της διοίκησης. Βλ. αναλυτικά σε: Διδικ 2004, σελ. 802 επ.

36. Ως σημαντικό λογικώς πρωτύστερο θα μπορούσε να θεωρηθεί, για παράδειγμα, η τήρηση των κανόνων διαχωρισμού των κρατούμενων, σύμφωνα με την πραγματική ή τη νομική τους κατάσταση, όπως προβλέπει το άρθρο 11 παρ.1 ΣωφρΚ, στο πλαίσιο πάντα της υποχρέωσης επίτευξης προστατευτικού αποτελέσματος.

37. Η λήψη μέτρων αποκατάστασης της τάξης και ασφάλειας στα καταστήματα κράτησης συνιστά τυπική έκφανση αστυνομικής εξουσίας, η οποία ασκείται κατά κανόνα με τη χρήση άμεσης βίας, που είναι έντονη και συχνά επώδυνη, καλύπτοντας όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης ελευθερίας. Η χρήση της βίας γίνεται τόσο από το σωφρονιστικό προσωπικό όσο και από τους βαθμοφόρους αστυνομικούς, οι οποίοι συμμετέχουν πρόσκαιρα στην εξωτερική φρουρά των καταστημάτων κράτησης, σιλή και τα αστυνομικά όργανα που καλούνται να συνδράμουν σε περίπτωση εκδήλωσης ομαδικών συμβάντων. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να ακολουθείται το δόγμα και το πνεύμα των αρχών που οριοθετούν την αστυνομική δράση και κυρίως θα πρέπει να γίνεται σεβαστή η αρχή της αναλογικότητας, Ζωή Παπαϊωάννου (2006), Αστυνομικό Δίκαιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 62. Βλ. επίσης Λάμπρο Σοφουλάκη (2002), Η χρήση βίας από αστυνομικά όργανα, ΠοινΔικ 6 (12): 650-651 και Παναγιώτη Μπρακουμάτσο (2000), Περιπτώσεις επιτρεπτής άσκησης βίας από σωφρονιστικούς υπαλλήλους σε κρατούμενους, ΠοινΧρ Ν', σελ. 581-586 (583).

γίνει μόνον με την έκδοση εντάλματος σύλληψης, όπου επιβάλλεται τέτοιο. Δηλαδή, αν και το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια αποτελεί ένα ενιαίο δικαίωμα με δύο όψεις, όταν η προσωπική ελευθερία περιορίζεται λόγω της τέλεσης εγκλήματος από τον φορέα αυτής, η προσωπική ασφάλεια δεν χάνεται, αλλά λειτουργεί με αυτοτέλεια για οποιοδήποτε άλλο έγκλημα, για το οποίο κατηγορείται ο κρατούμενος³⁸. Εξάλλου, η προσωπική ασφάλεια του ατόμου μαζί με την ελευθερία κίνησης/κυκλοφορίας υπάγεται στην προσωπική ελευθερία κατά την στενότερη έννοια ή την κυρίως προσωπική ελευθερία³⁹. Σχετικές είναι οι διατάξεις των άρθρων 5 παρ.3 εδ.β' αλληλά και 6 και 7 Σ, που εντάσσονται στον σκληρό πυρήνα του ιστορικού φιλελευθερισμού και συνδέονται με την βρετανική συνταγματική παράδοση του habeas corpus του 1679. Οι διακηρύξεις των διατάξεων αυτών αναδιαμορφώνουν κατά τρόπο αποφασιστικό την μεταγενέστερη αρχή του κράτους δικαίου –όπως διαμορφώθηκε κατά τον 19ο αιώνα–, η οποία προσανατολίζεται προς το προβλητικό, μετρήσιμο, ελέγξιμο και υπολογίσιμο για το άτομο όλων των εκδηλώσεων άσκησης της κρατικής εξουσίας. Επίσης, συνδέονται και με τις αρχές της δικαστικής προστασίας και ακρόασης και ιδίως με το δικαίωμα παράστασης με δικηγόρο ως κρίσιμη εκδήλωσή της, αφού κάθε αυθαίρετη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας δυσχεραίνει εξ ορισμού ή και ματαιώνει την άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων. Τέλος, η κυρίως προσωπική ελευθερία συσχετίζεται με την σωματική ακεραιότητα και την προστασία της αξιοπρέπειας του κρατούμενου, διότι υποστηρίζεται ότι η αυθαίρετη κρατική στέρηση της ελευθερίας δημιουργεί de facto δυνατότητες παραβίασης της συνταγματικής απαγόρευσης των βασανιστηρίων και κάθε άλλης μορφής προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (: άρθρα 7 παρ.2 και 2 παρ.1 Σ)⁴⁰.

(v). *Η ρήτρα των «θετικών υποχρεώσεων» (: «positive obligations»)*

Οι «θετικές υποχρεώσεις» στην ΕΣΔΑ εντοπίζονται σε τρεις πηγές: α) είτε στο γενικό καθήκον διασφάλισης των δικαιωμάτων που προβλέπει το άρθρο 1 της Σύμβασης (: *Young, James και Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-8-1981 § 49)· β) είτε, κατά συνεκδοχή, στη γραμματική διατύπωση ενός δικαιώματος (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 45 και *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1998, Ευρείας Σύνθεσης, § 115)· γ) είτε μέσω του συνδυασμού των ανωτέρω δύο (: *McCann και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995, Ευρείας Σύνθεσης, § 161).

Υπό τον μανδύα της έννοιας «ασφάλεια του ατόμου» είναι δυνατόν να τύχουν του ευεργετήματος ευρύτερης του άρθρου 5 της Σύμβασης δυναμικής περιφερειακής προστασίας και άλλες αξίες, δικαιώματα ή έννομα συμφέροντα. Επιπλέον, δε, θεωρείται ότι η δόμηση της ρήτρας των «θετικών υποχρεώσεων» (: «positive obligations») μπορεί να λειτουργήσει ως μία οδός, μέσω της οποίας στα δικαιώματα της Σύμβασης μπορούν να αναγνωρισθούν πρόσθετα εχέγγυα προστασίας⁴¹. Το κράτος, λαμβανομένων υπόψη των θετικών υποχρεώσεων,

38. Βλ. σχετικά Αλεξιάδη (1989): 134.

39. Βλ. Αριστόβουλο Μάνεση (1982), *Συνταγματικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα, σελ. 125-129.

40. Δημήτρης Μπελαντής (2007), *Η «Κράτηση Υπόπτων»: Όψεις διεθνούς αναβίωσης μιας ανελεύθερης πρακτικής*, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 901-921 (904).

41. Frédéric Sudre (2000), *Les «obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme»*, σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en*

δεσμεύεται προς δύο κατευθύνσεις: Αφενός να λαμβάνει μέτρα για την προστασία των ατόμων (: *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1998 Ευρείας Σύμβασης § 116⁴² και *L. C. B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-6-1998 § 36): και αφετέρου οι αρμόδιες κάθε φορά αρχές του (: διοικητικές, αστυνομικές, εισαγγελικές ή/και δικαστικές, σωφρονιστικές) να αξιολογούν με σοβαρότητα τυχόν ισχυρισμούς περί κακομεταχείρισης ή σοβαρής προσβολής ατομικού δικαιώματος, διατάσσοντας την διενέργεια ad hoc ερευνών ή ακόμα και την άσκηση διώξεων (: *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998, argumentum a minori ad maius από την ερμηνεία εντός του κανόνα δικαίου της σκέψης 124)⁴³.

Εντούτοις, στην σκέψη 219 της απόφασης *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* της 7-1-2010⁴⁴ το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι θετικές υποχρεώσεις δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται με απόλυτο τρόπο, ώστε να επιβάλλεται στις αρχές ένα αδύνατο ή δυσανάλογο βάρος. Προς τούτο, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τρία κριτήρια στάθμισης: α) οι δυσκολίες διαχείρισης των σύγχρονων κοινωνιών (: the difficulties in policing modern societies): β) η απρόβλεπτη φύση της ανθρώπινης συμπεριφοράς (: the unpredictability of human conduct): και γ) οι επιχειρησιακές επιλογές που πρέπει να γίνουν επί τη βάση προτεραιοτήτων και διαθέσιμων πόρων (: the operational choices which must be made in terms of priorities and resources). Δεν αρκεί η επίκληση της διακινδύνευσης ενός προστατευόμενου από τη Σύμβαση αγαθού. Για να στοιχειοθετηθεί παραβίαση θετικής υποχρέωσης απαιτείται να τεκμηριωθεί ότι οι εθνικές αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη ενός πραγματικού και άμεσου κινδύνου για το υπό κρίση έννομο αγαθό και ότι απέτυχαν να λάβουν μέτρα, που στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους μπορούσαν εύλογα να αποτρέψουν τον κίνδυνο (: *Paul και Audrey Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-3-2002 § 55⁴⁵ και *Medova κατά Ρωσίας* της 15-1-2009 § 96).

l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1359-1376 (1365).

42. Στην προκείμενη περίπτωση διαγνώσθηκε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ. Μετά από μια σειρά τραγικών γεγονότων ένας πατέρας τραυματίστηκε θανάσιμα από τον πρώην δάσκαλο του γιου του στο σχολείο. Ο διευθυντής του σχολείου σκοτώθηκε επίσης. Η αστυνομία είχε ενημερωθεί ότι ο δάσκαλος συνιστούσε συγκεκριμένη απειλή για την οικογένεια Osman και δεν έλαβε κανένα μέτρο. Έτσι, το Δικαστήριο αναγνώρισε την ανάγκη να διασφαλισθεί ότι η αστυνομία ασκεί τις εξουσίες ελέγχου και πρόληψης του εγκλήματος με έναν τρόπο που σέβεται απολύτως τη δίκαιη διαδικασία (: due process) και άλλες εγγυήσεις που νομίμως θέτουν περιορισμούς στην σκοπιμότητα της δράσης τους να διενεργούν έρευνες για το έγκλημα και να οδηγήσουν τους δράστες ενώπιον της δικαιοσύνης, συμπεριλαμβανομένων των εγγυήσεων που εμπεριέχονται στα άρθρα 5 και 8 της Σύμβασης. Συνεπώς, αναγνωρίζεται εμμέσως η εγγυητική λειτουργία του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Περισσότερα σε Gordon Anthony (2009), Positive Obligations and Policing in the House of Lords, E.H.R.L.R. 4, σελ. 538-551 (540).

43. Πιο αναλυτικά Patricia Londono (2007), Positive Obligations, Criminal Procedure and Rape Cases, E.H.R.L.R. 2, σελ. 158-171 (161-164).

44. Η υπόθεση αφορούσε παράνομη διακίνηση και εμπορία ρωσίδας υπηκόου στην Κύπρο με έκδοση βίζας «καλλιτέχνιδας» και θάνατο του θύματος κάτω από ύποπτες συνθήκες. Αναλυτικά η παρουσίαση της υπόθεσης σε ΠοινΔικ 5/2010, έτος 13ο, σελ. 568-580 με επιμέλεια-παρουσίαση και παρατηρήσεις Τένια Κυριαζή.

45. Εν προκειμένω, ένας τρόφιμος των φυλακών σκοτώθηκε από τον συγκρατούμενό του. Οι σωφρονιστικές αρχές είχαν βάλει στο ίδιο κελί τον θανόντα Edwards –ενώ οι ιατρικές γνωματεύσεις είχαν αποφανθεί ότι έπρεπε να τύχει νοσηλείας και όχι εγκλεισμού– και τον συγκρατούμενό του που είχε κριθεί ψυχικά αστα-

Τέλος, το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια συνολικά, όπως και η ελευθερία και ασφάλεια έκαστη αυτοτελώς, ενισχύονται από την προστατευτική πηληφόρμα: i) των παραγράφων 2 έως 5 του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνουν ένα corpus εγγυήσεων υπέρ των στερηθέντων της ελευθερίας τους προσώπων εκ μέρους των κρατών-μελών· ii) του άρθρου 1 της Σύμβασης για την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου⁴⁶. iii) του άρθρου 13 της Σύμβασης, που αφορά στο δικαίωμα πραγματικής (αποτελεσματικής) προσφυγής⁴⁷. iv) του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, που αφορά στην απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος⁴⁸. και v) των θετικών υποχρεώσεων που έχει αναγνωρίσει το ΕΔΔΑ υπέρ του προστατευόμενου δικαιώματος στο άρθρο 5 της Σύμβασης, όπως διαφαίνεται στο πηλίσιο των παραγράφων 102-108 της απόφασής του *Storck κατά Γερμανίας* της 16-6-2005.

(δ). Η αιτιολογική βάση προστασίας δυνάμει του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ

Η προστασία που παρέχει το άρθρο 3 της Σύμβασης δεν επιδέχεται περιορισμούς ή παρεκκλίσεις (: *Assenon και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 28-10-1998 § 93), ούτε όταν συντρέχει περίπτωση πολέμου ή «κινδύνου απειλούντος τη ζωή του έθνους» ούτε ακόμη και υπό εξαιρετικές συνθήκες, όπως ο αγώνας κατά της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος⁴⁹ (: *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 95)⁵⁰. Στο Δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει πότε η βαρύτητα της μεταχείρισης ενός ατόμου από τις κρατικές αρχές θεωρείται τέτοια, ώστε να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Aerts κατά Βελγίου* της 30-7-1998 § 46)⁵¹. Έτσι, στην υπόθεση *Ρορον κατά Ρωσίας* της 13-7-2006, στις σκέψεις 193 και 196, η ασφάλεια του προσώπου συσχετίζεται με την φυσική του ακεραιότητα. Εν προκειμένω, ο ισχυρισμός της θραύσης της προσωπικής ασφάλειας του προσφεύγοντος εδράζεται στην επικληθείσα φυσική κακομεταχείριση και όχι στην κράτηση. Ως εκ τούτου

θής και ιδιαίτέρως επικίνδυνος. Στη σκέψη 56 της απόφασης ορίζεται ότι κατά τη διάρκεια του εγκλήσμου οι κρατούμενοι βρίσκονται σε μία ευάλωτη θέση και οι αρχές έχουν καθήκον να τους προστατεύουν. Το κράτος δεσμεύεται να δικαιολογήσει τις κακώσεις που υπέστη κάποιος, καιτοι υγιής κατά την εισαγωγή του στον χώρο της κράτησης, ενόσω ήταν κρατούμενος (: *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999 § 87), υποχρέωση που καθίσταται ιδιαίτερος αυστηρή σε περίπτωση θανάτου κρατούμενου (: *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000 § 99, *Tomasí κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 §§ 108-11 και *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995 § 34).

46. Βλ., μεταξύ άλλων, και τις σχετικές αποφάσεις *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1993 § 26 και *Wos κατά Πολωνίας* της 1-3-2005 § 60.

47. Jochen Frowein (2000), Art. 13 as a growing pillar of Convention law, σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éd.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 617-633 (624).

48. Powell (2007): 659, υποσημ. 57.

49. Nihal Jayawickrama (2002), *The judicial application of human rights law*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 298.

50. Πιο αναλυτικά βλ. Μαρία Γαλανού (2007), Νομολογιακές συναρτήσεις της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατούμενων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) με αφορμή την υπόθεση Σερίφης κατά Ελλάδας, ΠΛογ 8 (5): 1449-1459 (1450).

51. Παναγιώτης Βογιατζής (1999), Επισκόπηση Νομολογίας Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1997-1998, ΤοΣ 25 (3-4): 579-605 (582).

εκπίπτει των παραμέτρων του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Άλλωστε, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι οι ισχυρισμοί περί κακομεταχείρισης θα πρέπει να συνοδεύονται από επαρκείς ενδείξεις⁵² και να τίθενται υπόψη των εθνικών αρχών κατά το χρονικό εκείνο σημείο, οπότε και θα αναμενόταν αυτές να λάβουν μέτρα προστασίας της ασφάλειας του προσφεύγοντα και να διερευνήσουν τις αμφισβητούμενες περιστάσεις.

2. Ορισμός διά αρνητικού προσήμου

Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τον επιδιωκόμενο διά του άρθρου 5 της Σύμβασης σκοπό, ερμηνεύει συνήθως αρνητικά το περιεχόμενο των εννοιών «ελευθερία» και «ασφάλεια». Αποφαίνεται, δηλαδή, τι συνιστά στέρση της ελευθερίας και όχι τι σημαίνει «ελευθερία». Το άρθρο 5 προστατεύει το άτομο μόνο κατά των στερητικών της ελευθερίας μέτρων ή ποινών, όχι όμως και κατά των περιοριστικών, κυρίως όσων υπάγονται στο άρθρο 2 του Τετάρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Επιβάλλει η στέρση της ελευθερίας α) να προβλέπεται και να εκτελείται «συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν»· β) να εμπίπτει σε μία ή περισσότερες από τις έξι περιπτώσεις στέρσής της που περιοριστικώς καθορίζονται στη Σύμβαση, ανεξαρτήτως του ειδικότερου χαρακτηρισμού τους στην εθνική νομοθεσία (: *Saadi κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-1-2008, Ευρείας Σύνθεσης, § 43)⁵³· και γ) να κείται εντός του πλαισίου θεραπείας του θεμελιώδους σκοπού προστασίας του ατόμου κατά της κρατικής αυθαιρεσίας (: *Bozano κατά Γαλλίας* της 18-12-1986 § 54 και *Bouamar κατά Βελγίου* της 29-2-1988 § 47).

Πιο ειδικά, η διάκριση μεταξύ στέρσης και περιορισμού της ελευθερίας είναι ζήτημα περισσότερο βαθμού και έντασης ή σοβαρότητας και όχι φύσης ή ουσίας κάθε ειδικής περίπτωσης (: *H. M. κατά Ελβετίας* της 26-2-2002 § 42 και *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 41), λαμβανομένης υπόψη μίας σειράς παραμέτρων, όπως π.χ. ο τύπος, η διάρκεια, οι συνέπειες και ο τρόπος εφαρμογής ή εκτέλεσής τους (: *Guzzardi κατά Ιταλίας* της 6-11-1980 §§ 92-93). Στην απόφαση *Engel κατά Ολλανδίας* της 8-6-1976 (§§ 57-59 και 62-63), που έκρινε επί της επιβολής πειθαρχικής ποινής σε στρατιωτικούς για παραβίαση των κανόνων στρατιωτικής πειθαρχίας, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν συνιστούν μέτρα στερητικά της ελευθερίας ο «απλός περιορισμός» (: εντολή παραμονής μετά το πέρας της εργασίας σε ορισμένους ξεκλειδωτους χώρους στρατιωτικής χρήσης) και ο «βαρύς περιορισμός» (: εντολή παραμονής μετά το πέρας της εργασίας σε ένα χώρο άκλειστο που προοριζόταν ειδικώς για τον σκοπό αυτό). Θεώρησε, όμως, ως στερητικό της ελευθερίας τον «αυστηρό περιορισμό», δηλαδή τον εγκλεισμό μέρα και νύχτα σε ένα κελί που βρισκόταν εντός ενός καταστήματος προορισμένου για την εκτέλεση των ποινικών κυρώσεων, οι οποίες επιβάλλονταν κατά των στρατιωτών.

52. Για την αξιολόγηση αυτών των αποδείξεων, το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει το τεκμήριο της απόδειξης «πέραν κάθε λογικής αμφιβολίας», λαμβάνοντας υπόψη «the coexistence of sufficiently strong, clear and concordant inferences or of similar un rebutted presumptions of fact» (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 121).

53. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε E.H.R.L.R. Issue 3, 2008, σελ. 407-410.

Στέρηση της ελευθερίας συνιστούν, επίσης, ο κατ' οίκον περιορισμός (: *Lavents κατά Λετονίας* της 28-11-2002 § 63) και η κράτηση αθληοδαπών σε διεθνή χώρο αεροδρομίου χωρίς δυνατότητα ελέγχου της νομιμότητας της κράτησής τους (: *Amuur κατά Γαλλίας* της 25-6-1996 §§ 53-54). Δεν συνιστά στέρηση, όμως, η τοποθέτηση ανήλικου δώδεκα ετών σε ψυχιατρικό θεραπευτήριο μετά την σχετική εντολή της μητέρας του που ασκούσε τη γονική μέριμνα, διότι δεν νοσηλεύτηκε ως ψυχικά άρρωστος αλλήλως ως άτομο που αντιμετώπιζε προβλήματα απροσάρμοστης συμπεριφοράς (: *Nielsen κατά Δανίας* της 28-11-1988 § 72)⁵⁴.

Έτσι και στην σκέψη 95 της απόφασης *Guzzardi κατά Ιταλίας* της 6-11-1980, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο δικαστικός περιορισμός του προσφεύγοντα εντός οικίας που βρισκόταν σε απομονωμένο νησί (: νήσος Asinara στα ανοιχτά της Σαρδηνίας, το οποίο κατεχόταν κατά τα 9/10 από ένα σωφρονιστικό κατάστημα) συνιστούσε στερητικό της ελευθερίας μέτρο. Ο προσφεύγων, ύποπτος συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση κακοποιών μαφιόζων (: ομάδα αποκαλούμενη Cosca), περιορίστηκε σε μια περιοχή 2,5 τετραγωνικών μέτρων ενός μικρού νησιού για ορισμένο χρονικό διάστημα. Ο περιορισμός του, που διήρκεσε από τις 8 Φεβρουαρίου 1975 έως τις 22 Ιουλίου 1976, συνοδευόταν από μια σειρά άλλων περιοριστικών μέτρων⁵⁵. Ο κατ' οίκον περιορισμός που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα μετά τη λήξη της προσωρινής του κράτησης, στην οποία είχε θεθεί δυνάμει ποινικών διώξεων σε βάρος του για άλλη αιτία, συνιστά το μέτρο της «ειδικής επιτήρησης», σύμφωνα με τους ιταλικούς νόμους του 1956 και 1965. Δεν ήταν δηλαδή μία ποινή για ένα συγκεκριμένο αδίκημα αλλά ένα προληπτικό μέτρο που στηριζόταν στη ροπή του προς το έγκλημα.

54. Και βέβαια το ΕΔΔΑ έλαβε ιδιαίτερα υπόψη του το γεγονός ότι οι περιορισμοί που συνεπάγετο η νοσηλεία, στην οποία υποβλήθηκε ο προσφεύγων, κυρίως ως προς τις επαφές του με πρόσωπα εκτός του Ιδρύματος, δεν απείχαν πολύ από τους περιορισμούς που συνήθως επιβάλλονται στους ανηλικούς, οι οποίοι νοσηλεύονται σε κοινά –μη ψυχιατρικά– θεραπευτήρια. Οι περιορισμοί αυτοί, άλλωστε, αμβλύνονται κατά την πορεία της θεραπείας. Τέλος, η διάρκεια της νοσηλείας δεν ήταν υπερβολική. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο εγκλεισμός του προσφεύγοντα μπορεί να μην ήταν αποτέλεσμα απόφασης κάποιας κρατικής αρχής, ωστόσο αυτό το γεγονός δεν αρκεί για να απαλληλαγεί το εναγόμενο κράτος από κάθε υποχρέωση. Διότι τα δικαιώματα των γονέων δεν είναι απεριόριστα και τα συμβαλλήσιμα κράτη οφείλουν να παρέχουν εγγυήσεις για την αποφυγή τυχόν καταχρήσεων. Πιο αναλυτικά βλ. Χρήστο Γιακουμόπουλο (1991α), Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1988, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 551-568 (559-560).

55. Πιο συγκεκριμένα, οι όροι που επιβλήθηκαν στον προσφεύγοντα είναι οι εξής: α) να αναζητήσει εργασία εντός μηνός και να γνωστοποιήσει στις αρχές τον τόπο διαμονής του, από τον οποίο δεν θα μπορεί να απομακρύνεται χωρίς την άδεια των αρχών· β) να παρουσιάζεται στις αρχές δύο φορές την ημέρα· γ) να ζει έντιμα και σεβόμενος τους νόμους ώστε να μη δημιουργεί υποψίες· δ) να μην συναναστρέφεται άτομα που καταδικάστηκαν και τελούν υπό επιτήρηση· ε) να μην εξέρχεται της οικίας του μεταξύ της 10ης βραδυλής και 7ης πρωινής ώρας, πλην των περιπτώσεων ανάγκης, οπότε θα ειδοποιεί τις αρχές· στ) να μην κατέχει ή φέρει επάνω του όπλα· ζ) να μην συχνάζει σε καφέ ή καμπαρέ και να μη συμμετέχει σε δημόσιες συναθροίσεις· η) να ανακοινώνει στις αρχές το όνομα και τον αριθμό του τηλεφώνου εκείνου, με τον οποίο επιθυμεί να έχει υπεραστική τηλεφωνική επικοινωνία. Ο ίδιος ο προσφεύγων, σε επιστολή του, χαρακτήρισε το νησί ως «πραγματικό στρατόπεδο συγκέντρωσης», Αντώνης Μαγγανός-Αίθα Καρατζά (²2005): 107-111. Επίσης, Σαρμάς (2003): 432-433 και Νάσκου-Περράκη (2008): 379 και υποσημ. 184.

2. Οι περιορισμοί του δικαιώματος στην ελευθερία

1. Η νομοθετική πρόβλεψη

Η αναφορά, στο κείμενο της διάταξης του άρθρου 5 παρ.1, στη «νόμιμη ή κανονική διαδικασία» (: «les voies légales», «a procedure prescribed by law») παραπέμπει στην εσωτερική νομοθεσία κάθε κράτους-μέλους, λαμβανομένης υπόψη της ιστορικής εξέλιξης και ταυτότητας κάθε δικαιοσύνης συστήματος. Επιδέχεται, περαιτέρω, διττής ερμηνείας, καθώς δημιουργεί εκατέρωθεν υποχρεώσεις: τόσο από πλευράς του Δικαστηρίου όσο και από πλευράς των συμβαλλομένων κρατών. Στην απόφαση *Kemmache κατά Γαλλίας No.3* της 24-11-1994 εξετάζεται χωριστά η νομιμότητα και χωριστά η κανονικότητα της κράτησης (: σκέψη 42)⁵⁶. Αντίθετα, στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1994⁵⁷ το ΕΔΔΑ φαίνεται έμμεσα να υιοθετεί την άποψη ότι η «κανονικότητα» αποτελεί έννοια γένους, στην οποία εντάσσεται η «νομιμότητα» (: παράγραφος 49), ενώ στην σκέψη 51 παραπέμπει στις σκέψεις 32 και 34 της απόφασης *Fox, Campbell and Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990, όπου το ΕΔΔΑ εξετάζει ζητήματα νόμιμης κράτησης στις περιπτώσεις τρομοκρατικών εγκλημάτων.

Πιο αναλυτικά, πρώτον, κατά κανόνα το ΕΔΔΑ δεν ελέγχει την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου από τα εθνικά όργανα. Όταν, όμως, η Σύμβαση αναφέρεται ρητά στο εσωτερικό δίκαιο, γραπτό και εθιμικό (: *Drozd και Janousek κατά Γαλλίας και Ισπανίας* της 26-6-1992 § 107⁵⁸) ή ακόμη και νομολογιακό (: *Τσίρλης και Κουλουμπάς κατά Ελλάδας* της 26-5-1997 §§ 59-63)⁵⁹, τότε το Δικαστήριο νομιμοποιείται να ελέγχει και την πιστή εφαρμογή του εσω-

56. Ο Γάλλος υπήκοος Michel Kemmache εξέτιε ποινή κάθειρξης 9 ετών για παράνομη κυκλοφορία πλαστών χαρτονομισμάτων, η οποία του επιβλήθηκε στα πλαίσια μιας ποινικής διαδικασίας που ξεκίνησε με τη σύλληψή του στις 16-2-1983 και τελείωσε με την απόρριψη της αίτησης αναιρέσεως της καταδικαστικής απόφασης στις 6-2-1993. Το ΕΔΔΑ με μία προγενέστερη απόφασή του, την *Kemmache κατά Γαλλίας No.1 και 2* της 27-11-1991 (: σκέψεις 57 και 71) έκρινε ότι παραβιάστηκαν τα άρθρα 5 παρ.3 και 6 παρ.1 ΕΣΔΑ ήδη από τη φάση της προδικασίας που αφορούσε τις κατηγορίες σε βάρος του προσφεύγοντα κατά την περίοδο 1983-1988. Η παρούσα υπόθεση αφορά στο μεταγενέστερο στάδιο της ποινικής διαδικασίας σε βάρος του Kemmache και ειδικότερα το διάστημα μεταξύ 12-6-1990 και 10-8-1990, όπου κρίθηκε ότι υφίστατο κίνδυνος φυγής του προσφεύγοντα, γι' αυτό και η κράτησή του ήταν νόμιμη (: σκέψη 45).

57. Αναλυτικά σε: Ιπποκράτη Μυλωνά (1995), Επισκόπησης της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά το 1994 – Μέρος Β', Υπερ 1995, σελ. 816-847 (823-830). Το γεγονός ότι δεν απαγγέλθηκε κατηγορία δεν σημαίνει ότι ο σκοπός της σύλληψης και κράτησης της προσφεύγουσας δεν ήταν «να οδηγηθεί ενώπιον της αρμόδιας δικαστικής αρχής».

58. Η συνθήκη να εκτίουν οι καταδικασθέντες από δικαστήρια της Ανδόρας την ποινή τους σε γαλλικές ή ισπανικές φυλακές ανάγεται στο Μεσαίωνα. Έκτοτε δεν υπήρξε ούτε διακοπή ούτε αμφισβήτηση αυτής της συνθήκης, η οποία μπορεί να έχει διμερή και τυπικό χαρακτήρα. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε *Αντώνης Μαγγανά-Λίλα Καρατζά* (2005): 95-98.

59. Οι προσφεύγοντες, καίτοι ως λειτουργοί της θρησκείας των μαρτύρων του Ιεχωβά, που αναγνωρίζεται ως γνωστό θρήσκευμα, δεν υποχρεούντο να υπηρετήσουν την στρατιωτική τους θητεία, καταδικάστηκαν από τα στρατιωτικά δικαστήρια των Χανίων και της Αθήνας για ανυποταξία, όταν ζήτησαν να απολαύσουν του ευεργετήματος της απαλλαγής. Η ελληνική στρατιωτική δικαιοσύνη, όπως αποδείχθηκε, αγνοούσε τη σχετική με το ζήτημα αυτό πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η εμμονή, μάλιστα, των αρμόδιων αρχών να μην αναγνωρίζουν ότι οι μάρτυρες του Ιεχωβά συνιστούν μια γνωστή θρησκεία και η εξ αυτού προσβολή

τερικού δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια (: *Douiyeb κατά Ολλανδίας* της 4-8-1999, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, § 45). Το εθνικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση και ειδικότερα με τον σκοπό του άρθρου 5 (: *Winterwerp κατά Ολλανδίας* της 24-10-1979 §§ 45-46 και *John κατά Ελλάδος* της 10-5-2007 § 28).

Ως προς τις δικονομικές προϋποθέσεις, έχει κριθεί ότι συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ η απουσία γραμματέα κατά την ακροαματική διαδικασία, στην οποία ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε εγκλεισμό σε ψυχιατρικό νοσοκομείο (: *Wassink κατά Ολλανδίας* της 27-9-1990 § 27), η κράτηση της προσφεύγουσας χωρίς προηγούμενη επίδοση κλήσης και επίσημη άσκηση ποινικής δίωξης (: *Gutu κατά Μολδαβίας* της 7-6-2007 §§ 58-62) και η σύλληψη και κράτηση χωρίς ένταλμα και χωρίς νόμιμο λόγο (: *Denizci και λοιποί κατά Κύπρου* της 23-5-2001 §§ 390-393). Επίσης, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει ότι αντίκειται στη νομιμότητα της κράτησης η αδικαιολόγητη παράταση της κράτησής του ή η καθυστέρηση της άρσης της (: *Giulia Manzoni κατά Ιταλίας* της 1-7-1997 § 25 και *Quinn κατά Γαλλίας* της 22-3-1995 § 42) ή η απόλυση του κρατουμένου (: *Manzoni κατά Ιταλίας* της 1-7-1997 § 25⁶⁰ και *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, §§ 172-174, όπου η 12ωρη καθυστέρηση στην εφαρμογή απόφασης απόλυσης κρατουμένου οφειλόταν στην απουσία του αρμόδιου υπαλλήλου) ή η κράτηση λαθρομετανάστη υπό απέλαση πέραν του χρονικού ορίου που ορίζει ο εθνικός νόμος (: *John κατά Ελλάδος* της 10-5-2007 §§ 33-36) ή η κράτηση για εξακρίβωση στοιχείων πέραν των 12 ωρών που προβλεπόταν ως ανώτατο χρονικό όριο από την εθνική νομοθεσία (: *K. F. κατά Γερμανίας* της 27-11-1997 § 72-73).

Η αναφορά στη «νόμιμη ή κανονική διαδικασία» συνδέεται ευθέως με την ποιότητα του δικαίου. Δηλαδή ο εθνικός νόμος απαιτείται να είναι σύμφωνος με τον κανόνα του κράτους δικαίου, μια έννοια που ενυπάρχει σε όλα τα άρθρα της ΕΣΔΑ (: *Dougoz κατά Ελλάδας* της 6-3-2001 § 55). Προσ απαιτείται, ακόμα, να είναι εύληπτος και ακριβής, ώστε να αποφεύγεται κάθε κίνδυνος κρατικής αυθαιρεσίας (: *Amuur κατά Γαλλίας* της 25-6-1996 § 53 και *Gusinskiy κατά Ρωσίας* της 19-5-2004 § 62⁶¹). Η μη λήψη υπόψη του εσωτερικού δικαίου συνιστά παραβίαση της Σύμβασης⁶².

Δεύτερον, για λόγους οικονομίας του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας, γίνεται δεκτό ότι, όπου η Σύμβαση παραπέμπει ευθέως στο εσωτερικό δίκαιο, τα κράτη δεσμεύονται, κύρια και πρωταρχικά, να το εφαρμόσουν (: *Lukanov κατά Βουλγαρίας* της 20-3-1997 § 40⁶³ και

του δικαιώματος στην ελευθερία των προσφευγόντων έχει έναν χαρακτήρα δυσμενούς διάκρισης συγκριτικά με την εξαίρεση των ιερέων της Ορθοδόξου Εκκλησίας από την θητεία τους. Το Δικαστήριο εκτίμησε ότι, ενόψει της παραβίασης του άρθρου 5 παρ.1 περ.α' ΕΣΔΑ, υφίσταται παραβίαση της πέμπτης παραγράφου του ίδιου άρθρου, εφόσον η αθώωση των προσφευγόντων από το αναθεωρητικό δικαστήριο δεν συνοδεύτηκε και από την καταβολή αποζημίωσης. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε Αικατερίνη Σγουρίδου (1998β), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Μάιος-Ιούλιος 1997, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 637-654 (637-639).

60. Βλ. Σγουρίδου (1998β): 653.

61. Ιωάννης Σαρμάς (2004β), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος Απρίλιος-Δεκέμβριος 2004, ΠΛογ 5 (6): 2889-2893 (2891).

62. Ρούκουνας (1995): 148-149.

63. Εν προκειμένω κρίθηκε ότι η προσωρινή κράτηση του προσφεύγοντα βουλευτή και πρώην υπουργού και πρωθυπουργού, με τις κατηγορίες της υπεξαίρεσης και της κατάχρησης εξουσίας, δεν ήταν νόμιμη, με συνέπεια να παραβιασθεί το άρθρο 5 παρ.1 ΕΣΔΑ. Ο προσφεύγων μάλιστα δολοφονήθηκε μετά την κα-

Bozano κατά Γαλλίας της 18-12-1986 § 58). Ωστόσο, η τήρηση των κανόνων του εσωτερικού δικαίου δεν αρκεί. Πρέπει, επιπλέον, το δίκαιο αυτό να είναι σύμφωνο ουσιαστικώς προς τον σκοπό αποκλεισμού της αυθαιρεσίας που επιδιώκεται από τη Σύμβαση.

2. Το περιεχόμενο των «αυτόνομων εννοιών»

Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η αναφορά στο κείμενο της Σύμβασης σε όρους, όπως η «νόμιμη ή κανονική διαδικασία», είναι πολύ συχνή. Για παράδειγμα, το άρθρο 5 παρ.3 κάνει λόγο για παραπομπή ενώπιον δικαστή «συντόμως», σε περίπτωση προσωρινής κράτησης, αλλά και για δίκη «εντός λογικής προθεσμίας», όπως ακριβώς αναφέρει και το άρθρο 6 παρ.1 εδ. α' ΕΣΔΑ. Επίσης, στο άρθρο 5 παρ.4 ΕΣΔΑ περιγράφεται το δικαίωμα προσφυγής, ενώπιον δικαστηρίου και «εντός βραχείας προθεσμίας», κατά της επιβολής προσωρινής κράτησης. Η χρήση αυτών των όρων, οι οποίοι καλούνται στο πλαίσιο της Σύμβασης ως «αυτόνομες έννοιες» (: «autonomous notions»)⁶⁴, αποτελεί συνάρτηση της ερμηνευτικής αρχής της Σύμβασης ότι η τελευταία είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» (: a living instrument) που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών (: in the light of the present-day conditions)⁶⁵.

Αυτονομία δεν σημαίνει ότι η έννοια που περιλαμβάνεται στη Σύμβαση ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ και τα εθνικά δικαστήρια με τον ίδιο τρόπο⁶⁶. Τα όργανα της Σύμβασης έχουν προσδώσει στις έννοιες αυτές ένα ξεχωριστό περιεχόμενο, λαμβανομένης υπόψη αφενός της εξέλιξης του εσωτερικού δικαίου των συμβαλλομένων κρατών (: *Chapman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-2001, Ευρείας Σύνθεσης, § 70), ώστε να κρίνει κατά πόσο η υστέρηση συγκεκριμένου κράτους μπορεί να γίνει ανεκτή ή όχι (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 §§ 33 και 36-37) και αφετέρου των ενδεχόμενων επιστημονικών και κοινωνικών εξελίξεων (: *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986 § 47 και *Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1990 § 35). Επίσης, από άποψη διαχρονικής ερμηνείας, το Δικαστήριο δεν επιτρέπει οι διατάξεις της Σύμβασης να καταστούν ανενεργοί ή να συρρικνωθεί το περιεχόμενό τους, αλλά επιτάσσει να ερμηνεύονται έτσι ώστε να καθιστούν τις εγγυήσεις της «πρακτικές και αποτελεσματικές» (: *Saering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 87).

τάθεση της επίδικης προσφυγής και η δίκη συνεχίστηκε από τη χήρα και τα τέκνα του, Αικατερίνη Σγουρίδου (1998α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Μάρτιος-Απρίλιος 1997, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 403-419 (417-418).

64. Walter Ganshof van der Meersch (1988), La caractere «autonome» des termes et la «marge d'appréciation» des gouvernements dans l'interprétation de la Convention européenne des Droits de l'Homme, σε: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), Mélanges en l'honneur de Gérald J. Wiarda, Protection des droits de l'homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 201-220 (210).

65. Στην απόφαση *Tyler κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 § 31, με αφορμή την ερμηνεία των εννοιών «απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση» του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, κρίθηκε ότι η ποινή της μαστίγωσης που επιβάλλεται κατά τη νομοθεσία της νήσου Μαν συνιστά πράγματι μια εξευτελιστική μεταχείριση ενόψει των συνθηκών που περιβάλλουν την εφαρμογή της.

66. Ρούκουνας (1995): 132-133.

Έτσι, ακόμα και νομικοί όροι που εμφανίζονται τόσο σ' αυτές όσο και στα εθνικά δίκαια των συμβαλλομένων κρατών, και πολύ περισσότερο βέβαια όροι με καθημερινό-πραγματικό, τεχνικό ή επιστημονικό περιεχόμενο, ερμηνεύονται από το ΕΔΔΑ αυτοτελώς, χωρίς προσκόλληση στο νόημα το οποίο τους αποδίδεται στα πλαίσια των εθνικών εννόμων τάξεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ευρεία ερμηνεία των όρων «δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως» και «κατηγορία ποινικής φύσεως» του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ από το Δικαστήριο, με αποτέλεσμα να έχουν υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής του και πολλές διοικητικές (με βάση την ταξινόμησή τους στα εσωτερικά δίκαια) διαφορές⁶⁷. Οι ερμηνευτικές άλληλωσε αυτές κατασκευές και η εντατική χρησιμοποίησή τους στην πράξη από το ΕΔΔΑ συναρτώνται με τα δομικά χαρακτηριστικά του Δικαστηρίου⁶⁸.

3. Η «νόμιμη ή κανονική» στέρηση της ελευθερίας

Το άρθρο 5 παρ.1 περ. α' έως στ' ΕΣΔΑ περιέχει αποκλειστική απαρίθμηση (: numerus clausus) των περιπτώσεων (: *Riera Blume και λοιποί κατά Ισπανίας* της 14-10-1999 § 28)⁶⁹, κατά τις οποίες η στέρηση της ελευθερίας θεωρείται «κανονική» κατά το γαλλικό κείμενο της σύμβασης (: régulière) ή «νόμιμη» κατά την αγγλική εκδοχή (: lawful). Δεν αποκλείεται, όμως, περισσότερες της μιας *causae capti* και *dedenti* να συντρέχουν σωρευτικά *in concreto* (: *Eriksen κατά Νορβηγίας* της 27-5-1997 § 76 και *Erkalo κατά Ολλανδίας* της 2-9-1998 § 50). Η καταδίκη από αρμόδιο δικαστήριο (περ. α') και η ύπαρξη εύλογης υπόνοιας για τέλεση αδικήματος ή προς παρεμπόδιση τέλεσης ή διαφυγής μετά την τέλεση (περ. γ') αφορούν την ποινική καταστολή σε βάρος του ατόμου. Η μη συμμόρφωση σε νόμιμη διαταγή δικαστηρίου (περ. β') και η παρεμπόδιση παράνομης εισόδου στη χώρα ή η εκκρεμής απέλαση ή έκδοση (περ. στ') αφορούν πράξεις που δεν έχουν αναγκαίως ποινικό χαρακτήρα ή την υποταγή του συλληφθέντος σε ορισμένες υποχρεώσεις του. Τέλος, η νόμιμη κράτηση ανηλίκου (περ. δ') και ατόμων με μεταδοτικό νόσημα, αλκοολικών, φρενοβλαβών, τοξικομανών ή αλητών (περ. ε') αναφέρεται σε ειδικές κατηγορίες ατόμων. Αν και δεν ορίζεται ρητά, είναι αυτονόητο ότι η σύλληψη που λαμβάνει χώρα χωρίς ένταλμα συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 ΕΣΔΑ (: *Anguelova κατά Βουλγαρίας* της 13-6-2002 § 157).

Οι εξαιρέσεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται στενά (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000 Τμήμα Ευρείας Σύμβασης § 170, *Lukanov κατά Βουλγαρίας* της 20-3-1997 § 41, *Van der Leer κατά Ολλανδίας* της 21-2-1990 § 22). Μια διαδικασία στέρησης της ελευθερίας, που εξ αντικειμένου δύναται να υπαχθεί σε μια ή/ και περισσότερες από τις έξι περιπτώσεις της παραγράφου 1 του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, μπορεί να στοιχειοθετήσει παραβίαση της Σύμβασης, εάν αποδεικνύεται ότι εξ υποκειμένου χρησιμοποιήθηκε κατά τρόπο καταχρηστικό, ήτοι για θεραπεία σκοπού διαφορετικού από αυτόν, για τον οποίο προβλέφθηκε (: *Bozano κατά Γαλλίας*

67. Χρυσόγονος (2002): 45-46.

68. Στέλιος Περάκης (2001), Δικαιώματα του ανθρώπου και ευρωπαϊκή δημόσια τάξη. Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία (:), ΕΕ-ΕυρΔ Ειδικό Τεύχος 2001, σελ. 383-415 (399-401).

69. Clare Ovey and Robin White (2006), Jacobs and White, *The European Convention on Human Rights*, Oxford-New York: Oxford University Press, σελ. 127. Βλ. και την παράγραφο 170 της απόφασης Ευρείας Σύμβασης *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000 περί την στενή ερμηνεία των εξαιρέσεων αυτών (: *Giulia Manzoni κατά Ιταλίας* της 1-7-1997 § 25 και *Quinn κατά Γαλλίας* της 22-3-1995 § 42).

της 18-12-1986 § 54⁷⁰ και *Čonka κατά Βελγίου* της 5-2-2002 §§ 38-41⁷¹) ή καθ' υπέρβαση των ανωτάτων ορίων της κράτησης ή της παράτασης αυτής (: *a contrario Grava κατά Ιταλίας* της 10-7-2003 §§ 43-46)⁷². Ωστόσο, έχει κριθεί, για παράδειγμα, ότι δεν αποτελεί αυθαίρετη σύλληψη το γεγονός ότι πράκτορες της γαλλικής και της γερμανικής αστυνομίας ξεγέλασαν Γερμανό καταζητούμενο από τις γερμανικές αρχές για απάτες και φοροδιαφυγή και στο αεροδρόμιο του Στρασβούργου τον έπεισαν να επιβιβασθεί σε αεροπλάνο που αυτός νόμιζε ότι κατευθυνόταν προς τρίτο κράτος (: Λουξεμβούργο), ενώ στην πραγματικότητα προσγειώθηκε στο Σαρμπρούκεν, όπου συνελήφθη από τις γερμανικές αρχές (: *Stocké κατά Γερμανίας* της 19-3-1991 §§ 49-55). Πολλώ μάλλον, δεν συνιστά αυθαίρετη σύλληψη η συνεργασία σε περίπτωση έκδοσης εκζητούμενου (: *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-3-2003 §§ 89-90)⁷³, μη εξαιρουμένης της περίπτωσης που δεν υπάρχει διμερής συμφωνία [: Αποφάσεις της Επιτροπής *Klaus Altmann (Barbie) κατά Γαλλίας* της 4-7-1984 και *Luc Reinette κατά Γαλλίας* της 2-10-1989].

Οι προϋποθέσεις της «νομιμότητας» ή της «κανονικότητας» της σύλληψης και κράτησης, κατά το γράμμα της διάταξης του άρθρου 5 παρ.1 της Σύμβασης, συνδέονται άμεσα με την αρχή της αναλογικότητας, διότι υπακούουν στους περιορισμούς που η ΕΣΔΑ θέτει στα άρθρα 8 έως 11 του κειμένου της για όλη τα προστατευόμενα στο κείμενό της δικαιώματα.

Με την θέση αυτή συντάχθηκε και η ΣυμβΠλημΘεσ343/2010 που έκρινε ότι η εξακολούθηση της προσωρινής κράτησης των κατηγορουμένων αντιτίθεται στην αρχή της αναλογικότητας και στο άρθρο 5 παρ.1 ΕΣΔΑ, διότι, με βάση το άρθρο 282 παρ.3 ΚΠΔ όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο

70. Η διαδικασία της απέλασης εφαρμόστηκε σε βάρος του προσφεύγοντα ως καταχρηστικό μέσο θεραπείας της απόρριψης του αιτήματος της έκδοσης. Το ίδιο και οι εννέα τοποθετήσεις του ανήλικου σε κρατητήριο στην απόφαση *Bouamar κατά Βελγίου* της 29-2-1988 (§§ 50-53). Καίτοι φαινομενικώς αποφασίστηκαν ως προσωρινά μέτρα φύλαξης, στην πραγματικότητα στηρίζονταν στην αδυναμία, λόγω έλλειψης της κατάλληλης υποδομής, να βρεθεί πρόσφορο κατάστημα για την υποδοχή του ανήλικου την περίοδο που εντάχθηκε στο πλαίσιο μιας κοινωνικής δράσης με σκοπό την προστασία της νεότητας.

71. Το Δικαστήριο καταδίκασε τη «μικρή πονηριά» που χρησιμοποίησαν οι αρχές για να συλλάβουν μετανάστες, των οποίων το αίτημα πολιτικού ασύλου είχε απορριφθεί, καλώντας τους δήθεν για «συμπλήρωση του φακέλου τους προς παροχή ασύλου».

72. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η φυλάκιση του προσφεύγοντος ξεπερνούσε κατά δύο μήνες και τέσσερις μέρες το νόμιμο όριο καθώς και τη μείωση που δικαιούνταν σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία. Δεδομένου ότι η τελική απόφαση για αποφυλάκιση είχε ληφθεί αφού ο προσφεύγων είχε ήδη ξεπεράσει τα νόμιμα όρια φυλάκισης, η παράτασή της αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ και συνιστούσε μη νόμιμη κράτηση.

73. Ωστόσο, η μη τήρηση της διαδικασίας έκδοσης συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος στην ασφάλεια του ατόμου, καθώς οι οικονομικές προϋποθέσεις των παραγράφων 2 έως και 5 του άρθρου 5 της Σύμβασης δεν τηρήθηκαν. Διότι, καθώς γίνεται δεκτό εν προκειμένω, η Σύμβαση δεν εμποδίζει τη συνεργασία μεταξύ κρατών, ανεξαρτήτως της μεταξύ τους δέσμευσης επί τη βάση συμβατικών υποχρεώσεων ή μη, για την υλοποίηση της διαδικασίας έκδοσης προκειμένου να φέρουν ενώπιον της δικαιοσύνης καταζητούμενους, υπό τον όρο να μην δημιουργούν παρέγκυση στην άσκηση και απόλαυση δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται υπό τη Σύμβαση (: *Stocké κατά Γερμανίας* της 19-3-1991 §§ 47-48). Έτσι, και στην υπόθεση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 89 το ΕΔΔΑ δήλωσε: «The Court reiterates that «inherent in the whole of the Convention is a search for a fair balance between the demands of the general interest of the community and the requirements of the protection of the individual's fundamental rights».

24 του ν.3811/2009, «οι κατηγορούμενοι έχουν λευκό ποινικό μητρώο, δεν έχουν προβεί μέχρι σήμερα σε οποιαδήποτε προπαρασκευαστική ενέργεια για να προετοιμάσουν την φυγή τους, ούτε υπήρξαν φυγόποινοι ή φυγόδικοι κατά το παρελθόν. Περαιτέρω, στο επίπεδο πρόληψης τέλεσης νέων εγκλημάτων, στο βαθμό που ο κίνδυνος αυτός μπορεί να διαγνωσθεί από τα προσωπικά και οικογενειακά χαρακτηριστικά των κατηγορουμένων δεν μπορεί να τους αποδοθεί σοβαρή μομφή». Έτσι, αντικαταστάθηκε η προσωρινή κράτηση με περιοριστικούς όρους (: εγγυοδοσία 5.000 έκατος, εμφάνισή τους το πρώτο πενήντημερο κάθε μήνα στο Α.Τ. του τόπου κατοικίας τους και απαγόρευση εξόδου από τη χώρα)⁷⁴.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση που η κράτηση συντελείται κατόπιν καταδίκης από αρμόδιο δικαστήριο (: άρθρο 5 παρ.1 περ. α'), το ΕΔΔΑ απαιτεί έναν αιτιώδη σύνδεσμο (: «formal causal link») μεταξύ της καταδίκης και της κράτησης (: *Guzzardi κατά Ιταλίας* της 6-11-1980 §§ 90-95 και *Stafford κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-2002, Ευρείας Σύμβασης, § 65⁷⁵) ή μεταξύ της καταδίκης και του επιβληθέντος μέτρου ασφαλείας (: *Eriksen κατά Νορβηγίας* της 27-5-1997 § 68). Εντούτοις, δεν αξιώνει, ταυτόχρονα, το όργανο που έκρινε περί την καταδίκη να είναι το ίδιο με αυτό που αποφάσισε για την κράτηση (: *Van Droogenbroeck κατά Βελγίου* της 24-6-1982 § 41). Προσωρινή κράτηση, τέλος, χωρίς την επίκληση συγκεκριμένης διάταξης επιφέρει παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 της ΕΣΔΑ (: *Baranowski κατά Πολωνίας* της 28-3-2000 §§ 52-54), αν και υποθετικός συλλογισμός αρκεί (: *a contrario Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1994 § 67). Ως εκ τούτου, η ύπαρξη ενός σκοπού, σύμφωνου με το άρθρο 5 παρ.1 ΕΣΔΑ, πρέπει να εξετάζεται ανεξάρτητα από την επίτευξή του (: *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-11-1988 § 53).

Το ισχύον Σύνταγμα (: άρθρα 5 παρ.3 και 6 Σ) περιλαμβάνει μια σειρά από διαδικαστικές και ουσιαστικές εγγυήσεις που δεν επιτρέπουν τον προσωρινό έστω περιορισμό της ελευθερίας χωρίς την ύπαρξη νόμου που να εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος και χωρίς αιτιολογημένη πράξη δικαστικού οργάνου⁷⁶. Ακόμη τα άρθρα 8 και 20 παρ.1 Σ αποτελούν γενικότερες εγγυήσεις της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας. Όπως υποστηρίζεται, άλλωστε, ένας τέτοιος θεσμός, όπως

74. Αναλυτικά η απόφαση σε ΠοινΔικ 2010, 13 (6): 687-689, με παρατηρήσεις Κώστα Κοσμάτου, ο οποίος παρατηρεί ότι η νομική θεμελίωση της απόφασης στη νομολογία του ΕΔΔΑ ήταν ειδική και αναλυτική.

75. Ο προσφεύγων είχε καταδικασθεί το 1967 σε ισόβια κάθειρξη λόγω τέλεσης ανθρωποκτονίας. Απελευθερώθηκε προσωρινά το 1979 και αμέσως διέφυγε στη Νότια Αφρική. Το 1980 η άδεια του ανακλήθηκε και κηρύχθηκε φυγάς. Το 1989 συνελήφθη στο βρετανικό έδαφος με πηλαστό διαβατήριο και παρέμεινε υπό κράτηση μέχρι το 1991, οπότε έτυχε νέας προσωρινής απελευθέρωσης. Το 1993 συνελήφθη και κρατήθηκε για απάτη και πηλαστογραφία. Το 1994 ανακλήθηκε η χορήγηση της άδειας παραμονής εκτός φυλακών για την ποινή της ισόβιας κάθειρξης που του είχε επιβληθεί το 1967. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η παραμονή του προσφεύγοντος στη φυλακή μετά το 1997, ύστερα από τα νέα αδικήματα που τέλεσε, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως συνέπεια της αρχικής του ισόβιας κάθειρξης και δεν έπρεπε νομικώς να στηρίζεται στην καταδίκη αυτή, δοθέντος ότι, από ουσιαστική άποψη, είχε εξαντληθεί η χρονική διάρκεια της σωφρονιστικής του δοκιμασίας, χωρίς να έχει τελήσει και χωρίς να απειλεί να τελήσει νέα αδικήματα βίας, Σαρμάς (2003): 438-439.

76. Βλ. Χριστόφορο Αργυρόπουλο (2005), Από τη σιγουριά στην ασφάλεια ή από τη νομιμότητα στη σκοπιμότητα σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 143 επ.

η προσωρινή κράτηση, που θίγει τόσο καίρια το ευαίσθητο πεδίο της ανθρώπινης ελευθερίας, πρέπει να εφαρμόζεται πάντοτε με γνώμονα την βασική αξιολόγηση του άρθρου 2 παρ.1 Σ⁷⁷.

3. Εγγυήσεις υπέρ στερουμένων νομίμως την ελευθερία τους προσώπων

1. Η θέσπιση γενικών και ειδικών δικαιωμάτων

Οι παράγραφοι 2 έως και 5 του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ συνιστούν ένα corpus εγγυήσεων, δικονομικών κυρίως, υπέρ των ατόμων που συλλημβάνονται και κρατούνται εντός της δικαιοδοσίας των συμβαλλομένων κρατών.

Στις παραγράφους 2 και 5, που σκιαγραφούν την βασική δικονομική προστασία, θεσπίζονται δύο γενικά δικαιώματα. Η παράγραφος 2 προβλέπει δικαίωμα ενημέρωσης περί των λόγων της σύλληψης, ενώ η παράγραφος 5 κατοχυρώνει δικαίωμα επανόρθωσης υπέρ του προσώπου που υπεβλήθη σε αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση. Τα δικαιώματα αυτά εφαρμόζονται σε κάθε υποπερίπτωση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5.

Στις παραγράφους 3 και 4 του ίδιου άρθρου θεσπίζονται δύο ειδικά δικαιώματα δικαστικής προστασίας. Η παράγραφος 3 αναφέρεται μόνο στην περίπτωση γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 5, δηλαδή στην σύλληψη ή στην κράτηση ατόμου προκειμένου το τελευταίο να οδηγηθεί ενώπιον αρμόδιας δικαστικής αρχής ή να παρεμποδισθεί από την τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης. Το ειδικότατο αυτό δικαίωμα δικαστικής προστασίας περιλαμβάνει τη σύντομη παραπομπή του ατόμου ενώπιον δικαστικής αρχής, την εντός λογικής προθεσμίας εκδίκαση της υπόθεσης και τη δυνατότητα του δικαστικού οργάνου να αποφασίσει, κατά την ενώπιόν του διαδικασία, την υπό όρους απόλυση του κρατούμενου (: *Bykov κατά Ρωσίας* της 10-3-2009 § 61, *Korshunov κατά Ρωσίας* της 25-10-2007 § 46 και *Castravet κατά Μολδαβίας* της 13-5-2007 § 30). Τέλος, το δικαίωμα της παραγράφου 4 καλύπτει και τις έξι περιπτώσεις της παραγράφου 1 του άρθρου 5 ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα αυτό ενεργοποιείται διά προσφυγής που ασκείται από το πληγέν πρόσωπο, ενώπιον δικαστηρίου, ώστε το τελευταίο να αποφασίσει, εντός βραχείας προθεσμίας, επί της νομιμότητας της κράτησής του και να διατάξει την απόλυση του πληγέντος σε περίπτωση παράνομης κράτησής του⁷⁸. Σε αντίθεση με το άρθρο 5 παρ.4, όπου η δικαστική διερεύνηση μπορεί να εξαρτηθεί από την προϋπόθεση της υποβολής αίτησης από τον κρατούμενο, το άρθρο 5 παρ.3 επιβάλλει στα κράτη την αυτεπάγγελτη ενεργοποίηση των αρμόδιων εισαγγελικών ή/και δικαστικών αρχών (: *De Jong, Baljet και Van den Brink κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 51 που κάνει λόγο για «automatic judicial control»).

77. Κατά την άποψη αυτή η προστατευόμενη στο άρθρο 2 Σ ανθρώπινη αξία συνιστά γενική ρήτρα που επηρεάζει την ερμηνεία και πληθώρας άλλων συναφών συνταγματικών διατάξεων που αναφέρονται στην απονομή της δικαιοσύνης, Αριστοτέλης Χαραλαμπίκης (1999), Μελέτες ποινικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 366.

78. Σαρμάς (2003): 451-452.

2. Το δικαίωμα πληροφόρησης

Στην παράγραφο 2 του άρθρου 5 περιέχεται μια ελάχιστη, μια στοιχειώδης εγγύηση κατά της αυθαίρετης μεταχείρισης ατόμων που τελούν υπό καθεσώς σύλληψης (: *Čonka κατά Βελγίου* της 5-2-2002 § 50). Κάθε πρόσωπο που συλλημβάνεται πρέπει να πληροφορείται, κατά το συντομότερο δυνατό (: *dans le plus court délai, promptly*), τους λόγους της σύλληψής του και την κατηγορία που του καταγιγνώσκεται (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 §§ 37-43)⁷⁹. Ενσωματωμένη στο σύστημα προστασίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5, η εγγύηση αυτή εξασφαλίζει την κοινοποίηση στο πρόσωπο που συλλημβάνεται σε απλή γλώσσα, μη τεχνική, κατανοητή από αυτό (: *dans une langue qu'elle comprend, in a language which he understands*)⁸⁰, των νομικών και πραγματικών λόγων, για τους οποίους στερείται της ελευθερίας του (: *des raisons de son arrestation et de toute accusation portée contre elle, the reasons of his arrest and of any charge against him*)⁸¹. Δίδεται, έτσι, η δυνατότητα στον συλληφθέντα να ασκήσει το δικαίωμα της άμυνας του με αποτελεσματικό τρόπο, αμφισβητώντας τους λόγους της σύλληψής του ενώπιον της αρμόδιας δικαστικής αρχής ή ενώπιον δικαστηρίου, όπως ορίζεται στην παράγραφο 4 του ίδιου άρθρου. Η πληροφόρηση μπορεί να λάβει χώρα προφορικά ή γραπτά με την παράδοση αντιγράφου του εντάλματος σύλληψης (: *Lamy κατά Βελγίου* της 30-3-1989 §§ 30-32)⁸².

Το άρθρο 5 παρ.2 ΕΣΔΑ, *rationae materiae*, εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις θεμιτής κράτησης που απαριθμούνται από την παράγραφο 1 του άρθρου αυτού (: *Van den Leer κατά Ολλανδίας* της 21-2-1990 §§ 25-31)⁸³. Τυχάνει, επίσης, εφαρμογής στην περίπτωση

79. Η μεσολάβηση περίπου πέντε ωρών από τη σύλληψη των προσφευγόντων μέχρι την γνωστοποίηση των λόγων της σύλληψης στους τελευταίους κρίθηκε ότι δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ως αντίθετη στις χρονικές απαιτήσεις του άρθρου 5 παρ.2 ΕΣΔΑ. Ωστόσο, για την παραβίαση της παρ.1 του άρθρου 5 το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεδομένης της έλλειψης πρόβλεψης στο βρετανικό δίκαιο περί δικαιώματος επανόρθωσης παραβίαση επήλθε και στο άρθρο 5 παρ.5 ΕΣΔΑ, Χρίστος Γιακουμόπουλος-Νικόλαος Σανσονέτης (1993), Νομολογία Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 1990, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 209-233 (222-225).

80. Η πληροφόρηση Γάλλου συλληφθέντος περί των λόγων της σύλληψης και της κατηγορίας στην πολωνική γλώσσα, την οποία ο συλληφθείς δεν κατανοούσε, συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.2 (: *Ladent κατά Πολωνίας* της 18-3-2008 §§ 63-66). Την ίδια κρίση διατύπωσε και η ΕΕΔΑ στην σκέψη 11 της απόφασης *Van Kuyjk κατά Ελλάδος* της 19-2-1992, όπου και καταδικάστηκε η Ελλάδα σε καταβολή αποζημίωσης για παραβίαση του δικαιώματος πληροφόρησης της προσφεύγουσας και των άρθρων 3 για τις συνθήκες κράτησης, 5 παρ.1, 2, 3 και 4 για τη νομιμότητα της κράτησής της και 6 παρ.1, 2 και 3 περί δίκαιης δίκης. Η Ολλανδή υπήκοος Petronella Van Kuyjk, επειδή αρνήθηκε να πληρώσει πρόστιμο για τον μη εκτελωνισμό του πεπαλαιωμένου αυτοκινήτου της, μιας ηλεκτρικής σκούπας και του ποδηλάτου της στην Ελλάδα, συνελήφθη στα σύνορα και κρατήθηκε, επί οκτάμηνο περίπου, κάτω από ανεπίτρεπτες συνθήκες στις φυλακές Γεντί Κουλέ (Επταπυργίου) Θεσσαλονίκης (: πέντε μήνες ώσπου να εξετασθεί η ανακοπή που άσκησε κατά της διοικητικής επιβολής του προστίμου και τρεις επιπλέον μήνες), Ρούκουνας (1995): 202-203.

81. Κατά μία άποψη πρόκειται για ειδικό και αμιγώς γλωσσικό δικαίωμα του εμπλεκόμενου με την ποινική διαδικασία ατόμου, Χρήστος Πουλιάνος (2011), Τα γλωσσικά δικαιώματα στην ποινική διαδικασία κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοB 59 (5): 912-921 (913).

82. Ανθή Χατζηνώτα (1991β), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιανουαρίου-Ιουνίου 1989, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 785-810 (792-795).

83. Αντίθετη στο άρθρο 5 παρ.2 ΕΣΔΑ κρίθηκε εν προκειμένω η έλλειψη πληροφόρησης της προσφεύγουσας, που υποβλήθηκε σε ψυχιατρικό εγκλεισμό αναφορικά με τους λόγους του εγκλεισμού, και στο

σύλληψης με σκοπό την επαλήθευση της ταυτότητας του συλληφθέντος (: *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978 §§ 212-214) ή στην περίπτωση αστυνομικής κράτησης για τις ανάγκες έρευνας που διεξάγεται σχετικώς με την ανεύρεση των ενόχων πλημμελήματος ή κακουργήματος (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 §§ 37-43). Επίσης, η διάταξη του άρθρου 5 παρ.2 εφαρμόζεται και σε διαδικασίες έκδοσης (: *Shamayev και λοιποί κατά Γεωργίας και Ρωσίας* της 12-4-2005 §§ 413-428, κυρίως 415).

Αναφορικά με την πληρότητα της ενημέρωσης⁸⁴, δεν υφίσταται καμιά υποχρέωση κοινοποίησης στον συλληφθέντα του συνόλου των στοιχείων του φακέλου ή της δικογραφίας⁸⁵ (: απόφαση της Επιτροπής *G., S. και M. κατά Αυστρίας* της 12-10-1983, αριθμ. προσφυγής 9614/1981). Ούτε υποχρεούται η αρχή που εκτελεί τη σύλληψη να εκθέσει με λεπτομέρεια στον συλληφθέντα τις υποψίες ή τις κατηγορίες που τον βαρύνουν (: απόφαση ΕΕΔΑ *Χ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-2-1971, προσφυγή 4220/69).

Rationae temporis, ο συλληφθείς θα πρέπει να πληροφορηθεί τους λόγους της σύλληψής του κατά τη στιγμή της σύλληψης⁸⁶ ή έστω σε μεταγενέστερο χρόνο που κρίνεται στενά και με βάση τις ειδικότερες περιστάσεις κάθε περίπτωσης (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 §§ 40-41, *Kaboulov κατά Ουκρανίας* της 19-11-2009 § 145 και *Rusu κατά Αυστρίας* της 2-10-2008 § 43). Δεν αρκεί, ωστόσο, να είναι σε θέση να συναγάγει τους λόγους της σύλληψής του εμμέσως, είτε εκ των ερωτήσεων που του τίθενται, είτε εκ των δικονομικών ενεργειών που λαμβάνουν χώρα σε βάρος του (: *Leva κατά Μολδαβίας* της 15-12-2009 §§ 57-63).

3. Το δικαίωμα επανόρθωσης

Το δικαίωμα αποζημίωσης κρατηθέντων υπό συνθήκες αντίθετες προς τις παραγράφους 1 έως 4 του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ, πηλην της παραγράφου 5 (: *N. C. κατά Ιταλίας* της 18-12-2002 § 49), αναγνωρίζεται και προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.5 αυτής (: *O'Hara κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-10-2001 § 50, *D. G. κατά Ιρλανδίας* της 16-5-2002 §§ 87-88, *Dalkilic κατά Τουρκίας* της 5-12-2002 §§ 29-32 και *Waite κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-12-2002

άρθρο 5 παρ.1 η αποστέρηση της ελευθερίας της λόγω μετατροπής του εκούσιου εγκλησμού σε ακούσιο.

84. Βλ. σχετικά και την πρόταση υπέρ του εγγράφου (γνωστοποίησης) των δικαιωμάτων, στο πλαίσιο του Πράσινου Βιβλίου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση». Το έγγραφο αυτό προκρίθηκε ότι θα πρέπει να εγχειρίζεται στον ύποπτο ευθύς αμέσως τίθενται εν κινδύνω τα δικαιώματά του και χρήζουν, ως εκ τούτου, προστασίας, το αργότερο πάντως με τη θέση του σε κράτηση στο αστυνομικό τμήμα, Δημήτριος Ζημιανίτης (2003), Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση», ΠοινΔικ 6 (4): 443-444 (444, ιδίως υποσημ. 11).

85. Louis-Edmond Pettiti, Emmanuel Decaux, Pierre-Henri Imbert (sous la direction de) (1999), *La Convention Européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Paris: Economica, σελ. 209-210.

86. Στην απόφαση της Επιτροπής *Freda κατά Ιταλίας* της 7-10-1980 κρίθηκε ότι η μη επίδοση του εντάλματος σύλληψης στον εκζητούμενο κατά την κάθοδό του από το αεροπλάνο δεν συνεπάγεται παραβίαση του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.2 ΕΣΔΑ.

§ 73). Το γεγονός ότι μια στέρση της ελευθερίας ήταν σύμφωνη προς το εθνικό δίκαιο και κηρύχθηκε μάλιστα ως τέτοια από τα εθνικά δικαστήρια ή ότι στην εθνική νομοθεσία δεν υφίσταται πρόβλεψη περί επανόρθωσης (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 § 46) δεν συνεπάγεται ότι για την κράτηση αυτή δεν οφείλεται αποζημίωση. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι στην υπόθεση *Neumeister κατά Αυστρίας* της 7-5-1974 (§§ 28-30), το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι το άρθρο 5 παρ.5 εξαγγέλλει, ως ειδικότερη ρύθμιση, ουσιαστικό δικαίωμα που νομιμοποιεί απαίτηση απευθείας αποζημίωσης από τις εθνικές αρχές έναντι του άρθρου 50 που συνιστά γενικό κανόνα αρμοδιότητας του ΕΔΔΑ, της ΕΕΔΑ παλαιότερα και της Επιτροπής Υπουργών να ορίζουν αποζημίωση κατά το μέτρο που οι εθνικές αρχές δεν αποζημιώνουν ή αποζημιώνουν ατελώς. Η εφαρμογή της μιας διαδικασίας αποζημίωσης δεν αποκλείει την άλλη (: *Ciulla κατά Ιταλίας* της 22-10-1989 § 45).

Το προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος αποζημίωσης συμπληρώνεται από το Έβδομο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, όπου στο άρθρο 3 προβλέπεται το «δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης». Ωστόσο, μετά την θέση σε ισχύ την 1-11-1998 του Ενδέκατου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ –που κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν.2400/1996– η ρύθμιση του άρθρου 50 αναδιατυπώθηκε με το άρθρο 41. Το νέο άρθρο 41 μεταφέρει, με πιο ευρεία διατύπωση των προϋποθέσεων (: σε περίπτωση γενικά «παραβίασης της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της») τη ρύθμιση του παλιού άρθρου 50 για την παροχή από το υπαίτιο της παραβίασης κράτος στον παθόντα δίκαιης ικανοποίησης⁸⁷. Σύμφωνα, επίσης, με το άρθρο 34 ΕΣΔΑ, η επιδίκαση δίκαιης αποζημίωσης δεν εξετάζεται αυτοδικαίως, αλλά απαιτείται κατάθεση ατομικής προσφυγής από φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων. Οι κυρώσεις ισοδυναμούν με την κατάγνωση της υποχρέωσης καταβολής εύλογης αποζημίωσης, καθώς, κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Σύμβαση δεν κατοχυρώνει θεωρητικώς τα δικαιώματα, αλλά με συγκεκριμένο και αποτελεσματικό τρόπο (: *Airey κατά Ιρλανδίας* της 9-10-1979 § 36).

4. Παραπομπή ενώπιον δικαστή συντόμως και δίκη εντός λογικής προθεσμίας (άρθρο 5 παρ. 3)

1. Προσδιοριστικές προσεγγίσεις

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, συλληφθείς ή κρατούμενος κατά την παρ.1γ του αυτού άρθρου, δηλαδή υφισταμένης υπόνοιας σε βάρος του ότι τέλεσε ή πρόκειται να τελέσει ποινικό αδίκημα, πρέπει να παραπεμφθεί συντόμως ενώπιον δικαστή ή άλλου δικαστικού λειτουργού, ώστε να δικασθεί μέσα σε λογική προθεσμία ή να απολυθεί με ή χωρίς εγγυήσεις⁸⁸

87. Χρυσόγονος (2002): 47. Πιο αναλυτικά βλ. Μαρία Γαλανού (2010β), Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης στην περίπτωση αυθαίρετης κράτησης, Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 331-384 (332-333).

88. Βλ. σχετικά Andrew Ashworth and Michelle Strange (2004), *Criminal Law and Human Rights*, E.H.R.L.R. 2, σελ. 121-140 (127-129). Την καταβολή χρηματικής εγγύησης εξετάζει και η απόφαση *McKay κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-10-2006 §§ 46-50, E.H.R.L.R. 2007 (1): 96-98. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις σκέψεις 10 και 18-21 της απόφασης του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης *Caballero κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-2-2000 κρίθηκε ότι αντίκειται στην διάταξη του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ ο διονομικός κανόνας που

χωρίς καθυστέρηση (: *Iwańczuk κατά Πολωνίας* της 15-11-2001 §§ 66-70)⁸⁹. Οποιαδήποτε αντίθετη απόφαση του εθνικού δικαστικού οργάνου θα πρέπει να συνοδεύεται από επαρκή αιτιολογία (: *Gault κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 20-11-2007 § 19)⁹⁰. Έτσι, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 παρ.3 δεν επιπίπτουν περιπτώσεις αιτήσεων αποφυλάκισης για λόγους υγείας ή αιτήσεων για έγκριση υποβολής σε ειδική νοσηλεία σε δημόσια νοσοκομεία (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 § 93)⁹¹. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η τύχη κρατουμένου διέπεται από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ.3 της Σύμβασης μέχρι την έκδοση πρωτόδικης απόφασης επί της κατηγορίας. Μετά από αυτήν, ο καταδικασθείς διέπεται πλέον από την διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 περ.α΄ ΕΣΔΑ (: *Wemhoff κατά Γερμανίας* της 27-6-1968 § 9 στο τμήμα των νομικών ισχυρισμών και *Scott κατά Ισπανίας* της 18-12-1996 §§ 52 και 61). Το ΕΔΔΑ, βέβαια, αναγνωρίζει κατά κανόνα ότι το άρθρο 5 παρ.1 περ. γ΄ και το άρθρο 5 παρ.3 αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο (: *Aquilina κατά Μάλτας* της 15-4-1999, Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, § 47).

Κατά πάγια νομολογία, η στοιχειοθέτηση εύλογης υπόνοιας προϋποθέτει την ύπαρξη γεγονότων ή πληροφοριών, που θα ικανοποιούσαν έναν αντικειμενικό παρατηρητή ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο μπορεί να έχει διαπράξει το έγκλημα. Ο εύλογος χαρακτήρας της υποψίας δεν εκτιμάται αφηρημένα, αλλά ενόψει των περιστάσεων της συγκεκριμένης κάθε φορά υπόθεσης (: *Jablonski κατά Πολωνίας* της 21-12-2000 § 79). Έτσι, πιο ειδικά, δεν στοιχειοθετεί «εύλογη υπόνοια» η καταγγελία ιδιώτη, χωρίς διασταύρωση άλλων αποδεικτικών στοιχείων σε βάρος του συλληφθέντος (: *Stepuleac κατά Μολδαβίας* της 6-11-2007 § 68, αναλυτικότερα §§ 69-81) ή μη επιβεβαιωμένες πληροφορίες ανώνυμου πληροφοριοδότη, τις οποίες αυτός άκουσε από τρίτους, ότι ο προσφεύγων ήταν ‘ταμίας’ οργάνωσης τύπου Μαφίας (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 155-161). Για να συνάδει προς το άρθρο 5 παρ.1 περ.γ΄, η κράτηση πρέπει να αποσκοπεί πραγματικά στην προσαγωγή του κρατουμένου ενώπιον αρμόδιας δικαστικής αρχής, για καθεμιά από τις τρεις υποπεριπτώσεις

ορίζει ότι ο βαρυνόμενος με προηγούμενη καταδίκη κατηγορούμενος τίθεται υποχρεωτικά υπό προσωρινή κράτηση και δεν μπορεί να αφηθεί ελεύθερος με την καταβολή χρηματικής εγγύησης, βλ. και Αικατερίνη Σγουρίδου (2001), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Φεβρουάριος-Απρίλιος 2000, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 417-464 (418). Βλ. και την *S. B. C. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-6-2001 § 22, η οποία προσθέτει ότι παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ επιφέρει και η στέρση της δυνατότητας του κατηγορουμένου να επιδιώξει την αντικατάσταση της προσωρινής του κράτησης με τον περιοριστικό όρο της καταβολής χρηματικής εγγύησης. Αποδεκτός όρος για την απελευθέρωση κρατουμένου έχει κριθεί κατά το ΕΔΔΑ, μεταξύ άλλων, και η παράδοση ταξιδιωτικών εγγράφων, όπως π.χ. διαβατηρίων κ.λπ. (: *Stögmüller κατά Αυστρίας* της 10-11-1969 § 15 επί των νομικών ζητημάτων).

89. Εν προκειμένω, η παράταση επί τέσσερις μήνες της προσωρινής κράτησης του προσφεύγοντα, που είχε κριθεί ως μη νόμιμη, δεδομένου ότι οι αρμόδιες δικαστικές αρχές δεν μπορούσαν να αποφασίσουν με ποιο τρόπο θα καταβληθεί (: τοις μετρητοίς, με έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου ή με υποθήκη επί της ακίνητης περιουσίας του προσφεύγοντα) η ούτως ή άλλως αδικαιολογήτως υπέρογκη σε σχέση με τους συγκατηγορούμενους του προσφεύγοντα επιδικασθείσα εγγύηση, επέφερε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 3 της Σύμβασης.

90. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε E.H.R.L.R. 2008, Issue 2, σελ. 271-274.

91. Οι περιπτώσεις αυτές κρίνονται με βάση το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, όπως αναλυτικά αναπτύσσεται αναφορικά με την υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006 σε Γαϊτανού (2007): 1449, 1457-1459.

της διάταξης: α) υποψία τέλεσης εγκλήματος⁹², β) παρεμπόδιση τέλεσης εγκλήματος, γ) παρεμπόδιση διαφυγής μετά την τέλεση (: *Lawless κατά Ιρλανδίας No.3* της 1-7-1961 § 14 στο τμήμα των νομικών ζητημάτων)⁹³.

Η κράτηση, συνεπώς, του συλληφθέντος λόγω εύλογης υπόνοιας τέλεσης εγκλήματος, και ως εκ τούτου η απόρριψη αίτησης αποφυλάκισης υποβλήθεισης εκ μέρους του κρατουμένου, δικαιολογείται ενόψει συγκεκριμένων κριτηρίων, τα οποία το ΕΔΔΑ κρίνει με αυστηρότητα⁹⁴. Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο στη σκέψη 85 της απόφασης *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 επανέλαβε, με πανηγυρικό τρόπο, τα ακόλουθα τέσσερα κριτήρια: α) τη σοβαρότητα των επικαλούμενων εγκλημάτων (: the seriousness of the alleged offences)· β) την αναγκαιότητα προστασίας της δημοσίας τάξης (: the protection of public order)⁹⁵ και πρόληψης των νέων εγκληματικών πράξεων ή επανάληψης της προσβολής (: the danger of repetition of the offences) (: *Matznetter κατά Αυστρίας* της 10-11-1969 § 9 στο τμήμα των νομικών ζητημάτων)· γ) τον κίνδυνο να ασκηθεί πίεση από τον απολυθέντα στους μάρτυρες και να υπάρξει συμπαιγνία με άλλους κατηγορούμενους (: the need to prevent pressure be-

92. Ωστόσο, δεν αρκεί μόνη η ύπαρξη ισχυρής υποψίας περί της εμπλοκής ενός ατόμου σε σοβαρά αδικήματα, ώστε να δικαιολογηθεί μια μακρά προσωρινή κράτηση (: *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 § 116).

93. Δεν αποκλείεται, δηλαδή, η κράτηση να δικαιολογείται από λόγους αντικειμενικού δημοσίου συμφέροντος, το οποίο, παρά την ισχύ του τεκμηρίου αθωότητας, υποσκελίζει το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 § 110 και *Punzelt κατά Τσεχίας* της 25-4-2000 § 73). Στην υπόθεση *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 (§§ 84-85), το Δικαστήριο έκρινε ότι η αστυνομική κράτηση του προσφεύγοντα για δεκατέσσερις ημέρες ήταν αδικαιολόγητη, ακόμη και εν όψει των αναγκών της πάλης κατά της δράσης των Κούρδων ανταρτών, η οποία συνιστά απειλή για το έθνος κατά την έννοια του άρθρου 15 της Σύμβασης.

94. Βλ. σχετικά και Γιώργο Μακρή (2006), «Η προδικαστική στέρνησης της ελευθερίας». Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της σύλληψης και προσωρινής κράτησης του κατηγορουμένου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ ΝΣΤ', σελ. 100-114 (102-107).

95. Έχει νομοιογραφηθεί, ωστόσο, ότι η αναγκαιότητα προστασίας της δημόσιας τάξης με την κράτηση ενός προσώπου δικαιολογείται όχι επειδή το αδίκημα προκάλεσε αναστάτωση στην κοινή γνώμη, αλλά μόνο εφόσον η απόλυση θα προκαλούσε κοινωνική αναταραχή (: *Letellier κατά Γαλλίας* της 26-6-1991 §§ 47-51), Ρούκουνας (1995): 152-153. Επίσης, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 της Σύμβασης η στέρνηση της ελευθερίας με σκοπό την πρόληψη εγκληματικών πράξεων, στην περίπτωση που η στέρνηση αυτή διήρκεσε μέχρι την έκδοση ιατρικής πραγματογνωμοσύνης περί την επικινδυνότητα του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε υποπέσει σε πολλαπλά αδικήματα και του οποίου η ψυχική συγκρότηση ήταν τέτοια που το ωθούσε σε εγκλήματα βίας (: *Eriksen κατά Νορβηγίας* της 27-5-1997 §§ 70-72). Την ίδια κρίση διατύπωσε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Bouchet κατά Γαλλίας* της 20-3-2001 (§§ 44-48) που αφορούσε διάρκειας δεκαεπτά μηνών κράτηση του προσφεύγοντα, ο οποίος αντιμετώπιζε ψυχολογικά προβλήματα και κατηγορείτο για το βιασμό της πρώην συντρόφου του. Οι δικαστικές αρχές που επελήφθησαν της υπόθεσης αρνήθηκαν την αποφυλάκιση του προσφεύγοντα στηριζόμενες: α) στον κίνδυνο απορρύθμισης της δημόσιας τάξης· β) στον κίνδυνο επανάληψης των γεγονότων εξαιτίας της ψυχικής κατάστασης του προσφεύγοντος (: νάρκισσος, επιθετικός και απρόβλεπτος στις αντιδράσεις του λόγω της ταραγμένης του προσωπικότητας)· γ) στην πίεση επί του θύματος (: δεν έπαψε να απειλεί το θύμα με κακόβουλα τηλεφωνήματα και ουδέποτε αμφισβήτησε ότι την παρενοχλούσε καθ' όλη τη διάρκεια της ανάκρισης)· και δ) στην ευάλωτη θέση και των δύο μερών, ιδίως όμως του θύματος, το οποίο ήταν ιδιαίτερα εύθραυστο (: ανώριμο από συναισθηματικής και κοινωνικής άποψης). Αλλωστε η κράτηση τότε μόνο είναι θεμιτή, όταν η δημόσια τάξη εξακολουθεί πράγματι να απειλείται. Η διατήρηση της κράτησης δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως προάγγελος μιας στερτικής της ελευθερίας ποινής.

ing brought to bear on the witnesses or to avoid collusion between the co-accused)· και δ) τον κίνδυνο διαφυγής (: the danger of the applicant's absconding)⁹⁶. Η απόφαση *Bouchet κατά Γαλλίας* της 20-3-2001 (§ 47) αναγνώρισε ότι ελλοχεύει ο κίνδυνος ο αποδιδόμενος να ασκήσει πίεση και στο θύμα, ανάλογα με την προσωπικότητα του τελευταίου (: le risque de reiteration des faits en raison de l'état physique du requérant et de pression sur la victime elle-même très fragile). Θα προσθέταμε, τέλος, την καταστροφή των αποδείξεων (: *Wemhoff κατά Γερμανίας* της 27-6-1988 §§ 14-15)⁹⁷.

Όπως υποστηρίζεται, τα τέσσερα αυτά κριτήρια εκπληρώνουν τον έναν από τους δύο βασικούς σκοπούς, στους οποίους πρέπει να κατατείνει η προσωρινή κράτηση στο πλαίσιο του ελληνικού ποινικού δικονομικού δικαίου. Δηλαδή την διασφάλιση της ομαλής, νομότυπης και δίκαιης διεξαγωγής της καθόλου ποινικής διαδικασίας, κυρίως της απρόσκοπτης συλλογής των αποδεικτικών στοιχείων που είναι απαραίτητα για την ορθή διάγνωση της υπόθεσης και την συνακόλουθη δικαιοδοτική απόφαση στο μεταγενέστερο της προδικασίας στάδιο. Σ' αυτήν την περίπτωση η κράτηση του κατηγορουμένου, εφόσον βέβαια από τα υπάρχοντα στοιχεία υπαγορεύεται η προς τούτο αναγκαιότητα, αποκλείει δραστικά το ενδεχόμενο αρνητικής εξέλιξης της ανακριτικής διαδικασίας (: απόκρυψη στοιχείων, επηρεασμός μαρτύρων, αλλησίωση εγγράφων, αποφυγή παροχής εξηγήσεων και διευκρινιστικών της κατηγορίας περιστατικών), ενώ η παρουσία του κατά την επ' ακροατηρίω διαδικασία καθιστά εφικτή την εκτέλεση της δικαστικής απόφασης, εφόσον βέβαια αυτή είναι καταδικαστική (: δικονομικός σκοπός). Δεύτερος σκοπός είναι η αποτροπή του κινδύνου τέλεσης νέων εγκλημάτων (: εγκληματοπροληπτικός σκοπός), που μόνο με την άφευκτη κράτηση του κατηγορουμένου προσώπου πραγματώνεται⁹⁸.

96. Ως προς το τελευταίο αυτό κριτήριο το Δικαστήριο έκρινε ότι, καίτοι η ποινή, με την οποία απειλείται ο κατηγορούμενος, μπορεί να ληφθεί υπόψη ως κίνητρο διαφυγής, το ενδεχόμενο μιας αυστηρής καταδίκης δεν αρκεί καθ' εαυτό για τη δικαιολόγηση του μέτρου (: *Wemhoff κατά Γερμανίας* της 27-6-1968 §§ 14-15 στο τμήμα των νομικών ζητημάτων). Έχει, επίσης, νομολογήσει ότι θα πρέπει ο κίνδυνος αυτός να εκτιμάται με βάση όχι μόνο τη σοβαρότητα των επαπειλουμένων ποινών (: *Gault κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 20-11-2007 § 22) αλλά και άλλες περιστάσεις, όπως π.χ. ο χαρακτήρας του ενδιαφερομένου, η ηθική του, η κατοικία του, το επάγγελμά του, τα εισοδήματά του, οι δεσμοί του με την οικογένειά του και τη χώρα όπου διώκεται (: *Neumeister κατά Αυστρίας* της 27-6-1968 § 10 στο τμήμα των νομικών ζητημάτων). Σε κάθε περίπτωση ο κίνδυνος θα πρέπει να συσχετίζεται με τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης και να περιγράφεται με σαφήνεια και όχι λακωνικότητα, ώστε να συγκεκριμενοποιείται τόσο σε επίπεδο πραγματικών περιστατικών όσο και σε επίπεδο αιτιολογίας (: *Nerattini κατά Ελλάδας* της 18-12-2008 § 37 και *Smirnova κατά Ρωσίας* της 24-7-2003 § 63).

97. Χαρακτηριστική σε αυτό το σημείο υπήρξε και η απόφαση *Conrada κατά Ιταλίας* της 24-8-1998: Ο προσφεύγων, ανώτατο στέλεχος της αστυνομίας, είχε κατηγορηθεί και τεθεί σε προσωρινή κράτηση για συνέργια με την μαφία, με βάση τις μαρτυρικές καταθέσεις πρώην μελών της εγκληματικής αυτής οργάνωσης που αποφάσισαν να συνεργασθούν με την αστυνομία. Η κράτησή του διήρκεσε συνολικά πάνω από δύο χρόνια και επτά μήνες. Το Δικαστήριο εξέτασε το βάσιμο των λόγων που οδήγησαν τις αρμόδιες αρχές να παρατήσουν την κράτηση χωρίς να δεσμεύεται από τον εθνικό νόμο που καθιέρωνε, σε ορισμένα σοβαρά εγκλήματα, όπως εκείνα για τα οποία κατηγορείτο ο προσφεύγων, τεκμήριο ύπαρξης κινδύνου φυγής, υποτροπής και καταστροφής αποδεικτικών στοιχείων. Περιληπτική παρουσίαση της απόφασης σε Ηλία Καστανά (1998), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ιανουάριος-Αύγουστος 1998). Μέρος Ι: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, ΠοινΔικ 1 (8): 815-824 (820).

98. Χαράλαμπος Βουρλιώτης (2002), Η στέρηση της ελευθερίας ως μέτρο δικονομικού καταναγκασμού και τα όρια επιβολής του, ΠοινΧρ ΝΒ', σελ. 395-399 (396).

2. Οι περιπτώσεις τρομοκρατικών αδικημάτων

Στον συλλογισμό που διατυπώνεται στην σκέψη 48 της απόφασης *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-11-1988 γίνεται δεκτό ότι η ιδιαιτερότητα του τρομοκρατικού εγκλήματος δικαιολογεί τη διαφορετική αξιολόγηση της ύπαρξης εύλογων υπονοιών, σε συνάρτηση πάντα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης.

Οι ισχυρισμοί των τεσσάρων προσφευγόντων Brogan, Coyle, McFadden και Tracey που είχαν συλληφθεί και κρατηθεί με βάση το άρθρο 12 του αντιτρομοκρατικού νόμου του 1984 (: Prevention of Terrorism Act –Temporary Provisions) εξετάστηκαν στο πλαίσιο της θεώρησης του Δικαστηρίου ότι η εξάπλωση του φαινομένου της τρομοκρατίας στη σύγχρονη κοινωνία είναι αντικειμενικά καθημερινό γεγονός και ότι υφίσταται έντονη η ανάγκη να τηρείται μια ισορροπία ανάμεσα στην προστασία των δημοκρατικών θεσμών και την προάσπιση των ατομικών ελευθεριών⁹⁹. Με σκοπό, μάλιστα, την συμμόρφωση με την απόφαση της Επιτροπής *Brogan, Coyle, McFadden και Tracey κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-5-1987, σημαντική αρμοδιότητα επίτευξης των χώρων κράτησης στη Βόρεια Ιρλανδία, όπου κρατούνται όσοι βαρύνονται για παραβάσεις της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου, ανατέθηκε σε Ανεξάρτητο Επίτροπο που διορίστηκε το 1992 και ανέλαβε καθήκοντα την 1-1-1993, προκειμένου να διασφαλίσει ότι τα δικαιώματα των προσώπων αυτών γίνονται σεβαστά. Η σύσταση αυτής της ανεξάρτητης υπηρεσίας συνιστά τρόπο συμμόρφωσης του Ηνωμένου Βασιλείου με τις καταδικαστικές σε βάρος του ως άνω αποφάσεις, στις οποίες διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ λόγω της έλλειψης νομοθετικής πρόβλεψης περί τον δικαστικό έλεγχο στις περιπτώσεις παρέκτασης της κράτησης για αδικήματα του αντιτρομοκρατικού νόμου. Σύμφωνα με τον τελευταίο, μετά την 48ωρη κράτηση κατά την διακριτική ευχέρεια της αστυνομίας ήταν δυνατή η παρέκτασή της έως πέντε ημέρες με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών¹⁰⁰.

Την θέση αυτή επανέλαβε το Δικαστήριο, σε μια εκτενή ανάλυσή του, στις σκέψεις 51-63 της απόφασής του Ευρείας Σύνθεσης *Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1994, όπου δέχθηκε και την άρνηση των ανακριτικών αρχών να αποκαλύπτουν τις εμπιστευτικές πηγές που τους παρέχουν πληροφορίες, οι οποίες ισοδυναμούν με υπόνοια τέλεισης εγκλήματος. Ωστόσο, η δυνατότητα αξιοποίησης εμπιστευτικών πληροφοριών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας δεν παρέχει «λευκή επιταγή» (: carte blanche) στις εθνικές αρχές να συλλημβάνουν οποτεδήποτε και χωρίς έλεγχο υπόπτους και να τους θέτουν υπό αστυνομική κράτηση (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 78 και *Sakik και λοιποί κατά Τουρκίας* της 26-11-1997 § 44) κάθε φορά που κρίνουν ότι υφίσταται τρομοκρατικό αδίκημα¹⁰¹. Ο δικαστικός έλεγχος παρόμοιας επέμβασης της εκτελεστικής εξουσίας συνιστά ένα ουσιώδες στοιχείο της εγγύησης του άρθρου 5 παρ.3 (: *Nuray Sen κατά Τουρκίας* της 17-6-2003 § 22).

Ωστόσο, ακραία περίπτωση συνιστά η απόφαση *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992, στην οποία αξιολογήθηκε η διάρκεια της κράτησης του προσφεύγοντα, ο οποίος συνελήφθη στην

99. Βλ. αναλυτικότερα σε: Γιακουμόπουλο (1991α): 560-563.

100. Βλ. σχετικά Ben Fitzpatrick and Clive Walker (1999), Holding Centres in Northern Ireland, the Independent Commissioner and the Rights of Detainees, E.H.R.L.R. Issue 1, σελ. 27-45 (28-29).

101. Βλ. και *A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-2009 § 145, E.H.R.L.R. 3, σελ. 442-447. Βλ. επίσης και Jan Sikuta (2008), Threats of Terrorism and the European Court of Human Rights, EurJMigrL 10, σελ.1-10 (5).

πόλη Bastia της Κορσικής με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας και της απόπειρας ανθρωποκτονίας που διαπράχθηκαν από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο της Κορσικής τον Φεβρουάριο του 1983. Τελικά αθωώθηκε, αφού είχε περάσει πέντε χρόνια και επτά μήνες στη φυλακή, στη διάρκεια των οποίων κατέθεσε είκοσι τρεις αιτήσεις αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης με άλλους περιοριστικούς όρους, όπως π.χ. την καταβολή εγγύησης, αλλά απορρίφθηκαν όλες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παραμονή του προσφεύγοντα στη φυλακή ούτε δικαιολογείται από τη δική του συμπεριφορά ούτε συντελούσε στη διαλεύκανση της υπόθεσης, ενώ και οι λόγοι της αρχικής κράτησης είχαν αποδυναμωθεί και οι σχετικές διατάξεις του ανακριτή έπασχαν πλημμελώς θεμελίωσης¹⁰².

Ωστόσο, στην υπόθεση *Brannigan και McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-5-1993 (§§ 41-43)¹⁰³, τόσο η ΕΕΔΑ όσο και το ΕΔΔΑ, έκριναν ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 3 και 5 ΕΣΔΑ, επειδή το Ηνωμένο Βασίλειο στις 23 Δεκεμβρίου 1988, δηλαδή λίγες μέρες πριν από τη σύλληψη των προσφευγόντων, είχε ανακοινώσει ότι θα κάνει χρήση της ρήτρας του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, η επίκληση της οποίας κατέστησε την αντιτρομοκρατική νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου συμβατή με τις διατάξεις της Σύμβασης¹⁰⁴.

Η μη αποκάλυψη των μυστικών πηγών πληροφόρησης μπορεί να σχετίζεται με ζητήματα ικανά να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ή την ασφάλεια συγκεκριμένων προσώπων ή να παρεμποδίσουν τις έρευνες για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Έχει, όμως, αναγνωριστεί στη μεταγενέστερη νομολογία του ΕΔΔΑ ότι η καταπολέμηση της τρομοκρατίας γίνεται αφορμή για βαρύτερες παραβιάσεις της Σύμβασης, ιδίως σύμφωνα με τις σκέψεις 52-58 της απόφασης *Demir και λοιποί κατά Τουρκίας* της 23-9-1998¹⁰⁵.

Στην υπόθεση αυτή, η αστυνομική κράτηση των προσφευγόντων, που κατηγορήθηκαν για συμμετοχή στο ΡΚΚ, διήρκεσε από 16 έως 23 ημέρες, χωρίς κανέναν από αυτούς να οδηγηθεί ενώπιον δικαστικού οργάνου. Η παραβίαση της προϋπόθεσης περί του σύντομου χαρακτήρα της παραπομπής ήταν προφανής, δεδομένου ότι στην υπόθεση *Brogan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το διάστημα των τεσσάρων ημερών και έξι ωρών είχε κριθεί ότι αντιβαίνει στο άρθρο 5 παρ.3 ΕΣΔΑ. Τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αρχές κατά την καταστολή της τρομοκρατίας δεν δικαιολογούν τη σύλληψη και την αστυνομική κράτηση των υπόπτων χωρίς έλεγχο από τα εθνικά δικαστήρια και, σε τελική ανάλυση, από το μηχανισμό της Σύμβασης. Πάντως, το Δικαστήριο, κάνοντας μια παραχώρηση στο εγκαλούμενο κράτος, αναγνωρίζει το δικαίωμα των συμβαλλόμενων κρατών να εγκαθιδρύσουν μορφές δικαστικού ελέγχου προσαρμοσμένες στις ιδιαίτερες συνθήκες του αντιτρομοκρατικού αγώνα, τηρώντας όμως σε κάθε περίπτωση τις αρχές της Σύμβασης. Εν προκειμένω αποδεικνύεται η αδυναμία της Τουρκίας να αντιμετωπίσει την κατάσταση στις νοτιοανατολικές της

102. Βλ. ανάπτυξη περί την απόφαση σε: Κατερίνα Σγουρίδου (1994α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1992, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 109-124 (112-115).

103. Σγουρίδου (1994β): 701-704.

104. Βλ. σχετικά με την ασυμβατότητα των περιοριστικών μέτρων υπό το νέο βρετανικό τρομοκρατικό νόμο του 2005 με το άρθρο 5 ΕΣΔΑ σε: Adam Sandell (2008), *Liberty, Fairness and the UK Control Order Cases: Two Steps Forward, Two Steps Back*, E.H.R.L.R.1, σελ. 120-131 (129-131).

105. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Ηλία Καστανά (1999), *Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1998). Μέρος Ι: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, ΠoinΔικ 2 (4): 400-408 (403-404).

περιοχές, τηρώντας ακόμα και τα πιο ελαστικά όρια που αναγνωρίζει στα συμβαλλόμενα κράτη η δυνατότητα παρέκκλισης από τις διατάξεις της Σύμβασης κατά το άρθρο 15 ΕΣΔΑ¹⁰⁶.

Ωστόσο, τα συμβαλλόμενα κράτη δεν επιτρέπεται, στο όνομα του αγώνα κατά της τρομοκρατίας, να υιοθετούν μέτρα που αντίκεινται στη Σύμβαση (: *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996 §§ 131 και 144). Η πραγματική απειλή για τη δημοκρατία είναι η απάντηση στην τρομοκρατία¹⁰⁷. Ταυτόχρονα, με το άρθρο 15 ΕΣΔΑ καθιερώνεται έμμεσα αποδεικτική απαγόρευση (: απαγόρευση αξιοποίησης του αποδεικτικού υλικού), όπως διατυπώθηκε στις σκέψεις 175-181 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-2009¹⁰⁸.

Η υπόθεση αυτή έφτασε ενώπιον του ΕΔΔΑ μετά την έκδοση, από την Βουλή των Λόρδων (House of Lords), της ομώνυμης απόφασης-ορόσημο *A and others v. Secretary of State for the Home Department*¹⁰⁹, στις 16-12-2004, η οποία ανέτρεψε προηγούμενη απόφαση του Εφετείου (Court of Appeals). Η δεύτερη έκανε δεκτή τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων εναντίον πολιτών τρίτων χωρών, τα οποία είχαν ληφθεί με τη χρήση βασανιστηρίων, έστω και χωρίς τη συμμετοχή Βρετανών πρακτόρων σε αυτά. Το Εφετείο είχε υποστηρίξει ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν υποχρεούται να διερευνά την προέλευση των στοιχείων. Η Βουλή των Λόρδων (συγκροτούμενη από επτά δικαστές) ομόφωνα απεφάνθη ότι τα μυστικά δικαστήρια (: secret tribunals) που ασχολούνται με υποθέσεις τρομοκρατίας δεν μπορούν να εξετάζουν στοιχεία που δεν θα γίνονταν αποδεκτά σε ποινικό δικα-

106. Για παράδειγμα, η πολυήμερη αστυνομική κράτηση δεν δικαιολογείται από τις δυσκολίες του αντιτρομοκρατικού αγώνα ούτε νομιμοποιήθηκε εκ των υστέρων με την καταδίκη των προσφευγόντων. Επίσης, στην κρίση του Δικαστηρίου βάρυνε ιδιαίτερα το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της κράτησης οι προσφεύγοντες δεν είχαν στη διάθεσή τους επαρκείς εγγυήσεις υπεράσπισης και εναντίωσης στην κράτησή τους. Η δυνατότητα υποβολής των ενδιαφερομένων σε ιατρικές εξετάσεις δεν δικαιολογούσε την υπερβολική διάρκεια της κράτησης, που δεν ήταν σύμφωνη ούτε με τα κανονικά κριτήρια της Σύμβασης ούτε με τα έκτακτα που εφαρμόζονται σε περιόδους κρίσης κατά το άρθρο 15 ΕΣΔΑ. Αντίστοιχο περιεχομένου είναι η *Sadak κατά Τουρκίας* της 8-4-2004 (: σκέψεις 58-64), όπου ο προσφεύγων κρατήθηκε για ένδεκα ημέρες σε συνθήκες απομόνωσης. Βλ. συνοπτική αναφορά σε: Ιωάννη Σαρμά (2004α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 4 (2): 923-926.

107. Gérald Soulier (1992), Terrorism, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 15-30 (23).

108. Η απόφαση αυτή αφορούσε τη θέση υπό αόριστη κράτηση των προσφευγόντων με την κατηγορία της παραβίασης της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου, κατά παρέκκλιση του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, προσβολή των παραγράφων 1, 4 και 5 του οποίου διέγνωσε το ΕΔΔΑ. Καθόσον η νομοθεσία, βάσει της οποίας κρατήθηκαν, κρίθηκε ως αντίθετη στο άρθρο 5 ΕΣΔΑ από την Βουλή των Λόρδων, η κράτησή τους ήταν παράνομη (: extra-legal) και δικαιούνται αποζημίωση, που ποτέ δεν τους επιδικάστηκε, ενώ δύο από τους έντεκα κρατούμενους δέχθηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα. Η απόφαση επικρίθηκε έντονα από τη θεωρία, αναφορικά με το σκέλος της που δεν δέχθηκε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, αν και οι προσφεύγοντες εξαναγκάστηκαν να διέλθουν της δοκιμασίας «ενός έντονου βαθμού ανασυχίας» (: «an intense degree of anguish»), καθώς υποχρεώθηκαν να επιλέξουν μεταξύ της αόριστης κράτησής τους σε φιλικές υψίστης ασφαλείας ή νοσοκομεία και του κινδύνου κακομεταχείρισης, που πιθανολογείται ότι θα υφίσταντο στη χώρα καταγωγής τους, εάν συναινούσαν στην απέλυσή τους. Περισσότερα σε: Sangeeta Shah (2009), *From Westminster to Strasbourg: A and others v United Kingdom*, H.R.L.R. 9, σελ. 473-488 (476).

109. Βλ. αναλυτικά σε: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd041216/a&oth-5.htm>.

στήριο¹¹⁰. Η εν λόγω απόφαση επηρεάζει σημαντικά την αντιτρομοκρατική πολιτική της Βρετανίας, δεδομένου ότι πλέον τα στοιχεία που συλλέγονται από αρχές άλλων χωρών μέσω βασανιστηρίων δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε αγγλικό δικαστήριο και, έτσι, μπορεί να αποτραπεί η απέλαση ή η κράτηση υπόπτων για τρομοκρατική δράση¹¹¹. Ωστόσο, οι βρετανικές αρχές δεν προχώρησαν στην κατάργηση της σχετικής νομοθεσίας (: Anti-Terrorism Crime and Security Act 2001 –Part IV)¹¹².

Αντίστοιχους προβληματισμούς έχει εγείρει στο Ηνωμένο Βασίλειο η επιβολή του προληπτικού διοικητικού μέτρου των εντολών αντικοινωνικής συμπεριφοράς (: anti-social behaviour order) σε άτομα άνω των δέκα ετών, τα οποία έχουν συμπεριφερθεί με τρόπο που προκάλεσε ή μπορούσε να προκαλέσει παρενόχληση, κίνδυνο ή αγωνία, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.1 περ.β' του νόμου Crime and Disorder Act του 1998. Η παραβίασή της εντολής συνδέεται με την επιβολή ποινής μέχρι πέντε ετών. Δηλαδή πρόκειται για διοικητική κύρωση που θεμελιώνει ποινικό αδίκημα. Η επιβολή του μέτρου συνεπάγεται παραβίαση της ιδιωτικής ζωής, καθώς μεταξύ των κυρώσεων είναι και η απαγόρευση επικοινωνίας με συγκεκριμένα πρόσωπα, της θρησκευτικής ελευθερίας, εφόσον τους απαγορεύεται η άσκηση της θρησκευτικής λατρείας στην μοναδική εκκλησία που υπάρχει στην περιοχή τους, του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης αν τους απαγορεύεται να προφέρουν συγκεκριμένες λέξεις κ.λπ. Σημαντικότερες παραβιάσεις που στοιχειοθετούνται είναι εκείνες των άρθρων 5 και 6 ΕΣΔΑ, ως προς το πρώτο από τα οποία αποδοκιμάζεται το γεγονός ότι επιτρέπεται ένα αστικό δικαστήριο να επιβάλει μία ποινική κύρωση, και αν συνιστά κύρωση υπό το άρθρο 7 ΕΣΔΑ¹¹³.

110. Βλ. έμμεση αναφορά σε αυτήν την πρακτική σε: Hans-Jörg Albrecht (2004), Νομοθετικές απαντήσεις στην 11η Σεπτεμβρίου. Συγκριτική ανάλυση της Αντιτρομοκρατικής Νομοθεσίας, ΠοινΔικ 7 (8-9): 981-992 (988).

111. Η υπόθεση ξεκίνησε από τη θέση του Υπουργού Προεδρίας της Κυβέρνησης (: Secretary of State) ότι τα στοιχεία που λαμβάνονται από τρίτα κράτη, όπου χρησιμοποιούνται βασανιστήρια, είναι αποδεκτά στις εφέσεις ενώπιον της Ειδικής Επιτροπής Μεταναστευτικών Υποθέσεων (: Special Immigration Appeals Commission-SIAC). Η αφορμή δόθηκε με την περίπτωση έντεκα αθλοδωπών (κυρίως αλγερινών), υπόπτων για τρομοκρατική δράση, που τελούσαν υπό κράτηση με βάση την αντιτρομοκρατική νομοθεσία. Το 2004, η Βουλή των Λόρδων απεφάνθη ότι τα άτομα αυτά δεν μπορούσαν να κρατούνται πλέον επ' αόριστο, μετά από προσφυγή του Υπουργού Προεδρίας της Κυβέρνησης με αίτημα την απέλαση των ως άνω κρατουμένων, κυρίως στην Λιβύη και στην Αλγερία, δύο χώρες που κατηγορούνται ότι κάνουν χρήση βασανιστηρίων. Αναλυτικά όλη η απόφαση σε: Μαρία Αιβανού (2007), Αντιτρομοκρατική πολιτική και βασανιστήρια. Με αφορμή την απόφαση της 8.12.1005 του Court of Lords, ΠοινΔικ 10 (2): 182-184.

112. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια έκτακτη μεταφορά από το βρετανικό κοινοβούλιο του «Πατριωτικού Νόμου» (: Patriot Act) του Οκτωβρίου 2001, που είχε θεσπισθεί μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στην Νέα Υόρκη, στο έδαφος της Μεγάλης Βρετανίας. Αρχικά ψηφίστηκε συναφής νόμος το 2000, που ερμήνευε με τρόπο διασταλτικό την έννοια της «τρομοκρατίας» (: κάθε συμπεριφορά, η οποία με τη χρήση βίας ή απειλής βίας ωθεί τις αρχές σε πράξη ή παράλειψη) και δεν προέβλεπε ειδικά την κράτηση υπόπτων, Helen Fenwick (2002), Civil Liberties and Human Rights, London-Sydney: Cavendish Publishing, σελ. 793-796. Έτσι, το 2001 θεσπίστηκε νέος νόμος, με βάση τον οποίο ήταν δυνατή η αναστολή του habeas corpus και των εγγυήσεων προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας του άρθρου 5 ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις υπόπτων για τρομοκρατική δράση και θεμελιώθηκε στην κατάσταση ανάγκης του άρθρου 15 παρ.1 ΕΣΔΑ. Επρόκειτο ουσιαστικά για διοικητική κράτηση υπόπτων, Μπελνάντης (2007): 915-916.

113. Chara Bakalis (2007), ABSOs, «Preventive» Orders and the European Court of Human Rights, E.H.R.L.R. Issue 4, σελ. 427-440 (430-431).

3. Σύνδεση προσωρινής κράτησης και τεκμηρίου αθωότητας

Το τεκμήριο αθωότητας, ως αρχή με λειτουργική αξία, προστατεύει το άτομο έναντι της αυθαίρετης και υπέρμετρης κρατικής δράσης. Γι' αυτό η στέρηση της ελευθερίας θα πρέπει να συνδέεται με ένα συγκεκριμένο λόγο, από αυτούς που προβλέπει το άρθρο 5 ΕΣΔΑ, ειδικά αιτιολογημένο (: *Smirnova κατά Ρωσίας* της 24-7-2003 § 59, *Yagci and Sargin κατά Τουρκίας* της 8-6-1995 § 52 και *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 101). Εμπεριέχει την έννοια ότι –αν και αναπόφευκτα διαπνέεται από τιμωρητική σκοπιμότητα– η προσωρινή κράτηση δεν θα πρέπει να αποσκοπεί ή να ισοδυναμεί με πραγματική τιμωρία¹¹⁴. Το τεκμήριο αθωότητας συνιστά ένα εν δυνάμει όριο στην εύκολη προσφυγή στο μέσο της κράτησης, ιδίως στις περιπτώσεις τρομοκρατικών εγκλημάτων¹¹⁵. Σύμφωνα με τις διακηρύξεις αρχών του ΕΔΔΑ, οι δικαιοδοτικές αρχές κάθε κράτους μέλους θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι η προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου δεν θα ξεπερνά το όριο της εύλογης διάρκειας. Γι' αυτό, θα πρέπει να εξετάζονται όλες οι περιστάσεις που συνηγούνται υπέρ και κατά της στοιχειώθους γνήσιας απαίτησης δημοσίου συμφέροντος, λαμβανομένου υπόψη του τεκμηρίου αθωότητας (: *Clooth κατά Βελγίου* της 12-12-1991 § 36, *Kemmache κατά Γαλλίας* της 27-11-1991 § 45, *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 152-153). Το δημόσιο συμφέρον εξυπηρετείται εξίσου καλά με την θέση του υπόπτου υπό αστυνομική επιτήρηση (: π.χ. ο περιοριστικός όρος να παρουσιάζεται στην αστυνομία) ή με την απόλυση με εγγύηση (: *G. K. κατά Πολωνίας* της 20-1-2004 § 85, *Jabłoński κατά Πολωνίας* της 21-12-2000 § 83 και *Neumeister κατά Αυστρίας* της 27-6-1968 §§ 3-4 επί των νομικών ζητημάτων)¹¹⁶.

Η χωρίς λόγο σύλληψη προσώπων, τα οποία υποβάλλονται σε δοκιμασίες χωρίς να τους προσάπτεται συγκεκριμένη υπόνοια αξιόποινης πράξης, η δέσμευσή τους με χειροπέδες, η υποβολή σε φωτογράφιση, δακτυλοσκόπηση και υποχρεωτική παραμονή, έστω και για λίγες ώρες, στο αστυνομικό τμήμα, παραβιάζουν τα άρθρα 6 παρ.1 και 5 παρ.3 Σ. Η σύλληψη ή η φυλάκιση προϋ-

114. Lonke Stevens (2009), Pre-Trial Detention: The Presumption of Innocence and Article 5 of the European Convention on Human Rights Cannot and Does Not Limit its Increasing Use, EurJCrCL&CJ 17, σελ. 165-180 (168). Αλλωστε, σύμφωνα με την γενική αρχή Νο.1 της Σύστασης R (80) 11 του Συμβουλίου της Ευρώπης περί την κράτηση κατά τη διάρκεια της δίκης, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 27-6-1980 κατά την 321η συνάντησή τους, «κάθε πρόσωπο κατηγορούμενο για κάποιο έγκλημα θα τεκμαίρεται αθώο μέχρι την απόδειξη της ενοχής του και δεν θα τίθεται σε κράτηση κατά τη διάρκεια της δίκης εκτός αν οι περιστάσεις το καθιστούν απόλυτα αναγκαίο. Ως εκ τούτου η κράτηση κατά τη διάρκεια της δίκης αντιμετωπίζεται ως εξαιρετικό μέτρο και ουδέποτε θα είναι υποχρεωτική ούτε θα χρησιμοποιείται για τιμωρητικούς λόγους». Αναλυτικά η Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006α), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 134-138.

115. Στην προσπάθεια μείωσης της υπερβολικής χρήσης της προσωρινής κράτησης στοχεύει και η Πράσινη Βίβλος για την «αμοιβαία αναγνώριση των μη-φυλακτικών προδικαστικών μέτρων επιτήρησης» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πρόκειται για το Green Paper on mutual recognition of non-custodial pre-trial supervision measures, Brussels 2004 COM(2004)562 def., http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0562en01.pdf.

116. Βλ. και την απόφαση *Caballero κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-2-2000 §§ 18-21, όπου κρίθηκε ότι παραβιάσθηκε το άρθρο 5 παρ.3 ΕΣΔΑ διότι δεν αναγνωρίσθηκε στον προσφεύγοντα το δικαίωμα της καταβολής εγγύησης, Stephen Jones (2003), Guilty until Proven Innocent? The Diminished Status of Suspects at the Point of Remand and as Unconvicted Prisoners, CLWR 32 (4): 399-417 (403).

ποθέτει την έκδοση δικαστικού εντάλματος. Το δικαστικό ένταγμα εκδίδεται από δικαστικούς λειτουργούς που περιβάλλονται με τις εγγυήσεις των άρθρων 87-91 Σ, πρέπει να φέρει αιτιολογία και να επιδοθεί. Εξαιρέση από τον πιο πάνω κανόνα ισχύει στην σύλληψη κατά την τέλεση αυτοφώρου εγκλήματος (242 ΚΠΔ). Οι παραβάτες της διάταξης του άρθρου 6 παρ.3 εδ.α' Σ, στην περίπτωση που παρέλθουν άπρακτες οι προθεσμίες που αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ.2 Σ (: δηλαδή όποιοι παραλείπουν να απολύσουν τον συλληφθέντα), τιμωρούνται σύμφωνα με το άρθρο 326 ΠΚ (: κατακράτηση παρά το Σύνταγμα). Επίσης υπέχουν πειθαρχική ευθύνη καθώς και προσωπική ευθύνη προς αποζημίωση¹¹⁷.

4. Παραπομπή «συντόμως»

Το Δικαστήριο δέχεται ότι η προθεσμία που θέτει ο χρονικός επιρρηματικός προσδιορισμός «συντόμως» (: aussitôt, promptly) είναι σχετική και κρίνεται με βάση τις περιστάσεις της υπόθεσης¹¹⁸. Βέβαια, ο γαλλικός όρος του κειμένου της Σύμβασης (: «aussitôt») έχει στενότερο περιεχόμενο έναντι του αγγλικού όρου (: «promptly»), σύμφωνα με την σκέψη 199 της απόφασης *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978. Ταυτόχρονα, επιβάλλεται η ερμηνεία της προθεσμίας να είναι στενή, κυρίως επειδή δεν επιτρέπεται να ιχθεί η ουσία του δικαιώματος της διάταξης 5 παρ.3 ΕΣΔΑ. Γι' αυτό, το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει ότι η έννοια «συντόμως» θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του σκοπού της παραγράφου 5 του άρθρου 5 που προβλέπει δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση αυθαίρετης σύλληψης και κράτησης (: *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-11-1988 § 58¹¹⁹).

Βέβαια, με αφορμή την απόφαση *Debboub alias Husseini Ali κατά Γαλλίας* της 9-11-1999 το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι έχει επίγνωση του γεγονότος ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου για ταχεία εκδίκαση της υπόθεσής του δεν μπορεί να παραβιάσει τις προσπάθειες των δικαστικών αρχών για την επιθυμητή εκτέλεση των καθηκόντων τους (: *Toth κατά Αυστρίας* της 12-12-1991 § 77). Εν προκειμένω η υπόθεση του προσφεύγοντα ήταν πολύπλοκη εξαιτίας

117. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλλάν-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 201-211.

118. Egbert Myjer (2000), The plain meaning of the word «promptly», σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (eds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 975-992 (984).

119. Οι τέσσερις προσφεύγοντες που είχαν συλληφθεί για θανατηφόρες τρομοκρατικές πράξεις στη Βόρεια Ιρλανδία, κρατήθηκαν όχι πέντε, αλλά επτά ημέρες πριν εμφανισθούν ενώπιον της αρμόδιας δικαστικής αρχής. Η βρετανική κυβέρνηση δικαιολόγησε τη βραδύτητα, κάνοντας λόγο για δυσχερείς συνθήκες σύλληψης από την αστυνομία των απαραίτητων στοιχείων περί της ενοχής, ενώ μεσολλαβούσε και σαββατοκύριακο. Περαιτέρω, η καθυστέρηση των έντεκα ημερών για να προσαχθεί ο προσφεύγων ενώπιον του αρμόδιου δικαστή δεν δικαιολογείται από το γεγονός ότι είχε συλληφθεί για παραβίαση του αντιτρομοκρατικού νόμου, καθώς δεν επιτρέπονται εξαιρέσεις στη μεταχείριση (: *Sadak κατά Τουρκίας* της 8-4-2004 §§ 61-64). Βλ. συνοπτική αναφορά στην απόφαση σε: Σαρμά (2004α): 923-926 και εκτενή παρουσίαση από Nigel Rodley (1990), *Torture et peines ou traitements inhumains ou dégradants là où des personnes sont privées de leur liberté*, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l'homme, Copenhagen-Oslo-Lund 1990, *Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination*, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 80-86 (82).

των πολλών συγκατηγορουμένων του (: a contrario *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 § 120¹²⁰). Εντούτοις, από τη δικογραφία προκύπτει ότι και οι δικαστικές αρχές δεν επέδειξαν την ενδεδειγμένη επιμέλεια. Χαρακτηριστικά ο προσφεύγων εξετάστηκε από τις ανακριτικές αρχές μόνο δύο φορές στο διάστημα της πενταετούς κράτησής του μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσής του. Τέλος, δεν φαίνεται από τη δικογραφία ότι ο προσφεύγων ευθύνεται ως προς την επιμήκυνση της διαδικασίας. Η αρχική ορθότητα της αιτιολογίας των αποφάσεων περί θέσης του προσφεύγοντα υπό προσωρινή κράτηση (: προστασία της δημόσιας τάξης, πρόληψη από την τέλεση νέων εγκλημάτων, εξασφάλιση της παρουσίας του υπό κράτηση προσώπου) εκλείπουν στην πορεία της μακράς κράτησής του, με αποτέλεσμα να επισυμβαίνει η παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ (§§ 39-48)¹²¹.

Η Επιτροπή έχει νομολογήσει ότι η περίοδος των τεσσάρων ημερών για συνηθισμένα εγκλήματα, ακόμη και σε εξαιρετικές περιπτώσεις, συμβαδίζουν με τον χρονικό ορίζοντα της διάταξης (: ΕΕΔΑ, *Egue κατά Γαλλίας* της 5-9-1988). Κράτηση μικρότερη των τεσσάρων ημερών δεν συνιστά απόκλιση (: ΕΕΔΑ *McConnell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 11-10-1990, dec.). Συνεπώς, κράτηση τεσσάρων ημερών και έξι ωρών ή οκτώ ημερών ξεπερνά τα όρια που επιτρέπει ο όρος «συντόμως» (: *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-11-1988 § 57 και *Filiz and Kalkan κατά Τουρκίας* της 20-6-2002 §§ 25-27 αντίστοιχα). Ως υπέρβαση του χρονικού περιορισμού της διάταξης 5 παρ.3 κρίνεται η καθυστέρηση των δεκαπέντε ημερών για να οδηγηθεί ο προσφεύγων ενώπιον δικαστικού αξιωματούχου (: *McGoff κατά Σουδίας* της 26-10-1984 § 27 και *Dalkilic κατά Τουρκίας* της 5-12-2002 §§ 21-23¹²²), όπως και η κρά-

120. Βλ. συνοπτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 591-612 (596). Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έκρινε ότι στοιχειοθετήθηκε, μεταξύ άλλων, παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, διότι η συνοδική περίοδος της κράτησης υπερέβαινε τα τέσσερα χρόνια και τον ένα μήνα, χωρίς να οφείλεται η επιμήκυνση της διαδικασίας στην πολυπλοκότητα της υπόθεσης ή σε παρελκυστική συμπεριφορά του προσφεύγοντα. Ταυτόχρονα έγινε δεκτός, για τους ίδιους λόγους, ο ισχυρισμός περί παραβίασης του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, που κατοχυρώνει το δικαίωμα εκδίκασης της υπόθεσης εντός ειλόγυ χρόνου, διότι στην παρούσα υπόθεση η κρίσιμη περίοδος υπολογίζεται σε πέντε χρόνια και δύο μήνες.

121. Εμπιστευτικές πληροφορίες, τις οποίες συνέλεξε η Αστυνομία του Παρισιού σε βάρος του Ιρακινού προσφεύγοντα, θεωρήθηκαν αρκετές για τον σχηματισμό βάσιμων ενδείξεων ότι υπήρχε ένα μεγάλο δίκτυο που παρείχε υλική υποστήριξη σε ένοπλες ισλαμικές δυνάμεις, με έδρα περιοχή του Παρισιού αλλά και με δραστηριότητα στην επαρχία. Η προανάκριση που διέταξε ο Εισαγγελέας κατ' αγνώστων για εγκλήματα που αφορούσαν σε παράνομη προμήθεια (πολεμικών) όπλων και εφοδίων και συνένωση συμμοριών προς τον σκοπό της τέλεσης τρομοκρατικών πράξεων και κληταποδοχής, σε σχέση ή συνεργασία με τρομοκρατικές ενέργειες, οδήγησε ταχέως στην απόδειξη της ύπαρξης διεθνούς δικτύου με πολυηπληδές διακλαδώσεις και επέτρεψε τον προσδιορισμό της ταυτότητας των κυριότερων προσώπων που συμμετείχαν στο δίκτυο, μεταξύ των οποίων και ο προσφεύγων. Αναλυτικά επιμέλεια και παρουσίαση της απόφασης από Κυριακή Γρηγορίου, ΠοινΔικ 2 (12): 1295-1296.

122. Ως αντίθετη με το άρθρο 5 παρ.3 κρίθηκε η καθυστέρηση προσαγωγής στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό των έντεκα ημερών (: *Yolcu κατά Τουρκίας* της 5-2-2002), των είκοσι τεσσάρων ημερών (: *Firat Κοç κατά Τουρκίας* της 5-6-2001), των είκοσι ημερών (: *Lalihan Ekinci κατά Τουρκίας* της 5-6-2001) και των δώδεκα ημερών (: *Z. E. και λοιποί κατά Τουρκίας* της 7-6-2001)· οι τρεις τελευταίες υποθέσεις έκλεισαν με φιλικό διακανονισμό. Βλ. επίσης και σκέψεις 60-66 της απόφασης *Altay κατά Τουρκίας* της 22-5-2001, όπου οι δεκατέσσερις ημέρες αξιολογήθηκαν ως υπερβολικά μεγάλο διάστημα, Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία

τηση μεταξύ επτά και δεκατεσσάρων ημερών πριν από τη συζήτηση στο στρατιωτικό ποινικό δικαστήριο, δοθέντος ότι ελήφθησαν υπόψη και οι ιδιαιτερότητες της ζωής στο στράτευμα (: *Van der Sluijs, Zuiderveld και Klappe κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 49 και *Duinhof και Duijf κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 41)¹²³.

5. Παραπομπή ενώπιον δικαστή

Συνάρτηση του σεβασμού της διάταξης του άρθρου 5 παρ.3 της Σύμβασης συνιστούν δύο βασικές προϋποθέσεις.

Πρώτον, η εμφάνιση του συλληφθέντος ενώπιον της δικαστικής αρχής γίνεται αυτεπάγγελτα, συνεπεία της σέρησης της ελευθερίας του συλληφθέντος, και όχι κατόπιν ειδικού αιτήματος του τελευταίου (: *De Jong, Baljet και Van den Brink κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 51). Προσαγωγή ενώπιον δικαστηρίου θεωρήθηκε και η επίσκεψη του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού στο νοσοκομείο, όπου κρατούνταν ο προσφεύγων, για να διενεργήσει τις προβλεπόμενες ανακριτικές πράξεις (: *Egmez κατά Κύπρου* της 21-12-2000 § 90)¹²⁴.

Και δεύτερον, ο εκπρόσωπος της δικαστικής αρχής, ενώπιον του οποίου παρουσιάζεται ο συλληφθείς –κατά το γράμμα της διάταξης ο «δικαστής ή έτερος δικαστικός λειτουργός νομίμως εντεταλμένος να εκτελεί δικαστικά καθήκοντα» (: *juge ou autre magistrat habilité par la loi à exercer des fonctions judiciaires, judge or other officer authorized by law to exercise judicial power*)– απολαμβάνει λειτουργικής ανεξαρτησίας¹²⁵, έναντι της εκτελεστικής εξουσίας και των διαδίκων μερών (: *Schiesser κατά Ελβετίας* της 4-12-1979 § 31), διατυπώνοντας αμερόληπτη κρίση (: *Assenov και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 22-10-1998 § 146)¹²⁶.

Κουτσοφλιανιώτη (2002γ), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μάιος-Ιούνιος 2001, ΕΕ-ΕυρΔ 4, σελ. 945-962 (947).

123. Jim Murdoch (1994), Article 5 of the European Convention on Human Rights. The protection of liberty and security of person, Strasbourg: Council of Europe Press, σελ. 34-35.

124. Βλ. σχετική αναφορά σε Βασίλη Χειρδάρη (2011α), Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή (εκδ. επιμ.), Ελευθερία-υπευθυνότητα-κράτος δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 205-232 (221).

125. Βλ. a contrario τις σκέψεις 228-239 της απόφασης *Pantea κατά Ρουμανίας* της 3-6-2003, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η σύλληψη του προσφεύγοντα με μόνη την παραγγελία του Εισαγγελέα συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, καθώς ο Εισαγγελέας, υπέχοντας ιεραρχική ευθύνη έναντι του Γενικού Εισαγγελέα και του Υπουργού Δικαιοσύνης, δεν έχαιρε της αναγκαίας ανεξαρτησίας από την εκτελεστική εξουσία, ώστε να θεωρείται νόμιμος δικαστικός λειτουργός κατά την έννοια του άρθρου αυτού. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση και των διατάξεων των παραγράφων 1, 4 και 5 του άρθρου 5 λόγω παράνομης παράτασης της εισαγγελικής παραγγελίας, λόγω στέρησης του δικαιώματος της άμεσης πρόσβασης σε δικαστή κατά τον χρόνο κράτησης και λόγω μη παροχής από το Ρουμανικό ποινικό δίκαιο αποτελεσματικού βοηθήματος για την αίτηση αποζημίωσης εξαιτίας της παράνομης κράτησης αντίστοιχα.

126. Συνεπώς, η άσκηση από το ίδιο πρόσωπο, υπό την ιδιότητα του εισηγητή στρατοδίκη (: *auditeur militaire*) καθηκόντων τόσο ανακριτή όσο και δημοσίου κατηγορού στα πλαίσια της ίδιας υπόθεσης, ενώ μάλλον, με βάση το βελγικό δίκαιο, δεν είναι ανεξάρτητος απέναντι στην εκτελεστική εξουσία, στο βαθμό που το εκάστοτε πρόσωπο διορίζεται και παύεται από το βασιλιά, ενώ κατά την άσκηση των καθηκόντων του υπάγεται υπηρεσιακά στον Υπουργό Δικαιοσύνης, επέφερε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, σύμφωνα με την σκέψη 38 της απόφασης *Pauwels κατά Βελγίου* της 26-5-1988. Επιπλέον, δε, η απόφαση του στρατοδικείου που καταδίκασε τον προσφεύγοντα, μόνιμο αξιωματικό του βελγικού στρατού, σε φυλάκιση έξι ετών

Διευθύνει, επίσης, τη διαδικασία σύμφωνα με τις συνήθεις δικονομικές εγγυήσεις και ελέγχει τόσο τη νομιμότητα όσο και την ουσία των λόγων της σύλληψης (: *Saraiva de Carvalho κατά Πορτογαλίας* της 22-4-1994 § 39). Ως εκ τούτου, δικαιούται να διατάξει την απελευθέρωση του συλληφθέντος, αν κρίνει ως αδικαιολόγητη την σύλληψη και την κράτησή του (: *T. W. κατά Μάλτας* της 29-4-1999, Ευρείας Σύνθεσης §§ 41-43). Ο δικαστικός έλεγχος, βέβαια, υπακούει απαρέγκλιτα στην αρχή του κράτους δικαίου που συνιστά θεμελιώδη αρχή σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπως αποτυπώνεται στο προοίμιο της Σύμβασης (: *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 § 55). Συνεπώς, ο δικαστικός έλεγχος θα πρέπει να είναι αποτελεσματικός και να διενεργείται υπό το φως των εγγυήσεων της ανεξαρτησίας, της αμεροληψίας και της νομιμότητας της διαδικασίας.

Το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει ότι εισαγγελική αρχή, που επιτελεί λειτουργία έρευνας και δίωξης στην ποινική διαδικασία ενεργώντας ως διάδικος, δεν δύναται να θεωρηθεί ως αρχή που ασκεί δικαστικό έργο κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ.3 της Σύμβασης, ακόμη και αν η εισαγγελική αυτή αρχή ενεργεί ως φρουρός του δημοσίου συμφέροντος¹²⁷. Έχει, επίσης, κριθεί ότι η διαδοχική άσκηση από τον ίδιο εισαγγελέα, αναφορικά με τον ίδιο κρατούμενο, αρμοδιοτήτων διωκτικού οργάνου και ανακριτή συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 (: *H. B. κατά Ελβετίας* της 5-4-2001 §§ 62-64)¹²⁸, εφόσον ο εισαγγελέας αυτός μπορεί να αποφαίνεται στην ίδια υπόθεση τόσο επί της διατήρησης της κράτησης όσο και επί της άσκησης ποινικής δίωξης και της παρακολούθησης αυτής¹²⁹. Έτσι, και στην απόφαση *Stephen Jordan No.1 κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-3-2000 (: σκέψεις 26-30) κρίθηκε ότι η προσωρινή κράτηση λιποτάκτη στρατιώτη μετά από διαταγή του επικεφαλής αξιωματικού, ο οποίος, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, συμμετέχει ενεργά στην ποινική διαδικασία, αντιβαίνει στη διάταξη του άρθρου 5 παρ.3 της Σύμβασης.

6. Δίκη «εντός λογικής προθεσμίας»

Το πρόσωπο που κρατείται έχει το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του «εντός λογικής προθεσμίας» (: *dans un délai raisonnable, within a reasonable time*) ή, εάν κάτι τέτοιο δεν

και πρόστιμο για πηλαστογραφία, χρήση πηλαστών εγγράφων και υπεξαίρεση σε βάρος του Δημοσίου, στηρίχθηκε μεταξύ άλλων στην κατάθεση του δικαστή, ο οποίος είχε κληθεί ως μάρτυρας. Βλ. εκτενή παρουσίαση της απόφασης σε: Ανθή Χατζηνώτα (1991α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουαρίου-Ιουνίου 1988, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 525-550 (540-543).

127. Βλ. επί του θέματος τις αποφάσεις *Eryk Kawka κατά Πολωνίας* της 27-6-2002 §§ 13-18, *Niedbala κατά Πολωνίας* της 4-7-2000 §§ 48-57 και *Dacewicz κατά Πολωνίας* της 2-7-2002 §§ 18-23.

128. Εν προκειμένω, η συμμετοχή του εισαγγελέα, ο οποίος κατά την ανάκριση συγκέντρωσε τη δικογραφία, στην σύνθεση του δικαστηρίου που αποφαινεται για την αποφυλάκιση του προσφεύγοντα συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ και δημιουργεί υποψίες για την ανεξαρτησία και αμεροληψία του δικαστηρίου. Επιγραμματική αναφορά στην απόφαση βλ. σε: Αικατερίνη Σγουριδίου-Αθανασία Κουτσουφλησιανιώτη (2002β), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 785-799 (785).

129. Διότι η άσκηση πολλαπλών αρμοδιοτήτων αντίκειται στην αρχή της αμεροληψίας (: *Huber κατά Ελβετίας* της 23-10-1990 §§ 42-43). Αρκεί η κατά νόμο δυνατότητα σωρευτικής άσκησης πλειόνων διακριτών κατά τη Σύμβαση αρμοδιοτήτων, χωρίς να απαιτείται, για να στοιχειοθετηθεί παραβίαση του άρθρου 5, και η πραγματική σύρρευση αυτών (: *Brincat κατά Ιταλίας* της 26-11-1992 § 20).

μπορεί να συμβεί, να αποφυλακισθεί ή να αφεθεί ελεύθερο με εγγύηση (: *Kaszczyniec κατά Πολωνίας* της 22-5-2007 § 57) ή περιοριστικούς όρους (: *Gatt κατά Μάλτας* της 27-7-2010 § 43, *Steel και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-9-1998 §§ 74-78, a contrario *Hashman and Harrup κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-11-1999 § 34).

Όπως έχει υποστηριχθεί, η αξίωση του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου συνιστά ένα αυτοτελές δικαίωμα και όχι απλώς και μόνο ένα από τα συστατικά της δίκαιης δίκης¹³⁰. Γι' αυτό έχει διατυπωθεί η θέση ότι από την απλή ανάγνωση του κειμένου του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ γίνεται ολοφάνερο ότι η «αρχή της ταχείας διεξαγωγής» ή «αρχή της ταχύτητας της ποινικής δίκης» όχι μόνο δεν θεμελιώνεται απλώς αντίθετα παραβιάζει την επιταγή του εν λόγω άρθρου, διότι το ατομικό δικαίωμα κάθε προσώπου να δικασθεί η υπόθεσή του εντός λογικής προθεσμίας σημαίνει προσαρμογή του χρόνου της δίκης στις υπερασπιστικές ανάγκες του κατηγορουμένου¹³¹. Υποστηρίζεται, ωστόσο, και η θέση ότι «η αρχή της ταχείας διεξαγωγής της δίκης ή της επιτάχυνσης συμπορεύεται καταρχάς τόσο με το συμφέρον της ολότητας όσο και με το συμφέρον του συγκεκριμένου ατόμου-κατηγορουμένου»¹³². Η πραγμάτωση της ποινικής διαδικασίας σε λογικά χρονικά πλαίσια αποτελεί, άλλωστε, υποχρέωση του εθνικού νομοθέτη που απορρέει από τις υπερεθνικές εμπέλειες δεσμευτικές διατάξεις της ΕΣΔΑ¹³³.

Ωστόσο, η ανάγκη εκδίκασης μιας υπόθεσης με ιδιαίτερη σπουδή (: «with particular/ all due expedition») δεν θα πρέπει να δημιουργεί προσκώματα στις προσπάθειες των δικαστικών αρχών να διενεργήσουν τα δέοντα με την κατάλληλη φροντίδα (: *Wemhoff κατά Γερμανίας* της 27-6-1968 § 17 και *Toth κατά Αυστρίας* της 12-12-1991 § 77).

Το «ηλελογισμένο της διάρκειας της κράτησης» (: reasonableness of the length of the detention) εξαρτάται, εν μέρει, και από την εύλογη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας. Γι' αυτό, εν πολλοίς, ο εύλογος χαρακτήρας της κράτησης κρίνεται με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία έχει υιοθετήσει η νομολογία του ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία της ταυτόσημης επιταγής του άρθρου 6 παρ.1 εδ. α' ΕΣΔΑ αναφορικά με τη διάρκεια του συνόλου της ποινικής διαδικασίας. Ο όρος «δίκη» δεν είναι επιτρεπτό να ερμηνεύεται στενά, διότι γίνεται αντιληπτή ως σύνολο (: *Wemhoff κατά Γερμανίας* της 27-6-1968 § 87, *Polonskiy κατά Ρωσίας* της 19-3-2009 § 132 και *Solmaz κατά Τουρκίας* της 16-1-2007 §§ 29 και 37). Οι ίδιες εγγυήσεις περί του ηλελογισμένου της διάρκειας της ποινικής δίκης επιφυλάσσονται και στην περίπτωση των ανηλικών σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και τους «Κανόνες του Πεκίνου» ή «Beijing Rules»¹³⁴.

130. Alistair Webster (2001), Delay and article 6 (1): an end to the requirement of prejudice?, CrimLR (2001): 786-793 (789).

131. Στέργιος Αλεξιάδης (1997), Το άρθρο 6.1 ΕυρΣΔΑ στην εθνική ποινική δίκη, ΕΕΕυρΔ 17 (1): 63-71 (70) και ο ίδιος (2006β), Ανακριτική, έκτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 74-76.

132. Αργύριος Καρράς (2007), Ποινικό δικονομικό δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 35-37.

133. Βλ. Φίλιππο Παπαδοπούλο (1995), Η παρέλκυση της ποινικής δίκης και η ΕυρΣΔΑ, Υπερ 5 (1): 183-197 (184).

134. Βλ. σχετικά Jackson John, Johnston Jennifer and Shapland Joanna (2003), Delay, Human Rights and the Need for Statutory Time Limits in Youth Cases, CrimLR 2003, σελ. 510-524 (515). Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (: άρθρο 40 (2) (6)) «[e]very child alleged as or accused of having infringed the penal law has at least the following guarantees: ... (ii) to have the matter determined

Η νομολογία του Δικαστηρίου, ερμηνεύοντας το άρθρο 6 παρ.1 εδ. α' της Σύμβασης, καθιέρωσε τέσσερα κριτήρια, ενόψει των οποίων αξιολογείται ο εύλογος χαρακτήρας της ποινικής δίκης. Έτσι, εξετάζεται κάθε φορά, σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης: α) η σημασία της επίδικης διαφοράς για τον προσφεύγοντα (: l' enjeu du litige)- β) το πολύπλοκο της υπόθεσης (: la complexité de l' affaire)- γ) η συμπεριφορά των αρμόδιων αρχών (: le comportement des autorités compétents)- και δ) η συμπεριφορά του προσφεύγοντα (: le comportement du requérant)¹³⁵. Μόνο στην υπόθεση *Stratégies et Communications και Dumoulin κατά Βελγίου* της 15-7-2002 το ΕΔΔΑ δεν μπόρεσε να εξετάσει τα κριτήρια που έχει θέσει η νομολογία του, διότι λόγω της μυστικότητας της ανάκρισης που επικαλήστηκε η βελγική κυβέρνηση δεν μπορούσε να προσκομισθεί από τους διαδίκους καμία ουσιαστική πληροφορία για την εξέλιξη της ανάκρισης, με συνέπεια το Δικαστήριο να αρκασθεί σε μια σφαιρική εκτίμηση (: évaluation globale).

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, αν και τα κριτήρια εφαρμογής του άρθρου 5 παρ.3 είναι συγκρίσιμα με εκείνα του άρθρου 6 παρ.1 της Σύμβασης, αφενός η εύλογη προθεσμία στην τελευταία αυτή διάταξη κρίνεται με λιγότερη αυστηρότητα και αφετέρου το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ.1 είναι ευρύτερο σε σχέση με το παραπάνω άρθρο, αφού αναφέρεται και σε αστικές και σε ποινικές υποθέσεις, ανεξάρτητα από το αν το πρόσωπο, στο οποίο αφορά, είναι ελεύθερο ή υπό κράτηση, με την έννοια ότι οι διαδικασίες πρέπει να καλύπτονται από αυτήν την εγγύηση (: *König κατά Γερμανίας* της 28-6-1978 § 96)¹³⁶.

Κατά συνέπεια, αναφορικά με τον ληλογισμένο χαρακτήρα της κράτησης, η νομολογία του ΕΔΔΑ καθιέρωσε περισσότερες και πιο σύνθετες προϋποθέσεις περί τη νομιμότητα μιας μακράς κράτησης. Πιο συγκεκριμένα, στην θεμελιώδη απόφαση *Neumeister κατά Αυστρίας* της 27-6-1968 (: § 2 στις σκέψεις επί των νομικών ζητημάτων) καθιερώθηκαν επτά κριτήρια, τα οποία θα πρέπει να αξιολογούνται σε σχέση με τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης¹³⁷, δηλαδή όχι in abstracto¹³⁸. Τα κριτήρια αυτά είναι: 1) η πραγματική διάρκεια της κράτη-

without delay», ενώ το άρθρο 20 των "Κανόνων του Πεκίνου" προβλέπει ότι «[e]very case shall from the outset be handled expeditiously, without any unnecessary delay».

135. Πιο αναλυτικά βλ. Μαρία Γαϊτανού (2006), Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 6 (4): 1519-1534 (1521-1522) = Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου (με αναφορές στη νομολογία του Αμερικανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), σε: Λ. Κοτσαλή-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα. 2007, ΠΟΙΝΙΚΑ 75, σελ. 79-153 (130-145).

136. Βλ. σχόλιο Ε. Καρανίκα στην ΑΠ1454/1997, ΕΕΕυρΔ 19 (4): 1004-1014 (1009). Βλ. επίσης Leonard Leigh (2001), The Right to a Fair Trial and the European Convention on Human Rights, in: David Weissbrodt (ed.), The Right to a Fair Trial. Articles 8, 10 and 11 of the Universal Declaration on Human Rights, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 653 επ.

137. Βλ. σχετικά *Kauczor κατά Πολωνίας* της 3-2-2009 § 52 και *Frydlander κατά Γαλλίας* της 27-6-2000 § 43.

138. Πιο αναλυτικά *Michta κατά Πολωνίας* της 4-5-2006 §§ 45 και 46 και *Giorgi Nikolaishvili κατά Γεωργίας* της 13-1-2009 § 75.

σας¹³⁹. 2) η διάρκεια της κράτησης σε συνάρτηση με την φύση της προσβολής, την ποινή που προβλέπεται και αναμένεται να επιβληθεί αφαιρουμένης της ήδη εκτιθείσας¹⁴⁰. 3) η υλική, ηθική και άλλης φύσης ζημία σε βάρος του κρατηθέντος εξαιρουμένων των φυσιολογικών επιπτώσεων της κράτησης· 4) η συμπεριφορά του κατηγορουμένου¹⁴¹. 5) οι δυσκολίες κατά την ανάκριση (: η πολυπλοκότητα ενόψει των πραγματικών περιστατικών, του αριθμού των μαρτύρων ή των κατηγορουμένων, της ανάγκης κτήσης αποδεικτικών μέσων από το εξωτερικό, κ.λπ.)¹⁴². 6) ο τρόπος διεξαγωγής της ανάκρισης¹⁴³. 7) η συμπεριφορά των δικαστικών αρχών σε σχέση με την αξιολόγηση των αιτήσεων αποφυλάκισης και την ολοκλήρωση της δίκης¹⁴⁴. Τα κριτήρια αυτά δεν απαιτείται να διερευνώνται σωρευτικά σε κάθε περίπτωση (: *a contrario Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 § 119¹⁴⁵).

139. Δεν τίθεται, ωστόσο, ένα απόλυτο χρονικό όριο που δεν είναι προσπελάσιμο. Ακόμη και στις περιπτώσεις κράτησης σχετικά σύντομης διάρκειας θα πρέπει να πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις (: *Belchen κατά Βουλγαρίας* της 8-4-2004 § 82 και *Patsuria κατά Γεωργίας* της 6-11-2007 § 66).

140. Κρίνοντας τη σχέση ανάμεσα στην ποινή και στην διάρκεια της κράτησης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το τεκμήριο της αθωότητας (: άρθρο 6 παρ.2 ΕΣΔΑ). Εάν η περίοδος της κράτησης σχεδόν ισούται με την αναμενόμενη ποινή, η αρχή του τεκμηρίου αθωότητας δύναται να μην συνεκτιμηθεί (: *Patsuria κατά Γεωργίας* της 6-11-2007 §§ 66-67 και *McKay κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-10-2006 § 41).

141. Διερευνάται, ειδικότερα, α) αν συνέβαλε στην καθυστέρηση της προδικασίας και της κύριας διαδικασίας· β) αν η διαδικασία καθυστέρησε λόγω αιτήσεων αποφυλάκισης εκκρεμούσης της δίκης, έφεσης ή άλλων ενδίκων μέσων· γ) αν ζήτησε να αποφυλακισθεί καταβάλλοντας εγγύηση ή υποβαλλόμενος σε άλλες εγγυήσεις ή περιοριστικούς όρους. Η άρνηση του κατηγορουμένου να συνεργασθεί με τα ανακριτικά όργανα ή η χρήση των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων συνιστούν προνόμια του κατηγορουμένου, για την απόδραση των οποίων ούτε ο τελευταίος δεν μπορεί να τιμωρηθεί ούτε η παράταση της κράτησης δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, εκτός και αν ο κατηγορούμενος ενεργεί καταχρηστικά (: *Ringeisen κατά Αυστρίας* της 19-3-1970 § 12).

142. Επίσης, δεν δύναται οι διάφορες δυσκολίες που συνδέονται με τη θέση σε εφαρμογή της διεθνούς δικαστικής συνδρομής (: μετάφραση εγγράφων, μεταφορά διά της διπλωματικής οδού, επανειλημμένες προσκλήσεις προς την εγκαλούσα να καταθέσει) να δικαιολογήσουν μια μακρά κράτηση. Βλ. σχετικά και Γιώργο Τριανταφύλλου (2009), Διεθνής δικαστική συνδρομή στην ποινική απόδειξη - Οι γενικές αρχές, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία - Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 173. Περισσότερο καταδεικνύουν την έλλειψη «ιδιαιτέρως επιμέλειας» (: «*diligence particulière*») που επέδειξαν οι εθνικές αρχές κατά το χειρισμό της υπόθεσης (: *Scott κατά Ισπανίας* της 18-12-1996 § 74), λαμβανομένης υπόψη της πολυπλοκότητας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της έρευνας (: *Letellier κατά Γαλλίας* της 26-6-1991 § 35 και *Van der Tang κατά Ισπανίας* της 13-7-1995 § 55). Αντίθεση προς την απαίτηση της «ιδιαιτέρως επιμέλειας» έχει κριθεί ότι συνιστά η αντί της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας υιοθέτηση από το δικαστή μίας κοινότυπης πατρών-απόφασης (: *a standard, template decision*), επί τη βάση προδιατυπωμένου και αόριστου υποδείγματος (: *Patsuria κατά Γεωργίας* της 6-11-2007 § 74 και *G.K. κατά Πολωνίας* της 20-1-2004 § 84).

143. Εδώ εκτιμάται το σύστημα της ανάκρισης που εφαρμόστηκε και ο χειρισμός της ανάκρισης από τις αρχές, δηλαδή η επιμέλεια διαχείρισης της υπόθεσης και ο τρόπος οργάνωσης της ανάκρισης.

144. Για παράδειγμα, η απεργία των φυλάκων, η στάση του κατηγορουμένου και οι εξαιρέσεις δικαστών δεν δικαιολογούν μία καθυστέρηση που μεσολόβησε από την αρχική σύλληψη του προσφεύγοντος στις 13 Δεκεμβρίου 1988 έως το πέρας της ανάκρισης στις 7 Νοεμβρίου 1991 (: *Muller κατά Γαλλίας* της 17-3-1997 § 48). Κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, τα κράτη δεν απαλλάσσονται των υποχρεώσεών τους επικαλούμενα τον φόρτο εργασίας των δικαστηρίων (: *Bezicheri κατά Ιταλίας* της 25-10-1989 § 25 και *Milasi κατά Ιταλίας* της 25-6-1987 § 18).

145. Στην περίπτωση αυτή κρίθηκε αρκετή, με βάση τα πραγματικά περιστατικά, η εξέταση της πολυπλοκότητας της υπόθεσης και της παρελκυστικής συμπεριφοράς του προσφεύγοντα, παράγοντες οι οποίοι δεν

5. Η εξέταση της νομιμότητας της κράτησης «εντός βραχείας προθεσμίας»

1. Ζητήματα ενεργητικής νομιμοποίησης

Σε αντιδιαστολή προς το άρθρο 5 παρ.3 που αναφέρεται στο δικαίωμα προσφυγής μόνο κατά σύλληψης ή κράτησης που έχει υποβληθεί για τους λόγους του άρθρου 5 παρ.1 περ. γ' ΕΣΔΑ, το άρθρο 5 παρ.4 εφαρμόζεται σε όλες τις (άλλες) περιπτώσεις σύλληψης ή κράτησης (: *Winterwerp κατά Ολλανδίας* της 24-10-1979 § 53 και *De Wilde, Ooms και Versyp («Vagrancy»)* κατά Βελγίου της 18-6-1971 § 73).

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έχει νομολογήσει ότι οι διατάξεις του άρθρου 5 παρ.4 της Σύμβασης εφαρμόζονται εξίσου: α) στον προσωρινώς κρατούμενο του ποινικού δικαίου (: *Schiesser κατά Ελβετίας* της 4-12-1979 §§ 39-41)· β) στον παράφρονα που έχει εγκλεισθεί στο νοσοκομείο κατόπιν διοικητικής ή δικαστικής απόφασης (: *Winterwerp κατά Ολλανδίας* της 24-10-1979 § 60)· γ) στον προσωρινώς κρατούμενο-αιτούντα αποφυλάκισης (: *Bezicheri κατά Ιταλίας* της 25-10-1989 § 21)¹⁴⁶. δ) στον υπό έκδοση τελούντα (: *Sanchez-Reisse κατά Ελβετίας* της 21-10-1986 §§ 44-45)· καθώς και ε) στον στρατιώτη που τελεί υπό αυστηρό περιορισμό λόγω παραβίασης κανόνα της στρατιωτικής πειθαρχίας (: *Engel κατά Ολλανδίας* της 8-6-1976 §§ 57 και 77). Δεν αφορά, ωστόσο, την ποινή φυλάκισης που επιβάλλεται στο τέλος μιας ποινικής διαδικασίας. Διότι στην περίπτωση αυτή ο έλεγχος που αποτελεί τη βάση θέσπισης της παραγράφου 4 έχει ενσωματωθεί σ' αυτήν την ίδια τη δικαστική απόφαση, με την οποία επιβάλλεται η ποινική καταδίκη (: *De Wilde, Ooms και Versyp κατά Βελγίου («Vagrancy»)* της 18-6-1971 § 76).

Είναι, βέβαια, αυτονόητο ότι η έννοια της «νομιμότητας» ή «κανονικότητας» της κράτησης (: *regularité, lawfulness*) πρέπει να έχει την ίδια σημασία στις παραγράφους 1 και 4 του άρθρου 5 της Σύμβασης. Δεν αποκλείεται, όμως, να συντρέχει περίπτωση συρροής και των δύο διατάξεων (: *Matznetter κατά Αυστρίας* της 10-11-1969 §§ 2-13 στο τμήμα των νομικών ζητημάτων). Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι διατάξεις του άρθρου 5 παρ.4 είναι *lex specialis* έναντι των απαιτήσεων του άρθρου 13 που είναι πιο γενικές (: *De Jong, Baljet και Van den Brink κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 60).

Τα βασικά πορίσματα της νομολογίας του Δικαστηρίου αναφορικά με τις εγγυήσεις της ενεργητικής νομιμοποίησης του άρθρου 5 παρ.4 συνοψίζονται στη σκέψη 129 της υπόθεσης *Svipsta κατά Λετονίας* της 9-3-2006. Πιο συγκεκριμένα, η τέταρτη παράγραφος του άρθρου 5 της Σύμβασης αναγνωρίζει:

δικαιολογούν το γεγονός ότι προσφεύγων κρατήθηκε για τέσσερα χρόνια και ένα μήνα και, ως εκ τούτου, τεκμηριώνουν την παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιουλίου-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 591-612 (596).

146. Στην προκειμένη περίπτωση το διάστημα των πέντε μηνών για την κρίση της νέας αίτησης αποφυλάκισης κρίθηκε ότι δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 5 παρ.4 ούτε δικαιολογείται επειδή ο ανακριτής συγκέντρωσε την προσοχή του σε πιο πολύπλοκες υποθέσεις, Χρίστος Γιακουμόπουλος (1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1989, ΕΕΕυρΔ 1: 197-207 (197-198).

α) τη δυνατότητα δικαστικής επανεξέτασης των ουσιαστικών και δικονομικών προϋποθέσεων της νομιμότητας της κράτησης (: *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-11-1988 § 55 και *a contrario Igdeli κατά Τουρκίας* της 20-6-2002 §§ 32-36¹⁴⁷).

Η επανεξέταση της υπόθεσης πρέπει να προβλέπεται η δυνατότητα έκδοσης ταχέως μίας δικαστικής απόφασης που θα διατάζει την παύση της κράτησης, αν αποδεικνύεται αυθαίρετη (: *Musial κατά Πολωνίας* της 25-3-1999 § 43 και *Baranowski κατά Πολωνίας* της 28-3-2000 § 68). Το δικαίωμα ασκείται περιοδικώς για τους εγκλείστους σε ψυχιατρικά καταστήματα και πραγματοποιείται με τη συνδρομή συνηγούρου (: *Megyeri κατά Γερμανίας* της 12-5-1992 § 22). Έχει, επίσης, νομολογηθεί ότι η στέρηση του δικαιώματος για περιοδικό έλεγχο της νομιμότητας της συνεχιζόμενης κράτησης του προσφεύγοντα επιβάλλεται να ερευνηθεί υπό το φως του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, εφόσον δεν εγείρεται διαφορετικό ζήτημα που θα μπορούσε να εξετασθεί σύμφωνα με την διάταξη της παραγράφου 4 του άρθρου 5, κατά την παράγραφο 33 της απόφασης *Easterbrook κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-6-2003¹⁴⁸. Στην τελευταία αυτή περίπτωση το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι η αδικαιολόγητη καθυστέρηση κατά την επιμέτρηση της ποινής της ισόβιας κάθειρξης αντιτίθεται στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ.1 της Σύμβασης, καθώς η επιμέτρηση της ποινής ως αναπόσπαστο τμήμα της απαγγελίας της ποινικής καταδίκης οφείλει να ολοκληρώνεται εντός ευλόγου χρόνου. Επιπλέον, δε, εφόσον η ποινή του προσφεύγοντα επιμετρήθηκε από όργανο της εκτελεστικής εξουσίας (Υπουργός Εσωτερικών), κατά παράβαση της διάκρισης των λειτουργιών, παραβιάσθηκε η διαδικαστική και ουσιαστική εγγύηση του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ να τύχει ο προσφεύγων κατά την ποινική του μεταχείριση μιας δημόσιας και επ' ακροατηρίω δίκης.

β) την κατοχύρωση αποτελεσματικής προστασίας (: *Artico κατά Ιταλίας* της 13-5-1980 § 33 και *Schöps κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 § 47)¹⁴⁹.

γ) την πρόβλεψη ενδίκων μέσων που πρέπει να συνοδεύεται από επαρκώς ρητές εγγυήσεις, η έλλειψη των οποίων συνεπάγεται ακυρότητα λόγω απαραδέκτου (: *E. κατά Νορβηγίας* της 29-8-1990 § 60 και *Sakik και λοιποί κατά Τουρκίας* της 26-11-1997 § 53).

Πρόκειται για πρόβλεψη «σε επαρκή βαθμό βεβαιότητας» περί την δυνατότητα άσκησης κατάλληλου ενδίκου μέσου κατά το εθνικό δίκαιο, η οποία καθορίζει την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος άσκησης ελέγχου της νομιμότητας της κράτησης καθώς και του δικαιώματος επανόρθωσης της ζημίας που προκλήθηκε από αυθαίρετη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας (: *R. M. D. κατά Ελβετίας* της 26-9-1997 §§ 51-55 και *Soumare κατά Γαλλίας* της 24-8-1998 § 43).

δ) ότι, καίτοι ο δεύτερος βαθμός δικαιοδοσίας για την εξέταση αιτήσεων αποφυλάκισης δεν είναι υποχρεωτικός, όπου προβλέπεται θα πρέπει να συνοδεύεται από εγγυήσεις όμοιες

147. Στέρηση του δικαιώματος που διατάσσει προσωρινή κράτηση συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 ΕΣΔΑ.

148. Ιωάννης Μπακόπουλος (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Υπόθεση *Easterbrook κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ΠοινΔικ 6 (7): 803-805.

149. Η έλλειψη νομικής πρόβλεψης σχετικά με την διαδικασία εγκλεισμού εκκρεμότητας έκδοσης συνεπάγεται παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 της Σύμβασης (: *Soldatenko κατά Ουκρανίας* της 23-10-2008 §§ 73-75), Ε.Η.Ρ.Λ.Ρ. 2009 (1): 114-117. Βλ. επίσης *Vilvarajah και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-10-1991 (§ 108 in fine), που δεν αποκλείει τιμώρηση με βάση και το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, όταν η έκδοση πρόκειται να γίνει σε χώρα, όπου υπάρχει σοβαρό ενδεχόμενο να μη γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα του υπό έκδοση ατόμου.

με τον πρώτο (: *Toth κατά Αυστρίας* της 12-12-1991 § 84, *Rutten κατά Ολλανδίας* της 24-7-2001 § 53 και *Lanz κατά Αυστρίας* της 31-1-2002 § 42)¹⁵⁰.

Πιο ειδικά, ως προς το δικαίωμα έφεσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και το άρθρο 5 παρ.4 ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει τέτοιο δικαίωμα κατά των αποφάσεων που διατάσσουν την επιβολή ή την συνέχιση της κράτησης, από τον σκοπό της διάταξης προκύπτει ότι η πρόβλεψη του άρθρου αυτού θα πρέπει να γίνεται σεβαστή από τα εφετεία, εφόσον προβλέπεται έφεση κατά απόφασης (: *Rutten κατά Ολλανδίας* της 24-7-2001 § 53 και *Navarra κατά Γαλλίας* της 27-10-1993 § 28).

ε) ότι οι διαδικασίες που προβλέπει το άρθρο 5 παρ.3 δεν είναι απαραίτητο να απολαμβάνουν των ίδιων εγγυήσεων με το άρθρο 6 παρ.1 για την αστική και ποινική δικαιοδοσία, καθώς οι δύο διατάξεις επιδιώκουν διαφορετικούς στόχους¹⁵¹ (: *Reinprecht κατά Αυστρίας* της 15-11-2005 § 39).

στ) την αποτελεσματική ακρόαση από τον εθνικό δικαστή στην περίπτωση έφεσης, απόφασης περί παράτασης ή λήξης της προσωρινής κράτησης (: *Z. R. κατά Πολωνίας* της 15-1-2002 που έκλεισε με φιλικό δικανονισμό) με ή χωρίς την παράσταση νομικού εκπροσώπου (: *John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-2-1996 § 62, *Magee κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-6-2000 § 41, *Waite κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-12-2002 §§ 58-60, a contrario *Salara κατά Πολωνίας* της 19-12-2002 §§ 71-74, *Kawka κατά Πολωνίας* της 9-1-2001 §§ 53-61 και *Trzaska κατά Πολωνίας* της 11-7-2000 §§ 70-79)¹⁵².

Ενώ το άρθρο 5 παρ.4 δεν επιβάλλει στον δικαστή την υποχρέωση να διέρχεται λεπτομερώς των επιχειρημάτων επί των ισχυρισμών του προσφεύγοντα κρατουμένου, οι εγγυήσεις του αυτού άρθρου θα στερούνταν της ουσίας τους, εάν ο δικαστής, βασιζόμενος στο εθνικό δίκαιο και την πρακτική, θα αξιολογούσε ως άσχετα ή θα απέρριπτε συγκεκριμένα γεγονότα σχετικά με τη νομιμότητα της στέρτηκής της ελευθερίας ποινής ενόψει του άρθρου 5 παρ.1 (: *Nikolova κατά Βουλγαρίας* της

150. Εφόσον ο έλεγχος σε δεύτερο βαθμό της νομιμότητας της απόφασης περί την κράτηση προβλέπεται περιορισμένος από τις διατάξεις της εσωτερικής νομοθεσίας προσβάλλεται ευθέως το άρθρο 5 παρ.4 της Σύμβασης (: *Thynne, Wilson και Gunnell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-10-1990 §§ 76-77), Γιακουμόπουλος-Σανσονέτης (1993): 229-231.

151. Θα πρέπει να πρόκειται για δικαστικές εγγυήσεις που παρέχουν εχέγγυα επαρκή σε σχέση με το είδος της στέρτησης της ελευθερίας που εξετάζεται (: *D. N. κατά Ελβετίας* της 29-3-2001 § 41), δηλαδή σε σχέση με τη φύση των συνθηκών, υπό τις οποίες λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες (: *Megyeri κατά Γερμανίας* της 12-5-1992 § 22). Σε κάθε περίπτωση, οι διαδικασίες θα πρέπει να τυχάνουν, κατά το μέγιστο δυνατό, των εγγυήσεων μίας δίκαιης δίκης (: *Lietzow κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 § 44 και *Schöps κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 § 44).

152. Και στην ελληνική θεωρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η σημασία της υπεράσπισης δεν εξαντλείται στην ανάδειξη των ισχυρισμών και επιχειρημάτων του κατηγορουμένου, ώστε να εξισορροπείται η αντίθετης κατεύθυνσης προσπάθεια της κατηγορίας. Η υπεράσπιση ανάγεται σε εγγύηση της προσωπικής ασφάλειας και ελευθερίας, σε θεσμό προστασίας του κατηγορουμένου in concreto και κάθε ανθρώπου in abstracto, από τον κίνδυνο καταχρηστικής ή κατά πρόφαση άσκησης της ποινικής δίωξης και της δικαιοδοσίας. Η υπεράσπιση δεν έχει μόνο αμυντικό και αρνητικό χαρακτήρα, να εμποδίσει δηλαδή την κακοδικία, αλλά πρωταρχικά θετικό περιεχόμενο: να εξασφαλίσει τη λειτουργία της ποινικής δίκης ως διαδικασίας προστασίας του ατόμου από τον κίνδυνο της κατάχρησης εξουσίας. Η υπεράσπιση δεν αποτελεί διαδικαστικό τύπο αλλά ουσιαστική εγγύηση, Χριστόφορος Αργυρόπουλος (1997), Ο θεσμικός ρόλος του συνηγόρου στην ποινική δίκη, ΠoinXp MZ' (7): 929-936 (934).

25-3-1999 § 61). Στο ίδιο πνεύμα κρίνεται ότι αντίκειται στο άρθρο 5 παρ.4 της Σύμβασης αόριστη κάθειρξη σε συνδυασμό με την έλλειψη δυνατότητας των καταδικασθέντων να προσφύγουν σε δικαστήριο που θα αποφανθεί για τη νομιμότητα της κράτησής τους (: *Hussain κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1996 § 53)¹⁵³. Την ίδια κρίση διατύπωση το ΕΔΔΑ και στην σκέψη 32 της απόφασης *Curley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-3-2000, όπου ο προσφεύγων, ηλικίας δεκαεπτά ετών, ο οποίος καταδικάσθηκε για ανθρωποκτονία και του επιβλήθηκε η ποινή της αόριστης κάθειρξης (: «detention at Her Majesty's pleasure»), δεν είχε την δυνατότητα να προσβάλει την παράταση της κράτησής του (: έτσι και η *Singh κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-12-1996 § 66).

Ζ) τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ακρόασης, εφόσον η κράτηση ενός ατόμου υπάγεται στο άρθρο 5 παρ.1 περ. γ' (: *Kampanis κατά Ελλάδας* της 13-7-1995 § 47 και *Wloch κατά Πολωνίας* της 9-10-2000 § 126)¹⁵⁴.

και η) ότι η διαδικασία της έφεσης θα πρέπει να διέπεται από την αρχή της ισότητας των όπλων ανάμεσα στους διαδίκους, δηλαδή τον δημόσιο κατήγορο και τον κατηγορούμενο (: *Nikolova κατά Βουλγαρίας* της 25-3-1999 § 58).

Παρόμοιες αρχές προβλέπει και η Απόφαση (65) 11 της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υιοθετήθηκε στις 9-4-1965, σύμφωνα με την οποία, προβλέπονται ικανές εγγυήσεις για να προλαμβάνεται η επέκταση της κράτησης πέρα από όσο είναι αυστηρά αναγκαίο. Οι προφυλάξεις που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη είναι οι ακόλουθες: α) περιορισμός της περιόδου κράτησης καθορισμένος από το νόμο ή από δικαστική αρχή, β) αυτεπάγγελτη αναθεώρηση κατά τακτά διαστήματα, γ) δικαίωμα έφεσης σε δικαστική αρχή, δ) δικαίωμα συμπάρστασης από νομικό σύμβουλο¹⁵⁵.

Μάλιστα στην σκέψη 70 της απόφασης *Hutchison Reid κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 20-2-2003 κρίθηκε ότι η επιβολή βάρους απόδειξης στον κρατούμενο, ώστε να αποδείξει για ποιο λόγο θα έπρεπε να έχει αποφυλακισθεί ή για ποιο λόγο δεν τεκμηριώνεται κίνδυνος διαφυγής, δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 5 παρ.4 της Σύμβασης (: *Nikolova κατά Βουλγαρίας* της 25-3-1999 § 59 και *Iljkon κατά Βουλγαρίας* της 26-7-2001 § 99).

Και υπό το άρθρο 5 παρ.4 ΕΣΔΑ θα πρέπει η διαδικασία που λαμβάνει χώρα να υπακούει στις αρχές της κατ' αντιδικία διεξαγωγής και της ισότητας των όπλων (: *Grauzinis κατά Λιθουανίας* της 10-10-2000 § 31). Η δυνατότητα του υπό κράτηση προσώπου να κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας

153. Βλ. αναλυτικά Αικατερίνη Σγουρίδου (1997), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 1996, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 181-190 (189).

154. Θα πρέπει να γίνεται σεβαστή η αρχή της κατ' αντιμωλίαν διεξαγωγής της δίκης. Αυτό σημαίνει ότι υπό φυσιολογικές περιστάσεις ο κρατούμενος δικαιούται να εκπροσωπείται από συνήγορο και να καλεί και να εξετάζει μάρτυρες (: *Hussain και Singh κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1996 §§ 60 και 68). Απαγορεύεται, δηλαδή, η κράτηση incommunicado (: *Young, James και Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 13-8-1981 § 49 και *Brannigan και McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-5-1993 §§ 62-63). Απαραίτητη προϋπόθεση, συνεπώς, συνιστά η δυνατότητα του κρατούμενου να έχει πρόσβαση στο φάκελο της υπόθεσης, ώστε να έχει την ευκαιρία να υποβάλει τις παρατηρήσεις του στα στοιχεία εκείνα που στοιχειοθετούν την αναγκαιότητα της κράτησης εναντίον του ή της παράτασης αυτής, όπως αναφέρεται στην σκέψη 39 της απόφασης *Garcia Alva κατά Γερμανίας* της 13-2-2001. Με την τελευταία συντάσσονται οι αποφάσεις *Schöps κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 §§ 52-55 και *Lietzow κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 §§ 47-48, σύμφωνα με τις οποίες κάμπτεται το δικαίωμα άμυνας του συνηγούρου του προσφεύγοντα και πλήττεται η αρχή της ισότητας των όπλων.

155. Αναλυτικά η Απόφαση σε: Αλεξιάδης (2006α): 25-26.

προϋποθέτει ότι αφενός έχει ενημερωθεί για την ολοκλήρωση των δικονομικών ενεργειών που θεωρούνται λογικώς πρότερο για την άσκηση των ενδίκων μέσων του και αφετέρου του παρέχεται η δυνατότητα να τις προσβάλλει (: *Brandstetter κατά Αυστρίας* της 28-8-1991 § 67 και *Garcia Alva κατά Γερμανίας* της 13-2-2001 § 39). Η παράλειψη κοινοποίησης των προτάσεων του εισαγγελέα, για παράδειγμα, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4, υπό την προϋπόθεση ότι δεν εισφέρουν κανένα νέο στοιχείο που να επιτρέπει την μάχιμη εναντίωση του προσφεύγοντα (: *Moser κατά Αυστρίας* της 13-4-1994 dec. και a contrario *Lanz κατά Αυστρίας* της 31-1-2002 § 43), αν και το εάν προσβάλλεται η όχι η θέση του δημοσίου κατηγορού είναι ζήτημα της υπεράσπισης να το κρίνει (: *Bulut κατά Αυστρίας* της 22-2-1996 § 49).

Παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 ΕΣΔΑ συνιστά και η καθυστερημένη ενημέρωση του δικηγόρου των προσφευγόντων, σε βάρος των οποίων διατάχθηκε ομαδική απέλαση, αντίθετη στο άρθρο 4 του Τέταρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, για την έκβαση των γεγονότων, με αποτέλεσμα, σε περίπτωση που αποφάσιζε να καταθέσει έφεση, αυτή θα ήταν άνευ ουσίας, αφού η συζήτησή της θα λάμβανε χώρα μία μέρα μετά την απέλαση των εντολήων του (: *Čonka κατά Βελγίου* της 5-2-2002 §§ 60-63)¹⁵⁶.

2. Η έννοια του δικαστηρίου και οι εξουσίες του

Το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει μια ουσιαστική έννοια του «δικαστηρίου». Δεν απαιτεί η δικαστική αρχή να είναι ενσωματωμένη στην τακτική δικαιοδοτική δομή της χώρας (: *De Wilde Ooms και Versyp κατά Βελγίου* («*Vagrancy*») της 18-6-1971 § 77). Αρκεί η αρχή αυτή να διαθέτει μια πραγματική εξουσία λήψης απόφασης, και όχι απλής διαπίστωσης ή διαμεσολάβησης (: *Weeks κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-3-1987 § 61), μη εξαρτώμενης από την εκτελεστική εξουσία (: *Dalkilic κατά Τουρκίας* της 5-12-2002 §§ 24-28). Επίσης, θα πρέπει να ενεργεί σύμφωνα με προβλεπόμενη εκ των προτέρων διαδικασία διασφαλίζουσα θεμελιώδεις εγγυήσεις –όπως η αντίκρουση (: *Sanchez-Reisse κατά Ελβετίας* της 21-10-1986 § 51)¹⁵⁷ μέσω της δυ-

156. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 671-686 (673-674).

157. Αυτό καθίσταται εμφανέστατο στην υπόθεση *Καμπάνης κατά Ελλάδας* της 13-7-1995 § 58, όπου δεν επιτράπη στον κατηγορούμενο να εμφανισθεί ενώπιον του δικαστικού συμβουλίου, το οποίο θα αποφάσιζε αν είχαν συμπληρωθεί τα ανώτατα όρια της προσωρινής κράτησης που προβλέπει το Σύνταγμα. Συνεπώς, παραβιάσθηκε η αρχή της ισότητας των όπλων, καθώς ο κατηγορούμενος δεν είχε άλλως τη δυνατότητα να απαντήσει στις προτάσεις του εισαγγελέα (: παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 ΕΣΔΑ), Δημήτρης Συμεωνίδης (2006), Οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης από τα ποινικά δικαστήρια, σε: Π. Νάσκου-Περράκη και Γιάννη Κιτσιάκι (εκδ. επιμ.), Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 148-168 (157-161) και Στέφανος Σταύρος (1996), Νομολογία Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου: Προσφυγή Καμπάνης κατά της Ελλάδος και Παρατηρήσεις απ' αυτής, ΠoinXp ΜΣΤ', σελ. 147-152. Εν προκειμένω αναγνωρίζεται ότι ο προσφεύγων κρατείτο επί τη βάση τριών διαδοχικών ενταλημάτων, καθένα από τα οποία όριζε διαφορετική χρονική αφετηρία για τον υπολογισμό της διάρκειας της προσωρινής κράτησης. Συναφής είναι η σχετικά πρόσφατη απόφαση *Martin Bala κατά Ελλάδας* της 1-7-2010, στην παράγραφο 25 της οποίας επαναλαμβάνεται το διατακτικό της απόφασης *Καμπάνης κατά Ελλάδας*. Επίσης, συμπληρώνει ότι η διάταξη του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ είναι *lex specialis* σε σχέση με τα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ (: σκέψη 27). Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε ΝοΒ 58 (2010): σελ. 1567-1571 με σχόλιο Εβίτας Σαλαμούρα.

νατότητας να ακουσθεί ο κρατούμενος είτε αυτοπροσώπως είτε, όπου αυτό είναι αναγκαίο, δι' αντιπροσώπου, η πρόσβαση του ενδιαφερομένου στον φάκελο (: *Lamy κατά Βελγίου* της 30-3-1989 § 29) και η πραγματική δικηγορική συνδρομή (: *Bouamar κατά Βελγίου* της 29-2-1988 § 60). Δεν αποκλείεται, ωστόσο, καταρχήν η προσφυγή ενώπιον της δικαστικής αρχής να λαμβάνει δημοσιότητα, αν και εξαρτάται από το έννομο συμφέρον που προβάλλει ο προσφεύγων (: *Neumeister κατά Αυστρίας* της 17-6-1968 § 23) και εξετάζεται υπό το φως των περιστάσεων κάθε περίπτωσης (: *Nikolova κατά Βουλγαρίας* της 25-3-1999 § 62). Κατά το Δικαστήριο, συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 ΕΣΔΑ η περίπτωση προσφεύγοντος, υπόπτου για την τέλεση αδικήματος σε πλείονα καντόνια, ο οποίος μεταφερόταν κρατούμενος από περιοχή σε περιοχή κατά τρόπο, που το αρμόδιο να επιληφθεί επί της κράτησής του δικαστήριο μεταβαλλόταν μαζί με το λόγο κράτησής του που άλλαζε από καντόνι σε καντόνι (: *R. M. D. κατά Ελλάδας* της 26-9-1997 § 54). Διότι, τα δικαστήρια έχουν την υποχρέωση να οργανώνουν το δικαστικό τους σύστημα με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμπορεύονται με τις εγγυήσεις της Σύμβασης.

Τέλος, δεν επιτρέπεται να συρρικνωθούν ή να καταργηθούν οι εγγυήσεις του φυσικού δικαστή, όπως ορίζει το άρθρο 5 παρ.4 της Σύμβασης, ούτε στην περίπτωση που συντρέχουν λόγοι εθνικής ασφάλειας. Για παράδειγμα, σε περίπτωση κράτησης προς απέλαση για λόγους εθνικής ασφάλειας, το ΕΔΔΑ έχει νομολογήσει ότι δεν επιτρέπεται: α) αφενός να υποκατασταθεί το δικαστήριο από μία συμβουλευτική επιτροπή, έστω και αν η επιτροπή αυτή αποτελείται από δικαστικούς λειτουργούς, η οποία απλώς γνωμοδοτεί, και μάλιστα μυστικά, χωρίς να ακούσει στον ενδιαφερόμενο (: *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996, Ευρείας Σύνθεσης, § 127)· και β) αφετέρου να μην παρέχεται καμία δυνατότητα δικαστικής προστασίας, να μην αιτιολογείται ειδικώς και εμπειριστατικώς η απόφαση απέλασης και να μην παρέχεται στον προσφεύγοντα καμία δυνατότητα επικοινωνίας ακόμη και με συνήγορο (: *Al-Nashif κατά Βουλγαρίας* της 20-6-2002 §§ 94-98). Η αμεροληψία του δικαστή τεκμαίρεται μέχρι αποδείξεως του εναντίου (: *Castillo Algar κατά Ισπανίας* της 28-10-1998 § 44).

3. Το περιεχόμενο της προσφυγής επί της νομιμότητας

Μία προσφυγή επί της νομιμότητας της κράτησης είναι παραδεκτή και ουσία βάσιμη, όταν είναι επαρκώς συγκεκριμένη (: *Yağci και Sargin κατά Τουρκίας* της 8-6-1995 § 42). Ο έλεγχος της νομιμότητας της κράτησης είναι τόσο τυπικός όσο και ουσιαστικός. Η έλλειψη, από το δικόγραφο της προσφυγής, νομολογιακού προηγούμενου συνεπάγεται την αοριστία και το απαράδεκτο της προσφυγής (: *Sakik και λοιποί κατά Τουρκίας* της 26-11-1997 § 53). Η προσφυγή απαιτείται να κατατείνει στην έναρξη μίας νέας διαδικασίας δικαστικής εξακρίβωσης της νομιμότητας του μέτρου, χωρίς, ωστόσο, να δικαιολογείται η υποβολή αιτήματος επί της σκοπιμότητας. Ως νομιμότητα νοείται τόσο η δικονομική όσο και η ουσιαστική, σύμφωνα με τις σκέψεις 52, 57-58 και 61 της απόφασης *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-11-1981, στην οποία κρίθηκε ότι η προσφυγή απαιτείται να ασκείται παραδεκτώς κάθε φορά που μεταβάλλεται η κατάσταση του κρατούμενου και καθίσταται μη θεμιτή η κράτησή του με βάση το άρθρο 5 παρ.1, ειδικά στις περιπτώσεις ψυχικώς νοσούντων κρατούμενων, όπου προβλέπεται ο περιοδικός έλεγχος της συνέχισης της κράτησης.

4. Η έννοια της «βραχείας προθεσμίας»

Αφενός η εξέταση της νομιμότητας της κράτησης υπό το φως του άρθρου 5 παρ.4 «εντός βραχείας προθεσμίας» (: à bref délai, speedily) και αφετέρου η παραπομπή ενώπιον δικαστή «συντόμως» και η δίκη «εντός λογικής προθεσμίας» υπό το άρθρο 5 παρ.3 της Σύμβασης συνηγορούν υπέρ της σύντομης διάρκειας του συνόλου της ποινικής διαδικασίας (: *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998 § 123)¹⁵⁸. Η εύλογη δικαστική διεκπεραίωση μιας υπόθεσης διαφυλάσσει τον κατηγορούμενο, ώστε να μην τύχει, κατά τη διάρκεια της κράτησής του, απειλητικής για τη ζωή του ή άλλης σοβαρής κακομεταχείρισης που θα συνεπαγόταν παραβίαση των θεμελιωδών εγγυήσεων των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 76)¹⁵⁹.

Το Δικαστήριο δεν αντιλαμβάνεται τη «βραχεία προθεσμία» ούτε αφηρημένα ούτε όμως και αριθμητικά, αλλά την αξιολογεί με βάση τις περιστάσεις της κάθε υπόθεσης που άγεται ενώπιόν του. Για παράδειγμα, έκρινε ως υπερβολική την προθεσμία των 46 ημερών (: *Sanchez-Reisse κατά Ελβετίας* της 21-10-1986 § 60). Το περιεχόμενο της έννοιας της βραχείας προθεσμίας εξειδικεύεται εκτενώς ειδικά σε περιπτώσεις εγκλεισμού ατόμων με ψυχική ασθένεια, όπως αναπτύσσεται πιο κάτω στον οικείο τόπο. Στην σκέψη 42 της απόφασης *Blackstone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-6-2005¹⁶⁰ το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει ότι, σύμφωνα με την ερμηνεία της Σύμβασης από τα όργανα αυτής, ο όρος «speedily» μεταφράζεται όχι μόνο ως υποχρέωση των αρμόδιων δικαστηρίων να εκδίδουν τάχιστα τις αποφάσεις τους αλλά και όπου έχει θεσπισθεί ο αυτεπάγγελτος επανέλεγχος της νομιμότητας της κράτησης οι αποφάσεις των δικαστικών οργάνων θα πρέπει να εκδίδονται εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Γεγονός παραμένει ότι το ερώτημα εάν οι περίοδοι συμμορφώνονται με την επιταγή του χρόνου –όπως και με τη ρήτρα του ευλόγου χρόνου στα άρθρα 5 (3) και 6 (1)– θα πρέπει να εξετάζεται υπό το φως των συνθηκών της κάθε υπόθεσης. Το Δικαστήριο, άλλωστε, έχει δηλώσει ότι δεν θα προσπαθήσει να νομολογήσει ποιο είναι το μέγιστο αποδεκτό διάστημα ειδικά ανάμεσα στις επιθεωρήσεις της κράτησης που λαμβάνουν χώρα αυτεπάγγελτα στην περίπτωση αυτή της κατηγορίας του προσφεύγοντα που εκτίει στερητική της ελευθερίας του ποινή, κρίνοντας ότι το σύστημα διαθέτει ευελιξία που αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα της κατάστασης, δηλαδή ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις προσωπικές περιστάσεις του κάθε κρατουμένου που βρίσκεται υπό αναθεώρηση (: *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-7-2001 § 38).

158. Έτσι, και στην απόφαση *Baranowski κατά Πολωνίας* της 28-3-2000 (: σκέψη 76) κρίθηκε ότι επέφερε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 της Σύμβασης το γεγονός ότι ο προσφεύγων, ο οποίος κρατήθηκε προσωρινά χωρίς την επίκληση συγκεκριμένης διάταξης, προκειμένου να αμφισβητήσει το ένταλμα για την προσωρινή κράτησή του, έπρεπε να ακολουθήσει μία διαδικασία πολύπλοκη και χρονοβόρα (: συνολικά έξι μήνες, μη εξαιρουμένης της ιατρικής πραγματογνωμοσύνης που χρειάστηκε έξι εβδομάδες για να ολοκληρωθεί).

159. Κατά συνέπεια, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.4 η απόλυση των κρατουμένων πριν καν αποφανθεί το αρμόδιο δικαστήριο επί της αιτήσεως habeas corpus (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 § 45).

160. Αναλυτικά η απόφαση σε E.H.R.R. 2006, 42 (2): 55-58.

5. Η προδικασία υπό την σκέπη του άρθρου 6 της Σύμβασης

Η σύλληψη και η κράτηση συνιστούν δικονομικές ενέργειες της προδικασίας που εντάσσονται στην ποινική διαδικασία, τη νομιμότητα των οποίων διασφαλίζουν οι εγγυήσεις του άρθρου 6 της Σύμβασης. Το κείμενο της Σύμβασης, ωστόσο, δεν διευκρινίζει εάν οι δικονομικές ενέργειες της προδικασίας μπορούν να τύχουν των προνομίων που κατοχυρώνει το άρθρο 6 αυτής. Η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της διάταξης στις δικαστικές αποφάσεις «επί του βασίμου πάσης εναντίον του (προσώπου) κατηγορίας».

Σε δογματικό επίπεδο έχουν διατυπωθεί τρεις απόψεις. Κατά μία άποψη, το άρθρο 6 παρ.1 δεν εφαρμόζεται σε διαδικασίες που δεν αφορούν τη βασιμότητα της κατηγορίας ούτε την ενοχή ή την ποινή. Τέτοιες διαδικασίες στο πλαίσιο του ελληνικού ποινικού δικονομικού δικαίου είναι η προδικασία και η διαδικασία ενώπιον των συμβουλίων, καθώς και οι διαδικασίες οι σχετικές με την εκτέλεση των ποινών που έχουν επιβληθεί¹⁶¹. Κατ' άλλη άποψη, οι τρεις παράγραφοι του άρθρου 6 εφαρμόζονται κυρίως στη δίκη στο ακροατήριο (λ.χ. δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης από δικαστήριο, δημόσια έκδοση της απόφασης), αλλά εκτείνονται και στην προδικασία, στο μέτρο που τούτο είναι αναγκαίο (λ.χ. διάρκεια προσωρινής κράτησης για εύλογο χρόνο, διάθεση χρόνου προετοιμασίας της υπεράσπισης, παράσταση διερμηνέα, τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου)¹⁶². Ωστόσο, η νομολογία του Αρείου Πάγου κείται υπέρ της αναλογικής εφαρμογής του άρθρου 6 στην προδικασία (: ΒουλΠΠ 1260/2000)¹⁶³. Βέβαια, η θέση του βουλεύματος περί αναλογική εφαρμογή του άρθρου 6 στην προδικασία ανατρέπει την αιτιολογία του, διότι δέχεται ότι η Σύμβαση δεν διακρίνει μεταξύ προδικασίας και διαδικασίας. Συνεπώς, δεν χωρεί αναλογική εφαρμογή, η οποία θα

161. Σπινέλλης (1998): 11.

162. Αλεξιάδης (1990): 49-57 (53). Άλλωστε, δεδομένου ότι το σημείο έναρξης και λήξης της ποινικής διαδικασίας δεν μπορεί να είναι το ίδιο σε όλες τις περιπτώσεις και ούτε αναγκαστικά συμπίπτει με την τυπική έναρξη και λήξη της ποινικής δίκης, γίνεται δεκτό ότι λαμβάνεται τελικά υπόψη το χρονικό σημείο, από το οποίο αρχίζουν να γίνονται αισθητές στον ενδιαφερόμενο οι συνδεόμενες με την κατηγορία, κατά την έννοια του άρθρου 6, ενέργειες του κρατικού μηχανισμού, Sergio Bartole, Benedetto Conforti, Guido Raimondi (2001), *Commentario alla Convenzione Europa per la tutela dei diritti, dell' uomo e delle libertà fondamentali*, Padova: CEDAM, σελ. 210. Συνεπώς, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εγκλείουν και την προδικασία.

163. Όπως έγινε δεκτό εν προκειμένω «οι περί ευθυδικίας (χρηστής δίκης) ειδικότερες εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ.3 της Συμβάσεως της Ρώμης 1950, οι οποίες δεν διακρίνουν μεταξύ προδικασίας και κύριας διαδικασίας στην ποινική δίκη ... εφαρμόζονται στη δίκη κυρίως στο ακροατήριο και αναλογικώς μόνο στη μη επιβαλλόμενη από την Σύμβαση προανάκριση, όταν και όπου η τελευταία αυτή προβλέπεται προς βάσανο της κατηγορίας σε προανακριτικό στάδιο, τόσο υπέρ του νόμου όσο και υπέρ του κατηγορουμένου προσώπου. Η ανάλογη εφαρμογή ιδίως συμβαίνει όταν στο στάδιο της προδικασίας λαμβάνονται δικαστικά μέτρα κατά της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας του κατηγορουμένου (άρθρο 5 της Συμβάσεως), οπότε αυτός πρέπει προηγουμένως να ακουσθεί», ΕλλΔνη 41 (2000): 1465-1467 (1466). Βλ. αναλυτικά σχετική ανάπτυξη και σε Μαρία Δεργαζαριάν (2005), ΕΣΔΑ και δίκαιη ποινική δίκη, Αρμ 12, σελ. 1916-1925 (1919-1922). Έτσι και η ΣυμβΠλημΑθ1818/2001. Υποστηρίζεται ότι η τελευταία φράση της απόφασης αποτελεί έκφραση της αρχής της ισότητας των όπλων, Ιπποκράτης Μυλωνάς (1999), Η σημασία για την ελληνική ποινική δικονομία της νομολογίας σχετικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη κατ' άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (Οι αντίθετες θέσεις του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου), ΠοινΧρ ΜΘ', σελ. 789-809 (794-796).

καθίστατο αναγκαία μόνο σε περίπτωση νομοθετικού κενού¹⁶⁴, αλλά ευθεία, σύμφωνα με την τρίτη άποψη, η οποία συντάσσεται με τη νομολογία του ΕΔΔΑ (: *Stratégies et Communications και Dumoulin κατά Βελγίου* της 15-7-2002 § 39, *Imbrioscia κατά Ελβετίας* της 24-11-1993 § 36¹⁶⁵ και *Alenet de Ribemont κατά Γαλλίας* της 10-2-1995 § 35).

Σε επίπεδο γενικών αρχών και διακηρύξεων, το ΕΔΔΑ κατά πάγια νομολογία δέχεται ότι τα πρόσωπα που νόμιμα στερούνται της ελευθερίας τους δεν παύουν να δικαιούνται της απόλαυσης των άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων του κατοχυρώνει η Σύμβαση, πολλώ δε μάλλον εάν η στέρηση της ελευθερίας τους είναι αυθαίρετη. Η ΕΕΔΑ ορθά έχει διευκρινίσει πως ο κανόνας αυτός ισχύει ακόμη και σε όσους κρατούνται σε εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων για αδικήματα που συνιστούν περιφρόνηση των στοιχειωδέστερων δικαιωμάτων του πλησίον. Τα όργανα του Στρασβούργου συχνά ασχολούνται με προσφυγές κρατουμένων για παραβίαση των άρθρων 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12 ΕΣΔΑ και 1, 2, 3 του ΠΠρΠρωτ ή του άρθρου 2 του Εβδόμου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Η νομολογία προσπαθεί να προσαρμόσει την ερμηνεία αυτών των διατάξεων στην ειδική κατάσταση, στην οποία βρίσκονται οι κρατούμενοι¹⁶⁶.

Επιπλέον δε, σημασία έχει από ποιο χρονικό σημείο και μετά ο συλληφθείς και κρατηθείς θεωρείται κατηγορούμενος κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, οπότε και του αναγνωρίζονται οι εγγυήσεις του άρθρου 6 της Σύμβασης. Σε ένα πρώιμο χρονικά στάδιο το Δικαστήριο δεχόταν την εφαρμογή του άρθρου 6 στην προδικασία στις περιπτώσεις υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας, παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας ή παραβίασης του δικαιώματος του κατηγορούμενου να τύχει δωρεάν παράστασης διερμηνέα (: *Luedicke, Belkacem και Κοç κατά Γερμανίας* της 28-11-1978 §§ 48-49 και *Kamasinski κατά Αυστρίας* της 19-12-1989 § 74)¹⁶⁷.

Έχει υποστηριχθεί η θέση ότι το Δικαστήριο φαίνεται να ερμηνεύει με ευνοϊκότερο για τον κατηγορούμενο τρόπο τις εγγυήσεις του άρθρου 5 παρ.4 από τις εγγυήσεις του άρθρου 6. Στην σχετική με το άρθρο 6 νομολογία του το Δικαστήριο εξαρτά το δικαίωμα του κατηγορούμενου να εμφανισθεί ενώπιον του δικαστηρίου από το κατά πόσον η παρουσία του μπορεί να συμβάλει είτε στην αποτελεσματικότερη προβολή των επιχειρημάτων της υπεράσπισης είτε στον σχηματισμό πληρέστερης δικανικής πεποίθησης, όπου η προσωπικότητα του κατηγορούμενου αποτελεί αντικείμενο δικαστικής κρίσης¹⁶⁸.

164. Αλέξανδρος Δημάκης (2001), Η ακυρότητας από τη μη ανακοίνωση του κατηγορητηρίου στην προανάκριση και το άρθρο 6 παρ.3 α της ΕΣΔΑ, ΠΛογ 1 (2): 649-693 (672-674).

165. Βλ. αναλυτικά παρατηρήσεις Ιησοκράτη Μυλωνά στην υπόθεση σε: Υπερ. 1994, σελ. 1457-1467.

166. Ρούκουνας (1995): 155.

167. Δημάκης (2001): 674, ιδίως υποσημ. 27.

168. Στέφανος Σταύρος (1996): 151 και Stephanos Stavros (1993), *The Guarantees for Accused Persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Nijhoff: Dordrecht-Boston-London, σελ. 194 επ. και 283 επ.

4. Η κράτηση επικίνδυνων ατόμων λόγω ψυχικής νόσου

1. Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 παρ.1 περ.ε΄ ΕΣΔΑ

Η υποπαράγραφος ε΄ του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ, η οποία είχε θεωρηθεί από καιρό ότι είχε περιπέσει σε αχρησία, απέκτησε ιδιαίτερη σπουδαιότητα λόγω μιας σειράς υποθέσεων σχετικών με την ψυχική υγεία, οι οποίες εκδικάστηκαν από τα δικαιοδοτικά όργανα του Στρασβούργου¹⁶⁹. Κρίθηκε αναγκαίο να εξαιρεθούν της έννοιας της ψυχικής νόσου ορισμένες διαταραχές, όπως ο αλκοολισμός, η τοξικομανία, η ανήθικη συμπεριφορά, οι σεξουαλικές αποκλίσεις ή η στάση ζωής που είναι αντίθετη προς τις κρατούσες σε μια κοινωνία αρχές, σύμφωνα με τη Σύσταση R 818 (1977) του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η Σύσταση R (83) 2, η οποία διακηρύττει ότι «οι δυσκολίες προσαρμογής σε ηθικές, κοινωνικές, πολιτικές ή άλλες συνθήκες, δεν πρέπει να θεωρούνται αυτές καθ΄ εαυτές σαν ψυχική διαταραχή, η οποία να δικαιολογεί την ακούσια εισαγωγή, όταν δεν συνοδεύονται από άλλα σημαντικά στοιχεία, τα οποία επιτρέπουν να διαγνωσθεί, σύμφωνα με την ιατρική επιστήμη, η ύπαρξη ψυχικής διαταραχής». Έτσι, και το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 37 και 38 της απόφασής του *Winterwerp κατά Ολλανδίας* της 24-10-1979 αποκλείει τη δυνατότητα νοσηλείας σε ψυχιατρική μονάδα για λόγους άλλους, ανεξάρτητους από την υγεία του ψυχικά πάσχοντα¹⁷⁰.

Στην σκέψη 82 της απόφασής του *Herczegfalvy κατά Αυστρίας* της 24-9-1992 το ΕΔΔΑ τόνισε τη σημασία της επαγρύπνησης αναφορικά με την τήρηση των προϋποθέσεων του εγκλεισμού σε ψυχιατρικές μονάδες και της παράτασης της ψυχιατρικής νοσηλείας σε συνάρτηση με τη θέση κατωτερότητας και αδυναμίας, στην οποία βρίσκονται όσοι διέρχονται αυτού του είδους της θεραπευτικής νοσηλείας. Γι΄ αυτό, οι ασθενείς αυτοί παραμένουν υπό την προστασία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, από το οποίο δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση¹⁷¹.

Πιο αναλυτικά, στην πολύ πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ *Trajce Stojanovski κατά της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 22ας Οκτωβρίου 2009, ο προσφεύγων είχε καταδικασθεί για την επιθετική και βίαιη συμπεριφορά του κατά την συμμετοχή του

169. Θωμαΐς Ντουράκη (1999), Επικινδυνότητα, ψυχιατρική αγωγή και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 831-861 (835).

170. Αναλυτικά η απόφαση σε: David Hewitt (1998), *Mental Health Law*, in: Christopher Baker (general ed.), *Human Rights Act 1998. A practitioner's guide*, London: Sweet & Maxwell, σελ. 311-337. Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω συμφώνησε με την ΕΕΔΑ ότι ήταν απαραίτητο να υπάρχει δυνατότητα να αναπτύξει ο ενδιαφερόμενος τα επιχειρήματά του και να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της κράτησής του (: σκέψεις 58-60). Βλ. σχετικά με την απόφαση σε: Θωμαΐδα Ντουράκη (1988), Η αναγκαστική στέρση της προσωπικής ελευθερίας των ψυχικά πασχόντων μέσα από τη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, σε: Σύμμεικτα Φαίδωνος Θ. Βεγληρή, Η κρίση των θεσμών του κράτος, τόμος II, Αθήναι: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 304-319 (312-313). Επίσης βλ. σχετικά R. D. Mackay (2002), *Current Topic: On being Insane in Jersey Part Two –the appeal in Jason Prior v. Attorney-General*, *CrimLR* 2002, σελ. 728-734 (730) και Ralph Henham (1998), *Human Rights, Due Process and Sentencing*, *Brit.J. Criminol.* 38 (4): 592-610 (599).

171. Κατά μία άποψη, στα όρια του άρθρου 3 εντάσσεται αφενός η θετική υποχρέωση του Κράτους να παρέχει τα μέσα θεραπευτικής αγωγής (: «υποχρέωση σε ενέργεια») και αφετέρου η στέρηση ως μέθοδος ελέγχου της γονιμότητας των ψυχικά πασχόντων καθώς και των πνευματικά αναπήρων που είναι έγκλειστοι σε ιδρύματα για αναπήρους, Ντουράκη (1999): 855-856. Ωστόσο, η άποψη αυτή παραβλήθηκε ότι ως ζήτημα που συνδέεται με την προσωπική αυτονομία η στέρηση, όπως και κάθε επέμβαση ιατρικής φύσης στο σώμα του ατόμου, συνδέεται πρωτίστως με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

σε συμπλοκές με συγχωριανούς του, που είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο ενός ατόμου και τον σοβαρό τραυματισμό άλλων. Σύμφωνα με δύο ιατρικές γνωματεύσεις τριών ειδικών, επρόκειτο για ελαφρώς διανοητικά καθυστερημένο άτομο, επιθετικό και επικίνδυνο για τη δημόσια τάξη, που έρχοζε νοσηλείας σε ειδική ψυχιατρική κλινική. Έτσι, σε βάρος του κωφάλαβου προσφεύγοντα διατάχθηκε από πρωτοβάθμιο δικαστήριο ο αόριστος διάρκειας υποχρεωτικός εγκλεισμός του για ψυχιατρική νοσηλεία σε μία κλινική «κλειστού τύπου». Επειδή δραπέτευσε πολλές φορές από την κλινική και επέστρεψε εκεί με τη συνοδεία της αστυνομίας, του επιβλήθηκαν επιπλέον περιορισμοί που, σύμφωνα με το Δικαστήριο, συνιστούσαν τροποποίηση των συνθηκών κράτησης (: *Bollan* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4-5-2000 dec.). Ωστόσο, παρέμενε σε έναν θάλαμο ημιελεύθερης κράτησης, απ' όπου μπορούσε να φύγει μόνο μετά από άδεια του υπεύθυνου ιατρού.

Ενόψει της δικαστικής επανεξέτασης της κράτησης του προσφεύγοντα το 2003, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υφίστατο πλέον κανένας αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της καταδίκης και της κράτησης του προσφεύγοντα. Πιο συγκεκριμένα, η δικαστική επανεξέταση έλαβε χώρα με πρωτοβουλία του νοσοκομείου, το οποίο, με βάση συγκεκριμένη διάταξη του ισχύοντα Ποινικού Κώδικα, πρότεινε την απόλυση του προσφεύγοντα με τον όρο της υποχρεωτικής ψυχιατρικής επιτήρησης (: *a contrario Puttrus κατά Γερμανίας* της 24-3-2009 dec., όπου η αίτηση απόλυσης υποβλήθηκε από τον προσφεύγοντα με την συναίνεση του νοσοκομείου, όπου νοσηλευόταν). Η αίτηση επανεξέτασης βασίστηκε στην καλή συμπεριφορά του προσφεύγοντα και στις καλές σχέσεις του με το προσωπικό και τους άλλους ασθενείς του νοσοκομείου (: *a contrario Hutchison Reid κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 20-2-2003 § 19). Μάλιστα η φαρμακευτική του αγωγή ήταν ήπια, η ψυχική του διαταραχή παροδική και ήταν πάντα συνεργάσιμος (: *a contrario Puttrus κατά Γερμανίας* της 24-3-2009 dec.). Εντούτοις, το δικαστήριο απέρριψε την αίτηση, διότι αξιολόγησε ως αξιόπιστη την μαρτυρία της αστυνομίας για τη συμπεριφορά του προσφεύγοντα εκτός κλινικής, όσες φορές είχε δραπέτεψει, και τις αντιλήψεις των συγχωριανών του για την προσωπικότητά του.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι μαρτυρίες αυτές δεν συνιστούν αντικειμενική ένδειξη ότι ο προσφεύγων αποτελούσε απειλή ή κίνδυνο για την κοινωνία και ότι θα διέπραττε εκ νέου αδίκημα, αν αφηνόταν ελεύθερος (: *a contrario X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-11-1981 § 23, όπου ο προσφεύγων επανεγκλείστηκε στην κλινική μετά από παράπονα της γυναίκας του ότι την απείλησε¹⁷²). Καίτοι το 2003 είχε επισκεφθεί το χωριό του, δεν είχε εκδηλώσει

172. Ο προσφεύγων διήλθε της εμπειρίας του εγκλεισμού δύο φορές, με διαφορετική κάθε φορά νομοποιοτική βάση. Την πρώτη φορά το βρετανικό δικαστήριο είχε κρίνει τον προσφεύγοντα ένοχο βαριάς σωματικής βλάβης κατά συναδέλφου του, αποφάσισε ωστόσο τον ψυχιατρικό εγκλεισμό του προσφεύγοντα επειδή έπασχε από παρανοητική ψύχωση και υπέφερε από πνευματικές διαταραχές. Τρία χρόνια αργότερα, μετά από θετική έκθεση του θεράποντα ιατρού του, αφέθηκε προσωρινά ελεύθερος υπό όρους με υπουργική απόφαση. Είχε την υποχρέωση να μένει στην οικογενειακή στέγη, να επισκέπτεται περιοδικά μια ψυχιατρική κλινική που του υπέδειξε ο ιατρός του και να τελεί υπό την επιτήρηση αστυνομικού οργάνου. Παρά την ομαλή οικογενειακή του ζωή και την συμμόρφωσή του στους επιβληθέντες όρους, μετά από παράπονα της γυναίκας του στο αστυνομικό τμήμα ότι την απείλούσε, μεθούσε και είχε ακατανόητη συμπεριφορά και χωρίς να εξετασθεί από τον θεράποντα ιατρό του διατάχθηκε η επανεισαγωγή του στο ψυχιατρείο από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου. Ο προσφεύγων προέβαλε ότι επανεισήχθη στο νοσοκομείο χωρίς να τηρηθούν

εχθρική συμπεριφορά ή επιθετικότητα (: a contrario *Van Droogenbroeck κατά Βελγίου* της 24-6-1982 § 14, κατά την οποία κάθε φορά που αφηνόταν ελεύθερος ο προσφεύγων διέπρατε νέα εγκλήματα). Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παράταση της νοσηλείας του προσφεύγοντα εντός της ψυχιατρικής κλινικής ήταν προδήλως δυσανάλογη με την ψυχική του κατάσταση εκείνη την χρονική περίοδο και, ως εκ τούτου, στερείτο αιτιολογίας που συνεπάγεται τρώση του άρθρου 5 παρ.1 περ. ε΄ της ΕΣΔΑ.

Η απόφαση *Trajce Stojanovski κατά της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 22ας Οκτωβρίου 2009 επαναλαμβάνει τη νομολογία του Δικαστηρίου αναφορικά με τη λειτουργία του άρθρου 5 παρ.1 περ. ε΄ της ΕΣΔΑ. Πιο ειδικά, καταγράφει διεξοδικά, με αναφορά σε πραγματικά περιστατικά, τις τρεις βασικές προϋποθέσεις-εγγυήσεις, υπό τις οποίες επιτρέπεται ο εγκλεισμός σε ψυχιατρική κλινική ατόμων ψυχικώς νοσούντων. Αξιολογεί, επίσης, την εφαρμογή των προϋποθέσεων αυτών υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας και επί τη βάση επιχειρημάτων που αντλεί a contrario από το νομολογιακό προηγούμενο του Δικαστηρίου.

2. Προϋποθέσεις εγκλεισμού ψυχικώς νοσούντων

Η κράτηση ατόμων που χαρακτηρίζονται από κάποιας μορφής επικινδυνότητα λόγω ψυχικής νόσου –«φρενοβλαβών» (: un aliéné, persons of unsound mind) κατά την ακριβή διατύπωση της Σύμβασης¹⁷³– εμπίπτει στην πέμπτη κατηγορία των περιπτώσεων μη αυθαίρετης κράτησης της παραγράφου 1 του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ¹⁷⁴. Θα πρέπει, ως εκ τούτου, να αποδεικνύεται ότι η κράτηση του προσφεύγοντος κατά το επίδικο χρονικό διάστημα ενέπιπτε στην δικαιολογητική βάση του άρθρου 5 παρ.1, δηλαδή στην προστασία της ελευθερίας του ατόμου από κρατικές αυθαιρεσίες (: *Witold Litwa κατά Πολωνίας* της 4-4-2000 §§ 72-73).

Το Δικαστήριο ελέγχει την εσωτερική νομοθεσία και πρακτική σε συνάρτηση προς τρία κριτήρια που έχει καθιερώσει, για λόγους ασφάλειας δικαίου (: *Winterwerp κατά Ολλανδίας* της 24-10-1979 § 39)¹⁷⁵. Αόριστη επίκληση της αναγκαιότητας της κράτησης, χωρίς να πληρούνται τα τρία ελάχιστα κριτήρια, που θέτει ως προαπαιτούμενο το Δικαστήριο, συνε-

οι νόμιμες διαδικασίες και κυρίως χωρίς έχει υπάρξει προηγουμένως αντικειμενική ιατρική γνωμάτευση ιατρού. Πέντε χρόνια μετά την κατάθεση της προσφυγής ο προσφεύγων πέθανε και η διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ συνεχίστηκε από τους συγγενείς του. Το Δικαστήριο δέχθηκε παραβίαση μόνον του άρθρου 5 παρ.4 ΕΣΔΑ, επειδή ο επανεγκλεισθείς στο ψυχιατρείο δεν είχε τη δυνατότητα να προσφύγει σε δικαστήριο που να αποφασίζει σε σύντομη προθεσμία για το ουσιαστικά και τυπικά νόμιμο της κράτησής του. Αναλυτικά η απόφαση σε: Αντώνη Μανιτάκη (1983), Οι εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας της ΕυρΣΔΑ και η κράτηση «ψυχασθενούς» σε ψυχιατρικό ίδρυμα. Η συνταγματικότητα της ισχύουσας σχετικής νομοθεσίας (Με αφορμή την απόφαση 5.11.1981 «υπόθεση Χ εναντίον Ηνωμένου Βασιλείου» του ΕυρΔΔΑ), ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 539-555.

173. Ορισμός αυτών των προσώπων δεν δίδεται από τη Σύμβαση. Υποστηρίζεται ότι εδώ εντάσσονται οι περιπτώσεις της ελλειψόμενης ικανότητας αληθιά και της ανικανότητας για καταλογισμό, όχι όμως όλων εκείνων που με την άποψή τους ή με τη συμπεριφορά τους αποκλίνουν εν συνειδήσει τελούντες των γενικώς παραδεγμένων κανόνων της κοινωνικής συμβίωσης, Löwe-Rosenberg (2006), *Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz*, 26. Aufl., Berlin: De Gruyter Recht, σελ. 240.

174. Η περ. ε΄ περιέχει αποκλίνοσες μεταξύ τους κατηγορίες: φορείς μεταδοτικών ασθενειών, ψυχικά ασθενείς, αλκοολικούς, ουσιοεξαρτημένους και αλήτες, Pieter Van Dijk et. al. (2006): 477-480.

175. Συναφείς κρίνονται και οι αποφάσεις *S.W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-11-1995 §§ 35-36, *Steel και Ροινοί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-9-1998 § 54 και *Kawka κατά Πολωνίας* της 9-1-2001 § 49.

πάγονται παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 περ.ε΄ της Σύμβασης (: *H. L. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-10-2004 §§ 108-113)¹⁷⁶. Τυχόν αοριστία του εσωτερικού δικαίου παραβιάζει, άλληλωςτε, και το άρθρο 7 της Σύμβασης (: *Kokkinakis κατά Ελλάδας* της 25-5-1993 § 52 και *Tolstoy Miloslavsky κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-7-1995 § 37). Απαιτείται, λοιπόν, ένας ελάχιστος βαθμός βεβαιότητας (: *Larissis και λοιποί κατά Ελλάδας* της 24-2-1998 § 34)¹⁷⁷.

Πρώτον, ερευνάται αν η ψυχική νόσος έχει διαπιστωθεί με αντικειμενική ιατρική γνωμάτευση, που βασίζεται στην παρούσα κατάσταση του ατόμου, και όχι μόνο σε δεδομένα του παρελθόντος. Σε περίπτωση επείγοντος η ιατρική γνωμάτευση μπορεί και να έπεται του περιορισμού της ελευθερίας. Διότι ο εγκλεισμός ενός ατόμου συνιστά ένα τόσο ισχυρό μέτρο, το οποίο δικαιολογείται όταν άλλη, λιγότερο ισχυρά μέτρα, κρίθηκαν ως μη ικανά να προστατεύσουν είτε τον ίδιο τον υποβαλλόμενο στο μέτρο είτε το δημόσιο συμφέρον (: *Varbanov κατά Βουλγαρίας* της 5-10-2000 §§ 46-47)¹⁷⁸ και *M. S. κατά Βουλγαρίας* της 4-7-2002 §§ 14-16).

Δεύτερον, εξετάζεται αν η ψυχική διαταραχή του υπό κρίση ατόμου παρουσιάζει τόσο μεγάλη σοβαρότητα, ώστε να δικαιολογείται ο εγκλεισμός του σε ψυχιατρικό κατάστημα, όπως για παράδειγμα η διαφύλαξη της δημόσιας υγείας και της σωματικής ακεραιότητας του προσφεύγοντα (: *Herz κατά Γερμανίας* της 12-6-2003 §§ 53-56)¹⁷⁹.

Και τρίτον, ο εγκλεισμός δεν επιτρέπεται να παρατείνεται πέραν του χρόνου της διαταραχής¹⁸⁰. Γι' αυτό πρέπει να προβλέπεται, σε κάθε περίπτωση, η δυνατότητα περιοδικής εξέτασης του έγκλειστου ψυχικά ασθενούς (: *Johnson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-10-

176. Ιωάννης Σαρμάς (2004β), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος Απρίλιος-Δεκέμβριος 2004, Πλογ 5 (6): 2889-2893 (2891).

177. Βλ. επίσης τις αποφάσεις *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-4-1979 § 49 και *Halford κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-6-1997 § 49.

178. Ακόμη και σε εξαιρετικές περιπτώσεις η λήψη ιατρικής γνωμάτευσης θα πρέπει να λαμβάνει χώρα αμέσως μετά τη σύλληψη. Βλ. σχετικά και Γεώργιο Μίντση (1997), Η ακούσια νοσηλεία ψυχοασθενούς κατά το ευρωπαϊκό και το ελληνικό δίκαιο, Αρμ 1997, σελ. 976-977. Βέβαια, υποστηρίζεται και η θέση ότι στην ελληνική έννομη τάξη, στις κατεπείγουσες περιπτώσεις του ακούσιου εγκλεισμού μπορεί να εκδίδεται από το δικαστήριο προσωρινή διαταγή (: άρθρο 781 ΚΠολΔ), με την οποία διατάσσεται η ακούσια εισαγωγή ως αναγκαίο ασφαλιστικό μέτρο έως την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου, Γιώργος Τριανταφύλλου-Πληνελόπη Χοτομανίδου (2005), Η εισαγγελική εντολή ακούσιας εισαγωγής των ατόμων με ειδικές ψυχικές διαταραχές σε μονάδα ψυχικής υγείας μετά την τροποποίηση του Αστικού Κώδικα (ν.2447/96), Αρμ 4, σελ. 649-652 (651-652).

179. Εν προκειμένω διατάχθηκε ο κατεπείγων προσωρινός εγκλεισμός του προσφεύγοντα σε ψυχιατρικό κατάστημα για διάστημα όχι μεγαλύτερο των έξι εβδομάδων, κατόπιν διάγνωσης νοσοκομειακού ιατρού, που διαβιβάστηκε μέσω τηλεφώνου στο δικαστή, ότι ο προσφεύγων έπασχε από παρανοειδή ψύχωση. Κρίθηκε, συνεπώς, ότι δεν παραβιάσθηκε το άρθρο 5 παρ.1 στοιχ. ε΄ και 5 παρ.4 ΕΣΔΑ.

180. Έτσι και οι *Luberti κατά Ιταλίας* της 23-2-1984 § 27, *Stögmüller κατά Αυστρίας* της 10-11-1969 § 4 επί των νομικών ζητημάτων, *Van Droogenbroeck κατά Βελγίου* της 24-6-1982 § 40 και *Shtukaturov κατά Ρωσίας* της 27-3-2008 § 114. Έχει, βέβαια, νομολογηθεί ότι καμία επίδραση στην ισχύ του αιτιώδη συνδέσμου δεν ασκεί η απουσία στο εσωτερικό δίκαιο πρόβλεψης περί δυνατότητας για την επανεξέταση της καταδίκης κατά την παράγραφο 4 του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, δεδομένης της επικινδυνότητας του εγκλεισθέντος στο ψυχιατρείο και της σοβαρότητας των τελεσθέντων από αυτόν εγκλημάτων (: *Silva Rocha κατά Πορτογαλίας* της 15-11-1996 §§ 25-27).

1997 § 63), με σκοπό την άρση του εγκλεισμού, είτε αυτεπάγγελτα είτε κατόπιν αίτησης των συγγενών του ή και του ίδιου¹⁸¹. Ως εκ τούτου, απαιτείται η πρόβλεψη στο εθνικό δίκαιο επαρκούς νομικής προστασίας διά «δικαιων και κατάλληλων διαδικασιών» (: *Amuur κατά Γαλλίας* της 25-6-1996 § 53).

Η σωρευτική απαίτηση και των τριών κριτηρίων επιβάλλεται. Άλλωστε οι ψυχικά πάσχοντες είναι άτομα κατεξοχήν ευάλωτα¹⁸². Για την ιατρική εκτίμηση της ψυχολογικής κατάστασης των υποβαλλόμενων στο στερητικό της ελευθερίας μέτρο του εγκλεισμού ατόμων τα όργανα του Στρασβούργου καταλείπουν στις εθνικές αρχές «ένα συγκεκριμένο περιθώριο εκτίμησης» (: «a certain margin of appreciation»)¹⁸³, σύμφωνα με την σκέψη 27 της απόφασης *Luberti κατά Ιταλίας* της 23-2-1984¹⁸⁴. Προβλέπεται, μάλιστα, από την «λογική του συστήματος» της περιφερειακής προστασίας της ΕΣΔΑ που επιφυλάσσει επικουρικό ρόλο στο Δικαστήριο έναντι των εθνικών δικαστηρίων¹⁸⁵. Διότι η ΕΣΔΑ υπολαμβάνει ότι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο κείμενό της δεν είναι απεριόριστα. Θέτει, συνεπώς, περιορισμούς δημοσίου συμφέροντος στην απόλαυσή τους, οι οποίοι ρητά καταγράφονται στα άρθρα 8 έως 11 της Σύμβασης¹⁸⁶. Πάντως, το ΕΔΔΑ επιφυλάσσει στον εαυτό του το δικαίωμα να υποκαθίσταται, όταν το κρίνει αναγκαίο, στις εκτιμήσεις των εθνικών οργάνων (: *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-11-1981 § 43 in fine).

181. Ρούκουνας (1995): 150-151.

182. Ντουράκη (1999): 833.

183. Johan Callewaert (2000), *Quel avenir pour la marge d'appréciation*, σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 147-166. Στον ίδιο τιμητικό τόμο βλ. επίσης Lord Mackay of Clashfern (2000), *The margin of appreciation and the need for balance*, σελ. 837-843.

184. Αν και στην παράταση της κράτησης του προσφεύγοντα συνετέλεσαν και οι δικές του ενέργειες (: ταυτόχρονες διαδικασίες σε διαφορετικά όργανα, προσφυγή σε αναρμόδια αρχή), αυτή δεν δικαιολογείται, διότι επρόκειτο για επείγουσα περίπτωση στέρησης της ελευθερίας, Στέργιος Αλεξιάδης (1984), *Η πρόσφατη νομολογία του ΕυρΔΔΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας των κρατουμένων ψυχασθενών*. (Με αφορμή την απόφαση *Luberti* του ΕυρΔΔΑ), *ΕΕΕυρΔ* 1, σελ. 180-186 (185) και σε: Στέργιου Αλεξιάδη (1990), *Ανθρώπινα Δικαιώματα Ποινική Καταστολή (δώδεκα μελέτες)*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 93-110. Υποστηρίζεται εν προκειμένω ότι, ειδικά μετά τις υποθέσεις *Winterwerp* και *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, εκδόθηκε η σύσταση R (83) 2, στην προσπάθεια να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο κανόνων αριότερης προστασίας των ψυχασθενών, ιδίως αν κρίνεται αναγκαίο να εισαχθούν σε ψυχιατρικό νοσοκομείο (κατά διοικητική διαδικασία) παρά την θέλησή τους. Κατά την ίδια άποψη, το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ καθιερώνει το δικαίωμα του κρατουμένου σε νοσηλεία και απαγορεύει τη μη παραδεκτή από την ιατρική επιστήμη ή την επικίνδυνη να επιφέρει ανεπανόρθωτες εγκεφαλικές βλάβες ή έκπτωση της προσωπικότητας του ασθενούς θεραπεία.

185. Yutaka Arai-Takahashi (2002), *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*, Intersentia: Antwerp-Oxford-New York, σελ. 22-25.

186. Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι το άρθρο 10 παρ.2 ΕΣΔΑ εμπεριέχει τους περιορισμούς του άρθρου 8 παρ.2, τους οποίους επαναλαμβάνουν τα άρθρα 9 παρ.2 και 11 παρ.2 ΕΣΔΑ και θέτει κάποιους ακόμη. Σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2 του άρθρου 11 της Σύμβασης, το οποίο κατοχυρώνει την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, προβλέπεται η επιβολή νόμιμων περιορισμών στην άσκηση των δικαιωμάτων αυτών από μέλη των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους.

Πιο ειδικά, οι περιορισμοί αυτοί δεν έχουν απόλυτο χαρακτήρα αλλά πρέπει να πληρούν τρεις προϋποθέσεις: Πρώτον, να προβλέπονται από το νόμο, δεύτερον να υπαγορεύονται από μια ανάγκη –όπως π.χ. η προστασία της δημόσιας τάξης– και τρίτον να λαμβάνουν χώρα «σε μια δημοκρατική κοινωνία» (: in a democratic society, dans une société démocratique)¹⁸⁷. Στην απόφαση *Handyside* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 7-12-1976 (§§ 49-50) διακηρύσσεται ότι η έννοια «δημοκρατική κοινωνία» περιλαμβάνει τις επιμέρους έννοιες του πλουραλισμού (: pluralism)¹⁸⁸, της ανεκτικότητας (: tolerance) και της ευρύτητας του πνεύματος (: broadmindedness)¹⁸⁹. Με τη ρήτρα της αναγκαιότητας των περιορισμών, όπως υποστηρίζεται, προσδίδεται στις σχετικές διατάξεις το στίγμα της αρχής της αναλογικότητας με λανθάνοντα τρόπο, διότι η αρχή αυτή δεν μνημονεύεται ρητώς στη Σύμβαση¹⁹⁰.

3. Πρόσθετοι όροι νομιμότητας της κράτησης του άρθρου 5 παρ.1 περ. ε΄

Η διαπληστική δύναμη της νομολογίας του ΕΔΔΑ έχει καθιερώσει επιπλέον κριτήρια αξιολόγησης της νομιμότητας μίας κράτησης υπό το άρθρο 5 παρ.1 περ. ε΄ ΕΣΔΑ που αφορούν τις συνθήκες κράτησης και τις δικονομικές διευκολύνσεις ψυχικώς ασθενών ατόμων.

1. Οι συνθήκες κράτησης

Τηρουμένων των ως άνω τριών θεμελιωδών προϋποθέσεων εκδίδεται δικαστική απόφαση από αρμόδιο δικαστικό όργανο που επιβάλλει το μέτρο του δικονομικού καταναγκασμού του εγκλεισμού σε ειδική ψυχιατρική μονάδα (: *Storck κατά Γερμανίας* της 16-6-2005 § 112 και *a contrario M. S. κατά Βουλγαρίας* της 4-7-2002 §§ 14-16¹⁹¹) ή την απόλυση από αυτό (: *a contrario Benjamin and Wilson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-9-2002 §§ 33-38¹⁹²).

187. Νάσκου-Περάκη (2008): 349. Πιο αναλυτικά βλ. Mireille Delmas-Marty (1992), *The Richness of Underlying Legal Reasoning*, σε: Mireille Delmas-Marty, *The European Convention for the Protection of Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht-Boston-London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 319-341 (336).

188. Gunnar Beck (2008), *Human Rights Adjudication under the ECHR between Value Pluralism and Essential Contestability*, E.H.R.L.R. 2, σελ. 214-244 (228-229).

189. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε από τα εθνικά δικαστήρια για παραβίαση της νομοθεσίας περί ασέμνων και κατασχέθηκαν αντίτυπα του επίδικου βιβλίου που εξέδωσε ως ιδιοκτήτης εκδοτικού οίκου για λόγους προστασίας της δημόσιας τάξης. Έτσι, στη σκέψη 48, κατά την αναγνώριση της συρρίκνωσης του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση, γίνεται διάκριση των εννοιών «αναγκαίο» (: necessary) και «απαραίτητο» (: indispensable). Έχει διατυπωθεί, βέβαια, και η θέση ότι σε άλλα σημεία η ΕΣΔΑ χρησιμοποιεί τους όρους «απολύτως αναγκαίο» και «αυστηρώς απαραίτητο», Ρούκουνας (1995): 134, υποσημ. 179.

190. Αριστομένης Τζαννετίς (2006), *Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας σε διεθνή κείμενα. Το παράδειγμα της ΕΣΔΑ και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠοινΧρ ΝΣΤ΄ (3): 201-211 (201, 205 υποσημ. 38).*

191. Εν προκειμένω, δεν υφίστατο ρητή και σαφής νομοθετική ρύθμιση σε σχέση με τη δυνατότητα του εισαγγελέα να διατάξει τον εγκλεισμό σε ψυχιατρικό κατάστημα. Η υπόθεση έκλεισε με φιλικό διακανονισμό. Η απόφαση είναι συνοπτική, καθώς παραπέμπει στην κατά τα νομικά ζητήματα ομοειδή απόφαση *Varbanov κατά Βουλγαρίας* της 5-10-2000.

192. Στην προκειμένη περίπτωση, αν και το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο διέθετε exéγγυα ανεξαρτησίας, κατά το νόμο δεν είχε τη δικαιοδοσία να διατάξει την απόλυση των προσφευγόντων από το ψυχιατρικό κατάστημα, όπου κρατούντο, διότι η σχετική απόφαση θα έπρεπε να ληφθεί στην ουσία από την εκτελεστική

Ως προς την σχέση που πρέπει να υπάρχει μεταξύ των συνθηκών κράτησης και του (επιτρεπόμενου υπό τη Σύμβαση) σκοπού, για τον οποίο επιβάλλεται η κράτηση αυτή (: *Tokić και λοιποί κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνη* της 8-7-2008 § 65), το Δικαστήριο έχει δηλώσει ότι η κράτηση προσώπου ψυχικά διαταραγμένου μπορεί να είναι νόμιμη στο πλαίσιο του άρθρου 5 παρ.1, μόνο εφόσον λαμβάνει χώρα σε νοσοκομείο, κλινική ή άλλο κατάλληλο ίδρυμα (: *Aerts κατά Βελγίου* της 30-7-1998 § 46 και *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 45). Κατά συνέπεια, η υποβολή σε κανονική κράτηση για 8 μήνες λόγω καθυστέρησης μεταφοράς σε ψυχιατρικό νοσοκομείο συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 (: *Mocarska κατά Πολωνίας* της 6-11-2007 §§ 41-49), όπως επίσης και η οκτάμηνη καθυστέρηση εισαγωγής του προσφεύγοντα σε ψυχιατρική κλινική (: *Morsink κατά Ολλανδίας* της 11-5-2004 §§ 61-70 και *Brand κατά Ολλανδίας* της 11-5-2004 §§ 58-67). Ωστόσο, στην απόφαση *Bizzotto κατά Ελλάδας* της 15-11-1996 (§§ 32-35) κρίθηκε ότι η μη τοποθέτηση του προσφεύγοντα σε ειδικό κέντρο αποθεραπείας, σύμφωνα με τη δικαστική σε βάρος του απόφαση, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1, διότι εν προκειμένω υπερισχύει ως σκοπός της κράτησης όχι η θεραπεία τοξικομανούς ιδιαιτέρως επικίνδυνου αλλήλ η τιμωρία του ως εμπόρου ναρκωτικών, σύμφωνα με το κατηγορητήριο.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η λειτουργία ιδιωτικών ψυχιατρικών κλινικών, παράλληλα με τα δημόσια ψυχιατρεία, δεν απαλλήλασε το κράτος από τις θετικές του υποχρεώσεις¹⁹³ να διασφαλίσει στους πολίτες του το δικαίωμα στην σωματική ακεραιότητα υπό το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (: *Storck κατά Γερμανίας* της 16-6-2005 §§ 102-108)¹⁹⁴. Αντίθετη αντιμετώπιση, υπό το πρίσμα του νομολογιακού προηγούμενου του Δικαστηρίου με σημείο αναφοράς και τα άρθρα 2, 3 και 8 της Σύμβασης, θα συνιστούσε αθεράπευτο κενό στην προστασία έναντι της αυθαίρετης κράτησης, ιδιαίτερα για ευάλωτες ομάδες ατόμων, όπως επί παραδείγματι των ψυχικά ασθενών (: *David κατά Μολδαβίας* της 27-11-2007 § 39).

2. Οι δικονομικές διευκολύνσεις

Στην περίπτωση της κράτησης ατόμων με ψυχική νόσο εφαρμόζονται όλες οι ουσιαστικές και δικονομικές εγγυήσεις που προβλέπει το άρθρο 5, ιδίως εκείνες των παραγράφων 2, 4

εξουσία, δηλαδή τον Υπουργό Προεδρίας της Κυβέρνησης (Secretary of State), κατά παράβαση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Περισσότερα σε: Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 591-612 (606).

193. Ivana Radačić (2008), Rape Cases in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights: Defining Rape and Determining the Scope of the State's Obligations, E.H.R.L.R. 3, σελ. 357-375 (365-371).

194. Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι το κράτος βαρύνεται με το καθήκον να ασκεί εποπτεία και έλεγχο στις ιδιωτικές ψυχιατρικές κλινικές. Στην προκειμένη περίπτωση, ο νόμος του κρατιδίου της Βρέμης περί της μεταχείρισης ψυχικά νοσούντων και ουσιοεξαρτημένων δεν τηρήθηκε για τον εγκλεισμό του προσφεύγοντος. Αφενός δεν ελέγχθηκε αν δόθηκε δικαστική εντολή προς τούτο, εφόσον ο προσφεύγων δεν μπορούσε να συναινέσει. Και αφετέρου το κράτος δεν ήλεγξε στο πλαίσιο της εποπτικής του ευθύνης τη νομιμότητα της κράτησης του προσφεύγοντα στην κλινική για περίπου δώδεκα μήνες. Μάλιστα, η αστυνομία τον έφερε πίσω στην ψυχιατρική κλινική όταν δραπετεύσε, ενώ η χορήγηση ισχυρών αντιψυχωσικών φαρμάκων στέρησε την αυτονομία του στον προσφεύγοντα.

και 5¹⁹⁵, αλλή και το άρθρο 6 (: *Salontaji-Drobnjak κατά Σερβίας* της 13-10-2009 § 124), σύμφωνα με όσα αναπτύχθηκαν ανωτέρω.

Πιο συγκεκριμένα, καταρχάς, δεν επιτρέπεται ο κρατούμενος-ψυχικά ασθενής να συναγάγει τους λόγους του εγκληισμού-σύλληψής του εμμέσως, εκ των δικονομικών μέτρων που του επιβάλλονται, όπως π.χ. η τοποθέτηση της προσφεύγουσας, δυνάμει δικαστικής απόφασης που ελήφθη εν κρυπτώ και παραβύτω, στην απομόνωση του ψυχιατρικού καταστήματος όπου κρατείτο (: απόφαση της Επιτροπής *Van der Leer κατά Ολλανδίας* της 21-2-1990 § 30). Ωστόσο, κρίθηκε ότι δεν συνιστά παραβίαση του δικαιώματος πληροφόρησης η παράταση της φυλάκισης ενός δραπετή από ψυχιατρικό κατάστημα, κατά τη διάρκεια της φυγής του, χωρίς ενημέρωση ούτε δική του ούτε του δικηγόρου του στο μεσοδιάστημα (: *Keus κατά Ολλανδίας* της 25-10-1990 §§ 21-22).

Επίσης, ως προς τις δικονομικές προϋποθέσεις, έχει κριθεί ότι συνιστά παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ η απουσία γραμματέα κατά την ακροαματική διαδικασία, στην οποία ο προσφεύγων καταδικάσθηκε σε εγκλεισμό σε ψυχιατρικό νοσοκομείο, ύστερα από τηλεφώνημα του δικαστή σε ψυχίατρο, τηλεφώνημα αγνώστου προς τον κρατούμενο περιεχομένου, έστω και αν συνέτρεχε περίπτωση επείγοντος (: *Wassink κατά Ολλανδίας* της 27-9-1990 §§ 28-35). Πολλώ δε μάλλον αντίκειται στην αρχή της αμεροληψίας του δικαστή να ταυτίζεται στο πρόσωπό του η ιδιότητα τόσο του πραγματογνώμονα-ιατρού όσο και του δικαστή που λαμβάνει την απόφαση περί εγκληισμού του ψυχικά ασθενή (: Απόφαση της Επιτροπής *D. N. κατά Ελβετίας* της 9-9-1999 §§ 51-55). Επίσης, όποιος υποβάλλεται σε στέρηση της ελευθερίας του ως επικίνδυνος λόγω ψυχικής νόσου δικαιούται να τύχει αποτελεσματικής νομικής αρωγής μέχρι την απόλυση του, κατ' εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 3 περ. γ' της ΕΣΔΑ (: *Magalhães Pereira κατά Πορτογαλίας* της 26-2-2002 § 57, *Daud κατά Πορτογαλίας* της 21-4-1998 § 37, *Hood κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-2-1999 §§ 62-66 και *Megyeri κατά Γερμανίας* της 12-5-1992 § 22-23).

Ειδικά στις περιπτώσεις κράτησης ψυχικώς νοσούντων ατόμων, το ΕΔΔΑ έχει νομοιογήσει ότι παραβιάζεται το άρθρο 5 παρ.4 στην περίπτωση: α) κράτησης 24 ημερών (: *L. R. κατά Γαλλίας* τη 27-6-2002 §§ 37-38)· β) παρέλευσης τεσσάρων εβδομάδων, εκ των οποίων δύο για την ανεύρεση δικαστή προς αναπήρωση του κωλυομένου και άλλων δύο μετά τον ορισμό δικαστή για τον ορισμό πραγματογνώμονα και ενώ ήδη η προσφεύγουσα είχε αφεθεί ελεύθερη με μέτρο προσωρινής ισχύος (: *Delbec κατά Γαλλίας* της 18-6-2002 §§ 34-38)· γ) παρέλευσης τριών μηνών από τη σύλληψη του προσφεύγοντα μέχρι τον διορισμό πραγματογνώμονα, ενώ ο προσφεύγων αφέθηκε ελεύθερος δύο βδομάδες νωρίτερα και η υπόθεση διαγράφηκε ένα χρόνο και είκοσι ημέρες μετά την αίτηση του προσφεύγοντος (: *D. M. κατά Γαλλίας* της 27-6-2002 §§ 25-31)· δ) παρέλευσης οκτώ εβδομάδων από την υποβολή της αίτησης μέχρι την έκδοση της απόφασης λόγω έλλειψης κατάλληλων μέτρων ώστε να εξασφαλισθεί η ταχύρρυθμη κρίση των αιτήσεων στη διάρκεια των δικαστικών διακοπών (: *E. κατά Νορβηγίας* της 29-8-1990 §§ 64-67)¹⁹⁶. ε) που ο αιτών απευθύνθηκε σε λάθος όργανα,

195. Αυτές ισχύουν είτε πρόκειται για διοικητική είτε για δικαστική απόφαση εγκληισμού σε ψυχιατρείο, Μανιτάκνς (1983): 545.

196. Γιακουμόπουλος-Σανσονέτς (1993): 220-222.

δηλαδή σε προφανώς αναρμόδιο δικαστήριο (: *Luberti κατά Ιταλίας* της 23-2-1984 §§ 36-37) σε συνδυασμό με τον επείγοντα χαρακτήρα των ληφθέντων μέτρων. Διότι, όπως έχει νομολογήσει το ΕΔΔΑ, η προϋπόθεση της «βραχείας προθεσμίας» δεν θα πρέπει να παραβιάζεται (: *Stefčo Vodeničarov κατά Σλοβακίας* της 23-4-1999 § 55), ούτε σε περιπτώσεις εξαιρετικής πολυπλοκότητας του ιατρικού φακέλου (: Απόφαση της Επιτροπής *P. B. κατά Ελβετίας* της 25-10-1999 § 62).

4. Οι κρατούμενοι των άρθρων 69 και 71 ΠΚ

1. Τα μέτρα ασφαλείας του ΠΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.2 ΣωφρΚ, κρατούμενοι θεωρούνται, εκτός εκείνων που εκτίουν ποινές κατά της ελευθερίας, και εκείνοι, επί των οποίων εφαρμόζονται τα άρθρα 69 και 71 του Ποινικού Κώδικα, καθώς και οι υπόδικοι και όσοι κρατούνται κατά τα άρθρα 16 και 17 του ΣωφρΚ (: δηλαδή οι κρατούμενοι για χρέη και άλλες κατηγορίες που μπορεί να δημιουργηθούν με προεδρικό διάταγμα με βάση το άρθρο 11 ΣωφρΚ αντίστοιχα). Πιο ειδικά, το άρθρο 69 ΠΚ αφορά την φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών, ενώ το άρθρο 71 ΠΚ την εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα. Τα άρθρα 69 και 71 ΠΚ εντάσσονται στο τέταρτο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα, που φέρει τον τίτλο «ποινές, μέτρα ασφαλείας, αποζημίωση».

Η καθιέρωση των μέτρων ασφαλείας ανάγεται ιστορικά στις θέσεις περί κυρώσεων της Ιταλικής Θετικής Σχολής¹⁹⁷. Το μέτρο ασφαλείας δεν επιβάλλεται ως κακό και σε ένδειξη ιδιαίτερης αποδοκιμασίας του δράστη από την έννομη τάξη. Σκοπός της επιβολής του είναι η φυσική προστασία της κοινωνίας από επικίνδυνους δράστες¹⁹⁸, οι οποίοι υποβάλλονται κατά το πλείστο σε περιορισμό αόριστης διάρκειας σε κατάλληλο «κατάστημα», δηλαδή σε περιορισμό που διαρκεί μέχρι την εξάλειψη του επικίνδυνου χαρακτήρα τους και την εμπέδωση της ασφάλειας.

Το μέτρο ασφαλείας λειτουργεί μαζί με την ποινή (: «δυναμικό σύστημα») και επιβάλλεται από τον ποινικό δικαστή, εφόσον είναι αναγκαίο, είτε προς αναπήρωση (στην περίπτωση των ακαταλόγιστων εγκληματιών), είτε προς συμπλήρωσή της (ιδίως στην περίπτωση των επικίνδυνων προς καταλογοισμό εγκληματιών). Δεδομένης της διά της επιβολής των ασφαλιστικών μέτρων στέρησης της ελευθερίας, η οποία συνιστά πάντοτε ένα δεινό επιβαλλόμενο ως κύρωση, εμπεριέχουν ένα στοι-

197. Βλ. σχετικά με τα μέτρα κοινωνικής άμυνας της Ιταλικής Θετικής Σχολής Νέστορα Κουράκη (2009), Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, πέμπτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 224-225.

198. Στην ελληνική θεωρία επικράτησε η «κυκλική» έννοια της αόριστης νομικής έννοιας της επικινδυνότητας ως ψυχοβιολογικής κατάστασης του ατόμου, που διαμορφώθηκε υπό την επήρεια ενδογενών και εξωγενών παραγόντων, η οποία καθιστά πιθανή την τέλεση (νέων) εγκλημάτων στο μέλλον, Στέργιος Αλεξιάδης (1986), Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πηλαστό, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκας, τόμος II, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 131-144 (136-138). Έχει χαρακτηριστεί και ως έννοια υποκειμενικής διάθεσης· η αναγνώρισή της προϋποθέτει ότι το κρινόμενο άτομο έχει ήδη στο παρελθόν ή και στο παρόν δείξει κάποια δείγματα προσφυγής στη βία, αξιόποινης ή όχι, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (1993), Παρατηρήσεις το Ν.2071/1992, Υπερ 1993, σελ.199-212 (210).

χείο αποδοκίμασias και, κατά συνέπεια, καταστολής¹⁹⁹. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι «ο ελληνικός ΠΚ προβλέπει την επιβολή μέτρων ασφαλείας τρόπον τινά αποστειρωμένων από την ιδιαίτερη αποδοκίμασία της ποινής και συγκεντρωμένων στην «φυσική» αντιμετώπιση της επικινδυνότητας»²⁰⁰.

Με άλλα λόγια, η έννοια του μέτρου ασφαλείας συμπυκνώνεται στην κάλυψη των κενών άμυνας της κοινωνίας στις περιπτώσεις, όπου ελλειπούσης της ενοχής προς επικινδυνότητα καθίσταται δικαιοκρατικώς αδύνατη η επιβολή ποινής ικανής να εξαλείψει την επικινδυνότητα του δράστη²⁰¹. Έτσι, τα μέτρα ασφαλείας αποβλέπουν κατεξοχήν στην ειδική πρόληψη, είτε δημιουργώντας στον δράστη συνθήκες φυσικής αδυναμίας να επαναλάβει την αξιόποινη πράξη (: π.χ. ψυχιατρικό κατάστημα) είτε συμβάλλοντας στην κοινωνική του επανένταξη (: π.χ. ίδρυμα αποτοξίνωσης), χωρίς να αγνοείται και η γενικοπροληπτική τους λειτουργία²⁰².

2. Τα υποκείμενα του άρθρου 69 ΠΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 69 ΠΚ στο μέτρο ασφαλείας της φύλαξης σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα υποβάλλονται όσοι απαλλάχθηκαν από την ποινή ή την δίωξη για κακούργημα ή πλημμέλημα, για το οποίο ο νόμος απειλεί ποινή ανώτερη από έξι μήνες, λόγω νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών (: άρθρο 34 ΠΚ) ή κωφότητας (: άρθρο 33 ΠΚ). Τίθεται, ταυτόχρονα, και το ζήτημα εάν και κατά πόσον η τέλεση πλημμελήματος με απειλούμενη ποινή κατώτερη των έξι (6) μηνών επιτρέπει φύλαξη των ακαταλόγιστων δραστήων ή μόνον ακούσια νοσηλεία. Ως ορθότερη και δογματικά συνεπής προκρίνεται η επιβολή του μέτρου, εφόσον η αξιόποινη πράξη που τελέστηκε από τον ακαταλόγιστο δράστη απειλείται με ποινή φυλάκισης «τουλάχιστον έξι μηνών».

199. Κατά μία άποψη, τα μέτρα ασφαλείας του ποινικού δικαίου διατηρούν ένα λανθάνοντα στη θεωρία αλληλά κυρίαρχο, συνθήως, στην πράξη κυρωτικό χαρακτήρα. Δηλαδή πρόκειται για ποινές με αλληλή ονομασία, που επιβάλλονται μάλιστα χωρίς τις δικές της εγγυήσεις, με αποτέλεσμα να συνιστούν κατά κάποιο τρόπο «απάτη της εικέτας». Επίσης, θεραπεία και εξαναγκασμός δεν συναρμολόγούνται. Προϋπόθεση της ουσιαστικής διαφοροποίησής τους από την ποινή συνιστά η προηγούμενη ασφαλής διάγνωση παθολογικής κατάστασης, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (1987), Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 66 και 194 και Χρίστος Μυλωνόπουλος (2007), Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος Ι, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκουλα, σελ. 42. Έτσι, εφόσον τα μέτρα ασφαλείας διατηρούν τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της ποινής, αφενός η αρχή nullum crimen nulla poena sine lege που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 παρ.1 Σ εφαρμόζεται αναλογικά και σ' αυτά και αφετέρου η διάταξη του άρθρου 4 ΠΚ που προβλέπει ότι τα μέτρα ασφαλείας των άρθρων 69, 71, 73, 74 και 76 επιβάλλονται σύμφωνα με τον ισχύοντα κατά την εκδίκαση της πράξης νόμο προσκρούει στο Σύνταγμα, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (1986), Μεταξύ τιμωρίας και θεραπείας: Τα μέτρα ασφαλείας του Ποινικού Κώδικα, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκια, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 227-248 (247). Πάντως, η χρήση του μέτρου ασφαλείας του άρθρου 69 ΠΚ ως συγκεκριμένου ποινής θέτει σε δοκιμασία όχι μόνο το φιλελεύθερο πνεύμα του ποινικού δικαίου αλλά αποτελεί σημαντική ρωγή στην βασική αρχή της ενοχής και του κράτους δικαίου.

200. Νικόλαος Ανδρουλάκης (2000), Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος, τόμος Ι, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκουλα, σελ.75-77

201. Grant Lamond (2007), What is a Crime?, OxfJLegSt 27 (4): 609-632 (621).

202. Μυλωνόπουλος (2007): 41-42. Η μεν ποινή περιορίζεται προς τα άνω από την ενοχή, το δε μέτρο ασφαλείας από την αρχή της αναλογικότητας: το μέτρο δεν επιτρέπεται να είναι δυσαναλόγως βαρύτερο από τον κίνδυνο, του οποίου η αποτροπή επιδιώκεται με την επιβολή του.

Η προσέγγιση της νομολογίας φαίνεται να ευνοεί τη θέση που στηρίζεται στη γραμματική διατύπωση του νόμου. Η θέση αυτή αντικρούεται με το επιχείρημα ότι αφενός το γράμμα του νόμου δεν αποκλείει καθόλου και την αντίθετη εκδοχή· δηλαδή μπορεί να εφαρμοσθεί το άρθρο 69 ΠΚ και σε πλημμελήματα με απειλούμενη ποινή κατώτερη των έξι ή τουλάχιστον έξι μηνών. Και αφετέρου, η ερμηνευτική αυτή επιλογή επιβάλλεται και από την αρχή της αναλογίας²⁰³.

Από τη μία πλευρά, η «νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» ερμηνεύεται, υπό την νομική της έννοια, με μεγάλη ευρύτητα, ώστε επιτρέπεται η λήψη υπόψη της καθολικότητας των ψυχοπαθολογικών καταστάσεων που εν γένει λαμβάνουν χώρα. Περιλαμβάνονται όχι μόνο την *stricto sensu* ψυχιατρική έννοια της νόσου, αλλά και διεργασίες που συλλαμβάνονται μόνο ψυχικά. Καμία σημασία δεν ασκεί κατά την αξιολόγηση της νόσου, η έμφυτη ή επίκτητη, η διαρκής ή παροδική φύση της²⁰⁴. Από την άλλη πλευρά, υπό την έννοια της διάταξης του άρθρου 33 ΠΚ η πνευματική καθυστέρηση του εγκληματία θα πρέπει να είναι συνέπεια της κωφοληλίας²⁰⁵. Σε αντίθετη περίπτωση, εξετάζονται τα άρθρα 34 ή 36 ΠΚ. Εάν συντρέχουν εκ παραλλήλου οι βιολογικές προϋποθέσεις του άρθρου 34, η ειδικότητα της ρύθμισης του άρθρου 33 ΠΚ υπερισχύει κατά την εφαρμογή του νόμου.

Υποστηρίζεται ότι, ενώ στο άρθρο 34 ΠΚ ο νομοθέτης αντιμετωπίζει τον «ψυχασθενή εγκληματία» ουσιαστικά ως ακαταλόγιστο εγκληματία, στα άρθρα 69 και 70 ΠΚ, που προ-

203. Αν και η αρχή της αναλογίας δεν κατοχυρώνεται ως προς τα μέτρα ασφαλείας στον ΠΚ, γίνεται δεκτό ότι ισχύει και γι' αυτά, καθώς έχει αναγνωρισθεί ο επώδυνος χαρακτήρας τους. Διότι, καίτοι δεν διαφέρουν ουσιαστικά από την ποινή, δεν περιβάλλονται με τις δικές της εγγυήσεις, Μαρία Καϊάφα-Γκμπάνι (1994), Η τέλεση πλημμελήματος με απειλούμενη ποινή κατώτερη των 6 μηνών επιτρέπει φύλαξη των ακαταλόγιστων δραστών ή μόνον ακούσια νοσηλεία; (Με αφορμή το ΒουλΣυμβΠλημΘεσ471/1994), Υπερ 1994, σελ.949-964 (960-961).

204. Στην προκειμένη έννοια της «νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών» κατατάσσεται ένα φάσμα περιπτώσεων, από τις πνευματικές-ψυχικές ασθένειες (: εξωγενείς και ενδογενείς ψυχώσεις), τις οργανικές-εγκεφαλικές (: π.χ. μετεγκεφαλικές) διαταράξεις, τις τοξικές, την ολιγοφρένια διαφόρων βαθμών μέχρι και τις ψυχοπάθειες, τις διαταράξεις των ορμών και τις νευρωσικές (άστοχες) μορφές συμπεριφοράς, Λεωνίδας Κοτσαλής (2008), Δικαστική Ψυχιατρική, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 145, 151. Δηλαδή δεν περιλαμβάνει μόνο ασθένειες με ιατρική έννοια αλλά και καταστάσεις δηλητηρίασης (: π.χ. μέσω αλκοόλ ή ναρκωτικών), τραυματισμούς και παραμορφώσεις, Λεωνίδας Κοτσαλής-Μιχάλης Μαργαρίτης (2007), Δικαστική Ψυχολογία, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 91-92. Αναλυτικά το περιεχόμενο της νοσηρής διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών σε: Άγγελος Κωνσταντινίδης (2009), Ζητήματα της διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή της συνείδησης και νομική αξιολόγησή τους, Προσφορά τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 281-299 (283-287). Βλ. την αντίστοιχη ρύθμιση της § 63 ΓερμΠΚ, που συνιστά μέτρο ασφαλείας αόριστης διάρκειας και τις υπό αυτό τέσσερις ομάδες περιπτώσεων, οι τρεις εκ των οποίων αντιστοιχούν μάλλον σε όσα προβλήθηκαν και ο ελληνικός ΠΚ (: νοσηρή διατάραξη και έντονη διατάραξη της συνείδησης και ολιγοφρένεια), ενώ η τέταρτη αφορά άλλη βαριά ψυχική ανωμαλία, Jörg-Martin Jehle (2004), Ποινικός εγκλεισμός σε ψυχιατρικό νοσοκομείο. Δικαιική πραγματικότητα και προβλήματα εφαρμογής, απόδοση: Δημήτρης Κιούπης, ΠΛογ 4 (5): 2473-2484 (2474).

205. Η υπαγωγή άλλους είδους σωματικών μειονεξιών (: κωφότητα, τυφλότητα, βαριά αναπηρία κ.λπ.) στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 33 ΠΚ αποκρούεται, με το εξ αντιδιαστολής επιχείρημα ότι για όλες τις ψυχικές διαταραχές που δεν αναφέρονται ρητά αφενός ο νομοθέτης προϋποθέτει την ικανότητα για καταλογισμό και αφετέρου μπορεί να τύχουν εφαρμογής οι κανόνες της πλήθους περί τον άδικο χαρακτήρα της πράξης (: άρθρο 31 παρ.2 ΠΚ), Κοτσαλής (2008): 176-177.

βλέπουν μέτρα ασφαλείας κατά του ατόμου που τέλεσε κάποιο έγκλημα και αθώθηκε, λόγω νοσηρής διατάραξης των πνευματικών του λειτουργιών, τον μεταχειρίζεται αρχικά και κατά βάση ως ασθενή και μάλιστα με μόνιμη και σταθερή βλάβη της ψυχικής του υγείας, στη συνέχεια όμως ή και ταυτόχρονα ως άτομο εν δυνάμει επικίνδυνο για τη «δημόσια ασφάλεια». Το άρθρο 69 ΠΚ εμπεριέχει ένα διπλό αντιφατικό εν πολλοίς προορισμό: θεραπευτικό αλληλά και φυλακτικό ή κατασταλτικό. Κριτήριο και βασική δικαιολόγηση του εγκλεισμού είναι η θεραπευτική αγωγή, παράλληλα όμως ο εγκλεισμός δικαιολογείται και από την ανάγκη προστασίας της δημόσιας ασφάλειας²⁰⁶.

3. Επιβολή και διατήρηση του μέτρου ασφαλείας

Η απόφαση που επιβάλλει το μέτρο ασφαλείας, λόγω του χαρακτήρα της ως αθωωτική, δεν υπόκειται σε ένδικο μέσο, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι επιβάλλει κύρωση, διότι ο εγκλεισμός σε θεραπευτικό κατάστημα δεν συγκαταλέγεται στις απαριθμούμενες στο άρθρο 489 ΚΠΔ κυρώσεις, από το ύψος των οποίων εξαρτάται ο εκκλητός χαρακτήρας της απόφασης²⁰⁷. Τις προϋποθέσεις φύλαξης ακαταλόγιστων εγκληματιών προβλέπει το άρθρο 70 ΠΚ, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του οποίου όργανο εκτέλεσης της περί φύλαξης απόφασης είναι η εισαγγελική αρχή, κατά το άρθρο 549 παρ.1 ΚΠΔ. Αν και η φύλαξη συνεχίζεται για όσο χρόνο επιβάλλεται για λόγους δημόσιας ασφάλειας (παρ.2), ο έλεγχος διατήρησης της κράτησης του εγκλειστού ψυχικά ασθενούς ελέγχεται περιοδικά από το δικαστήριο πλημμελειοδικών, στην περιφέρεια του οποίου εκτελείται η φύλαξη, α) κάθε τρία έτη αυτεπαγγέλτως και β) οποτεδήποτε με αίτηση του εισαγγελέα ή της διεύθυνσης του καταστήματος (παρ.3)²⁰⁸.

Ωστόσο, η εξάρτηση της διάρκειας του εγκλεισμού από την ανάγκη προστασίας της δημόσιας ασφάλειας δεν κρίνεται συμβατή με τον πρωτεύοντως θεραπευτικό σκοπό του μέτρου ασφαλείας του άρθρου 69 ΠΚ και τη συνταγματική επιταγή της αρχής της αξίας του ανθρώπου, δοθέντος ότι επιτρέπει το συμπέρασμα πως δεν αποκλείεται η συνέχιση του εγκλεισμού ακόμη και παρά την ίση της ψυχικής ασθένειας του φυλασσομένου. Γι' αυτό η διάρκεια του εγκλεισμού δεν πρέπει να υπερβαίνει το χρόνο αποθεραπείας της ψυχικής ασθένειας, σύμφωνα και με τις θέσεις του ΕΔΔΑ που ήδη αναπτύχθηκαν ανωτέρω. Η σημασία της παρα-

206. Αντώνης Μανιτάκης (1998), Τα δικαιώματα του ψυχασθενούς: δικαιώματα ενός προσώπου στην ελευθερία ή δικαιώματα ενός ασθενούς στην υγεία;, ΤοΣ 24 (1): 23-45 (29). Για την αποδοκιμασία του αντιφατικού προσανατολισμού του ψυχιατρικού εγκλεισμού –δηλαδή ότι ταυτόχρονα με την θεραπεία του εγκλεισμένου επιδιώκεται και η προστασία του κοινωνικού συνόλου– βλ. Φωτεινή Τσαλίκογλου (1991), Ψυχικά πάσχοντες και στέρηση της ελευθερίας, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 279-297 (281).

207. Αριστομένης Τζαννετίς (2005α), Άρθρο 71 ΠΚ. Εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 970-975 (967).

208. Άλλωστε, βασική αρχή της ψυχιατρικής είναι ότι επιβάλλεται η άμεση διακοπή της παραμονής σε κλειστό ίδρυμα από τη στιγμή που η βελτίωση της ψυχικής κατάστασης καταργεί τις προϋποθέσεις της αναγκαστικής εισαγωγής του αρρώστου, Μ. Γ. Στριγγάρ (1983), Η επικινδυνότητα των ψυχικών διαταραχών (Στον ΠΚ και στην εφαρμογή του), ΠοινΧρ ΛΓ' (1): 1-12 (11).

γράφου 2 του άρθρου 70 ΠΚ, που εισάγει τη ρήτρα του δημοσίου συμφέροντος, διαφαίνεται στις περιπτώσεις ανιάτων ψυχικών παθήσεων, διότι δύναται να οριοθετηθεί τη διάρκεια του εγκλεισμού. Έτσι, αποτρέπεται το ενδεχόμενο να παραμείνει εφ' όρου ζωής έκλειστος ο ανιάτως ψυχικώς πάσχων, έστω και εάν έπαυσε να είναι επικίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια. Αν και ο τριετής τακτικός έλεγχος δημιουργεί αμφιβολίες για το αν εναρμονίζεται με το εύλογο διάστημα που θέτει το ΕΔΔΑ, παρέχεται και η δυνατότητα να διαταχθεί έλεγχος οποτεδήποτε μετά από αίτηση. Ωστόσο, στους αιτούντες δεν συγκρατείται ο έκλειστος, η στέγηση από τον οποίο του δικαιώματος αυτού κρίνεται ως μη εναρμονισμένη με την ΕΣΔΑ²⁰⁹. Δεδομένου ότι το μέτρο του άρθρου 69 ΠΚ δεν υποβάλλεται σε ένδικο μέσο, έτσι και η απόφαση επί της αίτησης άρσης του δεν υπόκειται σε κανένα ένδικο μέσο. Για την συνέχιση ή την λήξη του εγκλεισμού του ακαταλογίστου αποφαινεται το Τριμελές Πλημμελειοδικείο, στην περιφέρεια του οποίου εκτελείται η φύλαξη. Μάλιστα, την παραχώρηση της αρμοδιότητας στο δικαστήριο αντί για το συμβούλιο υποστηρίζει μέρος της θεωρίας²¹⁰, αν και σύμφωνα με την νομολογία του ΕΔΔΑ στην έννοια του δικαστηρίου εμπίπτει και το δικαστικό συμβούλιο.

Η άρνηση του κυρωτικού χαρακτήρα του προβλεπόμενου στο άρθρο 69 ΠΚ μέτρου έχει τις ακόλουθες απώτερες συνέπειες: Επί των εγκλειστών σε θεραπευτικό κατάστημα ακαταλογίστων δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις για την υπ' όρον απόλυση ούτε για τη χάρη, ενώ περαιτέρω ο χρόνος του εγκλεισμού δεν προσμετράται στον χρόνο της προσωρινής κράτησης.

209. Βλ. και ΓνωμΕισΠρωτΠατρ2/2006 (Αντεισαγγελέας Απόστολος Τζαμαλής) για την τήρηση των προθεσμιών του άρθρου 96 παρ.1 του ν.2071/1992 σε: ΠοινΔικ 2007, 10 (4): 436-437. Αντίθετη η ΜονΠρωτΠατρ719/2006 που διέταξε την άμεση έξοδο της ψυχικά ασθενούς από το δημόσιο ψυχιατρικό νοσοκομείο μετά την πάροδο της δεκαήμερης προθεσμίας, ανεξαρτήτως της ικανότητας να κρίνει ή όχι το συμφέρον της υγείας της, ΠοινΔικ 2007, 10 (4): 437-438, με παρατηρήσεις Μαρίας Καϊάφα-Γκμπάντι στις σελίδες 439-441. Όπως υποστηρίζεται, ενόψει της δεύτερης αυτής απόφασης ότι η ακούσια νοσηλεία συνδέεται, σε ένα κράτος δικαίου, με ένα οριακό πρόβλημα, καθώς αφορά μια προληπτική αποστέγηση της ελευθερίας κατ' εξαίρεση και αυστηρά εφαρμοζόμενη, η σιωπηρή επέκταση της οποίας ή η αναλογική εφαρμογή της μέσω της ερμηνείας είναι καταρχήν αποκλεισμένες. Συμπληρώνει ότι η απόφαση υιοθετεί παραμέτρους που έθεσε η ΠαραγγΕισΑΠ1421/2004, κατά την οποία αναγνωρίζεται ο ρόλος του Εισαγγελέα στην όλη διαδικασία ως εξασφαλιστικός των δικαιωμάτων του ψυχικά ασθενούς και συντάσσεται με την ΓνωμΕισΑΠ12/2006 που θεωρεί ότι η μη τήρηση της δεκαήμερης προθεσμίας δεν επιφέρει ακυρότητα της διαδικασίας και, συνεπώς, ο ασθενής μπορεί να απολυθεί χωρίς να εμποδίζεται η έκδοση της απόφασης υπέρ της ακούσιας νοσηλείας. Σε αντίθετη περίπτωση, οι υπεύθυνοι του ψυχιατρικού νοσοκομείου είναι δυνατό να ευθύνονται για το έγκλημα της παράνομης κατακράτησης, ενόψει και του γεγονότος ότι η ανάγκη νοσηλείας του ασθενούς δεν είναι η μόνη παράμετρος που συγκαθορίζει την σχετική απόφαση του δικαστηρίου.

210. Οι σχετικές θέσεις παρουσιάζονται σε: Τζαννετή (2005α): 967-970.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Εκφάνσεις της πνευματικής ελευθερίας

1. Η θρησκευτική ελευθερία

1. Η συνταγματική προστασία του άρθρου 13

Με την προστασία της προσωπικής ελευθερίας *latu sensu* συνδέεται μια σειρά συνταγματικών διατάξεων, οι οποίες, μεταξύ άλλων, αφορούν την ελευθερία της γνώμης και γενικά της πνευματικής κίνησης (: άρθρα 13-16 Σ)¹. Σ' αυτές συγκαταλέγεται η θρησκευτική ελευθερία, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 Σ. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, μαζί με την ελευθερία έκφρασης, χαρακτηρίζονται ως «δικαιώματα της ψυχής του ανθρώπου»². Διότι συνδέονται με το *forum internum* του ατόμου, δηλαδή με το ενδιάθετο φρόνημά του, και τη γενικότερη αρχή της ελευθερίας της συνείδησης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 παρ.1 Σ, ως αναγκαία συνέπεια του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου κατά το άρθρο 2 παρ.1 Σ³. Στην έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας συμπεριλαμβάνεται τόσο το δικαίωμα της θρησκευτικής συνείδησης όσο και η ελευθερία της λατρείας⁴.

Η θρησκευτική ελευθερία απολάμβανε συνταγματικής προστασίας ήδη από την ελληνική συνταγματική συνθήκη του 1844. Εκτός από την συνταγματική διακήρυξη στο άρθρο 3 Σ της επικρατούσας θρησκείας, δηλαδή της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, η λατρεία κάθε άλλης γνωστής θρησκείας ήταν επιτρεπτή, απαγορευμένου του προσηλυτισμού.

Η αναφορά στην θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού ως «επικρατούσα» στην Ελλάδα αποτέλεσε την εναρκτήρια (: άρθρο 1) διάταξη όλων των προΐσχυσάντων

1. Κώστας Χρυσόγονος (2006), *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 269.

2. Χρήστος Σατλάνης (2003), *Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 178.

3. Η αξία του ανθρώπου και η θρησκευτική ελευθερία συνιστούν τα μόνα ανεπιφύλακτα δικαιώματα του ελληνικού Σύνταγματος, Φίλιππος Σπυρόπουλος (2000), *Το σύστημα των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων στο Σύνταγμα*, σε: Τόμο επιστημονικών μελετών προς τιμήν του Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου. Κράτος-Νόμος-Διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 615-632 (631-632).

4. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλιάνη-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), *Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ)*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 229.

Συνταγμάτων, από το 1844 έως το 1952. Τούτο συναρτάται ασφαλώς με τον κύριο ρόλο της Ορθοδοξίας στην ιστορική πορεία του ελληνοισμού, ιδίως στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Το νόημα της αναγνώρισής της ως «επικρατούσας» δεν συνδέεται με προνομιακή μεταχείριση αυτής της θρησκείας, αλλήλ με την ιδιαίτερη φροντίδα του κράτους για την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθόσον είναι η θρησκεία που ακολουθεί η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Το άρθρο 3 παρ.1 Σ δεν συνεπάγεται σχετικοποίηση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Σε αντίθετη περίπτωση, κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με, μερική έστω, αναίρεση της θρησκευτικής ουδετερότητας του Κράτους και θα μας επανέφερε στο πριν από το Σύνταγμα του 1927 ισχύον καθεστώς της ανεξιθρησκείας⁵.

Η ελευθερία της θρησκείας αποτελεί θετική, δεσμευτική συνταγματική αρχή. Η διάταξη του άρθρου αυτού μάλιστα δεν αναθεωρείται, όπως ορίζει το άρθρο 110 παρ.1 Σ, ούτε αναστέλλεται κατά το άρθρο 48 Σ. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, ελεύθερη είναι η διδασκαλία, η κυκλοφορία των δογμάτων –προφορικά, διά του τύπου, ή με οποιοδήποτε μέσο– και η λατρεία κάθε θρησκείας, η οργάνωση των πιστών σε εκκλησίες, η ύπαρξη εκκλησιών και τόπων λατρείας. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αναλύεται αφενός στην θετική της διάσταση, δηλαδή το δικαίωμα του ενδιαφερομένου να πρεσβεύει τη θρησκεία της αρεσκείας του ή να μεταβάλει το θρησκευμά του· και αφετέρου στην αρνητική της πτυχή, δηλαδή τις α-θρησκευτικές ή αθεϊστικές ιδέες, την αποχή από οποιαδήποτε θρησκευτική δράση ή λατρεία ή η την μη αποκάλυψη των θρησκευτικών του πεποιθήσεών. Επειδή η κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική χωρίς τη διασφάλιση της θρησκευτικής ισότητας, το άρθρο 13 παρ.1 εδ.β' Σ ορίζει ότι η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κανενός (ενόψει και της διάταξης του άρθρου 5 παρ.1 Σ).

Ως εκ τούτου, η εσωτερική θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, δεν υπόκειται σε περιορισμούς στο πλαίσιο της ποινικής σχέσης. Αντίθετα, η ελευθερία της λατρείας υπόκειται σε περιορισμούς προσαρμοζόμενη θεσμικά⁶.

2. Διεθνής και περιφερειακή προστασία

Η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας κατοχυρώνεται σε διεθνές επίπεδο από το άρθρο 18 του ΔΣΑΠΔ. Όπως προβλέπεται από την παράγραφο 2 του άρθρου

5. Η ανεξιθρησκεία έχει την έννοια της ανοχής του πληουραλισμού θρησκευτικών ή αθεϊστικών πεποιθήσεων που υφίστανται στην κοινωνία, όταν παράλληλα προωθείται η επίσημη κρατική θρησκευτική (ή αθεϊστική) ιδεολογία, Χρυσόγονος (²2006): 272, 278. Βλ. και Δημήτρη Τσάτσο (1993), *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Β': Οργάνωση & Λειτουργία της Πολιτείας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 607-609 και Αριστόβουλο Μάνεση (1982), *Συνταγματικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος, σελ. 249-250. Υποστηρίζεται, εντούτοις, ότι ενόψει του άρθρου 13 παρ.2 εδ.α' Σ, σύμφωνα με το οποίο «κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με την λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων» κατοχυρώνεται η αντικειμενική συνταγματική αρχή της ελευθερίας της θρησκείας, η αρχή της ανεξιθρησκείας. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί την υποκειμενική διάσταση, το δικαίωμα που απορρέει από την αντικειμενική αρχή της ανεξιθρησκείας, Ανδρέας Δημητρόπουλος (²2008), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 640-642.

6. Δημητρόπουλος (²2008): 658. Σε ένα γενικό επίπεδο, για παράδειγμα, θεμιτός περιορισμός στην άσκηση της θρησκευτικής λατρείας έχει κριθεί η επιταγή του άρθρου 24 παρ.2 Σ για ορθολογική πολεοδομία, σύμφωνα με την ΣτΕ2308/2000, ΔτΑ 2001, σελ. 185.

θρου αυτού, κανείς δεν υπόκειται σε καταναγκασμό, που θα μπορούσε να παρεμποδίσει την ελευθερία του να έχει ή να υιοθετήσει τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις της επιλογής του. Η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, κατά την παράγραφο 3, υπόκειται σε περιορισμούς που μπορούν να τεθούν μόνο από το νόμο και είναι απαραίτητοι για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, τάξης, υγείας, των ηθών ή των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων. Τέλος, στην τέταρτη και τελευταία παράγραφο του άρθρου αναγνωρίζεται ότι τα συμβαλλόμενα κράτη «αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται την ελευθερία των γονέων ή των νόμιμων κηδεμόνων να φροντίζουν για τη θρησκευτική και ηθική αγωγή των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους».

Όσον αφορά την προσαρμογή της ελληνικής έννομης τάξης στο ευρωπαϊκό κεκτημένο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αυτή αποδεικνύεται, σε ορισμένους τομείς τουλάχιστον, όπως η θρησκευτική ελευθερία –συμπεριλαμβανομένων των περιουσιακών δικαιωμάτων και των εγγυήσεων απονομής δικαιοσύνης– δυσχερής⁷. Πιο ειδικά, το άρθρο 9 ΕΣΔΑ εγγυάται, στην παράγραφο 1, το ατομικό δικαίωμα των φυσικών προσώπων στις βαθύτερες πνευματικές ελευθερίες «σκέψης, συνειδήσεως και θρησκείας» (: la liberté de pensée, de conscience et de religion) και στην εκδήλωση αυτών. Δεν αποκλείεται η αναγνώριση, ως φορέων του δικαιώματος, και σε νομικά πρόσωπα θρησκευτικού χαρακτήρα ή σε εκκλησιαστικούς οργανισμούς (: *Metropolitan Church of Bessarabia and others κατά Μολδαβίας* της 13-12-2001 § 101)⁸. Η σκέψη, η συνείδηση και η θρησκεία είναι απόλυτα ελεύθερες και δεν επιδέχονται κανέναν περιορισμό, διότι στην αντίθετη περίπτωση διακυβεύεται η ενόραση που κληώνει καθέναν μέσα του για τον κόσμο. Όπως λέγεται χαρακτηριστικά, «είναι σαν να μπαίνουν οι ξένοι πίσω από τα μάτια μας»⁹.

Η ύπαρξη «κρατικής Εκκλησίας» δεν είναι ασυμβίβαστη προς το άρθρο 9, εφόσον κανείς δεν υποχρεώνεται, χωρίς τη θέλησή του, να είναι μέλος της, ούτε υφίσταται, κατ' άλλο τρόπο, δυσμενείς

7. Κώστας Χρυσόγονος (2002), Η (μη) προσαρμογή της ΕΣΔΑ από τα ελληνικά δικαστήρια, ΤοΣ 28 (5): 677-684 (677, 679). Στην πράξη τα ελληνικά δικαστήρια εμφανίζονται συχνά απρόθυμα ή ανέτοιμα να αξιοποιήσουν για την καλύτερη προστασία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τις δυνατότητες που τους παρέχει τόσο το διεθνές δίκαιο όσο και η επεξεργασία του από τη νομολογία των αρμοδίων διεθνών οργάνων, Γιώργος Παπαδημητρίου (2002), Ο Έλληνας δικαστής και η ΕΣΔΑ, ΤοΣ 28 (5): 673-676 (674).

8. Αιτούντες εν προκειμένω ήταν μία αυτόνομη Χριστιανική Εκκλησία με κανονική αρμοδιότητα και κάποια εκ των μελών του επαρχιακού συμβουλίου της, οι οποίοι επικαλούντο παραβίαση του άρθρου 9 ΕΣΔΑ, διότι η Κυβέρνηση της Μολδαβίας αρνείτο να αναγνωρίσει την θεσμική τους υπόσταση, χωρίς την οποία, σύμφωνα με την σχετική νομοθεσία, στερούνταν τη δυνατότητα θρησκευτικής έκφρασης και λατρείας. Η προσφεύγουσα Εκκλησία αναγνωρίστηκε, με βάση το άρθρο 34 ΕΣΔΑ, ως «θύμα», διότι ως εκκλησιαστικός οργανισμός εκπροσωπούσε τα θρησκευτικά δικαιώματα των μελών της. Την ίδια θέση είχε διατυπώσει το ΕΔΔΑ και στις αποφάσεις *Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 72, και *Canea Catholic Church κατά Ελλάδας* της 16-12-1997 § 31.

9. Εμμανουήλ Ρούκουνας (1995), Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σελ. 179-180. Για τη σημασία της θρησκείας βλ. και Jean-François Collange (2000), Religion et avenir des droits de l'homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 265-272 (271).

συνέπειες, αρνούμενος να ενταχθεί σ' αυτήν (: έκθεση της Επιτροπής, Darby κατά Σουνδίας της 9-5-1989 § 45)¹⁰.

Προσδιορίζοντας την φύση και τις κοινωνικές διαστάσεις του τριπτύχου της ελευθερίας σκέψης-συνείδησης-θρησκείας, το ΕΔΔΑ, στην απόφαση *Kokkinakis κατά Ελλάδα* της 25-5-1993 (: σκέψη 31)¹¹, διακήρυξε τις γενικές αρχές που διαπνέουν το άρθρο 9 της Σύμβασης. Αναγνώρισε ότι αντιπροσωπεύει μια από τις βάσεις της δημοκρατικής κοινωνίας, η οποία στην θρησκευτική της διάσταση εμφανίζεται μεταξύ των πλέον ουσιωδών στοιχείων της ταυτότητας των πιστών και της αντίληψής τους για τη ζωή. Δεδομένου ότι συνιστά, επίσης, ένα πολύτιμο αγαθό για τους άθεους, τους αγνωστικιστές, στους σκεπτικιστές και τους αδιάφορους, υπερτονίζεται η φύση της ως προσδιοριστικό στοιχείο του πλουραλισμού, που έχει κατακτηθεί με θυσίες κατά τη διάρκεια μιας μακράς ιστορίας αιώνων και συνιστά την πεμπτουςία της δημοκρατικής κοινωνίας. Δέχθηκε, τέλος, ότι εφόσον η μαρτυρία, με λόγια και πράξεις, βρίσκεται συνδεδεμένη με την ύπαρξη των θρησκευτικών πεποιθήσεων, που με τη σειρά τους ανήκουν στον εσωτερικό χώρο της προσωπικότητας του καθένα, η ελευθερία αυτή συνεπάγεται, ιδίως, την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας του¹².

Στην σκέψη 31 της ως άνω απόφασης νομολογήθηκε ότι η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας δεν ασκείται αποκλειστικά κατά συλλογικό τρόπο, δημοσία και στον κύκλο αυτών που συμμερί-

10. Ο αιτών εν προκειμένω υποχρεώθηκε να καταβάλει ειδικό φόρο για την Σουνδική Εκκλησία του Κράτους, παρότι δεν ήταν μέλος της. Η ένσταση του προσφεύγοντα δεν σχετίζεται με την καταβολή χρημάτων για ένα σκοπό που δεν τον εκφράζει, αλλιά με την ίδια την υποχρέωση καταβολής ειδικού φόρου ως δημοτικό τέλος που αποδιδόταν στην επίσημη Εκκλησία της Σουνδίας. Έτσι, η Επιτροπή, στην σκέψη 55 της απόφασης, διατύπωσε την κρίση ότι αυτό καθαυτό το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας δεν μπορεί να υπόκειται σε οικονομικούς υπολογισμούς. Συνεπώς, επήλθε παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης. Αντιστρόφως ανάλογη είναι η νομολογιακή στήριξη υπέρ θρησκευτικών οργανώσεων και φιλανθρωπικών ή μη κερδοσκοπικών ενώσεων που παρέιχε η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ *Walz v. Tax Commission of New York* της 4-5-1970 [397 U.S. 664 (1970)] διά της αναγνώρισης εξαιρέσεώς τους από την κρατική φορολόγηση. Αιτιολογώντας την κρίση του, το Supreme Court αναγνώρισε ότι ενώσεις που προάγουν «την ηθική και πνευματική βελτίωση» δεν θα πρέπει να παρεμποδίζονται στις δραστηριότητές τους στην περίπτωση που θα έχαναν την περιουσία τους λόγω αδυναμίας να πληρώσουν το φόρο ακίνυτης περιουσίας. Αναλυτικά η απόφαση στον διαδικτυακό τόπο http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0397_0664_ZO.html. Ωστόσο, στην μεταγενέστερη απόφασή του *Texas Monthly, Inc. v. Bullock* [489 U.S. 1, 5 (1989)] το Ανώτατο Δικαστήριο δέχθηκε ότι η απαλλογία από τη φορολόγηση θα εφαρμοζόταν αποκλειστικά στα θρησκευτικά περιοδικά και βιβλία. Βλ. σχόλιο στην απόφαση αυτή υπό τον τίτλο *Nontaxpayer standing, religious favoritism, and the distribution of government benefits: The outer bounds of the endorsement test*, *Harv.LR* 123 (1999): 1999-2020 (2008), http://www.harvardlawreview.org/media/pdf/vol123_nontaxpayer_standing.pdf.

11. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: Krateros Ioannou (1996), *The application of the European Convention on Human Rights in the Greek Legal Order*, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 223-250 (244)· αλλιά και Αγγελική Τσαγκάρη (2007), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στις «ελληνικές υποθέσεις» του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*, ΠοινΔικ 10 (8-9): 1019-1032 (1021-1025), όπου παρουσιάζεται παράλληλα με την Λαρίσσης και λοιποί κατά Ελλάδα της 24-2-1998.

12. Συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Ιωάννη Σαρμά (2003), *Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου*. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 149-150.

ζονται την ίδια πίστη, αλλήλα και ατομικώς και ιδιωτικώς¹³. Εντούτοις, κατά το Δικαστήριο, το άρθρο 9 αναφέρει περιοριστικά ένα αριθμό μορφών που δύναται να λάβει η εκδήλωση της θρησκείας ή της πίστης κάποιου, ήτοι η λατρεία, η εκπαίδευση¹⁴, η άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων, οι τελετουργίες (: worship, teaching, practice and observance). Δεν προστατεύει κάθε πράξη που έχει ως κίνητρο ή εμπνέεται από μία θρησκευτική ή άλλου είδους πεποίθηση (: *Hasan and Clauth κατά Βουλγαρίας* της 26-10-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 60). Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν δέχθηκε ότι η απαγόρευση θρησκευτικών συμβόλων ή η χρήση μαντήλας στο χώρο της εκπαίδευσης επιφέρει παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης (: *Leyla Sahin κατά Τουρκίας* της 10-11-2005, Ευρείας Σύνθεσης, § 98)¹⁵.

Ωστόσο, η εξωτερική των ελευθεριών σκέψης, συνείδησης και θρησκείας στον κοινωνικό περίγυρο είναι δυνατό να υπόκειται σε περιορισμούς που ρητά και αποκλειστικά απαριθμεί η παράγραφος 2 του άρθρου 9 ΕΣΔΑ. Θεμιτοί περιορισμοί της ελευθερίας εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων είναι όσοι προβλέπονται από το νόμο και κρίνονται αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία, (α) για τη δημόσια ασφάλεια, (β) την προάσπιση της δημόσιας τάξης, (γ) της υγείας, (δ) και της ηθικής και (ε) την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων (: *à la securité publique, à la protection de l'ordre, de la santé ou de la morale publiques, ou à la protection des droits et libertés d'autrui*).

Η απαίτηση διοικητικής άδειας για την ίδρυση και λειτουργία ναού και ευκτηρίου οίκου δεν είναι ασυμβίβαστη προς τις απαιτήσεις του άρθρου 9 ΕΣΔΑ. Αρκεί οι διατάξεις των α.ν. 1363/1938 και 1672/1939, που προβλέπουν σχετικά, να ερμηνεύονται κατά τρόπο ώστε η αρμόδια διοικητική αρχή να οφείλει να χορηγήσει την άδεια μόλις διαπιστώσει ότι πρόκειται περί γνωστής θρησκείας,

13. Την ίδια κρίση διατύπωσε το Δικαστήριο και στην παράγραφο 27 της απόφασης *Kalac κατά Τουρκίας* της 1-7-1997, συμπληρώνοντας ότι δεν προστατεύει οποιαδήποτε πράξη που δικαιολογείται ή εμπνέεται από μια θρησκεία ή πεποίθηση. Ωστόσο, ένα άτομο μπορεί, κατά την άσκηση της ελευθερίας του προς εκδήλωση του θρησκευτήματός του, να υποχρεωθεί στην λήψη υπόψη της ιδιαίτερης κατάστασής του.

14. Ωστόσο, έχει κριθεί, για παράδειγμα, ότι δεν επιτρέπεται η ανάγνωση θρησκευτικών βιβλίων που περιέχουν οδηγίες σχετικές με πολεμικές τέχνες και μαθήματα αυτοάμυνας, καθώς εμπριέχουν πληροφορίες, η χρήση των οποίων θα μπορούσε να αποβεί επικίνδυνη για άλλα πρόσωπα (: απόφαση της Επιτροπής, *Χ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-5-1976, dec. –προσφυγή 6886/75), βλ. και Σαρμά (2003): 155, υποσημ. 6.

15. Εν προκειμένω η απαγόρευση της μαντήλας στα πανεπιστήμια της Κωνσταντινούπολης, σε ένα από τα οποία φοιτούσε και η προσφεύγουσα, συνόδευε την τάση εκκοσμίκευσης του σύγχρονου τουρκικού κράτους, θεμελιώδη αρχή του οποίου συνιστά, όπως έχει ήδη αναγνωρίσει το ΕΔΔΑ [: *Refah Partisi (The Welfare Party) και λοιποί κατά Τουρκίας* της 13-2-2003 § 93]. Σχετικές και οι *Karaduman κατά Τουρκίας* της 3-5-1993 dec. και *Dahlab κατά Σουδίας* της 15-2-2001 dec. Στις υποθέσεις αυτές οι προσφεύγοντες επικαλέσθηκαν παραβίαση των άρθρων 8 (: δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή), 9 (: δικαίωμα στην θρησκευτική έκφραση), 10 (: δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης) και 14 (: απαγόρευση των διακρίσεων) της Σύμβασης και του άρθρου 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Το ΕΔΔΑ συμπλήρωσε ότι η χρήση της ισλαμικής μαντήλας σε κοσμικά ιδρύματα αντίκειται στις αρχές του πλουραλισμού και της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών (: σκέψεις 111 και 116). Περισσότερα σε: Jill Marshall (2006), *Freedom of Religious Expression and Gender Equality: Sahin v Turkey*, MLR 69 (3): 452-461 (457-459). Ειδικότερα, αναφορικά με το ζήτημα της χρήσης μαντήλας σε σχολεία, κατά την κρίση του ΕΔΔΑ, τα παιδιά χρειάζονται ειδική προστασία, που μπορεί να εξασφαλισθεί σε ένα κλίμα θρησκευτικής αρμονίας και όχι προσηλυτισμού. Γι' αυτό και κρίθηκε ότι είναι θεμιτό να προβλέπεται όριο ηλικίας για την κατήχηση στην διδασκαλία του Κορανίου, ώστε να εξασφαλιζέται η απαιτούμενη ωριμότητα των παιδιών (: *Çiftçi κατά Τουρκίας* της 17-6-2004 dec.), *Silvie Langlaude* (2006), *Indoctrination, Secularism, Religious Liberty, and the ECHR*, ICLQ 55, October 2006, 929-944 (935).

ότι δεν θα ασκηθεί αθέμιτος προσηλυτισμός, και ότι δεν κινδυνεύει η δημόσια τάξη από τη λειτουργία του εν λόγω ναού ή ευκτηρίου οίκου (: *Manoussakis και λοιποί κατά Ελλάδα* της 26-9-1996 §§ 47-48).

Τον σεβασμό, τέλος, στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας διακηρύττει και ο Κανόνας 29 της Σύστασης R (2006) 2 του Συμβουλίου της Ευρώπης που καθιερώνει τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες. Στην παράγραφο 2 του κανόνα προβλέπεται ότι «το καθεστώς της φυλακής θα είναι οργανωμένο όσο είναι πρακτικά δυνατό έτσι ώστε να επιτρέπεται στους κρατούμενους να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να ακολουθούν τις πεποιθήσεις τους, να παρακολουθούν λειτουργίες ή συναντήσεις με εξουσιοδοτημένους εκπροσώπους της θρησκείας ή των πεποιθήσεών τους, να δέχονται ιδιαίτερες επισκέψεις από τους εν λόγω εκπροσώπους της θρησκείας ή των πεποιθήσεών τους και να έχουν στην κατοχή τους βιβλία ή περιοδικά σχετικά με θρησκεία ή τις πεποιθήσεις τους»¹⁶.

3. Θέματα θρησκευτικής φύσης των κρατουμένων

(α). Η άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων

Στο άρθρο 39 ΣωφρΚ προβλέπεται η άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των κρατουμένων¹⁷. Σύμφωνα με το πρώτο εδάφιο της παραγράφου 1 του άρθρου 39, η θρησκευτική αγωγή είναι προαιρετική και περιλαμβάνει το δικαίωμα του κάθε κρατουμένου να ασκεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα και να επικοινωνεί με αναγνωρισμένο εκπρόσωπο του θρησκευόμενου ή του δόγματος του. Η διάταξη αυτή συνδέεται με την παράγραφο 1 του άρθρου 3 του ίδιου Κώδικα που απαγορεύει κάθε δυσμενή διακριτική μεταχείριση των κρατουμένων, ιδίως εκείνη που βασίζεται, μεταξύ άλλων, στο θρήσκευμα. Προς εξηγήρηση του σκοπού της θρησκευτικής λατρείας, σε κάθε κατάσταση, όπως ορίζει η παράγραφος 3 του άρθρου 39 ΣωφρΚ, υπάρχει ναός ή κατάλληλος χώρος στον οποίο, όσοι από τους κρατούμενους επιθυμούν, παρακολουθούν τη θεία λειτουργία ή άλλες εκδηλώσεις θρησκευτικής ελευθερίας¹⁸. Το δεύτερο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 39 ΣωφρΚ διευκρινίζει ότι «οι προϋποθέσεις και η διαδικασία ασκήσεως των παραπάνω δικαιωμάτων καθορίζονται στον εσωτερικό κανονισμό του καταστήματος»¹⁹. Ο κρατούμενος, κατά την εισαγωγή του στο σωφρονιστικό κατάστημα, ερωτάται και δηλώνει, αν το επιθυμεί, το θρήσκευμα ή το δόγμα, στο οποίο ανήκει (: άρθρο 23 παρ.1 περ.α΄ ΣωφρΚ). Πιο ειδικά, σύμφωνα με την έκθεση

16. Βλ. τη Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006), *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 452.

17. Τη θρησκευτική αγωγή των κρατουμένων προέβλεπε το άρθρο 72 του ΣωφρΚ 1967, στο εδάφιο β΄ της παραγράφου 3, στο οποίο υπήρχε ρητή πρόβλεψη περί προστασίας της θρησκευτικής ετερότητας των κρατουμένων.

18. Και το άρθρο 4 παρ.5 ΚανΣτρΦυλ προβλέπει ειδικούς χώρους για την επιτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων.

19. Να σημειωθεί ότι ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α΄ και Β΄ (ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ) ψηφίστηκε μόλις το 2003 (: ΑΥΔικ58819/7.4.2003, ΦΕΚ Β΄ 463/14.4.2003), τμήματα του οποίου δημοσιεύονται σε ΠοινΔικ 6/2003, έτος 6ο, σελ. 603-615.

αυτοψίας του Συνηγόρου μετά από επίσκεψή του στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρίνου στις 17 Μαρτίου 2005, ότι «στο καινούριο αυτό σωφρονιστικό κατάστημα κάποιοι εκ των κρατουμένων που δικαιούνται να εργάζονται απασχολούνται στην αιογράφηση ειδικού χώρου του καταστήματος που προορίζεται για τον εκκλήσιασμό τους»²⁰.

Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί η ιδιαίτερη σημασία απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ *Cutter v. Wilkinson* της 31-5-2005 (: No. 03-9877)²¹ που εκδόθηκε επί της προσφυγής κρατουμένων, στους οποίους απαγορεύθηκε η παρακολούθηση των τελετουργιών των θρησκευτικών τους δογμάτων. Το Supreme Court νομολόγησε ότι το Κογκρέσο έχει την εξουσία να απαιτεί, ώστε τα κρατικά ιδρύματα να διευκολύνουν τις εύλογες θρησκευτικές ανάγκες όσων βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους. Ομόφωνα η Ολομέλεια του Δικαστηρίου απέρριψε τους ισχυρισμούς περί αντισυνταγματικότητας –δηλαδή περί αντίθεσης στην Πρώτη Τροπολογία του Αμερικανικού Συντάγματος²²– του νόμου Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA) που θέσπισε το Κογκρέσο το 2000 για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας των κρατουμένων σε δημόσια καταστήματα κράτησης. Ο νόμος προβλέπει ότι «no government shall impose a substantial burden on the religious exercise of a person residing in or confined to an institution that receives federal funds, unless the burden is absolutely necessary to meet a «compelling» government purpose»²³. Είχε βέβαια προηγηθεί η πολύ προοδευτική απόφαση *Mukmuk v. Commissioner of Dept. of Correctional*, όπου είχε νομολογηθεί ότι είναι αντισυνταγματική η τιμωρία

20. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (: αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

21. Εκτενώς η απόφαση στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.law.cornell.edu/supct/html/03-9877.ZS.html>. Βλ. και συνοπτική παρουσίασή της σε: Νίκο Παπασπύρου (2006), Επισκόπηση νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ για το έτος 2005, ΤοΣ 32 (2): 617-632 (623-624).

22. Η Πρώτη Τροπολογία (: First Amendment) διασφαλίζει το δικαίωμα ελεύθερης άσκησης των θρησκευτικών πεποιθήσεων (: free exercise of faith). Περισσότερα για την προβληματική αυτή πριν από τη θέση σε ισχύ του RLUIPA, βλ. σε Linda Roberts (1990), Prisoners' rights to free exercise of religion: Closing the gap between theory and reality, *AmCrimLRev* 27, σελ. 545-581 και Daniel Solove (1996), Faith Profaned: The Religious Freedom Restoration Act and Religion in the Prisons, *Yale LJ* 106, σελ. 459-491 (470), όπου αναλύεται ο προγενέστερος του RLUIPA νόμος, ο Religious Freedom Restoration Act (RFRA) του 1993. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια νομοθετική απάντηση στις αποφάσεις *Employment Division v. Smith* (: 494 U.S. 872, 1990) και *O'Lone v. Estate of Shabazz* (: 482 U.S. 78, 1987), όπου ο δικαστικός αυτοπεριορισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ έφτασε στο σημείο της διά της διαδικασίας στάθμισης αυτοκατάρνησης του ρόλου της δικαστικής εξουσίας υπέρ των κυβερνητικών και ποινολογικών σκοπών. Στην πρώτη περίπτωση το έργο της στάθμισης ανατέθηκε στο νομοθετικό σώμα, ενώ στη δεύτερη στο σωφρονιστικό προσωπικό. Έτσι, ο RFRA απέρριψε την νομολογιακή κρίση στην *Smith* περί προστάγματος της νομοθετικής πρόβλεψης σε σχέση με τους δικαστές. Στην δεύτερη απόφαση η μειοψηφούσα άποψη του δικαστή William J. Brennan ήταν ιδιαίτερα σημαντική: «Incarceration by its nature denies a prisoner participation in the larger human community. To deny the opportunity to affirm membership in a spiritual community, however, may extinguish an inmate's last source of hope for dignity and redemption».

23. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σχεδόν όλη τα Εφετεία είχαν ταχθεί υπέρ της αντισυνταγματικότητας του νόμου για την θρησκευτική ελευθερία, κυρίως με το επιχείρημα ότι η ευρύτητα της προστασίας που παρέχει ο νόμος σε όλες τις θρησκείες, ακόμη και σε αιρέσεις και μειονοτικές θρησκευτικές κοινότητες, αποτελείούσε για πολλούς δέλεαρ να ασπαστούν κάποιο θρησκευτικό δόγμα, ώστε να τύχουν καλύτερης σωφρονιστικής μεταχείρισης, Anne Chiu (2004), When Prisoners are weary and their religious exercise burdened, *RLUIPA provides some rest for their souls*, *Wash.L.Rev.* 79, σελ. 999-1026 (1018, 1024).

κρατούμενου για κατοχή μουσουλμανικού θρησκευτικού βιβλίου, αν και η χρήση θρησκευτικών συμβόλων δύναται να απαγορευθεί μόνον για λόγους ασφαλείας των φορέων τους [: *St. Claire v. Cuyler και Rogers v. Scurr*, 676 F.2d 1211 (8th Cir. 1982)]²⁴.

(β). Η διατροφή ως σεβασμός των θρησκευτικών πεποιθήσεων

Η παράγραφος 2 του άρθρου 3 ΣωφρΚ που αφορά την ισότητα στην μεταχείριση των κρατούμενων δικαιολογεί την ειδική μεταχείρισή τους, κατ' εφαρμογή της αναλογικής ισότητας, μεταξύ άλλων, ενόψει των θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεών τους, εφόσον γίνεται υπέρ του κρατούμενου και προς εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών που απορρέουν από την κατάσταση, στην οποία βρίσκεται. Στην ειδική μεταχείριση των κρατούμενων με βάση τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις εντάσσεται και η πρόνοια που πρέπει να λαμβάνεται, κατά το δυνατόν, για ειδικά διαιτολόγια, σύμφωνα με το άρθρο 32 παρ.4 ΣωφρΚ σχετικά με τη διατροφή των κρατούμενων. Αντίστοιχη ήταν και η διάταξη του άρθρου 35 παρ.4 του προϊσχύσαντος ΚωδΜετΚρ.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα, εν προκειμένω, της διατροφής των μουσουλμάνων, των Ιουδαίων και των Ινδουιστών, των οποίων το θρησκευτικό δόγμα απαγορεύει την κατανάλωση χοιρινού κρέατος. Επιπλέον, οι Εβραίοι απαγορεύεται να καταναλώνουν μαλιάκια και οστρακοειδή. Στις αμερικανικές φυλακές, μέχρι την ψήφιση του νόμου Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA), όπως αναπτύχθηκε παραπάνω, η θρησκευτική αυτή ιδιαιτερότητα των μουσουλμάνων, κυρίως, κρατούμενων δεν γινόταν σεβαστή. Συνεπώς, οι μουσουλμάνοι κρατούμενοι ή θα έπρεπε να φάνε το χοιρινό κρέας που πρόσφερε το μενού της φυλακής, προσβάλλοντας τη θρησκευτική τους συνείδηση, ή θα έπρεπε να μείνουν νηστικοί²⁵.

(γ). Τα καθήκοντα του θρησκευτικού λειτουργού

(γ1). Οι νομοθετικές ρυθμίσεις

Ο σημαντικός ρόλος του θρησκευτικού λειτουργού (: ιερέα ή εκπροσώπου θρησκευματος ή δόγματος) στο χώρο του καταστήματος κράτησης, σε επίπεδο θεσμικό, καταδεικνύεται από τις εξής δύο ρυθμίσεις: α) από την κατοχύρωση δυνατότητας επικοινωνίας του κρατούμενου με θρησκευτικό λειτουργό του θρησκευματος ή του δόγματος που ο πρώτος πρεσβεύει, όπως προβλέπει η παράγραφος 1 του άρθρου 39 ΣωφρΚ και η τρίτη παράγραφος του άρθρου 17 ΚανΣτρΦυλ²⁶, και για τους «ευάηλωτους»²⁷ κρατούμενους που βρίσκονται σε

24. David Rudovsky, Alvin Bronstein, Edward Koren and Julia Cade (1988), *The Rights of Prisoners. The Basic ACLU (American Civil Liberties Union) Guide to Prisoners' Rights*, Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, σελ. 51-53.

25. Βλ. στο σημείο αυτό τις αποφάσεις *Hunafa v. Murphy*, 907 F.2d 46, 48 (7th Cir. 1990) στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.law.cornell.edu/supct/pdf/03-9877P.ZO>, και *United States v. Huss*, 394 F. Supp. 752, 753 (S.D.N.Y. 1975) περιληπτικά σε *Anne Chiu* (2004): 1020, υποσημ. 196.

26. Επίσης, κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 32 ΚανΣτρΦυλ προβλέπεται ότι οι κρατούμενοι μπορούν να δέχονται επίσκεψη του θρησκευτικού λειτουργού του θρησκευματος ή του δόγματος, στο οποίο ανήκουν.

27. Η ευάηλωτη θέση των κρατούμενων που βρίσκονται σε ειδικούς χώρους κράτησης ή θεραπευτικά καταστήματα αναγνωρίζεται με ληθάνοντα τρόπο στην παράγραφο 4 του άρθρου 111 ΚωδΜετΚρ που δια-

ειδικούς χώρους κράτησης ή σε θεραπευτικά καταστήματα, όπου μπορούν να δέχονται επίσκεψη ιερέα για εκπλήρωση θρησκευτικών καθηκόντων (: παράγρ. 4)²⁸. β) από την πρόβλεψη της παραγράφου 5 του άρθρου 39 ΣωφρΚ και του άρθρου 50 περ. 4 ΕσωτΚανΛειτουργΚΚ, σύμφωνα με το οποίο «ο ιερέας ή ο εκπρόσωπος θρησκευόμενου ή δόγματος καλείται από το Συμβούλιο της Φυλακής για να εκφράσει τη γνώμη του σε θέματα που άπτονται του λειτουργήματός του».

Πιο ειδικά, σύμφωνα με το άρθρο 50 ΕσωτΚανΛειτουργΚΚ, ο θρησκευτικός λειτουργός, πλέον των ανωτέρω, i) οργανώνει τακτικά εκδηλώσεις θρησκευτικής λατρείας σε ναό ή άλλο κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο του καταστήματος (: περ.α')· ii) συνεργάζεται με θρησκευτικούς λειτουργούς ή εκπροσώπους άλλων αναγνωρισμένων δογμάτων για τη διευκόλυνση του έργου τους και την αποφυγή πράξεων προσηλυτισμού (: περ. γ')· iii) προβαίνει σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την τέλεση βαπτίσεων και γάμων κρατούμενων με θρησκευτικό τύπο σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Φυλακής, το οποίο αποφασίζει για την χορήγηση άδειας και όλες τις αναγκαίες λεπτομέρειες (: ημέρα, ώρα και τόπος τέλεσης, αριθμός και ιδιότητα παρευρισκομένων κ.λπ.) (: περ.ε')· iv) μεριμνά, σε συνεργασία με την Ιερά Μητρόπολη του τόπου, όπου εδρεύει το κατάστημα κράτησης ή με το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, για την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών των κρατούμενων, οι οποίοι πρεσβεύουν άλλο θρήσκευμα ή δόγμα και εκδηλώνουν σχετική επιθυμία. Στις περιπτώσεις αυτές τηρείται η διαδικασία του άρθρου 52 παρ.2 ΣωφρΚ περί τις επισκέψεις.

Τα καθήκοντα του θρησκευτικού λειτουργού προβλέπει ρητά και η διάταξη του άρθρου 111 ΚωδΜετΚρ που διατηρείται σε ισχύ. Έτσι, ο ιερέας είναι επιφορτισμένος με την θρησκευτική αγωγή των κρατούμενων και συμβάλλει στην τόνωση και την καλλιέργεια της ηθικής τους συνείδησης (: παρ.1). Για την αποτελεσματικότητα του πνευματικού του έργου, σε πνευματικό ή συλλογικό επίπεδο, λαμβάνει γνώση των ατομικών φακέλων (: παρ.2 εδ. β'). Περαιτέρω, εκφράζει προς τον διευθυντή απόψεις σχετικά με την μεταχείριση των κρατούμενων, την τοποθέτηση σε εργασία, τη μεταγωγή και την παροχή αμοιβών ή άφεσης πειθαρχικών κυρώσεων (: παρ.3). Οι συνομιλίες μεταξύ ιερέα και κρατούμενων διεξάγονται χωρίς την παρουσία φυλακτικού ή άλλου προσωπικού του καταστήματος (: παρ.5). Αντίθετα, σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 34 ΚανΣτρΦυλ, κατά την διάρκεια των επισκέψεων που δικαιούται να δέχεται ο κρατούμενος από το θρησκευτικό λειτουργό του θρησκευόμενου ή του δόγματός του δεν αποκλείεται οπτικός έλεγχος.

Αλλήωστε, η παραβίαση του απορρήτου του κληρικού εμπίπτει στο άρθρο 371 ΠΚ. Αλλά και στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας η εξέταση κληρικών με αντικείμενο μαρτυρίας όσα έμαθαν από την εξομολόγηση συνεπάγεται την ακύρωση της διαδικασίας κατά το άρθρο 212 παρ.1 περ.α' ΚΠΔ· η απαγόρευση, μάλιστα, αυτή δεν αίρεται, ακόμη και αν τα πρόσωπα, στα οποία αναφέρεται

τηρείται σε ισχύ, όπου αναφέρεται ότι ο ιερέας τους επισκέπτεται για να τους ενισχύσει και να τους εμψυχώσει.

28. Ταυτόσημο περιεχομένου είναι και η ρύθμιση του άρθρου 50 περ.2 του ΕσωτΚανΛειτουργΚΚ που προβλέπει τη επίσκεψη του θρησκευτικού λειτουργού σε ειδικούς χώρους κράτησης.

απαλλάχθηκαν από την υποχρέωση να τηρήσουν το επαγγελματικό απόρρητο από μέρους εκείνου που τούς το εμπιστεύθηκε (: άρθρο 212 παρ.2 ΚΠΔ)²⁹.

Εάν δεν υπηρετεί θρησκευτικός λειτουργός στο κατάστημα κράτησης, το Συμβούλιο της Φυλακής μεριμνά για την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών των κρατουμένων, σύμφωνα με το άρθρο 50 περ.στί' εδάφιο γ' ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ. Στις στρατιωτικές φυλακές, στην περίπτωση που δεν υπάρχει στρατιωτικός ιερέας, σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ.2 εδ.β' ΚανΣτρΦυλ, καλείται άλλος από την πλησιέστερη ενορία της έδρας των στρατιωτικών φυλακών, με φροντίδα του διοικητή. Το ίδιο συμβαίνει σε όλα σχεδόν τα καταστήματα κράτησης της χώρας μας, τα οποία εξυπηρετούνται από ιερείς που υπηρετούν στη Μητρόπολη ή την ενορία όπου βρίσκεται το κατάστημα κράτησης. Δεν αμείβονται αλλά παρέχουν ιεραποστολικά τις υπηρεσίες τους. Η λύση αυτή προκρίνεται εξ ανάγκης, διότι εκ των δύο οργανικών θέσεων ιερέων που προβλέπονται, μόνο η θέση για το συγκρότημα του Κορυδαλλίου έχει καλυφθεί, ενώ η άλλη για την Κασσαβέτεια παραμένει κενή³⁰.

(γ2). Η λειτουργική διάσταση της θρησκείας

Η λειτουργική διάσταση της θρησκείας ξεδιπλώνεται και αναδεικνύεται στο πλαίσιο της ανθρώπινης επικοινωνίας του θρησκευτικού λειτουργού με τον κρατούμενο και ενεργοποιείται με την κατήχηση και την εξομολόγηση, δίνοντας στον έγκλειστο έναν εναλλακτικό εσωτερικό προσανατολισμό. Την δημιουργική φύση της επαφής του κρατουμένου με τον θρησκευτικό λειτουργό θέτουν ως βάση τους θρησκευτικά προγράμματα που λαμβάνουν χώρα σε σωφρονιστικά καταστήματα του εξωτερικού, αρχής γενομένης από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Στόχος των προγραμμάτων αυτών, που στην πλειονότητά τους εφαρμόζουν τις διδαχές του Χριστιανισμού³¹, είναι να ωθήσουν τους κρατούμενους σε μια απόπειρα επανα-

29. Η διάταξη αυτή οριοθετεί το επαγγελματικό απόρρητο των μαρτύρων, επί σκοπώ της προστασίας της σχέσης εμπιστοσύνης που ενυπάρχει αναγκαία μεταξύ ορισμένων λειτουργών ή επαγγελματιών και των προσώπων που ζητούν τη βοήθεια και τις ειδικές τους υπηρεσίες. Οι κληρικοί, ειδικότερα, δεν εξετάζονται ως μάρτυρες με όσα έμαθαν από την εξομολόγηση. Κληρικοί νοούνται όχι μόνο οι λειτουργοί της Χριστιανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά κάθε γνωστή θρησκείας. Η απαγόρευση ισχύει όχι για όσα γενικά έμαθαν λόγω της ιδιότητάς τους ως κληρικών, αλλά μόνο για όσα πληροφορήθηκαν κατά την εξομολόγηση. Όμως, λόγω της ηθικής σχέσης ιερέα και πιστού, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο κληρικός έχει υποχρέωση εχεμύθειας και για κάθε εμπιστευτική ανακοίνωση του πιστού προς αυτόν, Μιχαήλ Μαργαρίτης (2008), Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Θεωρία-Νομολογία, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 425-426.

30. Καλλιόπη Σπινέλλη (2004), Ο ιερέας στα καταστήματα κράτησης: Θεσμικά πλαίσια, εισήγηση σε ημερίδα της Ιεράς Συνόδου της 29ης Οκτωβρίου 2004 (αδημοσίευτη).

31. Η επικράτηση του Χριστιανισμού (: Αγγλικανική Εκκλησία, Ρωμαιοκαθολικοί και Μεθοδιστές) στις βρετανικές φυλακές έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση φαινομένων «θεσμικού και αποκάλυπτου ρατσισμού» ενάντια στους λειτουργούς του Ισλαμισμού, της ταχύτερα αναπτυσσόμενης μη-χριστιανικής θρησκείας στις βρετανικές σωφρονιστικές εγκαταστάσεις. Οι μύμηδες γίνονται αποδέκτες του εγγενούς στον σωφρονιστικό πληθυσμό αλλά και στο σωφρονιστικό προσωπικό αντι-μουσουλμανικού αισθήματος, το οποίο εκδηλώνεται εντονότερα εναντίον τους λόγω της σαφώς ισχυρότερης θέσης τους σε σχέση με την αριθμητική υπεροχή των μουσουλμάνων κρατουμένων, Basia Spalek-David Wilson (2001), Not Just 'Visitors' to Prisons: The Experience of Imams who Work Inside the Penal System, The Howard Journal 40 (1): 3-13 (8, 11). Η τάση για μείωση των δαπανών απασχόλησης θρησκευτικών λειτουργών, άλλων πηλην του χριστιανικού δόγματος (:

προσανατολισμού της ζωής τους μέσα από την προσωπική τους μεταλλαγή, την συνύπαρξή τους με τους συγκαταουμένους τους και την συλλογική τους δράση³².

Το πρώτο πρόγραμμα θρησκευτικής αγωγής για την εσωτερική λύτρωση των κρατουμένων τέθηκε σε ισχύ περί το 1820 στο Eastern State Penitentiary στην Πολιτεία της Φιλαδέλφεια και ξεκίνησε πειραματικά με σκοπό να δημιουργήσει ένα σύστημα, στο οποίο οι κρατούμενοι θα παρέμεναν έγκλειστοι στα κελιά τους, θα μελετούσαν και θα λάμβαναν θρησκευτική καθοδήγηση για να αναστοχαστούν το εγκληματικό τους παρελθόν³³. Αντίστοιχα προγράμματα εφαρμόστηκαν και στη Μεγάλη Βρετανία την περίοδο 1835-1860 κατά την διάρκεια του πρώιμου Βικτωριανού συστήματος των φυλακών. Η ευαγγελική αποστολή της φυλακής εκείνης της εποχής συνιστούσε ένα σύνθετο πρόγραμμα που εναντιωνόταν στο δόγμα της μέγιστης αυστηρότητας και της πλήρους ακρήστευσης των εγκληματιών και πρέσβευε τη θεώρηση του κρατουμένου ως ανθρώπινος οντότητας που εντάσσεται στο γενικό πλαίσιο της Χριστιανικής λύτρωσης. Με λίγα λόγια, ο εγκλεισμός ήταν η συνέπεια της θείκης τιμωρίας, που συνίστατο στην φυσική, ψυχική και πνευματική δοκιμασία των κρατουμένων ως αμαρτωλών³⁴.

Τα προγράμματα αυτά στις φυλακές της αλλοδαπής απευθύνονται κυρίως στους κρατούμενους που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές κατά της ελευθερίας. Η προσαρμογή των τελευταίων στο φυλακτικό περιβάλλον εμφανίζεται εξαιρετικά χρονοβόρα και πολύπλοκη. Η ιδρυματοποίησή τους πραγματοποιείται ευκολότερα, καθώς οι μακροχρόνιες ποινές αποκόπτονται τους δεσμούς των εγκλειστών με την κοινωνία, δημιουργώντας τους την αίσθηση ότι η επανένωση με την οικογένειά τους είναι από δύσκολη έως αμφίβολη. Αλλά και η υιοθέτηση της υποκειμενότητας της φυλακής διευκολύνεται από το βεβαρημένο ποινικό παρελθόν των

Βουδιστές, Ινδουιστές, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι και Σιχ) εμφανίστηκε συστηματικά στην διάρκεια της δεκαετίας του 1990 στις βρετανικές φυλακές. Μάλιστα, εν τοις πράγμασι, οι επισκέψεις των θρησκευτικών λειτουργών άλλων δογμάτων παρουσιάζεται ως εκχώρηση παρά ως δικαίωμα, ενόψει και της προνομιακής και de facto θέσης και αναγνώρισης από τις σωφρονιστικές αρχές (: «established status») της Αγγλικανικής Εκκλησίας, James Beckford (1999) *Rational Choice Theory and prison chaplaincy*, *Brit.J. Soc.* 50 (4): 671-685 (674, 678). Ωστόσο, το φαινόμενο της ρατσιστικής αυτής συμπεριφοράς λαμβάνει και σκληρότερες διαστάσεις μέχρι και του σημείου εκδήλωσης θανατηφόρας βίας, Leonidas Cheliotis and Alison Liebling (2006), *Race Matters in British Prisons. Towards a Research Agenda*, *Brit.J.Criminol.* 46 (2): 286-317 (292).

32. Dawn Daggett, Scott Camp, Okyun Kwon, Sean Rosenmerkel, Jody Klein-Safran (2008), *Faith-Based Correctional Programming in Federal Prisons: Factors Affecting Program Completion*, *CJB* 35 (7): 848-862 (858). Ειδικότερο πιλοτικό εθελοντικό πρόγραμμα αποτελεί το Life Connection Program (LCP), 18μηνιαίας διάρκειας, που εφαρμόζεται στο πλαίσιο του Ομοσπονδιακού Συστήματος των Φυλακών και έχει ως στόχο την ενίσχυση της προ-κοινωνικής τους συμπεριφοράς. Τον σημαντικότερο παράγοντα επιτυχίας του προγράμματος συνιστά η επιθυμία επιστροφής στην κοινωνία και ο δείκτης θετικής αυτο-αξιολόγησης.

33. Jim Thomas-Barbara Zaitzow (2006), *Conning or Conversion? The Role of Religion in Prison Coping*, *PrisJ* 86 (2): 242-259 (247-248). Παρά τον σκεπτικισμό του σωφρονιστικού προσωπικού για την λειτουργικότητα των προγραμμάτων αυτών, ενόψει της ανάγκης διατήρησης της τάξης στα καταστήματα κράτησης, μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα τα προγράμματα καθιερώθηκαν σε όλα σχεδόν τα σωφρονιστικά καταστήματα των ΗΠΑ και τα περισσότερα εξ αυτών αφενός ενέτασαν στο μόνιμο προσωπικό τους θρησκευτικούς λειτουργούς και αφετέρου δέχονταν την εθελοντική προσφορά κληρικών για την ικανοποίηση των θρησκευτικών αναγκών των κρατουμένων.

34. Bill Forsythe (2001), *Suffering, Faith and Penitence Among British Prisoners 1835 to 1860: The Application of a Theology*, *HJCJ* 40 (1): 14-25 (14-17).

καθ' ἑξῆς ἢ κατ' ἐπάγγελμα ἐκκλησιαστικῶν ἢ τῶν ἐμπλεκομένων σὲ συμμορίες, οἱ ὁποῖοι ἐπιδιώκουν τὴν ἐπιστροφή τους στὴν ἐνεργὴ παράνομη δραστηριότητα. Τέλος, ἡ ψυχολογικὴ ἀσάθεια τῶν κρατουμένων πιθανολογεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐμπλοκὴ τους σὲ παράνομες δραστηριότητες, τὴν ἐπιλογὴ παθητικότητας, ἀπόσυρσης καὶ ψυχολογικῆς καταστολῆς –π.χ. μετὰ τὴν χρῆση ναρκωτικῶν– ἢ τὴν ἐκδήλωση ἐπιθετικῆς καὶ βίαιης συμπεριφορᾶς, μετὰ συνέπεια τὴν σταδιακὴ ἀφομοίωση τοῦ κρατουμένου ἀπὸ τὸν φυλακτικὸ χώρο.

Ὡς ἐκ τούτου, τὰ προγράμματα θρησκευτικῆς ἀγωγῆς συνιστοῦν προγράμματα παραγωγικῆς ἐνεργοποίησης καὶ ἐνίσχυσης τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου τοῦ κρατουμένου, τὸν ὁποῖο ἀποπειρῶνται νὰ προετοιμάσουν γιὰ τὴν ομαλὴ ἐπιστροφή του πίσω στὴν κοινωνία μετὰ τὴν ἀποφυλάκιση. Ἐπίσης, τὸ πλαίσιο τῶν δραστηριοτήτων ποὺ τὰ προγράμματα θρησκευτικῆς ἀγωγῆς προσφέρουν στόχο ἔχει τὴν μείωση τοῦ «νεκροῦ χρόνου» στὴ διάσταση τῆς φυλάκῃς³⁵.

Ὁ ἱερέας ποὺ εἰσέρχεται στὸ κατὰσθημα κράτησης καὶ προσφέρει ὑπηρεσίες ποιμαντικῆς διακονίας συνιστᾷ «φορέα ἐνὸς λειτουργικοῦ χαρίσματος» σὲ ἕναν ἰδιόμορφο χώρο ἐξαναγκαστικῆς συλλογικῆς συνύπαρξης. Ταυτόχρονα, ἀποτελεῖ ἕναν σύνδεσμο τοῦ κρατουμένου μετὰ τὴν ζῶσα κοινωνία. Ὁ κληρικὸς διαδραματίζει τὸν ρόλο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς φορεῖς ποὺ εἶναι δυνατό νὰ συμβάλουν στὴν ἐνίσχυση τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης τοῦ κρατουμένου, ὅπως αὐτὴ τίθεται ὡς μία ἐκ τῶν κατευθύνσεων τῆς μεταχείρισης τῶν κρατουμένων στὸ ἀρθρο 2 παρ. 1 ΣωφρΚ. Ὁ ἱερός λόγος τοῦ Εὐαγγελίου στὴν Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Διδασκαλία συμπυκνῶνται τὸ νόμο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, μετὰ σημεῖο ἀναφορᾶς τοὺς κρατουμένους, στὴν ἀκόλουθη περικοπὴ: «Ἐν φυλάκῃ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με» (Ματθ. 25, 36).

Ἡ κοινωνικὴ διάσταση τῆς θρησκείας ἀποτυπώνεται στὴν ποιμαντικὴ δράση τῆς Ἐκκλησίας στὸν χώρο τῶν καταστημάτων κράτησης, ποὺ δὲν περιορίζεται στὴν παροχὴ υλικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα, εἰδικὰ γιὰ τοὺς ἐνδεεῖς κρατουμένους, εἶναι στοιχειώδους σημασίας. Ἡ παρουσία τοῦ ἱερέα δίπλα στὸν κρατούμενο εἶναι πρῶτιστα νηθικῆς φύσης καὶ συνιστᾷ εἰλικρινῆ –χωρὶς ἀντάλλαγμα, χωρὶς διακρίσεις καὶ χωρὶς δυσμενῆ κριτικὴ– συμπαράσταση καὶ καθοδήγηση. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἱερά Μητρόπολις Πειραιῶς, ὅπως ἀναφέρει καὶ στὸν διαδικτυακὸ τῆς τόπο³⁶, ἀσκεῖ ποιμαντικὴ μέριμνα γιὰ τοὺς κρατουμένους καὶ τοὺς ἀποφυλακισθέντες. Πιο συγκεκριμένα, τρεῖς ὁμάδες συμπαράστασης κρατουμένων καὶ ἀποφυλακισθέντων δραστηριοποιοῦνται ἐνεργᾶ στὸν εὐαίσθητο αὐτὸν χώρο κοινωνικῆς προσφοράς. Οἱ ὁμάδες τῶν ἐθελοντῶν ἐπισκέπτονται σωφρονιστικὰ κατὰσθηματα σὲ ὅλη τὴ χώρα διανέμοντας «δέματα ἀγάπης» μετὰ εἶδη ρουχισμοῦ καὶ πρῶτης ἀνάγκης, συμπαρίστανται σὲ οἰκογένειες κρατουμέ-

35. Ἡ ΕΕΔΑ στὴν ἀπόφαση Eggs κατὰ Ἑλβετίας τῆς 11-12-1976 (dec.) –ὅπου ἔκρινε ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κράτους υπολείπεται τῶν προτύπων ποὺ ἔχουν προσδιορισθεῖ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν στοιχειωδῶν κανόνων γιὰ τὴν μεταχείριση τῶν κρατουμένων τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν (1957) ἢ τῶν Ἑυρωπαϊκῶν Σωφρονιστικῶν Κανόνων (τότε τοῦ 1987), τὰ ὁποῖα συνιστοῦν μὴ νομικῶς ἐξαναγκαστὰ κείμενα γιὰ τὴν δικαιοδοσία τῆς – δὲν διαπίστωσε παραβίαση τοῦ ἀρθροῦ 3 ΕΣΔΑ ἀλλὰ τῶν ὡς ἄνω διεθνῶν προτύπων, διότι οἱ αὐτῶν εἶχε υποβληθεῖ σὲ αὐστηρὴ πενήθημερη κράτηση, χωρὶς νὰ του παρασχεθεῖ κρεβάτι, χωρὶς δυνατότητα ἀσκησης καὶ μετὰ μέτριο ηλεκτρικὸ φωτισμό. Μοναδικὸ τρόπο νὰ περνᾷ δημιουργικὰ τὸ χρόνο του ἦταν ἡ Βίβλος, ὅπως καταγράφεται χαρακτηριστικὰ.

36. Ὁ ἐπίσημος διαδικτυακὸς τόπος τῆς Μητροπόλεως Πειραιῶς, ὅπου καταγράφεται ἀναλυτικὰ τὸ ἔργο τῆς ποιμαντικῆς διακονίας, εἶναι ὁ ἀκόλουθος: <http://www.imp.gr/Ins/poimantiki/merimnaFilak.htm>.

νων, μεριμνούν για αποφυλακισθέντες, διενεργούν αποφυλακίσεις κρατουμένων για οικονομικές σφειλές³⁷.

Επίσης, σημαντική είναι η βοήθεια που προσφέρει η Εκκλησία και στους κρατούμενους στα αστυνομικά κρατητήρια, σύμφωνα με τις σχετικές εκθέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη. Μετά την επίσκεψη της 12ης Μαΐου 1999 στο Β' Αστυνομικό Τμήμα Ηρακλείου, ο Συνήγορος του Πολίτη, στο σχετικό πόρισμα που εξέδωσε³⁸, ανέδειξε, εκτός των δυσμενών συνθηκών κράτησης στο ενετικό κτήριο όπου στεγαζόταν και λειτούργουσε ως κέντρο μεταγωγών προς την υπόλοιπη Ελλάδα, και το ζήτημα της διατροφής των κρατουμένων. Το ποσό των 1000 δραχμών που χορηγούνταν για την καθημερινή διατροφή τους δεν επαρκούσε, ώστε στο συσσίτιο των κρατουμένων συνέβαλε η παρακείμενη εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην στήριξη των κρατουμένων καταγράφηκε και στην έκθεση αυτοψίας του ΣτΠ μετά από την επίσκεψή του στις 6 Ιουλίου 2001 στα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Χίου³⁹, κατόπιν αναφοράς εκδότης εφημερίδας της Χίου για τις κακές συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής. Έτσι, σημειώνεται ότι η εγκατάσταση ηλιακού θερμοσίφωνα στο χώρο των πενταπαιωμένων κρατητηρίων έγινε με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Χίου.

Η ενίσχυση της κοινωνικής υπηρεσίας των φυλακών από φιλανθρωπικές οργανώσεις αναφέρεται ρητά και στις σκέψεις 28 και 47 της απόφασης *Peers κατά Ελλάδος* της 19-4-2001. Οι επισκέψεις όλων αυτών των οργανώσεων επιτρέπεται να λαμβάνουν χώρα υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 52 παρ.2 ΣωφΚ για τις επισκέψεις, το οποίο συστηματικά εντάσσεται στο έβδομο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον». Ειδικότερα, το Συμβούλιο της Φυλακής μπορεί, από δική του πρωτοβουλία ή μετά από γραπτή ή προφορική πρόταση της κοινωνικής υπηρεσίας ή μετά από αίτημα κρατουμένου, να επιτρέψει την επίσκεψη και άλλων ατόμων ή συλλόγων, που εκτιμά ότι δεν θα ασκήσουν δυσμενή επίδραση στον κρατούμενο. Στους επισκέπτες αυτούς συγκαταλέγονται εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων και μέλη επιστημονικών εταιριών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή άλλων συλλόγων. Η άρνηση, ωστόσο, του κρατουμένου να δεχθεί τους παραπάνω επισκέπτες δεν αποτελεί στοιχείο δυσμενούς γι' αυτόν κρίσης (: άρθρο 52 παρ.2 εδ.στ' ΣωφΚ).

37. Αξιοσημείωτη είναι η δράση του συλλόγου συμπαράστασης κρατουμένων «Ο Ονήσιμος», που τελεί υπό την αιγίδα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στις δράσεις του συλλόγου εντάσσεται και η προσπάθεια ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης για τα προβλήματα των κρατουμένων με τη δωρεάν διανομή του περιοδικού «Φίλοι Φυλακισμένων». Ο Ονήσιμος, μεταξύ άλλων, δίνει βοηθήματα και καλύπτει τις ανάγκες κρατουμένων και οικογενειών, ενισχύει οικονομικά τα φιλόπρωχα ταμεία των Κοινωνικών Υπηρεσιών των Φυλακών, παρέχει δωρεάν νομική κάλυψη σε απόρους κρατούμενους και ενισχύει τις βιβλιοθήκες των φυλακών με καλό λογοτεχνικό και χριστιανικό βιβλίο. Ο σύλλογος αυτός πήρε το όνομά του από τον προστάτη της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας για τους κρατούμενους, τον Άγιο Ονήσιμο. Για τον ρόλο τέτοιων οργανώσεων στην στήριξη των οικονομικά ασθενών πολιτών για την παροχή και λήψη νομικής βοήθειας βλ. Έφη Λαμπροπούλου (1999), Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 126-128.

38. Η αναφορά κοινοποιήθηκε προς τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης με το υπ' αριθμ.12580/99/2.4 έγγραφο του Συνηγόρου. Αναλυτικά η έκθεση στο διαδικτυακό τόπο: http://www.synigoros.gr/reports/1/eggrafo_pros_GGYDT_gia_ta_kratitiria_sto_irakleio.doc.

39. Βλ. την έκθεση σε: http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_gia_ta_kratitiria_sti_xio.doc.

Η ενεργή παρουσία του θρησκευτικού λειτουργού στα καταστήματα κράτησης διαφαίνεται στην απόφαση *Kotalla κατά Ολλανδίας* της 6-5-1978 (dec.), όπου ο αιτών εξέτιε ποινή ισόβιας κάθειρξης σε κατάσταση βεβαρημένης υγείας λόγω εγκεφαλικού, συνεπεία του οποίου περπατούσε με πατερίτσες και είχε πρόβλημα άρθρωσης και συγκροτημένης σκέψης, καθώς ο θρησκευτικός λειτουργός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που τον επισκεπτόταν αποφάσισε να του δώσει τη Θεία Μετάληψη, προνοώντας ότι μπορεί να πεθάνει.

Η επικοινωνία, εντούτοις, των κρατουμένων με τους λειτουργούς του θρησκευτικού τους δόγματος αλλήλ και η δυνατότητα θρησκευτικής λατρείας λαμβάνει πολύ ουσιαστικότερο περιεχόμενο, όπως αναγνωρίζεται και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, στις αποφάσεις της 29-4-2003 *Poltoratskiy κατά Ουκρανίας* και *Kuznetsov κατά Ουκρανίας* (§§ 163-171 και §§ 143-155 αντίστοιχα)⁴⁰ κρίθηκε ότι η απαγόρευση εκκλησιασμού των προσφευγόντων επί τρία συνεχόμενα έτη από τη στιγμή της θέσης τους υπό κράτηση επέφερε παραβίαση του άρθρου 9 ΕΣΔΑ, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι οι προσφεύγοντες εξέτιαν θανατική ποινή⁴¹. Αντιθέτως, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης η παρεμπόδιση της συμμετοχής κρατουμένου με ειδικές ανάγκες στις θρησκευτικές λατρευτικές τελετές λόγω της, έστω και παροδικής, αδυναμίας του να μετακινηθεί προς τον λατρευτικό χώρο. Διότι η τελευταία ισοσταθμίζεται αφενός από την βοήθεια που του προσφέρθηκε για να μετακινηθεί προς τον χώρο αυτό και αφετέρου από την επίσκεψη του θρησκευτικού λειτουργού του δόγματος του κρατουμένου στο κελί του (: *Vincent κατά Γαλλίας* της 24-10-2006 §§ 137-138)⁴².

Στην τελευταία περίπτωση, ο προσφεύγων ήταν παραπληγικός, καθηλωμένος σε αναπηρική καρέκλα. Κρατήθηκε στην φυλακή Chateaudun, όπου εξέτιε δεκαετή ποινή κατά της ελευθερίας. Ήταν αυτόνομος, αλλήλ δεν μπορούσε να μετακινηθεί χωρίς την αναπηρική καρέκλα. Οι αιτιάσεις του αναφορικά με την αδυναμία του να μετακινηθεί κανονικά μέσα στη φυλακή, όπου αρχικά κρατούνταν, έγιναν δεκτές, διότι οι στενές πόρτες της φυλακής, δεν επέτρεπαν την διέλευσή του και την μετακίνησή του εντός της φυλακής. Αλλήλ και κατά την κράτησή του στην φυλακή Chateaudun κρίθηκε ως εξευτελιστική η μεταχείρισή του, διότι δεν μπορούσε να μετακινηθεί, χωρίς τη βοήθεια άλλων, για διάστημα διάρκειας τεσσάρων μηνών μέχρι την αντικατάσταση, και μάλιστα απρόσφορη, του αναπηρικού του τροχήλατου που έσπασε.

40. Η επιβληθείσα στους προσφεύγοντες το 1995 θανατική ποινή μετατράπηκε σε ποινή ισόβιας κάθειρξης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι συνθήκες κράτησης των προσφευγόντων (: κράτηση σε κελί είκοσι τέσσερις ώρες την ημέρα, χωρίς πρόσβαση σε φυσικό φως, χωρίς δικαίωμα άσκησης και με ελάχιστη ή μηδαμινή ανθρώπινη επικοινωνία) συνιστούσαν απάνθρωπη μεταχείριση και προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Επιπλέον, οι περιορισμοί σε επισκέψεις και η απαγόρευση αλληλογραφίας υπαγορεύονταν από αδημοσίετο εσωτερικό κανονισμό και, συνεπώς, μη διαθέσιμο στους ενδιαφερόμενους, με αποτέλεσμα την παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

41. Την ίδια κρίση διατύπωσε το ΕΔΔΑ και στην απόφασή του *Igors Dmitrijevs κατά Λετονίας* της 30-11-2006 §§ 77-81, όπου απαγορεύθηκε στον προσωρινά κρατούμενο για σεξουαλικό έγκλημα προσφεύγοντα να συμμετέχει σε λατρευτικές τελετές της θρησκείας του για λόγους ασφαλείας, διότι κρατούνταν στην απομόνωση. Όπως δήλωσε η διεύθυνση της φυλακής στον αρμόδιο επόπτη-δικαστή, δεν μπορούσε να αναλάβει καμία ευθύνη για την ασφάλεια κατά την διάρκεια των λατρευτικών θρησκευτικών εκδηλώσεων.

42. Εκτενής παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 1, 2007, σελ. 106-108.

Τέλος, η σημασία της επαφής του κρατούμενου με ιερέα ή λειτουργό του θρησκευτικού δόγματος που ασπάζεται συνδέεται με την επικοινωνία του εγκλειστού με τον έξω κόσμο και την κοινωνικοποιητική της λειτουργία (: *Ramirez-Sanchez κατά Γαλλίας* της 4-7-2006 § 131)⁴³, ιδίως στις περιπτώσεις που ο κρατούμενος βρίσκεται στην απομόνωση (: *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005 § 98)⁴⁴.

2. Η ελευθερία της έκφρασης

1. Η προστασία του άρθρου 14 παρ.1 Σ

Το άρθρο 1 της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 διακήρυττε ότι «η ελεύθερη διάδοση των σκέψεων και των γνώμων είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου». Ο ελληνικός συνταγματικός χάρτης προβλέπει στο άρθρο 14 παρ.1 την προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και του Τύπου. Οι συνέπειες για την ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 14 παρ.1 Σ, η οποία αποτελεί ούτως ή άλλως τον ακρογωνιαίο λίθο της εν γένει ελευθερίας της γνώμης και της πνευματικής κίνησης, είναι πολυπληθείς. Η θετική ελευθερία της έκφρασης συνίσταται στο δικαίωμα να λαμβάνεις, να διαμορφώνεις, να έχεις, να εκφράζεις και να διαδίδεις γνώμες και, ως ένα σημείο, πληροφορίες, χωρίς να υφίστασαι καμία παρεμπόδιση, παρενόχληση ή δυσμενής έννομη συνέπεια. Ως προς τις πληροφορίες, η ελευθερία αυτή υπόκειται σε εντονότερους περιορισμούς. Ειδικότερα, τελεί υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγεται κάποιο απόρρητο που συνδέεται με την προστασία άλλων έννομων αγαθών. Η κατοχύρωση και της αρνητικής πτυχής της ελευθερίας

43. Η υπόθεση αυτή αφορά στην ειδική δυσμενή μεταχείριση τρομοκράτη, καταδικασμένου σε ισόβια, στις φυλακές Santé και Fleury-Mérogis. Η κράτησή του γινόταν σε ένα κελί 6,84 τ.μ., πολύ φτωκό, χωρίς μόνωση που διέθετε μια ατομική τουαλέτα δίχως χώρισμα. Τού είχε επιβληθεί απαγόρευση επικοινωνίας με τους άλλους κρατούμενους και τους φύλακες, καθώς και σοβαροί περιορισμοί στις λοιπές του δραστηριότητες. Η παραμονή του στην απομόνωση, που διήρκεσε από το 1994 έως το 2002, ανανεωνόταν κάθε τρίμηνο μετά από ιατρική γνωμάτευση, σύμφωνα με τη γαλλική νομοθεσία. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι τα εξαιρετικά μέτρα που έλαβαν οι γαλλικές αρχές σε βάρος του προσφεύγοντα δικαιολογούνταν από το γεγονός της συμμετοχής του σε πολλές τρομοκρατικές επιχειρήσεις την δεκαετία του 1970. Συνεπώς, η συνεχής ανανέωση του μέτρου αυτού επιβαλλόταν από την επικινδυνότητα του κρατούμενου, την ανάγκη διατήρησης της τάξης στο κατάστημα, τον κίνδυνο προσηλυτισμού και άλλων συγκρατούμενων και τον κίνδυνο απόδρασης. Την τρώση του απόλυτου χαρακτήρα της φυσικής και κοινωνικής του απομόνωσης αναγνώρισε το Δικαστήριο στη δυνατότητά του να διαθέτει βιβλία, τηλεόραση, δικαίωμα περιπάτου δύο (2) ώρες την ημέρα και δικαίωμα να τον επισκέπτονται ο ιατρός, ο ιερέας και ο δικηγόρος του. Άρα, η σχετική κοινωνική απομόνωσή του δεν επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: Αντώνη Μαγγανά-Λίλα Καρατζά (2005), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 53-55.

44. Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις ασθενών κρατούμενων, κυρίως όσων πάσχουν από ανίατο σωματικό νόσημα και επίκειται το τέλος της ζωής τους, εφόσον δεν έχουν αποφυλακισθεί και παραμένουν εγκλειστοί στη φυλακή, οπότε υπερτονίζεται ο παρηγορητικός ρόλος του θρησκευτικού λειτουργού, Rolf Stieber (2003), *Seelsorgliche Sterbebegleitung im Gefängnis. Erfahrungen und Reflexionen*, ZfStrVo 5/03, σελ. 287-291.

έκφρασης διά των λέξεων του συνταγματικού κειμένου «καθένας μπορεί» συνάγεται εξ αντιδιαστολής, ότι δηλαδή κανένας δεν υποχρεούται να εκφράσει τη γνώμη του⁴⁵.

Αντικείμενο της ελευθερίας της έκφρασης είναι οι «στοχασμοί» του ατόμου. Ο όρος παραπέμει περισσότερο σε προσωπικές γνώμες πολιτικού, κοινωνικού και φιλοσοφικού χαρακτήρα και γενικά ιδεολογικού περιεχομένου εκείνου που εκφράζεται. Ωστόσο, μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνεται και προστατεύεται υπό τον όρο αυτό, με μια ευρεία έννοια, και η μετάδοση πληροφοριών, στατιστικών στοιχείων κ.λπ., παρά το ότι μπορεί να υποβληθεί σε εντονότερους περιορισμούς.

Έχει υποστηριχθεί ότι η ελευθερία της έκφρασης είναι ένα ατομικό δικαίωμα που βρίσκεται στο μεταίχμιο, καθώς έχει έντονη και τη διάσταση της πολιτικής συμμετοχής⁴⁶. Κατ'άλλη άποψη, η ελευθερία της έκφρασης και η θρησκευτική ελευθερία χαρακτηρίζονται ως «δικαιώματα της ψυχής του ανθρώπου»⁴⁷. Η ελευθερία της έκφρασης τελεί υπό την γενική επιφύλαξη του νόμου (: «τηρώντας τους νόμους του Κράτους»). Η νομολογία ερμηνεύει τη ρήτρα αυτή με την έννοια ότι αναφέρεται στους γενικούς νόμους⁴⁸.

Περιορισμοί της ελευθερίας έκφρασης γίνεται δεκτό εξάλλου ότι μπορούν να θεσπιστούν για λόγους προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, της υγείας ή της (ξένης) ιδιοκτησίας. Είναι, συνεπώς, συνταγματική η απαγόρευση της αναγραφής λέξεων ή φράσεων ή παραστάσεων ή συμβόλων σε τοίχους ή άλλες επιφάνειες ιστορικών ιδίως μνημείων, δημοσίων κτηρίων, ναών και κτηρίων που δεν ανήκουν στην ιδιοκτησία όποιου γράφει τα παραπάνω⁴⁹. Έτσι, για παράδειγμα, τα γκράφιτι στις φυλακές, αν και θα μπορούσαν να θεωρηθούν μία δημιουργική έκφραση των κρατουμένων, δεν επιτρέπονται⁵⁰. Επιτρέπεται, όμως, η αγιογράφηση του χώρου που προορίζεται για τον εκκλησιασμό των κρατουμένων στο Κατάστημα Κράτησης του Μαλανδρίνου, όπως αναφέρει η έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη που έλαβε χώρα στις 17-3-2005⁵¹.

2. Η πρόβλεψη των άρθρων 19 ΔΣΑΠΔ και 10 ΕΣΔΑ

(α). Η αναλυτική ρύθμιση του Διεθνούς Συμφώνου

Το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση προστατεύεται από την διάταξη του άρθρου 19 παρ.2 ΔΣΑΠΔ. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει «την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης

45. Αντίθετα, μπορεί να επιβληθεί υποχρέωση παροχής απλών πληροφοριών, γνώσεων ή στοιχείων, π.χ. για ανακριτικούς, φορολογικούς ή στατιστικούς σκοπούς, μέσα πάντα στα όρια που διαγράφονται από την κατά το άρθρο 5 παρ.1 Σ προστασία της προσωπικότητας, Κώστας Χρυσόγονος (²2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 291-294.

46. Χρυσόγονος (²2006): 49.

47. Χρήστος Σατλάνης (2003), Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 178.

48. Βλ. την απόφαση ΟλΑΠ1341/1993, ΕλλΔνη 1994, σελ. 224.

49. ΑΠ1241/1976, ΤοΣ 1977, σελ. 176 και Χρυσόγονος (²2006): 299.

50. Για την θεσμική αντιμετώπιση των γκράφιτι βλ. αναλυτικά Μαρία Γαλανού (2010β), Τα «εγκλήματα του δρόμου» (street crimes) ως δείκτης κοινωνικής αταξίας;, σε: Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 69-108 (96-100).

51. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (: αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του». Επομένως, κατοχυρώνονται ρητά τα δικαιώματα πληροφόρησης του κοινού, το δικαίωμα έκφρασης με όλα τα μέσα –δηλαδή και με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης– και μετάδοσης πληροφοριών –άρα και εμπορικών μηνυμάτων⁵².

(β). Το εύρος προστασίας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης

(β1). Το περιεχόμενο της ελευθερίας έκφρασης

Παρεμφερής, αν και λιγότερο αναλυτική ως προς τον προσδιορισμό των στοιχείων της ελευθερίας της έκφρασης, είναι η διατύπωση του άρθρου 10 παρ.1 ΕΣΔΑ⁵³. Το άρθρο 10, ωστόσο, είναι ευρύτερο του άρθρου 19 ΔΣΑΠΔ, όπου γίνεται λόγος μόνο για αναζήτηση, λήψη και μετάδοση πληροφοριών (: *Groppera Radio A.G. και λοιποί κατά Ελβετίας* της 28-3-1990 § 61). Η ελευθερία της έκφρασης στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ εξασφαλίζεται υπό διττή έννοια: Αφενός ως ελευθερία γνώμης και αφετέρου ως λήψη ή μετάδοση πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς επέμβαση των δημόσιων αρχών και ασχέτως συνόρων.

Η φράση «χωρίς επέμβαση των δημοσίων αρχών» εμπεριέχει έμμεση απαγόρευση της λογοκρισίας. Είναι χαρακτηριστική η απόφαση-σταθμός της ΕΕΔΑ στην γνωστή «Ελληνική απόφαση» (: «*The Greek Case*») της 5ης-11-1969 σε βάρος της Ελλάδας, η οποία έκρινε περί την περιστολή των δικαιωμάτων των ελλήνων πολιτών κατά τη διάρκεια του επτάχρονου στρατιωτικού καθεστώτος των συνταγματαρχών. Η υπόθεση εισήχθη στην ΕΕΔΑ μετά από προσφυγή τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών –Δανίας, Νορβηγίας και Σουηδίας με την από 20-9-1967 προσφυγή τους και Ολλανδίας με την από 27-9-1967 προσφυγή της– κατά της Ελλάδας. Σημαντική υπήρξε η κρίση της ότι η γενική και αόριστη επιβολή λογοκρισίας συνιστούσε κατάφωρη παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Πιο αναλυτικά, καλύπτει ολόκληρο τον κύκλο της επικοινωνίας, ανεξαρτήτως μέσων⁵⁴

52. Το άρθρο 19 ΔΣΑΠΔ ορίζει τα ακόλουθα: «1. Κάποιος δεν πρέπει να υπόκειται σε διακριτική μεταχείριση και να παρενοχλείται για τις απόψεις του. 2. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του. 3. Η άσκηση των δικαιωμάτων, που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου αυτού, συνεπάγεται ειδικά καθήκοντα και ευθύνες. Μπορεί, επομένως, να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι όμως πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια από το νόμο και να είναι απαραίτητοι: α. για τον σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπόληψης άλλων, β. για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας ή των χρηστών νηών».

53. Στο εδάφιο γ΄ της παραγράφου αυτής διατυπώνεται ειδικότερα μια επιφύλαξη, προληπτικής φύσης, για ορισμένα οπτικοακουστικά μέσα επικοινωνίας: «Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεόρασεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας».

54. Ως προς το μέσο μετάδοσης του μηνύματος, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, πέραν των κλασικών μορφών μετάδοσης μηνυμάτων διά του γραπτού ή προφορικού λόγου, ακόμη και μέσω των μορφών εικαστικής τέχνης, με το άρθρο 10 προστατεύονται οι ιδιωτικοί σταθμοί ραδιοφωνίας και τηλεόρασης (: *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας* της 24-11-1993 § 39), και η λήψη μηνυμάτων που μεταδίδονται από δορυφόρο (: *Autronic A.G. κατά Ελβετίας* της 22-5-1990 § 62), οι βιντεοκασέτες (: *Wingrove κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-11-1996 § 41). Δεδομένου ότι στην παράγραφο 62 της απόφασης *Autronic A.G. κατά Ελβετίας* της

ή φύσης των μηνυμάτων, ενώ επεκτείνεται και στην εμπορική διαφήμιση⁵⁵. Η έκταση εφαρμογής του άρθρου 10 ΕΣΔΑ δεν περιορίζεται μόνο στα μηνύματα με πολιτικό, θρησκευτικό, επιστημονικό ή καλλιτεχνικό χαρακτήρα, αλλά περιλαμβάνει και δηλώσεις που τείνουν στην προαγωγή οικονομικών συμφερόντων (: *Markt Intern Verlag GMBH and Klaus Beermann κατά Γερμανίας* της 20-11-1989 §§ 25-26), ή, ακόμη, και σε ραδιοφωνικά προγράμματα που συντίθενται από μεταδόσεις ελαφράς μουσικής και διαφημιστικών μηνυμάτων (: *Groppera Radio A.G. και λοιποί κατά Ελβετίας* της 28-3-1990 § 54).

Δικαίωμα προστασίας υπό τις αρχές του άρθρου 10 της Σύμβασης αναγνωρίζεται και στους δημοσίους υπαλλήλους ενόψει της απαγόρευσης των διακρίσεων που θεσπίζει το άρθρο 14 παρ.1 ΕΣΔΑ (: *Glaserapp κατά Γερμανίας* της 28-8-1986 § 35 και *Kosiek κατά Γερμανίας* της 28-8-1986 § 35). Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το άρθρο 10 ΕΣΔΑ τριτενεργεί, καθώς εφαρμόζεται και σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών (: *Fuentes Bobo κατά Ισπανίας* της 29-2-2000 § 38, *Özgur Gündem κατά Τουρκίας* της 16-3-2000 § 43 και *Schmidt and Dahlström κατά Σουηδίας* της 6-2-1976 § 33).

Ως προς το περιεχόμενο του μηνύματος, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι το άρθρο 10 εγγυάται την προστασία αα) έκφρασης γνώμης (: *Lingens κατά Αυστρίας* της 8-7-1986 § 42), ββ) των νηών (: *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 §§ 45 και 53), γγ) μετάδοσης και λήψης πληροφοριών (: *Autronic A.G. κατά Ελβετίας* της 22-5-1990 § 47) και δδ) παροχής συμβουλών (: *Open Door and Dublin Well Women κατά Ιρλανδίας* 29-10-1992 § 59).

(β2). Η ρήτρα της αναγκαιότητας των περιορισμών

Η προστασία του άρθρου 10 της Σύμβασης οριοθετείται από την προβλεπόμενη στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου ρήτρα ότι οι περιορισμοί πρέπει να αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Διότι η ελευθερία της έκφρασης, στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας, χαρακτηρίζεται από το ΕΔΔΑ άηλιτο (: *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 § 49) ως ένα από τα κύρια θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας για την εξέλιξη

22-5-1990 το ΕΔΔΑ αναφέρει ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι εξελίξεις της τεχνολογίας, συνάγεται ότι όλα τα μέσα επικοινωνίας καλύπτονται από την ειδική υπόσταση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

55. Εμμανουήλ Ρούκουνας (1995), Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σελ. 183-184. Στο θέμα αυτό υφίστατο θεωρητική διχογνωμία. Κάποιοι συγγραφείς υποστήριζαν ότι θα ήταν επικίνδυνο να μην προστατεύεται η εμπορική πληροφορία. Αντίθετα, κάποιοι άλλοι δικαιολογούσαν τον αποκλεισμό της εμπορικής διαφήμισης από το πεδίο προστασίας του άρθρου 10 ΕΣΔΑ επί τη βάση της διασφάλισης ότι τα περιοριστικά μέτρα που υιοθετήθηκαν από τα κράτη στον τομέα αυτό συνέχιζαν να είναι συμβατά με τη Σύμβαση. Η ΕΕΔΑ διαμόρφωσε μία ενδιάμεση θέση: Ότι οι εμπορικές ιδέες δεν εκπίπτουν της προστασίας του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, αλλά απλώς τυγχάνουν μικρότερου βαθμού προστασίας· δηλαδή καταλείπεται ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης στα κράτη μέλη (: *X. and Church of Scientology κατά Σουηδίας* της 5-5-1979 dec.). Βλ. και Christian Jacq and Francis Teitgen (1992), *The Press*, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 59-81 (69). Άλλωστε, όπως έχει γίνει δεκτό, ακόμη και μια εταιρεία συγκροτημένη σε νομικό πρόσωπο, με σκοπό αμιγώς κερδοσκοπικό, δύναται παραδεκτώς να ζητήσει την υπαγωγή της στην προστασία των ρυθμίσεων του άρθρου 10, καθώς δεν θίγει την εγγενή φύση του δικαιώματος έκφρασης (: *Autronic A.G. κατά Ελβετίας* της 22-5-1990 § 47, όπου η προσφεύγουσα ήταν εταιρεία περιορισμένης ευθύνης που προσέφερε ταχυδρομικές και τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες).

και την πρόοδο κάθε ανθρώπου και άλλοτε (: *Özgur Gündem κατά Τουρκίας* της 16-3-2000 § 43) ως μία από τις απαραίτητες προϋποθέσεις μιας λειτουργικής δημοκρατίας (: «one of the preconditions of a functioning democracy»). Ενόψει της έντονα δημοκρατικού χαρακτήρα φύσης της ελευθερίας της έκφρασης, η οριοθέτηση των περιορισμών της θα πρέπει να γίνεται υπό το φως των συνιστωσών αρχών της δημοκρατίας, δηλαδή του πλουραλισμού, της ανοχής και της ευρύτητας του πνεύματος (: «pluralism, tolerance and broadmindedness»)⁵⁶. Υπό την επιφύλαξη της παραγράφου 2, σύμφωνα με τις σκέψεις 51-52 της απόφασης *Vogt κατά Γερμανίας* της 26-9-1995, στην έννοια των «πληροφοριών» και των «ιδεών» εμπίπτουν πληροφορίες ή ιδέες, οι οποίες αφενός γίνονται δεκτές με ευμένεια ή θεωρούνται ως μη επιθετικές –για παράδειγμα όχι εξτρεμιστικές ή ρατσιστικές (: *Jersild κατά Δανίας* της 23-9-1994, Ευρείας Σύνθεσης, σκέψεις 35 έως 37)– ή αδιάφορες· και αφετέρου αυτές που δεν προσβάλλουν, σοκάρουν ή προκαλούν ανησυχία⁵⁷.

Έχει διατυπωθεί η θέση ότι η έννοια «δημοκρατική κοινωνία» ερμηνεύεται από το Δικαστήριο με δύο τρόπους· οντολογικά και δεοντολογικά⁵⁸. Η οντολογική ή οντική της ερμηνεία προϋποθέτει συγκριτική επισκόπηση της νομοθεσίας του συνόλου ή της πλειοψηφίας ή έστω μιας αντιπροσωπευτικής ομάδας των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης (: *Wingrove κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-11-1996 § 57 in fine που αφορά το έγκλημα της βλασφημίας). Δεοντολογική ή δεοντική είναι η ερμηνεία που κάνει το ίδιο το Δικαστήριο με τη νομολογία του, διά της αντίληψης

56. Βλ. αναλυτικά για την προσέγγιση του πλουραλισμού των μέσων μαζικής ενημέρωσης Ewa Komorak (2009), Is Media Pluralism a Human Right? The European Court of Human Rights, the Council of Europe and the Issue of Media Pluralism, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 395-414 (397, 403), η οποία κάνει τη διάκριση ανάμεσα στον εσωτερικό (: η πλουραλισμό του περιεχομένου) και εξωτερικό (: η δομικό). Ο πρώτος προϋποθέτει την πολυφωνία στα μέσα και ο δεύτερος την ανταγωνιστικότητα στην ιδιοκτησία των μέσων ενημέρωσης, δηλαδή την ύπαρξη πολυάριθμων μιντιακών παρόχων.

57. Στην προκείμενη περίπτωση, όπως αναφέρεται στις σκέψεις 58-61 της απόφασης, η προσφεύγουσα απολύθηκε για παράβαση του καθήκοντος πολιτικής νομιμοφροσύνης, στο οποίο υποχρεούτο ως δημόσια υπάλληλος (: δασκάλα). Οι αριστερές θέσεις της ήταν γνωστές στην υπηρεσία της ήδη κατά την δοκιμαστική περίοδο πριν από τον διορισμό της, όπως άηλωσε και οι πολιτικές της δραστηριότητες, οι θέσεις, υπό τις οποίες υπηρετούσε στο κόμμα της αριστεράς, αλλά και η υποψηφιότητά της στις βουλευτικές εκλογές του κρατιδίου της Κάτω Σαξονίας, στην πόλη Jever του οποίου διέμενε. Ωστόσο, η υπηρεσία της αποφάσισε την απόλυσή της μετά την διεξαγωγή πειθαρχικής σε βάρος της διαδικασίας, έξι περίπου χρόνια μετά τον διορισμό της. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι η απαίτηση σεβασμού του καθήκοντος πολιτικής νομιμοφροσύνης δικαιολογείται ενόψει του ναζιστικού παρελθόντος της χώρας και της πικρής περιόδου που ακολούθησε μετά την πτώση του καθεστώτος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης μέχρι την ψήφιση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης το 1949. Το Δικαστήριο έκρινε ότι παραβιάσθηκε το δικαίωμα έκφρασης της προσφεύγουσας που προστατεύεται στο άρθρο 10 της Σύμβασης, διότι: α) η απόλυσή της προσφεύγουσας ισοδυναμούσε με αποστέρηση της δυνατότητας άσκησης του μοναδικού επαγγέλματος που γνωρίζει, με ταυτόχρονη αδυναμία εξεύρεσης άλλης θέσης εργασίας εκτός του δημοσίου τομέα· β) δεν της ασκήθηκε κριτική για ενδεχόμενη χρήση του βήματος της διδασκαλίας της για να προσηλυτίσει σε πολιτικό επίπεδο τα παιδιά· γ) η διδασκαλία της αγγλικής και γερμανικής γλώσσας από την προσφεύγουσα, αλλά και η εξωσχολική της δραστηριότητα, δεν είχαν στοιχεία συνταγματικής εναντίωσης· και δ) το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν είχε απαγορεύσει τη δράση του αριστερού κόμματος, του οποίου ήταν μέλος η προσφεύγουσα.

58. Βλ. σχετικά Ιωάννη Σαρμά (2003), Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 176-177.

των δικαστών του ή της πλειοψηφίας αυτών περί την δημοκρατία (: *Oberschlick κατά Αυστρίας* No.2 της 1-7-1997, dissenting opinion of judge Matscher, joined by judge Thór Vilhjálmsson).

Συνεπώς, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν θετικά μέτρα, ώστε να εξασφαλίζουν στους φορείς των σχετικών δικαιωμάτων την αποτελεσματική τους άσκηση. Ο προσδιορισμός της ύπαρξης ή μη μιας θετικής υποχρέωσης συναρτάται με την δίκαιη στάθμιση (: «fair balance») ανάμεσα στο γενικό συμφέρον της κοινωνίας και στα έννομα συμφέροντα του ατόμου, όπως εγγενώς σκοπείται από τη Σύμβαση. Η έκταση της υποχρέωσης αναπόφευκτα ποικίλλει, λαμβανομένης υπόψη της ποικιλομορφίας των καταστάσεων που λαμβάνουν χώρα σε κάθε κράτος-μέλος, τις δυσκολίες διακυβέρνησης των σύγχρονων κοινωνιών και των επιλογών που πρέπει να γίνουν με βάση τις προτεραιότητες και τα μέσα επίτευξης των σκοπών αυτών. Επίσης, η συμμόρφωση με μια θετική υποχρέωση δεν θα πρέπει να επιβάλει στις αρμόδιες αρχές ένα αδύνατο ή δυσανάλογο βάρος (: *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986 § 37 και *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-10-1998, Ευρείας Σύνθεσης, § 116).

Γι' αυτό, το ΕΔΔΑ εξετάζει, πρώτον, τη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων και, έπειτα, το εάν και κατά πόσον μεμονωμένοι περιορισμοί δικαιολογούνται υπό τη στενή ερμηνεία του άρθρου 10 παρ.2 της Σύμβασης. Το περιθώριο εκτίμησης της αναγκαιότητας για επιβολή των περιορισμών, το οποίο αναγγέλλει η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 10 της Σύμβασης, αναγνωρίζεται στα κράτη-μέλη υπό την περιβολή του ευρωπαϊκού ελέγχου. Ο τελευταίος έχει ως αντικείμενο την εθνική νομοθεσία και νομολογία, ακόμη και αν η δεύτερη εκφέρεται από ανεξάρτητο δικαιοδοτικό όργανο (: *Prager and Oberschlick κατά Αυστρίας* της 26-4-1995 §§ 34-35). Πεδίο αξιολόγησης είναι το σύνολο των πραγματικών περιστατικών και των νομικών ζητημάτων, συμπεριλαμβανομένης της ορθής διαχείρισης από τις εθνικές αρχές της εξουσίας στάθμισης δυνάμει του περιθωρίου εκτίμησης, δηλαδή με βάση τις αρχές της λογικής, της σύνεσης και της καλής πίστης (: «reasonably, carefully, in good faith», σύμφωνα με την σκέψη 52 της απόφασης *Vogt κατά Γερμανίας* της 26-9-1995 και την σκέψη 36 στην απόφαση *Csáncics κατά Ουγγαρίας* της 20-1-2009).

Πιο ειδικά, στην παράγραφο 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, εξαγγέλλεται ο λειτουργικός χαρακτήρας των ελευθεριών έκφρασης ως «συνεπαγομένων καθηκοντα και ευθύνων». Η αναφορά στο κείμενο της διάταξης σε «διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις προβλεπόμενους υπό του νόμου» προσδιορίζει τον εναλλακτικά προληπτικό ή κατασταλτικό χαρακτήρα των περιοριστικών της ελευθερίας της έκφρασης μέτρων⁵⁹. Περαιτέρω, η διατύπωση του νόμου «αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία» ανάγει τη δέσμη των περιορισμών στην αρχή της αναλογικότητας. Τέλος, καθορίζονται τα έννομα συμφέροντα, υπέρ των οποίων λαμβάνονται τα πιο πάνω μέτρα. Τα αγαθά αυτά είναι: (α) η εθνική ασφάλεια, (β) η εδαφική ακεραιότητα, (γ) η δημόσια ασφάλεια, (δ) η υπεράσπιση της τάξης, (ε) η πρόληψη του εγκλήματος, (στ) η προστασία της υγείας, (ζ) η προστασία της ηθικής, (η) η προστασία της υπόληψης τρίτων, (θ) η προστασία των δικαιωμάτων τρίτων, (ι) η παρεμπόδιση της κοινοβουλευτικής εμπιστευτικών πληροφοριών και (ια) η διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

59. Σαρμάς (2003): 171.

Με λίγα λόγια, το Δικαστήριο ερευνά i) εάν η επίδικη κρατική δραστηριότητα έθιξε το δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης· ii) εάν η επέμβαση στην ελευθερία προβλεπόταν από τον νόμο⁶⁰· iii) εάν η επέμβαση έτεινε στη θεραπεία ενός θεμιτού σκοπού από εκείνους που απαριθμούνται περιοριστικώς στην παράγραφο 2 του άρθρου 10· και iv) εάν η επέμβαση ήταν αναγκαία, δηλαδή ανεκτή ή αποδεκτή, σε μια δημοκρατική κοινωνία⁶¹.

3. Το δικαίωμα έκφρασης κατά την κράτηση

Οι κρατούμενοι απολαμβάνουν το δικαίωμα έκφρασης είτε αυτοτελώς προστατευόμενο είτε σε συνάρτηση με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Την ειδικότερη, αυτοτελή προστασία του άρθρου 10 ΕΣΔΑ διατύπωσε το Δικαστήριο στην απόφασή του *Bamber κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-9-1997 (dec.), όπου απαγορεύθηκε στον προσφεύγοντα η τηλεφωνική του επικοινωνία με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Την σε συνάρτηση με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ προστασία του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση δέχθηκε εμμέσως το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 106-107 της απόφασης *Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983, συντασσόμενο με την αμέσως προηγούμενη απόφαση της Επιτροπής στην υπόθεση αυτή, καθώς δεν έκρινε απαραίτητο να προχωρήσει σε μια περαιτέρω εξέταση του ζητήματος της ελευθερίας της έκφρασης, με την αιτιολογία ότι για το δικαίωμα αυτό παρέχονται εγγυήσεις διά του δικαιώματος στην αλληλογραφία που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης⁶². Μάλιστα, στις σκέψεις 31-32 της απόφασης *McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 το Δικαστήριο εξειδίκευσε περαιτέρω τη θέση του αυτή, διευκρινίζοντας ότι, ενόψει της φύσης της διάταξης του άρθρου 8 της Σύμβασης ως *lex specialis*, δεν εγείρονται ξεχωριστά ζητήματα υπό το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, διότι αφορά ζητήματα ανταποκρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, με αφορμή την κατακράτηση, από τις σωφρο-

60. Σύμφωνα με την σκέψη 47 της απόφασης *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* No.1 της 26-4-1979 στην έννοια του νόμου εντάσσεται τόσο το γραπτό όσο και το εθιμικό δίκαιο, αρκεί να είναι ακρούτως σαφές ενόψει της αρχής της ασφάλειας του δικαίου. Η ίδια κρίση διατυπώνεται και στις αποφάσεις *Tolstoy Miloslavsky κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-7-1995 § 37 και *Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-3-1996 § 31.

61. Αντίστοιχη είναι και θέση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, όπως διατυπώθηκε στην απόφαση *Procunier v. Martinez* (: 416 U.S. 396, 413 (1974), ιδίως §§ 36-38, σύμφωνα με την οποία η επέμβαση των αρχών στην ελεύθερη έκφραση των κρατουμένων, αναφορικά με την επικοινωνία τους με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, θα πρέπει να περιορίζεται στις ελάχιστες παρεμβατικές μεθόδους που κρίνονται ως απαραίτητες για την προστασία θεμιτών δημοσίων συμφερόντων, λαμβανομένων υπόψη των ειδικών χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος της φυλακής, μεταξύ των οποίων της μεγάλης έντασης, του εγκλεισμού και των επιθετικών συναισθημάτων, Daniel Donovan (1988), *Constitutionality of Regulations Restricting Prisoner Correspondence With The Media*, Ford LR 56 (3): 1151-1167 (1160-1161).

62. Η διάκριση αυτή μεταξύ αυτόνομης και επικουρικής εφαρμογής του άρθρου 10 ΕΣΔΑ αναπτύσσεται, μεταξύ άλλων, σε: σχετικά Steve Foster (2007), *Automatic Forfeiture of Fundamental Rights: Prisoners, Freedom of Expression and the Right to Vote*, Nott LJ 16 (1): 1-23 (5). Βλ. επίσης την αναφορά της ΕΕΔΑ στην υπόθεση *M. S. κατά Αυστρίας* της 18-10-1995 § 31 αλληλ και την απόφαση του ΕΔΔΑ *Schönenberger and Durmaz κατά Ελβετίας* της 20-6-1988 παρ.31.

νιστικές αρχές, των γραμμάτων του κρατουμένου προς τον νομικό του συμπαραστάτη και τον τύπο, αναγνωρίστηκε ένα γενικό δικαίωμα στην αλληλογραφία και την ελεύθερη έκφραση⁶³.

(α). Η ελευθερία λήψης πληροφοριών στο ΣωφρΚ

Η ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία δεν προβλέπει ρητά σε συγκεκριμένη διάταξη την προστασία του δικαιώματος έκφρασης των κρατουμένων. Δεδομένου ότι το δικαίωμα αυτό υπάγεται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η κατοχύρωσή του εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 4 παρ.2 ΣωφρΚ που προβλέπει ότι οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους, μεταξύ άλλων, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους⁶⁴. Πιο ειδικά, όμως, η διάταξη του άρθρου 37 ΣωφρΚ, που αφορά στην ενημέρωση των κρατουμένων, προασπίζει εκείνη την πτυχή της θετικής ελευθερίας έκφρασης, η οποία συνίσταται στην δυνατότητα να λαμβάνει ο έγκλειστος πληροφορίες, χωρίς να υφίσταται καμία παρεμπόδιση, παρενόχληση ή δυσμενή έννομη συνέπεια. Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 37 ΣωφρΚ, κάθε κρατούμενος έχει δικαίωμα να ενημερώνεται με εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές. Τις λεπτομέρειες άσκησης του δικαιώματος αυτού, δηλαδή τον τόπο, τον χρόνο και την διαδικασία, προσδιορίζει το Συμβούλιο της Φυλακής (: άρθρο 37 παρ.1 εδ.β' και άρθρο 10 παρ.5 ΣωφρΚ). Την ίδια ρύθμιση περιλαμβάνει και η διάταξη του άρθρου 24.10 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων που θεσπίστηκαν με την Σύσταση R (2006) 2⁶⁵.

Στην απόφαση *Herczegfalvy κατά Αυστρίας* της 24-9-1992⁶⁶ κρίθηκε (: σκέψεις 38 και 93-94), μεταξύ άλλων, ότι η απαγόρευση ανάγνωσης εντύπων και παρακολούθησης ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών, που επέβαλε η Διοίκηση του Ψυχιατρείου στον προσφεύγοντα, αποτελούσε αδικαιολόγητο περιορισμό του δικαιώματός του για πληροφόρηση σύμφωνα με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ⁶⁷. Μάλιστα δεν υπήρχε ούτε καν συσκευή τηλεόρασης στο δωμάτιο

63. Βλ. σχετικά Steve Foster (2000), *Do Prisoners Have the Right to Free Speech?*, E.H.R.L.R 4, σελ. 393-410 (405).

64. Αντίστοιχη είναι και η ρύθμιση της Πρώτης Τροπολογίας του Αμερικανικού Συντάγματος, στην οποία θεσμικά εντάσσονται η ελευθερία των θρησκευτικών πεποιθήσεων, το δικαίωμα στην αλληλογραφία εντός και εκτός της φυλακής, το δικαίωμα του αναφέρεσθαι στις αρχές και του αιτησθαι αποζημίωσης σε περίπτωση προσβολής των δικαιωμάτων αυτών και η ελευθερία του λόγου και των συναθροίσεων. Περισσότερα, ιστορικής κυρίως φύσης συναφή δεδομένα, σε: Barry Fox (1972), *The First Amendment Rights of Prisoners*, JCLCPS 63 (3): 162-184 (167-182).

65. Στην διάταξη αυτή ορίζεται: «Στους κρατουμένους θα επιτρέπεται να ενημερώνονται τακτικά για τα δημόσια πράγματα, εγγραφόμενοι συνδρομητές και διαβάζοντας εφημερίδες, περιοδικά και άλλα δημοσιεύματα, και παρακολουθώντας ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, εκτός αν υπάρχει ειδική απαγόρευση για συγκεκριμένη περίοδο από δικαστική αρχή για κάποια ατομική περίπτωση».

66. Κατερίνα Σγουρίδου (1994), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιου-Δεκέμβριος 1992, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 109-124 (115-119).

67. Ο προσφεύγων, Ούγγρος υπήκοος που ζούσε στη Βιέννη, εξέτισε δύο διαδοχικές ποινές φυλάκισης για διάφορα αδικήματα, μεταξύ των οποίων επιθέσεις κατά της συζύγου του, κρατικών λειτουργών και πελατών του στο κατάστημα επισκευής τηλεοράσεων που διατηρούσε. Ενώ ετοιμαζόταν να αποφυλακισθεί, κρίθηκε εκ νέου προσωρινά κρατούμενος για τα εγκλήματα της απειλής δικαστών και της πρόκλησης σωματικής βλάβης σε συγκρατούμενους του και φρουρούς. Ενόψει της συμπεριφοράς του στη φυλακή διατάχθηκε

του ή στο διάδρομο. Οι απαγορεύσεις αυτές, που είχαν επιβληθεί στον προσφεύγοντα ως πειθαρχική ποινή, αξιολογήθηκαν με βάση την αιτιολογία που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο εξέτασης της επικληθείσας από τον προσφεύγοντα παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (: εξαναγκασμός σε σίτιση, υποβολή σε θεραπεία χωρίς τη συναίνεσή του και άρνηση ταχυδρομικής αποστολής της αλληλογραφίας του). Υπό το φως του άρθρου 8 της Σύμβασης νομολογήθηκε, στη σκέψη 90 της απόφασης, ότι η συμβατότητα με το κράτος δικαίου ενός νόμου που παρέχει σε δημόσια αρχή διακριτική ευχέρεια απαιτεί την πρόβλεψη των άκρων ορίων της ευχέρειας αυτής, καίτοι ο βαθμός της ταυτοποίησης κρίνεται *in concreto*⁶⁸.

(β). Η διατύπωση γνώμης από κρατούμενο

Ανεπίτρεπτο περιορισμό συνιστά η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση κατά το άρθρο 14 Σ από προηγούμενη άδεια της προϊστάμενης ή άλλης αρχής, δεδομένου ότι σε περίπτωση άρνησης παροχής άδειας καθίσταται ανενεργό το βασικό για την έννοια της δημοκρατίας ατομικό αυτό δικαίωμα⁶⁹. Μάλιστα, ο συσχετισμός της ελευθερίας έκφρασης, ως διατύπωσης θέσης ή άποψης, με τη δημοκρατική νομιμότητα αποτυπώνεται στην παράγραφο 62 της απόφασης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005 αναφορικά με το δικαίωμα ψήφου ως ελεύθερη έκφραση των πολιτών κατά την εκλογή του νομοθετικού σώματος. Αυτή η δικαιοδοτική κρίση τονίζεται με τον πλέον εμφαντικό τρόπο από το εκ αντιδιαστολής επιχείρημα που τροφοδοτούν, μεταξύ άλλων, οι παράγραφοι 124-125 της απόφασης *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003⁷⁰. Στην περίπτωση αυτή, επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα το πειθαρχικό μέτρο της επτάημερης απομόνωσης, διότι σε ιδιωτικό χειρόγραφο κείμενό του περιέλαβε υβριστικούς χαρακτηρισμούς για το δικαστικό και σωφρονιστικό σύστημα και το κράτος. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, αν και τα πρόσωπα, στα οποία αναφερόταν στο χειρόγραφο του, που παρεμπιπτότως κατασχέθηκε, κυρίως οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, που είχαν άμεση επαφή με αυτό, θα προσβλήθηκαν όταν θα διάβασαν τους σε βάρος τους χαρακτηρισμούς (: «ευτραφείς χασομέρηδες» και «χωριάτες» για τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, «νεόπλητους επαρχιώτες» για έναν κατονομαζόμενο αστυ-

ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, με βάση την οποία τέθηκε υπό καθεστώς επιτροπείας με ταυτόχρονο διορισμό ειδικού συμβούλου. Κατά τον προσωρινό του εγκλεισμό σε θεραπευτικό ίδρυμα για ψυχικά νοσούντες εγκληματίες, με βάση τη διάγνωση των ψυχιάτρων ότι ο προσφεύγων έπασχε από θυμική παράνοια, δεν του επιβλήθηκε ποινή από το Πλημμελειοδικείο της Βιέννης λόγω της μειωμένης ικανότητάς του για καταλογισμό. Έτσι, η κράτησή του συνεχίστηκε με βάση το άρθρο 21 παρ. 1 ΑυστρΠΚ για την φύλαξη καταδικασθέντων και ακαταλόγιστων εγκληματιών. Μέχρι την εισαγωγή του στο δημόσιο ψυχιατρείο της Βιέννης κρατήθηκε είτε στη φυλακή είτε σε θεραπευτικά ιδρύματα για διάστημα επτά (7) μηνών.

68. Η απόφαση παραπέμπει στην προγενέστερη νομολογία του ΕΔΔΑ και συγκεκριμένα στις αποφάσεις *Silver και Ροινοί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 88, *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984 §§ 67-68, *Kruslin κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 36 και *Huvig κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 35

69. Χρυσόγονος (³2006): 301. Βλ. και ΣτΕ1802/1986 ΤοΣ 1987 σελ. 341, ΣτΕ780/1981 ΤοΣ 1982 σελ. 74 και ΣτΕ251/2001 Διδικ 2002 σελ. 392.

70. Βλ. συνοπτική αναφορά στην απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουριδου-Μιχάλη Βάγια (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επισκόπηση Νομολογίας Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2003, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 871-889 (888).

νομικό, «ισχυροί αδίστακτοι άνθρωποι» για τους δικαστές), θα έπρεπε να λειτουργήσουν εντελώς επαγγελματικά και να μην επηρεασθούν. Άλλωστε, ο κρατούμενος μετέφερε ένα προσωπικό του βίωμα σε ένα ιδιωτικό έγγραφο, το οποίο ουδέποτε δημοσιοποιήθηκε, ενώ οι χαρακτηρισμοί ήταν μεν υβριστικοί αλλήλα όχι χονδροειδώς προσβλητικοί, με συνέπεια να κριθεί ότι παραβιάσθηκε το άρθρο 10 ΕΣΔΑ αφενός με την κατάσχεση και αφετέρου με την επιβολή της πειθαρχικής ποινής⁷¹.

Αντίθετα, στην σκέψη 54 της απόφασης *Nilsen κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-3-2010 (dec.) απαγορεύθηκε στον προσφεύγοντα να παραλάβει το δοκίμιο των απομνημονευμάτων του από το δικηγόρο του για να κάνει περαιτέρω διορθώσεις ώστε να δημοσιευθεί, διότι η αναφορά του στα εγκλήματά του και στην έκτιση της ποινής του ενδεχομένως θα προκαλούσε οδύνη και πόνο στα θύματα ή, εφόσον δεν ζούσαν, στους συγγενείς των θυμάτων από τις εγκληματικές τους ενέργειες. Ο προσφεύγων είχε καταδικασθεί για έξι ανθρωποκτονίες και δύο απόπειρες ανθρωποκτονίας, ενώ είχε προχωρήσει στη συνέχεια σε περιούβριση των νεκρών διά διαμελισμού, καύσης ή άλλων τρόπων.

(β1). Από πρώην πολιτικό πρόσωπο

Στην απόφαση Ευρείας Σύληψης *Zana κατά Τουρκίας* της 25-11-1997, το τουρκικό δικαστήριο εθνικής ασφάλειας επέβαλε ποινή στον προσφεύγοντα, πρώην δήμαρχο της πόλης του Diyarbakir, επειδή έδωσε συνέντευξη σε ημερήσια εφημερίδα εθνικής εμβέλειας, ενώ κρατείτο σε στρατιωτική φυλακή, δηλώνοντας: «Υποστηρίζω το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα του PKK. Αντίθετα, δεν είμαι υπέρ των σφαγών. Κάθε άνθρωπος μπορεί να κάνει λάθος και το PKK σκοτώνει γυναίκες και παιδιά κατά λάθος...». Η δήλωση του προσφεύγοντα συνέπεσε με θανάσιμες επιθέσεις του PKK εναντίον πολιτών στα νοτιοανατολικά της Τουρκίας, όπου υπήρχε εξαιρετική ένταση κατά το επίδικο χρονικό διάστημα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η στήριξη που παρείχε ο προσφεύγων, κατά την συνέντευξή του στην μεγαλύτερη πανεθνικής κυκλοφορίας ημερήσια εφημερίδα, στο PKK –με τη δήλωσή του ότι πρόκειται για «εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα»– ως πρώην δήμαρχος του Diyarbakir, της πιο σημαντικής πόλης

71. Σ' αυτό σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά ως πρωταρχικό στοιχείο του εγκλήματος εξελίσσεται κατ' ανάγκη στον εξωτερικό κόσμο και είναι αντιληπτή με τις αισθήσεις. Απλές σκέψεις, φρονήματα, αισθήματα, διαθέσεις, δεν μπορούν ποτέ καθ' εαυτά, ακόμη και αν υποτεθεί ότι είναι με ασφάλεια αποδεδειγμένα, να οδηγήσουν στην επιβολή ποινής· ως τέτοια βρίσκονται έξω από το ποινικό δίκαιο. Με αυτά δεν προβάλλεται κανένα έννομο αγαθό. Άλλωστε *cogitationis poenam nemo patitur*. Βλ. σχετικά Νικόλαο Ανδρουλάκη (2000), *Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος*, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 150-151. Στην πρώτη έκδοση του Γενικού Ποινικού του έτους 1991 ο ίδιος συγγραφέας ανέφερε χαρακτηριστικά: «Το γεγονός φερ' ειπείν, ότι ο μελαγχολικός Α θύει κατά κόρον εις τον Βάκχον κατά μόνas, κεκλεισμένος εις την απόμερον κατοικίαν του, δεν συνιστά συμπεριφοράν «προς έτερον», στερείται κοινωνικής σημασίας και, κατά συνέπεια, ποινικού διαφέροντος, όμοια δε ισχύουν εν αναφορά ή.χ. προς τον Β, όστις καταχωρεί καθ' εκάστην τας επί των εγκοσμίων και των συνανθρώπων του (υβριστικός ενίοτε) σκέψεις του εις το προσωπικόν του ημερολόγιον: διά των ενεργειών τούτων εξακολουθεί να κινείται εις την αυστηρώs ιδιωτικήν του σφαίραν, εις την σφαίραν της απολύτου προσωπικής του ελευθερίας. Το αυτό θα πρέπει να είπη τις δι' εκείνον, ο οποίος καταρτίζει εν ήλαστόν έγγραφον και το «ήησημονεί» εις το συρτάρι του γραφείου του», Νικόλαος Ανδρουλάκης (1991), *Ποινικόν Δίκαιον*, Ι. Γενικόν Μέρος, Αθήναι-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.163.

στην νοτιοανατολική Τουρκία, θα μπορούσε να εκτραχύνει την ήδη εκρηκτική κατάσταση στην περιοχή εκείνη. Συνεπώς, επειδή η επέμβαση στην ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντα διά της ποινής που του επεβλήθη ήταν ανάλογη το θεμιτού σκοπού που επιδιωκόταν, δεν επήλθε παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης (: σκέψεις 60-62)⁷².

(β2). Ενάντια στη δικαστική εξουσία

Στην υπόθεση *Skalka κατά Πολωνίας* της 27-5-2003, ενώ ο προσφεύγων κρατούνταν στη φυλακή, έστειλε επιστολή προς το Τμήμα Εκτέλεσης Ποινών του Περιφερειακού Δικαστηρίου του Katowice, στην οποία έλαβε αποφαιτική απάντηση. Οργισμένος καθώς ήταν για την αρνητική αντιμετώπισή του, έστειλε επιστολή στον πρόεδρο του ίδιου δικαστηρίου, στην οποία χαρακτήριζε τους δικαστές «ανεύθυνους κλόουν, ηλίθιους και κρετίνους», χωρίς να εξηγεί τους λόγους της επιθετικής και υβριστικής επιστολής του. Τελικά, καταδικάσθηκε σε οκτάμηνη φυλάκιση, για προσβολή δημόσιας αρχής, αν και στο παρελθόν δεν είχε τελήσει αντίστοιχο αδίκημα⁷³.

Αρχικά, το ΕΔΔΑ αξιολόγησε, στη σκέψη 34 της απόφασης, τον ρόλο της δικαστικής εξουσίας, σημειώνοντας ότι το έργο των δικαστηρίων, ενόψει του θεμελιώδους ρόλου τους ως εγγυητών της δικαιοσύνης στα πλαίσια του κράτους δικαίου, είναι αναγκαίο να απολαμβάνει δημόσια εμπιστοσύνης (: *De Haes and Gijssels κατά Βελγίου* της 24-2-1997 § 37). Η εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στην δικαιοδοτική αρχή αναλύεται σε δύο συνιστώσες. Αφενός τα δικαστήρια υπολαμβάνονται ως κατάλληλα fora για την διευθέτηση των νομικών διενέξεων και την κατάγνωση της ενοχής ή την διακήρυξη της αθωότητας ενός ατόμου που βαρύνεται με ποινική κατηγορία. Και αφετέρου προϋποτίθεται ότι τα δικαστήρια, σε μια δημοκρατική κοινωνία, πρέπει να εμπνέουν στους πολίτες αυτήν την εμπιστοσύνη⁷⁴.

72. Η υπόθεση αυτή συνδέεται με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας σε μια χώρα όπως η Τουρκία που αντιμετωπίζει στα νοτιοανατολικά εδάφη της σοβαρά προβλήματα με τη δράση των αυτονομιστών του PKK. Το ΕΔΔΑ κάνει εν προκειμένω λόγο για «πιστική κοινωνική ανάγκη». Η δήλωση του συγκεκριμένου κρατούμενου ως πρώην πολιτικού προσώπου ισοδυναμούσε με υποκίνηση (: the article 10 incitement standard), Stefan Sottiaux (2009), *Leroy v France: Apology of Terrorism and Malaise of the European Court of Human Rights' Free Speech Jurisprudence*, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 415-427 (418).

73. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, σύμφωνα με την παλιά διατύπωση του άρθρου 181 ΠΚ τιμωρείτο για το έγκλημα της περιύβρισης της αρχής «...όποιος δημοσίως περιυβρίζει τον Πρωθυπουργό της Χώρας, την Κυβέρνηση, την Βουλή των Ελλήνων, τον Πρόεδρο της Βουλής, τους αρχηγούς των αναγνωρισμένων από τον Κανονισμό της Βουλής κομμάτων και τις δικαστικές αρχές». Η διάταξη αυτή είχε τύχει οξείας κριτικής από την θεωρία, διότι δέσμευε υπερβολικά την ελευθερία της έκφρασης και προσέφερε προστασία που καθίστατο περιττή ενόψει της προστασίας της τιμής από τα άρθρα 361 επ. ΠΚ. Έτσι, μετά την τροποποίησή της με το άρθρο 4 παρ.3 του ν.1738/1987 η διάταξη αυτή καταργήθηκε τελικά με το άρθρο 33 παρ.6 του ν.2172/1993. Η νομοθετική αυτή κατάργηση, υποστηρίζεται, ότι συνδέεται με την αμεσότητα της επιρροής των ρυθμίσεων της ΕΣΔΑ στο ελληνικό ποινικό δίκαιο, Αριστοτέλης Χαλαμπάκης (2001), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, ΠΛογ 1 (2): 381-395 (395).

74. Βλ. σχετικά την σκέψη 40 στην απόφαση *Worm κατά Αυστρίας* της 29-9-1997. Τη δημόσια εμπιστοσύνη στις δικαστικές αρχές συνδέει το Δικαστήριο, ειδικότερα, με την υποχρέωση αμεροληψίας, ως προς την

Ωστόσο, τα δικαστήρια, ως δημόσιος θεσμός, δεν εκπίπτουν της κριτικής και του ελέγχου. Του δικαιώματος ελέγχου της δικαστικής λειτουργίας δεν στερείται κανένα μέλος της κοινωνίας, εντεύθεν ούτε και οι κρατούμενοι. Αν, ωστόσο, μοναδικός σκοπός της ελεύθερης έκφρασης είναι η προσβολή, θα πρέπει να επιβάλλεται η δέουσα ποινή, λόγω παραβίασης του άρθρου 10 της Σύμβασης. Κατά την επιμέτρηση της ποινής, υπό τις επιταγές της αρχής της αναλογικότητας, θα πρέπει να συνηπολογίζονται (: σκέψη 41 της απόφασης), τρεις παράμετροι: α) η βαρύτητα της ενοχής (: «the gravity of the guilt»), β) η σοβαρότητα της προσβολής (: «the seriousness of the offence») και γ) η υποτροπή αναφορικά με το τελεσθέν αδίκημα (: «the repetition of the alleged offences»). Για την αξιολόγηση της επιβληθείσας ποινής, ενόψει της παραβίασης του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η φύση και η αυστηρότητα αυτής (: *Ceylan κατά Τουρκίας* της 8-7-1999 § 37).

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι πράγματι το ύφος και όροι που χρησιμοποίησε σε όλη την έκταση της επιστολής του ο προσφεύγων προσέβαλαν την δικαιοδοτική αρχή και συγκεκριμένους δικαστές, οι οποίοι, αν και δεν κατονομάζονταν, πολύ εύκολα μπορούσαν να ταυτοποιηθούν. Ωστόσο, η φύση και η αυστηρότητα της τιμωρίας (: φυλάκιση), κατά του ήδη κρατουμένου προσφεύγοντος, ο οποίος δεν είχε υποτροπιάσει, συνιστούσε ένα σκληρό μέτρο. Εν ολίγοις, η επιβληθείσα ποινή ήταν δυσανάλογα αυστηρή σε σχέση με το αδίκημα και παραβίαζε αδικαιολόγητα την ελευθερία έκφρασής του (: άρθρο 10 ΕΣΔΑ)⁷⁵.

(β3). Συνέντευξη από καρτοτηλέφωνο της φυλακής

Στην απόφαση *Sotiropoulou κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 (dec.) το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτη, ενόψει του άρθρου 35 της Σύμβασης, την προσφυγή της Αγγελικής Σωτηροπούλου, η οποία, ενώ κατηγορείτο για τη συμμετοχή της στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη», είχε τεθεί υπό κράτηση στα ειδικά κελιά που είχαν κατασκευαστεί στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου για τα τότε φερόμενα ως μέλη της οργάνωσης⁷⁶.

Κατά την διάρκεια της προσωρινής κράτησής της και ενώ δεν είχε ακόμη περατωθεί η κύρια ανάκριση, η προσφεύγουσα παραχώρησε συνέντευξη σε δημοσιογράφο, από καρτοτηλέφωνο της φυλακής, διακηρύσσοντας μάχιμα την αθωότητά της και αποδοκιμάζοντας

οποία οφείλουν να συμμορφώνονται οι δικαστές κατά την άσκηση του λειτουργήματός τους (: a contrario Fey κατά Αυστρίας της 24-2-1993 § 30).

75. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Μιχάλης Βάγιας (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επισκόπηση νομολογίας Μαΐου-Ιουλίου 2003, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 645-669 (652).

76. Πιο ειδικά, με δύο αποφάσεις του εισαγγελία επίτη της φυλακής Κορυδαλλίου, της 19ης και 24ης-9-2002, και του συμβουλίου της ίδιας φυλακής, οι κρατούμενοι για τη συμμετοχή τους στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη» τέθηκαν υπό ειδικό καθεστώς κράτησης. Έτσι, τοποθετήθηκαν σε ειδικά κελιά, απαγορευόταν να επικοινωνούν με τους άλλους κρατούμενους, αλλά μπορούσαν να προμηθεύονται εφημερίδες και περιοδικά της επιλογής τους και να ακούνε ραδιόφωνο. Η αλληλεπικοινωνία και η τηλεφωνική επικοινωνία περιοριζόταν στον κύκλο των προσώπων που είχαν δικαίωμα να τους επισκέπτονται. Η επικοινωνία με άγνωστα πρόσωπα προϋπέθετε άδεια της αρμόδιας αρχής. Τέλος, μπορούσαν να προαυλίζονται σε μια εσωτερική αυλή για μιάμιση ώρα δύο φορές την ημέρα και να δέχονται επισκέψεις από συζύγους και συγγενείς έως τετάρτου βαθμού δύο φορές την εβδομάδα επί μισή ώρα κάθε φορά.

έντονα τις συνθήκες κράτησής της. Γι' αυτό το λόγο, οι σωφρονιστικές αρχές της επέβαλαν πειθαρχική ποινή πενήνηρης απομόνωσης. Έτσι, η προσφεύγουσα θεώρησε ότι η πειθαρχική της τιμώρηση επέφερε παραβίαση της ελευθερίας έκφρασής της κατά το άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

Πρώτον, το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι σε γενικές γραμμές οι κρατούμενοι συνεχίζουν να απολαμβάνουν όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών που εγγυάται η Σύμβαση –άρα, και του δικαιώματος έκφρασής τους–, με εξαίρεση το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία, καθώς μία νόμιμη κράτηση εισέρχεται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ (: *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 §§ 126-145 και *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 69-70). Οποιοσδήποτε περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης, υπό το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, επιτρέπεται, αν προβλέπεται από το νόμο, υπαγορεύεται από έναν ή περισσότερους εκ των σκοπών της παραγράφου 2 του αυτού άρθρου και κρίνεται αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία προς επίτευξη των ως άνω σκοπών (: *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας* της 21-1-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 41)⁷⁷. Ως εκ τούτου, ακόμη και αν ο περιορισμός του δικαιώματος έκφρασης εμφανίζεται αυτονόητος στην περίπτωση των κρατουμένων, διότι μπορεί να ερείδεται στην ασφάλεια και, ειδικότερα, στην πρόληψη του εγκλήματος και στην προάσπιση της τάξης που απορρέουν αναπόφευκτα από τις περιστάσεις της φυλάκισης, θα πρέπει να αιτιολογείται. Ο ισχυρισμός της προσφεύγουσας ότι τελούσε υπό ειδικό καθεστώς πολιτικού κρατούμενου δεν έγινε δεκτός από το Δικαστήριο.

Εξάλλου, στην διάταξη 24.12 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων που θεσπίστηκαν με την Σύσταση R (2006) 2 του Συμβουλίου της Ευρώπης προβλέπεται: «Στους κρατούμενους θα επιτρέπεται να επικοινωνούν με τα media εκτός αν υπάρχουν λόγοι που να επιβάλλουν απαγόρευση τούτου, για την τήρηση της προστασίας της ασφάλειας, για λόγους δημοσίου συμφέροντος ή για την προστασία της ακεραιότητας των θυμάτων, άλλων κρατουμένων ή του προσωπικού».

Δεύτερον, η επίδικη ποινή δεν αφορούσε πλήρη περιορισμό της προσφεύγουσας να επικοινωνεί με τρίτους κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησής της, που στην αντίθετη περίπτωση θα συνιστούσε πρόβλημα ενόψει του άρθρου 10 της Σύμβασης (: *a contrario Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-10-2005, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 81-82). Η πειθαρχική ποινή επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα, διότι δεν ζήτησε την απαιτούμενη άδεια για να επικοινωνήσει, όπως όριζαν το άρθρο 53 ΣωφρΚ και οι από 19 και 24-9-2010 αποφάσεις του εισαγγελέα επόπτη των φυλακών, οι οποίες ελήφθησαν με σκοπό την ασφάλεια της προσφεύγουσας και την μη παρεμπόδιση της ανάκρισης⁷⁸ (: *a contrario Yankov κατά Βουλ-*

77. Περισσότερα για το δικαίωμα του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ βλ. σε Παναγιώτη Βογιατζή (2009), Η ελευθερία του τύπου και η προστασία της τιμής και της υπόληψης: η ελληνική έννομη τάξη αντιμέτωπη με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοB 57 (2): 293-314 (293, ιδίως υποσημ. 3). Συνήθως προβάλλονται ως λόγοι παρεμπόδισης της επικοινωνιακής επαφής των κρατουμένων με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης –και αντίστροφα– η ασφάλεια του καταστήματος, η αποτροπή αποδράσεων και η αυστηρή πολιτική διοικητικού ελέγχου της πρόσβασης των μέσων μαζικής ενημέρωσης στα καταστήματα κράτησης, David Brown (2008), Giving Voice: The Prisoner and discursive citizenship, in: Thalia Anthony-Chris Cunneen (eds.), *The Critical Criminology Companion*, Sydney: Hawkins Press, σελ. 228-239 (234).

78. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 241 εδ.α' ΚΠΔ η ανάκριση γίνεται πάντοτε εγγράφως και χωρίς δημοσιότητα. Αντίστροφα, από την πλευρά των ασκούντων το δημοσιογραφικό λειτουργήμα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ.6 του π.δ.77/2003, που έχει κυρώσει τον

γαρίας της 11-12-2003 § 143)⁷⁹. Αν και, όπως ήδη αναφέρθηκε, η άσκηση του δικαιώματος έκφρασης δεν θα πρέπει να εξαρτάται από την άδεια της αρμόδιας αρχής⁸⁰, εν προκειμένω η προϋπόθεση της προηγούμενης άδειας σχετιζόταν με την μυστικότητα της ανάκρισης που ήταν σε εξέλιξη και μάλιστα για τρομοκρατικά αδικήματα⁸¹.

Είναι ιστορικής αξίας η αναφορά την απόφαση του ΚΓ (: NJW 1966, 1088), που έκρινε ότι ήταν ορθή η απόρριψη, από τη διεύθυνση του σωφρονιστικού καταστήματος, της αίτησης ενός ισοβίτη να δώσει συνέντευξη στον Τύπο. Διότι, όπως αιτιολογήθηκε, η ποινική κράτηση αποκλείει, δοθείσης της φύσης, την απεριόριστη ενάσκηση πολυάριθμων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «με την απώλεια της προσωπικής ελευθερίας συνεπεία της ποινής ο κατηγορού-

Κώδικα Δεοντολογίας ειδοσιογραφικών και άλλων δημοσιογραφικών και πολιτικών εκπομπών του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης (: Απόφαση 73/14-10-2002), ορίζεται ότι: «Δεν δημοσιοποιούνται έγγραφα ή άλλα στοιχεία που γίνονται γνωστά στις αρμόδιες αρχές κατά το στάδιο της προκαταρκτικής εξέτασης, της έκτακτης προανάκρισης και γενικότερα της ποινικής διαδικασίας». Η παραβίαση της απαγόρευσης αυτής μπορεί να έχει ως συνέπεια την επιβολή διοικητικών κυρώσεων διαβαθμισμένης βαρύτητας από το ΕΣΡ εις βάρος των φορέων ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Επίσης, σύμφωνα με την ρητή πρόβλεψη του άρθρου 2 εδ.γ' του Κώδικα Δεοντολογίας του Δημοσιογραφικού Επαγγέλματος, που έχει καταρτίσει η ΕΣΗΕΑ (: απόφαση της 20-5-1998), ο δημοσιογράφος πρέπει κατά την άσκηση του έργου του να σέβεται το τεκμήριο αθωότητας και να μην προεξοφλεί το περιεχόμενο των δικαστικών αποφάσεων. Περισσότερα βλ. σε: Ηλία Αναγνωστόπουλο (2010), Η ποινική προστασία της προσωπικότητας έναντι των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (Επίκαιρα Ζητήματα), σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 3-21 (7-8).

79. Συνεπώς, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή στο σύνολό της – και για τις αιτιάσεις περί τις συνθήκες κράτησης και της επικοινωνίας με το δικηγόρο της – με βάση το άρθρο 35 παρ.3 και 4 της ΕΣΔΑ, λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, δεδομένου ότι δεν είχε ακόμη περατωθεί η κύρια ανάκριση κατά την κατάθεση της προσφυγής και η διαδικασία σε πρώτο βαθμό ενώπιον του εφετείου κατά την συζήτησή της.

80. Στην Αυστραλία, η συνέντευξη κρατουμένου από δημοσιογράφο ή ερευνητή, χωρίς την προηγούμενη λήψη σχετικής άδειας των αρχών συνιστά ποινικό αδίκημα, όπως και στο Ηνωμένο Βασίλειο σύμφωνα με τα άρθρα 34 και 35 της νομοθεσίας Prison Rules του 1999 (: διαθέσιμη στον επίσημο ιστότοπο του the National Archives, <http://www.legislation.gov.uk/ukSI/1999/728/contents/made>). Εντούτοις, στις ΗΠΑ επιτρέπεται αντίστοιχος περιορισμός εφόσον διασφαρίζεται αυτού του είδους η επικοινωνία με άλλους τρόπους (: αλληλογραφία και τηλεφωνική επικοινωνία, συνεντεύξεις με προσφάτως αποφυλακισμένους ή με το σωφρονιστικό προσωπικό), Tamara Walsh (2007), *Suffering in silence: Prohibition on interviewing prisoners in Australia, the US and the UK*, *Monash ULRev.* 33 (1): 72-89 (72-75).

81. Την ίδια κρίση περί μη παραβίασης του άρθρου 10 ΕΣΔΑ σε περίπτωση εξάρτησης της άσκησης του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης των κρατουμένων από προηγούμενη άδεια των σωφρονιστικών αρχών, προκειμένου να επικοινωνήσουν με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αιτιολόγησε το ΕΔΔΑ στην απόφαση *Bamber κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-9-1997 (dec.). Το Δικαστήριο εστίασε αφενός στην αδυναμία της διεύθυνσης της φυλακής να ελέγχει αντίστοιχες κλήσεις και να διατηρεί την τάξη στο σωφρονιστικό κατάστημα και αφετέρου στην πιθανότητα να προκληθεί οδύνη στα θύματα και τους συγγενείς των θυμάτων από τα εγκλήματα του προσφεύγοντα, που κρατείτο για ανθρωποκτονία από πρόθεση, εφόσον αυτός έκανε δηλώσεις περί την αθωότητά του και περί το άδικο μέτρο να τίθεται ως προϋπόθεση της απόλυσης υπό όρον η καλή διαγωγή στη φυλακή. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων αμφισβήτησε τον σχετικό κανονισμό της φυλακής, διότι του απαγορεύθηκε η επικοινωνία με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης μετά από επικοινωνία που είχε με ζωντανή ραδιοφωνική εκπομπή. Μάλιστα, ο κανονισμός που απαγορεύει αυτού του είδους την επικοινωνία των κρατουμένων ψηφίσθηκε και τέθηκε σε ισχύ αμέσως μετά την συμμετοχή του προσφεύγοντα στο ραδιόφωνο και τις δημόσιες αντιδράσεις που προκλήθηκαν. Βλ. και Stephen Livingstone (2000), *Prisoners' Rights in the Context of the European Convention on Human Rights*, *PunSoc* 2 (3): 309-324 (318).

μενος χάνει καταρχήν, στην πραγματικότητα, όλα εκείνα τα θεμελιώδη δικαιώματα, για την απεριόριστη άσκηση των οποίων χρειάζεται την προσωπική του ελευθερία. Έτσι, διατηρεί απεριόριστα μόνο το δικαίωμα της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας»⁸².

(γ). *Η δημοσιοποίηση της εικόνας του κρατουμένου*

Ενώ η τέλεση ενός ποινικού αδικήματος δεν ανάγεται στον ιδιωτικό βίο του κατηγορουμένου, η τηλεοπτική μετάδοση της εικόνας του με χειροπέδες κατά την προσαγωγή του στον ανακριτική, όπως υποστηρίζεται, προσβάλλει την προσωπικότητά του και συγκεκριμένα την επιμέρους έκφασή της που είναι η ελευθερία να παρουσιάζεται στους άλλους όπως θέλει⁸³. Ως εκ τούτου, η αποτύπωση της εικόνας προσώπου με φωτογράφιση ή άλλον τρόπο και η έκθεσή της δημόσια, χωρίς τη συναίνεσή του, αποτελεί καθεαυτή παράνομη προσβολή της προσωπικότητας, εκτός αν αποτελεί πρόσωπο που ενδιαφέρει το κοινωνικό σύνολο, οπότε σταθμίζονται τα συγκρουόμενα συμφέροντα⁸⁴. Εξάλλου, το άρθρο 8 του ν.3090/2002 απαγορεύει την μετάδοση από την τηλεόραση, την κινηματογράφιση, την μαγνητοσκόπηση ή την φωτογράφιση «των προσώπων που οδηγούνται ενώπιον των δικαστικών ή εισαγγελικών ή αστυνομικών και λοιπών αρχών»⁸⁵.

Πιο αναλυτικά, το άρθρο 10 της Σύμβασης σχετίζεται και με το δικαίωμα του κρατουμένου να τον φωτογραφίζουν και να δημοσιεύουν τις φωτογραφίες του (: έμμεση πτυχή του δικαιώματος έκφρασης). Το ΕΔΔΑ στην απόφαση *Egeland and Hanseid κατά Νορβηγίας* της 16-4-2009 εξέτασε την προσφυγή των αρχισυντακτών σε δύο από τις μεγαλύτερες κυκλοφορίες εφημερίδες στην Νορβηγία. Σε βάρος των τελευταίων καταγνώσθηκε από το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Νορβηγίας ενοχή για παραβίαση των διατάξεων του Κώδικα Διοίκησης των Δικαστηρίων περί λήψης φωτογραφιών των κατηγορουμένων και τούς επιβλήθηκε χρηματική ποινή. Ο λόγος της τιμώρησής τους ήταν η δημοσίευση φωτογραφιών κατηγορουμένης τινός για ανθρωποκτονία, οι οποίες είχαν ληφθεί ενώ η παθούσα, εξερχόμενη της δικαστικής αίθουσας, βρισκόταν σε πολύ άσχημη ψυχολογική κατάσταση. Οι φωτογραφίες ελήφθησαν, προφανώς, χωρίς την εκ των προτέρων άδειά της. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι η απαγόρευση χρήσης και αξιοποίησης των δημοσιογραφικών μέσων –δηλαδή

82. Günther Kaiser (1982), Σκόπιμη ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα (Εκατό χρόνια από την εξαγγελία του Μαρβούργειου Προγράμματος – Ένας απολογισμός), ΠοινΧρ ΛΒ', σελ. 833-857 (841).

83. Lex specialis συνιστά, στην περίπτωση αυτή, η διάταξη του άρθρου 9 παρ.1 Σ για το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής, Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλήνη-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 197-198.

84. Βλ. και Νικόλαο Ανδρουλάκη (2007), Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 162-167.

85. Η ρύθμιση επαναφέρει ουσιαστικά το καθεστώς που ίσχυε υπό το ν.2145/1993, αν και η ποινική κύρωση που προβλέπει είναι ηπιότερη εκείνης του προηγούμενου νόμου. Παλαιότερα, ωστόσο, η απαγόρευση της δημόσιας έκθεσης του συλληφθέντος εξαρτούνταν από την συναίνεση ή μη του προσαγομένου (: άρθρο 35 παρ.4 του ν.2172/1993), με συνέπεια να δημιουργείται πρόβλημα σχετικά με το αν υπήρχε ή όχι συναίνεση.

της λήψης και δημοσιοποίησης των φωτογραφιών– πράγματι αποσκοπούσε στην αποτροπή άσκησης πρόσθετης πίεσης στους εμπλεκόμενους στη δίκη.

Εξάλλου, σύμφωνα με τον Κανόνα 32.1. της Σύστασης R (2006) 2 που θέσπισε τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, «κάθε φορά που κρατούμενοι μετακινούνται από ή προς φυλακή, ή προς άλλα μέρη όπως δικαστήρια ή νοσοκομεία, θα εκτίθενται σε δημόσια θέα όσο γίνεται λιγότερο και θα παίρνονται οι κατάλληλες προφυλάξεις για να εξασφαλιζέται η ανωνυμία τους».

Καταρχάς, στο πλαίσιο αυτής της απόφασης, αναγνωρίζεται η ελευθερία του Τύπου να μεταδίδει πληροφορίες για ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος (: *Bladet Tromsø and Stensaas κατά Νορβηγίας* της 20-5-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 59)⁸⁶, μεταξύ των οποίων και το δικαστικό ρεπορτάζ. Η νομιμοποιητική βάση αυτής της ελευθερίας εντοπίζεται στην πρόβλεψη του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ περί δημόσιας δίκης⁸⁷ και στον ουσιώδη ρόλο που διαδραματίζει το δικαστικό σύστημα στον χώρο της δημοκρατικής κοινωνίας (: *Prager and Oberschlick κατά Αυστρίας* της 26-4-1995 §§ 34-35). Η ελευθερία μετάδοσης των πληροφοριών συνδέεται, αντιστρόφως, με την ελευθερία του κοινού να λαμβάνει πληροφορίες (: *News Verlags GmbH & Co. KG κατά Αυστρίας* της 11-1-2000 §§ 55-56 και *Worm κατά Αυστρίας* της 29-8-1997 § 50)⁸⁸. Αφετηρία εκκίνησης για το ΕΔΔΑ αποτέλεσε η απόφασή του *P4 Radio Hele Norge ASA κατά Νορβηγίας* της 6-5-2003 (dec.) σχετικά με τη δημοσιότητα της δίκης⁸⁹.

86. Βλ. επίσης *Observer and Guardian κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-11-1991 § 59, *Jersild κατά Δανίας* της 23-9-1994, Ευρείας Σύνθεσης, § 31 και *De Haes and Gijssels κατά Βελγίου* της 24-2-1997 § 37.

87. Όπως έχει υποστηριχθεί, η «αγνοημένη» διάταξη του άρθρου 6 παρ.1 εδ.β' της ΕΣΔΑ καθιερώνει «θεσμική εγγύηση» α) της δημοκρατικής αρχής, β) της ελευθερίας της δημοκρατικής συμμετοχής, γ) της δίκαιης δίκης, δ) της ελευθερίας του τύπου. Με τη δημοσιότητα της δίκης (και) διά του τύπου ενισχύονται τα σχετικά με τις παραπάνω αρχές θεμελιώδη δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη και δημόσια δίκη, το δικαίωμα και η ελευθερία του τύπου, που περιέχει ως αναγκαίο στοιχείο το δικαίωμα των οργάνων του να δίνουν πλήρεις περιγραφές των δικαστηριακών συνεδριάσεων και των δικαστικών αποφάσεων, Χριστόφορος Αργυρόπουλος (2010), Η ενιαία έννοια της δημοσιότητας της ποινικής δίκης, σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 309-330 (326)= ΠοινΔικ 2009, 12 (4): 433-441 (440). Σύμφωνα με την ίδια άποψη (: σελ. 328), η ηθιστελής προστασία του κατηγορουμένου, του θύματος και όσων εκπληρώνουν καθήκοντα στη δικαστική διαδικασία, απέναντι στην καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος των πολιτών σε πληροφόρηση και του τύπου σε εκπλήρωση της δημόσιας αποστολής του, πρέπει να αναζητηθεί στην πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου και, συνεπώς, να μην επιτρέπει το υποβιβασμό του από υποκείμενο του δικαίου σε αντικείμενο διασυρμού ή διαπόμπευσης.

88. Βλ. την ανάλυση της σημασίας του δικαιώματος αυτού σε: Gérard Cohen-Jonathan (2000), *Transparence, démocratie et effectivité des droits fondamentaux dans la Convention européenne des droits de l'homme*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Rysdøl*. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 245-263 (253-255).

89. Στην περίπτωση αυτή, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μετάδοση ήχου και εικόνας από τη δικαστική αίθουσα, αναλόγως των συνθηκών, μπορεί να αλλοιώσει τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας, να ενεργοποιήσει μεγαλύτερη πίεση επάνω στους εμπλεκόμενους στη δίκη και, επιπλέον, να επηρεάσει υπέρμετρα τον τρόπο συμπεριφοράς τους και εντεύθεν να παραβιάσει την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Περαιτέρω, ενώ η ζωντανή μετάδοση πηρονεκτεί, καθώς καθιστά εφικτή την παρακολούθηση της ακροαματικής διαδικασίας στο ευρύ κοινό, φυσιολογικά εμπεικρίζει το στοιχείο δημοσιογραφικής επιλογής και διύλισης, διαφορετικές

Στην δημοσιότητα της δίκης αναφέρονται και οι αποφάσεις *Pretto και λοιποί κατά Ιταλίας* της 8-12-1983 § 21, *Sutter κατά Ελβετίας* της 22-2-1984 §§ 26-27, *Axen κατά Γερμανίας* της 8-12-1983 § 32 in fine, στις οποίες το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει μία πραγματιστική προσέγγιση, χωρίς να θέτει κριτήρια διάκρισης μεταξύ δικαιωμάτων που υπόκειται σε παραίτηση ή όχι⁹⁰.

Ειδικότερα, εν προκειμένω, στις σκέψεις 59-65 της απόφασης *Egeland and Hanseid κατά Νορβηγίας* της 16-4-2009, το ΕΔΔΑ συνδέει την ελευθερία του Τύπου με: α) «την φήμη και τα δικαιώματα των άλλων» (: «the reputation or rights of others») και β) «την περιφρούρηση της δικαστικής εξουσίας και ανεξαρτησίας» (: «maintaining the authority and impartiality of the judiciary»). Τα καθήκοντα και οι ευθύνες, σύμφωνα με το γράμμα της διάταξης της παραγράφου 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, οριοθετούνται με αναφορά στην διασπορά στο ευρύ κοινό των φωτογραφιών που αποκαλύπτουν προσωπικές και ατομικές πληροφορίες (: *Von Hannover κατά Γερμανίας* της 24-6-2004 § 59⁹¹ και *Hachette Filipacchi Associés κατά Γαλλίας* της 14-6-2007 § 42)· ή σχετίζονται με την ποινική διαδικασία. Η εικόνα (: *Burghartz κατά Αυστρίας* της 22-2-1994 § 24) ή το όνομα του προσώπου (: *Schüssel κατά Αυστρίας* της 21-2-2002 dec.), πιο ειδικά, εμπνίπουν στην έννοια της ταυτότητας του ατόμου που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Συναφής με την προστασία της ιδιωτικότητας είναι και ο κανόνας 8 του Παραρτήματος στην Σύσταση R (2003) 13 της 10-7-2003 που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά την 848η Συνάντησή τους, για την παροχή πληροφοριών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σχετικά με την ποινική διαδικασία. Το άρθρο 8 προστατεύει την ιδιωτικότητα στο πλαίσιο εκκρεμούς ποινικής δίκης. Ο κανόνας αυτός προβλέπει ότι η παροχή πληροφοριών για υπόπτους, υποδίκους ή καταδίκους ή άλλα μέρη της ποινικής δίκης θα πρέπει να λαμβάνει χώρα υπό τους όρους του άρθρου 8 ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Ιδιαίτερη προστασία θα πρέπει να παρέχεται σε ανηλικούς ή ευάλωτα άτομα, όπως και στα θύματα, σε μάρτυρες και στις οικογένειες των υπόπτων, των υποδίκων και των καταδίκων. Σε κάθε περίπτωση, ιδιαίτερη περίσκεψη οφείλεται ως προς τα πρόσωπα που προστατεύονται υπό το παρόν άρθρο, στο μέτρο που το ζημιολόγο αποτέλεσμα της αποκάλυψης πληροφοριών καθιστά εφικτή την ταυτοποίησή τους⁹².

συγκριτικά με το ρεπορτάζ των έντυπων μέσων. Τα εθνικά δικαστήρια, πιο συγκεκριμένα, μετά την ακρόαση των θέσεων των διαδίκων μερών, βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση έναντι του ΕΔΔΑ, προκειμένου να πιθανολογήσουν την παραβίαση της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, υπό την οπτική της δημόσιας μετάδοσης της δίκης.

90. Βλ. πιο αναλυτικά τις απόψεις αυτές σε: John Cremona (1988), *The public character of trial and judgment on the jurisprudence of the European Court of Human Rights*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 107-113 (111).

91. Η απόφαση αυτή αναφέρει, ειδικότερα, ότι οι φωτογραφίες που εμφανίζονται στις εφημερίδες έχουν ληφθεί σε ένα κλίμα διαρκούς διατάραξης της ιδιωτικής ζωής, το οποίο προκαλεί στον παρενοχλούμενο μία ισχυρή αίσθηση παραβίασης της ιδιωτικής του ζωής ή ακόμα και καταδίωξης (: «Furthermore, photos appearing in the tabloid press are often taken in a climate of continual harassment which induces in the person concerned a very strong sense of intrusion into their private life or even of persecution»).

92. Βλ. αναλυτικά το κείμενο της σύστασης στον ακόλουθο διαδικτυακό τόπο: http://www.ebu.ch/CMSimages/en/leg_ref_coe_r2003_13_criminal_proceedings_100703_tcm6-5020.pdf.

Έτσι, η δημοσίευση φωτογραφιών κατηγορουμένης για ανθρωποκτονία, έριχνε φως με έναν ιδιαίτερα προσβλητικό τρόπο στο πορτρέτο της φωτογραφηθείσας, χωρίς μάλιστα να έχει ερωτηθεί πριν από την λήψη ή την δημοσιοποίηση των φωτογραφιών. Η προηγούμενη συνεργασία της φωτογραφηθείσας με τον Τύπο, ωστόσο, δεν εξομοιώνει την κατάσταση, στην οποία φωτογραφήθηκε, με εκείνη ενός ατόμου που οικειοθελώς εκθέτει τον εαυτό του λόγω του ρόλου του ως πολιτικού (: *Lingens κατά Αυστρίας* της 8-7-1986 § 42⁹³ και *Krone Verlag GmbH & Co. KG κατά Αυστρίας* της 26-2-2002 §§ 35-39) ή ως δημοσίου προσώπου (: *Tonsbergs Blad A.S. and Haukom κατά Νορβηγίας* της 1-3-2007 § 87) ή λόγω της συμμετοχής του σε ένα δημόσιο διάλογο ή σε ένα θέμα δημοσίου ενδιαφέροντος (: *Fressoz and Roire κατά Γαλλίας* της 21-1-1999 § 50, *Nilsen and Johnsen κατά Νορβηγίας* της 25-11-1999 Ευρείας Συμβουλής § 52, *Oberschlick κατά Αυστρίας (no. 2)* της 1-7-1997 §§ 31-35)⁹⁴.

Η προστασία της ιδιωτικότητας, σύμφωνα με τη σκέψη 63 της απόφασης *Egeland and Hanseid κατά Νορβηγίας*, που εξετάζεται εδώ, ήταν εξίσου σημαντική με την διασφάλιση δικαίων δίκης. Καθώς το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Νορβηγίας απέδωσε μεγαλύτερο βάρος στο δεύτερο, για το ΕΔΔΑ το πρώτο κατείχε δεσπόζουσα θέση. Ωστόσο, η συνοδική θεώρηση και των δύο λόγων ανταποκρινόταν σε μια πιεστική κοινωνική ανάγκη, λόγος για τον οποίο έχαιραν επαρκούς δικαιολογίας. Συνεπώς, δεν επήλθε παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, διότι, αποδοκιμάζοντας την λήψη και την δημοσίευση φωτογραφιών της κατηγορουμένης που ελήφθησαν κατά τη διαδρομή της από το δικαστικό μέγαρο μέχρι το αυτοκίνητο της αστυνομίας που την περίμενε να επιβιβασθεί, το συμβαλλόμενο κράτος ενήργησε εντός του περιθωρίου εκτίμησης, αξιολογώντας ως υπέρτερη την ανάγκη προστασίας της ιδιωτικότητας της φωτογραφηθείσας κατηγορουμένης και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης⁹⁵.

Ός εκ τούτου, ενόψει της πιθανής προσβολής του ιδιωτικού βίου, επιτρέπεται σε ορισμένες περιπτώσεις να διαταχθεί η κекλεισμένων των θυρών διεξαγωγή της δίκης, δυνάμει των άρθρων 93 παρ.2 Σ και 330 ΚΠΔ, όπως σε δίκης βιασμού ή άλλων εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο μιας εκ νέου θυματοποίησης ή ακόμη και διαπόμπευσης του παθόντα ή οποιουδήποτε μάρτυρα διά της τηλεοπτικά μεταδιδόμενης δίκης. Το σπγματιστικό αποτέλεσμα της τηλεοπτικής μετάδοσης της ποινικής δίκης εμφανίζει αφενός ως βέβαιη την μετέπειτα αδυναμία του κατηγορουμένου να επανενταχθεί στην κοινωνία μετά την έκτιση της ποινής του και αφετέρου ως πιθανή την διακινδύνευση, υπό την οποία μπορούν να τεθούν οι μάρτυρες σε μια ποινική δίκη, για λόγους αντεκδίκησης ή τρομοκράτησής τους⁹⁶. Για την ειδικότερη περίπτωση των

93. Δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι σημαντικό στοιχείο, υπέρ του ατόμου που υφίσταται την παραβίαση της υποχρέωσης σεβασμού της ταυτότητάς του, είναι η προστατευτική λειτουργία του τεκμηρίου αθωότητάς που ενεργοποιείται σε κάθε περίπτωση, ενόψει του άρθρου 6 παρ.2 ΕΣΔΑ (: *News Verlags GmbH & Co.KG κατά Αυστρίας* της 11-1-2000 § 56).

94. Σχετική είναι και η απόφαση *Jerusalem κατά Αυστρίας* της 27-2-2001 (: σκέψεις 36-39), σχετικά με ζητήματα που άπτονται της πολιτικής κατά των ναρκωτικών.

95. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 4, 2009, σελ. 596-599.

96. Επισημαίνεται, επίσης, ο κίνδυνος αλλοίωσης του αποτελέσματος της δίκης, διότι, καίτοι δυνάμει του άρθρου 350 ΚΠΔ απαγορεύεται η επικοινωνία των μαρτύρων με όσους έχουν συμφέρον από την έκβαση της δίκης και η συναφής απαγόρευση της πληροφόρησης για όσα λέγοντα στη διαδικασία, στην πράξη καταστρατηγείται, καθώς το δικαστήριο περιορίζεται απλώς σε μια απομάκρυνση του μάρτυρα από το ακροατήριο, ενώ είναι πρακτικώς ανέφικτη η τήρηση της απαγόρευσης σε δίκης που διαρκούν περισσότερες ημέρες, Αιλέξαν-

ψυχικά πασχόντων ατόμων που εμπλέκονται με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης το άρθρο 13 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (ν.3418/2005) προβλέπει ότι «ο ψυχίατρος πρέπει να φροντίζει ώστε οι ψυχικά πάσχοντες να παρουσιάζονται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε.) με τρόπο που, αφενός μεν προστατεύει την τιμή και την αξιοπρέπειά τους, αφετέρου δε μειώνει το στίγμα και τη διάκριση εναντίον τους», ενώ δεν πρέπει να κάνει ανακοινώσεις στα ΜΜΕ για την υποτιθέμενη ψυχοπαθολογία οποιουδήποτε ατόμου.

Τον στιγματισμό του δράστη αποδοκιμάζει και το ΕΔΔΑ στην απόφασή του *Österreichischer Rundfunk κατά Αυστρίας* της 25-5-2004 (dec.). Η προσφεύγουσα αυστριακή ραδιοτηλεοπτική επιχείρηση, λαμβάνοντας αφορμή από δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης αναφορικά με την αναμόρφωση της ανακριτικής διαδικασίας, είχε μεταδώσει την εικόνα ενός προσώπου, το οποίο είχε κατηγορηθεί για συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες και για συμμετοχή σε ναζιστική οργάνωση, χωρίς να αναφέρει ότι είχε αθωωθεί για την πρώτη κατηγορία, ενώ για τη δεύτερη είχε εκτίσει την ποινή του και είχε απολυθεί υπό όρον. Το αξιοπρόσεκτο στην υπόθεση αυτή είναι η έλλειψη σύνδεσης μεταξύ της μεταδιδόμενης είδησης και της εικόνας του προσώπου που προβλήθηκε, η οποία άλλωστε δεν ενδιέφερε την κοινή γνώμη (: *mutatis mutandis, Tammer κατά Εσθονίας* της 6-2-2001 § 68). Κατόπιν αίτησης του προσώπου αυτού, η προσφεύγουσα είχε διαταχθεί να απέχει της δημοσίευσης της εικόνας του χωρίς τη συναίνεσή του. Έτσι, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή ως αβάσιμη.

Στην δεύτερη απόφαση *Österreichischer Rundfunk κατά Αυστρίας* της 7-12-2006 η ίδια εταιρεία είχε προσφύγει κατά παρόμοιας απόφασης που της απαγόρευε να δημοσιοποιήσει την εικόνα ενός προσώπου, το οποίο είχε απολυθεί επίσης υπό όρον. Ωστόσο, εν προκειμένω, σύμφωνα με την παράγραφο 65 της απόφασης, το κείμενο που συνόδευε την εικόνα του αναφερόταν στον ίδιο, ο οποίος ήταν πρόσωπο γνωστό στην επικαιρότητα ως μέλος νεοναζιστικής οργάνωσης στην Αυστρία και είχε εκθέσει τον εαυτό του στον δημόσιο έλεγχο εκφράζοντας δημοσίως τις εξτρεμιστικές του απόψεις (: *News Verlags GmbH & Co.KG κατά Αυστρίας* της 11-1-2000 § 56). Επίσης, είχε καταδικασθεί σε ποινική κάθειρξη για τέλεση πολιτικού εγκλήματος ενώ ήταν αρχηγός πολιτικής οργάνωσης που είχε ως σκοπό την κατάλυση της αυστριακής συνταγματικής τάξης. Προκειμένου να κρίνει εάν και κατά πόσον επέφερε η ως άνω απαγόρευση τρώση του δικαιώματος της προσφεύγουσας εταιρείας του πληροφορείν, στην παράγραφο 68 της απόφασης το Δικαστήριο προχώρησε στην θέσπιση κριτηρίων για την στάθμιση των ατομικών συμφερόντων μη δημοσιοποίησης της φυσικής παρουσίας ενός προσώπου που είχε καταδικασθεί στο παρελθόν σε φυλάκιση και είχε απολυθεί υπό όρο έναντι του δημόσιου ενδιαφέροντος στη δημοσιοποίηση της εικόνας του. Τα κριτήρια αυτά είναι: α) ο βαθμός της κακής φήμης του ενδιαφερομένου· β) το διάστημα που μεσολήθησε από την καταδίκη μέχρι την απόλυση· γ) η φύση του εγκλήματος· δ) η σχέση μεταξύ του περιεχομένου της αναφοράς και της δημοσιευθείσας εικόνας· και ε) η πληρότητα και η ορθότητα του συνοδευτικού κειμένου (: «the degree of notoriety of the person concerned, the lapse of time since the conviction and the release, the nature of the crime, the connec-

δρο Δημάκη (2007), Η σχέση ποινικής δίκης και μέσων μαζικής ενημέρωσης. Με έμφαση στο ζήτημα της τηλεοπτικής μετάδοσης της δίκης, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 239-270 (246-251).

tion between the contents of the report and the picture shown and the completeness and correctness of the accompanying text»). Δεδομένου ότι τα δικαστήρια εστίασαν την δικανική τους προσοχή στο στοιχείο του χρόνου, χωρίς να αξιολογήσουν τις άλλες παραμέτρους που αναφέρονται παραπάνω, το ΕΔΔΑ διέγνωσε παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Ο Τύπος δεν μπορεί καταρχήν να δημοσιεύσει την εικόνα (: φωτογραφία, σκίτσο κ.λπ.) ενός προσώπου χωρίς την άδεια του τελευταίου, γιατί το δικαίωμα στην προσωπικότητα περιλαμβάνει και «το δικαίωμα επί της ίδιας εικόνας» (: «Recht am eigenen Bild»). Από τον κανόνα αυτό γίνεται δεκτή εξαίρεση για τα λεγόμενα «πρόσωπα της σύγχρονης ιστορίας» (: «Personen der Zeitgeschichte»), των οποίων μπορούν να δημοσιευθούν εικόνες από την κοινωνική τους ζωή και χωρίς την συναίνεσή τους, εφόσον αυτό απαιτεί η δικαιολογημένη πληροφοριακή ανάγκη του κοινού. Σε γενικές γραμμές ο τύπος δεν είναι *legibus solutus*, δηλαδή δεν είναι υπεράνω των νόμων. Η επιλογή, πιο συγκεκριμένα, του τύπου ως τρόπου έκφρασης, δεν απαλλάσσει από την υποχρέωση κάθε πολίτη να υπακούει στους γενικούς νόμους της χώρας του. Ιδιαίτερη θεωρητική και πρακτική σημασία παρουσιάζει το ζήτημα των περιορισμών της ελευθερίας του τύπου που προκύπτουν από το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής (ιδιωτικού βίου). Το έννομο αυτό αγαθό προστατεύεται έναντι του κράτους από το ίδιο το Σύνταγμα, οι σχετικές διατάξεις του οποίου επενεργούν έμμεσα και στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών (: έμμεση τριτενέργεια), ενώ προσβάλλεται κάθε φορά που στοιχεία της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής κοινοποιούνται χωρίς τη συναίνεση του θιγόμενου προσώπου. Αυτό που εξετάζεται, συνθήτως, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, είναι το εάν ο βαθμός της συγκεκριμένης προσβολής της ιδιωτικής σφαίρας είναι ανάλογος προς το προστατευτέο στη συγκεκριμένη περίπτωση δημόσιο συμφέρον της ενημέρωσης του κοινού ή εάν η προσβολή είναι επαχθέστερη του αναγκαίου μέτρου. Σε μια δημοκρατική κοινωνία το τεκμήριο είναι υπέρ της δημοσιότητας του βίου αυτών προπάντων που αποφάσισαν να γίνουν δημόσιοι άνδρες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δημοσιοποιείται πλήρως η ιδιωτική ζωή ή καταργείται πλήρως η δημοσιότητα της κοινωνικής ζωής⁹⁷.

3. Το δικαίωμα του εκλέγειν

1. Εκφάνσεις του *status activus*

Υπό την κατοχύρωση, στο άρθρο 5 παρ.1 Σ, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αναγνωρίζεται και η προστασία της συμμετοχής του ατόμου στην πολιτική ζωή της χώρας, είτε διά του εκλέγειν (: άρθρο 51 παρ.1 Σ) είτε διά του εκλέγεσθαι (: άρθρο 55 Σ)⁹⁸. Δηλαδή, τα πολιτικά δικαιώματα έχουν ως αντικείμενό τους την ενεργητική συμμετοχή του πολίτη στον σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης (: *status activus*). Ταυτόχρονα, συνιστούν και άσκηση δημόσιας λειτουργίας. Τα δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής, με προέχοντα τον λειτουργικό τους προορισμό, αποσκοπούν να καταστήσουν εφικτή την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Γι' αυτό και το σπουδαιότερο όλων, το δικαίωμα του εκλέγειν,

97. Αν και το μέτρο του απορρήτου της ιδιωτικής ζωής είναι μεταβλητό, πάντοτε παραμένει ένας απαραβίαστος πυρήνας που προσβάλλεται, όταν αποκαλύπτονται ή περιγράφονται λεπτομερώς πλευρές της ενδόμυξης (: συναισθηματικής, σεξουαλικής, κ.λπ.) ζωής, σε βαθμό ή με τρόπο που να θίγεται η προσωπική αξιοπρέπεια του ατόμου, Πρόδρομος Δαγτόγλου (2005), *Ατομικά Δικαιώματα*, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 609, 615-620.

98. Βλ. Σίμο Μηναιίδη (2009), *Τα εκλογικά δικαιώματα των κρατούμενων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.94-95.

αποτελεί ταυτόχρονα υποχρέωση (: άρθρο 51 παρ.1 Συντ.)⁹⁹. Παράλληλα, η άσκησή τους αποτελεί έναν τρόπο έκφρασης και ανάπτυξης της προσωπικότητας, σεβασμού της αξίας του ανθρώπου και της ελευθερίας του να αυτοκαθορίζεται, με τον τρόπο αυτό, από κοινού με τους συμπολίτες του.

Γι' αυτό υποστηρίζεται η θέση ότι ο συντακτικός νομοθέτης δεν αναγνωρίζει το εξασφαλιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος της ανθρώπινης αξίας· αναγνωρίζει, όμως, και κατοχυρώνει τα μέσα διεκδίκησης (: εκλογική διαδικασία κ.λπ.)¹⁰⁰.

Ως εκ τούτου, κατ' επιταγήν του άρθρου 51 παρ.3 Σ η κρατική εξουσία οφείλει να υλοποιήσει τη διάταξη αυτή: α) με τη θέσπιση του εκλογικού νόμου για την ρύθμιση όλης της εκλογικής διαδικασίας· β) με τις απαραίτητες διοικητικές ενέργειες για την διεξαγωγή των εκλογών· και γ) με την έκδοση ρυθμιστικού διατάγματος για την προκήρυξη των εκλογών στις συνταγματικά προβλεπόμενες περιπτώσεις.

2. Το δικαίωμα ψήφου των κρατουμένων

(α). Νομοθετική ρύθμιση

(α1). Η ευρωπαϊκή κατοχύρωση

Η σημασία της διατήρησης του εκλεκτορικού δικαιώματος από τον κρατούμενο καταγράφεται στην αναγνώρισή του με την Απόφαση R (62) 2 περί τα εκλεκτορικά, αστικά και κοινωνικά δικαιώματα των κρατουμένων, που υιοθέτησε η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης την 1η-2-1962. Στις παραγράφους 5 και 6 της σύστασης κατοχυρώνεται το δικαίωμα του κρατουμένου να ψηφίζει εντός του σωφρονιστικού καταστήματος και να πληροφορείται για τον τρόπο άσκησής του αντίστοιχα¹⁰¹. Αντίστοιχη ρύθμιση περιλαμβάνει και η διάταξη του άρθρου 24.11 της Σύστασης R (2006) 2 που θεσπίζει τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, σύμφωνα με την οποία «οι σωφρονιστικές αρχές θα επιτρέπεται να εξασφαλίζουν ότι οι κρατούμενοι θα μπορούν να συμμετέχουν σε εκλογές, δημοψηφίσματα και σε άλλες εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής, στο μέτρο που το δικαίωμά τους αυτό δεν περιορίζεται από το εθνικό δίκαιο». Το δικαίωμα τόσο του εκλέγεσθαι όσο και του εκλέγειν αναγνωρίζεται

99. Κώστας Χρυσόγονος (²2006), *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 30, 48-49. Ωστόσο, η υποχρεωτικότητα της ψήφου που προβλέπεται στην παράγραφο 1 του άρθρου 51 Σ έχει καταστεί *lex imperfecta* μετά την ανασθεώρηση του Συντάγματος το 2001, οπότε καταργήθηκε το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 5 του άρθρου 51 Σ, το οποίο επέβαλε στον κοινό νομοθέτη να ορίσει τις εξαιρέσεις από τον κανόνα της υποχρεωτικής ψηφοφορίας αήλη και τις ποινικές κυρώσεις για την παραβίαση της υποχρέωσης άσκησης του εκλογικού δικαιώματος, Κώστας Χρυσόγονος (2003), *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 426.

100. Ανδρέας Δημητρόπουλος (²2008), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 282-283.

101. Οι παράγραφοι προβλέπουν αναλυτικά τα ακόλουθα: «5. Αν ο νόμος επιτρέπει στους εκλογείς να ψηφίζουν χωρίς να μεταβαίνουν προσωπικά στο εκλογικό τμήμα, ο κρατούμενος θα πρέπει να διαθέτει το προνόμιο αυτό εκτός αν έχει στερηθεί το δικαίωμα ψήφου από το νόμο ή με δικαστική απόφαση. 6. Κάθε κρατούμενος που επιτρέπεται να ψηφίζει πρέπει να διαθέτει τις ευκαιρίες για να πληροφορείται για την κατάσταση, προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμά του». Αναλυτικά όλη η σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006), *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 19-22.

και στο άρθρο 25 ΔΣΑΠΔ, σύμφωνα με το οποίο «κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα και τη δυνατότητα χωρίς καμία διάκριση από εκείνες που αναφέρονται στο άρθρο 2¹⁰² και χωρίς υπέρμετρους περιορισμούς: α) να συμμετέχει στην άσκηση δημόσιας εξουσίας είτε άμεσα είτε διά ελεύθερα επιλεγμένων προσώπων· β) να εκλέγει και να εκλέγεται, κατά τη διάρκεια εκλογών περιοδικών, τίμιων, με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία, που εξασφαλίζουν την ελεύθερη έκφραση της βούλησης των ψηφοφόρων· γ) να έχει πρόσβαση, υπό γενικούς όρους ισότητας, στα δημόσια αξιώματα της χώρας του».

Σημαντικότερης έκτασης προστασία, και μάλιστα σε επίπεδο αγωγιμότητας της αξίωσης σεβασμού του εκλογικού δικαιώματος, κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης (ΠΠρΠρωτ) που τιτλοφορείται «δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές». Το άρθρο ορίζει ότι τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να διενεργούν, κατά λογικά διαστήματα, ελεύθερες μυστικές εκλογές, υπό συνθήκες που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος. Έχει διατυπωθεί η θέση ότι συνιστώσα του δικαιώματος έκφρασης των κρατουμένων αποτελεί το εκλογικό τους δικαίωμα¹⁰³.

Στις σκέψεις 46 έως 54 της απόφασης *Mathieu-Mohin and Clerfayt κατά Βελγίου* της 2-3-1987 αναπτύσσεται, για πρώτη φορά, μία συστηματική ερμηνεία του άρθρου 3 του ΠΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ. Έτσι, σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, στο προοίμιο της Σύμβασης ορίζεται ότι τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες διασφαλίζονται με τον καλύτερο τρόπο στο πλαίσιο μιας «ενεργούς πολιτικής δημοκρατίας». Η κατοχύρωση, από το άρθρο 3 του ΠΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ, μιας αντιπροσωπευτικής αρχής της δημοκρατίας αναδεικνύει την πρωτεύουσα σημασία του εντός του συστήματος της Σύμβασης.

Η διατύπωση του άρθρου 3 ότι «Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν», σε αντίθεση με το γράμμα σχεδόν όλων των άλλων ουσιαστικών διατάξεων της Σύμβασης και των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων, που χρησιμοποιούν τις λέξεις «Κάθε πρόσωπο δικαιούται» ή «Ουδείς δύναται», έχει επιτρέψει το συμπέρασμα ότι το άρθρο 3 δεν διασφαλίζει ευθέως στον καθένα ατομικό δικαίωμα (: *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978 § 239), παρά μόνο υποχρεώσεις μεταξύ των κρατών. Μια τέτοια στενή ερμηνεία, εντούτοις, είναι ανατρέψιμη (: σκέψη 49), διότι το ΠΠρΠρωτ επιτελεί συμπληρωματική της Σύμβασης λειτουργία, σύμφωνα με: α) το προοίμιο του, που διακηρύττει ως σκοπό του «τη συλλογική εφαρμογή συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων από εκείνα που ήδη περιλαμβάνονται στο πρώτο τμήμα της Σύμβασης»· β) το άρθρο 5 αυτού, που προβλέπει ότι «Τα υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θέλουν θεωρή τα άρθρα 1, 2, 3 και 4 του παρόντος Πρωτοκόλλου ως άρθρα πρόσθετα εις την Σύμβασιν και άπασαι αι διατάξεις της Συμβάσεως θα εφαρμόζονται αναλόγως» –προφανώς συμπεριλαμβανομένης και εκείνης του άρθρου 25 ΕΣΔΑ· γ) το προοίμιο του Τετάρτου Πρωτοκόλλου, το οποίο αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στις

102. Το άρθρο 2 ΔΣΑΠΔ προβλέπει την προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στο Σύμφωνο χωρίς καμία διάκριση, ιδίως φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, γέννησης ή άλλης κατάστασης.

103. Βλ. σχετικά Steve Foster (2007), *Automatic Forfeiture of Fundamental Rights: Prisoners, Freedom of Expression and the Right to Vote*, Nott. LJ 16 (1): 1-23 (17).

«ελευθερίες και δικαιώματα» που προστατεύονται από τα άρθρα 1 έως 3 του ΠΠρΠρωτ.· και δ) τις προπαρασκευαστικές εργασίες του, οι οποίες δεν μαρτυρούν κάποια πρόθεση αποκλεισμού της λειτουργίας του ατομικού δικαιώματος προσφυγής με όχημα τη νόμιμη βάση του άρθρου 3 ΠΠρΠρωτ.

Πιο ειδικά, η αναφορά στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Κράτη αποσκοπούσε να προσδώσει μεγαλύτερη επισιμότητα και πανηγυρικότητα στην υποχρέωσή τους αυτή¹⁰⁴. Η πρωταρχική υποχρέωσή τους δεν είναι η αποχή ή η μη ανάμειξη, όπως συμβαίνει στην πλειονότητα των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά η υιοθέτηση θετικών μέτρων για την διενέργεια δημοκρατικών εκλογών. Με σημείο εκκίνησης την θεώρηση του δικαιώματος του άρθρου 3 ως «θεσμικού», η ΕΕΔΑ έχει μετακινηθεί προς την ένταξη στο ερμηνευτικό του περιεχόμενο της διενέργειας ελεύθερων εκλογών και της διασφάλισης της «καθολικής ψήφου» και του ουσιαστικού δικαιώματος της συμμετοχής –δηλαδή το «δικαίωμα του εκλέγειν» και το «δικαίωμα του εκλέγεσθαι»¹⁰⁵. Το Δικαστήριο επιδοκιμάζει την τελευταία αυτή προσέγγιση.

Σύμφωνα με την παράγραφο 52 της απόφασης *Mathieu-Mohin and Clerfayt κατά Βελγίου* της 2-3-1987, η προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων δεν είναι απόλυτη. Διότι το άρθρο 3 δεν αναγνωρίζει τα δικαιώματα αυτά διακηρύσσοντάς τα με ρητούς όρους, αλλά καταλείπει ευρύ περιθώριο ερμηνευτικών περιορισμών (: *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975 § 38). Οι περιορισμοί, όμως, αυτοί πρέπει να υπακούουν στις ακόλουθες αρχές: α) να μην καταργούν την ουσία και την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος, β) να επιβάλλονται για θεμιτό σκοπό και γ) να μην είναι δυσανάλογα σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό (: *Lithgow και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-1986 § 194)¹⁰⁶. Δηλαδή, δεν θα πρέπει να ματαιώνουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος.

Ουσιαστικά, η παραπομπή του Δικαστηρίου στην απόφασή του *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975 και στους περιορισμούς του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, που αναλύονται στην απόφαση αυτή, εμμέσως εισάγει στο πεδίο οριοθέτησης του εκλογικού δικαιώματος τις ασφαλιστικές δικλίδες των άρθρων 8 έως 11 της ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι υπάρχει προφανής σύνδεση μεταξύ όλων αυτών των διατάξεων, υπό την έννοια ότι αποσκοπούν στη διασφάλιση σεβασμού προς τον

104. Padraic Kenna (2008), *Housing Rights: Positive Duties and Enforceable Rights at the European Court of Human Right*, E.H.R.L.R. Issue 2, σελ. 193-208 (194).

105. Η απόφαση του Δικαστηρίου παραπέμπει στις ακόλουθες αποφάσεις της ΕΕΔΑ, οι οποίες δεν είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο του Δικαστηρίου: *X. κατά Βελγίου* της 18-9-1961, αριθμ. Προσφυγής 1028/61, σελ. 338, *X. κατά Ομοσπονδιακή Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 6-10-1967, αριθμ. προσφυγής 2728/66, σελ. 338, *W., X., Y. και Z. κατά Βελγίου* της 30-5-1975, αριθμ. προσφυγής 6745-6746/76, σελ. 244 αντίστοιχα. Με λίγα λόγια το Δικαστήριο αναγνωρίζει τόσο την ενεργητική (: δικαίωμα εκλέγειν) όσο και την παθητική (: δικαίωμα του εκλέγεσθαι) πλευρά του εκλογικού δικαιώματος. Για τη διάκριση αυτή βλ. την απόφαση *Ždanoka κατά Λετονίας* της 16-3-2006, Ευρείας Σύνθεσης, § 106.

106. Το Δικαστήριο στην προκείμενη απόφαση επαναλαμβάνει τις αρχές που διακήρυξε στην παράγραφο 57 της απόφασης *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 αναφορικά με την λειτουργία του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ ως προς το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

πλουραλισμό των απόψεων σε μια δημοκρατική κοινωνία μέσω της άσκησης των αστικών και πολιτικών ελευθεριών (: *Zdanoka κατά Λετονίας* της 16-3-2006, Ευρείας Σύνθεσης, § 115)¹⁰⁷.

Το άρθρο 3 αφορά καταρχήν τις βουλευτικές εκλογές, λαμβανομένης ταυτόχρονα υπόψη της συνταγματικής δομής του κάθε κράτους. Εκτός από την ελευθερία της έκφρασης που διασφαλίζεται πρωτίστως στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, υπό το άρθρο 3 ΠΠρΠρωτ διασφαλίζεται και η αρχή της ισότητας στη μεταχείριση όλων των πολιτών στην άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Ωστόσο, το ισοβαρές αποτέλεσμα της ψήφου δεν συνεπάγεται και την ισότητα των ευκαιριών στη νίκη για όλους τους υποψηφίους. Κανένα εκλογικό σύστημα, άλλωστε, δεν μπορεί να εξαλείψει τη «χαμένη ψήφο».

(α2). Το εθνικό δίκαιο

Το άρθρο 51 παρ.3 εδάφιο β' Σ συνιστά νομοθετικό περιορισμό της αρχής της καθολικής ψηφοφορίας που κατοχυρώνει ρητά το εδάφιο α' της ίδιας παραγράφου του αυτού άρθρου. Προβλέπονται, ειδικότερα, τρεις κατηγορίες πολιτών που εξαιρούνται της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος: α) όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το κατώτατο όριο ηλικίας· β) οι ανίκανοι για δικαιοπραξία· και γ) όσοι έχουν καταδικασθεί αμετάκλητα για ορισμένα εγκλήματα. Αναφορικά με την τρίτη κατηγορία, υπήρχε αρχικά πρόβλεψη στο άρθρο 5 περ.β' του εκλογικού νόμου (: π.δ.55/1999 «Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών»), το οποίο παρέπεμπε στις περί στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων διατάξεις του ΠΚ. Πιο συγκεκριμένα, την αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων ρυθμίζουν τα άρθρα 59 έως 66 ΠΚ που εντάσσονται συστηματικά στην δεύτερη ενότητα του τετάρτου κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα περί ποινών και μέτρων ασφαλείας, η οποία αφορά στις παρεπόμενες ποινές¹⁰⁸. Μετά την τροποποίηση της εκλογικής νομοθεσίας, αρχικά με

107. Έχει διατυπωθεί η επιφύλαξη ότι δεδομένης της προστασίας της θεσμικής τάξης του Κράτους από το άρθρο 3 ΠΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ, η συμβατότητα των περιορισμών του εκλογικού δικαιώματος με τα άρθρα 8 έως 11 ΕΣΔΑ θα πρέπει να είναι λιγότερο αυστηρή. Γι' αυτό, για παράδειγμα, δεν αξιολογήθηκε ως αυθαίρετη η παρακώλυση του δικαιώματος ψήφου σε βάρος ατόμων που κατηγορούνται για συμμετοχή σε οργάνωση της Μαφίας (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 203).

108. Συμεών Μηνσιδής (2007), Η νομοθετική ρύθμιση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος των κρατουμένων, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 879-900 (880-881). Πιο ειδικά, η καταδίκη σε ισόβια κάθειρξη συνεπάγεται αυτοδικαίως τη διαρκή αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του καταδικασθέντος (: άρθρο 59 παρ.1 ΠΚ) και η καταδίκη σε κάθειρξη αόριστης διάρκειας, σύμφωνα με το άρθρο 90 ΠΚ, τη δεκαετή αποστέρηση (: άρθρο 59 παρ.2 ΠΚ), ενώ στις καταδίκες σε πρόσκαιρη κάθειρξη επιβάλλεται πρόσκαιρη αποστέρηση δύο έως δέκα ετών (: άρθρο 60 ΠΚ). Στις καταδίκες σε φυλάκιση, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που προβλέπει ειδικώς ο νόμος, επιβάλλεται και αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων για ένα έως πέντε έτη, αν η ποινή που επιβλήθηκε είναι τουλάχιστον ενός έτους και η πράξη που έχει τελεσθεί φανερώνει από τα αίτια, το είδος, τον τρόπο εκτέλεσής της και όλες τις άλλες περιστάσεις ηθική διαστροφή του χαρακτήρα του δράστη (: άρθρο 61 ΠΚ). Όταν ο δράστης καταδικάζεται σε περιορισμό σε ψυχιατρικό κατάστημα, σύμφωνα με το άρθρο 38 ΠΚ, αν η πράξη είναι κακούργημα εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 60 ΠΚ, ενώ αν η πράξη είναι πλημμέλημα εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 61 και 64 ΠΚ (: άρθρο 62 ΠΚ). Πιο ειδικά, η αποστέρηση του ενεργητικού πολιτικού δικαιώματος συνεπάγεται τη διαρκή ανικανότητα της απόκτησής του στην περίπτωση του άρθρου 59 παρ.1 ΠΚ και στις περιπτώσεις των άρθρων 59 παρ.2, 60, 61 και 62 την οριζόμενη στο νόμο ή στη σχετική απόφαση

το π.δ.351/2003, ισχύει πλέον το άρθρο 69 παρ.2 του π.δ.96/2007 (ΦΕΚ 116 Α') και, κατά παραπομπή του, το άρθρο 27 του ίδιου προεδρικού διατάγματος για το περιεχόμενο και την κατάρτιση των ειδικών εκλογικών καταλόγων.

Στην πράξη, ωστόσο, όλοι οι κρατούμενοι σε σωφρονιστικά καταστήματα αδυνατούσαν να ψηφίσουν, διότι δεν οργανώνονταν εκλογικά τμήματα στους χώρους κράτησης. Ενόψει της αρχής της καθολικότητας της ψηφοφορίας, η ρύθμιση του δικαιώματος του εκλέγειν με ειδική διάταξη θεωρητικά θα ήταν μάλλον περιττή. Το πρόβλημα, όμως, επιλύθηκε με την προσθήκη, από το άρθρο 3 παρ.9 ν.2408/1996, του άρθρου 48Α στον προγενέστερο Κώδ.Μετ.Κρατ, σύμφωνα με το οποίο μπορούσαν να ψηφίζουν οι κρατούμενοι με βάση ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 27 του τότε ισχύοντος εκλογικού νόμου (: π.δ.55/1999)¹⁰⁹. Ο νομοθέτης του ισχύοντα ΣωφρΚ υπήρξε προνοητικός, και ταυτόχρονα αναλυτικός, θεσπίζοντας ειδική ρύθμιση για το δικαίωμα του εκλέγειν, που τελεί έτσι σε ενδοσυστηματική συνάρτηση με την πρόβλεψη του άρθρου 2 ΣωφρΚ περί, μεταξύ άλλων, συναίσθησης της κοινωνικής ευθύνης των κρατουμένων¹¹⁰.

Αλλήλασε, ο στόχος της κοινωνικής επανένταξης διακηρύσσεται και από το άρθρο 10 παρ.3 ΔΣΑΠΔ. Η στέρηση του δικαιώματος ψήφου συνιστά μια μορφή «πολιτικού θανάτου»¹¹¹ (civiliter mortuus) που συνδέεται με την παραβίαση της αρχής της ισότητας και την κοινωνική απομόνωση των κρατουμένων. Ταυτόχρονα, όμως, θέτει ζητήματα σχετικά με την ποιότητα της δημοκρατίας. Γι' αυτό, δεν είναι τυχαίο, για παράδειγμα, ότι στον ΣωφρΚ του 1967 δεν υπήρχε πρόβλεψη για την άσκηση του δικαιώματος ψήφου. Υπάρχουν, δυστυχώς, ακόμη και σήμερα διεθνή παραδείγματα απαγόρευσης του εκλογικού δικαιώματος ή άσκησής του υπό προϋποθέσεις¹¹².

(: άρθρο 63 παρ.2 και 3α ΠΚ). Σε περίπτωση φυλάκισης, το δικαστήριο μπορεί, εφόσον συντρέχουν οι όροι του άρθρου 61 ΠΚ, να επιβάλει μερική αποστέρηση ορισμένων μόνο από τα προβλεπόμενα στο άρθρο 63 ΠΚ δικαιωμάτων, αν από το είδος της πράξης και τις λοιπές περιστάσεις αποκλείεται το ενδεχόμενο να γίνει κατάχρηση των διατηρουμένων δικαιωμάτων (: άρθρο 64 ΠΚ).

109. Χρυσόγονος (2003): 421.

110. Θανάσης Ήρως (1997), Το εκλογικό δικαίωμα των κρατουμένων, Υπερ 1997, σελ. 431-445 (435).

111. Η αποστέρηση του εκλογικού δικαιώματος, στην Αυστραλία π.χ., εκκινούσε από δύο βασικές αρχές. Η μία από την θεώρηση ως φυσική συνέπεια της καταδίκης τον πολιτικό θάνατο. Και η άλλη από την άρνηση ενσωμάτωσης του «ποινικού στοιχείου» στην εκλογική διαδικασία. Έτσι, τα εκλογικά δικαιώματα των κρατουμένων, σύμφωνα με τον Εκλογικό Νόμο της Κοινοπολιτείας του 1918 (: Commonwealth Electoral Act 1918), υπόκεινταν σε καθολική απαγόρευση μέχρι το 1983, οπότε έγιναν κάποιες ανεπιτυχείς προσπάθειες σχετικοποίησης της δυνατότητας των κρατουμένων να ψηφίζουν. Ωστόσο, υπάρχει διαφορετικό σύστημα ανάμεσα στην Κοινοπολιτεία και τις επιμέρους Πολιτείες και Επαρχίες, Jennifer Fitzgerald-George Zdenkowski (1987), Voting Rights of Convicted Persons, CrimLJ 11, σελ. 11-39 (14-15, 32). Για παράδειγμα, σε κάποιες Επαρχίες η αποστέρηση του δικαιώματος ψήφου ισχύει για ποινές μεγαλύτερες των πέντε ετών (: Κοινοπολιτεία, Ενδοχώρα, Κουίνσλαντ, Βικτώρια), σε κάποιες άλλες μέχρι 12 μήνες ή περισσότερο (: Νέα Νότια Ουαλία, Δυτική Αυστραλία) και σε άλλες είναι καθολική (: Τανζανία). Μόνο στη Νότια Αυστραλία δεν ισχύει καμία απαγόρευση του εκλογικού δικαιώματος, Melinda Ridley-Smith and Ronnit Redman (2002), Prisoners and the Right to Vote, in: David Brown and Meredith Wilkie (eds.), Prisoners as Citizens. Human Rights in Australian Prisons, Annandale-Leichhardt: The Federation Press, σελ. 283-307 (286).

112. Στην Φιλιππίνια, για παράδειγμα, η απαγόρευση ισχύει και μετά την αποφυλάκιση για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, Mandeep Dhami (2005), Prisoner Disenfranchisement Policy: A Threat to Democracy?, Analyses of Social Issues and Public Policy 5 (1): 235-247 (236, 239, 243-244). Στην Κίνα,

Σύμφωνα, λοιπόν, με το άρθρο 5 ΣωφρΚ, οι κρατούμενοι συμμετέχουν στις βουλευτικές εκλογές και στις εκλογές για την ανάδειξη των Ελλήνων ευρωβουλευτών¹¹³ και ασκούν το δικαίωμα της ψήφου στα ειδικά εκλογικά τμήματα στο σωφρονιστικό κατάστημα όπου κρατούνται¹¹⁴. Το δικαίωμα του εκλέγειν έχουν όσοι είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους και δεν τους έχει επιβληθεί αμετάκλητα παρεπόμενη ποινή στέρησης των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Η παράγραφος 2 του άρθρου 5 προβλέπει ότι «η εφαρμογή του άρθρου ρυθμίζεται με απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Δικαιοσύνης». Δύο αποφάσεις, κατ' εφαρμογή του άρθρου 5 παρ.2 ΣωφρΚ έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα. Πρόκειται για την ΥΑ6161/22-2-2000 (: ΦΕΚ Β' 205/23-2-2000) των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Δικαιοσύνης περί την «Άσκηση εκλογικού δικαιώματος κρατουμένων» και την με ημερομηνία 13-4-2009 απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Δικαιοσύνης για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος κρατουμένων κατά την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου¹¹⁵.

Οι κρατούμενοι εγγράφονται στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους αμέσως μετά την προκήρυξη των εκλογών και μετά από κλήση του Διευθυντή του καταστήματος κράτησης προς τους κρατούμενους. Οι ειδικοί εκλογικοί κατάλογοι συντάσσονται, υπογράφονται και σφραγίζονται από τους διευθυντές των καταστημάτων κράτησης και αναπαράγονται σε πέντε αντίτυπα, τα τέσσερα εκ των οποίων διαβιβάζονται στον Πρόεδρο Πρωτοδικών της οικείας εκλογικής περιφέρειας¹¹⁶.

ωστόσο, η απαγόρευση άσκησης του εκλογικού δικαιώματος των κρατουμένων είναι καθολική, Wing Hong Chui (2007), *Prisoners' Right to Vote in Hong Kong: A Human Rights Perspective*, *AJSS* 35 (1): 179-194. Στις ΗΠΑ δεν ισχύει ενιαία πολιτική στο θέμα αυτό, εντούτοις σχεδόν όλες οι Πολιτείες, με πρώτη την Πολιτεία της Αλαμπάμα [: *ALA. CODE* § 15-22-36.1 (2003)], έχουν ήδη καταργήσει την απαγόρευση του δικαιώματος ψήφου, η οποία ισχύει σε οκτώ ακόμη Πολιτείες, Pamela Karlan (2004), *Convictions and Doubts: Retribution, Representation, and Debate over Felon Disenfranchisement*, *StanLR* 56, σελ. 1147-1170 (1148, 1168-1170). Στο Ισραήλ επιτρέπεται να ψηφίζουν όλοι οι κρατούμενοι, ενώ στην Ιρλανδία μόλις το 2006 εισήχθη σχετική νομοθεσία (: *Electoral Amendment Act*) που επιτρέπει την συμμετοχή των κρατουμένων, με επιστολική ψήφο, στην εκλογική διαδικασία ανάδειξης των αιρετών τοπικών αρχόντων, βουλευτών και ευρωβουλευτών και στη διαδικασία των δημοψηφισμάτων, Cormac Behan and Ian O'Donnell (2008), *Prisoners, Politics and the Polls*, *Brit. J. Criminol.* 48 (2): 319-336 (326).

113. Υποστηρίζεται, βέβαια, και η θέση ότι οι κρατούμενοι δικαιούνται να συμμετέχουν στις εκλογές ανάδειξης των αρχών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης, αλλά δεν μπορούν να λάβουν μέρος σε δημοψήφισμα, *Τηρός* (1997): 436-437.

114. Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών, Αποκέντρωσης & Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, <http://www.ypes.gr/el/Elections/NationalElections/DeputyElections/ElectionCatalogue/#a6>.

115. Βλ. σε: http://www.ypes.gr/UserFiles/e144c696-307c-447e-a921-7b6226b722ba/apofasi22639_09_1.doc.

116. Πρόκειται για ειδική μέριμνα, με την οποία βαρύνονται οι σωφρονιστικές αρχές προς διευκόλυνση της άσκησης του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος των κρατουμένων, Joachim Kretschmer (2002), *Das aktive Wahlrecht der Strafgefangenen*, *ZfStrVo* 3/02, σελ. 131-134 (132-133).

(β). Η απόφαση *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005

(β1). Τα πραγματικά περιστατικά

Ο προσφεύγων στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005 ισχυρίστηκε ότι παραβιάσθηκε το άρθρο 3 του ΠΠρΠρωτ της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με τα άρθρα 10 και 14 της Σύμβασης, διότι του απαγορεύθηκε το δικαίωμα ψήφου, ενώ δεν απαγορευόταν στους υποδίκους. Αμφισβήτησε, δηλαδή, τη συμβατότητα του άρθρου 3 (1) του νόμου Representation of the People Act του 1983 με το άρθρο 3 του ΠΠρΠρωτ και το άρθρο 14 ΕΣΔΑ. Ο προσφεύγων επικαλήθηκε την ιστορική σημασία, εκδοθείσα από τα εθνικά δικαστήρια δύο χρόνια μετά τη δική του, απόφαση του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου του Καναδά *Sauvé v. Attorney-General of Canada No.2* της 31-10-2002. Η τελευταία έκρινε ως αυθαίρετη και αντισυνταγματική τη διάταξη του άρθρου 51 (e) της καναδικής εκλογικής νομοθεσίας του 1985 που απαγόρευε το δικαίωμα του εκλέγειν σε κρατούμενους, οι οποίοι εξέτιαν ποινή από δύο έτη και πάνω.

(β2). Ιστορικές καταβολές του δικαιώματος ψήφου

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τις γενικές αρχές που διατύπωσε στην απόφαση *Mathieu-Mohin and Clerfayt κατά Βελγίου* της 2-3-1987, αναφορικά με τη φύση και το περιεχόμενο του εκλογικού δικαιώματος, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 ΠΠρΠρωτ της Σύμβασης. Στην σκέψη 58 της απόφασης τονίζεται η μεγάλη σημασία που προσδίδεται στις δημοκρατικές αρχές κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης¹¹⁷, ιδίως στην περίπτωση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το άρθρο 3 ΠΠρΠρωτ, τα οποία είναι ύψιστης σημασίας για την εγκαθίδρυση και την περιφρούρηση μιας αποτελεσματικής και εποικοδομητικής δημοκρατίας που διέπεται από τις αρχές του κράτους δικαίου. Εξάλλου, το δικαίωμα ψήφου δεν είναι πρόνομο (: σκέψη 59)¹¹⁸. γι' αυτό, στον εικοστό πρώτο αιώνα, το τεκμήριο σε ένα δημοκρατικό κράτος πρέπει να τίθεται υπέρ της θεσμικής κατοχύρωσής του. Όπως καταγράφεται, άηλωστε, στην κοινοβουλευτική ιστορία του καθ' ου κράτους και άλλων χωρών, με το πέρασμα των αιώνων, η ψήφος των εκλεκτών και των ελίτ μετεξελίχθηκε στην καθολική ψήφο ως βασική αρχή¹¹⁹.

117. Σχετική η παράγραφος 45 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *United Communist Party of Turkey and others κατά Τουρκίας* της 30-1-1998, όπου αναλύεται η σημασία της δημοκρατίας στις σύγχρονες κοινωνίες ως του μόνου πολιτικού μοντέλου που μπορεί να θεωρηθεί συμβατό με τις αρχές, τη φιλοσοφία και το πνεύμα της ΕΣΔΑ.

118. Στο μέτρο που γίνεται δεκτό ότι πρόκειται για δικαίωμα και όχι για πρόνομο, το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει όσα νομολόγησε στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007, στις σκέψεις 58-63, αναφορικά με την αναγνώριση ή μη δυνατότητας τεχνητής γονιμοποίησης σε κρατούμενους, Steve Foster (2009), *Reluctantly Restoring Rights: Responding to the Prisoner's Right to Vote*, H.R.L.R. 9 (3): 489-507 (499).

119. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν είναι πρώτη φορά που η βρετανική κυβέρνηση έχει δεχθεί κριτική για την καθολική και ισοπεδωτική της πολιτική σε πολλά ζητήματα που άπτονται της κράτησης. Ήδη τα δευτεροβάθμια δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν νομολογήσει κατά της ανελαστικής πολιτικής του βρετανικού κράτους, η οποία αναδεικνύεται από το γεγονός ότι η βρετανική κυβέρνηση προσέβαλε την αρχική απόφαση *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 30-3-2004 ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύν-

(β3). Οι περιορισμοί της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος

Τα δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι δεν είναι απόλυτα, με συνέπεια να αναγνωρίζεται στα κράτη-μέλη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης, η τελική αξιολόγηση της διάπλησης του οποίου εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου (: σκέψη 60).

Η ευρύτητα του περιθωρίου εκτίμησης των κρατών¹²⁰, σύμφωνα με τις σκέψεις 60-61, της απόφασης οφείλεται στους πολυάριθμους τρόπους οργάνωσης και διαχείρισης ενός εκλογικού συστήματος και στη σωρεία διαφορών, μεταξύ άλλων, στην ιστορική εξέλιξη, την πολιτισμική διαφορετικότητα και την πολιτική σκέψη στην Ευρώπη που έχουν συμβάλει στο να διαμορφώσει το κάθε κράτος τη δική του δημοκρατική οπτική.

Σύμφωνα με την παράγραφο 62 της απόφασης, οι περιορισμοί δεν θα πρέπει να συντελούν στην ανατροπή της ελεύθερης έκφρασης των ατόμων που εκδηλώνεται κατά την επιλογή του νομοθετικού σώματος διά της καθολικής ψήφου, διότι στην αντίθετη περίπτωση θα διακυβευόταν η ακεραιότητα και η αποτελεσματικότητα της εκλογικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, η πρόβλεψη ελάχιστης ηλικίας συνδέεται με την διασφάλιση της ωριμότητας των συμμετεχόντων στην εκλογική διαδικασία¹²¹. ή, υπό κάποιες περιστάσεις, η εκλογιμότητα μπορεί να προσαρμόζεται σε κριτήρια, όπως η κατοικία, με στόχο τον επαρκή προσδιορισμό των διαρκών ή στενών δεσμών με την χώρα εκλογής (: *Hilbe κατά Λιχτενστάιν* της 7-9-1999 dec. και *Melnychenko κατά Ουκρανίας* της 19-10-2004 § 56)¹²². Οποιαδήποτε άλλη εξαίρεση από την αρχή της καθολικής ψήφου εγκυμονεί κινδύνους για την υπονόμηση της δημοκρατικής νομιμοποίησης του εκλεγμένου τοιουτοτρόπως νομοθετικού σώματος και των νόμων που θεσπίζει. Εξαίρεση ομάδων ή κατηγοριών του γενικού πληθυσμού θα πρέπει να συμβιβάζεται με τους υπογραμμισμένους σκοπούς του άρθρου 3 ΠΠρΠρωτ. (: *mutatis mutandis*, *Aziz κατά Κύπρου* της 22-6-2004 § 28).

θεσης, εμμένοντας στις θέσεις της. Οποιαδήποτε διακήρυξη περί επανακοινωνικοποίησης του κρατουμένου υπονομεύεται από την διατύπωση της θέσης της Κυβέρνησης στην ως άνω απόφαση του ΕΔΔΑ ότι η καθολική απαγόρευση θεωρείται πρόληψη. Βλ. αναλυτικά Deborah Cheney (2008), *Prisoners as Citizens in a Democracy*, HJCJ 47 (2): 134-145 (137-138, 142).

120. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *Matthews κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της § 63 και *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000 § 201, αλλήλ και Steve Foster (2004), *Prisoners and the Right to Vote –The Decision in Hirst v United Kingdom (No.2)*, E.H.R.L.R. 4, σελ. 436-445 (445).

121. Η χρήση του κριτηρίου της ηλικίας ως προϋπόθεση του δικαιώματος ψήφου και της εκλογιμότητας εμφανίζεται ως αναπόφευκτη επιλογή ελλείψει καλύτερων κριτηρίων, Achilles Emilianides (2009), *Do Minimum Age Requirements Violate the Rights to Stand for Election under the European Convention on Human Rights?*, E.H.R.L.R. Issue 5, σελ. 670-681 (676).

122. Βλ. επίσης και την απόφαση *Py κατά Γαλλίας* της 11-1-2005 § 52. Σχετικές είναι και οι προϋποθέσεις να κατέχουν επαρκώς την επίσημη γλώσσα (: *Podkolzina κατά Λετονίας* της 9-4-2002 § 34), να παρέχουν πλήρη πληροφόρηση σχετικά με την απασχόλησή τους και την ένταξή/ εισδοχή τους σε κάποιο κόμμα (: *Krasnov και Skuratov κατά Ρωσίας* της 19-7-2007 § 44), ή να καταθέσουν ένα εκλογικό παράβολο (: *Sukhovetsky κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 § 62). Όλοι αυτοί θεωρούνται ως θεμιτοί περιορισμοί. Όχι όμως και ο περιορισμός του πτωχεύσαντος που στόχος της στέρξης του δικαιώματος του εκλέγειν δεν είναι άλλος από την επίκληση (: *Campagnano κατά Ιταλίας* της 23-3-2006 § 49 και *Sabou και Pircalab κατά Ρουμανίας* της 28-9-2004 § 48).

(β4). Οι κρατούμενοι ως εκλογείς

Στις σκέψεις 63 έως 71 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* No.2 της 6-10-2005 το ΕΔΔΑ περιγράφει τις συνιστώσες του δικαιώματος πολιτικής συμμετοχής των κρατουμένων, με τον περιορισμό του οποίου η νομολογία των οργάνων της Σύμβασης συντάχθηκε σε πολλές υποθέσεις στο παρελθόν. Για παράδειγμα, η Επιτροπή στην απόφαση *Holland κατά Ιρλανδίας* της 14-4-1998 (dec.) θεώρησε ότι η αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων, λόγω καταδίκης για συμπεριφορά που αντιστρατεύεται την ιδιότητα του πολίτη, δεν προσβάλλει το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση κατά την εκλογή του νομοθετικού σώματος¹²³. Αντίθετα, το ΕΔΔΑ, στην σκέψη 65 της απόφασης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* No.2 της 6-10-2005 που αναλύεται εδώ, αποδοκιμάζει την απόφαση αυτή, διότι δεν έλαβε υπόψη της τα κριτήρια που διατυπώθηκαν στην απόφαση *Mathieu-Mohin and Clerfayt κατά Βελγίου* της 2-3-1987. Επίσης, στην απόφαση *M.D.U. κατά Ιταλίας* της 28-1-2003 (dec.) το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς περί την απαγόρευση του δικαιώματος ψήφου που επιβλήθηκε σε ένα μέλος του Κοινοβουλίου, το οποίο καταδικάστηκε για οικονομικές απάτες σε τριετή φυλάκιση με την παρεπόμενη ποινής της στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων για δύο χρόνια. Καταρχήν οι κρατούμενοι συνεχίζουν να απολαμβάνουν όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, πλην του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία, το οποίο αποστερούνται μόνο ως συνέπεια της επιβολής νόμιμης κράτησης με βάση το άρθρο 5 ΕΣΔΑ. Οποιοσδήποτε περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να δικαιολογείται με βάση την διάταξη του άρθρου 8 παρ.2 ΕΣΔΑ, εξαιρουμένων των απόλυτα προστατευόμενων δικαιωμάτων¹²⁴. Η αρχή της αναλογικότητας, όμως, απαιτεί έναν διακριτό και επαρκή σύνδεσμο ανάμεσα στην ποινή, στο αδίκημα και τις ατομικές περιστάσεις. Γι' αυτό, η στάθμιση θα πρέπει να γίνεται από ανεξάρτητο δικαστήριο, κατ' εφαρμογή της κατ' αντιδικία διαδικασίας, ώστε να παρέχονται ισχυρές εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας.

Εντούτοις, το περιθώριο εκτίμησης είναι ευρύ, αλλά δεν είναι καθολικό (: all-embracing), σύμφωνα με την παράγραφο 82 της εξεταζόμενης απόφασης. Γι' αυτό αποδοκιμάζεται η απαγόρευση καθολικής φύσης που επιβάλλεται σε όσους κρατούμενους βρίσκονται στην ίδια με τον προσφεύγοντα θέση ως εκίπτουσα του περιθωρίου εκτίμησης. Θεωρεί ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 του ΠΠρΠρωτ, που λόγω της ειδικότητάς του αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 10 ΕΣΔΑ στην παρούσα υπόθεση¹²⁵. Τέλος, το Δικαστήριο χρησιμοποίησε την πρακτική της διακρατικής σύγκρισης (: comparative state practice), καθώς έλαβε

123. Εν προκειμένω, η de facto στέρηση του δικαιώματος ψήφου σε κρατούμενο που εξέτιε ποινή επταετούς κάθειρξης για κατοχή εκρηκτικών υλών θεωρήθηκε ως αναστολή άσκησης του δικαιώματος ψήφου που δεν απομείωνε την ελευθερία της έκφρασης γνώμης και δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αυθαίρετη υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης.

124. Έτσι, δεν αποκλείεται να στερηθεί το εκλεκτορικό του δικαίωμα ένα πρόσωπο που λ.χ. προσβάλλει σοβαρά μια δημόσια θέση ή του οποίου η συμπεριφορά απειλεί να υποβαθμίσει το κράτος δικαίου ή τα δημοκρατικά του θεμέλια, όπως στην περίπτωση των προέδρων ενός υπό απαγόρευση οργανισμού με ρατσιστικά και ξενοφοβικά χαρακτηριστικά, στους οποίους απαγορεύθηκε να θέσουν βουλευτική υποψηφιότητα (: *Glimmerveen και Hagenbeek κατά Ολλανδίας* της 11-10-1979 dec.).

125. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: E.H.R.R. 2006, 42 (5): 849-884 και συνοπτική παρουσίασή της από Σαρμά, ΠΛογ 2004 (2): 926.

υπόψη του την δικαιοδοτική κρίση στην απόφαση *Sauvé v. Canada* (: σκέψη 51). Όχι μόνο αναγνώρισε ότι η απαγόρευση της νομοθεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου ήταν τόσο αυστηρή, όπως και άλλων χωρών, αλλά περαιτέρω το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης ορθά εστίασε την προσοχή του σε θέματα αρχών και πολιτικής¹²⁶.

Το Ηνωμένο Βασίλειο, ακόμη και μετά την έκδοση της απόφασης αυτής, το Δεκέμβριο του 2006, έθεσε σε διαβούλευση το ζήτημα της χορήγησης εκλογικών δικαιωμάτων στους κρατουμένους, εκκινώντας όμως από τη θέση ότι η καθολική αναγνώριση εκλογικού δικαιώματος στους κρατουμένους δεν προκρίνεται σε επίπεδο νομοθετικής τροποποίησης¹²⁷. Ενόψει αυτής της στάσης του Ηνωμένου Βασιλείου δικαιολογείται το γεγονός ότι το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ στην ως άνω απόφασή του κατηγόρησε ευθέως το εναγόμενο κράτος για «παθητική προσκόλληση στην παράδοση». Όπως εξηγεί το Δικαστήριο στην παράγραφο 79, η βρετανική κυβέρνηση δεν προσκόμισε καμία απόδειξη «that Parliament has ever sought to weigh the competing interests [nor] any substantive debate by members of the legislature on the continued justification in light of modern day penal policy...»¹²⁸. Ως εκ τούτου, δικαιολογημένη εμφανίζεται η ανησυχία της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την μη-συμμόρφωση εν τέλει του Ηνωμένου Βασιλείου με το διατακτικό της παρούσας απόφασης, σύμφωνα με την Interim Resolution CM/ResDH(2009)160 που εκδόθηκε στις 3-12-2009, μετά την 1072η συνάντηση της Επιτροπής.

Τέλος, εμμέσως το ΕΔΔΑ, με την θέση που διατύπωσε στην υπόθεση *Iwanczuk κατά Πολωνίας* της 15-11-2001, υπογράμμισε τη σημασία της αξιοπρεπούς άσκησης του δικαιώματος του εκλέγειν από τους κρατούμενους, καθώς δέχθηκε ότι συνιστά εξαιρετιστική μεταχείριση το να υποχρεωθεί ο προσφεύγων να γυμνωθεί εντελώς ενώπιον των φυλάκων προκειμένου να μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα ψήφου, ενώ όταν αρνήθηκε να συμμορφωθεί κατέστη αντικείμενο γελοιοποίησης από τους φύλακες για τη σωματική του διάπληση και τελικά δεν του επετράπη να ψηφίσει¹²⁹.

2. Η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας

1. Ο ιδιωτικός βίος

1. Η συνταγματική πρόβλεψη

Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη, σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ.1 εδ.β' Σ. Σκοπός της θέσπισης της διάταξης αυτής ήταν, σύμφωνα με τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, η αντιμετώπιση των κινδύνων της τεχνολογικής δυνατότητας διείσδυσης στην ιδιωτική σφαίρα, οι οποίοι είχαν καταστεί γνωστοί μετά το

126. Susan Easton (2006), *Electing the Electorate: The Problem of Prisoner Disenfranchisement*, MLR 69 (3): 443-452 (449).

127. Βλ. και Steve Foster (2007), *Prisoner's Rights Under Threat: Do Prisoners Retain Their Democratic Rights?*, JoP 171 (9): 156-158 (157).

128. Τις θέσεις του ΕΔΔΑ ενισχύει και η ψήφιση σχετικής νομοθεσίας επί του θέματος το 2000 και συγκεκριμένα του Representation of the People Act. Βλ. Cheney (2008): 136.

129. Στη συγκεκριμένη περίπτωση κρίθηκε ότι η τετράμηνη κράτηση του προσφεύγοντα μέχρι την έκδοση της απόφασης για την αποφυλάκισή του ήταν παράνομη.

σκάνδαλο του Watergate στις ΗΠΑ¹³⁰. Ο ιδιωτικός και οικογενειακός βίος δεν περιορίζεται στα τοπικά όρια της κατοικίας καθενός φορέα του δικαιώματος, αλλήλ' έχει ευρύτερες διαστάσεις. Δεν επιτρέπεται, δηλαδή, η παρακολούθηση και καταγραφή των κινήσεων του ατόμου στους δημόσιους χώρους, εφόσον ο πολίτης θα βρίσκεται σε διαρκή επιτήρηση, με εξαίρεση τη χρησιμοποίηση φωτογραφικών μέσων για την διαπίστωση παραβιάσεων του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας¹³¹. Το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής διευρύνει τα παραδοσιακά όρια του απορρήτου των ανταποκρίσεων και της επικοινωνίας και αναπτύσσει άμεση τριτενέργεια. Φορέας του δικαιώματος είναι κάθε φυσικό πρόσωπο.

Ως ιδιωτική ζωή υπό το άρθρο 9 παρ.1 Σ θα μπορούσε να θεωρηθεί μια γενικά παραδεκτή, σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, «σφαίρα του απορρήτου» του ατόμου¹³². Πρόκειται για την ουσιαστική διάσταση του ιδιωτικού βίου –η χωρική ταυτίζεται με την κατοικία– που περιλαμβάνει όλες τις εκφάνσεις και εκδηλώσεις της προσωπικότητας, τις οποίες θέλει το άτομο να διατηρήσει κρυφές και μυστικές από το κοινωνικό σύνολο. Γι' αυτό, η διακήρυξη του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής ισοδυναμεί με την απαγόρευση της δημοσιοποίησης ή «κοινωνικοποίησης» ενός απαραβίαστου πυρήνα της ζωής του ανθρώπου. Η έκταση της παραπάνω σφαίρας μπορεί να διευρυνθεί ή να μειωθεί κατά περίπτωση, ανάλογα με τη βούληση του ίδιου του ενδιαφερόμενου¹³³, υπό την προϋπόθεση ότι δεν προσβάλλονται άλλα συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά ή δικαιώματα τρίτων. Εξαίρεση συνιστά η αναγκαστική συμβίωση και διαμόρφωση της ιδιωτικής ζωής στο πλαίσιο της ποινικής σχέσης του πολίτη με το κράτος. Ωστόσο, οι περιορισμοί της ιδιωτικής ζωής εξαρτώνται από τις αντικειμενικές συνθήκες διαβίωσης και τους κανονισμούς της συλλογικής συνύπαρξης στον περικλειστο χώρο κράτησης και δεν μπορούν να επηρεάσουν την υποκειμενική πλευρά του δικαιώματος υπό την έννοια της αποκάλυψης ή μη συστατικών στοιχείων, κυρίως απόρρητων, της ιδιωτικής ζωής των κρατούμενων.

Στην σφαίρα της ιδιωτικής ζωής, η οποία κατά μία άποψη διαβαθμίζεται σε τρία επίπεδα –την απόλυτα απαραβίαστη βαθμίδα, την σχετικά προστατευόμενη και την βαθμίδα που έχει χάσει τον ιδιωτικό της χαρακτήρα¹³⁴–, εντάσσεται πρωτίστως η οικογενειακή ζωή, οι ενδο-

130. Εντοπίζεται και ένας περαιτέρω κίνδυνος καταχρηστικής χρησιμοποίησης των πληροφοριών που συσσωρεύονται στα διάφορα συστήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, Πρόδρομος Δαγτόγλου (²2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.384. Δεδομένου ότι αφενός σύμφωνα με το εδάφιο α' του άρθρου 9 παρ.1 Σ η κατοικία του καθενός είναι άσυλο και αφετέρου κατά την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου η έρευνα σε κατοικία μπορεί να λάβει χώρα μόνο με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας, η εγκατάσταση εν κρυπτώ στην κατοικία μέσω ηλεκτρονικής παρακολούθησης απαγορεύεται, Κώστας Χρυσόγονος (²2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 251.

131. Βλ. ΓνωμΕισΑΠ6/346/18-5-2004, ΔτΑ 2004, σελ. 1041.

132. Βλ. σχετικά Γιώργο Μιχαηλίδη-Νουάρο (1983), Το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου, ΤοΣ 9, σελ. 379-380 και Ιωάννη Μανωλεδάκη (2002), Το απόρρητο του ιδιωτικού βίου, ΠοινΔικ 4 (7): 725.

133. Βλ. ΑΠ 854/2002, ΤοΣ 2003, σελ. 155.

134. Πιο αναλυτικά, οι τρεις βαθμίδες έχουν ως εξής: α) την απόλυτα απαραβίαστη βαθμίδα που συνιστά τμήμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και περιλαμβάνει στιγμιότυπα εντός της συζυγικής κατοικίας (: π.χ. συνομιλίες που γίνονται στα πλαίσια της ανεπιφύλακτης επικοινωνίας μεταξύ συζύγων), ή στιγμιότυπα της

οικογενειακές έριδες, η σεξουαλική ή ερωτική ή αισθηματική ζωή, οι μορφές ανταποκρίσεων και επικοινωνιών (: επιστολές, τηλεφωνικές συνδιαλέξεις κ.λπ.), οι φωτογραφίες και τα προσωπικά ημερολόγια, οι θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις, τα σωματικά ελαττώματα, οι αρρώστιες, παντός είδους ατυχήματα, καταστάσεις μειωτικές για το άτομο, όπως π.χ. οι ποινικές διώξεις ή καταδίκες κ.λπ.¹³⁵.

Σύμφωνα με την ΣτΕ1680/2007 (Τμήμα Γ'), η κατά το Σύνταγμα απαραβίαστη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής, στην οποία περιλαμβάνεται η ερωτική ζωή, από μόνη της, δεν μπορεί να ελέγχεται πειθαρχικά από τις διοικητικές αρχές, ΔτΑ 37 (2008): 265-272. Με αφορμή αυτή την απόφαση, υποστηρίχθηκε ότι η προσωπικότητα και η ιδιωτικότητα μοιράζονται ως δικαιώματα έναν κοινό σκοπό: την προστασία του προσώπου. Οι πτυχές του ατόμου που προστατεύουν είναι διακριτές ποιοτικά, αφού η προσωπικότητα εστιάζει κυρίως στην εξωτερική του ατόμου, ενώ αντίθετα η ιδιωτικότητα καταρχήν στην εσωτερικότητα και την μυχιότητα του. Ωστόσο, υπάρχει ανάμεσά τους και μια «γκρίζα ζώνη» στο βαθμό που η ιδιωτικότητα του ατόμου συχνά τον οδηγεί και στον δημόσιο χώρο, αποτελεί δηλαδή και όχημα επικοινωνίας του με τους άλλους. Αυτή η «γκρίζα ζώνη» στην ελληνική έννομη τάξη εκδηλώνεται μέσα από την αναζήτηση των ορίων του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (: άρθρο 9 παρ.1 Σ) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (: άρθρο 5 παρ.1 Σ). Πράγματι, το απροσδιόριστο και ρευστό περιεχόμενο της ιδιωτικότητας αφενός και αφετέρου το εξαιρετικά απορροφητικό περιεχόμενο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, η οποία μπορεί στην πράξη να διασυνδεθεί με το σύνολο των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, δημιουργούν συχνά προβληματισμό ως προς τα πεδία προστασίας τους. Χαρακτηριστική σε αυτό το σημείο υπήρξε η ΜονΠρωτΘηβ278/2004, η οποία, εξετάζοντας την περίπτωση ανεπιθύμητων τηλεφωνημάτων που προσέβαλαν τον αιτούντα στον ιδιωτικό του χώρο (: κινητό τηλέφωνο) αλλήλα και στο δημόσιο και κοινωνικό πεδίο της ζωής του (: γραφείο του), έκρινε ότι η ιδιωτική ζωή συνιστά τον πυρήνα της ανθρώπινης προσωπικότητας, της αξίας του ανθρώπου. Ο ιδιωτικός βίος, η ελευθερία και η αξία του ανθρώπου τελούν σε τέτοια σχέση, ώστε η απουσία ή η διακινδύνευση ενός από τα τρία δικαιώματα πλήττει σοβαρά τα άλλα¹³⁶.

σεξουαλικής ζωής (: γυμνά σώματα, ερωτικοί διάλογοι, ερωτικές παραστάσεις, κ.λπ.), καταγεγραμμένα σε επιστολές, φωτογραφίες, μαγνητοταινίες, βιντεοταινίες, προσωπικά ημερολόγια κ.λπ. Αξιοποίηση των αποδεικτικών μέσων που θίγουν αυτήν την βαθμίδα δεν επιτρέπεται ακόμα και όταν πρόκειται να προστατευθεί το σημαντικότερο συμφέρον της κοινωνικής ολότητας ή να διαλευκανθεί το απεχθέστερο έγκλημα, όπως π.χ. η τρομοκρατία. β) Τη σχετικά προστατευόμενη βαθμίδα της ιδιωτικής ζωής (: π.χ. βιντεοταινία που δείχνει τρυφερές συναισθηματικές στιγμές ενός ζευγαριού στο παγκάκι ενός πάρκου), στο πλαίσιο της προστασίας της οποίας επιτρέπεται να γίνεται στάθμιση με βάση την αρχή της αναλογικότητας. γ) Τη βαθμίδα που έχει χάσει τον ιδιωτικό της χαρακτήρα, είτε διότι πρόκειται π.χ. για συνομιλίες καθαρά επαγγελματικής φύσης είτε διότι δεν υπάρχει ανάπτυξη της προσωπικότητας αλλήλα κατάπτωση αυτής (: συμπεριφορές με ευθέως εγκληματικό περιεχόμενο, π.χ. τηλεφωνική εκβίαση ή απειλή ή εξύβριση), Χρήστος Σατλιάνης (2003), Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 171-172.

135. Κώστα Μαυριά (1982), Το συνταγματικό δικαίωμα του ιδιωτικού βίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 61 επ. και 65 επ.

136. Περισσότερα σε: Χριστίνα Ακριβοπούλου (2008), Η προστασία της ερωτικής ζωής και η ιδιωτικότητα στο πλαίσιο σχέσεων «ειδικής εξουσίας». Σχόλιο στην απόφαση ΣτΕ1689/2007, ΔτΑ 37, σελ. 247-265 (256-257).

2. Η περιπτώσιολογική απεικόνιση της ιδιωτικής σφαίρας κατά το ΕΔΔΑ

(α). Η ευρεία έννοια του ιδιωτικού βίου

Όπως δέχθηκε το ΕΔΔΑ στην σκέψη 63 της απόφασής του *Raninen κατά Φιλανδίας* της 16-12-1997, η έννοια του ιδιωτικού βίου είναι ευρεία και δεν μπορεί να αναγνωριστεί, με δεσμευτικά αποκλειστικό τρόπο, ένας εξαντλητικός κατάλογος των συστατικών της στοιχείων (: *Peck κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-1-2003 § 57 και *P.G. and J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-9-2001 § 56)¹³⁷. Κατά μία άποψη, η νομολογία του ΕΔΔΑ διακρίνει πέντε κατηγορίες, στις οποίες αναλύεται, περιπτώσιολογικά ιδωμένη, η ιδιωτική ζωή του ατόμου. Αναγνωρίζονται, ειδικότερα, τρεις αξιώσεις αποχής και δύο συνιστώσες ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Οι αξιώσεις αποχής απευθύνονται στα κρατικά όργανα και συνίστανται α) στην αξίωση μη παρέμβασης στην σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα του ατόμου, β) στην απαγόρευση πρόσβασης και συλλογής πληροφοριακών δεδομένων χωρίς την συναίνεση του φορέα τους και γ) στην απαγόρευση σοβαρής περιβαλλοντικής μόλυνσης. Οι συνιστώσες της προσωπικότητας διακρίνονται i) στην ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας και διαμόρφωσης της προσωπικής ταυτότητας και ii) στην ελευθερία να ζει κανείς σύμφωνα με τις επιθυμίες και τις επιλογές του¹³⁸. Τέλος, η προστασία των δικαιωμάτων που προστατεύει το άρθρο 8 ΕΣΔΑ δεν εξαρτάται μόνον από το εάν αυτά ασκούνται στα στενά πλαίσια ενός ιδιωτικού χώρου, αλλά επεκτείνεται και όταν η άσκησή τους λαμβάνει χώρα δημοσίως (: *Gillan και Quinton κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-1-2010 § 61)¹³⁹.

Πιο αναλυτικά, στο πεδίο της ιδιωτικής ζωής ενδεικτικά εντάσσονται:

α) η προσωπική ταυτότητα του ατόμου (: *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 § 41), όπως αναλύεται: αα) στις πληροφορίες που σχετίζονται με την παιδική του ηλικία, τις αναμνήσεις και τις εμπειρίες από τους γονείς του, την ανάπτυξη και την ιστορία του ατόμου (: *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 §§ 36 και 39)· αβ) στην πρόσβαση στα αρχεία της υπηρεσίας κοινωνικής πρόνοιας με αναπαραγωγή αντιγράφων επί των ατομικών στοιχείων που βρίσκονται καταγεγραμμένα στα αρχεία (: *M.G. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-9-2001 §§ 30-31) ή στα μητρώα όπου βρίσκονται καταγεγραμμένες πληροφορίες περί την γέννηση, τον γάμο και το θάνατό του αλλά και των μελών της οικογένειάς του (: *Guillot κατά Γαλλίας* της 24-10-1996 § 19)· αγ) στην πατρότητα ενός ατόμου (: *Shofman κατά*

137. Έτσι, δεν μπορεί να περιορισθεί σε έναν εσωτερικό κύκλο, όπου το άτομο απολαμβάνει την προσωπική του ζωή όπως επιθυμεί, και να αποκλείεται πλήρως ο εξωτερικός κόσμος που δεν περικλείεται στον κύκλο αυτό, διότι θα στερούνταν την υπαρκτή κοινωνική του υπόσταση, Nihal Jayawickrama (2002), *The judicial application of human rights law. National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 604.

138. Βλ. N. Moreham (2008), *The Right to Respect for Private Life in the European Convention on Human Rights: A Re-Examination*, E.H.R.L.R. Issue 1, 2008, σελ. 44-79 (49).

139. Η χρήση μέτρων εξαναγκασμού, όπως εν προκειμένω, που υποχρεώνουν το άτομο να υποστεί δημοσίως ενδελεχή αστυνομικό έλεγχο τόσο του ίδιου όσο και των προσωπικών του αντικειμένων, ανεξαρτήτως των ευρημάτων, απονέμουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στα αστυνομικά όργανα, δυνάμει της οποίας δεν αποκλείεται η κατάχρηση εξουσίας, σύμφωνα με την σκέψη 87 της απόφασης. Βλ. συνοπτική περιγραφική παρουσίαση της απόφασης σε: Ιωάννη Τσακάλη, *ΠοινΧρ Ξ´* (2010): 430-432, χωρίς ωστόσο την παρούσα επισήμανση.

Ρωσίας της 24-11-2005 § 23 και *Mikulic κατά Κροατίας* της 7-2-2002 § 53 in fine και *Znamenskaya κατά Ρωσίας* της 2-6-2005 § 24), όπως ειδικότερα αποτυπώνεται διά του επωνύμου ή διά του πατρωνύμου (: *Salonen κατά Φιλανδίας* της 2-7-1997 dec.) ή διά της πατρικής σχέσης και επιμέλειας (: *Kroon κατά Ολλανδίας* της 27-10-1994 § 34)¹⁴⁰. αδ) στην υιοθεσία-αναδοχή ενός ατόμου και στις σχέσεις του με τους θετούς γονείς του (: *Odievre κατά Γαλλίας* της 13-2-2003, Ευρείας Σύνθεσης, § 29). αε) στο φύλο του ατόμου (: *I. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-7-2002, Ευρείας Σύνθεσης, § 57)¹⁴¹. αστ) στον επαναπροσδιορισμό του φύλου, του ονόματος και του σεξουαλικού προσανατολισμού του τρανσεξουαλικού ατόμου μετά από εγχείρηση αλλαγής φύλου (: *B. κατά Γαλλίας* της 25-3-1992 § 63, *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 § 41 και *Laskey, Jaggard and Brown κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-1997 § 36 για τον σαδομαζοχισμό). αζ) στις φωτογραφίες που απεικονίζουν την εικόνα του ατόμου μαζί με το συνοδευτικό κείμενο και στην τήρηση αρχείου με αυτές (: *Friedl κατά Αυστρίας* της 31-1-1995 § 14 και *Schüssel κατά Αυστρίας* της 21-2-2002 § 2 επί των νομικών ζητημάτων), ειδικά όταν σχετίζονται αποκλειστικά με την προσωπική του ζωή καίτοι είναι δημόσιο πρόσωπο (: *Von Hannover κατά Γερμανίας* της 24-6-2004 §76)¹⁴². και αν) στα στοιχεία του DNA και των δακτυλικών αποτυπωμάτων που προσδιορίζουν την γενετική ταυτότητα του ατόμου (: a contrario *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2008, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 68-69)¹⁴³.

140. Βλ. επίσης και τις αποφάσεις που αφορούν το επώνυμο του ατόμου και το δικαίωμά του να το αλλιάξει (: *Stjerna κατά Φιλανδίας* της 25-11-1994 § 34) ή να μην το αλλιάξει μετά το γάμο λόγω της ήδη γνωστής επαγγελματικής ταυτότητας και πορείας της προσφεύγουσας με το πατρικό της επώνυμο (: *Ünal Tekeli κατά Τουρκίας* της 16-11-2004 § 35).

141. Στην παράγραφο αυτή το Δικαστήριο δηλώνει με έμφαση: «The stress and alienation arising from a discordance between the position in society assumed by a post-operative transsexual and the status imposed by law which refuses to recognize the change of gender cannot, in the Court's view, be regarded as a minor inconvenience arising from a formality. A conflict between social reality and law arises which places the transsexual in an anomalous position, in which he or she may experience feelings of vulnerability, humiliation and anxiety».

142. Εδώ εντοπίζεται μία στάθμιση μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και της ελευθερίας έκφρασης του Τύπου υπό την εκδοχή της ελευθερίας του πληροφορέιν. Επρόκειτο για την περίπτωση της Πριγκίπισσας Καρολίνας του Ανόβερου, της οποίας το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή προσεβλήθη, καθώς τα γερμανικά δικαστήρια, κατά της απόφασης των οποίων δεν υφίστατο κανένα ένδικο μέσο, έκριναν υπέρ της ελευθερίας του Τύπου να δημοσιεύσει φωτογραφίες της προσφεύγουσας σε δημόσιο χώρο, οι οποίες αφορούσαν ευαίσθητες προσωπικές της στιγμές. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εκτροπή της περιέργειας των αναγνωστών για την ιδιωτική ζωή ενός προσώπου που δεν ασκεί δημόσιο λειτουργήμα έδρασαν σε βάρος του δικαιώματός της να γίνεται σεβαστή η ιδιωτική της ζωή. Περισσότερα σε: Hillary Delany and Clíodhna Murphy (2007), *Towards Common Principles Relating to the Protection of Privacy Rights? –An Analysis of Recent Developments in England and France and before the European Court of Human Rights*, E.H.R.L.R. Issue 5, σελ. 568-582 (571).

143. Εν προκειμένω κρίθηκε, στις σκέψεις 76-77 της απόφασης, ότι η γενική και αδιάκριτη διατήρησή των στοιχείων αυτών που ανήκουν σε μη καταδικασθέντα άτομα σε κρατική βάση δεδομένων συνιστά παραβίαση του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο. Αναλυτικά η απόφαση σε: ΠοινΧρ ΝΘ' (2009): 278-285, με παρατηρήσεις Νίκου Τσομπάνη, και E.H.R.L.R. 2007, Issue 3, σελ. 310-312. Στην απόφαση αυτή στηρίχθηκε ουσιαστικά και η αιτιολογία της υπ' αριθμ. 2/29-7-2009 Γνωμοδότησης της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χα-

β) η προσωπική αυτονομία του ατόμου, σύμφωνα με τις σκέψεις 61-62 της απόφασης *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2002·

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ απάντησε στην προσφεύγουσα, που έπασχε από ανίατη ασθένεια και επιθυμούσε να υποβληθεί σε ευθανασία, ότι δεν είναι δυνατό να υπαχθεί η διακοπή της ζωής στην προστασία του άρθρου 2 ΕΣΔΑ ως εκδήλωση της προσωπικής αυτονομίας. Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει εντάξει στην έννοια της προσωπικής αυτονομίας, π.χ. την επιλογή να γίνει κάποιος γονιός ή όχι (: *Evans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-4-2007, Ευρείας Σύνθεσης, § 71) ή την ελευθερία της γυναίκας να διακόψει την κύησή της για θεραπευτικούς ή ευγονικούς λόγους (: ΕΕΔΑ Report *Brüggemann and Scheuten κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 12-7-1977 §§ 59-61) ή το δικαίωμά της να προχωρήσει στην διενέργεια εξωσωματικής γονιμοποίησης για την απόκτηση τέκνου (: a contrario *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 65-66), αλλά και το δικαίωμα του ατόμου να φορά ή όχι μαντήλα (: *Sahin κατά Τουρκίας* της 10-11-2005, Ευρείας Σύνθεσης, dissenting opinion of Judge Tulkens § 12, *Karaduman κατά Τουρκίας* της 3-5-1993 dec., *Dal and Özen κατά Τουρκίας* της 3-10-2002 dec.). Κατά μία άποψη, η προσωπική αυτονομία του ατόμου, σε μια βάση επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου της, απεικονίζει τις κοινωνικές σχέσεις και τους κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ των ατόμων, αναφορικά με την διαμόρφωση και την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους¹⁴⁴. Έρεισμα στην άποψη αυτή, που αναγνωρίζει δύο πτυχές της προσωπικής αυτονομίας –του αυτοπροσδιορισμού ή της αυτο-δημιουργίας και της αυτοπραγμάτωσης ή της αυτο-ανακάλυψης–, δίδει και η *Tysiác κατά Πολωνίας* της 20-3-2007 § 107, όπου η προσφεύγουσα υποχρεούτο σε διακοπή της κύησής της, διότι κινδύνευε να τυφλωθεί, εάν η εγκυμοσύνη της συνεχιζόταν.

γ) οι κοινωνικές επαφές και οι σχέσεις του ατόμου με τους άλλους ανθρώπους (: *Burghartz κατά Ελβετίας* της 22-2-1994 § 24), στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι τηλεφωνικές επαφές με τον έξω κόσμο (: *Halford κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-6-1997 § 42)·

δ) το δικαίωμα να ζει κάποιος σαν γύφτος ή νομάς (: *Chapman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 18-1-2001, Ευρείας Σύνθεσης, § 73, όπου στην παράγραφο 93 γίνεται λόγος για «vulnerable position as a minority»·)

ε) όλες οι επαγγελματικές δραστηριότητες του ατόμου, όπως και η εμπιστευτική σχέση δικηγόρου και πελάτη (: *Niemietz κατά Γερμανίας* της 16-12-1992 § 28), διότι η διάκρισή τους

ρακτήρα, σύμφωνα με την οποία τα γενετικά αποτυπώματα και το γενετικό υλικό εν γένει συνιστούν προσωπικά δεδομένα υπό την έννοια του ν.2447/1997, ενώ αν αποκαλύπτον την φιλετική προέλευση του ατόμου αναγορεύονται σε ευαίσθητα δεδομένα. Η χρήση, επεξεργασία και αποθήκευση των ως άνω γενετικών αναλύσεων πρέπει να λαμβάνει χώρα υπό αυστηρές προϋποθέσεις, ειδικάλλως παραβιάζονται τα άρθρα 9Α Σ και 8 ΕΣΔΑ. Σ' αυτό το πλαίσιο κρίνεται ορθή η ρύθμιση του άρθρου 200Α ΚΠΔ που προστέθηκε με το άρθρο 12 παρ.3 ν.3783/2009. Βλ. παρουσίαση της απόφασης της αρχής σε: ΠoinXp ΝΘ' (2009): 932-945. Ωστόσο, η διάταξη αυτή του ΚΠΔ επικρίθηκε ως μη ανταποκρινόμενη στην κανονιστική αρχή της αναλογικότητας και ως αντίθετη στο τεκμήριο αθωότητας ενόψει της εξάρτησης της αποθήκευσης των γενετικών αποτυπωμάτων μόνο από το θετικό αποτέλεσμα της ανάλυσης, Σπυρίδων Αγγελής (2009), Η αρχαιοθέτηση γενετικών αποτυπωμάτων για την διερεύνηση εγκλημάτων κατά το άρθρο 12 παρ.3 ν.3783/2009, ΠoinXp ΝΘ', σελ. 945-948 (946). Αναφορικά με την τήρηση αρχείου, που περιέχει ανάλογες με τις ως άνω πληροφορίες, το άρθρο 14 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005) προβλέπει ότι για την τήρηση και επεξεργασία ιατρείου, σε ηλεκτρονική ή μη μορφή, εφαρμόζονται οι διατάξεις του ν.2472/1997.

144. Jill Marshall (2008), A Right to Personal Autonomy at the European Court of Human Rights, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 337-356 (338).

πολλές φορές από τις μη επαγγελματικές είναι δυσχερές· στ) η διατήρηση σε αρχείο πληροφοριών για την ιδιωτική (: *Amann κατά Ελβετίας* της 16-12-2000 § 65) ή την επαγγελματική δραστηριότητα του προσώπου (: *Leander κατά Σουηδίας* της 26-3-1987 § 48).

ζ) η πολιτική δραστηριότητα του ατόμου (: *Rotaru κατά Ρουμανίας* της 4-5-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 42, όπου τα αρχεία με την πολιτική δράση των φοιτητικών χρόνων του προσφεύγοντα κατά την σοσιαλιστική περίοδο διατηρήθηκαν και μετά την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος).

και η) η φυσική, ηθική και ψυχολογική ακεραιότητα του ατόμου και οι επεμβάσεις σε αυτό (: *Botta κατά Ιταλίας* της 24-2-1998 § 32 και *a contrario Baggs κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-10-1985 dec. για τον θόρυβο των αεροσκαφών που βλάπτουν την ψυχική ακεραιότητα του ατόμου)¹⁴⁵.

(β). Η παροχή ιατρικής βοήθειας

Η ιατρική, και κυρίως η θεραπευτική, επέμβαση στο σώμα του ατόμου συναρτάται με την διασφάλιση της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητάς του υπό τις επιταγές των άρθρων 3 και 8 ΕΣΔΑ. Η υποχρέωση παροχής ιατρικής φροντίδας θεμελιώνεται άμεσα στο άρθρο 3 και έμμεσα στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ στο μέτρο που δεν στοιχειοθετείται «ο ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας»¹⁴⁶ για την πλήρωση της ειδικής υπόστασης του άρθρου 3 της Σύμβασης (: *Jalloh κατά Γερμανίας* της 11-7-2006, Ευρείας Σύνθεσης, § 76), ενώ ο τρόπος παροχής της ιατρικής φροντίδας κατοχυρώνεται ως ειδικότερη πτυχή του ιδιωτικού βίου ρητά στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ (: *Juhnke κατά Τουρκίας* της 13-5-2008 § 71¹⁴⁷ και *Frérot κατά Γαλλίας* της 12-6-2007 § 49).

Ός εκ τούτου, όπως ορθά διαπιστώθηκε με την ΓνωμΕισΑΠ12/1989 (: Αντεισαγγελέα Σπύρου Αλεξόπουλου), ο Εισαγγελέας δεν μπορεί να αρνηθεί τη μεταγωγή σε νοσοκομείο κρατούμενου που

145. Στο πεδίο προστασίας της ιδιωτικής ζωής εμπίπτουν ειδικότερα ζητήματα που καλύπτουν την ηθική και φυσική ακεραιότητα του προσώπου (: *X. και Y. κατά Ολλανδίας* της 26-3-1985 § 22, *Niemietz κατά Γερμανίας* της 16-12-1992 § 29 και *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1993 §§ 34 και 36). Ειδικότερες πτυχές της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας του ατόμου αναδεικνύουν οι επεμβάσεις στο σώμα του ατόμου, οι έρευνες στον οικιακό και επαγγελματικό του χώρο (: *Funke κατά Γαλλίας* της 25-2-1993 § 57 και *Keegan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-7-2006 § 34) και η ανεπιθύμητη παρακολούθηση και ακρόαση της επικοινωνίας, ανεξαρτήτως του εάν διαλαμβάνονται σε δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο, σύμφωνα με την σκέψη 29 της απόφασης *Sciacca κατά Ιταλίας* της 11-1-2005. Στην τελευταία αυτή περίπτωση το ΕΔΔΑ έκανε λόγο για ένα πεδίο ταύτισης ιδιωτικών περιστατικών και δημόσιου χώρου, το οποίο χαρακτήρισε ως «a zone of interaction of a person with others, even in a public context, which may fall within the scope of 'private life'».

146. Ο «ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας» συναρτάται με τα δεδομένα μιας υπόθεσης (: *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-2001 § 24 και *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006 § 32). πιο ειδικά από i) τη φύση και το περιεχόμενο της μεταχείρισης, ii) τον τρόπο κατά τον οποίο έλαβε χώρα, iii) τη διάρκειά της, iv) τις σωματικές ή πνευματικές επιπτώσεις της, όπως και ενίοτε από v) το φύλο, vi) την ηλικία και vii) την κατάσταση της υγείας του θύματος (: de la nature et du contexte du traitement, de ses modalités d'exécution, de sa durée, des ses effets physiques ou mentaux, ainsi que, parfois, du sexe, de l'âge et de l'état de santé de la victime).

147. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 5, 2008, σελ. 665-668.

έχει ανάγκη νοσοκομειακής περίθαλψης, με την αιτιολογία ότι το Νοσηλευτικό Ίδρυμα που θα τον περιθάληει δεν διαθέτει θάλαμο με εγγυήσεις ασφαλείας¹⁴⁸.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τις ιατρικές επεμβάσεις, στις οποίες υποβάλλονται οι κρατούμενοι αντίθετα με την θέλησή τους, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να προστατεύουν την σωματική ακεραιότητα των ατόμων που στερούνται την ελευθερία τους, π.χ. με την παροχή προσήκουσας ιατρικής συνδρομής. Οι κρατούμενοι παραμένουν υπό την προστασία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, του οποίου η πρόβλεψη δεν επιτρέπει καμία εξαίρεση (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 40), αναγνωρίζεται, δε, και η ευπάθειά τους και η ευάλωτη θέση τους δεδομένων των συνθηκών κράτησής τους (: *Gennadi Naoumenko κατά Ουκρανίας* της 10-2-2004 § 112). Ένα μέτρο θεραπευτικής αναγκαιότητας από την άποψη των γενικών παραδεδωμένων κανόνων της ιατρικής επιστήμης δεν μπορεί καταρχήν να θεωρηθεί ως απάνθρωπο ή εξευτελιστικό (: *Herczegfalvy κατά Αυστρίας* της 24-9-1992 § 82 in fine)¹⁴⁹. Θα πρέπει, όμως, να αποδειχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου ότι τηρήθηκαν οι δικονομικές εγγυήσεις στην περίπτωση που η επέμβαση ήταν ιατρικώς αναγκαία (: *Bogumil κατά Πορτογαλίας* της 7-10-2008 § 69)¹⁵⁰, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση ακούσιας σίτισης απεργού πείνας (: *Nevmerzhitsky κατά Ουκρανίας* της 5-4-2005 § 94), όπου επισημάνθηκε ότι η κατεπείγουσα ανάγκη της ιατρικής επέμβασης εδράζεται επιπλέον στις θετικές υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών δυνάμει του άρθρου 2 ΕΣΔΑ για την προστασία της ζωής. Όπου ένα μέτρο υπολείπεται της προστασίας του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, είναι πιθανό να έρχεται σε σύγκρουση με το άρθρο 8 της Σύμβασης, το οποίο, μεταξύ άλλων, προστατεύει την σωματική και ψυχική ακεραιότητα υπό το σεβασμό της ιδιωτικής ζωής (: *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-9-2006 § 43). Αλλά μπορεί να ισχύσει και το αντίστροφο, καθώς δεν αποκλείεται ο τρόπος διενέργειας της ιατρικώς επιβεβλημένης πράξης να θέσει ζητήματα απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (: a contrario *Ilijkov κατά Βουλγαρίας* της 20-10-1997 dec. § 1 επί των ισχυρισμών του προσφεύγοντα).

Ειδικότερα, σε συνάρτηση με το ελληνικό δίκαιο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ισχυρή απόφαση διακινδύνευσης, δηλαδή τέτοιας που οδηγεί στην κατάφαση αυτόνομης διάθεσης του εννόμου αγαθού, προϋποθέτει ότι ο συγκεκριμένος φορέας εννόμου αγαθού έχει την «ικανότητα της ευθύνης» ή, αλλιώς, την «ικανότητα αυτονομίας». Δηλαδή τότε συντρέχουν στο πρόσωπό του εκείνες οι βιολογικές, διανοητικές και ψυχικές προϋποθέσεις, που επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι είναι καταρχήν ικανός να αποφασίσει αυτόνομα τη διάθεση των εννόμων αγαθών του. Στις περιπτώσεις που η ικανότητα αυτή λείπει, το δίκαιο νομιμοποιείται

148. Αναλυτικά η γνωμοδότηση σε: ΕλλΔνη 30 (1989): 1400-1401.

149. Στα επειγόντα ιατρικά περιστατικά που χρήζουν άμεσας μεταφοράς σε νοσοκομειακή μονάδα εντάσσονται, με σειρά σπουδαιότητας, εκείνα που εμφανίζουν υπόβαθρο ψυχολογικής διαταραχής, κυρίως βίαιες μορφές συμπεριφοράς, σοβαροί κίνδυνοι αυτοκτονικής απόπειρας, απεργία πείνας και διερεύνηση για οργανικές ψυχώσεις, James Anderson and Janet Parrott (1995), Urgent psychiatric transfers in England and Wales: a prison perspective, CBMH 5, σελ. 34-40 (37). Ιδίως τα ποσοστά απόπειρας αυτοκτονίας είναι μεγαλύτερα μέσα στη φυλακή απ' ό,τι στην ελεύθερη κοινωνία, μάλιστα δεκαπλάσια για τους ουσιοεξαρτημένους που αποπερώνονται να αυτοκτονήσουν, John O'Grady (2004), Prison psychiatry, CBMH 14, σελ. 25-30 (27).

150. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 1, 2009, σελ. 103-107.

να θεωρεί αδιάφορη την όποια τυχόν απόφαση του φορέα του εννόμου αγαθού, επιτρέποντας την επέμβαση χάριν της προστασίας του. Η παρέμβαση αυτή είναι γνωστή ως ήπιος πατερναλισμός (: *weicher Paternalismus*). Αυτό που ενδιαφέρει ειδικότερα στη διάθεση των εννόμων αγαθών είναι αν ο φορέας τους είναι σε θέση ν' αντιληφθεί την αξία αυτών, ώστε η σχετική πράξη διάθεσης να προσδίδει έλλειψη βούλησης διατήρησής τους και, συνεπώς, έλλειψη συμφέροντος. Οπότε, η ικανότητα διάθεσης ισοδυναμεί με ικανότητα συναίνεσης του διατιθέμενου έννομου αγαθού, η οποία συνίσταται στην ικανότητα αξιολόγησης του αγαθού που διατίθεται, χωρίς να είναι κατανάγκη ταυτόσημη με την ικανότητα καταλογισμού. Έτσι, θα πρέπει να υιοθετηθεί ως ορθότερη η άποψη που εξαρτά την ικανότητα συναίνεσης και γενικότερα αυτονομίας από κριτήρια διαφορετικά αυτών της ικανότητας καταλογισμού. Η συνδρομή των κριτηρίων αυτών αποτελεί ζήτημα πραγματικό (: *quaestio facti*), που θα πρέπει να εξετάζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση¹⁵¹.

Εξ αυτού του λόγου, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ.2 περ. 17 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ, ο εισαγγελέας-επόπτης του σωφρονιστικού καταστήματος, όπου φυλάσσεται ο κρατούμενος που δεν βρίσκεται σε κατάσταση να συναινέσει ή αρνείται τη συναίνεσή του σε ιατρική πράξη, η οποία κρίνεται από τον αρμόδιο ιατρό απαραίτητη για την υγεία του, διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων κατά περίπτωση μέτρων, η οποία κρίνεται από τον αρμόδιο ιατρό απαραίτητη για την υγεία του.

Επίσης, η σωματική ακεραιότητα του ατόμου ερμηνεύεται και ως απαγόρευση σωματικής και σεξουαλικής επίθεσης, κακοποίησης και έκθεσης (: *Stubbings και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1996 § 64), καθώς το σώμα του ατόμου προσδιορίζει την πλέον οικεία και ενδόμυχη πλευρά της ιδιωτικής του ζωής (: *a contrario Acmanne και λοιποί κατά Βελγίου* της 10-12-1984 dec.¹⁵² και *Υ.Φ. κατά Τουρκίας* της 22-7-2003 § 33). Γι' αυτό, καταρχήν, οποιαδήποτε επενέργεια στο σώμα του ατόμου θα πρέπει να διενεργείται κατόπιν ρητής και σαφώς εκπεφρασμένης συναίνεσης του φορέα του εννόμου αγαθού,

151. Τα κριτήρια αυτά θα πρέπει να αποτελέσουν και τις προϋποθέσεις «ευθύνης» του φορέα του εννόμου αγαθού, που αναλαμβάνει κινδύνους, αφού και στην αυτοδιακινδύνευση το κρίσιμο ερώτημα είναι το ίδιο: πότε μπορεί το άτομο να θεωρηθεί αποτελεσματικός φορέας προστασίας των αγαθών του (: «*Schutzinstanz in eigener Sache*»). Έτσι, όπως υποστηρίζεται, ορθώς προτείνεται και στην αυτοδιακινδύνευση η υιοθέτηση των κριτηρίων ισχυρής συναίνεσης (: *Einwilligungslösung*). Για την σχετική προβληματική βλ. Γιώργο Τριανταφύλλου (1999), Η αυτοδιακινδύνευση του θύματος στα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας και της σωματικής βλάβης από αμέλεια. Η συνειδητή έκθεση του θύματος στον κίνδυνο, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκουλας, σελ. 107-111. Όπως έχει υποστηριχθεί, οι αυτοπροσβολές εντάσσονται, από εγκληματολογικής άποψης, στην κατηγορία των «εγκλημάτων χωρίς θύματα» (: *victimless crimes*) ως τμήμα του ηλεγμένου ιδεολογικού αδικού, εφόσον δεν τιμωρούν συγκεκριμένες προσβολές εννόμων αγαθών. Λόγω του περιορισμού μόνο στα κριτήρια της παράνομης συναλλαγής και της έλλειψης βλάβης σε τρίτους προτάθηκε από την θεωρία η προσθήκη και του κριτηρίου της αποτυχίας του «δράστη» να συμμορφωθεί προς κοινωνικά παραδεκτούς κανόνες. Στα εγκλήματα χωρίς θύματα κατατάσσεται κατά κύριο λόγο η χρήση ναρκωτικών. Ωστόσο, η ασαφής διάκριση επιτρεπόμενης αυτοπροσβολής και απαγορευμένης ετεροπροσβολής οδηγεί στην εναλλαγή του κριτηρίου προσδιορισμού δράστη και θύματος από ποιοτικό σε ποσοτικό και τυχαίο, Στυλιανή Ρουμेलιώτη (2006), Οι αυτοπροσβολές από την άποψη του Ποινικού Δικαίου και της Εγκληματολογίας (απόπειρα αυτοκτονίας και χρήση ναρκωτικών ουσιών), ΠΛογ 6 (6): 2385-2407 (2388-2389).

152. Η περίπτωση αυτή αφορούσε υποχρεωτικό προσυμπωματικό έλεγχο για φυματίωση που κρίθηκε αδικαιολόγητος υπό το πρίσμα του άρθρου 8 παρ.2 ΕΣΔΑ.

δηλαδή του υποβαλλόμενου στην σωματική έρευνα ή στην ιατρική εξέταση (: *Storck κατά Γερμανίας* της 16-6-2005 § 168), ή του νόμιμου πληρεξουσίου του (: *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-3-2004 § 82). Έτσι, η μετά την άρνηση του προσφεύγοντα υποχρεωτική εξέτασή του από ψυχίατρο βάσει δικαστικής διαταγής δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (: *Matter κατά Σλοβακίας* της 5-7-1999 § 71). Δοθείσης της προτεραιότητας της προστασίας της ανθρώπινης ζωής δυνάμει του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, είναι αδιάφορη η ενδεχόμενη άρνηση του ατόμου να δεχθεί ιατρικές φροντίδες, επειδή θεωρεί ότι υπάρχουν σοβαρότεροι λόγοι που δεν συνηγορούν υπέρ της διαφύλαξης της υγείας ή ακόμη και της ζωής του, όπως για παράδειγμα οι θρησκευτικές πεποιθήσεις που απαγορεύουν την μετάγγιση αίματος (: *Hoffman κατά Αυστρίας* της 23-6-1993 § 33¹⁵³ *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2001 §§ 82-83)¹⁵⁴.

Την προϋπόθεση χορήγησης της συναίνεσης του κρατουμένου στην ιατρική εξέταση, ιατροχειρουργική επέμβαση ή θεραπευτική αγωγή του δέχεται και το άρθρο 29 ΣωφρΚ στην παράγραφο 2. Η συναίνεση του κρατουμένου δεν λαμβάνεται υπόψη, εφόσον: α) πρόκειται να διενεργηθούν ιατρικά ή άλλα συναφή πειράματα, που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, τη σωματική ή ψυχική υγεία ή προσβάλλουν την αξιοπρέπεια και την προσωπικότητα του κρατουμένου· και β) ο κρατούμενος δεν βρίσκεται σε κατάσταση να συναιέσει ή αρνείται τη συναίνεσή του σε ιατρική πράξη που κρίνεται αναγκαία για την υγεία του. Στην δεύτερη περίπτωση, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων κατά περίπτωση μέτρων, όπως προβλέπεται από τα άρθρα 31 παρ.3 για την απεργία πείνας και 85 και 87 παρ.2 ΣωφρΚ περί των αρμοδιοτήτων του εισαγγελικού λειτουργού.

Την υποχρέωση σεβασμού της συναίνεσης του ασθενούς, πριν από την διενέργεια οποιασδήποτε ιατρικής πράξης, προβλέπει και η παράγραφος 1 του άρθρου 12 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005)¹⁵⁵, εφόσον η συναίνεση είναι έγκυρη. Δηλαδή, κατά την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, εφόσον η συναίνεση α) είναι προϊόν πλήρους, σαφούς και κατανοητής ενημέρωσης, β) ενηλικίου ατόμου ή των ασκούντων την γονική μέριμνα ή επιμέλεια ανηλικού, γ) που διαθέτει

153. Στην συγκεκριμένη περίπτωση αρνήθηκαν να δώσουν στην προσφεύγουσα την επιμέλεια των παιδιών της, με την αιτιολογία ότι ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά και δεν θα μπορούσε να συναιέσει στην μετάγγιση αίματος σε αυτά, εάν χρειαζόταν. Επρόκειτο, δηλαδή, για προληπτικό μέτρο, ώστε κρίθηκε ότι παραβιάσθηκε το άρθρο 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

154. Το άρθρο 2 ΕΣΔΑ προστατεύει το δικαίωμα καθενός να μην θανατώνεται σκόπιμα από άλλους, αλλά και υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να λαμβάνουν μέτρα προστασίας της ζωής των πολιτών τους (: *L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-6-1998 § 36), που εκτείνονται πέρα από το πρωταρχικό καθήκον διασφάλισης της ανθρώπινης ζωής με αποτελεσματικές ποινικές διατάξεις, Elizabeth Wicks (2001), *The Right to Refuse Medical Treatment Under the European Convention on Human Rights*, *Med.L.Rev.* 9, σελ. 17-40 (21). Σύμφωνα και με το άρθρο 29 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005), σε περίπτωση ανίατης ασθένειας που βρίσκεται στο τελικό της στάδιο, ακόμη και αν εξαντληθούν όλα τα ιατρικά θεραπευτικά περιθώρια, ο ιατρός οφείλει να φροντίζει για την ανακούφιση των ψυχοσωματικών πόνων του ασθενή, προσφέροντας παρηγορητική αγωγή σε συνεργασία με τους οικείους του ασθενή με στόχο την διαφύλαξη της αξιοπρέπειάς του. Όπως αναφέρεται στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου, «ο ιατρός οφείλει να γνωρίζει ότι η επιθυμία ενός ασθενή να πεθάνει, όταν αυτός βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο, δεν συνιστά νομική αξιολόγηση για τη διενέργεια πράξεων, οι οποίες στοχεύουν στην επίσπευση του θανάτου».

155. Βλ. δημοσίευση του νόμου σε ΠοινΧρ ΝΣΤ' (2006): 472-480.

ικανότητα συναίνεσης και ελλείπει αυτής του δικαστικού συμπαράστατή του, υπό την προϋπόθεση ότι έχει ορισθεί τέτοιος, ή των οικείων του, δ) δεν είναι συνέπεια πλάνης, απάτης ή απειλής, και ε) καλύπτει την ιατρική πράξη ως προς τον χρόνο εκτέλεσης και το περιεχόμενό της. Δεν απαιτείται, κατ' εξαίρεση, όπως προβλέπει η παράγραφος 3 του ίδιου ως άνω άρθρου, συναίνεση: α) σε επείγουσες περιπτώσεις, β) στην απόπειρα αυτοκτονίας και γ) στην περίπτωση που οι γονείς ανηλίκου ή συγγενείς ασθενή, ο οποίος αδυνατεί να συναινέσει, αρνούνται να παράσχουν την συναίνεσή τους και υπάρχει ανάγκη άμεσης παρέμβασης, ώστε να αποτραπεί ο κίνδυνος για την ζωή ή την υγεία του ασθενούς.

Σε συνάρτηση με τα ανωτέρω, έχει νομοιοποιηθεί ότι στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ εμπίπτει και η διαφύλαξη του ιατρικού απορρήτου (: *M. S. κατά Σουηδίας* της 27-8-1997 § 41), οπότε και η εσωτερική νομοθεσία πρέπει να προβλέπει κατάλληλες εγγυήσεις, ώστε να εμποδίζεται κάθε κοινοποίηση ή μετάδοση δεδομένων με προσωπικό χαρακτήρα σχετικά με την υγεία. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ΓνωμΕισΑΠ1/1998 (: Αντιστασιακή Βασιλείου Παπαδάκη), σύμφωνα με την οποία ο ιατρός του καταστήματος κράτησης δεν έχει υποχρέωση να ανακοινώνει όσα γνωρίζει ή πληροφορείται κατά την εξέταση των κρατουμένων, εκτός αν ο ίδιος κρίνει ότι οφείλει να το κάνει για λόγους υπέρτερου ηθικού καθήκοντος¹⁵⁶. Άλλωστε, και η παράγραφος 5 του άρθρου 29 ΣωφρΚ προβλέπει το απόρρητο των ιατρικών εξετάσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 13 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005), το ιατρικό απόρρητο αίρεται: α) κατά την παράγραφο 3 αα) για την εκπλήρωση νομικού καθήκοντος με βάση ειδικό νόμο στις περιπτώσεις γέννησης, θανάτου ή μολυσματικών νόσων και άλλες, ή με βάση γενικό νόμο, αν πληροφορηθεί ότι μελετάται κακούργημα ή άρχισε ήδη η εκτέλεση του και μπορεί να προληφθεί η τέλησή του, και αβ) για την διαφύλαξη εννόμου ή άλλου δικαιολογημένου ουσιαστικού δημοσίου συμφέροντος ή δικού του ή άλλου που δεν μπορεί να διαφυλαχθεί διαφορετικά· και β) κατά την παράγραφο 4 με την συναίνεση του ασθενούς.

Ως προς την συναίνεση του ασθενούς, στη θεωρία επικρατεί η άποψη ότι η συναίνεση του ασθενούς που έχει εμπιστευθεί το απόρρητο αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης. Ωστόσο, έχει επίσης υποστηριχθεί ότι η συναίνεση εκείνου, τον οποίο αφορά το απόρρητο, δεν δικαιολογεί απλώς την προσβολή αλλά την αποκλείει. Εφόσον, λοιπόν, ο ίδιος ο ασθενής δεν έχει πλέον ενδιαφέρον στη διαφύλαξη του απορρήτου, αίρεται ο απόρρητος χαρακτήρας του και, συνεπώς, η αποκάλυψή του δεν αποτελεί παραβίαση της επαγγελματικής εξεμύθειας¹⁵⁷.

156. Βλ. την γνωμοδότηση σε: *ΕλλΔνη* 40 (1999): 210-211. Η προστασία του ιατρικού απορρήτου έχει περιληφθεί στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 371 ΠΚ, που τιμωρεί την παραβίαση της επαγγελματικής εξεμύθειας. Δοθέντος ότι με την παράγραφο 4 του άρθρου 371 ΠΚ η ανακοίνωση γεγονότος που εμπίπτει στο ιατρικό απόρρητο θεωρείται μη άδικη, όταν αυτή έλαβε χώρα στα πλαίσια εκπλήρωσης καθήκοντος ή για λόγους διαφύλαξης ριζόμενων συμφερόντων, τα οποία δεν θα μπορούσαν να διαφυλαχθούν διαφορετικά, συνάγεται η σχετική φύση της προστασίας αυτής, Αριστοτέλης Χαραλαμπίδης (2002), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο*, σε: Γιάννη Κτιστάκι (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 201-227 (215).

157. Βλ. Άγγελος Κωνσταντινίδης (2006β), *Το ιατρικό απόρρητο*, ΠΛογ 6 (2): 347-360 (358-359).

(γ). Η απεργία πείνας

Η απεργία πείνας είναι είτε πλήρης, δηλαδή αποχή από κάθε στερεή και υγρή τροφή (: νερό κ.λπ.), είτε μερική, δηλαδή αποχή μόνο από στερεή τροφή. Ως μία έντονη μορφή απεργίας, συνήθως έχει ως σκοπό να καμφθούν οι αρμόδιες αρχές για την αποδοχή ορισμένων αιτημάτων των κρατουμένων. Δεν αποκλείεται, όμως, η απεργία πείνας να σηματοδοτεί την αδυναμία των κρατουμένων απεργών να αντέξουν τις άθλιες συνθήκες κράτησης, ως προς τις οποίες επιλέγουν αυτόν τον τρόπο διαμαρτυρίας (: *Holomion κατά Μολδαβίας* της 7-11-2006 § 119 και *Romanon κατά Ρωσίας* της 20-10-2005 § 45). Ιστορικά, το πρώτο θύμα απεργίας πείνας υπήρξε ο φυλακισμένος από τους Άγγλους δήμαρχος της Ιρλανδικής πόλης Cork, Μακ Σουίνεϊ, ο οποίος πέθανε το 1920, έπειτα από πολυήμερη απεργία πείνας, διεκδικώντας αιτήματα ανεξαρτησίας της Ιρλανδίας¹⁵⁸. Θύματα από απεργία πείνας στο πλαίσιο του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος δεν έχουν καταγραφεί. Η εκτενέστερη απεργία πείνας στην Ελλάδα έλαβε χώρα στις Εγκληματικές Φυλακές της Αίγινας το 1930, στην οποία πήραν μέρος και οι 350 περίπου τρόφιμοι της φυλακής, ανάμεσα στους οποίους και πολιτικοί κατάδικοι, με αίτημα την κατάργηση του νόμου «περί ιδιώνυμου». Η απεργία αυτή είχε ολιγοήμερη διάρκεια λόγω της πειστικής επέμβασης του αρμόδιου εισαγγελέα. Στην εικοσαετία 1964-1983 εκδηλώνονταν έξι με οκτώ απεργίες ετησίως στις φυλακές Επαυρυγίου με εξωσωφρονιστικά κυρίως αίτια που σχετιζόνταν με την νομιμότητα της κράτησής τους.

Οι κρατούμενοι, άλλωστε, ως μία *sui generis* ομάδα πίεσης (: pressure group) χρησιμοποιούν δύο βασικά όπλα για την άσκηση πιέσεων, με στόχο την ικανοποίηση των αιτημάτων τους: την απεργία πείνας και τις στάσεις ή εκτενείς εξεγέρσεις¹⁵⁹. Η ανάδειξη των κρατουμένων σε ισχυρή ομάδα πίεσης προκύπτει κυρίως μέσα από συντονισμένα περιστατικά συλλογικής δράσης των πολιτικών κρατουμένων στην Τουρκία, ως ένδειξη διαμαρτυρίας στην κοινωνική απομόνωση που επιχειρείται από τις σωφρονιστικές αρχές, κατ' εντολή της πολιτικής ηγεσίας, από τον εκάστοτε πολιτικό προϊστάμενο του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

Πιο συγκεκριμένα, η κράτηση των πολιτικών κρατουμένων γινόταν μέχρι τις αρχές του 2000 σε φυλακές με θαλάμους και όχι ατομικά κελιά, τριτοκοσμικών συνθηκών διαβίωσης,

158. Στη διάρκεια της ανώμαλης σωφρονιστικής περιόδου 1941-1966 χαρακτηριστική είναι η εγκύκλιος του Υπουργείου Δικαιοσύνης με αριθμ. 115532/17-11-1955 «περί αποφυγής αποστολής εις το Νοσοκομείο Κρατουμένων των αρνουμένων να λάβωσιν τροφήν». Μ' αυτή παραγγέλλεται η αναγκαστική σίτιση των απεργών στις φυλακές υπό την επιβλεψη του ιατρού του καταστήματος. Επίσης, το ίδιο περιεχόμενο είχε και η μεταγενέστερα εκδοθείσα εγκύκλιος 3172/1971. Η περίοδος 1941-1954 χαρακτηρίζεται ως εποχή σωφρονιστικής οπισθοδρόμησης, ενώ η περίοδος 1955-1966, οπότε άρχισαν και οι πρώτες μεταπολεμικές οικοδομήσεις σωφρονιστικών καταστημάτων, χαρακτηρίζεται ως εποχή επανασύνδεσης με την παλαιότερη σωφρονιστική ανάπτυξη, ιδιαίτερα της περιόδου 1925-1940, Στέφανος Αναγνωστάκης-Ευθύμιος Σοφιανός (1984), Η απεργία πείνας των κρατουμένων, ΠοινΧρ ΛΔ', σελ. 113-126 (114).

159. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ομάδας πίεσης είναι τρία: α) ομάδα οργανωμένη, β) για την προώθηση συμφερόντων, γ) με άσκηση πίεσης στην εξουσία. Λόγω της αρνητικά φορτισμένης σημασίας του όρου προτιμάται ο όρος ομάδα συμφερόντων (: interest group), αν και η δεύτερη είναι ευρύτερη της ομάδας πίεσης, ενώ αποτελεί δυνητικά ομάδα πίεσης, Γιώργος Μαυρογορδάτος (2002), Ομάδες πίεσης και δημοκρατία, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 21-24. Βλ. επίσης του ίδιου (1998), Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσεάς, σελ.26-29.

σε υπερκορεσμένα καταστήματα κράτησης αθλιότητας, εκφοβισμού και βίας, με χωρητικότητα 60-80 ατόμων ανά θάλαμο, χωρίς επιτήρηση, όπως σημείωσε η CPT στην έκθεση αυτοψίας της το 1996 στις τουρκικές φυλακές. Για λόγους διαχωρισμού οι ομοϊδεάτες κρατούσαν όλοι μαζί, ωστόσο οι τουρκικές αρχές αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι οι θάλαμοι κράτησης των αυτονομιστών μετατρέπονταν σε θύλακες ανατροφής τρομοκρατικών δράσεων και εγκληματολογικών οργανώσεων. Σε μια προσπάθεια θραύσης αυτού του τείχους κατασκευάστηκαν τέσσερις νέες φυλακές με ατομικά κελιά ενός έως τριών κρατουμένων στις περιοχές Edirne, Kandira, Sincan και Tekiedağ –γνωστές ως «F-type prisons». Ωστόσο, η απομακρυσμένη θέση τους από τα κέντρα ισοδυναμούσε με ακούσιο κοινωνικό αναχωρητισμό, καθώς οι επισκέψεις που θα μπορούσαν να δέχονται οι κρατούμενοι θα ήταν για αντικειμενικούς λόγους περιορισμένες, σύμφωνα και με το Παρατηρητήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Ως εκ τούτου, οι απεργίες πείνας που συντονισμένα έλαβαν χώρα κατά της μετακίνησης των πολιτικών κρατουμένων είχαν ως αντικείμενο την συμμόρφωση της Τουρκίας με τις προδιαγραφές που έθεσε το Συμβούλιο της Ευρώπης για την μετακίνηση αυτή, δηλαδή την τροποποίηση του άρθρου 16 του αντιτρομοκρατικού νόμου της Τουρκίας (: ν.3419/1991), ώστε να μην επιτρέπεται η απόλυτη απομόνωση των παραβατών του νόμου, δηλαδή η απομόνωση από τον έξω κόσμο και τους συγκρατούμενους τους, σύμφωνα με τις βασικές αρχές του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Παρόλα αυτά, η μεταφορά των κρατουμένων έγινε μετά από την βίαιη επέμβαση των αρχών που κατέληξε στη θανάτωση τριάντα κρατουμένων από τις δυνάμεις ασφαλείας τον Οκτώβριο του 2000¹⁶⁰. Επίσης, παλαιότερες ομαδικές απεργίες πείνας είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυση υπό όρο, την απονομή χάρτης ή την χορήγηση αμνηστίας σε μεγάλες ομάδες κρατουμένων. Το 1996 για τον ίδιο λόγο της μεταφοράς είναι πεθάνει 12 πολιτικοί κρατούμενοι από απεργία πείνας που επεκτάθηκε σε 33 σωφρονιστικά καταστήματα με τη συμμετοχή 2000 κρατουμένων¹⁶¹.

Δεδομένης της συμβολικής σημασίας που έχει το φαγητό στο χώρο κράτησης, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ένα ζήτημα καθημερινής ρουτίνας, καθώς επιβεβαιώνει το καθεστώς εξάρτησης των εγκλειστών από τις σωφρονιστικές αρχές και την ηγεμονία των τελευταίων, η απεργία πείνας επιφέρει την διακοπή της επικοινωνίας των πρώτων με τις δεύτερες και την

160. Πρόκειται για την πιο μεγάλη διάρκεια και με τους περισσότερους νεκρούς απεργία πείνας στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας που ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα σε όλα τα καταστήματα κράτησης της χώρας. Σε μια χώρα, όπου οι πολιτικοί κρατούμενοι συνιστούν το 1/6 του συνολικού έγκλειστου πληθυσμού και όπου το παρελθόν των βασανιστηρίων στις φυλακές έχει κατακεραυνωθεί από ένα ευρύ φάσμα ανθρωπιστικών οργανώσεων, η απεργία πείνας μάλλον έχει πολύ μικρές πιθανότητες να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η απεργία συνεχίστηκε για δύο χρόνια και στοίχισε 107 ζωές. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις απεργιακές κινητοποιήσεις του 1995, 1996, 1999 και 2000 ζητήθηκε η βοήθεια του στρατού για την καταστολή των αντιδράσεων και την κάμψη της άρνησης των κρατουμένων να μεταφερθούν στις νέες φυλακές, Patrick Anderson (2004), 'To lie down to death for days'. The Turkish hunger strike 2000-2003, CS 18 (6): 816-846 (817, 822, 824).

161. Penny Green (2002), Turkish jails, hunger strikes and the European drive for prison reform, PunSoc 4 (2): 97-101.

συνακόλουθη ανατροπή, με τον τρόπο αυτό, της πρωτοκαθεδρίας της πολιτικής εξουσίας¹⁶². Η αποκήρυξη αυτή για τους πολιτικούς κρατούμενους έχει μεγαλύτερη σημασία, διότι είναι έκφραση πολιτικής θέσης. Έτσι, αντιστρέφονται οι ρόλοι και, τελικά, αυτός που διεκδικεί και κερδίζει μερικές ώρες ή και μέρες λησθάνουσας εξουσίας είναι ο απεργός πείνας κρατούμενος. Ταυτόχρονα, η απεργία πείνας λειτουργεί ως ένας τρόπος υπενθύμισης, στην οργανωμένη κοινωνία, του αυτόνομτου γεγονότος ότι ο κρατούμενος δεν είναι ένα τέρας αλλά ένα ανθρώπινο ον με τη δική του ιστορία.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην παράγραφο 94 της απόφασης *Nevmerzhitsky κατά Ουκρανίας* της 5-4-2005 το ΕΔΔΑ διατύπωσε την κρίση ότι ο εξαναγκασμός σε σίτιση κρατούμενου απεργού πείνας, ως ένα μέσο θεραπευτικής αναγκαιότητας, με βάση τις αρχές της ιατρικής, δεν μπορεί να θεωρηθεί απάνθρωπο και εξευτελιστικό, διότι αποσκοπεί στο να σωθεί η ζωή συγκεκριμένου κρατούμενου που αρνείται να δεχθεί τροφή. Η θεραπευτική αναγκαιότητα, βέβαια, που προβάλλεται για την επιβολή τροφής θα πρέπει να στοιχίζεται με τις συναφείς δικονομικές εγγυήσεις. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο ο κρατούμενος εξαναγκάζεται να δεχθεί τροφή, κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας, δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το όριο ενός ελάχιστου επιπέδου σοβαρότητας που προβλέπεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, με σημείο αναφοράς το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Γι' αυτό, στην προκείμενη περίπτωση, αποδοκιμάστηκε από το Δικαστήριο το γεγονός ότι οι αρχές χρησιμοποιώντας χειροπέδες, μηχανισμό σταθεροποίησης του στόματος ανοικτού και πλαστικό σωλήνα υποχρέωσαν τον προσφεύγοντα απεργό πείνας να δεχθεί τροφή. Μάλιστα τιμωρήθηκε για την απεργία πείνας με την τοποθέτηση του στην απομόνωση. Η επιβολή τροφής στον προσφεύγοντα, χωρίς καμία αιτιολογία, με τη χρήση των ως άνω μέσων, στα οποία, καίτοι προβλέπονται, αντιστάθηκε ο προσφεύγων, συνιστά μεταχείριση τέτοιας σοβαρής μορφής, ώστε δικαιολογεί το χαρακτηρισμό της ως βασανιστηρίου υπό το φως του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: σκέψη 98)¹⁶³.

Ως εκ τούτου, η παράλειψη παροχής ιατρικής φροντίδας σε απεργό πείνας που αντιμετώπιζε προβλήματα υγείας ήδη πριν από την έναρξη της απεργίας, με συνέπεια την επιδείνωση της κατάστασής, του μπορεί να επιφέρει παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *a contrario Dermanović κατά Σερβίας* της 23-2-2010 §§ 57-61)¹⁶⁴. Πολλώ δε μάλλον η κακοποίηση

162. Rebecca Godderis (2006), *Dinning In: The Symbolic Power of Food in Prison*, HJJC 45 (3): 255-267 (256-257).

163. Jean-Manuel Larralde (2006), *L'article 3 CEDH et les personnes privées de liberté*, σε Catherine-Amélie Chassin (ed.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, 209-236 (230).

164. Βλ. σχετικά *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005 §§ 109-110, *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 90 και *a contrario Sotiropoulou κατά Ελλάδα* της 18-1-2007 (dec.). Στην τελευταία αυτή περίπτωση το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτη ενόψει του άρθρου 35 της Σύμβασης την προσφυγή της Αγγελικής Σωτηροπούλου, φερομένης ως μέλους της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη», η οποία κρατείτο στα ειδικά κελιά που είχαν κατασκευαστεί στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου για τα θεωρούμενα ως μέλη της οργάνωσης. Η προσφεύγουσα είχε αρχίσει απεργία πείνας στις 11-12-2002, ισχυριζόμενη ότι το ημιυπόγειο κελί της δεν διέθετε επαρκή φωτισμό και εξαερισμό και κατάλληλο διαχωριστικό στην τουαλέτα, ενώ δεν μπορούσε να δει τον ουρανό από το παράθυρο του κελιού της. Υποστήριξε ότι βρισκόταν περιορισμένη στο κελί της 21 ώρες ημερησίως, δεν μπορούσε να γυμναστεί ελλείψει αίθουσας γυμναστικής, ενώ ο χώρος της αιχλής περιβαλλόταν από μεταλλικούς τοίχους με συρματόπλεγμα που κατά τους θερινούς μήνες θέρμαιναν

κρατούμενου (: βαθιές εκδορές σε όλο το σώμα από το σύρσιμο του στις σκάλες του αστυνομικού τμήματος που προκλήθηκαν από τους αστυνομικούς), απεργού πείνας για περίπου τρεις εβδομάδες, δεδομένης της σωματικής και ψυχικής του καταπόνησης και εξουθένωσης, σε συνδυασμό με την τοποθέτησή του στην απομόνωση και την στέρση ιατρικής φροντίδας δεν μπορεί παρά να ισοδυναμεί με εξευτελιστική μεταχείριση και να στοιχειοθετεί μετ' επιτάσεως διπλή παραβίαση της ουσιαστικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Palushi κατά Αυστρίας* της 22-12-2009 §§ 63-65 και 74-75).

Συνεπώς, η θεραπευτική αναγκαιότητα αναστέλλει ή ματαιώνει την επίκληση του ισχυρισμού του κρατούμενου περί ταπείνωσης ή εξευτελισμού του, ειδικά στις περιπτώσεις όπου εντοπίζεται επικίνδυνη ψυχική διαταραχή του κρατούμενου που επιλέγει να απέχει από την λήψη τροφής. Έτσι, σύμφωνα με τις σκέψεις 82-84 της απόφασης *Herczegfalvy κατά Αυστρίας* της 24-9-1992¹⁶⁵, η μεταχείριση του προσφεύγοντα, ο οποίος μεταφέρθηκε στο ψυχιατρείο των φυλακών, όπου υποβλήθηκε σε υποχρεωτική σίτιση, λήψη νευροκατασταλτικών, απομόνωση και τοποθέτηση χειροπέδων, δεν κρίθηκε από το Δικαστήριο ισοδύναμη παραβίασης του άρθρου 3 της Σύμβασης¹⁶⁶. Αντίθετα, παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ επέφερε ο εξαναγκασμός σε σίτιση του προσφεύγοντα όχι σε συνάρτηση με την υγεία του, η κατάσταση της οποίας ήταν ικανοποιητική, αλλήλ με σκοπό να υποχρεωθεί να διακόψει την απεργία, σύμφωνα με την παράγραφο 83 της απόφασης *Ciorap κατά Μολδαβίας* της 19-6-2007.

Υποστηρίζεται, τέλος, ότι, αν και η αναγκαστική σίτιση ενδέχεται να εμπεριέχει ένα στοιχείο εξευτελισμού, το οποίο υπό συγκεκριμένες περιστάσεις δύναται να προσβάλλει το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, τα συμβαλλόμενα κράτη, υπό το φως του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, υποχρεούνται σε ανάληψη θετικής δράσης για την προστασία της ανθρώπινης ζωής, ειδικά των ατόμων που βρίσκονται υπό κράτηση λόγω της ευάλωτης θέσης τους. Υποβόσκει, δηλαδή, μία σύγκρουση μεταξύ της προστασίας της ζωής και των δικαιωμάτων στην σωματική ακεραιότητα και στην ιδιωτική ζωή. Ως προς το τελευταίο, λοιπόν, η θέση αυτή εκτιμά ότι αναδεικνύεται ένας ανησυχητικός πατερναλισμός σε βάρος του δικαιώματος του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Αποτυγχάνει, με λίγα λόγια, το Δικαστήριο να διακρίνει την περίπτωση του απεργού πείνας από εκείνη του κρατούμενου που αυτοκτονεί ή προβαίνει σε αυτοκαταστροφική συμπεριφορά¹⁶⁷. Η άποψη

υπερβολικά το χώρο. Επίσης, οι επισκέψεις του παιδιού της πραγματοποιούνταν με την παρεμβολή διαχωριστικού τζαμιού. Μετά τη λήξη της απεργίας πείνας στις 2-1-2003, λόγω της σωματικής της αδυναμίας και ενόψει των υποσχέσεων των σωφρονιστικών αρχών για βελτίωση των συνθηκών κράτησης, οι όροι κράτησης τροποποιήθηκαν επί τα βελτίω. Καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας πείνας η προσφεύγουσα λάμβανε προσήκουσα ιατρική φροντίδα.

165. Berger (2001): 42.

166. Βλ. Κατερίνα Σγουρίδου (1994), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1992, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 109-124 (115-119) και Sergio Bartole-Benedetto Conforti-Guido Raimondi (2001), *Commentario alla Convenzione Europa per la tutela dei diritti dell'uomo e delle liberta fondamentali*, Padova: CEDAM, σελ. 73-74.

167. Βασικό επιχείρημά της συνιστά η σκέψη 69 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-12-1999, όπου το ΕΔΔΑ νομολόγησε: «In order for treatment to be inhuman or degrading, the suffering or humiliation involved must in any event go beyond the inevitable element of suffering or humiliation connected with a given form of legitimate treatment», John Williams (2001), *Hunger-Strikes: A Prisoner's Right or a 'Wicked Folly'?*, HJ CJ 40 (3): 285-296 (292).

αυτή, που είναι ορθή ως προς τις διαπιστώσεις τις, καταλήγει σε αρνητικά συμπεράσματα περί πατερναλισμού, διότι δεν φαίνεται να λαμβάνει υπόψη της ότι αφενός το ΕΔΔΑ υπάγει τους ισχυρισμούς του αιτούντα σε εκείνο ή εκείνα τα άρθρα της ΕΣΔΑ που ο τελευταίος επικαλείται με την προσφυγή του, σε συνάρτηση με όσα έχει επικαλεσθεί και ενώπιον των εθνικών αρχών· και αφετέρου ότι η Σύμβαση, αν και είναι ένα ζωντανό εργαλείο που διαπλάθεται ανάλογα με τις πραγματικές συνθήκες κάθε ιστορικά και χωροχρονικά προσδιοριζόμενης περίπτωσης, προστατεύει με δομικό τρόπο, στη βάση των θεμελιωδών αρχών της, και με αναπαλλοτρίωτη φορά κάποια δικαιώματα έναντι κάποιων άλλων λόγω της υπέρτερης σημασίας τους, όπως εκείνου της ζωής έναντι της σωματικής ακεραιότητας, ανεξάρτητα από τον απόλυτο ή μη χαρακτήρα της προστασίας που, όπως διακηρύσσεται στο κείμενό της, τα περιβάλλει. Άλλωστε, αυτή η νομολογιακή εκτίμηση συνάδει και με την λογική του μέσου συνετού κοινωνού.

Αν και οι αποφάσεις του Supreme Court των ΗΠΑ *Cruzan v. Director Missouri Department of Health* (: 497 U.S. 261, 278 (1990)) και *Washington v. Glucksberg* (: 521 U.S. 702, 725 (1997)) νομολόγησαν ότι τα άτομα κατέχουν απαραίτητως ένα θεμελιώδες δικαίωμα να αρνηθούν σωτήρια για τη ζωή τους ιατρική μεταχείριση, η απεργία πείνας εκπίπτει στην πράξη αυτού του νομολογιακού προηγούμενου, χωρίς να αιτιολογείται αν αυτή η πρακτική εξυπηρετεί νόμιμο ποινολογικό ενδιαφέρον (: legitimate penological interest), όπως κρίθηκε στην απόφαση *Turner v. Safley* (: 482 U.S. 78, 95 (1987))¹⁶⁸. Βέβαια, στην απόφαση *White v. Narick* το Δικαστήριο της Δυτικής Βιρτζίνια έκρινε ότι στην περίπτωση του κρατουμένου που εξέτιε ισόβια κάθειρξη και ξεκίνησε απεργία πείνας με συνέπεια την απώλεια περισσότερων από εκατό λίβρες η υποχρεωτική σίτισή του οδήγησε σε περιστολή της ιδιωτικής αυτονομίας του κρατουμένου, διότι ότι η υποχρέωση του κράτους να περιφρουρήσει το δικαίωμα στη ζωή ήταν ανώτερο της αυτονομίας του ατόμου (: 292 S.E. 2d 54, 55)¹⁶⁹. Το Δικαστήριο, λοιπόν, διαφώνησε με την προηγούμενη απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολιτείας της Τζόρτζια *Zant v. Prevatte* (: 286 S.E. 2d 715) που έγερνε υπέρ της αυτονομίας του κρατουμένου, αποδοκιμάζοντας την αποτυχία του να αναγνωρίσει την ιερότητα και την σημασία της ζωής. Δεν προέχει δηλαδή η ιδιωτική αυτονομία, στην οποία δόθηκε προβάδισμα¹⁷⁰.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο ΣωφρΚ 1967 προέβλεπε στο άρθρο 102 παρ.7 την ακούσια επέμβαση στο σώμα κρατουμένου σε περίπτωση κινδύνου της ζωής ή της υγείας λόγω αποχής από τροφή μεγαλύτερη των 24 ωρών για όσο διάστημα κρινόταν αναγκαίο και μετά από τη γνώμη του ιατρού. Ωστόσο, η χωρίς δικαιολογημένη αιτία άρνηση πρόσληψης τροφής συνιστούσε πειθαρχικό παράπτωμα κατά το άρθρο 94 παρ.2 εδ.δ'. Η επέλευση οποιασδήποτε βλάβης στην υγεία του απεργού στοιχειοθετούσε παράβαση καθήκοντος και

168. Mara Silver (2005), *Testing Cruzan: Prisoners and the Constitutional Question of Self-Starvation*, StanLR 58 (2): 631-662 (639-641). Η νομολογία έχει επικρίνει ως μεθόδους σίτισης την χρήση ρινογαστρικού σωλήνα, διότι πρόκειται για επώδυνη και επικίνδυνη διαδικασία, και την ενδοφλέβια αγωγή. Στην πρώτη απόφαση (: *Cruzan v. Director Missouri Department of Health*) απαγορεύθηκε στους γονείς να συναινέσουν στην αποσύνδεση από τη μηχανική υποστήριξη της κόρης τους που υπέπεσε σε κατάσταση φυτοζωίας μετά από τροχαίο ατύχημα, χωρίς καμία ξεκάθαρη και πειστική απόδειξη της δικής της επιθυμίας να αποσυρθεί από τη θεραπεία. Στη δεύτερη περίπτωση (: *Washington v. Glucksberg*) συντάχθηκε με την πρώτη απόφαση υπέρ του δικαιώματος του ατόμου να αρνηθεί παρηγορητική αγωγή.

169. Βλ. περίληψη της απόφασης σε: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12041307>.

170. Σύντομη παρουσίαση της απόφασης σε: <http://vlex.com/vid/zant-v-prevatte-20402775>.

πειθαρχική δίωξη του υπαλλήλου. Αντίθετα, η εκτενέστερη αλλή ορθά λιγότερο αυστηρή ρύθμιση του άρθρου 31 του ισχύοντα ΣωφρΚ προβλέπει καταρχήν το δικαίωμα του κρατουμένου που κατέρχεται σε απεργία να καλέσει ιατρό του καταστήματος ή και ιατρό της επιλογής του για να διαπιστωθεί η κατάσταση της σωματικής, ψυχικής και πνευματικής του υγείας. Μετά από την δήλωση αυτή του κρατουμένου ο διευθυντής σε συνεργασία με τον ιατρό του καταστήματος λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την παρακολούθηση και την προστασία του σε ειδικό χώρο του καταστήματος. Εφόσον, βέβαια, ο ιατρός του καταστήματος κρίνει ότι ο απεργός χρειάζεται ειδικότερη ιατρική παρακολούθηση ζητεί με αιτιολογημένη γνωμάτευσή του τη μεταγωγή του απεργού σε θεραπευτικό κατάστημα. Η παράγραφος 3 του άρθρου 31 ΣωφρΚ εξομοιώνει την κατάσταση άμεσου κινδύνου ζωής ή σοβαρής και μόνιμης βλάβης της υγείας του απεργού πείνας με την αδυναμία ή την άρνηση του κρατουμένου να παράσχει την συναίνεσή του σε ιατρική πράξη που κρίνεται αναγκαία για την υγεία του, οπότε ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων κατά περίπτωση μέτρων κατά τους όρους της παραγράφου 3 του άρθρου 29 ΣωφρΚ, το οποίο εφαρμόζεται αναλόγως¹⁷¹. Το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 3 του άρθρου 31 ΣωφρΚ ορίζει ότι για την φύση και την έκταση των μέτρων συνεκτιμώνται η προσωπικότητα του κρατουμένου, οι επιδιώξεις του¹⁷² και η σταθερότητα της απόφασής του.

(δ). Ενδοσωματικοί έλεγχοι

Με το από 12-5-2009 δελτίο τύπου ο Συνήγορος του Πολίτη (ΣτΠ) αναφέρθηκε στο ζήτημα των ενδοσωματικών ελέγχων επί γυναικών κρατουμένων για την αποτροπή εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα¹⁷³. Για τον σκοπό αυτό μάλιστα επέδωσε στα μέλη της διακομματικής επιτροπής της Βουλής και ενεχείρισε στον Υπουργό Δικαιοσύνης ειδικό αναλυτικό υπόμνημα¹⁷⁴ για τις σχετικές καταγγελίες που είχαν περιέλθει σε γνώση του από κρατούμενες σε διάφορες γυναικείες φυλακές της χώρας. Ο ΣτΠ, καίτοι επιδοκιμάζει την αναγκαιότητα διενέργειας αυστηρών ελέγχων επί των κρατουμένων για την αποτροπή της εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών, κρίνει ότι ο πάγιος και γενικευμένος χαρακτή-

171. Επειδή η διάταξη του άρθρου 5 παρ.2 κατοχυρώνει το δικαίωμα διατήρησης, αλλή όχι περάτωσης της ζωής, δεν αντίκειται στην αστυνομική επέμβαση προς παρακώλυση της αυτοκτονίας ή στην αναγκαστική διατροφή απεργών πείνας, όταν απειλείται άμεσα η ζωή τους. Άλλωστε, ο Ποινικός Κώδικας στο άρθρο 307 τιμωρεί την παράλειψη λύτρωσης από κίνδυνο ζωής, Πρόδρομος Δαγτόγλου (²2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 237 και υποσημ. 21. Επίσης, πιο ειδικά, το άρθρο 7 παρ.2 περ. 18 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ προβλέπει ότι ο εισαγγελέας-επόπτης διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων μέτρων στην περίπτωση κρατούμενου απεργού πείνας, ο οποίος περιέρχεται σε κατάσταση άμεσου κινδύνου ζωής ή σοβαρής και μόνιμης βλάβης της υγείας του, συνεκτιμώντας την προσωπικότητα του κρατουμένου, τις επιδιώξεις του και τη σταθερότητα της απόφασής του.

172. Ορθότερα θα έπρεπε η διάταξη να αναφέρει στη θέση της λέξης «επιδιώξεις» τη λέξη «στόχοι» ή «σκοποί».

173. Βλ. στον ιστότοπο του Συνηγόρου: www.synigoros.gr/pdf_01/8049_2_dtend.pdf.

174. Αναλυτικά το υπόμνημα σε: www.synigoros.gr/pdf_01/8049_1_ypomnima.pdf. Σύμφωνα με το πόρισμα, πρόκειται για κρατούμενες που είναι υπόδοκοι ή έχουν καταδικασθεί για παράβαση της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, χωρίς να αποκλείονται κρατούμενες για τέλεση άλλων αδικημάτων, για τις οποίες απλώς υπάρχουν υπόνοιες για χρήση ή διακίνηση ναρκωτικών.

ρας της διοικητικής πρακτικής των ελεγκτικών διαδικασιών που αφορούν στις ενδοσωματικές κοιλιότητες των γυναικών, των οικείων συνθηκών κράτησης λαμβανομένων υπόψη, συνιστά ταπεινωτικό μέτρο που προσβάλλει σοβαρά την αξιοπρέπεια των κρατουμένων¹⁷⁵. Επιπλέον, δε, ανεξαρτήτως του τακτικού ή εξαιρετικού χαρακτήρα αυτών των πρακτικών ελέγχου, τέτοια μέτρα θέτουν σε κίνδυνο την υγεία και τη ζωή των κρατουμένων.

Ειδικότερα, οι έλεγχοι περιλαμβάνουν: α) αφαίρεση των ενδυμάτων και των προσωπικών αντικειμένων κατά την είσοδο των κρατουμένων· β) εξονυχιστικό σωματικό και ενδοσωματικό έλεγχο (: συνήθως κολλησκόπηση και πρωκτοσκόπηση)· γ) χορήγηση καθαρτικών ουσιών· δ) παρακολούθηση με κάμερα της χρήσης της τουαλέτας¹⁷⁶, χωρίς να πληρούνται οι απαραίτητες συνθήκες υγιεινής, καθώς δεν καθαρίζεται τακτικά και χρησιμοποιείται από μεγάλο αριθμό κρατουμένων με κίνδυνο διάδοσης μολυσματικών ασθενειών· ε) ανεπαρκής προαυλισμός, διότι διενεργείται μόνο για μισή ώρα ημερησίως και, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κρατούμενες, όχι σε ανοιχτό χώρο, αλλά σε κοινόχρηστους χώρους εντός του ειδικού απομονωτηρίου· και στ) κράτηση σε ειδικό χώρο, ο οποίος προορίζεται κανονικά για την απομόνωση κρατουμένων, στους οποίους έχει επιβληθεί σχετική πειθαρχική ποινή. Στον χώρο αυτό κρατούνται συνήθως έξι με οκτώ άτομα ανά κελί ή/ και περισσότερα. Οι κρατούμενες, επίσης, αναφέρουν ότι κοιμούνται σε ακάθαρτα στρώματα χωρίς κλίνη, δηλαδή στο δάπεδο, ενώ οι χώροι κράτησης εμφανίζουν έντονο πρόβλημα καθαριότητας, υγρασίας, εξαερισμού και μερικής θέρμανσης τον χειμώνα.

Πράγματι, οι ενδοσωματικοί έλεγχοι εξετάζονται κυρίως στο πλαίσιο της μεταχείρισης των κρατουμένων χρηστών ναρκωτικών ουσιών. Όπως αναφέρεται στην σκέψη 46 της απόφασης *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-5-1997, το Δικαστήριο βοηθά τα κράτη στον αγώνα κατά των ναρκωτικών. Σε ένα πρώτο στάδιο, γίνεται παγίως δεκτό ότι λόγιοι ασφαλείας ή διατήρησης της τάξης ή παρεμπόδισης τέλεισης εγκληματικών ενεργειών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων είναι δυνατόν, υπό προϋποθέσεις, να δικαιολογήσουν τους σωματικούς ελέγχους, σύμφωνα με τις σκέψεις 58-59 της απόφασης *Iwańczuk κατά Πολωνίας* της 15-11-2001. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η σωματική έρευνα του προσφεύγοντα από τέσσερις δεσμοφύλακες που σχολίαζαν κοροϊδευτικά την σωματική του διάπληση προηγήθηκε, προκειμένου να του επιτραπεί να ασκήσει το εκλογικό του δικαίωμα, έτσι ώστε αξιολογήθηκε ως εξευτελιστική η μεταχείριση αυτή. Ως εκ τούτου, η διενέργεια σωματικού ελέγχου που διε-

175. Γι' αυτό, ο ΣτΠ κρίνει ότι η αμιγώς προληπτική συλλήβδην εφαρμογή τέτοιων μέτρων αδιακρίτως σε όλους όσους κρατούνται για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, ή ακόμη χειρότερα, σε όλους αδιακρίτως τους κρατούμενους, που τυχαίνει να εισέρχονται για πρώτη φορά ή να επανακάμπτουν μετά από έξοδο τους στο κατάστημα (: π.χ. λόγω άδειας, νοσηλείας, μεταγωγής για δίκη) θα παραβιάζε τον εξαιρετικό χαρακτήρα των μέτρων και την απαίτηση ειδικής αιτιολόγησής τους που απορρέουν από τον σεβασμό της προσωπικότητας του κρατουμένου.

176. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παρακολούθηση των κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια με την εγκατάσταση κυκλώματος εικονοληψίας (κάμερας) έχει κριθεί ως παράνομη, διότι συνιστά προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς τους, τον σεβασμό της οποίας επιβάλλει το Σύνταγμα (: άρθρα 2 και 7) και το άρθρο 10 ΔΣΑΠΔ, σύμφωνα με την ΓνωμΕισΑΠ (: Αντεισαγγελία Δημητρίου Σιδέρη) σε: ΠονΔικ 2000, σελ. 1217 επ.

ξάγεται με σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁷⁷ και προς εκπλήρωση θεμιτού σκοπού μπορεί να είναι συμβατή με την πρόβλεψη του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-9-2006 § 42). Συνεπώς, αντίθετη στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ καταγράφεται και η αποβολή των ενδυμάτων του κρατουμένου παρουσία γυναίκας σωφρονιστικής υπαλλήλου (: *Valasinas κατά Λιθουανίας* της 24-7-2001 § 117) ή ο συστηματικός και σωματικός έλεγχος που διενεργείται χωρίς πειστικούς λόγους ασφαλείας (: *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 §§ 61-62)¹⁷⁸.

Σε ένα δεύτερο στάδιο, όμως, η υποβολή των κρατουμένων σε ενδοσωματικό έλεγχο, που συνιστά ιατρική εξέταση, χωρίς τη θέλησή τους, θέτει, επιπροσθέτως, ζητήματα προσβολής της ιδιωτικότητάς τους κατά το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, λαμβανομένων υπόψη των ειδικότερων περιστάσεων κάθε υπόθεσης. Τα κριτήρια αξιολόγησης που θέτει νομολογιακά το ΕΔΔΑ είναι τα ακόλουθα: α) η νομοθετική πρόβλεψη του μέτρου· β) η προσφορότητα ή η αναγκαιότητά του ενόψει του σκοπού που εξυπηρετεί· γ) η ύπαρξη άλλων, ηπιότερων, εναλλακτικών μέσων επίτευξης του επιδιωκόμενου σκοπού· δ) η σοβαρότητα του διερευνώμενου εγκλήματος· και ε) η απουσία κινδύνου να επέλθει μόνιμη βλάβη στην υγεία του προσώπου που υποβάλλεται στην εξέταση (: *Jalloh κατά Γερμανίας* της 11-7-2006, Ευρείας Σύνθεσης, § 71 και *mutatis mutandis Krastanov κατά Βουλγαρίας* της 30-9-2004 § 53). Ωστόσο, στην απόφαση *Frérot κατά Γαλλίας* της 12-6-2007¹⁷⁹ (: σκέψεις 41 και 47) κρίθηκε ότι η υποβολή του προσφεύγοντα ισοβίτη, πρώην μέλους ένοπλης αριστερής εξτρεμιστικής κίνησης ονόματι «Action Directe», σε συστηματική, δηλαδή μετά από κάθε επίσκεψη, σωματική έρευνα, η οποία περιελάμβανε ενδοσωματικό έλεγχο (: έλεγχο της κοιλότητας του στόματος), προκειμένου να ανιχνευθούν απαγορευμένες ουσίες ή μόρια, και αναλυτικό έλεγχο, κατά τον οποίο ο κρατούμενος έσκυβε μπροστά και έβηχε, επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, οπότε δεν εξετάστηκε τυχόν παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Για παράδειγμα, η αναμονή της φυσικής αποβολής των ναρκωτικών από το σώμα του προσφεύγοντα παρουσία τρίτων θα ήταν λιγότερο ταπεινωτική σε σχέση με την πρόκληση εμετού στον προσφεύγοντα, μετά από άρνησή του να συναινέσει στην αυτόβουλη διενέργεια εμετού, με την άσκηση βίας από τέσσερις αστυνομικούς σε βάρος του για να καμφθεί η αντίστασή του και να καταστεί δυνατή η τοποθέτηση ενός σωλήνα στη μύτη του μέχρι το στομάχι του, διότι θα πρέπει να του προκάλεσε πόνο και ταραχή, αηλιά και ψυχική αναστάτωση, καθώς περίμενε δεμένος να ενεργοποιηθεί η διαδικασία του εμετού, υπό την επιτήρηση των αστυνομικών και του γιατρού (: *Peters κατά Ολλανδίας* της 6-4-1994 dec.). Έτσι, ο ειδικότερος, καταρχήν θεμιτός, σκοπός της αποτροπής και πρόληψης εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών στα σωφρονιστικά καταστήματα προβλέπεται από το άρθρο 34 παρ.15 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου

177. Για παράδειγμα, συνιστά εξευτελιστική μεταχείριση, κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, το ξύρισμα της κεφαλής του προσφεύγοντα πριν εισαχθεί στο κελί της απομόνωσης, η οποία του επιβλήθηκε για τις επικρίσεις του εναντίον των σωφρονιστικών υπαλλήλων, καθώς επέφερε αηθίωση της προσωπικής του εμφάνισης, δοθείσης και της υποχρέωσης του εννέα ημέρες μετά την αποκοπή των μαλλιών να παραστεί ενώπιον του δικαστηρίου (: *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 §§ 112-122).

178. Βλ. σχετικά και Andrew Coyle (2008), *The treatment of prisoners: International standards and case law*, *Brit.J.Psycl.* 13 (2): 219-230 (225).

179. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 6, 2007, σελ. 712-714.

Α' και Β' που προβλέπει τη δυνατότητα λήψης ειδικών μέτρων ελέγχου, όπως π.χ. να υποχρεωθεί κάποιος κρατούμενος να εγκατασταθεί σε ειδικό χώρο για ολιγοήμερη παρακολούθηση. Ωστόσο, η επιβολή του ειδικού αυτού ελεγκτικού μέτρου είναι δυνατή, μόνον ύστερα από έγκριση του εισαγγελέα επίσημη και εφόσον εκτιμάται ότι ο τρόπος απόκρυψης των ναρκωτικών ουσιών καθιστά αδύνατη την ανίχνευσή τους με σωματική έρευνα ή με ακτινολογικό έλεγχο. Γι' αυτό λαμβάνεται και μέριμνα για τη χρήση ειδικής τουαλέτας. Η επιβολή εξαιρετικών, επαχθών μέτρων θα πρέπει να υπακούει στην αρχή της αναλογικότητας.

Η συνδυαστική, ειδικότερα, εφαρμογή των άρθρων 3 και 8 ΕΣΔΑ δεν απαγορεύουν την προσφυγή στην ιατρική διαδικασία ενάντια στη θέληση του υπόπτου για την κτήση αποδεικτικών στοιχείων περί την εμπλοκή του στην τέλεση μίας εγκληματικής πράξης (: *Juhnke κατά Τουρκίας* της 13-5-2008 § 74¹⁸⁰). Γι' αυτό, άλλωστε, τα όργανα της Σύμβασης έχουν κρίνει, σε αρκετές περιπτώσεις, ότι η λήψη δειγμάτων αίματος ή σιέλου, παρά την άρνηση του υπόπτου, στο πλαίσιο της ανακριτικής διερεύνησης της υπόθεσης δεν επιφέρει κατ' αναγκαίο τρόπο και παραβίαση των άρθρων 3 και 8 της Σύμβασης (: *X κατά Ολλανδίας* της 4-12-1978 dec. και *Schmidt κατά Γερμανίας* της 5-1-2006 dec.)¹⁸¹. Η επέμβαση θα πρέπει να γίνεται από ιατρούς και να τελεί η εξέλιξη της υπό διαρκή ιατρική παρακολούθηση (: *Ilijkov κατά Βουλγαρίας* της 20-10-1997 dec.). Έτσι, η απλή μεταφορά στο νοσοκομείο για την διενέργεια μιας γυναικολογικής εξέτασης, προκειμένου να διαπιστωθεί η σεξουαλική κακομεταχείριση της προσφεύγουσας από τους αστυνομικούς κατά την κράτησή της, δεν συνιστά το ελάχιστο επίπεδο κακομεταχείρισης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, δοθέντος ότι δεν διενεργήθηκε τελικά η εξέταση ενόψει της άρνησης της προσφεύγουσας να παράσχει την συναίνεσή της (: *Devrim Turan κατά Τουρκίας* της 2-3-2006 § 21, *Özalp κατά Τουρκίας* της 11-10-2007 dec. και *Siz κατά Τουρκίας* της 26-5-2005 dec.). Βέβαια, σε κάποιες περιπτώσεις, ένας κρατούμενος δεν αναμένεται να συνεχίσει να αντιστέκεται σε μια ιατρική εξέταση δεδομένης της ευάλωτης θέσης του στα χέρια των αρχών, που του ασκούν πλήρη έλεγχο (: *Y. F. v Turkey* της 22-7-2003 § 34).

Τέλος, σύμφωνα με την παράγραφο 81 της έκθεσής της CPT/Inf (2006) 41 για την Ελλάδα που δημοσιεύθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2006, εκτιμάται ότι η συγκεκριμένη πρακτική των ενδοσωματικών ελέγχων, όπως διενεργούνται στους ελληνικούς χώρους κράτησης, θεωρείται δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και συνιστά ταπεινωτική μεταχείριση¹⁸². Ένας τόσο αυστηρός έλεγχος είναι επιτρεπτός, όταν αυτός διενεργείται κατ' εξαίρεση

180. Αναλυτικά η απόφαση σε: E.H.R.L.R. 2008, Issue 5, σελ. 665-668.

181. Βλ. στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης τη διάταξη του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 1 του άρθρου 200Α ΚΠΔ, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 12 παρ.3α του ν.3783/2009 με τίτλο «Ταυτοποίηση των κατόχων και χρηστών εξοπλισμού και υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας και άλλες διατάξεις»: «Όταν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι ένα πρόσωπο έχει τελέσει κακούργημα ή πλημμέλημα που τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών (3) μηνών, οι δικωτικές αρχές λαμβάνουν υποχρεωτικά γενετικό υλικό για ανάλυση του δεοξυριβονουκλεϊκού οξέος (Deoxyribonucleic Acid – DNA) προς το σκοπό της διαπίστωσης της ταυτότητας του δράστη του εγκλήματος αυτού». Η τροπολογία αυτή, σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του νόμου, υπαγορεύεται από την απόφαση 2008/615/ΔΕΥ του Συμβουλίου της Ευρώπης, με την οποία αναβαθμίζεται σε επίπεδο διασυνοριακής συνεργασίας για την καταπολέμηση ιδίως της τρομοκρατίας και του διασυνοριακού εγκλήματος, στο πλαίσιο και της Συνθήκης Prüm. Βλ. και ΠοινΧρ ΝΘ'/2009, τχ.10, σελ. 931-932.

182. Αναλυτικά το πόρισμα της CPT σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2006-41-inf-eng.htm>. Το πόρισμα εκδόθηκε μετά από επίσκεψη της Επιτροπής, που έλαβε χώρα στο διάστημα 27 Αυγούστου-9

και ανάλογα με τον βαθμό επικινδυνότητας της περίπτωσης, και όχι συστηματικά ως πάγιο μέτρο ελέγχου κάθε φορά που οι κρατούμενες επιστρέφουν στη φυλακή μετά από μεταγωγή ή άδεια. Το ίδιο ισχύει και για την πάγια τακτική χορήγησης καθαρτικών ουσιών στις νεοεισαχθείσες κρατούμενες και της παραμονής αυτών στην απομόνωση επί πέντε ημέρες, καθώς και για την παρακολούθηση της απόδευσης στην τουαλέτα μέσω ηλεκτρονικής κάμερας. Κατά συνέπεια, η CPT συνέστησε αφενός την άμεση διακοπή της εξευτελιστικής αυτής πρακτικής και αφετέρου την διενέργεια των εξετάσεων αυτών μόνο από γιατρό, και μάλιστα όχι από τον γενικό ιατρό ή παθολόγο της φυλακής, σύμφωνα και τον Κανόνα 54 (7) των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης (: Σύσταση R (2006) 2), και κατά τρόπο που να μην προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Με το πόρισμα της CPT ευθυγραμμίστηκε και ο Συνήγορος του Πολίτη.

Μάλιστα, το άρθρο 23 παρ.6 ΣωφρΚ προβλέπει ότι ο νεοεισαγόμενος κρατούμενος υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και των ατομικών ειδών του, η οποία διεξάγεται σε ιδιαίτερο χώρο και κατά τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπεια του. Η έρευνα διενεργείται από δύο τουλάχιστον υπαλλήλους του ίδιου φύλου με τον κρατούμενο. Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνον από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού. Από την γραμματική διατύπωση της διάταξης μπορεί να συναχθεί ότι, εφόσον το μέτρο του ενδοσωματικού ελέγχου προϋποθέτει εύλογη αιτία, δεν μπορεί να υπόκειται η εφαρμογή του σε συστηματική επανάληψη που ισοδυναμεί με πρακτική. Άρα, θα πρέπει να εξαιρεθούν άηθοι, εξίσου αποτελεσματικοί και κυρίως συμβατοί με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας τρόποι διακρίβωσης της μεταφοράς ναρκωτικών ουσιών από τον κρατούμενο. Έτσι, τέλος έθεσε στην «κοπλική έρευνα» των γυναικών κρατουμένων με απόφασή του ο Υφυπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Απόστολος Κατσιφάρας, η οποία παραπέμπει ρητά στην διάταξη του άρθρου 23 παρ.6 ΣωφρΚ, σύμφωνα με το σχετικό δελητίο τύπου της 3-9-2010¹⁸³.

2. Η οικογενειακή ζωή

1. Τα συστατικά στοιχεία της οικογένειας

Η προστασία του γάμου, της οικογένειας, της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας προβλέπεται από το άρθρο 21 Σ και εντάσσεται στα κοινωνικά δικαιώματα, και όχι στο άρθρο 5 παρ.1 Σ¹⁸⁴, αν και αποτελεί έκφραση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου. Από την συνταγματική (: θετική) υποχρέωση προστασίας της οικογένειας και του γάμου μπορεί να απορρέει και (: αρνητική) υποχρέωση μη παρεμπόδισής τους. Γι' αυτό, όπως υποστηρίζεται, συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, μεταξύ άλλων,

Σεπτεμβρίου 2005, μεταξύ άλλων, στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου (: ανδρική, γυναικεία, νοσοκομείο και ψυχιατρείο) και στις Φυλακές της Χίου και της Κομοτηνής.

183. Βλ. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/ENHMEPΩΣH/ΔελτίαΤύπου/tabid/141/currentpage/15/Default.aspx>.

184. Χρυσόγονος (²2006): 177. Contra Ευρυδική Μπέσιλα-Βήκα (1989), Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 38-39.

και η αξίωση προηγούμενης άδειας για την σύναψη γάμου¹⁸⁵. Η οικογένεια αποτελείται από τους συζύγους, ή τους συντρόφους της ελεύθερης συμβίωσης¹⁸⁶, και τα παιδιά τους, φυσικά και υιοθετημένα, έστω και αν δεν συζούν στην ίδια κατοικία. Διότι, η διάλυση του γάμου (ή της άγαμης συμβίωσης) διαλύει την οικογένεια μεταξύ των συζύγων, που και από μόνοι τους συνιστούν «οικογένεια»¹⁸⁷, όχι όμως και μεταξύ αυτών και των παιδιών τους¹⁸⁸. Σ' αυτόν τον δεσμό στηρίζεται συνταγματικά η αξίωση επαφής των γονέων με τα παιδιά τους και μετά την λύση του γάμου.

Πιο αναλυτικά, στην σκέψη 45 της απόφασης *Mehemi κατά Γαλλίας* No.2 προβλέπεται ότι η αμοιβαία απόλαυση της παρέας του ενός από τον άλλο συνιστά ένα θεμελιώδες στοιχείο της οικογένειας (: *Olsson κατά Σουηδίας* no. 1 της 24-3-1988 § 59, *Johansen κατά Νορβηγίας* της 7-8-1996 § 52, *Bronda κατά Ιταλίας* της 9-6-1998 § 51 και *Buscemi κατά Ιταλίας* της 16-9-1999 § 53). Όπου υφίσταται αυτός ο οικογενειακός δεσμός θα πρέπει να λαμβάνονται μέτρα για την ενδυνάμωσή του (: *Olsson κατά Σουηδίας* no. 2 της 27-11-1992 § 90 και *Ignaccolo-Zenide κατά Ρουμανίας* της 25-1-2000 § 94). Γι' αυτό τα οικιακά μέτρα που παρεμποδίζουν την συγκατοίκηση προσβάλλουν το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Έτσι, στις περιπτώσεις απέλασης τίθενται σοβαρά ζητήματα προστασίας της οικογένειας (: *Ahmut κατά Ολλανδίας* της 28-11-1996 § 70, a contrario *Gül κατά Ελβετίας* της 19-2-1996 § 42 και *Moustaquim κατά Βελγίου* της 18-2-1991 §§ 45-47).

Τέλος, στην έννοια της οικογένειας εμπίπτουν και οι γονείς των συζύγων, έστω και αν δεν διαμένουν μαζί τους (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 45 και *Boyle κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-1-2008 § 43 Report), διότι είναι καταρχήν ευρεία (: *Lebbink κατά Ολλανδίας* της 1-6-2004 § 36 και *Χ. Υ. και Ζ. κατά Ολλανδίας* της 22-4-1997 §§ 36-37), αν και αναφορικά με τα μέτρα της απέλασης, η ερμηνεία του όρου αναδεικνύεται περιορισμένη, σύμφωνα με την παράγραφο 94 της απόφασης *Slivenko κατά Λετονίας* της 9-10-2003, η οποία περιορίζει την έννοια της οικογενειακής ζωής στον πυρήνα της οικογένειας αναφέροντας την ως «την

185. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλήνη-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 168. Ωστόσο, ισχύουν τα άρθρα 1368 και 1370 ΑΚ που προβλέπουν για την άδεια γάμου και τις προϋποθέσεις για την χορήγηση άδειας γάμου αντίστοιχα. Την άδεια χορηγεί ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας της τελευταίας κατοικίας του καθενός από τα πρόσωπα που πρόκειται να παντρευτούν.

186. Διότι ο γάμος κατά την έννοια του Αστικού Κώδικα δεν αποτελεί προϋπόθεση για την συνταγματική έννοια και προστασία της οικογένειας και της οικογενειακής ζωής, καθώς κατά το άρθρο 9 παρ.1 εδ.α' Σ δεν γίνεται διάκριση, ενώ κατά το άρθρο 21 παρ.1 Σ δεν ταυτίζεται η οικογένεια με το γάμο ούτε ο γάμος με τη μητρότητα. Πρόκειται για την περίπτωση της «φυσικής οικογένειας». Δεν αποκλείεται η παρόμοια νομική μεταχείριση με βάση ρητή διάταξη νόμου συμφωνιών συμβίωσης ατόμων του ίδιου φύλου, παρά το γεγονός ότι οι συμφωνίες ούτε είναι ούτε μπορεί να χαρακτηρίζονται γάμος, Δαγτόγλου (2005): 394. Παρόλα αυτά, το άρθρο 1 του ν.3719/2008 «Μεταρρυθμίσεις για την οικογένεια, το παιδί, την κοινωνία και άλλες διατάξεις» προβλέπει το δικαίωμα σύναψης συμφώνου συμβίωσης μόνο για ετερόφυλα ζευγάρια.

187. Η στενή ερμηνεία της έννοιας του όρου «οικογένεια» δέχεται ότι στην προστασία της οικογένειας δεν εντάσσονται σύζυγοι χωρίς τέκνα, αφού ο γάμος προστατεύεται διακεκριμένα στο άρθρο 21 παρ.1 Σ. Βλ. σχετική Χρυσανθάκη-Γαλήνη-Πανταζόπουλο (2007): 270.

188. Δαγτόγλου (2005): 392.

πραγματική οικογενειακή ζωή που καθιερώνεται στο έδαφος ενός συμβαλλόμενου κράτους από τους σε αυτό μόνιμα διαμένοντες αλλοδαπούς»¹⁸⁹.

2. Η τέλεση γάμου

Την τέλεση γάμου προβλέπει σε διεθνές επίπεδο το άρθρο 23 παρ.2 ΔΣΑΠΔ, το οποίο ορίζει ότι «αναγνωρίζεται το δικαίωμα ανδρών και γυναικών σε ηλικία γάμου να παντρεύονται και να δημιουργούν οικογένεια», ενώ στην παράγραφο 1 διακηρύσσει ότι η οικογένεια είναι φυσικό και θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνίας. Η ΕΣΔΑ προβλέπει το δικαίωμα σύναψης γάμου στο άρθρο 12, σύμφωνα με το οποίο «Άμα τη συμπλήρωσει ηλικίας γάμου, ο ανήρ και η γυνή έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται εις γάμον και ιδρύωσιν οικογένειαν συμφώνως προς τους διέποντας το δικαίωμα τούτο εθνικούς νόμους»¹⁹⁰.

Η τέλεση γάμου μεταξύ ομοφυλόφιλων προσώπων ή υπέρ τρανσεξουαλικών ατόμων καταρχήν, με βάση την διατύπωση του άρθρου 12 ΕΣΔΑ, δεν επιτρέπεται, ούτε αναγνωριζόταν μέχρι σχετικά πρόσφατα από το ΕΔΔΑ (: *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986 §§ 48-51), διότι το άρθρο 12 αναφέρει ότι «ο ανήρ και η γυνή έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται εις γάμον...». Στις σκέψεις 71-77 της απόφασης *Sheffield and Horsam κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-7-1998 το Δικαστήριο επαναλαμβάνει την πάγια θέση του ότι το άρθρο 12, κατοχυρώνοντας δικαίωμα γάμου, αναφέρεται «στον παραδοσιακό γάμο ανάμεσα σε δύο άτομα διαφορετικού βιολογικού φύλου» και έχει ως σκοπό «την προστασία του γάμου ως θεμελίου της οικογένειας». Έτσι, στην προκείμενη περίπτωση, κρίθηκε ότι η βρετανική νομοθεσία δεν παραβιάζει το άρθρο 12, εφόσον δεν αναγνωρίζει τον γάμο ανάμεσα σε δύο άτομα, που έχουν μεταβάλει το φύλο τους ύστερα από χειρουργική επέμβαση¹⁹¹. Μετά από πολλά έτη πάγιας αρνητικής θέσης ως προς τα δικαιώματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ατομικής ταυτότητας και συνένωσης ομοφυλόφιλων προσώπων,

189. Δηλαδή οι προσφεύγοντες δεν θα μπορούσαν να στηρίξουν την ύπαρξη οικογενειακής ζωής στους ηλικιωμένους γονείς τους, δεδομένου ότι είναι ενήλικοι, καθώς δεν ανήκουν στον πυρήνα της οικογένειας και δεν έχει αποδειχθεί ότι είναι εξαρτώμενα από τους προσφεύγοντες μέλη της οικογένειάς τους, κατά την παράγραφο 97 της απόφασης. Θα πρέπει να υπάρχει άλλη ένδειξη πηλην της τυπικής, συναισθηματικής, όπως αναφέρει η σκέψη 67 της απόφασης *Shevanova κατά Λετονίας* της 15-6-2006, με μερικώς συγκλίνουσα την άποψη του δικαστή Spielmann, ο οποίος κρίνει ότι μια τέτοια ερμηνεία που αποτελεί τεχνητή κατασκευή αποδυναμώνει εξαιρετικά την έννοια της οικογενειακής ζωής. Την ίδια θέση διατύπωσαν οι δικαστές Spielmann και Kovler στην απόφαση *Kaftailova κατά Λετονίας* της 22-6-2006. Βλ. αναλυτικότερα Françoise Tulkens (2009), Προσφυγές και το δικαίωμά τους στην οικογενειακή και ιδιωτική ζωή, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοB 57 (8): 1850-1867 (1851-1852). Ωστόσο, η απέλαση ενός μετανάστη μπορεί να στηριχθεί και στην προσβολή της ιδιωτικής του ζωής, η οποία αναλύεται, μεταξύ άλλων, στις κοινωνικές του σχέσεις και την διαμορφωθείσα κοινωνική του ταυτότητα (: *Üner κατά Ολλανδίας* της 18-10-2006 § 59). Επίσης, δεν λαμβάνεται υπόψη η οικογενειακή ή ιδιωτική ζωή που έχει δημιουργηθεί μετά την απόφαση περί απέλασης, όπως π.χ. η λήψη διαζυγίου (: *Yilmaz κατά Γερμανίας* της 17-4-2003 § 45 και *Yildiz κατά Αυστρίας* της 31-10-2002 § 44).

190. Η συμβολή των οργάνων του Στρασβούργου στην ερμηνεία του δικαιώματος στο γάμο και στην ίδρυση οικογένειας είναι περιορισμένη. Συνήθως οι προσφυγές εξετάζονται υπό το φως των ρυθμίσεων των άρθρων 8 (: ιδιωτικός βίος) και 14 (: διακρίσεις). Η οικογένεια λαμβάνεται υπό έννοια πραγματική (: συμβίωση) και όχι στενά νομική, παρά τη διατύπωση του άρθρου 12 «συμφώνως προς τους διέποντας το δικαίωμα εθνικούς νόμους», Ρούκουνας (1995): 193.

191. Βλ. Πιο αναλυτικά Vincent Coussirat-Coustère (2000), *Famille et Convention européenne des Droits de l'Homme*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges*

το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι συνιστά παραβίαση των άρθρων 8 περί τον ιδιωτικό βίο και 14 περί την απαγόρευση των διακρίσεων αφενός ο αποκλεισμός ομοφυλόφιλης από υιοθεσία (: *E. B. κατά Γαλλίας* της 22-1-2008, Ευρείας Σύνθεσης, § 96) και αφετέρου ο αποκλεισμός ομοφυλόφιλου πατέρα από τα δικαιώματα γονικής μέριμνας του παιδιού του (: *Salgueiro da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας* της 21-12-1999 § 36) και παραβίαση των άρθρων 8 και 12 λόγω της απαγόρευσης τέλεσης γάμου τρανσεξουαλικών ατόμων (: *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-7-2002 §§ 103-104). Παρόλη αυτά, το Πολυμελές Πρωτοδικείο Ρόδου με τις υπ' αριθμ. 114/2009 και 115/2009 αποφάσεις του ακύρωσε τον πολιτικό γάμο ομοφυλόφιλων που τελέστηκε στην Τήλο στο πλαίσιο μιας δικαστικής αυτοσυγκράτησης που ισοδυναμεί με αρνησιδικία, καθώς επινόησε έναν μη προβλεπόμενο από την κείμενη νομοθεσία αποκλεισμό των ομόφυλων ζευγαριών από το δικαίωμα σύναψης πολιτικού γάμου, που δεν συμβιβάζεται με την αρχή της αναλογικότητας του άρθρου 25 Σ¹⁹².

Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο γάμος συνιστά την ιδρυτική συνθήκη της οικογένειας, ανεξαρτήτως της έλευσης τέκνων (: *Abdulaziz, Cabales and Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 62, *Berrehab κατά Ολλανδίας* της 21-6-1988 § 21 και *Beldjoudi κατά Γαλλίας* της 26-3-1992 § 67). Το δικαίωμα στο γάμο δεν σημαίνει και δικαίωμα στο διαζύγιο, εκτός και αν η απαγόρευση του διαζυγίου συνεπάγεται δυσμενείς συνέπειες για τα τέκνα εκτός γάμου (: *Johnston και λοιποί κατά Ιρλανδίας* της 18-12-1986 §§ 51-54) ή συνδέεται καταχρηστικά με την υπαιτιότητα των συζύγων (: *F. κατά Ελβετίας* της 18-12-1987 §§ 32-34). Σε περίπτωση, πάντως, που έχουν κινηθεί διαδικασίες διαζυγίου, δεν αποκλείεται, υπό ορισμένες συνθήκες, η υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας για την έκδοση του διαζυγίου να εγείρει ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 12 της Σύμβασης (: *a contrario Aresti Charalambous κατά Κύπρου* της 19-7-2007 § 56). Επίσης, η λύση του γάμου δεν θα πρέπει να εξαρτάται από την προϋπόθεση τέλεσης νέου γάμου μετά από συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (: *F. κατά Ελβετίας* της 18-12-1987 §§ 33-37).

Για την ισότητα μεταξύ των συζύγων κάνει λόγο το άρθρο 5 του Εβδομού Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο «οι σύζυγοι είναι ίσοι στα δικαιώματα και τις ευθύνες που απορρέουν από το ιδιωτικό δίκαιο στις μεταξύ τους σχέσεις και στις σχέσεις με τα τέκνα τους, ως προς το γάμο, κατά τη διάρκειά του αλλά και στην περίπτωση λύσης του» (: *Cernecki κατά Αυστρίας* της 11-7-2000 dec.). Ωστόσο, σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο του ως άνω άρθρου, τα Κράτη δεν εμποδίζονται να πάρουν τα αναγκαία μέτρα, τα οποία επιβάλλονται από το συμφέρον των τέκνων (: *Chepelev κατά Ρωσίας* της 26-7-2007 § 36)¹⁹³.

en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 281-307 (300-301).

192. Αναλυτικότερα βλ. Βασιίλη Σωτηρόπουλο (2009), Το δικαίωμα στο γάμο: Η δικαστική αναζήτηση της ανυπόστατης απαγόρευσης, ΝοΒ 57 (8): 2002-2008 (2006).

193. Εν προκειμένω ετέθη το ζήτημα κατά πόσον μπορούσε ο δεύτερος σύζυγος της πρώην συζύγου του προσφεύγοντα να υιοθετήσει το παιδί που είχαν αποκτήσει μαζί. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το γεγονός πως το εθνικό δικαστήριο επέτρεψε την υιοθεσία, παρά τις αντιρρήσεις του προσφεύγοντα, αποδεχόμενο ότι υπό τις περιστάσεις η λύση ήταν προς το συμφέρον του παιδιού, δεν παραβίασε το άρθρο 12 ΕΣΔΑ. Περισσότερα σε: Π. Νάσκου-Περράκη (2008), Μηχανισμοί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 424.

Πιο ειδικά, ως προς τους κρατούμενους, η ΕΕΔΑ στις αναφορές της *Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-12-1979 και *Draper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-1980 νομολόγησε, στις σκέψεις 70-73 και 61-63 αντίστοιχα, ότι βρετανικός νόμος που απαγόρευε τον γάμο σε κρατούμενους ήταν αντίθετος προς το άρθρο 12 ΕΣΔΑ. Παραβίαση του άρθρου 12 ΕΣΔΑ δι-απίστωσε το ΕΔΔΑ και στην απόφαση *Jaremowicz κατά Πολωνίας* της 5-1-2010, στην σκέψη 51 της οποίας το Δικαστήριο επανέλαβε την πάγια θέση του ότι η προσωπική ελευθερία δεν συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος ενός προσώπου να συνάψει γάμο, καθώς δεν χορηγήθηκε άδεια στον προσφεύγοντα να παντρευτεί εντός της φυλακής. Την ίδια κρίση επανέλαβε το ΕΔΔΑ και στην σκέψη 100 της απόφασης *Frasik κατά Πολωνίας* της 5-1-2010.

Αντίθετα, το άρθρο 3 παρ.3 του ΣωφρΚ του 1967 (: α.ν.125/1967) θέσπιζε τη δυνατότητα απαγόρευσης του γάμου «για σπουδαίο λόγο». Ο ισχύων ΣωφρΚ δεν κάνει καμία αναφορά στο δικαίωμα σύναψης γάμου των κρατούμενων. Συνάγεται, εντούτοις, εμμέσως η δυνατότητα κρατούμενου να τελήσει γάμο από το άρθρο 50 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ, σύμφωνα με το οποίο ο θρησκευτικός λειτουργός, μεταξύ των άλλων καθηκόντων του, «[...] iii) προβαίνει σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την τέλεση βαπτίσεων και γάμων κρατούμενων με θρησκευτικό τύπο σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Φυλακής, το οποίο αποφασίζει για τη χορήγηση άδειας και όλες τις αναγκαίες λεπτομέρειες (ημέρα, ώρα και τόπος τέλεσης, αριθμός και ιδιότητα παρευρισκομένων κ.λπ.) (περ.ε)». Εφόσον, βέβαια, πρόκειται για αλλοδαπούς κρατούμενους¹⁹⁴, τότε το δικαίωμά τους να τελήσουν γάμο, κατά το δικό τους δόγμα, καλύπτεται από την τέταρτη περίπτωση του ίδιου άρθρου του ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ, κατά το οποίο ο θρησκευτικός λειτουργός του καταστήματος κράτησης «[...] iv) μεριμνά, σε συνεργασία με την Ιερά Μητρόπολη του τόπου, όπου εδρεύει το κατάστημα κράτησης ή με το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, για την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών των κρατούμενων, οι οποίοι πρεσβεύουν άλλο θρήσκευμα ή δόγμα και εκδηλώνουν σχετική επιθυμία». Στις περιπτώσεις αυτές τηρείται η διαδικασία του άρθρου 52 παρ.2 ΣωφρΚ περί τις επισκέψεις.

Στο μέτρο που το οικογενειακό δίκαιο αναγνωρίζει στο άρθρο 1367 ΑΚ την τέλεση γάμου με πολιτικό ή θρησκευτικό τύπο, καθίσταται αυτονόητο ότι μπορεί να τελεστεί και πολιτικός γάμος εντός της φυλακής, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 1367 παρ.3 εδ.γ' ΑΚ η τέλεση πολιτικού γάμου δεν εμποδίζει την ιερολογία του ίδιου γάμου κατά τη θρησκεία και το δόγμα των συζύγων.

3. Οι οικογενειακές σχέσεις των κρατούμενων

(α). Γενικά

Η σημασία της οικογενειακής ζωής για τον κρατούμενο, όπως και της εργασίας του, αναγνωρίζεται, μεταξύ άλλων, δικονομικά, καθώς στο άρθρο 556 παρ.2 ΚΠΔ προβλέπεται η δυναμική αναβολή της εκτέλεσης της ποινής. Πιο συγκεκριμένα, η ποινή κατά της ελευθερίας, εφόσον δεν υπερβαίνει τα δύο έτη, δύναται να ανασταλεί για αποδεδειγμένες οικογενειακές

194. Βλ. σχετικά Ανδρέα Δημητρόπουλο (2004), Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου, τόμος Ι, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 21-22.

ή επαγγελματικές ανάγκες έως έξι (6) το πολύ μήνες. Το εξάμηνο μπορεί να είναι συνεχόμενο ή να δοθεί κατά τμήματα περισσότερες φορές. Δεν μπορεί, όμως, να δοθεί αναβολή καθ' υπέρβαση του εξαμήνου¹⁹⁵.

Στην σκέψη 69 της πολύ σημαντικής για τα δικαιώματα των κρατουμένων απόφασης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005¹⁹⁶ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι οι κρατούμενοι συνεχίζουν να απολαμβάνουν, μεταξύ άλλων, και το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής τους ζωής. Στην καθημερινή ζωή των κρατουμένων, σύμφωνα με τον ελλησωφρΚ, η ουσιαστική διατήρηση της επαφής τους με την οικογένειά τους διευκολύνεται κυρίως: α) με την θεσμική κατοχύρωση του δικαιώματος επικοινωνίας διά των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, της αλληλογραφίας, των επισκέψεων και των αδειών που δύνανται να λαμβάνουν (: άρθρα 51-57 ΣωφρΚ)· β) με την δυνατότητα μεταγωγής και για οικογενειακούς λόγους (: άρθρο 72 ΣωφρΚ)¹⁹⁷. και γ) με την πρόβλεψη περί διαβίωσης των κρατουμένων μητέρων μαζί με τα παιδιά τους μέχρι την ηλικία των τριών ετών (: άρθρο 13 παρ.3 ΣωφρΚ).

(β). Οι επισκέψεις στο χώρο της φυλακής

Οι οικογενειακές επισκέψεις, ειδικότερα, στη φυλακή αποτελούν εκδήλωση της προστασίας της οικογενειακής ζωής και δεν μπορούν να περιορισθούν παρά μόνο στο πλαίσιο που επιτρέπεται ο περιορισμός της οικογενειακής ζωής¹⁹⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ.1 ΣωφρΚ, κάθε κρατούμενος δικαιούται να δέχεται τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα επισκέψεις συγγενών μέχρι τετάρτου βαθμού¹⁹⁹, διάρκειας το λιγότερο μισής ώρας. Κατά την παράγραφο 3 εδάφιο α' του άρθρου 52 ΣωφρΚ, οι επισκέψεις αυτές πραγματοποιούνται σε ειδικό κατάλληλο χώρο του καταστήματος, στον οποίο υπάρχει οπτικός έλεγχος, ενώ, όπως προβλέπει το δεύτερο εδάφιο της διάταξης, οι επισκέψεις συζύγων και τέκνων των κρατουμένων πραγματοποιούνται σε ιδιαίτερο κατάλληλο χώρο του καταστήματος. Ωστόσο, δεν παραβλέπονται οι δυσχέρειες επικοινωνίας λόγω της γεωγραφικής θέσης ορισμένων κατα-

195. Μιχάλης Μαργαρίτης (2008), Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Θεωρία-Νομολογία, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκουλης, σελ. 1163.

196. Για την σημασία αυτής της απόφασης αναφορικά με τα δικαιώματα των κρατουμένων βλ. Dirk van Zyl Smit (2007), Prisoners' rights, in: Yvonne Jewkes (ed.), Handbook on Prisons, Devon-Portland Oregon: Willan Publishing, σελ. 566-584 (578).

197. Εντούτοις, η άρνηση μεταγωγής κρατουμένου, έστω και προσωρινά, ώστε να μπορεί να δέχεται επισκέψεις από την αρραβωνιαστικιά του, κρίθηκε δικαιολογημένη ενόψει της επικινδυνότητας του προσφεύγοντα και την φύση του δεσμού του με την σύντροφό του, σύμφωνα με την απόφαση της ΕΕΔΑ *Wakefield κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 1-10-1990 (dec.).

198. Μπορεί να ανασταθεί με βάση το άρθρο 48 Σ, ενώ μπορεί να συγκρουσθεί με την ελευθερία του τύπου και τη συνταγματική αρχή της δημοσιότητας των δικαστικών συνεδριάσεων, στην οποία το Σύνταγμα στο άρθρο 93 παρ.2 δίνει καταρχήν προτεραιότητα, με αντίστοιχες εξαιρέσεις που επαφίενται στην κρίση του δικαστή, εφόσον η δημοσιότητα αυτή πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή της οικογενειακής ζωής του διαδίκου, *Δαγτόγλου* (?2005): 395.

199. Έτσι, και η ΕΕΔΑ δέχθηκε, στην απόφαση *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-10-1982, ότι ορθά απαγορεύθηκε στον προσφεύγοντα να δεχθεί επισκέψεις από έναν απλό γνωστό του, με τον οποίο αλληλογραφούσε για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα, διότι δεν ανήκε στην οικογένειά του στα πρόσωπα που ανήκουν σ' αυτόν τον κύκλο με βάση το νόμο.

στημάτων κράτησης, όπως υπερτονίστηκε στην έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη, μετά από επίσκεψή του στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρινού στις 17 Μαρτίου 2005²⁰⁰. Εντοπίστηκαν, δηλαδή, δυσκολίες στο επισκεπτήριο από συγγενείς αλλά και συνηγόρους των εγκλείστων λόγω της απομονωμένης θέσης της φυλακής, αντίθετα στην πρόβλεψη του άρθρου 20 παρ.1 εδ. τελευταίο ΣωφρΚ, το οποίο ορίζει ότι «για όσα καταστήματα λειτουργούν μακριά από αστικές περιοχές λαμβάνεται μέριμνα, ώστε να μη δυσχεραίνεται η επικοινωνία των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον». Γι' αυτό, εξάλλου, προβλέπεται η δυνατότητα μεταγωγών για λόγους προσωπικούς και οικογενειακούς, σύμφωνα με τα άρθρα 72α' και 73 ΣωφρΚ· προκειμένου δηλαδή να μεταφέρονται σε σωφρονιστικό κατάστημα που βρίσκεται πλησιέστερα στην οικογενειακή εστία των κρατουμένων.

Η επικοινωνία των κρατουμένων με τον έξω κόσμο, κυρίως με τα μέλη της οικογένειάς τους, ασκεί πολυάπληθη θετική επίδραση στην ψυχολογία των εγκλείστων σε σχέση με την κοινωνικοποιητική και επανενταξιακή πλευρά του στόχου της ποινικής κύρωσης. Η διατήρηση των συναισθηματικών δεσμών του εγκλείστου με τα μέλη της οικογένειάς του κατά την διάρκεια της κράτησής του ενδυναμώνει την προσδοκία της αποφυλάκισης και κάμπτει αντίστροφα τον κίνδυνο της προετοιμασίας της υποτροπής μέσα στη φυλακή, με αναπόφευκτη συνέπεια την επιστροφή στον χώρο αυτό²⁰¹. Σύμφωνα με σχετικές έρευνες οι κρατούμενοι που δεν απολαμβάνουν του ευεργετήματος του ενεργούς οικογενειακής υποστήριξης κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού έχουν από δύο έως έξι φορές περισσότερες πιθανότητες να υποτροπιάσουν μέσα στον πρώτο χρόνο από την απόλυσή τους συγκριτικά με εκείνους που λαμβάνουν και ανταποδίδουν οικογενειακό ενδιαφέρον. Σ' αυτό το πλαίσιο διατυπώθηκε η θεωρία του «κοινωνικού κεφαλαίου» (: «the concept of social capital») προκειμένου να εξηγηθεί η σημασία των οικογενειακών σχέσεων στην ενθάρρυνση της αποστροφής προς το έγκλημα και να εξευρεθούν πιθανοί τρόποι λειτουργικής επιστράτευσής του προς όφελος του κρατούμενου, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τα όρια και τους περιορισμούς του²⁰².

200. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (: αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>. Στην ίδια έκθεση αναφέρεται ότι οι αλλοδαποί διαμαρτύρονται για την ανεπάρκεια του χρονικού ορίου των τηλεκαρτών ως μέσου επικοινωνίας, τις οποίες δεν έχουν χρήματα για να αγοράσουν. Επίσης, καθώς οι τηλεκάρτες λειτουργούν ως «νόμισμα» στη φυλακή, η διεύθυνση ισχυρίζεται ότι μετατρέπονται σε αντικείμενο εκβιασμών και πιέσεων. Υπάρχει, βέβαια, και τηλεφώνω με κερματοδέκτη και κατά τούτο τηρείται η επιταγή του νόμου στο άρθρο 53 παρ.1 ΣωφρΚ.

201. Hans Toch (2003), *Prison Walls do a Prison Make: The Ultimately Demise of Vistitation Rights*, CrimLB 39, σελ. 647-658 (650).

202. Τέτοιοι περιορισμοί είναι: α) η έλλειψη οικογένειας· β) η διαμονή της οικογένειας μετανάστη ή αλλοδαπού κρατουμένου στην χώρα καταγωγής του, ώστε να δυσχεραίνεται από αντικειμενικούς λόγους η διατήρηση των οικογενειακών δεσμών λόγω της συναισθηματικής και γεωγραφικής απόστασης, ενόψει του ότι συνήθως ποσοστό μεγαλύτερο του 40% των κρατουμένων χάνουν την επαφή τους με την οικογένειά τους· γ) η έλλειψη οικονομικών πόρων που θέτει εμπόδια στην διά ζώσης επικοινωνία μέσω των επισκέψεων ή στην τηλεφωνική επικοινωνία· δ) στις περιπτώσεις που καταστεί εφικτή η επίσκεψη προσχώματα στην ποιοτική επικοινωνία θέτουν αφενός οι διαδικασίες ελέγχου της εισόδου που καταλήγουν εξευτελιστικές και αφετέρου η στέρση της στοιχειώδους ιδιωτικότητας και η περιορισμένη χρονική διάρκεια της επίσκεψης, Alice Mills and Helen Codd (2008), *Prisoners' families and offender management: Mobilizing social capital*, *ProbJ* 55 (1): 9-24 (13-15). Ωστόσο, σχετική επαναληπτική έρευνα σε δείγμα είκοσι πέντε (25) επί των αρχικά σαράντα ενός (41) ερωτηθέντων κρατουμένων, οι οποίοι είχαν εκτίσει περισσότερα από επτά (7) χρόνια της μακροχρόνιας

Δεν θα πρέπει, πιο ειδικά, να υποτιμάται η σημασία της επαφής και της επικοινωνίας, ιδίως μέσω των επισκέψεων, μεταξύ κρατουμένων γονέων, κυρίως πατεράδων, και των παιδιών τους, που είναι τα αφανή και πολλές φορές ξεχασμένα θύματα του εγκλήσιμου. Αρκεί να λάβουμε υπόψη μας ότι τα παιδιά των κρατουμένων έρχονται αντιμέτωπα με μια νέα πραγματικότητα που επιβάλλει την προσαρμογή των όρων και των προϋποθέσεων της ανθρώπινης επαφής με τον έναν από τους δύο γονείς στους κανόνες λειτουργίας της φυλακής, με συνέπεια να παρεμβάλλεται ένας ουδέτερος « τρίτος » στην επικοινωνία του παιδιού με τον γονέα. Επιπροσθέτως, τα παιδιά υποχρεούνται να αντιμετωπίσουν τον κοινωνικό τους περίγυρο, που δυστυχώς τις περισσότερες φορές είναι αδιάλλακτα επικριτικός. Έτσι, το θετικό αποτέλεσμα αυτής της επικοινωνίας είναι αμφίδρομο για την ψυχολογία και των δύο μερών της πατρικής ή της μητρικής σχέσης²⁰³. Εντούτοις, έρευνα με θέμα τη συσχέτιση επισκέψεων και πειθαρχικής προσαρμογής που έλαβε χώρα σε δείγμα 158 αποφυλακισμένων, μεταξύ Ιανουαρίου 1986 και Δεκεμβρίου 1987, από πολιτειακές φυλακές των ΗΠΑ, γυναικών, που ήταν μητέρες ανήλικων παιδιών, κατέδειξε ότι το 51% των γυναικών αυτών που δέχονταν επισκέψεις από τα ανήλικα παιδιά τους εμπλέκονταν σε βίαιες και σοβαρές παραβάσεις, ενώ όσες δεν τις επισκέπτονταν ήταν πιθανότερο να τελέσουν ήσσονος σημασίας παραβάσεις ή καθόλου. Η τέλεση πειθαρχικά διωκόμενων παραβάσεων από τις μητέρες κρατούμενες εντός του καταστήματος κράτησης συνδέεται με την μετά από τις επισκέψεις των παιδιών τους συναισθηματική φόρτιση και καταδεικνύει την αδυναμία επαναπροσαρμογής τους στο περιβάλλον της φυλακής²⁰⁴.

Ός εκ τούτου, η αμοιβαία απόλαυση της συντροφιάς εκατέρωθεν για τους γονείς και τα παιδιά αναδεικνύεται σε θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της οικογενειακής ζωής (: *Bronda κατά Ιταλίας* της 9-6-1998 § 51). Ο εγκλεισμός *per se* και οι συνακόλουθοι περιορισμοί είναι πιθανό να θέσουν ζητήματα παραβίασης του άρθρου 8 παρ.2 ΕΣΔΑ, καθώς τα συμβαλλόμενα κράτη δεν έχουν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια, ώστε να λαμβάνουν αποφάσεις για

ποινής κατά της ελευθερίας τους σε φυλακές του Οντάριο στον Καναδά, κατέδειξε ότι οι επαφές τους με τον έξω κόσμο, και κυρίως οι επισκέψεις, δεν μειώθηκαν με την πάροδο του χρόνου. Παρά την αποδυνάμωση ή τη λύση κάποιων σχέσεων, νέες δημιουργήθηκαν ή αυξήθηκαν οι επαφές τους με τον έξω κόσμο, για παράδειγμα λόγω σύναψης γάμου ή αποκατάστασης αποξενωμένων οικογενειακών σχέσεων. Κυρίως, όμως, οι συναισθηματικοί δεσμοί με το κοινωνικό πεδίο παρέμειναν ενεργή, Edward Zamble (1992), *Behavior and Adaptation in Long-Term Prison Inmates. Descriptive Longitudinal Results*, CJB 19 (4): 409-425 (415).

203. Γι' αυτό αξιολογούνται ως θετικά τα υποστηρικτικά της οικογένειας των κρατουμένων προγράμματα που λειτουργούν σε αρκετές φυλακές των ΗΠΑ, Gwyneth Boswell (2002), *Imprisoned Fathers: The Children's View*, HCLJ 41 (1): 14-26 (23-24). Σημαντική είναι και η στήριξη που προσφέρουν, ακόμη και μετά την αποφυλάκιση του εγκλειστού μέλους, ομάδες αυτο-βοήθειας, συνήθως εθελοντικής βάσης, που λειτουργούν υπό την αιγίδα μη κυβερνητικών οργανώσεων ή κοινωνικών φορέων και έχουν ως στόχο την παροχή πολλαπλής φροντίδας, κυρίως υποστηρικτικής φύσης σε ψυχολογικό επίπεδο, πρωταρχικά στους συζύγους –συνχόντερα στις γυναίκες– των κρατουμένων. Οι γυναίκες των κρατουμένων είναι ευάλωτες στην οικονομική ανέχεια, στην μοναξιά και στον κοινωνικό στιγματισμό. Ουσιαστικά βιώνουν την έκταση μιας δεύτερης ποινής. Οι ομάδες αυτο-βοήθειας προσφέρουν πολύτιμη, πηλη της συναισθηματικής και της πρακτικής, συνδρομή στην επαναθεμελίωση του αυτοσεβασμού των μελών της οικογένειας ενός κρατουμένου, μπροστά στην εικόνα της σύλληψης και της φυλάκισης του οποίου θρυσματίζεται, Helen Codd (2002), 'The Ties that Bind': *Feminist Perspectives on Self-Help Groups for Prisoners' Partners*, HJCI 41 (4): 334-347 (340-341). Αυτή η ανθρωπιστική προσέγγιση μετατοπίζει το πρόβλημα από τον κρατούμενο στην οικογένειά του, Helen Codd (2007), *Prisoners' Families and Resettlement: A Critical Analysis*, HJCI 46 (3): 255-263 (259-260).

204. Karen Casey-Acevedo, Tim Bakken and Andria Karle (2004), *Children Visiting Mothers in Prison: The Effects on Mothers' Behaviour and Disciplinary Adjustment*, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* 37 (1): 418-430 (424, 427).

την έκταση του περιορισμού των επαφών μεταξύ γονέα και παιδιού²⁰⁵. Έτσι, στην απόφαση της Επιτροπής *Ouinias κατά Γαλλίας* της 12-3-1990 (dec.) νομολογήθηκε ότι, εφόσον η διαπροσωπική επικοινωνία του παιδιού με τον κρατούμενο πατέρα του δεν ήταν εφικτή λόγω γεωγραφικής απόστασης, καθώς η κόρη του προσφεύγοντα κατοικούσε σε άλλη πόλη με την πρώτη σύζυγό του, θα έπρεπε να είχε μεταχθεί ο κρατούμενος στο σωφρονιστικό κατάστημα που όριζε η εντολή του υπεύθυνου δικαστικού λειτουργού, με συνέπεια η άρνηση μεταγωγής του να επιφέρει παραβίαση του δικαιώματος του κρατουμένου στην οικογενειακή ζωή.

Η υποβολή, ωστόσο, των επισκεπτών στα σωφρονιστικά καταστήματα σε σωματικό έλεγχο μετά αποβολής των ενδυμάτων τους θίγει την προστατευόμενη από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ σφαίρα του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο ως δυσανάλογου μέτρου σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, σύμφωνα με τις σκέψεις 46-49 της απόφασης *Wainwright κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-9-2006²⁰⁶. Κρίνεται σεβαστό ότι η εφαρμογή του μέτρου αυτού συνοδευόταν από την ανησυχία των σωφρονιστικών αρχών για εμπλοκή των προσφευγόντων επισκεπτών στην εισαγωγή ναρκωτικών στην φυλακή *Amley* τον Αύγουστο του 1997· γι' αυτό και το συγκεκριμένο ελεγκτικό μέτρο είχε διαταχθεί από τη διεύθυνση του καταστήματος σε βάρος μόνο των επισκεπτών του συγκεκριμένου κρατουμένου. Έτσι, οι προσφεύγοντες, μητέρα και αδελφός του τελευταίου, υποχρεώθηκαν να γδυθούν, αφού υπέγραψαν δήλωση συγκατάθεσης χωρίς να την διαβάσει η πρώτη και μετά την διενέργεια της έρευνας ο δεύτερος, ο οποίος δήλωσε στους σωφρονιστικούς υπαλλήλους ότι δεν μπορεί να διαβάσει. Το ΕΔΔΑ δεν αμφισβήτησε ότι υπήρχε ενδημικό πρόβλημα ναρκωτικών στη φυλακή και ότι υφίστατο υπόνοιες σε βάρος των προσφευγόντων, που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη σωματική έρευνα ως νόμιμο προληπτικό μέτρο. Ωστόσο, η διέλευση προσώπων, που δεν είναι κρατούμενοι συνεπεία καταδίκης ή υπόδικοι, μιας τέτοιας διαδικασίας τους προκάλεσε συναισθήματα αγωνίας, αν και ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας δεν επέφερε υπέρβαση του ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας που απαιτεί το άρθρο 3 της Σύμβασης²⁰⁷.

205. Βλ. αναλυτικά σε: Belinda Brooks-Gordon and Andrew Bainham (2004), *Prisoners' Families and the Regulation of Contact*, *J SocWel & FamL* 26 (3): 263-280 (269-270).

206. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. Issue 1, 2007, σελ. 108-110. Χαρακτηριστική είναι η ΕφΘεσ200-201/2007, η οποία εξέτασε περίπτωση εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών στη Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης από τον επισκέπτη υιό κρατουμένης, η οποία κρίθηκε ένοχη για άμεση συνέργεια σε απόπειρα προμήθειας ναρκωτικής ουσίας εντός του σωφρονιστικού καταστήματος, καθώς ανευρέθη επάνω της μικροποσότητα ηρωίνης που προοριζόταν για ομοιοεξαρτημένη συγκατούμενή της, ΠοινΧρ ΝΘ' (9): 850-851.

207. Για την σωματική έρευνα τρίτων προσώπων, τα οποία δεν έχουν προσλάβει την ιδιότητα του κατηγορουμένου κατά το άρθρο 72 ΚΠΔ, προβλέπει το άρθρο 257 παρ.1 εδ.β' ΚΠΔ, κατά το οποίο επιτρέπεται να υποβληθούν σε σωματική έρευνα, «όταν υπάρχει σοβαρή και βάσιμη υπόνοια ή απόλυτη ανάγκη». Όπως ορίζει το εδάφιο γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 257 ΚΠΔ «η έρευνα θα πρέπει να ενεργείται οπωσδήποτε με τρόπο που να μην θίγει, όσο είναι δυνατό, το αίσθημα ντροπής του προσώπου». Ο ανακρίνων, στις περιπτώσεις αυτές, πρέπει να έχει σχηματίσει πεποίθηση ότι υπάρχει πιθανότητα αφενός να ανεύρει τα ζητούμενα αντικείμενα σε συγκεκριμένο πρόσωπο και αφετέρου τα αντικείμενα αυτά να οδηγήσουν στα αποτελέσματα του άρθρου 253. Ο απαιτούμενος βαθμός πιθανότητας του άρθρου 257 θα πρέπει να είναι αυξημένος, αφού ο νομοθέτης απαιτεί η υπόνοια του ανακρίνοντος να είναι «σοβαρή». Με ποσοτική βάση ο βαθμός αυτός οφείλει να είναι τουλάχιστον υπέρωχος, δηλαδή ανώτερος της πιθανότητας ότι η ανακριτική πράξη θα είναι άκαρπη. Τέλος, η ποιοτική εκκίνηση της έρευνας εντοπίζεται στο βάσιμο χαρακτήρα της υπόνοιας, η οποία

Περαιτέρω, σύμφωνα με την σκέψη 29 της απόφασης *Wisse κατά Γαλλίας* της 20-12-2005, δεν δικαιολογείται η συστηματική παρακολούθηση, προφανής ή συγκεκαλυμμένη²⁰⁸, από τις σωφρονιστικές αρχές των συνομιλιών μεταξύ του προσφεύγοντα κρατουμένου και των επισκεπτών του, που πραγματοποιούνται στον χώρο του επισκεπτηρίου, για λόγους ήπιους πλην της διατήρησης της τάξης και της ασφάλειας στο σωφρονιστικό κατάρστημα. Στην αντίθετη περίπτωση, ο περιορισμός του δικαιώματος θα ισοδυναμούσε με άρνηση του μοναδικού λόγου λειτουργίας του επισκεπτηρίου, δηλαδή της διατήρησης της ιδιωτικής ζωής του κρατουμένου, η οποία περιλαμβάνει τις συνομιλίες με τους οικείους του. Δεδομένου ότι, όπως αναφέρει η παράγραφος 34 της απόφασης, ο γαλλικός νόμος δεν ήταν επαρκώς σαφής αναφορικά με την έκταση και τον τρόπο άσκησης της διακριτικής ευχέρειας των σωφρονιστικών αρχών ως προς τον περιορισμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων, οι τελευταίοι δεν λαμβάνουν τον «ελάχιστο βαθμό προστασίας που απαιτείται από το κράτος δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία» (: «du degré minimal de protection voulu par la prééminence du droit dans une société démocratique»), επήλθε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

(γ). Η χορήγηση άδειας

(γ1). Η λειτουργική χρησιμότητα των αδειών

Αναφορικά με την χορήγηση τακτικής άδειας, συνεκτιμάται από το Πειθαρχικό Συμβούλιο της Φυλακής, ως προς την προϋπόθεση της μη ύπαρξης κινδύνου φυγής, *inter alia*, η ατομική, επαγγελματική και κοινωνική κατάσταση του κρατουμένου και της οικογένειάς του, καθώς και οι τυχόν οικογενειακές του υποχρεώσεις (: άρθρο 55 παρ.1 περ. 4β ΣωφρΚ). Έτσι, επισημαίνεται, με έμμεσο τρόπο, ότι η χορήγηση αδειών σε κρατουμένους ανάγεται σε έναν σημαντικότερο τρόπο υλοποίησης της κοινωνικής επανένταξής τους, ως ενός εκ των στόχων της ποινής²⁰⁹, ενώ λανθασμένα ερμηνεύεται ως ένας εκ των στόχων της χορήγησης αδειών σε κρατούμενους ο σωφρονισμός τους²¹⁰. Ειδικότερα, όπως επισημαίνει ο Συνήγορος του Πο-

ισοδυναμεί με μέριμνα πρόσθετης προστασίας των τρίτων που θίγονται από την έρευνα. Περισσότερα για το ειδικό αυτό θέμα των ερευνών σε τρίτα πρόσωπα βλ. σε: Γιώργο Τριανταφύλλου (1993), Η ρύθμιση και η λειτουργία των ερευνών κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ποινικά Νο. 41, σελ. 188-193.

208. Είτε προέρχεται από το σωφρονιστικό προσωπικό είτε από τις αστυνομικές αρχές που βρίσκονται και υπηρετούν στους χώρους κράτησης. Βλ. για παράδειγμα τις αποφάσεις *Brennan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-10-2001 §§ 53-55 και *P. G. and J. H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-9-2001 §§ 59-60, David Ormerod (2003), *Police Cells and Unwanted Bugs*, *JCrimL* 67 (1): 37-49 (38-39).

209. Ήδη από την θέση σε ισχύ του προγενέστερου ΚωδΜετΚρ (: ν.1851/1989) είχε διατυπωθεί η θέση ότι «ο θεσμός των αδειών είναι το παράθυρο της φυλακής που βλέπει στην κοινωνία. Είναι ο δρόμος που οδηγεί και εντάσσει κλιμακωτά το άτομο που εξέρχεται από τη φυλακή στο αξιακό σύστημα της ελεύθερης κοινωνίας, αποκόπτοντάς το από το αντίστοιχο της φυλακής», Παναγιώτης Μηρακουμάτσος (1998), Ο θεσμός της χορήγησης άδειας σε κρατούμενους κατά το Ν.1851/1989. Θεωρία και πράξη, Υπερ 1998, σελ.1149-1157 (1157).

210. Βλ. σχετικά Νέστορα Κουράκη-Λεωνίδα Χελιώτη (2002), Ο θεσμός της χορήγησης τακτικών αδειών απουσίας σε κρατούμενους: Πορίσματα από έρευνα στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου, *ΠΛογ* 2 (5): 2137-2152 (2137). Η θέση αυτή κρίνεται ως λανθασμένη ενόψει της αρχής της ουδετερότητας στη μεταχείριση των κρατουμένων, από την οποία διαπνέεται ο ισχύων ΣωφρΚ, ιδίως στο άρθρο 51 παρ.1 ΣωφρΚ που αφορά

λίτη στην ειδική έκθεσή του «Τακτικές άδειες κρατουμένων», που δημοσίευσε τον Αύγουστο του 2008²¹¹, κατόπιν εξέτασης σχετικών αναφορών κρατουμένων για απορρίψεις αιτημάτων χορήγησης πρώτης άδειας, εφόσον η μεταγωγή σε αγροτική φυλακή προϋποθέτει την καλή χρήση μίας ή και περισσότερων τακτικών αδειών, το αίτημα της μεταγωγής αλλοδαπών κρατουμένων δυσχεραίνεται πραγματικά, εάν δεν έχουν τύχει προηγούμενης τακτικής άδειας, συνήθως λόγω έλλειψης σταθερών οικογενειακών δεσμών στην Ελλάδα. Ο Συνήγορος αναγνωρίζει, επίσης, ότι οι άδειες συνιστούν ένα ευεργετικό μέτρο προληπτικής εκτόνωσης της δυσαρέσκειας και των εντάσεων εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, σε συνάρτηση με τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης λόγω του υπερπληθυσμού, όπως άλληλως προβλέπεται και στο προοίμιο της Σύστασης R (82) 16 του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 24-9-1982 κατά την 350η συνάντησή τους²¹².

Σύμφωνα με την παράγραφο 2 της Σύστασης, τα κράτη-μέλη θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους για την χορήγηση άδειας: α) την φύση και τη σοβαρότητα του εγκλήματος, το μέγεθος της ποινής που επιβλήθηκε και την περίοδο κράτησης του συμπληρώθηκε· β) την προσωπικότητα και την συμπεριφορά του κρατουμένου και τον κίνδυνο, αν υπάρχει, που μπορεί να αποτελεί για την κοινωνία· γ) την οικογενειακή και την κοινωνική κατάσταση του κρατουμένου, που μπορεί να έχουν αλλιάξει κατά τη διάρκεια της κράτησης· δ) τον σκοπό της άδειας, την διάρκειά της, τους όρους της και τις συνθήκες της. Προτείνεται, επίσης, να χορηγούνται άδειες στους κρατουμένους, τόσο των ανοιχτών όσο και των κλειστών φυλακών, όσο πιο συχνά είναι δυνατό, λαμβανομένων υπόψη παραγόντων όπως η δημόσια ασφάλεια, ενώ δεν θα πρέπει να αποκλείονται από τις άδειες αλλοδαποί κρατούμενοι που οι οικογένειές τους δεν ζουν στη χώρα όπου κρατούνται ή κρατούμενοι χωρίς οικογένεια ή με ανώμαλο και προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον.

Ωστόσο, στην παράγραφο 8 της απόφασης (76) 2 για την μεταχείριση των κρατουμένων με μακροχρόνιες ποινές που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 17-2-1976 κατά την 254η συνάντηση των εκπροσώπων τους, συνιστάται στα κράτη μέλη να χορηγούνται περίοδοι άδειας απουσίας από τη φυλακή όχι προς ανακούφιση από την

στο ειδικότερο θέμα των αδειών ως μέσου επικοινωνίας με το κοινωνικό περιβάλλον. Επίσης, η παραπομπή στην υποσημ. 6 της προκείμενης μελέτης αφορά σε θέση που διατυπώθηκε επί της ισχύος του προηγούμενου σωφρονιστικού νόμου, δηλαδή του ΚωδΜετΚρ, αν και η έρευνα, στην οποία αφορά η μελέτη των δύο συγγραφέων, πραγματοποιήθηκε την περίοδο Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 2002, οπότε είχε τεθεί σε ισχύ ο τρέχων ΣωφρΚ που ευαγγελίζεται, καταρχήν τουλάχιστον, την αρχή της ουδετερότητας.

211. Βλ. την έκθεση στον διαδικτυακό τόπο του ΣτΠ www.synigoros.gr/pdf_01/6982_5_1-.pdf αλλά και το σχετικό δελτίο τύπου του Νοεμβρίου 2008 σε: www.synigoros.gr/pdf_01/Deltio%20Τγρου.pdf, στο οποίο αναφέρεται ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης περιορίστηκε στην έκδοση εγκυκλίου από τον Γενικό Γραμματέα, με αποδέκτες τους διευθυντές των φυλακών, με την οποία τους υπενθύμιζε απλώς την αυτονομία υποχρέωσή τους να αιτιολογούν τις αποφάσεις που απορρίπτουν το αίτημα κρατουμένου για χορήγηση άδειας. Βλ. την έκθεση δημοσιευμένη σε: ΠοινΔικ 12 (6-7), 2009, σελ. 706-714, με συνοπτικές παρατηρήσεις Κώστα Κοσμάτου, ο οποίος συντάσσεται με τις θέσεις του Συνηγόρου, επαναλαμβάνοντας τις διατάξεις του ΣωφρΚ περί τις άδειες και αξιολογώντας σε γενικές γραμμές ως επιτυχημένο τον θεσμό των αδειών.

212. Βλ. αναλυτικά την Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006α), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, πέμπτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 155-156. Βλ. επίσης Δημήτρη Ζημιανίτη (1999), Οι άδειες των κρατουμένων στα πλαίσια άμβλυνσης των δυσμενών συνεπειών του εγκλησμού, Υπερ 1999, σελ. 1357-1376 (1362).

κράτηση αλλήλως οργανικό τμήμα των προγραμμάτων μεταχείρισης. Πρωτίστως, η χορήγηση άδειας συνιστά δικαίωμα του κρατουμένου, που ταυτόχρονα εξυπηρετεί τον σκοπό έκτισης της ποινής²¹³.

Ο θεσμός των σωφρονιστικών αδειών θεσπίστηκε για πρώτη φορά με το άρθρο 6 του ν.3312/1955 «Περί οργανώσεως ανοικτών σωφρονιστικών καταστημάτων», όπου οριζόταν ότι ο Διευθυντής του εκάστοτε καταστήματος μπορούσε να χορηγήσει στους κρατουμένους «άδειαν απουσίας εκ του καταστήματος» έως 5 ημέρες κάθε εξάμηνο, υπολογιζόμενες στην εκτιθείσα ποινή, εάν συνέτρεχαν σοβαρές οικογενειακές και επαγγελματικές ανάγκες τους. Καθώς ουδέποτε εκδόθηκε απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, η οποία θα ενεργοποιούσε την εφαρμογή της ως άνω διάταξης, η ρύθμιση κατέστη *lex imperfecta*²¹⁴. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση των άρθρων 108-114 του δευτέρου κεφαλαίου Σωφρκ 1967, που τιτλοφορείται «ειδικοί κανόνες εκτελέσεως της ποινής της πρόσκαιρης κάθειρξης». Σύμφωνα με τα άρθρα αυτά, άδεια με μέγιστη διάρκεια τεσσάρων ημερών δικαιούνταν οι καταδικασθέντες και όσοι εξέτιαν ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης –αποκλειομένων των περιπτώσεων ισόβιας κάθειρξης– υπό την προϋπόθεση της έκτισης τμήματος της ποινής που έφθανε τους έξι μήνες πριν από τη συμπλήρωση του ελάχιστου ορίου για την χορήγηση υπ’ όρον απόλυσης, ενώ δεν προβλεπόταν η συχνότητα της επαναχορήγησης της. Άδειες άρχισαν να χορηγούνται εν τέλει με την πρόβλεψη των άρθρων 52 έως 56 του εβδόμου κεφαλαίου ΚωδΜετΚρ που τιτλοφορείται «Επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον». Οι άδειες διακρίνονταν σε τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές (: άρθρο 52 παρ.2 ΚωδΜετΚρ). Σύμφωνα με το άρθρο 53 παρ.3 ΚωδΜετΚρ σκοπός της χορήγησης των αδειών ήταν «η ανθρωπιστικότερη έκτιση των ποινών και η προετοιμασία της ομαλής επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία μετά την απόλυσή του». Στο ίδιο άρθρο προβλέπονται και οι προϋποθέσεις χορήγησης της άδειας, που συνίστανται σε: α) έκτιση του 1/5 της ποινής χωρίς τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών εργασίας· β) κράτηση μεγαλύτερη των τριών μηνών ή δέκα ετών εάν πρόκειται για ισόβια κάθειρξη ή δεκαπέντε ετών εάν έχει μετατραπεί μη εκτελούμενη θανατική ποινή σε ισόβια κάθειρξη²¹⁵, ή, αν έφηβος ή κρατούμενος μετεφηβικής ηλικίας υποβάλλεται σε ποινικό σωφρονισμό, ίση με το ήμισυ τουλάχιστον του ορισθέντος ελάχιστου ορίου, ενώ αν έχουν επιβληθεί περισσότερες ποινές που δεν έχουν συγχωνευθεί και δεν έχει επιβληθεί συνοδική εκτίετα ποινή κατ’ άρθρο 94 ΠΚ λαμβάνεται υπόψη το άθροισμα των επιμέρους ποινών²¹⁶. γ) να μην εκκρεμεί σε βάρος του κρατουμένου ποινική δίωξη για απόδραση ή άλλη αξιόποινη πράξη, που τελήσθηκε πριν από τον εγκλεισμό και επισύρει ποινή στερητική της ελευθερίας τουλάχιστον τριών μηνών²¹⁷. δ) εκτίμηση για την μη ύπαρξη κινδύνου απόδρασης

213. Βλ. ΣυμβΠλημΘεσ1021/2004 ΠραξΛογΠΔ 2005, σελ. 108.

214. Περισσότερα σε: Στέργιο Αλεξιάδη (1984), Οι άδειες των κρατουμένων που εκτίουν μακρόχρονες ποινές, Αρμ 38 (1): 1-9 (8).

215. Βλ. και ΓνωμΕισΑΠ9/1991, Υπερ 1992, σελ. 670-671.

216. Σύμφωνα με την ΓνωμΕισΑΠ56/16-2-1994 (: Γεωργίου Λαμπίρη), δεν απαγορεύεται η χορήγηση τακτικής άδειας κατ’ άρθρο 53 ν.1851/89 σε κατάδικο, ο οποίος εξέτιε αθροιστικώς τις ημέρες, οι οποίες είχαν υπολογισθεί ευεργετικώς κατά την έκτιση της προηγούμενης ποινής του καθώς και σε εκείνον που έχει καταδικασθεί σε πολλαπλή ισόβια κάθειρξη, εφόσον η κράτηση έχει διαρκέσει τουλάχιστον δέκα έτη, ΠοινΧρ ΜΔ’ (1994): 559-560.

217. Μόνη η άσκηση ποινικής δίωξης κατά του καταδίκου για αξιόποινη πράξη τιμωρούμενη με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών εμποδίζει τη χορήγηση άδειας, σύμφωνα με τα άρθρα 53, 54 και 55 ν.1851/89 (: ΚωδΜετΚρ), ανεξάρτητα από το αν έχει διαταχθεί η προσωρινή κράτηση του καταδίκου ή αν η προσωρινή κράτηση αντικαταστάθηκε με περιοριστικούς όρους, ΓνωμΕισΑΠ2304/16-9-1996 (: Αντεισαγγελέα Η. Σπυρόπουλου), ΠοινΧρ ΜΣΤ’ (1996): 1741-1742.

του κρατούμενου ή τέλεισης κατά τη διάρκεια της άδειας νέων εγκλημάτων²¹⁸. Την ρύθμιση των αδειών προέβλεψαν και τα άρθρα 2 του ν.2145/1993, 10 παρ.2 και 3 του ν.2298/1995 και 3 παρ.1 και 2 του ν.2408/1996²¹⁹.

(γ2). Γενικές προϋποθέσεις

Σύμφωνα με το άρθρο 54 ΣωφρΚ οι άδειες απουσίας από τα σωφρονιστικά καταστήματα διακρίνονται σε τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές, ενώ ο χρόνος των αδειών θεωρείται χρόνος έκτισης της ποινής. Δεν δικαιούνται άδειας οι κρατούμενοι, στους οποίους έχουν επιβληθεί μέτρα ασφαλείας κατά το άρθρο 69 ΠΚ ή εκτίουν ποινή για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας²²⁰. Μόνη η ιδιότητα του αθλητοδραπέτη, του αστέγου ή στερουμένου οικογενείας δεν αποκλείει τη χορήγηση άδειας, κατά την παράγραφο 4 της διάταξης²²¹, ενώ η παράγραφος 5 του ίδιου άρθρου ορίζει ότι η απόρριψη της αίτησης για την χορήγηση άδειας γίνεται με

218. Για την τελευταία προϋπόθεση θα έπρεπε να συνεκτιμώνται η προσωπικότητα και η εν γένει συμπεριφορά του κρατούμενου κατά την διάρκεια της κράτησής του, καθώς και κατά τη διάρκεια της απουσίας του κάνοντας χρήση της άδειάς του, η ατομική, κοινωνική και επαγγελματική κατάσταση του ίδιου και της οικογένειάς του, οι πιθανές οικογενειακές υποχρεώσεις του, καθώς και η ωφέλεια που θα ήταν δυνατόν να συνεπάγεται για την προσωπικότητα και την μελλοντική του εξέλιξη η λήψη μέτρων για την επάνοδό του σε καθεστώς πλήρους ελευθερίας. Μεταξύ δύο αδειών θα έπρεπε να μεσολαμβάνουν τρεις μήνες και η διάρκεια της τακτικής άδειας κυμαινόταν μεταξύ 24 ωρών και 5 ημερών, συνηπολογιζομένης της Κυριακής και των αργιών, ενώ η ετήσια συνολική τους διάρκεια δεν επιτρεπόταν να υπερβαίνει τις είκοσι ημέρες (: άρθρο 54 παρ.1 και 3 ΚωδΜετΚρ). Η χορήγηση της πρώτης τακτικής άδειας απουσίας αποφαιζόταν από επιτροπή που αποτελείτο από τον εισαγγελέα-επόπτη ως πρόεδρο, τον διευθυντή του καταστήματος κράτησης, αναπληρούμενο από τον υποδιευθυντή, τον ψυχολόγο, τον ειδικό επιστήμονα και τον αρχαιότερο κοινωνικό λειτουργό.

219. Με το άρθρο 10 παρ.2 και 3 του ν.2298/1995 επήλθαν αλλαγές σε προγενέστερες ρυθμίσεις των τακτικών αδειών που αφορούσαν: α) στην έλλειψη ειδικής πρόβλεψης κύρωσης (στη θέση της γενικής των άρθρων 172-173 ΠΚ) σε περίπτωση μη έγκαιρης επιστροφής αδειούχου στο σωφρονιστικό κατάστημα κατά την λήψη ή την ανάκληση της άδειάς του· β) την αλλαγή της σύνθεσης της αρμόδιας επιτροπής για την χορήγηση αδειών· και γ) την παροχή της δυνατότητας ακρόασης το κρατούμενο, ο οποίος συγκεντρώνει τις τυπικές προϋποθέσεις για την χορήγηση τακτικής άδειας από την αρμόδια Επιτροπή. Ως περιεχόμενο της τυπικής προϋπόθεσης για την χορήγηση της πρώτης τακτικής άδειας όρισε ο ν.2145/1993 την πραγματική έκτιση του ενός πέμπτου της ποινής, δηλαδή χωρίς τον ευεργετικό υπολογισμό των ημερών εργασίας. Περισσότερα σε: Γαρυφαλλιά Μασούρη-Γιώργο Κουτρούλη (1996), Χορήγηση τακτικής άδειας σε ενήλικες άνδρες κρατούμενους στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου, Χρον 10, σελ. 69-88 (70-71).

220. Την ίδια ρύθμιση εμπεριείχε και η διάταξη του άρθρου 53 ΚωδΜετΚρ, το οποίο προέβλεπε ότι οι καταδικασθέντες για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας σε ποινή ισόβιας κάθειρξης, εξαιρούνται του δικαιώματος να λάβουν τακτική άδεια απουσίας από τη φυλακή. Βλ. σχετικά και ΓνωμΕισΑΠ9/1998 (: Αντεισαγγελέα Παναγιώτη Ζαβολέα), ΠοινΔικ 2 (5): 472 και ΠοινΧρ ΜΘ' (1998): 272. Συμπληρωματικά, η παράγραφος 3 του άρθρου 55 ΣωφρΚ προβλέπει ότι στους κρατούμενους σε θεραπευτικά καταστήματα είτε δυνάμει δικαστικών αποφάσεων, με την επιφύλαξη της παραγράφου 3 του άρθρου 54 ΣωφρΚ, είτε για νοσηλεία απαιτείται επιπλέον να γνωματεύσει και ο θεράπων ιατρός ότι πάσχουν από χρόνια ασθένεια και είναι αδύνατη επί του παρόντος η επαναμεταγωγή τους στο κατάστημα, από το οποίο προήλθαν.

221. Δηλαδή η ύπαρξη επαγγελματικών, κοινωνικών ή οικογενειακών δεσμών στην Ελλάδα, η προοπτική παραμονής ή αναχώρησης θα πρέπει να αξιολογούνται, όπως και για τους ημεδαπούς κρατούμενους και, επιπλέον, θα θεωρούνται θετικοί δείκτες για τη πρόβλεψη της καλής χρήσης της άδειας, ΓνωμΕισΑΠ2189/1996 (: Η. Σπυρόπουλου), ΕλλΔνη 1996, σελ. 1689.

αιτιολογημένη απόφαση του αρμοδίου οργάνου²²². Νέα αίτηση για χορήγηση τακτικής ή εκπαιδευτικής άδειας δεν επιτρέπεται πριν παρέλθουν δύο μήνες από την οριστική απόρριψη της προηγούμενης. Ο κρατούμενος δικαιούται να προσφύγει στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών που συνεδριάζει ως Συμβούλιο, μέσα σε δέκα ημέρες από την κοινοποίηση σε αυτόν της απορριπτικής απόφασης, μόνον στην περίπτωση δεύτερης συνεχόμενης απόρριψης της αίτησης για χορήγηση άδειας (: παράγραφος 6 του άρθρου 54 ΣωφρΚ).

Κατά του βουλεύματος του Συμβουλίου Εφετών δεν προβλέπεται αίτηση αναιρέσης. Η μη πρόβλεψη ενδίκων μέσων στον ΣωφρΚ κατά των αποφάσεων του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών, που κρίνει και την χορήγηση αδειών στους κρατούμενους, δεν παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, αφού αρκούτσας κρίνεται το δικαίωμα των κρατουμένων να τύχουν των προβλεπόμενων στον ΣωφρΚ αδειών, αρχικά από το αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο της φυλακής και στη συνέχεια με προσφυγή στο προβλεπόμενο Δικαστήριο εκτέλεσης ποινής, σύμφωνα με την ΑΠ718/2009. Επίσης, με την ως άνω απαγόρευση δεν παραβιάζεται η διάταξη του άρθρου 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ ούτε τα άρθρα 5 και 16 Σ, καθόσον η χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών σε κρατούμενους, όπως εν προκειμένω, αναγόμενη στην ελευθερία εκπαίδευσης και ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου, μπορεί να περιορίζεται, κατά το άρθρο 2 παρ.3 Σ, με τις προϋποθέσεις ενός ουσιαστικού νόμου, όπως είναι ο Ποινικός Κώδικας, για την παραβίαση του οποίου ο αναιρεσείων κρατείται στη φυλακή, και ο ΣωφρΚ, που ισχύει επί κρατουμένων στις φυλακές και ρυθμίζει τους όρους και τη διαδικασία χορήγησης εκπαιδευτικών αδειών στους κρατούμενους²²³.

Επίσης, η άδεια μπορεί να ανακληθεί, όταν ο κρατούμενος παραβιάσει τους όρους, υπό τους οποίους χορηγήθηκε, ή διωχθεί για αξιόποινή πράξη, τουλάχιστον σε βαθμό πλημμελήματος, όπως προβλέπεται στην παράγραφο 7 του άρθρου 54 ΣωφρΚ, σύμφωνα με την οποία η παράγραφος 5 του άρθρου 110 του Ποινικού Κώδικα εφαρμόζεται αναλόγως. Η παράγραφος 5 του άρθρου 110 ΠΚ προβλέπει ότι σε περίπτωση επείγουσας ανάγκης, για να προληφθεί κίνδυνος της δημόσιας τάξης, ο εισαγγελέας του τόπου διαμονής εκείνου που

222. Γίνεται δεκτό ότι, εφόσον διάταξη νόμου προβλέπει την ειδική αιτιολόγηση ορισμένων διοικητικών πράξεων, η αιτιολογία αυτή πρέπει να περιλαμβάνεται στο σώμα της πράξης, έστω και περιληπτικώς αλλήσασφώς και εξειδικευμένως, χωρίς να είναι δυνατή η συναγωγή ή η άντλησή της από τα στοιχεία του φακέλου της υπόθεσης (: άρθρο 17 παρ.2 ΚΔιοικΔιαδ). Η αιτιολογία μπορεί να συμπληρώνεται αλλήσ όχι να αναπληρώνεται από τα στοιχεία του φακέλου. Η απλή επανάληψη των διατάξεων του νόμου, χωρίς συσχέτιση με τα συγκεκριμένα δεδομένα, καθιστά την πράξη ανατιολογήτη, ΣυμβΠλημΠατρ132/2001, Αρμ 2001, σελ.1412-1413. Βλ. επίσης ΣυμβΠλημΘεσ1225/2004, Πράξ/ΛόγΠΔ 2005, σελ. 109· ΣυμβΠλημ/Λαρ288/2001 Δικογραφία 2002, σελ. 336· και ΣυμβΠλημΠειρ678/2000, ΠοινΧρ2001, σελ. 998. Στην πράξη η αιτιολογία δίδεται επί ειδικού τυποποιημένου εντύπου, είναι συνοπτική και αποτυπώνει με στερεότυπο τρόπο την πρόβλεψη του νόμου (: π.χ. «ύποπτος φυγής»). Όπως αναφέρει ο Συνήγορος του Πολίτη «η πρακτική αυτή δεν συνιστά απλώς μία τυπική παρανομία αλλήσ μία καίρια παραβίαση των δικαιωμάτων των κρατουμένων και πλήττει την βασική αρχή της κοινωνικής επανένταξης που εξυπηρετεί ο θεσμός της άδειας», Ειδική Έκθεση 369/07/2/1-8-2008, ΠοινΔικ 706-712 (711). Όπως προβλέπει και η παράγραφος 9 της Σύστασης R (82) 16 του Συμβουλίου της Εύρώπης, κατά την οποία συνιστάται να ενημερώνεται ο κρατούμενος, στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση, για τους λόγους της άρνησης χορήγησης άδειας, ενώ η παράγραφος 10 ορίζει ότι θα πρέπει να προβλέπονται μέσα για την αναθεώρηση της άρνησης. Πάντως, η έλλειψη αιτιολογίας στο σώμα της πράξης, όταν οι σχετικές διατάξεις το ορίζουν, συνιστά παράβαση ουσιάδου τύπου, Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος (2006), Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, δωδέκατη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ.128.

223. Βλ. την απόφαση σε διαδικτυακό τόπο www.areiospagos.gr.

απολύθηκε μπορεί να διατάξει την προσωρινή σύλληψή του, ύστερα από την οποία προκαλείται αμέσως με τη νόμιμη διαδικασία η απόφαση για την ανάκληση. Σε περίπτωση οριστικής ανάκλησης, θεωρείται ότι επήλθε την ημέρα της σύλληψης. Τέλος, κατά την παράγραφο 8 του άρθρου 54 ΣωφρΚ, κρατούμενος που δεν επιστρέφει στο κατάστημα κράτησης μετά τη λήξη ή ανάκληση χορηγηθείσας άδειας, χωρίς να έχει προβεί σε έγκαιρη και ακριβή ενημέρωση και παραδεκτή δικαιολόγηση προς την υπηρεσία του καταστήματος, δεν δικαιούται νέα τακτική ή εκπαιδευτική άδεια πριν από την πάροδο ενός έτους από την επιστροφή ή σύλληψη του²²⁴. Εξάλλου, κατά την ΠλημΠειρ678/2000 και την σύμφωνη εισαγγελική πρόταση του Εισαγγελέα Γρ. Πεπόνη, το γεγονός ότι δικαιούται ο κρατούμενος που δεν επέστρεψε στο κατάστημα κράτησης μετά την λήξη ή την ανάκληση χορηγηθείσας άδειας, χωρίς να έχει προβεί σε έγκαιρη και παραδεκτή δικαιολόγηση προς την υπηρεσία του καταστήματος, να υποβάλει κατ' άρθρο 54 παρ.8 ΣωφρΚ αίτηση προς χορήγηση νέας άδειας, δεν αποστερεί το αρμόδιο Συμβούλιο της Φυλακής να εξετάσει την συνδρομή των ουσιαστικών προϋποθέσεων που απαιτούνται για την χορήγηση αυτής²²⁵.

(γ3). Προϋποθέσεις χορήγησης τακτικής άδειας

Οι προϋποθέσεις χορήγησης τακτικής άδειας διακρίνονται σε τυπικές και ουσιαστικές. Τυπικές προϋποθέσεις προβλέπει το άρθρο 55 παρ.1 ΣωφρΚ, εκ των οποίων η θετική αφορά την έκτιση ορισμένου μέρους της ποινής και η αρνητική προσαπαιτεί να μην εκκρεμεί σε βάρος του αιτούντα κρατούμενου ποινική διαδικασία για κακούργημα²²⁶. Πιο ειδικά, προσαπαιτείται

224. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στο διάστημα Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 2002 σε δείγμα 2283 κρατούμενων, οι οποίοι έλαβαν τακτική άδεια μεταξύ 1-1-2000 έως 30-6-2002 από την Ανδρική Φυλακή Κορυδαλλίου, οι καθυστερήσεις επιστροφής των αδειούχων κατηγοριοποιήθηκαν σε: α) μικρότερες των είκοσι τεσσάρων (24) ωρών που φέρουν, όμως, την ένδειξη «επέστρεψε κανονικά»· β) μεταξύ είκοσι τεσσάρων (24) και σαράντα οκτώ (48) ωρών χωρίς έγκαιρη και ακριβή ενημέρωση και παραδεκτή δικαιολόγηση προς την υπηρεσία του καταστήματος· και γ) πέραν των σαράντα οκτώ (48) ωρών που θεωρούνται ως απαρχή απόδρασης. Μόλις 7 περιπτώσεις εκ των 2283, δηλαδή σε ποσοστό 0,31%, κατέληξαν σε παραβίαση και εμπήκουν στην δεύτερη ως άνω κατηγορία καθυστερήσεων, Κουράκης-Χελιώτης (2002): 2139-2140. Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και ο αριθμός των 2283 αδειών φαίνεται μεγάλος, στην πραγματικότητα οι αδειούχοι δεν ήταν περισσότεροι από 824, Leonidas Cheliotis (2006), *Demystifying risk management: A process evaluation of the prisoners' home leave scheme in Greece*, *Crim&CrimJus* 6 (2): 163-195 (182). Αυτό συμβαίνει διότι κάποιοι κρατούμενοι δικαιούνται περισσότερες της μίας άδειες εντός ενός πλήρους έτους. Άλλωστε, καθώς η Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου την περίοδο που έλαβε χώρα η έρευνα φιλοξενούσε κρατούμενους που εξέτιαν μακροχρόνιες κυρίως ποινές κατά της ελευθερίας, ελάχιστα μάλλον θα πληρούσαν τον ελάχιστο χρόνο κράτησης που απαιτείται για την χορήγηση άδειας, ενώ σήμερα, επειδή κρατούμενοι κυρίως προσωρινά κρατούμενοι, είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι άδειες που χορηγούνται είναι αμελητέες σε σχέση με τον έγκλειστο πληθυσμό.

225. Εν προκειμένω ο αιτών κρατούμενος προσέφυγε κατά της απόφασης του Συμβουλίου της Φυλακής, που αιτιολογημένα απέρριψε το αίτημά του για χορήγηση τακτικής άδειάς του, την οποία παραβίασε παραμένοντας εκτός φυλακής έως την σύλληψή του, διότι δημιουργεί την προσδοκία ότι υπάρχει κίνδυνος φυγής του και κακή χρήση της νέας άδειας, αν αυτή του χορηγηθεί, ΠoinXp ΝΑ' (2001): 998-1000.

226. Βλ. σχετικά την ΣυμβΠλημΠειρ1237/2007, η οποία απέρριψε την προσφυγή του κρατούμενου κατά της απορριπτικής απόφασης του Πειθαρχικού Συμβουλίου για χορήγηση τακτικής άδειας, διότι εκκρεμούσε εις βάρος του ποινική διαδικασία για αξιόποινη πράξη σε βαθμό κακούργημα, ΠoinΔικ 12 (6-7): 719-720.

σε θετική βάση: α) το 1/5 της ποινής χωρίς ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής λόγω εργασίας ή τα 2/5 για κακούργημα σχετικό με τα ναρκωτικά²²⁷ ή το 1/3 τουλάχιστον του κατωτάτου ορίου που έχει ορισθεί στην περίπτωση ποινικού σωφρονισμού· β) και ως ελάχιστη διάρκεια κράτησης οι τρεις μήνες ή τα οκτώ έτη αν πρόκειται για ισόβια κάθειρξη.

Η προϋπόθεση των 2/5 ισχύει στις περιπτώσεις κρατουμένων, οι οποίοι καταδικάσθηκαν σε ποινή κάθειρξης για παράβαση των επιβαρυντικών περιστάσεων των άρθρων 23 και 23Α του ν.3459/2006, σύμφωνα με το άρθρο 21 του πρόσφατου ν.3727/2008, το οποίο μαζί με το άρθρο 18 του ίδιου νόμου υποστηρίζεται ότι τροποποιούν εν μέρει την ανεπίτρεπτη εξαίρεση που εισήγαγε το άρθρο 1 του ν.2943/2001²²⁸ και ανέτρεψε (: αδικαιολόγητα επιλεκτικά ως προς το είδος του εγκλήματος που τελήσθηκε) το καθεστώς της υπ' όρον απόλυσης των κρατουμένων για τα εγκλήματα του νόμου περί ναρκωτικών (: άρθρο 40 ΚΝΝ), αλλά και των αδειών που χορηγούνται κατά τον ΣωφρΚ²²⁹.

227. Στην ΣυμβΠλημΑμφ116/2007 έγινε δεκτή η προσφυγή του κρατουμένου κατά της απόφασης του πειθαρχικού συμβουλίου, διά της οποίας απορρίφθηκε η αίτησή του για χορήγηση τακτικής άδειας, διότι δεν παρέιχε τα εκέγγυα για σωστή χρήση αυτής, λόγω της επανειλημμένης τέλεσης αδικημάτων (: ποινικών και πειθαρχικών) σχετικών με τα ναρκωτικά. Με την κρίση του πειθαρχικού συμβουλίου συντάχθηκε και η εισαγγελική πρόταση του Αντεισαγγελέα Κ. Μπίμπη. Το αξιολόγητο της περίπτωσης αυτής είναι το γεγονός ότι στον κρατούμενο χορηγήθηκαν, ενώ συνέτρεχαν οι αρνητικοί παράγοντες που μνημονεύει η απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου, έξι τακτικές άδειες, από τις οποίες επέστρεψε κανονικά, έκτοτε απορρίφθηκαν τρεις αιτήσεις του για χορήγηση άδειας, ενώ διατηρεί καλές σχέσεις με την οικογένειά του, έχει μόνιμη κατοικία στη Σκύδρα όπου ζει η μητέρα του, η επιδείνωση της υγείας της οποίας αποτέλεσε σημαντικό λόγο για την αίτηση χορήγησης άδειας του προσφεύγοντα κρατουμένου. Τέλος, δεν βαρύνεται με πειθαρχική ποινή ούτε εκκρεμεί σε βάρος του ποινική διαδικασία σε βαθμό κακούργηματος, ΠοινΔικ 12 (6-7): 720-721.

228. Βλ. επίσης Στέργιο Αλεξιάδη (2001), Νομοθετικά ολισθήματα. Με αφορμή το ν.2943/2001 «Εκτίση ποινών εμπόρων ναρκωτικών κ.λπ.», ΠοινΔικ 4 (12): 1282 επ. και ΓνωμΕισΑΠ5/2001 (: Εισαγγελέα Διονύσιου Κατσιρέα), σύμφωνα με την οποία «ως προς το πεδίο του εφαρμογής του άρθρου 2 του ν.2943/2001 (: τροποποιήσεις στις διατάξεις περί τακτικών αδειών του Σωφρονιστικού Κώδικα), η Εισαγγελία του ΑΠ κρίνει ότι αυτό πρέπει να εφαρμοσθεί ομοιόμορφα σε όλους τους κρατουμένους, ανεξάρτητα του πότε τελήσθηκαν οι πράξεις τους, πότε καταδικάσθηκαν γι' αυτές και πότε κατέστησαν αμετάκλητες οι εις βάρος τους καταδικαστικές αποφάσεις», ΠοινΔικ 5 (1): 30.

229. Για το θέμα αυτό βλ. Κώστα Κοσμάτο (2009), Οι πρόσφατες τροποποιήσεις του Κώδικα Νόμων για τα Ναρκωτικά (Ν.3459/2006) με το Ν.3727/2008, ΠοινΔικ 12 (4): 451-458 (456) και του ίδιου (2008), Οι πρόσφατες εξεγέρσεις στις ελληνικές φυλακές. Τα αιτήματα των κρατουμένων και η απάντησή τους από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Γ' Κεφαλαίου του ν.3727/2008 σχετικά με τα «Μέτρα για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης», ΠοινΔικ 11 (12): 1509-1517 (1512), ο οποίος υποστηρίζει ότι τα μέτρα που εισάγονται με το ν.3727/2008 απαντούν μεμονωμένα και ευκαιριακά στο πρόβλημα του υπερπληθυσμού των σωφρονιστικών καταστημάτων, καθώς θεσπίστηκαν μετά τις εξεγέρσεις του Νοεμβρίου 2008 στις φυλακές της χώρας μας. Βλ. επίσης Λαμπάκη Χρήστο (2009), Παρατηρήσεις στην ΣυμβΠλημΘεσ13/2008, ΠοινΔικ 12 (6-7): 701-706 (705, ιδίως υποσημ. 19), ο οποίος υποστηρίζει ότι το πεδίο εφαρμογής του ειδικού δυσμενούς και εξαιρετικού καθεστώτος, που αφορά τον ελάχιστο χρόνο έκτισης της επιβληθείσας ποινής ως προϋπόθεση χορήγησης τακτικής άδειας, δυνάμει των άρθρων 21 και 22 ν.3727/2008, περιορίζεται, σε σχέση με την προϊσχύουσα μορφή των άρθρων 55 παρ.1 περ.1γ' και 56 παρ.1γ' ΣωφρΚ (: όπως είχαν τροποποιηθεί με το άρθρο 2 παρ.1 και 2 του ν.2943/2001), σε δύο σκέλη: α) πλέον μόνο στους καταδικασθέντες σε ποινή κάθειρξης για παράβαση του ν.3459/2006 με τις επιβαρυντικές περιστάσεις του άρθρου 23 και 23Α, και όχι σε όλους τους καταδικασθέντες σε ποινή κάθειρξης για τον ίδιο νόμο· και β) μόνο ως προς τη χορήγηση τακτικών αδειών (: άρθρο 55 ΣωφρΚ), και όχι όσον

Αν στον κατάδικο έχουν επιβληθεί περισσότερες ποινές κατά της ελευθερίας και δεν έχει γίνει προσμέτρησή τους σε μία συνολική ποινή κατά το άρθρο 94 ΠΚ, για τον υπολογισμό της ποινής που έχει εκτιθεί λαμβάνεται υπόψη το άθροισμα των επιμέρους ποινών. Συνεπώς, δεν αποτελεί αντικείμενο εκτίμησης, υπέρ ή σε βάρος του καταδίκου, το μέγεθος της εκτιθείσας ποινής και, αντίστοιχα, το εναπομείναν προς έκτιση μέρος αυτής, ούτε και υπό την έννοια της χρονικής απόστασης από το στάδιο της αποφυλάκισης και άρα της κοινωνικής επανένταξης²³⁰. Τέλος, για την χορήγηση τακτικής άδειας δεν συνηπολογίζεται η ποινή που αναστάλη, ακόμη και όταν η αναστολή εκτέλεσης χορηγήθηκε μετά τη φυλάκιση του καταδίκου²³¹, ενώ επιτρέπεται η χορήγηση τακτικής άδειας σε κρατούμενο έστω κι αν έχει ασκηθεί έφεση ή αναίρεση από τον Εισαγγελέα που θα μπορούσε να οδηγήσει σε βαρύτερη ποινή.

Η τελευταία αυτή γνώμη, που διατυπώθηκε με την ΓνωμΕισΑΠ2063/1994 (: Εισ. Ηλ. Σπυρόπουλος) υπό το καθεστώς ισχύος του ΚωδΜετΚρατ, διευκρινίζει ότι, αν μετά την έφεση ή αναίρεση επιβληθεί ποινή βαρύτερη από εκείνη, με βάση την οποία χορηγήθηκε τακτική άδεια, τότε εφόσον δεν έχει εκτιθεί το 1/5 της βαρύτερης ποινής δεν χορηγείται άδεια χωρίς να απαιτείται γι' αυτό απόφαση της επιτροπής του άρθρου 55 ν.1851/1989 (: ΚωδΜετΚρατ), αφού η έκτιση του 1/5 είναι τυπική προϋπόθεση. Αντίθετα, αν συμπληρώθηκε το 1/5 της βαρύτερης ποινής, απαιτείται απόφαση της Επιτροπής για τη χορήγηση νέας άδειας και δεν αρκεί η απόφαση του Διευθυντή, γιατί ενόψει της επιβολής βαρύτερης ποινής είναι ενδεχόμενο να μεταβλήθηκαν και περιστατικά που αναφέρονται στην προσωπικότητα του δράστη και εκτιμήθηκαν κατά την επιμέτρηση της ποινής²³².

Πιο αναλυτικά, οι ουσιαστικές προϋποθέσεις στηρίζονται στην εκτίμηση της προσωπικότητας και της εν γένει διαγωγής του κρατουμένου, με σκοπό να στοιχειοθετηθεί η πρόβλεψη για καλή χρήση της άδειας. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 55 παρ.1 ΣωφρΚ, οι τακτικές άδειες χορηγούνται, εφόσον εκτιμάται αφενός ότι δεν συντρέχει κίνδυνος τέλεσης, κατά την διάρκεια της άδειας, νέων εγκλημάτων ή κίνδυνος φυγής και αφετέρου ότι ο κρατούμενος θα κάνει καλή χρήση της άδειας του. Ο νόμος, δηλαδή, απαιτεί δικαιολογημένη προσδοκία και όχι

αφορά τις προϋποθέσεις παράτασης της έκτακτης άδειας (: άρθρο 56 ΣωφρΚ). Σε κάθε περίπτωση, όμως, η δυσμενής εξαίρεση που βασίζεται στο είδος της τελεσθείσας πράξης παραμένει.

230. Βλ. ΣυμβΠλημΠατρ132/2001 Αρμ.2001 σελ. 1412 με εισαγ. πρόταση Γ. Μπισμπίκη, η οποία έγινε δεκτή. Ο Συνήγορος του Πολίτη στην ως άνω ειδική έκθεσή του για τις άδειες εκφράζει την εκτίμηση ότι δεν θα πρέπει να λειτουργούν αρνητικά για τον κρατούμενο που ζητεί άδεια: α) ο μεγάλος χρόνος ποινής που απομένει ως τεκμήριο για την κατάγωση υποψίας φυγής (: μη επιστροφής)· β) ο περιορισμένος χρόνος παραμονής σε ορισμένο κατάστημα, ακόμη και αν δημιουργεί πραγματική δυσκολία σχηματισμού εικόνας για την προσωπικότητα του κρατουμένου, οπότε δεν θα πρέπει να λειτουργεί σε βάρος του, καθώς είναι δυνατή η αναζήτηση στοιχείων από τον ατομικό του φάκελο· και γ) διαδοχικές μεταγωγές, οι οποίες δεν μπορούν να ακυρώνουν ουσιαστικά στην πράξη –για πάντα– το δικαίωμα του κρατουμένου να λάβει άδεια.

231. Βλ. σχετικά ΓνωμΕισΑΠ9/29-7-1997 (: Αντεισαγγελέα Δ. Δωρή), ΠοινΔικ 1 (1-2): 107.

232. Βλ. Υπερ 1995, σελ. 383-387 με εν πολλοίς επιδοκιμαστικές παρατηρήσεις Μαρίας Καιάφα-Γκμπά-ντι, η οποία αξιολογεί την παρούσα γνωμοδότηση ως «προσπάθεια που καταβάλλεται για έλεγχο της εναρμόνισης των ερμηνευτικών παραδοχών της με γενικότερη ratio του θεσμού των τακτικών αδειών για μια ανθρωπιστικότερη έκτιση των ποινών, καθώς και προετοιμασία της ομαλής επανένταξης των κρατουμένων στην κοινωνία». Αναφορικά με την προσωπικότητα του κρατουμένου, που δεν είναι μέγεθος στατικό, ακόμη και αν αξιολογήθηκε κατά την επιβολή βαρύτερης ποινής, εξακολουθεί να συνιστά ένα από τα στοιχεία που βοηθούν να κριθεί αν υπάρχει κίνδυνος φυγής ή τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων.

βεβαιότητα καλής χρήσης της άδειας, διότι αφορά ένα μελλοντικό και απρόβλεπτο γεγονός, δοθέντος ότι, καίτοι ο νομοθέτης γνώριζε ότι υπάρχουν απρόβλεπτοι και αστάθμητοι παράγοντες, που δυσκολεύουν τον σχηματισμό επιτυχούς πρόγνωσης, προέκρινε να δοκιμάσει και με το μέτρο αυτό τη δυνατότητα επανόδου του κρατουμένου στον έντιμο βίο²³³. Γι' αυτό γίνεται δεκτό, σύμφωνα με την ΣυμβΠλημΘεσ27/2006, ότι η καλή διαγωγή, η συνεργασία με το προσωπικό της φυλακής, η μη τέλεση πειθαρχικών παραπτωμάτων, η πραγματοποίηση ημερομισθίων αποτελούν θετικές ενδείξεις για τη χορήγηση άδειας²³⁴.

Έτσι, σύμφωνα με το σκεπτικό της ΣυμβΠλημΠειρ1268/2007, που έκανε δεκτή την προσφυγή του αιτούντα κρατουμένου κατά της απορριπτικής λόγω προηγούμενης απόδρασής του απόφασης του πειθαρχικού συμβουλίου και χορηγήθηκε πενήθμηρη τακτική άδεια, καίτοι η αιτιολογία της προσβαλλόμενης απόφασης αναφορικά με το γεγονός της απόδρασης του αιτούντα εδράστηκε σε κατεπίγειον σήμα της Υποδιεύθυνσης Μεταγωγών των Δικαστηρίων Αθηνών, από κανένα στοιχείο δεν προέκυψε ότι για τη συμπεριφορά του αυτή ακολούθησε η ποινική του δίωξη ή ότι αυτός καταδικάσθηκε για την αξιόποινη πράξη της απόδρασης κρατουμένου. Επιπλέον, μεσολάβησε διαγραφή της πειθαρχικής τιμωρίας του, επέδειξε εν γένει κατά τη διάρκεια της κράτησής του καλή διαγωγή, είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας, εκδηλώνει ενδιαφέρον για τα κοινά και παρά τα τελεσθέντα αδικήματα απολαύει αποδοχής και μεγάλης εκτίμησης από το κοινωνικό του περιβάλλον. Παράλληλα, εμπνέει το σεβασμό στους συγκαταρούμενους του, διότι μάχεται για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης στις φυλακές, ενώ οι σχέσεις του με την οικογένειά του, η οποία αποτελείται από τη σύζυγό του και τα τέσσερα ανήλικα τέκνα του, θεμελιώνονται σε αμοιβαία αγάπη και επιθυμία για νέα αρχή. Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν ενδείξεις ότι ο προσφεύγων κατά τη διάρκεια της άδειάς του δεν θα τελήσει νέα αδικήματα, ενώ δεν συντρέχουν λόγοι, οι οποίοι μπορούν να δικαιολογήσουν την προσδοκία ότι υπάρχει κίνδυνος φυγής του και ότι δεν θα κάνει καλή χρήση της άδειάς του²³⁵. Αντίθετη ήταν η εισαγγελική πρόταση του εισαγγελέα Σ. Στεφάνου, ο οποίος δέχθηκε ως αιτιολογημένη την απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου, καθώς μεσολάβησε απόδραση του κρατουμένου, συνεπεία της οποίας ο αιτών κρατούμενος έμεινε εκτός φυλακής μέχρι την εκ νέου σύλληψή του δεκατρία χρόνια και δέκα μήνες περίπου μετά.

Συνεπώς, κατά το άρθρο 55 παρ.1 εδάφιο τελευταίο ΣωφρΚ, εκτιμάται: i) η προσωπικότητα του καταδίκου και η εν γένει συμπεριφορά του μετά την τέλεση της πράξης, κατά την διάρκεια της κράτησης, σε συνδυασμό με το άρθρο 69 παρ.2 ΣωφρΚ²³⁶, και κατά τη διάρκεια των αδειών που του έχουν χορηγηθεί· ii) η ατομική, επαγγελματική και κοινωνική κατάσταση

233. Βλ. ΣυμβΠλημΠατρ71/2003 Πραξ/ΛογΠΔ 2003 σελ. 116.

234. Βλ. ΠοινΔικ 9 (7): 748.

235. Αντίθετη ήταν η εισαγγελική πρόταση του εισαγγελέα Σ. Στεφάνου, ο οποίος δέχθηκε ως αιτιολογημένη την απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου, καθώς μεσολάβησε απόδραση του κρατουμένου, συνεπεία της οποίας ο αιτών κρατούμενος έμεινε εκτός φυλακής μέχρι την εκ νέου σύλληψή του δεκατρία χρόνια και δέκα μήνες περίπου μετά. Βλ. ΠοινΔικ 12 (6-7): 717-719.

236. Το άρθρο 69 ΣωφρΚ, που προβλέπει τις πειθαρχικές ποινές, ορίζει στην παράγραφο 2 ότι οι βαθμοί ποινής λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του κρατουμένου και ιδίως στις περιπτώσεις της υπό όρο απόλυσης, της χορήγησης άδειας, του ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής και άλλων ευεργετικών μέτρων. Ειδικότερα, για την έρευνα της προσωπικότητας οποιουδήποτε ανθρώπου πρέπει να χρησιμοποιείται μια μεγάλη ποικιλία πληροφοριών που τον αφορούν. Όπως υποστηρίζεται, τέτοιες πληροφορίες, κατά κανόνα, μπορούν να αντληθούν από την ατομική, επαγγελματική και κοινωνική κατάσταση του ίδιου και της οικογένειάς του. Με παρόμοιο τρόπο γίνεται, άλλωστε, σύμφωνα με το άρθρο 79 ΠΚ παρ.3

του ίδιου και της οικογένειάς του, καθώς και οι τυχόν οικογενειακές του υποχρεώσεις²³⁷. iii) η ωφέλεια, την οποία μπορεί να έχει για την προσωπικότητα του καταδίκου και τη μελλοντική του εξέλιξη η λήψη μέτρων για τη σταδιακή επάνοδό του σε καθεστώς πλήρους ελευθερίας.

Δεν αξιολογούνται, πιο αναλυτικά, το είδος του εγκλήματος ανά έννομο αγαθό, η βαρύτητα του ή και ειδικότερα στοιχεία αυτού, όπως π.χ. ο τρόπος τέλεσης. Διότι τα κριτήρια του άρθρου 53 του ΚωδΜετΚρ, το οποίο προέβλεπε ρητά ότι «λαμβάνονται υπόψη ιδίως α) το είδος και η βαρύτητα της πράξης που έχει τελήσει ο κατάδικος, β) η υποτροπή και η καθ' έξη τέλεση εγκλημάτων [...]», καταργήθηκαν με το άρθρο 2 του ν.2145/1993. Η εκτίμηση του εγκλήματος για την χορήγηση άδειας προσκρούει, σύμφωνα με την ειδική ως άνω έκθεση του Συνηγούρου του Πολίτη για τις άδειες, στην απαγόρευση δεύτερης αξιολόγησης του ίδιου στοιχείου, αφού αυτό αξιολογήθηκε κατά την επιμέτρηση της ποινής. Το έγκλημα του κρατούμενου, η βαρύτητα του οποίου δεν μπορεί να μεταβληθεί, δεν μπορεί να αποκλείσει κάποιον από τη λήψη τακτικής άδειας, οπότε δεν μπορεί να θεμελιώσει λόγο απόρριψης αιτήματος τακτικής άδειας²³⁸.

Ως εκ τούτου, στην απόφαση ΣυμβΠλημΠειρ325/2009 κρίθηκε ότι η δεύτερη κατά σειρά απόρριψη της αίτησης χορήγησης τακτικής άδειας στον αιτούντα κρατούμενο έπασχε αιτιολογίας, διότι δεν αξιολογήθηκε το γεγονός ότι ο αιτών, μνηστευμένος και πατέρας ενός ανήλικου αγοριού, κατά τη διάρκεια της κράτησής του δεν έχει τιμωρηθεί πειθαρχικά, έχει επιδείξει καλή διαγωγή, υπακούει στους σωφρονιστικούς κανόνες και έχει εργασθεί εντός της φυλακής, ενώ περαιτέρω δήλωσε ότι, σε περίπτωση που του χορηγηθεί η άδεια, θα διαμείνει στην πατρική του οικία, όπου ζουν μόνιμα οι γονείς του μαζί με τη μνηστή του και το ανήλικο παιδί του. Αντίθετα, η ΣυμβΠλημΤρικ84/2009 έκρινε ως ορθή και αιτιολογημένη την απόρριψη της δεύτερης συνεχόμενης αίτησης του κρατούμενου αιτούντα, καθώς, καίτοι συγκέντρωνε τις απαιτούμενες τυπικές προϋποθέσεις για την χορήγηση άδειας, εκτιμήθηκε ότι κατά την χρονική στιγμή της εξέτασης της αίτησης από το Πειθαρχικό Συμβούλιο στις 20-1-2009 υπήρχε αυξημένος κίνδυνος

η εκτίμηση της προσωπικότητας κατά την επιμέτρηση της ποινής, Λαμπάκης Χρήστος (2009), Παρατηρήσεις στον ΣυμβΠλημΘεσ13/2008, ΠοινΔικ 12 (6-7): 701-706 (705).

237. Σχετική είναι η ΓνωμΕισΕφΑθ1/2001 (: Αντεισαγγελέα ΑΠ Λάμπρου Καράμπελα), ΠοινΔικ 4 (6): 612.

238. Παναγιώτης Μπρακουμάτσος (2002), Ο θεσμός της χορήγησης άδειας σε κρατούμενους κατά το ν.2776/1999. Θεωρία και Πράξη, ΠοινΔικ 5 (11): 1193-1196 (1195), ο οποίος διατυπώνει, πιο ειδικά, την θέση ότι για την αξιολόγηση αιτήσεων κρατούμενων, στους οποίους έχουν επιβληθεί δις ή τρις ισόβια με την αυτή απόφαση, έχει κριθεί ότι για την χορήγηση της τακτικής άδειας αρκεί το διάστημα των οκτώ ετών (: ΓνωμΕισΑΠ7/1993 Αντεισαγγελέα Γεωργίου Λαμπίρη, ΠοινΧρ ΜΓ', σελ. 1329-1330). Στην περίπτωση που έχει ασκηθεί έφεση από τον Εισαγγελέα κατά της πρωτόδικης καταδικαστικής απόφασης, με σκοπό την επιβολή βαρύτερης ποινής, γίνεται δεκτή η χορήγηση άδειας στον κρατούμενο, εφόσον συντρέχουν οι τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις, καθώς το άρθρο 55 ΣωφρΚ δεν θέτει ως προϋπόθεση για την χορήγηση άδειας και την τηλεσιδικία ή το αμετάκλητο της ποινής αλλὰ μόνο την κράτηση βάσει αυτής (: ΓνωμΕισΑΠ2063/1994, Αντεισαγγελέα Ηλία Σπυρόπουλου, ΠοινΧρ ΜΔ', σελ. 1319-1321). Στην περίπτωση που έχει διαγραφεί μία πειθαρχική κύρωση, αλλὰ σε βάρος του κρατούμενου έχει επιβληθεί ποινή για το ίδιο παράπτωμα, π.χ. για απόδραση, η χορήγηση της άδειας εναπόκειται στην κυριαρχική κρίση του Συμβουλίου, εφόσον η επικινδυνότητα φυγής του κρατούμενου είναι ορατή (: ΕγκΥπΔικ3069/1994). Ως προς τον προσωρινά μεταγόμενο την αρμοδιότητα για την χορήγηση άδειας έχει η επιτροπή του καταστήματος, στο οποίο εκτίει την ποινή του, και όχι εκείνο όπου φιλοξενείται προσωρινά λόγω της μεταγωγής. Κατά τον υπολογισμό του ελάχιστου ποσοστού της ποινής που εκτίεται δεν λαμβάνεται υπόψη εκείνη η ποινή, για την οποία είχε μεν φυλακισθεί ο αιτών, πήλη όμως αποφυλακίσθηκε τυπικά διότι αναστάλη, καθώς δεν θεωρείται εκτιμώμενη ποινή (: ΓνωμΕισΑΠ9/1997).

να προτιμήσει ο κρατούμενος κρυπτόμενος να αποφύγει την άμεση εκτέλεση του υπολοίπου της ποινής του που είναι μεγάλο, δεδομένου ότι η ποινή του θα έληγε στις 24-12-2013²³⁹. Ο κίνδυνος μη επιστροφής στον χώρο κράτησης, που εμφανίζεται πιθανότερος στις περιπτώσεις των αλληλοδαπών κρατουμένων, συνοδεύει τον στόχο της ελαχιστοποίησης αυτής της πιθανότητας κατά την εξέταση εκάστου αιτήματος χορήγησης τακτικής άδειας²⁴⁰.

(γ4). Ειδικότερες περιπτώσεις αδειών

Ειδικότερα, ως προς τις προϋποθέσεις χορήγησης εκπαιδευτικής άδειας, όπως ορίζει η Συμβπληθμεσ13/2008, γίνεται δεκτό ότι η παραπομπή του άρθρου 58 παρ.1 εδ.β' ΣωφρΚ στο άρθρο 55 παρ.1 περ.γ' ΣωφρΚ δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως αναλογική εφαρμογή των εκεί προβλεπόμενων τυπικών προϋποθέσεων όσον αφορά τον ελάχιστο χρόνο έκτισης της επιβληθείσας ποινής, δηλαδή ως επιπλέον τυπικές προϋποθέσεις από αυτές που ορίζονται στο άρθρο 58 παρ.1 και 2 ΣωφρΚ, αλλά ως ρητή παραπομπή μόνο στις ουσιαστικές προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για τη χορήγηση της εκπαιδευτικής άδειας, μετά από εκτίμηση των εκεί αναφερόμενων στοιχείων²⁴¹. Υπέρ αυτής της θέσης τίθεται και το έγγραφο ΕισΠρΑθ54979/2007 (: Ανεισαγγελία Ιωάν. Νικόλη), που προβλέπει ότι μπορεί να χορηγηθεί εκπαιδευτική άδεια και σε προσωρινά κρατούμενο, με τη σύμφωνη γνώμη που οργάνου που διέταξε την προσωρινή κράτηση²⁴². Θα πρέπει, περαιτέρω, να επισημανθεί ότι, επειδή το ζήτημα των εκπαιδευτικών αδειών κρατουμένων στις στρατιωτικές φυλακές δεν ρυθμίζεται νομοθετικά, καθώς δεν έχει ακόμη εκδοθεί η κοινή υπουργική απόφαση που να ρυθμίζει την σχετική διαδικασία, εφαρμόζονται αναλογικά οι περί εκπαιδευτικών αδειών διατάξεις του ΣωφρΚ, σύμφωνα με την ΓνωμΕισΑναθΔικ1410/2003 (: Εισαγγελέας Αντώνιος Μπελιαντώνας)²⁴³. Τέλος, όπως προβλέπεται στο άρθρο 58 παρ.2 ΣωφρΚ, δεν χορηγείται εκπαιδευτική άδεια για σπουδές σε εκπαιδευτικό ίδρυμα κατώτερης βαθμίδας από αυτό, στο οποίο έχει ήδη σπουδάσει ο ενδιαφερόμενος, ενώ η εκπαιδευτική άδεια μπορεί να ανακληθεί, σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 58 ΣωφρΚ, αν: α) ο αδειούχος τιμωρηθεί για πειθαρχικά παραπτώματα των κατηγοριών Α' και Β' του άρθρου 68 ΣωφρΚ· β) η συνέχιση της άδειας δημιουργεί σοβαρές υπόνοιες για τέλεση νέων εγκλημάτων· και γ) ο κρατούμενος κάνει κακή χρήση της άδειας. Ως κακή χρήση της άδειας θεωρείται ιδίως η πλημμελής παρακολούθηση ή η κακή επίδοση στις σπουδές του²⁴⁴.

239. Βλ. τις δύο αυτές αποφάσεις σε: ΠοινΔικ 12 (6-7): 714-717.

240. Leonidas Cheliotis (2005), The prison furlough programme in Greece: Findings from a research project in the Male Prison of Korydallos, PunSoc 7 (2): 201-215 (208).

241. Αντίθετη η εισαγγελική πρόταση Κ. Κηλιάμα, ΠοινΔικ 12 (6-7): 698-701, όπου και συναφείς παρατηρήσεις Χρήστου Λαμπάκη, σελ. 701-706.

242. Δηλαδή για την περίπτωση ληστείας κατά συναυτουργία ο Πρόεδρος Εφετών κατ' άρθρο 20 παρ.3 ν.663/1977, ΠοινΔικ 10 (3): 300.

243. Αναλυτικά η γνωμοδότηση σε: ΠοινΔικ 7 (3): 298-299. Έτσι, σε πρώτο βαθμό αποφασίζει Τριμελής Επιτροπή, αποτελούμενη από τον Εισαγγελέα του αρμόδιου Στρατοδικείου ως πρόεδρο, τον Διοικητή του Καταστήματος Κράτησης και έναν κοινωνικό λειτουργό της φυλακής, ενώ σε δεύτερο βαθμό αποφαινεται το δικαστικό συμβούλιο του Στρατοδικείου του τόπου έκτισης της ποινής.

244. Σύμφωνα μάλιστα με την διάταξη της παραγράφου 14 της Σύστασης R (89) 12 του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εκπαίδευση στη φυλακή, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 13-10-

Επιπροσθέτως, μπορεί να χορηγηθεί, με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού, έκτακτη άδεια εξόδου κατ' ανώτατο όριο 24 ωρών, έστω και αν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την χορήγηση τακτικής άδειας, προς εκπλήρωση οικογενειακών υποχρεώσεων (: άρθρο 57 παρ.1 και 2 εδ.α' Σωφρκ). Την έκτακτη άδεια μπορεί να χορηγήσει προσωπικά και ο διευθυντής του καταστήματος, ο οποίος ενημερώνει αμέσως τον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό, προκειμένου να παρευρεθεί στην κηδεία συζύγου ή συγγενούς μέχρι και δεύτερου βαθμού ή/και να επισκεφθεί τα πρόσωπα αυτά σε κατεπείγουσες κρίσιμες καταστάσεις της υγείας τους, κατά το άρθρο 57 παρ.2 Σωφρκ²⁴⁵. Τέλος, προς ενίσχυση της προνοιακής μεταχείρισης του κρατούμενου, προκειμένου ο κρατούμενος να μην στερηθεί του δικαιώματός του να λάβει έκτακτη άδεια, αλλήλ και για λόγους δημόσιας τάξης και ασφάλειας προβλέπεται στην παράγραφο 4 του άρθρου 57 η ασφαλής συνοδεία κατά τη διάρκεια της άδειας²⁴⁶.

Ενόψει των εγγενών του σωφρονιστικού συστήματος δυσκολιών για την εγγύηση του σεβασμού των δικαιωμάτων των κρατουμένων στην προστασία της οικογενειακής τους ζωής, η Επιτροπή και το Δικαστήριο αναγνωρίζουν στον τομέα αυτό ένα σημαντικό περιθώριο εκτίμησης στα συμβαλλόμενα κράτη, όπως ήδη αναπτύχθηκε ανωτέρω. Έτσι, για παράδειγμα, η Επιτροπή εκτίμησε ότι η απαγόρευση χορήγησης άδειας σε κρατούμενο που κρατείτο σε σωφρονιστικό κατάστημα του Ηνωμένου Βασιλείου, προκειμένου να επισκεφθεί την οικογένειά του στις Μπαχάμες, απ' όπου είχε μεταχθεί στο Ηνωμένο Βασίλειο δυνάμει αποικιακής συμφωνίας, ήταν δικαιολογημένη. Διότι η πρόβλεψη της Σύμβασης περί προστασίας της οικογένειας δεν συνεπάγεται κατοχύρωση ενός θετικού δικαιώματος των κρατικών αρχών να καλύπτουν οικονομικά τις επισκέψεις των μελών της οικογένειας του κρατούμενου, που μετακινούνται από τον τόπο κατοικίας τους προς τον τόπο έκτισης της ποινής του τελευταίου, ούτε και κανενός δικαιώματος του κρατούμενου να εκτίει την ποινή του σε συγκεκριμένο μέρος (: *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-7-1974 dec.).

Επίσης, δεν συνιστά αθέμιτο περιορισμό του άρθρου 8 ΕΣΔΑ η άρνηση των σωφρονιστικών αρχών να χορηγήσουν στον κρατούμενο έκτακτη άδεια, προκειμένου να παραστεί στην κηδεία

1989 κατά την 429η συνάντηση των εκπροσώπων τους, «οποτεδήποτε είναι δυνατόν, θα πρέπει να επιτρέπεται στους κρατούμενους να συμμετέχουν σε εκπαίδευση έξω από τη φυλακή».

245. Βλ. σχετικά ΓνωμΑντεισΠρωτΧαηκ75/7-3-1995 (: Αντεισαγγελία Γρ. Πεπόνη), ΠοινΧρ ΜΕ' (1995): 377-378, σύμφωνα με την οποία χορηγήθηκε, κατ' άρθρο 558 ΚΠΔ, ολιγόωρη άδεια εξόδου από τη φυλακή σε κρατούμενο, ο οποίος εξέτιε ποινή ισόβιας κάθειρξης, προκειμένου να επισκεφθεί τον νοσηλευόμενο πατέρα του, που υπέστη εγκεφαλικό επεισόδιο, συνεκτιμώμενης της προγενέστερης καλής χρήσης των τακτικών αδειών που είχε λάβει στο παρελθόν. Η διάταξη του άρθρου 558 ΚΠΔ καταργήθηκε με το άρθρο 21 παρ.3 περ.γ' του ν.2331/1995. Αλλήλσπε, η προκείμενη γνωμοδότηση είχε κρίνει ως αναθεωρητέα την διάταξη του άρθρου 558 ΚΠΔ στο μέτρο που απαγόρευε την ικανοποίηση αντίστοιχου αιτήματος, όταν το υπόλοιπο της ποινής του καταδικασθέντος για κακούργημα υπερέβαινε την πενταετία, όπως εν προκειμένω, και θα έπρεπε να προσαρμοσθεί στην τότε ισχύουσα διάταξη του άρθρου 53 ΚωδΜετΚρ.

246. Σχετικά με τις επισκέψεις προέβλεπε το ταυτόσημο περιεχομένου άρθρο 50 ΚωδΜετΚ, οι έκτακτες άδειες κατά το άρθρο 52 παρ.4 ρυθμιζόνταν από το τότε άρθρο 558 ΚΠΔ, η οικογενειακή κατάσταση του κρατούμενου λαμβανόταν υπόψη για την χορήγηση τακτικής άδειας (: άρθρο 53 παρ.2 περ.δ'), ενώ στο άρθρο 79 παρ.1 ΚωδΜετΚ προβλεπόταν η μεταγωγή για οικογενειακούς λόγους. Το άρθρο 86 παρ.1 Σωφρκ 1967 προέβλεπε επισκέψεις κατιόντων και ανιόντων ανεξαρτήτως βαθμού και λοιπών συγγενών εξ αίματος και εξ αγχιστείας μέχρι του τετάρτου βαθμού και του συζύγου, ενώ υπήρχε διάκριση καταδίκων, υποδίκων και κρατουμένων διά χρέν ως προς τα δικαιώματα επισκεψιμότητας. Δεν προβλεπόταν ο θεσμός των αδειών.

ενός συγγενικού του προσώπου, διότι υπαγορεύθηκε από λόγους προστασίας της δημόσιας ασφάλειας λόγω της επικινδυνότητας του κρατουμένου (: *K.P.T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-10-1972 dec.)²⁴⁷. Την ίδια θέση διατύπωσε το ΕΔΔΑ επί αντίστοιχων πραγματικών περιστατικών και στην απόφαση *Marincola και Sestito κατά Ιταλίας* της 25-11-1999 (dec.), ενώ συμπλήρωσε την θέση του αυτή στην απόφαση *Georgiou κατά Ελλάδας* της 13-1-2000 (dec.), στην οποία δήλωσε ότι το δικαίωμα χορήγησης άδειας δεν είναι απεριόριστο. Αντίθετα, όπως νομολόγησε το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 37 και 39 της απόφασής του *Ploski κατά Πολωνίας* της 12-11-2002, η άρνηση των σωφρονιστικών αρχών να επιτρέψουν στον προσφεύγοντα να παραστεί στην κηδεία της μητέρας του αρχικά και έπειτα από ένα μήνα και στην κηδεία του πατέρα του, έστω και με την συνοδεία αστυνομικών οργάνων, δεν δικαιολογείται: α) από την φύση του σε βάρος του καταγνωσθέντος αδικήματος, καθώς δεν επρόκειτο για έγκλημα βίας, που ενδεχομένως θα έθετε ζητήματα επικινδυνότητάς του, αλλιά για κλοπή· β) από το διακύβευμα, δηλαδή το να παραστεί στις κηδείες και των δύο γονιών του, που επικρατούσε έναντι των οικονομικής, ηθικής και ηθικής φύσης λόγων που προέβλεπε το συμβαλλόμενο κράτος περί αυξημένων δαπανών για τις συνοδευόμενες άδειες των κρατουμένων και περί έλλειψης αστυνομικών και σωφρονιστικών υπαλλήλων· γ) από τη νομοθετική πρόβλεψη εναλλακτικών μέτρων, όπως οι συνοδευόμενες άδειες· και δ) από το γεγονός ότι δεν συνέτρεχαν επιτακτικοί λόγοι. Αν και το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι ασκεί περιορισμένο έλεγχο ενόψει του περιθωρίου εκτίμησης, έκρινε ότι στην προκείμενη περίπτωση το εναγόμενο κράτος παραβίασε το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

(δ). Δικαίωμα τεκνοποίησης

Στην απόφαση της Επιτροπής *E.L.H. και P.B.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1997 (dec.) το Δικαστήριο έκρινε ότι η άρνηση των σωφρονιστικών αρχών στο αίτημα των προσφευγόντων, να συνυφραστούν ερωτικά εντός του χώρου κράτησης, με σκοπό την τεκνοποίηση, που για τους αιτούντες λόγω των καθολικών θρησκευτικών τους πεποιθήσεων συνιστούσε προσβολή του θρησκευτικού τους προσανατολισμού, επέφερε καταρχήν παραβίαση του δικαιώματος να γίνεται σεβαστή η οικογενειακή ζωή τους, σύμφωνα με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Εντούτοις, στη δεδομένη χρονική περίοδο, θα έπρεπε να θεωρηθεί ως δικαιολογημένη η επέμβαση στο δικαίωμα αυτό για λόγους πρόληψης του εγκλήματος και διατήρησης της τάξης στο σωφρονιστικό κατάστημα, όπως προβλέπει η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8 της Σύμβασης²⁴⁸. Την ίδια θέση επανέλαβε η Επιτροπή και στην απόφαση *G.S. and R.S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-1991 (dec.), όπου κρίθηκε το αίτημα κρατουμένου για πραγματοποίηση εξωσωματικής γονιμοποίησης.

Το δικαίωμα τεκνοποίησης με τεχνητή γονιμοποίηση εξετάσε το ΕΔΔΑ στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007²⁴⁹. Ο προσφεύγων, ο

247. Donna Gomien-David Harris-Leo Zwaak (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 400-401.

248. Βλ. και Stephen Livingstone (2000), Prisoners' Rights in the Context of the European Convention on Human Rights, PunSoc 2 (3): 309-324 (318).

249. Βλ. την απόφαση σε: E.H.R.R. 2008, 46 (5): 927-956 και E.H.R.L.R. Issue 2, 2008, σελ. 282-285. Σημαντικές, επίσης, οι παρατηρήσεις του Steve Foster (2007), Prisoner's Rights Under Threat: Do Prisoners

οποίος εξέτιε ποινή ισόβιας κάθειρξης για ανθρωποκτονία και ήταν παντρεμένος με πρώην κρατούμενη από το 2001, ζήτησε άδεια από τη φυλακή, ώστε να προχωρήσει σε πραγματοποίηση τεχνητής γονιμοποίησης. Η προθεσμία απόκτησης τέκνου εξήπνεε το 2009, οπότε εκείνος θα αποφυλακίζοταν και η γυναίκα του θα γινόταν 51 ετών, ηλικία πέρα από την οποία κρίνεται ιατρικά απαγορευμένη η υποβολή ενός ατόμου σε εξωσωματική γονιμοποίηση. Το Υπουργείο Εσωτερικών αρνήθηκε να επιτρέψει την εξωσωματική γονιμοποίηση, με την αιτιολογία ότι η σχέση των δύο συζύγων δεν είχε δοκιμασθεί στον έξω κόσμο, ότι ο προσφεύγων θα αδυνατούσε να λάβει μέρος στη ζωή του παιδιού του λόγω της μακρόχρονης ποινής που εξέτιε και ότι η ανοχή τεκνοποίησης ενός της φυλακής θα συναντούσε την ανησυχία της κοινής γνώμης μπροστά στο ενδεχόμενο καταστρατήγησης των τιμωρητικών και προληπτικών στοιχείων της ποινής²⁵⁰.

Το ΕΔΔΑ δέχθηκε, στις σκέψεις 75 και 76, ότι η απαγόρευση πραγματοποίησης τεχνητής γονιμοποίησης συνιστά καταρχήν παραβίαση του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, στην οποία εμπεριέχεται το δικαίωμα του ατόμου να γίνει γονέας (: *Evans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-4-2007, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 71-72). Έτσι, κάθε περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να αιτιολογείται σε συνάρτηση με τις ειδικότερες περιπτώσεις της εκάστοτε εξεταζόμενης περίπτωσης. Επιπλέον, δε, σε κανένα σημείο της Σύμβασης δεν επιτρέπεται η ανοχή και η ευρύτητα του πνεύματος, ως αναγνωριστικά στοιχεία της δημοκρατικής κοινωνίας, να συνηγορούν υπέρ της αυτόματης κατάργησης των δικαιωμάτων των κρατουμένων με βάση το τι ενδεχομένως θα προσβάλλει την κοινή γνώμη. Η εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης, εξάλλου, προς το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης σχετίζεται με την αντεγκληματική πολιτική, με την οποία έχει εισαχθεί ως στόχος της ποινής και η κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου.

Στην ίδια διαπίστωση προχώρησαν και οι επικριτές της νομοθεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου, που απαγορεύει την ερωτική συνεύρεση των κρατουμένων σε συνάρτηση κυρίως με το δικαίωμα της αναπαραγωγής τους, με αφορμή την προγενέστερη της Dickson (: *Dickson v. Premier Prison Service Ltd*, 2004) απόφαση *Mellor [: R. (on the application of Mellor) v. Secretary of State for the Home Department*, 2001], η οποία συντάχθηκε με την ορθότητα της απαγόρευσης πρόσβασης του αιτούντα στην παροχή τεχνητών μέσων αναπαραγωγής. Οι πολέμιοι των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων αλλή και των σύμφωνων με αυτές δικαστικών αποφάσεων επανέλαβαν την θέση της Βουλής των Λόρδων στην απόφαση *Raymond v. Honey* του 1983, σύμφωνα με την οποία «a convicted prisoner ... retains all civil rights which are not taken away expressly or by necessary implication». Επίσης, αποδοκιμάζουν τις θέσεις που παρουσιάστηκαν και στο πλαίσιο των ισχυρισμών της βρετανικής κυβέρνησης ενώπιον του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4-12-2007, τις οποίες είχαν αρθρώσει στην Mellor case, ότι δηλαδή τίθενται ηθικά ζητήματα τόσο σε σχέση με τον σκοπό της ποινής που δίνουν τροφή στην ανησυχία της κοινής γνώμης, ιδίως όταν η άδεια για πραγματοποίηση τεχνητής γονιμοποίησης ζητείται να χορηγηθεί

Retain Their Democratic Rights?, JoP 171 (9): 156-158 (157-158).

250. Η αρχική απόφαση του Τετάρτου Τμήματος του ΕΔΔΑ *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-4-2006, πριν εισαχθεί η υπόθεση στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, συντασσόταν με αυτές τις θέσεις της Κυβέρνησης, ενώ η μεταγενέστερη μεταστροφή της θέσης του ΕΔΔΑ υπέρ του κρατουμένου απολαμβάνει ιδιαίτερη αποδοκίμασις από το βρετανικό νομικό κατεστημένο, Steve Foster (2008), *The Right to Family Life, Prisoners' Rights and the European Convention on Human Rights*, JoP 6 (172): 76-78.

για λόγους ισότητας με τους άνδρες και σε άγαμη γυναίκα που επιθυμεί να τεκνοποιήσει και να προχωρήσει στην δημιουργία μονογονεϊκής οικογένειας, ενώ δεν παραβλέπεται η συνεκτίμηση της ευημερίας και του συμφέροντος του παιδιού²⁵¹. Τέλος, προς επίρρωση της θέσης αυτής, γίνεται επίκληση της παραγράφου 62 της απόφασης *Stubbings και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1996, όπου τονίζεται η σημασία της θετικής υποχρέωσης αποτελεσματικής προστασίας της ιδιωτικής ή της οικογενειακής ζωής²⁵².

Επιπροσθέτως, όπως αναγνωρίζει το ΕΔΔΑ στην παράγραφο 81 της εξεταζόμενης απόφασης, περισσότερα από τα μισά συμβαλλόμενα κράτη επιτρέπουν τις συζυγικές συνευρέσεις των κρατουμένων, υπό διάφορους περιορισμούς, γεγονός που καθιστά περιττή την υποχρέωση των αρχών να παράσχουν πρόσθετες διευκολύνσεις για τεχνητή γονιμοποίηση. Ωστόσο, ενώ το Δικαστήριο έχει εκφράσει την επιδοκιμασία του για την εξέλιξη σε μερικές Ευρωπαϊκές χώρες περί το θέμα των συζυγικών συνευρέσεων, εμμέσως παραδέχθηκε ότι δεν έχει προχωρήσει στην ερμηνευτική της Σύμβασης αποδοχή σχετικής πρόβλεψης, δοθείσης της αναγνωρισμένης προτεραιότητας του περιθωρίου εκτίμησης. Καθώς καμία στάθμιση μεταξύ του δημοσίου και του ιδιωτικού συμφέροντος δεν έλαβε χώρα εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, λαμβανομένου υπόψη ότι οι εθνικές αρχές αναγνώρισαν ότι η τεχνητή γονιμοποίηση ήταν η μόνη ρεαλιστική ελπίδα των προσφευγόντων για να αποκτήσουν παιδί, διότι ο χρόνος αποφυλάκισης του πρώτου ταυτιζόταν με την τελευταία δυνατή περίοδο τεκνοποίησης της δεύτερης. Άρα, το ζήτημα ήταν ζωτικής σημασίας για τους προσφεύγοντες. Τέλος, κρίθηκε ότι η παραβίαση του άρθρου 8 παρ.2 ΕΣΔΑ δεν συνεπιφέρει παραβίαση και του άρθρου 12 ΕΣΔΑ.

Θα πρέπει, βέβαια, να λάβουμε υπόψη μας, στην περίπτωση των γυναικών κρατουμένων, ότι σημαντικός παράγοντας της τεκνοποίησης είναι η καλή αναπαραγωγική υγεία τους, καθώς μεγάλο ποσοστό έγκλειστων γυναικών συλλαμβάνονται για πορνεία ή χρήση ναρκωτικών ουσιών, πράξεις με τις οποίες συνδέονται μεταδιδόμενα νοσήματα που φθείρουν την αναπαραγωγική ικανότητα των γυναικών, ιδίως εάν έχουν σεξουαλική προέλευση λόγω εκπόρευσης. Ως εκ τούτου κρίνεται πλέον επιβεβλημένο να διέρχονται προληπτικού εισαγωγικού της κράτησης ελέγχου²⁵³.

(ε). Η μητρότητα κατά την κράτηση

Αναφορικά με την προστασία της μητρότητας προβλέπεται, καταρχήν, δυναμική αναβολή εκτέλεσης ποινής, κατά το άρθρο 556 περ.δ΄ ΚΠΔ²⁵⁴, ενώ με την άσκηση του γονεϊκού δι-

251. Helen Codd (2006), *Regulating Reproduction: Prisoners' Families, Artificial Insemination and Human Rights*, E.H.R.L.R. Issue 1, σελ. 39-48 (43-45).

252. Pollybeth Proctor (2003), *Procreating from Prison: Evaluating British Prisoners' Right to Artificially Inseminate Their Wives under the United Kingdom's New Human Rights Act and the 2001 Mellor Case*, G.A.J.INT'L & COMP.L. 31, σελ. 459-492 (485).

253. John Clark (2006), *Reproductive Health among Incarcerated Women*, in: Ronald Braithwaite-Kimberly Jacob Arriola-Cassandra Newkirk (eds.), *Health Issues among Incarcerated Women*, New Brunswick-New Jersey-London: Rutgers University Press, σελ. 181-190 (182-183).

254. Συναφής ρύθμιση εισήχθη στον γαλλικό ΚΠΔ ως άρθρο 729-3 CPP (: Code de procedure pénale) με το νόμο της 5ης Ιουνίου 2000 που αφορούσε την αποκαλούμενη «γονική απόλυση υπό όρους» (: «la liberation conditionnelle parentale») για τους γονείς τέκνων ηλικίας μικρότερης των δέκα ετών, η οποία απο-

καιώματος στο περιβάλλον της φυλακής συνδέεται η διάταξη του άρθρου 13 παρ.3 ΣωφρΚ. Το άρθρο 13 ΣωφρΚ αφορά την κράτηση γυναικών κρατούμενων και τελεί σε συμφωνία με το άρθρο 11 παρ.1 ΣωφρΚ, σύμφωνα με το οποίο οι κρατούμενοι διακρίνονται σε κατηγορίες, με σκοπό την εξειδίκευση της μεταχείρισής τους κατά τις ανάγκες που επιβάλλει η πραγματική ή νομική κατάστασή τους²⁵⁵. Προβλέπεται ειδικός χώρος του καταστήματος ή τμήματος, στο οποίο κρατούνται, που διαμορφώνεται κατάλληλα για τη διαβίωση κρατούμενων μητέρων με τα παιδιά τους. Τα παιδιά παραμένουν στη φυλακή μέχρι την ηλικία των τριών ετών, με την συμπλήρωση των οποίων εισάγονται σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας που λειτουργούν υπό την εποπτεία των Υπουργών Υγείας και Πρόνοιας και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, εφόσον στερούνται του κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, κατά την κρίση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού και έπειτα από ακρόαση των γονέων. Σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ.2 περ. 14 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ για την εισαγωγή ή μη παιδιών κρατούμενων γυναικών σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας μετά τη συμπλήρωση του τρίτου έτους της ηλικίας τους, εφόσον στερούνται κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, ύστερα από ακρόαση των γονέων τους, αποφασίζει ο εισαγγελέας-επόπτης του καταστήματος κράτησης²⁵⁶.

Η υποδοχή και παραμονή των παιδιών στον χώρο κράτησης μαζί με τις μητέρες τους, πέρα από τα θετικά οφέλη της επικοινωνίας μεταξύ παιδιού και μητέρας, η σχέση τους δοκιμάζεται σε μεγάλο βαθμό: α) ενόψει των πληθυσμιακά πιεστικών και αφιλόξενων καταστημάτων κράτησης, όπου οι κρατούμενοι αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα σε επίπεδο καθημερινής διαβίωσης· β) διότι τα παιδιά πρέπει να ακολουθούν τους περιορισμούς που επιβάλλουν οι κανόνες της φυλακής· γ) επειδή στο πρόσωπο της μητέρας τους συνυπάρχουν δύο κάποιες φορές αλληλοσυγκρουόμενοι ρόλοι, εκείνος της μητέρας και εκείνος της κρατούμενης· δ) καθώς το φυλακτικό περιβάλλον είναι σχεδιασμένο για ενήλικες και όχι για παιδιά, είναι απρόσφορο να ικανοποιήσει τις ανάγκες ενός παι-

κλείεται στις περιπτώσεις που έχουν καταδικασθεί για έγκλημα σε βάρος ανήλικου ή έχουν υπόλοιπο ποινής μεγαλύτερο των τεσσάρων ετών. Περισσότερα σε: Coline Cardé (2007), *Le contrôle social reserve aux femmes: Entre prison, justice et travail social*, D & S 31 (1): 3-23 (8-9).

255. Η κατά φύλο διάκριση δεν εισήχθη με το πρώτο νομοθέτημα του ελληνικού κράτους, το υπ' αριθμ. 278/1830 Ψήφισμα του Καποδίστρια, αλλά με το διάταγμα του Όθωνα της 31 Δεκεμβρίου 1836/12 Ιανουαρίου 1837 «Περί Σωφρονιστικής Φυλακής». Ο συγκεκριμένος νόμος υιοθετεί το Ωβούρναιο ή σύστημα της σιωπής, το οποίο εφαρμόστηκε στην πρώτη αυτόνομη κελιωτή φυλακή γυναικών, τις «κεντρικές γυναικείες φυλακές Αβέρωφ» που ιδρύθηκαν το 1900, Μαρία Αρχιμανδρίτου (2001), *Γυναίκες και έκτιση των ποινών*. Από την ιστορία του 16ου στη θεωρία του 19ου αιώνα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 144-145. Σε αυτό το χρονικό στάδιο, η διάκριση καθιερώθηκε για λόγους πειθαρχίας και ελέγχου, ενόψει μάλιστα και του αυστηρού εντοπισμού της γυναικείας δραστηριότητας στον ιδιωτικό χώρο, καθώς οι γυναίκες σπάνια εμφανίζονταν στον δρόμο. Σύμφωνα με το Ωβούρναιο σύστημα, που κατά μία άποψη πρωτοεμφανίστηκε στην Αμερική στο σωφρονιστήριο του Auburn της Νέας Υόρκης το 1871 και από εκεί μεταφυτεύθηκε στην Ευρώπη, οι κρατούμενοι διαμένουν σε ατομικά κελιά τη νύχτα, ενώ κατά τη διάρκεια της ημέρας εργάζονται από κοινού υποχρεούμενοι σε τήρηση απόλυτης σιωπής, Μαρία Αρχιμανδρίτου (1992), *Η κατά φύλα διάκριση των κρατούμενων και το Ωβούρναιο σύστημα* (19ος αιώνας), Υπερ 1992, σελ. 993-999 (996). Ορθότερη κρίνεται η άποψη που τοποθετεί την εγκαθίδρυση του συστήματος αυτού το 1816, Matthew Meskell (1999), *An American Resolution: The History of Prisons in the United States from 1777 to 1877*, StanLR 51 (4): 839-865 (853).

256. Βλ. σχετικά και Klaus Wichénbach (1997), *Strafvollzug in Griechenland*, ZfStrVo 5/97, σελ. 275-277 (276).

διού μέχρι την ηλικία των τριών ετών· ε) διότι σε μια ύστερη φάση, μετά την έξοδο του παιδιού από τη φυλακή, δεν μπορεί να εκτιμηθεί η έκταση της επίδρασης του φυλακτικού περιβάλλοντος στην ψυχολογία και μετέπειτα εξέλιξη του ατόμου και στην σχέση του με την μητέρα του στο μέλλον²⁵⁷.

Σύμφωνα με τα πορίσματα έρευνας, που διεξήχθη το 1995 από το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού και αφορούσε 103 από τις 137 εκείνη την χρονική περίοδο κρατούμενες στις ελληνικές φυλακές²⁵⁸, την φροντίδα των παιδιών της κρατούμενης κατά την διάρκεια του εγκλεισμού της έχουν σε ισόποσα κατά 22,4% τόσο ο πατέρας των παιδιών όσο και οι γονείς της κρατούμενης ή τα πεθερικά της²⁵⁹. Ένα μεγάλο ποσοστό, το 26,9% των συμμετεχόντων στην έρευνα, δήλωσε ότι τα παιδιά τους μένουν μόνα τους σε σπίτι δικό τους ή με φίλο, ενώ καταγράφηκαν και δύο 2 μητέρες κρατούμενες που κρατούσαν τα παιδιά τους, ηλικίας 2 ½ ετών, μαζί τους στη φυλακή.

Η ρύθμιση του άρθρου 13 παρ.3 ΣωφρΚ τελεί σε συμφωνία με το άρθρο 10 του Συμφώνου του ΟΗΕ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα του 1966. Το άρθρο 10 προστατεύει, εκτός από το δικαίωμα του ατόμου να συνάπτει γάμο με ελεύθερη επιλογή του συζύγου, την μητέρα πριν και μετά τη γέννηση του παιδιού της²⁶⁰, τα παιδιά και τους εφήβους. Άλλωστε, και στις σκέψεις 116-120 της απόφασης του ΕΔΔΑ *P. C. and S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-7-2002²⁶¹ κρίθηκε ότι συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ η με τη βία αφαίρεση του νεογέννητου τέκνου από την μητέρα του, ενώ βρίσκονταν ακόμα στο νοσοκομείο, ώστε να δοθεί στο Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας για υιοθεσία, χαρακτηρίζοντας το μέτρο αυτό «δρακόντειο», χωρίς βέβαια να αποδοκιμάζει την ύπαρξη υποστηρικτικών δομών (: *K. and T. κατά Φιλανδίας* της 12-7-2001, Ευρείας Σύνθεσης, § 166 και *Kutzner κατά Γερμανίας* της 26-2-2002 § 67), εκτιμώντας παράλληλα ως στοιχειωδώς απαραίτητη την πρόσβαση των γονέων του παιδιού στις πληροφορίες που αφορούν τον φορέα φροντίδας του παιδιού τους (: *McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-2-1995 § 92). Δεν αποκλείει, επίσης, σε καμία περίπτωση την επανένωση του παιδιού με την οικογένειά του, εάν αυτή η προοπτική θα ήταν προς όφελός του (: *Olsson κατά Σουηδίας no. 2* της 27-11-1992 § 90,

257. I. Eloff and M. Moen (2003), *An Analysis of Mother-Child Interaction Patterns in Prison*, *ErlChDev&Care* 173 (6): 711-720 (716-717). Βλ. επίσης την ταυτόσημη θέση των Debbie Kilroy & Anne Warner (2002), *Deprivation of Liberty-Deprivation of Rights*, in: David Brown & Meredith Wilkie (eds.), *Prisoners as Citizens. Human Rights in Australian Prisons*, Annandale-Australia: The Federation Press, σελ. 40-47 (44-45).

258. Φωτεινή Μηλιώνη (?2009), *Εγκληματολογία και Φύλο: Ειδικά Θέματα*, σε: Νέστωρ Κουράκης (επιμ.), *Εμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 574-622 (584-588).

259. Βλ. αντίστοιχες θέσεις και σε: Joycelyn Pollock (2004), *Prisons and prison life. Costs and consequences*, New York-Oxford: Oxford University Press, σελ. 204-208.

260. Η έγκυος γυναίκα, άλλωστε, χρήζει ενδεδειγμένης φροντίδας λόγω της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης της, Jeremy Kenney-Herbert (1999), *The Health Care of Women Prisoners in England and Wales: A Literature Review*, *HJCJ* 38 (1): 54-66 (59).

261. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουριδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2004), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002*, *ΕΕΕυρΔ* 3, σελ. 591-612 (598).

Hokkanen κατά *Φιλανδίας* της 23-9-1994 § 55 και *Glaser* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-9-2000 § 66), καθώς το δικαίωμα επανένωσης είναι σχετικό (: *Sophia Gudrún Hansen* κατά *Τουρκίας* της 23-9-2003 § 98). Οποιαδήποτε καθυστέρηση των αρχών προς την κατεύθυνση της επανένωσης, πάντως, μπορεί να επιφέρει παραβίαση της Σύμβασης (: *Johansen* κατά *Νορβηγίας* της 7-8-1996 § 64).

Αντίθετα, στην απόφαση *Kleuver* κατά *Νορβηγίας* της 30-4-2002 (dec.) το Δικαστήριο προσέθεσε στην έννοια του δεσμού μεταξύ μητέρας και παιδιού και την αναγκαιότητα της σταθερής και διαρκούς χωρικής συνύπαρξης για την διατήρηση αυτού του δεσμού. Εν προκειμένω η προσφεύγουσα, υπόδικη για εμπορία ναρκωτικών στη Νορβηγία, ισχυρίσθηκε ότι παραβιάσθηκαν τα γονεϊκά της δικαιώματα, όταν απομάκρυναν από την αγκαλιά της το νεογέννητο μωρό της και το μετέφεραν σε ένα κοντινό κέντρο και έπειτα, μετά την καταδίκη της, στην γιαγιά από την πλευρά της μητρικής της οικογένειας στην Ολλανδία. Ωστόσο, δεν διαγνώσθηκε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ διότι: α) οι συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής, η αρχιτεκτονική διάταξη και η πληθυσμιακή σύνθεση στο κατάστημα κράτησης, όπου εγκλείστηκε η προσφεύγουσα, δεν επέτρεπαν την παραμονή ενός νεογέννητου· β) μετατροπές στο χώρο κράτησης για να καταστεί εφικτή η μεταφορά του τέκνου της προσφεύγουσας εκεί δεν ήταν δυνατό να γίνουν· γ) η φύλαξη και η φροντίδα του μωρού ήταν υψηλής ποιότητας στο κέντρο, όπου αυτό μεταφέρθηκε· δ) η προσφεύγουσα επιτρεπόταν να επισκέπτεται το παιδί της καθημερινά κατά την τρίμηνη περίοδο μέχρι να ληφθεί η απόφαση παράδοσής του στη γιαγιά του· ε) η φροντίδα στα χέρια της γιαγιάς του εκτιμήθηκε ως προφανώς καλύτερη σε σύγκριση με εκείνη που θα λάμβανε μέσα στη φυλακή· στ) η προσφεύγουσα έλαβε χάρη ενάμιση χρόνο μετά την θέση της υπό κράτηση, οπότε βρέθηκε σύντομα κοντά στο παιδί της· και, τέλος, ζ) όταν ενεπλάκη στην εγκληματική της δραστηριότητα ενώ ήταν έγκυος, ουσιαστικά αποδέχθηκε και τον ενδεχόμενο κίνδυνο της σύλληψής και της γέννησης του παιδιού της εντός ενός ακατάλληλου περιβάλλοντος όπως αυτό της φυλακής.

Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο αυτό, ως σημαντική καταγράφεται η εισαγωγή στην γαλλική έννομη τάξη του θεσμού των «Unités de Visite Familiale (UVF)», δηλαδή των μονάδων που προορίζονται για οικογενειακές επισκέψεις, κατά το πρότυπο του αντίστοιχου προγράμματος «visites familiales privées» (VFP) που εφαρμόζεται από το 1980 στον Καναδά²⁶². Πιο συγκεκριμένα, ο θεσμός αυτός αποτελεί εφαρμογή του προγράμματος για την δικαιοσύνη (: programme pour la justice) υπό την επίβλεψη του Υπουργού Δικαιοσύνης Dominique Perben, που εντάθηκε στην προεκλογική εκστρατεία του νυν Προέδρου της Γαλλίας Νικολά Σαρκοζί, κάνοντας πράξη τις προεκλογικές του δεσμεύσεις περί «εξαιρετικά ασφαλούς πολιτικής μηδενικής ανοχής» (: «ultra-sécuritaire tolérance zero policy»). Πρόκειται για πρότυπες αυτόνομες εγκαταστάσεις έξω από το κύριο συγκρότημα της φυλακής, με τη δομή μικρών επιπλωμένων κατοικιών ενός ή δύο δωματίων (: τύπος F3 και F2 αντίστοιχα), που κατασκευάστηκαν και λειτούργησαν για πρώτη φορά το Σεπτέμβριο του 2003 στις γυναίκες

262. Guido Britz (1998), Familienbesuche und Intimkontakte im Strafvollzug –Das UVF-Projekt in Frankreich, ZfStrVo 2/98, σελ. 74-76 (75).

φυλακές της Rennes²⁶³. Στόχος τους ήταν να δέχονται οι κρατούμενες επισκέψεις από τα μέλη της οικογένειάς του σε συνθήκες απόλυτης ιδιωτικότητας, μία φορά κάθε δύο ή τρεις μήνες, για περιόδους από έξι έως εβδομήντα δύο ώρες (: με ενδιάμεσες δυνατότητες το 24ωρο και το 48ωρο). Η πρωτοβουλία είχε αναληφθεί ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ωστόσο οι επικρίσεις που αποτελούσαν εμπόδιο συμπυκνώνονταν στην φράση «parloirs sexuels déguisés» (: συγκεκαλυμμένες αίθουσες σεξουαλικής συνεύρεσης), υπό την έννοια ότι θεωρείτο ανεπίτρεπτο να υπάρχει η δυνατότητα ερωτικής συνεύρεσης εντός του χώρου της φυλακής. Επίσης, η εμπειρία της φυλακής αξιολογούνταν ως τραυματική για τα παιδιά που θα επισκέπτονταν τον χώρο. Δοθέντος ότι οι περισσότερες κρατούμενες είναι είτε εγκαταλειμμένες είτε ο σύζυγός τους εκτίει ποινή κατά της ελευθερίας σε άηλο κατάσταση, οι συνήθειες επισκέπτες της κρατούμενης είναι τα παιδιά της και οι γονείς της²⁶⁴.

(στ). Η σεξουαλική ζωή των κρατουμένων

Η άρνηση της διοίκησης ενός σωφρονιστικού καταστήματος να χορηγήσει άδεια σε κρατούμενο, ώστε να τον επισκέπτεται η σύζυγος του και να μένει μαζί του εντός της φυλακής κάθε Σαββατοκύριακο, από το μεσημέρι του Σαββάτου μέχρι και το πρωί της Δευτέρας, προκειμένου να συνευρίσκονται ερωτικά, θεωρήθηκε από την Επιτροπή ως προνόμιο, που δεν δύναται να γίνει δεκτό για λόγους ασφάλειας και ευταξίας (: *X. και Y. κατά Ελβετίας* της 3-10-1978, dec. και *X. κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 4-2-1970 dec.). Την ίδια πάγια θέση της επανέλαβε η Επιτροπή στις αποφάσεις *G.S. and R.S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-1991 (dec.) και *E.L.H. και P.B.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1997 (dec.) σχετικά με το αίτημα τεκνοποίησης των προσφευγόντων. Με την θέση αυτή συντάχθηκε και το ΕΔΔΑ στην παράγραφο 188 της απόφασης *Aliiev κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003. Αντίθετα, στο περιθώριο εξέτασης της προσφυγής κρατούμενου που είχε ζητήσει να πραγματοποιήσει εξωσωματική γονιμοποίηση εντός της φυλακής, το ΕΔΔΑ επιδοκίμασε ρητά την πρακτική των συμβαλλομένων κρατών να επιτρέπουν την ερωτική συνεύρεση μεταξύ συζύγων²⁶⁵, αν

263. Ακολούθησε η θέση σε λειτουργία παρόμοιων εγκαταστάσεων στην κεντρική φυλακή ανδρών του Saint-Martin de Ré τον Απρίλιο του 2004 και του Poissy τον Δεκέμβριο του 2005, και έπειτα στα κέντρα κράτησης της Liancourt, του Meaux-Chauconin, της Avignon-le-Pontet και της Toulon-la-Farède τον Σεπτέμβριο του 2006. Οι ιστορικές καταβολές του θεσμού απαντώνται στην πειραματική κατασκευή, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, δύο δωμάτων συζυγικής επαφής στο κέντρο κράτησης του Casabianda και στην κατασκευή ατομικών στούντιο στα κέντρα κράτησης του Mauzac και του Vail-de-Reuil. Ωστόσο, ποτέ δεν τέθηκαν σε λειτουργία, Cécile Rambourg (2009), *L'assignation identitaire des unités de visites familiales*, D & S 33 (1): 51-67 (53).

264. Helen Trouille & Pascale Feuillée-Kendall (2004), *French prisons: une humiliation pour la République?*, *Mod&ConFran* 12 (2): 159-175 (170-171). Αντίστοιχος θεσμός προβλέπεται και σε φυλακές της Πολιτείας της Βικτώρια στην Αυστραλία, όπου όμως επιτρέπεται για μία ημέρα μόνο χωρίς διανυκτέρευση αλλήλ είτε στο χώρο του επισκεπτηρίου είτε σε ειδικούς χώρους, συμπεριλαμβανομένων των εξωτερικών ανοικτών χώρων που περιβάλλουν τη φυλακή (: *full-day family visits*), Ann Farrell (1998), *Policies for Incarcerated Mothers and their Families in Australian Corrections*, *ANZJ Crim* 31, σελ. 101-118 (110).

265. Οι συζυγικές συνευρέσεις επιτρέπονται εντός της φυλακής στην Δανία, στην Σουηδία, στην Εσθονία και στην Λετονία, στην Ελβετία με διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα καντόνια, στην Αίγυπτο λαμβάνουν χώρα εν κρυπτώ παρά την νομιμότητά τους υπό τη νομοθεσία της Σαρία, όχι όμως στην Αγγλία και στην Ουαλία, στην

και το ίδιο εμμέσως παραδέχθηκε ότι δεν έχει λάβει θέση ερμηνευτικά επί του ζητήματος (: *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007 § 81)²⁶⁶.

Έρευνα που διεξήχθη από 1994-1995 από το Εργαστήριο Εγκληματολογικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Δημοκriteίου Πανεπιστήμιου Θράκης με θέμα την «Συναισθηματική, οικογενειακή και ερωτική ζωή των κρατούμενων γυναικών στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού», με δείγμα εβδομήντα κρατούμενες, κατέδειξε ότι οι κρατούμενες θα ήθελαν ή ειδικές άδειες εξόδου για συνέντευξη με τον ερωτικό τους σύντροφο ή διαμόρφωση ειδικών χώρων μέσα στη φυλακή. Σε ποσοστό 58,3% επεσήμαναν ότι δεν αντιμετώπιζαν στερητικό ερωτικό σύνδρομο, αλλά περίπου μία στις δύο (: ποσοστό 41,5%) είχε την άποψη ότι πολλή κρατούμενες διατηρούν ομοφυλοφιλικές σχέσεις. Το 68,5% δήλωσε ότι δεν είχε παρενοχληθεί σεξουαλικά, αλλά όσες είχαν τέτοια εμπειρία κατονόμασαν ως «δράστη» συγκρατούμενή τους, και μάλιστα σε ποσοστό 79,1%. Ενώ οι κρατούμενες έδειχναν πρόθυμες να απαντήσουν σε όλες τις ερωτήσεις, ακόμα και σε αυτές που αναφέρονταν στη σχέση τους με τον διευθυντή και το φυλακτικό προσωπικό, ενοχλήθηκαν ή δυσκολεύτηκαν ή απάντησαν ανειλικρινώς στην ερώτηση για το πώς αντιμετωπίζουν τη σεξουαλική στέρση μέσα στη φυλακή.

Σχετική έρευνα διεξήχθη με δείγμα 139 γυναικών κρατούμενων σε σύνολο 182 εγκλειστών σε φυλακή μίας χώρας της νότιας Ευρώπης, που δεν κατονομάζεται, με χρήση ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο συμπλήρωσαν οι κρατούμενες σε μία μέρα έναντι μικρού αντιτίμου που κατατέθηκε στον ατομικό τους λογαριασμό. Τα πορίσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις στη φυλακή σχετίζονται με πολλούς παράγοντες, όπως το ιστορικό προηγούμενου εγκλησμού, η έκταση μακροχρόνιων ποινών, η αρχική σύλληψη σε πολύ νεαρή ηλικία, ο υψηλότερος δείκτης αφομοίωσης του κώδικα των συγκρατούμενων και των γυναικείων αξιών και τα πολύ υψηλά επίπεδα επιθετικότητας-σύγκρουσης²⁶⁷. Βέβαια, η ομοφυλοφιλία στο γυναικείο φυλακτικό πληθυσμό είναι αδιάφορη και περνά σχεδόν απαρατήρητη, καθώς δεν συνδέεται αναγκαία με την αναγνώριση της θηλυκότητας των γυναικών. Αντίθετα, στους άνδρες κρατούμενους η ανάπτυξη ομοφυλοφιλικών σχέσεων παραμένει δυσφημιστική και συνιστά ένα θέμα ταμπού, ενώ βιώνεται στο χώρο της φυλακής, όπως και στην ελεύθερη κοινωνία, ως αμφισβήτηση του ανδρισμού τους. Γι' αυτό, οι έρευνες γύρω από τη γυναικεία σεξουαλικότητα είναι ελάχιστες. Στη φυλακή η γυναικεία

Ιταλία, στην Ουγγαρία και βέβαια στη χώρα μας. Πρόσχωμα στην αποδοχή μιας τέτοιας πρακτικής θέτουν οι αντικειμενικές δυσκολίες διαμόρφωσης ανάλογων χώρων λόγω της παλαιότητας και της πληθυσμιακής υπερφόρτωσης των καταστημάτων κράτησης. Προβληματισμούς, επίσης, θέτει ο αυξημένος κίνδυνος μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών εντός της φυλακής σε συνδυασμό με την αρχή της ελάχιστης επιλεξιμότητας (: principle of less eligibility) αναφορικά με την ηθική ταυτότητα των κρατούμενων σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές και πολιτισμικές καταβολές κάθε συμβαλλομένου κράτους, John Crofton (2009), *Conjugal Visits in Prison*, σε: Προσφορά Τιμής στην Αγγλαία Τσίσσουρα. Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ.193-206 (194-196). Στις φυλακές υψηλής ασφαλείας της Σουηδίας παρέχονται ως χώροι επισκέψεων ατομικά δωμάτια, όπου, με σεβασμό στην ιδιωτικότητα των κρατούμενων, λαμβάνουν χώρα επισκέψεις μέχρι το πολύ δύο ώρες εβδομαδιαίως, Phil Scruton, Joe Sim and Paula Skidmore (1991), *Crime, justice and social policy. Prisons under protest*, Milton Keynes-Philadelphia: Open University Press, σελ. 94.

266. Βλ. σχετικό σχόλιο σε: Vivien Stern (2002), *Prisoners as Citizens: A Comparative Review*, *ProbJ* 49 (2): 130-139 (132-133).

267. Robert Leger (1987), *Lesbianism among women prisoners. Participants and Nonparticipants*, *CJB* 14 (4): 448-467 (462-465).

ομοφυλοφιλία μπορεί να λάβει δύο μορφές. Μπορεί να είναι η αρχή μιας ερωτικής σχέσης και μιας νέας επιλογής ως προς την σεξουαλικότητα· μπορεί, όμως, να είναι και περιστασιακή με σκοπό την επιστροφή στην ετεροφυλοφιλία μετά την αποφυλάκισή τους²⁶⁸.

Αυτό που αναζητούν επίμονα οι κρατούμενες στη διάρκεια της «δεύτερης ζωής», όπως χαρακτηρίζουν τη ζωή τους στη φυλακή, είναι μία διέξοδο στη μοναξιά μέσα από την επικοινωνία και η συναισθηματική επαφή με τα παιδιά τους²⁶⁹. Γι' αυτό αλληλογραφούν συχνότερα με τα παιδιά τους, με φίλους, με γονείς ή και ερωτικούς συντρόφους· γι' αυτές οι άνδρες είναι «σύντροφοι» και στήριγμα, ενώ ο έρωτας είναι αφοσίωση και αγάπη. Η συχνότερη επαφή με γονείς (65,7%), με παιδιά (60%), με συγγενείς (40%) και με φίλους (42,8%) τους κάνει καλή, αλλά θα προτιμούσαν το επισκεπτήριο να μην ελέγχεται²⁷⁰.

3. Διαστάσεις του δικαιώματος επικοινωνίας

1. Εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς ρυθμίσεις

Το δικαίωμα των κρατουμένων να διατηρούν επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο κατοχυρώνεται στο έβδομο κεφάλαιο του Σωφρονιστικού Κώδικα (: άρθρα 51 έως και 58), συναρτάται με τη βασική αρχή του άρθρου 2 ΣωφρΚ που προβλέπει ότι κατά την μεταχείριση των κρατουμένων ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης. Γι' αυτό στην παράγραφο 1 του άρθρου 51 ορίζεται ότι «η τακτική και απρόσκοπτη επικοινωνία του κρατουμένου με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αποσκοπεί στην ομαλή διαβίωσή του στο κατάστημα και την ταχύτερη προσαρμογή του στην κοινωνική ζωή μετά την απόλυσή του». Τα μέσα επικοινωνίας με το κοινωνικό περιβάλλον που προβλέπονται στο άρθρο 51 παρ.2 ΣωφρΚ είναι ενδεικτικά ενόψει της γραμματικής διατύπωσης του άρθρου, όπου χρησιμοποιείται ο επιρρηματικός προσδιορισμός «ιδίως» (: «η εν λόγω επικοινωνία πραγματοποιείται *ιδίως*...»). Οι μορφές επικοινωνίας που απαριθμούνται είναι οι εξής: α) η υποδοχή επισκεπτών, β) η ανταλλαγή επιστολών, γ) η τηλεφωνική επικοινωνία, δ) οι άδειες εξόδου από το κατάστημα και ε) οι θεσμοί ημιελεύθερης διαβίωσης.

Η αλληλογραφία ως ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος επικοινωνίας των κρατουμένων προστατεύεται από το άρθρο 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του

268. Gwénola Ricordeau (2004), Enquêteur sur l'homosexualité et les violences sexuelles en détention, D & S 28 (2): 233-253 (238-239).

269. Γι' αυτό, άλλωστε, έχει προωθηθεί στον Καναδά η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου τιμώρησης «women-centered empowerment model», σε μια προσπάθεια συρρίκνωσης του χαρακτήρα της φυλακής ως χώρου περιορισμού των εκφράσεων της ιδιωτικής αυτονομίας, ελέγχου και επιλογής, όπως ερμηνεύεται από την φεμινιστική εγκληματολογία. Κυρίως διότι οι γυναίκες διατηρούν περιορισμένο έως ανύπαρκτο έλεγχο των συνθηκών της ζωής τους κατά την κράτηση. Περιγράφεται, δηλαδή, η παλαιότερα χαρακτηριζόμενη ως «prudentialism» τάση, υπό την έννοια ότι η σεμνότητα των επιλογών παρεμποδίζει τους εν δυνάμει μελλοντικούς κινδύνους, όπου εμφανισχωρεί η δράση των κοινωνικών υπηρεσιών και των επιστημόνων της φυλακής. Περισσότερα σε: Kelly Hannah-Moffat (2000), Prisons that Empower, Brit.J.Criminol. 40 (3): 510-531 (521-522).

270. Βλ. Γιάννη Πανούση, Ευγενία Καραγιαννίδου, Σοφία-Μαρία Τσακοτέλη (2003), Συναισθηματική, οικογενειακή και ερωτική ζωή κρατουμένων γυναικών στην Ελλάδα. Μία έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, ΠοινΔικ 6 (1): 84-86.

Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) του 1948 και τα άρθρα 17 και 23 ΔΣΑΠΔ περί προστασίας του ιδιωτικού βίου, της κατοικίας και της αλληλογραφίας²⁷¹. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 37 περ. γ' εδ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Δικαιώματα του παιδιού (ΔΣΔΠ), τα συμβαλλόμενα κράτη διασφαλίζουν ότι κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία του έχει το δικαίωμα να διατηρήσει την επαφή με την οικογένειά του, με αλληλογραφία και με επισκέψεις, «εκτός αν συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις». Η επαρκής επικοινωνία του κρατούμενου ανηλίκου με τον έξω κόσμο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του δικαιώματος στη δίκαιη και ανθρώπινη μεταχείριση και τον προετοιμάζει για την επιστροφή στην κοινωνία (: Κανόνες για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους, Κανόνας 59).

Η περιφερειακή προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας συνοδικά, τέλος, κατοχυρώνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο «παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του»²⁷². Επίσης, το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ενισχύει και η Σύσταση (82) 16 του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφορικά με τις άδειες των κρατούμενων αλλά και η Σύσταση 2 (2006) για τους Ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες, όπου στην παράγραφο 24 περιέχεται πρόβλεψη για την επικοινωνία του κρατούμενου με τον έξω κόσμο²⁷³.

2. Το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ

1. Παροχή σχετικής προστασίας

Πιο αναλυτικά, στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ απονέμεται θεσμική αναγνώριση και σεβασμός σε τέσσερα δικαιώματα: στην ιδιωτική και στην οικογενειακή ζωή, στην κατοικία και στην αλληλογραφία. Ταυτόχρονα, επιτρέπεται η θέσπιση, διά νόμου, περιορισμών που εμπίπτουν στις οκτώ αποκλειστικά απαριθμούμενες, στην παράγραφο 2 του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, περιπτώσεις οριοθέτησης των ως άνω δικαιωμάτων²⁷⁴. Δηλαδή «δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβαση δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβαση αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον τον οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον διά την εθνικήν ασφάλειαν, την δημόσιαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν

271. Τα άρθρα 17 και 23 ΔΣΑΠΔ περιέχουν επιπλέον πρόβλεψη περί απαγόρευσης προσβολής της τιμής και της υπόληψης. Σημειώνεται ότι η έννοια του ιδιωτικού βίου διαφέρει κατά ηπείρους και περιοχές. Αιθίου εντάσσεται στην έννοια της οικογένειας (: Αφρική) και αιθίου παρουσιάζει έντονο ατομικιστικό χαρακτήρα, Εμμ. Ρούκουνας (1995), Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου-Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σελ. 90.

272. Το αντίστοιχο περιεχομένου άρθρο 17 ΔΣΑΠΔ προβλέπει: «1. Κανείς δεν υπόκειται σε αυθαίρετες ή παράνομες παρενοχλήσεις της ιδιωτικής του ζωής, της οικογένειας, της κατοικίας ή της αλληλογραφίας του, ούτε σε παράνομες προσβολές της τιμής και της υπόληψής του. 2. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα προστασίας από το νόμο έναντι τέτοιων παρενοχλήσεων ή προσβολών».

273. Η αναγκαιότητα εφαρμογής των ρυθμίσεων για την επικοινωνία των κρατούμενων με το κοινωνικό περιβάλλον υπερτονίζεται και από την Εθν. Επιτρ. ΔΑ στην έκθεσή της του έτους 2008 με θέμα «Ζητήματα σχετικά με τα δικαιώματα των κρατούμενων και τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές. Βλ. αναλυτικά σε: http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/sinthikes_kratisis_dikaiwmata_kratoumenw/apofasi_eeda_sofronistiko2008.doc.

274. Βλ. Ρούκουνα (1995): 168.

της χώρας, την προάσπιση της τάξεως και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων». Δοθέντος ότι υποκείμενα προστασίας είναι μόνο φυσικά πρόσωπα, το πεδίο της θυματοποίησης διαστέλλεται²⁷⁵. Η έννοια του «σεβασμού» (: «respect») –καθώς στη διατύπωση της παρ.1 προβλέπεται ότι «παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν ...»– είναι σχετική και σύμφυτη με τις θετικές υποχρεώσεις κάθε συμβαλλόμενου κράτους (: *McGinley and Egan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-6-1998 § 98, *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-7-2002 § 72²⁷⁶ και *Mehemi κατά Γαλλίας No.2* της 10-4-2003 § 45), σε συνάρτηση με το περιθώριο εκτίμησης που του απονέμεται δυνάμει του άρθρου 8 ΕΣΔΑ και της απορρέουσας εξ αυτού στάθμισης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος (: *Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1990 § 37). Ταυτόχρονα, οι θετικές υποχρεώσεις έχουν και μία αρνητική πτυχή που αναλύεται στην αποχή του κράτους από ενέργειες και παραλείψεις που μπορούν να περιορίσουν το δικαίωμα πέρα από τα όρια που θέτει το άρθρο 8 ΕΣΔΑ (: *Airey κατά Ιρλανδίας* της 9-10-1979 § 32 και *Van Kück κατά Γερμανίας* της 12-6-2003 § 70).

Η συστηματική διάρθρωση του άρθρου 8 προσομοιάζει με τη δομή των άρθρων 9 έως και 11 της ΕΣΔΑ. Δηλαδή, πρώτα εξαγγέλλει το δικαίωμα στην πρώτη παράγραφο του άρθρου (: αναγνωριστικός κανόνας) και ακολούθως, στην δεύτερη παράγραφο, απαριθμεί τις δυνατότητες νομίμων περιορισμών του (: επιμεριστική ρύθμιση)²⁷⁷. Συνεπώς, αναγνωρίζεται στα συμβαλλόμενα κράτη η διακριτική ευχέρεια να συρρικνώνουν το πεδίο προστασίας των δικαιωμάτων που περιγράφονται υπό τα άρθρα 8 έως 11, επιβάλλοντας περιορισμούς κατά την άσκηση και απόλαυσή τους. Παρέχεται, εν ολίγοις, ένα «περιθώριο εκτίμησης» (: «margin of appreciation») στα εθνικά όργανα για την κρίση του αναγκαίου –όχι του απαραίτητου– χαρακτήρα των περιορισμών. Κατά μία άποψη, τα δικαιώματα αυτών των τεσσάρων άρθρων χαρακτηρίζονται ως δικαιώματα αποχής. Αν και η νομολογία των οργάνων της Σύμβασης είχε θεωρήσει στο παρελθόν ως παραβίαση και την έλλειψη εκ μέρους του κράτους λήψης συγκεκριμένων μέτρων για να καταστεί εφικτή η απόλαυση των προστατευόμενων δικαιωμάτων (: απόφαση ΕΔΔΑ *Marckx κατά Βελγίου* της 13-9-1979 § 37 και απόφαση ΕΕΔΑ *Johnston κατά Ιρλανδίας* της 5-3-1985 §§ 109, 117 και 130), η ΕΕΔΑ, καθ' όλη τη διάρκεια της λει-

275. George Kodek (2006), *The Impact of the European Convention on Human Rights and Fundamental Liberties on Enforcement Practices*, EBLR 17 (3): 799-826 (805).

276. Η απόφαση αυτή συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα της θέσης του διατύπωσε στην σκέψη 31 της απόφασης *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 το ΕΔΔΑ, ότι δηλαδή η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό εργαλείο. Διότι με την απόφαση *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* σηματοδοτείται η μεταστροφή της νομολογίας του Δικαστηρίου αναφορικά με το ζήτημα της αναγνώρισης του νέου φύλου των εγχειρισμένων διαφυλικών ατόμων (transsexuals), με συνέπεια να μην στοιχειοθετείται πλέον παραβίαση της προστατευόμενης από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ ιδιωτικής ζωής, Χρήστος Ροζάκης (2009), *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Κλίση του Προκρούστη ή Συμβολή στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, ΝοΒ 57 (8): 1833-1844 (1839).

277. Το άρθρο 9 της Σύμβασης προστατεύει την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, το άρθρο 10 την ελευθερία έκφρασης και το άρθρο 11 την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι. Τα άρθρα 9 και 10 ΕΣΔΑ έχουν ήδη αναπτυχθεί ανωτέρω στο πλαίσιο του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του κρατούμενου.

τουργίας της, κατέβαλε προσπάθειες να συγκρατηθεί αυτή η τάση, ώστε να γίνονται σεβαστά όσα οι κυβερνήσεις δεν επιθυμούσαν να καταστήσουν συμβατική υποχρέωση²⁷⁸.

Ωστόσο, στην παράγραφο 2 των ως άνω άρθρων προβλέπονται και περιορισμοί των περιορισμών. Έτσι, από την άποψη της τεχνικής του ελέγχου εφαρμογής των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης, όταν το κράτος σέβεται μεν το δικαίωμα αλλήλ επικαλείται εξαιρέσεις, τότε αξιώνεται από το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο του κοινού συστήματος περιορισμών των άρθρων 8-11 ΕΣΔΑ, η σωρευτική αξιολόγηση τριών προϋποθέσεων. Εξετάζεται, αναλυτικότερα, αν ως προς την εξαίρεση ή, ορθότερα, την παρέμβαση (: *interference, ingérence*) συντρέχει: α) η πρόβλεψη του περιορισμού σε νομοθετικό επίπεδο· β) η συνδρομή κάποιου από τους σκοπούς που αναφέρονται στη δεύτερη παράγραφο των άρθρων 8 έως 11 ΕΣΔΑ· και γ) η αναγκαιότητα επέμβασης σε μια δημοκρατική κοινωνία για την εκπλήρωση των ανωτέρω σκοπών. Με την ρήτρα της αναγκαιότητας των περιορισμών προσδίδεται στις σχετικές διατάξεις το ένδυμα της αναλογικότητας, καθώς η τελευταία δεν μνημονεύεται ρητώς στη Σύμβαση²⁷⁹.

2. Τα χαρακτηριστικά των περιορισμών

(α). Το περιεχόμενό τους

Τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ που καταρχήν υπόκεινται σε περιορισμούς από τα κράτη-μέλη της ΕΣΔΑ είναι: α) ο σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλεγγύης (: άρθρο 8 ΕΣΔΑ)· β) η ελεύθερη εκδήλωση της θρησκείας, της σκέψης και των πεποιθήσεων (: άρθρο 9 ΕΣΔΑ)· γ) η ελευθερία να εκφράζει κανείς γνώμες, να δέχεται και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες χωρίς περιορισμό μέσω ούτε συνόρων (: άρθρο 10 ΕΣΔΑ)· δ) η ελεύθερη κυκλοφορία μέσα στο έδαφος του Κράτους, η ελεύθερη εκλογή διαμονής σ' αυτό και η ελεύθερη έξοδος και επιστροφή από και σε κάθε χώρα και σε εκείνη όπου ανήκει κανείς (: άρθρο 2 Τέταρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου)· και ε) το δικαίωμα να μην στερείται κανείς την περιουσία του παρά μόνο για λόγο δημόσιας ωφέλειας και κατά τους όρους που προβλέπον οι γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου (: άρθρο 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου). Κατ' εξαίρεση, δύο διατάξεις, το άρθρο 9 παρ.2 και το άρθρο 2 παρ.2 του Τέταρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου μιλούν για περιορισμούς της ίδιας της ελευθερίας ή των δικαιωμάτων. Η διαφοροποίηση αυτή ερμηνεύεται ως ορολογική και όχι ουσιαστική²⁸⁰. Πλουσιότερη είναι η απαρίθμηση των περιορισμών του άρθρου 10 παρ.2 ΕΣΔΑ²⁸¹.

278. Γι' αυτό, ειδικότερα, στην απόφαση *Francine Van Volssem κατά Βελγίου* της 9-5-1990 αρνήθηκε να επεκτείνει την υποχρέωση προστασίας της προσφεύγουσας φτωχής οικογένειας με ανήλικα τέκνα σε σημείο, ώστε το κράτος να αναλάβει τα έξοδα ηλεκτρικού και θερμάνσεως το χειμώνα, Ρούκουνας (1995): 167-168.

279. Αριστομένης Τζαωετής (2006), Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας σε διεθνή κείμενα. Το παράδειγμα της ΕΣΔΑ και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠοινΧρ ΝΣΤ' (3), σελ. 201-211 (201).

280. Φαίδων Βεγληέρης (1981), Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους, ΤοΣ Ζ (2): 193-241 (199).

281. Σύμφωνα με την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, οι διατυπώσεις, οι όροι, οι περιορισμοί και οι κυρώσεις που προβλέπονται από το νόμο και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία αφορούν την εθνική ασφάλεια, την εδαφική ακεραιότητα ή την δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, την προστασία της υπόληψης ή των

Οι περιορισμοί μπορεί να είναι είτε μέτρα έκτακτα, εξαιρετικά και προσωρινά είτε μόνιμοι θεσμοί και τρόποι υλοποίησης μιας πολιτικής. Έκτακτους περιορισμούς αναγνωρίζει ρητά η ΕΣΔΑ στην παράγραφο 1 του άρθρου 15, όπου προβλέπεται ότι, στην περίπτωση πολέμου ή άλλου δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους, τα συμβαλλόμενα κράτη μπορούν να λάβουν μέτρα κατά παράβαση των προβλεπόμενων υποχρεώσεων εκ της Σύμβασης, υπό τον όρο ότι κρίνονται απόλυτα αναγκαία σε σχέση με την ρυθμιζόμενη κατάσταση και δεν αντίκεινται σε άλλες υποχρεώσεις απορρέουσες από το διεθνές δίκαιο. Ωστόσο, το άρθρο 15 ΕΣΔΑ θέτει, στην παράγραφο 2, έναν σκληρό πυρήνα αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων που δεν αναστέλλονται σε καμία περίπτωση: το δικαίωμα στη ζωή, την απαγόρευση των βασανιστηρίων, την απαγόρευση της δουλείας και του δουλεμπορίου και την αρχή της μη αναδρομικότητας των ποινικών νόμων (: άρθρα 2, 3, 4 παρ.1 και 7 αντίστοιχα της Σύμβασης)²⁸². Το 15 παρ.2 υπερισχύει και στην περίπτωση ενός αυστηρού Συντάγματος, που συγχωρεί αναστολή περισσότερων δικαιωμάτων εξ όσων επιτρέπονται από το 15 ΕΣΔΑ. Αυτό ορίζεται και στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της «*Ελληνικής Υπόθεσης*». Επίσης, κατά την διατύπωση του άρθρου 18 της Σύμβασης «οι επιτρεπόμενοι κατά τις διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως περιορισμοί των ειρημένων δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν επιτρέπεται να εφαρμοσθούν ειμή προς τον σκοπόν διά τον οποίον καθιερώθηκαν»²⁸³.

Ως εκ τούτου, στην σκέψη 123 της απόφασης *Al-Nashif κατά Βουλγαρίας* της 20-6-2002²⁸⁴ κρίθηκε ότι ακόμα και όταν η εθνική ασφάλεια τίθεται σε κίνδυνο, οι έννοιες της νομιμότητας και του κράτους δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία απαιτούν τα μέτρα που επιφέρουν επιπτώσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου να υπόκεινται σε κάποιας μορφής κατ' αντιμωλία διαδικασία ενώπιον ενός ανεξάρτητου οργάνου, αρμόδιου να ελέγξει την αιτιολογία της απόφασης και τα σχετικά αποδεικτικά στοιχεία, εν ανάγκη με τους κατάλληλους δικονομικούς περιορισμούς κατά τη χρήση απόρρητων πληροφοριών. Έτσι, χωρίς πρόσβαση στις πληροφορίες που κατέχει η αστυνομία τα δικαστήρια δεν είναι σε θέση να αξιολογήσουν κατά πόσον ένας υπήκοος αποτελεί απειλή για την εθνική ασφάλεια (: *Liu κατά Ρωσίας*

δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδιση της κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

282. Νάσκου-Περράκη (2008): 349-350. Ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης ενημερώνεται άμεσα για την εφαρμογή της ρήτρας παρέκκλισης του άρθρου 15 παρ.1 ΕΣΔΑ, για τα μέτρα που λήφθηκαν και για τους λόγους που τα επέβαλαν και στη συνέχεια ενημερώνεται εκ νέου για την παύση των μέτρων και την εφαρμογή των λοιπών ατομικών ελευθεριών. Την εφαρμογή του άρθρου 15 έχουν επικαλεσθεί μέχρι σήμερα το Ηνωμένο Βασίλειο (1953), η Τουρκία (1960, 1970 και 1981), η Ελλάδα (1967) και η Ιρλανδία (1959, 1978).

283. Όπως υποστηρίζεται, υπάρχουν προσδιορισμένα στενά δικαιώματα που δεσμεύουν την ίδια την κατεύθυνση των νομοθετικών ρυθμίσεων επιτρέποντας μόνο μέτρα προστασίας τους, ενώ μερικά από αυτά δεν δέχονται παρεκκλίσεις ή αναστολές. Τέτοια δικαιώματα συναντάμε στα άρθρα 2, 4 παρ.2 και 3, 5 και 6 ΕΣΔΑ, Βεγγερής (1981): 217, 229. Προτείνεται η τριμερής διάκριση των δικαιωμάτων σε: α) αυτά που επιδέχονται περιορισμούς, β) όσα είναι στενά προσδιορισμένα, και γ) τα αυστηρά δικαιώματα. Στα αυστηρά κατατάσσονται τα άρθρα 3, 4 παρ.1, 7 παρ.1 και 9 ΕΣΔΑ, το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και τα άρθρα 1, 3 παρ.2 και άρθρο 4 του Τέταρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

284. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Musa και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 11-1-2007 §§ 60-63 και *Lupsa κατά Ρουμανίας* της 8-6-2006 §§ 41-44.

της 6-12-2007 §§ 63-68). Συνεπώς, οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης εμμέσως επανεισάγονται μέσω του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (: *Kaya κατά Ρουμανίας* της 12-10-2006 §§ 41-43). Έτσι, η απειλή θα πρέπει να βασίζεται τουλάχιστον σε κίνηση της ποινικής διαδικασίας σε βάρος του υπό απέλευση ατόμου (: *a contrario C. G. και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 24-4-2008 §§ 43 και 78). Συνεπώς, οι θετικές υποχρεώσεις που συνιστούν την έννοια του «σεβασμού» είναι ουσιαστικές και δικονομικές. Στις δικονομικές εντάσσεται και η χρησιμότητα της διαδικασίας έκδοσης απόφασης (: *Ciliz κατά Ολλανδίας* της 11-7-2000 § 66).

Σύμφωνα με τον Κανόνα 24.2 της Σύστασης Rec (2006) 2 που τιτλοφορείται «Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες» και υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 11 Ιανουαρίου 2006 κατά την 952η συνάντηση των εκπροσώπων των Υπουργών, οι επισκέψεις μπορεί να υπόκεινται σε περιορισμούς και παρακολούθηση, εφόσον τούτο είναι αναγκαίο για τις ανάγκες της συνεχιζόμενης ποινικής ανάκρισης, τη διατήρηση της τάξης, προστασίας και ασφάλειας, την πρόληψη αξιόποινων πράξεων και την προστασία των θυμάτων του εγκλήματος· αλλὰ τέτοιοι περιορισμοί, περιλαμβανομένων και των ειδικών περιορισμών που διατάσσονται από δικαστική αρχή, οπωσδήποτε θα επιτρέπουν ένα ελάχιστο ανεκτό επίπεδο επικοινωνίας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Κανόνα 24.3., το εθνικό δίκαιο θα προσδιορίζει τους εθνικούς και τους διεθνείς οργανισμούς και αξιωματούχους, με τους οποίους η επικοινωνία των κρατουμένων δεν θα υπόκειται σε περιορισμούς.

(β). Η ερμηνεία τους

Οι περιορισμοί της δεύτερης παραγράφου των ως άνω άρθρων συνιστούν έννοιες «vagues, indéterminées et lacunes», δηλαδή κατ' ακριβή μετάφραση «ασαφείς, αόριστες και κενές»²⁸⁵. Μαζί με το «περιθώριο εκτίμησης» κατατάσσονται στις «αυτόνομες έννοιες»²⁸⁶. Γι' αυτό το Δικαστήριο έχει υιοθετήσει μία ευρεία ερμηνεία του περιεχομένου των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται, προσαρμοσμένη στις κοινωνικές εξελίξεις μετά το 1950, οπότε θεσπίστηκε το κείμενο της Σύμβασης, όπως διαμορφώνονται στο πέρασμα του χρόνου, διότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Σύμβαση είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» (: «a living instrument»). Αναγνωρίζεται, ως εκ τούτου, το διαπληστικό τους περιεχόμενο, το οποίο διευρύνεται και ενόψει του γεγονότος ότι μία συμπεριφορά μπορεί να προσβάλλει περισσότερα του ενός δικαιώματα από αυτά που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ.

(β1). Η Σύμβαση ως «ζωντανό εργαλείο»

Δεν αμφισβητείται ότι πολύ σημαντικές αποφάσεις, που χαρακτηρίζονται ως «big cases», όπως για παράδειγμα οι αποφάσεις *Marckx κατά Βελγίου* της 13-9-1979, *Klass και λοιποί*

285. Michael Melchior (1988), Notions «vagues» ou «indéterminées» et «lacunes» dans la Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 411-419 (415-416).

286. Walter Ganshof van der Meersch (1988), Le caractère «autonome» des termes et la «marge d'appréciation» des gouvernements dans l'interprétation de la Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 201-220 (206-209).

κατά Γερμανίας της 6-9-1978, *Sunday Times* κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.1 της 26-4-1979 και *Saering* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 7-7-1989, αποτελούν πλέον νομολογιακό προηγούμενο (: stare decisis, precedent de jure), από το οποίο δύσκολα θα μπορούσε να θεμελιωθεί απόκλιση. Διότι αυτές οι αποφάσεις του Δικαστηρίου διακρίνονται για την αυθεντική ερμηνεία (: authoritative interpretation) της ΕΣΔΑ ως προς τον θεμελιώδη θεσμικό πυρήνα δικαιωμάτων που προστατεύει, βέβαια υπό κοινωνικές, πολιτικές και ηθικές συνθήκες, αλλά και υπό ενός επιπέδου επιστημονικής γνώσης που αντανακλούν την τρέχουσα κατά την στιγμή της έκδοσης της απόφασης ιστορική πραγματικότητα. Συνήθως το ΕΔΔΑ δύσκολα αποκλίνει του νομολογιακού κεκτημένου για λόγους νομικής ασφάλειας (: *Cossey* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 17-9-1990 § 35 και Ευρείας Σύνθεσης *Sheffield and Horsham* κατά Ηνωμένου Βασιλείου 30-7-1998 § 60).

Ωστόσο, δεν αποκλείεται το Δικαστήριο να αποφασίσει ότι η προηγούμενη ερμηνεία ήταν απλά εσφαλμένη ή ότι συντρέχουν άλλοι ακαταμάχητοι λόγοι για να την τροποποιήσει ή να την μεταβάλει, δοθείσης της ανάγκης να διασφαλίσει ότι η ερμηνεία της Σύμβασης αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές αλληλαγές και στοιχίζεται με αυτές. Διότι αυτή η απόκλιση πρακτικά υπαγορεύεται από την διάκριση μεταξύ ratio decidendi και obiter dictum²⁸⁷, την οποία και επαληθεύει. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ, στην σκέψη 56 της πολύ πρόσφατης απόφασής του Ευρείας Σύνθεσης *Vilho Eskelinen* κατά *Φιλανδίας* της 19-4-2007 έκρινε ότι για λόγους ισότητας, προβλεψιμότητας και ασφάλειας δικαίου το ΕΔΔΑ δεν θα πρέπει να απέχει της προγενέστερης νομολογίας του χωρίς ειδική αιτιολογία²⁸⁸. Το Δικαστήριο δεν αναπτύσσει μία απόλυτα δεσμευτική νομολογία, καθώς η τελευταία συνοψίζει το ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο προστασίας σε επίπεδο ηπείρου, προς το οποίο οφείλει να συμμορφώνεται κάθε κράτος που θέλει να αποτελέσει μέρος του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού²⁸⁹.

Κατά συνέπεια, και τα ελληνικά δικαστήρια έχουν υποχρέωση, με βάση τις διατάξεις των άρθρων 1 και 32 παρ.1 ΕΣΔΑ, να λαμβάνουν υπόψη τους τη νομολογία του ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο της συνταγματικής υποχρέωσής τους για ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολόγηση των αποφάσεών τους (: άρθρο 93 παρ.3 εδ.α΄ Σ), όπως άλλωστε λαμβάνουν υπόψη τη δική τους νομολογία και παραπέμπουν σε αυτήν²⁹⁰.

Το ΕΔΔΑ έχει διακηρύξει και ακολουθεί, άλλωστε, δύο ερμηνευτικές αρχές που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως το μεθοδολογικό υπόβαθρο του δικαστικού ακτιβισμού του

287. Alistar Mowbray (2009), An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law, H.R.L.R. 9 (2): 179-201 (181-182).

288. Βλ. αναλυτικά παρουσίαση της απόφασης από Sejal Parmar (2007), *Vilho Eskelinen v. Finland: The Further Extension of ECHR Article 6 to Disputes Concerning Civil Servants*, E.H.R.L.R. 4, σελ. 441-449. Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω νομολόγησε ότι η προστασία και οι εγγυήσεις των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ επεκτείνονται και στα άτομα που ασκούν κρατική εξουσία και δη στους δημοσίους υπαλλήλους, αστυνομικούς, στρατιωτικούς κ.λπ. Περισσότερα για το σκεπτικό και το διατακτικό της απόφασης βλ. παρουσίασή της από Βασίλη Χειρδάρη και Εύη Παπαδημητρίου σε ΝοΒ 2007, 55 (8): 1911-1923, με παρατηρήσεις του πρώτου στις σελ. 1923-1931.

289. Γιώργος Κατρούγκαλος (2002), Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη, ΤοΣ 28 (5): 685-691. (686).

290. Κώστας Χρυσόγονος (2002), Η (μη) προσαρμογή της ΕΣΔΑ από τα ελληνικά δικαστήρια, ΤοΣ 28 (5): 677-684 (682).

Στρασβούργου²⁹¹. Πρώτον, υιοθετεί την αρχή της δυναμικής-εξελικτικής ερμηνείας των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων αυτής. Έτσι, σύμφωνα με την, όχι ιδιαίτερα κομψή, διατύπωση της σκέψης 31 της απόφασης *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-2-1978, η Σύμβαση είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» (: «a living instrument») που ερμηνεύεται «υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών» (: «in the light of the present-day conditions»). Τούτο συνεπάγεται ότι το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του αφενός την τυχόν πρόοδο ή μεταβολή του εσωτερικού δικαίου των συμβαλλομένων κρατών προς την κατεύθυνση της πληρέστερης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε να κρίνει κατά πόσον η υστέρηση συγκεκριμένου κράτους μπορεί να γίνει ανεκτή ή όχι (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 58)· και αφετέρου τις ενδεχόμενες επιστημονικές και κοινωνικές εξελίξεις και μεταλληγές (: *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986 § 47)²⁹². Όλα αυτά καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι διατάξεις της Σύμβασης ερμηνεύονται έτσι ώστε να καθιστούν τις εγγυήσεις της «πρακτικές και αποτελεσματικές» (: «practical and effective»). Δεύτερον, επαναλαμβάνει την αρχή της «αυτόνομης» ερμηνείας των διατάξεων της Σύμβασης. Έτσι, ακόμη και νομικοί όροι, που εμφανίζονται τόσο σε αυτές όσο και στα εθνικά δίκαια των συμβαλλομένων κρατών, και πολύ περισσότερο βέβαια όροι με καθημερινό-πραγματικό, τεχνικό ή επιστημονικό περιεχόμενο, ερμηνεύονται από το ΕΔΔΑ αυτοτελώς, χωρίς προσκόλληση στο νόημα, το οποίο τους αποδίδεται στα πλαίσια των εθνικών εννόμων τάξεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ευρεία ερμηνεία από το Δικαστήριο των όρων «δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως» και «κατηγορία ποινικής φύσεως», που αναγράφονται στο γράμμα του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, με αποτέλεσμα να έχουν υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής του και πολλές διοικητικές (με βάση την ταξινόμησή τους στα εσωτερικά δίκαια) διαφορές.

Οι παραπάνω ερμηνευτικές κατασκευές και η εντατική χρησιμοποίησή τους στην πράξη από το ΕΔΔΑ δεν προέκυψαν, βέβαια, ούτε τυχαία ούτε εξαιτίας προσωπικής πρωτοβουλίας μεμονωμένων δικαστών. Συναρτώνται με τα δομικά χαρακτηριστικά του Δικαστηρίου και αναπτύσσονται επάνω στο ευνοϊκό έδαφος που δημιουργεί η εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας και γενικότερα της κοινωνίας στις τελευταίες δεκαετίες και η συμπαρομαρτούσα σχετικοποίηση της κυριαρχίας του εθνικού κράτους στη Γηραιά Ήπειρο και όχι μόνο. Εξάλλου, στην παράγραφο 27 in fine της απόφασης *Ploski κατά Πολωνίας* της 12-11-2002 το ΕΔΔΑ διατύπωσε χαρακτηριστικά την ακόλουθη κρίση: «Since the Convention is first and foremost a system for the protection of human rights, the Court must however have regard to the changing conditions in Contracting States and respond, for example, to any

291. Κώστας Χρυσόγονος (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά, ΤοΣ 27 (5): 967-1007 (980-981).

292. Με λίγα λόγια το Δικαστήριο όχι μόνο μπορεί να απομακρυνθεί από το είδος προστασίας που οραματιζόνταν οι εμπνευστές της Σύμβασης, δηλαδή τα πρώτα δέκα κράτη-μέρη που την επικύρωσαν στις αρχές της δεκαετίας του '50 (: πρόβλεψη που προσδιοριζόταν από τις τότε επικρατούσες συνθήκες), αλλά ότι μπορεί να μεταβάλει και τη δική του νομολογία, όταν η πάροδος του χρόνου ανάμεσα σε μια προγενέστερη απόφασή του και σε μια μεταγενέστερη, για ομοειδή υπόθεση, έχει επιφέρει αλλαγές στις πραγματικές συνθήκες που περιέβαλαν μια υπόθεση (: κοινωνικές, οικονομικές, κ.ά) και οι οποίες είχαν οδηγήσει το Δικαστήριο σε προηγούμενη δικανική πεποίθηση, Ροζάκης (2009): 1838-1839.

emerging consensus as to the standards to be achieved»²⁹³. Επίσης, στις αποφάσεις *Silver και Ριοποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-10-1980 της ΕΕΔΑ και *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 του ΕΔΔΑ επισημάνθηκε ότι θα πρέπει να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπόψη οι συνήθειες και λογικές απαιτήσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης ή κατάστασης.

(β2). Το περιθώριο εκτίμησης

Το περιθώριο εκτίμησης των εσωτερικών οργάνων διαφέρει από δικαίωμα σε δικαίωμα –με κριτήριο σε κάθε περίπτωση τις «the subject-matter of the injunction, then the state of the case at the relevant time and, finally, the circumstances surrounding that case and the grant of the injunction»– (: *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου No. 1* της 26-4-1979 §§ 64-68), επειδή διαφέρει ο σκοπός του αναγνωριζόμενου περιθωρίου εκτίμησης (: *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 §§ 40-41) και πάντως η έκτασή του τελεί μονίμως υπό την εξεληκτική εκτίμηση των οργάνων του Στρασβούργου. Ως προς την ουσιαστική λειτουργία του «περιθωρίου εκτίμησης» αναγνωρίζεται ότι τελεί σε αντίρροπη σχέση προς την τάση αυτονόμησης των εννοιών, αναφορικά με τους αναγκαίους περιορισμούς, σύμφωνα με τις σκέψεις 48 in fine και 41 των αποφάσεων *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976²⁹⁴ και *Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1990 αντίστοιχα.

Το «περιθώριο εκτίμησης» κληροδοτείται τόσο στον εθνικό νομοθέτη (: «prescribed by law») όσο και στο δικαστικό σώμα που καλείται να ερμηνεύσει και να εφαρμόσει το νόμο (: *Engel και Ριοποί κατά Ολλανδίας* της 8-6-1976 § 100, *De Wilde, Ooms and Versyp* («Vagrancy») *κατά Βελγίου* της 18-6-1971 §§ 45-46 και 93 και *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975 § 45). Επίσης, το «περιθώριο εκτίμησης» επιτελεί μία a posteriori λειτουργική χρησιμότητα²⁹⁵ (: *Buckley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-9-1996 § 74, *Laskey, Jaggard and Brown κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-1997 § 42 και *Z. κατά Φιλανδίας* της 25-2-1997 § 99). Υπενθυμίζεται, άλλωστε, με τον τρόπο αυτό, η επιτελική σημασία της αρχής της επικουρικότητας της Σύμβασης, υπό την έννοια ότι αναγνωρίζεται στα κράτη-μέλη το προβάδισμα της δικαιοδοσίας στην προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών (: *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-7-2002 § 85). Ωστόσο, ταυτόχρονα το περιθώριο εκτίμησης δεν είναι απεριόριστο, αλλήλ συμπореύεται με την ευρωπαϊκή επιτήρηση²⁹⁶. Η στάθμιση αυτή, στο πλαίσιο του άρθρου 8 παρ.2 ΕΣΔΑ, γίνεται επί τη βάση της θεσμικής λογικής για την

293. Βλ. επίσης και *Chapman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-2001 § 70.

294. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Μαγγανά-Καρατζά (2005): 267-271· επίσης, τις θέσεις Ρούκουνα (1995): 186-187.

295. Βλ. Johan Callewaert (2000), *Quel avenir pour la marge d'appréciation*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 147-166 (158).

296. Lord Mackay of Clashfern (2000), *The margin of appreciation and the need for balance*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 837-843 (841).

ιεραρχία των κανόνων, όπως εφαρμόζεται στα άρθρα 8 έως 11 ΕΣΔΑ²⁹⁷. Ως εκ τούτου, το περιθώριο εκτίμησης είναι ετερογενές²⁹⁸.

Πιο συγκεκριμένα, δεν μπορεί, για παράδειγμα, να υφίσταται ενιαία ευρωπαϊκή αντίληψη περί ηθικής στα συμβαλλόμενα κράτη. Η έννοια της «ηθικής» ουσιαστικά διαφοροποιείται, στο ευρωπαϊκό πεδίο, με βάση τον χρόνο (: *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 § 60 και *Müller και ροιποί κατά Ελβετίας* της 24-5-1988 § 36) και τον τόπο (: *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 § 56). Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε τη θέση της απόφασης *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 στην υπόθεση *Müller και ροιποί κατά Ελβετίας* της 24-5-1988, όπου παρατήρησε πως οι αντιλήψεις περί ηθικής μπορεί να διαφέρουν ακόμη και από το ένα ελβετικό καντόνι στο άλλο. Σε αρκετές περιπτώσεις η έννοια της δημόσιας υγείας, υπό τα άρθρα 8 έως 11 της ΕΣΔΑ αλληλά και το άρθρο 2 του Τετάρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλιου της ΕΣΔΑ, συνδέεται με την έννοια των δημοσίων ηθών. Η σύνδεση μεταξύ των δύο εννοιών, αν και μη αναγκαία, είναι τεχνητή, ιδίως σε ζητήματα ιδιαίτερης βαρύτητας, όπως το AIDS και η υποχρεωτική στέρωση των ψυχικά ασθενών. Η προστασία της δημόσιας υγείας παραγκωνίζεται από την προστασία των ηθών στις περιπτώσεις της μερικής ποινικοποίησης της ομοφυλοφιλίας, της καταστολής της άσεμνης συμπεριφοράς και της περιθωριοποίησης των τρανσέξουαλ. Ο όρος των ηθών συνιστά τον πλέον αχαλιναγώγητο και ελαστικό περιορισμό αναφορικά με τον θεμιτό σκοπό, ποικίλλοντας από μία ξεκάθαρη προσέγγιση των ηθών έως μία λανθάνουσα εκδοχή²⁹⁹.

Στην υπόθεση *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976, ευρύτερα γνωστή ως υπόθεση του «Κόκκινου Βιβλίου του μαθητή» (: *The Little Red Schoolbook*), τα όργανα του Στρασβούργου αντιμετώπισαν το πρόβλημα της διαφορετικής εκτίμησης της έννοιας της «δημόσιας ηθικής» (: «public morals») από χώρα σε χώρα. Το κόκκινο βιβλίο, που είχε και σεξουαλικό περιεχόμενο, κυκλοφόρησε αρχικά, χωρίς κανένα πρόβλημα, στη Δανία. Η μετάφρασή του, όμως, κατασχέθηκε από τις βρετανικές αρχές, κατ' εφαρμογή των ρυθμίσεων της νομοθεσίας περί ασέμνων του 1964, αν και τα 18.000 από τα 20.000 αντίτυπα, τα οποία είχε τυπώσει ο εκδοτικός οίκος του προσφεύγοντα, είχαν ήδη πουληθεί στα σχολεία που τα είχαν παραγγείλει. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το περιθώριο εκτίμησης κατ' άρθρο 10 παρ.2 ΕΣΔΑ παρείχε τη δυνατότητα στις βρετανικές αρχές να κρίνουν αν το βιβλίο αυτό, που απευθυνόταν στους μαθητές, δηλαδή σε ευαίσθητη και άξια προστασίας μερίδα του πληθυσμού, υπερέβαινε τα ανεκτά όρια της δημόσιας ηθικής. Πρόκειται, μάλιστα, για την πρώτη απόφαση που έκανε λόγο για τον πλουραλισμό των μέσων μαζικής ενημέρωσης υπό την έννοια της πολυφωνίας και της ελεύθερης έκφρασης της άποψης από κάθε μέσο, αν και το ΕΔΔΑ δεν ανακήρυξε την πολυφωνία σε κορυφαία αξία. Έκτοτε επαναλαμβάνεται η σκέψη της παραγρά-

297. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *Otto-Preminger-Institut κατά Αυστρίας* της 20-9-1994 § 50, *Müller και ροιποί κατά Ελβετίας* της 24-5-1988 § 36, *Barthold κατά Γερμανίας* της 25-3-1985 § 58, *Casado Coca κατά Ισπανίας* της 24-2-1994 §§ 50-57 και *Jacobowski κατά Γερμανίας* της 23-6-1994 §§ 25-30.

298. François Rigaux (2000), *Logique et droits de l'homme*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Rysdøl*. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1197-1211 (1207).

299. Renée Koering-Joulin (1992), *Public Morals*, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 83-98 (84-86).

φου 49 της απόφασης σε όλες τις παραβιάσεις του άρθρου 10 ΕΣΔΑ³⁰⁰. Κατά το Δικαστήριο, οι βρετανικές αρχές, απαγορεύοντας την κυκλοφορία του επίδικου εντύπου, ενήργησαν ηλιθογισμένα και με καλή πίστη. Συγχρόνως, τάχθηκε υπέρ της άποψης πως απέχουμε πολύ ακόμη από τη διαμόρφωση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής αντίληψης περί της ηθικής.

Κατά μία άποψη, το περιθώριο εκτίμησης αποτυπώνει μια εξισορροπητική διπλωματική ενέργεια-παραχώρηση του Δικαστηρίου προς τα κράτη που έχουν υπογράψει και επικυρώσει την ΕΣΔΑ. Πρόκειται, δηλαδή, για μια νομολογιακή κατασκευή, που καθώς δεν προβλέπεται από τη Σύμβαση³⁰¹ λειτουργεί εν είδει αυτοπεριορισμού έξω από αυτήν και ουσιαστικά «φωτογραφίζει» τη δικαστική αυτοσυγκράτηση του λειτουργού της δικαιοσύνης και την αποχή του από δικαστική κρίση. Αποδέχεται, εν ολίγοις, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, στις οποίες συγκρούονται ατομικά δικαιώματα προστατευόμενα από την ΕΣΔΑ και ευρύτερα δημόσια συμφέροντα του κράτους-μέλους, η καταλληλότερη αρχή για να κρίνει είναι είτε ο εθνικός δικαστής είτε οι εθνικές αρχές και όχι το δικαστικό όργανο του Στρασβούργου (: *Casado Coca κατά Ισπανίας* της 24-2-1994 § 50 και *Jacubowski κατά Γερμανίας* της 23-6-1994 § 26)³⁰². Το περιθώριο αυτό, όπως έχει διαμορφωθεί, αναφέρεται στην εξουσία του συμβαλλόμενου κράτους κατά την εκτίμηση των πραγματικών δεδομένων, καθώς και στην εφαρμογή των διατάξεων που προβλέπονται στις περιφερειακές και διεθνείς συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων (: *Chorherr κατά Αυστρίας* της 25-8-1993 § 31). Το κυρίως περιεχόμενό του είναι ότι η κάθε κοινωνία έχει το δικαίωμα στο χώρο διαβίωσής της να εξισορροπεί τα ατομικά δικαιώματα με τα εθνικά συμφέροντα και να προβαίνει η ίδια στην επίλυση των συγκρούσεων που προκύπτουν ως αποτέλεσμα των διαφορετικών ηθικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, πολιτικών και νομικών παραδόσεων των συμβαλλόμενων κρατών.

Ειδικότερα, αναφορικά με τους περιορισμούς των άρθρων 9, 10 και 11 ΕΣΔΑ, η προσφυγή στη «δημόσια τάξη» εμφανίζεται ως περιορισμός των δικαιωμάτων είτε μέσω της ρήτρας «τηρώντας τους νόμους του κράτους», η οποία συνοδεύει ως επιφύλαξη την άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με τις διατάξεις των άρθρων 12, 14 και 20 του ελληνικού

300. Ewa Komorak (2009), *Is Media Pluralism a Human Right? The European Court of Human Rights, the Council of Europe and the Issue of Media Pluralism*, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 395-414 (399).

301. Ροζάκνς (2009): 1840.

302. Βασίλης Χειρδάρης (2009), Η κριτική στο Στρασβούργο, τα όρια ερμηνείας, το «περιθώριο εκτίμησης» και τα προβλήματα του ΕΔΔΑ, ΝοB 57 (8): 1980-1999 (1995-1996). Η ίδια θέση εκφράζει την ειδικότερη άποψη ότι το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης υπονομεύει στην πράξη την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των ευρωπαίων πολιτών, δεδομένου ότι στερεί από τα πρόσωπα της απόλυσης των δικαιωμάτων τους. Επίσης, έχει ασαφή και μη προσδιορισμένο χαρακτήρα που το καθιστά αντίθετο προς την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης, δεδομένου ότι τα δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται κατά σαφή και ακριβή τρόπο. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αντικειμενική πραγματικότητα των διαρκώς εξελισσόμενων κοινωνικών, πολιτικών και θεσμικών δομών θα ερχόταν σε πλήρη αντιπαράθεση με ένα ενδεχομένως αμετάβλητο περιεχόμενο των κανόνων της Σύμβασης. Επιπροσθέτως, το ίδιο το ΕΔΔΑ αφενός παγίως κάνει λόγο για την «ασφάλεια δικαίου» και αφετέρου πολύ δύσκολα μετακινείται από τις θέσεις του σε θεμελιώδη ζητήματα, όπως αποδείχθηκε στην περίπτωση των τρανσέξουαλ, ως προς τα δικαιώματα των οποίων χρειάστηκε να παρέλθει μία εικοσαετία για να αναγνωρισθούν. Επιβάλλεται, δε, από την αρχή της επικουρικότητας της Σύμβασης. Κατά συνέπεια, η θέση που εκφράζεται εδώ είναι αποσπασματική και αδικεί τον ουσιαστικό θεσμικό ρόλο του Δικαστηρίου.

Συντάγματος (: δικαίωμα συνένωσης, ελευθερία της έκφρασης και δικαίωμα δικαστικής προστασίας αντίστοιχα) είτε άμεσα, όπως συμβαίνει με τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με τα άρθρα 11 και 13 ΕΣΔΑ (: ελευθερία συνάθροισης και ελευθερία λατρείας αντίστοιχα)³⁰³. Παρά την αυτόνομη λειτουργία των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης, συνήθως το ΕΔΔΑ εξετάζει σε κάθε περίπτωση καθένα από αυτά υπό το πρίσμα και των άλλων άρθρων της τετράδας αυτής που συνθέτουν την ενότητα των περιορισμών, τους οποίους θεσπίζει το γράμμα της Σύμβασης (: *Young, James and Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-8-1981 § 57 και *Kjeldsen, Busk, Madsen and Pedersen κατά Δανίας* της 7-12-1976 § 52).

Το Δικαστήριο, πιο συγκεκριμένα, έχει νομολογήσει ότι οι ρυθμίσεις του άρθρου 11 της Σύμβασης αποτελούν *lex specialis* σε σχέση με το άρθρο 10 αυτής (: *Ezelin κατά Γαλλίας* της 26-4-1991 §§ 37 και 52). Για παράδειγμα, η άμεση σχέση των άρθρων 10 και 8 ΕΣΔΑ αναδεικνύεται ανάγλυφα στην απόφαση *Herczegfalvy κατά Αυστρίας* της 24-9-1992³⁰⁴, στις σκέψεις 38 και 93-94 της οποίας κρίθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η απαγόρευση ανάγνωσης εντύπων και παρακολούθησης ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών, που επέβαλε η Διοίκηση του Ψυχιατρείου στον προσφεύγοντα, αποτελούσε αδικαιολόγητο περιορισμό του δικαιώματός του για πληροφόρηση σύμφωνα με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ³⁰⁵. Μάλιστα δεν υπήρχε ούτε καν συσκευή τηλεόρασης στο δωμάτιό του ή στον διάδρομο. Οι απαγορεύσεις αυτές, που είχαν επιβληθεί στον προσφεύγοντα ως πειθαρχική ποινή, αξιολογήθηκαν με βάση την αιτιολογία που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο εξέτασης της επικληθείσας από τον προσφεύγοντα παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (: εξαναγκασμός σε σίτιση, υποβολή σε θεραπεία χωρίς τη συναίνεσή του και άρνηση ταχυδρομικής αποστολής της αλληλογραφίας του). Υπό το φως του άρθρου 8 της Σύμβασης νομολογήθηκε, στη σκέψη 90 της απόφασης, ότι η συμβατότητα με το κράτος δικαίου ενός νόμου που παρέχει σε δημόσια αρχή διακριτική ευχέρεια απαιτεί

303. Χρήστος Παπαστυλιανός (2003), Η ερμηνεία του όρου «Δημόσια Τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 29 (3): 403-447 (406).

304. Κατερίνα Σγουρίδου (1994), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1992, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 109-124 (115-119).

305. Ο προσφεύγων, Ούγγρος υπήκοος που ζούσε στη Βιέννη, εξέτισε δύο διαδοχικές ποινές φυλάκισης για διάφορα αδικήματα, μεταξύ των οποίων επιθέσεις κατά της συζύγου του, κρατικών λειτουργών και πελατών του στο κατάστημα επισκευής τηλεοράσεων που διατηρούσε. Ενώ ετοιμαζόταν να αποφυλακισθεί, κρίθηκε εκ νέου προσωρινά κρατούμενος για τα εγκλήματα της απειλής δικαστών και της πρόκλησης σωματικών βλαβών σε συγκρατούμενους του και φρουρούς. Ενόψει της συμπεριφοράς του στη φυλακή διατάχθηκε ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, με βάση την οποία τέθηκε υπό καθεστώς επιτροπείας με ταυτόχρονο διορισμό ειδικού συμβούλου. Κατά τον προσωρινό του εγκλεισμό σε θεραπευτικό ίδρυμα για ψυχικά νοσούντες εγκληματίες, με βάση τη διάγνωση των ψυχιάτρων ότι ο προσφεύγων έπασχε από θυμική παράνοια, δεν του επιβλήθηκε ποινή από το Πλημμελειοδικείο της Βιέννης λόγω της μειωμένης ικανότητάς του για καταλογισμό. Έτσι, η κράτησή του συνεχίστηκε με βάση το άρθρο 21 παρ.1 ΑυστρΠΚ για την φύλαξη καταδικασθέντων και ακαταλόγηστων εγκληματιών. Μέχρι την εισαγωγή του στο δημόσιο ψυχιατρείο της Βιέννης κρατήθηκε είτε στη φυλακή είτε σε θεραπευτικά ιδρύματα για διάστημα επτά (7) μηνών.

την πρόβλεψη των άκρων ορίων της ευχέρειας αυτής, καίτοι ο βαθμός της ταυτοποίησης κρίνεται *in concreto*³⁰⁶.

3. Κοινό σύστημα περιορισμών

(α). Η νομιμότητα των περιορισμών

Για να είναι θεμιτός ο σκοπός του περιορισμού του δικαιώματος, θα πρέπει να υπάρχει σχετική νομοθετική πρόβλεψη. Στην σκέψη 47 της σημαντικότερης και έχουσας ιστορική αξία απόφασης *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-4-1979 το ΕΔΔΑ προσέγγισε την έννοια και το περιεχόμενο του όρου «υπό του νόμου», διευρύνοντας το σημασιολογικό πεδίο του, ώστε να ενσωματώσει τόσο το γραπτό όσο και το εθιμικό δίκαιο (: *lato sensu* έννοια της νομιμότητας). Ακολούθως, στην παράγραφο 60 της απόφασης *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984, αν και φαινομενικά δίδεται η εντύπωση ότι επιχειρείται μία στενή ερμηνεία, το ΕΔΔΑ εξειδίκευσε ακόμη περισσότερο το εννοιολογικό περιβάλλον του «νόμου», κρίνοντας ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η «ποιότητα του νόμου» (: «quality of law», «la qualité de la loi»). Ταυτόχρονα, προχώρησε στην διατύπωση τριών ποιοτικών προϋποθέσεων του νόμου: α) την προσβασιμότητα (: accessibility), β) την σαφήνεια (: clarity) και γ) την προβλεψιμότητα (: predictability)³⁰⁷. Δεδομένου ότι η ποιότητα του νόμου δεν κρίνεται *in abstracto*, αλλά μετά από προσφυγή εκείνων που θεωρούν ότι υφίσταται βλάβη των δικαιωμάτων τους με βάση το άρθρο 25 (νυν 34) της ΕΣΔΑ περί της έννοιας του θύματος (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 §§ 26-27), η εφαρμογή των τριών αυτών κριτηρίων ενιαία και αδιαίρετα σε όλες τις προσφυγές συνδέεται με την ομοιογένεια της ευρωπαϊκής οικογένειας ενόψει του *acquis communautaire*³⁰⁸.

Έτσι, κρίθηκε, για παράδειγμα, με αναφορά στο ζήτημα της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, στις σκέψεις 35-36 της απόφασης *Kruslin κατά Γαλλίας* της 24-4-1990³⁰⁹, ότι στερείτο σαφήνειας ο γαλλικός νόμος για την παρακολούθηση υπόπτου από ανακριτικές αρχές, διότι δεν καθόριζε την κατηγορία των υπό παρακολούθηση ατόμων ούτε το είδος των εγκλημάτων, στα οποία χωρεί άρση του απορρήτου των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, ενώ θα έπρεπε οι παρακολουθήσεις να υπόκεινται σε χρονικό περιορισμό, να υποβάλλονται σε δικαστικό έλεγχο και να εξασφαλίζεται η πιστή καταγραφή τους καθώς και η καταστροφή των υλικών φορέων αποθήκευσής τους σε περίπτωση αθώωσης του καταγραφόμενου προσώπου. Διότι, στην αντίθετη περίπτωση, δεν διασφαλίζεται ο ελάχιστος

306. Η απόφαση παραπέμπει στην προγενέστερη νομολογία του ΕΔΔΑ και συγκεκριμένα στις αποφάσεις *Silver και Ροιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 88, *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984 §§ 67-68, *Kruslin κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 36 και *Huvig κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 35.

307. Mireille Delmas-Marty (1992), *The Richness of Underlying Legal Reasoning*, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 319-341 (323-324).

308. Βλ. Wojciech Sadurski (2009), *Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and Eastern European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments*, HRLR 9 (3): 397-453 (412-413).

309. Βλ. παρουσίαση της απόφασης από Βασίλη Αλεξανδρή, *Υπερ* 1993, σελ. 1047.

βαθμός προστασίας από την καταχρηστική εφαρμογή του νόμου και δεν κατοχυρώνεται η ασφάλεια δικαίου³¹⁰.

Περαιτέρω, παρά το γεγονός ότι αφενός αναγνωρίζεται το περιθώριο εκτίμησης υπέρ των συμβαλλήσιμων κρατών ενόψει και της αρχής της επικουρικότητας της Σύμβασης και αφετέρου η εκτελεστότητα των αποφάσεων του ΕΔΔΑ δεν ρυθμίζεται ρητά στην Σύμβαση, αν και δεν αναιρείται σε καμία περίπτωση η νομική πρωταρχία των αρχών και των κανόνων που εγγυάται η ΕΣΔΑ, την «ποιότητα του νόμου» καλείται να διορθώσει το ΕΔΔΑ εκδίδοντας τις λεγόμενες «αποφάσεις πλοηγούς» (: «pilot judgments»), μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που διαγιγνώσκει ένα συστημικό πρόβλημα του συμβαλλήσιμου κράτους. Οι αποφάσεις αυτές εισήλθαν στην νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά πρόσφατα, αφορμής δοθείσης στην απόφαση *Burdov No.2 κατά Ρωσίας* της 15-1-2009. Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω εξέτασε εκ νέου την προσφυγή εργαζομένου στην ομάδα αντιμετώπισης επείγοντος περιστατικού κατά την πυρηνική έκρηξη του Τσερνομπίλ τη διετία 1986-1987, όπου η έκθεση στις ραδιενεργές εκπομπές είχε ως αποτέλεσμα την βλάβη της υγείας του. Αν και με την πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ στις 7-5-2002, τού επιδικάσθηκε αποζημίωση για την εργασιακή του αχρήστευση, δεν την εισέπραξε ποτέ από την ρωσική κυβέρνηση. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι θα έπρεπε να ενεργοποιήσει την επείγουσας φύσης διαδικασία της «pilot judgment procedure», κατά την οποία δέχθηκε ότι υφίσταται παραβίαση των άρθρων 6 παρ.1 και 13 ΕΣΔΑ περί δίκαιης ακρόασης και αποτελεσματικής προσφυγής και του άρθρου 1 παρ.1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Η ουσιώδης διαφορά της «απόφασης-πλοηγού» είναι ότι έθεσε στο καθ' ου κράτος ένα ορισμένο χρονοδιάγραμμα συμμόρφωσης: Έξι μήνες για να τροποποιηθεί η εθνική νομοθεσία προς το συμφέρον αιτούντων που βρίσκονταν σε θέση ανάλογη με εκείνη του προσφεύγοντα και ένα χρόνο για να τους καταβάλει τις αποζημιώσεις. Επίσης, όλες οι αντίστοιχες νεοεισαχθείσες υποθέσεις θα αναβάλλονταν για ένα χρόνο³¹¹. Η συστημική φύση του προβλήματος στην περίπτωση της Ρωσίας θεμελιωνόταν από τις εννιάκοσιες αντίστοιχες εκκρεμείς υποθέσεις. Δυστυχώς, σύμφωνα και με την Interim Resolution CM/ResDH(2009)158 της 3-12-2009 που εξέδωσε η Επιτροπή των Υπουργών, η Ρωσία απέτυχε να συμμορφωθεί στο χρονοδιάγραμμα του ΕΔΔΑ που έληγε στις 4-11-2009.

Τέλος, τα στοιχεία του νόμου, που επιβάλλει περιορισμούς στην απόλαυση των δικαιωμάτων, προβλήθηκαν τα άρθρα 7 και 14 ΕΣΔΑ³¹². Η παράγραφος 2 του άρθρου 11 της Σύμ-

310. Έτσι, και στην απόφαση *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984 κρίθηκε ότι για την καταγραφή πραγματοποιούμενων από συγκεκριμένη σύνδεση κλήσεων, όχι όμως και του περιεχομένου της συνομιλίας, ο νόμος της Αγγλίας και της Ουαλίας δεν καθόριζε με σαφήνεια τους σκοπούς και τον τρόπο διενέργειας της ανακριτικής αυτής πράξης. Βλ. a contrario *Klass κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 §§ 59-60, στην οποία το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι η εξασφάλιση ή μη εγγυήσεων εξαρτάται από το σύνολο των περιστάσεων, όπως π.χ. από τη φύση, την έκταση και τη διάρκεια των ενδεχόμενων μέτρων, τους λόγους που απαγορεύουν τη λήψη τους, τις αρμόδιες αρχές που τα επιτρέπουν, τα εκτελούν και τα ελέγχουν και τη μορφή της προσφυγής που τυχόν προβλέπεται στο εσωτερικό δίκαιο.

311. Πιο αναλυτικά σε: Philip Leach, Helen Hardman and Svetlana Stephenson (2010), Can the European Court's Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systematic Human Rights Violations? *Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia*, HRLR 10 (2): 346-359 (349).

312. Yutaka Arai-Takahashi (2002), *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*, Antwerp-Oxford-New York: Intersentia, σελ.10.

βασης εμπνέεται από την ίδια ιδέα, από την οποία εμφορείται και η θεωρία του περιθωρίου εκτίμησης³¹³. Καταρχήν, απαγορεύεται η αναλογική εφαρμογή του ποινικού νόμου (: *S.W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-11-1995 § 35 και *C.R. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-11-1995 § 54). Χρησιμοποιούνται εν προκειμένω τα εργαλεία του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ «lawful» και «in accordance with a procedure prescribed by law» (: *Steel και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-9-1998 § 54). Επίσης, η εκτίμηση του ΕΔΔΑ κάνει χρήση του κριτηρίου «very essence» που περιγράφεται στο άρθρο 6 ΕΣΔΑ για το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο (: *Levage Prestations Services κατά Γαλλίας* της 23-10-1996 § 42 και *Pérez de Rada Cavanilles κατά Ισπανίας* της 28-10-1998 § 47), στο πλαίσιο βέβαια και άλλων περιπτώσεων (: *Kokkinakis κατά Ελλάδας* της 25-5-1993 § 18 και *Larissis κατά Ελλάδας* της 24-2-1998 § 34).

(β). Η αναγκαιότητα των περιορισμών

Με την ρήτρα της αναγκαιότητας των περιορισμών αναγνωρίζεται στην δεύτερη παράγραφο των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης η υποβόσκουσα αρχή της αναλογικότητας, δοθέντος ότι η τελευταία δεν μνημονεύεται ρητά στο κείμενο της Σύμβασης. Η αναλογικότητα κατευθύνει τις αρμόδιες αρχές στην επιλογή εκείνου του εξαιρετικού σε βάρος ενός δικαιώματος μέτρου, το οποίο κρίνεται ως το λιγότερο επαχθές. Η πάγια, μάλιστα, νομολογία του ΕΔΔΑ κείται υπέρ της στενής γραμματικής ερμηνείας των περιορισμών, όπως υιοθετήθηκε στην απόφαση *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-4-1979, όπου με συνεσταλημένο τρόπο ερμηνεύθηκε και η έκφραση «authority of the judiciary» του άρθρου 10 παρ.2 ΕΣΔΑ. Με λίγα λόγια, η δικαιοδοσία της δικαστικής λειτουργίας (: «authority of the judiciary»)³¹⁴, η οποία ελέγχει τον σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας, θα πρέπει να κατανοηθεί διά της συστηματικής ερμηνείας: δηλαδή, εντός του νοήματος της Σύμβασης και σε συνάρτηση με το άρθρο 6 ΕΣΔΑ που αντικατοπτρίζει τη θεμελιώδη αρχή του κράτους δικαίου και εκ του αποτελέσματος κατέχει μία κεντρική θέση σ' αυτό το θεσμικό πλαίσιο. Αυτό που ελέγχει το ΕΔΔΑ είναι η λογική σχέση μεταξύ του περιοριστικού μέτρου και επιτρεπόμενων περιορισμών. Το περιοριστικό μέτρο θα πρέπει να τελεί σε ανάλογη σχέση με την κοινωνική ανάγκη που το υπαγορεύει ή προς τον σκοπό, τον οποίο εξυπηρετεί (: *Matter κατά Σλοβακίας* της

313. Βλ. Βεγλιερά (1981): 209, ο οποίος υποστηρίζει ότι επιτρέπονται οι περιορισμοί έναντι των δικαιωμάτων που κατά τη Σύμβαση μπορούν να ανασταλούν ή να τροποποιηθούν στην ίδια την ουσία τους σε περιστάσεις ύψιστης πολιτικής ανάγκης (: άρθρο 15 ΕΣΔΑ). Ανεπίδεκτες παρέκκλισης είναι οι κατά την παράγραφο 2 του άρθρου 15 διατάξεις των άρθρων 2, 3, 4 παρ.1 και 7 ΕΣΔΑ. Συναφές κρίνεται και το άρθρο 60 της Σύμβασης για την κατάρτιση του άρθρου 15 έναντι των εθνικών διατάξεων. Στην ελληνική έννομη τάξη αντίστοιχη είναι η διάταξη του άρθρου 48 Σ.

314. Τα δικαστήρια γίνονται αποδεκτά από την κοινή γνώμη ως το κατάλληλο forum για την διασφάλιση των δικαιωμάτων των πολιτών και τη διευθέτηση των διενέξεων, οι οποίες ανακύπτουν εξ αφορμής της προσβολής τους. Η αποδοχή των δικαστηρίων από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο ταυτίζεται με τον σεβασμό και την εμπιστοσύνη στην ικανότητα των δικαστηρίων να εκπληρώσουν την ως άνω λειτουργία. Βλ. Christian Jacq and Francis Teitgen (1992), *The Press*, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 59-81 (74).

5-7-1999 § 66). Η ζητούμενη αναλογία είναι το εξαγόμενο της στάθμισης δύο αντίρροπων συμφερόντων, δηλαδή του ατομικού συμφέροντος για την προστασία των κατοχυρωμένων στη Σύμβαση ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών από τη μια μεριά και των συμφερόντων της ολότητας από την άλλη.

Η αναγκαιότητα των περιορισμών, όπως υποστηρίζεται, κρίνεται σε δύο επίπεδα· σε ένα απλό, όταν εκτιμώνται περιοριστικά μέτρα, και σε ένα ενισχυμένο, όταν αξιολογείται η περιστολή, η στέρηση ή η απώλεια δικαιωμάτων³¹⁵. Η νομολογία του Δικαστηρίου, εντούτοις, έχει διαμορφώσει κριτήρια (: *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 §§ 50-51, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 § 49, *Young, James and Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-8-1981 § 63, *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 § 60 και *Lingens κατά Αυστρίας* της 8-7-1986 § 47), με βάση τα οποία ελέγχεται η αναγκαία φύση του περιορισμού ενόψει συγκεκριμένης κάθε φορά πιεστικής κοινωνικής ανάγκης. Τα κριτήρια αυτά είναι τα ακόλουθα: i) η φύση, η έκταση και η διάρκεια του μέτρου (: «the nature, scope and duration of the measure»)- ii) η δυνατότητα του κράτους να λάβει άλλα μέτρα, προφανώς πλην του εξεταζόμενου (: «whether the State concerned could take other measures»)- iii) η κατάσταση που θα προκύψει από την επιβολή του μέτρου (: «the situation which will be produced by the suppression of the measure concerned»)- iv) η έκταση της κατάχρησης κατά την εφαρμογή των περιορισμών (: «the extent of abuse in the application of restrictions»)- v) η διαδικασία που ακολουθήθηκε (: «the procedure followed»)- vi) η θέση των εμπλεκόμενων προσώπων (: «the status of the persons involved»)- και vii) σε συγκεκριμένες υποθέσεις εάν υφίστανται εγγυήσεις αποζημίωσης (: «in certain cases, whether there are any compensating safeguards»).

Η αναλογικότητα προϋποθέτει δίκαιη στάθμιση (: «fair balance»³¹⁶ ή «just balance» κατά την σκέψη 52 της απόφασης *Ezelin κατά Γαλλίας* της 26-4-1991) ή κατ' άλλη άποψη «εύλογη ισορροπία» ανάμεσα στο γενικό συμφέρον προστασίας της δημοκρατικής κοινωνίας ως συνόλου και στην ανάγκη προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου. Η τελευταία θέση κάνει λόγο για εφαρμογή της αναλογικότητας στα άρθρα 8 έως 11, 5 παρ.1 και 3 ΕΣΔΑ

315. Βλ. Delmas-Marty (1992): 326, όπου διατυπώνεται η θέση ότι με την παράγραφο 48 της απόφασης *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976, το επίθετο «αναγκαίος», στο πλαίσιο του άρθρου 10 παρ.2 ΕΣΔΑ, δεν είναι συνώνυμο με τον όρο «απαραίτητος» (: «indispensable») όπως στα άρθρα 2 παρ.2 και 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, ούτε συγγενεύει με τις λέξεις «απόλυτα απαραίτητος» (: «absolutely necessary») και «αυστηρά απαραίτητος» (: «strictly necessary») και την φράση στο άρθρο 15 παρ.1 ΕΣΔΑ «σε έκταση αυστηρά απαραίτητη με βάση τις ιδιαιτερότητες της κατάστασης» (: «to the extent strictly required by the exigencies of the situation»), ούτε έχει την ελαστικότητα που υποδηλώνεται από φράσεις όπως «παραδεκτός» ή «συνήθης» (: «admissible» ή «ordinary») στο άρθρο 4 παρ.3 της ΕΣΔΑ και «χρήσιμος» (: «useful») στο γαλλικό κείμενο της πρώτης παραγράφου του πρώτου άρθρου Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ή «εύλογος» (: «reasonable») στα άρθρα 5 παρ.3 και 6 παρ.1 ή «επιθυμητός» (: «desirable»).

316. Παρόλο που το άρθρο 17 ΔΣΑΠΔ δεν περιέχει τόσο ρητούς περιορισμούς όσους η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, και οι δύο αυτές διατάξεις έχουν ένα κοινό σημείο: απαιτούν μία μορφή άσκησης στάθμισης, Nihal Jayawickrama (2002), *The judicial application of human rights law. National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 601.

και 1 παρ.1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ³¹⁷ και για υπερκείμενους ειδικούς σκοπούς που εφάπτονται των περιορισμών. Αντί για «εύλογη ισορροπία», σε κάποιες αποφάσεις γίνεται λόγος για «κρίσιμους και επαρκείς (αποχρώντες) λόγους» (: «relevant and sufficient reasons») του περιοριστικού μέτρου (: *Olsson κατά Σουηδίας* no.1 της 24-3-1988 § 68 in fine, *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-10-1981 §§ 54 and 59, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-12-1976 49-50, *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-4-1979 §§ 62-67 και *Müller και ροιποί κατά Γερμανίας* της 24-5-1988 § 32). Συνδυασμός και των δύο κριτηρίων απαντάται στην απόφαση *Z. κατά Φιλανδίας* της 25-2-1997, όπου στις σκέψεις 94 και 105 γίνεται αναφορά στο δεύτερο κριτήριο των αποχρώντων λόγων και στις σκέψεις 96 και 99 στην δίκαιη στάθμιση, αν και ουσιαστικά έχουν την ίδια τελολογική υφή και συμπίπτουν εννοιολογικά.

Ωστόσο, αναφορικά με τους περιορισμούς του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, γίνεται δεκτή η θεωρία των εγγενών περιορισμών, υπό την έννοια ότι «περιορισμοί που δεν υπαγορεύονται από την ασφάλεια του δικαίου, ως εγγενές όριο πρόσβασης στη δικαιοσύνη, αποβαίνουν τελολογικώς μετέωροι, συνιστούν δικαιολογικώς ανεπείρεστα εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος του άρθρου 6 και επομένως θεμελιώνουν παραβιάσεις του»³¹⁸.

Τέλος, σε συσχέτιση της αρχής της αναλογικότητας με τον έλεγχο του σεβασμού των θετικών υποχρεώσεων προβαίνει το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 37 και 41 των αποφάσεων *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986 και *Powell and Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1990 αντίστοιχα³¹⁹, ενώ πιο σύνθετη είναι η σύλληψη της σχέσης αυτής στην παράγραφο 49 της απόφασης *Keegan κατά Ιρλανδίας* της 26-5-1994³²⁰, όπου ορίζεται ότι τα όρια μεταξύ θετικών και αρνητικών υποχρεώσεων είναι δυσδιάκριτα³²¹.

317. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αναφορικά με την αρχή της αναλογικότητας στο πλαίσιο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, έχει υποστηριχθεί ότι η επέμβαση στο δικαίωμα που εγγυάται το πρώτο εδάφιο του άρθρου αυτού δικαιολογείται σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο του ίδιου άρθρου, το οποίο προβλέπει ρητά μία εξαίρεση σε ό,τι αφορά την καταβολή φόρων, άλλων εισφορών ή προστίμων. Εντούτοις, η διάταξη αυτή πρέπει να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με την γενική αρχή που προβάλλεται στην πρώτη φράση του πρώτου εδαφίου, συνεπεία της οποίας κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη σχέσης εύλογης αναλογίας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού (: *Phillips κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-7-2001 § 51 και *Allan Jacobsson κατά Σουηδίας* no. 1 της 25-10-1989 § 55). Περισσότερα για τη λειτουργία του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ βλ. παρουσίαση της απόφασης *Μαμιδάκης κατά Ελλάδας* της 11-1-2007, ΔτΑ 34 (2007): 568-579.

318. Ευαγγελία Ποδημάτα (2010), Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας. Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΟΔΑΠ6/2009, ΝοΒ 58 (3): 600-622 (615-616, ιδίως υποσημ. 64 και 66).

319. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο κείμενο της δεύτερης απόφασης «Furthermore, even in relation to the positive obligations flowing from the first paragraph of Article 8 (art. 8-1), «in striking [the required] balance the aims mentioned in the second paragraph (art. 8-2) may be of a certain relevance»».

320. Frédéric Sudre (2000), Les «obligations positives» dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1359-1376 (1372).

321. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Hokkanen κατά Φιλανδίας* της 23-9-1994 § 55, *Stjerna κατά Φιλανδίας* της 25-11-1994 § 39 και *Velosa Barreto κατά Πορτογαλίας* της 21-11-1995 §§ 23 και 30.

(γ). Το δημοκρατικό πνεύμα

Όπως διακηρύσσεται στην σκέψη 45 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Ενιαίο Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας κατά Τουρκίας* της 30-1-1998, η δημοκρατία αναγνωρίζεται, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης. Η πρωτοκαθεδρία της δημοκρατίας καθίσταται προφανής ήδη από το προοίμιο της Σύμβασης, το οποίο εγκαθιδρύει μία σαφή συσχέτιση ανάμεσα στην Σύμβαση και στην δημοκρατία, αναφέροντας ότι η διασφάλιση και η υλοποίηση των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών εξασφαλίζονται καλύτερα αφενός με την αποτελεσματική πολιτική δημοκρατία και αφετέρου από μία κοινή αντίληψη και επιτήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (: *Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium κατά Βελγίου* («*Belgian Linguistic*» case) της 23-7-1968 Part II § 5 και *Klass και λοιποί της κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 § 59 in fine). Το προοίμιο στοχεύει να επιβεβαιώσει ότι τα ευρωπαϊκά κράτη μοιράζονται μια κοινή κληρονομιά πολιτικής παράδοσης, ιδεωδών, ελευθερίας και κράτους δικαίου. Το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει ότι σε αυτήν την κοινή κληρονομιά μπορούν να εντοπισθούν οι υπογραμμισμένες αξίες της Σύμβασης (: *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 88)· έχει τονίσει, άλλωστε, αρκετές φορές ότι η Σύμβαση σχεδιάστηκε για να διαφυλάξει και να προωθήσει τα ιδεώδη και τις αξίες μιας δημοκρατικής κοινωνίας (: *Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen κατά Δανίας* της 7-12-1976 § 53 και *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 87). Μάλιστα, το Δικαστήριο έχει νομολογήσει ότι συγκεκριμένες διατάξεις είναι χαρακτηριστικές της δημοκρατικής κοινωνίας, αρχής γενομένης με την απόφαση *Lawless κατά Ιρλανδίας* της 14-11-1960 (: preliminary objections and questions of procedure)³²².

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η έννοια της δημοκρατικής κοινωνίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την άμυνα της ίδιας της δημοκρατικής κοινωνίας, όπως στην περίπτωση της προσφυγής του νέου αυστριακού εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος εναντίον του αποκλεισμού του, κατ' εφαρμογή τροπολογίας του αυστριακού Συντάγματος που απαγόρευσε τη σύσταση και τη λειτουργία νέου κόμματος (: απόφαση ΕΕΔΑ Χ. *κατά Αυστρίας* της 13-12-1963, αριθμ. προσφ.1747/62)³²³. Μάλιστα στην παράγραφο 48 της απόφασης *Klass και λοιποί της κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 το Δικαστήριο νομολόγησε ότι, δεδομένης της εξέλιξης της κατασκοπείας και της τρομοκρατίας –αφενός με την εμφάνιση νέων πολυσύνθετων μορφών της και αφετέρου με την εφεύρεση νέων μέσων παρακολούθησης στην Ευρώπη κατά τα τελευταία χρόνια– οι δημοκρατικές κοινωνίες διέρχονται αυτής της απειλής, για την αντιμετώπιση της οποίας το Κράτος θα πρέπει να μπορεί να αμυνθεί αποτελεσματικά κατά των ως άνω μέσων που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο εμφάνισης και δραστηριοποίησης της, παρακολουθώντας κρυφά τα ανατρεπτικά στοιχεία που δρουν στο έδαφός του. Το Δικαστήριο οφείλει, λοιπόν, να δεχθεί ότι η ύπαρξη νομοθετικών διατάξεων που παρέχουν εξουσίες μυστικής παρακο-

322. Δηλαδή η δημοκρατία θεωρείται το μόνο συμβατό με την ΕΣΔΑ Πολίτευμα, Στέλιος Πεπράκης (2001), Δικαιώματα του ανθρώπου και ευρωπαϊκή δημόσια τάξη. Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία (:), ΕΕΕυρΔ Ειδικό Τεύχος 2001, σελ. 383-415 (395-396).

323. Βλ. Βεγλιερά (1981): 377

λούθησης της αλληλογραφίας, των ταχυδρομικών δεμάτων και των τηλεπικοινωνιών είναι, απέναντι σε περιστάσεις εξαιρετικές, αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία προς όφελος της εθνικής ασφάλειας, της διατήρησης της τάξης και της πρόληψης του εγκλήματος.

Στις αποφάσεις της 26-11-1991 *Sunday Times 2* και *Observer and Guardian κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³²⁴, τα όργανα της Σύμβασης ασχολήθηκαν με την απαγόρευση που επέβαλαν τα βρετανικά δικαστήρια στη δημοσίευση αποσπασμάτων του βιβλίου «*Spycatcher*» του Peter Wright, ενός πρώην πράκτορα των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, με την αιτιολογία ότι τα αποσπάσματα περιείχαν πληροφορίες για υποτιθέμενες παράνομες δραστηριότητες των υπηρεσιών αυτών. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παρέμβαση της κρατικής αρχής στην άσκηση του δικαιώματος των προσφευγόντων στην ελευθερία της έκφρασης, αν και προβλεπόταν από το εθνικό δίκαιο, διότι εξυπηρετούσε την ανάγκη να διασφαλισθεί η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και να προστατευθεί η εθνική ασφάλεια, το μέτρο αυτό συνιστούσε εν τέλει ουσιαστικά προληπτική λογοκρισία ενόψει της παράτασης της απαγόρευσης και μετά την ευρεία κυκλοφορία του βιβλίου, οπότε δεν ανταποκρινόταν πλέον σε επιτακτική κοινωνική ανάγκη, καθώς το περιεχόμενο του βιβλίου είχε γίνει πλέον ευρύτερα γνωστό. Η παράταση της απαγόρευσης εξυπηρετούσε μόνον την προστασία της υπόληψης των μυστικών υπηρεσιών. Το συμφέρον, όμως, των τελευταίων δεν μπορούσε να αντισταθμίσει το συμφέρον των προσφευγόντων –εφημερίδες, μέλη του εκδοτικού επιτελείου τους και ορισμένοι δημοσιογράφοι– να ενημερώσουν το κοινό τους για θέματα που το ενδιέφεραν. Άρα, η παράταση δεν ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και, συνεπώς, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Η ρήτρα της «δημοκρατικής κοινωνίας» –κατά το γράμμα της Σύμβασης των «μέτρων που είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία»– επιτρέπει στο δικαστή να εξετάσει τα μέτρα που έχουν ληφθεί, όχι μόνο σε σχέση με το αν προβλέπονται στο νόμο, αλλά και με βάση τις θεμελιώδεις σταθμίσεις που αποτυπώνονται στο κείμενο της ΕΣΔΑ, με την εγγύηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, τα οποία προσδιορίζουν και το κανονιστικό πεδίο της ρήτρας. Υποστηρίζεται, πιο συγκεκριμένα, ότι θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί ότι ο έλεγχος του δικαστηρίου με βάση τη συγκεκριμένη ρήτρα είναι έλεγχος σκοπιμότητας του μέτρου που λαμβάνεται³²⁵. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις ο έλεγχος βασίζεται στη νομική αξιολόγηση της αξιόποινης πράξης, στην οποία έχει προβεί ο εθνικός δικαστής. Άλλωστε, αφενός η λήψη οποιουδήποτε μέτρου θεωρείται αναγκαίο για την τήρηση της δημόσιας τάξης δεν αναγνωρίζεται άνευ ετέρου και ως νόμιμη και αφετέρου ο σεβασμός του πλουραλισμού, της ανοχής και της ευρύτητας πνεύματος είναι συστατικό στοιχείο μιας δημοκρατικής κοινωνίας (: *Serif κατά Ελλάδα* της 14-12-1999 § 49 και *Sidiropoulos και λοιποί κατά Ελλάδα* της 10-7-1998 § 41).

3. Εκφάνσεις της επικοινωνίας

1. Επικοινωνία με δικηγόρο

(α). Φύση του δικαιώματος και τρόποι επικοινωνίας

Οι κρατούμενοι μπορούν να δέχονται επισκέψεις από το δικηγόρο τους, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ.1 ΣωφρΚ, χωρίς αριθμητικό ή χρονικό περιορισμό, με την επιφύλαξη της

324. Χρίστος Γιακουμόπουλος-Κατερίνα Σγουρίδου (1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1991, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 447-483 (479-481).

325. Παπαστυλιανός (2003): 415-416 (ιδίως υποσημ. 28), 438.

παραγράφου 4 του άρθρου 52. Η τελευταία προβλέπει ότι ο εσωτερικός κανονισμός του καταστήματος κράτησης ρυθμίζει τον μέγιστο αριθμό επισκέψεων, τη διάρκεια και τον τρόπο επικοινωνίας, τον έλεγχο των επισκεπτών για λόγους ασφαλείας, καθώς και κάθε άλλη λεπτομέρεια. Η τακτική και απρόσκοπτη επικοινωνία του κρατουμένου με το δικηγόρο του μπορεί να πραγματοποιηθεί και τηλεφωνικά, χωρίς αριθμητικό περιορισμό, κατά την διάταξη του άρθρου 53 παρ.2 ΣωφρΚ³²⁶. Εκτός από αυτές τις δύο ρητές διατάξεις που προβλέπουν τους τρόπους επικοινωνίας του κρατουμένου με το δικηγόρο του, ο κρατούμενος μπορεί να κάνει χρήση και ενός ακόμη εκ των μέσων επικοινωνίας που τού παρέχει ο νόμος στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 51 ΣωφρΚ, δηλαδή της ανταλλαγής επιστολών. Και βέβαια η επικοινωνία επιτρέπεται να είναι αμφίδρομη ως προς τις επιστολές και την τηλεφωνική επικοινωνία. Υπέρ του απεριόριστου και απόλυτου χαρακτήρα της επικοινωνίας τάσσεται και η ΓνωμΕισΠρωτΠατρ5/1992³²⁷, σύμφωνα με την οποία η πειθαρχική ποινή σε βάρος κρατουμένου, που συνίσταται σε περιορισμό σε ειδικό κελί, δεν περιλαμβάνει και την αποστέρση της επικοινωνίας με δικηγόρο.

Άλλωστε, και δυνάμει του άρθρου 100 παρ.4 ΚΠΔ, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να απαγορευθεί η επικοινωνία του κατηγορουμένου με το συνήγορό του. Επιπροσθέτως, το δικαίωμα του κρατουμένου να επικοινωνεί με το συνήγορό του θεμελιώνεται σε τρεις παραγράφους του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Πρώτον, διά της παραγράφου 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου εμπεριέχεται στο δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε αυτοπροσώπως είτε με νομικό παραστάτη³²⁸. Δεύτερον, στο δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 3 του άρθρου 6 ΕΣΔΑ ορίζεται ότι «Πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα όπως διαθέτει το χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες προς προετοιμασίαν της υπερασπίσεώς του»³²⁹. Τρίτον, στο τρίτο εδάφιο της τρίτης παραγράφου του

326. Αν και η ρύθμιση αυτή αναφέρει ότι «κάθε υπόδικος δικαιούται να επικοινωνεί τηλεφωνικά με το δικηγόρο του...», προφανώς όλοι οι κρατούμενοι, και όχι μόνον οι υπόδικοι, δικαιούνται να κάνουν χρήση της δυνατότητας τηλεφωνικής επικοινωνίας με το δικηγόρο τους, ενόψει της αρχής της ίσης μεταχείρισης που εξαγγέλλει το άρθρο 3 παρ.1 ΣωφρΚ. Ορθότερο θα ήταν να τροποποιηθεί αντίστοιχα και η διάταξη του άρθρου 53 παρ.2 ΣωφρΚ με την υιοθέτηση μιας γενικής διατύπωσης.

327. Το ίδιο ισχύει και για την ιατρική φροντίδα των κρατουμένων, σε βάρος των οποίων έχει επιβληθεί πειθαρχική ποινή, καθώς, σύμφωνα με την γνωμοδότηση, ο ιατρός οφείλει να επισκέπτεται καθημερινά τους ευρισκόμενους σε περιορισμό για να διαπιστώσει την κατάσταση της σωματικής και της ψυχικής τους υγείας, Υπερ 1994, σελ. 379-381.

328. Βλ. σχετικά σε: Howard Davis (2003), *Human Rights and Civil Liberties*, Devon: Willan Publishing, σελ.160-161. Έτσι, στις παραγράφους 25-30 της απόφασης *Kucera κατά Αυστρίας* της 3-10-2002 το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αυτοπρόσωπη εμφάνιση του κατηγορουμένου κρίνεται αναγκαία μόνο στον πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας, ενώ κατά την εφετειακή και ακυρωτική διαδικασία εξαρτάται από το τι διακυβεύεται. Εν προκειμένω η εκπροσώπηση από τον πληρεξούσιο δικηγόρο του προσφεύγοντα αρκούσε, λαμβανομένου υπόψη ότι η δευτεροβάθμια και η ακυρωτική διαδικασία ενεργοποιήθηκε με σκοπό την θεμελίωση της ουσιοεξάρτησης του προσφεύγοντα, που δεν εκτιμήθηκε πρωτόδικα και ως προς την οποία η αυτοπρόσωπη εμφάνιση του κρατουμένου δεν είχε να εισφέρει κάτι (: a contrario *Kremzow κατά Αυστρίας* της 21-9-1993 § 68 και a contrario *Michael Edward Cooke κατά Αυστρίας* της 8-2-2000 § 43).

329. Το άρθρο 6 παρ.3β ΕΣΔΑ κατοχυρώνει τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να επικοινωνεί και να συμβουλευέται τους συνηγόρους του, ιδιαίτερα κατά το πρώτο στάδιο της κράτησής του στη διάρκεια της

άρθρου 6 ΕΣΔΑ προβλέπεται ότι ο κατηγορούμενος μπορεί να αναθέτει την υπεράσπισή του σε δικηγόρο της επιλογής του ή, εφόσον δεν έχει τα αναγκαία μέσα να τον πληρώσει, να τού παρασχεθεί δωρεάν³³⁰. Εξάλλου, σύμφωνα με την σκέψη 69 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* No.2 της 6-10-2005 το δικαίωμα των κρατουμένων περί αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικηγόρο ή δικαστήριο εξετάζεται αναπόφευκτα υπό τους όρους του άρθρου 6 της Σύμβασης (: *Campbell and Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-6-1984 §§ 97-99 και *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975 § 33).

Έτσι, στις αποφάσεις της 6-6-2000 *Averill κατά Ηνωμένου Βασιλείου* και *Magee κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το Δικαστήριο έκρινε ότι η απαγόρευση πρόσβασης σε δικηγόρο των ανηλικών προσφευγόντων κρατουμένων ισοδυναμούσε με παραβίαση των παραγράφων 1 και 3γ του άρθρου 6 ΕΣΔΑ³³¹, επαναλαμβάνοντας τις θέσεις που είχε διατυπώσει στην σκέψη 66 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-2-1996, όπου ο προσφεύγων δεν έτυχε δικηγορικής συμπαράστασης κατά τις πρώτες σαράντα οκτώ ώρες της αστυνομικής κράτησής του³³². Άλλωστε, όπως έχει νομοιοληγηθεί από το Δικαστήριο,

αστυνομικής προανάκρισης, και την ανεπιφύλακτη πρόσβασή του στους φακέλους της δικογραφίας και κατ' επέκταση στα ουσιώδη αποδεικτικά στοιχεία μιας υπόθεσης ως απόρροια της ισότητας των όπλων, Γιάννης Ανδρουλάκης (2001), Τα κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκης κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 43-44. Επίσης, σύμφωνα με τον Κανόνα 98.2 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων (Σύσταση R (2006) 2) «όλες οι αναγκαίες διευκολύνσεις θα παρέχονται για να βοηθούνται οι κρατούμενοι χωρίς δίκη να προετοιμάζουν την υπεράσπισή τους και να συναντώνται με τους νομικούς εκπροσώπους τους».

330. Η σημασία του διορισμού συνηγόρου υπεράσπισης αναδεικνύεται και μέσω του άρθρου 7 του Ν.3226/2004 με τίτλο «Παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις», που ορίζει ότι υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου λαμβάνει χώρα όταν: [...] β) ο κατηγορούμενος φέρεται να διέπραξε πλημμελήματα που ανήκουν στην αρμοδιότητα του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου, για τα οποία ο νόμος προβλέπει ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι (6) μηνών, κατά τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο», μεταξύ των οποίων και εγκλήματα ειδικών ποινικών νόμων και δη η παραβίαση με οποιοδήποτε τρόπο του απορρήτου των επικοινωνιών ή των όρων και της διαδικασίας άρσης αυτού (: άρθρο 10 παρ.1 ν.3115/2003). Περισσότερα σε Βίκτωρα Τσιλιώνη (2008), Ο αυτεπαγγέλτως διοριζόμενος συνήγορος και το δικαίωμα αναβολής ή διακοπής της δίκης, ΠoinXp NH' (8): 758-763 (759, υποσημείωση 4). Όπως υποστηρίζεται, άλλωστε, ένα εκ των ποιοτικών γνωρισμάτων της ποινικής δίκης που ανέδειξε η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου είναι ο θεσμός του αυτεπάγγελτου διορισμού συνηγόρου. Ο θεσμός αυτός εισάγει ένα προνοιακό πρότυπο ποινικής δίκης που περιλαμβάνει κατ' εξοχήν οικονομική ενίσχυση, με την οποία ο κατηγορούμενος θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει το σημαντικό κόστος των ποινικών διαδικασιών, Νικόλαος Λίβος (2007), Οι πνευματικές βάσεις της ελληνικής ποινικής δικονομίας (παρελθόν-παρόν-μέλλον), σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημήτριο Κιούπη (εκδ. επιμ.), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ No. 71, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 375-401 (395) = ΠoinXp NE' (2005): 300-307 (302).

331. Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 58(1) της Police and Criminal Evident Act 1984 (PACE) του Ηνωμένου Βασιλείου και τους συνοδευτικούς κώδικες, ο ύποπτος δικαιούται δικαστικής συμπαράστασης και εκπροσώπησης, και μάλιστα δωρεάν, εάν δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να διορίσει ίδιαις δαπάναις δικηγόρο, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, Fiona Brookman and Harriet Pierpoint (2003), Access to Legal Advice for Young Suspects and Remand Prisoners, HJJC 42 (5): 452-470 (457).

332. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ, καίτοι αναγνώρισε βέβαια τις δυσκολίες του αγώνα κατά της τρομοκρατίας στο πλαίσιο της δημοκρατικής κοινωνίας, δεν δέχθηκε ότι οι εθνικές αρχές έχουν λευκή εξουσιοδό-

το δικαίωμα ιατρικής εξέτασης ατόμου που κρατείται στην αστυνομία, μαζί με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο και το δικαίωμα της ενημέρωσης συγγενών του κρατουμένου περί την κράτηση, συνιστά μία από τις πιο ουσιώδεις εγγυήσεις κατά της κακομεταχείρισης των κρατουμένων (: *Salmanoglu and Polattas κατά Τουρκίας* της 17-3-2009 § 79)³³³.

Για παράδειγμα, στις σκέψεις 59-61 της απόφασης *Averill κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-6-2000 το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η άρνηση των αστυνομικών αρχών να επιτρέψουν στον προσφεύγοντα να συμβουλευθεί δικηγόρο κατά τα πρώτα εικοσιτετράωρο της κράτησής του και ενώ ήταν ύποπτος για ανθρωποκτονία, με βάση συγκεκριμένα στοιχεία (: παρουσία στα μαλλιά του ινών, οι οποίες ταυτίζονται εργαστηριακά με αυτές της κουκούλας και των γαντιών που βρέθηκαν στο καμένο αυτοκίνητο των δραστών) επέφερε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 σε συνδυασμό προς το άρθρο 6 παρ.3γ ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του ότι πριν από την έναρξη κάθε εξέτασης οι προανακριτικοί υπάλληλοι έθεταν τον προσφεύγοντα μπροστά στο εξής δίλημμα σχετικά με τον τρόπο άμυνάς του και το δικαίωμα σιωπής: αν και δεν είχε την υποχρέωση να απαντήσει στις ερωτήσεις που θα του έθεταν, αν κατέθετε για πρώτη φορά ένα γεγονός σε χρόνο μεταγενέστερο της ανάκρισης, δηλαδή κατά την διεξαγωγή της ακροαματικής διαδικασίας, χωρίς να το έχει αναφέρει στην αστυνομική εξέταση, το δικαστήριο θα μπορούσε να θεωρήσει αυτή τη στάση του ενοχοποιητική. Στις σκέψεις 44-46 της απόφασης *Magee κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-6-2000 ο προσφεύγων κρατήθηκε, για απόπειρα ρίψης χειροβομβίδας κατά στρατιωτικών εγκαταστάσεων, επί σαράντα οκτώ ώρες από την αστυνομία και εξεταζόταν συνεχώς χωρίς την επικουρία δικηγόρων, όπως είχε ζητήσει. Μετά την παρέλευση είκοσι τεσσάρων ωρών ομολόγησε. Αν και στο δικαστήριο δεν εξετάσθηκε το ενδεχόμενο παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων απομονώθηκε από τον έξω κόσμο, υποβλήθηκε σε όρους κράτησης εξαιρετικά λιτούς και τέθηκε υπό διαρκή εξέταση από ομάδες αστυνομικών που εναλλάσσονταν, προκειμένου να του ασκηθεί ψυχολογική πίεση, ώστε τελικώς να καταρρεύσει η ενδεχόμενη απόφασή του να παραμείνει σιωπηλός, ως είχε δικαίωμα. Ως προς τη δικαιοσύνη της διαδικασίας, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ο προσφεύγων έπρεπε να τύχει της συμπαράστασης δικηγόρου από την αρχή της εξέτασης, ώστε να εξισορροπηθεί η εκφοβιστική ατμόσφαιρα που απέβλεπε στην ήττα της θέλησής του να αντισταθεί στην πιεστική ανακριτική διαδικασία και στην ομολογία ενώπιον των προσώπων που τον εξέταζαν.

Η επικοινωνία του κρατουμένου διά αλληλογραφίας με δικηγόρο δεν προϋποθέτει το διορισμό του ως συνηγόρου κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα επίδικα πραγματικά περιστατικά³³⁴, όπως νομολογήθηκε στην σκέψη 29 της απόφασης *Schönenberger and Durmaz κατά Ελβετίας* της 20-6-1988. Στην περίπτωση αυτή, το περιεχόμενο της επιστολής, την διαβίβαση

τηση, ενόψει και του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, να συλλημβάνουν και να θέτουν υπό κράτηση ύποπτους για να τους ανακρίνουν, χωρίς να γίνονται σεβαστές οι στοιχειώδεις εγγυήσεις της Σύμβασης, Jan Sikuta (2008), *Threats of Terrorism and the European Court of Human Rights*, EurJMigrL 10, σελ. 1-10 (5).

333. Βλ. και τις συναφείς αποφάσεις *Türkan κατά Τουρκίας* της 18-9-2008 § 42 και *Algür κατά Τουρκίας* της 22-10-2002 § 44.

334. Σύμφωνα με το άρθρο 96 παρ.2 ΚΠΔ, ο διορισμός συνηγόρου του κατηγορουμένου, ως απόρροια του δικαιώματος ακρόασής του, γίνεται με προφορική δήλωση που καταχωρίζεται στα πρακτικά ή στην έκθεση απολογίας του ή με έγγραφη δήλωση κατά τις διατυπώσεις του άρθρου 42 παρ.2 εδ. β' και γ' ΚΠΔ (: με απλή έγγραφη δήλωση). Ο διορισμός παρέχει στον συνήγορο την εξουσία να εκπροσωπή το διάδικο σε όλες τις διαδικαστικές πράξεις που αφορούν τη συγκεκριμένη ποινική υπόθεση, εκτός αν η πληρεξουσιότητα παρέχεται για ορισμένες μόνο από τις πράξεις αυτές. Βλ. σχετικά και Αργύρη Καρρά (³2007), *Ποινικό δικονομικό δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 406-407.

της οποίας, μετά των εξουσιοδοτικών εγγράφων της νομιμοποίησής του, στον κρατούμενο δεν επέτρεψε ο αρμόδιος εισαγγελέας, δεν συνιστούσε απειλή για την κανονική εξέλιξη της ποινικής διαδικασίας, με συνέπεια η μη αναγκαία επέμβαση των δικαστικών αρχών της χώρας να επιφέρει παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Την προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ, εν προκειμένω, υπέγραψε ο πρώτος προσφεύγων, δικηγόρος, ο οποίος ανέλαβε την υπεράσπιση από τη σύζυγο του δεύτερου προσφεύγοντα, Τούρκου υπηκόου, που συνελήφθη και κρίθηκε προσωρινά κρατούμενος από τον τοπικό εισαγγελέα της πόλης Pfäffikon του καντονίου της Ζυρίχης, με την κατηγορία της χρήσης ναρκωτικών. Στην επίδικη επιστολή, την οποία έστειλε την ημέρα της σύλληψης προς τον κρατούμενο, επισυνάπτοντας και τα εξουσιοδοτικά έγγραφα του διορισμού του, συμβούλευε τον τελευταίο για τη στάση που έπρεπε να κρατήσει κατά τη διάρκεια της προδικασίας. Ο τοπικός εισαγγελέας που ήταν αρμόδιος για τη διαβίβαση της επιστολής και των εγγράφων δεν ενημέρωσε τον κρατούμενο, αλλά αποφάσισε να τα επιστρέψει πίσω στον αποστολέα τους, με την αιτιολογία ότι το άρθρο 53 παρ.3 του Κανονισμού των Φυλακών της 19-4-1972 (: *Verordnung des Kantons Zürich vom 19. April 1972 über die Bezirksgefängnisse*) προβλέπει τη διαβίβαση τέτοιων εγγράφων, εφόσον προέρχονται από τον διορισμένο συνήγορο του κρατούμενου³³⁵.

Περαιτέρω, οι κρατούμενοι δικαιούνται δικηγορικής επικουρίας εντός της φυλακής ενδεικτικά είτε για την άμυνά τους έναντι εγκληματικών σε βάρος τους πράξεων, με την υποβολή για παράδειγμα έγκλησης, σύμφωνα με την σκέψη 40 της απόφασης *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975, είτε για την υπεράσπισή τους ενώπιον των πειθαρχικών διαδικασιών, όπως νομολογήθηκε στις σκέψεις 134 και 138 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Ezeh and Conors κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-10-2003³³⁶.

Πιο ειδικά, στην πρώτη περίπτωση, στην απόφαση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975, το Δικαστήριο διακήρυξε ότι το άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ δεν εγγυάται το δικαίωμα της δίκαιης δίκης μόνο στα πλαίσια ήδη εκκρεμών υποθέσεων, αλλά εξασφαλίζει επίσης σε κάθε πρόσωπο το δικαίωμα να γείρει οποιαδήποτε αξίωσή του ενώπιον ενός δικαστηρίου, ήτοι το «δικαίωμα σε ένα δικαστήριο». Στην παράγραφο 38 της απόφασης διευκρίνισε ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε ένα δικαστήριο δεν είναι απόλυτο, αλλά μπορεί να υπόκειται σε επιτρεπόμενους περιορισμούς. Παρά το γεγονός ότι στην απόφαση αυτή το ΕΔΔΑ δεν επικαλέστηκε ρητά την αρχή της αναλογικότητας, δήλωσε ότι οι περιορισμοί αυτοί δεν θα πρέπει να θίγουν τον «πυρήνα του δικαιώματος» –ή την «ουσία του δικαιώματος» (: «the very essence of the right impaired»), σύμφωνα με την παράγραφο 57 της μεταγενέστερης απόφα-

335. Οι αιτούντες προσέφυγαν κατά της απόφασης του εισαγγελέα ενώπιον του Υπουργείου Δικαιοσύνης του Καντονίου της Ζυρίχης και έπειτα ενώπιον του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου. Η πρώτη απορρίφθηκε, ενώ η δεύτερη έγινε εν μέρει δεκτή, κρίνοντας ότι η μη διαβίβαση ήταν αντίθετη στο ελβετικό Σύνταγμα και συνιστούσε δυσανάλογο περιορισμό των δικαιωμάτων αλληλεπικοινωνίας και άμυνας του κατηγορουμένου, στο βαθμό που τα έγγραφα δεν αφορούσαν σε εκκρεμείς ποινικές διαδικασίες. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Ανθή Χατζηνώτα (1991), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουαρίου-Ιουνίου 1988, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 525-550 (543-545).

336. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: JCrimL 68 (1), με παρατηρήσεις Alan Davenport, Prison Disciplinary Proceedings –Right to a Fair Trial, σελ. 122-124.

σης *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985³³⁷ –, διαπιστώνοντας ότι η άρνηση από τον Υπουργό Εσωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου να επιτρέψει σε έναν κρατούμενο να συμβουλευθεί δικηγόρο, προκειμένου να στραφεί δικαστικώς εναντίον ενός σωφρονιστικού υπαλλήλου ήταν ασυμβίβαστη με το άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ³³⁸.

Εν προκειμένω, παρά το γεγονός ότι η σε βάρος του προσφεύγοντα κρατούμενου κατηγορία ενός υπαλλήλου της φυλακής για συμμετοχή του πρώτου σε στάση κρατουμένων και πρόκληση σωματικών βλαβών στον δεύτερο-εγκαλούντα αποσύρθηκε, ο προσφεύγων ήθελε να εγκαλέσει τον υπάλληλο για δυσφήμιση, αλλά ο διευθυντής των φυλακών δεν του επέτρεψε να επικοινωνήσει με δικηγόρο, χωρίς να εκδώσει απόφαση επί της απόρριψης του αιτήματος³³⁹.

Επίσης, στην σκέψη 99 της απόφασης *Campbell and Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-6-1984³⁴⁰ απαγορεύθηκε στον πρώτο εκ των προσφευγόντων να επικοινωνήσει με δικηγόρο, προκειμένου να οργανώσει την άμυνά του ενώπιον των πειθαρχικών οργάνων (: «Board of Visitors») της φυλακής, όπου κρατείτο, με συνέπεια να αρνηθεί να παρασταθεί αυτοπροσώπως. Παραβιάστηκε, ως εκ τούτου, το άρθρο 6 παρ. 3 εδ. β' και γ' ΕΣΔΑ, διότι δεν παρασχέθηκαν στον προσφεύγοντα οι αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισής

337. Πιο ειδικά, όπως αναφέρει η απόφαση, ένας τέτοιος περιορισμός δεν θα είναι συμβατός με το άρθρο 6 παρ.1, εάν δεν εξυπηρετεί ένα νόμιμο σκοπό και εάν δεν υφίσταται μία εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των μέσων που υιοθετούνται και του επιδιωκόμενου σκοπού. Βλ. σχετικά Αθανάσιο Ζαχαριάδη (2006), Αρχή της αναλογικότητας και δίκαιη δίκη (Πορίσματα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), ΠοινΧρ ΝΣΤ, σελ. 873-881 (874). Πιο αναλυτικά, η διατύπωση της παραγράφου 57 της απόφασης (in fine) ορίζει χαρακτηριστικά: «[...] if it does not pursue a legitimate aim and if there is not a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aim sought to be achieved».

338. Για τη σημασία της απόφασης αυτής στο πλαίσιο του βρετανικού νομικού συστήματος βλ. Conor Gearty (1991), *The prisons and the courts*, in: John Muncie and Richard Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatsheaf, σελ. 219-242 (224-226).

339. Βλ. και Ιωάννη Σαρμά (2002), *Η δίκαιη δίκη* (άρθρο 6 παρ.1 της Σύμβασης της Ρώμης), σε: Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 141-157 (145).

340. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφαση σε Αντώνη Μαγγανά-Λίλα Καρατζά (2005), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 157-163. Στην προκείμενη περίπτωση και οι δύο προσφεύγοντες, ο δεύτερος εκ των οποίων ήταν πάστορας, είχαν κατηγορηθεί για σύσταση συμμορίας με σκοπό την τέλεση ληστείας και την πρόκληση εμπρησμού και δολιοφθοράς αντίστοιχα. Αφού πέρασαν από πολλαά σωφρονιστικά καταστήματα κατέληξαν στη Φυλακή του Albany στο νησί Wight, όπου κατατάχθηκαν στην κατηγορία «Α», διότι η Διοίκηση είχε λόγους να πιστεύει ότι τα αδικήματα που τέλεσαν περιλαμβάνονταν στις τρομοκρατικές δραστηριότητες του Ιρλανδικού Δημοκρατικού Στρατού (IRA), αν και οι ίδιοι δεν σταμάτησαν να αρνούνται ότι ήταν μέλη αυτής της οργάνωσης. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1976 έλαβαν χώρα συμπλοκές μεταξύ κρατουμένων και σωφρονιστικών υπαλλήλων, στις οποίες τραυματίστηκε και ο πρώτος προσφεύγων. Και οι δύο κρίθηκαν ένοχοι δεκαπέντε πειθαρχικών παραπτώματων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη φυλακή ιδρύθηκε το 1984 η «Πτέρυγα Ευάλωτων Κρατουμένων» (: «Vulnerable Prisoner Unit»), οι οποίοι κρατούνταν σε ένα προστατευμένο περιβάλλον απομόνωσης, διότι είχε διαγνωσθεί έντονο το πρόβλημα της άσκησης βίας, σωματικής και ψυχολογικής, μεταξύ των κρατουμένων. Η εν λόγω πτέρυγα συνιστούσε ένα μέτρο διατήρησης της τάξης, Richard Sparks, Anthony Bottoms and Will Hay (1996), *Prisons and the Problem of Order*, Oxford: Clarendon Press, σελ. 204-208.

του, καθώς η συγκεκριμένη διάταξη προβλέπει ότι, εφόσον κάποιος, ο οποίος βαρύνεται με κατηγορία ποινικής φύσης, δεν επιθυμεί να παρασταθεί αυτοπροσώπως, θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να εκπροσωπηθεί από συνήγορο της επιλογής του.

Στην δεύτερη περίπτωση, στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Ezeh and Conors κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-10-2003, επιβλήθηκε στους προσφεύγοντες πειθαρχική ποινή για ανάρμοστη συμπεριφορά. Ο πρώτος εκ των δύο είχε απειλήσει σωφρονιστική υπάλληλο ότι θα τη σκότωνε αν δεν κατάγραφε αυτά που της δήλωνε και τιμωρήθηκε με σαράντα ημέρες επιπλέον κράτηση, ενώ εξέτιε ποινή κάθειρξης για βιασμό. Ο δεύτερος, ενώ ασκούσαν στην αυλή της φυλακής, διαπληκτίστηκε εσκεμμένα με σωφρονιστικό υπάλληλο και τιμωρήθηκε με επτά ημέρες επιπλέον κράτηση, ενώ εξέτιε ποινή για βιασμό και ληστεία. Δεν τους δόθηκε, όμως, η δυνατότητα δωρεάν υπεράσπισης από δικηγόρο³⁴¹. Κατά το Δικαστήριο, ανεξαρτήτως του ότι οι κρατούμενοι εξέτιαν μακρόχρονη ποινή κατά της ελευθερίας τους, η στέρηση της ελευθερίας τους για σαράντα και για επτά ημέρες αντίστοιχα συνιστά κύρωση ποινικού χαρακτήρα, που συχνά επιβάλλεται αυτοτελώς σε αδικήματα ήσσονος ποινικής σημασίας. Έτσι, οι πειθαρχικές ποινές που επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες, λόγω του ουσιαστικώς ποινικού χαρακτήρα τους, μετέβαλαν τους προσφεύγοντες σε «κατηγορούμενους» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 εδ.γ' ΕΣΔΑ, στους οποίους έπρεπε να παρασχεθεί η δυνατότητα δικηγορικής συμπαράστασης.

Δεν θα πρέπει να παραληφθεί ότι σχετική πρόβλεψη για την εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από δικηγόρο εμπεριέχεται και στην Έκτη Τροπολογία του Συντάγματος των ΗΠΑ, όπου αναφέρεται ότι «in all criminal prosecutions, the accused shall enjoy a right ... to have the Assistance of Counsel for his defence»³⁴².

(β). Η περίπτωση των αλλοδαπών κρατουμένων

Αναφορικά με το δικαίωμα ενημέρωσης των αλλοδαπών που κρατούνται στα τμήματα αλλοδαπών, μετά από αναφορές του νομικού προσώπου «Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι», ο Συνήγορος του Πολίτη συνέταξε πόρισμα για την χορήγηση αντιγράφων φακέλων σε πληρεξουσίους αλλοδαπών κρατουμένων τον Φεβρουάριο του 2003³⁴³. Είχαν προηγηθεί οι προτάσεις της ΕθνΕπιτρΔΑ το 2002 αναφορικά με τα ζητήματα της ενημέρωσης αλλοδαπών σχετικά με την διαδικασία υποβολής αίτησης για την χορήγη-

341. Ειρήσθω εν παρόδω ότι η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε με την 2152/2000 απόφασή της ότι από το άρθρο 20 παρ.1 και 2 του Σ, σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ.3 της ΕΣΔΑ πηγάζει το δικαίωμα συμπαράστασης δικηγόρου στις συνεδριάσεις ανακριτικών (πειθαρχικών) συμβουλίων, και τούτο ανεξαρτήτως της βαρύτητας της επαπειλούμενης πειθαρχικής ποινής. Βλ. σχετικά Ηλία Καστανά (2002), Η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η συμβολή του Έλληνα Δικαστή, σε: Γ. Κτιστάκης (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 109-138 (123).

342. Περισσότερα και αναλυτικότερα περί του δικαιώματος αυτού σε: Maia Goodell (2003), Note: Government Responsibility for the Acts of Jailhouse Informants Under the Sixth Amendment, MichLR 101, σελ. 2525-2552 (2532).

343. Περισσότερα στον ηλεκτρονικό τόπο http://www.synigoros.gr/reports/por_12390_2002_da.doc.

ση ασύλου, την πρόσβαση δικηγόρων και Μη-Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) στους χώρους κράτησης των αλλοδαπών αιτούντων άσυλο αλλιά και τις συνθήκες κράτησής τους.

Η ΕθνΕπιτρΔΑ παραπέμπει στην Σύσταση του Επιτρόπου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης (2001) 1 για τα δικαιώματα αλλοδαπών κατά την άφιξή τους σε χώρα μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και την εκτέλεση των αποφάσεων απέλασης³⁴⁴. Σύμφωνα με τη Σύσταση, εφόσον κατά την άφιξη των αλλοδαπών αμφισβητείται η νομιμότητα της εισόδου τους, οι αλλοδαποί αυτοί πρέπει να εξετάζονται από τις αρμόδιες αρχές και να υπάρχει στη διάθεσή τους: α) κρατικός διερμνέας, έτσι ώστε να διευκολύνεται, σε περιπτώσεις αιτούντων άσυλο, η έναρξη της διαδικασίας χορήγησης του ασύλου· β) δυνατότητα ενεργοποίησης των σχετικών διαδικασιών, αφού ενημερωθούν σε γλώσσα που κατανοούν για τις διαδικασίες αυτές (: § 1.2. της Σύστασης)· γ) δυνατότητα να έρχονται σε επαφή με οποιονδήποτε αυτοί επιθυμούν και να τον ενημερώσουν για την κατάστασή τους (: § 1.4. της Σύστασης), συμπεριλαμβανομένων των ανεξάρτητων εθνικών επιτροπών δικαιωμάτων του ανθρώπου, του Συνηγόρου του Πολίτη και ΜΚΟ, δικηγόρων και στενών συγγενών των κρατούμενων αλλοδαπών (: § 11.10 της Σύστασης)³⁴⁵.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με το πόρισμα του ΣτΠ για την χορήγηση αντιγράφων των φακέλων αλλοδαπών στους πληρεξουσίου του, τα Τμήματα Αλλοδαπών Βορειοανατολικής Αττικής και Πειραιά επέτρεπαν τη μερική πρόσβαση στους φακέλους, δηλαδή την πρόσβαση μόνο στα στοιχεία εκείνα που είτε συνδέονταν αποκλειστικά με τους λόγους της κράτησης είτε ζητούντο κατά τρόπο εξατομικευμένο, χαρακτηρίζοντας τα υπόλοιπα ως απόρρητα έγγραφα. Προέβλεπε μάλιστα το επιχείρημα ότι δύναμι του ισχύοντος άρθρου 5 παρ.3 ν.2690/1999, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 8 παρ.2 ν.2880/2001, η αρμόδια διοικητική αρχή μπορεί να αρνηθεί την ικανοποίηση του δικαιώματος γνώσης διοικητικών εγγράφων, αν η ικανοποίηση του δικαιώματος αυτού είναι δυνατόν να δυσχεράνει ουσιαστικά την έρευνα δικαστικών, διοικητικών, αστυνομικών ή στρατιωτικών αρχών σχετικά με την τέλεση εγκλήματος ή διοικητικής παράβασης.

Οστόσο, σύμφωνα με το πόρισμα, η διάταξη αυτή θα πρέπει να ερμηνευθεί σε συνάρτηση με το κατά πολύ υπέρτερο δικαίωμα άμυνας του καθ' ου η έρευνα. Το δικαίωμα αυτό, κατ' αναλογία των οριζόμενων στον ΚΠΔ σε σχέση με τον κατηγορούμενο, υποχρεώνει τις αστυνομικές αρχές, όταν εκείνες επιλέγουν την οδό της (προσωρινώς νόμιμης) αδιαφάνειας, να μην αρκούνται σε γενική και αόριστη επίκληση του άρθρου 5 παρ.3 ν.2690/1999, αλλά αντιθέτως να αιτιολογούν ειδικά και εμπειριστατωμένα τους λόγους και το χρονικό διάστημα των δυσκολιών κατά την διεξαγωγή της έρευνας. Το πρόβλημα δεν θεραπεύεται με τη μερική πρόσβαση. Το δικαίωμα πρόσβασης είναι ενόψει και του άρθρου 5Α παρ.1 Σ αυτοτελές και ανεξάρτητο από τη συγκεκριμένη χρήση των στοιχείων που θα κάνει ο ενδιαφερόμενος, δηλαδή δεν απαιτείται η απόδειξη ύπαρξης εννόμου συμφέροντος.

Επίσης, με την από 5-11-2002 αναφορά του ΣτΠ προς την Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής, με αφορμή την παρεμπόδιση πρόσβασης δικηγόρου στους χώρους κράτησης πα-

344. Recommendation of the Commissioner for Human Rights concerning the rights of aliens wishing to enter a Council of Europe member State and the enforcement of expulsion orders, CommDH/Rec (2001) 1, Strasbourg, 19-9-2001].

345. http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/prosfiges_metanastes_aitountes_asylo_ypodoxi_kai_prosvasi_stis_sxetikes_diadikasies2002.doc και NoB 50 (2002): 1598-1603.

ρανόμως εισερχομένων στη χώρα αλλοδαπών, λόγω έλλειψης πληρεξουσίου εγγράφου, εξετάστηκε το ζήτημα αν αυτοί οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα να έλθουν σε επαφή με δικηγόρο και υπό ποιες προϋποθέσεις³⁴⁶. Η υπηρεσία επικαλείται το άρθρο 10 του Κώδικα Δεοντολογίας του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται στο δικηγόρο να προσπαθεί να αποκτήσει πελάτες με ενέργειες που δεν συμβιβάζονται με την αξιοπρέπεια του δικηγορικού λειτουργήματος, να επισκέπτεται σε αστυνομικά κρατητήρια και φυλακές πρόσωπα που δεν τον κάλεσαν και να προβαίνει σε ενέργειες χωρίς εντολή του πελάτη του³⁴⁷. Ο Συνήγορος υποστηρίζει ότι η νομική συνδρομή στους χώρους κράτησης παρανόμως εισερχομένων αλλοδαπών συνδέεται με το σκοπό της διασφάλισης περί την τήρηση της διαδικασίας ασύλου. Ωστόσο, τη λύση για την ορθή τομή μεταξύ αφενός της διασφάλισης του σκοπού αυτού και αφετέρου της αποτροπής καταστρατήγησής του, δεν παρέχει ο παραπάνω Κώδικας Δεοντολογίας, ο οποίος άλλωστε στερείται κανονιστικής ισχύος, αλλά ο Κώδικας περί Δικηγόρων (ν.δ.3026/1954, ως σήμερα ισχύει) και, αναλογικά, λόγω κράτησης, ο ΚΠΔ και ο ΣωφρΚ, σε συνδυασμό με τους σχετικούς εθνικούς και διεθνείς κανόνες για το πολιτικό άσυλο.

Σύμφωνα με το άρθρο 45 του Κώδικα περί Δικηγόρων, ενόψει και των διατάξεων του Αστικού Κώδικα περί πληρεξουσιότητας (: άρθρα 217-235, ιδίως άρθρο 217), η είσοδος στις δημόσιες υπηρεσίες είναι ελεύθερη και επιτρέπεται στους δικηγόρους με την απλή επίδειξη της ταυτότητάς τους, δεν χρειάζεται δηλαδή πληρεξούσιο ή άλλη εξουσιοδότηση προς τους εντολείς τους. Οι οικείες δε δικονομικές διατάξεις επιτρέπουν και την παράσταση ενώπιον δικαστηρίων με τεκμαιρόμενη πληρεξουσιότητα και ο έγγραφος ή και συμβολαιογραφικός τύπος προς δικηγόρο επιβάλλεται ενώπιον ορισμένων μόνο δικαστηρίων με ειδικές διατάξεις (: άρθρα 96 επ. ΚΠολΔ). Επίσης, ο ΚΠΔ σε περίπτωση προανάκρισης, κύριας ανάκρισης (: άρθρα 96, 100, 104, 271 ΚΠΔ), ακόμη και σε περίπτωση αυτοφώρου εγκλήματος (: άρθρο 105 ΚΠΔ) και προσωρινής κράτησης (: άρθρο 283 ΚΠΔ), επιτρέπει την πρόσβαση σε δικηγόρο χωρίς προηγούμενη εξουσιοδότηση, αλλά με δήλωση που παρέχεται εκείνη τη στιγμή, όπως συμβαίνει ακόμη και κατά τον διορισμό συνηγόρου στο ακροατήριο (: άρθρο 340 ΚΠΔ). Εξάλλου, με τον τρόπο αυτό όχι μόνο τυγχάνει πλήρους εφαρμογής η επιταγή του του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, αλλά ταυτόχρονα κάμπτεται και το πρακτικώς ανεφάρμοστο της εξεύρεσης δικηγόρου από το πρόσωπο που κρατείται,

346. Βλ. <http://www.synigoros.gr/reports/dikigoroi.doc>. Βλ. επίσης και παρουσίαση του πορίσματος σε ΕφΔημΔικ ΙΙ/2003 σελ. 656-662 και σε ΝοΒ 51 (2003): 378-383.

347. Συγκεκριμένα, όπως διατυπώνεται στο πόρισμα του Συνηγόρου, ο παραπάνω Κώδικας Δεοντολογίας του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών (ΔΣΑ) αποτελεί απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του συλλόγου αυτού (: απόφαση της 4-1-1980, ΚΝοΒ 34 (1986): 481) και περιέχει κανόνες απλής επαγγελματικής δεοντολογίας, η δεσμευτική ισχύς των οποίων καταλαμβάνει τα μέλη του συγκεκριμένου μόνο συλλόγου και εξαντλείται με ενδεχόμενες πειθαρχικές κυρώσεις από το αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών. Δεδομένης, επομένως, της εσωτερικής λειτουργίας αυτών των κανόνων δεοντολογίας, δεν είναι ορθή η επίκλησή τους από εξωτερικό προς τον ΔΣΑ όργανο της Διοίκησης ή άλλη αρχή, γιατί αποτελούν κανόνες επαγγελματικής ηθικής εντός των ορίων του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών και βεβαίως δεν έχουν κανονιστική ισχύ να τροποποιήσουν διατάξεις νόμων που αφορούν την εξουσία εκπροσώπησης των δικηγόρων.

ενώ η εξάρτηση της παροχής πληρεξουσιότητας από τηλεφωνική τουλάχιστον επικοινωνία του κρατούμενου με το δικηγόρο ισοδυναμεί με ενέργεια ανέφικτη, δεδομένου ότι στους χώρους αυτούς, όπως έχει διαπιστώσει ο Συνήγορος, δεν υπάρχουν ούτε καν τηλέφωνα. Επίσης, στην παράγραφο 13 του Ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρώπης της 20-6-1995 (: ΕΕ C 274, 19-9-1996) προβλέπεται η ακώλυτη πρόσβαση αυτών που έχουν αναλάβει να παράσχουν νομική συνδρομή για λογαριασμό της Ύπατης Αρμοστείας τους χώρους κράτησης αλλοδαπών.

(γ). *Ο εμπιστευτικός χαρακτήρας της επικοινωνίας*

(γ1). *Η διά ζώσης επικοινωνία*

Η παρουσία αστυνομικού οργάνου κατά τη διάρκεια της συνεργασίας του κρατουμένου με τον συνήγορό του εντός της φυλακής, όπου ο δεύτερος επισκέπτεται τον πρώτο, παραβιάζει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (: *Brennan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-10-2001 § 62³⁴⁸). Διότι η αδυναμία επικοινωνίας του κρατουμένου, σε επίπεδο εμπιστευτικότητας, με το συνήγορό του επιφέρει απώλεια της χρησιμότητας της παρεχόμενης συμβουλής του δικηγόρου, με συνέπεια να στερείται την αποτελεσματική ενάσκηση των αμυντικών του δικαιωμάτων δυνάμει του άρθρου 6 παρ.1 και 3 εδ.γ' ΕΣΔΑ (: *O'Kane κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-7-1999 dec.).

Την θέση αυτή διατύπωσε για πρώτη φορά το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 48-51 της απόφασης *S. κατά Ελλάδας* της 28-11-1991³⁴⁹, όπου εξέτασε την προσφυγή κρατουμένου για κατοχή εκρηκτικών υλών και εμπρησμό, που τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση ως ύποπτος φυγής. Στη διάρκεια της προσωρινής κράτησης, η επικοινωνία με το δικηγόρο του υποβλήθηκε σε στενό έλεγχο εκ μέρους των αρχών, καθώς αστυνομικοί παρίσταντο στις συνομιλίες τους και κρατούσαν πρακτικά. Σε ορισμένες περιπτώσεις υποχρέωσαν μάλιστα τον προσφεύγοντα και τον δικηγόρο του να τους δείξουν τα έγγραφα που εγχείρισαν εκατέρωθεν. Ο αιτών προσέ-

348. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: J.CrimL 66 (2), 152-154, με σχόλιο Claire De Than, *Presence of Police Officer during Suspect's Consultation with Solicitor Breaches Right to a Fair Trial – Brennan v. United Kingdom*. Ο προσφεύγων συνελήφθη ως ύποπτος για τρομοκρατικές ενέργειες και μεταφέρθηκε σε ειδικό κέντρο κράτησης για τρομοκρατικές ανακρίσεις στο Μπέλφαστ. Επί αυτών των ειδικών κέντρων κράτησης στη Βόρεια Ιρλανδία σημαντικές αρμοδιότητες εποπτεύσεως ανατέθηκαν σε Ανεξάρτητο Επίτροπο που διορίστηκε το 1992 και ανέλαβε καθήκοντα την 1-1-1993, προκειμένου να διασφαλίζει ότι τα δικαιώματα των προσώπων αυτών γίνονται σεβαστά. Βλ. σχετικά Ben Fitzpatrick and Clive Walker (1999), *Holding Centres in Northern Ireland, the Independent Commissioner and the Rights of Detainees*, E.H.R.L.R. Issue 1, σελ. 27-45 (28-29). Στην προκείμενη περίπτωση, ο προσφεύγων ανακρίθηκε συνολικά περίπου τριάντα πέντε ώρες σε διάστημα τεσσάρων ημερών χωρίς την παρουσία δικηγόρου, ενώ δεν είχε πρόσβαση σε δικηγόρο για περίπου συνολικά σαράντα οκτώ ώρες. Ένας αστυνομικός ήταν παρών κατά τη διάρκεια της πρώτης του συνάντησης με το δικηγόρο του. Η αστυνομία ισχυρίστηκε ότι ομολόγησε την εμπλοκή του σε ανθρωποκτονία και τρομοκρατική δραστηριότητα και καταδικάστηκε για δεκαοκτώ αδικήματα, χωρίς την παρουσία του δικηγόρου του ή άλλου ανεξάρτητου προσώπου, χωρίς μαγνητοφώνηση ή βιντεοσκόπηση της ομολογίας του, παρά τη διάθεση και τη δυνατότητα χρήσης των μέσων αυτών από την αστυνομία.

349. Βλ. σχετικά αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Χρίστο Γιακουμόπουλο-Κατερίνα Σγουρίδου (1993), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1991*, ΕΕ-ΕυρΔ 2, σελ. 447-483 (481-483).

φυγε στο Ελβετικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, το οποίο θεμελίωσε το νόμιμο χαρακτήρα της παρέμβασης των κρατικών αρχών στην ιδιαίτερη φύση των τελεσθέντων εγκλημάτων και στην επικινδυνότητα του προσφεύγοντα. Έτσι, η επόπτευση των συναντήσεών του με τον δικηγόρο του δικαιολογήθηκε ως μη αντιτιθέμενη στο Ελβετικό Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ. Επίσης, οι ελβετικές αρχές δεν επέτρεψαν στον προσφεύγοντα να λάβει γνώση μεγάλου τμήματος του φακέλου της δικογραφίας, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να αμφισβητήσει αποτελεσματικά τη νομιμότητα της προσωρινής του κράτησης. Στην παράγραφο 48 της ως απόφασης το ΕΔΔΑ υπογράμμισε, τέλος, ότι, αν και σε αντίθεση με ορισμένες άλλες εθνικές νομοθεσίες και διεθνείς συμβάσεις (: όπως η Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οι Ελάχιστοι Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης κ.λπ.), η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα του προσωρινά κρατούμενου να συνομιλεί με το δικηγόρο του ανεμπόδιστα, η «εκτός του πεδίου ακοής τρίτου» (: «out of hearing of a third person») επικοινωνία των τελευταίων συγκαταλέγεται στις θεμελιώδεις απαιτήσεις της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης σε μια δημοκρατική κοινωνία και πηγάζει από το άρθρο 6 παρ.3 εδ.γ' ΕΣΔΑ. Διότι, στην αντίθετη περίπτωση, η δικηγορική συνδρομή θα έχανε ποινή από την χρησιμότητά της και θα υποσκέλιζε την πρακτική και αποτελεσματική φύση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο κείμενο της Σύμβασης.

Η παρακολούθηση της συνομιλίας μεταξύ του κρατουμένου και του συνηγόρου του δεν αφορά μόνον την διά ζώσης επικοινωνία αλλά και την τηλεφωνική, με συνέπεια η παρακολούθηση να πραγματοποιείται και με οπτικοακουστικά μέσα. Έτσι, στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005³⁵⁰, το Δικαστήριο έκρινε, καταρχάς, ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ.3 εδ.γ' της Σύμβασης, διότι ο προσφεύγων δεν μπόρεσε, κατά την διάρκεια της αστυνομικής κράτησης, οπότε συγκεντρώθηκαν σημαντικά στοιχεία σε βάρος του να επικοινωνήσει με τους δικηγόρους του, οι οποίοι έλαβαν γνώση του φακέλου των 17.000 σελίδων μόλις δύο εβδομάδες πριν από την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας. Και κατά δεύτερον, επειδή οι συνομιλίες του με τους δικηγόρους του παρακολουθούνταν, με αποτέλεσμα να περιορισθεί και η ελευθερία έκφρασής του, παραβιάστηκε και το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, λαμβανομένης υπόψη και της αδυναμίας των συνηγόρων του να επισκέπτονται τον αιτούντα στην νησίδα, όπου κρατείτο, λόγω των περιορισμένων δρομολογίων που πραγματοποιούνταν από πλοίαρια προς αυτήν.

Τέλος, στην απόφαση *Sotiropoulou κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 (dec.), οι αιτήσεις της προσφεύγουσας ότι οι συνομιλίες της με το δικηγόρο της μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να παρακολουθούνται από τις σωφρονιστικές αρχές και ότι απαγορευόταν να ανταλλάσσει μαζί του σημειώσεις, αν δεν ελέγχονταν πριν από τον διευθυντή των φυλακών και τον εισαγγελέα επόπτη, κρίνεται ότι εμπόδιζαν στο πεδίο του άρθρου 6 παρ.3 και όχι του 5 παρ.3 και 4, όπως επικαλείται η προσφεύγουσα. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τη θέση ότι οι περιπτώσεις του άρθρου 6 παρ.3 ΕΣΔΑ συνιστούν ειδικό κατάλογο εξειδικεύσεων της γενικής αρχής της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου, καθώς τα διάφορα δικαιώματα που απαριθμεί, χωρίς

350. Συνοπτικά η παρουσίαση της απόφασης από Ιωάννη Σαρμά (2005), Νομολογία ποινικού ενδιαφέροντος έτους 2005 του ευρωπαϊκού δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (μέρος Β'), ΠΛογ 5 (6): 2223-2227 (2224).

να τα εξαντλεί, αντιπροσωπεύουν τις πλευρές, μεταξύ άλλων, της έννοιας της δίκαιης δίκης στην ποινική διαδικασία (: *Meftah και λοιποί κατά Γαλλίας* της 26-7-2002, Ευρείας Σύθεσης, § 40)³⁵¹. Κατά συνέπεια, επειδή αφενός το ΕΔΔΑ υποχρεούται να ερευνά αν η επίδικη διαδικασία, κρινόμενη στο σύνολό της, έχει το δίκαιο χαρακτήρα που επιβάλλει η παράγραφος 1 του άρθρου 6 (: *Van Mechelen και λοιποί κατά Ολλανδίας* της 23-4-1997 § 50 και *Morel κατά Γαλλίας No.2* της 12-2-2004 § 63) και αφετέρου η δίκη που ανοίχθηκε σε βάρος της προσφεύγουσας ενώπιον του Εφετείου Αθηνών δεν είχε ολοκληρωθεί κατά την εξέταση της προσφυγής, η αίτηση απορρίφθηκε ως πρόωρη δυνάμει του άρθρου 35 παρ.1 και 4 ΕΣΔΑ περί απαραδέκτου³⁵².

(γ2). Κάμψη του απαραβίαστου της επικοινωνίας συνηγόρου-κατηγορουμένου

Σύμφωνα με τον Κανόνα 23.4 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων (: Σύσταση R (2006) 2) «διαβουλεύσεις και άλλες επικοινωνίες, περιλαμβανομένης της αλληλογραφίας, για νομικά ζητήματα μεταξύ κρατούμενων και των νομικών συμβούλων τους θα είναι εμπιστευτικές». Την κάμψη του εμπιστευτικού χαρακτήρα της επικοινωνίας προβλέπει, όμως, ο Κανόνας 23.5., που ορίζει ότι «δικαστική αρχή μπορεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις να δίνει την άδεια για περιορισμούς μιας τέτοιας εμπιστευτικότητας προς πρόληψη σοβαρών εγκλημάτων ή σοβαρών παραβιάσεων της προστασίας και της ασφάλειας της φυλακής». Την ίδια πρόβλεψη περιέχει και η διάταξη του άρθρου 53 παρ.4 ΣωφρΚ, σύμφωνα με το οποίο «το περιεχόμενο των επιστολών και της τηλεφωνικής και κάθε άλλης μορφής τηλεπικοινωνιακής ανταπόκρισης ή επικοινωνίας κατά το άρθρο 19 του Συντάγματος δεν ελέγχεται». Ωστόσο, το δεύτερο εδάφιο της ίδιας παραγράφου ορίζει ότι σε περίπτωση που το επιβάλλουν λόγοι εθνικής ασφάλειας ή προς διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, το περιεχόμενο

351. Έτσι και οι *Unterpertinger κατά Αυστρίας* της 24-11-1986 § 29 και *Granger κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-3-1990 § 43.

352. Σύμφωνα με το ΣυμβΕφΑθ1953/2002, που είχε προσδιορίσει τους όρους επικοινωνίας των κρατούμενων για την συμμετοχή τους στην ως άνω τρομοκρατική οργάνωση, η επικοινωνία των συνηγόρων υπεράσπισης με τους εντολείς τους γινόταν ως ακολούθως: α) με χρήση τηλεφωνικών συσκευών, πίσω από ειδικές κατασκευές με τζάμι, με κίνδυνο ελέγχου της προφορικής επικοινωνίας από τους σωφρονιστικούς ή άλλους υπαλλήλους, καθώς με το παρόν βούλευμα είχε αρθεί το απόρρητο κάθε μορφής επικοινωνίας των κρατούμενων, μη εξαιρουμένων των δικηγόρων· β) χωρίς την δυνατότητα εγχείρισης εγγράφων από τους εντολείς σε αυτούς· γ) τηλεφωνικώς μόνον κατά τη διάρκεια του ημερήσιου προαυλισμού τους. Ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, μετά από αναφορά των συνηγόρων υπεράσπισης για δυσμενή διακριτική μεταχείριση των εντολέων τους, έκρινε ως θεμιτούς τους περιορισμούς αυτούς. Κατά μία άποψη, αυτή η πρακτική που εγκαταστάθηκε με αφορμή την υπόθεση της «17 Νοέμβρη» χαρακτηρίζεται ως επικίνδυνη για τα δικαιώματα και των συγκεκριμένων αλλήλ και γενικώς των κρατούμενων και ισοδυναμούν με στέρηση του δικαιώματος σε μια δίκαιη δίκη. Η θέση, που παραπέμπει στην υπόθεση της κράτησης των μελών της R.A.F. στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας τη δεκαετία του 1970, συνδέει την δίκαιη δίκη με την παραβίαση του δικαιώματος του άρθρου 6 παρ.3 εδ.β' ΕΣΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις του δικαιώματος υπεράσπισης και τις προϋποθέσεις αποτελεσματικής άσκησης του, Δημήτρης Μπελαντής-Ευαγγελία Γεωργίτση (2003), Δικαιώματα των υποδίκων κρατούμενων ως μελών τρομοκρατικών οργάνωσεων: Εφαρμογή της νομιμότητας ή καθεστώτα παραβιάσεων;, ΕφΔημΔικ ΙΣΤ (I): 45-86 (55 και 60).

αυτό μπορεί να ελεγχθεί υπό τις εγγυήσεις που ορίζει ο νόμος. Δηλαδή, το άρθρο 53 παρ.4 ΣωφρΚ επαναλαμβάνει κατά λέξη τη διατύπωση του άρθρου 19 παρ.1 Σ που κατοχυρώνει την απόλυτα απαραβίαστη φύση του απορρήτου των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε τρόπο. Γι' αυτό, άλλωστε, η παράγραφος 3 του άρθρου 19 απαγορεύει την χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί, μεταξύ άλλων, και κατά παράβαση του άρθρου 19 Σ. Τέλος, όπως προβλέπει η παράγραφος 7 του άρθρου 53 ΣωφρΚ, κάθε κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό, κατά τις προϋποθέσεις του νόμου 2225/1994, εφόσον υφίσταται απαγόρευση ή περιορισμό ή στέρηση των δυνατοτήτων επικοινωνίας του.

Ο νόμος 2225/1994, όπως τροποποιήθηκε από τους νόμους 3115/2007, 3606/2007, 3658/2008 και 3666/2008 αλλά και το π.δ.46/2005, ρυθμίζει την διενέργεια μιας από τις σημαντικότερες ανακριτικές πράξεις, την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών. Καθώς προβλέπεται στο άρθρο 3 παρ.1 π.δ.46/2005, η άρση απορρήτου των επικοινωνιών δεν αφορά την διά ζώσης επικοινωνία, αλλά κάθε επικοινωνία που διεξάγεται μέσω δικτύου ή παρόχου υπηρεσιών επικοινωνιών. Τέτοια μορφή επικοινωνίας αποτελεί και η τηλεφωνική επικοινωνία. Στο άρθρο 4 παρ.3 του ν.2225/1994 ορίζεται ότι η εν λόγω ανακριτική πράξη στρέφεται κατά των προσώπων, τα οποία έχουν σχέση με την ερευνώμενη υπόθεση ή προκύπτει με βάση συγκεκριμένα περιστατικά ότι είτε μεταφέρουν συγκεκριμένα μηνύματα που αφορούν ή προέρχονται από τον κατηγορούμενο είτε χρησιμοποιούνται ως σύνδεσμοί του. Δηλαδή, δεν μπορεί να διαταχθεί άρση του απορρήτου για δικηγόρο που μεταφέρει μηνύματα, εκτός αν η ιδιότητα του δικηγόρου συμπέσει με την ιδιότητα του κατηγορουμένου, οπότε αποδυναμώνεται η προστασία της επικοινωνίας. Επειδή ο νόμος δεν εισάγει εξαιρέσεις, άρση του απορρήτου μπορεί να διαταχθεί και σε βάρος προσώπων, τα οποία ως φορείς επαγγελματικών απορρήτων δυνάμει του άρθρου 212 ΚΠΔ απαγορεύεται με ποινή ακυρότητας να εξετασθούν ως μάρτυρες στην προδικασία και στην κύρια διαδικασία³⁵³. Όπως υποστηρίζεται, η ρύθμιση αυτή απηχεί στάθμιση μεταξύ της αρχής της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας και της προστασίας του απορρήτου συγκεκριμένων επαγγελματιών-λειτουργημάτων³⁵⁴.

353. Η παραβίαση αυτής της αποδεικτικής απαγόρευσης επιφέρει σχετική ακυρότητα, θα πρέπει να προταθεί από τον εισαγγελέα ή τον διάδικο που έχει έννομο συμφέρον κατά τα άρθρα 173 και 174 ΚΠΔ και στοιχειοθετεί λόγο αναίρεσης κατά το άρθρο 510 παρ.1 περ. Β' ΚΠΔ.

354. Το απόρρητο συμπληρώνουν οι διατάξεις 261 και 262 ΚΠΔ, για την απαγόρευση κατάσχεσης εγγράφων που περιέχουν μυστικές ή απόρρητες πληροφορίες επαγγέλματος ή λειτουργήματος ως τρόπο δικονομικής του προστασίας, δοθέντος ότι η ανακριτική πράξη της έρευνας δεν μπορεί να επιδιώκει την διενέργεια μιας άλλης απαγορευμένης ανακριτικής πράξης όπως η κατάσχεση, Γιώργος Τριανταφύλλου (1993), Η ρύθμιση και η λειτουργία των ερευνών κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ποινικά Νο. 41, σελ. 307. Σχετικό είναι και το άρθρο 49 παρ.3 του ν.δ. 3026/1954 «περί του Κώδικος των Δικηγόρων», Μιχάλης Μαργαρίτης (2008), Η ηθική και νομική οριοθέτηση του έργου του συνηγόρου υπεράσπισης, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 913-923 (915). Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η έρευνα και η κατάσχεση, εφόσον με την διερεύνηση της συμμετοχής του φορέα του επαγγελματικού απορρήτου –του συνηγόρου ειδικότερα– στην διερευνώμενη αξιόποινη πράξη αναζητούνται αντικείμενα που σχετίζονται άμεσα με το έγκλημα, Τριανταφύλλου (1993): 309. Η ίδια θέση συμπληρώνει ότι η εξαίρεση αυτή από την απαγόρευση έρευνας και κατάσχεσης πρέπει να επεκταθεί και στην περίπτωση που ο φορέας του

Υποστηρίζεται η άποψη ότι το παραβίαστο της επικοινωνίας συνηγόρου-κατηγορουμένου σε όλες τις μορφές της προϋποθέτει δύο προπαρασκευαστικά δικαιώματα που θεμελιώνονται στην αρχή της δικαστικής ακρόασης: Αφενός το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου, μη αποκλεισμένης της περίπτωσης αμειβόμενου από την πολιτεία για τους στερούμενους τους αναγκαίους πόρους κατηγορουμένους, και ανάκλησης της εντολής διορισμού, και αφετέρου το δικαίωμα της ελεύθερης επικοινωνίας μεταξύ του υποκειμένου του δικαιώματος και του συνηγόρου του κατά το άρθρο 100 παρ.4 ΚΠΔ. Ο παραβίαστος χαρακτήρας της επικοινωνίας συνδέεται με την ελεύθερη και ανεμπόδιστη φύση της, χωρίς παρακολούθηση από κανέναν είτε προφορικά είτε γραπτά είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Ταυτόχρονα συνιστά δικαίωμα του συνηγόρου για την διεξαγωγή του έργου της υπεράσπισης³⁵⁵. Επίσης, σύμφωνα με την ίδια θέση, ορθά η προστασία του επαγγελματικού απορρήτου συνδέεται με την προστασία του ιδιωτικού βίου που κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 παρ.1 εδ.β' Σ ως ειδικότερη έκφραση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, όπως έχει ήδη νομολογηθεί και από το ΕΔΔΑ. Άλλωστε, θεμελίωση της θέσης αυτής παρέχει και η παράγραφος 3 του άρθρου 19 Σ, το οποίο απαγορεύει τη χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση και της διάταξης του άρθρου 9 Σ.

Πιο ειδικά, για όλες τις περιπτώσεις διενέργειας άρσης του απορρήτου επικοινωνίας, δεδομένης της ρύθμισης του άρθρου 253Α παρ.2 ΚΠΔ, απαιτείται η ύπαρξη σοβαρών ενδείξεων³⁵⁶. Η άρση επιτρέπεται, για παράδειγμα, στις εξής περιπτώσεις: α) των άρθρων 4 παρ.1, 1α και 1β ν.2225/1994· β) του άρθρου 253Α ΚΠΔ· γ) του άρθρου 1 ν.2713/1999 για την Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας· δ) του έβδομου άρθρου παρ.2 του ν.3560/2008· και ε) του άρθρου 49 παρ.2 του ν.2935/2001 για το Γραφείο Εσωτερικών Υποθέσεων του ΥΕΝ³⁵⁷. Κατά μία άποψη, άρση του απορρήτου επιτρέπεται και στην περίπτωση του άρθρου 25 ΠΚ³⁵⁸. Εάν, για παράδειγμα, η τηλεφωνική επικοινωνία παρακολουθείται χωρίς να έχει χορηγηθεί προηγουμένως άδεια, η παρακολούθηση πρέπει να διακοπεί και σε περίπτωση που δεν είναι εφικτή τεχνικά η διακοπή το υλικό της συνομιλίας δεν μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά. Ταυτόχρονα παραβιάζεται και το άρθρο 370Α παρ.1

απορρήτου παρέχει συνδρομή στον δράστη μετά την τέλεση της πράξης, δηλαδή εάν ο φορέας του απορρήτου είναι δράστης της υπόθαληψ εγκληματία ή αποδοχής προϊόντων εγκλήματος.

355. Βλ. αναλυτικά Αθανασία Διονυσοπούλου (2008), Επαγγελματικό απόρρητο του συνηγόρου και άρση απορρήτου τηλεφωνικής επικοινωνίας, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 821-839 (823-825). Το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο (: ν.δ. 792/1971) ήταν αυστηρότερο, καθώς, ακόμη και αν είχε επιτραπεί η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών του κατηγορουμένου, από αυτήν αποκλειόταν η επικοινωνία, τηλεφωνική ή γραπτή, με το συνήγορό του, ενώ τα αποδεικτικά μέσα που είχαν αποκτηθεί κατά παράβαση της απαγόρευσης αυτής δεν μπορούσαν να αξιοποιηθούν.

356. Βλ. Θεοχάρη Δαλακούρα (2003), Η αρχή του προσήκοντος βαθμού υπόνοιαις ή δύναμης των ενδείξεων, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Νικόλαο Ανδρουλάκη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 851-872 (869 υποσημ. 32).

357. Δεν περιλαμβάνεται η υπόθαληψη εγκληματία, Διονυσοπούλου (2008): 836.

358. Βλ. Μαργαρίτη (2008): 922.

ΠΚ. Ωστόσο, η υπέρτερη ισχύς του άρθρου 19 παρ.3 Σ δεν επιτρέπει την εφαρμογή της αρχής της ηθικής απόδειξης που προβλέπει το άρθρο 177 παρ.2 ΚΠΔ³⁵⁹.

Τον εμπιστευτικό χαρακτήρα της αλληλογραφίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη στο πλαίσιο διερεύνησης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρακτικών που νοθεύουν τον ανταγωνισμό διακηρύσσει και η απόφαση *Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals* της 17-9-2007 του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Η πρώτη συναφής απόφαση εκδόθηκε στις 18-5-1982 στην υπόθεση *AM & S (: Australian Mining & Smelting Europe Limited)*, επ' ευκαιρία της οποίας διακήρυξε την αρχή της προστασίας του νομικού απορρήτου (: «legal professional privilege») στο κοινοτικό δίκαιο υπό συγκεκριμένες, μάλλον αυστηρές, προϋποθέσεις κατά τον Κανονισμό 17/62. Η αλληλογραφία θα πρέπει να κείται προς το συμφέρον του πελάτη, οπότε πρόκειται για τη διασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης. Εξαιρούνται οι δικηγόροι με πάγια αντιμισθία (: «in-house lawyers»). Με τη νομολογία αυτή του ΠΕΚ συντάχθηκε και το άρθρο 37 του Κανονισμού 1/2003³⁶⁰. Το Τμήμα Μείζονος Σύνθεσης του ΔΕΕ, δικάζοντας μετ' αναιρέση στην ίδια υπόθεση, εξέδωσε την απόφαση *Akzo Nobel Chemicals Ltd κ.λπ. κατά ΕΕ* (C-550/07P) της 14-9-2010, όπου επανέλαβε ότι στον τομέα του ανταγωνισμού, η εντός της επιχείρησης επικοινωνία με δικηγόρο που απασχολείται σ' αυτήν με πάγια αντιμισθία δεν προστατεύεται από το απόρρητο της επικοινωνίας³⁶¹.

2. Ο σεβασμός της αλληλογραφίας

(α). Λεηλογιμένες και συνήθειες απαιτήσεις της κράτησης

Η νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την ελευθερία της αλληλογραφίας διαμορφώθηκε με αφορμή την εκδίκαση κυρίως υποθέσεων σχετικών με την αλληλογραφία κρατουμένων³⁶². Το Δικαστήριο στις περιπτώσεις αυτές ερευνά αν κάθε πράξη επέμβασης και ελέγχου της απρόσκοπτης και καταρχήν απαραβίαστης δυνατότητας αποστολής και λήψης επιστολών συμμορφώνεται με τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 8 παρ.2 ΕΣΔΑ. Εξετάζεται, δηλαδή, εάν ο περιορισμός του δικαιώματος πληροί τα τρία κριτήρια που επαναλαμβάνει η νομολογία του Δικαστηρίου (: *Di Giovine κατά Ιταλίας* της 26-7-2001 § 24 και *Calogero Diana κατά Ιταλίας* της 15-11-1996 § 28): α) να προβλέπεται νομοθετικά (: «in accordance

359. Βλ. Γεώργιο Τριανταφύλλου (2007), Αποδεικτικές απαγορεύσεις και αρχή της αναλογικότητας, ΠονΧρ ΝΖ' (4): 295-310 (298 και 307).

360. Βλ. σχετικά Αναστάσιο Κατσαφυλλούδη (2008), Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση *Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals* του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕφΔημΔικ ΚΑ' (I): 344-370 (356-358).

361. Δηλαδή ο απασχολούμενος με πάγια αντιμισθία δικηγόρος δεν μπορεί να εξομοιωθεί με τον απασχολούμενο ως ελεύθερο επαγγελματία δικηγόρο, λόγω της θέσης του ως μισθωτού, η οποία εκ της φύσης της, δεν επιτρέπει στον απασχολούμενο σε επιχείρηση δικηγόρο να αποκλίνει από την εμπορική στρατηγική, που ακολουθεί ο εργοδότης του, και η οποία θέτει σε αμφιβολία τη δυνατότητα του δικηγόρου αυτού να ενεργεί με επαγγελματική ανεξαρτησία. Βλ. παρουσίαση της απόφασης και σχόλιο επ' αυτής από Ιωάννα Κουφάκη σε: ΝοΒ 58 (7): 1831-1848.

362. Gomien David, Harris David and Zwaak Leo (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, μτφρ: Εφη Τσατσαρέλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 399.

with the law», «prévues par la loi».)· β) να ικανοποιεί έναν θεμιτό σκοπό (: «pursued a legitimate aim», «elle poursuit un ou des buts légitimes au regard du paragraphe 2»)· και γ) να είναι αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία για την επίτευξη του θεμιτού σκοπού (: «is necessary in a democratic society for achieving that aim», «est nécessaire dans une société démocratique»). Άλλωστε, η κτήση της ιδιότητας του κρατούμενου δεν στερεί, καταρχήν τουλάχιστον, τον φορέα της του δικαιώματος αλληληγογραφίας (: *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005, Ευρείας Σύνθεσης, § 69)³⁶³.

Ο σεβασμός της αλληληγογραφίας παρέχει προστασία απέναντι σε σκόπιμες επεμβάσεις στο περιεχόμενο και στην μετάδοση των επικοινωνιών, δεν υποδηλώνει όμως ένα δικαίωμα που συνδέεται με αξίωση περί την άψογη λειτουργία των ταχυδρομικών υπηρεσιών (: ΕΕΔΑ *Χ. κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 3-10-1979, αριθμ. προσφ. 8383/78) ή την χωρίς χρονοτριβή προώθηση της αλληληγογραφίας (: ΕΕΔΑ *Χ. κατά Γερμανίας* της 7-2-1967, αριθμ. προσφ. 2375/64). Δεν θα πρέπει, πάντως, να τίθενται προσώματα στην άμεση και ταχεία επικοινωνία του κρατούμενου, όπου αυτή απαιτείται, καθώς η ΕΕΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση της διεύθυνσης της φυλακής στον κρατούμενο να στείλει τηλεγράφημα στους γονείς του, αν και συνέτρεχε περίπτωση επείγοντος –έπρεπε δηλαδή να τους ενημερώσει για την παραίτηση των συνηγόρων του, ώστε να του βρουν άλλον νομικό εκπρόσωπο, διότι επέκειτο η εκδίκαση της υπόθεσής του–, με την αιτιολογία ότι είχε πρόσβαση στην κανονική ταχυδρομική υπηρεσία, επέφερε παραβίαση στο άρθρο 8 παρ.2 ΕΣΔΑ (: *Χ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-5-1977, αριθμ. προσφ. 6870/75).

Πιο ειδικά, μία από σημαντικότερες αποφάσεις στα ιστορικά δεδομένα του ΕΔΔΑ που προσέγγισε ερμηνευτικά σε επίπεδο βασικών αρχών και περιορισμών το δικαίωμα των ανταποκρίσεων υπήρξε η *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983³⁶⁴, στην σκέψη 98 της οποίας διατυπώθηκε η κρίση ότι ελεγκτικά της αλληληγογραφίας των κρατούμενων μέτρα δεν είναι αυτά καθ' εαυτά ασύμβατα με την Σύμβαση (: *Ostrovar κατά Μολδαβίας*

363. Σύμφωνα, άλλωστε, με την σκέψη 87 της απόφασης *A. Β. κατά Ολλανδίας* της 29-1-2002, απόλυτη απαγόρευση της ελευθερίας των ανταποκρίσεων δεν δικαιολογείται. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε *JCrimL* 2002, 66 (4): 318-320.

364. Στην προκείμενη απόφαση εξετάστηκε η προσφυγή επτά κρατούμενων σε φυλακές της Μεγάλης Βρετανίας, οι οποίοι διατύπωσαν εντονότερες ενστάσεις για τον έλεγχο και την απαγόρευση της αλληληγογραφίας τους από τις σωφρονιστικές αρχές με βάση τη σωφρονιστική νομοθεσία του 1964, όπως τροποποιήθηκε το 1981, οπότε συρρικνώθηκε νομοθετικά η διακριτική ευχέρεια των σωφρονιστικών αρχών να ελέγχουν ή να περιορίζουν το δικαίωμα των ανταποκρίσεων. Εν προκειμένω, η ΕΕΔΑ και το ΕΔΔΑ, στην παράγραφο 91 της απόφασης, εκτίμησαν ότι δεν προβλήθηκαν με σαφήνεια στις συναφείς ρυθμίσεις της σωφρονιστικής νομοθεσίας οι επεμβάσεις στην αλληληγογραφία του κρατούμενου, που απαγορεύουν: i) την επικοινωνία με τον συνήγορό του, εφόσον αντισταθεί από τη διεύθυνση της φυλακής ότι στο παρελθόν παρατηρήθηκε σχετική συχνότητα επαφών μεταξύ τους· ii) την υποβολή παραπόνων σχετικών με τη ποινική διαδικασία και την έκβασή της για τον κρατούμενο· iii) την χρήση χυδαίας και υβριστικής γλώσσας· iv) την αποστολή γραπτών κειμένων του κρατούμενου που προορίζονται για δημοσίευση· v) την διατύπωση παραπόνων για τις συνθήκες κράτησης σε δικηγόρους και βουλευτές, χωρίς προηγούμενη ενημέρωση των αρμόδιων αρχών· vi) την προβολή ισχυρισμών εναντίον του σωφρονιστικού προσωπικού· vii) την αποστολή κειμένων υπό τη μορφή «αιτήσεων» με σκοπό να προκληθεί δημόσια αντίδραση σε βάρος των σωφρονιστικών αρχών ή να καμφθούν οι σωφρονιστικοί κανόνες. Βλ. την απόφαση αναλυτικά σε: Μαγγανά-Καρατζά (2005): 209-214.

της 13-9-2005 § 105), εάν ληφθούν υπόψη «οι συνήθεις και ληλογισμένες απαιτήσεις της κράτησης» (: «ordinary and reasonable requirements of imprisonment»). Ωστόσο, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παραβλέπεται ότι η ευκαιρία αποστολής και λήψης επιστολών είναι κάποιες φορές ο μοναδικός σύνδεσμος του κρατούμενου με το έξω κόσμο (: *Kwiek κατά Πολωνίας* της 30-5-2006 § 39).

(β). Άνοιγμα και ανάγνωση των επιστολών

Την ειδικότερη ενέργεια της διεύθυνσης του σωφρονιστικού καταστήματος να ανοίξει, να αναγνώσει και να κρατήσει τις επιστολές του προσφεύγοντα με παραλήπτες αφενός τον βουλευτή της εκλογικής περιφέρειας του σωφρονιστικού καταστήματος Parkhurst στο νησί Wight και αφετέρου τον διοικητή της αστυνομίας της περιοχής, τους οποίους ο προσφεύγων κρατούμενος πληροφορούσε για τα επεισόδια που του καταλογίστηκαν πειθαρχικά, αποδοκίμασε η απόφαση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975³⁶⁵. Ο Διευθυντής της φυλακής άνοιξε και κράτησε τα γράμματα του προσφεύγοντα, διότι ο αποστολέας δεν είχε προηγουμένως προσφύγει στις νόμιμες οδούς που προβλέπονται για τα θέματα περί την αλληλογραφία από τους σωφρονιστικούς κανονισμούς. Στην ίδια απόφαση αξιολογήθηκε και το ζήτημα της παραβίασης του άρθρου 6 παρ.3 εδ.β' και γ' ΕΣΔΑ αναφορικά με την νομική αρωγή κρατούμενου ενώπιον των πειθαρχικών οργάνων της φυλακής, όπως επιδιώχθηκε από τον προσφεύγοντα διά των επιστολών του προς τον δικηγόρο του. Κατά μία άποψη³⁶⁶, η απόφαση αυτή χαρακτηρίζεται ως *leading-case* της συζητούμενης προβληματικής για την αλληλογραφία των κρατούμενων, προφανώς λόγω της χρονικής της προτεραιότητας και της σημασίας της δικαιοδοτικής κρίσης. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ αποκήρυξε στην παράγραφο 39 τη θεωρία των λεγόμενων «εγγενών περιορισμών» (: *implied restrictions*), που είχε υιοθετηθεί για ορισμένες κατηγορίες προσώπων, όπως κατεχοχίν τους στρατιωτικούς και τους κρατούμενους, κατά την οποία ο περιορισμός ορισμένων δικαιωμάτων των προσώπων αυτών θεωρείται αυτονόητος και σιωπηρώς ανεκτός, χωρίς να απαιτείται δικαιολόγησή του με

365. Βλ. εκτενή ανάπτυξη της απόφασης από Μαγγανά-Καρατζά (2005): 185-188. Πιο συγκεκριμένα, ο Sidney Elmer Golder, Βρετανός υπήκοος, γεννηθείς το 1923, καταδικάστηκε σε 15 χρόνια κάθειρξης για ληστεία και εισήχθη στη φυλακή του Parkhurst στο νησί Wight. Το σούρουπο της 24-10-1969 ξέσπασαν σοβαρές ταραχές σ' ένα χώρο αναψυχής της φυλακής παρουσία του προσφεύγοντα. Την επομένη ένας σωφρονιστικός υπάλληλος, ο οποίος κατά την καταστολή της εξέγερσης τραυματίστηκε, κατόνομασε μεταξύ των δραστών της επίθεσης εναντίον του και τον προσφεύγοντα. Ο τελευταίος ανακρίθηκε επί δύο ημέρες, χωρίς να προκύψει συμμετοχή του στα επεισόδια, λόγος για τον οποίο στον ατομικό του φάκελο σημειώθηκε η παρατήρηση «Κατηγορίες που δεν οδήγησαν σε ποινική δίωξη». Η παρατήρηση αυτή αφαιρέθηκε το 1971, μετά την εξέταση της προσφυγής του από την ΕΕΔΑ. Εν τω μεταξύ, ο προσφεύγων ζήτησε την μεταγωγή του σε άλλο σωφρονιστικό κατάστημα τον Μάρτιο του 1970, διότι θεώρησε ότι η προσπάθεια εμπλοκής του στην επίθεση κατά του σωφρονιστικού υπαλλήλου θα εμπόδιζε ευνοϊκή εισήγηση για την υπ' όρον απόλυσή του από την αρμόδια επιτροπή.

366. Βλ. Αριστομένη Τζαννετή (2006), Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας σε διεθνή κείμενα. Το παράδειγμα της ΕΣΔΑ και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠoinXp ΝΣΤ' (3): 201-211 (2006).

βάση συγκεκριμένες διατάξεις της ΕΣΔΑ, με κύριο επιχείρημα στην σκέψη 44 την επίκληση του αυστηρού χαρακτήρα της διατύπωσης της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Πιο ειδικά, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν αποκλείεται το άνοιγμα του φακέλου, όχι όμως και η ανάγνωση της περιεχόμενης σε αυτόν επιστολής, όπως κρίθηκε στην απόφαση *Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1992, η οποία ερεύνησε την ανάγνωση των επιστολών του προσφεύγοντα αφενός προς το δικηγόρο του και αφετέρου προς την ΕΕΔΑ³⁶⁷. Το Δικαστήριο έκρινε ότι προκειμένου να ικανοποιηθεί ο σκοπός των σωφρονιστικών αρχών, που συνίστατο στην ανίχνευση παράνομων ουσιών, αρκούσε το άνοιγμα της επιστολής ενώπιον του κρατουμένου, χωρίς να απαιτείται και η ανάγνωσή της. Διότι, από την μία πλευρά, σύμφωνα με τη σκέψη 47 της απόφασης, η ανάγνωση της επιστολής επέφερε παραβίαση της εμπιστευτικότητας και του επαγγελματικού απορρήτου που άπτεται της σχέσης του πελάτη-προσφεύγοντα με το δικηγόρο του εκκρεμούσης της δικανικής διαδικασίας (: *Foxley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 20-6-2000 §§ 34-35 και 43³⁶⁸), ιδίως εάν η αλληλογραφία αυτή σχετιζόταν με ισχυρισμούς και αιτιάσεις σε βάρος των σωφρονιστικών αρχών ως διαδίκου μέρους. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε στην παράγραφο 48 της προκείμενης απόφασής του ότι η ανάγνωση της αλληλογραφίας θα μπορούσε να επιτραπεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις (: *a contrario Petra κατά Ρουμανίας* της 23-9-1998 §§ 35-40³⁶⁹ και *Ekinci και Akalin κατά Τουρκίας* της 30-1-2007 § 47³⁷⁰), όταν οι αρχές θα είχαν εύλογες υπόνοιες να πιστεύουν ότι γίνεται κατάχρηση του απορρήτου σε βάρος της ασφάλειας της φυλακής ή της ασφάλειας των άλ-

367. Βλ. για την απόφαση αυτή Simon Creighton-Vicky King (1996), *Prisoners and the Law*, London-Dublin-Edinburgh: Butterworths, σελ. 111 και J. M. Schone (2001), *The Short Life and Painful Death of Prisoners' Rights*, HJCI 40 (1): 70-82 (78).

368. Θεμιτή κρίθηκε εν προκειμένω η ανάγνωση των επιστολών του προσφεύγοντα που είχε κηρυχθεί σε πτώχευση και η τήρηση φωτοτυπίας τους από το σύνδικο της πτωχεύσεως ως διοικητή της περιουσίας, αλλ'όχι μόνο εντός των χρονικών πλαισίων και των αντικειμένων ή ενεργειών που όριζε η εντολή του διορισμού συνδίκου. Αποκλείεται, ωστόσο, ως μη αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, η πρόσβαση στην αλληλογραφία του πτωχεύσαντα με το δικηγόρο του δυνάμει της εμπιστευτικής και απορρήτης φύσης της σχέσης που συνδέει τον πελάτη με τον εντολοδόχο δικηγόρο του.

369. Στην προκείμενη περίπτωση ο προσφεύγων υποχρεούνταν να παραδίδει τις επιστολές του προς την ΕΕΔΑ στον διευθυντή του σωφρονιστικού καταστήματος, ο οποίος με τη σειρά του τις έστειλε στην πρωτεύουσα, κάτι που είχε ως συνέπεια μεγάλης καθυστέρησης. Οι επιστολές της Επιτροπής, αντίστροφα, έφταναν αποσφραγισμένες και με τουλάχιστον ένα μήνα καθυστέρηση. Το Δικαστήριο δεν χρειάστηκε να εξετάσει την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, καθώς διαπίστωσε ότι η εσωτερική νομοθεσία δεν πληρούσε τα κριτήρια της προβλεψιμότητας και της προσβασιμότητας, όπως απαιτεί η Σύμβαση, διότι η ευχέρεια των αρχών να ελέγχουν την αλληλογραφία ήταν απεριόριστη και ανεξάρτητη από την έκδοση απόφασης εκ μέρους δικαστικής αρχής, ενώ οι ενδιαφερόμενοι δεν είχαν δικαίωμα προσφυγής κατά των σχετικών αποφάσεων. Βλ. αναφορά στην απόφαση αυτή από Ηλία Καστανά (1999), *Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1998). Μέρος Ι: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, ΠοινΔικ 2 (4): 400-408 (407-408).

370. Ακόμα και αν πληρούνται τα κριτήρια της προβλεψιμότητας και της προσβασιμότητας των σωφρονιστικών ρυθμίσεων, τίθενται ζητήματα που άπτονται της αναγκαιότητας κάμψης του απορρήτου της αλληλογραφίας πελάτη-δικηγόρου, καθώς εν προκειμένω διαπιστώθηκε ότι ο έλεγχος ιδιωτικών επιστολών με σκοπό την διάγνωση περιφρόνησης προς τις αρχές ή χρήσης προσβλητικών για τις αρχές της φυλακής όρων δεν ήταν αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία.

λων ή εν πάση περιπτώσει χρωματίζεται ποινικά. Το τι θεωρείται «εύλογη ή ληθολογισμένη υπόνοια», υπό το φως της σημασίας που αναγνωρίζεται στην έννοια κατά το άρθρο 5 παρ.1 περ. γ' ΕΣΔΑ, εξαρτάται από τις συνθήκες της κάθε περίπτωσης, ενώ προϋποθέτει την ύπαρξη γεγονότων ή πληροφοριών που θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν έναν αντικειμενικό παρατηρητή ότι ο προνομιακός αυτός διάυλος επικοινωνίας παραχαράσσεται. Μόνη η παραβίαση της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας, για παράδειγμα, δεν αρκεί (: *Fox, Campbell and Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 § 32).

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την παράγραφο 62 της εξεταζόμενης απόφασης, η ανάγκη σεβασμού του απορρήτου της αλληλογραφίας με την ΕΕΔΑ, ιδίως στην περίπτωση που αφορά ισχυρισμούς κατά των σωφρονιστικών αρχών ή των σωφρονιστικών υπαλλήλων, αντανακλάται στους κανόνες της εξερχόμενης αλληλογραφίας της Επιτροπής. Το άνοιγμα των επιστολών της ΕΕΔΑ αναμφίβολα δεν αποκλείει την πιθανότητα ανάγνωσής τους, ίσως δε αυτοδόντα, σε ορισμένες περιπτώσεις, προκαλέσει κίνδυνο αντιποίνων από το προσωπικό της φυλακής κατά του προσφεύγοντα κρατουμένου. Άλλωστε, καθώς ο κίνδυνος χάλκευσης των επιστολών, με σκοπό την παράνομη διακίνηση απαγορευμένου υλικού ή μετάδοσης μηνύματος στη φυλακή είναι τόσο αμελητέος έως ανύπαρκτος, δεν υφίσταται επιτακτική ανάγκη ανάγνωσής τους.

Έτσι, και η λογοκρισία της επιστολής κρατουμένου προς τη σύζυγό του, όπου κατηγορούσε τις σωφρονιστικές αρχές για κλοπή, και εν τέλει η μη αποστολή της, αλλά και ο έλεγχος της αλληλογραφίας του προς διεθνείς οργανισμούς προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου κρίθηκε ότι ισοδυναμούσε με επέμβαση στο δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης, σύμφωνα με την παράγραφο 21 της απόφασης *Puzinas κατά Λιθουανίας* της 14-3-2002. Διότι, καίτοι σύμφωνα με το άρθρο 41 του Σωφρονιστικού Κώδικα δύναται να περιορισθεί η άσκηση του δικαιώματος των ανταποκρίσεων για λόγους πρόληψης του εγκλήματος, εν προκειμένω δεν δικαιολογείται αυτή η ανάγκη (: σκέψεις 18-22)³⁷¹.

Την ίδια θέση σχετικά με την αλληλογραφία της Επιτροπής επανέλαβε το ΕΔΔΑ στην σκέψη 84 της απόφασης *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001. Η ελληνική κυβέρνηση, αναφορικά με το άνοιγμα των επιστολών της ΕΕΔΑ, με παραλήπτη τον προσφεύγοντα, από το σωφρονιστικό προσωπικό ενώπιον του τελευταίου, ισχυρίστηκε ότι, με βάση το άρθρο 51 παρ.2 και 3 του παλαιού ΣωφρΚ (: ν.1851/1989) –νυν 53 παρ.4 του ισχύοντος ΣωφρΚ (: ν.2776/1999)–, το περιεχόμενο των επιστολών καταρχήν δεν ελέγχεται κατά το άρθρο 19 Σ³⁷². Ωστόσο, κατ'εξαιρεση, δεν απαγορεύεται όταν επιβάλλεται για λόγους εθνικής ασφάλειας ή προς διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, όπως π.χ. για την αποτροπή διακίνησης ναρκωτικών εντός της φυλακής. Έτσι, ούτε οι επιστολές της Επιτροπής εξαιρούνται του ελέγχου, διότι ενδέχεται να πλαστογραφηθούν από τους κρατουμένους-αποδέκτες τους. Αντίθετα, σύμφωνα με την μειοψηφούσα άποψη της ad hoc δικαστού Κ. Δ. Σπινέλλη, ο κίνδυνος δεν είναι

371. Βλ. σχετικά και *Rehbock κατά Σλοβενίας* της 28-11-2000 §§ 94-101.

372. Σε αντίθεση με το άρθρο 80 παρ.1 και 2 της σωφρονιστικής νομοθεσίας του 1967 που προέβλεπε τον προληπτικό έλεγχο της αλληλογραφίας, το άρθρο 53 παρ.4 ΣωφρΚ ορίζει ότι το περιεχόμενο των επιστολών, καθώς και της τηλεφωνικής και κάθε άλλης τηλεπικοινωνιακής ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, δεν ελέγχεται δυνάμει του άρθρου 19 Σ, όπως ήδη αναλυτικά έχει αναπτυχθεί ανωτέρω.

αμελητέος, αν υποκρύπτεται σκοπός μεταφοράς ναρκωτικών μέσα στην φυλακή. Διότι οι ναρκομανείς κρατούμενοι, που δεν τυγχάνουν θεραπειάς, δεν αποκλείεται να κάνουν οτιδήποτε για να βρουν ναρκωτικά. Έτσι, και ο προσφεύγων, καίτοι είχε νοσηλευθεί σε κλινική απεξάρτησης στη Μεγάλη Βρετανία, συνελήφθη για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών και μεταφέρθηκε σε κωματώδη κατάσταση στην ψυχιατρική κλινική των φυλακών Κορυνθίου. Η άποψη αυτή θεώρησε ως εσφαλμένη την παραπομπή του ΕΕΔΑ στην απόφαση *Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1992, καθώς στην τελευταία ο κίνδυνος της πλαστογραφίας ήταν πράγματι ασήμαντος, διότι ο προσφεύγων δεν ήταν ουσιοεξαρτημένος σε μια υπερκορεσμένη φυλακή, αλλά μία βίαιη προσωπικότητα.

(γ). *Ειδικές περιπτώσεις λογοκρισίας*

Στην απόφαση *Niedbala κατά Πολωνίας* της 4-7-2000 το Δικαστήριο έκρινε στις σκέψεις 81 και 82 της απόφασής του ότι το πολωνικό δίκαιο κατά τον επίδικο χρόνο επέτρεπε την αυτόματα και απόλυτη λογοκρισία της αλληλογραφίας των κρατουμένων από τις αρχές που διεύθυναν την ποινική διαδικασία, με συνέπεια να υπόκειται σε λογοκρισία και η αλληλογραφία με τον Συνήγορο του Πολίτη. Επίσης, το υπό εξέταση δίκαιο δεν υποδείκνυε με εύλογη σαφήνεια τις αρχές, την χρονική διάρκεια, το πεδίο και τον τρόπο εφαρμογής της διακριτικής ευχέρειας που είχε απονεμηθεί στις δημόσιες αρχές αναφορικά με τον έλεγχο της αλληλογραφίας των κρατουμένων³⁷³, ενώ ο αυτόματος χαρακτήρας της λογοκρισίας δεν υποχρέωνε τις αρχές να εκδίδουν αιτιολογημένες αποφάσεις. Συνεπώς, καθώς ο περιορισμός αυτός δεν προβλεπόταν νομοθετικά, συντέλεσε στην παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Με αφορμή ταυτόσημα σχεδόν ζητήματα, το Δικαστήριο αξιολόγησε ως ουσιωδώς εκτενέστερη την παρέμβαση στο δικαίωμα του αιτούντα να γίνεται σεβαστή η αλληλογραφία του, διαπιστώνοντας παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, στις σκέψεις 139-140 της απόφασης *Klamecki κατά Πολωνίας No.2* της 3-4-2003, όπου ο προσφεύγων παραπονήθηκε για το άνοιγμα, την λογοκρισία και, σε κάποιες περιπτώσεις, την υποκλοπή και την καθυστέρηση του συνόλου της αλληλογραφίας του (: *McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990³⁷⁴), ανεξαρτήτως της ταυτότητας του παραλήπτη. Ταυτόχρονα, στις παραγράφους 152-153 της απόφασης, το

373. Σύμφωνα με τις σκέψεις 34 και 35 της απόφασης επρόκειτο για τον Κανόνα 33 των Κανόνων Προσωπικής Κράτησης του 1989, όπου γίνεται λόγος για λογοκρισία της αλληλογραφίας από την αρχή που διεξάγει την ποινική διαδικασία, π.χ. ο δημόσιος κατηγορος ή το δικαστήριο, ανάλογα με το στάδιο της διαδικασίας. Μετά την κατάθεση της προσφυγής του αιτούντα, τέθηκε σε ισχύ ο Κώδικας Εκτέλεσης Ποινών την 1-1-1998, τα άρθρα 102 και 103 του οποίου προβλέπουν αφενός ότι δεν υπόκειται σε λογοκρισία η αλληλογραφία των καταδικών με τις κρατικές αρχές και με τον Διαμεσολλαβητή του Κράτους και αφετέρου ότι οι κατάδικοι και οι δικηγόροι τους μπορούν να διατυπώνουν παράπονα ενώπιον διεθνών αρχών που ιδρύθηκαν με διεθνείς συνθήκες για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρώθηκαν από την Πολωνία. Η αλληλογραφία των κρατουμένων σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να αποστέλλεται χωρίς καθυστέρηση και δεν υπόκειται σε λογοκρισία.

374. Στις σκέψεις 28, 30 και 31 της απόφασης διατυπώθηκε η κρίση περί παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, διότι κατά τη διάρκεια της κράτησής του οι σωφρονιστικές αρχές δεν έστειλαν αλλά κατακράτησαν πέντε επιστολές που έγραψε ο προσφεύγων, δεν του μεταβίβασαν αντίγραφα δύο επιστολών που έφεραν το όνομά του, ενώ του επέβαλαν και μία πειθαρχική ποινή απαγόρευσης αλληλογραφίας για 28 ημέρες.

ΕΔΔΑ οδηγήθηκε στη διαπίστωση ότι παραβιάσθηκε και η πτυχή του άρθρου 8 ΕΣΔΑ που αφορά την προστασία της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής του προσφεύγοντα, καθώς για χρονικό διάστημα περίπου ενός έτους δεν μπορούσε να επικοινωνεί τηλεφωνικά ή να δέχεται επισκέψεις από τη σύζυγό του, χωρίς να τίθενται ζητήματα πρόληψης του εγκλήματος, όπως προέβλεπε το άρθρο 89 § 2 του Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών του 1969.

Στην απόφασή του *Domenichini κατά Ιταλίας* της 15-11-1996, το Δικαστήριο έκρινε ότι στοιχειοθετείται παραβίαση του άρθρου 8 της Συμβάσεως, καθόσον, σύμφωνα με το νομικό συλλογισμό των παραγράφων 32 και 33 της απόφασης, οι προϋποθέσεις άσκησης λογοκρισίας στην αλληλογραφία του προσφεύγοντα κρατουμένου δεν προβλεπόταν, κατά την έννοια της Σύμβασης, από τον νόμο. Πιο ειδικά, η οικεία νομοθεσία, αν και προέβλεπε την δυνατότητα ελέγχου της αλληλογραφίας των κρατουμένων και την αρμόδια προς τούτο αρχή, δεν έκανε καμία αναφορά στην διάρκεια του μέτρου ή στους δικαιολογητικούς του εξαιρετικού μέτρου του ελέγχου των επιστολών λόγους. Εξ αυτού του λόγου, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν έτυχε του ελαχίστου εκείνου βαθμού προστασίας (: «the minimum degree of legal protection») που απαιτείται από τη Σύμβαση χάριν της υπεροχής του δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία (: *Kruslin κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 36 και *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-4-1985 § 79 in fine). Την ίδια κρίση επανέλαβε το ΕΔΔΑ και στις σκέψεις 32-34 της απόφασης *Calogero Diana κατά Ιταλίας* της 15-11-1996³⁷⁵.

Κατά την διάρκεια της προσωρινής κράτησης του Ιταλού προσφεύγοντα *Domenichini* για συμμετοχή του στην τρομοκρατική οργάνωση «Prima Linea»³⁷⁶, ο δικαστής εκτέλεσης ποινών αποφάσισε να λογοκρίνεται η αλληλογραφία του για περίοδο έξι μηνών, δυνάμει του άρθρου 18 του ν.354/1975. Η απόφαση αυτή ανανεώθηκε στην συνέχεια για πέντε ακόμη εξάμηνα. Η λογοκρισία συνίστατο στην ανάγνωση όλων των επιστολών του προσφεύγοντα είτε από την δικαστική αρχή είτε από τον διευθυντή της φυλακής είτε από υπαλλήλους που υποδείκνυε ο τελευταίος. Η επιβολή του μέτρου δικαιολογήθηκε επί τω σκοπώ πρόληψης νέων τρομοκρατικών πράξεων μέσω της αλληλογραφίας ή ανατροπής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Κατά των αποφάσεων αυτών ο αιτών προσέφυγε χωρίς καμία τύχη, καθώς ο ιταλικός νόμος δεν παρείχε σχετικό ένδικο μέσο. Ειδικότερα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά τις διατάξεις του ΙταλΚΠΔ, απαγορεύεται ο έλεγχος της αλληλογραφίας μεταξύ του κρατουμένου και του δικηγόρου του, εκτός αν η δικαστική αρχή πιστεύει ότι η εν λόγω αλληλογραφία ενσωματώνει στοιχεία εγκλήματος.

Η έλλειψη σαφήνειας της νομοθεσίας αναφορικά με τη διάρκεια του ελέγχου της αλληλογραφίας και τους λόγους που τον δικαιολογούν και η έλλειψη ακρίβειας ως προς την περιγραφή της έκτασης και του τρόπου άσκησης της διακριτικής ευχέρειας των αρχών σ' αυτό το θεσμικό πεδίο συντέλεσαν στην διάγνωση παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ και στις σκέψεις

375. Βλ. επίσης *Lavents κατά Λετονίας* της 28-11-2002 § 136, που παρουσιάζεται αναλυτικά σε: Αικατερίνη Σγουριδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 173-194 (186-187). Η ίδια κρίση διατυπώνεται και στην απόφαση *Rinzivillo κατά Ιταλίας* της 21-12-2000 § 31.

376. Αναλυτικά η απόφαση σε Κώστα Κοσμάτο (2000), Το απόρρητο της επικοινωνίας των κρατουμένων. Η νομοθετική πρόβλεψη και η πρακτική της εφαρμογή, Υπερ 2000, σελ. 423-432.

81-83 της απόφασης *Messina κατά Ιταλίας No.2* της 28-9-2000, στην οποία υπέκειτο σε έλεγχο η αλληλογραφία του προσφεύγοντα κρατούμενου με την οικογένειά του και την ΕΕΔΑ³⁷⁷.

(δ). *Απάληψη χωρίων ή εξαφάνιση του σώματος της επιστολής*

Ως μη αναγκαία και δυσανάλογη κρίθηκε και η απάληψη ορισμένων χωρίων επιστολής που είχε αποσταλεί σε κρατούμενο από τη σύζυγό του, μολονότι κρίθηκε ότι επρόκειτο για λιγότερο επαχθές μέτρο από την κατάσχεση της επιστολής, σύμφωνα με τις σκέψεις 47-48 της απόφασης *Pfeifer and Plankl κατά Αυστρίας* της 25-2-1992³⁷⁸. Καίτοι το μέτρο αυτό της διαγραφής τμήματος της επιστολής προβλεπόταν από την διάταξη του άρθρου 182 (2) αυστρΚΠΔ για την προστασία των δικαιωμάτων άλλων και την πρόληψη του εγκλήματος και αξιολογήθηκε στην παράγραφο 46 της απόφασης ως συμβατό με την Σύμβαση, επισημάνθηκε ότι δεν θα πρέπει το αποτέλεσμα της παρέμβασης στην άσκηση του δικαιώματος να υπερβαίνει ό,τι απαιτείται από τον θεμιτό σκοπό που επιδιώκεται. Η επιστολή της δεύτερης προσφεύγουσας, παρά τους οξείς και προσβλητικούς για τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους χαρακτηρισμούς που περιείχε, είχε χαρακτήρα ιδιωτικής έκφρασης και όχι δημόσιας κριτικής. Συνεπώς, το περιεχόμενό της, σύμφωνα με το άρθρο 188 αυστρΚΠΔ, θα έπρεπε να διαβαστεί από τον παραλήπτη ή από τον ανακριτή δικαστή, στον οποίο είχε ανατεθεί η υπόθεση.

Επίσης, στην υπόθεση *William Faulkner κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-6-2002 η εξαφάνιση του σώματος της επιστολής του προσφεύγοντα προς τον Υπουργό Εσωτερικών της Σκωτίας, που είχε συντελεστεί με ευθύνη των αρχών, χωρίς να μπορεί να εξηγηθεί από τις ίδιες τις αρχές ο λόγος της απώλειας, σύμφωνα με τις σκέψεις 10-14, επέφερε παραβίαση του άρθρου 8 Σύμβασης, διότι η επέμβαση αυτή δεν προβλεπόταν στο νόμο και δεν ήταν ανα-

377. Ωστόσο, η υπαγωγή του προσφεύγοντα, μέλους της μαφίας, σε ειδικό καθεστώς κράτησης, που χαρακτηρίζεται από τον αυστηρό περιορισμό του αριθμού των οικογενειακών επισκέψεων και τη στενή παρακολούθησή τους, κρίθηκε αναγκαία, με δεδομένες τις ιδιαιτερότητες της μαφίας και την ξεχωριστή σημασία των οικογενειακών σχέσεων στις δραστηριότητές της. Η αποδοχή του συστήματος αυτού από το Δικαστήριο διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι οι περιορισμοί των οικογενειακών επισκέψεων δεν εφαρμόστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της κράτησης του προσφεύγοντα υπό ειδικό καθεστώς, όπως αναλυτικά παρουσιάζεται στις παραγράφους 59-74 της απόφασης. Οι ιταλικές αρχές επέδειξαν επανειλημμένως ελαστικότητα ως προς την εφαρμογή των ανωτέρω μέτρων, κάτι που αποδεικνύει τη βούλησή τους να συμβάλουν στη διατήρηση των επαφών μεταξύ του κρατούμενου και του στενού οικογενειακού του κύκλου. Κατά συνέπεια, ως προς αυτό το σκέλος, δεν διαγνώσθηκε παραβίαση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

378. Βλ. αναλυτική ανάπτυξη της απόφασης σε: Κατερίνα Σγουρίδου (1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Ιούνιος 1992, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 647-666 (647-649). Στην προκείμενη περίπτωση, τον Οκτώβριο του 1983 ο πρώτος προσφεύγων Pfeifer καταδικάστηκε από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο του Klagenfurt σε τριετή φυλάκιση για αποδοχή προϊόντων εγκλήματος και παράνομη κατοχή εκρηκτικών. Ενώ ήταν προσωρινά κρατούμενος, η δεύτερη προσφεύγουσα τού έστειλε μία επιστολή που το περιεχόμενό της κρίθηκε από τον ανακριτή δικαστή ως εν μέρει δυσφημητικό για τους αξιωματικούς της αστυνομίας και, έτσι, αφού λογοκρίθηκε, ορισμένες φράσεις διαγράφηκαν. Οι προσφεύγοντες απευθύνθηκαν στο Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας για να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα της παραπάνω ενέργειας των ανακριτικών αρχών, το οποίο έκρινε ότι, καίτοι η μέθοδος που υιοθετήθηκε –δηλαδή η διαγραφή ορισμένων φράσεων από το κείμενο ώστε να μην τις αναγνώσει ο παραλήπτης της επιστολής– ήταν παράνομη, η ίδια η λογοκρισία στην αλληλογραφία μεταξύ κρατούμενων δικαιολογείται, διότι αυτοί εξ ορισμού θεωρούνται ως ύποπτοι για το έγκλημα αδίκημα της δυσφήμισης και της προσβολής των σωφρονιστικών υπαλλήλων.

γκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η μη αποστολή της επιστολής θα ήταν δικαιολογημένη μόνο για λόγους διασφάλισης της τάξης και της πειθαρχίας, της πρόληψης του εγκλήματος ή της προστασίας των αγαθών άλλων προσώπων πηλην του κρατουμένου, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 67 (1) και (4) των Κανόνων Λειτουργίας των Σωφρονιστικών Καταστημάτων και των Κέντρων Κράτησης Νέων στην Βόρεια Ιρλανδία.

(ε). Άρνηση παροχής γραφικής ύλης

Στην απόφαση *Cotlet κατά Ρουμανίας* της 3-6-2003 το ΕΔΔΑ επανέλαβε, στην σκέψη 61, ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να καταβάλουν τα ταχυδρομικά τέλη της αλληλογραφίας των κρατουμένων ούτε εγγυάται στους κρατουμένους τη δυνατότητα επιλογής της γραφικής ύλης (: αποφάσεις ΕΕΔΑ *Boyle κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-3-1985 dec.). Ωστόσο, δεν αποκλείεται να ανακύψει αδυναμία των κρατουμένων να αλληλογραφήσουν συνεπεία οικονομικής ένδειας, οπότε η παροχή σε αυτούς τυποποιημένου χαρτιού της φυλακής δεν επιφέρει παραβίαση του δικαιώματός τους να γίνεται σεβαστή η αλληλογραφία τους, υπό την προϋπόθεση ότι η γραφική ύλη είναι άμεσα διαθέσιμη (: *Farrant κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-10-1985 dec.). Παραβίαση θα συνιστούσε η άρνηση χορήγησης γραφικής ύλης, καθώς συντρέχει θετική προς τούτο υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών, σύμφωνα με την παράγραφο 65 της απόφασης. Τέλος, το άρθρο 8 παρ.2 ΕΣΔΑ παραβιάσθηκε και ως προς το άνοιγμα των επιστολών του προσφεύγοντα αλλήλ και ως προς την καθυστέρηση προώθησης της αλληλογραφίας του, διότι, όπως προβλέπεται στις παραγράφους 47 και 48 της απόφασης, ο έλεγχος αυτός δεν προβλεπόταν ρητά σε ισχύοντα νομικό κανόνα.

(στ). Ιατρική αλληλογραφία

Στην παράγραφο 47 της απόφασης *Szuluk κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-6-2009³⁷⁹ το ΕΔΔΑ επανέλαβε την κρίση που είχε εκφέρει στην απόφαση *Z. κατά Φιλανδίας* της 25-1-1997, στις σκέψεις 95 και 96 της οποίας είχε σημειώσει ότι η σημασία των προσωπικών δεδομένων, ιδίως των ιατρικών δεδομένων, συνδέεται θεμελιωδώς με την απόλαυση από το άτομο του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής δυνάμει του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Ο σεβασμός του απορρήτου των δεδομένων της υγείας συνιστά ζωτικής σημασίας αρχή στο νομικό σύστημα όλων των συμβαλλόμενων κρατών. Είναι κρίσιμο όχι μόνο να τυγχάνουν σεβασμού η ιδιωτικότητα του ασθενούς αλλήλ και να περιφρουρείται το απόρρητο του ιατρικού επαγγέλματος και των υπηρεσιών υγείας στο σύνολό τους. Η ισχύς αυτών των αρχών αναδεικνύεται ιδίως στις περιπτώσεις της προστασίας των εμπιστευτικών πληροφοριών που αφορούν έναν οροθετικό, δοθέντων των ευαίσθητων ζητημάτων που περιβάλλουν την ασθένεια. Το εθνικό δίκαιο θα πρέπει να διαθέτει κατάλληλες εγγυήσεις, ώστε να προλαμβάνεται η διαβίβαση ή η κοινοποίηση προσωπικών δεδομένων υγείας που ενδέχεται να είναι ασυνεπής με τις εγγυήσεις του άρθρου 8 ΕΣΔΑ³⁸⁰.

379. Βλ. την απόφαση στο πρωτότυπο σε: E.H.R.L.R. Issue 5, 2009, σελ. 699-702.

380. Έτσι, αναφορικά με την ιατρική αλληλογραφία, στην σκέψη 38 της απόφασης *I. κατά Φιλανδίας* της 17-7-2008, επαναλήφθηκε η ίδια θέση του ΕΔΔΑ. Στη συνέχεια, στην παράγραφο 47 της απόφασης το ΕΔΔΑ

Το Δικαστήριο εξέτασε (α) τις εντολές που ζητούσαν από τους ιατρούς να παράσχουν αποδείξεις και να καταθέσουν ως μάρτυρες στην ποινική διαδικασία εναντίον του συζύγου της αιτούσας, (β) την κατάσχεση των ιατρικών φακέλων της και την ένταξή τους στον φάκελο της έρευνας, (γ) την απόφαση να καταστήσει προσβάσιμο το υπό εξέταση υλικό στο κοινό από το 2002 και εξής και (δ) την αποκάλυψη της ταυτότητας της και την παθολογική της κατάσταση στο κείμενο της απόφασης του Εφετείου (: σκέψη 70). Η πρώτη κρίθηκε ότι τελεί σε λογική σχέση αναλογικότητας σε συνάρτηση με τους επιδιωκόμενους σκοπούς (: σκέψη 105). Το ίδιο και η δεύτερη, όπως αναφέρει η παράγραφος 110. Δυσανάλογο η τρίτη κατά την σκέψη 112 αλλή και η τέταρτη κατά την παράγραφο 113.

Στην προκείμενη περίπτωση ο προσφεύγων εξέτιε δεκαεταραετή κάθειρξη για παράβαση της νομοθεσίας περί ναρκωτικών και κρατείτο σε φυλακή υψίστης ασφαλείας, λόγος για τον οποίο η αλληληλογραφία του θα έπρεπε να διαβάζεται ως ζήτημα ρουτίνας, με εξαίρεση τις επιστολές από και προς το νομικό του σύμβουλο και φιλικές οργάνωσεις. Ενώ κρατείτο χειρουργήθηκε δύο φορές για την αντιμετώπιση εγκεφαλικής αιμορραγίας και διένυσε εξάμηνη περίοδο νοσοκομειακής παρακολούθησης εντός της φυλακής από εξωτερικό ειδικό ιατρό. Καίτοι αρχικά είχε γίνει δεκτό το αίτημά του να μην διαβάζεται η αλληληλογραφία του με τον γιατρό του, στη συνέχεια ο διευθυντής της φυλακής ανέστειλε την απόφασή του με την αιτιολογία του ελέγχου πιθανώς παράνομου εσωκλειόμενου περιεχομένου. Τον έλεγχο της αλληληλογραφίας έκανε ο ιατρός της φυλακής, ο οποίος, όπως δέχεται η παράγραφος 49 της απόφασης, σύμφωνα με τον κανόνα 25 (1) του Offender Management Act, θεωρείτο σωφρονιστικός υπάλληλος. Επίσης, η απόφαση του διευθυντή των φυλακών δεν υπέκειτο σε κανένα ένδικο μέσο.

Στην παράγραφο 53 της απόφασης το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι, δεδομένης της σοβαρότητας της ιατρικής κατάστασης του προσφεύγοντα, η ανεμπόδιστη αλληληλογραφία του με έναν ειδικό ιατρό στο πλαίσιο της αντιμετώπισης μιας απειλητικής για τη ζωή ενός κρατουμένου κατάστασης θα έπρεπε να τυγχάνει πλήρους προστασίας. Στην κρίση αυτή κατέληξε το Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη του την συγκλίνουσα θέση του Εφετείου ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να είναι δυσανάλογο το μέτρο της άρνησης σε κάποιον του εμπιστευτικού χαρακτήρα της ιατρικής αλληληλογραφίας, εφόσον έχουν μεσολαβήσει σχετικές προς αυτήν την κατεύθυνση μεταβολές στην εθνική νομοθεσία. Επίσης, δεν διευκρινίστηκε επαρκώς από την Κυβέρνηση, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα, για ποιο λόγο ο κίνδυνος κακής χρήσης του δικαιώματος αλληληλογραφίας στην επικοινωνία του αιτούντα με τον κατονομαζόμενο ιατρό, του οποίου η ακριβής διεύθυνση, οι ικανότητες και η καλή πίστη δεν αμφισβητούνταν,

έκρινε ότι το γεγονός και μόνο ότι η εθνική νομοθεσία παρείχε στον αιτούντα την ευκαιρία να διεκδικήσει αποζημίωση για την ζημία που υπέστη από την παράνομη κοινοποίηση των προσωπικών του δεδομένων δεν αρκούσε για να προστατεύσει την ιδιωτική του ζωή. Ο,τι απαιτείτο σε αυτό το πλαίσιο ήταν η πρακτική και αποτελεσματική προστασία, ώστε να αποκλεισθεί κάθε πιθανότητα πρόσβασης στα προσωπικά δεδομένα χωρίς άδεια. Τέτοια προστασία δεν παρείχετο εδώ. Έτσι, στις σκέψεις 48 και 49 το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν μπορεί παρά να συμπεράνει ότι το συμβαλλόμενο κράτος απέτυχε να συμμορφωθεί με την θετική του υποχρέωση, υπό το άρθρο 8 παρ.1 ΕΣΔΑ, ώστε να διασφαλίσει τον σεβασμό στην προσωπική ζωή του αιτούντα. Βλ. την απόφαση αναλυτικά, στην πρωτότυπη εκδοχή της, σε: E.H.R.L.R. 2008, Issue 6, σελ. 802-805.

θα έπρεπε να θεωρείται υπέρτερος του κινδύνου της επικοινωνίας του κρατουμένου με το δικηγόρο. Συνεπώς, επήλθε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

3. Τηλεφωνική επικοινωνία

Οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις συνιστούν έκφανση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και των ανταποκρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ και στο άρθρο 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³⁸¹. Το ΕΔΔΑ έχει νομολογήσει ότι οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις που γίνονται τόσο από το σπίτι όσο και από την επαγγελματική στέγη εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και του απορρήτου της αλληλογραφίας (: *Halford κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-6-1997 § 44). Η παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων από τις αρχές, χωρίς προηγούμενη εισαγγελική εντολή για την άρση του απορρήτου και ελλείψει επαρκούς νομοθετικής πρόβλεψης κατά τον κρίσιμο χρόνο ως προς τις εγγυήσεις υπέρ του ατόμου που υποβάλλεται στην εν λόγω ανακριτική πράξη, επιφέρει παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (: *Dumitru Popescu κατά Ρουμανίας* της 26-4-2007 § 61)³⁸². Την ίδια κρίση διατύπωσε το Δικαστήριο και στην σκέψη 53 της απόφασης *Van Vondel κατά Ολλανδίας* της 25-10-2007, όπου οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις του προσφεύγοντα αποτέλεσαν αντικείμενο υποκλοπής από ιδιώτη με τη βοήθεια των αρχών, χωρίς να κατοχυρώνεται νομοθετικά η διαδικασία και οι προϋποθέσεις της παρακολούθησης, με αποτέλεσμα να στερηθεί ο προσφεύγων τον ελάχιστο βαθμό προστασίας που προαναγγέλλει ο κανόνας του κράτους δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία (: «the minimum degree of protection to which he was entitled under the rule of law in a democratic society»)³⁸³. Τον ίδιο βαθμό προστασίας στερήθηκε και ο προσφεύγων στην απόφαση *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984 (: σκέψεις 81-82)³⁸⁴, διότι, καίτοι υπήρχαν σε βάρος του σοβαρές υπόνοιες για εμπλοκή του σε αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, κυρίως δε σε εμπόριο αρχαιοτήτων, για τις οποίες αθώωθηκε ελλείψει αποδεικτικών στοιχείων, κρίθηκε ότι η παρακολούθηση και η μαγνητοφώνηση των συνομιλιών ήταν παράνομες, έστω και αν στηρίζονταν σε ένταλμα του Υπουργού, καθώς το αγγλικό δίκαιο δεν διέπει σαφήνεια ως προς την έκταση και τις μορφές διενέργειας της προκείμενης ανακριτικής πράξης.

Ο προσφεύγων James Malone, παλαισιώλης στο επάγγελμα, ενήγαγε τον διευθυντή της αστυνομίας του Λονδίνου για να καταφέρει να αναγνωρισθεί ότι η υποκλοπή, η παρακολούθηση και η μαγνητοφώνηση των συνομιλιών ήταν παράνομες, έστω και αν στηρίζονταν σε ένταλμα του Υπουργού. Κατά την διάρκεια των τηλεφωνικών του συνδιαλέξεων άκουγε στην τηλεφωνική του γραμμή ασυνήθιστους θορύβους. Άλλωστε, οι αστυνομικοί κατείχαν πληροφορίες, τις οποίες δεν θα μπορούσαν να έχουν, αν δεν είχαν υποκλέψει τα τηλεφωνήματά του. Η υποκλοπή, τελικά, έλαβε χώρα,

381. Gérard Cohen Jonathan (1988), Les «écoutes téléphoniques», in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 97-105 (97-98).

382. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-8-1984 § 64, *Kruslin κατά Γαλλίας* της 24-4-1990 § 26 και *Aalmoes και 112 άλλοι κατά Ολλανδίας* της 25-11-2004 (déc.).

383. Βλ. αναλυτικά την απόφαση στην πρωτότυπη εκδοχή της σε: E.H.R.L.R. 2008, Issue 1, σελ. 157-160.

384. Βλ. την απόφαση αναλυτικά σε: Μαγγανά-Καρατζά (²2005): 205-209.

πλην της παρακολούθησης των συνομιλιών, και με την τοποθέτηση μετρητή στο τηλέφωνό του, που κατέγραφε τους αριθμούς των τηλεφώνων, τα οποία καλούσε, καθώς όταν του απαγγέλλθηκαν οι κατηγορίες την ίδια περίοδο έγινε κατ' οίκον έρευνα σε είκοσι άτομα, τα οποία γνώριζε³⁸⁵.

Συνιστά, επίσης, επέμβαση και η παρακολούθηση εκ μέρους των αρχών τηλεφωνικής γραμμής που δεν ανήκει στο πρόσωπο, το οποίο πραγματοποιεί διαμέσου της γραμμής αυτής τις τηλεφωνικές του συνδιαλέξεις (: έκθεση της ΕΕΔΑ *Michael Lambert κατά Γαλλίας* της 1-7-1997).

Η νομολογία του γαλλικού αναιρετικού δικαστηρίου εν προκειμένω, σύμφωνα με την οποία δεν έχει δικαίωμα δικαστικής προστασίας επί παρακολούθησης τηλεφωνικής συνδιάλεξης εκείνος, του οποίου παρακολουθήθηκε η τηλεφωνική συνδιάλεξη σε γραμμή που δεν ήταν όμως δική του, στερεί τον ανωτέρω του δικαιώματος άσκησης αποτελεσματικής προσφυγής εντός του εσωτερικού δικαίου κατά της παραβίασης του δικαιώματος της ελευθερίας ανταπόκρισης. Η προσφυγή, όμως, αυτή συνιστά μια εγγύηση αναγκαία κατά των τυχόν καταχρήσεων, όταν διενεργούνται, όπου τούτο προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία, τηλεφωνικές παρακολουθήσεις. Η μη ύπαρξη προσφυγής στο εθνικό δίκαιο καταδεικνύει ότι το δίκαιο τούτο δεν προέβλεψε την ύπαρξη μιας θεμελιώδους εγγύησης που απαιτείται, ώστε να περιορίζεται στο αναγκαίο μέτρο εντός της δημοκρατικής κοινωνίας η προσφυγή σε τηλεφωνικές παρακολουθήσεις. Συνεπώς, στοιχειοθετείται αυτοτελώς παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

385. Η έκδοση εντάλματος από τον Υπουργό πρέπει να συγκεντρώνει 3 προϋποθέσεις: α) πρέπει να πρόκειται για πραγματικά σοβαρό αδίκημα, β) πρέπει οι κλασικές μέθοδοι έρευνας και ανάκρισης να έχουν αποτύχει ή να μην έχουν πιθανότητα επιτυχίας και γ) πρέπει να υπάρχουν βάσιμοι λόγοι ότι η υποκλοπή θα οδηγήσει στη σύλληψη κάποιου και στην καταδίκη του. Ο Υπουργός υπογράφει κάθε χρόνο 400 περίπου εντάλματα τηλεφωνικών υποκλοπών και λίγο λιγότερα από εκατό για το άνοιγμα επιστολών, όταν στο τέλος του 1979 υπήρχαν 26 εκατ. Τηλεφώνων έναντι 7 εκατ. Το 1957 και ο αριθμός των εγκλημάτων τετραπλασιάστηκε μεταξύ 1958 και 1978 περνώντας από 600.000 σε 2.395.000.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

1. Βασικές αρχές του άρθρου 3 ΕΣΔΑ

1. Το πεδίο προστασίας

Το δικαίωμα στην σωματική ακεραιότητα και υγεία των κρατουμένων συνδέεται με τις συνθήκες, υπό τις οποίες κρατούνται, καθώς οριοθετούν την δυνατότητα και την έκταση απόλαυσης και άσκησης του. Επειδή τα πρόσωπα που είναι υπό κράτηση βρίσκονται σε ευάλωτη θέση, κάθε χρήση φυσικής δύναμης επάνω τους, η οποία δεν έχει καταστεί αναγκαία λόγω της δικής τους συμπεριφοράς, προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και συνιστά καταρχήν παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Zelilof κατά Ελλάδας* της 24-5-2007 § 43). Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που οι τελούντες υπό κράτηση παρεμποδίζονται στην απόλαυση του δικαιώματος στη σωματική ακεραιότητα και υγεία¹.

Σύμφωνα με τη γραμματική διατύπωση της διάταξης, κανείς δεν επιτρέπεται να υποβληθεί σε βασανιστήρια ούτε σε ποινές ή μεταχείριση απάνθρωπες ή εξευτελιστικές (: «Nul ne peut être soumis à la torture ni à des peines ou traitements inhumaines ou dégradants»). Οι τρεις όροι που συνιστούν το περιεχόμενο της διάταξης, δηλαδή το ουσιαστικό «βασανιστήρια» και οι επιθετικοί προσδιορισμοί «απάνθρωπες και εξευτελιστικές» που αφορούν στο δεύτερο και τρίτο ουσιαστικό της διάταξης «μεταχείριση ή ποινές», εκφράζουν γλωσσικά το προστατευόμενο περιεχόμενό της: αθροιστικά θεωρούμενοι περιγράφουν την σωματική και ψυχική υπόσταση του ατόμου, οι δε επιθετικοί προσδιορισμοί ανάγουν, εμμέσως πλην σαφώς, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε προστατευόμενο έννομο αγαθό. Πιο αναλυτικά, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ που προσεγγίζουν ερμηνευτικά το άρθρο 3 της Σύμβασης εστιάζουν, σε γενικές γραμμές, στις κρατικές ενέργειες σε βάρος ατόμων που διέρχονται: α) ανάκρισης, κυρίως αστυνομικής προανάκρισης, λαμβανομένων υπόψη των μεθόδων της· β) κράτησης, *rationae loci* σε καταστήματα κράτησης, σε αστυνομικά κρατητήρια και σε χώρους κράτησης υπό απέλαση ατόμων· και γ) απέλασης. Οι συνθήκες κράτησης, ειδικότερα, στο μέτρο που προσβάλλουν την σωματική και ψυχική υγεία του ατόμου ως εκφάνσεις του ιδιωτικού βίου, είναι δυνατόν να ισοδυναμούν με παραβίαση

1. Η προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συνδέεται κυρίως με το ψυχολογικό αποτέλεσμα της πράξης βασανισμού ή της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης εντός του χώρου κράτησης στην ψυχοσύνθεση του ατόμου και στον κοινωνικό του αντικατοπτρισμό, διότι ο άνθρωπος γεννιέται, μεγαλώνει και αναπτύσσεται μέσα στην κοινωνία, David Gomien, David Harris and Leo Zwaak (2001), Η ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, ηρόδολογος-επιμέλεια: Γαβριήλη Αμίτσου, μετάφραση Έφη Τσατσαρέλη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ.178.

του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, μόνον στην περίπτωση που δεν πληρούται η ειδική υπόσταση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Raninen κατά Φιλανδίας* της 16-12-1997 § 63 in fine), όπως ήδη αναπτύχθηκε στον οικείο τόπο.

2. Η φύση της προστασίας

1. Απόλυτη προστασία και ρήτρα παρέκκλισης

Το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ διατυπώνει την ρητή και απόλυτη απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και των ανάλογων ποινών. Την απόλυτη προστασία της διάταξης ενισχύει το άρθρο 15 παρ.2 της Σύμβασης που θέτει ένα σκληρό πυρήνα αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων², μεταξύ των οποίων και το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Τα δικαιώματα αυτά δεν περιορίζονται και δεν αναστέλλονται σε καμία περίπτωση, ούτε βέβαια και στις περιπτώσεις «πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωή του έθνους»³, κατά την διατύπωση της παραγράφου 1 του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, που καθιερώνει ρήτρα παρέκκλισης⁴. Οι αρχές των κρατών-μελών δεν νομιμοποιούνται να λαμβάνουν μέτρα, τα οποία αντίκεινται στο ουσιαστικό και δικονομικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 62 και *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 115). Απόρροια του απόλυτου χαρακτήρα του δικαιώματος⁵ αποτελεί αφενός η erga omnes ισχύς του (: *H. L. R. κατά Γαλλίας* της 29-4-1997, Ευρείας Σύμβασης, §§ 32 και 40⁶) και αφετέρου η

2. Σε αυτά περιλαμβάνονται, επίσης, το δικαίωμα στη ζωή, η απαγόρευση της δουλείας και του δουλεμπορίου και η αρχή της μη αναδρομικότητας των ποινικών νόμων. Βλ. και Elspeth Berry (2006), *The Extra Territorial Reach of the ECHR*, EPL 12 (4): 629-655 (631).

3. Μείζονος σημασίας η σκέψη 93 της απόφασης *Assenov κατά Βουλγαρίας* της 28-10-1998, όπου, συν τοις άλλοις, προκάλεσε ανησυχία στο Δικαστήριο το γεγονός ότι ο μεσολάβησαν τρεισήμισι μήνες μέχρι να εκτελεστεί η απόφαση για την μεταφορά του προσφεύγοντα σε σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων.

4. Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης ενημερώνεται άμεσα για την εφαρμογή της ρήτρας παρέκκλισης του άρθρου 15 παρ.1 ΕΣΔΑ, για τα μέτρα που λήφθηκαν και για τους λόγους που τα επέβαλαν και στη συνέχεια ενημερώνεται εκ νέου για την παύση των μέτρων και την εφαρμογή των λοιπών ατομικών ελευθεριών. Την εφαρμογή του άρθρου 15 έχουν επικαλεσθεί μέχρι σήμερα το Ηνωμένο Βασίλειο (1953), η Τουρκία (1960, 1970 και 1981), η Ελλάδα (1967) και η Ιρλανδία (1959, 1978). Βλ. και Π. Νάσκου-Περράκη (2008), *Μηχανισμοί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 349-350. Στην Ελλάδα, χρήση της διάταξης του άρθρου 15 παρ.1 και 3 της Σύμβασης έκανε η Κυβέρνηση των Συνταγματάρχων της επταετίας, ισχυριζόμενη ότι η δράση των κομμουνιστών συνιστούσε δημόσιο κίνδυνο που απειλούσε τη ζωή του έθνους, λόγος για τον οποίο έλαβε μέτρα περιστολής των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων που ταυτόχρονα προστατεύονται και από το κείμενο της Σύμβασης. Βλ. αναλυτικότερα Georgia Bechivanou (1992), *Greece*, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 151-170 (155).

5. Michael Addo-Nicholas Grief (1995), *Is there a policy behind the Decisions and Judgments relating to article 3 of the European Convention on Human Rights*, Eur. LR 20, σελ. 178-193 (188).

6. Σύμφωνα με την σκέψη 42 της απόφασης, δεν αποκλείεται η εφαρμογή του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και όταν ο κίνδυνος προέρχεται από πρόσωπα ή ομάδες που δεν υπάγονται στη δημόσια υπαλληλία, αρκεί να αποδεικνύεται με αντικειμενικά δεδομένα –όπως για παράδειγμα η φύση του πολιτικού καθεστώτος του κράτους, στο οποίο πρόκειται να λάβει χώρα η απέλαση– οι δε κρατικές αρχές να μην είναι σε θέση να τον

αρνητική υποχρέωση των κρατών να μη προβαίνουν σε ενέργειες που συνιστούν πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ⁷. Δοθείσης της αναγνώρισης τόσο της κάθετης όσο και της οριζόντιας λειτουργίας της απαγόρευσης, το ΕΔΔΑ παγίως δέχεται ότι το άρθρο 3 της Σύμβασης καθιερώνει μία από τις πιο θεμελιώδεις αξίες των δημοκρατικών μας κοινωνιών (: one of the most fundamental values of democratic societies)⁸.

Στην υπόθεση *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 εκδηλώθηκε η αστυνομική βαρβαρότητα κατά τη διάρκεια της κράτησης σε βάρος προσώπου υπόπτου για την τέλεση τρομοκρατικής επίθεσης⁹. Ο προσφεύγων, Γάλλος υπήκοος, συνελήφθη στις 23-3-1983 στην πόλη Bastia της Κορσικής με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας, τετελεσμένης και σε απόπειρα, που τελείστηκε από την οργάνωση «Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο της Κορσικής» τον Φεβρουάριο του 1983, αλλά τελικά αθωώθηκε στις 22-10-1988 από το Κακουργιοδικείο της Gironde. Στις 8-11-1994 το Γαλλικό Ακυρωτικό του επιδίκασε αποζημίωση για την μακρόχρονη κράτησή του, κατά την διάρκεια της οποίας κατέθεσε 23 αιτήσεις αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης με άλλους περιοριστικούς όρους, όπως π.χ. την καταβολή εγγύησης, που απορρίφθηκαν συλλήβδην. Πέντε μέρες, μάλιστα, μετά τη σύλληψή του παραπονήθηκε προφορικά στον ανακριτή δικαστή για κακομεταχείριση από τις αστυνομικές αρχές και υπέβαλε μήνυση κατ' αγνώστων, ζητώντας παράλληλα αποζημίωση για σωματική και ηθική βλάβη. Οι ιατροδικαστές διέγνωσαν τραυματισμούς, ωστόσο όχι σοβαρούς. Η μήνυσή του, διερχόμενη από πολλά στάδια, τελικά απορρίφθηκε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παραμονή του προσφεύγοντα στη φυλακή για πέντε χρόνια και επτά μήνες ούτε δικαιολογείται από τη δική του συμπεριφορά ούτε συντελούσε στην διαλεύκανση της υπόθεσης. Επιπλέον, δε, οι λόγοι της αρχικής κράτησής του είχαν αποδυναμωθεί και οι σχετικές διατάξεις του ανακριτή έπασχαν πλημμελούς θεμελίωσης, με συνέπεια την παραβίαση του άρθρου 5 παρ.3 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο τόνισε, επίσης, ότι ο στόχος της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος δεν απαλλάσσει την Πολιτεία από την υποχρέωσή της για προστασία της σωματικής ακεραιότητας των κατηγορουμένων. Ούτε ήταν δυνατό να αγνοήσει το Δικαστήριο τους τραυματισμούς του προσφεύγοντα, επειδή δεν ήταν σοβαροί, εξαιτίας των οποίων παραβιάσθηκε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

παρακάμψουν. Έτσι, κρίθηκε, στην προκείμενη περίπτωση, ότι δεν στοιχειοθετείται παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης εκ της απέλασης ενός κολλομβιανού εμπόρου ναρκωτικών στην πατρίδα του, όπου είναι ενδεχόμενο, ενόψει της κατάστασης που επικρατεί εκεί, να υποστεί αντίποινα εκ μέρους των εμπόρων ναρκωτικών που κατέδωσε στη Γαλλία, δοθέντος ότι δεν αποδεικνύεται αφενός ότι ο κίνδυνος ήταν αντικειμενικός και αφετέρου ότι οι κολλομβιανές αρχές δεν είναι σε θέση να του παράσχουν την προστασία που του χρειάζεται. Βλ. την ανάπτυξη των θέσεων περί σχετικοποίησης της απόλυτης απαγόρευσης των βασανιστηρίων σε: Κωνσταντίνο Βαθιώτη (2010), *Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»*. Από τη σаницίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 296-301.

7. Stephanie Palmer (2006), *A wrong turning: Article 3 ECHR and proportionality*, *CamLJ* 65 (2): 438-452 (440).

8. Emmanuel Decaux/ Pierre-Henri Imbert (1995), *La convention européenne des droits de l'homme*, Paris: Economica, σελ. 155. Βλ. επίσης την απόφαση *Z. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-5-2001 § 71.

9. Βλ. Agnès Cerf-Hollender (2006), *L'article 3 et le droit répressif français*, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 45-67 (63-65). Επίσης Κατερίνα Σγουρίδου (1994), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1992, *ΕΕΕυρΔ* 1, σελ. 109-124 (112-115) καθώς και παρουσίαση της υπόθεσης από Τάκη Νικολόπουλο (1994), *Απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά τη διάρκεια της αστυνομικής κράτησης* (Αν. ΕυρΔΔΑ, *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27 Αυγούστου 1992), *Υπερ* 1994, σελ. 1215-1221.

2. Οι περιπτώσεις τρομοκρατίας

Η απόλυτη προστασία του άρθρου 3 της Σύμβασης δεν κάμπτεται όταν οι κρατικές ενέργειες εντάσσονται στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος¹⁰, όπως διατυπώθηκε στην παράγραφο 79 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996¹¹. Σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν δύναται να ενεργοποιηθεί η ρήτρα της παρέκκλισης του άρθρου 15 παρ.1 της Σύμβασης. Επιβεβαιώνεται, έτσι, ότι το ΕΔΔΑ αρνείται να προβεί σε στάθμιση του απόλυτα προστατευόμενου εννόμου αγαθού, ακόμα και εάν ο επιδιωκόμενος σκοπός σχετίζεται με την εθνική ασφάλεια και την απειλή της τρομοκρατίας.

Σύμφωνα με την σκέψη 59 της απόφασης *Mammadov (Jalaloglu) κατά Αζερμπαϊτζάν* της 11-1-2007 (: σύλληψη μελών της αντιπολίτευσης και κακομεταχείρισή τους κατά την κράτηση) και τις σκέψεις 115 και 116 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας* της 4-7-2006, τα μέτρα που λαμβάνουν τα κράτη για την προστασία της δημοκρατίας έναντι της τρομοκρατίας πρέπει να είναι συμβατά με τις βασικές αρχές της δημοκρατίας, μία εκ των οποίων είναι και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εξάλλου, στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Mamatkulov and Askarov κατά Τουρκίας* της 4-2-2005 το ΕΔΔΑ έκανε χρήση του άρθρου 39 του Κανονισμού Λειτουργίας του περί ασφαλιστικών μέτρων, τα οποία σε σπάνιες και εξαιρετικές περιπτώσεις εφαρμόζει, διατάσσοντας το καθ' ου κράτος να μην προχωρήσει στην έκδοση του προσφεύγοντα μέχρι να εκδοθεί η σχετική απόφαση του Δικαστηρίου στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του¹².

10. Nihal Jayawickrama (2002), *The judicial application of human rights law*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 298. Στο βαθμό που η απαγόρευση των βασανιστηρίων είναι τμήμα του περιεχομένου της διάταξης αυτής, δεν νοείται μερικός περιορισμός ή παρέμβαση υπό όρους. Δεν υπάρχει, με άλλα λόγια, η δυνατότητα επίκλησης εκ μέρους του κράτους «καλών κινήτρων» για την εφαρμογή βασανιστηρίων, Θεόδωρα Αντωνίου (2010), Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, Σειρά «Ανθρώπινα Δικαιώματα» Νο 10, Αθήνα - Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 275.

11. Στην προκείμενη περίπτωση κρίθηκε ότι απαραδέκτως προβάλλεται υπό του καθ' ου η προσφυγή Κράτους λόγος δημοσίας συμφέροντος στην περίπτωση του προσφεύγοντα, ηγετικού στελέχους αθληδοπαθής αυτονομιστικής οργάνωσης, ο οποίος επιδίετο εντός της Χώρας που τον φιλοξενούσε σε δραστηριότητες πλήττους τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, ώστε να δικαιολογηθεί η απέλασή του προς τη Χώρα της προέλευσής του, όπου φερόταν ότι κινδυνεύει να υποστεί μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3. Επίσης, κρίθηκε ότι ενόψει του άρθρου 3 και του απόλυτου χαρακτήρα του αλλήλ λαμβανομένου υπόψη και ότι αφενός συνέτρεχαν εξαιρετικές συνθήκες και αφετέρου οι εθνικές αρχές τήρησαν κατά γράμμα τις απαιτήσεις του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, δεν θα μπορούσε να έχει ισχύ το 5 παρ.1 της Σύμβασης (: σκέψη 123). Βλ. και David Bonner (2006), *Checking the Executive? Detention Without Trial, Control Orders, Due Process and Human Rights*, EPL 12 (1): 45-71 (53-54).

12. Παρόλα αυτά η Τουρκία προχώρησε στην έκδοση των προσφευγόντων, εκδίδοντας ψήφισμα. Η Τουρκική κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι προχώρησε στην έκδοση, διότι έλαβε διαβεβαιώσεις από τις αρχές του Ουζμπεκιστάν ότι οι προσφεύγοντες δεν θα υφίσταντο βασανιστήρια ούτε θα καταδικάζονταν σε θανατική ποινή. Να σημειωθεί ότι οι καταγόμενοι από το Ουζμπεκιστάν προσφεύγοντες συνελήφθησαν, ως ύποπτοι τρομοκρατικών ενεργειών στην χώρα καταγωγής τους, με βάση διεθνές ένταλμα σύλληψης. Η Κυβέρνηση του Ουζμπεκιστάν υπέβαλε αίτημα έκδοσης, στο οποίο οι τουρκικές αρχές συμφώνησαν, ενώ οι προσφεύγοντες άσκησαν έφεση ματαίως, επικαλούμενοι ενδεχόμενη κακομεταχείρισή τους, εάν εκδίονταν. Τελικώς, οι προσφεύγοντες καταδικάσθηκαν από τα δικαστήρια της χώρας τους σε ποινή είκοσι και ένδεκα ετών αντίστοι-

Επίσης, στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Saadi κατά Ιταλίας* της 28-2-2008 το ΕΔΔΑ εξέτασε τον ισχυρισμό της Ιταλικής κυβέρνησης ότι η ερμηνεία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ θα έπρεπε να προσαρμοσθεί στα αντικειμενικά δεδομένα ενός διαφορετικού κλίματος μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και την απειλή της νέας τρομοκρατίας, ειδικά ως προς τα ζητήματα περί την έκδοση και να απόσχει του δόγματος που είχε διαμορφωθεί με την σκέψη 91 της απόφασης *Særing κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 (: «*Særing principle*») και είχε εφαρμοσθεί σε μεταγενέστερες αποφάσεις, π.χ. στις σκέψεις 69-70 της απόφασης *Cruz Varas και λοιποί κατά Σουηδίας* της 20-3-1991 και στην απόφαση *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, όπου το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι η απαγόρευση απέλασης που μπορεί να θέσει ζήτημα μεταχείρισης αντίθετης στο άρθρο 3 της Σύμβασης είναι απόλυτη, ανεξαρτήτως της τρομοκρατικής δράσης του προσφεύγοντα. Το Ηνωμένο Βασίλειο, με πρόσθετη παρέμβασή του υπέρ της Ιταλίας, όπως αναφέρεται στις παραγράφους 117-123 της απόφασης *Saadi*, σε μια προσπάθεια αποδυνάμωσης της απόλυτης προστασίας του άρθρου 3, επιχείρησε να χειραγωγήσει την επιθυμητή μεταστροφή της νομολογίας του Δικαστηρίου, προτείνοντας στη θέση του «δόγματος της μη απέλασης», δύο εναλλακτικές δυνατότητες: α) Την διά της διπλωματικής οδού διασφάλιση εγγυήσεων από το κράτος που ζητάει την έκδοση και την θέσπιση αντίστοιχων μηχανισμών στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης· και β) την διά του άρθρου 36 παρ.2 της Σύμβασης παρέμβαση στη διαδικασία, η οποία έλαβε χώρα στο παρελθόν από το Ηνωμένο Βασίλειο π.χ. στην υπόθεση *Ramzy κατά Ολλανδίας* της 27-5-2008 (: σκέψεις 125-130, dec.)¹³. Παρ' όλα αυτά το Δικαστήριο δεν παρέκκλιने των πάγιων θέσεών του.

Συνεπώς, η απόλυτη απαγόρευση καθίσταται έντονα σαφής στις περιπτώσεις που απαγορεύεται η απέλαση, εφόσον υφίσταται βάσιμη υπόνοια ότι ο αλληλοδαπός μπορεί να κινδυνεύσει να υποστεί βασανιστήρια ή άλλους τρόπους σκληρής, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, σύμφωνα και με τα άρθρα 3 και 16 παρ.1 της Ευρωπαϊκής Σύμ-

χα, αλλήλ μετά την έκδοση οι εκπρόσωποί τους δεν μπόρεσαν να επικοινωνήσουν ξανά μαζί τους. Συνεπώς, η Τουρκία δεν μπόρεσε να συμμορφωθεί με τα interim measures και άρα παραβίασε το άρθρο 34 ΕΣΔΑ, Jan Sikuta (2008), *Threats of Terrorism and the European Court of Human Rights*, EurJMigrL 10, σελ. 1-10 (4).

13. Daniel Moeckli (2008), *Saadi v Italy: The Rules of the Game Have not Changed*, H.R.L.R. 8 (3): 534-548 (535-536). Ο Τυνήσιος προσφεύγων εισήλθε στην Ιταλία μεταξύ 1996 και 1999 και παντρεύτηκε μία Ιταλίδα αποκτώντας ένα παιδί. Το 2002 συνελήφθη και κατηγορήθηκε για σύσταση και συμμορία και επιθέσεις με εκρηκτικά σε χώρες άλλες εκτός της Ιταλίας με σκοπό την τρομοκρατική απειλή. Στις 9-5-2005 το Κακουργιοδικείο του Μιλάνου καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε τέσσερα χρόνια και έξι μήνες κάθειρξη μετά από μεταβολή της κατηγορίας από παράβαση του αντιτρομοκρατικού νόμου σε σύσταση και συμμορφία, πλαστογραφία και αποδοχή προϊόντων εγκλήματος και συνέργεια και ηθική αυτοργία σε διακίνηση ναθρομεταναστών. Διέταξε και την απέλασή του μετά την έκτιση της ποινής. Δύο ημέρες αργότερα καταδικάστηκε ερήμην του στην Τυνησία σε 20ετή κάθειρξη για συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση με δράση στο εξωτερικό. Μετά την απόλυσή του τον Αύγουστο του 2006 ο Υπουργός Εσωτερικών διέταξε την απέλασή του στην Τυνησία, με το επιχείρημα ότι διατάρασε την δημόσια τάξη και συνιστούσε απειλή για την δημόσια ασφάλεια, με συνέπεια να μεταφερθεί σε ένα κέντρο κράτησης στο Μιλάνο. Η απέλασή του επικυρώθηκε από τον ειρηνοδίκη του Μιλάνου. Ο προσφεύγων έκανε χρήση του άρθρου 39 του Εσωτερικού Κανονισμού του Δικαστηρίου στις 14-9-2006 και ζήτησε να ανασταλεί ή να ακυρωθεί η απόφαση της απέλασης. Το ΕΔΔΑ ζήτησε από την Ιταλική Κυβέρνηση να αναστείλει την απέλαση του προσφεύγοντα μέχρι νεωτέρας. Τον Μάρτιο του 2007 το Τρίτο Τμήμα του ΕΔΔΑ παραιτήθηκε της αρμοδιότητας υπέρ του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

βασης κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (: προληπτική προστασία, διακινδύνευση).

Ταυτόχρονα, με το άρθρο 15 ΕΣΔΑ καθιερώνεται έμμεσα αποδεικτική απαγόρευση (: απαγόρευση αξιοποίησης του αποδεικτικού υλικού), όπως διατυπώθηκε στην σκέψη 185 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-2009 που αφορούσε την αντιτρομοκρατική νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως διαμορφώθηκε μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001¹⁴.

Προς ενίσχυση του επιχειρήματος της απόλυτης προστασίας του άρθρου 3 το ΕΔΔΑ παραπέμπει σε διεθνή συμβατικά κείμενα, όπως το άρθρο 7 ΔΣΑΠΔ¹⁵ και η Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του 1969 με την παράγραφο 88 της απόφασης *Søerig κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989, όπου κάνει λόγο για «generally recognized as an internationally accepted standard», αλλήλ και το άρθρο 5 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σύμφωνα με τις παραγράφους 60-61 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Al-Adsani κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-11-2001, οι οποίες *expressis verbis* μιλούν για *jus cogens*.

3. Η αρχή της αναλογικότητας

(a). *Qualified and unqualified rights*

Ενόψει της απόλυτης προστασίας των υπό το άρθρο 3 της Σύμβασης ενόμων αγαθών το ΕΔΔΑ δηλώνει ρητά, στην παράγραφο 81 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996, ότι η αρχή της αναλογικότητας εκτοπίζεται κατά την εφαρμογή του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: «it should not be inferred from the Court's remarks that there is any room for balancing the risk of ill-treatment against the reasons for expulsion»). Μάλιστα, κατά μία άποψη, η νομολογία του ΕΔΔΑ αφήνει να διαφανεί μία ξεκάθαρη διάστιξη ανάμεσα στο μη υποκείμενο σε περιορισμούς ή ανεπιφύλακτο (: unqualified) δικαίωμα του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και στο περιορισμένο ή σχετικό (: qualified) δικαίωμα του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, στην παράγραφο 2 του οποίου καθιερώνεται εμμέσως η αρχή της αναλογικότητας, όπως ήδη αναπτύχθηκε¹⁶.

Όπως ορθά υποστηρίζεται, η αρχή της αναλογικότητας έχει καθολική ισχύ. Εμφανεστερη είναι, όμως, η αποτύπωσή της στην φράση «εν τω απαιτούμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαίω ορίω» του άρθρου 15 παρ.1 ΕΣΔΑ. Κατά την ίδια θέση, η ρήτρα της αναλογικότητας επεκτείνεται ακόμη και σε διατάξεις που στο κείμενό τους απουσιάζει οποιαδήποτε αντίστοιχη

14. Βλ. την ανάπτυξη της σχετικής προβληματικής από Clive Wakler (2005), *Prisoners of «War All the Time»*, *E.H.R.L.R.* Issue 1, σελ. 50-74 (63).

15. Σύμφωνα με το άρθρο 7 του ΔΣΑΠΔ, που συνιστά επίσης *jus cogens*, οι απαγορευμένες ποινές και η παράνομη μεταχείριση εξαρτώνται σε κάθε περίπτωση «από τη φύση, το σκοπό και τη σοβαρότητά τους», αν και η σχηματική διατύπωση της ως άνω διάταξης προκαλεί ερμηνευτική δυσχέρεια, καθώς συνήθως η Επιτροπή ΔΣΑΠΔ δεν διαχωρίζει τις τέσσερις έννοιες (βασανιστήρια, σκληρή, απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση) και απλά αποφαινεται αν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παραβιάστηκε ή όχι το άρθρο 7 ΔΣΑΠΔ, Ρούκουνας (1995): 81-82.

16. Hemme Battjes (2009), *In Search of a Fair Balance: The Absolute Character of the Prohibition of Refoulement under Article 3 ECHR Reassessed*, *LeidJInterL* 22, σελ. 583-621 (585, 596).

ρπη αναφορά (: λανθάνουσες ρήτρες αναλογικότητας)¹⁷, όπως π.χ. στις διατάξεις των άρθρων 12 και 14 ΕΣΔΑ και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Εντούτοις, ο λειτουργικός ρόλος της αρχής της αναλογικότητας μπορεί να εφαρμοσθεί και στο πεδίο του άρθρου 3 της Σύμβασης, όπως πράγματι εφαρμόζεται από το ΕΔΔΑ. Η εφαρμογή της, όμως, περιορίζεται από τη ρήτρα των θετικών υποχρεώσεων, καθώς, όπως εμμέσως συνάγεται από την σκέψη 73 της απόφασης *Z. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-5-2001, έχει την έννοια ότι δεν θα πρέπει να τίθεται στις εθνικές αρχές ένα δυσανάλογο ή δυσβάσταχτο βάρος, π.χ. αναφορικά με την δικονομική διάσταση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, δηλαδή τη διερεύνηση καταγγελιών κακοποίησης από τις κρατικές αρχές (: *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1998 § 116)¹⁸. Η αρχή της αναλογικότητας, περαιτέρω, λαμβάνει και μια άλλη διάσταση που συναρτάται με την λανθάνουσα λειτουργία της κατά την εκτίμηση του «ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας» (: «the minimum level of severity»), που αποτελεί την προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και προσοπατεί στάθμιση με μονάδα μέτρησης «a certain severity threshold»¹⁹. Θα προσθέταμε στην ορθή υπό εξέταση άποψη και μία τρίτη και τελευταία πτυχή της αρχής της αναλογικότητας στο πλαίσιο του άρθρου 3 της Σύμβασης. Πρόκειται για την θετική υποχρέωση του κράτους να παράσχει προσήκουσα ιατρική φροντίδα στους κρατούμενους, αντίστοιχη της φροντίδας του γενικού πληθυσμού, χωρίς να υποχρεούται να επωμισθεί ένα δυσανάλογο ή δυσβάσταχτο βάρος.

Πιο ειδικά, στην σκέψη 44 της απόφασής του Ευρείας Σύνθεσης *N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-5-2008, το ΕΔΔΑ δέχεται κατ' εξαίρεση ότι δεν αποκλείεται να υπόκειται το άρθρο 3 της Σύμβασης σε στάθμιση ενόμων συμφερόντων. Η υπόθεση αυτή αφορούσε την περίπτωση μιας γυναίκας από την Ουγκάντα, της οποίας η υγεία θα χειρότερεε δραματικά καθώς ήταν οροθετική, εάν την απέλασαν στην χώρα καταγωγής της. Εν προκειμένω το Δικαστήριο δεν αναφέρθηκε στην απόλυτη φύση του δικαιώματος που κατοχυρώνει το άρθρο 3 της Σύμβασης, αλλά δήλωσε ότι σύμφυτη με το συνολικό πνεύμα της Σύμβασης είναι η διεξαγωγή δίκαιης στάθμισης ανάμεσα στις απαιτήσεις του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας και στις αξιώσεις προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων. Λαμβανομένων, μάλιστα, υπόψη και των προεκτάσεων οικονομικής αλλά και κοινωνικής φύσης της προστασίας της υγείας, το άρθρο 3 της Σύμβασης δεν θέτει στους ώμους των κρατών μία υποχρέωση παροχής απεριόριστης ιατρικής φροντίδας για όλους τους αλλοδαπούς που θα παρεμπόδιζε το δικαίωμα του κράτους να διαφυλάξει την αυτονομία του. Το αντίθετο θα έθετε ένα πολύ μεγάλο βάρος στα συμβαλλόμενα μέρη. Με λίγα λόγια το Δικαστήριο δεν απέχει της αναγνώρισης σχετικού «περιθωρίου εκτίμησης» και στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, αντίστοιχο

17. Αριστομένης Τζαννετίς (2006), Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας σε διεθνή κείμενα. Το παράδειγμα της ΕΣΔΑ και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠΧρ ΝΣΤ' (3), σελ. 201-211 (204, 205 υποσημ. 38).

18. Palmer (2006): 448-449.

19. Addo-Grief (1995): 188. Σε αυτό το σημείο έχει υποστηριχθεί ότι «έργο της αρχής της αναλογικότητας είναι η σχετικοποίηση ατομικών δικαιωμάτων όχι μόνο απέναντι σε απόλυτες αξίες, αλλά και απέναντι σε μη-απόλυτες», Νικόλαος Ανδρουλάκης (2007), «... να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας», ΠoinΧρ ΝΖ' (10): 865-873 (872, υποσημ. 44).

με εκείνο που αναγνωρίζεται στο πλαίσιο των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης, δεδομένης και της αρχής του επικουρικού ρόλου του σε σχέση τη δικαιοδοσία και την αυτονομία των συμβαλλομένων κρατών. Γι' αυτό, υποστηρίζεται ότι πρόκειται για λανθάνουσα αναγνώριση μιας συστημικής αρχής²⁰.

Ως προς την τρίτη διάσταση της αρχής της αναλογικότητας στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ αξίζει, τέλος, να μεταφερθεί στο σημείο αυτό αυτολεξεί η διατύπωση της νομολογίας του ΕΔΔΑ αναφορικά με την προσέγγιση της ποιότητας των ιατρικών υπηρεσιών στους κρατούμενους, η οποία αξιολογείται με βάση δύο βασικούς παράγοντες: την επιμέλεια και την συχνότητα, με τις οποίες οι ιατρικές φροντίδες παρέχονται στον ενδιαφερόμενο. Πιο αναλυτικά, στην παράγραφο 75 της απόφασης *Xiros κατά Ελλάδας* της 9-9-2010, το Δικαστήριο, αναφερόμενο στους δύο αυτούς παράγοντες δηλώνει ότι δεν αξιολογούνται με τρόπο απόλυτο, αλλά λαμβάνεται υπόψη η κατάσταση της υγείας του κρατούμενου (: «ces deux facteurs ne sont pas évalués par la Cour en des termes absolus, mais en tenant compte chaque fois de l'état particulier de santé du détenu»)²¹. Γι' αυτό, και η χειροτέρευση της υγείας του κρατούμενου δεν παίζει κανένα ρόλο αυτοτελώς, αλλά πάντοτε σε συνδυασμό με τις ελλείψεις της ιατρικής περίθαλψης (: *Kotsaftis κατά Ελλάδας* της 12-6-2008 § 53).

(β). Μονάδες μέτρησης στη διαδικασία στάθμισης

(β1). Ο «ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας»

Για να εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 3 πρέπει μια μεταχείριση να είναι ενός ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας (: un traitement doit atteindre un minimum de gravité)²², ώστε να χαρακτηριστεί καταρχήν ως εξευτελιστική. Η εκτίμηση αυτού του ελάχιστου ορίου είναι κατ' ουσίαν σχετική²³ και εξαρτάται από το σύνολο των δεδομένων μιας υπόθεσης: πιο ειδικά από τη φύση και το περιεχόμενο της μεταχείρισης, από τον τρόπο κατά τον οποίο έλαβε χώρα, από τη διάρκειά της, από τις σωματικές ή πνευματικές επιπτώσεις της, όπως και ενίοτε από το φύλο, την ηλικία και την κατάσταση της υγείας του θύματος (: de la nature et du contexte du traitement, de ses modalités d'exécution, de sa durée, des ses effets physiques ou mentaux, ainsi que, parfois, du sexe, de l'âge et de l'état de santé de la victime), όπως επανέλαβε το ΕΔΔΑ στην σκέψη 31 της απόφασης *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006²⁴.

Το κριτήριο του βαθμού σοβαρότητας της κακοποίησης ενός ατόμου υφίσταται διακυμάνσεις, με συνέπεια να διαμορφώνεται αντίστοιχα και η έκταση και η ένταση αυτού του βαθμού. Έτσι, για παράδειγμα στην σκέψη 134 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *A. και λοι-*

20. Battjes (2009): 599, η οποία κάνει λόγο για εγγενείς περιορισμούς ή κατά το πρωτότυπο «implied limitations» του συστήματος ταξινόμησης ρόλων και προτεραιοτήτων δράσης των οργάνων της Σύμβασης σε σχέση με τα συμβαλλόμενα κράτη.

21. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *Serifis κατά Ελλάδας* της 2-11-2006 § 35, *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005 § 106, *Iorgov κατά Βουλγαρίας* της 11-3-2004 § 85 και *Sediri κατά Γαλλίας* της 10-4-2007 (déc.).

22. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *McGlinchey και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2003 § 45 και *Tekin κατά Τουρκίας* της 9-6-1998 § 52.

23. Decaux-Imbert (1995): 159-160 και Cerf-Hollender (2006): 58-59.

24. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *Raninen κατά Φινλανδίας* της 16-12-1997 § 55, *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 § 91 και *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001 § 67.

ποί κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-2009 το ΕΔΔΑ έκανε λόγο για «high threshold of inhuman and degrading treatment» σε σχέση με κρατούμενους σε ειδικά κέντρα κράτησης παραβατών του βρετανικού αντιτρομοκρατικού νόμου, όπου δεν εντοπίστηκε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ²⁵. Περαιτέρω, στην υπόθεση *Μπέκος και Κουτρόπουλος κατά Ελλάδας* της 13-12-2005 το Δικαστήριο διέγνωσε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι η μεταχείριση των προσφευγόντων από τα αστυνομικά όργανα αφενός τους προκάλεσε αισθήματα φόβου, ταραχής και κατωτερότητας, διερχόμενοι τοιουτοτρόπως «δοκιμασίας επαρκούς σοβαρότητας» (: «suffering of sufficient severity»), και αφετέρου δεν διεξήχθη αποτελεσματική έρευνα του συμβάντος της κακοποίησης (: σκέψεις 50-55)²⁶. Το κριτήριο της «δοκιμασίας επαρκούς σοβαρότητας» απαντάται για πρώτη φορά ως ερμηνευτική διεύρυνση του κριτηρίου «minimum level of severity» στην απόφαση *Ραρον κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 (dec.) και στην *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 35 in fine σχετικά με ζητήματα του δικαιώματος της υγείας. Επίσης, στην σκέψη 31 της απόφασης *Σιάσιος και Ροιποί κατά Ελλάδας* της 4-6-2009, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μακρόχρονη κράτηση των προσφευγόντων στα αστυνομικά κρατητήρια της Κατερίνης, καίτοι ποινικοί κρατούμενοι οι ίδιοι, ενώ αυτά είναι σχεδιασμένα για βραχεία κράτηση, προκάλεσε «σημαντική οδύνη» (: «souffrance considérable») στους προσφευγόντες²⁷. Τέλος, η περίπτωση μίας τετραπληγικής λόγω φαλιδομήλης κρατούμενης, της οποίας διατάχθηκε για το αδίκημα της περιφρόνησης αστικού δικαστηρίου η επτάμηνη κράτηση, κατά την διάρκεια της οποίας έτυχε μεταχειρίσας ασύμβατης με τις ειδικές της ανάγκες, εξετάστηκε στην απόφαση *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-2001²⁸, όπου ο δικαστής Greve στην separate opinion ισχυρίστηκε ότι απαιτείται μόνον «ελάχιστη στοιχειώδης ανθρωπινή συναίσθηση» (: «minimum of ordinary human empathy») για να καταλάβει κάποιος ότι ο συγκεκριμένος άνθρωπος θα πρέπει να τύχει σημαντικά διαφορετικής μεταχείρισης ενόψει του άρθρου 14 ΕΣΔΑ και ότι δεν θα πρέπει να κρατηθεί σε κανονικές φυλακές.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε γενικό επίπεδο αναφορικά με το παραδεκτό μίας ατομικής προσφυγής από το ΕΔΔΑ, ανεξαρτήτως προβαλλόμενου ισχυρισμού περί παραβίασης συγκεκριμένης διάταξης της Σύμβασης, προσφάτως το Δικαστήριο νομολόγησε επί τη βάση του 14ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (: που άρχισε να ισχύει την 1-6-2010), εισάγοντας ως νέο κριτήριο παραδεκτού για τον προσφεύγοντα την «σημαντική βλάβη» που πρέπει να έχει υποστεί από την παραβίαση των προστατευόμενων από την ΕΣΔΑ δικαιωμάτων του. Έτσι, στην απόφαση *Vladimir Petrovich Korolev κατά Ρωσίας* της 1-7-2010 το Δικαστήριο εφάρμοσε ουσιαστικά την αρχή «de minimis non curat praetor», οπότε για την εκτίμηση της σοβαρότητας της παραβίασης λαμβάνονται υπόψη τόσο οι υποκειμενικές αντιλήψεις του προσφεύγοντα όσο και το αντικειμενικό διακύβευμα στην υπό κρίση περίπτωση. Έτσι, εν προκειμένω δεν επέφερε παραβίαση η μη καταβολή από το

25. Η απόφαση επικρίθηκε έντονα από τη θεωρία, Sangeeta Shah (2009), From Westminster to Strasbourg: A and others v United Kingdom, H.R.L.R. 9, σελ. 473-488 (476).

26. Το ίδιο κριτήριο εφάρμοσε το ΕΔΔΑ και στις υποθέσεις *Stefanou κατά Ελλάδας* της 22-4-2010 § 52 και *Alsayed Allaham κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 § 33 που αφορούσαν την αστυνομική κράτηση.

27. Βλ. σχετικά και *Balogh κατά Ουγγαρίας* της 20-7-2004 § 46, όπου γίνεται λόγος για «sufficient serious to amount to ill-treatment within the scope of article 3» και *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 23-9-1998 § 21 in fine, κατά την οποία «treatment of this kind reaches the level of severity prohibited by article 3».

28. Βλ. σχετικά Claire de Than (2002), The European Court of Human Rights. Treatment of Disabled Prisoner Amounted to Degrading Treatment: Price v. United Kingdom (13 August 2001), J.CrimL 66 (1): 61-63.

κράτος στον προσφεύγοντα ποσού λιγότερου του ενός ευρώ (= 22,5 ρωσικά ρούβλια). Καθώς πρώτιστης σημασίας δεν είναι το χρηματικό συμφέρον, αναγνωρίζονται και περιπτώσεις μη σημαντικής βλάβης, εφόσον: α) ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα που εγγυάται η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλά της απαιτεί την εξέταση της προσφυγής στην ουσία της και β) εάν η υπόθεση, στην οποία αφορά η προσφυγή, δεν έχει εξετασθεί δεόντως από τα εθνικά δικαστήρια. Βασικός σκοπός της διάταξης του άρθρου 35 παρ.3β της ΕΣΔΑ είναι η αποφυγή αρνησιδικίας²⁹.

(β2). Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν απαντάται ως όρος στο κείμενο της ΕΣΔΑ. Πρώτη φορά καταγράφηκε στο Δέκατο Τρίτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ που υπογράφηκε στις 3-5-2002 και αφορά την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις. Στη χώρα μας κυρώθηκε με το ν.3289/2004. Στο προοίμιο του Πρωτοκόλλου αναφέρεται ότι «τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που υπογράφουν το παρόν είναι πεπεισμένα ότι το δικαίωμα στη ζωή του καθενός είναι μία βασική αξία σε μια δημοκρατική κοινωνία και ότι η κατάργηση της θανατικής ποινής είναι ουσιώδους σημασίας για την προστασία του δικαιώματος και για την πλήρη αναγνώριση της εγγενούς αξιοπρέπειας (: la dignité inhérente) όλων των ανθρώπινων όντων». Αντίθετα, στο άρθρο 10 παρ.1 του ΔΣΑΠΔ προβλέπεται ο σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια με τη φράση «with respect for the inherent dignity of human person»³⁰ ενώ και από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη η αξιοπρέπεια προστατεύεται ως θεμελιώδης αξία και ως ο πυρήνας του θετικού δικαίου των ανθρώπινων δικαιωμάτων³¹.

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, αντίστοιχα, η έννοια και η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συναντάται για πρώτη φορά στην απόφαση *Raninen κατά Φιλανδίας* της 16-12-1997, στην παράγραφο 53 της οποίας η χρήση σωματικής βίας σε βάρος του προσφεύγοντα συνδέθηκε με την προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως προαπαιτούμενο της διάγνωσης εξευτελιστικής μεταχείρισης. Η αξιοπρέπεια θα πρέπει να ιδωθεί υπό την έννοια της αυτονομίας και της προσωπικής ελευθερίας, γι' αυτό θεωρείται ότι θεμελιώνεται πρωταρχικά στη νομική βάση των άρθρων 8 και 10 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνουν το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο και την ελεύθερη έκφραση αντίστοιχα³². Στην σκέψη 44 της απόφασης *S.W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-11-1995 αναγνωρίστηκε εμμέσως ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, μαζί με την ανθρώπινη ελευθερία, κατατάσσεται στους θεμελιώδεις σκοπούς της Σύμβασης.

29. Βλ. αναλυτικά την απόφαση αυτή σε ΝοB 58 (10), 2010, σελ. 2516-2522 και σχετικό σχόλιο Βασίλη Χειρδάρη, ο οποίος διατυπώνει την άποψη ότι το ΕΔΔΑ προβαίνει σε μια συστατική ερμηνεία, που έχει ως συνέπεια ότι την αποδεσμεύει ως έννοια από την οικονομική (χρηματική) πλευρά της και δεν την ταυτοποιεί με αυτήν. Η σημαντική βλάβη συνδέεται αλλιά δεν ταυτοποιείται με την οικονομική ζημία του προσφεύγοντα.

30. Την ίδια διατύπωση έχει υιοθετήσει και η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 5 της Αμερικανικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Jayawickrama (2002): 425-435.

31. Holly Cullen (2009), *The Collective Complaints System of the European Social Charter: Interpretative Methods of the European Committee of Social Rights*, H.R.L.R. 9 (1): 61-93 (77-78).

32. Laure Jeannin (2006), *Fonctions interprétatives et enjeux de l'usage de la notion de dignité appliquée à l'article 3 CEDH*, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 101-120 (104).

Σε δύο πεδία, ειδικότερα, εντοπίζεται η προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας: στο πεδίο της θεσμοθετημένης βίας και στο πεδίο της ευπάθειας των θυμάτων. Η πρώτη αφορά συνήθως την δράση των αστυνομικών αρχών (: πολιτικών ή στρατιωτικών) και των υπό ευρεία σωφρονιστικών αρχών, συμπεριλαμβανομένων των αρμόδιων αρχών για την φύλαξη ψυχικά ασθενών. Διότι σ' αυτούς τους τομείς της κρατικής εξουσίας η χρήση βίας στα άτομα που τελούν υπό κράτηση, εάν δεν κρίνεται απαραίτητη ενόψει της συμπεριφοράς τους, τότε συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειάς τους που δεν αποκλείεται να επιφέρει παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύμβασης, § 120 και *Altay κατά Τουρκίας* της 22-5-2001 § 49). Η δεύτερη εντοπίζεται στους κρατούμενους και στην διαχείριση των ζητημάτων που άπτονται της υγείας τους (: *Slimani κατά Γαλλίας* της 27-7-2004 §§ 27-28) και σε άτομα που στιγματίζονται λόγω της ομοφυλοφιλικής φύσης τους (: *Smith and Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1999 § 119) ή λόγω της ποινικής τους μεταχείρισης ως ανηλίκων (: *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-12-1999, Ευρείας Σύμβασης, §§ 72-74). Υποστηρίζεται ότι η ερμηνεία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι ή θα μπορούσε να είναι ολιστική ενόψει της παραγράφου 37 της απόφασης *Bensaid κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-2-2001, ώστε να καθιστά εφικτή την προστασία υπό την έννοια της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης περιπτώσεων προσβολής δικαιωμάτων που προκαλούν σημαντικό φυσικό και συναισθηματικό πόνο³³. Βασικό έρεισμα υπέρ της θέσης αυτής προφανώς παρέχει η τριάδα των υποκειμενικών υποκριτηρίων δυνητικού χαρακτήρα που συμπυκνώνονται στην πάγια φράση της νομολογίας του ΕΔΔΑ «φόβος, αγωνία και κατωτερότητα» (: «fear, anguish and inferiority»), σύμφωνα με την παράγραφο 89 της απόφασης Ευρείας Σύμβασης *Gäfgen κατά Γερμανίας* της 1-6-2010³⁴.

Η αξιολόγηση της παραβίασης της αντίστοιχης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ Ογδόνος Τροπολογίας του Αμερικανικού Συντάγματος εδράζεται στην διερεύνηση της προσβολής ή μη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η έλλειψη εμφανών ενδείξεων κακοποίησης από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους δεν οδηγεί αναπόφευκτα στην απόρριψη της προσφυγής κρατουμένου, διότι «the objective component of an Eighth Amendment claim is ... contextual and responsive to contemporary standards of decency» (: *Hudson v. McMillan* 1992 p. 8)³⁵.

3. Η περιγραφή της τριπλής απαγόρευσης

1. Η σχέση μεταξύ των τριών απαγορεύσεων

Η διάταξη διακρίνει μεταξύ τριών κατηγοριών απαγορευμένων μέτρων· των βασανιστηρίων, της απάνθρωπης και της εξευτελιστικής μεταχείρισης. Στις τρεις αυτές έννοιες έχει απονεμηθεί ισοδύναμη ισχύς ως προς το περιεχόμενο και την έκταση της παρεχόμενης προστασίας. Ωστόσο, μεταξύ αυτών των απαγορεύσεων υφίσταται, σύμφωνα με την σκέψη 26 της απόφασης *Campbell and Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-2-1982, μία ιεραρχία μειούμενης

33. Catherine Dupré (2009), *Unlocking Human Dignity: Towards a Theory for the 21st Century*, E.H.R.L.R. Issue 2, σελ. 190-205 (195).

34. Βλ. παρουσίαση της απόφασης από Νίκο Τσουμάνη σε: *ΠοινΧρ Ε'* (2010): 819-820.

35. Faith Lutze and David Brody (1999), *Mental Abuse as Cruel and Unusual Punishment: Do Boot Camp Prisons Violate the Eighth Amendment?*, *CrimDel* 45 (2): 242-255 (247-248).

σοβαρότητας, ξεκινώντας από την πιο σοβαρή προσβολή –τα βασανιστήρια– μέχρι την λιγότερο σοβαρή –τις εξευτελιστικές ποινές ή μεταχείριση³⁶. Μάλιστα, το περιεχόμενο των όρων αυτών μπορεί να αλληλάξει, ώστε μορφές συμπεριφοράς που ενέπιπταν στην έννοια της μίας κατηγορίας να λάβουν τον χαρακτηρισμό άλλης κατηγορίας³⁷ (: *Ahmed Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 101³⁸). Οι μετατάξεις αυτές δικαιολογούνται από τον ευμετάβλητο χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνικών συνθηκών, υπό το φως των οποίων θα πρέπει να ερμηνεύεται η Σύμβαση ως «ζωντανό εργαλείο» (: the Convention is a «living instrument» which must be interpreted in the light of present-day conditions), όπως κατ' επανάληψη έχει νομοιολογήσει το Δικαστήριο (: *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 § 31, *Sœring κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 102, *Loizidou κατά Τουρκίας*, Ευρείας

36. Δηλαδή, η περίπτωση τετελεσμένου βασανιστηρίου προϋποθέτει ότι πληρούται μια κλιμακωτή σειρά από κριτήρια. Θα πρέπει η υπό εξέταση συμπεριφορά να χαρακτηρίζεται πρώτα ως εξευτελιστική μεταχείριση και έπειτα ως απάνθρωπη, John Vorhaus (2002), *On Degradation. Part One: Article 3 of the European Convention on Human Rights*, CLWR 31 (4): 374-399 (376-377). Υποστηρίζεται και η άποψη ότι η διάκριση μεταξύ βασάνου και ποινών ή μεταχείρισης που φέρουν τον χαρακτήρα του απάνθρωπου ή του εξευτελιστικού, έχει ένα χαρακτήρα ηθικό για το Κράτος που κατηγορείται. Γι' αυτό, το Δικαστήριο προσπαθεί σχετικώς να μην θίγει την ευαισθησία των κρατών παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν αποδεικνύεται ότι υφίσταται πρακτική υποταγής του ατόμου, Ιωάννης Σαρμάς (2003), *Κράτος και δικαιοσύνη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 69.

37. Alistar Mowbray (2009), *An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law*, H.R.L.R. 9 (2): 179-201 (193).

38. Ο προσφεύγων, Ολλανδός και Μαροκινός υπήκοος, συνελήφθη στις 25-11-1991 σε ξενοδοχείο του Παρισιού με την κατηγορία της εμπορίας ναρκωτικών, κρατήθηκε και ανακρίθηκε από την αστυνομία κατά τις ημερομηνίες 25, 26, 27 και 29 Νοεμβρίου 1991, στη διάρκεια των οποίων οδηγήθηκε στα επείγοντα του νοσοκομείου Jean Verdier de Bondy. Σύμφωνα με τρεις σχετικές ιατρικές βεβαιώσεις, ο προσφεύγων έφερε κακώσεις και πληγές σε όλο το σώμα του και στο κεφάλι του. Οι ίδιες διαπιστώσεις έγιναν και στις 2-12-1991, όταν εξετάστηκε από τον ιατρό του σωφρονιστικού καταστήματος του Fleury-Merogis κατόπιν αιτήματος του προσφεύγοντα. Την ίδια γνωμάτευση εξέδωσε και ο πραγματογνώμων ιατρός που ορίστηκε από τον ανακριτή, ενώπιον του οποίου οδηγήθηκε ο προσφεύγων. Την 1 Φεβρουαρίου 1993 κατέθεσε μήνυση για βαριά σκοπούμενη σωματική βλάβη. Οι πέντε αστυνομικοί κρίθηκαν ένοχοι από το Πλημμελειοδικείο των Βερσαλλιών, όπως και από το Εφετείο, ότι εσκεμμένα με τις ενέργειές τους προκάλεσαν στον προσφεύγοντα ολική ανικανότητα για εργασία, τουλάχιστον για οκτώ ημέρες, και προσέβαλαν την αιδώ του. Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι τα πολλά ιατρικά πιστοποιητικά περιείχαν συγκεκριμένες και συγκλίνουσες πληροφορίες, ενώ οι εξηγήσεις των εθνικών αρχών για την προέλευση των τραυματών του προσφεύγοντα στερούνταν τουλάχιστον αληθοφάνειας. Ακόμη και οι ισχυρισμοί που δεν αποδεικνύονταν από τις ιατρικές γνωματεύσεις θεωρήθηκαν αληθείς, με την εξαίρεση της επίκλησης βιασμού και απώλειας όρασης. Έτσι, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πράγματι ο προσφεύγων υπέστη σημαντικό σωματικό και ψυχολογικό πόνο και οδύνη, που επέφεραν με πρόθεση αστυνομικοί, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, προς τον σκοπό, ιδίως, να του αποσπάσουν ομολογία ως υπόπτου για όσα του καταμαρτυρούνταν. Στην παράγραφο 100 της απόφασης σημειώνεται με έμφαση: «the increasingly high standard being required in the area of the protection of human rights and fundamental liberties correspondingly and inevitably requires greater firmness in assessing breaches of the fundamental values in democratic societies». Βλ. την απόφαση σε: ΠοινΔικ 10 (1999), έτος 2ο, σελ. 1052-1054, επιμέλεια-παρουσίαση: Κυριακή Παρασκευοπούλου-Γρηγορίου και Ηλία Καστανά (2000), *Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτους 1999, Μέρος II: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών*, ΠοινΔικ 3 (6): 625-626.

Σύνθεσης, Preliminary Objections, της 23-3-1995 § 71). Το ΕΔΔΑ, άλλωστε, έχει κρίνει ότι η διάκριση των τριών μορφών απαγόρευσης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ αντιστοιχεί στη διάκριση που έχει υιοθετηθεί στα άρθρα 1 και 16 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων του 1984 (: *Ahmed Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 97).

2. Το περιεχόμενο των τριών εννοιών

Η «απόφαση-σταθμός» –ή, κατά την ορολογία του Δικαστηρίου, η «απόφαση-πιλότος»– που προσδιόρισε ερμηνευτικά σε δογματικό επίπεδο, για πρώτη φορά στα νομολογιακά δεδομένα του ΕΔΔΑ, το περιεχόμενο των τριών απαγορεύσεων του άρθρου 3 ΕΣΔΑ ήταν η απόφαση της ΕΕΔΑ της 5ης-11-1969 σε βάρος της Ελλάδας στην αποκαλούμενη προσφυώς ως «Ελληνική Υπόθεση» (: *The Greek Case*). Η απόφαση εκδόθηκε επί της προσφυγής τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών –Δανίας, Νορβηγίας και Σουηδίας με την από 20-9-1967 προσφυγή τους και Ολλανδίας με την από 27-9-1967 προσφυγή της– κατά της Ελλάδας, κατ’ εφαρμογή του άρθρου 24 της ΕΣΔΑ, με αφορμή την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών στη χώρα μας³⁹.

Πιο ειδικά, η ΕΕΔΑ νομολόγησε ότι: α) «απάνθρωπη» (: inhuman treatment) είναι η μεταχείριση που σκόπιμα επιφέρει σοβαρή οδύνη (: severe suffering), ψυχική ή σωματική, όχι ακραία σε ένταση ή οξύτητα, η οποία κρίνεται in concreto ως αδικαιολόγητη, χωρίς να απαιτείται να έχει πράγματι τελεστεί· β) «εξευτελιστική» (: degrading treatment) είναι η μεταχείριση που ταπεινώνει ένα άτομο κατάφωρα (: grossly humiliated him), απέναντι στα άλλα και απέναντι στον εαυτό του, ή το υποχρεώνει να ενεργεί παρά τη θέλησή του ή τη συνείδησή του· και γ) «βασανιστήριο» (: torture) είναι η απάνθρωπη μεταχείριση που γίνεται με καθορισμένο τρόπο και συγκεκριμένο σκοπό, όπως η απόσπαση πληροφοριών ή ομολογίας ή η επιβολή ποινής, και γενικότερα αποτελεί μία επιβαρυντική (: aggravated) μορφή απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμώρησης ενός ατόμου.

Η ορολογική προσέγγιση του ΕΔΔΑ αναφορικά με τις απαγορεύσεις του άρθρου 3 της Σύμβασης συμπληρώθηκε λίγα χρόνια αργότερα, με την απόφαση *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978, στην σκέψη 167 της οποίας νομολογήθηκε ότι η διάκριση μεταξύ των όρων του άρθρου 3 ΕΣΔΑ προέρχεται καταρχήν από την διαφορά στην ένταση του προξενούμενου πόνου (: «in the Court’s view, this distinction derives from a difference in the intensity of the suffering inflicted»)⁴⁰. Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση αυτή αφορούσε έκτακτες συλλήψεις, που συνοδεύονταν από ανάκριση και κράτηση των υπόπτων για τρομοκρατικές ενέργειες, για τους οποίους όμως δεν υπήρχαν αρκετά στοιχεία, και διενεργήθηκαν στο διάστημα από τις 9 Αυγούστου του 1971 έως τις 7 Νοεμβρίου 1972 (: σκέψη 34). Σκοπός

39. Malcolm Evans and Rod Morgan (1998), *Preventing Torture*, Oxford: Clarendon Press, σελ.79-81.

40. Βλ. επίσης Leonard Leigh (1992), United Kingdom, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 259-278 (265-268), αλλα και Καλλιόπη Σπινέλη (2005β), *Εφαρμογές Ανακριτικής: Παραδείγματα «ενεργητικής εκμάθησης»*, σε Ν. Κουράκη, Συμβολές στη μελέτη της Ανακριτικής, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 117-153 (138-139).

τους ήταν να αντιμετωπίσουν οι Αρχές της Βόρειας Ιρλανδίας την πιο μακρόχρονη και βίαιη τρομοκρατική δραστηριότητα που γνώρισαν ποτέ τα δύο τμήματα της Ιρλανδίας.

Η παρούσα υπόθεση αφορά στην έκταση και στην εφαρμογή αυτών των μέτρων καθώς και στις καταγγελίες περί κακομεταχείρισης όσων στερήθηκαν την ελευθερία τους. Η υπόθεση έφτασε στην ΕΕΔΑ, η οποία διερεύνησε ενδελεχώς τις καταγγελίες, στηριζόμενη στις προσκομισθείσες ιατρικές γνωματεύσεις. Παρά τις αντιφάσεις των μαρτύρων, τα μέλη της Επιτροπής κατάληξαν στο συμπέρασμα ότι έπρεπε να εξετάσουν σε βάθος ορισμένες περιπτώσεις συλληφθέντων, οι οποίοι διήλθαν, κατά την ανάκριση, της δοκιμασίας ιδιαίτερων «τεχνικών» που έχουν χαρακτηριστεί και ως «αποπροσανατολισμός» ή «στέρση των αισθήσεων»: α) όρθια στάση γυρισμένοι προς τον τοίχο για μερικές ώρες· β) κάλυψη της κεφαλής με μαύρο σάκο· γ) κράτηση σε δωμάτιο, όπου εκτίθεντο σε έντονο και συριστικό ήχο· δ) στέρση ύπνου, ιδίως πριν από την ανάκριση· και ε) στέρση ξηράς και υγρής τροφής⁴¹ (: σκέψη 96). Οι τεχνικές αυτές εφαρμόζονταν σωρευτικά και για πολλές ώρες, χωρίς να αποκλείεται η ταυτόχρονη με αυτές χρήση βίας. Ακόμη και αν δεν υπήρξαν εμφανή σημάδια κακομεταχείρισης στο σώμα των κρατουμένων, προκλήθηκαν σε αυτούς ψυχολογικές διαταραχές και αισθήματα φόβου, άγχους και κατωτερότητας, ικανά να τους ταπεινώσουν και να τους εξευτελίσουν, κάμπτοντας την σωματική και την ηθική τους αντίσταση (: παράγραφος 167).

Επρόκειτο, ως εκ τούτου, για εσκεμμένη απάνθρωπη μεταχείριση που προκάλεσε πολύ σοβαρό και βασανιστικό πόνο⁴². Συνεπώς, η ΕΕΔΑ αποφάνθηκε ότι η εφαρμογή των πέντε τεχνικών στην ανάκριση, όπως επίσης και οι συνθήκες κράτησης, σε ορισμένες περιπτώσεις συνιστούσαν μεταχείριση απάνθρωπη και εξευτελιστική και βασανιστήρια κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Αντίθετα, το ΕΔΔΑ δεν συντάχθηκε με την στοιχειοθέτηση βασανιστηρίων και περιορίστηκε στην κρίση ότι η σωρευτική εφαρμογή των πέντε πρακτικών ισοδυναμούσε με απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση.

41. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αντώνη Μαγγανά-Λίλια Καρατζά (2005), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 73-77 και Νικόηλο Βαητικό (1990), Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 3-21 (3-13). Παρά τα αυστηρά μέτρα, η βία δεν περιορίστηκε. Μάλιστα, την άνοιξη του 1972 ψηφίστηκε διάταγμα για την «άμεση διοίκηση» από τη Μεγάλη Βρετανία, που είχε ως συνέπεια να αναπτυχθεί η τρομοκρατία και από την πλευρά των προτεσταντών. Η παραδοχή από τα όργανα του Στρασβούργου περί εφαρμογής αυτών των τεχνικών ανάκρισης είχε ως αποτέλεσμα αφενός την απαγόρευσή τους από την Κυβέρνηση και αφετέρου την καταβολή αποζημιώσεων στους κακοποιηθέντες κρατουμένους μέσω εξωδικαστικών διακανονισμών. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 9-8-1971 έως τις 31-3-1972 έλαβαν χώρα 1.600 συλλήψεις, ενώ στο διάστημα από τις 9 Αυγούστου 1971 έως τις 30 Νοεμβρίου 1974 έγιναν 2.615 καταγγελίες κατά της αστυνομίας, εκ των οποίων οι 1.105 αφορούσαν κακομεταχείριση ή σωματική βία.

42. Βλ. επίσης *Mahmut Kaya κατά Τουρκίας* της 28-3-2003 § 117 και *Aktas κατά Τουρκίας* της 24-4-2003 § 313.

3. Οι διαστάσεις της εξευτελιστικής μεταχείρισης

(α). Το στοιχείο της ταπείνωσης

Προκειμένου να χαρακτηριστεί μία μεταχείριση ως «εξευτελιστική» θα πρέπει να ταπεινώνει ή να υποβαθμίζει το άτομο στα μάτια των άλλων ή/και στα δικά του, δηλαδή θα πρέπει η κακοποίηση του ατόμου να περιβάλλεται δημοσιότητας (: *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 § 32). Οι δύο αυτές προϋποθέσεις συντρέχουν διαζευκτικά· δηλαδή, αρκεί το θύμα να ταπεινώθηκε στα δικά του μάτια, ακόμη και αν δεν ταπεινώθηκε ενώπιον ετέρων⁴³. Ο δημόσιος χαρακτήρας, συνεπώς, της κύρωσης ή της μεταχείρισης μπορεί να αποτελέσει ένα κρίσιμο, αλλά όχι και αναγκαίο, στοιχείο. Περαιτέρω, η εξευτελιστική μεταχείριση θα πρέπει να προκαλεί στο θύμα «αισθήματα φόβου, αγωνίας και κατωτερότητας», τα οποία, ανάλογα με την ηλικία, το φύλο ή την κατάσταση της υγείας του κ.λπ., μπορούν να οδηγήσουν στην ταπείνωση και τον εξευτελισμό του (: *Lorsé και λοιποί κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 60). Η ψυχολογική επιβάρυνση του κρατούμενου ή του ανακρινόμενου επιτείνει τα αισθήματα αυτά⁴⁴. Η εξευτελιστική μεταχείριση απαιτεί πρόθεση εξευτελισμού⁴⁵ (: *a contrario Abdulaziz, Cabales and Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 91).

Το στοιχείο της ταπείνωσης, που απαιτείται για την στοιχειοθέτηση της παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, αναδεικνύεται περισσότερο έντονο στις περιπτώσεις, όπου οι κρατούμενοι υποχρεούνται από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους των καταστημάτων κράτησης να αποβάλλουν τα ενδύματά τους, όχι απαραίτητα με σκοπό την διενέργεια σωματικών ελέγχων για λόγους ασφαλείας και πρόληψης του εγκλήματος, όπως συνήθως προβλέπεται. Στην σκέψη 59 της απόφασης *Iwaniczuk κατά Πολωνίας* της 15-11-2001⁴⁶, ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνιστά εξευτελιστική μεταχείριση το να υποχρεωθεί ο προσφεύγων να γυμνωθεί εντελώς ενώπιον των φυλάκων, προκειμένου να μπορέσει να ασκήσει το δικαίωμα ψήφου, ενώ, όταν αρνήθηκε να συμμορφωθεί, κατέστη αντικείμενο γελοιοποίησης από τους φύλακες για τη σωματική του διάπληση και τελικά δεν του επετράπη να ψηφίσει. Παραβίαση του άρθρου 3 καταγράφηκε και στις υποθέσεις: α) *Valašinas κατά Λιθουανίας* της 24-7-2001, όπου η απογύμνωση του προσφεύγοντα παρουσία μιας γυναίκας υπαλλήλου με σκοπό περιπαихτικό, χωρίς να καταγραφεί η καταγγελία του προσφεύγοντα σε επίσημο βιβλίο συμβάντων, διότι δεν υπήρχε τέτοιο (: σκέψεις 116-118)⁴⁷. και β) *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003, στην οποία η πρακτική αποβολής των ενδυμάτων, άπαξ εβδομαδιαίως και μετά από κάθε

43. Όπως αναφέρει το ΕΔΔΑ στην απόφαση *East African Asians κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-3-1978 § 52 εξευτελιστική είναι η μεταχείριση «...if it lowers [the victim] in rank, position, reputation or character, whether in his own eyes or in the eyes of the other people».

44. Kate Riggs, Richard Blakeley and Jasmine Marwaha (2007), *Prolonged Mental Harm: The Torturous Reasoning Behind a New Standard for Psychological Abuse*, Hav. HRJ 20, σελ. 263-292 (279).

45. Vorhaus (2002): 389.

46. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2005), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001*, ΕΕΕυρΔ 2, 459-479 (464).

47. Βλ. σχετικά Juliane Zolondek-Gintautas Sakalauskas (2005), *Strafvollzug und Strafvollzugsrecht in Litauen*, ZfStrVo 3/05, σελ. 151-157 (155).

μεταγωγή –σε συνδυασμό με άλλα μέτρα επιτήρησης– σε μια φυλακή υψίστης ασφαλείας, για τριάντισι χρόνια, χωρίς να υφίστανται ανάγκες ασφαλείας για την επιβολή του μέτρου (: σκέψεις 58-63).

Σύμφωνα με το άρθρο 137Α παρ.3 εδ.β΄ ΠΚ, στις προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συγκαταλέγεται, μεταξύ άλλων, και η σοβαρή προσβολή της γενετικής αξιοπρέπειας, όπως π.χ. οι ασεληγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν ασεληγείς πράξεις και προσβάλλουν βάνουσα την αξιοπρέπεια άλλου στο πεδίο της γενετικής ζωής του, όπως προβλέπεται και στο άρθρο 337 ΠΚ.

(β). Παραδείγματα εξευτελιστικής μεταχείρισης

Έτσι, στην έννοια της εξευτελιστικής μεταχείρισης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, υπάγονται ενδεικτικά οι ακόλουθες μορφές συμπεριφοράς: α) η υποβολή του ατόμου που κρατείται σε φυλακές υψίστης ασφαλείας σε σωματικό έλεγχο κάθε εβδομάδα (: *Lorsé και λοιποί κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 73 και *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 62)· β) η απόλυτη απομόνωση θανατοποινίτη κρατουμένου μετά από απόπειρα αυτοκτονίας του (: *Kuznetsov κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 § 125)· γ) το δέσιμο των καρπών του θύματος με σύρμα, με τέτοιο τρόπο ώστε να προκληθούν σωματικές κακώσεις, καθώς και την έκθεσή του στο κρύο (: *Mahmut Kaya κατά Τουρκίας* της 28-3-2003 § 118)· δ) τη δέσμευση με χειροπέδες, όταν περιλαμβάνει χρήση βίας ή δημόσια έκθεση του συλληφθέντος που υπερβαίνει τον βαθμό, ο οποίος θεωρείται εύλογα αναγκαίος προκειμένου να αποτραπεί πιθανή απόδραση, με βάση τις περιστάσεις, και ειδικότερα τις υπάρχουσες ενδείξεις ότι ο συλληφθείς θα χρησιμοποιήσει βία ή θα προσπαθήσει να αποδράσει ή να καταστρέψει αποδεικτικά στοιχεία (: *Raninen κατά Φινλανδίας* της 16-12-1997 §§ 55-56)· ε) η αποβολή ενδυμάτων παρουσία τρίτων προσώπων (: *Iwanczuk κατά Πολωνίας* της 15-11-2001 § 59 και *Valasinas κατά Λιθουανίας* της 24-7-2001 §§ 116-118)· στ) η ποινή μαστίγωσης που επιβάλλεται κατά τη νομοθεσία της νήσου Manx (: *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 § 31)· ζ) η διατήρηση της φυλάκισης για μακρά περίοδο προσώπου ηλικίας άνω των 85 ετών θέτει ζητήματα αντίστοιχα (: *Priebke κατά Ιταλίας* της 10-5-1999 dec.)· η) η κράτηση σε συνθήκες στέρσης του ατομικού χώρου, υγιεινής, εξαερισμού, προσαλισμού και αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου (: *Peers κατά Ελλάδος* της 19-4-2001 § 75)· θ) ο υπερβολικός αριθμός κρατουμένων στο ίδιο κελί με τον προσφεύγοντα και η έλλειψη στοιχειώδους υγιεινής σε συνδυασμό με την μακρά περίοδο κράτησης που επέδρασαν αρνητικά στην φυσική και ψυχολογική κατάσταση του προσφεύγοντα (: Υπόθεση *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 §§ 100-103⁴⁸ και *Sulejmanovic κατά Ιταλίας* της 16-7-2009 §§ 41-42⁴⁹).

48. Βλ. αναλυτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 591-612 (596).

49. Βλ. συνοπτική ανάπτυξη της απόφασης σε: ΠοινΧρ Ε΄ (2010): 818-819. Ως ανεκτός προσωπικός χώρος του κρατουμένου έχουν ορισθεί κατ' ελάχιστο τα 7m² από την CPT.

4. Περιπτώσεις βασανιστηρίων

1. Η νομολογία του ΕΔΔΑ

Η έννοια του όρου «βασανιστήριο» εξειδικεύθηκε σε μια σειρά αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Στο σημασιολογικό περιεχόμενο της έννοιας αυτής το Δικαστήριο κατέταξε τις ακόλουθες μορφές συμπεριφοράς: α) το σύνολο των πράξεων φυσικής και πνευματικής βίας και ο βιασμός σε βάρος της ανήλικης προσφεύγουσας, που προσκτάται χαρακτήρα ιδιαίτερα σκληρό (: *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997, Ευρείας Σύνθεσης, § 86⁵⁰). β) πολυάριθμα χτυπήματα και παρατεταμένη βία βάνουσου χαρακτήρα που προκάλεσαν οξύ πόνο (: *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 101-105) · γ) το «παλαιστινιακό κρέμασμα», δηλαδή η αφαίρεση ρούχων, το δέσιμο χεριών στην πλάτη και το κρέμασμα από τα μπράτσα (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 64⁵¹). δ) «falaka», δηλαδή χτυπήματα στα πέλματα (: μόνο αυτό στην απόφαση *Mammadov (Jalaloglu) κατά Αζερμπαϊτζάν* της 11-1-2007 § 69) και εκχυμώσεις στο στήθος του προσφεύγοντα που προκάλεσαν σοβαρές και σκληρές οδύνες (: *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000 § 115). ε) ηλεκτροσόκ, ρίψεις ζεστού και κρύου νερού, χτυπήματα στο κεφάλι, απειλές για κακομεταχείριση των παιδιών της προσφεύγουσας που της προκάλεσαν φόβο και αγωνία (: *Akkoc κατά Τουρκίας* της 10-10-2000 § 117). στ) ξυλοδαρμοί με κλωτσιές και γροθιές, χτυπήματα στο κεφάλι με τουφέκι και παράληψη έγκαιρης παροχής ιατρικής υποστήριξης στον προσφεύγοντα (: *İlhan κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 93). ζ) οξείς πόνοι και οδύνες υφίστατο επί πενήνθήμερο στις υπηρεσίες ασφαλείας ο προσφεύγων, όπου με κλειστά μάτια και ολοκληρωτικά γυμνός δεχόταν πολυάριθμα χτυπήματα στο σώμα από τους αστυνομικούς, χωρίς καμία απολύτως δυνατότητα επικοινωνίας με τους οικείους του ή με δικηγόρο (: *Dikme κατά Τουρκίας* της 11-7-2000 § 96). η) η πρόκληση ασφυξίας στο θύμα κατά την ανάκρισή του, κυρίως με δέσιμο των χεριών

50. E.H.R.R. 2006, 42 (2): 972-1014.

51. Κατά το Δικαστήριο η πρακτική αυτή είναι εξ ορισμού δόλια και απαιτεί εκπαίδευση όσων την μετέχουν. Μάλιστα, εκτός από την παλαιστινιακή κρεμάλα, οι αστυνομικοί που ανέκριναν τον θανόντα κρατούμενο, του τοποθέτησαν ηλεκτρόδια στα γεννητικά όργανα και τον περιέβρεξαν ώστε να πάθει ηλεκτροπληξία, ενώ επί τέσσερις ημέρες τον κτυπούσαν ανά μισή ώρα ή ανά δίωρο χωρίς απαραίτητα να τον κρεμούν. Ζήτησε να εξετασθεί από ιατρό αλλιά οι αρμόδιες αρχές του αρνήθηκαν. Όταν μετά από μέρες τον εξέτασε ο ιατρός της αστυνομίας ανέφερε στην έκθεσή του ότι δεν διαπίστωσε σημάδια από χτυπήματα ή κακοποίηση. Τρεις ημέρες μετά την απελευθέρωσή του εισήχθη στο νοσοκομείο, όπου διαγνώσθηκε αμφίπλευρη παραλυσία άνω άκρων λόγω νευρολογικής βλάβης. Ο αιτών δεν προσέφυγε στην τουρκική δικαιοσύνη για τις κακοποιήσεις που αναφέρεται ότι υπέστη αλλιά στην ΕΕΔΑ. Αν και δέχθηκε απειλές κατά της ζωής του για να παραιτηθεί της προσφυγής, εκείνος δεν την απέσυρε και βρέθηκε τελικά δολοφονημένος. Τη δίκη ενώπιον του ΕΔΔΑ συνέχισαν οι εκπρόσωποί του, στους οποίους η τουρκική κυβέρνηση αντίτεινε ότι δεν είχαν εξαντληθεί τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε, ωστόσο, ότι η προϋπόθεση του άρθρου 35 περί εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, καθώς πρέπει να ληφθούν υπόψη, με τρόπο ρεαλιστικό, όχι μόνο τα προβλεπόμενα από το νόμο ένδικα μέσα αλλιά και αν αυτά είναι πρόσφορα και αποτελεσματικά, διότι, δεδομένων των συνθηκών, ο αιτών έκανε ό,τι ήταν ανθρωπίνως δυνατό να εξαντλήσει τα προβλεπόμενα εσωτερικά ένδικα μέσα. Άλλωστε, καίτοι οι κακώσεις του θανόντα ήταν οφθαλμοφανείς, ο εισαγγελέας αρνήθηκε να ασχοληθεί με αυτές, όταν ενώπιόν του ο θανών υπέγραψε, πριν από την απόλυσή του, δήλωση ότι δεν είχε δεσμούς με το PKK και ότι δεν βασανίστηκε. Αναλυτικά η απόφαση σε: Μαγγανά-Καρατζά (2005): 64-68.

στο στήθος και σταύρωση του θανάτου κρατούμενου ή άλλως «παλαιστινιακό κρέμασμα», όπως διαφαίνεται και από την κυάνωση του σώματός του (: *Aktaz κατά Τουρκίας* της 24-4-2003 § 319). θ) η σωρευτική εφαρμογή περισσότερων του ενός εκ των ως άνω τρόπων βασανισμού σωματικής και ψυχολογικής βίας αλλήλ και παραπειστικών ανακριτικών μεθόδων (: *Sadik Önder κατά Τουρκίας* της 8-1-2004 § 31 και 40⁵², a contrario *Hulki Güneş κατά Τουρκίας* της 19-6-2003 § 73-75⁵³ και *Elci και λοιποί κατά Τουρκίας* της 13-1-2003 § 646⁵⁴). ι) χρήση ελαστικών γκλόμπς –τουλάχιστον μία φορά– εναντίον κρατούμενων, η οποία είχε τη μορφή αντιποίνων, γιατί αντικειμενικά δεν συνδεόταν με την εκτέλεση των υπηρεσιακών καθηκόντων των αστυνομικών (: *Dedovskiy και λοιποί κατά Ρωσίας* της 15-5-2008 § 85)⁵⁵.

Στην τελευταία αυτή περίπτωση κρίθηκε ότι τα χτυπήματα με γκλόμπς προκαλούν έντονο σωματικό και ψυχικό πόνο, της έντασης που απαιτείται για τα βασανιστήρια, μοιλονότι δεν έχουν συχνά ως αποτέλεσμα την πρόκληση σημαντικών προσβολών της σωματικής ακεραιότητας. Για την υπαγωγή της πράξης στην έννοια των βασανιστηρίων συνεκτιμήθηκε κυρίως το γεγονός ότι η χρήση της βίας

52. Εν προκειμένω κρίθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι ο προσφεύγων υπέστη κακή μεταχείριση και βασανιστήρια και μέσα στο περιπολικό καθ' οδόν προς τη Διεύθυνση Ασφαλείας της Κωνσταντινούπολης και κατά τη διάρκεια της κράτησής του στον χώρο αυτό, αν και: α) δεν επικαλέστηκε την κακομεταχείριση που υπέστη ενώπιον του Δικαστηρίου Κρατικής Ασφάλειας και του Εισαγγελέα· β) κανένα αποδεικτικό στοιχείο δεν ενισχύει τους ισχυρισμούς του· και γ) η ιατρική γνωμάτευση δεν αξιολογείται ως αξιόπιστο αποδεικτικό στοιχείο. Αναλυτικά η απόφαση σε: ΕφΔημΔικ ΙΙ (2004): 510-517.

53. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι υπέστη ξυλοδαρμό από τους χωροφύλακες στο διοικητήριο της χωροφυλακής της περιφέρειας του Varto, όπου είχε αρχικά τεθεί σε προσωρινή κράτηση. Αφού μεταφέρθηκε στη συνέχεια στο σύνταγμα της χωροφυλακής του Mus, υπέστη και εκεί επίσης κακομεταχείριση από μία ομάδα, η ταυτότητα των μελών της οποίας παραμένει άγνωστη. Αυτή η ομάδα τον υπέβαλε σε κακομεταχείριση με διάφορες τεχνικές (: παλαιστινιακός απαγχονισμός, ηλεκτροσόκ, χτυπήματα σε διαφορετικά σημεία του σώματος, ιδίως στην πλάτη) με στόχο να του αποσπασθεί διά της βίας ομολογία. Προς στήριξη των ηγομένων του, ο προσφεύγων αναφέρεται στις ιατρικές εκθέσεις, οι οποίες καταρτίστηκαν κατά τη διάρκεια της προσωρινής του κράτησης, αμφισβητώντας την αξιοπιστία τους, καθώς και στα αρχεία του πολιτικού νοσοκομείου της Άγκυρας, ΕφΔημΔικ Ι (2004): 92-117. Δεν αποδείχθηκε ότι υπέστη παλαιστινιακό κρέμασμα, γι' αυτό το Δικαστήριο μιλάει σωρευτικά για στοιχειοθέτηση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης.

54. Πρόκειται για την σύλληψη και την άσκηση ποινικής δίωξης εναντίον δεκαέξι προσφευγόντων-δικηγόρων ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την κατηγορία της συμμετοχής τους σε τρομοκρατική οργάνωση (PKK), οι οποίοι κατά την διάρκεια της προσωρινής κράτησής τους υποβλήθηκαν από τη Χωροφυλακή σε κακομεταχείριση (: δέσιμο ματιών, συνεχής δυνατή μουσική, απειλές θανάτωσης, σωματική βία, απογύμνωση και ντους με κρύο νερό, παράνομη ανάκριση), η οποία κατά την εκτίμηση του ΕΔΔΑ σε ορισμένες περιπτώσεις συνιστούσε βασανιστήριο, ενώ σε άλλες απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, Αικατερίνη Σγουριδου-Μιχάλης Βάγιας (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επισκόπηση Νομολογίας Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2003, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 871-889 (881-882).

55. Στην σκέψη 81 της απόφασης αυτής, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι δεν μπορεί να αγνοήσει τα αποθέματα βίας εντός του περιβάλλοντος των φυλακών ούτε την απειλή ότι η ανυπακοή των κρατούμενων μπορεί να εκφυλισθεί σε αιματοχυσία που καθιστά αναγκαία την εκ μέρους των αρχών της φυλακής κλήση σε βοήθεια δυνάμεων ασφαλείας (: *Gömi και λοιποί κατά Τουρκίας* της 21-12-2006 § 77). Όμως, όταν οι αρχές της φυλακής προσφεύγουν σε τέτοια εξωτερική βοήθεια προς αντιμετώπιση επεισοδίου εντός της φυλακής πρέπει να υπάρχει ένα είδος ανεξάρτητου ελέγχου της δράσης που αναλαμβάνεται, προκειμένου να εξασφαλισθεί η υπευθυνότητα της δύναμης που χρησιμοποιείται συμπεριλαμβανομένου και του ζητήματος της αναλογικότητας.

έγινε εσκεμμένα, στο πλαίσιο οργανωμένης επιχείρησης ελέγχου των φυλακών από ειδική ομάδα δράσης, για να προκληθεί φόβος και ταπείνωση, να καμφθεί η αντίσταση των κρατουμένων και έτσι να οδηγηθούν οι τελευταίοι σε υποταγή.

Όλες αυτές οι μορφές συμπεριφοράς εγκλιούνται το στοιχείο της «εσκεμμένης» τέλεισης (: «deliberate inhuman treatment causing very serious and cruel suffering») που νομολογήθηκε στην παράγραφο 167 της απόφασης *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978⁵⁶, διότι η άσκηση βίας εντάσσεται σε μία οργανωμένη επιχείρηση των δικωτικών αρχών, δηλαδή εν προκειμένω στα πλαίσια μιας ανακριτικής διαδικασίας (: a contrario *Egmez κατά Κύπρου* της 21-12-2000 § 77⁵⁷). Όμως, η πρόκληση σωματικών βλαβών με χρήση δυσανάλογης βίας στο πλαίσιο σχεδιασμένης εκ των προτέρων επιχείρησης σύλληψης, στην οποία συμμετέχει μεγάλος αριθμός αστυνομικών, δεν ισοδυναμεί αναγκαία μόνον με την πρόθεση τέλεισης βασανισμού, όπως έχει υποστηριχθεί, αλλά συνδέεται και με την εκφορά απάνθρωπης συμπεριφοράς (: *Rehbock κατά Σλοβενίας* της 28-11-2000 §§ 72 και 77)⁵⁸. Δηλαδή η προσχεδιασμένη ενέργεια, που εγκλιεί το στοιχείο της εσκεμμένης τέλεισης, δεν ισούται κατά αναγκαία συνεκδοχή με βασανιστήριο.

Με αναφορά στην εξεταζόμενη απόφαση *Rehbock κατά Σλοβενίας* της 28-11-2000 διατυπώθηκε η ακόλουθη θέση: «Με αυτό το περιεχόμενο της "μεθοδευμένης" τέλεισης της πράξης φαίνεται να συνδέεται και η θέση του ΕΔΔΑ σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας των βασανιστηρίων στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ δέχεται ειδικότερα ότι: [...] (ε) Το στοιχείο της "εσκεμμένης" τέλεισης εξάλλου καταφάσκει κατά κανόνα όταν η βία είναι ενταγμένη σε μια οργανωμένη επιχείρηση των δικωτικών αρχών, όπως π.χ. όταν ασκείται στα πλαίσια μιας ανακριτικής διαδικασίας, μιας σχεδιασμένης εκ των προτέρων επιχείρησης σύλληψης στην οποία μετέχει μεγάλος αριθμός αστυνομικών ή μιας επιχείρησης ελέγχου των φυλακών»⁵⁹. Καταρχήν, εμμέσως πλην σαφώς αναγνωρίζεται η συστηματική θεώρηση της ποινικής δικαιοσύνης, σε καθένα από τα τρία στάδια της οποίας εντοπίζεται

56. Mark Janis-Richards Kay-Anthony Bradley (1996), *European Human Rights Law. Text and Materials*, Oxford: Clarendon Press, σελ. 132.

57. Η βία που χρησιμοποιήθηκε κατά τη σύλληψη του προσφεύγοντα ως υπόπτου για διακίνηση ναρκωτικών κρίθηκε σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας, καθώς ο ύποπτος προέβαλε αντίσταση. Η κατομαχείριση του συλληφθέντος δεν χαρακτηρίζεται ως «βασανισμός» αλλά ως «απάνθρωπη», καθώς δεν αποσκοπούσε στην απόσπαση ομολογίας, ενώ τα τραύματα που υπέστη ο προσφεύγων δεν είχαν μακροπρόθεσμες συνέπειες στην υγεία του. Η κρίση περί παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ στηρίχθηκε στις συνθήκες που περιέβαλαν τη σύλληψη, στην έλλειψη προμελέτης και στον εξαιρετικά σύντομο χαρακτήρα της κατοποίησης (: σκέψη 78).

58. Ο προσφεύγων υπέστη κατοποίηση (: δύο κατάγματα στο σαγόρι) κατά την σύλληψή του και το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, διότι, μολονότι υπήρχε χρόνος να οργανωθεί η αστυνομική επιχείρηση και να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα, η αστυνομία έδρασε υπερβολικά βίαια χωρίς να υπάρχει λόγος. Αντίθετα, δεν θεωρούνται εσκεμμένες οι πράξεις βίας που εντάσσονται σε μια απρογραμμάτιστη επιχείρηση, η οποία πυροδοτεί μη αναμενόμενες εξελίξεις, με τέτοιο τρόπο ώστε οι αξιωματικοί της αστυνομίας να καθοούνται να αντιδράσουν χωρίς προηγούμενη προετοιμασία (: *Zelilof κατά Ελλιάδας* της 24-8-2007 §§ 48 και 50).

59. Περισσότερα σε: Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (2009), Η έννοια των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στον Ποινικό Κώδικα, ΠοινΧρ ΝΘ' (1): 3-11 (7, ιδίως υποσημ. 32)= Τριμηνικός Τόμος Κ. Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, 2010, σελ. 1205-1227 (1215-1216, ιδίως υποσημ. 32).

η πιθανότητα χρήσης βίας για την υλοποίηση των σκοπών της ποινικής δικαιοσύνης. Δεύτερον, το ουσιαδέστερο σε αυτήν την άποψη είναι ότι δέχεται πως κατά κανόνα η βία στο πλαίσιο μιας οργανωμένης επιχείρησης της αστυνομίας καταφάσκει το στοιχείο της εσκεμμένης τέλεσης, με το οποίο φαίνεται να συνδέει το ΕΔΔΑ την στοιχειοθέτηση βασανιστηρίου υπό το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Ορθότερα, αν δεχθούμε, ότι η εσκεμμένη τέλεση θα απέκλειε, έτσι, την πλήρωση της ειδικής υπόστασης του άρθρου 3 της Σύμβασης, εφόσον συνέτρεχε περίπτωση απάνθρωπης μεταχείρισης. Επίσης, η μνημονευόμενη απόφαση δεν αφορά περίπτωση βασανιστηρίου, αλλά απάνθρωπης μεταχείρισης, ενώ δεν λείπει το στοιχείο της εσκεμμένης τέλεσης. Συνεπώς, η εσκεμμένη τέλεση δεν αποτελεί, πολύ απλά, προϋπόθεση μόνο των βασανιστηρίων.

Ο σκοπός, πάντως, της χρήσης βίας συνάγεται συνήθως από τις συνθήκες τέλεσης της πράξης⁶⁰. Δηλαδή προκύπτει σκοπός απόσπασης ομολογίας ή κατάθεσης, αν η πράξη τελέστηκε κατά τη διάρκεια της ανακριτικής διαδικασίας, είτε χρησιμοποιήθηκε σωματική βία (: *Aktas κατά Τουρκίας* της 24-4-2003 § 319) είτε συγκεκριμένες ψυχολογικές μέθοδοι σε βάρος του εξεταζόμενου θύματος (: *a contrario Ebbinge κατά Ολλανδίας* της 14-3-2000 dec.)· ή όταν έγινε χρήση σωματικής βίας που δεν ήταν απολύτως αναγκαία για την πραγματοποίηση μιας ανακριτικής πράξης, όπως για παράδειγμα μιας σωματικής έρευνας, από αξιωματικό της αστυνομίας, η οποία ταυτίζεται με την εκτέλεση καθήκοντος, αλλά δεν νομιμοποιείται ο τρόπος διεξαγωγής της (: *Dedovskiy και λοιποί κατά Ρωσίας* της 15-8-2008 § 83). Άλλωστε, σύμφωνα με την σκέψη 38 της απόφασης *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995, όταν ένα πρόσωπο στερείται της ελευθερίας του, κάθε χρήση φυσικής βίας εναντίον του, που δεν είναι απολύτως αναγκαία ενόψει της συμπεριφοράς του προσώπου αυτού, προσβάλλει την ανθρώπινη αξία και συνιστά, καταρχήν, παραβίαση του δικαιώματος που εγγυάται το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Οι ανάγκες της ανάκρισης και οι αναντίρρητες δυσκολίες της μάχης κατά της εγκληματικότητας δεν είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε περιορισμό της προστασίας που αναγνωρίζεται στην σωματική ακεραιότητα του ατόμου (: *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 115).

2. Το εθνικό δίκαιο

(α). Ιστορικές καταβολές των ρυθμίσεων του ΠΚ

Με το ν.1500/1984 (: «Ποινικός Κολασμός των Βασανιστηρίων») εισήχθησαν στον ελληνικό Ποινικό Κώδικα τα άρθρα 137Α-137Δ, που απαγορεύουν ρητά τα βασανιστήρια⁶¹.

60. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, την οποία επανέλαβε στην σκέψη 63 της απόφασης *Ivan Vasilev κατά Βουλγαρίας* της 12-4-2007, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει την χρήση βίας για την επίτευξη μίας σύλληψης. Ωστόσο, τέτοιας φύσης βία επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί υπό τον διπλό όρο ότι είναι απαραίτητη και δεν υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο. Βλ. μεταξύ άλλων *Klaas κατά Γερμανίας* της 22-9-1993 § 30, *Rehbock κατά Σλοβενίας* της 28-11-2000 §§ 68-78, *Altay κατά Τουρκίας* της 22-5-2001 § 54, *Hulki Güneş κατά Τουρκίας* της 19-6-2003 § 70, *Krastanov κατά Βουλγαρίας* της 30-9-2004 §§ 52-53 και *Günaydin κατά Τουρκίας* της 13-10-2005 §§ 30-32. Στην τελευταία αυτή απόφαση, μάλιστα, το ΕΔΔΑ όρισε χαρακτηριστικά ότι «la force qui a été employée au moment de son arrestation n'était pas proportionnée».

61. Είχε προηγηθεί ο αντιπρομοκρατικός νόμος 774/1978 με ακραίες ρυθμίσεις που κατασκεύαζαν μάλλον παρά αντιμετώπιζαν μια πραγματική απειλή, αλλά και οι αποτυχημένες προσπάθειες δύο προτάσεων νόμων της αντιπολίτευσης το 1977 και το 1978 για την υλοποίηση της συνταγματικής επιταγής για την ποινικο-

Η νομοθετική αυτή προσθήκη υπαγορεύθηκε από την οδυνηρή εμπειρία του πρόσφατου παρελθόντος της περιστολής σειράς θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών κατά την επταετή απριλιανή δικτατορία⁶². Υπέρ αυτής της διαπίστωσης συνηγορεί και η συστηματική ένταξη των ως άνω άρθρων στο πρώτο κεφάλαιο του ειδικού μέρους του ΠΚ, το οποίο τιτλοφορείται «προσβολές του πολιτεύματος»⁶³. Αλλήωστε, εν προκειμένω, η σε βάρος της Ελλάδας εισαγωγική στις έννοιες του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και ιστορική για τα νομολογιακά δεδομένα των οργάνων της Σύμβασης απόφαση στην «Ελληνική Υπόθεση» επέβαλε μετ' επιτάσεως την λήψη μέτρων συμμόρφωσης προς το διατακτικό της απόφασης του ΕΔΔΑ, λαμβανομένης υπόψη και της σχετικής ρύθμισης του άρθρου 7 ΔΣΑΠΔ για την απαγόρευση των βασανιστηρίων⁶⁴.

Η απαγόρευση των βασανιστηρίων και κάθε σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας προβλέπεται ρητά στο άρθρο 5 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο άρθρο 37 περ.α' εδ.1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και στον κανόνα 17.3 των Κανόνων του Πεκίνου κατά της επιβολής σωματικής ποινής σε ανηλίκους. Σχετικό είναι και το άρθρο 19 ΔΣΑΠΔ για την προστασία του παιδιού από πράξεις βίας, εγκατάλειψης και κακομεταχείρισης από αυτούς που έχουν την επιμέλειά του. Οι Κατευθυντήριες Αρχές του Ριάντ στο πεδίο απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους αναγνωρίζουν ότι κανένα παιδί ή νεαρό άτομο δεν υπόκειται σε σκληρή ή υποβιβαστικά μέτρα σωφρονισμού ή τιμωρίας στο σπίτι, στο σχολείο ή σε οποιοδήποτε άλλο ίδρυμα (: κατευθυντήρια αρχή 54). Τέλος, κατά τον Κανόνα 67 των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία ανηλίκων στερημένων της ελευθερίας τους «κάθε πειθαρχικό μέτρο που συνιστά σκληρή, απάνθρωπη και/ή ταπεινωτική μεταχείριση απαγορεύεται αυστηρά, περιλαμβανομένης και της σωματικής τιμωρίας ... ή κάθε άλλης τιμωρίας, η οποία μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο τη σωματική ή ψυχική υγεία του ανηλίκου που αφορά»⁶⁵.

Βέβαια, από τη εποχή της Εθνεγερσίας και το Σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου⁶⁶ μέχρι σήμερα, όλα τα Συντάγματα της νεότερης Ελλάδας⁶⁷ και ιδίως η διάταξη του άρθρου 7 παρ.2 του ισχύοντος συνταγματικού μας χάρτη, δεν παρέλειψαν να συμπεριλάβουν ρητή

ποίηση των βασανιστηρίων, Δημήτρης Σπυράκος (1993), Πoinικοποίηση των βασανιστηρίων: επίσημη στάση και πραγματικότητα, Υπερ 1993, σελ. 31-45 (34).

62. Στο πνεύμα αυτό και η απόφαση ΑΠ761/1973 που δέχθηκε ως επιτρεπτή την συνεκτίμηση ομολογίας που αποσπάσθηκε με βίαιο τρόπο από τον δράστη, ΠoinΧρ ΚΓ', σελ. 806 και οξύτατη κριτική επί της απόφασης από Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη.

63. Αριστοτέλης Χαραλαμπίδης (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο, ΠΛογ 1 (2): 381-395 (386).

64. Στο άρθρο αυτό ορίζεται: «Κανείς δεν υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε ποινές ή μεταχειρίσεις σκληρές, απάνθρωπες ή εξευτελιστικές. Ειδικότερα, απαγορεύεται η υποβολή προσώπου, χωρίς την ελεύθερη συγκατάθεσή του, σε ιατρικό ή επιστημονικό πείραμα».

65. Βλ. Αγγελική Πitsελιά (2003), Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 66-67.

66. Σύμφωνα με το άρθρο 13 του Συντάγματος αυτού: «Κάθε άνθρωπος που φαίνεται πως είναι αθώος, αν τον συκοφαντήσουν πως έπαισεν εν όσω να βεβαιωθή πως είναι πταίστης, πως είναι ανάγκη να πιασθή από τους ανθρώπους του κριτηρίου, κάθε αυστηρότης, καθώς δέσμιον, υβρισμοί, δαρμοί, όπου δεν είναι αναγκαία διά την κατακράτησιν του ανθρώπου εκείνου, ενόσω να κριθή να είναι εμποδισμένα...».

67. Πρόκειται για τα ακόλουθα άρθρα: Άρθρο 99 Συντ. Επιδάυρου, άρθρο 85 Συντ. Άστρους, άρθρο 18 Συντ. Τροιζίνας, άρθρο 43 Συντ. Άργους, άρθρο 13 Συντ. 1844, άρθρο 18 παρ.1 των Συντ. 1864, 1911 και 1927, το οποίο όριζε ότι «Αι βάσανοι απαγορεύονται», και το άρθρο 17 Συντ. 1927. Η απαγόρευση των βα-

απαγόρευση των βασανιστηρίων⁶⁸. Το γεγονός ότι η συνταγματική διάταξη για την απαγόρευση και την τιμωρία των βασανιστηρίων (: παρ.2 του άρθρου 7 Σ) τίθεται αμέσως μετά τη βασική προϋπόθεση νομιμότητας και δικαιοσύνης της ποινικής δίκης, την αρχή nullum crimen nulla poena sine lege (: παρ.1 του άρθρου 7 Σ), κατά μία άποψη, αποκαλύπτει την εγγυοδοτική σημασία της στη διαδικασία της ποινικής καταστολής⁶⁹. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα, ανταποκρινόμενη στις διεθνείς δεσμεύσεις της, προχώρησε περαιτέρω και στην κύρωση της Διεθνούς και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας με τους νόμους 1872/1988 και 1949/1991 αντίστοιχα⁷⁰.

Στη νομοθεσία πριν από το Διαφωτισμό, που διατυπώθηκε στα έργα *Constitutio Criminalis Bambergensis* (1507) και *Constitutio Criminalis Carolina* (1532), καταγράφεται ιστορικά μια πρώτη καθιέρωση της θεωρίας περί ενδείξεων σε συνδυασμό με την προσπάθεια σχετικού περιορισμού των βασανιστηρίων. Σε συνάρτηση με την ισχύουσα εξεταστική δίκη, ως μια πρώτη τάση εξανθρωπισμού του συστήματος, στα πλαίσια του οποίου σημειώνεται ότι τα βασανιστήρια διενεργούνται μόνο προς ενίσχυση των ουσιωδών ενδείξεων ενοχής του κατηγορουμένου, συνδυάζεται με τυποποίηση των δικονομικών κανόνων. Αντίθετα, στην άτυπη εξεταστική δίκη, που εξακολουθεί να επικρατεί σε διάφορα γερμανικά κρατίδια, ο ανακρίνων-εξετάζων χειρίζεται κατά το δοκούν τον κατηγορούμενο ως αντικείμενο, που χρησιμεύει για την εξεύρεση της αλήθειας, δηλαδή σχεδόν πάντοτε για την καταδίκη του⁷¹.

σανιστηρίων εμπεριέχεται και στα δύο Συντάγματα της απριλιανής δικτατορίας –άρθρο 11 παρ.2 Συντ. 1968 και 1973, Δημητρόπουλος (2008): 405 και Χαραλαμπίδης (2001): 385.

68. Το Απάνθισμα των Εγκλημάτων του έτους 1824 υπό τον ειδικότερο τίτλο «Περί αμαρτημάτων και ποινών» εισήγαγε την ποινή της μαστίγωσης, καίτοι τούτο αντέκειτο προς την διάταξη της παραγράφου ηθ' του προσωρινού Πολιτεύματος (και π' του Νόμου της Επιδάουρου), σύμφωνα με την οποία απαγορεύονταν τα βασανιστήρια. Ως «βασανιστήρια» υπό τα Συντάγματα της Επανάστασης ορίζονταν «αι βάσανοι, αίτινες εφαρμόζονται διά την απόσπασιν της ομολογίας των κατηγορουμένων ή των καταθέσεων των μαρτύρων, ή το πολύ μαρτυρούν την μετά βασάνων εκτέλεσιν των ποινών», Τηλέμαχος Φιλιππίδης (1974), Η ποινική νομοθεσία κατά την εθνεγερσίαν, Θεσσαλονίκη, σελ. 48.

69. Βλ. Χριστόφορο Αργυρόπουλο (2008), Βασανιστήρια. Ακραία δοκιμασία του ανθρώπου και του δικαίου, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 43-69 (53).

70. Η Διεθνής Σύμβαση της Νέας Υόρκης ορίζει στο άρθρο 1 παρ.1 ότι, στο πλαίσιο της σύμβασης αυτής, «ο όρος "βασανιστήρια" σημαίνει κάθε πράξη με την οποία σωματικός ή ψυχικός πόνος ή έντονη οδύνη επιβάλλονται με πρόθεση σε ένα πρόσωπο, με σκοπό ιδίως να αποκτηθούν από αυτό ή από τρίτο πρόσωπο πληροφορίες ή ομολογίες, να τιμωρηθεί για μια πράξη που αυτό ή τρίτο πρόσωπο έχει διαπράξει ή είναι ύποπτο ότι την έχει διαπράξει, να εκφοβισθεί ή εξαναγκασθεί αυτός ή τρίτο πρόσωπο, ή για κάθε άλλο λόγο που βασίζεται σε διάκριση οποιασδήποτε μορφής». Βασική προϋπόθεση είναι τα βασανιστήρια να επιβάλλονται από δημόσιο λειτουργό ή κάθε άλλο πρόσωπο που ενεργεί με επίσημη ιδιότητα ή με την υποκίνηση ή τη συναίνεση ή την ανοχή του. Δεν περιλαμβάνεται ο πόνος ή η οδύνη που προέρχονται μόνον από πράξεις συμφυσείς ή παρεμπιπτούσες προς νόμιμες κυρώσεις.

71. Δημήτριος Κιούπης (2007), Η επίδραση του Διαφωτισμού στο Ποινικό Δίκαιο, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημητρίου Κιούπη (εκδ. επιμ.), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 118 (96-97)= ΠοινΧρ ΜΑ (2001): 575-584. Πρόκειται για τις περιπτώσεις των νόμιμων βασανιστηρίων, τα οποία συναντάμε σε ρυθμίσεις των αρχαίων ελληνικών πόλεων, της αρχαίας Ρώμης κατά το μεσαίωνα, στην εξεταστική διαδικασία τόσο της Ιεράς Εξέτασης όσο και της ποινικής δίκης

(β). Η ρύθμιση του άρθρου 7 παρ.2 Σ

Η παράγραφος 2 του άρθρου 7 Σ απαγορεύει γενικά τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη της υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, τόσο ως ποινή όσο και με κάθε άλλη μορφή (: π.χ. ανακριτικής μεθόδου)⁷². Εξειδικεύει κατά τούτο την αμυντική διάσταση του δικαιώματος στην υγεία. Ειδικότερα η υποχρέωση σεβασμού της υγείας των άλλων προκύπτει επίσης από το άρθρο 2 παρ.1 και από το άρθρο 5 παρ.1 του ισχύοντος Συντάγματος, όπως αναλυτικά παρατίθεται παρακάτω στον οικείο τόπο. Το Σύνταγμα δεν παρέχει στο άτομο εξουσία βλάβης της υγείας του. Συνεπώς, η συναίνεση δεν νομιμοποιεί συνταγματικά την επέμβαση σε περιπτώσεις σοβαρής βλάβης της υγείας, ανεξάρτητα από τον λόγο πραγματοποίησής της (: π.χ. για λόγους θρησκευτικής πίστης, «εξαγνισμού» κ.λπ.)⁷³. Για τους ίδιους λόγους απαγορεύεται να ληφθεί υπόψη ομολογία ή οποιοδήποτε άλλο αποδεικτικό μέσο που αποκτήθηκε με κάποιον από τους αναφερόμενους στο άρθρο 7 παρ.2 Σ τρόπους.

Οι απαγορεύσεις του άρθρου 7 παρ.2 Σ προϋποθέτουν ότι δεν συναινεί ο θιγόμενος. Έτσι π.χ. στις περιπτώσεις του εμβολιασμού, της αιματολογικής εξέτασης, των ιατρικών επεμβάσεων, εφόσον υπάρχει η συναίνεση του θιγόμενου, δεν υφίσταται παραβίαση του άρθρου 7 παρ.2 Σ. Όμως, η συναίνεση δεν καλύπτει επικίνδυνη για τη σωματική και ψυχική υγεία και ακεραιότητα συμπεριφορά, που συνιστά απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση⁷⁴.

Η απόλυτη και κατηγορηματική διατύπωση της διάταξης της παραγράφου 2 του άρθρου 7 Σ σε συνδυασμό με την άμεση σχέση της με τη θεμελιώδη αρχή της αξίας του ανθρώπου που προστατεύεται στο άρθρο 2 παρ.1 Σ συντηρούν υπέρ της τριτενέργειάς της⁷⁵. Αποκλείεται, επίσης, η επίκληση διάταξης της κοινής νομοθεσίας περί ιεραρχικής επιβολής ή άρσης του αδίκου λόγω προσταγής ή κατάστασης ανάγκης από στρατιωτικό ή άλλο υπάλληλο⁷⁶. Άλλωστε, σύμφωνα με το άρθρο 137Δ παρ.1 και 2 ΠΚ η κατάσταση ανάγκης και η προσταγή προϊσταμένου αντίστοιχα, αναφορικά με τις πράξεις των άρθρων 137 Α και 137 Β ΠΚ,

των κρατών της Δυτικής Ευρώπης, Διονύσιος Σπινέλλης (1999), Η αντιμετώπιση των βασανιστηρίων στην Ελλάδα (Τα αυστηρά νομικά κείμενα και τα αμφίβολα αποτελέσματά τους), Υπερ 1999, σελ. 837-862 (839). Βλ. επίσης Thomas Krause (1999), Geschichte des Strafvollzugs. Von den Kernern des Alterums bis zur Gegenwart, Darmstadt: Primus Verlag, σελ. 21-29.

72. Υποστηρίζεται ότι τα βασανιστήρια θεωρούνται κατά το Σύνταγμα ιδιώνυμο αδίκημα, Γιώργος Δουδός (1983), Τα βασανιστήρια, έγκλημα κατά του ανθρώπου, Αρμ 1983 (9): 830-835 (834).

73. Δημητρώπουλος (2008): 411, 419. Κατά το άρθρο 308 παρ.2 ΠΚ η απλή σωματική βλάβη του άρθρου 308 παρ.1 δεν είναι άδικη, όταν επιχειρείται με τη συναίνεση του παθόντος. Άρα, η συναίνεση έχει ισχύ μόνο μέχρι του επιπέδου της απλής σωματικής βλάβης.

74. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλιάνη-Πέτρος Παναζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 213-214.

75. Βλ. Αριστόβουλο Μάνεση (1982), Συνταγματικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα, σελ. 200, όπου διατυπώνει τη θέση ότι «βάσανοι είναι σωματικές ή ψυχικές κακώσεις που ενεργούνται με πράξεις ή παραλείψεις επίσημα ή ανεπίσημα από κρατικά όργανα».

76. Όπως και οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 6 Σ, Χρυσόγονος (2006): 243-244.

ουδέποτε αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα τους⁷⁷. Σύμφωνα και με την παράγραφο 1 εδ.β΄ του άρθρου 137Α ΠΚ προβλέπεται ότι με την ποινή του εδαφίου α΄ της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού τιμωρείται υπάλληλος ή στρατιωτικός που με εντολή των προϊσταμένων του⁷⁸ ή αυτοβούλως σφετερίζεται καθήκοντα ανάκρισης ή εξέτασης αξιωματικών πράξεων ή πειθαρχικών παραπτωμάτων ή εκτέλεση ποινών ή φύλαξη ή επιμέλεια κρατουμένων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο άρθρο 2 παρ. 4 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας αναφέρεται: «Ο ιατρός σέβεται την ανθρώπινη ζωή ακόμη και κάτω από απειλή και δεν χρησιμοποιεί τις γνώσεις του ενάντια στις αρχές του ανθρωπισμού. Δεν συντρέχει ούτε παρέχει υποστήριξη σε βασανιστήρια ή άλλες μορφές εξευτελιστικής και απάνθρωπης συμπεριφοράς, οποιαδήποτε και αν είναι η πράξη, για την οποία κατηγορείται ή θεωρείται ένοχο ή ύποπτο το θύμα αυτών των διαδικασιών, σε καιρό ειρήνης ή πολέμου».

(γ). Η φύση των τιμωρούμενων στα άρθρα 137Α-137Δ ΠΚ εγκλημάτων

Τη συνταγματική επιταγή για (ποινική) τιμώρηση των βασανιστηρίων αποκρυσταλλώνουν τα άρθρα 137Α-137Δ. Σύμφωνα με το άρθρο 137Α παρ.2 ΠΚ, βασανιστήρια συνιστούν α) κάθε μεθοδευμένη πρόκληση έντονου σωματικού πόνου ή σωματικής εξάντλησης επικίνδυνης για την υγεία ή ψυχικού πόνου ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη· καθώς και β) κάθε παράνομη χρησιμοποίηση χημικών, ναρκωτικών ή άλλων φυσικών ή τεχνικών μέσων με σκοπό να κάμψουν τη βούληση του θύματος. Τα βασανιστήρια συνιστούν έγκλημα αποτελέσματος υπό την μορφή πρόκλησης έντονου σωματικού πόνου και συγκεκριμένης, ή κατ' άλλους δυννητικής, διακινδύνευσης της σωματικής ακεραιότητας υπό την μορφή σωματικής εξάντλησης επικίνδυνης για την υγεία⁷⁹. Ως συγκεκριμένης διακινδύνευσης χαρακτηρίζεται και η πρόκληση ψυχικού πόνου⁸⁰. Διάσταση απόψεων υφίσταται αναφορικά με

77. Η διάταξη κρίνεται ως περιττή, διότι η επίκληση λόγων δημοσίου συμφέροντος δεν θα μπορούσε ποτέ να θεωρηθεί ως σημαντικά ανώτερη από το συνταγματικά υπέρτατο έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξίας στο πλαίσιο του άρθρου 25 ΠΚ. Ωστόσο, ο καθολικός αποκλεισμός της εφαρμογής της καταστάσεως ανάγκης μπορεί να αποβεί κοινωνικά επιζήμιος σε περιπτώσεις, όπου η αξιοπρέπεια του ατόμου (του βασανιζόμενου) δεν συγκρούεται με αόριστα πολιτικά έννομα αγαθά αλλιά εντελώς συγκεκριμένα με την ζωή άλλων κοινωνικών, όπως π.χ. στην περίπτωση ενός τρομοκράτη που έχει τοποθετήσει βόμβα σε μία πτήση και επίκειται η έκρηξη της (ανάκριση για την ανίχνευσή της), Αριστοτέλης Χαραλαμπίδης (1995), Το ελληνικό νομικό πλαίσιο που αφορά τα βασανιστήρια, Υπερ 1995, σελ. 659-672 (668).

78. Αυτή η εντολή συνιστά μια ιδιότυπη περίπτωση ηθικής αυτοργίας. Η τιμώρηση, ωστόσο, εν προκειμένω του ηθικού αυτοργού αυστηρότερα από τον φυσικό αυτοργό, ενόψει του παρακολουθηματικού χαρακτήρα της συμμετοχής, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται τελικά για οιοσδήποτε συμμετοχή, η οποία έχει αναχθεί από το νομοθέτη σε αυτοτελές έγκλημα, στην οποία προσέδωσε μεγαλύτερη απαξία ενόψει του τρόπου λειτουργίας των δημοσίων πολιτικών και στρατιωτικών υπηρεσιών, Χαραλαμπίδης (1995): 666-667.

79. Για την ολοκλήρωσή του απαιτείται να διαπιστωθεί ότι η σωματική εξάντληση είναι τέτοιας έντασης, ώστε να έχει δρομοιολογήσει μια διαδικασία που θα οδηγήσει άμεσα σε βλάβη της υγείας αν δεν ανακοπεί με οποιονδήποτε τρόπο, Συμεωνίδου-Καστανίδου (2009): 4.

80. Ως παράδειγμα ψυχικού πόνου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η ψευδής αναγγελία θανάτου ενός προσφιούς προσώπου ή η τοποθέτηση μαγνητοφώνου σε κελί κρατουμένου προκειμένου να ακούει τη γυναίκα του ή το παιδί του που βασανίζονται και εκλιπαρούν τους βασανιστές τους να σταματήσουν. Ακόμη κι αν η είδηση ή η σκηνή δεν είναι αληθινή, είναι αρκετή για την πλήρωση της νομοτυπικής μορφής του εγκλή-

το προστατευόμενο έννομο αγαθό. Κοινός τόπος είναι ότι τα βασανιστήρια προσβάλλουν κυρίως ατομικά έννομα αγαθά. Κατά μία άποψη προστατεύεται εν προκειμένω η προσωπική ελευθερία⁸¹, ενώ κατ' άλληλη άποψη θα έπρεπε να ενταχθούν στο κεφάλαιο για τα εγκλήματα της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας⁸². Κατά μία τρίτη, τέλος, θέση νομολογιακής προέλευσης προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ιδιαίτερα η ατομική υπόσταση του πολίτη (: ΔιατΕισΠρωτΚομοτ Γεωργίου Σκιαδαρέση της 29-5-2003)⁸³.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι η πρόβλεψη του άρθρου 101 παρ.6 του ΣωφρΚ του 1967 (: α.ν. 125/1967) περί την προς άμυνα και εν μέτρω χρήση βραχείας ράβδου δεν θα μπορούσε παρά να θεωρηθεί ως προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ενόψει του άρθρου 7 παρ.2 Σ. Ουδενμία βλάβη της υγείας του κρατουμένου δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτή, ούτε ακόμη και αν γινόταν δεκτή η θεωρία της ειδικής κυριαρχικής σχέσης, δεδομένου ότι στην αρίθμηση του άρθρου 48 παρ.1 Σ δεν περιλαμβάνονται οι διατάξεις των άρθρων 5 παρ.5, 7 παρ.2 και 21 παρ.3 Σ, με συνέπεια να μην είναι δυνατή η αναστολή τους σε περίπτωση θέσης σε ισχύ του νόμου για την κατάσταση πολιτοκίας. Οποιαδήποτε επέμβαση πάνω στο σώμα του ανθρώπου, αντίθετα προς τη θέλησή του, ή η άσκηση οποιασδήποτε σωματικής βίας (*vis absoluta*) ή ψυχολογικής βίας (*vis compulsiva*) αντίκειται στην αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας⁸⁴. Στην πράξη πάντως φαίνεται ότι όχι μόνο εξακολουθούν να υπάρχουν σποραδικά κρούσματα κακοποίησης κρατουμένων από αστυνομικούς υπαλλήλους, αλλά και ότι οι ποινικές και πειθαρχικές διαδικασίες σε βάρος των τελευταίων αποδεικνύονται ενίοτε αναποτελεσματικές στον τομέα αυτό. Εξοργιστικό παράδειγμα δικαστικής ανοχής σε παρόμοιες πρακτικές αποτελεί η απόφαση ΑΠ 1091/1992, η οποία είχε δεχθεί ότι η πρόσδεση απειθαρχου στρατιώτη με αλυσίδα στο γραφείο του αξιωματικού υπηρεσίας της μονάδας δεν συνιστά επιβολή ποινής για την προηγηθείσα αυθαίρετη απουσία του αλλήλ μέτρο πρόληψης νέας αυθαίρετης απουσίας από τη μονάδα του και ότι μπορεί η πράξη να συνιστά άλλο εγκλημα, όπως παράνομη κατακράτηση ή έργω εξύβριση⁸⁵.

ματος, εφόσον προκαλεί έντονο ψυχικό πόνο και δημιουργεί κίνδυνο διαταραχής της ψυχικής ισορροπίας του ατόμου, Συμεωνίδου-Καστανίδου (2009): 4.

81. Διότι η προσβολή της σωματικής ακεραιότητας δεν αποτελεί παρά μέσο για την πραγμάτωση του βασικού στόχου τους που είναι η κάμψη της βούλησης του ατόμου και η εκμηδένιση της προσωπικότητάς του, με σκοπό την απόσπαση ομολογίας, κατάθεσης, πληροφορίας ή δήλωσης, τον εκφοβισμό ή τον γενικό φρονηματισμό (: τον εξαναγκασμό του δηλαδή σε συγκεκριμένη πράξη, ταυτόχρονα όμως και τον εξαναγκασμό του θύματος να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του στις επιθυμίες των βασανιστών του). Ακόμη και η τιμωρία, ως σκοπός των βασανιστηρίων, για μια πράξη (: π.χ. συμμετοχή σε διαδήλωση) ή για μια επιλογή (: συμμετοχή σε ένα πολιτικό κόμμα ή πολιτική οργάνωση) εμπεριέχει υπόδειξη για τη μελλοντική συμπεριφορά του θύματος. Επιπλέον, δε, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των βασανιστηρίων είναι ότι λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια μιας θεσμοθετημένης σχέσης εξουσίας, η οποία προσφέρει στο δράστη προνομιούχα πρόσβαση στα έννομα αγαθά του θύματος, που βρίσκεται υπό την εξουσία του, χωρίς να έχει καμία δυνατότητα αυτοδιάθεσης, γεγονός που συνεπάγεται όχι απλώς μία συνθησιμένη προσβολή της ελευθερίας, αλλά οδηγεί κατά κυριολεξία στην εξουδετέρωση της βούλησης του ατόμου και στον υποβιβασμό του σε αντικείμενο εξουσίας, Συμεωνίδου-Καστανίδου (2009): 5.

82. Χαραλαμπίδης (1995): 663.

83. ΠοινΧρ ΝΔ/2004, σελ. 555-559.

84. Δημητρόπουλος (2008): 269-270 και 416-417.

85. Η μειοψηφία ήταν αντίθετη, Υπερ 1993, σελ. 268-274, με παρατηρήσεις Αδάμ Παπαδαμάκη, ο οποίος κάνει λόγο για αποστεωμένα στερεότυπα ξεπερασμένων στρατιωτικών πρακτικών που εμφορούνται

Η κακουργηματική φύση της τιμωρίας που επιφυλάσσεται εν προκειμένω (: «τιμωρείται με κάθειρξη») συνεπάγεται την αυτοδικαίην στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και, επομένως, και της δημόσιας θέσης που κατέχει ο δράστης, σύμφωνα με τα άρθρα 59 παρ.1 και 63 περ.α΄ ΠΚ. Το άρθρο 137Α ΠΚ ακολουθεί απλώς τη διάκριση που υιοθετεί και το Σύνταγμα στο άρθρο 7 παρ.2 ανάμεσα στα βασανιστήρια αφενός και σε οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη της υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας καθώς και κάθε άλλη προβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας αφετέρου. Η διάκριση αυτή υιοθετείται τόσο στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ όσο και στα άρθρα 1 και 16 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης που υπογράφηκε το 1984 και τέθηκε σε ισχύ το 1987⁸⁶. Τα βασανιστήρια απαιτούν «μεθοδευμένη» πρόκληση έντονου σωματικού ή ψυχικού πόνου ή εξάντλησης κ.λπ. Κατά την κρατούσα άποψη ως «μεθοδευμένη» εκλαμβάνεται η πρόκληση σωματικού πόνου που έχει επανάληψη και διάρκεια⁸⁷, άρα εκπίπτει του πεδίου η πρόκληση στιγμιαίου πόνου. Κάθε άλλη προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η οποία διαφοροποιείται στο νόμο από τα βασανιστήρια, τιμωρείται από τη διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 137Α ΠΚ. Συνεπώς, η τελευταία αυτή διάταξη έχει επικουρικό χαρακτήρα (: «αν δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη»)⁸⁸. Το εδάφιο β΄ της παραγράφου 3 εμπεριέχει ενδεικτική απαρίθμηση των προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Ωε τέτοιες

από εξουσιαστική αυθαιρεσία και θυμικό πατερναλιστικό καταναγκασμό, και Αργυρόπουλου (2008): στις σελίδες 269-272 και 272-274 αντίστοιχα.

86. Στο άρθρο 2 προσδιορίζει την απαγόρευση ως απόλυτη, ορίζοντας ότι: «1. Κάθε κράτος μέλος αναλαμβάνει αποτελεσματικά, διοικητικά, δικαστικά ή άλλα μέτρα για να προλαμβάνει πράξεις βασανιστηρίων σε κάθε εδαφική περιοχή που υπάγεται στη δικαιοδοσία του. 2. Καμία απολύτως εξαιρετική περίπτωση, είτε αποτελεί κατάσταση πολέμου ή απειλή πολέμου, εσωτερική πολιτική αστάθεια ή κάθε άλλη κατάσταση ανάγκης, δεν μπορεί να προβληθεί ως δικαιολογία για βασανιστήρια. 3. Εντολή προϊσταμένου ή δημόσιας αρχής δεν μπορεί να προβληθεί ως δικαιολογία για βασανιστήρια». Κατά το άρθρο 2 δεν επιτρέπεται, δηλαδή, κανενός είδους ασυλία ή αμνηστία, ακόμη κι εγκλείει ως σκοπό πρόβλεψης την επίλυση συγκρούσεων σε διεθνές ή εθνικό επίπεδο ή τη μετάβαση από δικτατορική σε δημοκρατική σε δημοκρατική διακυβέρνηση. Περισσότερα για το άρθρο 2 βλ. σε: Sir Nigel Rodley and Matt Pollard (2006), *Criminalisation of Torture: State Obligations under the United Nations Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, E.H.R.L.R. Issue 2, σελ. 115-141 (125-127).

87. Έτσι και το ΒουλήΣυμπλήρωμα1437/1997 και ΒουλήΣυμβΕφΘεσ608/1998, με αποδοκμαστικές παρατηρήσεις Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Υπερ 1999, σελ. 455-476 (472-473), η οποία κρίνει ότι ο σκοπός, όπως και όλοι οι υποκειμενικοί όροι, προκύπτει κατ' ανάγκη από τις υπάρχουσες αντικειμενικές ενδείξεις, ότι ο εγκλών υπέστη σωματικές βλάβες και εξουβρίσεις κατά τη διάρκεια της αστυνομικής προανάκρισης, που αποδείχθηκαν αληθείς. Βλ. το ΒουλήΣυμβΕφΘεσ608/1998 και σε ΠoinΔικ 10/1998, έτος 1ο, σελ. 993-995.

88. Χριστόφορος Αργυρόπουλος (2002), Οι ποινικές διατάξεις για τα βασανιστήρια, ΠoinΔικ 5 (7): 772-776 (775). Η αρχή της αναλογικότητας, η οποία απορρέει από την αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, επιβάλλει τη διαβάθμιση της ποινικής μεταχείρισης. Πρακτικά, όμως, η ποινική αντιμετώπιση του δράστη εγκλήματος που προβλήθηκε η παράγραφος 3 του άρθρου 137Α ΠΚ οδηγεί ευκολότερα στις οικείες (με την έννοια των περισσότερο προσβάσιμων, λόγω της μακράς και σταθερής εφαρμογής τους) διατάξεις για τις σωματικές βλάβες και την απειλή, αφού καταλήγει στο ίδιο περίπου πηλαίο ποινής, ενόψει της επιβάρυνσης της ποινής κατά το άρθρο 262 ΠΚ για τα μη υπηρεσιακά κακουργήματα ή πλημμελήματα που διαπράττουν οι υπάλληλοι, ασκώντας την υπηρεσία τους ή επωφελούμενοι από την ιδιότητά τους. Η υπαγωγή αυτή, ωστόσο, συνιστά ασφαλή εφαρμογή του νόμου. Διότι ο νομοθέτης επέλεξε, κατά συμμόρφωση στη συταγματική επιταγή, να τιμωρήσει ειδικά και αυστηρότερα τη σωματική βλάβη ή την προσβολή της τιμής που

θεωρούνται ιδίως: α) η χρησιμοποίηση ανιχνευτή αλήθειας· β) η παρατεταμένη απομόνωση· γ) η σοβαρή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας.

Στο άρθρο 137Α παρ.1 ΠΚ, όπου τυποποιείται η βασική μορφή των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ορίζεται ως υποκείμενο του εγκλήματος «υπάλληλος ή στρατιωτικός, στα καθήκοντα του οποίου ανάγεται η δίωξη ή η ανάκριση ή η εξέταση αξιόποιων πράξεων ή πειθαρχικών παραπτωμάτων ή η εκτέλεση ποινών ή η φύλαξη ή η επιμέλεια κρατουμένων»⁸⁹. Στην έννοια του όρου «υπάλληλος» (: άρθρο 13 περίπτ. α΄ ΠΚ) δεν υπάγονται και οι υπάλληλοι του άρθρου 263α ΠΚ, διότι η διάταξη αυτή επεκτείνει το σημασιολογικό περιεχόμενο του υπαλλήλου για ορισμένα μόνο εγκλήματα⁹⁰. Ενεργητικό υποκείμενο του εγκλήματος των βασανιστηρίων μπορεί να είναι και ο αστυνομικός που δεν είναι προανακριτικός υπάλληλος, εάν τελεί την πράξη μαζί με άλλους προανακριτικούς υπαλλήλους⁹¹. Ο διοικητής αστυνομικής υπηρεσίας που δεν έδωσε εντολή διενέργειας βασανιστηρίων, αλλά ανέχθηκε την τέλεσή τους από υφισταμένους του, είναι διά παραλείψεως συναυτουργός του εγκλήματος (: ΔιατΕισΠρωτΚομοτ Γεωργίου Σκιαδαρέση της 29-5-2003).

Η μεγάλη σημασία που δίδεται από την ελληνική έννομη τάξη στα θύματα βασανιστηρίων αποτυπώνεται στο άρθρο 7 παρ.2 και 3 του ν.3226/2004 με τίτλο «Παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις», που ορίζει ότι υποχρεωτικός διορισμός συνηγούρου λαμβάνει χώρα όταν: [...] στ) για σύνταξη και υποβολή έγκλησης κα-

υφίσταται όχι απλώς ο πολίτης εκ μέρους κρατικού οργάνου, αλλά ο άνθρωπος σε συνθήκες δοκιμασίας, όπως είναι ιδίως η κράτησή του ή η εξέτασή του.

89. Στην ΜΟΕΘεσ46-48/1997 κρίθηκε ότι δεν εντάσσεται στην έννοια των βασανιστηρίων η απλή σωματική βλάβη από αστυνομικό, που δεν είχε καμία απολύτως σχέση με την άσκηση των διωκτικών ή ανακριτικών του καθηκόντων, αλλά οφείλεται στην κακεντρέχεια του δράστη, εξαιτίας της οποίας οδηγήθηκε σε άσκοπη και αδικαιολόγητη κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης του, ΠοινΔικ 1-2/1998, έτος 1ο, σελ. 50-51, με παρατηρήσεις Αντώνη Μαγγανά.

90. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης (1987), Ποινικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 113.

91. Σύμφωνα με το ΒουλΣυμβΕφΘεσ608/1998 και σε ΠοινΔικ 10/1998, έτος 1ο, σελ. 993-995, ο κατηγορούμενος αστυνομικός απαλλάχθηκε, αν και ξυλοκόπησε και εξύβρισε τον παθόντα προκειμένου να ομολογήσει, με την αιτιολογία ότι δεν ήταν προανακριτικός υπάλληλος, ώστε να στοιχειοθετηθούν τα εγκλήματα της κατάχρησης εξουσίας, της σωματικής βλάβης και εξύβρισης, πλην όμως με την παρούσα παραπέμπεται για σωματική βλάβη και εξύβριση. Βλ. σχετικά ΠεντΝαυτΠειρ359/2007, ΠοινΧρ ΝΗ (2008), τχ.1, σελ. 78-84, που αφορούσε αξιωματικούς τους Λιμενικού Σώματος, οι οποίοι κηρύχθηκαν αθώοι των πράξεων της ηθικής και φυσικής ауτουργίας στο έγκλημα του άρθρου 137 Α ΠΚ, ελλείψει στοιχείων, αν και στο πλαίσιο έρευνας για την εύρεση ναρκωτικών ουσιών ζήτησαν από το θύμα να γυμνωθεί και ύστερα να σκύψει σε γωνία 45 μοιρών προκειμένου να διενεργηθεί ο σχετικός οπτικός έλεγχος, διότι η γύμνωση δεν υπήρξε ούτε μεθοδευμένη ούτε παρατεταμένη χρονικά. Αντίθετα, στην ΣυμβΑΠ492/2007 (: ΠοινΧρ ΝΗ (2008), τχ.2: 130-132, κρίθηκε ότι αιτιολογημένως παραπέμφθηκε για κατά συρροή βασανιστήρια κρατουμένου ο κατηγορούμενος-αστυνομικός (: άρθρα 137Α παρ.1 στοιχ. α΄ και 2 και 137Β παρ.1 στοιχ. α΄ του ΠΚ), ο οποίος, έχοντας προσαγάγει σε αστυνομικό τμήμα τους παθόντες, τον μεν πρώτο επειδή οδηγούσε στερούμενος άδειας οδήγησης μοτοποδηλάτου και προστατευτικού κράνους, τον δε δεύτερο ως ύποπτο κλοπής, τους ακούμπησε αρκετές φορές με συσκευή που εκκένωνε ηλεκτρικό ρεύμα, με αποτέλεσμα να τους προκαλέσει πόνο και εγκαύματα, προκειμένου να αποσπάσει την ομολογία τους.

θώς και παράσταση πολιτικής αγωγής σε κάθε βαθμό σε θύματα βασανιστηρίων και άλλων προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (άρθρα 137Α και 137Β ΠΚ), διακρίσεων και παραβιάσεων ίσης μεταχείρισης, εγκλημάτων κατά της ζωής, κατά της προσωπικής ελευθερίας και της γενετήσιας ζωής, κατά της ιδιοκτησίας και των περιουσιακών δικαιωμάτων, σωματικών βλαβών και εγκλημάτων σχετικών με το γάμο και την οικογένεια», εφόσον απειλείται γι' αυτά ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών. Οι διατάξεις αυτές έχουν κριθεί ως ευπρόσδεκτες, με δεδομένη την καθοριστική σημασία του συνηγόρου υπεράσπισης για την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του διαδίκου και την προώθηση των εννόμων συμφερόντων του⁹². Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι υφίστανται ακόμη κενά, όπως για παράδειγμα η συνδυαστική παροχή νομικής βοήθειας και διερμνεΐας, κυρίως όμως η διεύρυνση των περιπτώσεων ουσιαστικής και οργανωμένης παροχής νομικής βοήθειας, αφού η τυπική κάλυψη της ανθρωποκεντρικής αυτής αξίωσης δεν πληροί τους όρους μιας δίκαιης δίκης⁹³.

5. Ενεργητική νομιμοποίηση

Ενόψει της ατομικής φύσης του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ, ως θύματα μπορούν να θεωρηθούν μόνο φυσικά πρόσωπα⁹⁴. Η αποκατάσταση της βλάβης του θύματος από τα εθνικά δικαστήρια επιφέρει απόσβεση του δικαιώματός του να προσφύγει στο ΕΔΔΑ (: *Gäfgen κατά Γερμανίας* της 30-6-2008 §§ 75-76 και της 1-6-2010, Ευρείας Σύμβασης, §§ 115-116)⁹⁵ ενόψει της επικουρικής φύσης των οργάνων της Σύμβασης. Το ζήτημα της διατήρησης της ιδιότητας του θύματος παραμένει υπό εξέταση σε όλα τα στάδια της διαδικασίας ενώπιον του ΕΕΔΑ (: *inter alia, Siliadin κατά Γαλλίας* της 26-7-2005 § 61)⁹⁶. Μία απόφαση ή ένα μέτρο προς όφελος του αιτούντα δεν αρκεί, καταρχήν, ώστε να του στερήσει την ιδιότητα του «θύματος» υπό το άρθρο 34 ΕΣΔΑ, εκτός εάν οι εθνικές αρχές έχουν αναγνωρίσει, είτε ρητά είτε επί της ουσίας, την παραβίαση της Σύμβασης και έχουν προβεί σε επανόρθωση της βλάβης που επέφερε η παραβίαση αυτή (: *inter alia, Eckle κατά Γερμανίας* της 15-7-1982 § 66 και *Dalban κατά Ρουμανίας* της 28-9-1999 § 44). Ειδικότερα, εάν το εθνικό δικαστήριο αναγνώρισε σε βάρος του προσφεύγοντα παραβίαση της ΕΣΔΑ και του επιδίκασε ποσό σημαντικά χαμηλότερο συγκριτικά με το αντίστοιχο που συνήθως επιδικάζεται από το

92. Θεοχάρης Δαλακούρας (2007), Ιδιαιτερότητες της ποινικής διαδικασίας επί αλλοδαπών, ΠοινΧρ ΝΖ, σελ. 193-197 (195) και Βίκτωρ Τσιλώνης (2008), Ο αυτεπαγγέλτως διοριζόμενος συνήγορος και το δικαίωμα αναβολής ή διακοπής της δίκης, ΠοινΧρ ΝΗ', σελ. 758-763 (759).

93. Βλ. και Δημήτρη Συμεωνίδη (2004), Ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου σύμφωνα με τον ΚΠΔ υπό το πρίσμα του ν.3226/2004, ΠΛογ 2004, σελ. 1485 επ.

94. Henri Fourteau (1996), L'application de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme dans le droit interne des états membres. L'impact des garanties européennes contre la torture et les traitements inhumains et dégradants, Paris: L.G.D.J., σελ. 56.

95. Βλ. την παρουσίαση της απόφασης σε: E.H.R.L.R. 2008, Issue 6, σελ. 785-788. Ειδικότερα, η καταβολή εύλογης αποζημίωσης λόγω περιουσιακής ζημίας ή ηθικής βλάβης (: pecuniary or non-pecuniary damage) κρίνεται ως αποφασιστική για την απώλεια του status θύματος (: *Busa κατά Ουγγαρίας* της 15-1-1997 dec., *Murillo Saldias και λοιποί κατά Ισπανίας* της 28-11-2006 dec.).

96. Περαιτέρω σημαντικές είναι και οι αποφάσεις *Karahalios κατά Ελλάδας* της 11-12-2003 § 21 και *Malama κατά Ελλάδας* της 25-11-1999 dec.

ΕΔΔΑ, τότε ο προσφεύγων εξακολουθεί να διατηρεί την ιδιότητα του θύματος (: *Ciorap κατά Μολδαβίας* No.2 της 20-7-2010 § 18)⁹⁷. Πιο ειδικά, σε περίπτωση παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έχει κρίνει ως σημαντική την ενεργοποίηση μηχανισμών ποινικοποίησης μορφών συμπεριφοράς αντίθετων στο άρθρο αυτό και την εφαρμογή τους στην πράξη με την ταυτοποίηση και την ποινική δίωξη των υπευθύνων (: *Egmez κατά Κύπρου* της 21-12-2000 § 65)⁹⁸. Δεν χάνει, όμως, ο προσφεύγων την θέση του θύματος με την παραδοχή του εθνικού δικαστηρίου ότι δεν θα έπρεπε να είχε ληφθεί υπόψη παράνομα κτηθέν αποδεικτικό μέσο, χωρίς ταυτόχρονα η διαπίστωση αυτή να μεταβάλλει την δικονομική μειονεξία του θύματος (: *Heglas κατά Δημοκρατίας της Τσεχίας* 1-3-2007 § 52).

Κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η φύση του αδικήματος, για το οποίο καταδικάστηκε ο κατηγορούμενος, είναι άνευ σημασίας για την εξέταση της προσφυγής υπό το πρίσμα του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, αν και συνεκτιμάται η συμπεριφορά του προσώπου, το οποίο επικαλείται την σε βάρος του παραβίαση της διάταξης (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 119). Έτσι, δεν διαγιγνώσκεται παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, εάν το ίδιο το θύμα προκάλεσε την άσκηση βίας από τα αστυνομικά όργανα, καθώς προσπάθησε να αποδράσει (: *Caloc κατά Γαλλίας* της 20-7-2000 §§ 100-101), διότι η συμπεριφορά των αστυνομικών οργάνων οφειλόταν στην σθεναρή αντίσταση των προσφευγόντων, οι οποίοι και καταδικάστηκαν τελικά για το αδίκημα της αντίστασης κατά της αρχής (: *Berliński κατά Πολωνίας* της 20-6-2002 §§ 62-65).

Το άρθρο 3 εφαρμόζεται *rationae personae* κυρίως στις περιπτώσεις κράτησης *lato sensu* –δηλαδή την κράτηση συνεπεία ποινικής καταδίκης, την προσωρινή κράτηση, την κράτηση σε αστυνομικό τμήμα, την επιτήρηση και την αιχμαλωσία⁹⁹– συλλήψεων και αστυνομικών ανακρίσεων, εκτέλεσης των ποινών, έκδοσης και απέλασης αλλοδαπών. Η έννοια του θύ-

97. Τα δικαστήρια της Μολδαβίας επιδίκασαν ποσό 600 ευρώ ως χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη του προσφεύγοντα για παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, και μάλιστα κατ' ευθείαν εφαρμογή της ΕΣΔΑ παρά την έλλειψη συναφούς διάταξης του εσωτερικού δικαίου, δυνάμει σχετικής διάταξης του μολδαβικού συντάγματος. Το Στρασβούργο θεωρεί ως ανεπαρκή και μη ικανοποιητική την αποκατάσταση αυτή, δεδομένου ότι σε το ίδιο σε παρεμφερείς υποθέσεις έχει επιδικάσει σημαντικά μεγαλύτερα ποσά (: 6000 ευρώ) και ως εκ τούτου εξακολουθεί να θεωρεί ως «θύμα» τον προσφεύγοντα και απορρίπτει την σχετική ένταση της Μολδαβίας. Εν προκειμένω κρίθηκε ως απάνθρωπη μεταχείριση κράτηση του προσφεύγοντα σε αστυνομικό τμήμα, ο οποίος υπέφερε από σημαντικά προβλήματα υγείας, για δύο εβδομάδες σε ακατάλληλες συνθήκες (: κοιμόταν σε τσιμεντένιο πάτωμα χωρίς στρωσίδια) και η μη υποβολή του σε νοσοκομειακή περίθαλψη για 8 ημέρες, αποτελεί απάνθρωπη μεταχείριση και υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Επιδικάστηκε ποσό 4000 ευρώ πλέον των δικαστικών εξόδων. Βλ. την απόφαση αυτή αναλυτικά σε ΝοB 59 (1), 2011, σελ. 171-180 με σχετικό σχόλιο Βασίλη Χειρδάρη, ο οποίος εντοπίζει μία διεύρυνση της έννοιας του θύματος. Μάλιστα, με αναφορά στην απόφαση Paşa and Erkan Erol κατά Τουρκίας της 12-12-2006, υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να αποτελεί θύμα αυτός που είναι ο κυρίως ή και μερικά υπεύθυνος για την υποτιθέμενη παράβαση, εκτός εξαιρέσεων.

98. Βλ. επίσης τις αποφάσεις *M.C. κατά Βουλγαρίας* της 4-12-2003 §§ 150, 153 και 166 και *Krastanov κατά Βουλγαρίας* της 30-9-2004 § 48.

99. Κωνσταντίνος Σιμισής (1996), Η απαγόρευση των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων απάνθρωπων ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας στο Διεθνές Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 252.

ματος διευρύνεται στις περιπτώσεις που ο παθών, στο πρόσωπο του οποίου έλαβε χώρα η παραβίαση του δικαιώματος, θεωρείται αγνοούμενος ή έχει αποβιώσει. Τότε, δικαιώμα προσφυγής έχουν, σχεδόν πάντα, οι πολύ στενοί συγγενείς του, οι οποίοι, σύμφωνα με τη νομολογία που έχει διαμορφώσει το ΕΔΔΑ, υποκαθίστανται στο δικαίωμα προσφυγής υπό τον ρόλο του «έμμεσου θύματος» (: «indirect victim»), δηλαδή του προσώπου που δεν έχει ευθέως θιγεί από μία πράξη ή παράλειψη, από μία πιθανολογούμενη παραβίαση, ακόμη και ελλείψει βλάβης¹⁰⁰.

Ως εκ τούτου, έχει διαγνωσθεί παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, και δη απάνθρωπη μεταχείριση, στην περίπτωση: α) μητέρας που υπέμεινε αγωνία και άγχος λόγω της παρατεταμένης απουσίας των απαχθέντων από την αστυνομία υιών της και της ανεπάρκειας των ερευνών για την τύχη τους (: *Cicek κατά Τουρκίας* της 27-2-2001 §§ 170-174)¹⁰¹. β) πατέρα που υπέστη ψυχική κακοποίηση λόγω της αδιαφορίας και της αναποτελεσματικότητας των αρχών ως προς την διερεύνηση της εξαφάνιση του αγνοούμενου υιού του (: *Tas κατά Τουρκίας* της 14-11-2000 § 80 in fine)· και γ) των συγγενών των αγνοουμένων Ελληνοκυπρίων, σύμφωνα με την απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Κύπρου κατά Τουρκίας* της 10-5-2001¹⁰².

Στην σκέψη 156 της τελευταίας απόφασης το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι η ανάληψη της ιδιότητας του θύματος μεταχείρισης αντίθετος στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ από τα μέλη της οικογένειας ενός αγνοούμενου ατόμου εξαρτάται από την ύπαρξη ειδικών παραγόντων που προσδίδουν στην ταλαιπωρία των προσώπων αυτών αυτοτελή διάσταση και διακριτό χαρακτήρα, σε σχέση με την αναπόφευκτα προκληθείσα στους συγγενείς ενός θύματος συναισθηματική αγωνία. Στους ειδικούς παράγοντες κατατάσσονται: α) η εγγύτητα των οικογενειακών δεσμών, εκ των οποίων οι δεσμοί παιδιού-γονέα έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα· β) οι ειδικότερες περιστάσεις της σχέσης αυτής· γ) το γεγονός ότι τα μέλη της οικογένειας υπήρξαν μάρτυρες των υπό εξέταση γεγονότων· δ) η εμπλοκή των μελών της οικογένειας στις προσπάθειες ανεύρεσης πληροφοριών για τους αγνοούμενους· και ε) ο τρόπος που ανταποκρίθηκαν οι αρχές στα

100. Laurence Burgorgue-Larsen (2006), La prohibition de la torture et ses équivalents dans le système interaméricain des droits de l'homme, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme, Bruxelles: Bruylant, σελ. 23-46 (42-44).

101. Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω παρατήρησε: «The uncertainty, doubt and apprehension suffered by the applicant over a prolonged and continuing period of time has undoubtedly caused her severe mental distress and anguish». Οι υιοί της προσφεύγουσας απήχθησαν, μετά από επιχείρηση των δυνάμεων ασφαλείας στο χωριό τους, κρατήθηκαν για ένα διάστημα, αλλά δεν απελευθερώθηκαν μαζί με τους υπόλοιπους συγχωριανούς τους. Λαμβανομένου υπόψη του διαστήματος των 6 ½ χρόνων που είχε μεσολαβήσει από την εξαφάνισή τους, καθίσταται πιθανός ο θάνατός τους (: σκέψη 146). Επιπλέον, οι έρευνες που έγιναν από τις αρμόδιες αρχές ήταν ανεπαρκείς και δεν συμβαδίζουν με την αρχή της νομιμότητας, με συνέπεια να διαγιγνώσκεται παραβίαση και των άρθρων 2 και 13 ΕΣΔΑ. Τέλος, η ανεπίσημη και παράνομη κράτηση των υιών της προσφεύγουσας, η έλλειψη βιβλίου συμβάντων για την καταγραφή της κράτησής τους και η αναποτελεσματικότητα επίσημης έρευνας συνεπάγεται την παραβίαση και του άρθρου 5 ΕΣΔΑ. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσουφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 2001, ΕΕΕυρΔ 2 (2002): 425-460 (431-432).

102. Αναλυτικά η απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσουφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Νομολογία Μάιος-Ιούνιος 2001, ΕΕΕυρΔ 4 (2002): 945-962 (954-957).

ερωτήματα των συγγενών. Σε συνάρτηση με την περιαφή από συγγενικό μέλος ενός αγνοουμένου της ιδιότητας του αμέσου θύματος, σημασία δεν έχει αυτό καθαυτό το γεγονός της εξαφάνισης του αγνοουμένου, αλλά η συμπεριφορά και οι αντιδράσεις των αρχών και η στάση τους, όταν περιήλθε στην αντίληψή τους το γεγονός της εξαφάνισης (: a contrario *Çakıcı κατά Τουρκίας* της 8-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 98-99 και a contrario *Berkday κατά Τουρκίας* της 1-3-2001 §§ 175-176).

Παρόλα αυτά, ως απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση αξιολογήθηκε το ψυχολογικό σοκ και ο πόνος που βίωσε ο προσφεύγων ως μάρτυρας της εκτέλεσης ενός μεγάλου αριθμού συγγενών και γειτόνων του, κατά την οποία υπό την απειλή του όπλου των δραστών της εκτέλεσης υποχρεώθηκε να ξαπλώσει στο έδαφος, φοβούμενος για τη ζωή του (: *Musayev και λοιποί κατά Ρωσίας* της 26-7-2007 §§ 166-170)¹⁰³.

6. Παθητική νομιμοποίηση

Η απαγόρευση που θεσπίζει το άρθρο 3 της Σύμβασης απευθύνεται καταρχήν στα όργανα του κράτους¹⁰⁴. Στη θέση του καθ' ου η προσφυγή είναι δυνατόν να βρεθούν κρατικοί λειτουργοί ή συνδεδεμένα με τον κρατικό μηχανισμό πρόσωπα ή άτομα που πράττουν με την υποκίνηση, την συναίνεση ή την ανοχή δημοσίου λειτουργού, οι οποίοι έχουν ενεργήσει με βάση συγκεκριμένους σκοπούς, όπως π.χ. άντληση πληροφοριών, απόσπαση δηλώσεων ή ομολογίας, τιμωρία ή εκφοβισμό είτε του θύματος είτε τρίτων προσώπων. Η τιμώρηση των προσώπων αυτών θα πρέπει να προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο του κράτους-μέλους με βάση τις προϋποθέσεις του άρθρου 7 ΕΣΔΑ (: a contrario *Ould Dah κατά Γαλλίας* της 17-3-2009 dec.)¹⁰⁵.

103. Στην προκείμενη περίπτωση εξετάστηκε η προσφυγή πέντε Ρώσων υπηκόων, κατοίκων της περιοχής Γκρόζνι της Τσετσενίας κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι οι συγγενείς τους σκοτώθηκαν παράνομα από κρατικούς πράκτορες στην ως άνω περιοχή τον Φεβρουάριο του 2000. Η παραβίαση του άρθρου 3 έγινε δεκτή μόνον υπέρ του προσφεύγοντα που υπήρξε μάρτυρας της εκτέλεσης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το ψυχολογικό σοκ που υπέστη εκείνη την ημέρα συνδέθηκε με την ανεπαρκή απάντηση των Αρχών μετά τα γεγονότα. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης από Ανδριανή Στυλιανού (2008), Δικαίωμα στη ζωή και βασανιστήρια. Παρουσίαση της απόφασης *Musayev and others v. Russia* του ΕΔΔΑ της 26 Ιουλίου 2007, ΔτΑ 39/2008, σελ. 1021-1031.

104. Σιμιτσής (1996): 216-217. Βλ. και Palmer (2006): 440.

105. Ο προσφεύγων υπηρετούσε ως αξιωματικός πληροφοριών στο γαλλικό στρατό στην Μαυριτανία, όπου την περίοδο 1990-1991 υπέβαλε σε βασανιστήρια, μαζί με άλλους αξιωματικούς του στρατού, ύποπτους για την επαναστατική τους δράση κρατούμενους. Το 1993 δόθηκε στους βασανιστές αμνηστία για τα γεγονότα που έλαβαν χώρα την περίοδο 1989-1992, λόγος για τον οποίο ποτέ δεν διερευνήθηκαν οι πράξεις του αιτούντα σε βάρος των επαναστατών. Ενώ είχε επιστρέψει στη Γαλλία το 1998 για να σπουδάσει στην στρατιωτική ακαδημία, κινήθηκε σε βάρος του ποινική διαδικασία το 1999, μετά από μήνυση μη-κυβερνητικών ανθρωπιστικών οργανώσεων, οπότε συνελήφθη, ανακρίθηκε για τις ερευνώμενες πράξεις βασανιστηρίων και βαρβαρότητας και, αφού αφέθηκε ελεύθερος με εγγύηση, δραπέτευσε. Οι γαλλικές αρχές διαπίστωσαν παραβίαση του άρθρου 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων, διότι οι ενέργειες των αξιωματικών εντάχθηκαν στην εκστρατεία εθνικής εκκαθάρισης και καταστολής από πλειυράς της Κυβέρνησης, άρα και ο προσφεύγων ενεργούσε υπό την επίσημη του ιδιότητα, δηλαδή τέλεσε τις καταμαρτυρούσες πράξεις κατά την εκτέλεση των υπηρεσιακών του καθηκόντων. Η δίωξη επιτρεπόταν από το γαλλικό δίκαιο, παρά το δίκαιο της Αμνηστίας της Μαυριτανίας. Την 1-7-2005 δικάστηκε ωσεί παρών, εκπροσωπούμενος

Η αρκούντως πιστευτή και άμεση απλή απειλή ότι το θύμα θα υποστεί τις πράξεις που απαγορεύονται από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ μπορεί επίσης να θεωρηθεί απαγορευμένη κακομεταχείριση (: *Cambell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-2-1982 § 26). Αν και η στοιχειοθέτηση της ειδικής υπόστασης του άρθρου 3 της Σύμβασης συνδέεται και με τον σκοπό της μεταχείρισης που επιβάλλεται, δηλαδή, ειδικότερα, με την πρόθεση εξευτελισμού ή ταπείνωσης του ατόμου (: *a contrario Abdulaziz, Cabales and Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 91), η απουσία τέτοιου στόχου δεν μπορεί να αποκλείσει πιθανή παραβίαση του άρθρου 3 (: *Peers κατά Ελλάδα* της 19-4-2001 § 74¹⁰⁶ και *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-12-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 71)¹⁰⁷. Αρκεί, συνεπώς, η ύπαρξη εύλογης υπόνοιας για εξευτελιστική μεταχείριση, έστω και αν δεν είναι επαρκή τα αποδεικτικά στοιχεία, αξιολογούμενης και της μη λήψης των απαραίτητων μέτρων διερεύνησης των καταγγελιών από το φερόμενο ως θύμα της κακοποίησης από τις εθνικές αρχές για μακρά χρονική περίοδο (: *Indelicato κατά Ιταλίας* της 18-10-2001 § 37 *in fine*)¹⁰⁸.

Αντιστρόφως ανάλογα, δεν αποκλείεται οι κρατικοί λειτουργοί να πράττουν διά παραλείψεως, όταν δεν μεριμνούν για την προστασία της σωματικής ακεραιότητας των τροφίμων από επιθέσεις των συγκρατούμενών τους, που είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα λάβουν χώρα (: *Rodić και τρεις άλλοι κατά Βοσνίας Ερζεγοβίνη* της 27-5-2008 §§ 72-73)¹⁰⁹. Η, εμμέσως, όταν προχωρούν στην έκδοση ατόμου σε χώρα όπου θα υποστεί βασανιστήρια ή θα περιοχθεί σε κατάσταση που εγκυμονεί πραγματικό κίνδυνο επιβολής στον αλληλοδαπό, εκ μέρους του κράτους προς το οποίο γίνεται η απέλαση ή έκδοση, μεταχείρισης αντίθετης στο άρθρο 3 (: *Vilvarajah και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-10-1991 §§ 107 και 114-115), διότι: α) στο προς απέλαση κράτος απουσιάζει νόμιμα συγκροτημένη κρατική εξουσία, π.χ. λόγω εμφύλιων συρράξεων μεταξύ πολεμικών οργανώσεων (: *Ahmed κατά Αυστρίας* της 17-12-1996 § 35). β) η επιστροφή στην χώρα καταγωγής του συνεπάγεται στέρση της κατάλληλης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης για την αντιμετώπιση της ασθένειάς του, κατάσταση που επιτείνεται όταν δεν συνδέεται με την χώρα υποδοχής με οικογενειακούς, συγγενικούς και φιλικούς δεσμούς ή δεν υπάρχουν οι κατάλληλοι πόροι για την επιβίωσή του και την αντιμετώπιση της ασθένειάς του (: *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-5-1997 § 40)¹¹⁰. γ) άμα τη επι-

από τους δικηγόρους του, σε 10 χρόνια κάθειρξη για βασανιστήρια και βαρβαρότητες και για υποκίνηση αυτών των πράξεων, ενώ επιδικάσθηκε και αποζημίωση στα ασκικά διάδικα μέρη. Το ΕΔΔΑ επικύρωσε την καταδίκη αυτή επισημαίνοντας ότι ο απόλυτος χαρακτήρας του άρθρου 3 συνεπάγεται ότι η χορήγηση αμνηστίας είναι γενικά ασύμβατη με την υποχρέωση του κράτους να διερευνά πράξεις βασανιστηρίων. Αναλυτικά η απόφαση στο πρωτότυπο σε: E.H.R.L.R. Issue 4, 2009, σελ. 588-590.

106. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: ΠοινΔικ 7 (2001): 734-742 (737).

107. Βλ. και Παναγιώτη Βογιατζή (2002), Ζητήματα των ελληνικών υποθέσεων στο Στρασβούργο, Εφ-ΔημΔικ Ειδικό Τεύχος 2002 (έτος ΙΕ'): 69-95 (93).

108. Συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001, ΕΕΕυρΔ 2 (2003): 459-479 (462).

109. Το πρωτότυπο της απόφασης σε: E.H.R.L.R., 2008, Issue 5, σελ. 674-677.

110. Οι σημαντικότερες υποθέσεις που αφορούν την απέλαση ασθενούς αλληλοδαπού στη χώρα καταγωγής του σχετίζονται με άτομα που έχουν προσβληθεί από τον ιό του AIDS, τα οποία βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο της νόσου, όπως αναπτύσσεται παρακάτω. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η

στροφή στο κράτος που ζητεί την έκδοσή του ο αιτών θα διέλθει της αναμονής στον λεγόμενο «διάδρομο του θανάτου» (: «death row phenomenon»), καθώς προβλέπεται η κατάγνωση σε βάρος του της θανατικής ποινής (: *Sœring κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 §§ 98-99) ή πρόκειται για χώρα, όπου προβλέπεται η ποινή του θανάτου διά λιθοβολισμού από τις κρατικές αρχές κατ' εφαρμογή του νόμου ισλαμικού νόμου της Σαρία (: *Jabari κατά Τουρκίας* της 11-7-2000 §§ 41-42¹¹¹).

Η θεμελιώδης σημασία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 της Σύμβασης που αφορά τις θετικές υποχρεώσεις των συμβαλλομένων κρατών οδήγησε το Δικαστήριο να αναπτύξει μία θεωρία περί την υποχρέωση των κρατών που είναι συγγενής κυρίως με την μη-απέλαση και την μη-κακομεταχείριση και έχει εφαρμογή σε περιπτώσεις κακομεταχείρισης είτε σε χώρο εθνικής ταυτότητας (: σωφρονιστικό κατάστημα ή αστυνομικό κρατητήριο) είτε σε χώρο εκτός της επικράτειας (: απέλαση)¹¹². Σημαντικό ανασχετικό παράγοντα της απέλασης, περαιτέρω, αποτελούν οι συνθήκες εξαιρετικής φτώχειας και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης στη χώρα προορισμού, που μπορεί να εγείρουν ζητήματα παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Fadele κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-2-1990 dec.). Επίσης, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η οικογένεια του προσφεύγοντα με βάση το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, υπό την έννοια ότι τα μέλη της οικογένειας του υπό απέλαση ατόμου έχουν ενσωματωθεί στο κράτος που διατάσσει την απέλαση, με συνέπεια να μην καθίσταται δυνατό να τον ακολουθήσουν, οπότε η οικογένεια θα διασπασθεί, ιδίως αν τα παιδιά είναι μικρής ηλικίας. Άρα, πλην της ευθείας προστασίας του άρθρου 8, εμμέσως προστατεύεται και από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ η οικογενειακή ζωή υπό απέλαση ατόμων (: indirect liability)¹¹³.

Δεν αποκλείεται, όμως, όπως νομολογήθηκε στις σκέψεις 33 και 34 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *H. L. R. κατά Γαλλίας* της 29-4-1997, να διαστέλλεται το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της Σύμβασης, επεκτείνοντας την ισχύ του και στις περιπτώσεις, όπου η κακή

έλλειψη ιατρικής φροντίδας στη χώρα υποδοχής θα μπορούσε υπό πολύ εξαιρετικές συνθήκες να εμποδίσει την απέλαση. Ο προσφεύγων, που έπασχε από AIDS και διένυε την τελική φάση της ασθένειας, υποστήριζε ότι το μέτρο της απέλασής του στο κράτος καταγωγής του Saint-Kitts παραβίαζε το άρθρο 3 της Σύμβασης εκ του λόγου ότι ήταν αδύνατον εκεί να του παρασχεθεί η κατάλληλη ιατρική βοήθεια, ενώ, επιπλέον, θα τον οδηγούσε σε μια κατάσταση μοναξιάς και απελπισίας. Το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, υπογραμμίζοντας ότι, όντως, η απέλαση του προσφεύγοντα θα τον υπέβαλε σε «ακραίες σωματικές και ψυχικές καταπονήσεις» και θα τον «εξέθετε στον πραγματικό κίνδυνο να πεθάνει σε συνθήκες ιδιαίτερως οδυνηρές (: σκέψεις 52-53). Όπως υποστηρίζεται, είναι φανερό ότι με την απόφαση *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το άρθρο 3 ΕΣΔΑ αποκτά μία διάσταση εξ αντικειμένου λειτουργίας, αφού η ευθύνη του κράτους υποδοχής ανακύπτει πλέον και στην περίπτωση, κατά την οποία λόγοι ανεξάρτητοι της συγκεκριμένης κρατικής συμπεριφοράς, μπορούν να εκθέσουν τον προσφεύγοντα σε καταστάσεις μη αποδεκτές, Μαγγανός-Καρατζά (2005): 583. Η θέση αυτή είναι ορθή μόνον σε σχέση με το κράτος υποδοχής. Διότι το κράτος που προχωρεί στην απέλαση διατηρεί ακέραιη την ευθύνη, ακριβώς επειδή λαμβάνει την απόφαση να θέσει την υγεία και τη ζωή του ασθενούς σε κίνδυνο ενόψει των αντικειμενικών συνθηκών στο κράτος υποδοχής.

111. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: Σαρμά (2005): 66-68.

112. Hélène Lambert (2005), *The European Convention on Human Rights and the protection of Refugees: Limits and Opportunities*, RefSurQ 24 (2): 39-55 (41, 46).

113. Mark Villiger (1988), *Expulsion and the right to respect for private and family life (Article 8 of the Convention) – an introduction to the Commission's case-law*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 657-671 (667).

μεταχείριση δεν προκύπτει άμεσα από κρατικές ενέργειες¹¹⁴. Στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων, κολομβιανός εθνικότητας, υποστήριξε ότι η απόφαση του γαλλικού κράτους να τον απελάσει στην Κολομβία, μετά την καταδίκη του για εμπορία ναρκωτικών ουσιών, τον εξέθετε ανεπανόρθωτα στον κίνδυνο να δολοφονηθεί από το κολομβιανό καρτέλ ναρκωτικών. Το Δικαστήριο δέχθηκε την εφαρμογή του άρθρου 3 ΕΣΔΑ σε μία περίπτωση, κατά την οποία ο κίνδυνος για την σωματική ακεραιότητα του προσφεύγοντα προερχόταν αποκλειστικά από ιδιώτες. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε ότι υφίστατο παραβίαση της διάταξης, καθώς δεν διαπίστωσε σοβαρούς λόγους που να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο προσφεύγων θα μπορούσε να υποβληθεί κατά την επιστροφή στην πατρίδα του σε μεταχείριση αντίθετη στο άρθρο 3 της Σύμβασης. Εξάλλου, η ισχύς του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και έναντι ιδιωτών καταγράφεται συχνότερα στις περιπτώσεις γονεϊκής μέριμνας και κηδεμονίας ανηλίκων τέκνων, όπως συνάγεται, μεταξύ άλλων, από την παράγραφο 51 της απόφασης *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2002, όπου γίνεται λόγος για «private individuals» (: *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-9-1998 § 22 και *Z. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-5-2001 § 73).

7. Δικονομικές αρχές

1. Η δικονομική υποχρέωση διερεύνησης

Από την προσεκτική ανάγνωση της μέχρι σήμερα νομολογίας του ΕΔΔΑ διαγιγνώσκει κανείς ότι το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ αναλύεται σε δύο συνιστώσες, μία ουσιαστική και μία δικονομική. Η ουσιαστική πτυχή της διάταξης εκπορεύεται από την ρητή τριπλή απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής. Η απαγόρευση αυτή έχει μία θετική και μία αρνητική όψη. Η αρνητική όψη εκφράζει την υποχρέωση των κρατικών οργάνων να απέχουν από πράξεις ή παραλείψεις, που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως βασανιστήρια ή απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Η θετική όψη αντιστοιχεί στην υποχρέωση των κρατών-μελών να διαφυλάττουν τα προστατευόμενα υπό το άρθρο 3 ΕΣΔΑ έννομα αγαθά (: *Indelicato κατά Ιταλίας* της 8-10-2001 §§ 28-33 και 36¹¹⁵ και *Colibaba κατά Μολδαβίας* της 23-10-2007 § 52¹¹⁶). Διαφορετικά, η ως άνω γενική νομική απαγόρευση, παρά την θεμελιώδη σημασία της, θα κατέληγε αναποτελεσματική στην πράξη, διότι θα καθίστατο δυνατή, σε κάποιες περιπτώσεις, για τους κρατικούς αξιωματούχους η παραβίαση των δικαιωμάτων όσων βρίσκονταν στην σφαίρα ελέγχου τους, στη βάση μιας εικονικής ατιμωρησίας (: *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 131)¹¹⁷ ή μιας οιονεί ποινικής ασυλίας (: *Caloc κατά Γαλλίας* της 20-7-2000 § 89).

114. Παναγιώτης Βογιατζής (1999), Επισκόπηση Νομολογίας Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1997-1998, ΤοΣ 25 (3-4): 579-605 (582-583).

115. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001, ΕΕΕυρΔ 2 (2003): 459-479 (462).

116. E.H.R.L.R. 2008, Issue 1, σελ. 154-157.

117. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του ΕΔΔΑ στις παραγράφους 50 και 51 της απόφασης *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2002 αναφορικά με την αρνητική και θετική όψη της απαγόρευσης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ αντίστοιχα: «It may be described in general terms as imposing a primarily negative obligation

Η δικονομική διάσταση της απαγόρευσης του άρθρου 3 της Σύμβασης ταυτίζεται με την θετική όψη της ουσιαστικής πτυχής του δικαιώματος που κατοχυρώνεται. Δηλαδή τα κράτη-μέλη οφείλουν, στο πλαίσιο της θετικής υποχρέωσής τους να προστατεύουν τα δικαιώματα του άρθρου 3 της Σύμβασης, να διενεργούν αποτελεσματική έρευνα, στις περιπτώσεις προσβολής των ως άνω δικαιωμάτων, για την διαπίστωση της έκτασης, των αιτιών και των υπευθύνων της προσβολής, κατ' εφαρμογή του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, που κατοχυρώνει το δικαίωμα πραγματικής (: αποτελεσματικής) προσφυγής¹¹⁸. Η μέχρι σήμερα εμπειρία έχει καταδείξει ότι η αναζήτηση και απόδοση ευθυνών συμβαίνει σπάνια. Ωστόσο, η Ελλάδα και η Αργεντινή παραμένουν δύο από τα ελάχιστα κράτη που οδήγησαν τους εθνικούς βασανιστές τους ενώπιον της δικαιοσύνης¹¹⁹.

Θα πρέπει, πιο ειδικά, να διευκρινισθεί ότι η ενεργοποίηση της δικονομικής υποχρέωσης έρευνας δεν προϋποθέτει κατ' ανάγκην βλάβη ή κακομεταχείριση σε κάθε περίπτωση (: *M. C. κατά Βουλγαρίας* της 4-12-2003 §§ 151 και 153). Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει, με τον τρόπο αυτό, την απόλυτη προστασία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, όπως αυτή απορρέει από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ (: *Menson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-5-2003, dec.), η οποία συνεπάγεται την υποχρέωση των εθνικών αρχών να ερευνούν και εκείνες τις περιπτώσεις που υφίσταται εύλογη υπόνοια περί κακομεταχείρισης (: «grief defendable»), ανεξάρτητα από την προσωπικότητα του ατόμου που διατυπώνει τον ισχυρισμό περί κακοποίησης. Δηλαδή αρκεί η εύλογη πιθανολόγηση της τέλεσης της πράξης κακοποίησης, χωρίς να προσαπαιτείται η γνώση ή η υπόδειξη από το θύμα των υπόλογων για την πράξη αυτή προσώπων, καθώς η ταυτοποίηση τους συναρτάται με την διεξαγωγή της έρευνας (: *Ay κατά Τουρκίας* της 22-3-2005 §§ 59-60). Ωστόσο, στην περίπτωση που υπάρχουν ιατρικές γνωματεύσεις ή αναφορές περί του γεγονότος της κακομεταχείρισης, το οποίο έχει επέλθει στο χώρο κράτησης, όπου ο προσφεύγων εισήλθε υγιής και εξήλθε φέροντας σημάδια κακοποίησης, τότε η υποχρέωση διερεύνησης του αρνητικού συμβάντος εμφανίζεται ως εκ των ουκ άνευ (: *Çolak and Filizer κατά Τουρκίας* της 8-1-2004 § 30).

Η υποχρέωση αποτελεσματικής διακρίβωσης της αλήθειας των ισχυρισμών περί κακομεταχείρισης βαρύνει τα κράτη-μέλη ως «δικονομική υποχρέωση», ενώ οι παραβιάσεις του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, λόγω της αποτυχίας των κρατών να συμμορφωθούν με την ως άνω θετική δικονομική υποχρέωση, έστω και από αμέλεια (: *a maiori ad minus D.P. and J.C. κατά*

on States to refrain from inflicting serious harm on persons within their jurisdiction (: σκέψη 50) [...] In particular, the Court has held that the obligation on the High Contracting Parties under Article 1 of the Convention to secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in the Convention, taken in conjunction with Article 3, requires States to take measures designed to ensure that individuals within their jurisdiction are not subjected to torture or inhuman and degrading treatment or punishment, including such treatment administered by private individuals [...]» (: σκέψη 51).

118. Το άρθρο 13 ΕΣΔΑ ορίζει ότι: «Παν πρόσωπο του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικών αρχών, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτέλεσει των δημοσίων καθηκόντων τους».

119. Ronald Crelinsten (2003), *The world of torture: A constructed reality*, TC 7 (3): 293-318 (311).

Ηνωμένου Βασιλείου της 10-10-2002 §§ 113-114¹²⁰), αναφέρονται ως «δικονομικές παραβιάσεις» του άρθρου 13 (: *Elçi και άλλοι κατά Τουρκίας* της 13-11-2003 §§ 648-649), αν και δεν καταγράφεται ενότητα της νομολογίας του ΕΔΔΑ αναφορικά με το θέμα αυτό¹²¹. Πιο αναλυτικά, στις σκέψεις 56 και 57 της υπόθεσης *Bekos and Koutropoulos κατά Ελλάδος* της 13-12-2005, το Δικαστήριο έκρινε ότι, εφόσον διαπιστώθηκε παραβίαση της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, δεν θα ήταν σκόπιμη η έρευνα του ισχυρισμού περί παραβίασης του άρθρου 13 της Σύμβασης. Αντίθετα στην *Murat Demir κατά Τουρκίας* της 2-3-2006 (: σκέψεις 39-44) το ΕΔΔΑ εξέτασε χωριστά τους ισχυρισμούς για την παραβίαση των άρθρων 3 και 13 αντίστοιχα, ενώ σε σειρά πρόσφατων αποφάσεων, μεταξύ των οποίων και της *Corsacov κατά Μολδαβίας* της 4-4-2006 (: σκέψεις 77-82), εξέτασε τους ισχυρισμούς περί έλλειψης αποτελεσματικής διερεύνησης υπό το φως και των δύο άρθρων 3 και 13 και εντόπισε παραβίαση και των δύο διατάξεων.

Η δικονομική υποχρέωση αποτελεσματική έρευνας, η οποία συντρέχει και στην περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 2 της Σύμβασης, κατά μία άποψη, ελληνοπούσης ρητής σχετικής νομικής βάσης, έχει δύο νομιμοποιητικά θεμέλια: α) την αποτελεσματική ερμηνεία του άρθρου 3 (: *Sevtap Veznedaroglu κατά Τουρκίας* της 11-4-2000 § 32)- και β) το νομολογιακό προηγούμενο του ΕΔΔΑ που εδράζει την υποχρέωση αυτή στο άρθρο 13 ΕΣΔΑ (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 98) ή συνδυαστικά στα άρθρα 6 και 13 ΕΣΔΑ (: *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997 § 98)¹²². Θα προσθέταμε και μία τρίτη νομιμοποιητική βάση, αυτήν του άρθρου 1 της ΕΣΔΑ περί τις θετικές υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα συμβαλλήσιμα μέρη με την υπογραφή της Σύμβασης να περιφρουρούν την προστασία των δικαιωμάτων

120. Η υπόθεση αυτή αφορούσε την σεξουαλική κακοποίηση δύο αδελφών, ενός αγοριού και ενός κοριτσιού, από τον πατριό τους, κατά την παιδική και την εφηβική τους ηλικία. Η παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ που οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν, με το επιχείρημα ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί, αν και είχαν συστηματικά παρακολουθήσει την κατάσταση της οικογένειας, από αμέλεια δεν εντόπισαν κάτι σχετικό με τις σεξουαλικές κακοποιήσεις, δεν έγινε δεκτή, διότι δεν διαπιστώθηκε ότι οι αρχές παραβίασαν κάποια θετική υποχρέωση προστασίας.

121. Βλ. και Winston Nagan-Lucie Atkins (2001), *The International Law of Torture: From Universal Proscription to Effective Application and Enforcement*, Har.HRLJ 14, σελ. 87-121 (117).

122. Βλ. Π. Νάσκου-Περάκη (2008), *Μηχανισμοί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.370, ιδίως υποσημ. 143. Η σημασία του νομολογιακού κεκτημένου καταγράφεται στην παράγραφο 56 της απόφασης Ευρείας Σύμβασης *Vilho Eskelinen κατά Φιλανδίας* της 19-4-2007, η οποία έκρινε ότι για λόγους ισότητας, προβλεψιμότητας και ασφάλειας δικαίου το ΕΔΔΑ δεν θα πρέπει να απέχει της προγενέστερης νομολογίας του χωρίς ειδική αιτιολογία. Βλ. αναλυτικά παρουσίαση της απόφασης από Sejal Parmar (2007), *Vilho Eskelinen v. Finland: The Further Extension of ECHR Article 6 to Disputes Concerning Civil Servants*, E.H.R.L.R. Issue 4, σελ. 441-449. Έτσι, το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* και για την νομολογία των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών, οποιαδήποτε απόκλιση από την οποία θα πρέπει να αιτιολογείται ειδικά και εμπεριστατωμένα. Άλλωστε, σύμφωνα και με την σκέψη 54 της απόφασης *Τσίρλης και Κουλουμπάς κατά Ελλάδας* της 29-5-1997, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η νομολογία των δικαστηρίων και ειδικά των διοικητικών δικαστηρίων και δη του Συμβουλίου της Επικρατείας, ακόμη και όταν δεν είναι πάγια, θα πρέπει να γίνεται σεβαστή. Η ΕΣΔΑ και η ερμηνεία της μέσω της νομολογίας του ΕΔΔΑ, άλλωστε, συνιστά μία μορφή ευρωπαϊκού κεκτημένου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και επί τη βάση του άρθρου 28 παρ.1 του Συντάγματος υπερισχύει κάθε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου.

που κατοχυρώνονται στο συμβατικό κείμενο, δυνάμει της παραγράφου 89 της απόφασης *Caloc κατά Γαλλίας* της 20-7-2000.

2. Η σχέση των άρθρων 3 και 13 ΕΣΔΑ

Η *raison d'être* του άρθρου 13 ΕΣΔΑ είναι να διασφαλίσει, σε εθνικό επίπεδο, ένα ένδικο μέσο κατά της αυθαίρετης δράσης των κρατικών οργάνων σε βάρος των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ (: *Ilhan κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 97)¹²³. Το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης διερεύνησης καταγγελιών περί παραβίασης των υπό την Σύμβαση προστατευόμενων δικαιωμάτων με νόμιμη βάση το άρθρο 13 ΕΣΔΑ διαφοροποιείται ανάλογα με την φύση της καταγγελίας του προσφεύγοντα. Το ένδικο βοήθημα ή μέσο ή η δικονομική διευκόλυνση διερεύνησης θα πρέπει να είναι αποτελεσματικά, τόσο κατά την θεσμικά νομοτυπική τους πρόβλεψη όσο και κατά την εφαρμογή τους στην πράξη, ιδίως υπό την έννοια ότι η άσκησή τους δεν θα πρέπει αδικαιολόγητα να παρεμποδίζεται από πράξεις ή παραλείψεις των αρχών του συμβαλλόμενου κράτους (: *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997, Ευρείας Σύνθεσης, § 103 και *Kaya κατά Τουρκίας* της 19-2-1998 § 106). Βέβαια, οι αρχές της αντίστοιχης δικονομικής υποχρέωσης διερεύνησης υπό το άρθρο 2 ΕΣΔΑ ισχύουν και κατά την εφαρμογή του άρθρου 3 της Σύμβασης¹²⁴.

Το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ εντάσσεται στα δικονομικά δικαιώματα της Σύμβασης¹²⁵. Θα πρέπει να επισημανθεί, σε αυτό το σημείο, ότι τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ διακρίνονται σε ουσιαστικά και δικονομικά. Στα ουσιαστικά δικαιώματα εντάσσονται τα άρθρα 5 και 10 ΕΣΔΑ και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση, ενώ στα δικονομικά τα άρθρα 6 παρ.2-4 και 13 ΕΣΔΑ. Πιο ειδικά, το δικαίωμα του άρθρου 13 χαρακτηρίζεται ως ουσιαστικό δικαίωμα, δηλαδή ως δικαίωμα που έχει τη δική του υπόσταση ακόμη και εκεί όπου κανένα άλλο δικαίωμα της Σύμβασης δεν παραβιάζεται. Ωστόσο, η ουσία του δικαιώματος είναι δικονομικής φύσης. Η αυτόνομη προστασία του άρθρου 13 ΕΣΔΑ έχει αποδειχθεί σε υποθέσεις, όπου έγινε δεκτή η επίκλησή του, αν και απορρίφθηκε ο κύριος ισχυρισμός άλλου άρθρου της ΕΣΔΑ (: *Boyle and Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-4-1998 § 52). Βέβαια, έχει νομολογηθεί ότι τα άρθρα 5 και 6 ΕΣΔΑ συνιστούν *leges specialis* σε σχέση με

123. Η υπό το άρθρο 13 ΕΣΔΑ προβλεπόμενη θεσμική κατοχύρωση δικονομικών διευκολύνσεων αποτελεσματικής διερεύνησης καταγγελιών, σχετικών με κακοποιήσεις ατόμων από κρατικές αρχές, διακρίνεται επίσης στις αποφάσεις *Bati και λοιποί κατά Τουρκίας* της 3-6-2004 § 133 και *Özbeç κατά Τουρκίας* της 8-3-2001 dec.

124. Έτσι, για παράδειγμα, όπως έχει νομολογηθεί, η υψηλή θνησιμότητα στο πλαίσιο ένοπλων περιστατικών σε μια ιδιαίτερα προβληματική περιοχή των εδαφών του συμβαλλόμενου κράτους δεν απαλλάσσει τις αρμόδιες αρχές από την υποχρέωσή τους να διεξαγάγουν αποτελεσματικό έλεγχο των συνθηκών απώλειας ή αφαιρέσεως της ανθρώπινης ζωής από τις δυνάμεις ασφαλείας (: *Güleç κατά Τουρκίας* της 27-7-1998 §§ 81-82).

125. Για τη διάκριση ουσιαστικών και δικονομικών δικαιωμάτων βλ. Wolfgang Strasser (1988), *The relationship between substantive rights and procedural rights guaranteed by the European Convention on Human Rights*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 595-604 (595, 598).

το άρθρο 13 (: *De Jong, Baljet and Van den Brink κατά Ολλανδίας* της 22-5-1984 § 60). Έτσι, το άρθρο 13 σε σχέση με τις διατάξεις αυτές δεν μπορεί να εφαρμοσθεί σωρευτικά ή επικουρικά¹²⁶. Μπορεί να έχει αυτή τη λειτουργία, αν συνδυαστεί με ουσιαστικά δικαιώματα τέτοιου φύσεως που δεν προϋποθέτουν διαδικασίες υπό το πνεύμα των άρθρων 5 και 6 ΕΣΔΑ¹²⁷.

Σημαντική υπήρξε στην ερμηνεία του άρθρου 13 ΕΣΔΑ η σκέψη 64 της απόφασης *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978, σύμφωνα με την οποία το άρθρο 13 της Σύμβασης θα πρέπει να ερμηνεύεται όχι γραμματικά, αλλά με βάση την ιδέα που κρύβεται πίσω από την εγγύησή του. Επίσης, στο άρθρο 13 δεν μπορεί να δοθεί η ερμηνεία ότι περιλαμβάνει επίσημη υποχρέωση των κρατών να ελέγχουν ενώπιον δικαστικής αρχής τη συμβατότητα των εθνικών ρυθμίσεων με την ΕΣΔΑ εν είδει ελέγχου συνταγματικής νομιμότητας (: *Lithgow και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-1986 § 206). Μάλιστα στις σκέψεις 32 και 33 της απόφασης *Powell and Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1990, το Δικαστήριο διέκρινε μεταξύ των ιδεών της «προδήλως αβάσιμης» (: «manifestly ill-founded») καταγγελίας ενόψει του άρθρου 27 παρ.2 ΕΣΔΑ και της «βάσιμης αξίωσης» (: «arguable claim») ενόψει του άρθρου 13 της Σύμβασης: η πρώτη αφορά την διεθνή και η δεύτερη την εθνική δικαιοδοσία. Όπως έχει δεχθεί κατ' επανάληψη το ΕΔΔΑ, στη βάση του άρθρου 13 ΕΣΔΑ εδράζεται μία υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος, ενώ η επιλογή των μέσων αναγνωρίζεται υπέρ των συμβαλλομένων κρατών στο πλαίσιο της «δικονομικής του αυτονομίας» (: «autonomie procédurale»), η οποία αναδεικνύεται μέσα από την εφαρμογή των άρθρων 6, 13, 35 και 46 της ΕΣΔΑ δυνάμει της αρχής της επικουρικότητας της Σύμβασης¹²⁸.

Η υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος συμβαδίζει και ενίοτε ταυτίζεται με την αποτελεσματικότητα της υπό το άρθρο 3 της Σύμβασης έρευνας, η οποία συσχετίζεται με τον εντελή και ενδεληχή χαρακτήρα της, την αποφυγή επιπόλαιων και επιφανειακών διαδικασιών, την τήρηση του έγγραφου τύπου της διαδικασίας, την έγκαιρη διεξαγωγή της έρευνας και την ανεξαρτησία των οργάνων, στα οποία ανατίθεται η έρευνα (: *Çelik and İmret κατά Τουρκίας* της 26-10-2004 § 55). Έτσι, η αποτυχία ή καθυστέρηση των αρχών να απαντήσουν στους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα περί κακομεταχείρισής του ενεργοποιεί την παραβίαση της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Khashiyev and Akayeva κατά Ρωσίας* της 24-2-2005 § 178). Για παράδειγμα, δεν δύναται να θεωρηθεί έγκαιρη η εξέταση που λαμβάνει χώρα από

126. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Sporrong and Lönnroth κατά Σουηδίας* της 23-9-1982 § 88, *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 108, *Hentrich κατά Γαλλίας* της 22-9-1994 § 65, *Brannigan and McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 26-5-1993 § 76 και *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996, Ευρείας Σύνθεσης, § 126.

127. Jochen Frowein (2000), Art. 13 as a growing pillar of Convention law, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 545-550 (547-548).

128. Olivier Jacot Guillarmond (2000), *Autonomie procédurale des Etats (articles 6, 13, 35 et 46 CEDH): de l'apport de la jurisprudence de Luxembourg à celle de Strasbourg*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 617-633 (622-623).

τον ιατρό της φυλακής δύο μήνες μετά την υποβολή της καταγγελίας στην αρμόδια αρχή (: *Poltoratskiy κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 §§ 125 και 128, *Kuznetsov κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 §§ 104-108 και *Sadik Önder κατά Τουρκίας* της 8-1-2004 § 44). Άλλωστε, η έγκαιρη ανταπόκριση των αρχών στην υποχρέωσή τους να διερευνήσουν περίπτωση βασανιστηρίου ή κακοποίησης θα μπορούσε να θεωρηθεί γενικά ως ουσιώδης σε σχέση με την διατήρηση του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών αναφορικά με τον σεβασμό των αρχών στο κράτος δικαίου και στην αποτροπή εμφάνισης οποιασδήποτε συμπαγνίας ή ανοχής παράνομων ενεργειών (: *Ramsahai και λοιποί κατά Ολλανδίας* της 15-5-2007 § 321).

Περαιτέρω, η διενέργεια έρευνας για την διακρίβωση της αλήθειας οποιασδήποτε καταγγελίας για κακοποίηση ατόμου ενόσω βρισκόταν στην σφαίρα εξουσίας των κρατικών αρχών θα πρέπει να ανατίθεται σε ανεξάρτητα όργανα (: *Mikheyev κατά Ρωσίας* της 26-1-2006 § 110) ή σε ανεξάρτητη εποπτική αρχή (: *Hugh Jordan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 120). Η ανεξαρτησία δεν προϋποθέτει μόνο έλλειψη ιεραρχικής ή θεσμικής διασύνδεσης ή εξάρτησης αλλά και πρακτική ανεξαρτησία (: *Oğur κατά Τουρκίας* της 20-5-1999, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 91-92, *Mehmet Emin Yüksel κατά Τουρκίας* της 20-7-2004 § 37 και *Ergi κατά Τουρκίας* της 28-7-1998 §§ 83-84). Συνεπώς, αποδοκιμάζεται η ανάθεση της ευθύνης της έρευνας σε μέλη του ίδιου υπηρεσιακού τμήματος με τους εμπλεκόμενους (: *Güleç κατά Τουρκίας* της 27-7-1998 §§ 80-82) ή στον ίδιο αξιωματικό της αστυνομίας που είχε διεξάγει την ανάκριση της αιτούσας, είχε καταθέσει στην δίκη εναντίον της και ήταν ιεραρχικός προϊστάμενος του αστυνομικού που φέρεται να κακοποίησε την προσφεύγουσα (: *Toteva κατά Βουλγαρίας* της 19-5-2004 § 63).

3. Κανόνες απόδειξης

Η δικονομική υποχρέωση διερεύνησης ανακύπτει στις περιπτώσεις θανάτου, εξαφάνισης και κακοποίησης¹²⁹. Το Δικαστήριο έχει διατυπώσει την πάγια θέση ότι, στην περίπτωση που ένα άτομο συλλημβάνεται ενώ βρίσκεται σε καλή κατάσταση υγείας και διαπιστώνεται κατά την απελευθέρωσή του ότι έχει φέρει σημάδια κακομεταχείρισης, επαφίεται στο κράτος να παράσχει μια εύλογη εξήγηση για την προέλευση των τραυμάτων (: *Sunal κατά Τουρκίας* της 25-2-2005 § 41, *Biyan κατά Τουρκίας* της 3-2-2005 § 41¹³⁰ και *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 61). Εάν οι εξηγήσεις που θα παρασχεθούν δεν είναι επαρκείς, τότε ενεργοποιείται το τεκμήριο υπέρ της εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995 §§ 31-33)¹³¹. Γενικά, κατά την εκτίμηση των αποδείξεων, το Δικαστήριο εφαρμόζει τον αποδεικτικό κανόνα «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας» (: «beyond reasonable doubt»), ο

129. Alastair Mowbray (2002), *Duties of Investigation under the European Convention on Human Rights*, ICLQ 51, σελ. 437-448 (447-448).

130. Jean-Manuel Larralde (2006), *L'article 3 CEDH et les personnes privées de liberté*, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 209-236 (217).

131. Για παράδειγμα στην σκέψη 51 της απόφασης *Colibaba κατά Μολδαβίας* της 23-10-2007 η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να δώσει καμία πειστική εξήγηση για την προέλευση του κρανιακού τραύματος του προσφεύγοντα, οπότε στοιχειοθετήθηκε παραβίαση της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

οποίος διαμορφώθηκε για πρώτη φορά στην σκέψη 161 της απόφασης *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978 (: *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997 § 70). Ωστόσο, η απόδειξη θα πρέπει να εκπορεύεται από την σύγκλιση επαρκώς ισχυρών, ξεκάθαρων και σύμφωνων συμπερασμάτων ή παρόμοιων αναπότρεπτων πραγματικών τεκμηρίων (: *Chitayen και Chitayen κατά Ρωσίας* της 18-1-2007 § 149). Όταν τα πραγματικά περιστατικά που αποδεικνύουν την επικαλούμενη κακομεταχείριση κείνται εξ ολοκλήρου ή σε μεγάλο βαθμό στην σφαίρα της αποκλειστικής γνώσης των αρχών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των ατόμων που βρίσκονται υπό κράτηση, ισχυρά πραγματικά τεκμήρια εγείρονται σχετικά με την κακοποίηση που λαμβάνει χώρα κατά την κράτηση αυτή (: *Bursuc κατά Ρουμανίας* της 12-10-2004 § 80), ενώ το βάρος της απόδειξης φέρουν οι αρχές, ώστε να παράσχουν μία ικανοποιητική και πειστική εξήγηση για την προέλευση των ενδείξεων της κακοποίησης (: *Saltman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000 § 100)¹³².

8. Ειδικά θέματα μεταχείρισης κρατουμένων

1. Οι γενικοί όροι κράτησης

Στην σκέψη 30 της απόφασης *Tyrrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978 το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι η εκτέλεση της ποινής εμπεριέχει ένα στοιχείο ταπείνωσης, γεγονός που αποκλείει καταρχήν τις νόμιμες κυρώσεις από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Ωστόσο, οι τελευταίες δεν θα πρέπει να βρίσκονται σε προφανή δυσαναλογία με το αδίκημα που τελέστηκε¹³³, καθόσον, σύμφωνα με την Επιτροπή στην υπόθεση *X κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-11-1981, «μια εξαιρετικά βαριά τιμωρία για μια ασήμαντη κατηγορία θα μπορούσε να εγείρει ζητήματα στα πλαίσια του άρθρου 3 ΕΣΔΑ»¹³⁴.

Διατυπώνεται, μάλιστα, και η θέση ότι, εφόσον η σύλληψη και η κράτηση έλαβαν χώρα σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης, οι συνθήκες κράτησης δεν μπορούν να ελεγχθούν από τα όργανα της. Διότι η κράτηση μετά από καταδίκη αποτελεί νόμιμο λόγο για τον περιορισμό δικαιωμάτων που ο κρατούμενος θα απολάμβανε, αν ήταν ελεύθερος¹³⁵. Επίσης, κατά την ίδια άποψη, η παραβίαση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, που θεσπίστηκαν με την Σύσταση R (2006) 2 του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν συνεπάγεται αυτοδικαίως και παραβίαση της Σύμβασης¹³⁶.

132. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *a contrario Bekos and Koutropoulos κατά Ελλάδα* της 13-12-2005 § 48, *Alsayed Allaham κατά Ελλάδα* της 18-1-2007 §§ 25-30, *Altay κατά Τουρκίας* της 22-5-2001 §§ 48-50 και *Denizci και Ριοιπόι κατά Κύπρου* της 23-5-2001 §§ 384-388.

133. Στη θεωρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η κράτηση σε συνθήκες συνωστισμού θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως δυσανάλογη ποινή, Richard Edney (2002), *Hard Time, Less Time: Prison Conditions and the Sentencing Process*, CrimLJ 26, σελ. 139-151 (149).

134. Σμιτσόνς (1996): 245-246 και Janis-Kay-Bradley (1995): 141-151.

135. Διονύσιος Σπινέλλης (1998), Πορίσματα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σχετικά με το Ποινικό Δίκαιο, Ουσιαστικό και Δικονομικό, ΠοινΧρ ΜΗ' (1): 5-17 (8).

136. Η θέση αυτή ταυτίζεται με την θέση της Επιτροπής στις αποφάσεις *Eggs κατά Ελλάδα* της 11-12-1976 (dec.) και *X. κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* της 11-7-1977 (dec.). Στις περιπτώσεις αυτές η ΕΕΔΑ εκτίμησε ότι η συμπεριφορά του Κράτους υπολείπεται των προτύπων που έχουν προσδιορισθεί από

Η ορθότητα της άποψης αυτής τίθεται υπό αμφισβήτηση ποικιλοτρόπως. Πρώτον, για παράδειγμα, διά της παραγράφου 73 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης του ΕΔΔΑ *Kafkaris κατά Κύπρου* της 12-2-2008 και της απόφασης *Sotiropoulou κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 (dec.), που παραπέμπουν ρητά στις διατάξεις του διεθνούς και του ευρωπαϊκού δικαίου, μεταξύ των οποίων και στην σύσταση Σύσταση R (2006) 2, προκειμένου να αιτιολογήσουν ειδικά και εμπειριστωμένα εάν και κατά πόσον υφίσταται παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ¹³⁷. Η επίκληση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων γίνεται και στο πλαίσιο διερεύνησης τυχόν παραβίασης του άρθρου 5 της Σύμβασης (: *Nart κατά Τουρκίας* της 6-5-2008 § 17). Δεύτερον, σύμφωνα με το Τμήμα Ι (: Βασικές αρχές, αριθμ. 2) της σύστασης «Τα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους διατηρούν όλα τα δικαιώματα, τα οποία δεν έχουν αφαιρεθεί νόμιμα με την απόφαση που τους καταδικάζει ή τους υποβάλλει σε κράτηση»¹³⁸. Τρίτον, σύμφωνα με τις διευκρινιστικές θέσεις της ΕΕΔΑ στην απόφαση *Eggs κατά Ελλάδας* της 11-12-1976¹³⁹, οι συνθήκες κράτησης δεν δύναται να ελεγχθούν υπό τους όρους του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια. Ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων αξιολογείται υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (: a contrario *Van Kuyjk κατά Ελλάδας* της 19-2-1992, dec.). Τέταρτον, όπως αναγνωρίζεται από το ΕΔΔΑ, κάθε νόμιμη κράτηση εμπεριέχει κατά τρόπο αναπόφευκτο το στοιχείο της οδύνης ή της ταπείνωσης¹⁴⁰, η υπέρβαση του οποίου συνιστά απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 16-10-2000 § 92)¹⁴¹.

το σύνολο των στοιχειωδών κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων από τα Ηνωμένα Έθνη (1957) ή από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 1987. Τα τελευταία συνιστούν, όμως, μη νομικώς εξαναγκαστά κείμενα στη δικαιοδοσία της Επιτροπής. Ειδικά στην πρώτη απόφαση, ο αιτών είχε υποβληθεί σε αυστηρή πενήμηρη κράτηση, χωρίς να του παρασχεθεί κρεβάτι και χωρίς δυνατότητα άσκησης, με μοναδικό ανάγνωσμα τη Βίβλο και με μέτριο ηλεκτρικό φωτισμό. Διαπιστώθηκε, εν προκειμένω ότι υπήρξε παραβίαση των εφαρμοστέων διεθνών προτύπων αλλιά απέρριψε τον ισχυρισμό της παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

137. Συνεπώς, ορθά υποστηρίζεται ότι εξαιρετικής σημασίας για την αξιολόγηση των υφιστάμενων σωφρονιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη είναι το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, η ερμηνεία του οποίου βασίζεται στις κατευθυντήριες γραμμές που περιέχονται στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, οι οποίοι με τη σειρά τους σχεδιάστηκαν σύμφωνα με τα Ελάχιστα Πρότυπα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Βλ. σχετικά Hans-Jörg Albrecht (2002), *Εξελίξεις στο σύγχρονο σωφρονισμό*, επίμετρο σε: Ανθοζωή Χαΐδου, Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 191-232 (213).

138. Αναλυτικά η Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006), *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλη, σελ. 438-478.

139. Βλ. σχετικά και Μ. Κ. J. Lång (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté: mécanismes de contrôle et garanties juridiques*, 7e Colloque international sur la Convention européenne des Droits de l'Homme, Copenhague-Oslo-Lund: Conseil de l'Europe-Editions N. P. Engel, σελ. 16-60 (34).

140. Uğur Erdal & Hasan Bakirci (2006), *Article 3 of the European Convention on Human Rights. A practitioner's handbook*, OMCT: Geneva, 126.

141. Κατά την διατύπωση του Δικαστηρίου «the suffering and humiliation involved must in any event go beyond that inevitable element of suffering or humiliation connected with a given form of legitimate treatment or punishment». Εν προκειμένω, οι συνθήκες κράτησης των εξαφανισθέντων-προσφευγόντων, στο πλαίσιο μαζικής σύλληψης από τις δυνάμεις ασφαλείας (: δεμένοι και με σημάδια ξυλοδαρμού), καθώς και το άγχος και η αγωνία, στην οποία περιήλθαν για τους λόγους αυτούς, συνεπάγονται την στοιχειοθέτηση της ειδικής υπόστασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Βλ. συνοπτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία

Περαιτέρω, όπως επισημαίνεται στην σκέψη 36 της απόφασης *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε κρατουμένου, ανεξαρτήτως της νομιμότητας ή μη της κράτησής του, να κρατείται σε συνθήκες συμβατές με τον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας¹⁴², έτσι ώστε ο τρόπος εκτέλεσης του μέτρου κατά της ελευθερίας να μην υποβάλει τον ενδιαφερόμενο σε αγωνία ή δοκιμασία που υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο πόνου, το οποίο συνεπάγεται η κράτηση (: «à une détresse ou à une épreuve d'une intensité qui excède le niveau inévitable de souffrance inhérent à la détention»). Έτσι, έχει γίνει δεκτό από την ΕΕΔΑ ότι η ποινή φυλακίσεως είναι δυνατό να θέσει ζήτημα εφαρμογής του άρθρου 3 ενόψει του τρόπου που εκτελείται ή αυτής της ίδιας της διάρκειάς της (: *Josef Johann Kotalla κατά Ολλανδίας* της 6-5-1978, dec.).

Πιο ειδικά, η Επιτροπή έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται: α) επί κράτησης που θέτει υπό σοβαρό κίνδυνο την υγεία του προσφεύγοντα λόγω είτε της έλλειψης ιατρικής περιθαλψής είτε της διάρκειάς της (: *Bonnechoux κατά Ελβετίας* της 5-12-1978 dec., *Chartier κατά Ιταλίας* της 8-12-1980 Rep., και *J. S. H. κατά Αυστρίας* της 2-2-1971 dec.)· β) όταν οι αντικειμενικές συνθήκες της κρατήσεως συνιστούν μια κατάσταση εξαθλίωσης για το άτομο, ιδίως ενόψει της πλήρους έλλειψης υγιεινής που επικρατεί στο κελί, εφόσον δεν αποδίδεται σε πλημμέλεια του κρατουμένου, και της στέρησης δυνατοτήτων σωματικής άσκησης (: *McFeeley et al κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-5-1980 dec.)· και γ) επί πλήρους απομόνωσης του κρατουμένου στο κελί του, όταν τείνει όχι απλώς στην πειθαρχική του αντιμετώπιση, αλλά στην εξόντωση της προσωπικότητάς του και στην άρση της αντίστασής του, οπότε συνιστά εξευτελιστική μεταχείριση, καθόσον δεν στηρίζεται σε επιτακτική ανάγκη προστασίας της τάξης εντός του σωφρονιστικού καταστήματος και καταστολής του πραγματικού κινδύνου που αντιπροσωπεύει ο κρατούμενος (: *Kröcher and Möller κατά Ελβετίας* της 9-7-1981 dec. ή Έκθεση ΕΕΔΑ *Kröcher and Möller κατά Ελβετίας* της 16-12-1982 §§ 39-40¹⁴³).

Στην τελευταία αυτή περίπτωση, οι προσφεύγοντες είχαν κρατηθεί απομονωμένοι σε κελιά που διέθεταν μόνο τεχνητό φωτισμό, είχαν στερηθεί βιβλία, περιοδικά, ραδιόφωνο, τηλεόραση και πλήρη επικοινωνία με τους συγκατακτούμενους τους και τον έξω κόσμο, δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν το κελί τους παρά μόνο είκοσι λεπτά την ημέρα, πέντε φορές την εβδομάδα, κατά μόνος και υπό συνεχή παρακολούθηση και τους είχε απαγορευθεί να φορούν ρολόι και τα προσωπικά τους ρούχα ή να κρατούν ημερολόγιο. Αυτό το αυστηρό καθεστώς μετριάσθηκε εν μέρει ύστερα από τη μεσολήβηση των ιατρών της φυλακής, που παρατήρησαν ότι ορισμένα σημεία του σωφρονιστικού καθεστώτος, στο οποίο είχαν υποβληθεί οι κρατούμενοι, υπονόμειαν την υγεία τους. Η ΕΕΔΑ στάθμισε την αυστηρότητα αυτών των μέτρων και την περιορισμένη τους διάρκεια (: η συνολική απομόνωση από τον έξω κόσμο είχε διαρκέσει ένα μήνα), την επικινδυνότητα των κρατουμένων και

Κουτσουφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Μάιος-Ιούνιος 2001, ΕΕΕυρΔ 4 (2002): 945-962 (949).

142. Love Kelleberg (1991), *The Case-Law of the European Commission of Human Rights on Art. 3 of the ECHR*, σε Antonio Cassese (ed.), *The International Fight against Torture. La lutte internationale contre la torture*, Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, σελ. 97-120 (111-112). Ωστόσο, το ΕΔΔΑ απέρριψε προσφυγή για ολονύχτια κράτηση σε βρώμικο και δυσώδες από τα ούρα και τα περιττώματα του προηγούμενου αλληλοδαπού κρατούμενου κελί αστυνομικού τμήματος (: *X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-11-1981 dec.).

143. Gomien-Harris-Zwaak (2001): 182-183.

το γεγονός ότι αφενός τα προβλήματα υγείας τους οφείλονταν εν μέρει στην απεργία πείνας που είχαν ξεκινήσει και αφετέρου η απομόνωσή τους προερχόταν κατά ένα μέρος και από την δική τους άρνηση να δεχθούν ορισμένους επισκέπτες, και εκτίμησε ότι ο βαθμός βαρύτητας που απαιτεί το άρθρο 3 ΕΣΔΑ δεν είχε επιτευχθεί.

Στην σκέψη 63 της απόφασης *Mamedova κατά Ρωσίας* της 1-6-2006 το Δικαστήριο διατύπωσε την κρίση ότι ανεξάρτητα από τους λόγους της υπερφόρτωσης των σωφρονιστικών καταστημάτων¹⁴⁴, τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να οργανώνουν το σωφρονιστικό τους σύστημα με τέτοιο τρόπο, ώστε διασφαλίζουν το σεβασμό προς την αξιοπρέπεια των κρατουμένων, ασχέτως οικονομικών ή λογιστικών δυσκολιών. Η πάγια αυτή θέση του ΕΔΔΑ καταγράφεται ως ιδιαίτερος σημαντική σε σχέση με το δομικό πρόβλημα της στέρσης του ατομικού χώρου λόγω του συνωστισμού των κρατουμένων στα υπερπλήρη καταστήματα κράτησης (: *Artyomov κατά Ρωσίας* της 27-5-2010 §§ 129-130)¹⁴⁵, που στην πλειονότητα των περιπτώσεων συντελεί στην διαπίστωση στοιχειοθέτησης μεταχείρισης εξευτελιστικής σε βάρος των κρατουμένων και, συνεπώς, αντίθετης στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

Θα πρέπει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι συναφής είναι και ο κανόνας 18.1 της Σύστασης R (2006) 2 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, που προβλέπει τα ακόλουθα: «Τα προβλεπόμενα για τους κρατούμενους καταλύματα και ιδιαίτερα οι συνθήκες ύπνου, θα πρέπει να κάνουν σεβαστές την ανθρωπινή αξιοπρέπεια και, όσον είναι δυνατόν, την ψυχία (privacy) του κρατούμενου, και θα πληρούν τις απαιτήσεις υγείας και υγιεινής, ενώ θα καταβάλλεται η δέουσα προσοχή στις κλιματικές συνθήκες, και ιδιαίτερα στην επιφάνεια του δαπέδου και τα αναλογούντα κυβικά μέτρα (για κάθε κρατούμενο), στη θέρμανση και στον εξαερισμό. Περισσότερο αναλυτικό είναι οι κανόνες 18.2 για τον εξαερισμό και τον φωτισμό, 19.1 έως 19.7 για την υγιεινή και 20.1 έως 21 για τον ρουχισμό και την κλινιστροφή, ενώ ο κανόνας 20.2 επαναδιατυπώνει την πρόβλεψη για τον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας προβλέποντας ότι ο ρουχισμός των κρατουμένων δεν θα είναι εξευτελιστικός ή ταπεινωτικός.

144. Έχει νομολογηθεί ότι ο υπερπληθυσμός των καταστημάτων κράτησης εγείρει ζητήματα στοιχειοθέτησης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, όπως καταγράφεται στις αποφάσεις *Ostrovar κατά Μολδαβίας* της 13-9-2005 §§ 82 και 84, *Khudoyorov κατά Ρωσίας* της 8-11-2005 §§ 105-106, *Melnik κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 § 103, *Shishmanov κατά Βουλγαρίας* της 8-1-2009 § 38 και *Karalevičius κατά Λιθουανίας* της 7-4-2005 §§ 36-38. Εκτός και εάν ο περιορισμένος ατομικός χώρος, ειδικά για την απόληυση του βραδινού ύπνου, υποσκελίζεται από την ελευθερία κινήσεων των κρατουμένων κατά τη διάρκεια της ημέρας (: *Nurmagomedov κατά Ρωσίας* της 16-9-2004, dec.).

145. Βλ. σχετικά και τις ακόλουθες αποφάσεις *Khudoyorov κατά Ρωσίας* της 8-11-2005 §§ 104-105 (: διαθέσιμος προσωπικός χώρος ίσος με δύο τετραγωνικά μέτρα σε συνδυασμό με την εκ περιτροπής χρήση της κλίνης), *Labzon κατά Ρωσίας* της 16-6-2005 § 44 (: κατά την τριακονθήμερη κράτησή του ο προσφεύγων ήταν υποχρεωμένος να κινείται σε προσωπικό διαθέσιμο χώρο ενός τετραγωνικού μέτρου είκοσι τρεις ώρες το εικοσιτετράωρο, ενώ για να ξεκουραστεί ή να κοιμηθεί μοιραζόταν εκ περιτροπής το κρεβάτι), *Novoselov κατά Ρωσίας* της 2-6-2005 § 41 (: εξάμνη κράτηση σε προσωπικό χώρο μικρότερο του ενός τετραγωνικού και κοινή χρήση των χώρων ανάπαυσης, με ωριαία μόνο δυνατότητα ημερήσιας άσκησης), *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002 § 97 (: ο προσωπικός χώρος του προσφεύγοντα κυμαινόταν από 0,9 έως 1,9 τετραγωνικά μέτρα, ενώ λόγω ελλείψεως κλινών είχαν ορίσει οκτώωρες βάρδιες για να κοιμούνται) και *Veliyev κατά Ρωσίας* της 24-6-2010 §§ 128-129 (: κράτηση τριών ετών πέντε μηνών και είκοσι οκτώ ημερών σε ατομικό χώρο περίπου ενός τετραγωνικού σε ένα ασφυκτικά υπερφορτωμένο κατάστημα κράτησης).

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, αναφορικά με την κράτηση, έχει νομοιοποιηθεί ότι υπερβαίνει το σύμφυτο με την έκταση της ποινής ανεκτό επίπεδο ταλαιπωρίας και αντίκειται στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ, ενδεικτικά: α) η κράτηση σε σκοτεινό και κρύο κελί, με τα μάτια δεμένα, σε συνδυασμό με μεταχείριση του προσφεύγοντα κατά τρόπο που άφησε στο σώμα του ίχνη από τραυματισμούς και εκχυμώσεις (: *Tekin κατά Τουρκίας* της 9-6-1998 § 53)· β) οι υλικές συνθήκες κράτησης που αναλύονται σε στενότητα του ατομικού χώρου, έλλειψη φυσικού φωτισμού, χρήση ομαδικής χωρίς διαχωριστικό τουαλέτας ενώπιον των συγκρατούμενων και έλλειψη στοιχειώδους ατομικής και συλλογικής υγιεινής (: *I. I. κατά Βουλγαρίας* της 9-9-2005 §§ 76-80¹⁴⁶)· γ) η εκ περιτροπής ανάπαυση λόγω έλλειψης κλινών σε συνθήκες εκτεταμένου υπερπληθυσμού, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των χώρων υγιεινής, που είχε ως συνέπεια την εμφάνιση δυσεντερίας στους τροφίμους (: *Labzon κατά Ρωσίας* της 16-6-2005 § 47)· δ) συνδυαστικά ο υπερπληθυσμός, η έλλειψη στοιχειώδους υγιεινής, επαρκούς φυσικού φωτισμού, αερισμού και προϊόντων υγιεινής (: σαπούνι, χαρτί υγείας και οδοντόκρεμα), επαρκούς διατροφής, που είχε ως αποτέλεσμα να προσβληθεί από φυματίωση ο προσφεύγων (: *Alver κατά Εσθονίας* της 8-11-2005 § 56)· ε) η έλλειψη στοιχειώδους υγιεινής, που είχε ως συνέπεια οι χώροι να είναι γεμάτοι από κατσαρίδες, κοριοί και ψείρες (: *Mayzit κατά Ρωσίας* της 20-1-2005 §§ 41-43)· στ) ο εξαναγκασμός του κρατούμενου να φοράει βρώμικα ρούχα (: *Hurtado κατά Ελβετίας* της 28-1-1994 § 31)¹⁴⁷· ζ) η κράτηση της προσφεύγουσας επί δεκαπενθημέρου χωρίς καμία δυνατότητα επικοινωνίας με τους οικείους της ή με δικηγόρο, χωρίς ιατρική φροντίδα για το πρόβλημα όρασης που αντιμετώπιζε, υπομένοντας εξευτελισμούς όπως αφαίρεση ενδυμάτων, ρίψεις νερού στο σώμα της και χτυπήματα (: *Büyükdag κατά Τουρκίας* της 21-12-2000 §§ 65-69).

146. Ο προσφεύγων αναγκαζόταν να χρησιμοποιεί το ίδιο σκεύος που χρησιμοποιούσε για την τροφή του για να πλυθεί. Το Δικαστήριο έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο γεγονός ότι οι συνθήκες υγιεινής δεν δικαιολογούνταν από ειδικούς λόγους ασφαλείας. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ο προσφεύγων υπέστη ψωρίαση, την οποία δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά εντός του χώρου κράτησης λόγω έλλειψης φυσικού φωτός και επαρκούς ιατρικής φαρμακευτικής φροντίδας. Βλ. την απόφαση σε: Ιωάννη Σαρμά (2005), Νομολογία ποινικού ενδιαφέροντος έτους 2005 του ευρωπαϊκού δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (μέρος Β'), ΠΛογ 5 (6): 2223-2227 (2225).

147. Ο προσφεύγων συνελήφθη για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών στις 5-10-1989 από έξι αστυνομικούς, οι οποίοι εισέβαλαν στο διαμέρισμά του, τον έριξαν στο πάτωμα και, αφού του πέρασαν χειροπέδες, τον χτυπούσαν μέχρι να χάσει τις αισθήσεις του. Στη συνέχεια, τον μετέφεραν για ανάκριση στην Ασφάλεια της Λωζάνης. Μόλις το απόγευμα της επομένης της σύλληψής του, όταν μεταφέρθηκε στη φυλακή, είχε τη δυνατότητα να αλλάξει τα βρώμικα ρούχα του. Επίσης, ενώ από τις 7-10-1989 είχε ζητήσει να τον δει ιατρός, ο τελευταίος τον εξέτασε στις 13-10-1989. Η ακτινογραφία που γίνεται στις 16-10-1989 αποκάλυψε το σπάσιμο ενός πνεύρου του προσφεύγοντα. Με την έκδοση βουλεύματος κρίθηκε ότι δεν έπρεπε να απαγγελθεί κατηγορία κατά των αστυνομικών για σωματικές βλάβες και κατάχρηση εξουσίας (: *ordonnance de non-lieu*). Η έκθεση της ΕΕΔΑ επί της ουσίας δέχθηκε παραβίαση του άρθρου 3 όσον αφορά α) τον εξαναγκασμό του προσφεύγοντος να φοράει τα βρώμικα ρούχα και β) την έλλειψη άμεσης ιατρικής περίθαλψης. Η υπόθεση έκλεισε με φιλικό διακανονισμό. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης από Ιννοκράτη Μυλωνά (1995), Επισκόπησης της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά το 1994 – Μέρος Β', Υπερ 1995, σελ. 815-847 (815).

Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι στην απόφαση *Rhodes v. Chapman* [101 S. Ct. 2392 (1981)] το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο των ΗΠΑ διατύπωσε, με αφορμή την προσφυγή τροφίμου στο σύγχρονο σωφρονιστικό κατάστημα του Οχάιο, την νομολογιακή κρίση ότι ο εγκλεισμός δύο κρατουμένων σε ένα κελί που προορίζεται για έναν δεν παραβιάζει την Όγδοη Τροπολογία του Αμερικανικού Συντάγματος. Με την αυστηρή αυτή ερμηνεία της Όγδοης Τροπολογίας τέθηκε φρένο στον ακτιβισμό των επαρχιακών δικαστηρίων στην προσπάθειά τους να κείνται υπέρ της βελτίωσης των συνθηκών κράτησης στις φυλακές. Μειοψηφών καταγράφηκε οι δικαστές Brennan και Marshall¹⁴⁸.

2. Ειδικές συνθήκες κράτησης

(α). Η κράτηση υπό ειδικό καθεστώς επιτήρησης

Όπως έχει νομοιογραφηθεί, οι αναπόφευκτες συνέπειες του περιορισμού της διαμονής δεν στοιχειοθετούν εξευτελιστική μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της Σύμβασης, εφόσον ο προσφεύγων μπορούσε να συνεχίζει φυσιολογικά την οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική του ζωή (: απόφαση της ΕΕΔΑ *Μ. κατά Γαλλίας* της 13-12-1984 dec.). Ωστόσο, η κράτηση υπό ειδικό καθεστώς επιτήρησης, που συνδέεται με την επιβολή περιορισμών της διαμονής, κρίθηκε ότι προσβλήθηκε, μεταξύ άλλων, και το άρθρο 3 ΕΣΔΑ στην απόφαση *Guzzardi κατά Ιταλίας* της 6-11-1980¹⁴⁹. Διότι, σύμφωνα με την σκέψη 95 της απόφασης, ο δικαστικός περιορισμός του προσφεύγοντα εντός οικίας που βρισκόταν σε απομονωμένο νησί (: νήσος Asinara στα ανοιχτά της Σαρδηνίας, το οποίο κατεχόταν κατά τα 9/10 από ένα σωφρονιστικό κατάστημα) συνιστούσε στερητικό της ελευθερίας μέτρο. Ο προσφεύγων, ύποπτος συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση κακοποιών μαφιόζων (: ομάδα αποκαλούμενη *Cosca*), περιορίστηκε σε μια περιοχή 2,5 τετραγωνικών μέτρων ενός μικρού νησιού για ορισμένο χρονικό διάστημα. Ο περιορισμός του, που διήρκεσε από τις 8 Φεβρουαρίου 1975 έως τις 22 Ιουλίου 1976, συνοδευόταν από μια σειρά άλλων περιοριστικών μέτρων.

Πιο συγκεκριμένα, οι όροι που επιβλήθηκαν στον προσφεύγοντα είναι οι εξής: α) να αναζητήσει εργασία εντός μηνός και να γνωστοποιήσει στις αρχές τον τόπο διαμονής του, από τον οποίο δεν θα μπορεί να απομακρύνεται χωρίς την άδεια των αρχών· β) να παρουσιάζεται στις αρχές δύο φορές την ημέρα· γ) να ζει έντιμα και σεβόμενος τους νόμους ώστε να μη δημιουργεί υποψίες· δ) να μην συναναστρέφεται άτομα που καταδικάστηκαν και τελούν υπό επιτήρηση· ε) να μην εξέρχεται της οικίας του μεταξύ της 10ης βραδυής και 7ης πρωινής ώρας, πλην των περιπτώσεων ανάγκης, οπότε θα ειδοποιεί τις αρχές· στ) να μην κατέχει ή φέρει επάνω του όπλα· ζ) να μην συχνάζει σε καφέ ή καμπαρέ και να μη συμμετέχει σε δημόσιες συναθροίσεις· η) να ανακοινώνει στις αρχές το όνομα και τον αριθμό του τηλεφώνου εκείνου, με τον οποίο επιθυμεί να έχει υπεραστική τηλεφωνική επικοινωνία. Ο ίδιος ο προσφεύγων, σε επιστολή του, χαρακτήρισε το νησί ως «πραγματικό στρατόπεδο συγκέντρωσης»¹⁵⁰.

148. Βλ. περισσότερο σε: Thomas Bamonte (1981), Eighth Amendment – A significant limit on federal court activism in ameliorating state prison conditions, *JCrimL&Crim* 72 (4): 1345-1373 (1354-1356).

149. Αναφορικά με τα νομικά ζητήματα που τίγονται σε σχέση με την ποινική νομοθεσία της Ιταλίας βλ. Stefano Maffei-Isabella Merzagora Betsos (2007), *Crime and Criminal Policy in Italy. Tradition and Modernity in a Troubled Country*, *EurJCrim* 4 (4): 461-482 (ιδίως 470-472).

150. Βλ. εκτενή ανάλυση της απόφασης σε: Μαγγανά-Καρατζά (2005): 107-111· επίσης σε: Σαρμά (2003): 432-433 και Νάσκου-Περγάκη (2008): 379 και υποσημ. 184.

Ο κατ' οίκον περιορισμός που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα μετά τη λήξη της προσωρινής του κράτησης, στην οποία είχε τεθεί δυνάμει ποινικών διώξεων σε βάρος του για άλλη αιτία, συνιστούσε το μέτρο της «ειδικής επιτήρησης» σύμφωνα με τους ιταλικούς νόμους του 1956 και 1965. Δεν ήταν δηλαδή μία ποινή για ένα συγκεκριμένο αδίκημα αλλά ένα προληπτικό μέτρο που στηριζόταν στη ροπή του προς το έγκλημα.

Την κράτηση του προσφεύγοντα στο νησί İmrali αφορά και η απόφαση Ευρείας Σύνοψης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005, στις σκέψεις 186 έως 196 της οποίας το Δικαστήριο δικαιολογεί την κρίση του ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα στη φυλακή της νήσου İmrali¹⁵¹ δεν πληρούν την προϋπόθεση του ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας που απαιτείται για την στοιχειοθέτηση παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με το πόρισμα της επίσκεψης της CPT, μεταξύ 2 και 14 Σεπτεμβρίου 2001, σε φυλακές της Τουρκίας, μεταξύ των οποίων και της νήσου όπου κρατείται ο προσφεύγων, οι συνθήκες κράτησης του αιτούντα είναι πολύ καλές¹⁵², παρά το γεγονός ότι είναι ο μοναδικός κρατούμενος σε όλη τη φυλακή, οι επαφές του περιορίζονται στα πρόσωπα των σωφρονιστικών υπαλλήλων και τα δρομολόγια των πλοιαρίων από και προς το νησί είναι πολύ περιορισμένα. Το Δικαστήριο συμμερίζεται τις απόψεις της Τουρκικής κυβέρνησης ότι η περιορισμένη επαφή του κρατούμενου με τον έξω κόσμο δικαιολογείται ενόψει της ιδιότητάς του ως πολιτικού αρχηγού ένοπλης αυτονομιστικής οργάνωσης με την μεγαλύτερη τρομοκρατική δράση στην Τουρκία¹⁵³. Τα αυστηρά μέτρα ασφαλείας κρίνονται, λοιπόν, εύλογα, αξιολογούμενης παράλληλα ως ορθής της υπόθεσης ότι δεν αποκλείεται να επιχειρηθεί η οργάνωση επιχείρησης για να δραπετεύσει ο αιτών, με τη βοήθεια των οπαδών ή των συνεργατών του. Οι αρνητικές πτυχές της σχετικής κοινωνικής απομόνωσής του θα μπορούσαν να αμβλιυνθούν με την χορήγηση διευκολύνσεων που προβλέπονται στις περιπτώσεις κρατούμενων σε φυλακές υψηλής ασφαλείας, όπως π.χ. τηλεόραση και τηλεφωνική επικοινωνία με την οικογένειά του¹⁵⁴.

151. Το İmrali είναι ένα μικρό νησί, έκτασης 9,98 km², στα νότια της Τουρκίας, στη Θάλασσα του Μαρμαρά, δυτικά της χερσονήσου Αρμουτλού-Μποζμπορούν, και ανήκει διοικητικά στην επαρχία της Μπούρσα. Το ελληνικό όνομα του νησιού ήταν Καλόλημος. Σήμερα είναι γνωστό ως φυλακή υψηλής ασφαλείας με μοναδικό κρατούμενο τον αρχηγό του PKK Αμπτουλάχ Οτσαλάν. Αναλυτικότερα στον διαδικτυακό τόπο: <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BC%CF%81%CE%B1%CE%BB%CE%AF>.

152. Το Δικαστήριο επισημαίνει στην παράγραφο 193 ότι το κελί, όπου ο αιτών φιλοξενείται μόνος του, είναι αρκετά μεγάλο για να παράσχει κατάλυμα σε έναν κρατούμενο και είναι εξοπλισμένο με κρεβάτι, τραπέζι, πολυθρόνα και ράφια. Κλιματίζεται και διαθέτει εγκαταστάσεις υγιεινής και ένα παράθυρο προς την εσωτερική αυλή. Επίσης, βρίσκεται υπό τακτική και αυστηρή ιατρική επίβλεψη.

153. Βλ. αναλυτικά Annemarieke Künzli (2004), *Current Legal Developments. Öcalan v. Turkey: Some Comments*, *LeidJInterL* 17, σελ. 141-154 (146).

154. Εξάλλου, σύμφωνα με τους κανόνες 53.1 έως 53.7 της Σύστασης R (2006) 2 για τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, ειδικά μέτρα ασφαλείας ή προστασίας εφαρμόζονται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, με την ενεργοποίηση διαφανών διαδικασιών που θα προβλέπονται ρητά από εθνικό κανόνα δικαίου περί την φύση, την διάρκεια και τους λόγους επιβολής τέτοιων μέτρων. Η εφαρμογή τέτοιων μέτρων θα εγκρίνεται από την αρμόδια αρχή για συγκεκριμένη χρονική περίοδο, εναντίον της απόφασης περί την επιβολή των οποίων θα προβλέπεται δικαίωμα προσφυγής.

(β). Η δέσμευση με χειροπέδες

Ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, στο άρθρο 278 παρ.2, ορίζει ότι οι αστυνομικοί οφείλουν να συμπεριφέρονται με κάθε δυνατή ευγένεια σε αυτόν που συλλημβάνουν και να σέβονται την τιμή του, προσθέτοντας ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιούν βία παρά μόνον όταν υπάρχει ανάγκη και δεν επιτρέπεται να τον δεσμεύουν παρά μόνον όταν ο συλλημβανόμενος αντιστέκεται ή είναι ύποπτος φυγής. Το άρθρο 119.δ. του π.δ.141/1991, εξάλλου, εξειδικεύει σε σημαντικό βαθμό την υπόνοια φυγής, ορίζοντας ότι αυτή πρέπει να προκύπτει από την προηγούμενη διαγωγή του ατόμου, ενώ ανάλογες διατάξεις περιλαμβάνει και ο Κώδικας Δεοντολογίας των Αστυνομικών (: άρθρο 3.α του π.δ.254/2004) που ορίζει ότι ο αστυνομικός μπορεί να δεσμεύει τον συλληφθέντα μόνον όταν αντιδρά βίαια ή είναι ύποπτος φυγής. Επίσης, εγκύκλιος που εξέδωσε το Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας τον Ιούνιο του 2005 τονίζει ότι «το μέτρο της δέσμευσης πρέπει να εφαρμόζεται μόνον εφόσον κρίνεται πράγματι αναγκαίο και η πιθανότητα της απόδρασης δεν αντιμετωπίζεται με άλλο ηπιότερο μέσο (: π.χ. αυξημένη επιτήρηση)».

(β1). Στο πλαίσιο μεταγωγών

Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η δέσμευση με χειροπέδες δεν ανακινεί ζητήματα σε σχέση με το άρθρο 3 της Συμβάσεως, εφόσον συνδέεται με τη σύλληψη ή τη νόμιμη κράτηση του δεσμευόμενου και δεν συνεπάγεται χρήση βίας ή δημόσια έκθεση, πέραν του ορίου που ευλόγως θεωρείται ως αναγκαίο ενόψει των περιστάσεων. Η χρήση βίας πρέπει να σχετίζεται με την πιθανή αντίσταση στη σύλληψη, την προσπάθεια διαφυγής ή στην απόπειρα πρόκλησης τραυματισμού, βλάβης ή εξαφάνισης των αποδείξεων εκ μέρους του κρατουμένου, και όχι με την πρόθεση των αστυνομικών που προβαίνουν στη σύλληψη να ταπεινώσουν τον συλλημβανόμενο (: *Racine κατά Φιλανδίας* της 16-12-1997 §§ 56-57).

Η δέσμευση με χειροπέδες σχετίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό με τις μεταγωγές των κρατουμένων από και προς τους χώρους κράτησης. Η λεηλοισμένως αναγκαία χρήση των χειροπέδων εξαρτάται από την συμπεριφορά ή την επικινδυνότητα του κρατουμένου. Έτσι, στην σκέψη 182 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005¹⁵⁵, το Δικαστήριο έκρινε ότι η τοποθέτηση χειροπέδων στον προσφεύγοντα από τη στιγμή της σύλληψής του στην Κένυα μέχρι και την άφιξή του στις φυλακές της Τουρκία, ήταν δικαιολογημένη, καθώς το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στην παρεμπόδιση του προσφεύγοντος, που θεωρείτο επικίνδυνος, ως αρχηγός ένοπλης αυτονομιστικής οργάνωσης με δράση εναντίον των τουρκικών δυνάμεων ασφαλείας, να προκαλέσει βλάβη στον εαυτό του ή σε άλλους.

Το ζήτημα της δέσμευσης κρατουμένων κατά την μεταγωγή τους εξετάστηκε, για πρώτη φορά στα ιστορικά δεδομένα του Δικαστηρίου, στο πλαίσιο της απόφασης *Khudoyorov κατά Ρωσίας* της 8-11-2005, στην σκέψη 116 της οποίας αναγνωρίζεται ότι το ΕΔΔΑ δεν είχε ποτέ στο παρελθόν κληθεί να ερευνήσει τη συμβατότητα των συνθηκών μεταγωγής με τους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, πλην των περιπτώσεων της δέσμευσης με χειροπέδες. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο προσεγγίζει θέματα που άπτονται της μεταγωγής

155. E.H.R.R. 45 (2005): 985-1059 (994, πηλαγάρ. Η 57).

κρατούμενου για λόγους δικονομικούς, δηλαδή για την διευκόλυνση του έργου της ανάκρισης ή για να εμφανισθεί ο κρατούμενος σε δικαστήριο ή σε δημόσια αρχή. Πιο ειδικά, ο προσφεύγων, ο οποίος χρειάστηκε να μεταχθεί από και προς την αίθουσα του δικαστηρίου 205 φορές μέσα σε τέσσερα χρόνια, από τις οποίες οι 185 αφορούσαν την εξέλιξη της σε βάρος του ποινικής διαδικασίας και οι υπόλοιπες την εξέταση των αιτήσεων παρέκτασης της κράτησης (: σκέψη 71), παραπονέθηκε ότι στο στενό χώρο ενός τετραγωνικού μέτρου, εντός του υπηρεσιακού οχήματος της μεταγωγής, ήταν δυνατό να κάθεται μόνον εναλλάξ με τον συγκρατούμενό του, ενώ καθ' όλη τη διάρκεια τη ημέρας της μεταγωγής του στερούσαν φαγητού και δεν μπορούσε να πλυθεί ή να περπατήσει¹⁵⁶. Τη δοκιμασία αυτή, που ξεπερνούσε το ελάχιστο όριο σοβαρότητας του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, υφίστατο δύο φορές την ημέρα, κατά την διαδρομή από και προς το δικαστήριο.

Σύμφωνα με τον Κανόνα 32.2. της Σύστασης R (2006) 2, που θέσπισε τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, η μεταφορά των κρατούμενων με οχήματα που διαθέτουν ανεπαρκή εξαερισμό ή φωτισμό, ή τα οποία θα μπορούσε να τους υποβάλουν κατά οποιονδήποτε τρόπο σε μη αναγκαία φυσική ταλαιπωρία ή ταπείνωση, θα απαγορεύεται.

Το θέμα αυτό έθιξε ο Συνήγορος του Πολίτη στην έκθεση αυτοψίας του στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρινού, που έλαβε χώρα στις 17 Μαρτίου 2005, όπου διαπιστώνεται, μεταξύ άλλων, ότι οι κρατούμενοι μεταγονται σε κάθε περίπτωση με φορτηγάκι-κλιούβα, έχοντας τα χέρια τους δεμένα «πισθάγκωνα» με χειροπέδες¹⁵⁷. Δεδομένης της ορεινής διαδρομής, διάρκειας περίπου 45 λεπτών, που απαιτείται για τις μεταγωγές σε δικαστήριο ή στο πλησιέστερο νοσοκομείο της Αμφισσας, ο τρόπος αυτός μεταγωγής δεν διασφαλίζει την σωματική ακεραιότητα των κρατούμενων. Οι τελευταίοι αδυνατούν να στηριχθούν στις στροφές δεμένοι με τα χέρια πίσω, ενώ ζώνες ασφαλείας δεν υπάρχουν στα καθίσματα, με συνέπεια να εξέρχονται του οχήματος με μώλωπες. Εφόσον υπάρχει διαχωριστικό ανάμεσα στους κρατούμενους και στον οδηγό για λόγους ασφαλείας, η δέσμευση με χειροπέδες μπορεί να θεωρηθεί προσβλητικός της αξιοπρέπειας των κρατούμενων τρόπος μεταγωγής, λαμβανομένου υπόψη και του άρθρου 114 παρ.11 π.δ.141/1991, το οποίο προβλέπει ότι η

156. Το ΕΔΔΑ συνάγει, με ένα επιχείρημα εξ αντιδιαστολής, στις σκέψεις 117-118 της απόφασης, ότι εφόσον στις εκθέσεις της CPT κατά του Αζερμπαϊτζάν [: (2004) 36, § 152], του Λουξεμβούργου [(2004) 12, § 19], της Ουκρανίας [(2002) 23, § 129] της Λιθουανίας [(2001) 22, § 118] και της Πολωνίας [(98) 13, § 68] κρίθηκε ως ανεπαρκής ο ατομικός χώρος των 0,4, 0,5 και 0,8 τ.μ. για την μεταγωγή ενός κρατούμενου, τότε το ένα τ.μ. εν προκειμένω αντίκειται στα προαπαιτούμενα της CPT, ανεξαρτήτως της διάρκειας της διαδρομής που διανύεται για να συντελεστεί η μεταγωγή. Πάντως, όπως έχει γίνει δεκτό από το ΕΔΔΑ στις αποφάσεις *Valašinas κατά Λιθουανίας* της 24-7-2001 §§ 103 και 107 και *Nurmagomedov κατά Ρωσίας* της 16-9-2004 (dec.), αντιστάθμισμα στην στενότητα του χώρου συνιστά η ελευθερία κίνησης και η απεριόριστη πρόσβαση στο φυσικό φως και στον καθαρό αέρα κατά την διάρκεια της ημέρας. Οι προϋποθέσεις της μεταγωγής δεν διαφοροποιούνται, εφόσον αυτή λαμβάνει χώρα με βαγόνι τρένου (: *Yakovenko κατά Ουκρανίας* της 25-10-2007 § 110).

157. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

μεταγωγή γίνεται κατά τρόπο που να εξασφαλίζει την ομαλή μετακίνηση και συγχρόνως να μη θίγει την αξιοπρέπεια του κρατουμένου.

Τον τρόπο που εκτελείται η μεταγωγή προβλέπει το άρθρο 77 ΣωφρΚ, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του οποίου η μεταγωγή γίνεται κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η ομαλή μετακίνηση του κρατουμένου, αλλά χωρίς να θίγεται η αξιοπρέπειά του και να του δημιουργούνται πρόσθετες ταλαιπωρίες. Οι χειροπέδες χρησιμοποιούνται μόνον όποτε αυτό, κατά την κρίση των αρμοδίων για τη μεταγωγή οργάνων, κρίνεται απολύτως αναγκαίο. Σε περιπτώσεις μεταγωγής υπερηλίκων, εγκύων, ασθενών και εφήβων το μέτρο αυτό κατά το δυνατό αποφεύγεται. Επίσης, όπως ορίζει η παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου, οι διατυπώσεις παράδοσης και παραλαβής του μεταγόμενου, τα μέσα πραγματοποίησης της μεταγωγής, τα μέτρα ασφαλείας κατά τη διάρκειά της, οι χώροι παραμονής κατά περίπτωση και κάθε άλλη συναφής λεπτομέρεια ρυθμίζονται από τα άρθρα 144 έως 154 του π.δ. 141/1991, καθώς και με κοινή απόφαση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης¹⁵⁸.

Ο Συνήγορος προτείνει να εφαρμόζεται η αρχή της αναλογικότητας δυνάμει του άρθρου 25 παρ.1 Σ. Δηλαδή θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, σε κάθε περίπτωση, όχι μόνον το ύψος της ποινής κάθε κρατουμένου –άλλωστε το Μαλλανδρίνο συγκεντρώνει περιπτώσεις κάθειρξης ή ισοβίων–, αλλά και η συμπεριφορά του κατά τη διαβίωσή του στο σωφρονιστικό κατάστημα. Η διεύθυνση του καταστήματος μπορεί να κάνει χρήση άλλων τρόπων μεταγωγής, ασφαλιέστερων για τη σωματική ακεραιότητα των κρατουμένων, όπως π.χ. η τοποθέτηση ζωνών ασφαλείας, η δέσμευση με τα χέρια εμπρός ή η δέσμευση στο όχημα, εάν αυτό εκτιμηθεί επαρκές από πλευράς οδικής ασφάλειας. Δεν αποκλείεται, επίσης, η απαλλοτρία της δέσμευσης εντός του οχήματος ασφαλείας όσων κρατουμένων δεν χαρακτηρίζονται επικίνδυνοι ή ύποπτοι απόδρασης, ενόψει και του στόχου της προστασίας της δημόσιας τάξης. Η τελευταία αυτή θέση του Συνηγόρου συμπορεύεται και με την κρίση, που είχε διατυπωθεί στο υπ' αριθμ.1/13-3-2001 πόρισμα προκαταρκτικής εξέτασης του αναπληρωτή επόπτη των φυλακών Κορυδαλλίου επί της υπόθεσης Πάσσαρη, ότι, όπως έχει παρατηρηθεί, οι περισσότερες αποδράσεις κρατουμένων γίνονται κατά τη διάρκεια της μεταγωγής τους¹⁵⁹.

158. Σχετικές διατάξεις περί μεταγωγών περιέχονταν και σε παλαιότερα νομοθετικά κείμενα: α) στο άρθρο 15 και 30 επ. του Ψηφίσματος 278/14-12-1830· β) στα άρθρα 140-146 του Κανονισμού της Χωροφυλακής του 19ου αιώνα σε εκτέλεση του άρθρου 216 της ποινικής δικονομίας του 1834· γ) στα άρθρα 4 έως 12 β.δ. περί ποινικής διατιμής (Εν Ναυπηλίω 11/23-10-1834)· δ) στο άρθρο 6 του β.δ. της 28-2/11-3-1836, ενώ η πρόβλεψη αυτή επαναλήφθηκε με το άρθρο 3 του β.δ. της 19-8-1847· ε) στην εγκύκλιο της 19-10-1892 περί πληρωμής παρά των μεταγόμενων επί τη αιτήσει των καταδικών και της μισθοδοσίας των μεταγόμενων αυτών οπλιτών· στ) στις εγκυκλίους της 29-9-1893 και της 11-10-1893 περί τη εννοίας της εγκυκλίου υπ' αριθμ. 22070 της 29-9-1893· ζ) στα άρθρα 228-230 του νόμου ΒΥΚΒ' της 16-4-1896, σε εκτέλεση του οποίου εκδόθηκε το β.δ. της 17/18-12-1896 Περί Οργανισμού του Εφηβείου Αβέρωφ· η) στο άρθρο 36 του ΣωφρΚ 1967. Βλ. σχετικά Χαράλαμπο Δημόπουλο (2006), Ο Θεσμός των μεταγωγών (με αφορμή τη μεταγωγή του Μαξίμ Ζελίμ), ΠοινΔικ 9 (1): 85-91 (86).

159. Βλ. το πόρισμα σε: ΠοινΔικ 2001 (4): 408 επ.· επίσης, Ευτυχί Φιτράκη (2001), Σκέψεις και συμπεράσματα σχετικά με το «πόρισμα Πάσσαρη», ΠοινΔικ 4 (4): 415 επ. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η αιματηρή απόδραση του Μαξίμ Ζελίμ στην Τρυγώνα Καθαμάκας, κατά την μεταγωγή του οποίου δεν λήφθηκε υπόψη η επικινδυνότητά του και πραγματοποιήθηκε με ελληνική συνοδεία δύο αστυνομικών που έφεραν υποτυπώδη οπλισμό και δεν φορούσαν αλεξίσφαιρα γιλέκα, αν και το αστυνομικό τμήμα διέθετε δεκατέσσερα, ενώ κανείς δεν ενημέρωσε του αρχιφύλακες ότι μετέφεραν έναν εξαιρετικά επικίνδυνο εγκλη-

Ως εκ τούτου, προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο απόδρασης και για να μην διατίθεται ισχυρή αστυνομική δύναμη για την πραγματοποίηση μεταγωγής, σύμφωνα με την Εγκύκλιση ΑΠ8/29-7-2008 που απευθύνθηκε προς τους Διευθύνοντες τις Εισαγγελίες Εφετών του Κράτους και δι' αυτών σ' όλους τους Εισαγγελικούς Λειτουργούς της περιφέρειάς τους, με ταυτόχρονη κοινοποίησή της στο Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας, είναι δυνατό να ανατίθεται η ανάκριση σε δικαστικό λειτουργό ή προανακριτικό υπάλληλο της δικαστικής περιφέρειας του αρμόδιου ανακριτή, αφού προηγηθεί ενημέρωση του αρμόδιου εισαγγελέα, κατά όρους του άρθρου 249 ΚΠΔ, οπότε ο μετ' ανάθεση ανακριτικός υπάλληλος θα μπορεί να μεταβαίνει αυτοπροσώπως στο κατάστημα κράτησης¹⁶⁰.

Τέλος, σύμφωνα με την Γνωμ.ΕισΑΠ8/10-9-2008, δυνάμει των άρθρων 1 παρ.2, 18 παρ.1, 19 παρ.1, 9 παρ.2, 72 περ.β' και 74 ΣωφρΚ, στις περιπτώσεις που υφίσταται ανάγκη μεταγωγής φυλάσσομενου σε νοσοκομείο κατ' άρθρο 69, για λόγους υγείας, αρμόδια είναι η Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών (ΚΕΜ) του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς την οποία πρέπει να απευθύνεται το θεραπευτικό κατάστημα, στο οποίο φυλάσσεται ο κατ' άρθρο 69 ΠΚ κρατούμενος. Η λύση αυτή προκρίνεται όχι μόνο από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης του άρθρου 19 παρ.2 ΣωφρΚ που καθιερώνει γενική αρμοδιότητα της ΚΕΜ, αναφέροντας ρητώς τις περιπτώσεις αναρμοδιότητας της, αλλά και λόγω των ιδιαίτερων αρμοδιοτήτων της υπηρεσίας αυτής που επέβαλαν την νομική πρόβλεψή της και λειτουργία της¹⁶¹.

(β2). Δέσμευση κρατούμενων με προβλήματα υγείας

Την δέσμευση του ασθενούς προσφεύγοντα με χειροπέδες κατά την διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας εξέτασε το ΕΔΔΑ στις σκέψεις 88-89 της απόφασης *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 κρίνοντας ότι η τοποθέτηση χειροπέδων στον προσφεύγοντα κατά την ακροαματική διαδικασία δεν ήταν δικαιολογημένη, διότι: α) ταυτόχρονα βρισκόταν κλιδωμένος σε ειδικό κλιβό παρουσία φρουρών· β) φορούσε χειρουργικό κολάρο γύρω από το λαιμό του καθότι ασθενής¹⁶², ενώ ο ιατρός του μετρούσε την πίεση του αίματος μέσα από τις μπάρες του κλιβού ενώπιον του κοινού· γ) δεν είχε βεβαρημένο ποινικό μητρώο και δεν

ματία, ο οποίος είχε ομολογήσει ότι σκότωσε «για να νιώσει το αίσθημα του θανάτου». Πιο αναλυτικά βλ. Δημόπουλο (: 2006): 85.

160. ΠοινΧρ ΝΘ' (2009), τχ.6, σελ. 571. Δηλαδή, σύμφωνα με τις διατάξεις των παραγράφων 1 έως και 3 του άρθρου 249 ΚΠΔ: α) ο ανακριτής μπορεί να μεταβαίνει για να διενεργήσει ανάκριση έξω από την έδρα του με σύμφωνη γνώμη του εισαγγελέα πλημμελειοδικείου, ή και σε άλλη δικαστική περιφέρεια, αν το εγκρίνει ο εισαγγελέας του εφετείου. Στην τελευταία περίπτωση ειδοποιείται ο εισαγγελέας εφετών της περιφέρειας όπου πρόκειται να γίνει η ανάκριση, ο οποίος και ασκεί από τον χρόνο της ειδοποίησης την εποπτεία που αναφέρει το άρθρο 35. β) Ο ανακριτής μπορεί να αναθέσει σε άλλον ανακριτικό υπάλληλο τις πράξεις που πρόκειται να διενεργηθούν έξω από την έδρα του, μέσα όμως στη δική του δικαστική περιφέρεια· επίσης, αναθέτει στον αρμόδιο ανακριτή ή ανακριτικό υπάλληλο εκείνες που πρόκειται να γίνουν έξω από την περιφέρειά του, ειδοποιώντας συγχρόνως τον οικείο εισαγγελέα. γ) Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ο ανακριτής μπορεί να αναθέσει τη διενέργεια ορισμένων πράξεων σε άλλον ανακριτή ή σε οποιονδήποτε προανακριτικό υπάλληλο της έδρας του, ειδοποιώντας συγχρόνως τον οικείο εισαγγελέα εφετών.

161. Αναλυτικά η γνωμοδότηση σε: ΠοινΧρ Ξ' (2010), τχ.2, σελ. 157-158.

162. Στην παράγραφο 90 της απόφασης αναφέρεται ότι, αν και δεν υπήρχε ιατρός στο σωφρονιστικό κατάστημα, οι σωφρονιστικές αρχές αρνούσαν στον κρατούμενο ιατρική υποστήριξη ακόμη και από τον

συνέτρεχαν άλλες αποδείξεις που να στοιχειοθετούν σοβαρούς λόγους φόβου περί προσφυγής του στη χρήση βίας· δ) η φύση της υπόθεσης είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον των μέσων ενημέρωσης, καθώς αφορούσε παράβαση καθήκοντος δημόσιου λειτουργού. Συνεπώς, επήλθε ταπείνωση του προσφεύγοντα ισοδύναμη της παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Σύμφωνα με τις σκέψεις 56-60 της απόφασης *Henaf κατά Γαλλίας* της 27-11-2003¹⁶³, οι αστυνομικοί που επιτηρούσαν τον 75χρονο κρατούμενο, πολίτης καταδικασθέντα για τέλεση εγκλημάτων βίας, ενώ είχε μεταφερθεί στο νοσοκομείο για να υποβληθεί σε εγχείρηση στο λαιμό του, τον έδεσαν με χειροπέδες από τον αστράγαλό του στο κρεβάτι του νοσοκομείου, το προηγούμενο βράδυ πριν από την εγχείρηση, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να κοιμηθεί. Κατά το Δικαστήριο, επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ λόγω απάνθρωπης μεταχείρισης, διότι ούτε η επικινδυνότητα του προσφεύγοντος ήταν τέτοιας έκτασης, ώστε επέτρεπε την πιθανολόγηση τέλεσης αυτοκτονίας ή πράξης βίας εκ μέρους του, ούτε οι οδηγίες των σωφρονιστικών αρχών δικαιολογούσαν τέτοιο μέτρο. Την επόμενη ημέρα ο προσφεύγων ζήτησε, ενόψει των περιστάσεων, να μην εγχειρηθεί και υπέβαλε καταγγελία κατά των υπεύθυνων αστυνομικών. Ο εισαγγελέας, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ζήτησε την καταβολή εγγυητικού ποσού, προκειμένου να διενεργηθεί η έρευνα. Το αίτημα του προσφεύγοντα να του χορηγηθεί το ευεργέτημα της πενίας ων άπορος απερρίφθη και, έτσι, η καταγγελία του κρίθηκε απαράδεκτη λόγω μη καταβολής της εγγύησης. Το ΕΔΔΑ, ως εκ τούτου, υπογράμμισε ότι οι εσωτερικές αρχές απέτυχαν να συμμορφωθούν με την δικονομική υποχρέωση διερεύνησης της υπόθεσης, διότι τα προβλεπόμενα εσωτερικά ένδικα μέσα δεν ήταν προσβάσιμα και αποτελεσματικά για την προστασία των δικαιωμάτων του προσφεύγοντα. Αντίστοιχα, στην σκέψη 40 της απόφασης *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002¹⁶⁴, αξιολογήθηκε ως δυσανάλογη του επιδιωκόμενου σκοπού περιφρούρησης της ασφάλειας η διέλευση του προσφεύγοντα της δοκιμασίας να φέρει χειροπέδες, ενώ έπασχε από λευκαίμια και υποβαλλόταν σε χημειοθεραπείες, που είχαν ως επακόλουθο την φυσική του αδυναμία. Εξίσου αντίθετη στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ κρίθηκε η δέσμευση με χειροπέδες κρατούμενου μετά της επιτηρήσεώς του από αστυνομικούς, στο θάλαμο του νοσοκομείου, ενώ αιμορραγούσε (: *Istratii και λοιποί κατά Μολδαβίας* της 27-3-2007 § 57).

(γ). Τοποθέτηση στην απομόνωση

Το Δικαστήριο στην απόφαση *Messina κατά Ιταλίας* της 8-6-1999 (dec.) δήλωσε ότι η απόλυτη απομόνωση των αισθήσεων σε συνδυασμό με την πλήρη κοινωνική απομόνωση

οικογενειακό του ιατρό, ενώ υπέφερε από μειλοπάθεια, παροξυσμούς, αρθρίτιδα, υπέρταση με αυξημένο κίνδυνο καρδιαγγειακών επιπλοκών.

163. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουριδού-Μιχάλης Βάγιας (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επισκόπηση Νομολογίας Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2003, ΕΕΕυρΔ 4 (2005): 871-889 (883-884) και Ιωάννη Σαρμά (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 4 (2): 923-926 (926).

164. Βλ. παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουριδού-Ιωάννα Κυριτσάκη (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 1 (2005): 173-194 (182-183). Βλ. και Anne Peters (2003), Einführung in die Europäische Menschenrechtskonvention, München: Verlag C.H. Beck, σελ. 45.

(: l'isolement sensoriel compet combiné avec l'isolement social total), μπορεί να διαλύσει την προσωπικότητα του ατόμου (: *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 51 και *Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* της 8-7-2004, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 432 και 438¹⁶⁵). Εξ αυτού του λόγου συνιστά μία μορφή απάνθρωπης μεταχείρισης, που δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τις απαιτήσεις της ασφάλειας ή κάποιου άλλου λόγου (: a contrario *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005, Ευρείας Σύνθεσης, § 191). Η μερική και σχετική κοινωνική απομόνωση (: l'isolement partiel et relatif), όμως, που εν προκειμένω είχε την μορφή των περιορισμένων δυνατοτήτων επικοινωνίας και αναλυόταν σε απαγόρευση επικοινωνίας με τους άλλους κρατούμενους από διαφορετικές πτέρυγες της φυλακής, επισκέψεων από πρόσωπα που δεν ανήκαν στον κύκλο της οικογένειας του υπό απομόνωση τελούντος κρατούμενου και πραγματοποίησης τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, δεν ενέπιπε στην έννοια της απομόνωσης. Ειδικότερα, η απαγόρευση επικοινωνίας με τους συγκαταρούμενους για λόγους ασφάλειας, πειθαρχίας ή προστασίας δεν ισούται καθεαυτή με απάνθρωπη μεταχείριση¹⁶⁶. Εξάλλου, στην παράγραφο 50 της απόφασης *McFeeley και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-5-1980 (dec.) κρίθηκε ότι η ως άνω στέρηση της επικοινωνίας θα ήταν ορθότερο να χαρακτηρίζεται ως «στέρηση κοινωνικών συναναστροφών» και όχι ως «απομόνωση».

Περαιτέρω, στην ίδια παράγραφο, η Επιτροπή προσδιόρισε αναλυτικά τις δραστηριότητες που επιτρέπονται κατά την στέρηση των κοινωνικών συναναστροφών, προβλέποντας ότι ο υποβαλλόμενος στο μέτρο αυτό: α) θα πρέπει να μοιράζεται το κελί με άλλον· β) να μην στερείται μία ώρα άσκησης καθημερινά στον ανοιχτό αέρα· γ) να δέχεται επισκέψεις από το δικηγόρο του· δ) να ασκεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα· ε) να επισκέπτεται τον κοινωνικό λειτουργό και τον ιατρό· στ) να πηγαίνει στην τουαλέτα και να κάνει μπάνιο δύο φορές την εβδομάδα· ζ) να επισκέπτεται τη βιβλιοθήκη· και η) να παραλαμβάνει το γεύμα του από την τραπεζαρία.

Σύμφωνα, ειδικότερα, με την απόφαση της Επιτροπής *Ensslin, Baader and Raspe κατά Γερμανίας* της 8-7-1978 (dec.), ο διαχωρισμός ενός κρατούμενου από το υπόλοιπο σύνολο της σωφρονιστικής κοινότητας, αυτοτελώς ιδωμένος, δεν είναι ισοδύναμος απάνθρωπης μεταχείρισης, εκτός και εάν είναι εξαιρετικά και δυσανάλογα χρονικώς παρατεταμένος (: *Natoli*

165. Στην παράγραφο 438 της απόφασης αναφέρεται ότι ο προσφεύγων θανατοποιήθηκε κρατήθηκε για οκτώ χρόνια, από το 1993 μέχρι και την απόλυσή του το 2001, σε συνθήκες αυστηρής απομόνωσης. Δεν επικοινωνούσε με τους συγκαταρούμενους του, δεν λάμβανε νέα από τον έξω κόσμο καθώς δεν του επιτρέπεται να στέλνει ή να λαμβάνει αλληλογραφία, και δεν είχε δικαίωμα να επικοινωνεί με το δικηγόρο του ή να δέχεται τακτικές επισκέψεις από την οικογένειά του. Το κελί του δεν διέθετε θέρμανση, ακόμη και στις δύσκολες συνθήκες το χειμώνα, φυσικό φως ή εξαερισμό. Στερείτο το φαγητό ως τιμωρία, ενώ όταν λάμβανε δέματα που περιείχαν φαγητό, δεδομένων των περιορισμών στην λήψη δεμάτων, το φαγητό έφτανε στα χέρια του ακατάλληλο προς βρώση. Έκανε μπάνιο σπάνια, συχνά μάλιστα μεσοθαβούσαν μήνες από τη μία φορά στην επόμενη. Σύμφωνα και την σχετική έκθεση της CPT, δεν προβλεπόταν κανένα ένδικο μέσο εναντίον της απόφασης που έθεσε τον προσφεύγοντα σε καθεστώς πλήρους απομόνωσης. Οι συνθήκες κράτησης, εν τέλει, είχαν επιβλαβείς συνέπειες για την υγεία του προσφεύγοντα, η οποία χειροτέρευσε κατά την πάροδο των ετών που πέρασε στη φυλακή, διότι δεν λάμβανε κατάλληλη ιατρική φροντίδα, στερείτο περιοδικής ιατρικής επίβλεψης και διατροφική ενδεδειγμένων γευμάτων.

166. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις *Dhoest* κατά Βελγίου της 14-5-1987 Report § 117, *Hauschildt* κατά Δανίας της 9-10-1986 dec., *Kröcher and Möller* κατά Ελβετίας της 16-12-1982 Rep. § 60. Βλ. και *Erdal & Bakirci* (2006): 127.

κατά Ιταλίας της 18-5-1998 dec. και a contrario *Saday κατά Τουρκίας* της 10-4-2003 ec.), ιδίως στην περίπτωση των υποδικών¹⁶⁷.

Η παρατεταμένη απομόνωση θεωρείται, μεταξύ άλλων, ως «προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας» κατά το άρθρο 137Α παρ.3 εδ.β΄ ΠΚ. Ωστόσο, η απομόνωση, ως περιορισμός σε κελί κράτησης κατά την έννοια του άρθρου 21 παρ.3 του ΣωφρΚ –πρόκειται για τα κελιά που προορίζονται για τον πειθαρχικό περιορισμό, τα οποία δεν διαφέρουν κτηριολογικά από τα λοιπά κελιά και βρίσκονται σε ειδικό χώρο του καταστήματος, ώστε να μην παρεμποδίζεται η λειτουργία του– προβλέπεται στο άρθρο 69 παρ.1 περ.α΄ ΣωφρΚ και μπορεί να έχει διάρκεια από μία έως δέκα ημέρες¹⁶⁸. Η πειθαρχική αυτή ποινή διαγράφεται από το ατομικό δελτίο πειθαρχικού ελέγχου του κρατούμενου και δεν λαμβάνεται υπόψη για την χορήγηση τακτικής άδειας και απόλυσης υπό όρον μόνον εφόσον έχουν παρέλθει δύο έτη από την επιβολή της, όπως προβλέπεται από το πρώτο εδάφιο της παραγράφου 4 του άρθρου 69 ΣωφρΚ¹⁶⁹, ενώ στο δεύτερο εδάφιο της ίδιας διάταξης ορίζεται ότι, εάν μέσα στην διετία επιβληθεί νέα πειθαρχική ποινή, ο χρόνος διαγραφής της υπολογίζεται από τη λήξη του χρόνου διαγραφής που προβλέπεται για την εκάστοτε προηγούμενη ποινή. Άλλωστε, στο άρθρο 55 παρ.1 περ.4α΄ ΣωφρΚ ορίζεται ρητά οι πειθαρχικές ποινές αξιολογούνται για την εκτίμηση της προσωπικότητας και την εν γένει συμπεριφοράς του καταδικάμενου μετά την τέλεση της πράξης, κατά την διάρκεια της κράτησης και των αδειών που ενδεχομένως στο μεταξύ του έχουν χορηγηθεί. Η εκτίμηση της προσωπικότητας του κρατούμενου συναρτάται με την εξέταση των λόγων που δικαιολογούν την προσδοκία κατά την χορήγηση της άδειας ότι ο κρατούμενος δεν θα κάνει κακή χρήση της άδειάς του.

Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται σκόπιμο να συνεκτιμώνται οι περιστάσεις κάθε υπόθεσης, η αυστηρότητα του μέτρου, η διάρκεια του (: a contrario *Kröcher and Möller κατά Ελβετίας* της 9-7-1981 dec.), ο επιδιωκόμενος σκοπός και τα αποτελέσματά του για το συγκεκριμένο

167. Η φυσική απομόνωση του δεκαεπταετούς ανήλικου προσφεύγοντα, ο οποίος κρατείτο ως υπόδικος για τέλεση βιασμού και ληστείας, στην απόφαση *Georgiev κατά Βουλγαρίας* της 15-12-2005 (: σκέψεις 64-67), δηλαδή η στέρηση της δυνατότητας φυσικής άσκησης ή περιπάτου εξερχομένου του κελιού του, κρίθηκε ότι δεν επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Ο ανήλικος, που κρατήθηκε εντός κελιού διαστάσεων περί τα οκτώ τετραγωνικά μέτρα, είχε δυνατότητα πρόσβασης σε χώρους υγιεινής μόνον τρεις φορές ημερησίως, ενώ τις υπόλοιπες ώρες, αν υπήρχε ανάγκη, όφειλε να χρησιμοποιεί δοχείο αποπάτου. Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν συνέτρεξε ο ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας που απαιτείται, ώστε να στοιχειοθετηθεί η απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, λαμβανομένων υπόψη του νεαρού της ηλικίας του προσφεύγοντα, της καλής κατάστασης της υγείας του, της περιορισμένης διάρκειας του μέτρου (: ενάμιση μήνας) και του γεγονότος ότι η χρήση του δοχείου αντί της τουαλέτας δεν λάμβανε χώρα ενώπιον συκρατούμενου του.

168. Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του άρθρου 69 ΣωφρΚ, ο πειθαρχικός περιορισμός σε ειδικό κελί εντάσσεται στην πρώτη κατηγορία πειθαρχικών παραπτώματων –τα πειθαρχικά παραπτώματα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες– μαζί με την μεταγωγή σε άλλο κατάστημα, την στέρηση επί ένα έτος δυνατότητας συμμετοχής σε εργασία ή σε πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης και 16 έως 30 βαθμούς ποινής.

169. Σκοπός της διαγραφής, όπως ερμηνεύεται, είναι η απόλυτη (και σε πραγματικό επίπεδο) αδυναμία στο εξής λήψης στοιχείων για την ύπαρξη της καταχώρησης που έχει πλέον διαγραφεί. Η έννοια της διαγραφής κάποιας καταχώρησης από τον πειθαρχικό φάκελο του κρατούμενου συμπεριλαμβάνει ως άμεση συνέπειά της είτε την καταστροφή του αντίστοιχου δελτίου που είχε καταχωρηθεί η απόφαση πριν από τη διαγραφή της είτε την αφαίρεση του πειθαρχικού φακέλου από το προσωπικό μητρώο του κρατούμενου. Αυτή, άλλωστε, ήταν και η βούληση του νομοθέτη που θέσπισε τη διαγραφή, θεωρώντας ότι με αυτή παύει να υπάρχει πλέον η καταχώρηση, Κώστας Κοσμάτος (2005), *Πειθαρχικά παραπτώματα, πειθαρχικές ποινές και απόλυση υπό όρο* (με αφορμή του ΒουθΣυμβΠλημΛορ433/2004), ΠοινΔικ 8 (4): 463-468 (466).

πρόσωπο (: *Hosie κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 23-10-1997 dec. και a contrario *R. κατά Δανίας* της 11-3-1985 dec.).

Επίσης, λαμβάνεται υπόψη και η βαρύτητα των τελεσθέντων εγκλημάτων (: *Gallico κατά Ιταλίας* της 28-6-2005 § 22) και η επικινδυνότητα του προσφεύγοντα (: *Argenti κατά Ιταλίας* της 10-11-2005 § 22)¹⁷⁰. Ως εκ τούτου, κρίθηκε ότι η κράτηση σε συνθήκες απομόνωσης για μακρά χρονική περίοδο, που ανανεωνόταν ανά τρίμηνο μετά από ιατρική γνωμάτευση, δεν ισοδυναμούσε με απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, εφόσον: α) ο προσφεύγων δεν βρισκόταν σε απόλυτη φυσική και κοινωνική απομόνωση, καθώς διέθετε βιβλία, τηλεόραση, δικαίωμα περιπάτου δύο ώρες την ημέρα και δικαίωμα να τον επισκέπτονται ο γιατρός, ο ιερέας και ο δικηγόρος του· β) το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στην παρεμπόδιση: β1) επανίδρυσης σχέσεων με μέλη τρομοκρατικών θυλάκων γνώριμων στον προσφεύγοντα, β2) απόπειρας απόδρασης του προσφεύγοντα και β3) προσεταιρισμού των συγκρατούμενων του με στόχο τον προσηλυτισμό τους στις ιδέες της τρομοκρατίας, εφόσον ήταν κατά δήλωσή του επαγγελματίας επαναστάτης· και γ) ο προσφεύγων είχε τη φήμη του πλέον επικίνδυνου τρομοκράτη παγκοσμίως την δεκαετία του 1970 (: *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας* της 4-7-2006, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 125, 149-150)¹⁷¹.

Περαιτέρω, στην απόφαση *Sotiropoulou κατά Ελλάδα* της 18-1-2007 (dec.), το Δικαστήριο πρόσθεσε και έναν άλλο σημαντικό παράγοντα που μπορεί να δικαιολογήσει την απαγόρευση συναναστροφής της προσφεύγουσας με άλλους κρατούμενους. Εν προκειμένω, η στέρηση των «ενδοσυστημικών επαφών» αποσκοπούσε στην μη παρεμπόδιση της ανάκρισης που βρισκόταν σε εξέλιξη, ενώ δεν επιβάρυνε την ψυχική ή σωματική υγεία της προσφεύγουσας, η σωματική αδυναμία της οποίας οφειλόταν στην απεργία πείνας που πραγματοποιούσε με δική της θέληση, υπό ιατρική ωστόσο παρακολούθηση στο νοσοκομείο της φυλακής. Εν τέλει, το ΕΔΔΑ απέρριψε ως απαράδεκτη, δυνάμει του άρθρου 35 της Σύμβασης, την προσφυγή της Αγγελικής Σωτηροπούλου, η οποία κρατείτο στα ειδικά κελιά που είχαν κατασκευαστεί στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου για τα φερόμενα τότε ως μέλη της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη». Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι για την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων περί την θέση της προσφεύγουσας υπό καθεστώς απομόνωσης,

170. Βλ. σύντομη ανάπτυξη της απόφασης σε: Σαρμά (2005): 2226.

171. Ο προσφεύγων τέθηκε υπό κράτηση στις 15-8-1994 για τη συμμετοχή του σε διάφορες τρομοκρατικές επιθέσεις που έγιναν στη Γαλλία και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη στις 25-12-1997 για το φόνο τριών αστυνομικών το 1975. Από τον εγκλεισμό του στα μέσα Αυγούστου του 1994 μέχρι και τις 17 Οκτωβρίου 2002 παρέμεινε κρατούμενος στις φυλακές Santé και Fleury-Mérogis. Η κράτησή του γινόταν σε ένα κελί 6,84 τ.μ., πολύ φτωχό, χωρίς μόνωση που περιελάμβανε μια ατομική τουαλέτα δίχως χώρισμα. Το διοικητικό δικαστήριο των Παρισίων, στο οποίο προσέφυγε ζητώντας την ακύρωση της απόφασης που παρέτεινε την απομόνωσή του, απέρριψε την ένσταση θεωρώντας ότι επρόκειτο για μέτρο εσωτερικής τάξης που δεν μπορούσε να προσβληθεί ενώπιόν του. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι, ενόψει της φήμης του προσφεύγοντα ως ενός εκ των πλέον επικίνδυνων τρομοκρατών την δεκαετία του 1970 παγκοσμίως, οι γαλλικές αρχές έπρεπε να λάβουν εξαιρετικά μέτρα εναντίον του (: σκέψη 125). Ως συμβατό με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ αξιολόγησε το ΕΔΔΑ και το ειδικό καθεστώς απομόνωσης του προσφεύγοντα για περίπου μία δεκαετία (: μεταξύ 1993 και 2003), διότι έκρινε ότι αποσκοπούσε στην διακοπή των δεσμών του προσφεύγοντα με την Μαφία, σύμφωνα με την απόφαση *Bastone κατά Ιταλίας* της 18-1-2005 (dec.).

στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, έκανε χρήση του κριτηρίου της απόδειξης «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας» (: «au delà de tout doute raisonnable»).

Αντίστοιχη είναι και η απόφαση *Sadak κατά Τουρκίας* της 8-4-2004 §§ 46-47¹⁷² αναφορικά με ζητήματα τρομοκρατικής δράσης του προσφεύγοντα. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κράτηση του προσφεύγοντα σε αστυνομικό τμήμα για ένδεκα ημέρες αδιαλείπτως, υπό καθεστώς πλήρους απομόνωσης, πριν από την εμφάνισή του ενώπιον δικαστικής αρχής, δεν παραβιάζει το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, διότι επέφερε καμία βλάβη στην προσωπικότητα του προσφεύγοντα ούτε συνοδεύθηκε από άλλη μεταχείριση ικανή να χαρακτηριστεί ως απάνθρωπη ή εξευτελιστική. Παραβιάσθηκε, ωστόσο, το άρθρο 5 παρ.3 ΕΣΔΑ (: άμεση εμφάνιση ενώπιον δικαστικής αρχής συλληφθέντα), δοθέντος ότι, ακόμη και επί συλλήψεων που σχετίζονται με την μάχη κατά της τρομοκρατίας, ο χρόνος αυτός είναι υπερβολικός.

Η ίδια ως άνω θέση του ΕΔΔΑ διατυπώθηκε και στις σκέψεις 98-101 της απόφασης *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005, στην οποία παρατηρήθηκε ότι, καίτοι ο προσφεύγων παρουσίαζε τάσεις αυτοκτονίας, παρέμεινε σε καθεστώς σχετικής απομόνωσης έντεκα μήνες και δεκατέσσερις ημέρες παρακολουθούμενος τακτικά από εξειδικευμένους ιατρούς¹⁷³. Επίσης, ο προσφεύγων κρατήθηκε σε κελί εμβαδού οκτώ τετραγωνικών μέτρων, το οποίο διέθετε τηλεόραση, είχε, δε, πρόσβαση σε εφημερίδες· δεν είχε απολύτως καμία επικοινωνία με άλλους τροφίμους της φυλακής, αλλήλ είχε τακτικές επαφές με το προσωπικό της φυλακής για πολλούς λόγους –για να παραλάβει το φαγητό, να πάει στο γυμναστήριο, να δανειστεί βιβλία από τη βιβλιοθήκη ή να ψωνίσει από το κυλικείο. Επίσης, παρακολουθούσε μαθήματα αγγλικών και γαλλικών από δάσκαλο της φυλακής και δεχόταν επισκέψεις από τον ιερέα του καταστήματος και σε εβδομαδιαία βάση από τον συνήγορό του. Τέλος, κατά την περίοδο της απομόνωσης ήρθε σε επαφή με τον κοινωνικό λειτουργό δώδεκα φορές, με τον φυσιοθεραπευτή τριάντα δύο φορές, είκοσι επτά φορές με ιατρό και σαράντα τρεις φορές με νοσοκόμα. Δεχόταν, ακόμη, υπό επιτήρηση, επισκέψεις από φιλικά και οικογενειακά πρόσωπα.

Η απομόνωση των κρατούμενων, πιο ειδικά, μπορεί να σχετίζεται με την επικινδυνότητα τους δυνάμει υποκείμενης ψυχικής διαταραχής¹⁷⁴. Την μεταχείριση επικίνδυνων κρατούμενων που εμφανίζουν ψυχικές διαταραχές και δύναται να προχωρήσουν σε κάποια μορφή αυτοπροσβολής, ρυθμίζει και το άρθρο 65 παρ.3 ΣωφρΚ, το οποίο ορίζει: «Τα μέτρα προφυλακτικής μόνωσης ή κατευνασμού που ενδείκνυνται στις περιπτώσεις απόπειρας αυτοκτονίας, κατάποσης αντικειμένων επικίνδυνων για την υγεία, μεταδοτικών νόσων, ψυχογενών αντι-

172. Βλ. περιγραφή της απόφασης σε: Ιωάννη Σαρμά (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Πλογ 2 (2004), σελ. 923-926. Εν προκειμένω νομολογήθηκε ότι η απομόνωση του αιτούντα, ακόμη και χωρίς φυσική ή ηλεκτρονική επικοινωνία με άλλα πρόσωπα πλην των οικείων του για μία ώρα το μήνα και χωρίς δυνατότητα να δέχεται οτιδήποτε πλην ελαχίστων αντικειμένων, δικαιολογείται εκ των πράξεων που έχει τελήσει.

173. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι μειοψηφίσαντες σ' αυτήν την απόφαση δικαστές Ροζάκνς, Λουκαϊδνς και Tulkens υποστήριξαν ότι «a distinction needs to be made between, on the one hand, social isolation, or a special regime imposed after a conviction by the court and, on the other hand, pretrial detention in solitary confinement, as in the present case», E.H.R.R. 43 (2006): 325-361 (359).

174. Η κύρια ψυχική διαταραχή είναι η σχιζοφρένεια. Βλ. σχετικά Sheilag Hodgins and Gilles Côté (1991), *The mental health of penitentiary inmates in isolation*, CJC 1991, σελ. 175-182 (179).

δράσεων από την κράτηση, ψυχικής πάθησης ή άλλης διατάραξης των ψυχικών λειτουργιών, λαμβάνονται κατά τη διαδικασία της προηγούμενης παραγράφου ύστερα από γνωμάτευση ιατρού. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, τα προαναφερόμενα μέτρα δεν αποτελούν τιμωρία». Ο προφυλακτικός εγκλεισμός λαμβάνει χώρα στα ειδικά κελιά του άρθρου 21 παρ.3 ΣωφρΚ –στο οποίο παραπέμπει και το άρθρο 65 παρ.2 ΣωφρΚ– δηλαδή αυτά που προορίζονται για τον πειθαρχικό περιορισμό που προβλέπει το άρθρο 69 ΣωφρΚ¹⁷⁵. Τα κελιά αυτά δεν διαφέρουν κτηριολογικά από τα υπόλοιπα κελιά και βρίσκονται σε ειδικό χώρο του καταστήματος, ώστε να μην παρεμποδίζεται η εύρυθμη λειτουργία του.

Σχετικές με την προστασία διατάξεις εμπεριέχουν και οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες (: Σύσταση R (2006) 2). Οι Κανόνες 51.1. έως 51.5. προβλέπουν αφενός ότι τα ατομικά μέτρα ασφαλείας που επιβάλλονται θα είναι τα ελάχιστα αναγκαία για την επίτευξη της ασφαλούς φύλαξής τους και αφετέρου θα πρέπει να αξιολογούνται οι κρατούμενοι, εντός του συντομότερου χρονικού διαστήματος μετά την εισαγωγή τους στο κατάστημα, ώστε να προσδιορίζεται ο βαθμός της επικινδυνότητάς τους σε σχέση με τις πιθανότητες απόδρασης. Η επικινδυνότητά τους θα πρέπει να εκτιμάται σε σχέση, επίσης, και με την προστασία των συγκαταουμένων τους και του προσωπικού της φυλακής αλληλά και των επισκεπτών, όπως προβλέπουν οι Κανόνες 52.1. έως 52.5 της ως άνω Σύστασης.

Αντίστροφα, η επικινδυνότητα των κρατουμένων έναντι συγκαταουμένων τους και του σωφρονιστικού προσωπικού ρυθμίζεται από το άρθρο 65 παρ.2 εδάφιο γ' και δ' ΣωφρΚ, το οποίο κάνει λόγο για μέτρα που λαμβάνονται από το Συμβούλιο της Φυλακής σε έκτακτες περιπτώσεις, όταν βίαιες ενέργειες κρατουμένων θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, την υγεία ή την ελευθερία του προσωπικού ή συγκαταουμένου τους. Η λήψη των πρόσφορων μέτρων τάξης και η ένταση της χρήσης τους προσδιορίζονται από τις ειδικές, κατά περίπτωση, περιστάσεις. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, απαγορεύονται οι ομαδικές πειθαρχικές ποινές και η κράτηση σε σκοτεινά κελιά (: άρθρο 66 παρ.3 ΣωφρΚ).

Αντίθετα, όπως έκρινε το ΕΔΔΑ στην σκέψη 120 της απόφασης *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 δεν δικαιολογείται η επιβολή απομόνωσης ως καταχρηστικού πειθαρχικού μέτρου σε συνδυασμό με ξύρισμα της κεφαλής, επειδή ο προσφεύγων προσπάθησε να δώσει στο δικηγόρο του ένα χειρόγραφο κείμενο έντονης κριτικής στο σωφρονιστικό σύστημα, το οποίο και κατέσχεσαν οι αρχές της φυλακής¹⁷⁶. Ως αντίθετη στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ αξιολογήθηκε και η δεκαπενθήμερη απομόνωση του προσφεύγοντα, κατά τη διάρκεια της οποίας οι ενέργειες των αρχών θα μπορούσαν να έχουν προκαλέσει αισθήματα φόβου, άγχους

175. Βέβαια, σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 69 ΣωφρΚ, σε υπερήλικες, γυναίκες, ασθενείς και εφήβους η ποινή της παραγράφου 1α του άρθρου 69 (: περιορισμός σε κελί κράτησης κατά την έννοια του άρθρου 21 παρ.3 ΣωφρΚ από μία έως δέκα ημέρες με καθημερινή επίσκεψη ιατρού) επιβάλλεται μόνον εφόσον συντρέχουν ειδικές περιστάσεις και ύστερα από ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του αρμόδιου οργάνου. Εφόσον δεν συντρέχουν τέτοιες περιστάσεις επιβάλλονται οι ποινές των εδαφίων β' και γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 69, δηλαδή η μεταγωγή σε άλλο κατάστημα και βαθμοί ποινής από 1 έως 30.

176. Συνοπτικά παρουσιάζεται η απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Μιχάλη Βάγιας (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Επισκόπηση νομολογίας Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2003, ΕΕΕυρΔ 4 (2005): 871-889 (888).

και κατωτερότητας, ικανών να προκαλέσουν την ταπείνωση και τον εξευτελισμό του και να κάμψουν την φυσική και ηθική του αντίσταση (: *Hulki Güneş κατά Τουρκίας* της 19-6-2003)¹⁷⁷.

Αλλήλασε, όπως προβλέπει το άρθρο 66 παρ.2 ΣωφρΚ, απαγορεύεται η θέσπιση και επιβολή πειθαρχικών ποινών που: α) αποτελούν βασανιστήρια ή συνεπάγονται σωματική κάκωση, βλάβη υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας· β) συνιστούν στέρση οποιασδήποτε θεμελιώδους δικαιώματος του κρατουμένου (ιδίως όσων προβλέπονται στα άρθρα 4 έως 6 ΣωφρΚ)· γ) προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια· ή δ) μπορούν να οδηγήσουν σε διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών¹⁷⁸. Έχει, εξάλλου, διαπιστωθεί ότι ο εγκλεισμός σε αυστηρά περιορισμένο περιβάλλον, όπως οι χώροι απομόνωσης, σχετίζεται με την εμφάνιση συμπτωμάτων αυξημένου ψυχολογικού στρες, τρεις κύριες μορφές των οποίων είναι οι εμμονές, η διαπροσωπική ευαισθησία και εχθρικότητα¹⁷⁹.

3. Η σύζευξη ζωής και θανάτου στον φυλακτικό χώρο

(α). Η θανατική ποινή στην ΕΣΔΑ

Η επιβολή της θανατικής ποινής, καταρχήν, δεν παραβιάζει το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, διότι επιτρέπεται ρητά από το άρθρο 2 παρ.1 της Σύμβασης. Στην σκέψη 333 της απόφασης *Chamaïen και λοιποί κατά Γεωργίας και Ρωσίας* της 12-4-2005 το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απαγορεύει την θανατική ποινή, διότι αυτό θα ακύρωνε ουσιαστικά την διατύπωση του άρθρου 2 παρ.1 ΕΣΔΑ. Ωστόσο, μετά την θέση σε ισχύ του Έκτου και του Δέκατου Τρίτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ στις 28-4-1983 και στις 3-5-2002 αντίστοιχα, τα οποία θέσπισαν την κατάργηση της ποινής του θανάτου –όπως κυρώθηκαν με τους ν.2610/1998 και 3289/2004 από την χώρα μας¹⁸⁰– η επιβολή της θανατικής ποινής δεν απαγορεύεται μόνο για τα συμβαλλόμενα κράτη που δεν έχουν κυρώσει τα δύο αυτά πρωτόκολλα. Ως εκ τούτου, προκειμένου να εκτιμήσει αν η ποινή ή η μεταχείριση

177. E.H.R.R. 43 (2006): 263-286 (264, πλγαίρ. Η 8). Η Επιτροπή είχε εκτιμήσει, σε παλαιότερες αποφάσεις της, ότι η προσφυγή του προσφεύγοντα, ο οποίος παραπονούνταν για την κράτησή του σε κελί απομόνωσης, για δώδεκα εβδομάδες, κατά τη διάρκεια των οποίων έλαβαν χώρα επαναλαμβανόμενες βιαιότητες του προσωπικού εναντίον του, ύστερα από επεισόδιο ανταρσίας, κρίθηκε παραδεκτή ως προς την παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Reed κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-12-1979, dec.). Την ίδια άποψη διατύπωσε η ΕΕΔΑ και στην απόφαση *Hilton κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 5-3-1976 (dec.), όπου ο αιτών διαμαρτυρήθηκε ότι κατά την κράτησή του σε κελί απομόνωσης βίωσε άσχημη μεταχείριση από το σωφρονιστικό προσωπικό (: βιαιότητες, παρενόχληση, θυματοποίηση, φυλετική διάκριση κ.λπ.).

178. Υπό την ισχύ του ΚωδΜετΚ είχε εκδοθεί η ΓνμδΕισΠρωτΠατρ5/1992, η οποία όριζε ότι η πειθαρχική ποινή σε βάρος κρατουμένου που συνίσταται σε περιορισμό σε ειδικό κελί (: άρθρο 88 παρ.1 στοιχ. στ' ν.1851/1989) δεν περιλαμβάνει και την αποστέρηση της επικοινωνίας με δικηγόρο. Μάλιστα, ο ιατρός οφείλει να επισκέπτεται καθημερινά τους ευρισκόμενους σε περιορισμό για να διαπιστώσει την κατάσταση της σωματικής και της ψυχικής τους υγείας. Αναλυτικά σε: Υπερ 1994, σελ. 379-381.

179. Επίσης, όπως έχει παρατηρηθεί, η θέση σε πειθαρχική απομόνωση συνδέεται με εντονότερα αισθήματα σκέψεις περί προσωπικής ανεπάρκειας, κατωτερότητας, απόσυρσης και απομόνωσης σε σχέση με τα αισθήματα του γενικού πληθυσμού, Holly Miller and Glenn Young (1997), *Prison segregation: administrative detention remedy or mental health problem?*, CBMH 7, σελ. 85-94 (89, 91).

180. Θα πρέπει να τονισθεί ότι η Ελλάδα προχώρησε στην κατάργηση της θανατικής ποινής σε προγενέστερο της κύρωσης των δύο αυτών πρωτοκόλλων χρόνο και συγκεκριμένα το 1994, με το άρθρο 1 παρ.12β' του ν.2207, το οποίο κατήργησε το άρθρο 50 ΠΚ που προέβλεπε την θανατική ποινή.

ενός κρατουμένου υπερβαίνει τα όρια της ανεκτής οδύνης που προϋποθέτει η διάταξη του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του και τη γενική θέση των συμβαλλομένων κρατών ως προς την ποινή του θανάτου¹⁸¹.

Εντούτοις, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 τέμνεται με το ζήτημα της θανατικής ποινής στο μέτρο που η επιβολή και η αναμονή εκτέλεσής της δύνανται να εγείρουν ζητήματα στο πλαίσιο του άρθρου 3 της Σύμβασης. Έτσι, στην σκέψη 169 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005¹⁸², το Δικαστήριο έκρινε ότι η επιβολή θανατικής ποινής, μετά από μια διαδικασία που δεν πληροί τους όρους της δίκαιης δίκης, προξενεί στον καταδικασθέντα σημαντική αγωνία για το μέλλον του, ιδίως υπό περιστάσεις, όπου η εκτέλεση της θανατικής ποινής είναι ρεαλιστικά πιθανή, με αποτέλεσμα να συνιστά απάνθρωπη μεταχείριση.

Επίσης, η πολύχρονη κράτηση, εν αναμονή εκτέλεσης της θανατικής ποινής, η οποία επιβλήθηκε κατά παράβαση της αρχής της νομιμότητας, σε συνδυασμό με τις συνθήκες κράτησης, κρίθηκε ότι συνιστούσε βασανιστήριο¹⁸³ στις σκέψεις 434-442 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* της 8-7-2004. Ηπιότερη, όμως, υπήρξε η θέση του ΕΔΔΑ στην προγενέστερη –πριν από τη θέση σε ισχύ του Δέκατου Τρίτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ «σχετικά με την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις»– απόφαση *Saering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989, στην οποία έκρινε ότι η αναμονή εκτέλεσης της θανατικής ποινής καθίσταται ψυχικά επώδυνη για τον κρατούμενο, οπότε η επίταση του πόνου, της αγωνίας και του εξευτελισμού του μπορεί να συνιστά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση σε βάρος του¹⁸⁴. Η υπόθεση αυτή αφορούσε την έκδοση¹⁸⁵ από το Ηνωμένο Βασίλειο προς τις ΗΠΑ του προσφεύγοντα Γερμανού υπηκόου,

181. Βλ. και Karen Reid (2008), *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights*, 4th edition, London: Sweet & Maxwell, σελ. 207.

182. Συνοπτικά η παρουσίαση της απόφασης από Σαρμά (2005): 2224.

183. Βλ. Pieter van Dijk-Gried van Hoof-Arjen van Rijn-leo Zwaak, eds. (2006), *Theory and Practice of European Convention on Human Rights*, fourth edition, Intersentia: Antwerpen-Oxford, σελ. 420-421.

184. Περισσότερα σε: Νικόηλο Βαθικό (1990), *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ΕΕΕυρΔ 1 (1990): 3-21 (19)- και Vincent Berger (2001), *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, 8e edition, Sirey Éditions: Paris, σελ. 24.

185. Πρόσθετο ενδιαφέρον εμφανίζει η απόφαση αυτή για τον λόγο ότι έμμεσα ελέγχεται το εάν και κατά πόσον στο εκζητούν κράτος, που εν προκειμένω δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση, διασφαλίζεται μεταχείριση του εκζητούμενου, η οποία συνάδει με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτή προσδιορίζεται από την ΕΣΔΑ. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι παραβιάζει το εκζητούμενο κράτος (: εδώ το Ηνωμένο Βασίλειο) την ΕΣΔΑ, λόγω ακριβώς των συνεπειών που θα παρήγαγε η έκδοση στο εκζητούν (και μη δεσμευόμενο από την ΕΣΔΑ) κράτος, ήτοι τις ΗΠΑ. Από την άποψη αυτή, ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι η παρεχόμενη από την ΕΣΔΑ προστασία καλύπτει έμμεσα και τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που επαπειλούνται στο κράτος, το οποίο υποβάλλει την αίτηση εκδόσεως: τη σχετική ευθύνη φέρει το εκζητούμενο κράτος που έχει κυρώσει την ΕΣΔΑ. Βλ. Ευάγγελο Βασιλακάκη (2004), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και έκδοση*, ΠοινΔικ 7 (2): 202-209 (206). Βλ. επίσης αναλυτική παρουσίαση της απόφασης από Χρήστο Γιακουμόπουλο (1991), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1989*, ΕΕΕυρΔ 3 (1991): 810-831 (819-826)· και Χαράλαμπος Παμπούκη (1996), *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο και ΕΣΔΑ*, ΕλλΔνη 1996, σελ. 995.

ο οποίος αντιμετώπιζε κατηγορίες ανθρωποκτονίας από πρόθεση και κινδύνευε να καταδικασθεί σε θάνατο και να υποβληθεί στο λεγόμενο «σύνδρομο του διαδρόμου του θανάτου»¹⁸⁶ (: «the death row phenomenon»). Στις σκέψεις 88-91 της απόφασης, ειδικότερα, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η έκδοση από ένα συμβαλλόμενο κράτος ενός κρατουμένου σε άλλο κράτος, εν γνώσει της βασιμότητας του κινδύνου να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία, θα συνιστούσε περιφρόνηση της κοινής κληρονομιάς, των πολιτικών παραδόσεων, των ιδεωδών, της ελευθερίας και του κράτους δικαίου, που γίνονται σεβαστές στο προοίμιο της ΕΣΔΑ.

Πιο αναλυτικά, στην υπόθεση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ο προσφεύγων, ενώ εξέτιε ποινή φυλάκισης στην Αγγλία για απάτη σχετικά με επιταγές, οι δικωτικές αρχές των ΗΠΑ ζήτησαν την έκδοσή του, προκειμένου να δικασθεί στην Πολιτεία της Βιρτζίνια για το φόνο των γονέων της φίλης του. Ο προσφεύγων και η φίλη του είχαν θανατώσει τους γονείς της, ηλικίας 72 και 53 ετών, καταφέροντάς τους πολλαπλά χτυπήματα με μαχαίρι στο λαιμό και στο στήθος. Στη συνέχεια είχαν εξαφανισθεί και καταζητούνταν. Ο προσφεύγων ανακρίθηκε από τις αμερικανικές δικωτικές αρχές στην Αγγλία και ομολόγησε την ανθρωποκτονία. Καθώς Γερμανός υπήκοος, την έκδοσή του ζήτησε και η Γερμανία για τα ίδια αδικήματα, όπου η ποινή του θανάτου είχε καταργηθεί. Αντίθετα, στις ΗΠΑ κινδύνευε να καταδικασθεί σε θάνατο, καθώς ο αρμόδιος εισαγγελέας της κομητείας του Bedford της Βιρτζίνια δήλωσε ότι σκόπευε ο ίδιος να ζητήσει από το δικαστήριο την καταδίκη του προσφεύγοντα σε θάνατο (: *a contrario E. M. Kirkwood κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-3-1984, dec.)¹⁸⁷.

Όπως έχει, ήδη πει, διευκρινισθεί, οι ισχυρισμοί περί πιθανής κακομεταχείρισης και περιαγωγής του εκζητούμενου στο εκζητούν κράτος υπό καθεστώς βασανιστηρίων ή απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή/και ποινής κρίθηκε είναι απαραίτητο να συνοδεύονται από πρόσφορες αποδείξεις, όπως π.χ. πληροφορίες από κυβερνητικούς ή μη οργανισμούς, σύμφωνα και με τις σκέψεις 120-121 της απόφασης *Ismoilov και λοιποί κατά Ρωσίας* της 24-4-2008 που αφορούσε την έκδοση των προσφευγόντων στο Ουζμπεκιστάν κατά παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: σχετική και η *Salah Sheekh κατά Ολλανδίας* της 11-1-2007 § 136).

186. Ως περίπου ταυτόσημης σημασίας αξιολογείται και η απόφαση της Επιτροπής του ΔΣΑΠΔ *Kindler v. Canada* της 11-11-1993, η οποία παρουσιάζεται σε: Rosalyn Higgins (2000), *Extradition, the right to life, and the prohibition against cruel and inhuman punishment and treatment: Similarities and differences under the ECHR and the ICCPR*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 605-615 (609-610).

187. Στην προκείμενη περίπτωση, η προσφυγή του προσφεύγοντα, ο οποίος συνελήφθη στο Λονδίνο ως ύποπτος ανθρωποκτονίας που τελήστηκε στο Σαν Φρανσίσκο, κηρύχθηκε προδήλως αβάσιμη. Διότι, αν και ο προσφεύγων αμφισβήτησε τις αρχές του εκζητούντος κράτους, που έδωσαν την διαβεβαίωσή τους ότι η Εισαγγελία δεν θα ζητήσει την επιβολή της θανατικής ποινής, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η νομοθεσία της Πολιτείας της Καλιφόρνια παρείχε επαρκή προστασία κατά των παραβιάσεων του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Βλ. συνοπτικά την απόφαση σε: Love Kellberg (1991), *The Case-Law of the European Commission of Human Rights on Art. 3 of the ECHR*, in: Antonio Cassese (ed.), *The International Fights Against Torture*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, σελ. 97-120 (117-118). Πολύ σημαντικές και οι θέσεις που διατυπώνονται περί της δικαστικής συνδρομής στην προκείμενη περίπτωση από τον Γιώργο Τριανταφύλλου (2009), *Διεθνής δικαστική συνδρομή στην ποινική απόδειξη - Οι Γενικές Αρχές*, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία - Π.Ν. Σάκκουλα, σελ. 171-173.

Επίσης, ο προσφεύγων κατέθεσε στο δικαστήριο που αποφάσισε υπέρ της έκδοσης γνωμάτευση ψυχιάτρου, που έκρινε ότι ο αιτών, κατά τον χρόνο τέλεσης του εγκλήματος, είχε μειωμένη ικανότητα καταλογισμού. Ο προσφεύγων έκανε χρήση του άρθρου 36 του Κανονισμού Λειτουργίας της ΕΕΔΑ, ζητώντας την αναστολή εκτέλεσης της απόφασης του Υπουργού Εσωτερικών υπέρ της έκδοσής του μέχρι να αποφανθεί η ΕΕΔΑ, αίτημα του έγινε δεκτό. Ισχυρίστηκε, επίσης, ότι θα διερχόταν τη δοκιμασία «του συνδρόμου του διαδρόμου του θανάτου», αν εκδιδόταν στις ΗΠΑ¹⁸⁸.

Οι καταδικασθέντες σε θάνατο στην πολιτεία της Βιρτζίνια κρατούνται στην ειδική φυλακή Mecklenburg. Κρατούνται χωριστά σε κελιά διαστάσεων 3 x 2,2 μ. Το πρόγραμμα αναψυχής των κρατούμενων προβλέπει 6 έως 7,5 ώρες αναψυχής ημερησίως. Οι κρατούμενοι φορούν χειροπέδες και ειδικούς σιδερένιους δεσμούς στον κορμό. Συναντιούνται σε έναν κοινό χώρο που επιβλέπεται από τους δεσμοφύλακες σε απόσταση. Οι δεσμοφύλακες δεν έχουν δικαίωμα να επεμβαίνουν στο χώρο των κρατούμενων παρά μόνο μετά από ειδική άδεια του διευθυντή της φυλακής. Ο προσφεύγων προσκόμισε ενώπιον του ΕΔΔΑ πολλές έγγραφες μαρτυρίες που περιέγραψαν με λεπτομέρειες την ψυχική κατάσταση, την αγωνία των κρατούμενων και τις σωματικές βιαιότητες που λάμβαναν χώρα στη φυλακή αυτή. Εκταμμένοι έλεγχοι ασφαλείας λαμβάνουν χώρα τακτικά. Στη διάρκεια των τακτικών ελέγχων αυτών οι κρατούμενοι είναι υποχρεωμένοι να διαμένουν στο κελί τους. Η έξοδος από το κελί απαιτεί ειδική άδεια. Οι έλεγχοι διαρκούν περίπου μια βδομάδα.

Το ΕΔΔΑ, εν τέλει, έκρινε ότι η μεταχείριση του προσφεύγοντα θα ήταν εξαιρετικά οδυνηρή, καθ' υπέρβαση των ορίων που επιβάρησε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, παρά το γεγονός ότι η ψυχική ένταση και η αυστηρότητα των συνθηκών κράτησης για ένα καταδικασθέντα σε θάνατο είναι αναπόφευκτες, συνεκτιμώντας: α) τον μέσο όρο κράτησης στις φυλακές Mecklenburg, που ήταν έξι έως οκτώ χρόνια, λαμβανομένης υπόψη και της δυνατότητας άσκησης ενδίκων μέσων προς αποτροπή εκτέλεσης της ποινής του θανάτου· β) την αυστηρότητα των συνθηκών κράτησης στην φυλακή του Mecklenburg ενόψει της ανάγκης να τηρηθεί η πειθαρχία των καταδίκων σε θάνατο, που καθίστανται εξαιρετικά σκληρές, αν παραταθεί η διάρκεια των μέτρων για μεγάλα χρονικά διαστήματα· γ) τη δυνατότητα του Ηνωμένου Βασιλείου να εκδώσει τον προσφεύγοντα στη Γερμανία· και δ) ότι κατά την τέλεση της πράξης ο προσφεύγων ήταν 18 χρόνων και ψυχικά ασταθής.

188. Το «σύνδρομο του διαδρόμου του θανάτου» είναι πιθανό να οδηγήσει σε έκρηξη βίαιης συμπεριφοράς των θανατοποινιτών, διότι εν τέλει βρίσκονται στον τερματικό σταθμό της ζωής τους. Σε έρευνα που έλαβε χώρα σε 39 καταδίκους (: 36 άνδρες και 3 γυναίκες), στους οποίους είχε μετατραπεί η αρχικά επιβληθείσα θανατική ποινή σε ισόβια κάθειρξη στο διάστημα των ετών 1972-1999, στην Πολιτεία της Ιντιάνα των ΗΠΑ (: Indiana Department of Correction-IDOC), καταγράφηκε ότι κατά τη διάρκεια της κράτησής τους επί ποινή θανάτου είχαν βεβαρημένο μητρώο πειθαρχικών παραπτώματων. Μεταξύ αυτών συχνότερα λάμβαναν χώρα επιθέσεις, συμπλοκές, και προσπάθειες απόδρασης, ακόμη και μετά απαγωγής ομήρου. Το 64% του δείγματος ήταν Καυκασιοί, το 33% Αφροαμερικανοί και το 3% Ισπανόφωνοι. Μόνο ένας ανήκε σε συμμορία των φυλακών. Μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 28 έτη (: 16-50 ετών), ενώ ο χρόνος κράτησης επί ποινή θανάτου κατά μέσο όρο αντιστοιχούσε σε 80,5 μήνες (: 6-186 μήνες). Οι επιθέσεις, στις οποίες ενεπλάκησαν οι ερωτηθέντες, επέφεραν επικίνδυνες ή σοβαρές σωματικές βλάβες κατά σωφρονιστικών υπαλλήλων και συγκρατούμενων τους, συμπεριλαμβανομένης και μίας περίπτωσης ανθρωποκτονίας, Thomas Reidy-Mark Cunningham-Jon Sorensen (2001), *From Death to Life: Prison Behavior of Former Death Row Inmates in Indiana*, CJB 28 (1): 62-82 (68-69).

Για τις συνθήκες κράτησής τους ενόσω ανέμεναν την εκτέλεση σε βάρος της θανατικής ποινής, που τους είχε επιβληθεί κατά τα έτη 1995 και 1996, παραπονέθηκαν κρατούμενοι σε Ουκρανικές φυλακές στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Poltoratskiy, Kuznetsov, Khokhlich, Nazarenko, Dankevich, Aliiev κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 (: σκέψεις 146-149, 126-129, 179-182, 142-145, 142-145 και 149-152 αντίστοιχα). Το 1997 η Ουκρανία προχώρησε στην κατάργηση της θανατικής ποινής και με το νόμο 1483-III της 22-2-2000 οι ήδη επιβληθείσες θανατικές ποινές μετατράπηκαν σε ισόβια κάθειρξη. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα παράπονα για κακομεταχείριση και ξυλοδαρμό του πρώτου προσφεύγοντα δεν έτυχαν σοβαρής έρευνας από τις αρμόδιες εθνικές αρχές και, συνεπώς, επήλθε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ ως προς το δικαίωμά του σε μια δίκαιη δίκη. Επίσης, η επί εικοσιτετραώρου βάσεως κράτηση εντός του κελιού τους, στο οποίο δεν διερχόταν φυσικό φως, χωρίς δυνατότητα άσκησης και με ελάχιστη ή μηδαμινή ανθρώπινη επικοινωνία συνιστούσαν εξευτελιστική μεταχείριση των προσφευγόντων, κατά παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Σημείωσε, επίσης, το ΕΔΔΑ ότι οι φτωχές συνθήκες κράτησης αναδεικνύουν ένα δομικό-συστημικό πρόβλημα του συμβαλλόμενου κράτους, που δεν δικαιολογείται από την οικονομική του δυστοκία να διαθέσει τους αναγκαίους πόρους για την αναμόρφωση του σωφρονιστικού του συστήματος.

(β). Το δικαίωμα στη ζωή

Το δικαίωμα στη ζωή προστατεύεται από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ, το οποίο διαιρείται σε δύο παραγράφους. Στην πρώτη παράγραφο εξαγγέλλεται η αρχή της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή και στην δεύτερη οριοθετούνται περιοριστικά τρεις περιπτώσεις στέρσης της ζωής. Στο άρθρο 2 της Σύμβασης εμπεριέχονται τρεις κανόνες: α) η αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης ζωής υπό την γραμματική διατύπωση ότι «Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζώνη προστατεύεται υπό του νόμου» (: παράγραφος 1 εδάφιο α')· β) η εξαίρεση της θανατικής ποινής, καθώς προβλέπεται ότι «Εις ουδένα δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδόμενης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου διά της ποινής ταύτης» (: παράγραφος 1 εδάφιο β')· γ) η πρόβλεψη περί στέρσης της ζωής συνεπεία χρήσης βίας σε κατάσταση απολήτους αναγκαία και δη «γα) διά την υπεράσπισιν οιοσδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας, γβ) διά την πραγματοποιήσιν νομίμου συλληψέως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου και γγ) διά την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας» (: παράγραφος 2). Το δικαίωμα στη ζωή έχει δύο όψεις ουσιαστικής φύσεως, μία αρνητική και μία θετική¹⁸⁹. Η θετική όψη ταυτίζεται με τη θετική υποχρέωση του κράτους

189. Στην παράγραφο 39 της απόφασης *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2002 το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 2 ΕΣΔΑ δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής στην περίπτωση της ετοιμοθάνατης λόγω εκφυλιστικής νόσου ασθενούς που επιθυμεί να θανατωθεί από το σύζυγό της για να απαλλαγεί από το βάσανο της επιβιώσής της. Προφανέστατα και η αίτηση του συζύγου της προς τη διοικητική αρχή για χορήγηση βεβαίωσης, ότι αν θανατώσει λόγω των ανωτέρων προβλημάτων τη σύζυγό του δεν θα διωχθεί, απορρίφθηκε. Κατά το Δικαστήριο, το άρθρο 2 εφαρμόζεται για την προστασία της ανθρώπινης ζωής από θανατηφόρες ενέργειες κρατικών αρχών. Δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως περιλαμβάνον και το αρνητικό δικαίωμα στη ζωή, την ευθανασία. Το δικαίωμα στη ζωή δεν ισοδυναμεί με την ελευθερία να ζει κανείς, όπως είναι η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, όπου αναγνωρίζεται και η πρακτική της όψης.

μέλους, που πηγάζει από το άρθρο 1 ΕΣΔΑ, να λαμβάνει προστατευτικά μέτρα υπέρ της ανθρώπινης ζωής στις περιπτώσεις που απειλείται. Επίσης, με βάση το άρθρο 2 ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στη ζωή τα κράτη έχουν την υποχρέωση να μεριμνούν ώστε τα νοσοκομεία ή άλλοι χώροι υποδοχής ασθενών (: κλινικές, ιατρικά κέντρα κ.λπ.) να έχουν θεσπίσει κανόνες και ρυθμίσεις για την προστασία της ζωής των ασθενών και να εγγυώνται ότι ένας θάνατος που επήλθε σε νοσοκομείο ή άλλον χώρο υποδοχής ασθενών σε περίπτωση υπονοιών θα διερευνηθεί δικαστικά και ότι θα εξακριβωθεί η ενδεχόμενη ευθύνη του θεράποντος ιατρού ή του νοσηλευτικού προσωπικού (: *Calvelli and Ciglio κατά Ιταλίας* της 7-1-2002 § 49, *Vo κατά Γαλλίας* της 8-7-2004 § 89, *Dodov κατά Βουλγαρίας* της 17-1-2008 § 81 και *Silih κατά Σλοβενίας* της 9-4-2009 § 211)¹⁹⁰.

Δεδομένου ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 2 ΕΣΔΑ –όπως και το άρθρο 3 της Σύμβασης– αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που συγκροτούν το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθίσταται αναγκαίο να εφαρμόζονται κατά τρόπο που οι εγγυήσεις τους μπορούν να καταστούν πρακτικές και αποτελεσματικές (: *McCann και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 146-150)¹⁹¹. Εξ αυτού του λόγου, η πρώτη πρόταση του άρθρου 2 παρ.1 ΕΣΔΑ επιβάλλει μία θετική υποχρέωση στα συμβαλλόμενα Κράτη να προστατεύουν τη ζωή των ατόμων που βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία τους (: *L. C. B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-6-1998 § 36). Τα όρια και το περιεχόμενο της θετικής υποχρέωσης του κρατικού μηχανισμού σκιαγράφησε το ΕΔΔΑ στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-10-1998. Στις σκέψεις 115 και 116 διευκρίνισε ότι, ενόψει (i) των δυσχερειών αστυνόμευσης των σύγχρονων κοινωνιών, (ii) του απρόβλεπτου χαρακτήρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς και (iii) των επιχειρησιακών επιλογών που πρέπει να γίνονται αναφορικά με τις προτεραιότητες και τους διαθέσιμους πόρους των συμβαλλόμενων κρατών, η εμπέδωση της θετικής υποχρέωσης πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να μην επιβάλλεται αβάσταχτο ή δυσανάλογο βάρος στις αρχές. Η έγερση θετικής υποχρέωσης για την λήψη επιχειρησιακών μέτρων προϋποθέτει ότι οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη ενός πραγματικού και άμεσου κινδύνου κατά της ζωής συγκεκριμένου ατόμου, που προέκυπτε από τις εγκληματικές ενέργειες τρίτου, και ότι παρέλειψαν να λάβουν μέτρα, εντός του πλαισίου των δραστηριοτήτων τους, τα οποία εύλογα αναμενόταν ότι θα απέτρεπαν τον κίνδυνο. Συνεπώς, δεν αρκεί η απειλή ενός οποιουδήποτε αφηρημένου κινδύνου. Για να έχει πρακτικό αποτέλεσμα το άρθρο 2 ΕΣΔΑ απαιτείται η λήψη προληπτικών μέτρων για την προστασία της ζωής από γνωστούς και αποτρέψιμους κινδύνους.

Η αρνητική όψη του δικαιώματος στη ζωή περιορίζεται στην υποχρέωση αποχής των συμβαλλόμενων Κρατών από πράξεις που μπορεί να προκαλέσουν το θάνατο. Η δημόσια εξουσία, εντούτοις, νομιμοποιείται να βάλει κατά της ανθρώπινης ζωής, στις περιπτώσεις ιδιωτικής βίας ή εξεγέρσεων, έστω και έχει ως αποτέλεσμα την στέρση της, υπό την προϋπόθεση ότι κινείται στα όρια που διαγράφει η αρχή της αναλογικότητας. Αν και φαινομενικά οι περιπτώσεις στέρσης της ζωής, όπως περιγράφονται εξαντλητικά στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 2 της Σύμβασης, παραπέμπουν στην τυπολογία της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως,

190. Βλ. σχετικά Χρήστο Σατλάνη (2010), Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών αρχών για τη διασφάλιση και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΝοB 58 (7): 1634-1666 (1649).

191. Nick Taylor (2004), Prison Death: Requirement to Investigate; European Convention on Human Rights, Article 2, JCL 68 (2): 204-210 (206).

γίνεται δεκτό ότι η θανάτωση ατόμου μετά από χρήση κρατικής βίας συνιστά ένα αποτέλεσμα που δεν στηρίζεται στην πρόθεση των κρατικών λειτουργιών (: *Oğur κατά Τουρκίας* της 20-5-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 78). Ακόμη και αν η πρόκληση του θανάτου, είτε ως επιθετική πράξη είτε ως πράξη καταστολής, οφείλεται σε αμέλεια των κρατικών οργάνων, πρέπει να αποδεικνύεται ότι η βία ήταν απολύτως αναγκαία –κατά την διατύπωση του άρθρου 2 παρ.2 ΕΣΔΑ «βίας (...) απολύτως αναγκαίας»– για την επίτευξη ενός εκ των σκοπών που μνημονεύονται στις περιπτώσεις α', β' και γ' του άρθρου αυτού. Η ένταση της αναγκαιότητας εν προκειμένω διαφοροποιείται καταδήλως από την αναγκαιότητα της επέμβασης που περιγράφεται στα άρθρα 8 έως και 11 ΕΣΔΑ, όπου γίνεται λόγος περί απλής αναγκαίου μέτρου εντός της δημοκρατικής κοινωνίας (: *McCann και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995, Ευρείας Σύνθεσης, § 149)¹⁹².

(γ). Θάνατος κρατουμένου

Η βασική δικονομική συνέπεια του θανάτου των κρατουμένων είναι η παύση της εκτέλεσης της ποινής που επιβλήθηκε, σύμφωνα με το άρθρο 567 ΚΠΔ. Αν ο θάνατος λάβει χώρα πριν από το αμετάκλητο της απόφασης επί της ποινής, τότε επέρχεται παύση της ποινικής δίωξης είτε με βούλευμα (: άρθρο 309 παρ.1 στοιχ. β' ΚΠΔ) είτε με δικαστική απόφαση (: άρθρο 370 στοιχ. β' ΚΠΔ). Αν, όμως, ο θάνατος επέλθει μετά το αμετάκλητο της απόφασης, αυτή απλώς παύει να εκτελείται. Αν καταβλήθηκε το ποσό της μετατροπής της ποινής και ο καταδικασθείς αποβιώσει, πριν η απόφαση καταστεί αμετάκλητη, οι κληρονόμοι του θανόντα δικαιούνται να αναζητήσουν τα καταβληθέντα με βάση τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό¹⁹³.

Η φυλακή αποτελεί χώρο υψηλής διακύβευσης του εννόμου αγαθού της ζωής, διότι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού δεν καθίσταται εφικτό, ενόψει των συνθηκών κράτησης, να διασφαλισθεί κατά πρώτο λόγο η προστασία της υγείας, σωματικής και ψυχικής. Έτσι, οι θάνατοι κατά τη διάρκεια του περιορισμού της ελευθερίας αποτελούν σε παγκόσμιο επίπεδο ένα τεράστιο πρόβλημα για το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης¹⁹⁴. Η απώλεια της

192. Η χρήση βίας από κρατικά όργανα σε βάρος προσώπου που τελικά δεν απώλεσε τη ζωή του δεν δύναται κατ' αρχήν να χαρακτηριστεί ως παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης (: *Ilhan κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 77-79). Δεν επιφέρουν, συνεπώς, παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ οι απειλές κατά της ζωής του προσφεύγοντα που του απεύθυναν οι τουρκικές αρχές κατά την τετραήμερη κράτησή του (: *Tekin κατά Τουρκίας* της 9-6-1998 § 47). Πάντως, η χρήση θανατηφόρας αστυνομικής βίας μπορεί να δικαιολογηθεί σε ορισμένες περιπτώσεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το άρθρο 2 ΕΣΔΑ παρέχει ρευστή επιταγή. Διότι η μη συμμόρφωση με τους κανόνες δικαίου και η κατ΄εξουσιοδότηση των κρατικών λειτουργιών είναι ασυμβίβαστα με τον σεβασμό ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γι' αυτό απαιτείται η ρύθμιση των αρμοδιοτήτων από το εθνικό δίκαιο, με τρόπο αποτελεσματικό, ώστε να παρεμποδίζεται η κατάχρηση εξουσίας (: *Celniku κατά Ελλάδας* της 5-7-2007 § 48). Βλ. Επίσης *Hilda Hafsteinsdóttir κατά Ισλανδίας* της 8-6-2004 § 56 και *Makaratzis κατά Ελλάδας* της 20-12-2004 § 58.

193. Βλ. σχετικά την ΑΠ1405/1984, ΠοινΧρ ΛΕ' (1985): 264.

194. Γι' αυτό, άλλωστε, στο Ηνωμένο Βασίλειο η διερεύνηση θανατηφόρων περιστατικών εντάσσεται στις αρμοδιότητες του Συνηγούρου του Ποίητη (: Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales), στον επίσημο ιστότοπο του οποίου (: <http://www.ppo.gov.uk>) υπάρχει, εκτός από την ένδειξη της ανεξάρτητης

ζωής μπορεί να είναι αποτέλεσμα σοβαρών διαταραχών της σωματικής υγείας, όπως για παράδειγμα χρόνιων προβλημάτων, μεταδοτικού νοσήματος ή ανιάτης ασθένειας. Συχνά, ωστόσο, καταγράφονται και αιφνίδιοι –κατά μία άποψη βίαιοι¹⁹⁵– θάνατοι, λόγω αυτοκτονίας με υποκείμενο νόσημα κάποια ψυχική διαταραχή, ατυχήματος και χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών. Δεν αποκλείονται οι θάνατοι λόγω εγκληματικής ενέργειας. Ο δράστης μιας ανθρωποκτονίας στη φυλακή συνήθως είναι συγκρατούμενος του θύματος, χωρίς να εκλείπουν και οι περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες ο θύτης ανήκει στο προσωπικό της φυλακής ή στην έκτακτη δύναμη καταστολής ενόψει εξέγερσης ή στάσης κρατουμένων¹⁹⁶. Οι περιπτώσεις αυτές εγκληματικής ενέργειας, όπως και η αυτοκτονία, περιγράφονται παρακάτω, ενώ οι θάνατοι που σχετίζονται με προβλήματα υγείας αναπτύσσονται στο κεφάλαιο για την προστασία της υγείας.

(γ1). Ως συνέπεια των ενεργειών κρατικών οργάνων

Παράλληλα, αναγνωρίζεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ η δικονομική πλευρά του δικαιώματος στη ζωή ως υποχρέωση των κρατικών αρχών να διενεργούν αποτελεσματική έρευνα, όταν καταγγέλλονται περιστατικά αφαίρεσης της ανθρώπινης ζωής από κρατικούς αξιωματούχους. Το καθήκον διερεύνησης θανάτου κρατουμένων αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά στην σκέψη 161 της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *McCann και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995, που είναι γνωστή και ως «Υπόθεση του Γιβραλτάρ»¹⁹⁷. Εν προκειμένω, οι δυνάμεις ασφαλείας σκότωσαν τρεις υπόπτους για εμπλοκή σε τρομοκρατικές ενέργειες. Το Ηνωμένο Βασίλειο ισχυρίστηκε ότι οι ύποπτοι εμπλέκονταν στην επιχείρηση τοποθέτησης βόμβας σε μια βρετανική στρατιωτική βάση στο Γιβραλτάρ. Η επιχείρηση των στρατιωτικών δυνάμεων, ωστόσο, ήταν σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε οποιοδήποτε μέσο άμυνας κι αν χρησιμοποιούνταν, το αποτέλεσμα που θα επέφερε θα ήταν θανατηφόρο. Στην πραγματικότητα, βέβαια, οι ύποπτοι δεν ήταν οπλισμένοι ούτε υπήρχε καμία βόμβα για να εκραγεί. Έτσι, ο στόχος αυτός δεν μπορούσε να δικαιολογήσει το αποτέλεσμα, δηλαδή την εν ψυχρώ ουσιαστικά εκτέλεση των υπόπτων, καθώς, ακόμη και στις περιπτώσεις ατόμων που εμπλέκονται σε τρομοκρατικές

φύσης των υπηρεσιών του (: «independent investigations») και η ένδειξη «investigating fatal incidents» στον σύνδεσμο: <http://www.ppo.gov.uk/investigating-fatal-accidents.html>.

195. Όλγα Θεμελή (2005), Βίαιοι θάνατοι στη φυλακή: Επιστροφή στον τιμωρικό χαρακτήρα της ποινής, ΠοινΔικ 8 (11): 1330-1335 (1330).

196. Όπως υποστηρίζεται, όλες οι έρευνες συγκλίνουν στο ότι οι κρατούμενοι έχουν περισσότερες πιθανότητες να αποτελέσουν θύμα ανθρωποκτονίας από ό,τι ο γενικότερος πληθυσμός, Θεμελή (2005): 1332-1333. Κατά την άποψη αυτή, η αύξηση του δείκτη ανθρωποκτονιών στη φυλακή αποδίδεται στις δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού (: pains of imprisonment), στην προσωπικότητα των εγκλειστών, στον υποπολιτισμό της φυλακής, στον υπερπληθυσμό, στο υψηλό ποσοστό ψυχικών νόσων και στη χρήση ναρκωτικών ή άλλων εξαρτησιογόνων ουσιών.

197. Παύλος Γανιάρης (2008), Το κρατικό «καθήκον διερεύνησης» περιπτώσεων θανάτου κρατουμένων, ηλεκτρονικό περιοδικό *The art of crime*, τεύχος 7, Φεβρουάριος 2008. Αναζήτηση στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.theartofcrime.gr/printit.php?aid=1207242885&lang=gr>.

δραστηριότητες, οποιαδήποτε επιχείρηση των αρμόδιων εθνικών αρχών θα πρέπει να περι- κλείει τον ελάχιστο δυνατό κίνδυνο για τη ανθρώπινη ζωή¹⁹⁸.

Η υποχρέωση των κρατικών αρχών να προχωρούν στην διερεύνηση των περιπτώσεων απώλειας μιας ανθρώπινης ζωής προκύπτει αυτεπάγγελτα ipso facto από την περιέλευση σε γνώση τους του γεγονότος του θανάτου προσώπου τινός που τελούσε υπό την δικαιοδοσία τους (: *Ergi κατά Τουρκίας* της 28-7-1998 § 82). Στόχος της έρευνας είναι η ταυτοποίηση και τιμώρηση των υπαίτιων κρατικών υπαλλήλων¹⁹⁹. Πρόκειται, πρωτίστως, για υποχρέωση μέσω των και όχι για υποχρέωση αποτελέσματος (: *Oğur κατά Τουρκίας* της 20-5-1999 §§ 66-67). Μάλιστα, όπως νομοδογήθηκε στις σκέψεις 134-136 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Κύπρος κατά Τουρκίας* της 10-5-2001, η υποχρέωση διερεύνησης δεν αναστέλλεται στις περιπτώσεις αγνοουμένων, καθώς το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι τουρκικές αρχές παραβίασαν το άρθρο 2 ΕΣΔΑ, διότι δεν διενήργησαν αποτελεσματικές έρευνες για την τύχη των Ελληνοκυπρίων αγνοουμένων, οι οποίοι εξαφανίσθηκαν υπό συνθήκες που έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή τους. Ακόμη και στις περιπτώσεις που ο θάνατος δεν ήταν αποτέλεσμα τέλεισης από πρόθεση, το άρθρο 2 της Σύμβασης απαιτεί να υπάρχει ένα αποτελεσματικό και ανεξάρτητο δικαστικό σύστημα, ικανό να παράσχει εξηγήσεις για τις συνθήκες επέλευσης του θανάτου ενός ατόμου (: *Calvelli and Ciglio κατά Ιταλίας* της 17-1-2002, Ευρείας Σύνθεσης, § 49 και *Vachkovi κατά Βουλγαρίας* της 8-7-2010 § 80).

Κατά την αξιολόγηση περιστατικών αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής το Δικαστήριο πρέπει να διερευνά σε βάθος όχι μόνο τις ενέργειες ή τις παραλείψεις²⁰⁰ των κρατικών αξιωματούχων αλλά και τις περιστάσεις, υπό τις οποίες έλαβε χώρα το ερευνώμενο συμβάν. Όπου τα γεγο-

198. Jan Sikuta (2008), *Threats of Terrorism and the European Court of Human Rights*, *European Journal of Migration and Law* 10, σελ. 1-10 (2). Οι υποθέσεις του ΕΔΔΑ αναφορικά με τις περιπτώσεις τρομοκρατίας χωρίζονται εδαφικά, με έναν εντελώς σχηματικό τρόπο, στις εξής αποφάσεις: α) *Hugh Jordan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 και *Kelly και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 αναφορικά με την Βόρεια Ιρλανδία· β) *Tanli κατά Τουρκίας* της 10-4-2001 και *Mahmut Kaya κατά Τουρκίας* της 28-3-2000 σχετικά με τη δράση των Κούρδων αυτονομιστών στα νοτιοανατολικά της Τουρκίας· γ) *Hashiyev και Akayeva κατά Ρωσίας* της 24-2-2005 σχετικά με τις αναταραχές στα τσετσενικά εδάφη της Ρωσίας.

199. Βλ. τις αποφάσεις *Yasa κατά Τουρκίας* της 2-9-1998 § 98, *Kaya κατά Τουρκίας* της 19-2-1998 § 86, *Assenov και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 28-10-1998 § 102.

200. Ειδικά οι παραλείψεις των σωφρονιστικών αρχών να συμμορφώνονται με το καθήκον τους να επιδεικνύουν την δέουσα φροντίδα για την ασφάλεια των κρατουμένων κατά την κράτησή τους έχουν κριθεί δικαστικά αγώγιμες, εφόσον επιφέρουν παραβίαση των δικαιωμάτων των κρατουμένων και κυρίως επιτρέπουν να λάβουν χώρα προσβολές της σωματικής τους ακεραιότητας και υγείας, όπως έχει κριθεί νομολογιακά από τα δικαστήρια της αγγλοσαξωνικής παράδοσης, με σημαντικότερη την απόφαση *Ellis v. Home Office* (1953), όπου η απόρριψη της αγωγής αποζημίωσης στηρίχθηκε σε αποδεικτικές δυσχέρειες και μόνον και όχι στην ουσία του αγώγιμου αιτήματος. Για παράδειγμα, στην απόφαση *Palmer v. Home Office* (1988) κρίθηκε ότι συνέτρεχε ευθύνη των σωφρονιστικών αρχών αναφορικά με την επίθεση που δέχθηκε ο αιτών από συγκρατούμενό του με ψαλίδι, το οποίο ο τελευταίος είχε προμηθευθεί κατά την εργασία του και το οποίο δεν του αφαίρεσαν οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι αν και μπορούσαν να προβλέψουν σε ποια δραστηριότητα ενδέχεται να το χρησιμοποιήσει. Το σκεπτικό των περισσότερων συναφών αποφάσεων του αγγλοσαξωνικού δικαίου θέτει ως δικαιολογητική βάση τα άρθρα 2 και 3 ΕΣΔΑ. Πιο αναλυτικά για το θέμα αυτό βλ. Steve Foster (2005), *The negligence of prison authorities and the protection of prisoner's rights*, *Liverpool Law Review* 26 (1): 75-99 (78-79 και 84-85).

νότα έλαβαν χώρα εξορκλήρου ή εν πολλοίς στο πλαίσιο της αποκλειστικής αντίληψης των αρχών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των προσώπων που βρίσκονταν στη σφαίρα του ελέγχου τους κατά την κράτηση, ισχυρά πραγματικά τεκμήρια προκύπτουν αναφορικά με τις σωματικές βλάβες και το θάνατο που μεσολάβησε (: *Kelly και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 92). Έτσι, ενεργοποιείται το αποδεικτικό κριτήριο «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας» (: «beyond any reasonable doubt»), κατά το οποίο το βάρος απόδειξης μπορεί να θεωρηθεί ότι εναποτίθεται στις αρχές, ώστε να παράσχουν μια ικανοποιητική και πειστική εξήγηση για τα διαλαμβανόμενα (: *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 100)²⁰¹. Δηλαδή, όπως υπό τις επιταγές του άρθρου 3 ΕΣΔΑ²⁰², εφόσον κάποιος που τέθηκε υπό κράτηση ων υγιής αποηύεται φέροντας σημάδια κακοποίησης, εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές του συμβαλλόμενου κράτους να παράσχουν μία εύλογη εξήγηση για το πώς προκλήθηκαν οι σωματικές κακώσεις (: *Tođcu κατά Τουρκίας* της 31-5-2005 § 95)²⁰³. Αντίστοιχη υποχρέωση αναγνωρίζεται και από το άρθρο 5 ΕΣΔΑ, το οποίο επιβάλλει στα κράτη την υποχρέωση να υποδεικνύουν το χώρο κράτησης ενός συλληφθέντος (: *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998 § 124). Σε συνάρτηση με την υποχρέωση αυτή τελεί και το καθήκον των αρχών, δυνάμει του άρθρου 2 της Σύμβασης, να παρέχουν εύλογες εξηγήσεις για την τύχη ενός κρατουμένου που θεωρείται αγνοούμενος, ο οποίος δεν αποκλείεται να έχει αποβιώσει κατά την κράτηση. (: *Timurtaş κατά Τουρκίας* της 13-6-2000 § 82).

Η αποτελεσματικότητα της έρευνας εξαρτάται από: α) την ανεξαρτησία των οργάνων, στα οποία έχει ανατεθεί²⁰⁴. β) την αποδοτικότητα της ως προς την διακρίβωση του δικαιολογημένου ή μη χαρακτήρα της χρήσης βίας (: *Kaya κατά Τουρκίας* 19-2-1998 § 87) και την ταυτοποίηση και τιμώρηση των υπευθύνων (: *Kelly και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 96). γ) από την διασφάλιση των αποδεικτικών μέσων, στα οποία περιλαμβάνονται, οι μάρτυρες (: *Tanrikulu κατά Τουρκίας* της 8-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 109), η πραγματογνωμοσύνη (: *Gül κατά Τουρκίας* της 14-12-2002 § 89) και, όπου κρίνεται απαραίτητο, η αυτοψία, που παρέχει μία πλήρη και ακριβή καταγραφή της βλάβης και μία αντικειμενική ανάλυση των κλινικών ευρημάτων, συμπεριλαμβανομένης της αιτίας του θανάτου (: *Salman κατά Τουρκίας*

201. Σχετικές είναι, επίσης, οι αποφάσεις *Çakici κατά Τουρκίας* της 8-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 85 και *Ertak κατά Τουρκίας* της 9-5-2000 § 32. Επειδή υπερισχύει το τεκμήριο των γεγονότων, η δικονομική αυτή προσέγγιση έχει χαρακτηριστεί ως ολιστική, Matthew Smith (2009), The Adjudicatory Fact-finding Tools of the European Court of Human Rights, E.H.R.L.R. Issue 2, 2009, σελ.206-228 (212). Δικονομικά όπλα του Δικαστηρίου τα άρθρα 28 και 38 ΕΣΔΑ.

202. Βλ. *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 §§ 108-111, *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995 § 34 και *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 87.

203. Συναφής κρίνεται και η *Çelikbilek κατά Τουρκίας* της 31-5-2005 § 71 (: a contrario). Ενδεχόμενη άρνηση των εθνικών αρχών να θέσουν στη διάθεση του Δικαστηρίου απόρρητα στοιχεία της εξεταζόμενης υπόθεσης θα πρέπει να γίνεται κατ' επίκληση του Κανόνα 33 παρ.2 του Κανονισμού του Δικαστηρίου (: *Imakayeva κατά Ρωσίας* της 9-11-2006 § 123). Η υποχρέωση παροχής εξηγήσεων των συμβαλλόμενων κρατών προκύπτει τόσο για την σύλληψη και κράτηση υπόπτων όσο και για την κράτηση υποδίκων και καταδίκων (: *Gandaloyeva κατά Ρωσίας* της 4-12-2008 § 89 και *Akkum και λοιποί κατά Τουρκίας* της 24-3-2005 § 211).

204. Βλ. *Güleç κατά Τουρκίας* της 27-7-1998 §§ 81-82 και *Ođur κατά Τουρκίας* της 20-5-1999 §§ 91-92. Η ανεξαρτησία προϋποθέτει την έλλειψη ιεραρχικής ή θεσμικής σύνδεσης ή πρακτικής εξάρτησης (: *Ergi κατά Τουρκίας* της 18-7-1998 §§ 83-84).

της 27-6-2000 § 106 και *Velikova κατά Βουλγαρίας* της 18-5-2000 § 79)²⁰⁵. δ) την εύλογη χρονική διάρκεια της αποδεικτικής διαδικασίας (: *a contrario Yasa κατά Τουρκίας* της 2-9-1998 §§ 102-104)²⁰⁶. ε) τον επαρκή δημόσιο έλεγχο της έρευνας και των αποτελεσμάτων της, ώστε να διασφαλίζεται η λογοδοσία των υπευθύνων στην πράξη όπως και στη θεωρία. Ο βαθμός, βέβαια, του δημοσίου ελέγχου που απαιτείται μπορεί να διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση. Παρά τα ενδεχόμενα παρελκυστικά εμπόδια στην πορεία και την εξέλιξη της έρευνας σε μια συγκεκριμένη υπόθεση, η έγκαιρη συμμόρφωση των αρχών με τον καθήκον διερεύνησης της χρήσης θανατηφόρας βίας μπορεί να θεωρηθεί ουσιώδης σε σχέση με την διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στο κράτος δικαίου και στην πρόληψη εμφάνισης περιστατικών συμπαιγνίας ή ανοχής παράνομων ενεργειών. Τέλος, οι πλησιέστεροι συγγενείς του θύματος πρέπει να συμμετέχουν στην διαδικασία, στην έκταση που απαιτείται για την διασφάλιση των εννόμων συμφερόντων του (: *Shanaghan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 92 in fine²⁰⁷ και *Güleç κατά Τουρκίας* της 27-7-1998 § 82)²⁰⁸.

Ως εκ τούτου, η δικονομική πλευρά του δικαιώματος προστασίας της ζωής ενεργοποιείται πάραυτα, όταν άτομο που βρίσκεται υπό κράτηση πεθαίνει, γεγονός που καθιστά επιτακτική την υποχρέωση των κρατικών αρχών να παράσχουν εξηγήσεις για το συμβάν (: *Anzar κατά Τουρκίας* της 10-7-2001 § 392). Διότι το σύνολο ή μέρος των γεγονότων της υποθέσεως βρίσκονται εντός της αποκλειστικής γνώσης των αρχών, καθώς ο θάνατος έλαβε χώρα στην σφαίρα ευθύνης και επιρροής τους. Έτσι, το βάρος της απόδειξης πίπτει στις αρχές, ώστε να παράσχουν μια ικανοποιητική και πειστική εξήγηση. Σε περίπτωση αμφιβολίας αναφορικά με την επάρκεια των εξηγήσεων που δίδονται για τα αίτια του θανάτου κρατουμένου, τότε

205. Ως προς την αξιολόγηση της πραγματικών δεδομένων κάθε περίπτωσης, ο ρόλος του Δικαστηρίου είναι επικουρικός (: *Hugh Jordan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 111). Εξ αυτού του λόγου το ΕΔΔΑ αρνείται να αξιολογήσει νέες αποδείξεις που προσκομίζονται ενώπιόν του, οι οποίες δεν προσκομίστηκαν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ενόψει του κανόνα της προηγούμενης εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων (: *Tonsbergs Blad As and Haukom κατά Νορβηγίας* της 1-3-2007 § 54).

206. Βλ. *a contrario Tas κατά Τουρκίας* της 14-11-2000 § 72 και *a contrario Mahmut Kaya κατά Τουρκίας* της 8-3-2000 §§ 106-107. Μάλιστα, στην δεύτερη απόφαση προτείνεται, στην περίπτωση που οι εθνικές αρχές έχουν φόρτο εργασίας, να αυξάνουν τον αριθμό των υπαλλήλων τους, ώστε να ολοκληρώνονται οι διαδικασίες της έρευνας και της έκδοσης του σχετικού πορίσματος χωρίς χρονοτριβή. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου (2001), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Φεβρουάριος-Απρίλιος 2000, ΕΕΕυρΔ 2 (2001): 417-464 (431-432) και Stephen Livingstone (2000), *Prisoners' Rights in the Context of the European Convention on Human Rights*, *PunSoc* 2 (3): 309-324 (314).

207. Η προσφεύγουσα προέβαλε ότι ο γιος της, φερόμενος ως μέλος του IRA, δολοφονήθηκε υπό συνθήκες που μαρτυρούσαν συμπαιγνία των αστυνομικών αρχών της Βόρειας Ιρλανδίας με παραστρατιωτικές οργανώσεις. Το Δικαστήριο διαπίστωσε, μεταξύ άλλων, ότι στοιχεία του θύματος σχετικά με τη δράση του είχαν απολεσθεί από τις αστυνομικές αρχές, χωρίς πειστική εξήγηση, ενώ αποδείχθηκε ότι το θύμα είχε δεχθεί απειλές για την ζωή του από αστυνομικούς. Κρίθηκε ότι οι ανεπαρκείς έρευνες, ιδίως για την απόδειξη ή μη της συμπαιγνίας μεταξύ των αστυνομικών και των παραστρατιωτικών οργανώσεων, όπως και η στέρηση από τους οικείους του της δυνατότητας παρακολούθησης της υποθέσεως μέσω χορηγήσεως των πληροφοριών που κατείχε η αστυνομία ως προς το θάνατο αυτού, επέφεραν πλήγμα στο άρθρο 2 ΕΣΔΑ.

208. Σχετικές και οι *Paul and Audrey Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-3-2002 § 84 και *Kelly και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 98.

το ΕΔΔΑ τάσσεται υπέρ της παραβίασης του άρθρου 2 ΕΣΔΑ (: *Tanli κατά Τουρκίας* της 10-4-2001 § 146)²⁰⁹.

Έτσι, στις σκέψεις 125-131 της απόφασης *Anguelova κατά Βουλγαρίας* της 13-6-2002, το Δικαστήριο δεν έκρινε βάσιμη την εξήγηση που παρείχε το κράτος για την αιτία θανάτου ατόμου κρατηθέντος από τις αρχές για απόπειρα κλοπής και δέχθηκε ότι ο θάνατός του, που επήλθε λίγες ώρες μετά την κράτησή του, οφείλεται στη μεταχείριση που υπέστη από τις αρχές ασφαλείας. Αν και η κυβέρνηση είχε επιχειρήσει να αποδείξει ότι ο θάνατος οφειλόταν σε τραυματισμό του κρατουμένου που επήλθε πριν από την κράτησή του, το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι η συμπεριφορά των αστυνομικών αρχών ήταν ύποπτη, διαπνεόμενη από διάθεση απόκρυψης στοιχείων. Έτσι, κρίθηκε ότι στοιχειοθετήθηκε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης λόγω καθυστέρησης των αρχών ασφαλείας που είχαν κακοποιήσει κρατούμενο, ο οποίος εν συνεχεία απεβίωσε, να προσκομίσουν αυτόν σε νοσοκομείο για την παροχή ιατρικής περίθαλψης (: *Abdurrahman Orak κατά Τουρκίας* της 14-2-2002 §§ 77-80)²¹⁰.

Σύμφωνα με την απόφαση Συμβπληρωματων47/2002, ελλείψει εξωτερικής αμέλειας δεν ευθύνονται για ανθρωποκτονία εξ αμελείας ο αναπληρωτής διευθυντής και ο ιατρός της Δικαστικής Φυλακής Ιωαννίνων για τον θάνατο κρατουμένου-φορέα του AIDS, ο οποίος βρέθηκε απαγχονισμένος στο κελί του με σχοινί που προφανώς βρήκε στο προαύλιο ή σε κάποιον άλλο χώρο του καταστήματος κράτησης. Διότι αφενός ο αναπληρωτής διευθυντής έπραξε ό,τι προβλέπεται στον Σωφρονιστικό Κώδικα, δηλαδή έκανε έλεγχο των αποσκευών

209. Εδώ εξετάστηκε το ζήτημα του θανάτου, από ανακοπή καρδιάς, κρατουμένου ηλικίας 22 ετών, που ήταν σε καλή σωματική κατάσταση, κατά την κράτησή του σε αστυνομικό τμήμα. Η νεκροψία που διεξήχθη δεν απέδωσε το θάνατο σε παθολογικά αίτια. Ωστόσο, οι αρχές δεν κατάφεραν να δώσουν επαρκείς εξηγήσεις για τις συνθήκες και τα αίτια του θανάτου, δεν επέτρεψαν την διενέργεια νέας αυτοψίας από ιατροδικαστή και αθώωσαν τους αστυνομικούς που διενήργησαν την ανάκριση του θανόντα. Το Δικαστήριο έκρινε, πιο ειδικά, ότι τα ανεξήγητα αίτια θανάτου δεν συνεπάγονται από μόνα τους παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι δεν συνοδεύονται από ενδείξεις βρασιανισμού του θανόντα. Συνοπτική επισκόπηση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσουφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001, ΕΕΕυρΔ 3 (2002): 785-799 (786).

210. Ο προσφεύγων, κατά την προσπάθεια απόδρασής του μαζί με τον επίσης κρατούμενο στην ίδια φυλακή θανόντα γιο του, υπέστησαν, από τους αστυνομικούς, οι οποίοι προσπάθησαν να τους αναχαιτίσουν, εντονότατη κακομεταχείριση που χαρακτηρίστηκε ως βρασιανιστήριο. Ο γιος του προσφεύγοντα υπέστη εγκεφαλικό επεισόδιο που προήλθε από τις εγκεφαλικές κακώσεις, σε βάρος του οποίου κατέφεραν οι αστυνομικοί, σε συνδυασμό με την απεργία πείνας που έκανε διαμαρτυρούμενος για την κακομεταχείρισή του, κατά την διεξαγωγή της οποίας δεν υπεβλήθη σε καμία ιατρική εξέταση και τελικά απεβίωσε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, διότι, όπως προκύπτει από τα αποδεικτικά στοιχεία, οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν τήρησαν την υποχρέωσή τους για προστασία της ζωής των κρατουμένων. Κρίθηκε συμπληρωματικά ότι παραβιάστηκε αφενός το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, με βάση την έκθεση ιατρικής πραγματογνωμοσύνης και αφετέρου τα άρθρα 6 παρ.1 και 13 της ΕΣΔΑ, διότι οι αρμόδιες αρχές δεν διεξήγαγαν προσεκτικώς τις απαραίτητες έρευνες για την διερεύνηση των αιτιών του θανάτου του υιού του προσφεύγοντα. Επιπλέον, δε, ο προσφεύγων δεν είχε καμία δυνατότητα να απευθυνθεί στα εθνικά δικαστήρια, εφόσον δεν υπήρχε σχετικό πόρισμα για τις συνθήκες θανάτου του υιού του, με συνέπεια να πληρούται εν προκειμένω και η προϋπόθεση της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων κατ' άρθρο 35 ΕΣΔΑ. Βλ. συνοπτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Ιωάννα Κυριτσάκη (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3 (2003): 671-686 (675-676).

του κρατουμένου κατά την είσοδό του στο στην Δικαστική Φυλακή και διέταξε την έγκαιρη μεταγωγή του στο νοσοκομείο· και αφετέρου ο ιατρός γνωμοδότησε για την μεταγωγή όπως ορίζεται στο νόμο και, συνεπώς, ενήργησε κατά τους γενικώς παραδεδεγμένους κανόνες της ιατρικής επιστήμης²¹¹.

Αντίστοιχη είναι η νομολογιακή θέση που διατυπώθηκε στην εφετειακή απόφαση *Robinson v. Prunty* στις ΗΠΑ [249 F.3d 862, 867 (9th Cir.2001)], σύμφωνα με την οποία επιφέρει παραβίαση της Όγδονς Τροπολογίας του Αμερικανικού Συντάγματος η αποτυχία των σωφρονιστικών υπαλλήλων να διαγνώσουν τον κίνδυνο που θα διέτρεχε ένας κρατούμενος να πέσει θύμα ρατσιστικής βίας στην περίπτωση που τον άφηναν ελεύθερο στον χώρο εκγύμνασης του σωφρονιστικού καταστήματος με φυλακικά καταγεγραμμένες ενοποιήσεις. Την απόφαση αυτή επικύρωσε το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο των ΗΠΑ με την απόφαση *Johnson v. California* [129 S. Ct. 1141 (2005)], στην οποία επισήμανε ότι ο αυστηρός έλεγχος είναι σημαντικός όταν η αιτιολογία μέτρων με εθνοφυλετικό προσανατολισμό έγκειται στην ρατσιστική βία στη φυλακή²¹².

Η εμφάνιση περιστατικών βίας και κακοποίησης που κάποιες φορές επιφέρουν θανατηφόρο αποτέλεσμα σε βάρος κρατουμένου θα πρέπει να εκτιμηθεί με αναφορά στην σχέση του σωφρονιστικού προσωπικού με τους κρατούμενους αλλά και των κρατουμένων μεταξύ τους. Διότι, αντίθετα προς το καθήκον ομαλής λειτουργίας των φυλακών που βαραίνει τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, οι βίαιες αναταραχές πολλής φορές οφείλονται σε εντάσεις που δημιουργούνται στη σχέση των τελευταίων με τους κρατούμενους, καθώς οι ρόλοι και οι στόχοι των δύο αυτών ομάδων είναι εκ διαμέτρου αντίθετες, ιδίως όταν παρεμβαίνουν για να επαναφέρουν την τάξη μετά από συμπλοκές μεταξύ κρατουμένων. Από τη μια πλευρά οι κρατούμενοι βρίσκονται στο χώρο αυτό παρά τη θέλησή τους και επιθυμούν να αποκτήσουν την ελευθερία τους και από την άλλη οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι καλούνται να τους περιορίσουν, να τους ελέγξουν και να διατηρήσουν το υφιστάμενο καθεστώς περιορισμού της ελευθερίας. Απόλυτη συμφωνία και αρμονία δεν μπορεί να υπάρξει. Έτσι, στο πλαίσιο αυτής της συγκρουσιακής σχέσης, πολύ συχνά η σωματική ακεραιότητα των υπαλλήλων βρίσκεται σε κίνδυνο²¹³.

211. Με ΕισΠρότ. Θ. Λιούτα, ΠοινΧρ ΝΒ (2002): 851. Βλ. περισσότερα σχετικά με το θέμα αυτό σε: Κωνσταντίνο Βαθιώτη (2005), Το Ποινικό Δίκαιο μέσα από 20 προβλήματα εφαρμοσμένης θεωρίας, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 134-135. Η εξωτερική αμέλεια που ερευνάται ως λογικός πρότερον της εσωτερικής αμέλειας. Η εξωτερικώς ασφαλή συμπεριφορά δεν κατονομάζεται στο άρθρο 28 ΠΚ, όπου γίνεται λόγος για «έλλειψη της προσοχής», αλλά υπονοείται και ισοδυναμεί με την ορθότητα ή αντιστοιχώς με την πλημμέλεια της εξωτερικής συμπεριφοράς του δράστη. Η εσωτερική επιμέλεια/αμέλεια συνίσταται στην προσοχή που καταβάλλει ο δράστης ή αντιστοιχώς στην έλλειψη προσοχής του κατά την διενέργεια των πράξεών του.

212. Rachel Grunberger (2006), Note: *Johnson v. California: Setting a constitutional trap for prison officials*, Mar.L.Rev. 65 (1): 271-300 (286-287). Βλ. επίσης σχετικά και Michael Keegan (2007), *The Supreme Court's "Prisoner Dilemma": How Johnson, RLUIPA and Cutter Re-Defined Inmate Constitutional Claims*, Nebr.L.Rev. 86 (2): 279-345 (296-299).

213. Υποστηρίζεται ότι πρόκειται για ένα φαύλο κύκλο, καθώς διαπιστώνεται στην πράξη ότι «προκαλείται και διαιωνίζεται η διαμάχη και η αντιπαλότητα μεταξύ σωφρονιστών και σωφρονιζομένων με εναλλαγή μεταξύ τους των ρόλων δράστη και θύματος. Ιδίως στα σωφρονιστικά καταστήματα κλειστού τύπου, όπου οι κρατούμενοι υποαπασχολούνται με έναν μη ουσιαστικό τρόπο, με συνέπεια να μένουν αδρανείς, χωρίς να υπάρχει επικοινωνία μεταξύ προσωπικού και κρατουμένων, τα συμπτώματα απειθαρχίας και ομαδικής βίας είναι συχνότερα, Ιωάννης Φραντζεσκάκης (1994), Εναλλαγή ρόλων δράστη και θύματος στις σχέσεις

Το περιβάλλον της φυλακής, άλλωστε, από μόνο του αποτελεί πηγή άγχους, αβεβαιότητας και ανασφάλειας²¹⁴.

Πιο ειδικά, σε έρευνα που έλαβε χώρα σε φυλακές του Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο μεταπτυχιακού προγράμματος Δικαστικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Kent σε δείγμα 53 τυχαία επιλεγμένων σωφρονιστικών υπαλλήλων, εντοπίζουν τα αίτια της σύγκρουσης μεταξύ κρατουμένων πρώτον στην παρενόχληση του ενός από τον άλλο σε ποσοστό 70% των ερωτηθέντων, με δεύτερη σημαντική αιτία ρατσιστικούς λόγους. Για τον κατευνασμό αυτών των συγκρουσιακών εκδηλώσεων μεταξύ των κρατουμένων, υπάλληλοι με μικρότερη προϋπηρεσία προτιμούν πιο βίαιες μεθόδους καταστολής, ενώ οι πιο έμπειροι είναι περισσότερο ανεκτικοί. Αντίθετα, οι γυναίκες υπάλληλοι αναγνωρίζουν την κοινωνική πλευρά του ρόλου τους, γι' αυτό φροντίζουν να έχουν καλή επικοινωνία με τους κρατουμένους ως τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο διατήρησης της τάξης στις φυλακές²¹⁵.

(γ2). Ως συνέπεια εγκληματικής ενέργειας συγκρατούμένου

(i). Η ευάλωτη θέση των κρατουμένων

Στην παράγραφο 91 της απόφασης *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001 το ΕΔΔΑ διατύπωσε την άποψη ότι οι κρατούμενοι βρίσκονται σε ευάλωτη θέση, λόγος για τον οποίο οι αρχές έχουν καθήκον να τους προστατεύουν²¹⁶. Εξ αυτού του λόγου, έχουν υπο-

σωφρονιστικών υπαλλήλων και κρατουμένων σύμφωνα με τα ελληνικά δεδομένα από τη σκοπιά του νέου επιστημονικού κλάδου της θυματολογίας, Υπερ 1994, σελ. 21-29 (23).

214. Δηλαδή σε ένα περιβάλλον εν δυνάμει επικίνδυνο, όπως η φυλακή, όπου ο φόβος, η αβεβαιότητα και το αίσθημα της ανασφάλειας συνιστούν ένα καθημερινό φαινόμενο, οι εργαζόμενοι αισθάνονται ευάλωτοι. Αναπόφευκτα ο ρόλος των σωφρονιστικών υπαλλήλων διαφοροποιείται ανάλογα με την συμπεριφορά των κρατουμένων, καθώς άλλοι χρειάζονται πειθαρχία και άλλοι διάλογο και ουσιαστική ανθρώπινη επικοινωνία. Έτσι, οι ρόλοι που αναλαμβάνουν οι υπάλληλοι της φυλακής συγκρούονται και οι ίδιοι βιώνουν έντονη διατάραξη ή/ και απώλεια κάποιες φορές της ατομικής τους ταυτότητας, Deborah Drake (2007), Staff and order in prisons, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 153-167 (156). Σε έρευνα, πιο ειδικά, που έλαβε χώρα σε σωφρονιστικούς υπαλλήλους, οι οποίοι εργάζονταν σε φυλακές του Καναδά, το 50,5% αισθάνεται αβεβαιότητα γενικά (: το 53,4% στις ανδρικές και το 36,5% στις γυναικείες). Το συναίσθημα αυτό είναι εντονότερο στους ανοιχτούς χώρους, όπου παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση κρατουμένων, όπως η αυλή και το γυμναστήριο. Η παρουσία συναδέλφου τους στον ίδιο χώρο μειώνει σημαντικά το φόβο, καθώς το 71% δεν αισθάνεται φόβο στους κοινόχρηστους ή άλλους συλλογικούς χώρους εάν συνοδεύεται, Marion Vacheret-Martine Milton (2007), Peurs en milieu carcéral quand sentiments et expériences différent, *Criminologie* 40 (1) : 185-211 (192-195). Το 55,2% θεωρεί ότι μπορεί να πέσει θύμα απειλών και το 60,6% εξύβρισης, καθώς το 80% θεωρεί πιο πιθανές ηλεκτρικές επιθέσεις σε σχέση με το 75,8% που έχει πράγματι δεχθεί ηλεκτρικές απειλές. Θύμα σεξουαλικής επίθεσης έχει αποτελέσει το 61,25% των γυναικών έναντι του 28,3% των ανδρών. Συχνότερη θυματοποίηση εμφανίζουν οι γυναίκες υπάλληλοι. Τέλος, κατά μία άποψη, οι γυναίκες εμφανίζουν μειωμένη φυσική και ηλεκτρική επιθετικότητα και, συνεπώς, εμπλέκονται λιγότερο συχνά σε πράξεις βίας σε σύγκριση με τους άνδρες, John Monahan (2006), *A Jurisprudence of Risk Assessment: Forecasting Harm Among Prisoners, Predators, and Patients*, *VirgRev* 92, σελ. 391-435 (414-419).

215. Κωνσταντίνα Λαμπάκη (2007), Στάσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων: Η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, *ΠοινΔικ* 10 (5): 630-636 (634-635).

216. Βλ. και τις σχετικές αποφάσεις *Jasińska κατά Πολωνίας* της 1-6-2010 §§ 58-62, *Nurten Deniz Bülbül κατά Τουρκίας* της 23-2-2010 §§ 29-32, *Mikayil Mammadov κατά Αζερμπαϊτζάν* της 17-2-2009 § 99, *Gagiu*

χρέωση να λογοδοτούν για την όποια κακομεταχείριση υφίστανται πρόσωπα που τελούν υπό κράτηση, η οποία καθίσταται αυστηρότερη σε περίπτωση θανάτου κρατουμένου (: *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 99)²¹⁷. Ενόψει της υποχρέωσης ανάληψης θετικής δράσης αναφορικά με την προστασία του δικαιώματος της ζωής, έχει νομοιοληγθεί ότι το κράτος οφείλει να εξασφαλίζει υπέρ των κρατουμένων μια ζωή στη φυλακή απαλλαγμένη από κάθε κίνδυνο, προερχόμενο τόσο από τις αντικειμενικές συνθήκες του χώρου όσο και από τις υποκειμενικές προεκτάσεις των σχέσεων με τους υπόλοιπους κρατουμένους ή το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης (: απόφαση της Επιτροπής *M. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-3-1986, dec.).

Πιο αναλυτικά, στην σκέψη 56 της απόφασης *Paul and Audrey Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-3-2002²¹⁸, το ΕΔΔΑ επανέλαβε την θέση που είχε διατυπώσει στην παράγραφο 99 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000· ότι δηλαδή διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, διότι οι αρχές παρέλειψαν να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την προστασία της ζωής του υιού των προσφευγόντων εντός της φυλακής, καθώς ο τελευταίος, πάσχων από ψυχική διαταραχή, βρισκόταν σε ευάλωτη θέση και έχρηζε ειδικής ιατρικής μεταχείρισης. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις σκέψεις 63 και 64 της εξεταζόμενης απόφασης, ο γιος των προσφευγόντων, ηλικίας τριάντα ετών, βρήκε τραγικό θάνατο, μέσα στο κελί της φυλακής όπου κρατείτο, από συγκρατούμενό του, που εξέτιε ποινή φυλάκισης για έγκλημα βίας και ήταν ψυχικά ασταθής και επιθετικός. Με το να τοποθετήσουν οι αρχές της φυλακής τον δολοφονηθέντα με τον επικίνδυνο δήμεύ του ενεργοποίησαν μία κατάσταση θέσης υπό διακινδύνευση της ζωής του υιού των προσφευγόντων, που αποδείχθηκε τελικώς μοιραία. Το Δικαστήριο, αφού διαπίστωσε ότι οι σωφρονιστικές αρχές δεν προέβησαν στον αναγκαίο έλεγχο της επικινδυνότητας του δράστη, ενόψει και της έντονης προγενέστερης εγκληματικής του δραστηριότητας, πριν τον τοποθετήσουν στο ίδιο κελί με κάποιον άλλο, συμπέρανε ότι ως άνω παράλειψη των αρχών επέφερε παραβίαση της υποχρέωσης του Κράτους να προστατεύει τη ζωή των ατόμων που τελούν υπό τη δικαιοδοσία του.

(ii). Περιστασιακή πρόληψη στους χώρους κράτησης

Η νομολογία του Δικαστηρίου, σε αυτό το σημείο αναδεικνύει, το σοβαρό πρόβλημα του εγκλεισμού ατόμων που εμφανίζουν ιδιαίτερη επικινδυνότητα με εκδήλωση αντικοινωνικής και βίαιης συμπεριφοράς, της οποίας δεν αποκλείεται να καταστούν θύματα τόσο συγκρατούμενοι όσο και το προσωπικό της φυλακής²¹⁹. Βέβαια, κατά μία άποψη, η εκδήλωση βίαι-

κατά Ρουμανίας της 24-2-2009 § 56 και *Abdullah Yilmaz κατά Τουρκίας* της 17-6-2008 § 55. Βλ. επίσης αναλυτικό σχόλιο για την απόφαση *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* σε: Steve Foster (2005), *The negligence of prison authorities and the protection of prisoner's rights*, *LivLR* 26 (1): 75-99 (92-95).

217. Επίσης *Mojsiejew κατά Πολωνίας* της 29-3-2009 § 51 και *Dzieciak κατά Πολωνίας* της 9-12-2008 § 90.

218. Σύντομη παρουσίαση της απόφασης σε: *JCL* 2002, 66 (4): 315-318.

219. Πολύ κατατοπιστικά καταγράφονται τα πορίσματα έρευνας που διεξήχθη σε δείγμα ογκόνη ενός κρατουμένων σε ειδικές φυλακτικές μονάδες των σωφρονιστικών καταστημάτων Hull, Lincoln και Parkhurst στην Αγγλία, οι περισσότεροι των οποίων εμφάνιζαν αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητάς τους (: *antisocial personality disorder*) –μάλιστα το 73% αυτών είχαν καταχωρηθεί ως ψυχοπαθείς– και είχαν εκ-

ης συμπεριφοράς, εκτός από ατομικής προέλευσης αίτια, όπως μία προϋπάρχουσα ψυχική διαταραχή, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη συνύπαρξη στο χώρο της φυλακής δύο παράλληλων καταστάσεων: αφενός της αποκαλούμενης «κακοήθους έλλειψης» (: malignant scarcity) κάθε δυνατότητας ικανοποίησης βασικών βιογενετικών και κοινωνικών αναγκών και αφετέρου της υψηλής κοινωνικής πυκνότητας που συμβάλλει στην αύξηση των μηδενικών αποθεμάτων και της ανωνυμίας, με συνέπεια να ενισχύεται η τάση της αρπαγής και του ανταγωνισμού παρά της ανταλληλαγής και του επιμερισμού²²⁰. Η ανωνυμία φέρνει την εξαφάνιση της ατομικότητας, η οποία για πολλούς κρατούμενους σχετίζεται με την μεγάλη σημασία που αποδίδουν στην ιδιωτική τους αυτονομία με βάση το αξιακό τους σύστημα²²¹. Και ένας τρόπος να εγκαθιδρύσει ο κρατούμενος την φήμη του ως άτομο, ένας τρόπος να ξεχωρίσει από τους πολλούς, είναι να αποκτήσει περισσότερα σπάνια και επιθυμητά εφόδια σε σχέση με τους άλλους²²². Αλλά για να αποστερήσει τους άλλους από αυτά πρέπει να χρησιμοποιήσει βία²²³, η οποία πολλές φορές αποσκοπεί στην ανατροπή και της τάξης, όπως εννοείται στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος. Δηλαδή, οι αποδέκτες της βίας –με μικροκοινωνιολογικά κριτήρια– είναι δύο· αφενός οι συγκρατούμενοί τους και αφετέρου το «οργανωμένο σωφρονιστικό κατεστημένο»²²⁴.

Στο ίδιο αυτό πλαίσιο, εντοπίζεται στην Ελλάδα ακραία –όχι μόνο σε ευρωπαϊκή αλλαγή και σε παγκόσμια κλίμακα– έλλειψη χώρου για τη στέγαση των κρατουμένων της, σε συνδυασμό με την δραματική επιδείνωση των συνθηκών κράτησης, γεγονός που την καθιστά αποκλίνουσα περίπτωση για τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα σε συνδυασμό με τον υπερπληθυσμό και τη χρήση της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Άρα, μιλάμε για «διαδικαστική διαχείριση» του πληθυσμού των κρατου-

δηλώσει διασπαστική και επικίνδυνη συμπεριφορά, αιτία για την οποία μεταφέρθηκαν στις ειδικές μονάδες. Η πιο συχνή συμπεριφορά τους ήταν η βία κατά συγκρατούμενων και κατά του προσωπικού της φυλακής, συμπεριλαμβανομένων και πέντε περιπτώσεων τέλεισας ανθρωποκτονίας συγκρατούμενων τους. Σαράντα εκ των ερωτηθέντων είχε τιμωρηθεί με πρόσθετες ποινές για εγκλήματα βίας, ενώ το 1/3 είχε αποδράσει και το 1/4 θεωρούνταν άτομα υψηλού κινδύνου θυματοποίησης ως αποτέλεσμα της προκλητικής συμπεριφοράς τους, της φύσης των εγκλημάτων που είχαν τελήσει (: κυρίως εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας) ή της μαρτυρικής τους κατάθεσης ενώπιον δικαστηρίου εναντίον άλλων, εν είδει αντιποιών για την κατάθεσή τους, Jeremy Coid (2002), *Personality disorders in prisoners and their motivation for dangerous and disruptive behaviour*, CBMH 12, σελ. 209-226 (210, 212-213). Οι διαταραχές της προσωπικότητας διακρίνονται σε αντικοινωνικής, ναρκισιστικής, οριακής, υποκριτικής, σχιζοειδούς ή σχιζοτυπικής ή αποφευκτικής φύσεως.

220. Daniel Mears and Michael Reising (2006, *The theory and practice of supermax prisons*, PunSoc 8 (1): 33-57 (44).

221. Gordon Hawkins (1975), *The Prison. Policy and Practice*, Chicago and London: The University of Chicago Press, σελ. 75.

222. Έτσι, υποστηρίζεται η θέση ότι συναντάμε στις περιπτώσεις αυτές μία μορφή “κατασκευής και αναπαραγωγής της αρρενωπότητας» (: “construction and reproduction of masculinities»), Eamonn Carrabine and Brian Longhurst (1998), *Gender and Prison Organisations: Some Comments on Masculinities and Prison Management*, HJJC 37 (2): 161-176 (165).

223. Αυτή η θέση περιγράφεται υπό τον όρο “principle of less eligibility», Desmond Ellis (1984), *Crowding and Prison Violence. Integration of Research and Theory*, CJB 11 (3): 277-308 (293-294).

224. Richard Sparks, Anthony Bottoms and Willy Hay (1996), *Prisons and the Problem of Order*, Oxford: Clarendon Press, σελ. 50-55.

μένων. Η φυλακή, όπως λειτουργεί στη χώρα μας, πράγματι επιτείνει μάλλον παρά περιορίζει την αντικοινωνικότητα των κρατουμένων²²⁵.

Ός εκ τούτου, η χρήση και η άσκηση βίας μέσα στη φυλακή από τους κρατούμενους έναντι των συγκαταλεγμένων τους ή του σωφρονιστικού προσωπικού εγκληθεί τόσο άμεσες όσο και έμμεσες μορφές επιθετικότητας με πιο συχνή την καταναγκαστική βία²²⁶. Άμεση επιθετικότητα συνιστούν μορφές συμπεριφοράς που σχετίζονται με αφαίρεση υλικών αγαθών, όπως η κλοπή, ή παρενόχληση, φυσική, σεξουαλική ή λεκτική²²⁷. Η αμεσότητά τους σχετίζεται με το γεγονός ότι είναι φανερά και εύκολα αναγνωρίσιμη ως επιθετικότητα από αυτούς που την εντοπίζουν, την παρακολουθούν ή την υφίστανται. Μορφή έμμεσης επιθετικότητας αποτελεί το κουτσομπολιά, η διασπορά φημών και ο εξοστρακισμός, που εμπεριέχουν επιθετική πρόθεση αδιευκρίνιστης προέλευσης, καθώς η ταυτότητα του δράστη δεν είναι γνωστή· είναι συχνότερες έναντι της άμεσης βίας²²⁸. Κατά μία άποψη, στη χρήση βίας και στις συμπλοκές μεταξύ κρατουμένων λανθάνει μία ομοιότητα με τις μικρής έκτασης κοινωνικές επαναστάσεις,

225. Τόνια Τζαννετάκη (2006), Παθολογία του ισχύοντος συστήματος ποινών του Ποινικού Κώδικα. Σκέψεις και προτάσεις για μια εκ βάθρων αναθεώρησή του στο πλαίσιο του σχεδίου του νέου Ποινικού Κώδικα, ΠοινΧρ ΝΣΤ/2006, σελ. 590-594 (591).

226. Από έρευνα που διεξήχθη σε 728 άνδρες και 525 γυναίκες ενήλικες τροφίμους έντεκα φυλακών του Ηνωμένου Βασιλείου προέκυψε ότι δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς την επιθετική συμπεριφορά που εκδηλώνουν. Επίσης, οι δράστες σε ποσοστό 71% περίπου είχαν υπάρξει και θύματα, ενώ τα θύματα σε ποσοστό 57% είχαν υπάρξει και δράστες, John Archer, Jane Ireland and Christina Power (2007), Differences between bullies and victims, and men and women, on aggression-related variables among prisoners, *Brit.J.SocPsych* 46 (2): 299-322 (312-313).

227. Έρευνα που διεξήχθη στις ομοσπονδιακές φυλακές του Καναδά –η οποία εμφανίζει συγκρίσιμα μεγέθη με αντίστοιχα δείγματα φυλακών της Νότιας Αμερικής– κατέδειξε ότι το 47% των 117 ερωτηθέντων (55/117) δήλωσε 107 ξεχωριστά περιστατικά βίας, με συχνότερη την κλοπή σε ποσοστό 39% (42/107) και την επίθεση κατά 28% επί του συνόλου της θυματοποίησης. Η ηλικιότητα των κλητών, σε ποσοστό 40%, είχε ως αντικείμενο τον καπνό, Dennis Cooley (1993), *Criminal Victimization in male federal prisons*, CJC October 1993, σελ. 479-495 (483-485).

228. Η άμεση χρησιμοποιείται από νεότερους και η έμμεση από τους μεγαλύτερους σε ηλικία. Επίσης ανιχνεύεται δυσκολότερα και έτσι δυσκολότερα τιμωρείται πειθαρχικά, Jane Ireland (2005), *Bullying among prisoners: the need for innovation*, in: Jane Ireland (ed.), *Bullying among prisoners. Innovations in theory and research*, Portland Oregon: Willan Publishing, σελ. 3-23 (7-8). Οι επιθέσεις αποτελούν τη συνθετικότερη μορφή θυματοποίησης (: routine victimization). Οι αιτίες των επιθέσεων ποικίλουν: ο σχεδιασμός μιας συμπλοκής για επίδειξη δύναμης, η φύση του αδικήματος, η επιθυμία να ενισχυθεί το ατομικό status, απλή αντίποινα, η επιδίωξη υλικού οφέλους/ κέρδους ή ένα παιχνίδι αποφόρτισης από την καθημερινή ρουτίνα. Σχετική έρευνα προσωπικής εμπειρίας θυματοποίησης διεξήχθη μεταξύ Απριλίου 1994 και Δεκεμβρίου 1995 από το Κέντρο Εγκληματολογικών Ερευνών της Οξφόρδης σε δύο φυλακές ενηλίκων και δύο καταστήματα κράτησης νέων του Ηνωμένου Βασιλείου που δεν κατονομάζονται, με διανομή δωδεκασέλιδου ερωτηματολογίου. Η έρευνα αφορούσε περιστατικά θυματοποίησης τον τελευταίο μήνα πριν από την διεξαγωγή της έρευνας. Το ποσοστό συμμετοχής έφτασε στο 87% (: 722 άτομα) για τους ενήλικες και στο 92% στα καταστήματα των νέων (: 820 άτομα). Συχνή καταγράφηκε η αυτο-ομολογούμενη θυματοποίηση ιδίως μεταξύ των νεαρών κρατουμένων, εκ των οποίων το 30% είχε δεχθεί επίθεση και το 44% είχε δεχθεί απειλή μετά βίας τουλάχιστον μία φορά στη διάρκεια του περασμένου μήνα. Για τους ενήλικες τα ποσοστά ήταν 19% και 26% αντίστοιχα, ανεξάρτητα της σοβαρότητας ή της έκτασης του γεγονότος, Ian O'Donnell and Kimmet Edgar (1998), *Routine Victimization in Prisons*, HJJC 37 (3): 266-279 (268-271, 277).

υπό την έννοια ότι εκκινούν από τις ίδιες δικαιολογητικές βάσεις, έχουν σχεδόν παρόμοιους στόχους και αφορούν τις δομές του κοινωνικού σχηματισμού, καθώς η φυλακή αποτελεί μία μορφή κοινωνικής ομαδοποίησης, ωστόσο με διαφοροποιημένα ποιοτικά και χωροταξικά χαρακτηριστικά²²⁹.

Εξ αυτού του λόγου, η ορθή διαχείριση της βίαιης συμπεριφοράς, με στόχο την δημιουργία ασφαλέστερων φυλακών και την συρρίκνωση περιστατικών θυματοποίησης των κρατουμένων²³⁰, σχετίζεται, εν μέρει τουλάχιστον, με τον κοινωνικό έλεγχο, τον οποίο μπορούν να πραγματοποιούν η διεύθυνση και το προσωπικό της φυλακής, αλλά και οι ίδιοι οι κρατούμενοι. Αποφασιστικής σημασίας θα αναδεικνυόταν η υιοθέτηση συγκεκριμένων μέτρων διαχείρισης του προβλήματος από τους διευθυντές των σωφρονιστικών καταστημάτων²³¹. Έτσι, προτείνεται αφενός η έρευνα, μεταξύ άλλων, της προσωπικότητας του κρατουμένου κατά την εισαγωγή του στο κατάστημα (: «screening») και αφετέρου ο έλεγχος (: «monitoring») περιστασιακών συνθηκών εντός των ιδρυμάτων, όπως για παράδειγμα οι ατομικοί παράγοντες κινδύνου (: «risk factors») –στους οποίους συγκαταλέγεται η ηλικία, το φύλο, η φυλή ή η εθνικότητα²³² και η προσωπικότητα, αν και δεν αποκλείονται παράγοντες που σχετίζονται με την οικογενειακή κατάσταση των κρατουμένων²³³–, η έκταση και ο βαθμός διακινδύνευσης

229. Η θέση αυτή, με αφετηρία κρατικοκεντρικές θεωρίες περί επανάστασεων, απορρίπτει την πληθυσμιακή έκρηξη *per se* ως συνθήκη έναρξης μίας μικροεπανάστασης μεταξύ κρατουμένων και αποδέχεται τέσσερις παράγοντες: η πίεση του δημόσιου μηχανισμού, οι διαφοροποιήσεις και οι συγκρούσεις των ελίτ, τα γενικά παράπονα και η αυξημένη πειστικότητα και υιοθέτηση ριζοσπαστικών ιδεολογιών, σε συνάρτηση βέβαια με τις διαθέσιμες πηγές και τα διαθέσιμα αγαθά αλλά και τον υπερπληθυσμό. Εντοπίζεται μία αξιολογική μετακίνηση από πραγματιστικά δεδομένα σε δογματικά ερείσματα για την εξήγηση της διαπροσωπικής έντασης και αντιπαλότητας, Jack Goldstone-Bert Useem (1999), *Prison Riots as Microrevolutions: An Extension of State-Centered Theories of Revolution*, *AJS* 104 (4): 985-1029 (995-996).

230. Helmut Kury and Ursula Smatt (2002), *Gewalt an Strafgefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug*, *ZfStrVo* 6/02, σελ. 323-338 (331).

231. Paul Gendreau-David Keyes (2001), *Making prisons safer and more humane environments*, *Canadian Journal of Criminology* January 2001, σελ. 123-130 (127-128). Οι διευθυντές, άλλωστε, των σωφρονιστικών καταστημάτων που έρχονται αντιμέτωποι με δύσκολες καταστάσεις όπως πυρκαγιές, συμπλοκές, εξεγέρσεις, αποδράσεις, στάσεις κ.λπ. διαθέτουν μία τεχνογνωσία ιδιαίτερης σημασίας, Shane Bryans (2000), *Governing Prisons: An Analysis of Who is Governing Prisons and the Competencies Which They Require to Govern Effectively*, *HJCJ* 39 (1): 14-29 (23). Βλ. και την σχετική στρατηγική «Suicide risk management strategy: Act and Care», στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος της Σκωτίας στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, με ειδικότερη εφαρμογή στη γυναικεία φυλακή του Cornton Vale διά της εκδημοκρατικοποίησης του συστήματος, με την συνεργασία επιστημόνων στο εισαγωγικό καταρχήν και στο κυρίως μέρος της φυλάκισης, Pat Carlen (2001), *Death and the triumph of governance? Lessons from the Scottish women's prison*, *PunSoc* 3 (4): 459-471 (464-466).

232. Σε πολλές περιπτώσεις η φυλετική προκατάληψη συνιστά δομικό παράγοντα, Richard Harding (1999), *Prisons are the Problem: A Re-Examination of Aboriginal and Non-Aboriginal Deaths in Custody*, *ANZJ Crim* 32 (2): 108-123 (111). Αξιοσημείωτο εμφανίζεται το γεγονός ότι συχνότεροι είναι οι θάνατοι αλλοδαπών ή ιθαγενών σε καθεστώς αστυνομικής κράτησης παρά στο χώρο της φυλακής, David Biles-David McDonald-Jillian Fleming, *Death in non-custodial corrections*, *ANZJ Crim* 23 (1): 15-23 (17).

233. Βλ. *a contrario* Jo Borrill et al. (2005), *Learning from 'Near Misses': Interviews with Women who Survived an Incident of Severe Self-Harm in Prison*, *HJCJ* 44 (1): 57-69 (63), αν και στις μετατραυματικές

με βάση την σύνθεση του πληθυσμού, τα διαθέσιμα εκπαιδευτικά, επιμορφωτικά ή εργασιακά προγράμματα στη φυλακή²³⁴, ο ήδη εκτιθείς χρόνος της ποινής κ.λπ.²³⁵.

Αναφορικά με τον παράγοντα της φυλής ή της εθνικότητας, σύμφωνα με έρευνα που έλαβε χώρα το 1997 στη Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης (Διαβατών), οι εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη φυλακή εκκινούν από την έλλειψη κατάλληλης υποκειμενικής και αντικειμενικής υποδομής διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, «η θυματοποίηση των κρατουμένων που ανήκουν στις «ασθενέστερες» κοινωνικά εθνικές ομάδες, η συχνή κακομεταχείριση (κυρίως των Αθβανών) από το φυλακτικό προσωπικό, η αδυναμία αυτό-προστασίας τους λόγω άγνοιας της ελληνικής γλώσσας και των νομικών τους δικαιωμάτων, η ένδεια που χαρακτηρίζει πολλούς αλληλοδαπούς κρατούμενους και που τους στερεί τόσο την αξιοπρεπή διαβίωση μέσα στη φυλακή όσο και την ουσιαστική νομική εκπροσώπηση, η εν γένει πολιτισμική απομόνωση που τους αποκλείει από τους βασικούς τρόπους κοινωνικοποίησης μέσα στη φυλακή, η χαμηλή διαπραγματευτική τους ικανότητα ως προς την διεκδίκηση θέσης εργασίας από το Αρχιφυλακείο, ή γενικά παροχών από την Κοινωνική Υπηρεσία, η ελληνικής ενημέρωσή τους για την ποινική τους κατάσταση και τα στοιχειώδη δικαιώματά τους, αποτελούν αποσπασματικές ψηφίδες ενός, ομοιογενούς, συχνά «καφκικού» τοπίου καταστολής»²³⁶. Σε παρόμοια συμπεράσματα οδήγησε αντίστοιχη έρευνα στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου που διεξήχθη το 1992 από ερευνητική ομάδα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής Αθηνών²³⁷, όπως και το πόρισμα

εμπειρίες διασωθεισών κατόπιν απόπειρας αυτοκτονίας γυναικών κατατάσσεται το θετικό συναίσθημα ότι κατάφεραν να ζήσουν για χάρη των παιδιών τους.

234. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις αγροτικές φυλακές, όπως έχει παρατηρηθεί, τα περιστατικά βίας ή αυτοκτονίας συνιστούν ζητήματα ήσσονος σημασίας, παρά τα ενδεχόμενα ζητήματα υπερπληθυσμού ή προβληματικών κρατουμένων ή ελληνικών πόρων, Rick Ruddell & Larry Mays (2007), *Rural jails: Problematic inmates, overcrowded cells, and cash-strapped counties*, *JCJ* 35 (3): 251-260 (255).

235. Paul Gendreau-Claire Goggin-Moira Law (1997), *Predicting Prison Misconduct*, *CJB* 24 (4): 414-431 (426). Βλ. σχετικά και τους αντίστοιχους παράγοντες που τίθενται στην κλίμακα «COVR» (: «Classification of Violence Risk»), η οποία κατασκευάστηκε μετά από μελέτη χιλίων ασθενών που νοσηλεύονταν σε μονάδες οξείας ψυχιατρικής φροντίδας στις ΗΠΑ, μετά από απόφαση αστικού δικαστηρίου, διαδικασία παρόμοια με την παρ' ημίν ακούσια νοσηλεία. Οι 134 εν δυνάμει παράγοντες κινδύνου για την εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς μπορούσαν να προϋποτίθενται όχι μόνον αυτοτελώς, αλλά και συνδυαστικά με περισσότερους του ενός μεταξύ τους, Monahan (2006): 411-412.

236. Αριάδνη Γερούκη (2002), *Εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη Φυλακή*. Η περίπτωση της Δικαστικής Φυλακής Θεσσαλονίκης (Διαβατών), Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 75. Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί εθνολογικά και ανθρωπολογικά ο εθνοπολιτισμικός πολυμερισμός και η ανομοιογένεια στους χώρους κράτησης, η οποία άρχισε να διαπιστώνεται μετά την αθρόα είσοδο αλληλοδαπών στα καταστήματα κράτησης ως αποτέλεσμα του νόμιμου και παράνομου μεταναστευτικού ρεύματος στη χώρα μας. Ανώτερη επιδίωξη της έρευνας είναι η καταγραφή προτάσεις για τη λήψη μέτρων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην σχετική άμβλυση και εκτόνωση της συσσωρευμένης επιθετικότητας των κρατουμένων, στην πρόληψη συρράξεων και αποδράσεων, καθώς και στην εγκαθίδρυση ενός αποτελεσματικού διαλόγου ανάμεσα στους αρμόδιους φορείς και στους κρατούμενους, Αριάδνη Γερούκη-Ιωάννης Κακουλίδης-Παναγιώτης Κορδούτης (1997), *Εθνο-πολιτισμικές ομάδες και συγκρουσιακές σχέσεις στη φυλακή: Η περίπτωση Διαβατών Ν. Θεσσαλονίκης*. Παρουσίαση ενός πιλοτικού ερευνητικού προγράμματος, *Υπερ* 1997, σελ. 1369-1394 (1370).

237. Calliope Spinellis (1997), *Crime in Greece in perspective*, Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, σελ.340. Σχετική έρευνα σε αλληλοδαπές κρατούμενες στον Καναδά, οι οποίες εμφανίζουν κίνδυνο τέλεισης αυτοκτονίας κατά 7,5 φορές περισσότερο σε σχέση με τις Καναδέες αναφορικά με την ηλικιακή ομάδα 10-

της CPT μετά την επίσκεψή της, μεταξύ άλλων, και στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, μεταξύ 25 Μαΐου και 6 Ιουνίου 1997, διάστημα κατά το οποίο οι αλλοδαποί κρατούμενοι έφταναν στο 40% του συνόλου του έγκλειστου πληθυσμού, όπως καταγράφεται στις παραγράφους 189-190²³⁸.

Βέβαια, σύμφωνα με την παράγραφο 6 του άρθρου 22 ΣωφρΚ, ο νεοεισαγόμενος κρατούμενος υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και των ατομικών ειδών του, η οποία διεξάγεται από υπαλλήλους του ίδιου φύλου με τον κρατούμενο. Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνον από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού. Επίσης, κατά το άρθρο 24 παρ.3 ΣωφρΚ ο ιατρός εξετάζει τον κρατούμενο και, αν διαπιστώσει ασθένεια, τον υποβάλλει στην κατάλληλη θεραπευτική αγωγή ή ζητεί την εξέτασή του από ειδικό ιατρό, αν και σύμφωνα με το πόρισμα της CPT μετά την επίσκεψή της, μεταξύ άλλων, και στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού μεταξύ 25 Μαΐου και 6 Ιουνίου 1997, ο κανόνας αυτός δεν τηρείται στην πράξη (: παράγραφος 152). Όπου επιβάλλεται, μεριμνά για την παραπομπή του σε κατάλληλο θεραπευτικό κατάστημα, όπως ορίζεται στο άρθρο 30 ΣωφρΚ, το οποίο προβλέπει την μεταχείριση κρατουμένων που παρουσιάζουν έντονα προβλήματα ψυχικής υγείας. Η παράγραφος 1 του άρθρου 30 ΣωφρΚ προβλέπει ότι τα άτομα αυτά εισάγονται στο αναρρωτήριο του καταστήματος ή περιορίζονται σε ειδικό τμήμα. Εφόσον το επιβάλλει η κατάστασή τους, εισάγονται στο ειδικό κατά περίπτωση θεραπευτικό κατάστημα κράτησης, όπου υποβάλλονται σε αναγκαία μέτρα νοσηλείας ή θεραπευτικά προγράμματα. Στην περίπτωση που η νοσηλεία των προσώπων αυτών δεν είναι δυνατή σε αναρρωτήρια ή ειδικά θεραπευτικά καταστήματα κράτησης, όπως ορίζεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 30 ΣωφρΚ, οι κρατούμενοι αυτοί παραπέμπονται είτε στα ειδικά καταστήματα της παραγράφου 4 του άρθρου 19 ΣωφρΚ είτε στα δημόσια, δημοτικά ή κοινοτικά νοσηλευτικά ιδρύματα. Περίπου αντίστοιχη αντιμετώπιση επιφυλάσσεται και στις περιπτώσεις των ουσιοεξαρτημένων κρατουμένων ή εκείνων που πάσχουν από λοιμώδες νόσημα (: παράγραφοι 4 και 5 του άρθρου 30 ΣωφρΚ).

Πιο αναλυτικά, η περιστασιακή πρόληψη περιλαμβάνει τη συστηματική εφαρμογή μέτρων που μειώνουν τις δυνατότητες εκδήλωσης αντιπειθαρχικής συμπεριφοράς. Συνήθως δίνεται έμφαση: α) στην αρχιτεκτονική διαρρύθμιση, ώστε να διευκολύνεται η επιτήρηση και να δυσχεραίνεται η πρόσβαση των εγκλείστων σε σημεία με στρατηγική σημασία· β) στο δραστικό περιορισμό της κίνησής τους στον χώρο και την χρήση τεχνικών μέσων παρακολούθησης· γ) στο διαχωρισμό πιθανών στόχων εγκληματικών ενεργειών (: πληροφοριοδοτών²³⁹,

19 ετών κατέδειξε ως σημαντικό παράγοντα τέλεισης αυτοκτονίας τις εθνοπολιτισμικές διαφορές, Michelle Grossmann (1992), Two perspectives on aboriginal female suicides in custody, CJC July-October 1992, σελ. 403-416 (409). Αντίθετα τα αποτελέσματα σε δέκα αγγλικές φυλακές, Jo Borrill et al. (2003), Patterns of self-harm and attempted suicide among white and black/mixed race female prisoners, CBMH 13, σελ. 229-240 (233).

238. Πιο αναλυτικά σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-1.pdf>.

239. Λόγω της συμπεριφοράς τους οι πληροφοριοδοτές του προσωπικού της φυλακής, οι οποίοι συνήθως περιγράφονται ως απομονωμένοι από τους υπόλοιπους συγκατατούμενους τους και αδιάφοροι απέναντι στην έννοια της αλληλεγγύης εντός της φυλακής και στον «κώδικα της σωπής», προκαλούν την αντιπάθεια της πλειονότητας των συντροφίμων τους. Συνήθως τους αποκαλούν «building tenders» (: B.T.s), «rats»,

παιδεραστών, κ.ά.)· δ) στην τακτική και ενδεδειχτή έρευνα των κελιών με σκοπό την κατάσχεση όπλων, ναρκωτικών, ή άλλων επικίνδυνων ειδών²⁴⁰.

Περαιτέρω, με τους περιστασιακούς παράγοντες μείωσης της θυματοποίησης των κρατουμένων σχετίζεται και η εκπαίδευσή τους, ώστε να μπορούν να αυτο-προφυλάσσονται. Κατά τα πρότυπα φυλακών του εξωτερικού, κυρίως των ΗΠΑ, οι κρατούμενοι μαθαίνουν να συμμορφώνονται με τρεις βασικούς κανόνες: «do your own time», «don't exploit other inmates», «stay to yourself». Προτείνεται, ειδικότερα, ο νόμος της σιωπής για ό,τι συμβαίνει εντός της φυλακής και περιέρχεται στην αντίληψη των κρατουμένων με οποιονδήποτε τρόπο²⁴¹, η αποφυγή σύναψης κοινωνικών σχέσεων ή ερωτικών σχέσεων κυρίως ομοφυλοφιλικής φύσης, η δημιουργική απασχόληση και η αποδοκιμασία των ναρκωτικών. Στα μέτρα αυτοπροστασίας –που ουσιαστικά συνιστούν μέτρα απόσυρσης από την κοινωνική ζωή της φυλακής– εντάσσεται και η συνειδητή και οικειοθελής απομάκρυνση από συγκεκριμένους χώρους της φυλακής²⁴². Άλλωστε, στο πλαίσιο του ελληνικού ποινικού συστήματος, για να χορηγηθεί απόλυση υπό όρον αξιολογείται η διαγωγή του κρατουμένου, υπό την έννοια ότι λαμβάνεται υπόψη η εν γένει συμπεριφορά του, όπως αυτή εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια της κρατήσεώς του. Η τελευταία αποτελεί παράγοντα που λαμβάνεται υπόψη και για την πρόβλεψη περί την επικινδυνότητα του αναφορικά με την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων στο μέλλον.

«snitchers», «stoolies», «finks», «turnkeys», με προφανή επισφαλή λειτουργική χρησιμότητα λόγω εσφαλμένων πληροφοριών, εκδικητικών τάσεων, προσωπικών συμφερόντων, κ.λπ. Περισσότερα βλ. σε: James Marquart and Julian Roebuck (1985), *Prison Guards and «Snitches»*. *Deviance Within a Total Institution*, *Brit.J.Criminol.* 25 (3): 217-233 (225).

240. Ουίλιαμ Αλσκόφης (2010), Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη Σύγχρονη Φυλακή, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο. 20, σελ. 11, υποσημ. 3.

241. Η βασική συμβουλή στον κώδικα επιβίωσης στη φυλακή, ειδικά μεταξύ των έγχρωμων, νυν και πρώην, κρατουμένων, συμπυκνώνεται στη φράση: «Just keep your head down and ride your time». Η νοοθεσία αυτή αποτελεί τρόπο ζωής των Αφροαμερικανών, οι οποίοι αποτελούν τον βασικό ύπνοτο σε όλες τις έρευνες της αστυνομίας, David Wilson (2004), 'Keeping Quiet' or 'Going Nuts': Strategies Used by Young, Black, Men in Custody, *HJJC* 43 (3): 317-330 (323). Όπως η θεωρία της ετικέτας έτσι και η θεωρία της κοινωνικής μάθησης (: labeling and social learning theory) έχουν επισημάνει ότι, στο μέτρο που οι κρατούμενοι αποφεύγουν τις επαφές με τους συγκαταυμένους τους, προστατεύονται από την «taste of crime» υιοθετώντας τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής των συνομηθικών τους, Michael Windzio (2006), Is there a deterrent effect of pains of imprisonment? The impact of 'social costs' of first incarceration on the hazard rate of recidivism, *PunSoc* 8 (3): 341-364 (355).

242. Έτσι, σε έρευνα που διεξήχθη στη φυλακή υψίστης ασφαλείας ανδρών Tennessee State Prison (TSP) στο Nashville, σε δείγμα 600 κρατουμένων, εκ των οποίων εξαιρέθηκαν 99 ως προσωρινά κρατούμενοι ενόψει μεταγωγής τους, το 40% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι απέφυγε συγκεκριμένες περιοχές του καταστήματος ως μέσο μείωσης της ατομικής διακινδύνευσης. Ως πιο επικίνδυνους χώρους της φυλακής θεωρούσαν εκείνους της συλλογικής συνεύρεσης και της στενής επιτήρησης, τα εστιατόρια, τους χώρους ψυχαγωγίας και την αυλή. Γι' αυτό, το 39,5% περνούσε το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στο κελί του, ενώ το 17,1% δήλωσε ότι ο φόβος της θυματοποίησης τους εμπόδιζε να συμμετέχουν σε διάφορες δραστηριότητες της φυλακής. Μόλις το 5,4% είχε ζητήσει την τοποθέτησή του σε προστατευτική φρουρήση. Περισσότερα σε: Richard McCorkle (1992), Personal Precaution to violence in prison, *CJB* 19 (2): 160-173 (164-165).

Τα στοιχεία της ζωής του αιτούντος προ της τέλεσης της πράξης έχουν ήδη αξιολογηθεί με βάση το άρθρο 79 ΠΚ για την επιμέτρηση της ποινής του. Ως καλή διαγωγή δεν νοείται η έλλειψη πειθαρχικών παραπτώματων κατά την διάρκεια της κράτησης, αλλά η αληθής και η πραγματική συμπεριφορά του κρατουμένου που αποτελεί γνήσια έκφραση της εσωτερικής αλληλαγής του. Άλλωστε, η συνειδητοποίηση της ενοχής, κατά το ΣυμβΠλημΠειρ326/2004, τελεί σε συνάρτηση με τον βασικό ειδικοπροληπτικό στόχο της εκτέλεσης των ποινών, δηλαδή την επανένταξη των κρατουμένων, αν και υποστηρίζεται ότι η συνειδητοποίηση δεν είναι εκ των ουκ άνευ της κοινωνικής επανένταξης²⁴³. Εν αμφιβολία ισχύει το τεκμήριο υπέρ του αιτούντος καταδίκου, όχι όμως ως προς την πρόβλεψη αξιοποιώτων πράξεων στο μέλλον. Η ΑΠ1474/2002 τίθεται υπέρ της αναγνώρισης του ελαφρυντικού του άρθρου 84 παρ.2 περ. ε' ΠΚ της «καλής συμπεριφοράς για σχετικά μεγάλο διάστημα μετά την πράξη», σε αντίθεση με την νομολογία του Αρείου Πάγου, που έχει κατ' επανάληψη κρίνει ότι δεν αρκεί η καλή διαγωγή του κρατουμένου στη φυλακή για την θεμελίωση του ως άνω ελαφρυντικού, καίτοι η άποψη αυτή δεν δικαιολογείται αφενός από την ενδεικτική απαρίθμηση του άρθρου 84 ΠΚ και αφετέρου από την αντικειμενική συνθήκη ότι μετά την πράξη του ο δράστης εισέρχεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων στην φυλακή²⁴⁴. Υποστηρίζεται, όμως, ότι οι συνθήκες κράτησης που επικρατούν στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας υπονομεύουν εξ αντικειμένου την θεμελίωση της απόλυσης στην βάση οποιασδήποτε επιχειρηματολογικά πληθωριστικής επίκλησης της αρχής *in dubio pro reo*. Η αμφίβολη πρόγνωση θα έπρεπε να ερμηνεύεται ως αρνητική πρόγνωση²⁴⁵.

Οι θέσεις περί την επιθετικότητα των κρατουμένων και τις διαπροσωπικές συγκρούσεις στους χώρους κράτησης μεταξύ συγκατουμένων και μεταξύ κρατουμένων και σωφρονιστικού προσωπικού επιτρέπουν να αποκαλυφθεί μία ένδειξη για την κοινωνία της φυλακής ως υποπολιτισμικού συστήματος, στα όρια λειτουργίας του οποίου επιβάλλεται η διαχείριση της αντικοινωνικότητας των κρατουμένων. Ο υποπολιτισμός των κρατουμένων αποτυπώνει τις διάφορες μορφές συμπεριφοράς που εκφράζουν μία στάση της προσκόλλησης στον κώδικα των εγκλημάτων²⁴⁶. Πρόκειται για μία διακριτή υποκοιλιούρα των κρατουμένων που σηματοδοτείται από την αντίθεσή τους –και ενίοτε από την αντιπαράθεσή τους, λεκτική ή υλική– προς τις σωφρονιστικές αρχές και στους συγκατουμένους τους, οι οποίοι επιλέγουν να μείνουν έξω από αυτό το υποπολιτισμικό υποσύστημα, τις περισσότερες φορές ενστερνιζόμενοι τις θεσμικές αρχές λειτουργίας της φυλακής²⁴⁷. Ο υποπολιτισμός ενσαρκώνεται μέσα από έναν

243. Βλ. παρατηρήσεις Κρίτωνα Κοκκινάκη σε ΣυμβΠλημΠειρ326/2004, ΠοινΔικ 7 (4): 412-415 και ΣυμβΠλημΠειρ1568/2003, ΠοινΔικ 7 (1): 33-34.

244. Μιχάλης Παναγιωτόπουλος (2004), Το ελαφρυντικό της καλής συμπεριφοράς στη Φυλακή (Σχόλιο σε πρόσφατη και παλαιότερη νομολογία του Αρείου Πάγου), ΠοινΧρ ΝΔ (2004): 959-960. Σημαντική είναι, επίσης, και η ΑΠ1549/2000 με σχόλιο Νικολάου Δημητράτου σε ΠοινΔικ 3 (4): 806.

245. Χάρης Παπαχαραλάμπος (1999), Το άρθρο 106 Π.Κ. ανάμεσα στην καλή διαγωγή του κρατουμένου και στην «κακή» διαγωγή του νομοθέτη, ΠοινΧρ ΜΘ', σελ. 501-515 (505).

246. Ωστόσο, ουσιαστικά «ο κώδικας του δρόμου» κατακυριεύει τον «κώδικα των εγκλημάτων», υπό την έννοια ότι η προσακτική του ατομικού σεβασμού που διασφαλίζεται με την προσφυγή στη χρήση σωματικής βίας καταργεί στην πράξη την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατουμένων στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής σχέσης που αναπτύσσουν οι κρατούμενοι έναντι του σωφρονιστικού προσωπικού, Loïc Wacquant (2001), *Deadly symbiosis. When ghetto and prison meet and mesh*, PunSoc 3 (1): 95-134 (110-111).

247. Οι βασικές αρχές αυτού του κώδικα αποτυπώνονται στο τετράπτυχο «αντιπαράθεση, εκμετάλλευση, χειραγώγηση, αλληλεγγύη» (: «opposition, exploitation, manipulation and solidarity»). Δεδομένου ότι οι

άτυπο κώδικα συμπεριφοράς των κρατουμένων που διατυπώνει μια συλλογική έκφραση «θεσμικής αλληλεγγύης»²⁴⁸. Απέναντι στην πίεση που ασκεί το σύστημα του σωφρονιστικού καταστήματος και στην ψυχική εξόντωση που ενεργοποιούν οι αντικειμενικές δομές των χώρων κράτησης, οι κρατούμενοι αντιπαράτassουν ένα όμοιο σύστημα που λειτουργεί σαν μηχανισμός άμυνας και χαρακτηρίζεται για την καταρχήν αντίθεσή του απέναντι στο προσωπικό και τους επίσημους κανόνες του καταστήματος κράτησης²⁴⁹. Κατά μία άποψη, πρόκειται για μια μορφή ιδρυματοποίησης με στενή έννοια²⁵⁰. Η διαδικασία αφομοίωσης, ωστόσο, συναρτάται με τον χρόνο παραμονής στο κατάστημα, την δεκτικότητα του κρατουμένου και την προσωπικότητά του.

(γ3). Ως συνέπεια αυτοχειρίας

(i). Η τομή των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης

Κατά τη νομολογία της ΕΕΔΑ, η αναγνώριση από τη Σύμβαση του δικαιώματος εκάστου στη ζωή δεν συνεπάγεται και αναγνώριση του δικαιώματός του σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο διαβίωσης. Ως εκ τούτου, το φτωχό και σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρετικά στερητικό επίπεδο διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης δεν θεμελιώνει δικαίωμα των κρατουμένων να απαιτήσουν από το Κράτος να τους προμηθεύσει τα μέσα προκειμένου να αυτοκτονήσουν, επειδή δεν αντέχουν να ζουν υπό τις συνθήκες αυτές (: *Adler κατά Γερμανίας* της 4-10-1989, dec.). Αντιθέτως, μάλιστα, οι σωφρονιστικές αρχές υποχρεούνται να μετέρχονται κάθε ανα-

αρχές της αλληλεγγύης και της χειραγώγησης εμφανίζονται να τυγχάνουν χαμηλής εκτίμησης, ουσιαστικά στόχος αυτού του κώδικα είναι να παραμένουν οι κρατούμενοι ανεξάρτητοι έναντι των άλλων κρατουμένων, να έχουν τις λιγότερες κατά το δυνατό υποχρεώσεις και να κρατούν μακριά το σωφρονιστικό προσωπικό, τάση που χαρακτηρίζεται ως απομονωτισμός (: *isolationism*), M. Grapendaal (1990), *The Inmate Subculture in Dutch Prisons*, *Brit. J. Criminol.* 30 (3): 341-357 (347). Ωστόσο, η υπακοή στο σύστημα της φυλακής και στους κανόνες της δεν γίνεται πάντα ανιδιοτελώς, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που εντοπίζονται παράνομες συνδιαλληγάδες μεταξύ προσωπικού και κρατουμένων, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις εισαγωγής ναρκωτικών στο σωφρονιστικό κατάστημα με την ανοχή και την κάλυψη των σωφρονιστικών υπαλλήλων, Ben Crewe (2009), *The Prison Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*, Oxford-New York: Oxford University Press, σελ. 370-375.

248. James Garofalo-Richard Clark (1985), *The Inmate Subculture in Jails*, *Criminal Justice and Behavior* 12 (4): 415-434 (416, 419, 427). Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε σωφρονιστικά καταστήματα του New Jersey, σε δείγμα 339 κρατουμένων -202 προέρχονταν από αστικές, 105 από ημιαστικές και 32 από αγροτικές περιοχές, ενώ το 54% του συνόλου ήταν έγχρωμοι- κατέδειξε ότι η προσκόλλησή στην υποκοιλιούρα των τροφίμων είναι εντονότερη στις ηλικιακές ομάδες 21-25 και 26-30, που δεν είναι παντρεμένοι και, άρα, δεν έχουν κοινωνικούς δεσμούς, ενώ συνήθως συνδέεται με προηγούμενο εγκλημασμό, κατά τον οποίο υπήρξε μύηση στο σύστημα αυτό.

249. Αυτή η εικόνα για τη λειτουργία του περιβάλλοντος της φυλακής είναι η πλέον συνήθης, όπως αποτυπώνεται και στην φθημογραφία, ιδίως τη σύγχρονη, Jamie Bennett (2006), *The Good, the Bad and the Ugly: The Media in Prison Films*, *HJCJ* 45 (2): 97-115 (99).

250. Ιδρυματοποίηση υπό στενή έννοια συνιστά η ενσωμάτωση στην υποκοιλιούρα των υπολοίπων κρατουμένων, ενώ ιδρυματοποίηση υπό ευρεία έννοια σημαίνει τέλεια παραίτηση από ίδιες πρωτοβουλίες και θέση υπό την προστασία του συστήματος. Αποδοκιμασία της μίας δέσμης κανόνων επιφέρει αποδοχή της άλλης, Έφν Λαμπροπούλου (1986), Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα; Μία κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεών τους, *ΠοινΧρ ΛΣΤ*, σελ. 417-434 (419-420).

γκαίου για την αποτροπή αυτοκτονίας μέσου, όπως για παράδειγμα να προχωρούν στην κατάσχεση τυχόν επικίνδυνων αντικειμένων που έχει στην κατοχή του ο κρατούμενος –π.χ. τα κορδόνια και τη ζώνη του– ή να περιπολούν ανά μισάωρο θέτοντάς τον υπό επιτήρηση (: *Tanribilir κατά Τουρκίας* της 16-11-2000 §§ 75-80)²⁵¹. Άλλωστε, η υποχρέωση προστασίας της ζωής των ατόμων, ειδικά σε περικλειστούς χώρους, όπως τα καταστήματα κράτησης ή ο στρατός, συνεπάγεται το πρωταρχικό καθήκον των αρμόδιων αρχών να θεσπίζουν ένα νομοθετικό ή διοικητικό πλαίσιο που να αποσκοπεί στην υλοποίηση αποτελεσματικής πρόληψης κατά οποιασδήποτε διακινδύνευσης ή βλάβης της ανθρώπινης ζωής (: *Álvarez Ramón κατά Ισπανίας* της 23-7-2001 dec., *Kilinç και λοιποί κατά Τουρκίας* της 7-6-2005 §§ 40-43, *Nurten Deniz Bülbül κατά Τουρκίας* της 23-2-2010 §§ 29-32 και *Öneryıldız κατά Τουρκίας* της 30-11-2004, Ευρείας Σύνθεσης, § 89), ακόμη και εάν, για παράδειγμα, δεν υπάρχουν εμφανείς ενδείξεις αυτοκτονικής προδιάθεσης ή πρόθεσης αυτοβλάβης (: *Kilavuz κατά Τουρκίας* της 21-10-2008 § 71), χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι κάθε κίνδυνος απαιτεί αντίστοιχη κινητοποίηση των αρχών (: *Akdoğdu κατά Τουρκίας* της 18-10-2005 § 44).

Πιο ειδικά, επαρκής συμμόρφωση με την υποχρέωση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ κρίνεται και η θέση του κρατούμενου υπό ιατρική παρακολούθηση και επιτήρηση²⁵², η επάρκεια της οποίας μπορεί να θέσει ζητήματα στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, όπως νομοιογήθηκε στις σκέψεις 112-116 της απόφασης *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001, όπου ο θανάτων αυτοκτόνησε κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στη φυλακή²⁵³. Στην τελευταία

251. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην παράγραφο 85 της απόφασης *Uçar κατά Τουρκίας* της 11-4-2006: «The Court considers that, faced with the allegation that the authorities failed to fulfil their positive obligation to protect the life of a prisoner, in the context of their duty to supervise detainees and prevent suicide, there must be convincing evidence that the authorities should have known at the time that the person concerned was at risk and that they did not take the measures which could reasonably be expected of them to allay that risk».

252. Σε συνάρτηση με την επάρκεια των υπηρεσιών υγείας, στο πλαίσιο του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, έχει νομοιοποιηθεί ότι το συμβαλλόμενο κράτος πρέπει, κατά τη λειτουργία των υπηρεσιών υγείας, να λαμβάνει κάθε χρήσιμη προφύλαξη για την προστασία των ατόμων που προσφεύγουν στις υπηρεσίες αυτές (: *ΕΕΔΑ Association of Parents κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-7-1978, dec.). Του προστατευτικού αυτού πλαισίου δεν μπορούν, ειρλόγως, να εξαιρεθούν οι υπηρεσίες υγείας του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού των νοσοκομείων και των ψυχιατρείων, όπου νοσηλεύονται κρατούμενοι. Οι θετικές υποχρεώσεις προστασίας της ζωής συνδέονται με την θέσπιση από το κράτος αφενός ενός κανονιστικού πλαισίου, διά του οποίου επιβάλλεται στα νοσηλευτικά ιδρύματα, δημόσια ή ιδιωτικά, η λήψη μέτρων ικανών να εξασφαλίσουν την προστασία της ζωής των ασθενών που νοσηλεύονται· και αφετέρου ενός δικαιοδοτικού συστήματος, αποτελεσματικού και ανεξάρτητου, για την διαπίστωση των αιτίων θανάτου ασθενών που νοσηλεύονταν στα ιδρύματα αυτά και για τον καταλογισμό ποινικών και αστικών ευθυνών στους επαγγελματίες υγείας που είχαν την ευθύνη νοσηλείας των θανόντων (: *İşiltan κατά Τουρκίας* της 22-5-1995 dec., *Powell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2000 dec. και *Erikson κατά Ιταλίας* της 26-10-1999 dec.).

253. Πρόκειται για αυτοκτονία ψυχικά ασθενούς ατόμου κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στην φυλακή. Στον αυτόχειρα επεβλήθη πειθαρχική ποινή για επίθεση σε συγκατοούμενό του, χωρίς να του δοθεί δυνατότητα να αμφισβητήσει την ποινή. Καθώς ο κρατούμενος στερήθηκε του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής κατά της πειθαρχικής ποινής παραβιάσθηκε, μεταξύ άλλων, και το άρθρο 13 ΕΣΔΑ. Συνοπτική παράθεση της απόφασης σε: Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσοφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001, ΕΕΕυρΔ 3 (2002): 785-799 (785).

αυτή περίπτωση ο θανών κρατούμενος υπέφερε από χρόνια ψυχική διαταραχή που είχε εκδηλωθεί με ψυχωτικά επεισόδια και αισθήματα παράνοιας. Έπασχε, επίσης, από διαταραχή της προσωπικότητάς του. Μετά την μεταφορά του από την ειδική πτέρυγα του νοσοκομείου σε χώρο κανονικής κράτησης εμφάνισε συμπτώματα διαταραχών της συμπεριφοράς του, τα οποία συνίσταντο σε εκδήλωση τάσεων αυτοκτονίας, φόβους πιθανότητα παρανοϊκού τύπου και επιθετικά και βίαια ξεσπάσματα. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αρκετοί ιατροί είχαν αναλάβει την ιατρική φροντίδα του, δεν τηρήθηκαν αναλυτικά ιατρικά αρχεία για την περίπτωση του, αν και ο κίνδυνος τέλεισης απόπειρας αυτοκτονίας είχε διαγνωσθεί ως ορατός και αναμενόμενος²⁵⁴. Η παράλειψη τήρησης ιατρικών αρχείων υπονομεύει την επάρκεια και την αποτελεσματικότητα της θεραπευτικής επίπτωσης του θανόντα υιού της προσφεύγουσας. Περαιτέρω, παρά τις επισημάνσεις του προσωπικού ιατρού του ψυχικά ασθενούς κρατουμένου ότι θα έπρεπε να κρατηθεί ο τελευταίος μακριά από συναναστροφές μέχρι να παρέλθουν τα παρανοϊκά του συναισθήματα, αποφασίστηκε η αλλαγή της φαρμακευτικής αγωγής του από ανειδίκευτο ιατρό, χωρίς προηγούμενη έγκριση από τον υπεύθυνο ιατρό της φυλακής, με συνέπεια την μετά την αλλαγή αυτή επίθεσή του σε δύο υπαλλήλους της φυλακής. Τέλος, η τοποθέτησή του σε απομόνωση επιδείνωσε την κατάσταση της ψυχικής του υγείας, καθώς δεν ενδεικνυόταν στις περιπτώσεις ψυχικά ασθενών, λόγος για τον οποίο κρίθηκε ότι ήταν ισοδύναμη μεταχείρισης απάνθρωπη και εξευτελιστική, που επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης.

Περαιτέρω, στην σκέψη 98 της απόφασης *Güneş κατά Τουρκίας* της 20-1-2009 § 98, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι κατ' επανάληψη απόπειρες αυτοκτονίας του δεκαπεντάχρονου προσφεύγοντα που κρατείτο επί πέντε έτη με ενήλικες, χωρίς να του παρέχεται κατάλληλη θεραπευτική συνδρομή ενώ είχε ψυχολογικά προβλήματα καταδεικνύουν την υποβολή του σε δοκιμασία απάνθρωπη και εξευτελιστική που στοιχειοθέτησε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Επί της συμμόρφωσης των κρατών με την δικονομική υποχρέωσή τους που απορρέει από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ το ΕΔΔΑ, όπως επεσήμανε στην απόφαση *Grams κατά Γερμανίας* της 5-10-1999, ασκεί έλεγχο ορίων. Εξ αυτού του λόγου, κατέληξε να δεχθεί, στην περίπτωση αυτή, ότι δεν επήλθε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, διότι η απόφαση των εθνικών αρχών να μην ασκηθεί ποινική δίωξη κατά των αστυνομικών, που φέρονταν ως υπεύθυνοι για την αυτοκτονία του υιού των προσφευγόντων, περιέχει αιτιολογία που δεν δύναται να χαρακτηριστεί ως «παράλογη, δυσανάλογη ή αυθαίρετη». Οι γονείς του αυτόχειρα κατηγορήσαν τους αστυνομικούς που συνέλαβαν το γιό τους, φερόμενο ως μέλος τρομοκρατικής οργάνωσης, ότι τον δολοφόνησαν και σκηνοθέτησαν στη συνέχεια μια δήθεν αυτοκτονία του, γεγονός

254. Βλ. a contrario την απόφαση επί του παραδεκτού *Bollan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2000, όπου το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε στοιχειοθέτηση του ελαχίστου επιπέδου σοβαρότητας κατά το άρθρο 3 της Σύμβασης σε μια υπόθεση αυτοκτονίας μιας ναρκομανούς νεαρής κρατουμένης, που είχε τεθεί σε απομόνωση, διότι την ημέρα που αυτοκτόνησε, καίτοι δεν είχε λάβει την φαρμακευτική της αγωγή, η συμπεριφορά της δεν ενέπνεε ανησυχία ότι ο πειθαρχικός εγκλησμός της στο ατομικό της κελί και η ταυτόχρονη απαγόρευση επικοινωνίας της με τους συγκατομήτους της είχε επηρεάσει αρνητικά την ψυχολογία της. Εφόσον δεν υπήρχαν εύλογες υπόνοιες περί ενδεχόμενης τέλεισης αυτοκτονίας, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η μεταχείρισή της ως απάνθρωπη ή εξευτελιστική.

που δεν κατέστη δυνατό να αποδειχθεί αφενός ελλείψει αυτοπτών μαρτύρων και αφετέρου δυνάμει των εκθέσεων αυτοψίας και των θέσεων των πολλών πραγματογνωμώνων.

Τέλος, η υποχρέωση προστασίας της ζωής των ατόμων, ειδικά σε περίκλειστους χώρους όπως τα καταστήματα κράτησης ή ο στρατός, συνεπάγεται την εξουσία των αρμόδιων αρχών να θεσπίζουν ένα νομοθετικό ή διοικητικό πλαίσιο που να αποσκοπεί στην υλοποίηση αποτελεσματικής πρόληψης κατά οποιασδήποτε διακινδύνευσης ή βλάβης της ανθρώπινης ζωής (: *Álvarez Ramón κατά Ισπανίας* της 3-7-2001 dec., *Kilinc και λοιποί κατά Τουρκίας* της 7-6-2005 §§ 40-43 και *Nurten Deniz Bülbül κατά Τουρκίας* της 23-2-2010 §§ 29-32).

(ii). *Ο κύκλος αιτίων και αιτιατού*

Η αυτοκτονία στο γενικό πληθυσμό κατέχει τη δέκατη θέση στις αιτίες θανάτου, ενώ μεταξύ των κρατουμένων κατέχει την πρώτη. Σύμφωνα με σχετικά στατιστικά ευρήματα, ο δείκτης των αυτοκτονιών στον πληθυσμό της φυλακής είναι από τέσσερις μέχρι και έντεκα φορές μεγαλύτερος από ό,τι είναι στο γενικό πληθυσμό. Η συχνότητα τέλεσης αυτοκτονιών είναι μεγαλύτερη στους υποδίκους, κυρίως άνδρες, ενώ και οι ανήλικοι κρατούμενοι παρουσιάζουν υψηλό δείκτη τόσο αυτοκτονιών όσο και αυτοτραυματισμών. Περισσότερο από το 50% του συνολικού αριθμού αυτοκτονιών λαμβάνει χώρα μέσα στις πρώτες 48 ώρες της εισόδου του νέου κρατούμενου στο χώρο της φυλακής, το 30% εκ των οποίων προχωρεί στην τέλεση αυτοκτονίας μέσα στις τρεις πρώτες ώρες. Στο 95% περίπου των περιπτώσεων επιλέγεται η μέθοδος του απαγχονισμού, για τον οποίο χρησιμοποιούνται μέσα και σημεία πρόσδεσης που βρίσκουν οι αυτόχειρες στο χώρο κράτησης²⁵⁵. Συχνά η αυτοκτονία επιχειρείται με πτώση από ύψος, πρόκληση δηλητηρίασης, σοβαρούς αυτοτραυματισμούς και υπερβολική χρήση ναρκωτικών ουσιών. Ένας ιδιαίτερα υψηλός αριθμός αυτοκτονιών λαμβάνει χώρα στα κελιά απομόνωσης. Δεν αποκλείεται, όμως, να επιχειρήσει ένας κρατούμενος να θέσει τέρμα στη ζωή του στο ατομικό του κελί ή στο θάλαμο που κρατείται, στα λουτρά ή στους χώρους που βρίσκονται σε μεγάλο ύψος αφήνοντας κενό στο κέντρο²⁵⁶.

Με βάση τις αιτίες των αυτοκτονιών (: «risk factor») κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού διαμορφώνονται δύο κατηγορίες. Στην πρώτη εντάσσονται όλες εκείνες που αναφέρονται στις αρνητικές πλευρές του εγκλεισμού, που συνηθίζεται, όχι ιδιαίτερα επιτυχημένα, να αποκαλούνται «δεινά του εγκλεισμού» –καθώς σχετίζονται με μια μοιρολατρική και απομακρυσμένη από οποιαδήποτε επιστημονική αφετηρία γλώσσα²⁵⁷: περιορισμός της ελευθερίας,

255. Στις περιπτώσεις, μάλιστα, αυτές είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς αν πρόκειται για ανθρωποκτονία ή αυτοκτονία (: self-inflicted death or suicide), Enda Dooley (1990), *Unnatural deaths in prison*, Brit. J. Criminol. 30 (2): 229-234 (232).

256. Όλγα Θεμελή (1999), *Αυτοκτονίες στις φυλακές. Οι ειδικές τεχνικές προδιαγραφές στους χώρους της φυλακής ως σημαντικό μέσο πρόληψης*, ΠoinXp ΜΘ', σελ. 622-624 (622).

257. Ghazala Sattar (2005), *The Death of Offenders in Switzerland*, EurJCrIm 2 (3): 317-340 (318, 329-330), όπου τονίζεται ότι η υπερπληθρότητα των σωφρονιστικών καταστημάτων συνιστά μια εκ των πιθανολογούμενων αιτίων για τους αιφνίδιους θανάτους κρατουμένων στην Ελβετία. Σχετικές ενδείξεις από έρευνες στις ΗΠΑ εξηγούν ότι ο υπερπληθυσμός στις φυλακές σχετιζόταν με την ευερεθιστότητα, την δυσφορία, την επιθετικότητα και τον κλειστοφοβικό πανικό, όπως επίσης και με την παραβίαση κανόνων, την θνησιμότητα, τις ψυχοσωματικές διαταραχές και την υποτροπή. Η κατάσταση δεν εμφανίζεται διαφορετική στις ιδιωτικές

διάρρηξη των δεσμών του κρατουμένου με τον κοινωνικό χώρο, φόβος και αβεβαιότητα, που επιτείνεται σε σχέση με την ποινική μεταχείριση του κρατουμένου από τα δικαστήρια, απάνθρωπες συνθήκες κράτησης, προβληματικές σχέσεις με το προσωπικό και τους συγκατατουμένους του που φτάνουν μέχρι και τη χρήση βίας²⁵⁸, «σύνδρομο του φαντάσματος»²⁵⁹. Όπως έχει υποστηριχθεί, «το πνεύμα του στερηθέντος προσωπικού-βιοτικού χώρου εκδικείται με αυτοκτονίες, αποδράσεις, συνεχή διέγερση»²⁶⁰. Επίσης, αρνητικό παράγοντα σε βάρος της ψυχολογίας του κρατουμένου αποτελεί και η διαχείριση του «υποκειμενικού ή ανεπίσημου χρόνου» που έχει έναν χαρακτήρα περιστασιακό, καθώς εξαρτάται από τις περιβάλλουσες συνθήκες και τις ατομικές ενέργειες²⁶¹. Γι' αυτό, άλληλωσε, προκρίνεται η αναγκαιότητα ανάληψης ουσιαστικού ρόλου από ψυχολόγους²⁶².

φυλακές, στις οποίες ο κίνδυνος τέλεσης αυτοκτονίας εμφανίζεται εντονότερος σε σχέση με τα δημόσια σωφρονιστικά ιδρύματα στην Αυστραλία, David Biles-Vicki Dalton (2001), *Deaths in Private and Public Prisons in Australia: A Comparative Analysis*, ANZJ Crim. 34 (3): 293-301 (299).

258. Οι προβληματικές σχέσεις σηματοδοτούν άρνηση συμμόρφωσης με μηχανισμούς εκφοβισμού με στόχο την ευταξία από την πλευρά των θεσμικών οργάνων της φυλακής ή την ένταξη στην υποκοιλιτούρα των συγκατατουμένων από τα ηγετικά στελέχη των επιμέρους ομάδων πίεσης, Joe Sim (2007), 'An inconvenient criminological truth': pain, punishment and prison officers, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 187-209 (194).

259. Υπάρχει, δηλαδή, έντονη η εντύπωση στους κρατουμένους ότι είναι αόρατοι με ταυτόχρονη άρνηση του προσωπικού ότι υφίσταται το ενδεχόμενο θυματοποίησης των πρώτων και της ατομικής τους διάστασης (: αποατομικοποίηση), καταδεικνύοντας την προβληματική συναρμογή των σχέσεων κρατουμένων και προσωπικού, David Scott (2007), *Creating ghosts in the penal machine: prison officer occupational morality and the techniques of denial*, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 168-186 (176).

260. Γιάννης Πανούσης (2004), *Φυλακή: Εκτοπισμός ή συγχώρεση;*, ΝοΒ 52 (8): 1337-1345 (1343). Ταυτόσημο είναι, μεταξύ άλλων, και το συμπέρασμα έρευνας που έλαβε χώρα σε δύο φυλακές στην Τουλούζη στα νοτιοδυτικά της Γαλλίας σε δείγμα 199 αρρένων κρατουμένων, οι μισοί περίπου εκ των οποίων βίωναν έντονα και πειστικά συναισθήματα ως συνάρτηση της στενότητας του προσωπικού χώρου και της συνεπαγόμενης στέρξης της ιδιωτικότητάς τους. Πιο αναλυτικά σε: Anthony Blanc-Norbert Telmon (2001), *The effects of incarceration on Prisoners' perception of their health*, JComHeal 26 (5): 367-381 (378).

261. Με την στέρξη του χώρου και την αποδόμηση του χρόνου σχετίζονται οι κυριότερες μορφές ψυχογενών λειτουργικών διαταραχών που διαπιστώνονται στους κρατουμένους. Καταγράφονται έντονα συναισθήματα αποστέρξης του προσωπικού στίγματος και των τρόπων έκφρασης της προσωπικότητας είτε σε ό,τι αφορά την σωματική τους ολότητα (: αποπροσωποποίηση) είτε σε ό,τι αφορά την συνείδηση του ψυχικού τους Εγώ (: απεμψύχωση). Βλ. Λουκία Μπεζέ (1991), *Στοιχεία για την ψυχολογία του κρατουμένου*, Χρονικά 1, σελ. 55-74 (67-68).

262. Για παράδειγμα, στην Αυστραλία τα προγράμματα ψυχολογικής ή ψυχοθεραπευτικής υποστήριξης των κρατουμένων περιλαμβάνουν μία ευρεία κλίμακα μεθόδων που κυμαίνεται με ειδικότερους στόχους από την διαχείριση του θυμού μέχρι την ομαδική θεραπεία αναφορικά με την σεξουαλικότητα, Pat O'Malley (2008), *Neo-liberalism and risk in Criminology*, in: Thalia Anthony-Chris Cunneen (eds.), *The Critical Criminology Companion*, Sydney: Hawkins Press, σελ. 55-67 (63). Τίθενται, βέβαια, ζητήματα εξειδίκευσης σε σχέση με τη διάθεση πόρων για τους σκοπούς της ορθής και στοχευμένης ψυχολογικής υποστήριξης των κρατουμένων, Graham Towl and David Crighton (2007), *Psychologists in prisons*, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 316-329 (327).

Κατά μία άποψη, γίνεται διάκριση ανάμεσα στον θεσμικό χρόνο και στον χρόνο ποινής. Ο θεσμικός χρόνος διαμορφώνει τα χρονικά πλαίσια και τους όρους λειτουργίας του συστήματος, απονέμοντας συγχρόνως στο προσωπικό της φυλακής καθήκοντα ρυθμιστή και, άρα, εξουσιαστή της χρονικής ροής αλλήλα, και το σπουδαιότερο, καθήκοντα «ορισμένου χρόνου», περιορισμένης δηλαδή διάρκειας. Έτσι, οι ήξεις «παρόν» και «μέλλον» έχουν σημασία και νόημα για το διοικητικό προσωπικό, όχι τόσο επειδή δηλώνουν τον χρόνο που ήδη ανέλυσαν ή τις δυνατότητες που θα πρέπει να αναλίσσουν στο μέλλον, αλλά διότι χρησιμεύουν ως παράμετροι για να ορίσουν το παρόν. Για τους κρατούμενους τίποτε από όλα αυτά δεν συμβαίνει. Αντίθετα, ενώ το παρελθόν δεν θεωρείται ως μια τυχαία ανάληψη χρόνου, καθώς έχει μια ξεχωριστή προσωπική σημασία, το μέλλον διαφαίνεται ως μία αλληλοουχία τυχαίων γεγονότων έξω από τη σφαίρα της προσωπικής παρέμβασης. Έτσι, γεννιέται ένας νέος χρόνος: ο χρόνος της ποινής²⁶³.

Ως εκ τούτου, καθίσταται ιδιαίτερα μεγάλης σημασίας η εξεύρεση τρόπων δημιουργικής απασχόλησης των κρατουμένων, όπως η εργασία, και διεξόδων ψυχαγωγίας τους, όπως και η σωματική άσκηση και άθλησή τους²⁶⁴, σε συνδυασμό με τις δυνατότητες διατήρησης των δεσμών τους με την οικογένειά τους και επικοινωνίας τους με τον έξω κόσμο²⁶⁵. Στο πνεύμα αυτό, οι διατάξεις των άρθρων 36 και 38 ΣωφρΚ προβλέπουν αφενός τα περί σωματικής άσκησης και άθλησης και αφετέρου σχετικά με την ψυχαγωγία και ελεύθερου χρόνου αντίστοιχα, των παραγράφων 2-5 του άρθρου 37 ΣωφρΚ για την επιμόρφωση των κρατουμένων, ενώ τα άρθρα 40-46 ΣωφρΚ ρυθμίζουν την εργασιακή απασχόληση των κρατουμένων. Πιο αναλυτικά, το άρθρο παρ.1 38 ΣωφρΚ προβλέπει ότι για την διατήρηση της φυσικής και ψυχικής υγείας των κρατουμένων διατίθεται χρόνος μιας τουλάχιστον ώρας καθημερινά για περπάτημα ή ενασχόληση με ατομικές ασκήσεις στο προαύλιο του καταστήματος ή σε ανοιχτό χώρο προστατευόμενο από τις καιρικές μεταβολές. Η συμμετοχή των κρατουμένων σε προγράμματα σωματικής άσκησης και άθλησης που οργανώνονται από γυμναστή, σύμφωνα με τις παραγράφους 2-4 του άρθρου 36 ΣωφρΚ, προϋποθέτει τον προηγούμενο έλεγχο τους από τον ιατρό του καταστήματος, ενώ τα προγράμματα αυτά θα πρέπει να πραγματοποιούνται σε εσωτερικούς (: γυμναστήριο) ή εξωτερικούς (: γήπεδα) χώρους, κατάλληλα

263. Βλ. πιο αναλυτικά Μιχάλη Μαυρή (2003), Το Πανοπτικό του Χρόνου. Η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, σελ. 58.

264. Στο πλαίσιο μιας στείρας οικονομικής προσέγγισης, αμερικανικής κυρίως προέλευσης, οι δαπάνες για την τέρψη των κρατουμένων, όπως π.χ. για την κατασκευή και τον εξοπλισμό χώρων άθλησης, επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό και, εν τέλει, τη φορολόγηση του πολίτη (: «a chicken-or-the-egg conundrum»). Φυσικά η λανθάνουσα σκοπιμότητα των πολιτικών υποστηρικτών αυτής της θέσης είναι εν τέλει η επακόλουθη σκληρότερη μεταχείριση των κρατουμένων σε βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, Nygel Lenz (2002), «Luxuries» in Prison: The Relationship Between Amenity Funding and Public Support, *CrimDel* 48 (4): 499-525 (502).

265. Η επιτακτικότητα αυτής της ανάγκης καθίσταται εμφανέστερη συγκριτικά με τα αποτελέσματα της έρευνας σε 304 μακροχρόνια κρατούμενους των φυλακών της Νότιας Αμερικής την άνοιξη του 1995 με μέσο όρο ηλικίας τα 28 έτη, εκ των οποίων το 59% ήταν έγχρωμοι και το 38% λευκοί ενώ το 67% είχαν τελήσει έγκλημα για πρώτη φορά, όπου κατεδείχθη ότι το 75% των κατάδικων κρατουμένων για μη-βίαια εγκλήματα πιθανόν θα διέπρατταν βίαια εγκλήματα στο μέλλον λόγω της εμπειρίας τους στη φυλακή, Dennis Stevens (1998), *The Impact of Time-Served and Regime on Prisoners' Anticipation of Crime: Female Prisonisation Effects*, *HJCJ* 37 (2): 188-205 (197).

διαμορφωμένους και εξοπλισμένους για ατομική ή ομαδική άσκηση. Επίσης, με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, ύστερα από εισήγηση του ΚΕΣΦ, καθορίζονται οι όροι και η διαδικασία για την διοργάνωση κοινών εκδηλώσεων παιδαγωγικού, ψυχαγωγικού, αθλητικού ή άλλων παρόμοιου χαρακτήρα από κρατούμενους διαφόρων καταστημάτων κράτησης ή τμημάτων τους ή και για την πραγματοποίηση ετήσιων αθλητικών εκδηλώσεων με φορείς εκτός καταστήματος²⁶⁶.

Επίσης, όπως αναφέρει το άρθρο 37 παρ.2 ΣωφρΚ, το Συμβούλιο της Φυλακής, ύστερα από γνώμη του Συμβούλιου Εκπαίδευσης Κρατούμενων, διοργανώνει διαλέξεις σε κρατούμενους από μέλη ΑΕΙ και ΤΕΙ, επιστημονικών, επαγγελματικών, πολιτιστικών και κοινωνικών φορέων. Ενθαρρύνονται, ακόμη ομαδικές συζητήσεις των κρατούμενων με τη συμμετοχή ειδικών επιστημόνων, οι οποίοι τις οργανώνουν και τις διευθύνουν (: άρθρο 37 παρ.3 ΣωφρΚ), αλλά και η αυτομόρφωση των κρατούμενων σε συνδυασμό με την οργάνωση αναγνωστηρίου και δανειστικής βιβλιοθήκης (: άρθρο 37 παρ.4 και 5 ΣωφρΚ).

Επιπροσθέτως, η ψυχαγωγία των κρατούμενων γίνεται σε κατάλληλα διαμορφωμένο υπαίθριο ή εσωτερικό χώρο του καταστήματος. Οι κρατούμενοι συμμετέχουν σε ατομικές ή ομαδικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, σε οργάνωση θιάσου, χορωδίας, έκθεσης ζωγραφικής και χειροτεχνημάτων, κινηματογραφικών και άλλων προβολών. Όπου είναι δυνατό, κατά το τρίτο εδάφιο της παραγράφου 2 του άρθρου 38 ΣωφρΚ, λειτουργεί κινηματογράφος μέσα στο κατάστημα. Για την οργάνωση των εκδηλώσεων αυτών αναλαμβάνει το Συμβούλιο της Φυλακής, ύστερα από εισήγηση του αρμόδιου φορέα με τη συνδρομή των τοπικών πολιτιστικών φορέων και σε συνεργασία με τους κρατούμενους που εκδηλώνουν σχετική πρωτοβουλία. Οι εκδηλώσεις αυτές δεν πραγματοποιούνται, μόνον εάν το Συμβούλιο Φυλακής επικαλεσθεί αιτιολογημένα ειδικούς λόγους αναφερόμενους στην τάξη και ασφάλεια του καταστήματος. Η ενεργός συμμετοχή των κρατούμενων στα προγράμματα αυτά και η εν γένει δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, σύμφωνα με την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 38 ΣωφρΚ, συνεκτιμώνται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων ή προνομίων που προβλέπονται στον Σωφρονιστικό Κώδικα.

Τέλος, στην δεύτερη κατηγορία υπάγονται εκείνες οι αιτίες απόπειρας ή τετελεσμένης αυτοκτονίας που αναφέρονται στην ίδια την προσωπικότητα του κρατούμενου και στο ατομικό του ιστορικό: ηλικία, φύλο, διαταραγμένη ψυχική υγεία, απόπειρα αυτοκτονιών και αυτοτραυματισμοί κατά την προ του εγκλεισμού περίοδο, χρήση ναρκωτικών ουσιών ή αλκοόλη, αισθήματα ντροπής και ενοχής για την τέλεση της αξιόποινης πράξης, κοινωνική περιθωριοποίηση ή απομόνωση, κ.ά.

Οι κρατούμενοι, οι οποίοι έχουν ιστορικό απόπειρας αυτοκτονίας στο παρελθόν, εμφανίζουν συμπτώματα μεγαλύτερης απελπισίας, διαταραχές ύπνου, μεγαλύτερο άγχος απέναντι στην τρέχουσα

266. Για τη σημασία των προγραμμάτων άθλησης για τους κρατούμενους, ειδικά αναφορικά με την συμμετοχή σε μια διαδικασία συλλογικής συνύπαρξης που βασίζεται στους κανόνες ενός ομαδικού παιχνιδιού, βλ. Laurent Gras (2003), *Show sportif et buffet froid. Interactions sportives et sociales entre détenus et joueurs extérieurs*, Crim 36 (2): 105-125 (110-112).

πραγματικότητα και σοβαρότερες ψυχολογικές διαταραχές, έλλειψη συνεργασίας και κατάθλιψη. Μάλιστα διατρέχουν τον χρόνο τους καταστροφικά²⁶⁷.

(iii). Προληπτικά μέτρα κατά των αυτοτραυματισμών

Οι σοβαροί αυτοτραυματισμοί συνιστούν μια ειδικότερη κατηγορία αυτοπροσβολής, τον προθάλαμο της αυτοκτονίας ή μάλλον μια αποτυχημένη αυτοκτονία ή μια αυτοκτονία σε απόπειρα²⁶⁸. Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα, οι αυτοτραυματισμοί (: «non-fatal self-harm» ή «parasuicide»²⁶⁹) είναι συχνότεροι σε προσωρινά κρατούμενους, ανήλικους και άτομα νεαρής σχετική ηλικίας (: δηλαδή μέχρι 25 ετών), νεοεισαχθέντες, γυναίκες και κρατούμενους υπό ειδικό καθεστώς προστασίας, υγείας ή απομόνωσης. Επίσης, περίπου ένας στους δύο κρατούμενους, που βρίσκεται στη φυλακή περισσότερους από τρεις μήνες, εμφανίζει την ίδια τάση αυτοπροσβολής. Ο αυτοτραυματισμός συνήθως επιτυγχάνεται με την χρήση αιχμηρού αντικειμένου. Ένα στα δύο περιστατικά λαμβάνει χώρα στη διάρκεια της νύχτας, οπότε οι κρατούμενοι έχουν κλειδωθεί στους θαλάμους ή στα κελιά τους (: κυρίως μεταξύ 19:30 κα 7:30), ενώ υπερεκπροσωπούνται κεντρικές φυλακές υψίστης ασφαλείας και υψηλής πληθυσμιακής συγκέντρωσης. Όταν η απόπειρα αυτοτραυματισμού λάβει χώρα σε χώρο, όπου οι κρατούμενοι βρίσκονται μόνοι τους, πολύ συχνά ειδοποιούν καλούν οι ίδιοι σε βοήθεια, ή τους προλαβαίνει το προσωπικό που κατά την περιπολία του εντοπίζει την ένδειξη του τραυματισμού, όπως π.χ. σταγόνες αίματος στο κελί, ματωμένα ρούχα, κ.λπ. Τα περισσότερα περιστατικά δεν ενέχουν κίνδυνο για τη ζωή και χρειάζονται περιορισμένη ιατρική φροντίδα. Βασικές αιτίες εκδήλωσης αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς των κρατουμένων είναι οι διαπληκτισμοί τους με συγκαταστούμενους ή με το προσωπικό της φυλακής, το έντονο στρες λόγω της τοποθέτησής τους σε ειδικό καθεστώς πειθαρχικού μέτρου ή η θέση τους στην κοινωνική διαστρωμάτωση της φυλακής, αλλά και η ύπαρξη ψυχολογικών προβλημάτων²⁷⁰.

267. Βλ. Greg Dear-Donald Thomson-Kevin Howells-Guy Hall (2001), Self-Harm in Western Australian Prisons: Differences Between Prisoners Who Have Self-Harmed and Those Who Have Not, ANZJ Crim. 34 (3): 277-292 (278, 283).

268. Βλ. Greg Dear-Donald Thomson-Guy Hall-Kevin Howells (2001), Non-Fatal Self-Harm in Western Australian Prisons: Who, Where, When and Why, ANZJ Crim. 34 (1): 47-66 (49-50).

269. Η έρευνα έγινε σε δείγμα 123 ανδρών κρατουμένων, οι οποίοι κρατούνταν σε κεντρικό σωφρονιστικό κατάστημα της Νέας Υόρκης και είχαν αποπειραθεί να αυτοκτονήσουν στο παρελθόν. Ως κυριότερη αιτία για την απόπειρα αυτοκτονίας καταγράφηκε το ψυχιατρικό ιστορικό ή ο ισχυρός δεσμός με κάποιον που έχει ψυχιατρικό ιστορικό, André Ivanoff (1992), Background risk factors associated with parasuicide among male prison inmates, CJB 19 (4): 426-436 (433).

270. Τα ψυχολογικά προβλήματα είτε προϋπάρχουν της εισόδου στη φυλακή είτε εκδηλώνονται κατά τη διάρκεια της κράτησης, οπότε στην πρώτη περίπτωση πολλές φορές εντείνονται, ιδίως βέβαια όταν έχει προηγηθεί και άλλο περιστατικό αυτοβλάβης στο παρελθόν, Candace Kruttschmitt and Mike Vuolo (2007), The cultural context of women prisoners' mental health. A comparison of two prison systems, PunSoc 9 (2): 115-150 (131, 135). Αλλωστε, σχετική έρευνα που διεξήχθη στο Ηνωμένο Βασίλειο στη Φυλακή Holloway μεταξύ 1-1-1995 και 31-12-1995 κατέδειξε ότι στο 90% των προσωρινά γυναικών κρατουμένων που μεταφέρθηκαν σε νοσοκομείο είχε διαγνωσθεί ψυχική διαταραχή κατά την είσοδό τους στην φυλακή, Helen Rutherford and Pamela Taylor (2004), The transfer of women offenders with mental disorder from prison to hospital, JForPs&Ps 15 (1): 108-123 (112).

Στις πράξεις αυτοπροσβολής εντάσσεται και η απεργία πείνας, η οποία όμως, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, δεν συναρτάται με υποκείμενη ψυχολογική διαταραχή. Η απεργία πείνας ως πράξη τροφοδοτεί τη διάκριση μεταξύ πράξεων που έχουν ως στόχο την αυτοπροσβολή, ενδεχομένως και το θάνατο ως απόλυτο στόχο, και πράξεων που σηματοδοτούν μία διαμαρτυρία ή μια δήλωση που λαμβάνει χώρα με έναν ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο, έστω κι αν δεν αποκλείεται να οδηγήσει στο θάνατο ως συνέπεια της πολυοργανικής ανεπάρκειας λόγω της στέρσης της τροφής²⁷¹.

Διαφωτιστικά υπήρξαν, σε αυτό το σημείο, και θα πορίσματα έρευνας, που διεξήχθη το 1995 από το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλίου, σε δείγμα 103 από τις 137 συνολικά εκείνη την χρονική περίοδο κρατούμενες στις ελληνικές φυλακές²⁷². Δοθέντος ότι ο ελεύθερος χρόνος τους στη φυλακή αναλιωνόταν κυρίως στην παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών, στο διάβασμα, στα τηλεφωνήματα και στο κέντημα, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό που προσέγγιζε το 12,6% δήλωνε ότι δεν έκανε απολύτως τίποτε, θα μπορούσε να επιτρέψει υποθέσεις ή εκτιμήσεις περί ιδρυματοποίησης των τελευταίων, συμπτώματα της οποίας ήταν η αδιαφορία και η παθητικότητα. Για την αντιμετώπιση των ψυχολογικών προβλημάτων που σχετίζονταν με την κράτηση πολύ συχνά χορηγούνταν ηρεμιστικά, αγχολυτικά ή υπνωτικά χάπια. Επίσης, συχνοί ήταν οι αυτοτραυματισμοί και οι απόπειρες αυτοκτονίας²⁷³.

Έχει διατυπωθεί η θέση ότι οι απόπειρες αυτοτραυματισμού έχει ως υποκείμενη βάση την μεταχείριση του κρατουμένου σε σχέση με τους στόχους της ποινής, κυρίως με τις απόψεις περί αναμόρφωσης του εγκληματία, οι οποίες εκτιμώνται κριτικά στο έργο του Μισέλ Φουκώ *Επιτήρηση και Τιμωρία*. Πρωτίστως επιχειρείται να εξηγηθεί πώς η πειθαρχική εξουσία στη φυλακή δύναται να προκαλέσει τις αυτοπροσβολές, αλλά και πώς οι τελευταίες αποτελούν προϊόν του περιβάλλοντος της φυλακής, όπου επιχειρείται υπό τις δεδομένες συνθήκες η επιδιωκόμενη αναμόρφωση του εγκληματία²⁷⁴. Σ' αυτό το χωροχρονικό πλαίσιο υφίσταται έντονο το πρόβλημα της ορθής διαχείρισης, από την πλευρά της διοίκησης της φυλακής, της ατομικής περίπτωσης σε έναν συλλογικό τομέα ομαδικής συνύπαρξης. Έτσι, οι μορφές αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς ερμηνεύονται εξαιρετικά επιτυχημένα ως «attention-seeking behaviour» ή «cry for help», σε συνάρτηση με το στρες και το άγχος της φυλάκισης στο συλλογικό αυτό πεδίο. Εστιάζοντας στις θέσεις του Φουκώ, καθίσταται εμφανής η αντικειμενική προσέγγιση που τόσο εύληπτα διατύπωσε. Όπως υποστήριξε, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης το 1789 και μετέπειτα η τιμωρία (: φυλάκιση) του εγκληματία γίνεται με τρόπο περισσότερο μυστικό, απομονωτικό, ψευδοεπική, κατ' έπιφαση μόνον ανθρωπιστικό, παράλληλα όμως περισσότερο εξορθολογισμένο και επιστημονικά αποτελεσματικό: Το

271. Marlynn Wei and Rebecca Brendel (2010), *Psychiatry and Hunger Strikes*, *Hav. HRJ* 23, σελ. 75-108 (87-88).

272. Φωτεινή Μπλιώνη (2009), *Εγκληματολογία και Φύλο: Ειδικά Θέματα*, σε: Νέστωρ Κουράκης (επιμ.), *Έμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 459-683 (574-622, ειδικότερα σελ. 584-588).

273. Στις αντιδράσεις αυτές προστίθενται οι καταστροφές αντικειμένων και του περιβάλλοντος χώρου, οι εντάσεις και τα ξεσπάσματα, που κατά μία άποψη είναι συχνότερα φαινόμενα στις γυναικείες φυλακές. Βλ. Έμμου Φρονίμου (2000), *Γυναίκα και Φυλακή: Όψεις της ελληνικής πραγματικότητας*, σε: *Αφιέρωμα στη Μνήμη Ηλία Δασκαλάκη. Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, σελ. 367-373 (369-370).

274. Βλ. Abigail Groves (2004), *Blood on the Walls: Self-mutilation in Prisons*, *ANZJ Crim.* 37 (1): 49-64 (55-57).

σώμα του εγκληματία και η πράξη του τίθενται σε δευτερεύουσα μοίρα, ενώ πρωταρχική σημασία αποκτά (και εξακολουθεί έως σήμερα να έχει) η ψυχή και η προσωπικότητα του εγκληματία, ώστε η εξατομικευμένη ποινική μεταχείριση που θα του επιβληθεί – με τη συνδρομή σειράς ολόκληρης από «επαίοντες», γιατρούς, ψυχολόγους, κ.λπ. – να επιτύχει την υποτιθέμενη «αναμόρφωση» του εγκληματία και την ένταξή του στην «κανονικότητα» της κοινωνικής ζωής, μέσα από τη συνεχή άσκησή του και εποπτεία²⁷⁵.

Όπως και στις περιπτώσεις αποτροπής βίαιων συμπλοκών μεταξύ κρατουμένων επιχειρείται η μείωση των περιστασιακών παραγόντων, που ενδέχεται να λειτουργήσουν υποκινητικά γι' αυτές, έτσι και για την παρεμπόδιση των αυτοκτονιών επιδοκιμάζεται ή προτείνεται η λήψη προληπτικών μέτρων περιστασιακής φύσης, δηλαδή η συρρίκνωση των περιβαλλοντικών ευκαιριών που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως αιτιακό υπόστρωμα διάπραξης απόπειρας ή τετελεσμένης αυτοκτονίας (: «displacement and diffusion of benefits»)²⁷⁶.

Στα ουσιαστικά μέτρα πρόληψης εντάσσονται, μεταξύ άλλων, η ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού υγείας, η καταγραφή ενδεχόμενων προβλημάτων ψυχικής υγείας κατά την είσοδο των κρατουμένων στο χώρο της φυλακής (: «screening»)²⁷⁷, η βελτίωση των σχέσεων μεταξύ κρατουμένων και προσωπικού και η ενίσχυση της ουσιαστικής επικοινωνίας τους, η συνεχής ή περιοδική ανά περίπτωση παρακολούθηση κρατουμένων με αυξημένες πιθανότητες τέλεσης αυτοκτονίας, η ειδική και διαρκής εκπαίδευση του προσωπικού αλληλά και των κρατουμένων σε θέματα πρόληψης αυτοκτονιών συγκρατουμένων τους (: «buddy watchers ή listeners»)²⁷⁸, η λειτουργία προγραμμάτων απεξάρτησης από τα ναρκωτικά²⁷⁹ και η τήρηση ειδικών τεχνικών προδιαγραφών. Τη σημασία του προληπτικού ελέγχου των κρατουμένων κατά την εισαγωγή τους στο σωφρονιστικό κατάστημα τόνισε και η έκθεση της CPT που δημοσιεύθηκε στις 2-11-1999 και αφορούσε κατά την επαναληπτική της επίσκεψη

275. Βλ. παρουσίαση αυτών των θέσεων του Φουκώ σε: Νέστορα Κουράκη (2005), *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τόμος Α: Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.128.

276. Αντίστοιχα, και στην περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος (: «situational crime prevention») το μέσο της πρόληψης είναι η μείωση των ευκαιριών τέλεσης. Περισσότερα για την περιστασιακή πρόληψη σε: Μαρία Γαλανού (2008), *Περί της οικονομικής ανάλυσης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης*, ΠονΔικ 11 (1): 76-90 (82-83). Βλ. επίσης Paul Ekblom (2007), *Situational Crime Prevention*, in: Eugene McLaughlin and John Muncie (eds.), *The Sage Dictionary of Criminology*, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore: Sage Publications, σελ.383-385.

277. Κατά τη διαδικασία ελέγχου θα πρέπει να εξετάζεται εάν και κατά πόσον η τέλεση αυτοκτονίας εδράζεται σε φιλετικό ή θρησκευτικό ιδεασμό, Margaret Severson and Christine Wilson Duclos, *American Indian Suicides in Jail: Can Risk Screening Be Culturally Sensitive?*, NIJ June 2005. Αναλυτικά στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/207326.pdf>. Η αποτελεσματικότητα ανάλυσης μεθόδου στις ιταλικές φυλακές –επρόκειτο για το πρόγραμμα «Servizio nuovi giunti»– είχε ως αποτέλεσμα, παρά τον διπλασιασμό των κρατουμένων μεταξύ 1990 και 2002, να μην αυξηθούν αντίστοιχα και τα ποσοστά των αυτοκτονιών, χωρίς να σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητα υψηλά, Antonio Preti-Maria Teresa Cascio (2006), *Prison Suicides and Self-harming Behaviours in Italy, 1990-2002*, *Med. Sci. Law* 46 (2): 127-134 (128, 131-132).

278. Kevin Correia (2000), *Suicide Assessment in a Prison Environment. A Proposed Protocol*, *CJB* 27 (5): 581-599 (582-585).

279. Alison Liebling (2002), *Suicides in Prison and the Safer Prisons Agenda*, *ProbJ* 49 (2): 140-150 (142).

αυτοψίας (: follow up visit)²⁸⁰ στο διάστημα 26-10 έως 2-11-1999. Στην έκθεση αυτή ουσιαστικά επιβεβαίωσε, εν πολλοίς, το πόρισμα που είχε εκδώσει μετά την πρώτη της επίσκεψη κατά τα διαστήματα 25-5 έως 6-6-1997 και 26-10 έως 2-11-1999, μεταξύ άλλων και στο νοσοκομείο της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλίου. Η Επιτροπή διαπίστωσε εκ νέου έλλειψη του ιατρικού προσωπικού κατά 85% και κατά 60% των νοσηλευτών. Πλήρους απασχόλησης ήταν ένας ιατρός γενικής ιατρικής και ένας ψυχίατρος. Χειρουργεία πραγματοποιούσαν επισκέπτες χειρουργοί. Το νοσηλευτικό προσωπικό απαρτιζόταν από δύο ειδικευμένους νοσοκόμους και επτά σωφρονιστικούς υπαλλήλους που εκτελούσαν χρέη βοηθού νοσοκόμου. Τέλος, κατέγραψε την έλλειψη συστηματικής υποβολής των νεοεισαχθέντων κρατουμένων σε προληπτικές εξετάσεις (: «systematic medical screening of inmates»)²⁸¹. Πρότεινε, έτσι, να πραγματοποιείται σε κάθε νέα είσοδο κρατουμένου έλεγχος από ιατρό ή από νοσηλεύτη υπό την επίβλεψη ιατρού για την πρόληψη της εξάπλωσης μεταδοτικών ασθενειών²⁸², την πρόληψη αυτοκτονίας και την έγκαιρη καταγραφή κακώσεων²⁸³.

Περαιτέρω, αναφορικά με τις τεχνικές προδιαγραφές, δηλαδή τη δημιουργία ασφαλών χώρων φύλαξης που συστήλουν τις δυνατότητες αυτοκτονίας κατά την παραμονή στη φυλακή προτείνεται να απαγορεύονται τα κάγκελα και οι μπάρες σε πόρτες και παράθυρα των κελιών αλλά και σε όλους τους χώρους της φυλακής, ενώ όπου υπάρχουν τέτοια στις παλιές φυλακές συνιστάται η αφαίρεσή τους ή η κάλυψή τους με «φύλλα» από διαφανές plexiglass. Προτείνεται, επίσης, να κατασκευάζονται μεγάλα παράθυρα από άθραυστο τζάμι για καλύτερο φυσικό φωτισμό και ψηλοτάβανα κελιά. Η κατασκευή ασφαλών κελιών (: «suicide-proof cells») απαιτεί να μην υπάρχουν εξωτερικοί σωλήνες και παραδοσιακά σώματα καθοριφέρ σε όλους τους ατομικούς ή συλλογικούς χώρους. Θα έπρεπε, ακόμη, να καταργηθούν τα κελιά

280. Jim Murdoch (2000), *The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Activities in 1999*, E.L.Rev. HRSUR. 25 (2).212-226 (216).

281. Τις προϋποθέσεις διενέργειας αυτών των εξετάσεων προβλέπει το κεφάλαιο III (Α) του Παραρτήματος στην Σύσταση No R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης της 8-4-1998 για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές. Βλ. αναλυτικά τη Σύσταση σε: Αλεξιάδη (2006): 341-356.

282. Στην ανάγκη προληπτικών πρακτικών ελέγχου, ειδικά στους νεοεισαχθέντες κρατουμένους που κατηγορούνται για παραβίαση του νόμου περί ναρκωτικών και είναι οι ίδιοι ουσιοεξαρτημένοι, κατέληξε και έρευνα που συνδιοργανώθηκε από την Ψυχιατρική Κλινική και το Εργαστήριο Υγιεινής και Επιδημιολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Ερευνητικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.), το Αττικό Νοσοκομείο Δυτικής Ατικής στην Αγία Βαρβάρα και το Εργαστήριο Φαρμακολογίας και Μεταδοτικών Ασθενειών της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών. Η έρευνα διεξήχθη στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου και στην Κλειστή Φυλακή Πάτρας σε δείγμα 544 κρατουμένων (: 337 και 207 κρατούμενοι αντίστοιχα). Διότι αφενός στις ομάδες αυτές του εγκάθειρκτου πληθυσμού είναι συχνότερη η κοινή χρήση σύριγγας για τη λήψη ενέσιμων ναρκωτικών ουσιών, οπότε αυξάνεται και ο κίνδυνος μετάδοσης ηπατίτιδας ή AIDS, αν και δεν είναι πάντα βέβαιο ότι η προγενέστερη γνώση συνεπάγεται μετά βεβαιότητας την μεταστροφή της κινδυνώδους αυτής συμπεριφοράς από τον εξαρτημένο χρήστη. Και αφετέρου επιτρέπει τη συμμετοχή των κρατουμένων, κατόπιν παροχής συναινέσεως, σε πιστικά προγράμματα εμβολιασμών κατά της ηπατίτιδας ή χορήγησης μεθαδόνης. Περισσότερα για την έρευνα σε: Melpomeni Malliori et al. (1998), *A survey of bloodborne viruses and associated risk behaviors in Greek prisons (research report)*, Add 93 (2). 243-251 (20-251).

283. Για την υπ' αριθμ. CPT/Inf (2001) 18 [Part 2] βλ. §§ 69-70, σελ. 32. Εκτενώς στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-2.pdf>.

απομόνωσης, ενώ οι κρατούμενοι με αυτοκαταστροφικές τάσεις θα έπρεπε να κρατούνται σε κελιά με στρογγυλεμένες γωνίες και κάλυψη των τοίχων από καουτσούκ, χωρίς ηλεκτρικά καλώδια και πρίζες και χωρίς τα παραδοσιακά ρουμπινέτα στην τουαλέτα και στον νιπτήρα, που προτείνεται να είναι ασάφια, χωρίς το σωλήνα της βρύσης και το εξωτερικό σιφόνι. Οι τοίχοι είναι καλύτερο να είναι βόφονται σε απαλά χρώματα, με εξαίρεση το άσπρο και το πράσινο και να αποφεύγονται οι τοξικές ουσίες²⁸⁴. Θα πρέπει να εγκαθίστανται ανιχνευτές πυρκαγιάς σε κάθε κελί και σε όλους τους χώρους, όπως και εξαερισμού χωρίς την ειδική σχάρα που μπορεί να αποτελέσει σημείο πρόσδεσης, και να κατασκευάζονται κτιστά κρεβάτια χωρίς σουμιέδες, σούστες ή λάμες, αλλήλα με στρογγυλεμένες άκρες. Το ίδιο προτείνεται και για τα υπόλοιπα έπιπλα. Απαγορεύεται και οποιοδήποτε αντικείμενο θα μπορούσε να αποτελέσει σημείο πρόσδεσης για την τέλεση αυτοκτονίας (: πόμολλα, μεντεσέδες, μπετούγιες, γάντζοι για κρέμασμα ρούχων κ.λπ.). Τέλος, επιτακτική κρίνεται η φύλαξη μπαλκονιών, διαδρόμων και κλιμακοστασίων σε πολυώροφα κτήρια φυλακών, απ' όπου είναι δυνατή η πτώση από ύψος, λόγος για τον οποίο προτείνεται η χρήση προστατευτικού δικτύου στις παλιές²⁸⁵.

Αυτά τα κατασκευαστικά δεδομένα παραπέμπουν στα κελιά που διατηρούνται στις φυλακές υψίστης ασφαλείας (: supermax prisons), αν και σε εκείνα δεν υπάρχουν παράθυρα, η επιτήρηση των κρατουμένων γίνεται μέσω κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης και η παραμονή των κρατουμένων σε αυτά διαρκεί είκοσι δύο και μισή ώρες, ενώ στα εναπομείναντα ενενήντα λεπτά οι κρατούμενοι μπορούν να επιλέξουν είτε να κάνουν μπάνιο είτε να βγουν για βόλτα στην αυλή. Πριν και μετά την επίσκεψή τους στην αυλή, κατά τη διάρκεια της οποίας αφενός παρακολουθούνται ηλεκτρονικά και αφετέρου δεν παρέχεται καμία δυνατότητα σωματικής άσκησης με χρήση εξοπλισμού γυμναστικής, υποβάλλονται σε σωματικό έλεγχο, ενώ τους τοποθετούν χειροπέδες και δεσμά στο στήθος σε όλες τις διαδρομές τους από και προς το κελί τους. Επίσης, απαγορεύεται το κάπνισμα και επιτρέπονται ελάχιστα βιβλία ή συσκευή τηλεόρασης ή ραδιοφώνου²⁸⁶.

4. Βιασμός κρατουμένου

Η υπόθεση *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997 είναι χαρακτηριστική για την κατανόηση της αντίληψης του Δικαστηρίου περί την έννοια του βασανιστηρίου με αφορμή τον βιασμό ανήλικης κρατουμένης.

Πιο αναλυτικά, στις 6 το πρωί της 29-6-1993 τέσσερις Τούρκοι αστυνομικοί εισήλθαν στο σπίτι ενός δεκαπεντάχρονου κοριτσιού Τουρκικής υπηκοότητας αλλά κουρδικής καταγωγής, το οποίο ζούσε σ' ένα χωριό στα νοτιοανατολικά εδάφη της Τουρκίας. Μαζί με την οικογένειά

284. Πρότυπο τέτοιων φυλακών αποτελεί στη Γαλλία η φυλακή Liancourt που λειτούργησε το 2003, υπό υπουργίας του Υπουργού Δικαιοσύνης Dominique Perben κατ' εφαρμογή του προγράμματος «programme pour la justice» και επί προεδρίας Σαρκοζί, κάνοντας πράξη τις εξαγγελίες της εμπνευσμένης από τις αρχές τις μηδενικής ανοχής προεκλογικής του εκστρατείας περί «ultra-sécuritaire tolérance zero policy», Helen Trouille & Pascale Feuillée-Kendall (2004), French prisons: une humiliation pour la République?, Mod&ConFran 12 (2): 159-175 (170).

285. Θεμελή (1999): 623.

286. Βλ. περισσότερα σε: Scott Tachiki (1995), Indeterminate Sentences in Supermax Prisons Based Upon Alleged Gang Affiliations: A Reexamination of Procedural Protection and a Proposal for Greater Procedural Requirements, CalifLR 83, σελ. 1116-1149 (1123-1125).

της οδηγήθηκε στην πηλασία του χωριού, όπου βρίσκονταν κι άλλοι συγχωριανοί της. Επειδή οι απειλές και οι ύβρεις ως μέσο πίεσης προς τους κατοίκους του χωριού προκειμένου να παράσχουν πληροφορίες για τη δράση των Κούρδων αυτονομιστών δεν είχαν αποτέλεσμα, μετέφεραν την νεαρή μόνη της στο κτήριο της αστυνομίας. Εκεί την έγδυσαν και την τοποθέτησαν στο λιάστιχο μιας ρόδας αυτοκινήτου που γυρνούσαν για πολύ ώρα. Τη χτυπούσαν και της έριχναν με πίεση κρύο νερό στο σώμα. Της έκλεισαν τα μάτια μ' ένα πανί και την οδήγησαν σε μια αίθουσα, όπου την κλείδωσαν μαζί με έναν ένστολο, ο οποίος την βίασε. Πριν την αφήσουν, στις 2-7-1993, υπέστη και πάλι ξυλοδαρμούς για μια περίπου ώρα από πολλιά άτομα που την απείλησαν να μην μιλήσει για ό,τι της συνέβη.

Στις 8-7-1993, η νεαρή προσήλθε μαζί με τον πατέρα της και μια συγγενή της στο γραφείο του εισαγγελέα της πλησιέστερης πόλης, όπου κατέθεσε μήνυση καταγγέλλοντας ότι βασανίστηκε, κακοποιήθηκε σωματικά και βιάστηκε. Μετά από εντολή του εισαγγελέα εξετάστηκε από ιατρό του τοπικού νοσοκομείου, ο οποίος διαπίστωσε ρήξη του παρθενικού υμένα και αιματώματα στις εσωτερικές όψεις των μηρών. Στην αλληλογραφία του εισαγγελέα με το τμήμα χωροφυλακής της περιοχής των καταγγελιών, ο διοικητής ισχυρίστηκε ότι απώλεσε τη μνήμη του κατόπιν ενός αυτοκινητιστικού ατυχήματος και δεν επιβεβαίωσε τίποτα από τα καταγγελλόμενα.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο βιασμός ενός κρατουμένου από ένα όργανο του Κράτους συνιστά ένα ιδιαίτερα σοβαρό και αποτρόπαιο είδος κακομεταχείρισης, ενόψει της ευκολίας, με την οποία ο επιτιθέμενος μπορεί να καταχράται την εύληπτη και εύθραυστη θέση του θύματος. Εξάλλου, ο βιασμός αφήνει στο θύμα βαθιά ψυχολογικά τραύματα που δεν θεραπεύονται τόσο σύντομα, όσο άλλες μορφές σωματικής και ψυχολογικής βίας²⁸⁷. Κατά τη διάρκεια της κράτησής της στην αστυνομία του Derik, μέλη των δυνάμεων ασφαλείας υπέβαλαν την προσφεύγουσα σε μια σειρά από εμπειρίες απερίγραπτα ταπεινωτικές, ενόψει του φύλου της, της νεότητάς της και των περιστάσεων, υπό τις οποίες κρατήθηκε. Παρέμεινε σε κράτηση για τρεις ημέρες, έντρομη και αποπροσανατολισμένη με την ταινία που της κάλυπτε τα μάτια, σε μια διαρκή κατάσταση φυσικού πόνου και αγωνίας που της προκάλεσαν τα χτυπήματα, τα οποία συνδέονταν με φάσεις ανάκρισης και αβεβαιότητας ως προς την τύχη της. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο πείσθηκε ότι το σύνολο των πράξεων φυσικής και ψυχολογικής βίας που διαπράχθηκαν σε βάρος της προσφεύγουσας και ο βιασμός, που προσκτάται έναν χαρακτήρα ιδιαίτερα σκληρό²⁸⁸, στοιχειοθέτησαν βασανιστήρια που απαγορεύονται από το

287. Την ίδια θέση επανέλαβε το ΕΔΔΑ και στις σκέψεις 94-98 της απόφασης *Salmanoğlu and Polattaş κατά Τουρκίας* της 17-3-2009, όπου η δεύτερη προσφεύγουσα υπεβλήθη σε ψυχοθεραπευτική αγωγή για να καταφέρει να ξεπεράσει την μετατραυματική διαταραχή που επακολούθησε των κακοποιήσεων, τις οποίες διήλθε. Μεταξύ των κακοποιήσεων που υπέστη ήταν και η παρά φύση ασέλγεια κατά την αστυνομική της κράτηση και η επακόλουθη υποβολή της σε ιατρική εξέταση γυναικολογικής φύσης, χωρίς τη θέλησή της, για να διαπιστωθεί εάν είχε απωλέσει την παρθενία της.

288. Βλ. a contrario *Selmouni κατά Γαλλίας*, Ευρείας Σύνθεσης, της 28-7-1999 § 92. Παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ μπορεί να επιφέρει ακόμη και η απειλή βιασμού, αυτοτελώς είτε σωρευτικά με άλλες τεχνικές βασανισμών, καθώς συνιστά μια μορφή ισχυρής ψυχολογικής βίας, ιδίως στις περιπτώσεις που χρησιμοποιείται στην αστυνομική προανάκριση για την απόσπαση ομολογίας, σύμφωνα με την παράγραφο 143 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης, *Saadi κατά Ιταλίας* της 28-2-2008, όπου η απειλή βιασμού είχε επικριθεί

άρθρο 3 της Σύμβασης, δεδομένης και της σκοπιμότητας που ενέκλιαν για την απόσπαση πληροφοριών. Συνεπώς, επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Ο βιασμός, ωστόσο, κρατούμενου πολύ συχνά τελείται και από συγκρατούμενό του. Έρευνα σε 408 κρατούμενους σε σωφρονιστικά καταστήματα του Ηνωμένου Βασιλείου, ηλικίας άνω των 21 ετών, σχετικά με τον σεξουαλικό εξαναγκασμό στη φυλακή, που έλαβε χώρα με τη χρήση ερωτηματολογίου ατομικά συμπληρωμένου ή στο πλαίσιο συνέντευξης με τον ερευνητή μεταξύ 1998 και 2001, κατέδειξε ότι οι μισοί (: 200 κρατούμενοι) είχαν στο παρελθόν βιώσει περιστατικό σεξουαλικής βίας σε βάρος τους. Το 89% εξ αυτών είχε δεχθεί απειλή σεξουαλικού περιεχομένου πριν υποστεί σεξουαλική κακοποίηση, το 53,5% είχε εξαναγκασθεί σε έρευνα για ανεύρεση ναρκωτικών, ενώ πιο ειδικά δήλωσε ότι είχε υποχρεωθεί με τη βία σε σεξουαλική συνεύρεση στοματικά το 7,5%, παρά φύση το 4,5% και κολληικά το 3%. Ένας στους δύο (: ποσοστό 52,5%) υποχρεώθηκε σε σεξουαλική επαφή ήδη κατά τη διάρκεια του πρώτου μήνα μετά την εισαγωγή του στο σωφρονιστικό κατάστημα, ενώ αναφορικά με τους δράστες το 49,5% των θυμάτων δήλωσε ότι βιάσθηκε από περισσότερα του ενός πρόσωπα, το 42% από πολλαπλούς δράστες και το 8,5% από έναν μόνο. Πιο αναλυτικά, το 48,5% απάντησε ότι βιάσθηκε από άγνωστο άτομο, το 33,5% από γνωστό, το 14,5% από το προσωπικό της φυλακής και το 3,5% και από το προσωπικό και συγκρατούμενο. Επίσης, η πλειονότητα διήλθε σεξουαλικής κακοποίησης περισσότερες από μία φορές (: ποσοστό 89%), εκ των οποίων το 83,5% ανέφερε ότι κατά την σεξουαλική επαφή δεν χρησιμοποιήθηκαν μέσα προφύλαξης. Το 65% δήλωσε ότι κακοποιήθηκε μέσα στο κελί του, κυρίως τις βραδινές ώρες (: ποσοστό 49%) και τη νύχτα (: ποσοστό 26%). Τέλος, το σημαντικότερο ίσως στοιχείο της έρευνας είναι ότι η συντριπτική πλειοψηφία των θυμάτων, δηλαδή το 99%, δεν κατήγγειλε το περιστατικό²⁸⁹.

Στην υπόθεση *McGill v. Duckworth* το Έβδομο Περιφερειακό Δικαστήριο των ΗΠΑ εξέτασε το ζήτημα εάν και κατά πόσον η Όγδοη Τροπολογία του Αμερικανικού Συντάγματος, που εμπεριέχει πρόβλεψη κατά της σκληρής και απάνθρωπης τιμωρίας (: «cruel and unusual punishment»), προστατεύει τους κρατούμενους από σεξουαλικές και σωματικές επιθέσεις. Ωστόσο, το Δικαστήριο περιόρισε την ευθύνη των σωφρονιστικών υπαλλήλων για το βιασμό που υπέστη ο κρατούμενος μόνο στις περιπτώσεις που ο παθών είχε ενημερώσει σε προγενέστερο χρόνο τις αρχές για το ενδεχόμενο αυτό, με βάση την εκδηλωθείσα ήδη προδιάθεση των δημίων του, με συνέπεια την συστολή του πεδίου εφαρμογής της Όγδους Τροπολογίας αναλόγως. Ωστόσο, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο των ΗΠΑ δέχθηκε στην απόφαση *Morgan v. District of Columbia* [824 F.2d 1049,

από την Διεθνή Αμνηστία ως τεχνική ανάκριση που χρησιμοποιείτο από τις αρχές τις Τυνσίας, στην οποία επρόκειτο να απελαθεί ο προσφεύγων. Παραβίαση της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ στοιχειοθετεί και η άρνηση των εθνικών αρχών να προχωρήσουν σε αποτελεσματική έρευνα των ισχυρισμών της προσφεύγουσας ότι δέχθηκε απειλές ότι θα βιασθεί κατά την διάρκεια της προανάκρισής της από την αστυνομία, όπως αναφέρεται στις σκέψεις 34 και 35 της απόφασης *Sevtap Veznedaroglu κατά Τουρκίας* της 11-4-2000.

289. Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι οι κρατούμενοι που είχαν υποστεί σεξουαλική κακοποίηση εμφάνιζαν συμπτώματα κατάθλιψης (: ποσοστό 27%), ντροπής και ενοχής (: ποσοστό 12,5%), άγχους (: ποσοστό 11,5%) και επιήλτες (: ποσοστό 10%). Ακόμη, πολλοί εξ αυτών οδηγήθηκαν σε αυτοκαταστροφικές πράξεις, όπως χρήση ναρκωτικών, απόπειρες αυτοκτονίας, αυτοτραυματισμούς. Μόνον το 1,5% των βιασθέντων δεν αντιμετώπιζε καμία ψυχολογική διαταραχή, Samantha Banbury (2004), *Coercive Sexual Behaviour in British Prisons as Reported by Adult Ex-Prisoners*, HJCI 43 (2): 113-130 (122).

1057 (D. C. Cir. 1987)] ότι η Όγδοη Τροπολογία δεν εγγυάται ένα φυλακτικό περιβάλλον χωρίς επιθέσεις, διότι η απόλυτη και απαρέγκλιτη ευθύνη των σωφρονιστικών αρχών για τραυματισμούς κρατουμένων από συγκρατούμενους τους θα παρήγαγε αδικαιολόγητα αποτελέσματα. Η βία στις φυλακές είναι αναπόφευκτη λόγω της εγκληματικής ροής των τροφίμων. Η Όγδοη Τροπολογία ενεργοποιείται όταν το πρόβλημα της βίας λαμβάνει ουσιαστικές διαστάσεις²⁹⁰. Ωστόσο, το θύμα μιας σεξουαλικής επίθεσης δεν αποκλείεται να θεμελιώσει αξίωση αποζημίωσης προσωπικά από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους²⁹¹.

2. Η προστασία της υγείας στη διάρκεια του εγκλεισμού

1. Η πρόβλεψη του εθνικού δικαίου

Αν και η ποινική προστασία των ενόμων αγαθών, όπως αυτό της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας είναι σχετική, η απευθείας και ανεξάρτητη από συγκεκριμένα εμπειρικά μεγέθη αναγνώριση από την πολιτεία της αξίας του ανθρώπου ως υποκειμένου της Ιστορίας και του δικαίου, οδηγεί σε απόλυτο σεβασμό της²⁹², ακόμη και για εκείνον τον άνθρωπο που επιλέγει μια αναξιοπρεπή κοινωνική συμπεριφορά²⁹³. Το δικαίωμα στην υγεία είναι ευρύτερο και ποσοτικά διαφορετικό από το δικαίωμα στην σωματική ακεραιότητα, διότι αναφέρεται στη συνολική κατάσταση ψυχοσωματικής ισορροπίας του ατόμου. Γι' αυτό το λόγο, π.χ. η αλληλαγή φύλου ή η στειρώση, που βλάπτουν τη σωματική ακεραιότητα, προστατεύονται όχι μόνο από τα άρθρα 5 παρ.1 και 9 παρ.1 εδ.β' Συντ. αλλά και από το άρθρο 21 παρ.3 Σ που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην υγεία με την προαναφερθείσα ευρύτερη έννοια²⁹⁴.

290. Scott Rauser (1993), Prisons Are Dangerous Places: Criminal Recklessness as the Eighth Amendment Standard of Liability in *McGill v. Duckworth*, MN LR 78, σελ. 165-195 (191-192).

291. Δηλαδή θα πρέπει να στοιχειοθετηθούν δύο προϋποθέσεις, όπως νομολογήθηκε στην απόφαση *Farmer v. Brennan* το 1994: α) να αποδειχθεί ο κρατούμενος ότι κρατείτο υπό συνθήκες που έθεταν έναν ουσιαστικό κίνδυνο και β) ότι οι υπεύθυνοι σωφρονιστικοί υπάλληλοι ενήργησαν με «εσκεμμένη αδιαφορία» (: «deliberate indifference») έναντι της υγείας ή της ασφάλειάς του, επιτρέποντας σε αυτές τις συνθήκες να εξελιχθούν. Το δεύτερο κριτήριο είναι δυσκολότερο αλλά όχι ανυπέρβλητο, καθώς το Ανώτατο Ακυρωτικό των ΗΠΑ στην απόφαση αυτή, αν και απέρριψε την αντικειμενική απόδειξη, έκρινε ότι η έρευνα των υποκειμενικών παραγόντων που υιοθετήθηκε δεν θα άφηνε στους σωφρονιστικούς υπαλλήλους «free to ignore obvious dangers to inmates», Christopher Man & John Cronan (2001), Forecasting sexual abuse in prison: The prison subculture of masculinity as a background for «deliberate indifference», *JCrimL&Crim* 92 (1): 127-185 (135).

292. Ιωάννης Μανωλεδάκης (1997), «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: Έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας;, σε: Ι. Μανωλεδάκης/ C. Prittwitz (επιμ. έκδ.), Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (Ελληνογερμανικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1995), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 9-19 (15).

293. Αν εθεωρείτο ως έννομο αγαθό δεν θα μπορούσε να τοποθετηθεί, για παράδειγμα, πάνω από την ανθρώπινη ζωή ή κάτω από την τιμή. Έτσι, σε περίπτωση κατάστασης ανάγκης, κατά τη στάθμιση των ενόμων αγαθών, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια θα έπρεπε να υποχωρεί προκειμένου να σωθεί μια ανθρώπινη ζωή. Έτσι, ο φορέας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας θα χρησιμοποιούντο μοιραία ως αντικείμενο, προκειμένου να εξυπηρετηθεί ο σκοπός της διάσωσης του υπέρτερου αγαθού της ανθρώπινης ζωής, Μανωλεδάκης (1997): 18.

294. Χαράλαμπος Ανθόπουλος (1993), Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, *ΤοΣ* 19 (4): 741-783 (775).

1. Ορισμός της υγείας

Χρησιμοποιώντας ατομικά (βιολογικά και ψυχολογικά) και κοινωνικά κριτήρια η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (ΠΟΥ) προσδιόρισε την έννοια της υγείας στο Προοίμιο του Καταστατικού της, το οποίο ψηφίστηκε στη Διεθνή Διάσκεψη Υγείας στη Νέα Υόρκη στις 19-6/22-7-1946. Ως υγεία όρισε «την κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο την αποχή από ασθένεια ή αναπηρία»²⁹⁵. Αυτός ο ορισμός εμφανίζεται καταρχήν αντιπροσωπευτικός και ευρύς ενόψει των σύγχρονων απαιτήσεων στον τομέα της υγείας για παροχή προληπτικών (: εξουδετέρωση κινδύνων) και θεραπευτικών (: εξάλειψη γενικότερων επιπτώσεων από βλάβες της υγείας) υπηρεσιών. Ωστόσο, κατά την ορθότερη άποψη, είναι αόριστος, διότι προσδιορίζει την υγεία με αναφορά στο θετικό περιεχόμενο μιας άλλης, αόριστης και υποκειμενικής, μεταβλητής, της ευεξίας. Ως λειτουργικότερος προτείνεται ένας αρνητικός ορισμός της υγείας, υπό την έννοια της φυσικής κατάστασης του ατόμου που αποκλείει κάθε μορφή ασθένειας ή αναπηρίας ικανής να μειώσει τη φυσιολογική του δραστηριότητα, σωματική ή πνευματική²⁹⁶.

2. Το ελληνικό σύστημα προστασίας της υγείας

(α). Η συνταγματική πρόβλεψη

Η υγεία των πολιτών προστατεύεται εκτενώς με τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.5, 7 παρ.2 και 21 παρ.3 του ελληνικού Συντάγματος. Οι διατάξεις αυτές, καίτοι διαφοροποιούνται ως προς το κανονιστικό τους περιεχόμενο, λειτουργούν μεταξύ τους παραπληρωματικά και προστατεύουν διαφορετικές η καθεμία πλευρές του συνταγματικού αγαθού της υγείας και εντεύθεν του αντίστοιχου πολυδιάστατου δικαιώματος στην υγεία²⁹⁷. Συνεπώς, φαίνεται ορθότερο να γίνεται λόγος για δικαίωμα υγείας, στο οποίο περιλαμβάνεται και το ατομικό (: δικαίωμα σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας) και το κοινωνικό δικαίωμα της υγείας²⁹⁸. Το δικαίωμα της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας αφορά την ατομική υγεία συγκεκριμένων

295. Η σωματική υγεία αποτελεί το corpus και η ψυχική υγεία το animus του προστατευόμενου έννομου αγαθού, Δημητρόπουλος (2008): 411-412. Για το δικαίωμα του καθενός σε ένα υψηλότερο επίπεδο σωματικής και ψυχικής υγείας κάνει λόγο και το άρθρο 12 του Συμφώνου του ΟΗΕ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα του 1966. Υπό το πρίσμα της κοινωνικής ασφάλισης, ως υγεία έχει αποδοθεί η έλλειψη κάθε ανώμαλης κατάστασης του σώματος ή του πνεύματος, που δημιουργεί ανάγκη θεραπείας, ανικανότητα για εργασία ή και τα δύο μαζί, Κωνσταντίνος Κρεμαλής (1987), Το δικαίωμα για προστασία της υγείας. Από τις κοινωνικές ασφαλίσεις στο ενιαίο σύστημα υπηρεσιών υγείας, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 45.

296. Σ. Μανωλκίδης (1988), Η νομική φύση του δικαιώματος στην υγεία και η τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων: Ένα ακόμη σχόλιο με αφορμή τη ΣτΕ 400/86 (ολ.), ΔκΠ 17-18, σελ. 197-212 (199-200), Χρυσόγονος (2006): 549.

297. Το ισχύον Σύνταγμα προστατεύει, δηλαδή, την υγεία αντικειμενικά ως συνταγματικό αγαθό και υποκειμενικά ως συνταγματικό δικαίωμα (: διφυής κατοχύρωση του δικαιώματος). Από τον αντικειμενικό κανόνα της προστασίας της ανθρώπινης υγείας απορρέουν τα ατομικά δικαιώματα της υγείας, Δημητρόπουλος (2008): 408.

298. Πρόδρομος Δαγτόγλου (2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 253-255.

προσώπων. Η δημόσια υγεία, αντιθέτως, αναφέρεται στη συμβίωση των ανθρώπων και στους ιδιαίτερους κινδύνους και στα προβλήματα υγείας που προκύπτουν από τη συμβίωση αυτή.

Το άρθρο 7 παρ.2 αναφέρεται στο αμυντικό περιεχόμενο του δικαιώματος, υπό την έννοια ότι αποκρούει επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων-τρίτων (: ιδιωτών ή φορέων δημόσιας εξουσίας) που στρέφονται κατά της υγείας και εμπεριέχει αξίωση διασφάλισης ή αποκατάστασης της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας του ατόμου. Το αμυντικό δικαίωμα είναι απόλυτο, erga omnes δικαίωμα, στρέφεται κατά του κράτους και αναπτύσσει διαπροσωπική ενέργεια (: οριζόντια λειτουργία, έμμεση τριτενέργεια). Το άρθρο 5 παρ.5 αποδίδει το προστατευτικό και το άρθρο 21 παρ.3 το διασφαλιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Οι διατάξεις αυτές δεν περιλαμβάνονται στην αρίθμηση του άρθρου 110 παρ.1 Σ και, κατά συνέπεια, δεν ανήκουν στο «αιώνιο» Σύσταγμα· είναι, δηλαδή, δυνατή η αναθεώρησή τους²⁹⁹.

(β). Οι επιμέρους νομοθετικές ρυθμίσεις

(β1). Η ειδική νομοθεσία

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η ελληνική νομοθεσία στον τομέα της υγείας εγκαθιδρύει μικτό καθεστώς προστασίας. Το καθεστώς αυτό διακρίνεται για τη σύγκρουση μεταξύ της φιλελεύθερης αντίληψης, σύμφωνα με την οποία η έννοια της υγείας ταυτίζεται με την ακεραιότητα του ατόμου, και της σοσιαλιστικής εκδοχής που συνδέει την υγεία με τη γενικότερη κοινωνική ευημερία³⁰⁰. Το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) οικοδομήθηκε στη θεμελιακή αρχή ότι «η υγεία είναι κοινωνικό αγαθό που δεν υπακούει στους νόμους του κέρδους», σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση του ν.1397/83³⁰¹. Αυτή η προτεραιότητα αποτυπώθηκε και σε πολλές διατάξεις του νομοθετήματος, όπως στο άρθρο 1 παρ.1 για την ευθύνη του κράτους να παρέχει υπηρεσίες υγείας στους πολίτες, στο άρθρο 6 παρ.1 για την ίδρυση νοσοκομείων μόνο με

299. Δημητρόπουλος (2008): 406, 408, 409-410, 413. Σύμφωνα με την ίδια άποψη, το άρθρο 7 παρ.2 Σ κατοχυρώνει δικαίωμα υγείας, δικαίωμα σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας του ανθρώπου, το οποίο δεν είναι ατομικό με την ιστορικά φορτισμένη έννοια του όρου του «καταλόγου των κλασικών δικαιωμάτων»), αλλά με την έννοια ότι παρέχεται εξατομικευμένα σε κάθε άτομο, έχει δηλαδή ατομικό χαρακτήρα.

300. Η ατομικιστική προσέγγιση του φιλελευθερισμού αναγνωρίζει ως «δικαίωμα-μπτέρα» όλων των δικαιωμάτων την ιδιοκτησία και αρνείται συλλήβδον το συνταγματικό χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής. Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο (Supreme Court) των ΗΠΑ σε πολλές περιπτώσεις έχει αρνηθεί την ύπαρξη συνταγματικών κοινωνικών δικαιωμάτων, επιβεβαιώνοντας τη θεώρηση ότι η κοινωνική πρόνοια αποτελεί μία «δωρεά» που παραχωρείται από το Κράτος και, έτσι, υπόκειται σε οποιουσδήποτε όρους το τελευταίο θεωρεί σκόπιμο να επιβάλει. Συνεπώς, η κοινωνική πρόνοια εξακολουθεί να μην θεωρείται δικαίωμα αλλά χαριστική παροχή που εξαρτάται, σε πολλές πολιτείες, από ηθικολογικά κριτήρια. Αντίθετα, το λιγότερο διαδεδομένο γεωγραφικά σοσιαλδημοκρατικό ή σκανδιναβικό πρότυπο χαρακτηρίζεται από την καθολικότητα όλων των παροχών (universalism), ενώ η κοινωνική πολιτική ασκείται κυρίως μέσω κοινωνικών υπηρεσιών που διαχειρίζεται αποκλειστικά η τοπική αυτοδιοίκηση. Τα κοινωνικά δικαιώματα κατοχυρώνονται ως πλήρως αγωγή, Γιώργος Κατρούγκαλος (1999), Τα κοινωνικά δικαιώματα στους «τρεις κόσμους» του κράτους πρόνοιας, ΔτΑ 2 (1999): 265-295 (275-280 και 286).

301. Το ΕΣΥ διέπεται από τις αρχές του προτύπου Beveridge, το οποίο εκπονήθηκε ως σχέδιο το 1942 και τέθηκε σε εφαρμογή το 1946 ως National Health Service στην Αγγλία, Γιάννης Υφαντόπουλος (2006), Τα οικονομικά της υγείας. Θεωρία και Πολιτική, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, σελ. 97.

μορφή ν.π.δ.δ. κ.ά. Άλλωστε, με το ΕΣΥ δεν θεσπίστηκε κρατικό μονοπώλιο υγειονομικών παροχών, αλλά επεκτάθηκε σημαντικά ο δημόσιος σε βάρος του ιδιωτικού τομέα³⁰².

Ειδικότερα γνωρίσματα του δικαιώματος της υγείας ρυθμίζουν ο ν.2737/1999 για τις μεταμοσχεύσεις ανθρωπίνων ιστών και οργάνων και ο ν.3089/2002 περί της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Τον τελευταίο εξειδίκευσε ο ν.3305/2005 προβλέποντας το οργανωτικό πλαίσιο για το δημόσιο έλεγχο του τομέα αυτού με την ίδρυση ειδικής ανεξάρτητης αρχής, της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής³⁰³. Τέλος, ο πρόσφατος ν.3418/2005 για την ιατρική δεοντολογία αναθεώρησε ριζικά την παρωχημένη νομοθεσία που ίσχυε από το 1955.

(β2). Η ποινική πρόβλεψη

Στα πλαίσια του ποινικού δικαίου, κατά μία άποψη, προστατευόμενο έννομο αγαθό των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα περί σωματικών βλαβών (: άρθρα 308-315Α) συνιστά η σωματική ακεραιότητα με στενή έννοια, δηλαδή ως εξωτερική ακεραιότητα με την προσθήκη άλλων εννοιών, όπως είναι η ευεξία. Υπολημβανόμενη με ευρεία έννοια, ως σωματική ακεραιότητα νοείται όχι μόνο η μορφική αλληλία και η λειτουργική ακεραιότητα του σώματος. Έτσι, η σωματική ακεραιότητα ερμηνεύεται ως η κατάσταση του σώματος που αντιπροσωπεύει για τον άνθρωπο ένα σύνολο λειτουργιών, συνισταμένων στη χρησιμοποίηση του σώματός του ως πηγής δημιουργίας ή απόλαυσης.

Οι απόψεις που στη θεωρία του ποινικού δικαίου θεωρούν ως έννομο αγαθό την υγεία κρίνουν ότι στη διάζευξη των εννοιών σωματική ακεραιότητα-υγεία, ως διάζευξη γένους και είδους, η υγεία περιλαμβάνει τη σωματική ακεραιότητα. Ορίζουν την υγεία ως την κατάσταση της αδιατάρακτης συλλειτουργίας των ανθρωπίνων οργάνων και προσδιορίζουν την προσβολή της όχι μόνο με την βλάβη³⁰⁴ αλληλία και με τη διακινδύνευσή της με βαρύτερη προσβολή³⁰⁵. Επίσης υπάρχουν και δύο διατάξεις που τυποποιούν βλάβες της υγείας ως αποτέλεσμα προσβολών άλλων εννόμων αγαθών, όπως π.χ. το άρθρο 304 παρ.2 στοιχ. β' ΠΚ (: ανεπίτρεπτη με συναίνεση ετεροδιακοπή που επέφερε βαριά σωματική βλάβη στην έγκυο) και 306 παρ.2 στοιχ. α' ΠΚ (: έκθεση που επέφερε βαριά σωματική βλάβη). Τέλος, υπάρχει και η διάταξη του άρθρου 313 ΠΚ (: συμπλοκή), η οποία τυποποιεί συμπεριφορά που προσβάλλει την υγεία με διακινδύνευση. Έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης της υγείας μπορεί να θεωρηθεί και εκείνο του άρθρου 305 ΠΚ (: διαφήμιση κ.λπ. μέσω διακοπής της εγκυμοσύνης). Ως σύμπτωμα της βλάβης, αν και όχι πάντοτε απαραίτητο, διακρίνουν τον πόνο³⁰⁶. Ωστόσο, η νομολογία του Αρείου Πάγου δέχεται ότι προστατευόμενα έννομα αγαθά

302. Κρεμαλής (1987): 48.

303. Περισσότερα για την Επιτροπή στον διαδικτυακό τόπο <http://www.bioethics.gr>

304. Εγκλήματα βλάβης της υγείας τυποποιούνται στα ακόλουθα άρθρα του ΠΚ: 308 (: ασήμαντη, ελαφρά και απλή σωματική βλάβη), 308Α (: απρόκλητες σωματικές βλάβες), 310 (: βαριές σωματικές βλάβες), 311 (: θανατηφόρες σωματικές βλάβες), 312 (: σωματική βλάβη ανηλικού κ.λπ.) και 314 (: σωματικές βλάβες από αμέλεια).

305. Διατάξεις που τυποποιούν κα περαιτέρω διακινδύνευση βαρύτερης προσβολής της υγείας είναι τα άρθρα 308Α (: επικίνδυνη απρόκλητη σωματική βλάβη) και 309 (: επικίνδυνη σωματική βλάβη).

306. Νικόλαος Ανδρουλάκης (1974), Ποινικόν Δίκαιον. Ειδικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ.110 και 132, όπου υποστηρίζεται ότι το άδικο της σωματικής βλάβης δεν αίρεται

είναι τόσο η σωματική ακεραιότητα με τη στενή της έννοια, ότι προσβάλλεται δηλαδή με εξωτερική επενέργεια στο σώμα, όσο και η υγεία ως το σύνολο των εσωτερικών λειτουργιών³⁰⁷.

(γ). Η φύση του δικαιώματος στην υγεία

(γ1). Γενικά

Η μεγάλη θεωρητική και πρακτική σημασία του συνταγματικού δικαιώματος στην υγεία (: Right to health, droit à la santé, Recht auf Gesundheit) αλληλά και του εννόμου αγαθού της υγείας έγκειται στο γεγονός ότι η φυσική κατάσταση (: σωματική και ψυχική ακεραιότητα) του ανθρώπου αποτελεί τη βάση και την προϋπόθεση της άσκησης πολλών άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Σε επίπεδο αναγκαιότητας και αξίας, η υγεία έπεται της ζωής³⁰⁸. Αναγόμενο στην υπόσταση του ανθρώπου –στο ζην αλληλά και στο ευ ζην– το δικαίωμα στην υγεία είναι «δικαίωμα υπόστασης», κοινωνικό δικαίωμα εν στενή έννοια. Η υγεία προστατεύεται έναντι δύο βασικών πηγών κινδύνου: τις επιθετικές ανθρώπινες ενέργειες, τρίτων ή και του ίδιου του φορέα του εννόμου αγαθού της υγείας³⁰⁹, και την κοινωνικοοικονομική ανάγκη (: κοινωνική ασφάλιση του άρθρου 23 παρ.5 Σ). Το Σύνταγμα, δηλαδή, δεν παρέχει στο άτομο εξουσία βλάβης της υγείας του, με συνέπεια να μην έχει ιδιαίτερη νομική αξία η συναίνεση του παθόντος στις περιπτώσεις αυτές. Γι' αυτό, όπως υποστηρίζεται, η άσκησή του οριοθετείται από τις αρχές της νομιμότητας, της χρηστότητας και της κοινωνικότητας.

Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί ότι, καίτοι κατά κανόνα οι απαγορεύσεις του άρθρου 7 παρ.2 προϋποθέτουν ότι δεν συναίνει ο θιγόμενος, η συναίνεσή του αίρει καταρχήν τον αντισυνταγματικό χαρακτήρα της προσβολής· κατά το τελευταίο ισχύει η αρχή *volenti non fit iniuria*³¹⁰.

από την συναίνεση του παθόντος, εφόσον η τελευταία προσκρούει στα χρηστά ήθη (: άρθρο 308 παρ.2 ΠΚ), όπως η συναίνεση ενηλίκων ατόμων στα πλαίσια ικανοποιήσεως σαδομαζοχιστικών τάσεων. Βλ. σχετικά με την τελευταία περίπτωση την απόφαση του ΕΔΔΑ *Laskey, Jaggard and Brown κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-2-1997 § 36.

307. Βλ. την παρουσίαση αυτών των θέσεων σε: Γιάννη Μπέκα (2004), Η προστασία της ζωής και της υγείας στον Ποινικό Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκουλας, σελ. 32, 61-62.

308. Το έννομο αγαθό της υγείας, σε σύγκριση με το αντίστοιχο της ζωής, έχει σαφώς σχετικότερη προστασία, αφού από την φύση του είναι σχετικό έννομο αγαθό. Γι' αυτό ο έλεγχος προσβολής της υγείας δεν γίνεται με σύγκριση προς κάποιο προκαθορισμένο, σταθερό μέγεθος, αλληλά κάθε φορά συγκρίνεται η κατάσταση της υγείας πριν από την επενέργεια και το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς και μετά. Σε αντίθεση, επίσης, με τη ζωή, οι προσβολές της υγείας μπορούν να διαβαθμιστούν και να αξιολογηθούν ποινικά αναλόγως. Στη θεωρία του ποινικού δικαίου η κρατούσα άποψη (: θεωρία της ενότητας) υποστηρίζει ότι η προσβολή της υγείας είναι το αναγκαίο προστάδιο της προσβολής της ζωής. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για διαφορετικά εγκλήματα, αλληλά πάντοτε της ανθρωποκτονίας προηγείται η σωματική βλάβη ως αναγκαίο *minus* για να προκληθεί το *plus* της θανάτωσης. Η σωματική βλάβη προϋποθέτει διατήρηση της ζωής, Μπέκας (2004): 37-38.

309. Δημητρόπουλος (2008): 405, 409-411 και 416.

310. Βλ. σχετικά Δαγτόγλου (2005): 257. Έτσι, π.χ. η αιμοληψία ή η ιατρική επέμβαση (θεραπευτική αγωγή, εγχείρηση, εμβολιασμός, ακτινοσκόπηση, εξέταση αίματος κ.λπ.) από κρατικές υγειονομικές υπηρεσίες με τη συναίνεση του θιγόμενου δεν υπόκεινται στην απαγόρευση του άρθρου 7 παρ.2 Σ. Συνεπώς, το Σύνταγμα δεν απαγορεύει την εκούσια στέρωση. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που ο θιγόμενος παρέχει την ελεύθερη και συνειδητή συναίνεσή του να υποβληθεί χωρίς αντάλλαγμα σε οδοντά ή/ και επικίνδυνα για την υγεία του επιστημονικά πειράματα, όπως προβλέπει το άρθρο 7 εδ.β' ΔΣΔΑΠΔ.

Κατ' εξαίρεση ισχύουν οι απαγορεύσεις του άρθρου 7 παρ.2 Σ παρά την συναίνεση του θιγόμενου, αν αυτή είναι άσχετη με την εύλογη εξυπηρέτηση του προστατευόμενου από το Σύνταγμα αγαθού της ζωής, της σωματικής ή ψυχικής υγείας και της σχετικής με αυτές επιστημονικής έρευνας (: π.χ. σαδιστική επέμβαση, εκούσιος ακρωτηριασμός, μαστίγωση με θρησκευτικά κίνητρα). Διότι εν προκειμένω υπερισχύει η αντικειμενική πρωταρχική υποχρέωση του κράτους να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ.1 Σ). Γι' αυτό είναι πάντοτε αντισυνταγματική η μεταχείριση ενός ανθρώπου (υποκειμένου δικαίου) ως απλού αντικειμένου της κρατικής εξουσίας· η τυχόν συναίνεσή του είναι συνταγματικός αδιάφορη. Τέλος, η σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας δεν αντίκειται, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, στις απαγορεύσεις του άρθρου 7 παρ.2 Σ, αν ο θιγόμενος δεν ήταν σε θέση να δώσει ή και αρνείται την συναίνεσή του³¹¹. Βέβαια, η συναίνεση δεν αίρει πάντα τον άδικο χαρακτήρα της πράξης³¹².

Πρόκειται, ουσιαστικά, για θεμελιώδες δημόσιο δικαίωμα. Τον θεμελιώδη χαρακτήρα του δικαιώματος στην υγεία τεκμηριώνουν οι συνταγματικά κατοχυρωμένες υποχρεώσεις του κράτους να λαμβάνει μέτρα προστασίας της ζωής και της υγείας (: άρθρα 5 παρ. 2 και 5, 21 παρ.3 Σ), σε συνάρτηση μάλιστα και με τις συνταγματικές αρχές της προστασίας της ανθρωπίνης αξίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (Q άρθρα 2 παρ.1 και 5 παρ.1 Σ)· ή να απέχει από δραστηριότητες, με σκοπό τον αποκλεισμό κάθε μορφής ασθένειας ή αναπηρίας, ικανής να μειώσει τη φυσιολογική δραστηριότητα του ατόμου, σωματική ή πνευματική. Η δημόσια φύση του συνδέεται με τη χρήση δημόσιων, κατά το δυνατό βέλτιστων, υπηρεσιών πρόληψης, θεραπείας και αποκατάστασης της υγείας, τις οποίες παρέχουν κρατικοί οργανισμοί, αυτοδιοικούμενοι και ασκούντες δημόσια εξουσία³¹³.

311. Η σωματική κάκωση προσώπου παρά τη θέλησή του είναι επιτρεπτή στις εξαιρετικές περιπτώσεις που η παράλειψή τους θα οδηγούσε σε σημαντική διακινδύνευση της ζωής ή της υγείας άλλων ή της δημόσιας υγείας ή ασφάλειας. Συχνά στις περιπτώσεις αυτές δεν πρόκειται για πραγματικές εξαιρέσεις από το δικαίωμα του άρθρου 7 παρ.2 Σ, αλλά για στάθμιση της ασυμβίβαστης μεταξύ τους προστασίας διαφόρων φορέων (π.χ. υποχρεωτικός εμβολιασμός ή αναγκαστική εξέταση ή θεραπεία προσώπων που ενδεχομένως ή πράγματι πάσχουν από επικίνδυνα μεταδοτικά νοσήματα), Δαγτόγλου (?2005): 259-260. Ωστόσο, δεν αρκεί ο κίνδυνος της προσωπικής υγείας. Δεν επιτρέπεται καταρχήν, λοιπόν, η αναγκαστική θεραπεία αλκοολικών ή τοξικομανών. Αυτή είναι δυνατή μόνο όταν με τον τρόπο αυτό αποτρέπεται αποδεδειγμένος κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σύμφωνα με το άρθρο 71 ΠΚ, όπως αναλύεται παρακάτω.

312. Η σχετικότητα της προστασίας του εννόμου αγαθού της υγείας τεκμαίρεται από τη δυνατότητα ελεύθερης διάθεσης της υγείας. Καταρχήν δεν είναι άδικος ο αυτοτραυματισμός. Συνεπώς, δεν προστατεύεται το έννομο αγαθό από τρίτους που βοηθούν τον φορέα του να το αυτοπροσβάλλει, και μάλιστα ανεξάρτητα από τον βαθμό της βλάβης, σε αντίθεση με την συμμετοχή σε αυτοκτονία που είναι αξιόποινη. Επιπλέον, η συναίνεση του φορέα της υγείας αίρει τον άδικο χαρακτήρα της ετεροπροσβολής μέχρι και την απλή σωματική βλάβη. Σε κάποιες διατάξεις, βέβαια, τιμωρείται ο αυτοτραυματισμός, ο ετεροτραυματισμός με συναίνεση και η συμμετοχή σε αυτοτραυματισμό –π.χ. άρθρα 203 ΠΚ (: τεχνητή πρόκληση ανικανότητας για την στρατιωτική υπηρεσία) και 388 παρ.2 ΠΚ (: απάτη σχετική με τις ασφάλειες). Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές η τιμώρηση δικαιολογείται από το ότι οι εκεί τυποποιημένες συμπεριφορές συμπεροσβάλλουν κυρίως άλλα έννομα αγαθά (: την στρατιωτική υπηρεσία και την περιουσία της ασφαλιστικής εταιρείας αντίστοιχα) και δευτερευόντως την υγεία, Μπέκας (2004): 36.

313. Γι' αυτό άλλωστε έχει υποστηριχθεί η θέση ότι δεν είναι σωστό να περιορίζουμε το δικαίωμα στην υγεία στα κοινωνικά δικαιώματα, καθώς ο σκοπός του υλοποιείται και με επίκληση κοινωνικών δικαιωμάτων,

(γ2). Η υγεία ως ατομικό δικαίωμα

(i). Η νέα παράγραφος 5 του άρθρου 5 Σ

Συμπλήρωμα ή συνέχεια της προστασίας της προσωπικής ελευθερίας *stricto sensu*, δηλαδή της φυσικής, σωματικής ελευθερίας του ατόμου, αποτελεί το δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής ταυτότητας. Μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001³¹⁴, στο εδ.α΄ της νέας παραγράφου 5 του άρθρου 5 Σ ορίζεται: «Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων»³¹⁵. Είναι προφανές ότι η προστασία της υγείας τόσο ως ατομικό δικαίωμα όσο και ως θεσμική εγγύηση³¹⁶ προϋποθέτει θετικές ενέργειες εκ μέρους του κράτους, όπως ιδίως η οργάνωση ενός συστήματος παροχής υπηρεσιών υγείας³¹⁷. Ωστόσο, αντικείμενο του άρθρου 5 παρ. 5 εδ. α΄ Συντ. δεν είναι αυτές οι θετικές ενέργειες, δηλαδή το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία, εφόσον εκείνο προβλέπεται στο άρθρο 21 παρ.3 Σ, αλλήλ αντίστροφα το ατομικό δικαίωμα στην υγεία. Η νέα διάταξη απαγορεύει, συνεπώς, τόσο τις σκόπιμα βλαπτικές της υγείας του ατόμου ενέργειες τρίτων στο πλαίσιο της οριζόντιας λειτουργίας (ή έμμεσης τριτενέργειας) του δικαιώματος, όσο και, καταρχήν, την ιατρική επέμβαση ή περίθαλψη χωρίς τη συναίνεση του ασθενούς³¹⁸.

Κρεμαλής (1987): 55-57, κυρίως 64.

314. Βλ. τα σχετικά με τη συζήτηση που προηγήθηκε της αναθεώρησης σε: Αικατερίνη Ηλιάδου (2000), Η προστασία του ανθρώπου από τις εξελίξεις της βιοτεχνολογίας ενόψει της αναθεώρησης του Συντάγματος, Υπερ 2000: 973-982.

315. Υποστηρίζεται ότι η θέσπιση του «νέου» αυτού δικαιώματος καταδεικνύει τη συνειδητοποίηση της ανάγκης να συμπεριληφθούν στην κανονιστική σημασία του, μαζί με τις κλασικές αμυντικές εξουσίες, και αξιώσεις έναντι του κράτους, τόσο για εκτεταμένες θετικές παροχικές δράσεις υπέρ των δικαιούχων, όσο και για ειδικότερες – ρύθμιση και εποπτεία– ευαίσθητες στην ιδιαιτερότητα της κοινωνικής τους ύλης και ικανές να αποτρέπουν φαινόμενα επικυριαρχίας ιδιωτικών συμφερόντων, Τάκης Βιδάλης-Λίλιαν Μήτρου-Ανδρέας Τάκης (2006), Συνταγματική πρόσληψη των νέων τεχνολογικών εξελίξεων και «νέα» δικαιώματα, σε: Ξενοφών Κοντιάδης (επιμ.), Πέντε χρόνια από τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, τόμος Α΄, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 273-312 (275-276).

316. Η δέσμευση του κράτους να προσφέρει στους πολίτες τις κατάλληλες υπηρεσίες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας περίθαλψης είναι όσο χρειάζεται εξειδικευμένη, ιδίως μετά την εγκαθίδρυση του Εθνικού Συστήματος Υγείας (ΕΣΥ), ώστε να μην εξυπηρετεί απλά το γενικότερο δημόσιο συμφέρον αλλήλ και τα ιδιαίτερα προβλήματα υγείας των πολιτών. Οι τελευταίοι, συνεπώς, αποκτούν γνήσια δικαιώματα για συγκεκριμένες υγειονομικές παροχές, Κρεμαλής (1987): 131.

317. Θεσμική εγγύηση με στενή έννοια συνιστά και η υγεία, διότι αντικείμενο προστασίας της οικείας συνταγματικής διάταξης αποτελεί θεσμός του δημοσίου δικαίου, Χρυσόγονος (2006): 32-33.

318. Χρυσόγονος (2006): 226-227. Ως προς το σκέλος που αφορά στην κατοχύρωση ενός ατομικού δικαιώματος για προστασία της υγείας έχει διατυπωθεί η θέση ότι η νέα διάταξη του άρθρου 5 παρ.5 Σ απλώς επαναλαμβάνει μια ήδη ρητά καταγεγραμμένη συνταγματική επιταγή, Ξενοφών Κοντιάδης (2002), Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 190.

(ii). Η προστασία της γενετικής ταυτότητας

(ii1). Η διάταξη της παρ. 5 εδ.β' του άρθρου 5 Σ

Συναφής με την προστασία της γενετικής ταυτότητας είναι και η διάταξη του εδ. β' της νέας παρ.5 του άρθρου 5 Σ. Η διάταξη αυτή δεν μπορεί πάντως να ερμηνευθεί ότι παρέχει έδαφος για τη νομοθετική απαγόρευση γενικά των εφαρμογών της βιοϊατρικής ή και της ίδιας της έρευνας στο επιστημονικό αυτό πεδίο, καθώς κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με το άρθρο 16 παρ.1 Σ. Η προστασία που παρέχει η ως άνω διάταξη συγκλίνει με την απαγόρευση επεμβάσεων που προσβάλλουν την κατοχυρωμένη στο άρθρο 2 παρ.1 Συντ. αξία του ανθρώπου³¹⁹. Δεν αποσκοπεί στην προστασία της απόλυτης αυτονομίας του προσώπου ως προς τη χρήση του γενετικού του υλικού, αλλά στην εμφαντική μεία της προστασίας της γενετικής ταυτότητας ως έκφρασης της υγείας του ανθρώπου³²⁰.

Ως γενετική ταυτότητα (: the inherited genetic pattern) νοείται η γενετική ιδιοσυστασία ενός ατόμου, τα κληρονομούμενα γενετικά στοιχεία του³²¹. Η προστασία της γενετικής ταυτότητας συνεπάγεται, τουλάχιστον, ότι απαγορεύεται κάθε προσπάθεια μεταβολής των στοιχείων αυτών χωρίς τη βούληση του ενδιαφερομένου. Η απαγόρευση αυτή βέβαια μπορούσε άνετα να συναχθεί και πριν από την αναθεώρηση του 2001 από το άρθρο 2 παρ.1 Συντ. Ωστόσο, στον συνδυασμό των άρθρων 2 παρ.1 και 5 παρ.5 Συντ. θα ήταν περαιτέρω δυνατό να βρει έρεισμα η απαγόρευση κάθε προσπάθειας μεταβολής των γενετικών στοιχείων, ακόμη και όταν ο ενδιαφερόμενος συναινεί, εάν δεν πρόκειται για αρνητική ευγονική (: απαλληλαγή του ατόμου από γονίδια ευθυνόμενα για ασθένειες) αλλά για θετική ευγονική (: απόκτηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, π.χ. προσιδίζοντων στην «αρεία φυλή»)³²².

(ii2). Οι διεθνείς συμβάσεις για την βιοϊατρική

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής της 4ης Απριλίου 1997 (: Σύμβαση του Οβιέδο)³²³, όπως επίσης και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής³²⁴. Οι διατάξεις της τελευταίας, η οποία κυρώθη-

319. Το περιεχόμενο του δικαιώματος δεν άπτεται της προστασίας των γενετικών πληροφοριών, ως προσωπικών δεδομένων που καλύπτονται από την ειδική διάταξη του νέου άρθρου 9Α Σ, αλλά διασφαλίζει κατ' αρχάς τον αυτόνομο έλεγχο του προσώπου στα γενετικά του χαρακτηριστικά. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί έκφραση του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ.1 Σ) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου (άρθρο 5 παρ.1 Σ). Συνεπώς, το περιεχόμενό του πρέπει να ερμηνεύεται σε συνδυασμό με τις διατάξεις αυτές, Κοντιάδης (2002): 191.

320. Κοντιάδης (2002): 193-194.

321. Ισμήνη Κριάρη-Κατράνη (2001), Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας, ΔτΑ 10 (2001): 347-367 (347).

322. Χρυσόγονος (2006): 227.

323. C. Manuel et al. (1999), Is the Legislation of European States in Keeping the Recent Convention on Human Rights and Biomedicine?, EJHealthL 6, σελ. 55-69 (55-56).

324. Ήδη έχουν υιοθετηθεί τρία τέτοια Πρωτόκολλα: Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για την απαγόρευση της κλωνοποίησης (Παρίσι, 12-1-1998) –για το οποίο υπογράφηκε η σχετική ΥΑ Φ0546/1/ΑΣ723/44898/1998 (ΦΕΚ Α' 244)–, το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για την μεταμόσχευση οργάνων και ιστών (Στρασβούργο, 24-1-

κε με το ν.2619/1998 και απέκτησε αυξημένη τυπική ισχύ επί τη βάση του άρθρου 28 παρ.1 Σ, θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως ερμηνευτικός οδηγός για τη νέα παρ.5 του άρθρου 5 Σ³²⁵. Σύμφωνα με το γενικό κανόνα του άρθρου 5 της Σύμβασης, επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνο αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει ελεύθερα τη συναίνεσή του (: *voluntas aegroti suprema lex est*), κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του (: αρχή της πληροφορημένης συναίνεσης: *informed consent*)³²⁶. Οι εξαιρέσεις από τον κανόνα αυτόν προβλέπονται αναλυτικά στα άρθρα 6-9³²⁷. Σημαντική είναι και η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ασθενών³²⁸. Είχαν προηγηθεί οι Συστάσεις 934 (1982), 1046 (1986) και 1100 (1989) του ΣυμβτΕυρ³²⁹. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ισχύουν ήδη και οι Οδηγίες 2001/20/ΕΚ για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων και 2003/23/ΕΚ για τη θέσπιση προτύπων ασφάλειας διαχείρισης ανθρωπίνων ιστών και κυττάρων, η οποία αφορά την οργάνωση ειδικών «τρα-

2002) και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για την βιοϊατρική έρευνα (Στρασβούργο, 25-1-2005), Αικατερίνη Ηλιόδου (2007), «Βιοηθική» και Δίκαιο –Οι εξελίξεις στον τομέα της βιοϊατρικής από την άποψη του δικαίου, σε: Λ. Κοτσαλής-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, ΠΟΙΝΙΚΑ 75, σελ.381-402 (388 και υποσημ. 20).

325. Βλ. σχετικά Ισμήνη Κριάρη-Κατράνη (2002), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Βιοϊατρικής. Εισαγωγή και κριτικά σχόλια, ΔτΑ 14, σελ. 333-362 (340-341). Η σύμβαση άρχισε να ισχύει στην Ελλάδα από την 1η Δεκεμβρίου 1999. Προστίθεται στη σειρά των Διεθνών Διακηρύξεων, με τις οποίες κατοχυρώνονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και προβλέπονται οι αντίστοιχες υποχρεώσεις των κρατών που τις υπέγραψαν. Στο πλαίσιο της, μάλιστα, προστατεύεται η ισότητα του ατόμου υπό διττή έννοια: α) ως οικονομική ισότητα κατά την παροχή ιατρικών υπηρεσιών, με τη μορφή της εξασφαλίσεως ίσων δυνατοτήτων κατά την πρόσβαση στην ιατρική φροντίδα αναλόγως των οικονομικών δυνατοτήτων κάθε κράτους (άρθρο 3 παρ.1)· και β) ως απαγόρευση της διαφοροποιημένης/ μεροληπτικής αντιμετώπισης του ατόμου λόγω της γενετικής ιδιοσυστασίας του (: άρθρο 11), υπό την έννοια ότι δεν εμποδίζεται, λόγω της απαγόρευσης, η λήψη θετικών μέτρων για τη διευκόλυνση της ζωής των ατόμων με γενετικό πρόβλημα.

326. Να σημειωθεί ότι πριν από τον κυρωτικό της Σύμβασης του ΣυμβτΕυρ για την Βιοϊατρική ν.2619/1998 ο προϊστάμενος ν.2071/1992 καθόριζε το δικαίωμα των νοσοκομειακών (μόνο) ασθενών να ενημερώνονται για τη διάγνωση, την πρόγνωση και τους κινδύνους των ασυνήθων ή πειραματικών μεθόδων, Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη (2002), *Βιοηθική και δίκαιο*, ΕλλΔνη 43, σελ. 663-674 (665-667). Για την «ποινική» καταγωγή της υποχρέωσης ενημέρωσης, βλ. Ισμήνη Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη (1993), Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενούς. Συμβολή στη διακρίβωση της αστικής ιατρικής ευθύνης, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.134-135, η οποία εστιάζει στην κρατούσα στο ελληνικό ποινικό δίκαιο άποψη ότι η ιατρική επέμβαση στο σώμα του ασθενούς συνιστά σωματική βλάβη, όταν γίνει χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του (συναίνεση), ακόμα και όταν υπήρξε επιτυχής.

327. Αναφορικά με τις εξαιρέσεις αυτές και ιδιαίτερα με τη συναίνεση ανηλικών ατόμων βλ. Loes Stultiëns-Tom Goffin-Pascal Borry-Kris Dierickx-Herman Nys (2007), *Minors and Informed Consent: A Comparative Approach*, *EJHealthL* 14 (1): 21-46 (22-23), ειδικότερα για την Ελλάδα στις σελίδες 27-28.

328. Herman Nys (2008), *The Biomedicine Convention as an Object and a Stimulus for Comparative Research in the European Journal of Health Law*, *EJHealthL* 15 (3): 273-283 (281-282).

329. Στην πρώτη αναφέρεται ότι από το δικαίωμα στη ζωή και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (: άρθρα 2 και 3 ΕΣΔΑ) συνάγεται ότι ο άνθρωπος έχει δικαίωμα σε αμετάβλητα γενετικά χαρακτηριστικά (the right to inherit a genetic pattern which has not been artificially changed: άρθρο 4I). Στη δεύτερη και τρίτη επαναλαμβάνεται η σύσταση της πρώτης προς τα κράτη-μέλη του ΣυμβτΕυρ αφενός να επιδιώξουν την κατοχύρωση αυτού του δικαιώματος στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 4II), αφετέρου να επεξεργασθούν μια λίστα σοβαρών ασθενειών, για τις οποίες επιτρέπονται επεμβάσεις στα γεννητικά κύτταρα (άρθρο 7III), Κριάρη-Κατράνη (2001): 359.

πεζών» βιολογικού υλικού. Την προστασία του ανθρώπινου γονιδιώματος, των γενετικών δεδομένων και τη ρύθμιση ζητημάτων βιοηθικής προβλέπουν και οι Διεθνείς Διακηρύξεις της UNESCO του 1997, του 2003 και του 2005 αντίστοιχα³³⁰. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι σειρά διατάξεων σχετικών με την προστασία της υγείας περιέχονται και στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, με κύρια βάση το άρθρο 152 (πρώην 129) ΣυνθΕΚ³³¹. Τέλος, στα άρθρα 11 και 13 του ΕΚΧ του ΣυμβτΕυρ κατοχυρώνεται το θεμελιώδες δικαίωμα για προστασία της υγείας, καθώς και το δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική περίθαλψη³³².

(ii3). Οι φορείς του δικαιώματος

Φορείς του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.5 Συντ. μπορούν προφανώς να είναι μόνο φυσικά πρόσωπα, Έλληνες και οι αλλοδαποί αδιακρίτως, άρα και οι ανιθαγενείς. Η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων είχε γνωμοδοτήσει³³³, πολύ εύστοχα, ότι η κατά το άρθρο 54 ν.2910/2001 υποχρέωση των διευθυντών θεραπευτηρίων να ενημερώνουν τις αστυνομικές αρχές για την άφιξη σ' αυτά αλλοδαπών αντίκειται στο άρθρο 5 παρ.5 Σ.

Τα στοιχεία που διευθυντές κλινικών και θεραπευτηρίων όφειλαν να διαβιβάζουν στην οικεία αστυνομική αρχή περιελάμβαναν κατ' ελάχιστο τα στοιχεία της ταυτότητας των αλλοδαπών ασθενών. Σύμφωνα με τη γνωμοδότηση: «Πρόκειται καταρχήν για «απλά δεδομένα» που θα μπορούσαν να καταστούν ευαίσθητα, αν από αυτά προέκυπτε, έστω και έμμεσα, ότι ο συγκεκριμένος αλλοδαπός πάσχει από κάποια ασθένεια και ποια (άρθρο 2 περ.α' και β' ν.2472/1997)». Επιπλέον, δε, η αρχή θεώρησε ότι οι ανάγκες της εγκληματολογικής και σωφρονιστικής πολιτικής, τις οποίες η αστυνομία θα μπορούσε ενδεχομένως να επικαλεσθεί για την επεξεργασία τους ως ευαίσθητων δεδομένων, χωρίς τη συγκατάθεση των ενδιαφερομένων (: άρθρο 7 παρ.2 περ.ε' υποπερ.ββ' ν.2472/1997), όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 34 παρ.2 ν.2915/2001) δεν δικαιολογούν την επεξεργασία στοιχείων της ταυτότητας των ασθενών –κατ' ουσίαν όλων των ασθενών– που νοσηλεύονται στα κάθε είδους θεραπευτήρια της χώρας, δημόσια και ιδιωτικά. Ακόμη και αν υποθεθεί ότι ο σκοπός της ως άνω επεξεργασίας είναι νόμιμος –παρά το γεγονός ότι είναι τόσο γενικά διατυπωμένος– είναι βέβαιο ότι το μέσο που επελέγη για την επίτευξή του (δηλαδή η διαβίβαση των στοιχείων της ταυτότητας των εισαγόμενων ασθενών) είναι απρόσφορο και, εν πάσει περιπτώσει, δυσανάλογα περιοριστικό. Η διαβίβαση στοιχείων ασθενών χωρίς διάκριση ημεδαπών και αλλοδαπών στις αστυνομικές αρχές θα έπρεπε να λαμβάνει χώρα μόνο για σοβαρές υπόνοιες ότι έχει διαπραχθεί αξιόποινη πράξη, με σεβασμό στις αρχές της αναλογικότητας και της προσφορότητας.

Η ρύθμιση αυτή δεν επαναλήφθηκε στο νέο νόμο περί αλλοδαπών (: ν.3386/2005). Φορείς των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 5 παρ.5 Συντ. είναι τόσο οι ιδιώτες³³⁴ όσο και η κρατική εξουσία, αφού η διάταξη κάνει λόγο γενικά για προστασία, εννοείται έναντι

330. Βλ. http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=1879&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

331. Σπύρος Βλαχόπουλος (2004), Το δικαίωμα στην υγεία στο πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ, ΕφΔημΔικ 2004: 397 επ.

332. Δημητρόπουλος (2008): 407.

333. Βλ. Γνμδ 86/2001, ΤοΣ 5 (2001): 1175-1177.

334. Ηλιάδου (2000): 978-979, η οποία διατυπώνει τη θέση ότι τα «βιολογικά δικαιώματα» φέρουν περισσότερο χαρακτηριστικά «δικαιωμάτων τρίτης γενιάς», καθώς είναι ασαφή ως προς τα υποκείμενα, τους αποδέκτες και το περιεχόμενό τους. Προσδιορίζονται μάλλον από το αντικείμενο αναφοράς τους και όχι τόσο

κάθε απειλής, ενώ είναι φανερό ότι η τελευταία μπορεί να προκύψει από οποιονδήποτε διαθέτει την απαραίτητη επιστημονική γνώση και οικονομική ισχύ.

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο εξάλλου η κρατική εξουσία οφείλει όχι μόνο να απέχει η ίδια από συναφείς επεμβάσεις, αλλά και να διασφαλίζει το κατάλληλο κανονιστικό πλαίσιο (: π.χ. σε ό,τι αφορά τη λειτουργία νοσηλευτικών ιδρυμάτων και ερευνητικών κέντρων) για την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.5 Συντ. Στη θεωρία πάντως εκφράζεται αμφισβήτηση για το κατά πόσο η νέα αυτή συνταγματική διάταξη είναι λυσιτελής, ή μήπως, ενόψει των υφιστάμενων πρακτικών δυσχερειών, συνιστά απλώς «ουτοπική φαντασίωση επιτακτικών ρυθμίσεων»³³⁵.

(γ3). Η υγεία ως κοινωνικό δικαίωμα

(i). Το προστατευτικό περιεχόμενο του ά. 21 παρ.3 Σ

Κατά μία άποψη, το άρθρο 21 παρ.3 Σ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην υγεία όχι μόνο ως τυπικό κοινωνικό αλλά και ως κλασικό ατομικό δικαίωμα με απόλυτη ισχύ³³⁶. Το δικαίωμα του άρθρου 21 παρ.3 Σ είναι ανεξάρτητο του status civitatis ενόψει της αρχής της αξίας του ανθρώπου στο άρθρο 2 παρ.1 Σ. Είναι θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου και όχι μόνο του πολίτη³³⁷. Το τελευταίο υποχρεώνει τόσο τα κρατικά όργανα όσο και κάθε άλλο δημόσιο ή ιδιωτικό υποκείμενο να απέχουν από ενέργειες που προσβάλλουν την υγεία των πολιτών ή περιορίζουν την ελευθερία τους να αποφασίζουν για θέματα που αφορούν την υγεία τους³³⁸. Ο ειδικότερος τρόπος της μέριμνας για την υγεία είναι ζήτημα που ανάγεται στα πολιτικά όργανα. Σύμφωνα, μάλιστα και με το προστατευτικό περιεχόμενο του άρθρου 21 παρ.3 Σ «Το κράτος υποχρεούται να μεριμνά για την υγεία των πολιτών και να λαμβάνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων»³³⁹.

Δεδομένου ότι στα εννοιολογικά στοιχεία του άρθρου 21 παρ.3 Σ εντάσσεται όχι η «πλήρης»³⁴⁰, αλλά η «ανώτερη δυνατή ευεξία» ή η «βέλτιστη δυνατή φυσική κατάσταση» των

από τη σχέση των υποκειμένων τους με ορισμένη οργανωμένη πηγή εξουσίας, ενώ αναφέρονται σε αφηρημένες ομάδες προσώπων και έχουν περισσότερο «ηθικό» περιεχόμενο.

335. Βιδάλης-Μήτρου-Τάκης (2006): 284-285.

336. Ως κλασικό ατομικό (αρνητικό) δικαίωμα έχει ως περιεχόμενο την υποχρέωση αποχής του Κράτους και κάθε άλλου δημοσίου ή ιδιωτικού υποκειμένου από οποιαδήποτε συμπεριφορά ικανή να προσβάλλει την σωματική και ψυχική ευεξία, δηλαδή την υγεία των πολιτών ή να περιορίσει την ελευθερία τους να αποφασίζουν οι ίδιοι σε θέματα που αφορούν την προσωπική τους υγεία. Ως ένα τυπικό κοινωνικό δικαίωμα συνίσταται στην παροχή εκ μέρους του Κράτους υπηρεσιών που προάγουν, διατηρούν ή αποκαθιστούν την υγεία των πολιτών, Ανθόπουλος (1993): 742.

337. Τόσο ο ν.1397/1983 όσο και ο ν.2071/1992 δεν διακρίνουν όσον αφορά τους δικαιούχους υγειονομικών φροντίδων, μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών, ασφαλισμένων ή ανασφάλιστων.

338. Κοντιάδης (2002): 189.

339. Επίσης σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.1 ν.1397/1983 για το ΕΣΥ «Το κράτος έχει την ευθύνη για την παροχή υπηρεσιών υγείας στο σύνολο των πολιτών», ενώ κατά το άρθρο 15 παρ.1 περ.α' του ίδιου νόμου «Σκοπός των κέντρων υγείας είναι: α) Η παροχή ισότιμης πρωτοβάθμιας περίθαλψης στο σύνολο του πληθυσμού της περιοχής τους και σε όσους προσωρινά διαμένουν σ' αυτή».

340. Αλλήλωςτε η υγεία αποτελεί έντονα εξατομικευμένο αγαθό που ως τέτοιο δεν γίνεται αντιληπτό παρά μόνο στην προσωπική του διάσταση. Γι' αυτό το κράτος δεν μπορεί να εξασφαλίσει για τους πολίτες του την

πολιτών³⁴¹, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να επιλέγει κάθε φορά, χωρίς περιορισμούς, τα μέσα προστασίας που υλοποιούν τη «μέριμνα του κράτους». Άλλωστε και ο ΕΚΧ ορίζει (: Μέρος 1, άρθρο 11) ότι «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να απολαμβάνει κάθε μέτρο που του επιτρέπει να έχει την «καλύτερη δυνατή κατάσταση υγείας»³⁴². Έτσι, μέτρο αντίστοιχα της κρατικής παρέμβασης θεωρείται η εξασφάλιση ενός minimum υγειονομικής προστασίας της ασφαλιστικής κοινότητας³⁴³.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι προστατευτική της υγείας συνταγματική διάταξη είναι και η παράγραφος 2 του άρθρου 21 που ορίζει ότι «Πολύτεκνες μητέρες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος». Επίσης, με τη διάταξη της παραγράφου 5 του άρθρου 22 καθορίζεται πως «το κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει». Το άρθρο 21 παρ.3 τελεί σε σχέση γενικού προς ειδικό ως προς τις δύο αυτές διατάξεις που προνοούν για την ανάγκη ειδικής φροντίδας κατηγοριών ατόμων με προβλήματα υγείας· συντείνουν, δε, στην επίταση της κρατικής υποχρέωσης για τη λήψη θετικών μέτρων.

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν κατοχυρώνει εξασφαλιστικό δικαίωμα υγείας ούτε δικαίωμα «δωρεάν υγείας», όπως συμβαίνει στην περίπτωση της παιδείας³⁴⁴. Το κράτος υποχρεούται,

«πλήρη σωματική, ψυχική και κοινωνική ευεξία» που μόνο το ίδιο το άτομο μπορεί να διασφαλίσει στον εαυτό του. Έτσι, όμως, η υγεία, ως προσωπική κατάσταση, συνδέεται περισσότερο με την προσωπική ελευθερία, τη δυνατότητα δηλαδή αυτοκαθορισμού του ατόμου και προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.1 και 3 Σ. Η θεμελίωσή της μόνον στο άρθρο 21 παρ.3 παραγνωρίζει το γεγονός πως η υγεία αποτελεί την πιο «απτή» διάσταση της προσωπικότητας, Μανωλίδης (1988): 201.

341. Υποστηρίζεται η άποψη ότι στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.5 και 21 παρ.3 Σ η υγεία λαμβάνεται με το «ευρύτερο δυνατό» περιεχόμενο της, Χρυσανθάκης-Γαλιάνη-Πανταζόπουλος (2007): 208.

342. Σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, «[...] Για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για κοινωνική ασφάλεια, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να λαμβάνουν, είτε απευθείας είτε με τη συνεργασία δημόσιων και ιδιωτικών οργανώσεων, κατάλληλα μέτρα που θα αποσκοπούν ιδίως: Να εξαφανίζουν κατά το δυνατό τα αίτια μη ικανοποιητικής υγείας. 2. Να προβλέπουν συμβουλευτικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διαφώτισης σε ό,τι αφορά τη βελτίωση της υγείας και την ανάπτυξη της συνείδησης ατομικής ευθύνης στον τομέα της υγείας. 3. Να προλαμβάνουν, κατά το δυνατό, τις επιδημικές, ενδημικές και άλλες ασθένειες». Δεν θα πρέπει, βέβαια, να παραλείψουμε ότι και το άρθρο 129 της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1993) προβλέπει την αναγκαιότητα διακρατικής συνεργασίας μεταξύ των χωρών-μελών για την επίτευξη υψηλού επιπέδου υγείας και για τη θέσπιση προληπτικών μέτρων για την μείωση των κινδύνων που απειλούν τη δημόσια υγεία.

343. Την τελευταία, ωστόσο, δεκαετία το ενδιαφέρον των οικονομολόγων έχει στραφεί στη διερεύνηση της πλέον αποδοτικής συνεργασίας των υγειονομικών πόρων για την επίτευξη του ύψιστου δυνατού υγειονομικού αποτελέσματος. Η διαδικασία αυτή ορίζεται ως «διαχείριση νοσημάτων» (: disease management) και αποβλέπει στον ιδανικό συνδυασμό υγειονομικών παραγωγικών συντελεστών προκειμένου να επιτευχθεί ένα θεραπευτικό αποτέλεσμα με το λιγότερο δυνατό κόστος, Υφαντόπουλος (2006): 630.

344. Η υγειονομική περίθαλψη παρέχεται από το κράτος ως προσφορά υπηρεσιών υγείας, για τις οποίες ο ασθενής οφείλει να καταβάλει το τίμημα. Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι ο ασθενής συνδέεται με το τα κέντρα νοσηλείας του ΕΣΥ με σύμβαση ιατρικής αγωγής και όχι με σχέση δημοσίου δικαίου. Ο ασθενής, δηλαδή, όταν προσφεύγει στα οργανωμένα από το κράτος κέντρα παροχής ιατρικής αγωγής, συνάπτει με το κράτος σύμβαση προσχωρήσεως, προσχωρώντας στους κανονισμούς και τους όρους, με τους οποίους παρέχεται η υγεία από τους δημόσιους φορείς υγείας, Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη (1993): 37-39.

λοιπόν, να δραστηριοποιηθεί και να δημιουργήσει την κατάλληλη υποδομή παροχής υπηρεσιών ιατρικής περίθαλψης γενικά, τόσο στο επίπεδο της θεραπείας όσο και σ' εκείνο της πρόληψης. Περαιτέρω οφείλει να ασκεί εποπτεία στους ιδιωτικούς φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας. Τούτο, πάντως, δεν δικαιολογεί σε καμία περίπτωση την επιβολή κρατικού μονοπωλίου στην παροχή υπηρεσιών υγείας και τον αποκλεισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας³⁴⁵.

Χαρακτηριστική είναι η διαπίστωση της απόφασης ΟλΣΤΕ 400/1986 ότι το άρθρο 21 παρ.3 Συντ. «ιδρύει ευθεία υποχρέωση του Κράτους για τη λήψη θετικών μέτρων προς προστασία της υγείας των πολιτών, στους οποίους δίνει δικαίωμα να απαιτήσουν από την Πολιτεία την πραγμάτωση της αντίστοιχης υποχρεώσεώς της»³⁴⁶. Σε μεταγενέστερη απόφαση δευτεροβάθμιου δικαστηρίου (: ΔιοικΕφΠειρ 1048/1994³⁴⁷) η διατύπωση αυτή επαναλαμβάνεται και αναγνωρίζεται η υποχρέωση των νοσηλευτικών ν.π.δ.δ., μέσω των οποίων ασκείται η σχετική κρατική μέριμνα, για τη λήψη θετικών μέτρων προς προστασία της υγείας των πολιτών³⁴⁸. Ωστόσο, η νομοθετικά διακηρυγμένη αλληλ και νομολογιακά αναγνωριζό-

Έχει υποστηριχθεί και η αντίθετη άποψη ότι η σχέση ασθενούς-δημοσίου νοσηλευτηρίου αποτελεί έκφραση του δραστηριοποιούμενου στο χώρο της υγείας κοινωνικού κράτους και είναι σχέση δημοσίου δικαίου. Το ότι δεν την χαρακτηρίζει ο κλασικός κρατικός καταναγκασμός είναι αποτέλεσμα απλώς του ότι το σύγχρονο κράτος έχει εγκαταλείψει πλέον το ρόλο του περιορισμένου μόνο σε αστυνομικά καθήκοντα «κράτους-υποχούλακα», Δημήτρη Εμμανουηλίδου-Ιωάννη Παπαγιάννη (2000), Κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία. Αστική ευθύνη από παράνομες ιατρικές πράξεις ή παραλείψεις δημοσίων νοσηλευτικών ιδρυμάτων-Σχόλιο στην απόφαση ΣΕ 2463/98, Α' Τμ., ΔτΑ 8, σελ. 991-1018 (1001).

345. Βλ. την ΣτΕ 1374/1997, ΕλλΔνη 1997, σελ. 1383. Γ' αυτό και κρίθηκε ως αντισυνταγματική η απαγόρευση, με το άρθρο 6 παρ.7 ν.1397/1983, της ίδρυσης, επέκτασης σε δύναμη κρεβατιών και μετατροπής ιδιωτικών κλινικών κατ' αντικείμενο ή κατά νομική μορφή της επιχείρησης. Το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας αντιπαρήλθε σιωπηρά η ΟλΣΤΕ 1822/1989 (: Διδικ 1990, σελ. 76) που ακύρωσε την προσβαλλόμενη ανάκληση άδειας ιδιωτικής κλινικής για άλλο λόγο. Η απαγόρευση ίδρυσης νέων κλινικών καταργήθηκε με το π.δ. 247/1991. Αντίθετα, μάλιστα, το κράτος οφείλει να ενισχύει, τόσο με τη δημιουργία του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου όσο και με την παροχή κινήτρων, επιδοτήσεων κ.λπ. τους ιδιωτικούς φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας, σύμφωνα και με τα άρθρα 11, 13 παρ.3 και 14 παρ.2 του ΕΚΧ (: ν.1426/1984). Ταυτόχρονα προβλέπει καθεστώς διοικητικών ελέγχων της ποιότητας των υπηρεσιών τους.

346. ΤοΣ 1986, 12 (3): 433-438. Ωστόσο, η αναφορά της απόφασης σε δικαίωμα των πολιτών να «απαιτήσουν» από την Πολιτεία την πραγμάτωση της υποχρέωσης για τη λήψη προστατευτικών της υγείας μέτρων μένει μάλλον μετέωρη και αδιευκρίνιστη. Διότι το νομικό ζήτημα της απόφασης αφορούσε τη συνταγματικότητα της ένταξης στο ΕΣΥ των νοσοκομείων που ανήκουν σε Ιδρύματα, τα οποία προστατεύονται από το άρθρο 109 Συντ., λόγω της σύστασής τους με δωρεά ή διάταξη τελευταίας βουλήσεως υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

347. Διδικ 6 (1994): 906-913. Πρόκειται για την περίπτωση μετάγγισης μολυσμένου από τον ιό του AIDS αίματος σε 4χρονο παιδί που έπασσε από μεσογειακή αναιμία, με συνέπεια το θάνατό του. Οι γονείς του παιδιού αποζημιώθηκαν με το χρηματικό ποσό των 100 εκατομμυρίων δραχμών.

348. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι είναι ορθότερη, ιδίως μετά την καθιέρωση του ΕΣΥ, η αποδοχή ενός πραγματικού δικαιώματος για προστασία της υγείας, Κρεμαλής (1987): 51-53. Στο άρθρο 1 παρ.1 ν.1397/1983 θεσπίστηκε με σαφήνεια κρατική ευθύνη για την παροχή υπηρεσιών υγείας σε κάθε πολίτη, ενώ με το άρθρο 6 παρ. 7 και 8 και το άρθρο 24 του ίδιου νομοθετήματος τα μέσα προστασίας της υγείας κατευθύνονται ουσιαστικά από το δημόσιο τομέα. Αυτές οι υπηρεσίες συνιστούν εξειδίκευση και μάλιστα σε ικανοποιητικό βαθμό της συνταγματικής επιταγής για «κρατική μέριμνα σε θέματα υγείας». Και μόνη η απαρίθμηση των τομέων στα κρατικά νοσοκομεία και των αρμοδιοτήτων στα κέντρα υγείας, σύμφωνα με τα άρθρα 11 παρ.1

μενη υποχρέωση του κράτους να παρέχει κρατικές υπηρεσίες υγείας θα πρέπει να υπακούει στην αρχή της ισότητας (: άρθρο 4 παρ.1 Σ). Από την αρχή της ισότητας, σε συνδυασμό με το συνταγματικά κατοχυρωμένο κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία (: άρθρο 21 παρ.3 Σ) και τη νομοθεσία περί ΕΣΥ, απορρέει η αξίωση κάθε χρήστη των κρατικών υπηρεσιών υγείας να του παρέχονται όχι οποιασδήποτε υπηρεσίες, αλλά εκείνες που αρμόζουν στην κατάσταση του και είναι αντικειμενικά ικανές να οδηγήσουν στην ορθή αντιμετώπιση του προβλήματος υγείας που αντιμετωπίζει³⁴⁹.

Συνεπώς, αν και φορέας του δικαιώματος στην υγεία είναι καταρχήν ο Έλληνας πολίτης, με βάση τη διατύπωση του άρθρου 21 παρ.3 Σ αλλά και το άρθρο 1 παρ.1 ν.1397/1983, η απόκρουση αξίωσης αλληλοδαπού για περίθαλψη σε κατεπείγουσες περιπτώσεις από δημόσιους νοσηλευτικούς φορείς θα προσέβαλλε την ίδια την έννοια της αξίας του ανθρώπου (: άρθρο 2 παρ.1 Σ)³⁵⁰, προς την οποία συναρτάται άλλωστε η προστασία της υγείας. Μάλιστα, το άρθρο 13 παρ.3 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ν.1426/1984) ρητά αναφέρεται σε «όλα τα πρόσωπα», χωρίς διάκριση ημεδαπών και αλλοδαπών, ως δικαιούχους βοήθειας «για πρόληψη, εξάλειψη ή βελτίωση της κατάστασης ανάγκης προσωπικής ή οικογενειακής φύσεως». Συνταγματικά ανεκτές δεν είναι άλλωστε ούτε τυχόν διακρίσεις μεταξύ των πολιτών σε ό,τι αφορά την παροχή υπηρεσιών υγείας. Συνεπώς, αντίκειται στο άρθρο 21 παρ.3 Σ η απόρριψη αιτήματος νοσηλείας λόγω της προχωρημένης ηλικίας του αιτούντος³⁵¹. Αποδέκτης της ισχύος του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία είναι η κρατική εξουσία, αφού αυτή υποχρεώνεται να μεριμνά, σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ.3 Σ.

Το άρθρο 47 του ν.2071/1992 περιγράφει έναν κατάλογο δικαιωμάτων του νοσοκομειακού ασθενούς που περιλαμβάνει: α) το δικαίωμα παροχής φροντίδας με τον οφειλόμενο σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, β) το δικαίωμα για συγκατάθεση ή άρνηση θεραπείας, γ) το δικαίωμα πληροφόρησης, δ) προστασίας της ιδιωτικής του ζωής, ε) σεβασμού των θρησκευτικών και ιδεολογικών του πεποιθήσεων και στ) κατάθεσης διαμαρτυριών και ενστάσεων. Βέβαια, όλα σχεδόν τα προαναφερθέντα δικαιώματα προκύπτουν απευθείας από το Σύνταγμα, πλην όμως η κωδικοποίησή τους στο άρθρο 47 του ν.2071/92 δημιουργεί ένα δίκτυο νομικών αναφορών χρήσιμων σε μια σχέση, όπως αυτή ιατρού και ασθενούς που κυριαρχείται παραδοσιακά από μη νομικές δυναμικές, εκτός βέβαια από τους κανόνες που διαμορφώνει η ιατρική δεοντολογία υπό τη μορφή «εσωτερικών» επαγγελματικών περιορισμών της ιατρικής συμπεριφοράς, που δεν αντιστοιχούν όμως απαραίτητα – εφόσον δεν έχουν ενσωματωθεί στο ισχύον δίκαιο– σε δικαιώματα του ασθενούς³⁵².

και 15 ν. 1397/1983 αντίστοιχα δίνει ανάγλυφη τη δομή της κρατικής μέριμνας για νοσοκομειακή και εξωνοσοκομειακή περίθαλψη.

349. Βλ. σχετικά Εμμανουηλίδη-Παπαγιάννη (2000): 995.

350. Θα αντέβαινε ενδεχόμενα και στο άρθρο 25 παρ.1 Σ που κάνει λόγο για κρατική εγγύηση δικαιωμάτων του ανθρώπου «ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου», αλλά και στο αίσθημα δικαίου και σε γενικότερους ανθρωπιστικούς λόγους, Κρεμαλής (1987): 112-113.

351. Βλ. ΣτΕ 43/2000, Αρμ 2000: 428.

352. Ανθόπουλος (1993): 765.

(ii). Η εξασφαλιστική διάσταση του δικαιώματος υγείας

Σχετική αμφισβήτηση υπάρχει ως προς το ειδικότερο περιεχόμενο της διασφαλιστικής-εξασφαλιστικής διάστασης του δικαιώματος υγείας. Δηλαδή αν υπάρχει αγωγή αξίωση, ως ευθεία απόρροια της διάταξης του άρθρου 21 παρ.3 Σ, ανεξάρτητα από νομοθετική διαμεσολάβηση, για περίθαλψη ασθενών στα δημόσια νοσηλευτικά ιδρύματα και άλλους φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας, σε επείγουσες ή μη περιπτώσεις. Ανεξάρτητα, όμως, από τις γενικότερες επιφυλάξεις για τη θεμελίωση αγωγίμων αξιώσεων στα κοινωνικά δικαιώματα, φαίνεται ότι ειδικά το δικαίωμα στην υγεία θα μπορούσε να προσλάβει μια τέτοια διάσταση³⁵³. Και τούτο υπό την έννοια τουλάχιστον ότι, εφόσον υφίστανται πραγματικές δυνατότητες παροχής υπηρεσιών υγείας, υφίσταται και αντίστοιχη αξίωση του πάσχοντος για ικανοποίηση της τυχόν άμεσης και επείγουσας ανάγκης του για νοσηλεία. Διότι διαφορετικά ματαιώνεται κάθε ενδεχόμενο ή δυνατότητα κρατικής μέριμνας για την υγεία του.

Σε περίπτωση, συνεπώς, άρνησης ή παράλειψης ικανοποίησης της αξίωσης αυτής μπορεί να στοιχειοθετηθεί αστική ευθύνη του δηmosίου, κατά τους όρους των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ³⁵⁴. Κρίθηκε, έτσι, ότι το δημόσιο νοσοκομείο οφείλει να αποζημιώσει τους γονείς παιδιού πάσχοντος από μεσογειακή αναιμία που πέθανε ύστερα από μετάγχιση μολυσμένου με τον ιό του AIDS αίματος. Η κρίση αυτή στηρίχθηκε κυρίως στις οικείες διατάξεις των άρθρων 928, 932, 933 και 1508 ΑΚ και 105 ΕισΝΑΚ και σε μικρότερη έκταση στο άρθρο 21 παρ.3 Σ.

Από το άρθρο 21 παρ. 3 Συντ. απορρέει ένα σχετικό υγειονομικό κεκτημένο· δηλαδή επιτρέπεται η κατάργηση των θεσμών, μέσω των οποίων υλοποιείται η κρατική μέριμνα για την υγεία, όπως ιδίως το ΕΣΥ (ν.1397/1983). Εξάλλου το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία μπορεί να αποτελέσει το κριτήριο μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας νόμου, ενώ στην προστασία του μπορούν να βρουν έρεισμα περιορισμοί στην άσκηση άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων³⁵⁵. Χαρακτηριστική είναι η διάταξη του άρθρου 3 του ν.3730/2008 (: «Προστα-

353. Κατά μία άποψη η ρυθμιζόμενη στα άρθρα 1 παρ.1 και 2 και 5 παρ.1 ν.1397/1983 υποχρέωση του κράτους να παρέχει όλες τις αναγκαίες υπηρεσίες νοσοκομειακής και εξωνοσοκομειακής περίθαλψης αντιστοιχεί σε απόλυτο αγωγήμο δικαίωμα των πολιτών· αρκεί να συντρέχουν οι προβλεπόμενες κάθε φορά νομικές και πραγματικές προϋποθέσεις, Κρεμαλής (1987): 181.

354. Έχει υποστηριχθεί ότι πρόκειται για διοικητική διαφορά ουσίας, ως προς τη συνδρομή ή όχι των προϋποθέσεων για τη χορήγηση ή την έκταση συγκεκριμένων υγειονομικών παροχών. Αυτή υπάγεται στη δικαιοδοσία των Διοικητικών Πρωτοδικείων (: σύμφωνα με τα άρθρα 7 παρ.1 περ.α' ν.702/77 και 1 π.δ.341/78). Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι στην περίπτωση αυτή η ρητή ή σιωπηρή άρνηση της διοίκησης να ικανοποιήσει το αίτημα του πολίτη με κίνδυνο βλάβης της υγείας του μπορεί να προσβληθεί με την ιεραρχική προσφυγή του άρθρου 19 π.δ.341/1978. Εφόσον γίνει δεκτή, ακυρώνεται η παράλειψη της υγειονομικής μονάδας να προβεί σε οφειλόμενη ενέργεια. Η υπόθεση παραπέμπεται άμεσα στη διοίκηση που θα έχει πάλι το λόγο (: κατά το άρθρο 56 παρ.3 π.δ.341/1978), έστω κι αν δεν πρόκειται για ιατρικό-τεχνικό ζήτημα, Κρεμαλής (1987): 90-91, 187.

355. Με την ΣτΕ 2412/1993 κρίθηκε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 1 α.ν.2420/1940 που συνάδει προς την διά του άρθρου 21 παρ.3 Σ προβλεπόμενη μέριμνα του κράτους για την υγεία των πολιτών και την λήψη ειδικών μέτρων προστασίας της νεότητας, ο Υπουργός Υγείας μπορεί ν' απαγορεύσει την κυκλοφορία προοριζόμενων προς χρήση από παιδιά προϊόντων, τα οποία είναι δυνατό να προκαλέσουν βλάβη της υγείας τους. Είναι, άρα, θεμιτός ο επιβαλλόμενος αυτός περιορισμός στην οικονομική ελευθερία των παραγωγών και

σία ανηλίκων από τον καπνό και τα αλκοολούχα ποτά και άλλες διατάξεις») που απαγορεύει από 1-7-2009 το κάπνισμα σε όλους τους δημόσιους χώρους στην Ελλάδα.

Κρίθηκε, για παράδειγμα, ότι οι διατάξεις που ρυθμίζουν τα σχετικά με την ίδρυση χοιροστασίων (άρθρο 1 α.ν. 2520/1940 και Υ.Α.Φ. Γ1γ/22399/8.12.70 Κοιν.Υπηρ.) πρέπει να ερμηνευθούν ενόψει των άρθρων 24 παρ.1 και 21 παρ.3 Σ, υπό την έννοια ότι μέσα στην καθορισμένη από αυτές τις διατάξεις απόσταση από κατοικημένες περιοχές μπορεί να απαγορευθεί η ίδρυση χοιροτροφείων, αν συντρέχουν στη συγκεκριμένη περίπτωση ειδικοί λόγοι, συνδεδεμένοι με την προστασία του περιβάλλοντος ή της δημόσιας υγείας (: ΣτΕ 3458/1983, Ευρ.ΣτΕ 1983: 1232). Αντίστοιχα κρίθηκε, πιο πρόσφατα, ότι η διοίκηση οφείλει να προχωρεί σε ψεκασμούς για την καταπολέμηση του δάκου της ελιάς από εδάφους και όχι από αέρος, προκειμένου να αποφευχθούν οι αυξημένοι κίνδυνοι της δημόσιας υγείας από τη διασπορά επιβλαβών χημικών ουσιών (: ΣτΕ 3953/1995, ΕλλΔνη 1996: 930). Έχει, επίσης, νομολογηθεί ότι η χορήγηση αδειών για την εγκατάσταση κεραιών κινητής τηλεφωνίας κατά το άρθρο 24α ν.2075/1992 πρέπει να έπεται της έρευνας σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εάν, ενόψει και των υφιστάμενων προτύπων, διασφαλίζεται επαρκής προστασία από την έκθεση των ανθρώπων σε ηλεκτρομαγνητικά πεδία (: ΣτΕ 2546/1999, ΤοΣ 1999: 1144).

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι στην έκθεση της ΕθνΕπιτρΔΑ του έτους 2008³⁵⁶ αναφέρεται, σχετικά με τα δικαιώματα των κρατούμενων και τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές, ότι το νοσοκομείο «Άγιος Παύλος» του Κορυδαλλού, όπως και το ψυχιατρείο κρατούμενων, επιβάλλεται να υπαχθούν στην αρμοδιότητα του Υπ. Υγείας, ώστε να ενταχθούν στο ΕΣΥ. Όλες οι φυλακές που βρίσκονται έξω από τον αστικό ιστό θα πρέπει να στελεχωθούν με ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, ώστε να παρέχεται τουλάχιστον πρωτοβάθμια φροντίδα και να αντιμετωπίζονται τα επείγοντα περιστατικά. Θα πρέπει να ληφθούν όλα εκείνα τα μέτρα που διευκολύνουν την πρόσβαση των κρατούμενων στα δημόσια νοσοκομεία. Ως προς την ψυχιατρική περίθαλψη, να γίνονται τακτικές επισκέψεις ψυχιάτρου στις φυλακές, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 27 παρ. 3 και 4 του ΣωφρΚ περί καταλόγου επισκεπτών ιατρών.

2. Οι συνιστώσες του άρθρου 3 ΕΣΔΑ

1. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό

Στην σφαίρα προστασίας του άρθρου 3 ΕΣΔΑ εγκλείεται, μεταξύ άλλων, το έννομο αγαθό της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας (: *Tyrer κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-4-1978

εμπόρων τέτοιων προϊόντων. Θεμιτή είναι και η υποχρεωτική διεύθυνση και εκμετάλλευση, προσωπικά από τον κάτοχο άδειας λειτουργίας, καταστήματος οπτικών ειδών, κατ' αποκλεισμό όλων των εταιρικών μορφών, για την προστασία της δημόσιας υγείας (: ΣτΕ 5380/1995, ΤοΣ 1997, σελ. 156). Επίσης, κρίθηκε ότι, σε περίπτωση αναπόφευκτης σύγκρουσης (αν και στη συγκεκριμένη περίπτωση τέτοια σύγκρουση δεν υπήρξε) μεταξύ της ανθρώπινης υγείας και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος η προτεραιότητα παρέχεται στην πρώτη, με παράλληλη μέριμνα για τη μικρότερη δυνατή διατάραξη του θιγόμενου περιβάλλοντος (εγκατάσταση σταθμού βιολογικού καθαρισμού κοντά σε υδροβιότοπο (: ΣτΕ 1874/1994, ΤοΣ 1995, σελ. 156).

356.http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/sinthikes_kratisis_dikaiwmata_kratoumenw/apofasi_eeda_sofronistiko2008.doc.

§ 33)³⁵⁷. Υποστηρίζεται ότι, σύμφωνα με την θεωρία της ενσωμάτωσης (: integrated approach), μία μορφή έμμεσης θεσμικής προστασίας συνιστά και η ένταξη του δικαιώματος στην υγεία υπό την σκέπη της προστασίας πολλών διατάξεων, μεταξύ των οποίων, και του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Έτσι, το άρθρο 3 της Σύμβασης επιβάλλει μία υποχρέωση διασφάλισης της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας³⁵⁸ (: *Poltoratskiy κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 § 132, *Kalashnikov κατά Ουκρανίας* της 15-7-2002 § 102 και *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 92-94). Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει εντοπίσει μία κλιμακούμενη διακύμανση της βαρύτητας των περιπτώσεων που έχει κριθεί ότι εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας του άρθρου 3 αναφορικά με την παροχή ιατρικής φροντίδας. Η διαβάθμιση της παραβίασης διακρίνεται σε: α) ιδιαίτερης βαρύτητας, όπως στην περίπτωση απεργίας πείνας σε συνδυασμό με διάγνωση άλλων ιατρικών προβλημάτων (: *Nevmerzhiysky κατά Ουκρανίας* της 5-4-2005 §§ 104-106), κληρονομικής παχυσαρκίας που έρχεζε ιδιαίτερης μεταχείρισης και για ανθρωπιστικούς λόγους (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 38) και επαναλαμβανόμενων προσπαθειών τέλεισης αυτοκτονίας (: *Güneç κατά Τουρκίας* της 20-1-2009 §§ 98-99)· β) διαρκούς χαρακτήρα λόγω δομικών δυσλειτουργιών των καταστημάτων κράτησης, όπως π.χ. υπερπληθυσμός σε συνδυασμό με προβλήματα υγιεινής (: *Bragadireanu κατά Ρουμανίας* της 6-12-2007 §§ 92-98)· γ) δομικά προβλήματα έλλειψης ιατρικής φροντίδας (: *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 90), ιδίως σε σοβαρά προβλήματα υγείας, όπως π.χ. στην περίπτωση πρόσληψης φυματίωσης με υποκείμενο νόσημα σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (: *Yakovenko κατά Ουκρανίας* της 25-10-2007 §§ 100-102).

Ως εκ τούτου, σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η ειδική υπόσταση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ πληροίται κυρίως διά παραλείψεως. Οι απορρέουσες από το άρθρο 1 ΕΣΔΑ θετικές υποχρεώσεις των εθνικών αρχών να προστατεύουν την υγεία των ατόμων λαμβάνει διπλή διάσταση στο πλαίσιο της ποινικής σχέσης: αφενός την διάσταση της προστασίας της υγείας των κρατουμένων, συννεπία υποδικίας, καταδίκης ή κίνησης σε βάρος τους διαδικασίας απέλασης ή έκδοσης, και αφετέρου την διάσταση της καλής λειτουργίας των υπηρεσιών παροχής κοινής ωφέλειας, μεταξύ των οποίων κυρίως των νοσοκομείων, των ψυχιατρικών κλινικών, κ.λπ. (: *Scialacqua κατά Ιταλίας* της 1-7-1998 dec.)³⁵⁹. Αναγνωρίζεται, δηλαδή, ο διφυής χαρακτήρας του δικαιώματος της υγείας ως ατομικού και κοινωνικού δικαιώματος.

Ως προς τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, έχει διατυπωθεί η θέση ότι απορρέουν από την συνδυαστική εφαρμογή του άρθρου 1 ΕΣΔΑ, το οποίο προβλέπει την ανάληψη θετικών υποχρεώσεων από το κράτος για την προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση, και του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Διευκρινίζεται, ειδικότερα, ότι θα ήταν σύμφωνη προς το άρθρο 3 ΕΣΔΑ η ερμην-

357. Η έννοια βέβαια της σωματικής ακεραιότητας εμπεριέχει στοιχεία που σχετίζονται με την ασφάλεια του ατόμου, Michael Levy (2002), *Prisoners' Right to Health and Safety*, in: David Brown & Meredith Wilkie (eds.), Ashingdane: The Federation Press, σελ. 240-255 (244).

358. Ingrid Nifosi-Sutton (2010), *The Power to the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Relief: a Critical Appraisal from a Right to Health Perspective*, Har.HRJ 23, σελ. 51-73 (61).

359. Δεν εμπνίπει, όπως, έχει νομοιοποιηθεί (: *Scialacqua κατά Ιταλίας* της 1-7-1998 dec.), στην έννοια του άρθρου 2 της Σύμβασης η υποχρέωση αυτή. Βλ. επίσης Navish Jheelan (2007), *The Enforceability of Socio-Economic Rights*, E.H.R.L.R. Issue 2, 2007, σελ. 146-157 (151), ο οποίος κρίνει ότι η έλλειψη πόρων δεν θα πρέπει να αποβαίνει σε βάρος της προστασίας της υγείας.

υγεία και εφαρμογή των σχετικών ρυθμίσεων του ελληνικού δικαίου κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να θεμελιώνεται ποινική ευθύνη του νομάρχη για παράβαση καθήκοντος ως προς πράξεις σχετικές με την σύνδεση αυθαιρέτων κτισμάτων με δίκτυα παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, όταν η σύνδεση αυτή γίνεται υπέρ ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή υπέρ ατόμων με ειδικές ανάγκες ή για την προστασία της παιδικής ηλικίας, για αποδεδειγμένα σοβαρούς λόγους υγείας³⁶⁰, παρά την αντίθετη απόφαση Francine Van Volsem κατά Βελγίου της 9-5-1990³⁶¹.

Αντίθετα, η διαφύλαξη του ιατρικού απορρήτου εμπίπτει στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με τις σκέψεις 31-32 και 36-37 της απόφασης *M. S. κατά Σουηδίας* της 27-8-1997, η εσωτερική νομοθεσία πρέπει να προβλέπει τις κατάλληλες εγγυήσεις για να εμποδίζεται κάθε κοινοποίηση ή μετάδοση δεδομένων με προσωπικό χαρακτήρα σχετικά με την υγεία, που δεν ήταν σύμφωνη προς τις εγγυήσεις του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Η προστασία του ιατρικού απορρήτου έχει περιληφθεί στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 371 ΠΚ, που τιμωρεί την παραβίαση της επαγγελματικής εξεμύθειας. Δοθέντος ότι με την παράγραφο 4 του άρθρου 371 ΠΚ η ανακοίνωση γεγονότος που εμπίπτει στο ιατρικό απόρρητο θεωρείται μη άδικη, όταν αυτή έλαβε χώρα στα πλαίσια εκπληρώσεως καθήκοντος ή για λόγους διαφυλάξεως ορισμένων συμφερόντων, τα οποία δεν θα μπορούσαν να διαφυλαχθούν διαφορετικά, συνάγεται η σχετική φύση της προστασίας αυτής. Προβλέπεται, επίσης, στο άρθρο 28 παρ.3 και 29 παρ.5 ΣωφρΚ. Ρυθμίσεις που επιβάλλουν το ιατρικό απόρρητο περιλαμβάνει και ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας³⁶², όπως ήδη έχει αναπτυχθεί ανωτέρω στο οικείο κεφάλαιο για την παροχή ιατρικής φροντίδας στο πλαίσιο του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Αξίζει, επιπροσθέτως, να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ.3 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005)³⁶³, ο ιατρός, κατά την άσκηση του λειτουργήματός του, οφείλει απόλυτο σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και

360. Σχετική είναι και η υπ' αριθμ. 19457/22-08-1996 εγκύκλιος ΥΠΕΧΩΔΕ προς τους Νομάρχες όλης της χώρας με τον τίτλο «εγκατάσταση δικτύων κοινής ωφέλειας στους καταυλισμούς διαμονής των τσιγγάνικων κοινοτήτων». Βλ. αναλυτικότερα Αχιλλέα Σκόρδα (2001), Η υποχρέωση του κράτους για την παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (Γνωμοδότηση), ΕλλΔνη 42 (2001): 48-54.

361. Η προσφεύγουσα ήταν άνεργη, διεξυγμένη και μητέρα τριών ανηλικών παιδιών και ζούσε σε εργατική κατοικία, στην οποία υπήρχε μόνο η δυνατότητα χρήσης ηλεκτρικού ρεύματος ως πηγή ενέργειας. Εξαιτίας κατασκευαστικών προβλημάτων, η κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος ήταν δυσανάλογη προς τους πόρους που διέθεταν οι δικαιούχοι των κατοικιών. Για το λόγο αυτό η προσφεύγουσα διέκοψε σε κάποια στιγμή την καταβολή των οφειλομένων ποσών και η εταιρεία παροχής ηλεκτρικού διέκοψε την παροχή. Στη συνέχεια, με απόφαση του Προέδρου του Πρωτοδικείου των Βρυξελλών, αποφασίστηκε η επανασύνδεση της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος. Το Εφετείο, αντιθέτως, εξουσιοδότησε την εταιρεία να διακόψει την παροχή ρεύματος μέχρι την αποπληρωμή του χρέους. Αμέσως μετά την έκδοση της απόφασης εφαρμόστηκε περιορισμός της παροχής του ηλεκτρικού ρεύματος με την τοποθέτηση ειδικής συσκευής στο διαμέρισμα της προσφεύγουσας, η οποία επέτρεπε την παροχή ηλεκτροδότησης μέχρι 440 Watt. Μετά τη λήψη τραπεζικού δανείου και την αποπληρωμή των χρεών της προσφεύγουσας επαναλήφθηκε κανονικά η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος.

362. Αριστοτέλης Χαραλαμπίδης (2002), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, σε: Γ. Κτιστάκης (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 201-227 (215).

363. Βλ. δημοσίευση του νόμου σε ΠοινΧρ ΝΣΤ' (2006): 472-480.

απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους χωρίς καμία διάκριση. Γι' αυτό το άρθρο 4 παρ.1 περί την εξασφάλιση ποιότητας, ασφάλειας και αποτελεσματικότητας αναφέρεται ότι ο ιατρός πρέπει να προάγει την ίση πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και την ίση κατανομή των πόρων και να αποφεύγει τη διακριτική μεταχείριση.

2. Παροχή ιατρικής περίθαλψης

(α). Γενική πρόβλεψη ενόψει των θετικών υποχρεώσεων

Στο φάσμα της νομολογιακής εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ δεν γίνεται δεκτό ότι κατοχυρώνεται μία γενική υποχρέωση να αποφυλακίζεται ένας κρατούμενος για λόγους υγείας, ούτε όταν εκτίει ισόβια κάθειρξη σε κατάσταση βεβαρημένης υγείας συνεπεία εγκεφαλικού (: *Kotalla κατά Ολλανδίας* της 6-5-78 dec.)³⁶⁴, ή να εισάγεται σ' ένα πολιτικό νοσοκομείο, ώστε να του παρέχεται εξειδικευμένη ιατρική φροντίδα (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 § 93)³⁶⁵, όσο δύσκολη και αν είναι η ασθένεια που αντιμετωπίζει (: *Chiros κατά Ελλάδας* της 9-9-2010 § 74). Δεν αποκλείεται, ωστόσο, σε ιδιαίτερα σοβαρές περιπτώσεις κρατουμένων που ασθενούν μετά την έναρξη έκτισης της ποινής, κατ' επιταγή της ορθής απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, να λαμβάνονται μέτρα ανθρωπιστικού χαρακτήρα³⁶⁶, όπως η απόλυση υπό όρους (: αναφορά της ΕΕΔΑ *Chartier κατά Ιταλίας* της 8-12-1982 § 53 και *Rozhkov κατά Ρωσίας* της 19-7-2007 § 104). Η παροχή της ιατρικής περίθαλψης είναι ανεξάρτητη από τη συμπεριφορά του κρατουμένου (: *Novoselov κατά Ρωσίας* της 2-6-2005 § 38), ακόμη και αν αυτή είναι παράνομη ή παραβιάζει τους κανόνες της φυλακής (: *McFeeley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-10-1984 § 46 dec. και *Iorgov κατά Βουλγαρίας* της 11-3-2004 § 85).

Πιο αναλυτικά, από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ απορρέει η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να οργανώνουν το σωφρονιστικό τους σύστημα με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων (: *Sukhoyon κατά Ρωσίας* της 27-3-2008 § 31, *Benediktov κατά Ρωσίας* της 10-5-2007 § 37 και *Mamedova κατά Ρωσίας* της 1-6-2006 § 63). Αυτή η θετική υποχρέωση των κρατών προϋποθέτει ότι οι κανόνες ή οι ρυθμίσεις για την εφαρμογή του μέτρου της κράτησης δεν υποβάλλουν τον ενδιαφερόμενο σε μια δοκιμασία ή ταλαιπωρία τέτοιας έντασης που υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο της εγγενούς στην κράτηση ταλαιπωρίας και, λαμβανομένων υπόψη των πρακτικών απαιτήσεων της φυλάκι-

364. Ο προσφεύγων που είχε υποστεί εγκεφαλικό επεισόδιο περπατούσε με πατερίτσες, είχε πρόβλημα άρθρωσης και συγκροτημένης σκέψης, ώστε ο θρησκευτικός λειτουργός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που τον επισκεπτόταν αποφάσισε να του δώσει τη Θεία Μετάληψη, προνοώντας ότι μπορεί να πεθάνει.

365. Walter Gollwitzer (2005), *Menschenrechte im Strafverfahren – Kommentar*, Berlin: De Gruyter Recht, σελ. 187, πλγαριρ. 29. Βλ. και *Gelfmann κατά Γαλλίας* της 14-12-2004 § 50, E.H.R.R. 42 (2006): 81-94 (82). Βέβαια, στο άρθρο 30 παρ.2 του ΣωφρΚ προβλέπεται ότι, εφόσον η νοσηλεία των κρατουμένων δεν είναι δυνατή στα αναρρωτήρια των αντίστοιχων καταστημάτων κράτησης ή στα ειδικά θεραπευτικά καταστήματα κράτησης, παραπέμπονται κατά περίπτωση είτε στα γενικά νοσοκομεία του άρθρου 19 παράγραφος 4 του ΣωφρΚ είτε σε δημόσια, κοινοτικά θεραπευτήρια ή θεραπευτήρια ν.π.δ.δ., τα οποία υποχρεούνται να τους παρέχουν πλήρη νοσηλευτική και φαρμακευτική περίθαλψη.

366. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Matencio κατά Γαλλίας* της 15-1-2004 § 76, *Sakkopoulos κατά Ελλάδας* της 15-1-2004 § 38, *De Varga-Hirsch κατά Γαλλίας* της 9-5-1983 dec. και *B. κατά Γερμανίας* της 10-3-1988 dec.

σης, η υγεία και η σωματική ακεραιότητα των κρατουμένων διασφαλίζονται επαρκώς, με την παροχή της κατάλληλης ιατρικής φροντίδας (: *Moussel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 40).

Από την ίδια φιλοσοφία εμφορούνται και οι διατάξεις των άρθρων 555-557 ΚΠΔ, που προβλέπουν την αναβολή και την διακοπή εκτέλεσης της ποινής, μεταξύ άλλων, και για λόγους υγείας, και τα άρθρα 105 και 106 ΠΚ για τους καταδίκους που δικαιούνται να απολυθούν υπό όρο, όπως αναφέρθηκε αναλυτικά ανωτέρω για την κράτηση ηλικιωμένων. Διότι, στο πλαίσιο της ειδικής πρόληψης, η αναγνώριση του κρατουμένου ως ενεργού υποκειμένου της ποινικής διαδικασίας που ολοκληρώνεται με την έκτιση της ποινής συνεπεία καταδίκης, συνεπάγεται την ικανότητά του να αντιληφθεί τον σκοπό της ποινής, την οποία καλείται να εκτίσει, και να βιώσει τις φυσικές και κοινωνικές συνέπειές της. Η ικανότητα αυτή προϋποθέτει άτομο ψυχικά και σωματικά-βιολογικά υγιές. Σε διαφορετική περίπτωση, η αδυναμία του κρατουμένου λόγω ψυχοπνευματικής ή/ και σωματικής αδυναμίας ή νόσου να αντιληφθεί και να βιώσει τις συνέπειες του εγκλεισμού εκθεμελιώνει την ειδικοπροληπτική λειτουργία της ποινής, που μετατρέπεται, με τον τρόπο αυτό, σε ανταπόδοση κακού σε βάρος του κρατουμένου³⁶⁷.

Πιο συγκεκριμένα, η εκτέλεση ποινής κατά της ελευθερίας αναβάλλεται στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) υποχρεωτικά, αν ο καταδικασμένος προσβλήθηκε μετά την καταδίκη του από ψυχοπάθεια σε βαθμό που να μην έχει συνείδηση της εκτελούμενης ποινής, ενώ ταυτόχρονα διατάσσεται ο εγκλεισμός του καταδίκου σε δημόσιο ψυχιατρείο (: άρθρο 555 ΚΠΔ)· β) δυναμικά, αν η γυναίκα που καταδικάσθηκε διανύει τους δύο τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης της ή γέννησε πρόσφατα, ωστόσο περάσουν τρεις το πολύ μήνες από τον τοκετό (: άρθρο 556 περίπτ. α' ΚΠΔ). Στην δεύτερη αυτή περίπτωση δεν αποκλείεται ακόμη και η διακοπή της ποινής που έχει αρχίσει, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 557 ΚΠΔ³⁶⁸.

367. Παναγιώτης Μηρακουμάτσος (2010), Αναβολή και διακοπή της εκτέλεσης της ποινής, σε: Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη-Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 1139-1163 (1139).

368. Αντίστοιχη, επί τα βελτίω, ρύθμιση εισήχθη στον γαλλικό ΚΠΔ στις 4-3-2002 (: άρθρο 720-1-1) που προβλέπει ότι η ποινή μπορεί να ανασταλεί, ανεξαρτήτως της φύσεως του αδικήματος ή του εναπομείνοντος προς έκτιση χρόνου, ασορίτως, για κρατούμενους που το προσδόκιμο της ζωής τους απειλείται ή που η κατάσταση της υγείας του είναι ασύμβατη με την κράτηση, με εξαίρεση τους κρατούμενους που κρατούνται σε ειδικές ψυχιατρικές μονάδες, Eva Steiner (2003), Early release for seriously ill and elderly prisoners: Should French practice be followed?, *ProbJ* 50 (3): 267-276 (269). Ο Γάλλος νομοθέτης προχώρησε σε αυτή τη ρύθμιση, α) υπό το βάρος και των αρνητικών πορισμάτων της CPT μετά από επισκέψεις της στις 18-10-1996 και 14-26 Μαΐου 2000 στις γαλλικές φυλακές, στις οποίες οι συνθήκες κράτησης χαρακτηρίστηκαν ως απάνθρωπες και εξευτελιστικές, β) το πνεύμα ανθρωπισμού του, γ) την σύσταση R (2000) 22 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες και δ) την νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ σε βάρος της Γαλλίας, με περισσότερο βαρύνουσα την απόφαση *Papon κατά Γαλλίας* της 7-6-2001. Χαρακτηριστικό των γαλλικών φυλακών είναι ο υπερπληθυσμός τους, καθώς στην εικοσαετία 1975-1995 ο αριθμός των κρατουμένων στη μητροπολιτική Γαλλία αυξήθηκε κατά 100% (: από 26.032 σε 51.623), παρά τις δύο αμνηστίες που δόθηκαν το 1981 και το 1988 και την πολύ συχνή χρήση συλλογικών απονομών χάρτητος. Την 1η Ιουνίου 1996 ο σωφρονιστικός πληθυσμός έσπασε κάθε προηγούμενο αγγίζοντας τους 56.348 κρατούμενους στην Μητροπολιτική Γαλλία –και τις 58.856 συμπεριλαμβανομένων των υπερπόντιων εδαφών της– στα μέχρι τότε 213 σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας. Η πληθυσμιακή πυκνότητα τριάντα επτά εξ αυτών με μέγιστη χωρητικότητα τα 100 άτομα είχε δυναμικότητα άνω των 150 ατόμων (:

Δεν αποκλείεται λόγιοι υγείας να αποτελέσουν την αιτία ώστε να διακοπεί η εκτέλεση της ποινής στην περίπτωση που ο κρατούμενος νοσηλεύεται σε νοσοκομείο εξαιτίας βαριάς νόσου, εφόσον βρίσκεται σε τέτοια κατάσταση, ώστε η συνέχιση της νοσηλείας του σε οποιοδήποτε τέτοιο νοσοκομείο να μην μπορεί να αποτρέψει ανήκεστη βλάβη της υγείας του ή κίνδυνο της ζωής του. Στην περίπτωση αυτή, όπως ορίζει το άρθρο 557 παρ.2 ΚΠΔ μπορεί να ζητήσει να νοσηλευθεί σε ειδικό νοσηλευτικό ίδρυμα με δική του δαπάνη, αν η βλάβη της υγείας του ή ο κίνδυνος της ζωής του μπορεί να αποτραπεί με την ειδική αυτή νοσηλεία. Ως εκ τούτου, η κατ' οίκον νοσηλεία αποκλείεται³⁶⁹, εκτός και αν η αποτροπή της ανήκεστης βλάβης μπορεί να επιτευχθεί με τον τρόπο αυτό (: άρθρο 557 παρ.7 ΚΠΔ)³⁷⁰. Επί προσωρινής κράτησης, κατά την κρατούσα άποψη, δεν νοείται διακοπή³⁷¹. Κατά τη διάρκεια της διακοπής της εκτέλεσης της ποινής παύει η νόμιμη απαγόρευση του καταδικασθέντος και αυτός ανακτά την ικανότητα προς δικαιοπραξία. Από την έξοδο από τη φυλακή λόγω της διακοπής της εκτέλεσης της ποινής ο κατάδικος παύει να είναι φυλακισμένος και, επομένως, αν δεν εμφανισθεί προς έκτιση της ποινής μετά τη λήξη της διακοπής, δεν υποπίπτει στο έγκλημα του άρθρου 173 παρ.1 ΠΚ³⁷².

Ο χρόνος της αναβολής ή της διακοπής της ποινής δεν υπολογίζεται στη διάρκειά της, σύμφωνα με το άρθρο 563 παρ.2 ΚΠΔ³⁷³. Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι προϋπόθεση για την χορήγηση διακοπής της εκτέλεσης της ποινής είναι να έχει αρχίσει η εκτέλεση της ποινής, ενώ προϋπόθεση της αναβολής είναι η μη έναρξη της ουσιαστικής έκτισης αυτής, η οποία λαμβάνει χώρα με τον εγκλεισμό του καταδικασθέντος στο κατάστημα κράτησης και τη σύνταξη σχετικής έκθεσης³⁷⁴. Κατ' άλλη άποψη, χρόνος ουσιαστικής έναρξης της έκτισης της ποινής είναι αυτός της διαβίβασης της

17,4% επί του συνόλου), τριάντα τέσσερα καταστήματα μεταξύ 120-150 άτομα (: ποσοστό 16%) και τριάντα καταστήματα πληθυσμό 100-120 άτομα (: ποσοστό 14,1%). Δηλαδή το 47,5% των κρατουμένων φιλοξενούνταν σε σωφρονιστικά καταστήματα, όπου σε μία θέση αντιστοιχούν περισσότεροι του ενός κρατούμενοι, Annie Kensey and Pierre Tournier (1999), *Prison population inflation, overcrowding and recidivism: The Situation in France*, EurJCrP&Res 7, σελ. 97-119 (108).

369. Σύμφωνα με την παράγραφο 4 του άρθρου 557 ΚΠΔ η εκτέλεση της ποινής διακόπτεται έως πέντε μήνες και, ύστερα από αίτηση του ενδιαφερομένου, μπορεί να παραταθεί και πάλι για πέντε μήνες. Η διακοπή επιβάλλεται με τον όρο της συνεχούς παραμονής και νοσηλείας του καταδίκου στο νοσηλευτικό ίδρυμα, μη αποκλειομένων της επιβολής και οποιουδήποτε άλλου όρου.

370. Δεν αποκλείεται το προτεινόμενο νοσηλευτικό ίδρυμα να βρίσκεται στο εξωτερικό και η δυσχέρεια της ιατρικής αντιμετώπισης της νόσου του αιτούντος καταδίκου να είναι τόσο μεγάλη ώστε να μην υπάρχει προθυμία να την αναλάβουν ιατρικά κέντρα της ημεδαπής, σύμφωνα με την ΤριμΠλημΠειρ4328/2007 (σδημοσίευτη), όπως παρατίθεται σε: Μπρακουμάτσος (2010): 1152. Ακόμη και εάν ο νοσηλεύμενος δεν τηρήσει τον όρο της συνεχούς παραμονής και νοσηλείας κατ' οίκον, διότι για παράδειγμα κατελήφθη επ' αυτοφώρω σε αίθουσα παιγνίων να συμμετέχει στη διενέργεια τυχερού παιχνιδιού, πράξη για την οποία έχει καταδικασθεί, δεν συντρέχει νόμιμη περίπτωση εκτέλεσης των διακοπειών ποινών (: άρθρο 563 ΚΠΔ), εφόσον το πρόβλημα της υγείας του δεν έχει εκλείψει, αλλά αντιθέτως αναμένεται η εισαγωγή του σε Καρδιοχειρουργική Κλινική για να υποβληθεί σε αορτοστεφανιαία παράκαμψη, κατά την ΤρΕφΚακΠειρ436/1999, ΠοινΔικ 2000, 4 (2): 150.

371. ΟλΑΠ1328/1989, ΠοινΧρ ΛΘ' (1989): 580. Έχει διατυπωθεί και η αντίθετη άποψη: βλ. σχετικά Λαφαζάνο, ΠοινΧρ ΛΒ' (1982): 449.

372. Αργύριος Καρράς (³2007), Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκου-λα, σελ. 1043.

373. Αντίθετη η ΓνωμΕισΑΠ12/1968 ΠοινΧρ ΙΗ' (1968): 183, η οποία ορίζει ότι ο χρόνος παραμονής σε θεραπευτικό κατάστημα, κατόπιν αναστολής ή διακοπής, θεωρείται ως χρόνος έκτισης της ποινής.

374. Μπρακουμάτσος (2010): 1146.

παραγγελίας του εισαγγελέα (: άρθρο 549 αρ.4 ΚΠΔ) προς τον Διευθυντή της φυλακής προς φυλάκιση του καταδικασθέντος και όχι της πραγματικής παράδοσης αυτού³⁷⁵.

Σύμφωνα με την διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 24 ΣωφρΚ, ο κρατούμενος μόλις εισαχθεί στο σωφρονιστικό κατάστημα ή το αργότερο την επομένη της εισαγωγής του, οδηγείται στον ιατρό του καταστήματος, ο οποίος τον εξετάζει και, αν διαπιστώσει ασθένεια, τον υποβάλλει στην κατάλληλη θεραπευτική αγωγή ή ζητεί την εξέτασή του από ειδικό ιατρό ή τον παραπέμπει σε κατάλληλο θεραπευτικό κατάστημα, όπως προβλέπει σχετικά το άρθρο 30 ΣωφρΚ. Η παροχή ιατρικής και φαρμακευτικής περίθαλψης θα πρέπει να είναι επιπέδου ανάλογου με αυτό του λοιπού πληθυσμού κατά το άρθρο 27 παρ.1 ΣωφρΚ³⁷⁶, ενώ κάθε κρατούμενος διαθέτει ατομικό δελτίο (κάρτα) υγείας με το ιατρικό του ιστορικό που φυλάσσεται στο αρχείο του ιατρού και συνοδεύει τον κρατούμενο σε κάθε μεταγωγή του (: άρθρο 28 ΣωφρΚ). Ο Συνήγορος του Πολίτη στην από 12-11-2001 έκθεση αυτοψίας του για τις συνθήκες κράτησης οικονομικών μεταναστών και αιτούντων άσυλο στους χώρους κράτησης των αστυνομικών και λιμενικών αρχών στην Κω³⁷⁷, που συνέταξε μετά από σχετική αυτοψία στις 6 και 7 Σεπτεμβρίου 2001, όπου διαπίστωσε κακές συνθήκες υγιεινής, συνωστισμό κρατουμένων σε πρόχειρους χώρους λιμενικής και αστυνομικής κράτησης, έλλειψη πρόβλεψης τροφείων στη νομοθεσία του Λιμενικού Σώματος και ανεπάρκεια προληπτικής ιατρικής περίθαλψης (για μεταδοτικές ασθένειες), την οποία προσέφεραν εθελοντικά οι «Γιατροί του Κόσμου» σε επίσκεψή τους στο νησί, έκρινε ότι οι ως άνω διατάξεις του ΣωφρΚ εφαρμόζονται αναλογικά στην περίπτωση της διοικητικής κράτησης «σε ό,τι αφορά τη διατροφή, περίθαλψη και την εν γένει μεταχείριση των προς απέλαση αλλοδαπών που κρατούνται στα αστυνομικά κρατητήρια.

(β). Προσήκουσα ιατρική φροντίδα

Ενόψει της ρήτρας των θετικών υποχρεώσεων του άρθρου 1 ΕΣΔΑ, έχει νομολογηθεί ότι το άρθρο 3 επιβάλλει, σε κάθε περίπτωση, στα κράτη είτε να παρέχουν ατομικά σε όσους

375. Συνεπώς, η παραγγελία αυτή είναι το έσχατο χρονικό σημείο, μέχρι του οποίου μπορεί να ζητηθεί η αναβολή εκτέλεσης, έκτοτε δε μόνο η διακοπή της μπορεί να ζητηθεί, Μιχάλης Μαργαρίτης (2008), Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Θεωρία-Νομολογία, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 1159. Βλ. επίσης Λάμπρο Μαργαρίτη, Υπερ 1999, σελ. 1506 και ΓνωμΕισΕφΘεσ2/2000, ΠοινΧρ ΝΑ' (2001): 89

376. Βλ. σχετικά και Morag MacDonald and Paul Fallon (2007), Health professionals in prisons, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), Understanding Prison Staff, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 349-366 (361). Η ισοδύναμη ιατρική μέριμνα προβλέπεται και στην παράγραφο 10 του παραρτήματος της Σύστασης R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 8-4-1998 κατά την 627η συνάντησή τους. Όπως ορίζεται, η πολιτική υγείας στα καταστήματα κράτησης θα πρέπει να ενσωματώνεται και να συμβιβάζεται με την εθνική πολιτική υγείας. Επίσης, σχετική πρόβλεψη έχει ενσωματωθεί στις παραγράφους 39 και 40 της Σύστασης R (2006) 2 για τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες.

377. Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/reports/1/ekuesi_aftopsias_kratitiria_kos.doc. Η έκθεση αυτοψίας διαβίβασθηκε στις 13-11-2001 με το υπ' αριθμ. 12280/01/2.3. έγγραφο του Συνηγόρου στους συναρμόδιους Υπουργούς Δημόσιας Τάξης, Εμπορικής Ναυτιλίας, Υγείας και Πρόνοιας και Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, όπως παρουσιάζεται στην διαδικτυακή διεύθυνση http://www.synigoros.gr/reports/1/egrafo_pros_synarmodiou_synourgous_kos.doc.

εκτίουν ποινές κατά της ελευθερίας τους την προσήκουσα ιατρική περίθαλψη, όταν συντρέχουν λόγοι ασθένειας (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 40 και *Boicenco κατά Μολδαβίας* της 11-7-2006 §§ 112-119) είτε, αντιστρόφως, να αποτρέπουν την δημιουργία ή διατήρηση εστιών διακινδύνευσης της υγείας των κρατουμένων, όπως το να προσβληθούν από κάποια ασθένεια μέσα στη φυλακή (: *Mechenkon κατά Ρωσίας* της 7-2-2008 § 86, σχετικά με τον κίνδυνο πρόσληψης πνευμονίας και ηπατίτιδας C). Έτσι, η εφαρμογή ενός μέτρου θεραπευτικής αναγκαιότητας στον κρατούμενο δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, όπως κρίθηκε στην σκέψη 69 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Jalloh κατά Γερμανίας* της 11-7-2006, στην οποία ο προσφεύγων υποχρεώθηκε, με τεχνητά ιατρικά μέσα, να κάνει εμετό ώστε να αποβάλλει ένα σακουλάκι με ναρκωτικές ουσίες που είχε καταπιεί. Η παροχή προσήκουσας ιατρικής φροντίδας αναδεικνύεται στις περιπτώσεις της απέλασης σε σχέση με την διακινδύνευση της υγείας των υπό απέλαση ατόμων στο κράτος υποδοχής (: *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-5-1997 § 52 και *Tanko κατά Φιλιππίνων* της 19-5-1994 dec.)³⁷⁸.

Η διακινδύνευση της υγείας των κρατουμένων συνδέεται, συνεπώς, άρρηκτα με την *lege artis* παροχή ιατρικής φροντίδας ασθενών κρατουμένων, ιδίως φορέων μεταδοτικών ασθενειών. Εντούτοις, η προληπτική ιατρική φροντίδα στις φυλακές, όπως η εφαρμογή ενός προγράμματος ανταλλαγής συριγγών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων για την αποτροπή μετάδοσης ασθενειών, έχει νομολογηθεί ότι εμπίπτει στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ (: *Shelley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-1-2008)³⁷⁹.

Η παροχή της προσήκουσας ιατρικής φροντίδας τελεί σε συνάρτηση με την υποχρέωση του κράτους να διασφαλίσει ότι ο κρατούμενος θα απολαμβάνει συνθηκών διαβίωσης και μεταχειρίσεων εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων που δεν θα υποσκελίζουν την ανθρωπινή αξιοπρέπεια (: *Ilhan κατά Τουρκίας* της 27-6-2000 § 87, *Naoumenko κατά Ουκρανίας* της 10-2-2004 § 112 και *Farbtuhs κατά Λετονίας* της 2-12-2004 § 61)³⁸⁰. Το ΕΔΔΑ αποδοκιμάζει ως υπερβολική την τοποθέτηση κρατουμένου, ο οποίος αντιμετώπιζε προβλήματα υγείας, στην απομόνωση για δεκαεννέα μήνες (: *Matthew κατά Ολλανδίας* της 29-9-2005 § 217) και ως απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση τις σε βάρος κρατουμένης πράξεις βίας, που δοθείσες και της εύθραυστης κατάστασης της υγείας της, επέφεραν στην αιτούσα σωματική και ψυχική οδύνη (: *Büyükdag κατά Τουρκίας* της 21-12-2000 §§ 52-56)³⁸¹.

378. Βλ. και Anna Lawson (2005), *Disability, Degradation and dignity: The Role of Article 3 of the European Convention on Human Rights*, *NortlreilQ* 56 (4): 462-491 (475).

379. E.H.R.L.R. Issue 3, 2008, σελ. 401-403.

380. Merris Amos (2006), *Human Rights Law*, Hart Publishing: Oxford and Portland-Oregon, σελ. 212.

381. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η προσφεύγουσα κρατήθηκε και εξετάσθηκε επί 15 ημέρες από την αστυνομία, χωρίς καμία δυνατότητα επικοινωνίας ούτε με τους οικείους της ούτε με δικηγόρο, χωρίς να εξετασθεί από ιατρό, αν και εμφάνιζε πρόβλημα στην όραση, ενώ υπέστη εξευτελισμούς (: αφαίρεση ενδυμάτων, ρίψεις νερού στο σώμα της), κακοποιήθηκε σε διάφορα σημεία του σώματός της και αφαιρέθηκαν ίχνη, τα οποία διέγινε ο ιατροδικαστής που την εξέτασε αμέσως μετά την κράτησή της.

Τον προσήκοντα χαρακτήρα της ιατρικής φροντίδας προσδιορίζει η αμεσότητα (: *Hurtado κατά Ελβετίας* της 28-1-1994 § 31³⁸²) και η *lege artis* ανά περίπτωση παροχή της (: *a contrario Pantea κατά Ρουμανίας* της 3-6-2003 § 186)³⁸³. Δεν συνιστά, για παράδειγμα, προσήκουσα ιατρική περίθαλψη η μεταφορά κρατούμενου σε νοσοκομείο³⁸⁴, ενώ συνέτρεχε περίπτωση επείγοντος λόγου και αιμορραγίας, τρεις ώρες μετά την κλήση σε βοήθεια, λαμβανομένου υπόψη ότι στο θάλαμο νοσηλείας, όπου μεταφέρθηκε φορούσε διαρκώς χειροπέδες, επιτηρούνταν από αστυνομικούς, ενώ μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο των φυλακών λίγο μετά το χειρουργείο, καίτοι δεν είχε συνέλθει πλήρως (: *Istratii και Ροιποί κατά Μολδαβίας* της 27-3-2007 §§ 57-59). Ο ενδεδειγμένος χαρακτήρας της νοσηλευτικής και ιατρικής μεταχείρισης των κρατουμένων καθίσταται εντονότερος στις περιπτώσεις που οι εγκλεισθέντες είναι άτομα μεγάλης ηλικίας (: *a contrario Ραρον κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 dec. και *Priebke κατά Ιταλίας* της 5-4-2001 dec.³⁸⁵), ανάπηροι, ψυχικά ασθενείς ή ουσιοεξαρτημένοι. Ωστόσο, ως δικαιολογημένη χαρακτηρίστηκε η κάμψη της αμεσότητας στην ιατρική φροντίδα κρατουμένου, στον οποίο είχε διαγνωσθεί κακοήθεια, διότι η τετράμηνη καθυστέρηση θεραπευτικής αντιμετώπισης του προβλήματος οφειλόταν στην αναζήτηση από τον ιατρό δεύτερης ιατρικής άποψης, ενώ ο ασθενής κρατούμενος λάμβανε συντηρητική αγωγή (: *Lockwood κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-10-1992 dec.).

382. Ο προσφεύγων συνελήφθη στις 5-10-1989, για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, από έξι αστυνομικούς, οι οποίοι εισήλθαν στο διαμέρισμά του, τον έριξαν στο πάτωμα και, αφού του πέρασαν χειροπέδες, τον ξυλοκόπησαν μέχρι να χάσει τις αισθήσεις του. Αν και είχε ζητήσει από τις 7-10-1989 να τον δει ιατρός, εξετάστηκε τελικώς στις 13-10-1989, ενώ η ακτινογραφία που αποκάλυψε το σπασίμο ενός πνευρού του αιτούντα έλαβε χώρα στις 16-10-1989. Η ποινική δίωξη που ασκήθηκε κατά των αστυνομικών για σωματικές βλάβες σε βάρος του προσφεύγοντα και κατάχρηση εξουσίας δεν ευδοκίμησε καθώς εκδόθηκε απαληλακτικό βούλευμα. Η ΕΕΔΑ έκρινε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ λόγω, μεταξύ άλλων, της έλλειψης άμεσης ιατρικής περίθαλψης. Η υπόθεση έκλεισε με φιλικό διακανονισμό. Βλ. συνοπτική παράθεση της υπόθεσης σε: Ιπποκράτη Μυλωνά (1995), Επισκόπησης της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά το 1994 – Μέρος Β', Υπερ 1995, σελ.815-847 (815).

383. Η πλημμελής ιατρική φροντίδα του προσφεύγοντα μετά από κακοποίησή του (ξυλοδαρμοί) στη φυλακή, σε συνδυασμό με την καθυστερημένη ανταπόκριση των φρουρών στις εκλήσεις του προσφεύγοντα για βοήθεια, το δέσιμό με χειροπέδες μέσα στο κελί και η τοποθέτησή του στο ίδιο ομαδικό κελί με κρατούμενους που είχαν καταδικασθεί τελεισίδικα συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

384. Σύμφωνα με την ΓνωμΕισΑΠ2504/1995 (: Αντειςαγγελία Παναγιώτη Ζαβολέα) η παραγγελία του διευθυντή της φυλακής για έκτακτη μεταγωγή κρατούμενου σε θεραπευτικό κατάστημα αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη, την οποία υποχρεούται να εκτελέσει ο αρμόδιος αξιωματικός της υπηρεσίας μεταγωγών χωρίς να δικαιούται να ερευνήσει αν συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της εκδόσεώς της, ΕλλΔνη 37 (1996): 1679-1680).

385. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, «*due fait que l'état general de santé de l'intéressé était satisfait ainsi que de la diligence déployée par les autorités italiennes dans l'évaluation des conditions physiques et mentales du condamné*». Βλ. σχετικά και απόφαση της ΕΕΔΑ *Bonnechaux κατά Γαλλίας* της 5-12-1978 (dec.), σύμφωνα με την οποία δεν σημειώθηκε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ στην περίπτωση ενός 74χρονου ηλικιωμένου, ο οποίος, ενώ υπέφερε από διαβήτη και καρδιαγγειακά προβλήματα, κρατήθηκε για τριάντα πέντε μήνες, διότι δεν αποδείχθηκε άρνηση κατάλληλης ιατρικής φροντίδας, Clare Ovey & Robin White (2002), *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press: Oxford, σελ.75.

Σύμφωνα με την παράγραφο 62 της απόφασης *Pokhlebin κατά Ουκρανίας* της 20-5-2010, το γεγονός ότι ο κρατούμενος εξετάστηκε από ιατρό και του συνταγογραφήθηκε συγκεκριμένη φαρμακευτική αγωγή δεν οδηγεί αυτόματα στο συμπέρασμα ότι η ιατρική φροντίδα ήταν επαρκής (: *Hummatov κατά Αζερμπαϊτζάν* της 29-11-2007 § 116). Οι αρχές πρέπει, επίσης, να διασφαλίζουν ότι: α) τηρείται πλήρες ιατρικό αρχείο για την κατάσταση της υγείας του κρατουμένου και την αγωγή που του χορηγείται κατά την κράτησή του (: *Khudobin κατά Ρωσίας* της 26-10-2006 § 83)- β) ότι η διάγνωση και η φροντίδα είναι άμεσες και ακριβείς (: a contrario *Melnik κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 §§ 104-106)- γ) όπου απαιτείται από τη φύση της πάθησης, η εποπτεία είναι τακτική και συστηματική και περιλαμβάνει μια ολοκληρωμένη θεραπευτική στρατηγική που αποσκοπεί στην ίαση της ασθένειας του κρατουμένου ή στην πρόληψη της χειροτέρευσής του, παρά στην αντιμετώπιση του προβλήματος σε μια συμπτωματική βάση (: *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 79 και *Popov κατά Ρωσίας* της 13-7-2006 § 211). Επίσης, οι αρχές θα πρέπει να καταδείξουν ότι δημιουργήθηκαν οι αναγκαίες συνθήκες προκειμένου να καταστεί εφικτή η υλοποίηση της ταχθείσας θεραπείας (: *Holomion κατά Μολδαβίας* της 7-11-2006 § 117).

Η αποτελεσματικότητα της ιατρικής περίθαλψης προϋποθέτει την παροχή στον κρατούμενο, από τις σωφρονιστικές αρχές, ιατρικής αγωγής που έχει συνταγογραφήσει ο αρμόδιος ιατρός του καταστήματος (: a contrario *Soysal κατά Τουρκίας* της 3-5-2007 § 50 και *Gorodnitchev κατά Ρωσίας* της 24-5-2007 § 91) ή ειδικευμένος στο πρόβλημα υγείας του κρατουμένου ιατρός (: *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 90)³⁸⁶. Επίσης, η επιμέλεια και η συχνότητα, με τις οποίες παρέχονται οι ιατρικές φροντίδες στον ενδιαφερόμενο συνιστούν δύο στοιχεία, τα οποία θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση της συμβατότητας της θεραπευτικής μεταχείρισης με τις απαιτήσεις του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *Serifis κατά Ελλάδας* της 2-11-2006 § 35, *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005 § 106, *Iorgov κατά Βουλγαρίας* της 11-3-2004 § 85 και *Sediri κατά Γαλλίας* της 10-4-2007 déc.), όπως επίσης και η κατάλληλη διατροφή του ασθενούς κρατουμένου (: *Poghosyan κατά Γεωργίας* της 24-2-2009 § 58). Η χειροτέρευση της υγείας του κρατουμένου εξετάζεται αν οφειλόταν στις αδυναμίες της ιατρικής περίθαλψης (: *Kotsaftis κατά Ελλάδας* της 12-6-2008 § 53, *Melnik κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 §§ 104-106 και *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001 § 116) ή εάν επιβαρύνεται και από την έλλειψη υγιεινής στο χώρο κράτησης, σύμφωνα με τις σκέψεις 60-63 της απόφασης *Testa κατά Κροατίας* της 12-7-2007, στην οποία επικρίθηκε έντονα το γεγονός ότι σε όλο το χώρο της φυλακής κυκλοφορούσαν κατασαρίδες, ποντίκια, αρουραίοι και γάτες.

Ειδικότερες περιπτώσεις άρνησης ιατρικής φροντίδας, σύμφωνα με την δικαστηριακή πρακτική του αγγλοσαξωνικού δικαίου, συνιστούν ενδεικτικά: α) η μη ενδεδειγμένη αγωγή σε γνωστά και σοβαρά ιατρικά περιστατικά, όπως οι διαβητικοί (: *Sims v. Wackenhut Health Services* 1998 για δια-

386. Στην υπό εξέταση περίπτωση δεν υπήρχε ιατρός στο σωφρονιστικό κατάστημα και οι σωφρονιστικές αρχές αρνούσαν στον κρατούμενο την ιατρική υποστήριξη ακόμη και από τον οικογενειακό του ιατρό, ενώ ο προσφεύγων υπέφερε από μυελοπάθεια, παροξυσμούς, αρθρίτιδα, υπέρταση με αυξημένο κίνδυνο καρδιαγγειακών επιπλοκών. Η κατάσταση της υγείας του σε συνδυασμό με την δέσμευσή του με χειροπέδες προκειμένου να παραστεί ενώπιον του δικαστηρίου εντός ειδικού κλωβού, μέσα από τα κάγκελα του οποίου ο ιατρός προσπαθούσε να του μετρήσει την πίεση, επέφεραν παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι τα ως άνω μέτρα ασφαλείας ισοδυναμούσαν με εξευτελιστική μεταχείριση του προσφεύγοντα.

βητικούς)· β) οι επιβαρυντικές για την υγεία συνθήκες κράτησης φιλάσθενου ανάπηρου (: *Brown v. State* 1980)· και γ) η αποτυχία έγκαιρης διάγνωσης προβλημάτων υγείας, όπως για παράδειγμα σκωληκοειδίτιδα (: *Swatek v. County of Dane* 1994)³⁸⁷. Με άρνηση της ιατρικής φροντίδας ισοδυναμεί και η καθυστέρηση διάγνωσης θανατηφόρων ασθενειών, η καθυστέρηση που επιφέρει την εισαγωγή σε νοσοκομειακή μονάδα λόγω επιδείνωσης της υγείας αλλά και η καθυστέρηση στη χορήγηση της κατάλληλης φαρμακευτικής αγωγής. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οφείλεται αποζημίωση στον παθόντα.

Όπως συνάγεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου, εφόσον το κράτος συμμορφώθηκε με την υποχρέωσή του προς παροχή προσήκουσας ιατρικής φροντίδας, για παράδειγμα τακτικής ψυχιατρικής παρακολούθησης ή ιατροφαρμακευτικής αγωγής για την θεραπεία φυματίωσης, δεν μπορεί να ευθύνεται για το γεγονός ότι η ψυχική ή η σωματική κατάσταση του κρατούμενου επιδεινώθηκε εξαιτίας της κρατήσεώς του (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 §§ 96-100³⁸⁸ και *Alver κατά Εσθονίας* της 8-11-2005 § 54 αντίστοιχα).

Περαιτέρω, σύμφωνα με την παράγραφο 62 της απόφασης *Pakhomov κατά Ρωσίας* της 30-9-2010, το άρθρο 3 της Σύμβασης δεν μπορεί να ερμηνεύεται ως εξασφαλιστικό για κάθε κρατούμενο ενός επιπέδου ιατρικής περίθαλψης αντίστοιχου με εκείνου του καλύτερου δημόσιου νοσοκομείου (: «at the same level as "in the best civilian clinics" »)³⁸⁹. Αλλήλωςτε, ως προς την αξιολόγηση του επιπέδου της ιατρικής φροντίδας, το Δικαστήριο διατηρεί επαρκή ελαστικότητα, η οποία προσαρμόζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση με μοναδικό μέτρο σύγκρισης τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του κρατούμενου σε συνδυασμό με τις πρακτικές ανάγκες της κράτησης (: *Aleksanyan κατά Ρωσίας* της 22-12-2008 § 140). Εξ αυτού του λόγου, σε όσες περιπτώσεις οι αρχές συνάντησαν την περιστασιακή άρνηση του προσφεύγοντα να συνεργασθεί και την αντίστασή του στην θεραπεία, προσέφεραν στον κρατούμενο ψυχολογική υποστήριξη και προσοχή, παρέχοντας πλήρεις και σαφείς εξηγήσεις της ιατρικής διαδικασίας, της επιδιωκόμενης έκβασης της θεραπείας και των αρνητικών παράπλευρων απωλειών της διακοπής της θεραπείας ή της παράτυπης φαρμακευτικής αγωγής (: a contrario *Gorodnitchev κατά Ρωσίας* της 24-5-2007 § 91 και a contrario *Testa κατά Κροατίας* της 12-7-2007 § 52).

Η αποτελεσματικότητα της ιατρικής φροντίδας κατά τον ΣωφρΚ, σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 24, συνδέεται την ιατρική εξέταση του κρατούμενου ήδη κατά το πρώιμο στάδιο της εισαγωγής του στο κατάστημα κράτησης, οπότε, αν ο ιατρός διαπιστώσει ασθένεια, υποβάλλει τον κρατούμενο στην κατάλληλη θεραπευτική αγωγή ή ζητεί την εξέτασή του από ειδικό ιατρό. Όπου επιβάλλεται, μεριμνά για την παραπομπή του σε κατάλληλο θεραπευτικό κατάστημα, όπως ορίζεται στο άρθρο 30 του ΣωφρΚ.

387. Michael Vaughn (1999), Penal harm medicine: State Tort remedies for delaying and denying health care to prisoners, CL&SC 31, σελ. 273-302 (277-287).

388. Ηλίας Καστανάς (2001), Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έτους 2000, ΠοινΔικ 4 (8-9): 901-909 (905).

389. Βλ. σχετικά και *Mirilashvili κατά Ρωσίας* της 10-7-2007 (dec.). Δηλαδή οι ιατρικές υπηρεσίες στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος είναι περιορισμένες συγκριτικά με τις δημόσιες κλινικές (: *Grishin κατά Ρωσίας* της 15-11-2007 § 76).

Τέλος, σύμφωνα με την παράγραφο 54 της απόφασης *Osman Karademir κατά Τουρκίας* της 22-7-2008, ανεξαρτήτως των συνθηκών απασχόλησής τους, όλοι οι επαγγελματίες υγείας οφείλουν να ενεργούν σύμφωνα με το θεμελιώδες καθήκον τους να φροντίζουν τους ανθρώπους, οι οποίοι αιτούνται εξέτασης ή θεραπευτικής μεταχείρισης. Συμβιβασμοί της επαγγελματικής τους ανεξαρτησίας προς όφελος συμβατικών αντιπαροχών απαγορεύονται, ενώ θα πρέπει να παρέχουν με αμερόληπτο τρόπο αποδείξεις σε περιπτώσεις κακοποίησης, όπως προβλέπει και στις παραγράφους 65 και 70 του Πρωτοκόλλου της Κωνσταντινούπολης (: Εγχειρίδιο περί αποτελεσματικής έρευνας και τεκμηρίωσης των βασανιστηρίων και άλλης σκληρής, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) που ψηφίστηκε στις 9 Αυγούστου 1999.

(γ). Οι συνθήκες κράτησης ως αιτία βλάβης της υγείας των εγκλεισθέντων

Σε πολλές περιπτώσεις η υγεία του προσφεύγοντος δεν αποκλείεται να υποστεί βλάβη λόγω των συνθηκών κράτησης. Οι από τις ανθρώπινες ενέργειες προερχόμενοι κίνδυνοι για την υγεία των κρατούμενων είναι είτε άμεσοι³⁹⁰, π.χ. βασανιστήρια, είτε έμμεσοι, π.χ. το υποβαθμισμένο περιβάλλον της φυλακής επιφέρει βλάβες στη φυσική και ψυχική υπόσταση του ατόμου³⁹¹.

Κατά μία άποψη, τα προβλήματα υγείας του πληθυσμού των φυλακών φαίνεται να διαφοροποιούνται σε σχέση με εκείνα του γενικού πληθυσμού. Αποτελέσματα ερευνών δείχνουν πως έξι στους δέκα κρατούμενους παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα σωματικής υγείας. Εκτός από την εξάρτηση στα ναρκωτικά και το αλκοόλ, οι μισοί περίπου κρατούμενοι πάσχουν από δερματολογικές παθήσεις, ένας στους πέντε αντιμετωπίζει οδοντιατρικά προβλήματα ή υποφέρει από πρόσφατο τραυματισμό, ενώ περίπου το 7% έχει σημαντικά προβλήματα όρασης. Επίσης, ιδιαίτερη κατηγορία ασθενών κρατούμενων είναι οι φορείς του AIDS, ο αριθμός των οποίων στους χώρους κράτησης εμφανίζεται κατά δεκατέσσερις φορές υψηλότερος από αυτόν στο γενικό πληθυσμό. Τέλος, οι κρατούμενοι ταλαιπωρούνται από ηπατίτιδα τύπου Β και C και φυματίωση (TB). Τα προβλήματα αυτά επιδεινώνονται λόγω έλλειψης σωστής διατροφής³⁹². Ταυτόχρονα ταλαιπωρούνται από ψυχολογικά ή ψυχοσωματικά προβλήματα, νευρικότητα, επιθετικότητα και συναισθηματικές διαταραχές³⁹³.

390. Ανδρέας Δημητρίου (2008), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 405.

391. Ιδίως λόγω της υποβολής του ανθρώπινου οργανισμού σε διαρκές στρες, Michael Massoglia (2008), *Incarceration, Health, and Racial Disparities in Health*, L&S Rev. 42 (2): 275-306 (278, 280). Στους έγχρωμους μάλιστα το πρόβλημα είναι εντονότερο λόγω του μικρότερου προσδόκιμου της ζωής τους.

392. Όλγα Θεμελή (2003), *Εγκλεισμός και υγεία*. Η κατάλυση ενός ακόμη εννόμου αγαθού, σε: Νέστορα Κουράκη (επιμ. έκδ.), *Αντεγκληματική Πολιτική IV*, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ Νο.62, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 89-101 (90). Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η παρουσίαση των στατιστικών δεδομένων είναι αρκετά σύρσιτη, διότι δεν αναφέρεται η ταυτότητα των ερευνών, το ακριβές πληθυσμιακό δείγμα και τα καταστήματα κράτησης απ' όπου προέκυψαν τα στοιχεία αυτά.

393. Είναι χαρακτηριστικό σε αυτό το σημείο το απόσπασμα από το βιβλίο του γιατρού Gonin, *La santé incarcérée. Médecine et conditions de vie en détention*, 1991, όπως παρατίθεται από τον Massimo Pavarini (1999), *Ο μύθος της «σωφρονιστικής λύτρωσης»*, σε: Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Εικόνες εγκλήματος*, πρόλογος: Uberto Gatti, Αθήνα: Πλήθρον, σελ.307-327 (312-313). Πιο αναλυτικά ως «συμπτώματα μεταμόρφωσης των αισθήσεων της «φυλάκισμένης σάρκας» παρουσιάζει τα ακόλουθα: το ένα τέταρτο περίπου

Για την εκτίμηση ενός ισχυρισμού περί απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης στις περιπτώσεις βλάβης ή επιβάρυνσης της υγείας του προσφεύγοντα συνεπεία των συνθηκών κράτησής του, το Δικαστήριο, όπως έχει κάνει δεκτό στο παρελθόν, αδυνατεί να δώσει βάρος σε μια ιατρική γνωμάτευση για την κατάσταση της υγείας του εγκλεισθέντος, που έχει συνταχθεί από τα πρόσωπα, τα οποία προέβησαν στην ως άνω μεταχείριση (: *Bati και άλλοι κατά Τουρκίας* της 3-6-2004 §§ 100 και 114)· πολλή δε μάλλον, όταν ο προσφεύγων υπέστη βασανισμούς ως αντίποινα για τα παράπονα που εξέφρασε στο δικηγόρο του ως προς τις συνθήκες κράτησής του (: *Colibaba κατά Μολδαβίας* της 23-10-2007 §§ 48-49). Πολλές φορές, οι άθλιες συνθήκες υγιεινής, που δεν δικαιολογούνταν από ειδικούς κινδύνους ασφαλείας, είχαν ως αποτέλεσμα να προσβληθούν κρατούμενοι από διάφορες ασθένειες, όπως για παράδειγμα από ψωρίαση, η οποία δεν κατέστη εφικτό να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά εντός του χώρου κράτησης λόγω έλλειψης φυσικού φωτισμού και ανεπαρκούς ιατρικής και φαρμακευτικής φροντίδας (: *I.I. κατά Βουλγαρίας* της 9-6-2005 §§ 76-80) ή από φυματίωση (: *Alver κατά Εσθονίας* της 8-11-2005 § 54), ειδικά συνεπεία των υπερκορεσμένων κελιών ή θαλάμων και του μη διαχωρισμού των υγιών κρατουμένων από τους φορείς μεταδοτικών ασθενειών (: *Logvinenko κατά Ουκρανίας* της 14-10-2010 § 76).

3. Κρατούμενοι που χρειάζονται ειδική μεταχείριση

(α). Ανάπηροι

Σύμφωνα με την παράγραφο 50 της Σύστασης R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 8-4-1998 κατά την 627η συνάντηση των Εκπροσώπων Υπουργών, κρατούμενοι με σοβαρές φυσικές ειδικές ανάγκες και σε προχωρημένη ηλικία θα πρέπει να τακτοποιούνται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να τους επιτρέπεται να έχουν μια κατά το δυνατόν ομαλή ζωή και δεν πρέπει να απομονώνονται από το γενικό πληθυσμό της φυλακής. Θα πρέπει να πραγματοποιούνται δομικές μεταβολές για να βοηθούνται τα άτομα σε τροχοφόρα καθίσματα και με ειδικές ανάγκες κατά τρόπο παρόμοιο με το εκτός της φυλακής περιβάλλον. Ειδική μεταχείριση των κρατουμένων επιφυλάσσεται, επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.2 ΣωφρΚ, όταν δικαιολογείται από τη νομική ή πραγματική τους κατάσταση,

αυτών που μπαίνουν φυλακή, από τις πρώτες κιόλας ημέρες, υποφέρει από ιλιγγους, η όσφρηση αρχικά παρουσιάζει σύγχυση και στη συνέχεια εκμηδενίζεται στο 30%, ενώ τους τέσσερις πρώτους μήνες το ένα τρίτο εμφανίζει επιδείνωση της όρασης που με τον καιρό κάνουν την εμφάνισή τους «μυωπικές σκιές». Το 60% των εγκλειστών, τους πρώτους οκτώ μήνες πάσχει από διαταραχές της ακοής λόγω ενοχλητικής υπερευαισθησίας, ενώ από τις πρώτες κιόλας ημέρες έχει έντονη μια αίσθηση «ατονίας». Το 28% υποφέρει από αίσθηση κρύου ακόμη και τους καλοκαιρινούς μήνες. Οι κρατούμενοι ταλαιπωρούνται από οδοντικά, δερματικά, πεπτικά και αναπνευστικά προβλήματα, ενώ πολύ συχνά συναντάται η επίμονη αίτηση των φυλακισμένων για εξαγωγή των δοντιών τους αντί για θεραπεία. Έντονες και οι δερματικές παθήσεις: ερυθρήματα, εξανθήματα, εξίδρωση, αλλεργίες λόγω των εκούσιων βασανισμών, όπως χείλη και βλέφαρα ραμμένα με σπάγκο, βέβηλα τατουάζ, αυτό-ακρωτηριασμοί δακτύλων και αυτιών. Επίσης, το ενδεχόμενο τέλεισης απόπειρας αυτοκτονίας και οι κίνδυνοι μόλυνσης από λοιμώδεις ασθένειες είναι δέκα φορές υψηλότεροι απ' ό,τι στον ελεύθερο πληθυσμό. Τέλος, εντοπίζεται συρρίκνωση του προσδόκιμου ζωής και της σεξουαλικότητας των κρατουμένων, η οποία καταγράφεται ισοπεδωμένη και δυσδιάγνωστη μεταξύ ανικανότητας, αναντιστοιχίας και ομοφυλοφιλίας.

όπως ατόμων με ειδικές ανάγκες, εφόσον γίνεται υπέρ του κρατούμενου και προς εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών που απορρέουν από την κατάσταση, στην οποία ευρίσκεται.

Εντούτοις, στις σκέψεις 137-138 της απόφασης *Vincent κατά Γαλλίας* της 24-10-2006³⁹⁴ το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι ο παραπληγικός προσφεύγων διήλθε εξευτελιστικής μεταχείρισης, διότι δεν μπορούσε να μετακινηθεί εντός της φυλακής Chateaudun, όπου εξέτιε δεκαετή ποινή κατά της ελευθερίας, αυτόνομα, χωρίς τη βοήθεια άλλων, για διάστημα διάρκειας τεσσάρων μηνών, μέχρι να αντικατασταθεί η αναπηρική πολυθρόνα του, η οποία και μετά την αντικατάστασή της δεν ήταν κατάλληλη για τις ανάγκες του³⁹⁵.

Την περίπτωση μίας τετραπληγικής λόγω φαλιδομήλης κρατούμενης, της οποίας διατάχθηκε η επταήμερη κράτηση για περιφρόνηση αστικού δικαστηρίου, εξέτασε η απόφαση *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-2001³⁹⁶. Παρά το γεγονός ότι η κρατούμενη φιλοξενήθηκε μόνο μία νύχτα στο αστυνομικό κρατητήριο, στις σκέψεις 25-30 της απόφασης το ΕΔΔΑ επικρίνει την αδιαφορία των αστυνομικών αφενός να ανακουφίσουν την οδύνη της ανάπηρης κρατούμενης, η οποία αναγκάστηκε να κοιμηθεί επάνω στην αναπηρική της καρέκλα, διότι αδυνατούσε να ξαπλώσει στο κρεβάτι του κρατητηρίου, και αφετέρου να απαντήσουν στις κλήσεις της, με συνέπεια να χρειαστεί να κληθεί ιατρός για να σκεπάσει την κρατούμενη με μία κουβέρτα, ώστε να αντιμετωπίσει το κρύο κατά τη διάρκεια της νύχτας³⁹⁷. Παρόμοιες, άλλωστε, ήταν και οι συνθήκες κράτησής της στις φυλακές, όπου παρέμεινε τις υπόλοιπες ημέρες. Η επικριτική στάση του ΕΔΔΑ αποτυπώνεται εμφαντικά στην παράγραφο 30, όπου αναφέρεται ότι σε μια πολιτισμένη χώρα, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η κοινωνία θεωρεί όχι μόνο ως πρόβλημα αλλά και ως βασική ανθρώπινη μέριμνα το να προσπαθεί να αποζημιώσει κάποιον που συνάντησε τις δυσκολίες του προσφεύγοντα.

Το σημαντικότερο στοιχείο που εισφέρει στη νομολογία του Δικαστηρίου η απόφαση αυτή είναι η θέση που διατυπώνεται στην *separate opinion* του δικαστή Greve, κατά τον οποίο, στην περίπτωση ενός ανάπηρου ατόμου, που η σωματική του ανεπάρκεια δεν κρύβεται ή δεν παραβλέπεται εύκολα, δεν απαιτείται συγκεκριμένη ειδίκευση για την εκτίμηση της κατάστασής του ώστε να αποφευχθεί μη αναγκαία ή σύμφυτη με την κράτηση αρτιμελούς ατόμου ταλαιπωρία. Απαιτείται μόνον «ελάχιστη στοιχειώδης ανθρώπινη συναίσθηση» (: «minimum of ordinary human empathy») για να καταλάβει κάποιος ότι ο συγκεκριμένος άνθρωπος θα πρέπει να τύχει σημαντικά διαφορετικής μεταχείρισης ενόψει του άρθρου 14

394. E.H.R.L.R. Issue 1, 2007, σελ. 106-108.

395. Την ίδια γνώμη εξέφρασε το Δικαστήριο και στην απόφαση *Engel κατά Ουγγαρίας* της 20-5-2010, στην σκέψη 27 της οποίας διαπίστωσε ότι η επιβίωση του προσφεύγοντα παραπληγικού κρατούμενου μέσα στη φυλακή εξαρτούνταν, επί μόνιμης και παρατεταμένης βάσης, από τον οίκτο και την συμπάθεια των συγκαταστούμενων του που τον βοηθούσαν να ικανοποιήσει τις βασικές βιολογικές ανάγκες της καθημερινότητάς του. Για το Δικαστήριο, βέβαια, είναι εντελώς αδιάφορο εάν και κατά πόσον οι συγκαταστούμενοι που βοηθούσαν τον προσφεύγοντα ενεργούσαν εθελοντικά (: *Farbtuhs κατά Λετονίας* της 2-12-2004 § 60).

396. Βλ. σχετικά Claire de Than (2002), European Court of Human Rights. Treatment of Disabled Prisoner Amounted to Degrading Treatment: *Price v. United Kingdom* (13 August 2001), J.CrimL 66 (1): 61-63.

397. Stephen Livingstone-Tim Owen-Alison MacDonald (2004), *Prison Law*, τέταρτη έκδοση, Oxford-New York: Oxford University Press, σελ. 212.

ΕΣΔΑ και ότι δεν θα πρέπει να κρατηθεί σε κανονικές φυλακές³⁹⁸. Το ΕΔΔΑ αναφορικά το περιεχόμενο της έννοιας του άρθρου 14 ΕΣΔΑ παραπέμπει στην σκέψη 44 της απόφασης Ευρείας Σύμβασης *Thlimmenos κατά Ελλάδα* της 6-4-2000, όπου διατυπώνεται η θέση ότι δεν θα πρέπει να υφίσταται καμία διάκριση σε βάρος κανενός ως προς την απόλωση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η Σύμβαση, δικαίωμα που παραβιάζεται, όταν τα κράτη χωρίς αντικειμενική και εύλογη αιτία αποτυγχάνουν να μεταχειριστούν με διαφορετικό τρόπο άτομα που βρίσκονται σε σημαντικά διαφορετική θέση.

Στην απόφαση αυτή, όπου ο προσφεύγων Μάρτυρας του Ιεχωβά επικαλέσθηκε προσβολή του δικαιωμάτος του στην θρησκευτική ελευθερία. Επικαλούμενος τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις αρνήθηκε κατά την υπηρεσία της στρατιωτικής του θητείας να κρατήσει όπλο, λόγος για τον οποίο καταδικάστηκε από ποινικό δικαστήριο σε ανυποταξία ελλείψει πρόβλεψης περί εναλλακτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης. Αν και προέβαλε παραβίαση του άρθρου 9 ΕΣΔΑ αυτοτελώς, όπως και του άρθρου 14 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ εξέτασε πρώτα το άρθρο 14, όπως έπραξε ανάλογα και στην απόφασή του *Sidabras and Dziutas κατά Λιθουανίας* της 27-7-2004. Αναφορικά, πάντως, με την έννοια της διάκρισης, η πρώτη απόφαση που οριοθέτησε την έννοια της ήταν η απόφαση της 9-12-1967 «*Γονείς γαλλόφωνων μαθητών*» κατά Βελγίου (: *Belgian Linguistics*), όπου έκρινε ότι για να δικαιολογήσει το κράτος *prima facie* μια διάκριση πρέπει να δηλώσει ότι το μέτρο που προσβάλλεται δεν παράγει ένα αποτέλεσμα διάκρισης δυσανάλογο σε σχέση με την προώθηση των συμφερόντων της κυβέρνησης που διασφαλίζονται με αυτό το μέτρο (: παράγραφος 1 επί των νομικών ζητημάτων). Στην τελευταία αυτή περίπτωση επρόκειτο για 800 περίπου προσφεύγοντες, γονείς και μαθητές, που παραπονούνταν ότι παραβιάζετο το δικαίωμα πρόσβασης των μαθητών στην εκπαίδευση λόγω της άνισης μεταχείρισης που υφίστανται οι γαλλόφωνοι μαθητές, οι οποίοι κατοικούσαν σε περιοχές χαρακτηριζόμενες ως ολλανδόφωνες. Διότι, ενώ οι ολλανδόφωνοι που

398. Στις ΗΠΑ τα δικαιώματα των κρατούμενων με αναπηρία προστατεύονται από την νομοθεσία Americans with Disabilities Act –ADA του 1990, που θεσπίστηκε με στόχο την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Αρκεί να αναφερθεί ότι στους κρατούμενους με ειδικές ανάγκες περιλαμβάνονται περίπου 65.000 κωφοί ή βαρήκοοι με βάση στατιστικά δεδομένα του έτους 2001. Ουσιαστικά προβλέπεται η παροχή των κατάλληλων ακουστικών και τηλεπικοινωνιακών μέσων και διερμυνέων, εκπαιδευτικών και εργασιακών προγραμμάτων αλλήλ και κτηριακών προβλέψεων ή μετατροπών για την καλύτερη διαβίωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Επίσης, επικουρική προστασία προσφέρει στις περιπτώσεις των ατόμων αυτών και η νομοθεσία ADA Accessibility Guidelines του 1994 και το άρθρο 504 του νόμου Rehabilitation Act του 1973. Πιο αναλυτικά βλ. N. Schneider & B. Sales (2004), Deaf of hard of hearing inmates in prison, *Dis&Soc* 19 (1): 77-89 (78). Ωστόσο, τα σωφρονιστικά καταστήματα αρνούσαν συστηματικά την εφαρμογή της ως άνω νομοθεσίας στο δικό τους κυριαρχικό χώρο, λόγω έλλειψης ρητής πρόβλεψης περί εφαρμογής της νομοθεσίας αυτής και στις φυλακές. Το θέμα κρίθηκε ειδικά στην περίπτωση ενός υπέρβαρου κρατούμενου, στον οποίο αρνήθηκαν οι σωφρονιστικές αρχές να παράσχουν ειδική μεταχείριση ενόψει της κατάστασης της υγείας του. Το περιφερειακό δικαστήριο δίκαιωσε τον αιτούντα (: *Torcasio v. Murray*, 862 F. Supp. 488, 1995), αλλήλ το εφετειακό δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό του ερμηνεύοντας συσταχτικά το νόμο, *Laura Walvoord* (1996), *A Critique of Torcasio v. Murray and the Use of the Clear Statement Rule to Interpret the Americans with Disabilities Act*, MN LR 80, σελ. 1183-1219 (1205). Αντίθετα, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο των ΗΠΑ στην απόφαση *Pennsylvania Department of Corrections v. Yeskey* [118 S. Ct. 1952 (1998)] έκρινε ότι η ADA εφαρμόζεται κανονικά και υπέρ των κρατούμενων, ενώ είχε προηγηθεί η ιστορικής σημασίας κρίση του στην απόφαση *Turner v. Safley* [482 U.S. 78 (1987)], που αμφισβητήθηκε από τα κατώτερα δικαστήρια, *Christopher Burke* (1999), *Winning the Battle, Losing the War?: Judicial Scrutiny of Prisoners' Statutory Claims Under the American with Disabilities Act*, MichLR 98, σελ. 482-513 (489).

κατοικούσαν σε γαλλόφωνες περιοχές μπορούσαν να εγγράφονται σε παρακείμενα κρατικά ολλανδόφωνα σχολεία, αντίστοιχο δικαίωμα δεν αναγνωριζόταν για τους γαλλόφωνους μαθητές που έπρεπε να μεταναστεύσουν στις Βρυξέλλες. Έτσι, έκρινε το ΕΔΔΑ ότι παραβιάσθηκε η διάταξη του άρθρου 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ που προβλέπει την απαγόρευση των διακρίσεων³⁹⁹.

Θα πρέπει, τέλος, να επισημανθεί ότι η άρνηση μιας κοινωνικής παροχής, όπως είναι η ιατρική φροντίδα, σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες συνιστά περαιτέρω παραβίαση του άρθρου 1 του Δωδέκατου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ που τέθηκε σε ισχύ την 1-4-2005 και ορίζει ρητά: «1. Η απόλαυση κάθε δικαιώματος που προβλέπεται από το νόμο πρέπει να διασφαλίζεται χωρίς καμία διάκριση. 2. Κανένας δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διακριτικής μεταχείρισης εκ μέρους δημόσιας αρχής, οποιαδήποτε και να είναι αυτή». Η μη διακριτική μεταχείριση υπακούει σε μια ιδιαίτερη λογική, προστατευτική των κοινωνικών δικαιωμάτων, υπό την έννοια ότι αποτελεί ένα ερμηνευτικό εργαλείο που προωθεί την προστασία των μειονεκτούντων προσώπων, όπως για παράδειγμα οι αθληοδαποί, μέλη εθνικών μειονοτήτων και μετανάστες ή ακόμα και άτομα με ειδικές ανάγκες. Η ισχύς του Πρωτοκόλλου εκτείνεται πέραν του άρθρου 14 ΕΣΔΑ, διότι απευθύνεται στα κράτη μέλη, στα οποία επιβάλλει την μη έκδοση κανόνων που προσκρούουν στην απαγόρευση της μη διακρίσεως. Καθιερώνει, επιπλέον, ένα αυτόνομο δικαίωμα, του οποίου το προστατευτικό πεδίο δεν περιορίζεται στα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ, αλλά εκτείνεται και σε κάθε αναγνωρισμένο από το νόμο δικαίωμα. Αποτελεί, δηλαδή, ειδική ρύθμιση που εφαρμόζεται αυτοτελώς αντί της συνδυαστικής εφαρμογής παραβιασθέντος άρθρου της Σύμβασης ομού μετά του άρθρου 14 αυτής⁴⁰⁰.

Τέλος, με το άρθρο 20 του ν.3727/2008 προβλέπεται η επέκταση της ειδικής υφ' όρον απόληψης των πασχόντων από το σύνδρομο της επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας του άρθρου 110 Α του Ποινικού Κώδικα, όπως αναπτύσσεται στην επόμενη ενότητα, και στους πάσχοντες από χρόνια νεφρική ανεπάρκεια που υποβάλλονται σε τακτική αιμοκάθαρση, από ανθεκτική φυματίωση ή είναι τετραπληγικοί ή πάσχουν από κίρρωση του ήπατος με αναπη-

399. Περισσότερα για τη λειτουργία του άρθρου 14 ΕΣΔΑ σε: Aaron Baker (2006), *The Enjoyment of Rights and Freedoms: A New Conception of the 'Ambit' under Article 14 ECHR*, MLR 69 (5): 714-737 (720). Βλ. επίσης, Μαρία Γαλανού (2010), Ζητήματα συνταγματικότητας της νομοθεσίας για τις κατατάξεις πτυχιούχων με αφορμή τις υπ' αριθμ. 2597/2009, 2601/2009 και 1540/2010 αποφάσεις του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών (Τμήμα ΙΒ' Ακυρωτικού Σχεδιασμού), ΕφΔημΔικ 2010 (υπό δημοσίευση).

400. Η απαγόρευση διακρίσεων στη χορήγηση κοινωνικών παροχών έχει ως αποδέκτη το κράτος μέλος που έχει κυρώσει το Δωδέκατο Πρόσθετο Πρωτόκολλο. Δεν συνεπάγεται, βέβαια, την υποχρέωση του εθνικού νομοθέτη να ρυθμίζει με ένα συγκεκριμένο τρόπο την απονομή κοινωνικών δικαιωμάτων στους πολίτες, π.χ. με το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Εφόσον, όμως, θεσπίσει ένα συγκεκριμένο κοινωνικοασφαλιστικό σύστημα, το συμβαλλόμενο κράτος απαγορεύεται να εισαγάγει ρυθμίσεις που προβλέπουν δυσμενή μεταχείριση συγκεκριμένων κατηγοριών προσώπων, Σταυρούλα Κτιστάκη (2009), Η απαγόρευση των διακρίσεων στην απόληψη κοινωνικών παροχών. Σκέψεις με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 57 (8): 1902-1912 (1905-1906).

ρία άνω του εξήντα επτά τοις εκατό (67%) λη από γεροντική άνοια έχοντας υπερβεί το ογδοηκοστό έτος της ηλικίας ή από κακοήθη νεοπλασμάτα τελικού σταδίου⁴⁰¹.

(β). Πάσχοντες με AIDS

(β1). Ιστορικές πληροφορίες

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήρθε στη δημοσιότητα το ζήτημα της εμφάνισης μίας νέας ασθένειας, που ονομάστηκε σύνδρομο της επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (AIDS). Στα τέλη Ιουνίου του 1990, τα στοιχεία που δημοσιεύθηκαν στον ημερήσιο και απογευματινό τύπο για το σύνολο των φορέων του ιού του AIDS στην Ελλάδα ήταν συγκεχυμένα, εμφανίζοντας τεράστιες αποκλίσεις μεταξύ τους. Άλλες πηγές έκαναν λόγο για εκατοντάδες, άλλες για χιλιάδες και άλλες για εκατομμύρια ατόμων που είχαν προσβληθεί από τον ιό. Στο χώρο του σωφρονιστικού συστήματος, την ίδια χρονική περίοδο, είχαν εντοπιστεί και είχαν απομονωθεί σε ειδική πτέρυγα του Νοσοκομείου Κρατουμένων εννέα κρατούμενοι-φορείς του ιού, στους οποίους προσφερόταν ειδική διατροφή. Η μεταχείριση αυτών των κρατουμένων είχε προκαλέσει αντιδράσεις, καταγγελίες και αντιπαραθέσεις. Το σημαντικότερο, ωστόσο, ήταν η έλλειψη αφενός επίσημων στοιχείων για τον πραγματικό αριθμό κρατουμένων φορέων του ιού και αφετέρου στρατηγικής σχετικά με τον έλεγχο της μετάδοσης του ιού στον πληθυσμό των φυλακών⁴⁰².

Την ίδια χρονική περίοδο, υπό το βάρος των εξελίξεων αυτών, το Συμβούλιο της Ευρώπης εξέδωσε την Σύσταση R (93) 6 της 18-10-1993 «αναφορικά με την φυλακή και τις εγκληματολογικές πλευρές του ελέγχου των μεταδιδόμενων ασθενειών συμπεριλαμβανομένου του AIDS και των σχετικών με την υγεία προβλημάτων στη φυλακή»⁴⁰³.

Η σύσταση κάνει λόγο για γενικά μέτρα πρόληψης της μετάδοσης του ιού του AIDS, στα οποία περιλαμβάνονται η ιατρική εκπαίδευση και πληροφόρηση των κρατουμένων και του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης⁴⁰⁴, ο συστηματικός ιατρικός έλεγχος του κρατουμένου κατά την είσοδό του

401. Όπως υποστηρίζεται, η εν λόγω διάταξη αφορά ελάχιστο αριθμό καταδίκων και θεσπίστηκε, σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, «για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης», ωστόσο το γεγονός ότι δεν λειτουργεί εφάπαξ σηματοδοτεί θετική πρόβλεψη, Κώστας Κοσμάτος (2008), Οι πρόσφατες εξεγέρσεις στις ελληνικές φυλακές. Τα αιτήματα των κρατουμένων και η απάντησή τους από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Γ' Κεφαλαίου του ν.3727/2008 σχετικά με τα «Μέτρα για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης», ΠοινΔικ 11 (12): 1509-1517 (1516).

402. Βασίλης Καρύδης (1991), Το AIDS στη φυλακή και η αντιμετώπισή του. Διοικητική ανεπάρκεια ή κρατική επιλογή;, Χρονικά 1, σελ. 47-54 (48).

403. Βλ. την σύσταση υπό τον τίτλο «Concerning prison and criminological aspects of the control of transmissible diseases including AIDS and related health problems in prison» σε: <https://wcd.coe.int/com.intranet.InstraServlet?command=com.intranet.CmdBlobGet&IntranetImage=577651&SecMode=1&DoId=611564&Usage=2>.

404. Το πρόγραμμα εκπαίδευσης των κρατουμένων γύρω από τα ζητήματα σχετικά με το AIDS έχει αρχίσει ήδη από τις αρχές του 1989, με τη μορφή γενικών σεμιναρίων από ιατρούς, στα σωφρονιστικά καταστήματα της Νέας Νότιας Ουαλίας στην Αυστραλία, Lisa Conolly and Frances Potter (1990), AIDS Education in New South Wales Prisons, ANZJ Crim 23, σελ. 158-165 (162). Σχετικές προτάσεις με ιδιαίτερα συνοπτικό και επιγραμματικό τρόπο διατυπώνεται και από Αναστασία Περιστεράκη (1994), Φυλακές και AIDS. Προς μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτική, σε: Β' Συνέδριο της Εταιρείας Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία

στο κατάστημα για την διάγνωση μεταδοτικών ασθενειών και ο εθελοντικός διαγνωστικός έλεγχος, η παροχή συστηματικής ιατρικής φροντίδας στους οροθετικούς σε ειδικά νοσηλευτικά κέντρα και η ψυχολογική τους υποστήριξη. Σημαντική κρίνεται και η συνεργασία των κοινωνικών υπηρεσιών για την φάση της επανένταξης των ατόμων αυτών στην κοινωνία, η ενημέρωση για τους τρόπους μετάδοσης και υγιεινής σε γλώσσα που κατανοούν οι κρατούμενοι, η διάθεση προφυλακτικών από την ιατρική υπηρεσία μετά από πώληση στην καντίνα ή με άλλο τρόπο, κ.λπ. Ουσιάδους σημασίας είναι η εμπιστευτικότητα των ιατρικών πληροφοριών, εκτός αν πρέπει να ενημερωθεί ο διευθυντής της φυλακής, προκειμένου να προβεί στην ορθή μεταχείριση του κρατούμενου, με σεβασμό στην ιατρική δεοντολογία και ηθική και στο νόμο. Στα ειδικά μέτρα κατατάσσονται η απαγόρευση ναρκωτικών και υλικού ενδοφλέβιας χρήσης στις φυλακές, μη φυλακτικά μέτρα γι' αυτούς τους δράστες, ειδική μέριμνα για τις οροθετικές εγκύους και το οροθετικό παιδί που θα μπορεί να μένει με τη μητέρα του, αν το επιθυμεί, σύμφωνα με τον κανονισμό της φυλακής, μεταφορά καταδίκου και αναστολή απέλασης για ανθρωπιστικούς λόγους.

(β2). Πιθανότητες μετάδοσης του ιού στη φυλακή

Σχετική έρευνα που διεξήχθη στην Ταϊλάνδη τα έτη 1999-2000 σε κέντρο εκούσιας αποτοξίνωσης χρηστών ενδοφλέβιων ναρκωτικών στη Βόρεια Επαρχία της Ταϊλάνδης Chiang Mai, σχετικά με τους δυνητικούς παράγοντες μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών και κυρίως του AIDS εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, κατέδειξε ότι σ' αυτούς συγκαταλέγονται αφενός η ενδοφλέβια χρήση (: injection drug users –IDU) και αφετέρου η σεξουαλική συνεύρεση μεταξύ ανδρών (: men who have sex with men –MSM) εντός του χώρου κράτησης. Σε σύνολο 1865 συμμετεχόντων οι 272 είχαν ιστορικό προηγούμενου εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, εκ των οποίων οι 104 ήταν οροθετικοί. Εκ των οροθετικών οι 43 είχαν κάνει ενδοφλέβια χρήση ναρκωτικών μέσα στη φυλακή κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους, ενώ παράλληλα με τη χρήση είχαν συνευρεθεί ερωτικά με άτομο του ίδιου φύλου⁴⁰⁵. Δηλαδή, περίπου το 10% όσων είχαν κάνει χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών μέσα στη φυλακή έχοντας παράλληλα και ομοφυλοφιλικές ερωτικές συνευρέσεις, ήταν οροθετικοί, ενώ είχαν κάνει χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών και εκτός φυλακής. Συνεπώς, μπορεί να προσβλήθηκαν από τον ιό είτε εκτός φυλακής από την ενδοφλέβια χρήση είτε εντός αυτής από τον ίδιο λόγο είτε λόγω της σεξουαλικής επαφής με άτομο του ίδιου φύλου (: συντρέχουσες πηγές διακινδύνευσης).

Στην ανάγκη προληπτικών πρακτικών ελέγχου, ειδικά στους νεοεισαχθέντες κρατούμενους που κατηγορούνται για παραβίαση του νόμου περί ναρκωτικών και είναι οι ίδιοι ουσιοσεξαρτημένοι, κατέληξε και έρευνα που συνδιοργανώθηκε από την Ψυχιατρική Κλινική και το Εργαστήριο Υγιεινής και Επιδημιολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Ερευνητικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.), το Αττικό Νοσοκομείο Δυτικής Ατικής στην Αγία Βαρβάρα και το Εργαστήριο Φαρμακολογίας και Μεταδοτικών Ασθενειών της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών. Διότι αφενός στις ομάδες αυτές του εγκάθειρκτου

και τις ελευθερίες με θέμα «Οι ελληνικές φυλακές. Από το νόμο στην πραγματικότητα», Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ.169-171.

405. Chris Beyer et al. (2003), Drug Use, Increasing Incarceration Rates, and Prison-Associated HIV Risks in Thailand, *AIDS&Beh* 7 (2): 153-161 (157).

πληθυσμού είναι συχνότερη η κοινή χρήση σύριγγας για τη λήψη ενέσιμων ναρκωτικών ουσιών, οπότε αυξάνεται και ο κίνδυνος μετάδοσης ηπατίτιδας ή AIDS, αν και δεν είναι πάντα βέβαιο ότι η προγενέστερη γνώση συνεπάγεται μετά βεβαιότητας την μεταστροφή της κινδυνώδους αυτής συμπεριφοράς από τον εξαρτημένο χρήστη. Και αφετέρου επιτρέπει τη συμμετοχή των κρατουμένων, κατόπιν παροχής συναινήσεως, σε πιλοτικά προγράμματα εμβολιασμών κατά της ηπατίτιδας ή χορήγησης μεθαδόνης⁴⁰⁶.

Κινδυνώδης συμπεριφορά για την μετάδοση του υιού του AIDS, όπως και άλλων μολυσματικών ασθενειών, συνιστά και η χρήση εξαρτημάτων εγχάραξης τατουάζ από τον ίδιο ή από άλλο συγκρατούμενο, τα οποία αποτελούν δυνητική πηγή μετάδοσης παθογενειών, όπως η σύφιλη και η ηπατίτιδα Β. Σε δείγμα 1009 ανδρών, εκ των οποίων το 77% ήταν ήεκοί, κρατουμένων σε δεκατρία καταστήματα της Αγγλίας και της Ουαλίας το 1994, το 53% αυτών (: 536 άτομα) είχε κάνει τατουάζ τουλάχιστον μία φορά στη ζωή του και από αυτούς το 21% (: 111 άτομα) είχε κάνει τατουάζ μέσα στη φυλακή. Οι μισοί από τους τελευταίους είχαν κάνει μόνοι τους το τατουάζ με διάφορα εργαλεία, ενώ σε 26 εξ αυτών το τατουάζ έγινε παράλληλα με το τατουάζ κάποιου άλλου, δηλαδή χρησιμοποιήθηκαν τα ίδια εργαλεία, ωστόσο οι μέθοδοι αποστείρωσης δεν ήταν οι ενδεδειγμένες (: ζέσταμα του εργαλείου στη φλόγα ενός σπύρτου και μετά βύθισή του σε ζεστό ή βραστό νερό). Το πιο σημαντικό είναι ότι δηλώσαν ότι θεωρούν περισσότερο επικίνδυνη την χρήση βελόνας για τατουάζ που δεν είναι καλά αποστειρωμένη παρά την σχεδόν βεβαιωμένη επικινδυνότητα που επισύρει η παρά φύση σεξουαλική συνεύρεση⁴⁰⁷.

Πολύ σημαντική αναδεικνύεται η ενημέρωση του έγκλειστου πληθυσμού για τους τρόπους μετάδοσης του ιού του AIDS, για τους οποίους μόνον μια γενική εικόνα υφίσταται στους κρατούμενους, ανεξαρτήτως του εάν κάνουν ή όχι ενδοφλέβια χρήση ναρκωτικών ουσιών. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη σε δείγμα 242 ερωτηματολογίων που συμπλήρωσαν κρατούμενοι στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, τα οποία είχαν εγκριθεί από την Επιτροπή Δεοντολογίας του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Stirling, ενήμεροι εμφανίστηκαν μόνον σχετικά με τη μετάδοση του ιού μέσω σεξουαλικής επαφής και τους βασικούς τρόπους μείωσης του κινδύνου κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής επαφής (: περιορισμός ερωτικών συντρόφων, χρήση προφυλακτικού κ.λπ.). Οι ερωτηθέντες χωρίστηκαν σε δύο υποομάδες: χρήστες ενδοφλέβιων ναρκωτικών και μη χρήστες (: injection drug users –IDU και non-injection drug users –non-IDU). Για παράδειγμα, περίπου οι μισοί των ερωτηθέντων δεν γνώριζαν ότι ο κίνδυνος μετάδοσης είναι μεγαλύτερος κατά την παρά φύση σεξουαλική

406. Η έρευνα διεξήχθη στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού και στην Κλειστή Φυλακή Πάτρας σε δείγμα 544 κρατουμένων (: 337 και 207 αντίστοιχα), Melpomeni Malliori et al. (1998), A survey of bloodborne viruses and associated risk behaviors in Greek prisons (research report), Add 93 (2): 243-251 (20-251).

407. Η έρευνα αυτή διεξήχθη από το Εθνικό Κέντρο Εξαρτήσεων του Ινστιτούτου Ψυχιατρικής του Τμήματος Δικαστικής Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και το Νοσοκομείο St. Mary του Λονδίνου από ανεξάρτητους ερευνητές, John Strang et. al (2000), Is prison tattooing a risk behaviour for HIV and other viruses? Results from a national survey of prisoners in England and Wales, CBMH 10, σελ. 60-66 (64).

επαφή. Σε σχέση όμως με άλλους τρόπους μετάδοσης εντός της φυλακής δεν είχαν καμία ξεκάθαρη εικόνα⁴⁰⁸.

Η παράγραφος 4 του άρθρου 29 ΣωφρΚ προβλέπει ότι «με κοινή απόφαση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Υγείας και Πρόνοιας καθορίζονται οι λεπτομέρειες για την τακτική ενημέρωση του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης, καθώς και για την πληροφόρηση των κρατουμένων σε θέματα συμβουλευτικής υγιεινής και για τη λήψη προληπτικών μέτρων προς αντιμετώπιση του AIDS ή άλλων μεταδοτικών ασθενειών.

Στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Shelley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-1-2008 εξετάστηκε ο ισχυρισμός του προσφεύγοντα κρατουμένου ότι, καθώς δεν υπήρχε στις φυλακές πρόσβαση σε πρόγραμμα ανταλλαγής συριγγών⁴⁰⁹, οι κρατούμενοι δεν μπορούσαν παρά να χρησιμοποιούν μεταχειρισμένες σύριγγες, με συνέπεια να κινδυνεύουν να μολυνθούν από τον ιό του AIDS ή της ηπατίτιδας. Το Δικαστήριο, κάνοντας αναφορά στις σκέψεις 115 και 116 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* 28-10-1998, την οποία έθεσε ως πληθό, έκρινε ότι ο αιτών θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι το κράτος είχε την δικονομική υποχρέωση να λάβει προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα, όπως αυτά για την πρόληψη έναντι του ιού του AIDS, με στόχο την προστασία της σωματικής ακεραιότητας και υγείας των χρηστών κρατουμένων. Τα μέτρα για την προστασία της υγείας των κρατουμένων θα πρέπει να είναι αποτελεσματικά, ιδίως αν πρόκειται για «ευάλωτες» ομάδες που υπόκεινται στην παροχή προστασίας από το κράτος (: *Z. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-5-2001 § 73). Ανάλογη περίπτωση συνιστούν και οι κρατούμενοι φορείς του AIDS, γι' αυτό και η θεσμοθέτηση προγραμμάτων χορήγησης συριγγών δεν κρίνεται αποτελεσματικά προληπτικά⁴¹⁰. Άλλωστε, η υποστήριξη τέτοιων προγραμμάτων ενδέχεται να συνιστά υπερβολικό ή δυσανάλογο βάρος, δεδομένου ότι δεν υφίσταται αντίστοιχο πρόγραμμα πρόληψης στην ελεύθερη κοινότητα, σε σύγκριση με την οποία διαμορφώνεται η παροχή ιατρικής φροντίδας εντός της φυλακής (: *Pantea κατά Ρουμανίας* της 3-6-2003 § 189), χωρίς να συνδέεται απαραίτητα με τους διαθέσιμους για το σωφρονιστικό σύστημα οικονομικούς πόρους, οι οποίοι

408. Η έρευνα έλαβε χώρα από τον Φεβρουάριο έως το Μάιο του 1997 από το Τμήμα Κοινωνιολογίας της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας, σε συνεργασία με το Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Stirling στην Σκωτία και το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο στο Μεσολόγγι, G. Kouliarakis-K. Power-C. Gnardellis-D. Agrafiotis (2003), HIV/AIDS Related Knowledge of Inmates in Greek Prisons, *AddRes&Th* 11 (2): 103-118 (110, 112).

409. Για το πρόγραμμα ανταλλαγής συριγγών (: needle exchange programme –NEP) έχουν διατυπωθεί επιφυλάξεις αναφορικά με ζητήματα ασφάλειας των φυλακών, καθώς οι σύριγγες είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν ως φονικό όπλο ή να συμβάλουν στην εξυπηρέτηση μιας αύξησης των παράνομων ναρκωτικών μέσα στη φυλακή, Thomas Kerr-Evan Wood-Glenn Betteridge-Rick Lines & Ralf Jürgens (2004), Harm reduction in prisons: a 'rights based analysis', *CritPH* 14 (4): 345-360 (352).

410. Η ευλόγηση ορισμένων κρατουμένων, π.χ. λόγω ψυχικής νόσου ή αναπηρίας συνιστά πρόσθετο ενισχυτικό ενδεχόμενης παραβίασης του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ στοιχείο, καθώς συνδέεται με την υποχρέωση του κράτους να παράσχει προσήκουσες συνθήκες κράτησης και ιατρικής συνδρομής, ώστε να αποτραπεί η κακομεταχείρισή τους. Κατά μία άποψη, αποτελεσματικά δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν π.χ. τα θεραπευτικά προγράμματα, ο διαχωρισμός των ουσιοεξαρτημένων, κ.λπ., Rick Lines (2007), *Injecting Reason: Prison Syringe Exchange and Article 3 of the European Convention on Human Rights*, E.H.R.L.R., Issue 1, σελ. 66-80 (74-75).

για το Δικαστήριο εμφανίζονται καταρχήν αδιάφοροι ως δικαιολογητικός λόγος των φτωχών συνθηκών κράτησης (: *Poltoratskiy κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 § 148).

Τέλος, σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη σε τέσσερις φυλακές υψηλής πληθυσμιακής συγκέντρωσης του Δουβλίνου σε κρατούμενους-φορείς μεταδοτικών ασθενειών (: blood borne viruses), έντονος είναι ο φόβος μετάδοσης μολυσματικού νοσήματος, κυρίως ηπατίτιδας Β και C και AIDS, μεταξύ των σωφρονιστικών υπαλλήλων, οι οποίοι, αν και γνωρίζουν τους τρόπους μετάδοσής τους, έχουν την αίσθηση ότι θα μολυνθούν από την συνήθη καθημερινή επαφή. Οι νεότεροι φοβούνται περισσότερο και ο φόβος όλων είναι ανεξάρτητος του εμβολιασμού τους για την ηπατίτιδα και της σχετικής εκπαίδευσής τους⁴¹¹.

(β3). Μεταχείριση οροθετικών κρατουμένων

Πολύ συχνά το ΕΔΔΑ εξετάζει προσφυγές οροθετικών κρατουμένων, οι οποίοι επίκειται να απελαθούν στην χώρα καταγωγής τους, όπου ελέγχεται κατά πόσον θα τύχουν της ενδεδειγμένης ιατροφαρμακευτικής αγωγής για την αντιμετώπιση της νόσου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι περιπτώσεις αυτές ελέγχονται υπό το φως του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, της εφαρμογής του οποίου γίνεται επίκληση, προκειμένου να αποτραπεί η απέλαση ή η έκδοση ατόμου σε χώρα υποδοχής, όπου υφίσταται κίνδυνος κακοποίησής του από τις εθνικές αρχές (: *H.L.R. κατά Γαλλίας* της 29-4-1997, Ευρείας Σύνθεσης, § 32 και *Ahmed κατά Αυστρίας* της 17-12-1996 § 44).

Πιο ειδικά, στις σκέψεις 53-54 της απόφασης *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-5-1997, το Δικαστήριο έκρινε ότι στοιχειοθετείται εκ μέρους του καθ' ου η προσφυγή κράτους απάνθρωπη μεταχείριση σε βάρος πρώην φυλακισμένου αθλητοδραπέτη προσβεβλημένου από τον ιό του AIDS που βρίσκεται στην τελική φάση εξελίξεως της ασθένειάς του, εφόσον απελαθεί από τη Χώρα, δοθέντος ότι θα επιστρέψει στην πατρίδα του, όπου στερείται στέγης, πόρων, συγγενών και φίλων και όπου δεν θα τύχει της αυτής περιθάλψεως, όπως στη Μεγάλη Βρετανία, με ενδεχόμενη συνέπεια την επιδείνωση της υγείας του⁴¹² (: a contrario *N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-5-2008, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 50-51). Δεδομένων αυτών των αντικειμενικών ελλείψεων, που θα δρούσαν ανασταλτικά για την πορεία της υγείας του προσφεύγοντα, σε συνδυασμό με το προχωρημένο στάδιο της νόσου (: a contrario *Karara κατά Φιλανδίας* της 29-5-1998), η Επιτροπή στην υπόθεση *B.B. κατά Γαλλίας* της 7-9-1998 έκρινε ότι η απέλαση του προσφεύγοντα θα επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, ωστόσο πριν η υπόθεση συζητηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου ανεστάλη η απόφαση περί απέλασης από τις γαλλικές αρχές και η υπόθεση τέθηκε εκτός πινακίου. Η παροχή, αντίστοιχης με το εκδόσαν την απόφαση απέλασης κράτος, ιατρικής φροντίδας στη χώρα υποδοχής, έστω και έναντι συγκεκριμένου κόστους, ακόμη και σχετικά υψηλού, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι

411. Η έρευνα διεξήχθη στις σκοτσέζικες φυλακές Mountjoy Male and Female Prisons, St. Patrick's Institution and the Training Unit), από τους μήνες Απρίλιο και Μάιο του 2000, σε δείγμα 1130 κρατουμένων, Brendan Dillon and Shane Allwright (2005), *Prison Officers' Concerns About Blood Borne Viral Infections*, HJCJ 44 (1): 29-40 (37).

412. Βλ. και David Hoffman & John Powe (2006), *Human Rights in the UK. An introduction to the Human Rights Act 1998*, Essex England: Pearson (Longman) Education Limited, σελ. 142.

η οικογένεια του προσφεύγοντα ζει στη χώρα υποδοχής, δεν μπορεί να επιφέρει παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: *S.C.C. κατά Σουνδίας* της 15-2-2000 dec.)⁴¹³.

Η θέση του ΕΔΔΑ στις περιπτώσεις κρατουμένων-φορέων του AIDS έχει προνοιακό προσανατολισμό, καθώς προτεραιότητα δίδεται στην εξειδικευμένη θεραπευτική φροντίδα του ασθενούς εγκλειστού. Για παράδειγμα, στις σκέψεις 93 και 100-101 της απόφασης *Yakovenko κατά Ουκρανίας* της 25-10-2007 κρίθηκε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, διότι ο προσφεύγων διήλθε απάνθρωπος και εξευτελιστικής μεταχείρισης, καθώς ο οροθετικός κρατούμενος δεν έτυχε έγκαιρης και εξειδικευμένης ιατρικής μεταχείρισης, όπως απαιτούσε η κατάσταση της υγείας του, αφού ταυτόχρονα είχε προσβληθεί και από φυματίωση⁴¹⁴. Έτσι, ο προσφεύγων ζήτησε και πέτυχε από το Δικαστήριο την ενεργοποίηση της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων, όπως προβλέπεται από το άρθρο 39 του Κανονισμού Λειτουργίας του ΕΔΔΑ, δυνάμει της οποίας διατάχθηκε το καθ' ου κράτος να δώσει εντολή στις σωφρονιστικές αρχές, ώστε να μεταφερθεί ο προσφεύγων σε ειδικό ιατρικό κέντρο για την άμεση αντιμετώπιση της φυματίωσης (: σκέψη 99 της απόφασης). Δεν αποκλείεται, βέβαια, να ζητηθεί από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές και να χορηγηθεί αναστολή εκτέλεσης της ποινής του ασθενούς με τη νόσο του AIDS κρατουμένου (: *Gelfmann κατά Γαλλίας* της 14-12-2004 § 59)⁴¹⁵.

Βέβαια, σύμφωνα με το άρθρο 30 παρ.5 ΣωφρΚ, οι κρατούμενοι, για τους οποίους υπάρχει υποψία ότι πάσχουν από λοιμώδες νόσημα, περιορίζονται σε ειδικό τμήμα καταστήματος, με απόφαση του διευθυντή και τη σύμφωνη γνώμη του ιατρού του καταστήματος, για όσο χρονικό διάστημα ενδείκνυται ιατρικώς, μέχρι την οριστική διάγνωση. Αντίθετα, η παράγραφος 39 του παραρτήματος της Σύστασης R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 8-4-1998 κατά την 627η συνάντησή τους, προβλέπει ότι καμία μορφή απομόνωσης δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται για πρόσωπα, τα οποία είναι HIV αντίσωμα θετικά, υπαγόμενα στις ρυθμίσεις της παραγράφου 40. Η παράγραφος 40 ορίζει: «Εκείνοι, οι οποίοι ασθενούν σοβαρά από ασθένειες σχετικές με το AIDS θα πρέπει να νοσηλεύονται στο υγειονομικό τμήμα της φυλακής, χωρίς να καταλήγουν αναγκαστικά σε απόλυτη απομόνωση. Ασθενείς, οι οποίοι έχουν ανάγκη προστασίας από μολυσματικές ασθένειες μεταδιδόμενες από άλλους ασθενείς, θα πρέπει να απομονώνονται μόνον εάν ένα τέτοιο μέτρο είναι αναγκαίο για το δικό τους καλό, για να προληφθεί η μόλυσή τους με ασθένειες

413. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Arcila Henao κατά Ολλανδίας* της 24-6-2003 dec., *Ndangoya κατά Σουνδίας* της 22-6-2004 dec. και *Ameignan κατά Ολλανδίας* της 25-11-2004 dec.

414. Βλ. επίσης για το ίδιο ζήτημα και *Logvinenko κατά Ουκρανίας* της 14-10-2010 § 60. Ακόμη και αν η κράτηση του προσφεύγοντα έλαβε χώρα σε διαφορετικά σωφρονιστικά καταστήματα ο χρόνος έκτισης της ποινής εξετάζεται συνολικά αναφορικά με τις επικαλούμενες παραβιάσεις, όπως έχει νομολογήσει το ΕΔΔΑ στις αποφάσεις *Nedayborshch κατά Ρωσίας* της 1-7-2010 § 24, *Buzhinayev κατά Ρωσίας* της 15-10-2009 § 23, *Guliyev κατά Ρωσίας* της 19-6-2008 §§ 31-33, *Benediktov κατά Ρωσίας* της 10-5-2007 § 31 και *Moiseyev κατά Ρωσίας* της 9-10-2008 § 142. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι ιατρική μεταχείριση του κρατουμένου συναρτάται και με τις υλικές συνθήκες κράτησής του ή τη διατροφή του, στο βαθμό φυσικά που συγκαθορίζουν την ποιότητα και την αποδοτικότητα της ιατρικής περίθαλψης, όπως νομολογήθηκε στις σκέψεις 81-83 της απόφασης *Ukhan κατά Ουκρανίας* της 14-10-2010.

415. Ε.Η.Ρ.Ρ. 2006, 42 (4): 81-94.

που κυκλοφορούν, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου το ανοσοποιητικό τους σύστημα είναι σοβαρά εξασθενημένο».

Περαιτέρω, σύμφωνα με τις διεθνείς νομοθετικές προβλέψεις, ο διαχωρισμός, η απομόνωση και οι περιορισμοί στις δραστηριότητες απασχόλησης και αναψυχής δεν θεωρούνται αναγκαίοι στην περίπτωση οροθετικών ατόμων στην ελεύθερη κοινότητα ή κατά την κράτηση (: *Enhorn κατά Σουνδίας* της 25-1-2005 § 55). Οι κρατούμενοι οροθετικοί δεν θα πρέπει να διαχωρίζονται από τον υπόλοιπο πληθυσμό της φυλακής, εκτός και αν κρίνεται αυστηρά απαραίτητο για ιατρικούς ή άλλους σχετικούς λόγους. Επαρκής ιατρική φροντίδα θα πρέπει να παρέχεται σε οροθετικούς κρατούμενους, λαμβανομένης δεόντως υπόψη της υποχρέωσης σεβασμού του ιατρικού απορρήτου. Οι εθνικές αρχές βαρύνονται με την υποχρέωση παροχής σε όλους τους κρατούμενους συμβουλευτικής σχετικά με την κινδυνώδη συμπεριφορά και τους τρόπους μετάδοσης του ιού HIV, σύμφωνα με την σκέψη 188 της απόφασης *Artyomov κατά Ρωσίας* της 27-5-2010 (: *a contrario Salmanov κατά Ρωσίας* της 31-7-2008 § 53), ενώ στη σκέψη 190 της ίδιας απόφασης επιδοκιμάζεται η εφαρμογή από την διοίκηση του καταστήματος κράτησης τεχνικής συρρίκνωσης του κινδύνου μετάδοσης του ιού με την χορήγηση προφυλακτικών. Το γεγονός ότι οι οροθετικοί κρατούμενοι χρησιμοποιούν τις ίδιες εγκαταστάσεις υγιεινής, ενδιαιτήσης και ιατρικής φροντίδας δεν εγείρει αυτό καθ' εαυτό ζητήματα υπό το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (: *Korobov και άλλοι κατά Ρωσίας* της 2-3-2006 dec.).

Στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης επιτρέπεται, σύμφωνα με το άρθρο 110 Α παρ. 1 ΠΚ, να χορηγείται απόλυση υπό όρο, ανεξαρτήτως της συνδρομής των προϋποθέσεων των άρθρων 105 και 106 (: έκταση ελαχίστου ποσοστού της ποινής και εκτίμηση της διαγωγής του κρατουμένου κατά την κράτηση αντίστοιχα), εφόσον ο κατάδικος νοσεί από σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (Σ.Ε.Α.Α.). Υποστηρίζεται ότι πρόκειται για *sui generis* απόλυση από όρον, την οποία υπαγορεύει η αμείλικτη κοινωνική πραγματικότητα της ασθένειας του AIDS που έχει χαρακτηριστεί ως μάστιγα του αιώνα⁴¹⁶.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την απόφαση ΕφΠειρ33/2008, η διακρίβωση της συνδρομής της προϋπόθεσης αυτής γίνεται μετά από αίτηση του κατάδικου προς το αρμόδιο Συμβούλιο Πλημμελειοδικών που διατάσσει ειδική ιατρική πραγματογνωμοσύνη, για την διάγνωση της εν λόγω ασθένειας· δεν συνιστά τέτοια η απλή γνωμάτευση. Ελλείψει εκδόσεως της απαραίτητης υπουργικής αποφάσεως για τον καθορισμό της διαδικασίας διεξαγωγής της ειδικής πραγματογνωμοσύνης (όπως απαιτεί το άρθρο 110Α παρ.2 ΠΚ), εφαρμόζονται οι αντίστοιχες διατάξεις του ΚΠΔ (: άρθρα 183 επ. ΚΠΔ)⁴¹⁷. Όπως διαλαμβάνεται στην απόφαση αυτή,

416. Ωστόσο, δεν εξαιρείται της υπαγωγής στους περιοριστικούς όρους των άρθρων 106 παρ.2 και 107 παρ.1 ΠΚ ενόψει της παραγράφου 3 του άρθρου 110Α ΠΚ, Γρηγόριος Πεπόνος (2004), Υφ' όρον απόλυση καταδίκων νοσούντων από σύνδρομον επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας και περιοριστικοί όροι, Ποιν-Δικ 7 (11): 1323-1324. Δηλαδή, αφενός, σύμφωνα με το άρθρο 106 παρ.2 ΠΚ, στον απολυόμενο μπορούν να επιβληθούν ορισμένες υποχρεώσεις που θα αφορούν τον τρόπο της ζωής του και ιδίως τον τόπο διαμονής του. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορούν πάντοτε να ανακληθούν ή να τροποποιηθούν με αίτηση του απολυόμενου. Και αφετέρου, κατά τη διάταξη του άρθρου 107 παρ.1 ΠΚ, η απόλυση μπορεί να ανακληθεί, αν εκείνος που απολύθηκε δεν συμμορφώθηκε με τις υποχρεώσεις που του επιβλήθηκαν κατά την απόλυση.

417. ΠοινΧρ ΝΘ' (2009): 363-364. Εν προκειμένω γίνεται δεκτή η έφεση του εκκαλούντα-φορέα του ιού του AIDS κατά του βουλεύματος, με το οποίο απερρίφθη το αίτημά του για διενέργεια ειδικής πραγ-

«από την παραπάνω διάταξη προκύπτει ότι, ο ποινικός νομοθέτης έχοντας σταθμίσει τη σοβαρότητα, τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαίτερες ανάγκες της κατάστασης αυτού που νοσεί από το σύνδρομο της επίκτητης ανοσοπ/κής ανεπάρκειας (AIDS), αναγνωρίζει και επιθυμεί τη διαφορετική μεταχείρισή του, παρέχοντάς του ειδικό προνόμιο που ενσωματώνει το προσωπικές δικαίωμά του να απολύεται υπό όρους και άνευ άλλης ουδεμίας προϋποθέσεως, από τις αναφερόμενες στα άρθρα 105 και 106 ΠΚ, με μόνη την συνδρομή της νόσου του AIDS». Υποστηρίζεται ότι πρόκειται για μια διάταξη ανθρωπιστικού χαρακτήρα, που στοχεύει στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο χώρο έκτισης της ποινής⁴¹⁸, καθόσον η κατηγορία των προαναφερόμενων καταδικών, έχοντας προσβληθεί από το θανατηφόρο ιό, έχουν ανάγκη υποβολής σε συνεχείς εξετάσεις και εξειδικευμένες θεραπείες, οι οποίες δεν μπορούν να παρασχεθούν στα σωφρονιστικά καταστήματα. Επιπλέον, τα σοβαρά συμπτώματα της νόσου και οι προσπάθειες αντιμετώπισής της στερούν από τους εν λόγω καταδικούς τη δυνατότητα προσβολής της εννόμου τάξεως.

(γ). Ηλικιωμένοι

Όπως ήδη αναφέρθηκε αναφορικά με τους ανάπηρους κρατούμενους, σύμφωνα με την παράγραφο 50 της Σύστασης R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 8-4-1998 κατά την 627η συνάντηση των Εκπροσώπων Υπουργών, κρατούμενοι με σοβαρές φυσικές ειδικές ανάγκες και σε προχωρημένη ηλικία θα πρέπει να τακτοποιούνται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να τους επιτρέπεται να έχουν μια κατά το δυνατόν ομαλή ζωή και δεν πρέπει να απομονώνονται από το γενικό πληθυσμό της φυλακής. Θα πρέπει να πραγματοποιούνται δομικές μεταβολές για να βοηθούνται τα άτομα σε τροχοφόρα καθίσματα και με ειδικές ανάγκες κατά τρόπο παρόμοιο με το εκτός της φυλακής περιβάλλον. Πιο ειδικά, σύμφωνα με την παράγραφο 51 της ίδια Σύστασης, «η απόφαση για το χρόνο μεταφοράς σε εξωτερικά νοσοκομειακά ιδρύματα ασθενών, για τους οποίους υπάρχει πρόγνωση σύντομου θανάτου, θα πρέπει να παίρνεται με ιατρικά κριτήρια. Κατά την αναμονή μιας τέτοιας μεταφοράς, οι εν λόγω ασθενείς θα πρέπει να δέχονται κατά την τελειωτική φάση της ασθένειάς τους την καλύτερη περίθαλψη στο κέντρο μέριμνας για την υγεία της φυλακής. Σε τέτοιες περιπτώσεις θα πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα για περιόδους παραμονής σε εξωτερικούς ξενώνες. Θα πρέπει να εξετάζεται η πιθανότητα χάρις για ιατρικούς λόγους ή ενωρίτερης αποφυλάκισης».

Οι ηλικιωμένοι στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης διέρχονται αφενός του μηχανισμού απονομής δικαιοσύνης και αφετέρου της διαδικασίας έκτισης της ποινής, συμπεριλαμβανο-

ματογνωμοσύνης του άρθρου 100Α ΠΚ και διατάσσεται η διενέργεια αυτής κατά τους όρους των άρθρων 183 επ. ΚΠΔ. Η εισαγγελική πρόταση της Ανεισαγγελέως Ρουδάμας Θεοδωρίδου αναφέρει ότι με βάση το διευκρινιστικό έγγραφο του νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός» αλλά και την διευκρινιστική γνωμάτευση του νοσοκομείου Κρατούμενων της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλίου «Άγιος Παύλος» ο εκκαλών δεν νοσεί από τον ιό αλλά είναι φορέας του.

418. Γεώργιος Δημήτριάδης, Η ποινική μεταχείριση του καταδίκου που πάσχει από AIDS, Υπερ. 1995, σελ. 1231.

μένων των θανατοποινιτών, όπου προβλέπεται ακόμη η επιβολή της θανατικής ποινής. Οι ηλικιωμένοι που βρίσκονται στα σωφρονιστικά καταστήματα είτε γέρασαν στη φυλακή εκτίοντας μακροχρόνια ποινή κατά της ελευθερίας είτε καταδικάσθηκαν σε μεγάλη ηλικία. Πολλοί από αυτούς πεθαίνουν στη φυλακή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις ΗΠΑ το έτος 2002 περίπου 125.000 άνθρωποι ηλικίας άνω των 50 ετών βρίσκονταν στις ομοσπονδιακές και στις πολιτειακές φυλακές, ποσοστό που αντικατοπτρίζει περίπου το 10% του έγκλειστου πληθυσμού της χώρας⁴¹⁹. Η ενασχόληση του μηχανισμού της σωφρονιστικής πολιτικής με το ζήτημα των εγκλειστών ηλικιωμένων ενεργοποιήθηκε από έναν καθαρά αντικειμενικό παράγοντα, που δεν είναι άλλος από το κόστος της ιατρικής φροντίδας αυτών των ανθρώπων⁴²⁰, οι οποίοι χάνουν πρωταρχικά την αυτονομία των κινήσεών τους⁴²¹. Επίσης, αντικειμενικά λόγω συνθηκών δεν μπορούν να τους φιλοξενήσουν⁴²². Πρόσθετο πρόβλημα αναδεικνύεται η εύκολη θυματοποίησή τους από συγκρατούμενους τους, ειδικά αν πρόκειται για ηλικιωμένους που εκτίουν ποινές για σεξουαλικά αδικήματα (: παιδόφιλοι και βιαστές), διότι, σύμφωνα με σχετική έρευνα, είναι τα συχνότερα αποδοκιμαζόμενα άτομα στις φυλακές, ιδίως από τους νεότερους κρατούμενους, που εκδηλώνουν επάνω ανήμπορους ηλικιωμένους την επιθετικότητά τους, καθώς είναι πιο αδύναμοι και δεν μπορούν να αντισταθούν ούτε χαιρούν εκτίμησής ως μεγαλύτεροι⁴²³.

Σε έρευνα που διεξήχθη, από τα Τμήματα Ψυχιατρικής και Δημόσιας Υγείας και Πρωτογενούς Ιατρικής Φροντίδας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, υπό την έγκριση του Prison Health Service Research Ethics Committee, σε δείγμα 203 κρατούμενων ηλικίας άνω των 60 ετών σε 15 φυλακές της Αγγλίας και της Ουαλίας (: οι οποίοι αντιπροσωπεύουν το 19% των ηλικιωμένων στο σύνολο του σωφρονιστικού πληθυσμού αυτής της κατηγορίας) στο διάστημα Απριλίου 1999-Μαρτίου 2000 διαπιστώθηκε ότι τα 3/4 αυτών (=77%) λάμβαναν φαρμακευτική αγωγή. Ειδικά αυτοί που αντιμετώπιζαν καρδιαγγειακά, αναπνευστικά και ενδοκρινολογικά προβλήματα απολάμβαναν κατάλληλης ιατρικής φροντίδας. Μόλις στο 18% με ιστορικό ψυχιατρικής νόσου συνταγογραφείτο

419. Μάλιστα μεταξύ των ετών 1994 και 2001 ο πληθυσμός αυτός διπλασιάστηκε και από 50.478 έφτασε τις 113.358.

420. Beth Gaydon and Monica Miller (2007), *Elders in the Justice System: How the System Treats Elders in Trials, During Imprisonment, and on Death Row*, *BehSc&L* 25, σελ. 677-699 (10-11). Κατά την άποψη αυτή, στις ΗΠΑ το πρόβλημα του υπερήλικου πληθυσμού εντείνεται ενόψει της εφαρμογής του νόμου three strikes, με αποτέλεσμα τον τετραπλασιασμό του πληθυσμού αυτού στην Πολιτεία της Καλιφόρνια από το 1980 μέχρι σήμερα. Η κράτηση ενός υπερήλικα κοστίζει 3,5 φορές περισσότερο από την κράτηση ενός ανηλίκου, δηλαδή ένας υπερήλικος χρειάζεται ετησίως 65.000\$ έναντι 22.500\$ ενός ανηλίκου. Το 2000 μάλιστα ξοδεύτηκαν 3.3 δισεκατομμύρια δολάρια για την ιατρική φροντίδα των κρατούμενων, τη μερίδα του λέοντος από τα οποία πήραν οι ηλικιωμένοι.

421. Βλ. σχετικά Hein-Jürgen Schamke (1996), *Alte Menschen im Strafvollzug. Empirische Untersuchung und Kriminalpolitische Überlegungen*, Bonn: Forum Verlag Godesberg, σελ.228.

422. Γι' αυτό, η υπεύθυνη στάση των σωφρονιστικών υπαλλήλων και η διάθεσή τους να βοηθήσουν σε συνδυασμό με την χορήγηση σημαντικών περιβαλλοντικών διευκολύνσεων μέσα από τις αναγκαίες μετατροπές του χώρου μπορεί να βελτιώσει σημαντικά τη λειτουργική κατάσταση των ηλικιωμένων, Brie Williams et al. (2009), *Caregiving Behind Bars: Correctional Officer Reports of Disability in Geriatric Prisoners*, *JAGS* 57 (7): 1286-1292 (1291).

423. John Kerbs-Jennifer Jolley (2009), *A Commentary on Age Segregation for Older Prisoners. Philosophical and Pragmatic Considerations for Correctional Systems*, *CJB* 34 (1): 119-139 (125-126).

ψυχότροπη φαρμακευτική αγωγή⁴²⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι έγκλειστοι ηλικιωμένοι στη φυλακή αντιστοιχούν στα προβλήματα που αντιμετωπίζει κάποιος στην ελεύθερη κοινότητα ηλικίας κατά 5 έως 10 έτη μεγαλύτερος, γεγονός που σκιαγραφεί τις βλαπτικές επιπτώσεις του εγκλεισμού στην υγεία των κρατουμένων, ιδίως εκείνων που η σωματική ευπάθεια συμβαδίζει με την εξέλιξη της ηλικίας τους.

Αντίστοιχα στην Αγγλία και στην Ουαλία το 2005 ο αριθμός των κρατουμένων της μέσης ηλικίας ξεπερνούσε τις 4.000 χιλιάδες, δηλαδή προσέγγιζε περίπου το 5% του συνολικού σφραγιστικού πληθυσμού του Ηνωμένου Βασιλείου. Ειδικότερα, το ποσοστό των ατόμων άνω των 60 ετών είναι υψηλότερο το ίδιο έτος φθάνοντας τα 1.200 άτομα, ενώ καταγράφεται ότι οι ηλικιωμένοι τριπλασιάστηκαν στο διάστημα των ετών 1994-2005⁴²⁵.

Ο ελληνικός ΣωφρΚ δεν αναγνωρίζει τους ηλικιωμένους ως ειδική κατηγορία κρατουμένων. Ωστόσο, ενόψει της ρύθμισης του άρθρου 11 παρ.1 ΣωφρΚ που προβλέπει ότι «οι κρατούμενοι διακρίνονται σε κατηγορίες με σκοπό την εξειδίκευση της μεταχείρισής τους κατά τις ανάγκες που επιβάλλει η πραγματική ή η νομική τους κατάσταση», δεν αποκλείεται οι μεγάλης ηλικίας έγκλειστοι να τοποθετούνται σε χωριστά κελιά ή χωριστούς θαλάμους, λαμβανομένων υπόψη και των διαθέσιμων χώρων του καταστήματος. Η μόνη αναφορά του ελληνικού ΣωφρΚ στους ηλικιωμένους γίνεται στην παράγραφο 3 του άρθρου 32, που ορίζει ότι ιατρός του καταστήματος καθορίζει, με γραπτή γνωμάτευση, ειδική δίαιτα ή συμπληρωματική τροφή σε άτομα ή κατηγορίες κρατουμένων που έχουν ανάγκη, όπως οι ασθενείς, οι γυναίκες σε εγκυμοσύνη και οι υπερήλικες. Άλλωστε, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου, η κατάλληλη διατροφή των κρατουμένων είναι υποχρέωση του κράτους. Η ειδική αυτή μεταχείριση κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 παρ.2 για την ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων και προβλέπεται όταν επιφυλάσσεται από την νομική ή πραγματική κατάστασή τους.

Βέβαια, σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 69 ΣωφρΚ, σε υπερήλικες, γυναίκες, ασθενείς και εφήβους η ποινή της παραγράφου 1α του άρθρου 69 (: περιορισμός σε κελί κράτησης κατά την έννοια του άρθρου 21 παρ.3 ΣωφρΚ από μία έως δέκα ημέρες με καθημερινή επίσκεψη ιατρού) επιβάλλεται μόνον εφόσον συντρέχουν ειδικές περιστάσεις και ύστερα από ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του αρμόδιου οργάνου. Εφόσον δεν συντρέχουν τέτοιες περιστάσεις επιβάλλονται οι

424. Seena Fazel-Tony Hope-Ian O'Donnell-Robin Jacoby (2004), Unmet treatment needs of older prisoners: a primary care survey, *Ag&Ag* 33 (4): 396-398 (397).

425. Το 1/3 αυτών των εξηντάχρονων κρατουμένων καταδικάστηκε για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ενώ μισοί περίπου ηλικίας άνω των 60 ετών ήταν δράστες των εγκλημάτων αυτών, Elaine Crawley-Richard Sparks (2005), *Hidden Injuries? Researching the Experiences of Older Men in English Prisons*, *HJ* 44 (4): 345-356 (348-349). Σε έρευνα που έλαβε χώρα σε τέσσερις φυλακές υψηλής συγκέντρωσης ατόμων μεγάλης ηλικίας, σε δύο μάλιστα από τις οποίες υπήρχαν και χωριστές πτέρυγες γι' αυτούς, και αφορούσε 80 in-depth συνεντεύξεις ατόμων ηλικίας 65 έως 84 ετών, παρατηρήθηκε ότι αντιμετωπίζουν πρακτικά προβλήματα, όπως να σταθεροποιήσουν το βήμα τους με μπαστούνι ή να κρατήσουν το πιάτο με το φαγητό τους, να ανεβκατέβουν σκαλιά ή να αποφεύγουν την έξοδο από το κελί τους, στο διάστημα που επιτρέπεται άσκηση, λόγω αδυναμίας. Όσοι πλησίαζαν τα ογδόντα αντιμετωπίζαν προβλήματα κινητικότητας, μνήμης και κατάθλιψης, όρασης και συνολικής αδυναμίας, προβλήματα αναπνευστικά και καρδιολογικά, διαβήτη, αρθριτικά, υπέρταση, Πάρκινσον ή Αλτσχάιμερ, ενώ κάποιοι άλλοι συμμετείχαν σε μαθήματα ηλικιωμένων υπολογιστών ή παρακολουθούσαν το σχολείο.

ποιές των εδαφίων β' και γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 69, δηλαδή η μεταγωγή σε άλλο κατάστημα και βαθμοί ποινής από 1 έως 30.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν ορίζει τίποτε σχετικά με την κράτηση ηλικιωμένων. Δεν αποκλείεται, εντούτοις, να ανακύψουν ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, υπό το φως των ειδικότερων συνθηκών κάθε περίπτωσης (: *Papou κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 dec., *Priebke κατά Ιταλίας* της 5-4-2001 dec., *Sawoniuk κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-5-2001 dec.), σε σχέση κυρίως με τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτής της ηλικιακής ομάδας.

Πιο ειδικά, στην πολύ σημαντική απόφαση της ΕΕΔΑ *Papou κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 (dec.)⁴²⁶, το Δικαστήριο έκρινε ως προφανώς αβάσιμη την προσφυγή ενός υπερήλικα 90 ετών, ο οποίος είχε υποβληθεί σε εγχείριση καρδιάς και ζούσε με βηματοδότη. Ο υπερήλικας κρατούμενος, ο οποίος είχε καταδικασθεί 1998 για συμμετοχή σε εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, που διέπραξε κατά την γερμανική κατοχή, παραπονούνταν ότι ο εγκλεισμός του σε φυλακή, ενόψει της ηλικίας του και της κατάστασης της υγείας του, στοιχειοθετούσε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Αντιθέτως, ο ιατρός είχε γνωματεύσει ότι η κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντα ήταν καλή και είχε άριστη συνείδηση των πραττομένων, διαύγεια πνεύματος και αυτονομία κινήσεων. Παρά τις αμφιβολίες για ορισμένα σημεία των ιατρικών βεβαιώσεων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων λάμβανε ιατρικής φροντίδας είτε από το ιατρικό ή το παραϊατρικό προσωπικό του σωφρονιστικού καταστήματος, είτε στο πλησίον νοσηλευτικού περιβάλλοντος μέσω των ιατρικών επισκέψεων ή με την εισαγωγή του σε νοσηλευτικό ίδρυμα, όποτε παρίστατο ανάγκη. Αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα, κρίθηκε ότι δεν απολαμβάνει μιας ποιότητας ζωής όμοιας προς αυτήν που θα είχε ως ελεύθερος, ωστόσο οι αρχές του σωφρονιστικού καταστήματος φρόντιζαν, όσο

426. Μετά την απόφαση αυτή, η Γαλλική κυβέρνηση προχώρησε σε νομοθετική μεταρρύθμιση και εισήγαγε στον γαλλικό ΚΠΔ το 2002 νέα διάταξη (: άρθρο 720-1-1) που εμπεριέχει προνομιακή ρύθμιση, καθώς προβλέπει ότι η ποινή μπορεί να ανασταλεί, ανεξαρτήτως της φύσεως του αδικήματος ή του εναπομείνοντος προς έκτιση χρόνου, αορίστως, για κρατούμενους που το προσδόκιμο της ζωής τους απειλείται ή που η κατάσταση της υγείας του είναι ασύμβατη με την κράτηση, με εξαίρεση τους κρατούμενους που κρατούνται σε ειδικές ψυχιατρικές μονάδες. Η νέα αυτή διάταξη, δυνάμει και του άρθρου 729 γαλλΚΠΔ, ενίσχυσε την αρμοδιότητα του επόπτη δικαστικού λειτουργού στα καταστήματα κράτησης αναφορικά με την λήψη της απόφασης αναστολής της ποινής. Σ' αυτήν την ρύθμιση υπάγονται και οι ηλικιωμένοι, Eva Steiner (2003), *Early release for seriously ill and elderly prisoners: Should French practice be followed?*, *ProbJ* 50 (3): 267-276 (269). Μάλιστα, στην απόφαση *Mouiel κατά Γαλλίας* της 14-12-2002, που αφορούσε ασθενή χρίζοντα περιοδικής ιατρικής θεραπείας, καθώς υποβαλλόταν σε χημειοθεραπείες, το ΕΔΔΑ παρατήρησε στην σκέψη 42 ότι η Γαλλία έρχεται αντιμέτωπη με το πρόβλημα της παράτασης της κράτησης ατόμων που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας «which no longer appear justified in terms of protecting society», ενώ τις θετικές προεκτάσεις της μεταρρύθμισης αναγνωρίζει στην παράγραφο 43 της απόφασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ηλικιωμένος προσφεύγων στην απόφαση *Papou κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 επωφεληθήκε της ρύθμισης του άρθρου 720-1-1 γαλλΚΠΔ και απολύθηκε για λόγους υγείας το Σεπτέμβριο του 2002, Helen Trouille & Pascale Feuillée-Kendall (2004), *French prisons: une humiliation pour la République?*, *Mod&ConFran* 12 (2): 159-175 (168).

μπορούσαν, την κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντα. Συνεπώς, δεν ετίθετο ζήτημα παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ⁴²⁷.

Κατά το άρθρο 105 παρ.2 εδάφ. α΄ ΠΚ οι κρατούμενοι που έχουν υπερβεί το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους δικαιούνται να απολυθούν υπό όρον, εφόσον έχουν συμπληρώσει τα δύο πέμπτα της ποινής που τους επιβλήθηκε ή δεκαέξι έτη προκειμένου για ποινή ισόβιας κάθειρξης. Μετά μάλιστα τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του καταδίκου, κάθε ημέρα παραμονής του σε σωφρονιστικό κατάστημα υπολογίζεται ευεργετικά ως δύο ημέρες εκτιόμενης ποινής (: άρθρο 105 παρ.2 εδ.δ΄ ΠΚ). Οι διατάξεις, όμως, της παραγράφου 2 του άρθρου 105 ΠΚ δεν εφαρμόζονται, εάν προκύπτει από άλλες διατάξεις ευνοϊκότερος υπολογισμός ή εάν οι κατάδικοι έχουν καταδικασθεί για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας, για τους οποίους εξακολουθεί να ισχύει η παράγραφος 2 του άρθρου 105 του ν.1492/1950 «Κύρωση του Ποινικού Κώδικα». Το ελάχιστο χρονικό διάστημα που θα πρέπει να έχουν εκτίσει οι κατάδικοι, οι οποίοι ζητούν να υπαχθούν στο άρθρο 105 ΠΚ και να απολυθούν υπό όρο, θα πρέπει να είναι το 1/3 της ποινής τους και σε περίπτωση ισόβιας κάθειρξης τα δεκαέξι έτη (: άρθρο 105 παρ.6 εδ. β΄ ΠΚ)⁴²⁸. Πιο ειδικά, σύμφωνα με την Εφετ-Λάρισας140/2007 και την σύμφωνη εισαγγελική πρόταση⁴²⁹, οι διατάξεις του άρθρου 105 παρ.2 ΠΚ είναι ειδικότερες των διατάξεων του άρθρου 40 του Ν.3459/2006, όταν πρόκειται για υπερήλικο κατάδικο για κακουργήματα που προβλέπονται στον εκάστοτε ισχύοντα νόμο για τα ναρκωτικά.

Δεν αποκλείεται να τύχουν εφαρμογής και στις περιπτώσεις των ηλικιωμένων οι διατάξεις σχετικά με την αναστολή ή/και τη διακοπή της εκτέλεσης της ποινής, εφόσον εκτός της ηλικίας τους η κατάσταση της υγείας τους είναι ανάλογη των προϋποθέσεων που θέτουν τα άρθρα 555-557 ΚΠΔ. Τέλος, εφόσον τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι κρατούμενοι προσομοιάζουν στη φύση και στην συμπτωματολογία τους με την ασθένεια που περιγράφεται στο άρθρο 110 Α παρ.1 ΠΚ, δηλαδή εφόσον ο κατάδικος νοσεί από σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (Σ.Ε.Α.Α.), ή είναι χειρότερα αυτής, με λίγα λόγια είναι ανίατη, τότε δεν αποκλείεται η εφαρμογή του άρθρου αυτού, ώστε να χορηγείται απόλυση υπό όρο, ανεξαρτήτως της συνδρομής των προϋποθέσεων των άρθρων 105 και 106 ΠΚ (:

427. Κάποια ζητήματα που ήγειρε ο προσφεύγων (: έλλειψη λαβής στο λουτρό, μικρή αλυσίδα στο άνοιγμα του παραθύρου, υπερβολικά απότομα σκαλοπάτια πρόσβασης για την έξοδο στο χώρο προαυλισμού) βρήκαν λύσεις (: εγκαταστάθηκε λαβή στο λουτρό, επιμκύνθηκε η αλυσίδα του παραθύρου και ο προσφεύγων πήρε άδεια περιπάτου στον εσωτερικό διάδρομο των πτερύγων, ώστε να μην χρειάζεται να χρησιμοποιεί τις σκάλες). Άλλες ενοχλήσεις που επισήμανε, όπως π.χ. η χρήση φωτισμού από το φύλλακα για τον έλεγχο του χώρου κατά τη διάρκεια της νύχτας, αποτελούν μέρος των δυσχερειών που επιβλήθηκαν σε όλους τους κρατούμενους για λόγους ασφαλείας. Τέλος, όπως προκύπτει από το φάκελο, ο προσφεύγων διατηρεί κοινωνική ζωή και δέχεται τακτικά επισκέψεις από την οικογένειά του, τους φίλους του και τους δικηγόρους του.

428. Βλ. και ΣυμβΕφΠερ146/2000, ΠοινΔικ 2000, 4 (2): 151 επ.

429. Η απόφαση απορρίπτει την έφεση υπερήλικου κρατούμενου, καταδικασθέντος σε πρόσκαιρη κάθειρξη 11 ετών, κατά του βουλεύματος, με το οποίο απερρίφθη η αίτησή του για υπ΄ όρον απόλυση, αφού κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησης δεν είχε ακόμη εκτίσει πραγματικά το 1/3 της ποινής του, ΠοινΧρ ΝΖ΄ (2007), τχ.10, σελ. 929-930.

έκτιση ελάχιστου ποσοστού της ποινής και εκτίμηση της διαγωγής του κρατούμενου κατά την κράτηση αντίστοιχα).

Θα πρέπει, επίσης, να παρατηρηθεί ότι στη «νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» υπάγεται ένα μεγάλο μέρος από τις ψυχικές παθήσεις των ηλικιωμένων ατόμων, που οφείλονται σε οργανικές αλλοιώσεις του εγκεφάλου, όπως π.χ. η γερωντική άνοια, η νόσος του Alzheimer, άνοιες αγγειακής αιτιολογίας, προγεροντικές ψυχώσεις, από τις οποίες οι σπουδαιότερες είναι η νόσος των Jacob-Creutzfeldt, η ατροφία του εγκεφάλου κ.λπ.⁴³⁰. Ενόψει του άρθρου 34 ΠΚ που εφαρμόζεται στις περιπτώσεις αυτές δεν αποκλείονται οι περιπτώσεις ηλικιωμένων που δυνάμει του άρθρου 69 ΠΚ μπορεί να φυλάσσονται σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα. Ως προς τους τελευταίους ισχύουν όσα αναπτύσσονται παρακάτω για την φύλαξη ατόμων κατ' εφαρμογή του άρθρου 69 ΠΚ.

(δ). Ψυχικά ασθενείς

(δ1). Κατά την έκτιση της ποινής τους

Οι ψυχικές διαταραχές, είτε προϋπάρχουσες της επιβολής της ποινής είτε επιγενόμενες συνεπεία της δοκιμασίας των δυσμενών συνθηκών κράτησης⁴³¹, συνιστούν συχνό φαινόμενο στα σωφρονιστικά καταστήματα⁴³². Η παροχή της ενδεδειγμένης ιατρικής φροντίδας προς τους ψυχικά ασθενείς επιβάλλεται, διότι έτσι: α) αποτρέπεται, στο μέτρο του εφικτού, ο κίνδυνος της αυτο-βλάβης τους, ο οποίος, δεδομένων των συνθηκών κράτησης, επιτείνεται⁴³³. β)

430. Βλ. Άγγελος Κωνσταντινίδης (2009), Ζητήματα της διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή της συνείδησης και νομική αξιολόγησή τους, Προσφορά τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 281-299 (285). Βλ. και του ίδιου (2006), Η θέση του ψυχιάτρου-πραγματογνώμονα στην ποινική δίκη, ΠoinXp ΝΣΤ', σελ. 385-393 (389).

431. Οι επιπτώσεις των αρνητικών πτυχών του εγκλεισμού εμφανίζονται εντονότερες στις περιπτώσεις των θυμάτων δικαστικής πλάνης, τα οποία υποβάλλονται στη δοκιμασία του εγκλεισμού ενώ είναι αθώα. Μετά την αποφυλάκισή τους διαπιστώνεται σκλήρυνση της προσωπικότητάς τους, μετατραυματικές διαταραχές (: post-traumatic stress disorder –PTSD), κατάθλιψη, εκδηλώσεις πανικού, εξάρτηση από το αλκοόλ ή τα ναρκωτικά, επιθετική συμπεριφορά και προβλήματα κοινωνικής προσαρμογής, Andrian Grounds (2004), Psychological Consequences of Wrongful Conviction and Imprisonment, CJCCJ 46 (2): 165-182 (169-170).

432. Η χρήση ναρκωτικών ουσιών, οι ψυχικές διαταραχές και η συμπτωματολογία τους με την εκδήλωση αυτοτραυματισμών και αποδιοργανωμένης συμπεριφοράς αλλά και οι μεταδοτικές ασθένειες συνιστούν τις προτεραιότητες της ιατρικής περίθαλψης στη φυλακή, Catrin Smith (2000), 'Healthy Prisons': A Contradiction in Terms?, HJJC 39 (4): 339-353 (346).

433. Δείγμα 73 ψυχικά ασθενών, με διαγνωσμένη ψύχωση και ιστορικό προγενέστερης νοσηλείας σε ψυχιατρικό νοσοκομείο, οι οποίοι μεταφέρθηκαν από την φυλακή υψίστης ασφαλείας Belmarsh στα νοτιοανατολικά του Λονδίνου σε μονάδες ψυχικής υγείας μεσαίας, εντατικής και μέγιστης ιατρικής φροντίδας, εμφάνισαν εντονότερες ανάγκες ψυχιατρικής φροντίδας, σε σύγκριση με ομάδα ψυχικά ασθενών που ζούσαν στην ελεύθερη κοινότητα, Βλ. σχετικά Mari Anna Harty et al. (2003), Inverse care for mentally ill prisoners: unmet needs in forensic mental health services, JForPs&Ps 14 (3): 600-614 (607). Μάλιστα, ο κίνδυνος εμφάνισης ψυχικών διαταραχών σε κρατούμενους εκτιμάται κατά δέκα έως δεκατέσσερις φορές μεγαλύτερος σε σύγκριση με άτομα που ζουν υπό καθεστώς ελευθερίας, με συχνότερα εμφανιζόμενες τις ψυχώσεις (: σχιζοφρένεια, σχιζοφρενική ψύχωση, αυταπάτες και συναισθηματική ψύχωση), σύμφωνα με σχετική έρευνα σε φυλακές της Αυστραλίας, Olav Nielssen and Shavtay Misrachi (2005), Prevalence of psychoses on reception to male prisons in South Wales, ANZJP 39, σελ. 453-459 (457).

καθίσταται εφικτή η υλοποίηση ενός εκ των βασικών στόχων της διοίκησης των καταστημάτων κράτησης, που είναι η διαφύλαξη της τάξης και της ασφάλειας του καταστήματος, καθώς παρεμποδίζονται τυχόν βίαιες και επιθετικές εκδηλώσεις των ασθενών, που έχουν συνήθως αποδέκτες τους συγκρατούμενους τους και το προσωπικό της φυλακής⁴³⁴. γ) στο πλαίσιο του στόχου της κοινωνικής επανένταξης δεν δύναται να θεωρηθεί επανεντάξιμος ένας ασθενής χωρίς θεραπευτική παρακολούθηση· και δ) γίνεται σεβαστή η αξιοπρέπεια του ατόμου, της οποίας η διαφύλαξη είναι εντονότερη σε τέτοιες φύσεως ασθένειες.

Η συχνότερη ψυχική πάθηση των κρατουμένων είναι η ψύχωση. Σύμφωνα με τα ευρήματα επαναληπτικής έρευνας στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ουαλία, με δείγμα 140 εθελοντών κρατουμένων που είχαν παραχωρήσει κλινικές συνεντεύξεις, με βάση τα δεδομένα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας του έτους 1997, το 31% αυτών είχαν λάμβανόμενου υπόψη του ποινικού και ψυχιατρικού τους ιστορικού, αλλά και του ιστορικού των εξαρτήσεών τους, κριθεί ένοχοι εγκλημάτων βίας ή εγκλημάτων κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας. Το 70% των ερωτηθέντων είχαν ήδη ιστορικό ψυχιατρικής πάθησης, εκ των οποίων οι μισοί είχαν νοσηλευτεί σε ψυχιατρικό νοσοκομείο, ενώ ένας στους επτά είχε κάνει απόπειρα αυτοκτονίας κάποια στιγμή στο παρελθόν. Οι μισοί λάμβαναν ψυχοφαρμακευτική αγωγή, εκ των οποίων το 38% έπαιρνε φαρμακευτική αγωγή για την αντιμετώπιση ψύχωσης⁴³⁵. Πολλή συχνά, επίσης, εμφανίζεται και το σύνδρομο της ελλειμματικής προσοχής ή αλλιώς διαταραχή της υπερκινητικότητας (: attention deficit-/hyperactivity disorder –ADHD) μεταξύ νεαρής ηλικίας κρατουμένων⁴³⁶.

Ο ελληνικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, στο δεύτερο κεφάλαιο του όγδοου βιβλίου του που αφορά την εκτέλεση των καταδικαστικών αποφάσεων, προβλέπει στο άρθρο 555 ΚΠΔ την υποχρεωτική αναβολή εκτέλεσης της ποινής, αν ο καταδικασμένος προσβλήθηκε μετά την καταδίκη του από ψυχοπάθεια σε βαθμό που να μην έχει συνείδηση της εκτελούμενης ποινής, ενώ ταυτόχρονα διατάσσεται ο εγκλεισμός του καταδίκου σε δημόσιο ψυχιατρείο⁴³⁷. Όπως υποστηρίζεται, παρόλο που η περίπτωση της ψυχοπάθειας δεν προ-

434. Αυτό, άλλωστε, προβλέπεται και από την παράγραφο 6 τη Σύστασης του Συμβουλίου της Ευρώπης R (82) 17 περί την φύλαξη των επικίνδυνων κρατουμένων, που ψηφίστηκε στις 24-9-1982 μετά την 350η συνάντηση της Επιτροπής Υπουργών. Αναλυτικά η Σύσταση σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 156-158.

435. Βλ. αναλυτικά τα πορίσματα της έρευνας σε: David Melzer et al. (2002), Prisoners with Psychosis in England and Wales: A One-Year National Follow-Up Study, HJCI 41 (1): 1-13 (5-6).

436. Σε σύνολο 129 αρρένων κρατουμένων στο κατάστημα κράτησης νέων JSA Otterwilser της Γερμανίας, εκ των οποίων 54 δεν είχαν ψυχιατρικό ιστορικό ή προβληματική παιδική ηλικία, το σύνδρομο της ελλειμματικής προσοχής ήταν συχνότερο κατά 45% μεταξύ όσων είχαν ιστορικό ψυχικής νόσου, ενώ μεταξύ των υγιών ατόμων το ποσοστό έφθανε στο 7,5%, Michael Rösler et al. (2004), Prevalence of attention deficit-/hyperactivity disorder (ADHD) and comorbid disorders in young male prison inmates, EArchPsClinNeur 254, σελ. 365-371 (367-368).

437. Η προσωρινή αποχή από την εκτέλεση της ποινής είναι δυνατή και στην περίπτωση που ο καταδικασθείς δεν έχει συνείδηση της ποινής από άλλη πηλη της ψυχοπάθειας αιτία, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 555 ΚΠΔ, σύμφωνα με την ΔιαταγήΠρωτοθεσ34/91, Υπερ 1992, σελ. 390. Για παράδειγμα, ο καταδικασθείς μπορεί να βρίσκεται σε κόμα λόγω οργανικής πάθησης (εγκεφαλικό) ή ατυχήματος, που έλαβε χώρα πριν από την έκτιση της ποινής. Στις περιπτώσεις, όμως, που ο καταδικασθείς βρίσκεται σε σωματική αδυναμία αλλά έχει συνείδηση τωνπρατομένων, υπάρχει κενό νόμου. Έτσι, όπως προτείνεται, η ποινή θα πρέπει να εκτελείται, ο καταδικασθείς να μεταφέρεται στο νοσοκομείο κρατουμένων και στη συνέχεια να τίθεται σε

βλέπεται ως λόγος διακοπής εκτέλεσης της ποινής, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η νομική λογική πληρότητα επιβίβηλε την εφαρμογή του άρθρου 557 ΚΠΔ και στην περίπτωση που η ψυχοπάθεια διαγνώσθηκε και μετά την έναρξη εκτέλεσης της ποινής⁴³⁸. Μάλιστα, σύμφωνα με την ΕφΑθ528/2009, είναι δυνατή η άρση της προσωρινής κρατήσεως και η επιβολή αντ' αυτής περιοριστικών όρων, εφόσον συντρέχουν συγκεκριμένες περιστάσεις, από τις οποίες συνάγεται ότι ο σκοπός για τον οποίο η προσωρινή κράτηση επιβλήθηκε μπορεί να επιτευχθεί και διά των κατάλληλων περιοριστικών όρων. Τέτοια περίπτωση μπορεί να αποτελέσει και η σοβαρή ασθένεια του προσωρινώς κρατούμενου, η οποία καθιστά αναγκαία την νοσηλεία αυτού σε ειδικό νοσηλευτικό ίδρυμα, εκτός του καταστήματος κράτησης, και, συνακόλουθα, δυσανάλογη την εξακολούθηση της προσωρινής κρατήσεως, μη υπάρχοντος επομένως σε μια τέτοια περίπτωση νομοθετικού κενού που θα έπρεπε να αντιμετωπισθεί με την αναλογική εφαρμογή άλλων διατάξεων (π.χ. άρθρο 557 ΚΠΔ)⁴³⁹.

Αν και σύμφωνα με το άρθρο 563 παρ.2 ΚΠΔ ο χρόνος της αναβολής ή της διακοπής της ποινής δεν υπολογίζεται στη διάρκειά της, σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ.3 ΠΚ, από τον χρόνο της συνολικής έκτισης της ποινής αφαιρείται, εκτός από τον χρόνο της προσωρινής κράτησης, και ο χρόνος παραμονής του κατηγορουμένου σε ψυχιατρείο, κατά την διάταξη του άρθρου 200 παρ.3 εδ.γ' ΚΠΔ. Παρά το γεγονός ότι οι διατάξεις αυτές αφορούν την προδικασία, επειδή θα ήταν παράδοξο και αντιφατικό ο υπόδικος να βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση έναντι του καταδικασθέντος, εφαρμόζονται αναλόγως και στον τελευταίο, δοθέντος ότι η ρύθμιση της παραγράφου 2 του άρθρου 563 ΚΠΔ δεν είναι εξαντλητική.

Γι' αυτό και στην έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη στις Φυλακές Ιωαννίνων στις 4-4-2000 τονίστηκε ιδιαίτερα η έλλειψη ψυχιάτρου, παρά την πρόβλεψη του άρθρου 27 παρ.1 ΣωφρΚ ότι «η διεύθυνση της φυλακής εξασφαλίζει στους κρατούμενους ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη επιπέδου ανάλογου με αυτό του λοιπού πληθυσμού»⁴⁴⁰, αν

εφαρμογή η διαδικασία του άρθρου 557 ΚΠΔ περί διακοπής της ποινής και να ζητείται η κατά την παράγραφο 7 του άρθρου 557 ΚΠΔ κατ' οίκον νοσηλεία, Μηρακουμάτσος (2010): 1148.

438. Μαργαρίτης (2008): 1164. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 οι περιπτώσεις διακοπής εκτέλεσης της ποινής αυξήθηκαν σημαντικά, κυρίως στις περιπτώσεις αρρένων κρατούμενων με διαγνωσμένη σχιζοφρένεια με βάση το ιατρικό τους ιστορικό, σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα του Ηνωμένου Βασιλείου σε ερευνώμενο φυλακτικό πληθυσμό 1464 ατόμων, αρχής γενομένης από το έτος 1975 και με διάρκεια είκοσι ετών, το 73% των οποίων μεταφέρθηκε από την φυλακή σε ψυχιατρική μονάδα ειδικής φροντίδας, T. Mason & P. Woods (1998), Admission Trends to a Special Hospital: Court Diversion and Prison Transfers, *JPs&MenHNurs* 5, σελ. 479-487 (481, 484).

439. Εν προκειμένω η επιβολή περιοριστικών όρων δεν κρίθηκε αρκετή για την επίτευξη των σκοπών του άρθρου 282 ΚΠΔ, και ειδικότερα για την αποτροπή τέλεσης νέων εγκλημάτων στο μέλλον και την εξασφάλιση της παρουσίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο, διότι αφενός είχε κριθεί στο παρελθόν φυγόποινος και φυγόδικος λόγω παραβίασης περιοριστικών όρων και αφετέρου κατηγορείται για κακουργηματικού χαρακτήρα πράξεις κατά της παρουσίας των πελατών του ως δικηγόρου, από τις οποίες συνάγεται η σταθερή ροπή του στην τέλεση οικονομικών εγκλημάτων, ενώ η κατάσταση της υγείας του δεν επιτρέπει τη χειρουργική αντιμετώπιση των προβλημάτων του, αλλ'α συστήνεται ιατρικώς η τεχνητή υποστήριξη της αναπνοής του κατά τον νυχτερινό ύπνο στο νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού όπου κρατείται, ΠoinXp ΞΑ (2011), τχ.1, σελ. 55-58.

440. Στο άρθρο 27 παρ.3 ΣωφρΚ προβλέπεται η δυνατότητα κλήσης εξωτερικών ιατρών και νοσοκόμων από τον διευθυντή του καταστήματος, οι οποίοι αμείβονται κατ' επίσκεψη από αυτόν. Εφόσον δεν

και υπήρχε μόνιμη ιατρός, καθώς πολλοί κρατούμενοι, όπως διαπιστώθηκε μεταξύ άλλων, εμφάνιζαν ψυχολογικά προβλήματα λόγω της κράτησής τους⁴⁴¹, ενώ οι μισοί κρατούμενοι ήταν ουσιοεξαρτημένοι. Η υψηλή συγκέντρωση προσώπων με ψυχικές διαταραχές είναι κοινή διαπίστωση και αποδίδεται, από κάποιους θεωρητικούς, στην προσπάθεια αποϊδρυματοποίησης, του θεωρήματος δηλαδή της ελάχιστης προσφυγής στον εγκλεισμό σε μονάδες ψυχικής υγείας, με συνέπεια την μετατροπή των καταστημάτων κράτησης σε ψυχιατρικά νοσοκομεία⁴⁴².

Η ιδιαιτερότητα της μεταχείρισης που αρμόζει στους κρατούμενους με ψυχικές διαταραχές προκρίνεται και από τις διαπιστώσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την σκέψη 116 της απόφασης *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001, η επιβολή πειθαρχικής απομόνωσης για επτά ημέρες στον ψυχικά ασθενή προσφεύγοντα, επειδή επιτέθηκε σε δύο σωφρονιστικούς υπαλλήλους, σε συνδυασμό με την ελλιπή θεραπευτική και φαρμακευτική του μεταχείριση και παρακολούθηση από ψυχίατρο, ενώ είχε βεβαρημένο παρελθόν ψυχικής νόσου και ενδείξεις αυτοκτονικών τάσεων, που είχαν ως αποτέλεσμα την απόπειρα αυτοκτονίας που επιχείρησε μέσα στη φυλακή, ισοδυναμούσαν με απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Επίσης, η απόφαση της Επιτροπής *P. M. κατά Ουγγαρίας* της 21-5-1997 (dec.) και η ομώνυμη αναφορά της 9-9-1998 (: σκέψεις 46-50) έκριναν παραδεκτούς υπό το άρθρο 3 ΕΣΔΑ τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα που έπασχε από παρανοϊκή ψυχοπάθεια, ότι κρατείτο σε χώρο, όπου παράμενε ακάθαρτος από τις ακαθαρσίες και τη δυσσομία του κρατουμένου, ως αποτέλεσμα της έλλειψης αναγκαίας φροντίδας για την περίθαλψη και την υγιεινή του, με συνέπεια ο προσφεύγων να αποτελέσει στόχο επιθέσεων από τους συγκατακτούμενους του. Τέλος, όπως αξιολογήθηκε στις σκέψεις 101-103 της απόφασης *Kalashnikov κατά Ρωσίας* της 15-7-2002, η κράτηση του προσφεύγοντα σε κελί με υπεράριθμους κρατούμενους και χωρίς τις απαραίτητες συνθήκες υγιεινής, σε συνδυασμό με την μακρά περίοδο της κράτησης, επέδρασαν αρνητικά στη φυσική και ψυχολογική κατάστασή του, με συνέπεια να εκτιμηθεί η μεταχείρισή του ως εξευτελιστική.

(δ2). Εγγυήσεις κατά την φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών

Σύμφωνα με το άρθρο 95 παρ.1 εδ.β' του ν.2071/1992 «Εκσυγχρονισμός και οργάνωση Συστήματος Υγείας», που εντάσσεται στο έκτο κεφάλαιο του ως άνω νόμου υπό τον τίτλο «ακούσια νοσηλεία πασχόντων από ψυχική διαταραχή σε ψυχιατρική μονάδα», ορίζεται ότι από την ακούσια νοσηλεία διακρίνεται η «φύλαξη» ασθενή με το άρθρο 69 επ. ΠΚ. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το γεγονός πως η τέλεση αξιόποινης πράξης δεν αποτελεί

ευδοκιμήσει αυτή η δυνατότητα, κατά την παράγραφο 4 του ίδιου άρθρου, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός, μετά από πρόταση του διευθυντή του καταστήματος, καλεί τον κατάλληλο κατά ειδικότητα ιατρό από πίνακα επισκεπτών ιατρών και νοσοκόμων κατά ειδικότητες, που διαμένουν στην έδρα του καταστήματος, με προτεραιότητα σε αυτούς που υπηρετούν στο δημόσιο τομέα, σύμφωνα με τα άρθρα 185 επ. ΚΠΔ για τους πραγματοποιώμενες.

441. Βλ. αναλυτικά http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_gia_tis_fylakes_ioanninon.doc.

442. James Gilligan (2001), *The last mental hospital*, *PsQ* 72 (1): 45-61 (55).

προϋπόθεση για την ακούσια νοσηλεία ενός ακαταλόγιστου ψυχασθενή, δεν σημαίνει ότι αποκλείεται η εφαρμογή της και σε μια τέτοια περίπτωση⁴⁴³.

Η ίδια άποψη επιδοκιμάζει, για τα εγκλήματα που δεν εμπήτουν στο πεδίο του άρθρου 69 ΠΚ, εφόσον υπάρχει αρνητική πρόβλεψη εξαιτίας της ασθένειας για επανάληψη παρόμοιων πράξεων στο μέλλον, την αντιμετώπισή τους στα πλαίσια της ακούσιας νοσηλείας, τηρουμένων των προϋποθέσεων εφαρμογής της. Διότι, με τον τρόπο αυτό, μπορεί να υπάρχει ουσιαστικότερη αντιμετώπιση της κατάστασης του ψυχασθενούς. Επίσης, η εγγυητική διάσταση αυτού του μέτρου για τον πολίτη υπερέχει αυτής του εξασφαλιστικού μέτρου του 69 ΠΚ, διότι: α) δεν είναι φορτισμένη με τον χαρακτήρα του ασφαλιστικού μέτρου· β) προέχει η θεραπευτική προσέγγιση του ασθενούς (: άρθρο 98 ν.2071/1992)· γ) οι διαδικασίες εισαγωγής έχουν σοβαρές ασφαλιστικές δικλίδες (: άρθρο 96 ν.2071/1992)· δ) ο ψυχασθενής διαθέτει ένδικα μέσα κατά της απόφασης του πρωτοδικείου που διατάσσει την ακούσια νοσηλεία· ε) υπάρχει ανώτατο όριο νοσηλείας έξι μηνών με δυνατότητα παράτασης μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις⁴⁴⁴.

Έχει διατυπωθεί, ωστόσο, η άποψη ότι η ομοιότητα των δύο μορφών ψυχιατρικού εγκλήσιμου επιβάλλει την υιοθέτηση της αρχής του άρθρου 98 ν.2071/1992 αναφορικά με τις συνθήκες νοσηλείας και στις περιπτώσεις των ακαταλόγιστων δραστών⁴⁴⁵. Έτσι, η ψυχιατρική περίθαλψη των ακαταλόγιστων δραστών δεν πρέπει να υφίσταται καμία διαφοροποίηση σε σχέση με τις υπηρεσίες που παρέχονται στους υπόλοιπους νοσηλευόμενους του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου⁴⁴⁶, λαμβανομένης υπόψη και της αρχής της ισότητας ενόψει της σχετικής διάτα-

443. Αρκεί να μην συντρέχουν παράλληλα οι προϋποθέσεις εφαρμογής των άρθρων 69 επ. ΠΚ, διότι τότε το ποινικό ασφαλιστικό μέτρο είναι φανερό πως υπερισχύει απέναντι στις διατάξεις για την αναγκαστική νοσηλεία, Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι (1994), Η τέλεση πλημμελήματος με απειλούμενη ποινή κατώτερη των 6 μηνών επιτρέπει φύλλαξη των ακαταλόγιστων δραστών ή μόνον ακούσια νοσηλεία; (Με αφορμή το ΒουλΣυμβΠλημΘεσ471/1994), Υπερ 1994, σελ. 949-964 (962).

444. Σχετικά με τα θετικά σημεία του ν.2071/1992 βλ. Κώστα Κοσμάτος (1994), Το έκτο κεφάλαιο του ν.2071/1992 μετά από ένα έτος εφαρμογής: έρευνα της δοκιμασίας του στην πράξη, Υπερ 1994, σελ.203-211. Στις λησιστείες παροχές του ως άνω νόμου κατατάσσεται και η παροχή δικαιωμάτων στον ασθενή παράστασης στο δικαστήριο αυτοπροσώπως ή με συνήγορο και ψυχίατρο ως τεχνικό σύμβουλο στη δίκη. Η ορθή άσκηση του δικαιώματος αυτού, όπως κρίνεται, θα πρέπει να συνοδεύεται από την δωρεάν παροχή νομικής βοήθειας σε άτομα, σε βάρος των οποίων έχει κινηθεί η διαδικασία για την ακούσια νοσηλεία τους και σε ό,τι έχει σχέση με τη διαδικασία αυτή, Κώστας Κοσμάτος (2000), Πρόταση για την παροχή νομικής βοήθειας σε άτομα που πάσχουν από ψυχική διαταραχή και νοσηλεύονται σε μονάδα ψυχικής υγείας, Αρμ 2000 (7): 1017-1018.

445. Κώστας Κοσμάτος (2002), Η ακούσια νοσηλεία σε μονάδα ψυχικής υγείας. Ερευνητικές διαπιστώσεις και προοπτικές από την εφαρμογή του νόμου 2071/1992, Εγκληματο-λογικά 22, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 107. Άλλωστε, σύμφωνα και με το άρθρο 5 παρ.1 της Σύστασης R 83/2 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 22-2-1983, η οποία αφορά στη νομική προστασία των προσώπων που πάσχουν από ψυχική διαταραχή και εισέρχονται ως ακούσιοι πάσχοντες, «έναν άρρωστος που βρίσκεται υπό εγκλεισμό, έχει το δικαίωμα να θεραπεύεται υπό τις ίδιες ηθικές και επιστημονικές συνθήκες υπό τις οποίες θεραπεύεται και οποιοσδήποτε άλλος άρρωστος, και μέσα στις ίδιες συνθήκες περιβάλλοντος. Ιδιαίτερα έχει δικαίωμα να δέχεται την κατάλληλη αγωγή και περίθαλψη».

446. ΒουλΣυμβΠλημΘεσ1801/1989, Αρμ 1989, σελ. 1014 με παρατηρήσεις Μπιτζιλέκη στη σελίδα 1015. Σύμφωνα με το άρθρο 37 ΠΚ, η ιδιαίτερη μεταχείριση ή μέριμνα που επιβάλλεται από την κατάσταση των ατόμων με ελαττωμένη κατά το άρθρο 36 ικανότητα για καταλογισμό έχει ως αποτέλεσμα οι ποινές κατά της ελευθερίας που τους επιβάλλονται να εκτελούνται σε ιδιαίτερα ψυχιατρικά καταστήματα ή παραρτήματα

ξης του άρθρου 3 ΣωφρΚ⁴⁴⁷. Μοναδικό εμπόδιο στην πλήρη εξομοίωση στην μεταχείριση όλων των ψυχικά ασθενών συνιστά το γεγονός ότι τα άρθρα 69 και 70 ΠΚ δεν κάνουν καμία αναφορά στη θεραπεία του ακαταλόγιστου δράστη⁴⁴⁸. Την αποτελεσματική θεραπευτική παρέμβαση που οφείλει να ανάγει τον ασθενή σε πάσχον υποκείμενο και όχι σε αντικείμενο που χρειάζεται προστασία πρσβεύει και η Σύσταση R (82) 17 για την φύλαξη και μεταχείριση των επικίνδυνων εγκληματιών⁴⁴⁹.

Η διάταξη του άρθρου 98 ν.2071/1992 προβλέπει στην παράγραφο 1 ότι οι συνθήκες της νοσηλείας πρέπει να εξυπηρετούν τις ανάγκες της θεραπείας. Τον θεραπευτικό προσανατολισμό του ψυχιατρικού εγκλησμού ενισχύουν δύο βασικές παραδοχές του νόμου: ι) αφενός ότι τα αναγκαία περιοριστικά μέτρα του ασθενούς, που συνδέονται άμεσα με την ατομική του ελευθερία, τελούν κατά την εφαρμογή τους υπό δύο βασικές προϋποθέσεις: α) δεν επιτρέπεται να αποκλείουν απαραίτητα για τη θεραπεία μέσα, όπως οι άδειες, οι οργανωμένοι έξοδοι, η διαμονή σε χώρους που εμποτεύονται έξω από τα κλειστά ιδρύματα (: άρθρο 98 παρ.1 εδ.β')⁴⁵⁰. και β) θα πρέπει να προσδιορίζονται μόνον από την κατάσταση της υγείας του και τις ανάγκες της νοσηλείας (: άρθρο

φυλακών. Στην πράξη, ωστόσο, η ποινή που επιβάλλεται κατά το άρθρο 37 ΠΚ εκτίεται μόνο στο ψυχιατρικό παράρτημα των φυλακών, διότι το ειδικό θεραπευτικό κατάσταση (δημόσιο ψυχιατρικό κατάσταση) δεν έχει ιδρυθεί μέχρι σήμερα. Περισσότερα για τη φύση της διάταξης σε: Αγγαϊα Λιούρη (2005), Άρθρο 37 ΠΚ. Έκταση της ποινής σε ιδιαίτερα καταστάματα, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ.620-624. Σύμφωνα με την ΤρΕφλιων369/2000, ενόψει της ρητής διάταξης του άρθρου 38 παρ.3 ΠΚ, στην ίδια απόφαση, αν το Δικαστήριο, για την περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 40 (: μετατροπή του περιορισμού σε φυλάκιση ή κράτηση), παρέλειψε να προσδιορίσει την σε αντικατάσταση του περιορισμού εκτιτά ποινή, δεν μπορεί να πράξει τούτο με μεταγενέστερη απόφαση αλλή ούτε και να την συμπληρώσει κατά το άρθρο 145 ΚΠΔ, διότι επιφέρει ουσιώδη μεταβολή της αποφάσεως, ΠοινΔικ 2000, 4 (2): 150-151.

447. Το άρθρο 3 ΣωφρΚ αφορά την ίση μεταχείριση των κρατουμένων προβλέποντας ότι «απαγορεύεται κάθε δυσμενής διακριτική μεταχείριση των κρατουμένων, ιδίως εκείνη που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, το θρήσκευμα, την περιουσία ή τις ιδεολογικές πεποιθήσεις». Ωστόσο, δεν αποκλείεται διαφορετική μεταχείριση, η οποία επιφυλάσσεται όταν δικαιολογείται από τη νομική ή πραγματική κατάσταση των κρατουμένων, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 3 ΣωφρΚ.

448. Όπως υποστηρίζεται, ο τίτλος του κεφαλαίου αυτού «σηματοδοτεί μάλλον κυνικά τα μέτρα που εντάσσονται εκεί: Δεν γίνεται λόγος για βελτίωση ή θεραπεία», Νικόλαος Παρασκευόπουλος (1986), Μεταξύ τιμωρίας και θεραπείας: Τα μέτρα ασφαλείας του Ποινικού Κώδικα, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκια, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 227-248 (229).

449. G. Baumgartel (1993), Η ιατρική ευθύνη. Ουσιαστικό δίκαιο και κατανομή του βάρους απόδειξης, Αρμ 1993, σελ. 13-15 για το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και την προστασία από αυθαίρετες επεμβάσεις χωρίς την συναίνεση του ασθενή.

450. Ενωείται και κάθε αναγκαίο μέσο που θα ασκούσε θετική επιρροή στην πορεία της υγείας του ψυχικά ασθενή ή θα προωθούσε την επανένταξη και την αποκατάστασή του, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (1991), Μέτρα υγιεινής και ιατρικές πράξεις κατά την έκταση των ποινών και των μέτρων ασφαλείας, ΕΕ-ΕυρΔ 1991, σελ. 1138. Για παράδειγμα, στις σκέψεις 84-85 και 96-97 της απόφασης *Margareta and Roger Anderson κατά Σουηδίας* της 25-2-1992, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση επικοινωνίας ψυχασθενούς μητέρας-ανηλικού τέκνου με ειδικές ανάγκες επί διατία περίπου, ακόμη και από το τηλέφωνο, όπως προβλεπόμενα από το νόμο για την προστασία του ανηλικού, ήταν υπερβολική σε μια δημοκρατική κοινωνία και επέφερε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

98 παρ.4)⁴⁵¹. και αφετέρου ότι ii) η διάρκεια της νοσηλείας πρέπει να επιδεικνύεται σεβασμός προς την προσωπικότητα του ασθενή (παρ.3)⁴⁵².

Ο σεβασμός στην προσωπικότητα του ασθενή που διακηρύττει η παράγραφος 3 του άρθρου 98 ν.2071/1992 θα πρέπει να ερμηνεύεται με δύο τρόπους: α) ως σεβασμός της αξιοπρέπειας του ψυχικά ασθενή κατά τη διάρκεια της θεραπείας του, ενόψει και της σχετικής αναφοράς στην παράγραφο 1 του άρθρου 2 του ΣωφρΚ⁴⁵³. και β) ως περιφρούρηση του δικαιώματός του συναίνεσης στη θεραπεία του και πληροφόρησης για τις ενδεχόμενες επιπτώσεις στην υγεία του από την θεραπευτική επέμβαση ή αγωγή⁴⁵⁴.

451. Ωστόσο, η ΓνωμΕισΠρωτΠατρ2/2006 (: Αντεισαγγελία Απόστολου Τζαμαλή) έκρινε ότι στην αίτηση ασθενούς, που νοσηλευόταν ακούσια σε ψυχιατρική κλινική, διότι είχε διαγνωσθεί ο ιατρικώς επιβεβλημένος χαρακτήρας της νοσηλείας της, και ζητούσε την διακοπή της νοσηλείας της μόλις δέκα ημέρες μετά την έναρξή της, δεν θα έπρεπε να δοθεί εξιτήριο μέχρι την εκφορά της κρίσης του δικαστηρίου περί την συνέχιση ή μη της νοσηλείας της, ειδικά ενόψει του γεγονότος ότι η διακοπή της νοσηλείας θα ματαιώνει κάθε ενδεχόμενο νοσηλείας της, λαμβανομένης υπόψη της γνωμάτευσης των ψυχιάτρων ότι δεν είναι ικανή να κρίνει το συμφέρον της υγείας της. Η γνωμοδότηση αφορά τις προθεσμίες του άρθρου 96 παρ.1 του ν.2071/1992 και παρουσιάζεται σε: ΠοινΔικ 2007, 10 (4): 436-437. Αντίθετη είναι η ΜονΠρωτΠατρ719/2006 που διέταξε την άμεση έξοδο της ψυχικά ασθενούς από το δημόσιο ψυχιατρικό νοσοκομείο μετά την πάροδο της δεκαήμερης προθεσμίας, ανεξαρτήτως της ικανότητας να κρίνει ή όχι το συμφέρον της υγείας της, ΠοινΔικ 2007, 10 (4): 437-438, με παρατηρήσεις Μαρίας Καϊάφα-Γκμπάντι στις σελίδες 439-441. Όπως υποστηρίζεται, ενόψει της δεύτερης αυτής απόφασης ότι η ακούσια νοσηλεία συνδέεται, σε ένα κράτος δικαίου, με ένα οριακό πρόβλημα, καθώς αφορά μια προληπτική αποστέρηση της ελευθερίας κατ' εξαίρεση και αυστηρά εφαρμοζόμενη, η σιωπηρή επέκταση της οποίας ή η αναλογική εφαρμογή της μέσω της ερμηνείας είναι καταρχήν αποκλεισμένες. Συμπληρώνει ότι η απόφαση υιοθετεί παραμέτρους που έθεσε η ΠαραγγΕισΑΠ1421/2004, η οποία αναγνωρίζει τον ρόλο του Εισαγγελέα στην όλη διαδικασία ως εξασφαλιστικό των δικαιωμάτων του ψυχικά ασθενούς και συντάσσεται με την ΓνωμΕισΑΠ12/2006 που θεωρεί ότι η μη τήρηση της δεκαήμερης προθεσμίας δεν επιφέρει ακυρότητα της διαδικασίας και, συνεπώς, ο ασθενής μπορεί να απολυθεί χωρίς να εμποδίζεται η έκδοση της απόφασης υπέρ της ακούσιας νοσηλείας. Σε αντίθετη περίπτωση, οι υπεύθυνοι του ψυχιατρικού νοσοκομείου είναι δυνατό να ευθύνονται για το έγκλημα της παράνομης κατακράτησης, ενόψει και του γεγονότος ότι η ανάγκη νοσηλείας του ασθενούς δεν είναι η μόνη παράμετρος που συγκαθορίζει την σχετική απόφαση του δικαστηρίου.

452. Έχει, άλλωστε, τονισθεί η ανάγκη υπάρξεως αυξημένων εγγυήσεων για τις ατομικές ελευθερίες των κρατουμένων και στην περίπτωση της έκτισης μέτρων ασφαλείας, Παρασκευόπουλος (1986): 239.

453. Την προστασία της αξιοπρέπειας του ασθενή διακηρύττει και το άρθρο 10 της Σύστασης R (83) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 22-2-1983, η οποία αφορά στη νομική προστασία των προσώπων που πάσχουν από ψυχική διαταραχή και εισέρχονται ως ακούσιοι πάσχοντες, ενώ το άρθρο 5 παρ.3 αυτής προβλέπει ειδικότερα ότι «κλινικές δομικές προϊόντων και θεραπειών που δεν έχουν ψυχιατρικό θεραπευτικό σκοπό σε πρόσωπα που πάσχουν από ψυχική διαταραχή και βρίσκονται σε εγκλεισμό, πρέπει να απαγορεύονται».

454. Τα παραπάνω δικαιώματα παρέχονται στο πρόσωπο που ενεργεί νόμιμα για τον ασθενή, στην περίπτωση που ο τελευταίος βρίσκεται σε κατάσταση διανοητικής ανικανότητας. Βλ. και υπ' αριθμ. 13218.2/01 της 26-11-2001 πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη: Συναίνεση ασθενούς και διακοπή νοσηλείας με «πειθαρχικό» εξιτήριο, περιοδικό ΠοινΔικ 2002, σελ. 153 επ. με παρατηρήσεις Καϊάφα-Γκμπάντι, σελ. 157. Βλ. επίσης το πόρισμα στον διαδικτυακό τόπο της Αρχής: http://www.synigoros.gr/reports/Porisma_Noemvrios_2001.pdf.

Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου εκδηλώνεται στην περίπτωση των ψυχικά ασθενών ως σεβασμός στην αξία των νοητικών του λειτουργιών, ενόψει των οποίων είναι, σε τελική ανάλυση, δυνατή η αναγνώρισή του ως «προσώπου». Άλλωστε, η αποκατάσταση της ψυχικής υγείας του ατόμου προϋποθέτει τη *lege artis* θεραπευτική του μεταχείριση σε συνδυασμό με την ενεργητική συμμετοχή του ίδιου του νοσηλευόμενου στη διαδικασία αυτή, η βούληση και ο βαθμός της ικανότητας αυτοδιάθεσής του οποίου δεν μπορεί να αποσπασθεί από την περιοχή των ατομικών ελευθεριών του. Γι' αυτό οι θέσεις περί ειδικής σχέσης εξουσίας του ψυχικά ασθενή με το ψυχιατρικό κατάστημα, όπως και οι περιορισμοί των ατομικών ελευθεριών του ψυχικώς πάσχοντα, πρέπει να δικαιολογούνται στο πλαίσιο της ικανοποίησης του ατομοκεντρικού συμφέροντος αυτοκαθορισμού του έγκλειστου ψυχασθενή, και όχι μιας προστατευτικής λογικής που οριακά ίσως ευνοεί την αθέμιτη πρόσβαση της εξουσίας στην προσωπικότητα του τελευταίου. Έτσι, η αδρανοποίηση του ασθενή, ώστε να καταστεί «ακίνδυνος», δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «θεραπεία», αλλά μόνον ως μια ενδεχόμενη πρόσκαιρη φάση αγωγής που ακολουθείται σε εξαιρετικές ή επείγουσες περιστάσεις⁴⁵⁵.

Ως εκ τούτου, εφόσον ο ψυχικά ασθενής διατηρεί ακέραιη την ελευθερία έκφρασής του διά της δυνατότητάς του να αμφισβητεί την παραμονή του στο θεραπευτικό κατάστημα και ως προς την παθητική του όψη, δηλαδή το δικαίωμα πληροφόρησης του νοσηλευόμενου τόσο για την πρόοδο της θεραπείας και την κατάσταση της υγείας του, όσο και για το νομικό καθεστώς στο πλαίσιο της υποτιθέμενα «ειδικής σχέσης», διασφαλίζεται παράλληλα και το δικαίωμα συναίνεσης στη θεραπεία του. Εντούτοις, στις περιπτώσεις, όπου η κατάσταση της υγείας του ασθενή αποκλείει τη δυνατότητα συναίνεσής του, και μόνο για όσο χρόνο διαρκεί η αδυναμία του αυτή, η αναγκαστική επέμβαση θα κρίνεται ως θεμιτή⁴⁵⁶ –αξιολογούμενη με αυστηρά γνωστικά κριτήρια, πέρα από αφηρημένες αξιολογήσεις⁴⁵⁷–, εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις⁴⁵⁸: i) να λαμβάνει χώρα για την υλοποίηση συγκεκριμένου και οριοθετημένου σκοπού, δηλαδή προς το συμφέρον της υγείας του ασθενή (: θεραπευτικό αποτέλεσμα)⁴⁵⁹. ii) εάν πρόκειται για επείγον περιστατικό ή για την αποφυγή άμεσα δυσμενών αποτελεσμάτων στην υγεία του ασθενούς· iii) η αναγκαστική παρέμβαση θα πρέπει να ενέχει σε κάθε περίπτωση αμιγώς θεραπευτικά χαρακτηριστικά⁴⁶⁰. Αυτονόητο όριο και στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί ο σεβασμός της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του ασθενή.

455. Τάκης Βιδάλης (1995), Εμμένοντας στον αυτοκαθορισμό: Οι ατομικές ελευθερίες των εγκλειστών ψυχασθενών, ΤοΣ 21 (2): 263-286 (270-271, 275).

456. Προτείνεται να κρίνεται με βάση τη γερμανική θεωρία «Schranken-Schranken» (: «περιορισμοί των περιορισμών», την οποία χαρακτηρίζει ένα σύστημα εγγυήσεων με βάση το οποίο δεν μπορεί να υπερβεί ο εξουσιοδοτημένος από το Σύστημα νομοθέτης τα νηλημένα από τον συντακτικό νομοθέτη όρια παρέμβασ-
 ons στα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αναλυτικά αναφέρεται σε: Κοσμάτος (2002): 114-116.

457. Κώστας Κοσμάτος (1992), Παρατηρήσεις στην Συμβ/ΠληνΧα/κ284/1990, Υπερ 1992, σελ. 1485.

458. Βλ. παράθεση των προϋποθέσεων εκτενώς σε: Κώστα Κοσμάτος (1998), Η «απομόνωση» και η «καθήλωση» των ψυχικά ασθενών που εγκλείονται στο ψυχιατρείο. Βασικοί προβληματισμοί, Αρμ 1998 (1): 125-131 (130).

459. Αριστοτέλης Χαραλαμπίδης (1993), Ιατρική ευθύνη και δεοντολογία, Υπερ 1993, σελ. 514.

460. Καϊάφα-Γκμπάντι (1992), Παρατηρήσεις στην Γνωμ/Εισ/Πλην/Θεσ2/1992, Υπερ 1992, σελ. 948 και Κωνσταντινίδης (2000): 80.

Πιο ειδικά, όπως προβλέπεται στο άρθρο 28 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (: ν.3418/2005) ο ψυχίατρος πρέπει να προσφέρει την καλύτερη δυνατή θεραπεία σύμφωνα με τις γνώσεις του και να παρέχει τις φροντίδες του μέσα στο πλαίσιο του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών των ανθρώπων που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές. Επίσης, κατά την παράγραφο 3 εδ.α΄ του ίδιου άρθρου, ο ψυχίατρος οφείλει να προβαίνει σε θεραπευτικές παρεμβάσεις στο μέτρο που αυτές περιορίζουν ελάχιστα την ελευθερία του ανθρώπου που πάσχει από ψυχικές διαταραχές. Γι΄ αυτό, στην παρ. 4 εδ.α΄ ορίζεται ότι ο ψυχίατρος οφείλει να γνωρίζει και να αναγνωρίζει ότι ο άνθρωπος που πάσχει από ψυχικές διαταραχές είναι δικαιωματικά εταίρος στη θεραπευτική διαδικασία, ενώ το δεύτερο εδάφιο ορίζει ότι ο ψυχικά άρρωστος συμμετέχει στην αποφασιστική διαδικασία. Άλλωστε, σύμφωνα με την παρ.6 εδ.α΄, ο ψυχίατρος σέβεται την πνευματική, συναισθηματική και ηθική αυτονομία του ατόμου που πάσχει από ψυχικές διαταραχές. Εφόσον ο ψυχικά ασθενής δεν διαθέτει ικανότητα λήψης απόφασης λόγω των ψυχικών του διαταραχών, τότε αναζητείται η συναίνεση των συγγενών του ή του δικαστικού του συμπαραστάτη, σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ.2 περ.β΄. Ο ψυχίατρος δεν χορηγεί καμία θεραπεία χωρίς τη θέληση του ανθρώπου που πάσχει από ψυχικές διαταραχές, εκτός αν η άρνηση θεραπείας θέτει σε κίνδυνο τη ζωή του ίδιου και εκείνων που τον περιβάλλουν ή συνεπάγεται σοβαρή επιβάρυνση της πορείας της ψυχικής του διαταραχής. Αν κρίνεται επιτακτική η αναγκαστική νοσηλεία τότε αυτή πρέπει να είναι σύμφωνη με τους όρους και τις προϋποθέσεις που ορίζονται από την ισχύουσα νομοθεσία (: άρθρο 12 παρ.8 ν.3418/2005).

Ως εκ τούτου, αναφορικά με το άρθρο 69 ΠΚ, κατά την κρατούσα άποψη προέχει ο θεραπευτικός σκοπός του μέτρου⁴⁶¹, η οπισθοχώρηση του οποίου θα μετέτρεπε τον ακαταλόγιστο δράστη σε αντικείμενο της καταστολής, γεγονός που δεν θα ήταν δικαιοκρατικώς ανεκτό και θα αντέκειτο στην κατοχυρωμένη στο άρθρο 2 Σ αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η αναγκαστική θεραπεία του ψυχοασθενούς μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις που με βάση τους κανόνες της ψυχιατρικής επιστήμης κρίνεται ως επιβεβλημένη. Έτσι, εξηγείται και ο ακούσιος χαρακτήρας του μέτρου, το οποίο επιβάλλεται κατά παράκαμψη του δικαιώματος του ασθενούς να συγκατατεθεί στην θεραπεία⁴⁶².

Σχετική με ζητήματα θεραπευτικής μεταχείρισης κρατούμενων και νοσηλευομένων στα ψυχιατρικά νοσοκομεία είναι και η έκθεση της CPT/Inf (94) 20 που δημοσιεύθηκε στις 29-11-1994, μετά την επίσκεψη της Επιτροπής μεταξύ 14 και 26 Μαρτίου 1993, μεταξύ άλλων, στις Ψυχιατρικές Κλινικές στο Δαφνί και στη Λέρο και στις Παιδοψυχιατρικές Μονάδες στη Ραφήνα και τη Λέρο, αλληλά και στο Ψυχιατρείο και στο Νοσοκομείο της Δικαστικής Φυλάκης Κορυδαλλού⁴⁶³. Στις παραγράφους 175 και 176 της έκθεσης αναφέρεται ότι όσοι εμπίπτουν στο άρθρο 69 ΠΚ είχαν μεταφερθεί σε δημόσια ψυχιατρικά νοσοκομεία, ενώ στο Ψυχιατρείο του Κορυδαλλού νοσηλεύονταν κρατούμενοι ουσιοεξαρτημένοι ή όσοι εμφάνιζαν διαταραχές της προσωπικότητας χωρίς να είναι ψυχικά άρρωστοι. Δεν υπήρχε ψυχίατρος πλήρους

461. Λάμπρος Μαργαρίτης-Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2005), Ποινολογία, ζ΄ έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 105.

462. Αριστομένης Τζαννετίς (2005), Άρθρο 69 ΠΚ. Φύλλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 959-969 (961).

463. Βλ. σχετικά Günther Kaiser (1999), Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων και η πρόληψη της εγκληματικής κατάχρησης εξουσίας (: απόδοση Αγγελικής Πιτσιλά), Υπερ. 1999, σελ. 1043 επ. και στον διαδικτυακό τόπο της Επιτροπής: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/1994-20-inf-eng.htm>.

απασχόλησης, αλλά επισκέπτες ψυχίατροι από το ψυχιατρικό νοσοκομείο του Δαφνίου και ιδιώτες ιατροί. Υπήρχε μονάδα εντατικής φροντίδας, όπου ουσιαστικά απομόνωναν όσους διατάρασσαν τις ισορροπίες στην ψυχιατρική κλινική, ενώ στην απομόνωση που αριθμούσε δέκα κελιά τοποθετούνταν οι σοβαρά διαταραγμένοι, οι οποίοι δένονταν με μάντες στα κρεβάτια τους. Τη μεταφορά και τη φροντίδα των τελευταίων αναλάμβανε μη ειδικευμένο νοσηλευτικό προσωπικό χωρίς την καθοδήγηση του ιατρού, ο οποίος πραγματοποιούσε επισκέψεις κάθε δύο εβδομάδες. Επίσης, στην παράγραφο 157 τονίστηκε η αναγκαιότητα της άμεσης θεραπευτικής μεταχείρισης των ψυχικά διαταραγμένων κρατουμένων στις Φυλακές της Λάρισας, όπου δεν υπήρχε ψυχίατρος. Οι συνθήκες σε όλα τα ψυχιατρικά καταλύματα κρίθηκαν ανεπαρκείς, εξευτελιστικές και απάνθρωπες για τους ψυχασθενείς. Στην αναφορά CPT/Inf (2001) 17 [Part 1], που δημοσιεύθηκε στις 13-9-2001 και αφορούσε την επαναληπτική επίσκεψη της Επιτροπής μεταξύ 4 και 6 Νοεμβρίου 1996 στους ίδιους ως άνω χώρους, παρατηρείται ότι η εικόνα ήταν βελτιωμένη αλλά χρειάζεται η λήψη περαιτέρω μέτρων⁴⁶⁴.

Τέλος, στην από 2-12-2004 (: αριθμ.πρωτ. 20051/03/2.4.) έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη, η οποία κοινοποιήθηκε στους Υπουργούς Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Δημόσιας Τάξης, εξετάστηκαν οι συνθήκες αστυνομικής κράτησης και εισαγωγής ατόμων προς ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία, κατόπιν επισκέψεων στις νοσοκομειακές μονάδες (: Περιφερειακό Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Ιωαννίνων και Γενικό Νοσοκομείο Ιωαννίνων «Γ. Χατζηκόστα») και στα κρατητήρια του αστυνομικού τμήματος Ιωαννίνων κατά το διάστημα 28-30 Σεπτεμβρίου 2004⁴⁶⁵. Πιο συγκεκριμένα, άτομα που μεταφέρονταν, κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας, προς εξέταση στα εξωτερικά ιατρεία των ως άνω νοσοκομείων μετά τη λήξη του κανονικού ωραρίου εργασίας και οποιαδήποτε ώρα αργίας, λόγω απουσίας δεύτερου εφημερεύοντος ψυχίατρου, αναγκάζονταν να διανυκτερεύουν σε κρατητήρια του αστυνομικού τμήματος της περιοχής μέχρις ότου εκτιμηθούν και από δεύτερο ψυχίατρο, διότι η προηγούμενη διπλή γνωμάτευση προβλέπεται από το νόμο ως όρος του ακούσιου εγκλεισμού σε ψυχιατρική κλινική.

Ο Συνήγορος επεσήμανε ότι αποτελεί παραβίαση των δικαιωμάτων των ακούσια εγκλεισμένων ψυχασθενών ο περιορισμός τους σε χώρο αστυνομικής κράτησης (ενόψει και του άρθρου 98 παρ.1, 3 και 4 ν.2071/1992) σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των υφιστάμενων δομών ψυχικής υγείας για την υποδοχή των ακούσια εγκλεισμένων. Διότι μια τέτοια αντιμετώπιση κείται εκτός του σκοπού και του πνεύματος του ν.2071/1992. Σύμφωνα μάλιστα με την Εγκύκλιο 633/2000 του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης Ε. Ζάχαρη «η θεραπευτική λογική και το κράτος δικαίου πρέπει να υπερισχύουν απέναντι στο άκριτο φυλακτικό πνεύμα»⁴⁶⁶. Η διανυκτέρευση του ασθενούς σε κοινό χώρο με υπό μεταγωγή κρατουμένους –αν και τα Ιωάννινα διαθέτουν χωριστά κρατητήρια μεταγωγών στο δικαστικό μέγαρο– επ’ αυτοφώρω συλληφθέντες, προσαχθέντες λόγω μέθης ή χρήσης τοξικών ουσιών, υπό απέλπαση αλληλοδαπούς, δηλαδή με πρόσωπα διαφορετικής νομικής κατάστασης θέτει υπό διακινδύνευση την προσωπική ασφάλεια των κρατουμένων και θέτει ζητήματα διαχωρισμού

464. <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-17-inf-eng-1.pdf>.

465. Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/reports/ioannina_psych.pdf.

466. Βλ. ΝοΒ 2000, σελ. 1671, με σχόλιο Ευτύχη Φυτράκη.

των κρατούμενων δυνάμει του άρθρου 67 παρ.4 π.δ. 141/1991 και 3 παρ.2 ΣωφρΚ κατ' ανάλογη εφαρμογή⁴⁶⁷.

(ε). *Ουσιοεξαρτημένοι*

(ε1). Οι χρήστες που πρέπει να υποβληθούν σε ειδική μεταχείριση

Στα σωφρονιστικά καταστήματα εισάγονται πολύ συχνά ουσιοεξαρτημένοι κρατούμενοι, με σοβαρότερες τις περιπτώσεις εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες, ηρεμιστικά, ψυχότροπες ουσίες, αλκοόλη και τσιγάρο. Η χρήση ή η κατάχρηση αυτών δεν συνδέεται με την είσοδο και παραμονή στο χώρο κράτησης, αλλά μπορεί να προηγείται αυτής. Η χρήση ουσιών μπορεί να πολλαπλασιάζει ή/και μεμονωμένη. Εφόσον η χρήση ναρκωτικών ουσιών είναι ενδοφλέβια, όπως ήδη αναπτύχθηκε ανωτέρω, δεν αποκλείεται οι ομάδες του έγκλειστου πληθυσμού που κάνουν ενδοφλέβια χρήση ναρκωτικών ουσιών να είναι συγχρόνως φορείς του AIDS ή άλλων μεταδοτικών ασθενειών.

Σε έρευνα που έλαβε χώρα σε δείγμα 1092 κρατούμενων (: υποδίκων και καταδίκων) για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών το χρονικό διάστημα Μαΐου-Αυγούστου 2001 στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου και στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλήνα, από τον τότε προϊστάμενο της Διεύθυνσης του Κέντρου Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατούμενων Ελαιώνα Θήβας, οι περισσότεροι κρατούμενοι δήλωσαν «πολυχρήστες»⁴⁶⁸. Επίσης, άλλη έρευνα σε δείγμα 861 τυχαία επιλεγμένων κρατούμενων από δέκα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας με βάση αυτό-συμπληρούμενο ερωτηματολόγιο, αναφορικά με την ενδεχόμενη χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών μέσα και έξω από τη φυλακή καθώς και τις σεξουαλικές προτιμήσεις των ερωτηθέντων μέσα στη φυλακή, χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών δήλωσε το 20,7% και κοινή χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών το 17,5%. Μόλις το 4,6% των χρηστών και των δύο αυτών διαφοροποιημένων ομάδων ατομικής και κοινής χρήσης δήλωσε ότι είχε σεξουαλική επαφή με άτομο του ίδιου φύλου και είναι οροθετικός ή/ και πάσχει από αφροδίσιο νόσημα⁴⁶⁹.

Στην με ημερομηνία 4-4-2000 έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη στις Φυλακές Ιωαννίνων αναφέρεται ότι οι μισοί κρατούμενοι της φυλακής ήταν εξαρτημένοι από τα ναρκωτικά. Δοθέντος ότι πολλοί κρατούμενοι εμφάνιζαν ψυχολογικά προβλήματα λόγω της

467. Προτάθηκε ο σωστός προγραμματισμός στη ρύθμιση των εφημεριών από τα νοσοκομεία, ώστε να εξασφαλίζονται οι δύο ψυχιατρικές γνωματοεύσεις, η μεταγωγή των ακούσια εγκλειόμενων με ασθενοφόρο ή συμβατικό όχημα αντί περιπολικού ή κλούβας –παρατηρώντας ότι ενεργοποιείται λανθασμένα το άρθρο 147 π.δ.141/1991 περί δεσμεύσεως σε κάθε περίπτωση των μεταγομένων με χειροπέδες– και η ανάπτυξη πρωτοβάθμιας φροντίδας ψυχικής υγείας προς εξασφάλιση υψηλής ποιότητας περίθαλψης στον ψυχιατρικό ασθενή, λαμβανομένου υπόψη του άρθρου 2 του ν.2716/1999 σχετικά με τον «Εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας» που ρυθμίζει τα δικαιώματα των ασθενών.

468. Η έρευνα έχει μεθοδολογικά προβλήματα με την έννοια ότι τα στοιχεία που δίδει αφορούν στο σύνολο των κρατούμενων για ναρκωτικά και όχι στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του δείγματος, αλλά στα ερωτηματολόγια αξιολογήθηκαν μόνο 107 ως κατάλληλα, για τα οποία δεν παραθέτει στοιχεία. Βλ. Ευθύμιος Αλεξόπουλος (2003), Οι κρατούμενοι στην Ελλάδα χρήστες ναρκωτικών ουσιών. Πορίσματα έρευνας για τα κοινωνικά και δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, ΠΛογ 3 (6): 2719-2728.

469. Περισσότερα σε: Χαράλαμπος Γβαρδέλλης-Γεώργιο Κουλιεράκη (2004), Χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών στις ελληνικές φυλακές ανδρών –Τυπολογία της παραβατικής συμπεριφοράς, ΠοινΔικ 7 (7): 859-866 (863, 865).

κράτησής τους και ότι οι μισοί ήταν εξαρτημένοι, αποδοκιμάζεται από το Συνήγορο η έλλειψη ψυχιάτρου, παρά την πρόβλεψη του άρθρου 27 παρ.1 ΣωφρΚ ότι «η διεύθυνση της φυλακής εξασφαλίζει στους κρατούμενους ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη επιπέδου ανάλογου με αυτό του λοιπού πληθυσμού»⁴⁷⁰. Έτσι, και στην σκέψη 57 της απόφασης *McGlinchey και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2003, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ανεπάρκεια παροχής ιατρικής φροντίδας από τις αρχές της φυλακής σε ηρωινομανή κρατούμενη που υπέφερε από συμπτώματα συνδρόμου στέρσης (: απώλεια βάρους και αφυδάτωση από τους συνεχείς εμετούς) σε συνδυασμό με την βαρύτατη μορφή άσθματος, από την οποία έπασχε, επέφερε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Η κρατούμενη πέθανε ένα μήνα περίπου μετά την κράτησή της, ενώ την προσφυγή κατέθεσαν τα παιδιά της, ως προς τα οποία το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, διότι δεν προβλεπόταν κανένα ένδικο βοήθημα επιδίωξης αποζημίωσης για την βλάβη που υπέστη η κρατούμενη ή για την ψυχική οδύνη των τέκνων της.

Αναφορικά με τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών, ήδη ο ν.1729/1987 στο άρθρο 13 παρ.1 είχε αντικαταστήσει τον όρο «τοξικομανείς» με τη φράση «χρήστες που πρέπει να υποβληθούν σε ειδική μεταχείριση», λαμβανομένου υπόψη ότι η χρήση ναρκωτικών ως πράξη αυτοπροσβολής δεν συνιστά ουσιαστικό έγκλημα⁴⁷¹. Ο ισχύων ν.3459/2006 (ΚΝΝ) χαρακτηρίζει, στο άρθρο 30 παρ.1, ως εξαρτημένους όσους απέκτησαν την έξη της χρήσης ναρκωτικών ουσιών και δεν μπορούν να την αποβάλλουν με δικές τους δυνάμεις, οπότε υποβάλλονται σε ειδική μεταχείριση κατά τους όρους του νόμου αυτού⁴⁷².

Η κράτηση στις φυλακές εξαρτημένων από τα ναρκωτικά ατόμων, συνεπεία είτε παράβασης του νόμου περί ναρκωτικών είτε τέλεσης άλλων εγκλημάτων, για να διευκολυνθεί

470. Βλ. αναλυτικά http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_gia_tis_fylakes_ioanninon.doc.

471. Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2010), Ποινική δικαιοσύνη, ανεξάρτηση από ναρκωτικά και επανένταξη, ΠοινΔικ 12 (4): 442-446 (442).

472. Υποστηρίζεται, λοιπόν ότι δικαιολογημένα η ΤριμΕφΘεσ/κns1344/1998 απόφαση δέχεται ότι ο όρος «εξαρτημένος» αποδίδει με σαφήνεια τα εννοιολογικά στοιχεία που ενδιαφέρουν το νομοθέτη, οπότε είναι πραγματολογικά ορθός και εννοιολογικά σαφέστερος από το κατάλοιπο του όρου «τοξικομανής», Άγγελος Κωνσταντινίδης (2010), Εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες –ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη και εργαστηριακή εξέταση, ΠοινΧρ Ξ, σελ. 439-445 (440). Η αποτίμηση της νομοθετικής μεταχείρισης των χρηστών ναρκωτικών ουσιών καταγράφεται αποδοκιμαστική στην έκθεση της ΕθνΕπιτρΔΑ του 2008 με θέμα «Ζητήματα σχετικά με τα δικαιώματα των κρατουμένων και τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές», http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/sinthikes_kratisis_dikaiwmata_kratoumenw/apofasi_eeda_sofronistiko2008.doc. Η Επιτροπή αναφέρει ότι η ποινικοποίηση της χρήσης των ναρκωτικών διήλθε πολλών ενδιάμεσων σταθμών μέχρι τον ΚΝΝ. Ξεκίνησε με το άρθρο 5 του ν.1681/1919 «Περί αλητείας και επατείας» που τιμωρούσε όχι μια συγκεκριμένη πράξη, αλλά έναν αφηρημένο αντικοινωνικό τύπος ατόμου, τον «χασισοπότη» και τροποποιήθηκε με το ν.3084/1954 που αντιμετώπιζε τον χρήστη ως άνθρωπο του υποκόσμου, επικίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο και ύποπτο για την τέλεση διαφόρων εγκληματικών πράξεων, λόγος για τον οποίο εκφράστηκε έμμεσα η αντίληψη ότι ο χρήστης είναι ασθενής και όχι κοινός εγκληματίας, και θεοπίστηκε αντί ποινής ο εγκλεισμός του σε ειδικό Κατάστημα. Γενική μεταρρύθμιση της νομοθεσίας των ναρκωτικών έλαβε χώρα με το ν. 1729/1987, όπου εισήχθη ξεκάθαρη διάκριση των δραστών διακίνησης και χρήσης ναρκωτικών σε εξαρτημένους και μη, προβλέποντας για τους πρώτους μειωμένα πλάσια ποινών και ειδική θεραπευτική μεταχείριση προ της εκτίσεως ποινής σε κατάσταση κράτησης. Αποφεύχθηκε, μάλιστα ο αρνητικά φορτισμένος και κοινωνικά στιγματιστικός όρος «τοξικομανής», και προτιμήθηκε ο όρος «χρήστες ναρκωτικών ουσιών», ενώ σήμερα πλέον τείνει να καθιερωθεί ο ακόμα πιο ουδέτερος όρος «εξαρτημένος».

η χρήση ναρκωτικών ουσιών –δηλαδή, συνήθως για την εξασφάλιση χρημάτων με σκοπό την αγορά ναρκωτικών ουσιών (: π.χ. κλοπή, ληστεία, πλυστογραφία κ.λπ.)– προκαλεί στα σωματιστικά καταστήματα σοβαρά προβλήματα με δυσμενείς προεκτάσεις. Έτσι, στα σωματιστικά καταστήματα υπερεκπροσωπείται ένας πληθυσμός με ιδιόμορφες ανάγκες, που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν εντός του χώρου κράτησης, με συνέπεια να εντοπίζονται δυσλειτουργικές καταστάσεις σε βάρος αφενός των ουσιοεξαρτημένων και αφετέρου των λοιπών κρατούμενων. Η ιδιαίτερη μεταχείριση που έχουν ανάγκη οι χρήστες ναρκωτικών δεν ικανοποιείται μέσα σε ένα φυλακτικό χώρο, η διέλευση από τον οποίο δεν αναχαιτίζει, αλλά αντίθετα πολλαπλασιάζει την ροπή προς την εξάρτηση, καθώς συντελεί στην περαιτέρω αποδιοργάνωση των εξαρτημένων και τους εξοικειώνει με τα κυκλώματα διακίνησης. Η απεξάρτηση από τα ναρκωτικά, η οποία κρίνεται επιβεβλημένη στις περιπτώσεις των έγκλειστων χρηστών είναι αποτελεσματική μόνο στην κατεύθυνση της θεραπείας της υγείας σε συνδυασμό με την απεμπλοκή από την εγκληματικότητα. Γι' αυτό το άρθρο 30 παρ.4 ΣωφρΚ προβλέπει ότι κρατούμενοι, οι οποίοι κατά την διάρκεια της κράτησής τους διαπιστώνεται ότι έχουν εξάρτηση από τοξικές ουσίες, υπόκεινται στο καθεστώς που ειδικές διατάξεις ορίζουν, τηρουμένων των βασικών εγγυήσεων θεραπευτικής μεταχείρισης του ΣωφρΚ.

Ός εκ τούτου, ο ν.1729/1987 για την αντιμετώπιση εγκλημάτων περί τα ναρκωτικά, όπως τροποποιήθηκε με τον ΚΝΝ, υιοθέτησε τελικά το μοντέλο σύνθεσης «τιμωρίας-πρόληψης-θεραπείας», αν και δεν προκύπτει ούτε από το νόμο ούτε από την εφαρμογή του ότι τα στοιχεία που απαρτίζουν το τρίπτυχο είναι ισοδύναμα. Υποστηρίζεται, εντούτοις, ότι υφίσταται μια σειρά στοιχείων που ισχυροποιούν το θεραπευτικό ή αναμορφωτικό ή προνοιακό μοντέλο (: welfare model, Wahlfahrtsmodell). Τέτοια παραδείγματα είναι τα ακόλουθα: α) ειδική μεταχείριση και αναβολή άσκησης ποινικής δίωξης, όταν ο δράστης έχει προσέλθει οικειοθελώς και υποβάλλεται ανελλιπώς και συστηματικά σε θεραπεία (: άρθρο 31 ΚΝΝ)⁴⁷³. β) εισαγωγή του δράστη σε Ειδικό Θεραπευτικό Κατάστημα για (: άρθρο 5 παρ.7 του ν.3189/2003), τις λειτουργίες του οποίου επιτελεί το Κατάστημα Κράτησης Τοξικοεξαρτημένων Κρατούμενων (ΚΑΤΚ) του Ελαιώνα Θηβών⁴⁷⁴. γ) σύσταση μονάδων στεγνών προγραμμάτων και προγραμ-

473. Η αναβολή/αναστολή της ποινικής δίωξης συνιστά, μεταξύ άλλων (: αναστολή εντάλματος σύλληψης ή επιβληθείσας ποινής, ευνοϊκότερη υπ' όρον απόλυση σε σχέση με τις διατάξεις του ΠΚ, μη εγγραφή καταδίκων καταδίκων στο ποινικό μητρώο του δράστη), ένα από τα ευεργετήματα που θεσπίστηκαν με το άρθρο 21 του ν.2331/1995 για όσους παρακολουθούν ή ολοκληρώνουν ένα συγκεκριμένο από το νόμο θεραπευτικό πρόγραμμα ψυχικής απεξάρτησης ή απεξάρτησης και συντήρησης, εφόσον οι κατηγορούμενες πράξεις εμπόταν στο νόμο περί ναρκωτικών ή φέρονται να τελέστηκαν προς διευκόλυνση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών. Ενόψει του ότι οι ευνοϊκές διατάξεις του άρθρου 31 ΚΝΝ εφαρμόζονται μόνο στον εξαρτημένο δράστη που παρακολουθεί πρόγραμμα συντήρησης και απεξάρτησης και όχι συντήρησης ή απεξάρτησης, η συμμετοχή στα προγράμματα του ΚΕΘΕΑ που βασίζονται στην απεξάρτηση μέσω αποχής από ουσίες συνιστά ίσως το μοναδικό δρόμο ενεργοποίησης των παραπάνω διατάξεων, Γεώργιος Νούσκαλης (2010), Ορισμένες σκέψεις γύρω από την εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 31 ΚΝΝ σχετικά με την παρακολούθηση προγραμμάτων απεξάρτησης (με αφορμή πρόσφατες νομολογιακές προσεγγίσεις), σε: Τιμητικό Τόμο Κ. Δ. Σπινέλλη: Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 1165-1170 (1166).

474. Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (2005), Κρατούμενοι χρήστες ή εξαρτημένοι: προς αναζήτηση των βέλτιστων θεραπευτικών πρακτικών, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη. Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφα-

μάτων με υποκατάστατα (: μεθαδόνη, βουπρενορφίνη κ.λπ.)⁴⁷⁵. δ) υπό όρον απόλυση, κατά τα άρθρα 105 επ. ΠΚ, πριν από την συμπλήρωση του απαιτούμενου χρόνου έκτισης της ποινής του, εφόσον έχει παρακολουθήσει με επιτυχία πρόγραμμα απεξάρτησης (: άρθρο 5 παρ.8 ν.3189/2003 και 32 παρ.2 ΚΝΝ)⁴⁷⁶.

Πιο ειδικά, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 31 ΚΝΝ, ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών, εκτιμώντας τις ειδικές κατά περίπτωση περιστάσεις, μπορεί με αιτιολογημένη διάταξη του και με έγκριση του Εισαγγελέα Εφετών να αναβάλει για ορισμένο χρόνο, που μπορεί να παρατείνεται, την άσκηση ποινικής δίωξης, αν λαμβάνει γνώση από έκθεση ή και εκθέσεις του διευθυντή εγκεκριμένου κατά νόμο θεραπευτικού προγράμματος συντήρησης και απεξάρτησης, ότι ο δράστης έχει προσέλθει οικειοθελώς και υποβάλλεται ανελθιπώς και συστηματικά στη θεραπεία που επιβάλλεται από τις κείμενες διατάξεις. Αν ο δράστης ολοκληρώσει με επιτυχία το θεραπευτικό πρόγραμμα, σύμφωνα με έγγραφη βεβαίωση και έκθεση του διευθυντή του προγράμματος, ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών, με αιτιολογημένη διάταξη του και με έγκριση του Εισαγγελέα Εφετών, μπορεί να απόσχει οριστικά από την ποινική δίωξη⁴⁷⁷. Αυτό το δικονομικό προνόμιο υπέρ του εξαρτημένου

ληια, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 377-399 (386-387). Η θεραπευτική αγωγή εγκεκριμένου κατά το νόμο θεραπευτικού προγράμματος συντήρησης και απεξάρτησης αποτελεί, επίσης, σημαντικό αίτιο αναβολής της δίκης κατά την έννοια του άρθρου 349 ΚΠΔ, όπως προβλέπει το άρθρο 31 παρ.2 εδ. γ' ΚΝΝ. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση θα πρέπει να καταργηθεί, καθώς η χωρίς χρονοτριβή περάτωση της διαδικασίας στο ακροατήριο στις περιπτώσεις που δικάζονται εξαρτημένοι δράστες θα βελτιώσει την εικόνα απονομής της δικαιοσύνης και ταυτόχρονα θα βοηθήσει τον εξαρτημένο δράστη διευθετήσει τις νομικές του εκκρεμότητες και να αντιμετωπίσει χωρίς τις υπεκφυγές των αναβολών τις συνέπειες των πράξεών του, Χριστόφορος Κοσμίδης (2009), Η ειδική μεταχείριση των εξαρτημένων ατόμων ως προς τις ποινικές τους εκκρεμότητες, ΠοινΔικ 12 (4): 447-450 (449-450).

475. Η συμμετοχή και η παραμονή σε πρόγραμμα μεθαδόνης για χρήστες ηρωίνης (methadone maintenance treatment –MMT), όπως έχει παρατηρηθεί στο πλαίσιο επαναληπτικής έρευνας (: follow-up study), συμβάλλει στην μείωση της χρήσης της ηρωίνης και τα ποσοστά εγκλεισμού, θνησιμότητας και μόλυνσης από τον ιό της ηπατίτιδας ή του AIDS. Παρόλα αυτά η μεθαδόνη σπάνια προσφέρεται στα καταστήματα κράτησης, παρά το γεγονός ότι η φυλακή συνιστά σύννηθες γεγονός στις ζωές των χρηστών ηρωίνης. Το δείγμα της έρευνας συνίστατο από 382 κρατούμενους χρήστες ηρωίνης που είχαν συμμετάσχει σε μια τυχαίου δείγματος ελεγχόμενη δοκιμή χορήγησης μεθαδόνης στα καταστήματα κράτησης το διάστημα 1997-1998, υπό την εποπτεία του Εθνικού Ερευνητικού Κέντρου για τα Ναρκωτικά και το Αλκοόλ και το Εθνικό Κέντρο Επιδημιολογίας και Κλινικών Ερευνών του Πανεπιστημίου της Νέας Νότιας Ουαλίας στο Σύνδνεϋ της Αυστραλίας και το Νοσοκομείο «St. Vincent» στο Darlinghurst της Νέας Νότιας Ουαλίας. Οι συμμετέχοντες παρακολούθηθηκαν μεταξύ 1998 και 2002 είτε στο χώρο της φυλακής είτε στην ελεύθερη κοινωνία, Kate Dolan-James Shearer-Bethany White-Jialun Zhou-John Kaldor-Alex Wodak (2005), Four-year follow-up of imprisoned male heroin users and methadone treatment: mortality, re-incarceration and hepatitis C infection, Add 100 (6): 820-828 (824).

476. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ΑΠ1299/2007, το ευεργέτημα της υπ' όρον απόλυσης ως προς άλλα αδικήματα, όπως εν προκειμένω της παράνομης κατοχής όπλων και πυρομαχικών, χορηγείται εάν η εν λόγω πράξη τελείστηκε προς διευκόλυνση της χρήσης ναρκωτικών, ΠοινΧρ ΜΘ' (9): 855-857. Βέβαια, αν ο δράστης πάσχει από ψυχικό νόσο, τότε, σύμφωνα με το άρθρο 32 παρ.4 ΚΝΝ, μπορεί μετά τη σωματική απεξάρτηση να μεταχθεί σε κρατικό ψυχιατρικό νοσοκομείο κατ' ανάλογη εφαρμογή των άρθρων 69 και 70 ΠΚ, τα οποία έχουν αναλυθεί επαρκώς ανωτέρω.

477. Αλλήλωςτε σύμφωνα με την παράγραφο 4 του άρθρου 31 ΚΝΝ ο χρόνος παραμονής στο εγκεκριμένο κατά νόμο θεραπευτικό πρόγραμμα συντήρησης και απεξάρτησης θεωρείται ως χρόνος έκτισης ποινής. Έτσι, ύστερα από τη συμπλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος με επιτυχία, το δικαστικό συμβούλιο του

δεν εφαρμόζεται για τα εγκλήματα που προβλέπονται στα άρθρα 299, 306, 309, 310, 311, 312, 322, 323, 324, 336, 374 εδ. α' και β' και 380 ΠΚ και στο άρθρο 2 του ν.2331/1995. Παρά την σημασία της διάταξης του άρθρου 31 ΚΝΝ (: πρώην άρθρο 21 του ν.2331/1995) αναφορικά με τα ουσιαστικά και δικονομικά μέτρα που εισάγει για την διευκόλυνση της απεξάρτησης των διωκόμενων ή καταδικασμένων εξαρτημένων από τα ναρκωτικά ατόμων, υφίστανται σημαντικές πρακτικές δυσκολίες⁴⁷⁸.

Το μοντέλο «τιμωρίας-πρόληψης-θεραπείας» ως προς την μεταχείριση των χρηστών απαγορευμένων εξαρτησιογόνων ουσιών στα καταστήματα κράτησης μεταγγίστηκε στον ελληνικό χώρο από το εξωτερικό, όπου διατυπώθηκε για πρώτη φορά με τρόπο ουσιαστικά αποδοτικό στο πλαίσιο της εκστρατείας για την «μάχη κατά των ναρκωτικών στις φυλακές» (: «Tackling Drugs in Prison»), η οποία ξεκίνησε το 1998 στην Αγγλία και στη Ουαλία με την εισαγωγή του θεσμού του «prison drug worker» (PDW). Η συντονισμένη αυτή προσπάθεια εντάσσεται στην ευρύτερη κίνηση «Tackling Drugs Together» που ξεκίνησε το 1995 και μετασχηματίστηκε στη δράση «Tackling Drugs to Build a Better Britain» του 1998, προβλέποντας συγκεκριμένα κοινοτικά προγράμματα πρόληψης, ενημέρωσης και θεραπείας⁴⁷⁹.

Πιο ειδικά, τα «στεγνά» προγράμματα απεξάρτησης είναι εκείνα που θέτουν στο επίκεντρο της λειτουργίας τους την επανένταξη των εξαρτημένων. Παρά την αποτελεσματικότητά τους δεν εξαπλώθηκαν στις ευρωπαϊκές χώρες κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ευνοήθηκε μάλλον η διάδοση προγραμμάτων χορήγησης υποκαταστάτων με χαμηλές προδιαγραφές, δηλαδή χωρίς πλαισίωση της χορήγησης με δραστηριότητες ψυχολογικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Τα συγκεκριμένα προγράμματα συντηρούν την υγεία των εξαρτημένων σε ανεκτή κατάσταση, αλλά τους αφήνουν από κοινωνική άποψη στο περιθώριο όπου ήδη βρίσκονται. Από την άποψη αυτή ταιριάζουν στο κλίμα της μεταμοντέρνας εποχής, που αντί να συμμορ-

τόπου εκτέλεσης της ποινής μπορεί να διατάξει την απόλυση υπό όρους, ανεξάρτητα από το ύψος της ποινής που έχει εκτιθεί, εφόσον πρόκειται για εγκλήματα της παραγράφου 1, δηλαδή για εγκλήματα του άρθρου 20 ΚΝΝ (: εισαγωγή, πώληση, αγορά, παρασκευή, καλλιέργεια, κατοχή, διάθεση κ.λπ. ναρκωτικών ουσιών). Πιο αναλυτικά σχετικά με το άρθρο 31 βλ. Λεωνίδα Κοτσαλή-Μιχάλη Μαργαρίτη-Ιάκωβο Φαρσεδάκη (2010), *Ναρκωτικά*. Κατ' άρθρο ερμηνεία του ν.3459/2006, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 249-259.

478. Κατά μία άποψη, οι προσπάθειες του νομοθέτη που έχει επανέλθει παρεμβαίνοντας διορθωτικά (: ν.3189/2003, 3727/2008 και 3772/2009) προσκρούουν στην παραγώριση της ιδιότητας των εξαρτημένων ενώπιον της δικαιοσύνης για τυπικούς λόγους (: μη έγκαιρη προβολή του σχετικού ισχυρισμού κ.λπ.). Επίσης, ειδικά τμήματα για την εκδίκαση των σχετικών με τα ναρκωτικά υποθέσεων δεν έχουν δημιουργηθεί, ενώ η διαρκής ενημέρωση των δικαστών για κρίσιμες πραγματικές παραμέτρους (: είδη και αποτελεσματικότητα προγραμμάτων απεξάρτησης, δομές κ.λπ.) δεν έχει οργανωθεί, Νικόλαος Παρασκευόπουλος (2009), *Ποινική μεταχείριση προσώπων εξαρτημένων από ναρκωτικά και ήδη κρατούμενων*, ΠoinXp ΝΘ', σελ. 849-850.

479. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές των προγραμμάτων αυτών, το χτίσιμο μιας θεραπευτικής συμμαχίας βασίζεται στις ικανότητες και τις δεξιότητες του προσωπικού αυτού που μπορεί να μεγιστοποιήσει τα θεραπευτικά οφέλη. Τα δεκατέσσερα θεραπευτικά χαρακτηριστικά είναι: ενσυναίσθηση, αυθεντικότητα, ζεστασιά, σεβασμός, υποστήριξη, αυτοπεποίθηση και αξιοπιστία, συναισθηματική ανταπόκριση, αυτό-αποκάλυψη, συνέντευξη-συζήτηση αορίστου χρόνου, ευθύτητα, ευελιξία, ενθάρρυνση της ενεργούς συμμετοχής, ανταμοιβή, χιούμορ, Michael Wheatley (2007), *The prison drug worker*, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 330-348 (339-341).

φώνει και να εντάσσει προτιμά να αναπαράγει τον κοινωνικό αποκλεισμό⁴⁸⁰. Παραδείγματα στεγνών προγραμμάτων συνιστούν θεραπευτικές κοινότητες εντός της φυλακής, σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, ενώ η επικοινωνία με τους υπόλοιπους κρατούμενους επιτρέπεται στην καφετέρια, στη βιβλιοθήκη ή στο ιατρείο. Οι κοινότητες αυτές χαρακτηρίζονται με διάφορους όρους –π.χ. «Stay' n Out Therapeutic Community (: Stay' n Out TC)» στην Αμερική⁴⁸¹. Αντίστοιχο είναι το πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ «Εν δράσει» που ξεκίνησε το 2008 στους χώρους της πρώην Γυναικείας Φυλακής Κορυδαλλίου και εστιάζεται στην παροχή συμβουλευτικής, θεραπείας και κοινωνικής επανένταξης σε κρατούμενους χρήστες. Η κοινότητα του ΚΕΘΕΑ «Εν δράσει» λειτουργεί σε ειδικούς, παραχωρημένους χώρους, ενώ το καθημερινό πρόγραμμα περιλαμβάνει υπηρεσίες θεραπείας, εκπαίδευσης, κατάρτισης, καθώς και ομάδες εργασίας⁴⁸². Λειτουργεί, επίσης, το πρόγραμμα συμβουλευτικής υποστήριξης του ΚΕΘΕΑ ΣΤΡΟΦΗ στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων του Αυλώνα.

Σημαντικές είναι και οι παρεμβάσεις στήριξης και ευαισθητοποίησης αφενός του προγράμματος 18 Άνω του Παραρτήματος του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής στη δικαστική φυλακή και στο ψυχιατρείο του Κορυδαλλίου⁴⁸³ και αφετέρου των Нарκομανών Ανωύμων, το δεύτερο από τα οποία καταγράφεται και στο ιστορικό της απόφασης του ΕΔΔΑ *Peers κατά Ελλάδα* της 19-4-2001. Τα προγράμματα αυτά δεν είναι ολοκληρωμένα αλλά αποσκοπούν στην ευαισθητοποίηση, κινητοποίηση των κρατούμενων για να ζητήσουν θεραπεία και ενδεχομένως για να ανακουφιστούν με την ομαδική διαδικασία, έστω και για λίγο, από τα προβλήματα του εγκλησμού.

480. Παρασκευόπουλος (2010): 445.

481. Το πρόγραμμα αυτό άρχισε να λειτουργεί τον Ιούλιο του 1977 στα σωφρονιστικά καταστήματα των ΗΠΑ. Οι θεραπευτικές κοινότητες στις αμερικανικές φυλακές επανδρώθηκαν με προσωπικό που αποτελείται κυρίως από πρώην εξαρτημένους, με εμπειρία στην θεραπευτική κοινότητα, οι οποίοι λειτουργούν ως ρόλοι-πρότυπα. Οι κρατούμενοι που συμμετέχουν στο πρόγραμμα διαμένουν σε ειδικούς χώρους και έρχονται σε επικοινωνία με τους συγκρατούμενους τους μόνο σε κοινόχρηστους χώρους του καταστήματος, όπως στην καφετέρια, στη βιβλιοθήκη ή στο ιατρείο. Κατά την διάρκεια παραμονής στο πρόγραμμα τους δίδονται διάξεδοι εργασιακής απασχόλησης, η καλή εκτέλεση της οποίας συνδέεται με την παροχή ανταμοιβής ή με την ανάληψη περισσότερων ευθυνών και απόλαυσης καλύτερου status μέσα στην κοινότητα. Οι ομαδικές δραστηριότητες περιλαμβάνουν συναντήσεις (: θεραπεία), σεμινάρια (: εκπαίδευση) και ειδικές ομάδες για την διαχείριση διαφόρων προβλημάτων οργάνωσης της κοινότητας. Παρέχεται, επίσης, ατομική συμβουλευτική. Αντίστοιχο πρόγραμμα θεραπευτικής κοινότητας, στους χώρους της οποίας δεν διαμένουν οι κρατούμενοι τέθηκε σε λειτουργία το Νοέμβριο του 1978 (: «non-TC drug treatment program»). Βασικά χαρακτηριστικά του είναι το ελεύθερο πρόγραμμα, η έλλειψη ιεραρχικής δομής στην προσφορά εργασίας και ανταμοιβής για την συνεπή παροχή της, ενώ το προσωπικό απαρτίζεται από επαγγελματίες. Τέλος, μία τρίτη μορφή συμβουλευτικής μονάδας θεσμοθετήθηκε τον Απρίλιο του 1980 με παροχή συμβουλευτικής ομαδικά ή ατομικά μία φορά την εβδομάδα, διάρκειας συνολικά μερικών μηνών. Αντίστοιχα προγράμματα και των τριών βαθμίδων δημιουργήθηκαν και για γυναίκες κρατούμενες. Σημαντικό συμπέρασμα που εξήχθη μετά την παρακολούθηση της λειτουργίας των τριών αυτών προγραμμάτων στα σωφρονιστικά καταστήματα της Νέας Υόρκης είναι ότι η συμμετοχή στο πρώτο πρόγραμμα συμβάλλει στην μείωση της υπότροπης, Harry Wexler-Gregory Falkin-Douglas Lipton (1990), Outcome evaluation therapeutic community for substance abuse treatment, CJB 17 (1): 71-92 (89).

482. Βλ. αναλυτικά σε: <http://www.kethea.gr/pub/Category.asp?lang=gr&catid=45>.

483. Βλ. περισσότερα σε: http://www.18ano.gr/cat_info.aspx?cat_id=253&p_id=289&lang=GR.

Σύμφωνα με το άρθρο 58 ΚΝΝ ιδρύονται στην χώρα μας δύο ειδικά θεραπευτικά καταστήματα. Πρόκειται για τα Κέντρα Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων με έδρα το Δημοτικό Διαμέρισμα Ελαιώνα του Δήμου Θηβαίων και το Δήμο Κασσάνδρας Χαλκιδικής. Προς το παρόν λειτουργεί πρώτο με βάση την ΥΑ 137061/3/οικ./28-8-2002 για την πιλοτική λειτουργία του Κέντρου Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων Ελαιώνα Θηβών για τη σωματική και ψυχική απεξάρτηση και την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων τοξικομανών και χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών (: ΦΕΚ Β' 1154/4-9-2002)⁴⁸⁴. Όπως προβλέπει η υπουργική απόφαση, στο πρόγραμμα μπορούν να λάβουν μέρος όσοι είναι άνω των 17 ετών –ορθότερα άνω των 18 ετών ενόψει της μεταγενέστερης της απόφασης τροποποίησης του άρθρου 121 ΠΚ με το ν.3189/2003–, δεν έχουν καταδικασθεί σε ποινή άνω των δώδεκα ετών, έχουν εκτίσει το 1/5, έχουν επιδείξει καλή διαγωγή στο κατάστημα κράτησης, είναι αποδεδειγμένα χρήστες ή εξαρτημένοι, δεν είναι υπόδικοι, δεν πάσχουν από ψυχική νόσο και κατανοούν την ελληνική γλώσσα. Αυτό το θεραπευτικό-κατασταλτικό πρότυπο πιλοτικού προγράμματος χωρίς υποκατάστατα (: «στεγνό πρόγραμμα») εντάσσεται στις «βέλτιστες ή καλές πρακτικές» που έχουν θεσμοθετηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιπλέον, δε, η λειτουργία ενός θεραπευτικού προγράμματος είναι τέσσερις φορές μικρότερο σε σχέση με το κόστος μίας φυλακής, το οποίο παράλληλα συμβάλλει στην μείωση της εγκληματικότητας⁴⁸⁵.

Το πρόγραμμα αποτελείται από τέσσερις φάσεις: α) δίμηνη τουλάχιστον προετοιμασία-κινητοποίηση και σταδιακή σωματική αποτοξίνωση σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους των κατά τόπους καταστημάτων κράτησης· β) τετράμηνη τουλάχιστον σταδιακή ψυχολογική μετάβαση από την κατάσταση των κρατουμένων στην κατάσταση των θεραπευόμενων με ταυτόχρονη μετακίνηση από το κατάστημα κράτησης σε ειδικά φυλάσσομένο χώρο στον Ελαιώνα, κατά την οποία επιδιώκεται η πλήρης αποτοξίνωση και ο εθισμός σε σύνομες μορφές συμπεριφοράς⁴⁸⁶. γ) οχτάμηνη φάση ψυχολογικής απεξάρτησης και προετοιμασίας για την κοινωνικοποίηση του χρήστη, με εφαρμογή των αρχών των θεραπευτικών κοινοτήτων σε ειδικούς χώρους του ΚΑΤΚ⁴⁸⁷. δ) στην τέταρτη φάση

484. Βλ. το πλήρες κείμενο της απόφασης σε: Κοτσαλή-Μαργαρίτη-Φαρσεδάκη (?2010): 604-609. Αρμόδιο, σύμφωνα με το άρθρο 57 ΚΝΝ, για την ίδρυση και λειτουργία συμβουλευτικών σταθμών, κέντρων και θεραπευτηρίων σωματικής και ψυχικής απεξάρτησης και κοινωνικής επανένταξης ή άλλων σχετικών μονάδων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα είναι το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, ενώ ως τα ειδικά θεραπευτικά καταστήματα του άρθρου 32 ΚΝΝ ισχύει πρόσθετη επιφύλαξη με βάση τις διατάξεις του ν.1851/1989 (: ΚωδΜετΚ), προφανώς ως προς τα καθήκοντα του ιατρικού προσωπικού.

485. Χαράλαμπος Πουλιόπουλος (2009), Τα δικαιώματα των εξαρτημένων στη θεραπεία και στην κοινωνική ένταξη, ΠοινΔικ 12 (4): 459-463 (459-460). Εξάλλου, οι κρατούμενοι έχουν καταρχήν τα ίδια δικαιώματα με τον υπόλοιπο πληθυσμό που βρίσκεται στην ελεύθερη κοινωνία όσον αφορά στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας.

486. Το στάδιο αυτό προϋποθέτει υποχρεωτική συμμετοχή των θεραπευόμενων στο ημερήσιο πρόγραμμα και τις θεραπευτικές ομάδες, ελέγχους ούρων για τη διάγνωση αποχής από τις ουσίες και αξιολόγηση της προόδου και του βαθμού κινητοποίησης για την ψυχολογική απεξάρτηση και την κοινωνική ένταξη, που λαμβάνει χώρα από ειδική επιτροπή, η οποία προκρίνει την είσοδο στην επόμενη φάση, την παράταση της παραμονής στο δεύτερο στάδιο ή την αποπομπή του χρήστη.

487. Μετά την ολοκλήρωση της φάσης αυτής ακολουθεί και πάλι αξιολόγηση για την είσοδο του χρήστη στην τέταρτη και τελευταία φάση του προγράμματος ή για την παραμονή του στην τρίτη φάση ή για την αποπομπή του. Στην τρίτη αυτή φάση μπορεί να ενταχθούν και άτομα που εξέτισαν εν τω μεταξύ την ποινή

υλοποιείται η κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη των θεραπευομένων σε χώρους του ΚΑΤΚ ή σε αγροτικές φυλακές ή σε διαμερίσματα που μισθώνονται και επιβλέπονται από την πολιτεία⁴⁸⁸.

(ε2). Χρήση ναρκωτικών κατά την κράτηση

Έχει διατυπωθεί η θέση ότι η απομόνωση από την κοινωνία σε συνδυασμό με το καταθλιπτικό και πιεστικό περιβάλλον της φυλακής ευνοούν την καταφυγή στη χρήση ουσιών ως μία μορφή αυτοθεραπείας, τόσο από τους εξαρτημένους όσο και από εκείνους που, αν και δεν ήταν εξαρτημένοι πριν μπουν στη φυλακή, καταφεύγουν στη χρήση ναρκωτικών ουσιών είτε σε μια προσπάθεια να αντέξουν την πίεση και να αναζητήσουν «ήλυσεις» στο συναισθηματικό και κοινωνικό τους αδιέξοδο⁴⁸⁹ είτε διότι μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα δεν βιώνουν την κοινωνική αποδοκιμασία της χρήσης.

Σε δείγμα 85 κρατουμένων που εξέτιαν μακροχρόνιες ποινές ή ισόβια κάθειρξη σε φυλακές της Μεγάλης Βρετανίας, μεταξύ των οποίων ένας στους τρεις είχε καταδικασθεί είτε για παράβαση της νομοθεσίας περί ναρκωτικών είτε για σχετικό με ναρκωτικά έγκλημα –όπως π.χ. ληστεία για την οικονομική στήριξη της χρήσης ναρκωτικών ή τέλεση εγκλήματος υπό την επήρεια ναρκωτικών ουσιών– οι μισοί ισχυρίστηκαν ότι η πίεση να κάνουν χρήση ναρκωτικών ήταν μεγαλύτερη κατά τον εγκλεισμό, ακόμη και γι' αυτούς που δεν είχαν κάνει ποτέ στο παρελθόν χρήση⁴⁹⁰.

Έρευνα σε δείγμα 1009 κρατουμένων σε 13 σωφρονιστικά καταστήματα στην Αγγλία και στην Ουαλία κατά τα έτη 1994-1995, με δομημένα ανώνυμα ερωτηματολόγια, που διεξήχθη από ανεξάρτητους ερευνητές υπό την εποπτεία του Εθνικού Κέντρου Εξαρτήσεων και των νοσοκομείων Maudsley και Homerton του Λονδίνου, συσχέτισε την προηγούμενη εκτός φυλακής χρήση ναρκωτικών ουσιών με την χρήση μετά τον εγκλεισμό, εντός του χώρου κράτησης. Το 55% των ερωτηθέντων (: 557 άτομα) έκαναν χρήση, μετά τον εγκλεισμό, περισσότερων του ενός είδους ναρκωτικών ουσιών. Ειδικότερα, το 58% έκανε χρήση ηρωίνης, το 69% κοκαΐνης (: συμπεριλαμβανομένης της υδροχλωρικής κοκαΐνης, της κοκαΐνης σε σκόνη και του κρακ) και το 75% αμφεταμινών. Περισσότεροι από τους μισούς εξ αυτών (: ποσοστό 59%, δηλαδή 327/557) είχε κάνει χρήση τέτοιων ναρκωτικών στη διάρκεια του τελευταίου μήνα πριν από την είσοδό του στη φυλακή. Η συνέχιση της ηρωίνης στη φυλακή είναι συχνότερη κατά 70% σε σχέση με την κοκαΐνη σε ποσοστό 20% και τις αμφεταμίνες κατά το 15% των

τους ή απολύθηκαν υπό τον όρο της ελλιπούς παρακολούθησης προγράμματος ψυχικής απεξάρτησης ή των οποίων η ποινή έχει ανασταλεί με διάταξη του εισαγγελέα.

488. Η φάση αυτή διαρκεί τουλάχιστον δώδεκα μήνες και αφορά την οργάνωση της ζωής του κρατουμένου με παράλληλη υποχρεωτική συμμετοχή του τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα σε θεραπευτικές διαδικασίες, ενώ επιλεκτικά γίνονται και ουροληψίες, Σπινέλλη (2005): 389-390.

489. Πουλιόπουλος (2009): 459.

490. Βλ. Rachel Swann and Pam James (1998), *The Effect of the Prison Environment upon Inmate Drug Taking Behaviour*, *HJ CJ* 37 (3): 252-265 (258). Βέβαια, αναφορικά με όσους ήταν χρήστες πριν από την είσοδο στο κατάστημα κράτησης, παρατηρήθηκε ότι κατά την κράτηση τροποποιείται η χρήση των ναρκωτικών ουσιών. Δηλαδή δεν μεταβάλλεται η ταυτότητα αλλά μειώνεται η καταναλισκόμενη ποσότητα της προσλαμβανόμενης ναρκωτικής ουσίας λόγω της περιορισμένης διαθεσιμότητάς της εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων και του κόστους προμήθειάς της. Για τους ίδιους λόγους, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, δεν αποκλείεται η πρόσληψη άλλων ναρκωτικών ουσιών από αυτές που κατανάλωναν εκτός φυλακής.

ερωτηθέντων χρηστών. Εκ του 70% των χρηστών ηρωίνης το 67% θεωρούνται εξαρτημένοι από την χρήση ηρωίνης⁴⁹¹.

Σύμφωνα με τα πορίσματα άλλης έρευνας, οι μισοί ερωτηθέντες έκαναν χρήση στη φυλακή ενός μόνο ναρκωτικού, και συγκεκριμένα κάνναβης, ενώ η ηρωίνη ήταν η δεύτερη πιο διαδομένη. Η επιλογή της κάνναβης σχετίστηκε με το χαλαρωτικό και υπνωτικό της αποτέλεσμα⁴⁹². Επίσης, η χρήση κάνναβης λειτουργεί ως ένας τρόπος για να περάσει ο χρόνος, δηλαδή κάτι σαν δημιουργική απασχόληση, για τους ανήλικους και μετέφηβους κρατούμενους ηλικίας 16-21 ετών, όπως κατάδειξε έρευνα σε κατάσταση κράτησης στην Μεγάλη Βρετανία. Στους 30 νεαρούς κρατούμενους που έδωσαν συνεντεύξεις με αδόμητο ερωτηματολόγιο, οι 23 είχαν αποβληθεί από το σχολείο και, άρα, είχαν βιώσει την εμπειρία πώς να γεμίσουν τον χρόνο τους, οπότε διαπιστώθηκε ότι έκαναν χρήση και πριν από την είσοδό τους στο κατάστημα. Στην πλειονότητά τους είχαν καταδικασθεί για ανθρωποκτονία, βιασμό και ληστεία⁴⁹³.

Εξ αντιδιαστολής καταγράφεται το συμπέρασμα, από έρευνα που διεξήχθη σε δείγμα 121 κρατούμενων από φυλακές της Αυστραλίας, εκ των οποίων οι 25 καταχωρήθηκαν ως «cases», διότι ήταν οροθετικοί, και οι 96 ως «controls», διότι είχαν αρνητικά αντισώματα στον ιό της ηπατίτιδας, ότι ο προγενέστερος εγκληματισμός, η τοξιναιμία λόγω της χρήσης των ναρκωτικών και η μακρά χρήση σύριγγας συνιστούν παράγοντες κινδύνου για την μόλυνση από τον ιό της ηπατίτιδας. Όλοι οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα, που διήρκεσε από τον Νοέμβριο του 2000 έως τον Αύγουστο του 2001, υπεβλήθησαν σε εργαστηριακό έλεγχο διάγνωσης του ιού της ηπατίτιδας στο αίμα τους. Οι ερωτηθέντες είχαν γεννηθεί, στην πλειονότητά τους (: $n=96$), στην Αυστραλία και είχαν ιστορικό προγενέστερου εγκληματισμού σε φυλακές ανδρών ή καταστήματα κράτησης ανηλίκων και κοινής χρήσης σύριγγας και βρισκόταν κατά την διεξαγωγή της έρευνας σε πρόγραμμα μεθαδόνης. Εξετάσθηκε, επίσης, η χρήση μέσων τατουάζ και διάτρησης (: piercing), ο αριθμός των σεξουαλικών συντρόφων τους και η διάρκεια της εκτιθείσας ποινής, καθώς στους παράγοντες κινδύνους εντάσσεται και η χρήση μέσων εγχάραξης τατουάζ (: tattooing)⁴⁹⁴. Η πλειονότητα των «cases» δεν είχαν σαφή εικόνα για το αν

491. John Strang et al. (2006), Persistence of drug use during imprisonment: relationship of drug type, recency of use severity of dependence to use heroin, cocaine and amphetamine in prison, *Add* 101, σελ. 1125-1132 (1127).

492. Οι 240 κρατούμενοι των φυλακών Ashwell, Stocken και Leicester της ευρύτερης περιοχής του Leicestershire, οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα αυτή που διεξήχθη από το Directorate of Health Care of the Prison Service, εξέτιαν ποινές άνω των τεσσάρων ετών και το 70% αυτών (: 169 άτομα) δήλωσαν ότι κάνει χρήση ναρκωτικών εντός της φυλακής, εκ των οποίων οι μισοί έκαναν χρήση ενός ναρκωτικού μόνο. Πιο δημοφιλής ήταν η κάνναβη σε ποσοστό 96%. Εξ όσων παραδέχθηκαν χρήση κάνναβης οι μισοί δήλωσαν χρήση ημερησίως, ενώ το 70% όσων δήλωσαν χρήση άλλων ναρκωτικών παραδέχθηκαν ημερησίως χρήση κάνναβης, Anthea Hucklesby and Christine Wilkinson (2001), *Drug Misuse in Prisons: Some Comments on the Prison Service Drug Strategy*, *HJCJ* 40 (4): 347-363 (352-353). Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο της εφαρμογής της πολιτικής Tackling Drugs Together της Άευκής βίβλου του 1995 που εκδόθηκε από το βρετανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης για την καταπολέμηση των παραβιάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών.

493. Nina Cope (2003), 'It's No Time or High Time': Young Offenders' Experiences of Time and Drug Use in Prison, *HJCJ* 42 (2): 158-175 (169).

494. Επαύξηση της διακινδύνευσης συνιστά η εγχάραξη του τατουάζ μέσα στη φυλακή, ειδικά από κρατούμενους που χρησιμοποιούν σύριγγες ή βελόνες για να κάνουν χρήση ναρκωτικών, ανεξαρτήτως της συμ-

είναι οροθετικοί, ενώ στην κατηγορία των «controls» το 74% αυτών πίστευαν ότι δεν είναι φορείς⁴⁹⁵.

(ε3). Εξάρτηση από αλκοόλη και κάπνισμα

Έρευνα που διενεργήθηκε με συνέντευξη πεδίου σε 27 σωφρονιστικά καταστήματα (: 24 ανδρών και 3 γυναικών) της Νέας Νότιας Ουαλίας στην Αυστραλία, σε δείγμα 789 κρατουμένων και των δύο φύλων, έδειξε ότι: α) το 71% των ανδρών και το 74% των γυναικών κάπνιζε, ενώ έξω από τη φυλακή κάπνιζε το 25% και 20% αντίστοιχα· β) η χρήση αλκοόλη ήταν συχνότερη στις γυναίκες σε ποσοστό 39% έναντι 26% των ανδρών ως «ασφαφέστερο» σε σχέση με τα ναρκωτικά· γ) το 64% είχε κάνει χρήση απαγορευμένων ναρκωτικών ουσιών κάποια στιγμή στο παρελθόν· δ) οι γυναίκες εμφάνιζαν μεγαλύτερη συχνότητα στην χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών σε ποσοστό 64% έναντι 40% των ανδρών⁴⁹⁶. ε) η χρήση αλκοόλη σχετιζόταν με την φυλάκιση για εγκλήματα βίας, ενώ το 62% των δραστών κατά της ιδιοκτησίας είχε παρελθόν χρήσης ενδοφλέβιων ναρκωτικών⁴⁹⁷. Επίσης, το 30% των ανδρών και το 36% των γυναικών επί συνόλου 926 κρατουμένων στις μητροπολιτικές φυλακές του Perth στην Αυστραλία, οι οποίοι συμμετείχαν σε έρευνα μεταξύ Ιουνίου και Σεπτεμβρίου 1987 με λήψη ούρων και έρευνα ατομικών φακέλων, βρέθηκαν θετικοί στον έλεγχο κατανάλωσης οινόπνευματος, ενώ είχαν δηλώσει ότι κατανάλωναν επιβλαβείς ποσότητες αλκοόλη το 27% και το 16,3% αντίστοιχα. Σημαντική εντοπίζεται η ερευνητική επισήμανση ότι η διαφορά των

μετοχής τους σε πρόγραμμα μεθαδόνης, M. Hellard-J. Hocking-N. Crofts (2004), The prevalence and the risk behaviours associated with the transmission of hepatitis C virus in Australian correctional facilities, *Epidemiol. Infect.* 132 (3): 409-415 (412). Η διαπίστωση αυτή προέκυψε κατά την έρευνα δείγματος 630 κρατουμένων σε πολυπληθή σωφρονιστικά καταστήματα της Βικτώρια στην Αυστραλία μεταξύ Αυγούστου και Νοεμβρίου 2001 (: Port Phillip Prison, Fulham Prison, Loddon Prison, Barwon Prison, Dame Phyllis Frost Centre), μεταξύ των οποίων ήταν και 124 γυναίκες. Προϋπόθεση συμμετοχής ήταν η συναίνεση σε εργαστηριακό έλεγχο δείγματος αίματος. Διαπιστώθηκε, επίσης, ότι οι κρατούμενοι που λάμβαναν ενέσιμα ναρκωτικά ήταν λιγότερο προσεκτικοί στη χρήση εντός της φυλακής σε σχέση με την συμπεριφορά τους εκτός αυτής. Δηλαδή ήταν πιθανότερο να κάνουν χρήση ναρκωτικών με χρησιμοποιημένη σύριγγα παρά με καινούρια.

495. Jennifer Gates-Jeffrey Post-John Kaldor-Yong Pan-Paul Haber-Andrew Lloyd-Kate Dolan, (2004), Risk Factors for Hepatitis C Infection and Perception of Antibody Status among Male Prison Inmates in the Hepatitis C Incidence and Transmission in Prison Study Cohort, Australia, *JUH* 81 (3): 448-452 (449, 451). Η έρευνα έλαβε χώρα με τη συνεργασία του Εθνικού Ερευνητικού Κέντρου για τα Ναρκωτικά και το Αλκοόλη, την Ερευνητική Μονάδα για τις Μολύνσεις της Ιατρικής Σχολής και το Εθνικό Κέντρο Επιδημιολογίας και Κλινικών Ερευνών του Πανεπιστημίου της Νέας Νότιας Ουαλίας στο Σύδνεϋ της Αυστραλίας. Επίσης, στην έρευνα συμμετείχαν η Κλινική Ιολογίας του Τμήματος Μικροβιολογίας του Νοσοκομείου «Prince of Wales» στο Σύδνεϋ και η Ιατρική Υπηρεσία για τα Ναρκωτικά του Νοσοκομείου «Royal Prince Alfred» στο Σύδνεϋ, όπως και το Πανεπιστήμιο της ίδιας πόλης.

496. Στο προβάδισμα των γυναικών να κάνουν χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών έναντι των ανδρών με ποσοστά 43% έναντι 21% κατέληξε και έρευνα σε 344 νεοεισαχθέντες κρατούμενους σε φυλακές της Ισλανδίας, Jon Sigurdsson-Gisli Gudjohnsson (1996), Illicit drug use among Icelandic prisoners prior to their imprisonment, *CBMH* 6, σελ. 98-104 (102).

497. Η έρευνα διεξήχθη από το Corrections Health Service and Health Department, Tony Butler-Michael Levy-Kate Dolan-John Kaldor (2003), Drug Use and Its Correlates in an Australian Prisoner Population, *AddTh* 11 (2): 89-101 (97-98).

γυναικών σε σχέση με τους άνδρες κρατούμενους έγκειται στο γεγονός ότι συνδύαζαν το αλκοόλ με τη χρήση ναρκωτικών, χωρίς να καταγράφεται σαφές ποσοστό⁴⁹⁸.

Προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης του προβλήματος των αλκοολικών κρατούμενων κινείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο ο σχεδιασμός και η θέση σε εφαρμογή το 2004 της εκστρατείας «Alcohol Harm Reduction Strategy for England» στην Αγγλία από την Στρατηγική Ομάδα του Πρωθυπουργού, που εστιάζει στην αυξημένη προσοχή σε θέματα εγκληματικότητας και δημόσιας τάξης και στην σχετιζόμενη με το αλκοόλ βλάβη, η οποία προκαλείται σε ομάδες που είναι ευάλωτες ή βρίσκονται σε κίνδυνο⁴⁹⁹. Οι κρατούμενοι αναγνωρίστηκαν ως ευάλωτη ομάδα με υψηλά ποσοστά εξάρτησης από το αλκοόλ και τέλεσης εγκλημάτων που σχετίζονται την κατανάλωση αλκοόλ. Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ελέγχου και θεραπευτικής μεταχείρισης αλκοολικών εξαρτάται από την χρηματοδότησή τους⁵⁰⁰. Μάλιστα, σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου για το έτος 1999, το 63% των αρρένων καταδίκων και το 58% των υποδίκων, όπως και το 39% των γυναικών καταδίκων και το 36% των υποδίκων δήλωσαν κατάχρηση οινόπνευματων ποτών στο διάστημα των δώδεκα μηνών που προηγήθηκαν της εισαγωγής τους στο σωφρονιστικό κατάστημα, όπου κρατούντο. Αντίθετα, η χρήση ναρκωτικών ουσιών στις ως άνω κατηγορίες κρατούμενων προσώπων καταγράφεται σε ποσοστό 43% και 50% έναντι 42% και 54% αντίστοιχα. Η εν λόγω έρευνα κατέδειξε ότι η χρήση οινόπνευματων ποτών είναι συχνότερη σε κρατούμενους που αντιμετωπίζουν ψυχολογικά προβλήματα και εντονότερη σε γυναίκες καταδίκους (: ποσοστό 87%) και υποδίκους (: 77%), έναντι των ανδρών κρατούμενων (: ποσοστά 71% και 59% αντίστοιχα).

Περαιτέρω, σοβαρές δυσλειτουργίες στο φυλακτικό χώρο προκαλούν αφενός οι καπνιστές και αφετέρου οι κρατούμενοι που λαμβάνουν ψυχοφαρμακευτική αγωγή. Το πρόβλημα του καπνίσματος, μεταξύ άλλων, υπήρξε η βάση της προσφυγής κρατούμενου στην Κλειστή Φυλακή Χαϊκίδας στην απόφαση *Vaden κατά Ελλάδας* της 29-3-2007, η οποία κρίθηκε

498. David Indermaur and Kathy Upton (1988), Alcohol and drug use patterns of prisoners in Perth, ANZJ Crim 21, σελ. 144-167 (151, 163). Υψηλότερα ήταν τα ποσοστά κατανάλωσης αλκοόλ σε δείγμα 129 ανδρών και 102 γυναικών κρατούμενων μετά από έλεγχο σε φυλακές της Νέας Ζηλανδίας με χρήση του συστήματος ελέγχου MAST (: Michigan Alcoholism Screening Test) που εστιάζει σε συνέντευξη, όπου βρέθηκε ότι το 71% των ανδρών και το 65% των γυναικών έκαναν χρήση οινόπνευματων ποτών στη φυλακή, Anthony McLean (1988), Screening for Alcoholism in New Zealand Prison Inmates, ANZJ Crim 21, σελ. 45-57 (50).

499. Αναλυτικά πληροφορίες και ανάπτυξη των στόχων του προγράμματος σε: <http://www.newcastle-staffs.gov.uk/documents/community%20and%20living/community%20safety/caboffice%20alcoholhar%20pdf.pdf>.

500. Στόχος του βρετανικού προγράμματος ήταν αφενός η μείωση των κινδύνων από την κατάχρηση αλκοόλ και τα σχετικά με την χρήση αλκοόλ εγκλήματα και αφετέρου η πρόληψη της χρήσης αλκοόλ στις φυλακές. Είχε προηγηθεί, μεταξύ άλλων, το 1998 η εκστρατεία «Tackling Drugs to Build a Better Britain» και η αναβάθμισή της το 2002 και είχε χρηματοδοτηθεί από το Criminal Justice Interventions Programme (CJIP), το πρόγραμμα CARATS (Counselling, Assessment, Referral, Advice and Throughcare Service) επίσης το 1998, αλλά και η εκστρατεία «Tackling Drugs Together» το 1995 χωρίς ωστόσο πρόβλεψη για το αλκοόλ, Karen Duke (2005), *Déjà vu? Opportunities and obstacles in developing alcohol policy in English prisons*, Drugs 12 (5): 417-430 (424).

απαράδεκτη, διότι ο προσφεύγων δεν εξάντλησε τα εσωτερικά ένδικα μέσα κάνοντας χρήση των ενδίκων βοηθημάτων που προβλέπονταν από τον ελληνικό ΣωφρΚ. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι είχε μετατραπεί σε παθητικό καπνιστή, που εισέπνεε τον καπνό των καπνιστών συγκαταουμένων του, εξαιτίας του οποίου θα μειωνόταν το προσδόκιμο της ζωής του, σε συνδυασμό με την αδυναμία του να κοιμηθεί φυσιολογικά σε ένα περιβάλλον με τέτοιες οσμές και θόρυβο, ακόμη και κατά τη διάρκεια της νύχτας (: σκέψεις 30-31)⁵⁰¹. Τελικά, μετέχθη στο αρτοποιείο της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλίου και στη συνέχεια στην Αγροτική Φυλακή Κασσάνδρας, όπου κρατείτο κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης. Έτσι, προβλέπονται προγράμματα απεξάρτησης καπνιστών σε σωφρονιστικά καταστήματα του εξωτερικού, όπως το πρόγραμμα χορήγησης υποκατάστατων νικοτίνης σε κρατούμενους στις φυλακές της Νέας Νότιας Ουαλίας στην Αυστραλία, στα οποία λαμβάνουν μέρος επί δείγματος 2000 ατόμων σχετικής έρευνας, το 71% των ανδρών και το 81% των γυναικών κρατούμενων. Εμπόδια στην επιτυχή έκβαση των σχετικών προγραμμάτων, ωστόσο, θέτουν κυρίως η φιλελεύθερη θέση-ανοχή των σωφρονιστικών αρχών που αναλύεται στην μη απαγόρευση του καπνίσματος έναντι άλλων εξαρτησιογόνων ουσιών, στην αξιολόγησή του ως τρόπου διαχείρισης του χρόνου και στην συνακόλουθη απροθυμία τους να εισάγουν τέτοιες φύσης προγράμματα στη φυλακή⁵⁰².

Πολύ συχνά, επίσης, οι κρατούμενοι με ψυχικές και σωματικές διαταραχές λαμβάνουν φαρμακευτική αγωγή, σύμφωνα με έρευνα που έλαβε χώρα σε 37 φυλακές που καλύπτουν το 90% του σωφρονιστικού πληθυσμού της Νορβηγίας, με βάση την επεξεργασία των ιατρικών τους φακέλων, από το Κέντρο Έρευνας και Εκπαίδευσης στην Δικαστική Ψυχιατρική του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου Ullevål στο Όσλο της Νορβηγίας τον Μάρτιο του 2004. Από τους 2617 κρατούμενους οι 919 είχαν ψυχικές διαταραχές (: ποσοστό 35%) και οι 848 (: ποσοστό 32%) είχαν σωματικές διαταραχές, ενώ παρατηρήθηκε ότι οι ψυχοσωματικές διαταραχές ήταν εντονότερες στις γυναίκες (: συνολικά 153 ερευνήθηκαν). Σε 1357 κρατούμενους είχαν συνταγογραφηθεί φάρμακα, εκ των οποίων 410 (: ποσοστό 15,7%) χρησιμοποιούσαν

501. Βλ. σχετικά την απόφαση *Benito κατά Ισπανίας* της 13-11-2006 (dec.), στην οποία ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι το γεγονός ότι δεν προβλέπονταν χώροι μη-καπνιστών στο κατάστημα όπου κρατείτο, ώστε υποχρεούτο να εισπνέει τον καπνό των καπνιστών, προσέβαλε το δικαίωμά του να τυχάνει προστασία η ζωή του κατά την πρόβλεψη του άρθρου 2 ΕΣΔΑ. Ωστόσο, το δικαστήριο δεν δέχθηκε αυτόν τον ισχυρισμό του προσφεύγοντα, διότι: α) κρατείτο σε ατομικό κελί· β) με απόφαση του διευθυντή του καταστήματος κράτησης δεν επιτρεπόταν σε κανένα χώρο της φυλακής το κάπνισμα, πλην της αίθουσας με την τηλεόραση· και γ) δεν αποδείχθηκε ότι ο προσφεύγων υπέφερε από κάποιο πρόβλημα υγείας που σχετιζόταν με το παθητικό κάπνισμα (: *mutatis mutandis*, *Ruano Morcuende κατά Ισπανίας* της 6-9-2005 dec. και *Vergelskyy κατά Ουκρανίας* της 12-3-2009 § 89). Ωστόσο, στην παράγραφο 89 της απόφασης *Ostrovar κατά Μολδαβίας* της 13-9-2005 το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι ο προσφεύγων διήλθε σωρευτικά της δοκιμασίας των δύσκολων συνθηκών κράτησης στο κελί του (: στενότητα προσωπικού χώρου, ύπνος με βάρδιες, συνωστισμός, καθώς σε κελί προορισμένο για δέκα άτομα φιλοξενοούνταν είκοσι, κάπνισμα των συγκαταουμένων χωρίς περιορισμούς), της έλλειψης ιατρικής συνδρομής ενώ υπέφερε εν γνώσει των σωφρονιστικών αρχών από άσθμα, της έκθεσης στον καπνό του τσιγάρου, της ανεπαρκούς διατροφής, με συνέπεια την σε βάρος του υπέρβαση του αναπόφευκτου επιπέδου ταλαιπωρίας που ενυπάρχει στην κράτηση.

502. Niyi Awofeso (2003), *Implementing Smoking Cessation Programmes in Prison Settings*, AddRes&Th 11 (2): 119-130 (125-126).

ψυχοσωματική αγωγή, 509 (: ποσοστό 19,4%) ψυχιατρική αγωγή και 438 (: ποσοστό 16,7%) σωματική αγωγή. Εκ των 1255 που λάμβαναν τακτική αγωγή οι 763 (: ποσοστό 71%) λάμβαναν περισσότερα του ενός φάρμακα⁵⁰³.

Σε βάρος δραστών, οι οποίοι τέλεσαν α) κακουργήματα ή πλημμελήματα τιμωρούμενα με ποινή φυλάκισης πάνω από έξι μήνες, τα οποία μπορούν να αποδοθούν σε κατάχρηση οιοπνευματωδών ποτών ή άλλων ναρκωτικών μέσων, και β) εγκλήματα σε κατάσταση υπαίτιας μέθης κατά το άρθρο 193 ΠΚ, το δικαστήριο μπορεί να διατάξει την εισαγωγή τους σε ειδικό θεραπευτικό κατάστημα, αν πρόκειται για άτομα που καθ' έξη κάνουν κατάχρηση οιοπνεύματος ή ναρκωτικών ουσιών, σύμφωνα με το άρθρο 71 ΠΚ. Σκοπός της ρύθμισης αυτής είναι αφενός η προστασία του κοινωνικού συνόλου από δράστες που λόγω της κατάχρησης οιοπνεύματος ή ναρκωτικών ουσιών εμφανίζουν ροπή στη διάπραξη εγκλημάτων και αφετέρου να υποβληθούν οι δράστες αυτοί σε ιατρική και ψυχοθεραπευτική μεταχείριση, ώστε να αποβάλουν την έξη της χρήσης των ουσιών αυτών. Το μέτρο ασφαλείας δεν υποκαθιστά την ποινή κατά της ελευθερίας, ενώ όσον αφορά τις περιπτώσεις δραστών που κάνουν χρήση ναρκωτικών ουσιών αυτές υπάγονται πλέον στην σχετική νομοθεσία περί ναρκωτικών.

Οστόσο, η διάταξη του άρθρου 71 ΠΚ εφαρμόζεται μόνο όταν η κατάχρηση οιοπνευματωδών ποτών δεν περιάγει το δράστη σε κατάσταση ανικανότητας για καταλογισμό· απαιτείται, δηλαδή, τουλάχιστον μειωμένη ικανότητα για καταλογισμό, που δεν εξασφαλίζει μείωση της ποινής στην περίπτωση υπαίτιας μέθης (: άρθρο 36 παρ.2 ΠΚ). Το κενό που δημιουργείται στη περίπτωση της ανικανότητας για καταλογισμό καλύπτεται με την ρητή επέκταση του πεδίου εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 71 ΠΚ και στο τελούμενο σε υπαίτια μέθη έγκλημα (: άρθρο 193 ΠΚ), όχι όμως και στην περίπτωση της *actio libera in causa* (: άρθρο 35 ΠΚ), όπου η χρήση οιοπνευματωδών ποτών θα είναι κατά κανόνα συμπτωματική. Αν η ροπή οφείλεται σε ψυχική νόσο, τότε ο δράστης υπάγεται στις ρυθμίσεις των άρθρων 38 και 69 ΠΚ, ενώ οι ανήλικοι υπάγονται στην ρύθμιση του άρθρου 123 παρ.1 ΠΚ⁵⁰⁴. Η εισαγωγή στο θεραπευτικό κατάστημα ακολουθεί την έκταση της κύριας ποινής, η δε διάρκειά της ως προς το κατώτατο όριο της δεν μπορεί να υπερβεί τη διετία. Αν ανασταθεί η κύρια ποινή κατ' άρθρο 99 ΠΚ, τότε η εισαγωγή στο θεραπευτικό κατάστημα εκτελείται αμέσως.

Καθώς στην έννοια «νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» υπάγονται και οι τοξικώσεις, όπως εν προκειμένω η αλκοολική ψύχωση και η χρήση ναρκωτικών⁵⁰⁵, ενδέχεται ουσιοεξατημένα άτομα, δυνάμει του άρθρου 34 ΠΚ που εφαρμόζεται στις περιπτώσεις αυτές, να φυλάσσονται σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα. Ως προς τους τελευταίους ισχύουν όσα ήδη αναπτύχθηκαν για την φύλαξη ατόμων κατ' εφαρμογή του άρθρου 69 ΠΚ.

503. Ellen Kjelsberg & Paal Hartvig (2005), Can morbidity be inferred from prescription drug use? Results from a nation-wide prison population study, *EJ Epidemiol* 20, σελ. 587-592 (589).

504. Αριστομένης Τζαννετής (2005), Άρθρο 71 ΠΚ. Εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 970-975.

505. Βλ. Κωνσταντινίδη (2009): 283-284.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΔΔΑ

I. ΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ

«...να έλθουμε στη θέση ενός κρατούμενου-ανθρώπου σε μια συνήθη κοινή φυλακή: ενός κρατούμενου, ο οποίος μέσα στο στενόχωρο κελί του αναρωτιέται πόσος καιρός πρέπει να περάσει για να συνηθίσει να κοιμάται με το φως αναμμένο πάνω από το κεφάλι του, ενός κρατούμενου ο οποίος κάθε φορά που έχει την ανάγκη να χρησιμοποιήσει την τουαλέτα νιώθει καρφωμένο πάνω του το μάτι του φύλακα μέσα από την τρύπα-κατάσκοπο της πόρτας του (αν βέβαια το κελί του διαθέτει τουαλέτα και δεν χρειάζεται να βγάλει το «δοχείο νυκτός» κάτω από το κρεβάτι του), ενός κρατούμενου που περνά τις ατέλειωτες ώρες της μοναξιάς του σκεπτόμενος τη γυναίκα του και τα παιδιά του κ.ο.κ.».

Στέργιος Αλεξιάδης, 1989¹

1. Οι δομικές ανεπάρκειες

Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ σε βάρος της Ελλάδας σχετικά με την μεταχείριση των κρατουμένων καταδεικνύει δυσεπίλυτα προβλήματα της καθημερινότητάς τους, *rationae loci* σε καταστήματα κράτησης, σε αστυνομικά κρατητήρια και σε χώρους κράτησης υπό απέλωση ατόμων. Εν προκειμένω, παρουσιάζονται αναλυτικά οι θέσεις του Δικαστηρίου στις περιπτώσεις προσφυγών εκ μέρους κρατουμένων σε σωφρονιστικά καταστήματα και η νόμιμη βάση τους με αναγωγή στην ερμηνεία της ΕΣΔΑ. Σημείο σύγκλισης των πραγματικών περιστατικών της πλειονότητας των αποφάσεων συνιστούν οι δομικές δυσλειτουργίες των καταστημάτων κράτησης, που δυσχεραίνουν την διαβίωση των κρατουμένων, και η ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη, σε συνδυασμό με την διοικητική διάρθρωση και οργάνωση των εγκαταστάσεων. Επιπλέον, δε, σύμφωνα και με την ανακοίνωση του Συνηγόρου του Πολίτη (ΣτΠ) της 3-3-2007, η στοιχειώδης ικανότητα του σωφρονιστικού συστήματος να πραγματώσει τη θεμελιώδη υπόσχεση που πανηγυρικά επαγγέλλεται ο νόμος για επανένταξη των φυλακισμένων στην κοινωνική ζωή, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ.1 ΣωφρΚ, υποσκελίζεται². Ωστόσο, στα δομικά προβλήματα των καταστημάτων κρά-

1. Στέργιος Αλεξιάδης (1989), Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, σε: του ίδιου (1990), Ανθρώπινα δικαιώματα ποινική καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 117-153 (118).

2. Η ανακοίνωση αναφέρει χαρακτηριστικά ότι αφενός η διαβίωση των κρατουμένων υποβαθμίζεται λόγω του ασφικτικά και διαρκώς εντεινόμενου υπερπληθυσμού, της ενθάρρυνσης φαινομένων παραβατικότητας όπως κατεξοχήν η διακίνηση ναρκωτικών, της μεγιστοποίησης των κινδύνων σε βάρος της ζωής

τησης, σε συνδυασμό με την υπερπλήρωσή τους, αποδίδεται, κυρίως, η παρεμπόδιση της ομαλής έκτισης της ποινής ενόψει της περιστολής απόλυσης και άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Σε προβλήματα αυτά εντάσσονται η στενότητα του χώρου, ατομικού (: μέγεθος κελιών ή θαλάμων) και συλλογικού (: δυνατότητα προαυλισμού), η έλλειψη φυσικού φωτισμού, εξαερισμού, θέρμανσης και καθαριότητας, η έλλειψη του αναγκαίου εξοπλισμού (: κλινοστρωμένη, τραπέζια και καρέκλες), οι ατροφικές διευκολύνσεις της στοιχειώδους υγιεινής (: ζεστό νερό, λουτρά, τουαλέτες, σαπούνι, χαρτί τουαλέτας κ.λπ.), οι κτηριακές κακοτεχνίες ή οι αναξιοποίτες εγκαταστάσεις ακόμα και σε καινούρια καταστήματα κράτησης, η χαμηλή ποιότητα της ενδίαιτησης και η απουσία δυνατοτήτων άσκησης, αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου, εργασίας ή εκπαίδευσης των κρατουμένων. Για παράδειγμα, το Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρινού (: Κλειστή Φυλακή) παρουσίασε σημαντικά κατασκευαστικά προβλήματα εντός σύντομου διαστήματος από την έναρξη της λειτουργίας του, όπως επισημαίνει η έκθεση αυτοψίας του ΣτΠ της 17ης Μαρτίου 2005. Πιο συγκεκριμένα: α) δεν θερμαίνονται όλοι οι χώροι του καταστήματος κατά το χειμώνα· β) η παροχή νερού διαρκεί έξι έως οκτώ ώρες ημερησίως, διότι το νερό αγοράζεται, καίτοι το κατάστημα βρίσκεται πολύ κοντά στο Φράγμα του Μόρνου· γ) ζεστό νερό διατίθεται μόνο μία ώρα κάθε βράδυ –διότι οι ηλιακοί θερμοσυσσωρευτές που διεργάγησαν από το χιόνι δεν επισκευάστηκαν καθώς νέα βλάβη από την ίδια αιτία ήταν σχεδόν βέβαιη– με συνέπεια να προλαβαίνει να πληθεί ένας στους δύο κρατουμένους· δ) διαρροές παρατηρούνται από τις στέγες των διαδρόμων· ε) δεν υπάρχει βιβλιοθήκη και δεν λειτουργούν χώροι άθλησης, κ.λπ.³

1. Βασικές αρχές

Έχει διατυπωθεί η θέση ότι, εφόσον η σύλληψη και η κράτηση έλαβαν χώρα σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης, οι συνθήκες κράτησης δεν μπορούν να ελεγχθούν από τα όργανά της. Διότι η κράτηση μετά από καταδίκη αποτελεί νόμιμο λόγο για τον περιορισμό δικαιωμάτων που ο κρατούμενος θα απολάμβανε, αν ήταν ελεύθερος⁴. Επίσης, κατά την ίδια άποψη, η παραβίαση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, που θεσπίστηκαν με την Σύσταση R (2006) 2 του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν συνεπάγεται αυτοδικαίως και παραβίαση της Σύμβασης⁵. Σύμφωνα με τις διευκρινιστικές θέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), οι συνθήκες κράτησης δεν δύναται να ελεγχθούν υπό τους

και της υγείας των κρατουμένων και του προσωπικού φύλαξης, είτε από αίτια τυχαία, όπως λ.χ. πυρκαγιές και λοιμώδη νοσήματα, είτε από πράξεις βίας. Και αφετέρου η θεσμική επαφή των φυλακισμένων με τις σωφρονιστικές αρχές είναι σχεδόν ανύπαρκτη, καθώς οι τελευταίες προχωρούν στην απόρριψη αιτημάτων για άδειες απουσίας, για ένταξη σε κάποιο εσωτερικό πρόγραμμα κατάρτισης ή για μεταγωγή σε άλλο κατάστημα λ.χ. εγγύτερο στον τόπο κατοικίας της οικογένειας του φυλακισμένου, υποχρεωτικές μεταγωγές, διακοπή παρακολούθησης του σχολείου, επιβολή πειθαρχικών ποινών, χωρίς την ειδική αιτιολογία που απαιτεί ο νόμος. Συνέπεια όλων αυτών είναι η αδυναμία των κρατουμένων να διαχειρισθούν το έντονο αίσθημα πικρίας που αισθάνονται ότι δεν είναι άξιοι παροχής εξηγήσεων, με αποτέλεσμα την εκδήλωση ταραχών και εξεγέρσεων. Περισσότερα σε: www.synigoros.gr/docs/anakoinwsi.pdf.

3. Βλ. σχετικά σε: www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf.

4. Διονύσιος Σπινέλης (1998), Πορίσματα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σχετικά με το Ποινικό Δίκαιο, Ουσιαστικό και Δικονομικό, ΠοινΧρ ΜΗ' (1): 5-17 (8).

5. Ωστόσο, σύμφωνα με το Τμήμα Ι (: Βασικές αρχές, αριθμ. 2) της σύστασης «Τα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους διατηρούν όλα τα δικαιώματα, τα οποία δεν έχουν αφαιρεθεί νόμιμα με την απόφαση που

όρους του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια. Ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων αξιολογείται υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (: αποφάσεις ΕΕΔΑ *Eggs κατά Ελβετίας* της 11-12-1976⁶ και *a contrario Van Kuyjk κατά Ελλάδα* της 19-2-1992).

Πιο ειδικά, το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ διατυπώνει τη ρητή και απόλυτη⁷ απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και των ανάλογων ποινών. Δηλαδή, η απαγόρευση αυτή δεν υπόκειται σε περιορισμούς ή παρεκκλίσεις (: *Assenov κατά Βουλγαρίας* της 28-10-1998 § 93), ακόμη και αν συντρέχουν εξαιρετικές συνθήκες, όπως η περίπτωση πολέμου ή «κινδύνου απειλούντος τη ζωή του έθνους» κατά το άρθρο 15 της Σύμβασης⁸, του οποίου η εφαρμογή αποκλείεται (: *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 62 και *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996, Ευρείας Σύμβασης, § 79), ή ο αγώνας κατά της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος (: *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύμβασης, § 95). Στις τρεις αυτές έννοιες έχει απονεμηθεί ισοδύναμη ισχύς⁹. Το δικαίωμα που κατοχυρώνεται είναι ατομικής φύσεως¹⁰ και αναγνωρίζεται ως θεμελιώδης αξία μίας δημοκρατικής κοινωνίας¹¹. Η απαγόρευση που θεσπίζεται απευθύνεται στα όργανα του κράτους¹².

Έτσι, στο πλέγμα των ειδικών κυρωτικών κανόνων, τους οποίους έχει διαμορφώσει η Ελλάδα στα άρθρα 137Α-137Δ του ΠΚ, το άρθρο 137 Α ΠΚ περί βασανιστηρίων και άλλων προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας προβλέπει ότι υποκείμενα του εγκλήματος μπορεί να είναι «υπάλληλος

τους καταδικάζει ή τους υποβάλλει σε κράτηση». Αναλυτικά σε: Στέργιο Αλεξιάδη (2006), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 438-478.

6. Βλ. σχετικά και Μ. Κ. J. Lång (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté: mécanismes de contrôle et garanties juridiques*, 7e Colloque international sur la Convention européenne des Droits de l'Homme, Copenhague-Oslo-Lund: Conseil de l'Europe-Éditions N. P. Engel, σελ. 16-60 (34).

7. Michael Addo-Nicholas Grief (1995), *Is there a policy behind the Decisions and Judgments relating to article 3 of the European Convention on Human Rights?*, Eur. LR 20, σελ. 178-193 (188).

8. Elspeth Berry (2006), *The Extra Territorial Reach of the ECHR*, EPL 12 (4): 629-655 (631).

9. Η περίπτωση τετελεσμένου βασανιστηρίου προϋποθέτει ότι πληρούνται μια κλιμακωτή σειρά από κριτήρια. Θα πρέπει η υπό εξέταση συμπεριφορά να χαρακτηρίζεται πρώτα ως εξευτελιστική μεταχείριση και έπειτα ως απάνθρωπη, John Vorhaus (2002), *On Degradation. Part One: Article 3 of the European Convention on Human Rights*, CLWR 31 (4): 374-399 (376-377).

10. Μόνο φυσικά πρόσωπα μπορούν να θεωρηθούν θύματα των παραβιάσεων που υπάγονται στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ, Henri Fourteau (1996), *L'application de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme dans le droit interne des états membres. L'impact des garanties européennes contre la torture et les traitements inhumains et dégradants*, Paris: L.G.D.J., σελ. 56.

11. Emmanuel Decaux/ Pierre-Henri Imbert (1995), *La convention européenne des droits de l'homme*, Paris: Economica, σελ. 155.

12. Δηλαδή σε κρατικούς λειτουργούς ή συνδεδεμένα με τον κρατικό μηχανισμό πρόσωπα ή πρόσωπα ενεργούντα με την υποκίνηση, τη συναίνεση ή την ανοχή δημοσίου λειτουργού, και για ορισμένους σκοπούς, όπως π.χ. για άντληση πληροφοριών, απόσπαση δηλώσεων ή ομολογίας, τιμωρία ή εκφοβισμό είτε του θύματος είτε τρίτων προσώπων, Κωνσταντίνος Σιμιτσής (1996), *Η απαγόρευση των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας στο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 216-217. Βλ. και Stephanie Palmer (2006), *A wrong turning: Article 3 ECHR and proportionality*, CamLJ 65 (2): 438-452 (440).

ή στρατιωτικός, στα καθήκοντα του οποίου ανάγεται η δίωξη ή η ανάκριση ή η εξέταση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών παραπτώματων ή η εκτέλεση ποινών ή η φύλαξη ή η επιμέλεια κρατούμενων [...]»¹³.

2. Ιστορική αναφορά: Η πρώτη καταδίκη της Ελλάδας

Η πρώτη απόφαση-σταθμός που εκδόθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης ατόμων, τα οποία εκτίουν στερητική της ελευθερίας τους ποινή, υπήρξε η απόφαση της ΕΕΔΑ της 5ης-11-1969 σε βάρος της Ελλάδας. Πρόκειται για τη λεγόμενη «*Ελληνική Υπόθεση*» (: *The Greek Case*), η οποία εισήχθη στην ΕΕΔΑ μετά από προσφυγή τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών –Δανίας, Νορβηγίας και Σουηδίας με την από 20-9-1967 προσφυγή τους και Ολλανδίας με την από 27-9-1967 προσφυγής της– κατά της Ελλάδας, κατ’ εφαρμογή του άρθρου 24 της ΕΣΔΑ, με αφορμή την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών στη χώρα μας¹⁴. Η ΕΕΔΑ, εν προκειμένω, προσέγγισε ερμηνευτικά, μεταξύ άλλων, το άρθρο 3, προσδιορίζοντας έτσι, για πρώτη φορά, το ουσιαστικό περιεχόμενο των όρων «απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση» και «βασανιστήριο»¹⁵. Μάλιστα, στη συγκεκριμένη υπόθεση, αξιοσημείωτο καταγράφεται το γεγονός ότι, τόσο στην Ασφάλεια της οδού Μπουμπουλίνας όσο και στις φυλακές Αβέρωφ, πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της Χούντας, εγκλείονταν εκτός από τους πολιτικούς και ποινικοί κρατούμενοι, μια διάκριση που επεσήμανε η ΕΕΔΑ, αναγνωρίζοντας μόνον υπέρ των πρώτων την παραβίαση του άρ-

13. Βλ. αναλυτικά Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (2010), Η έννοια των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας στον Ποινικό Κώδικα, σε: Τιμητικό Τόμο Κ. Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1205-1227 (ιδίως 1205, υποσημ. 2)= ΠοινΧρ ΝΘ’ (2009): 3-11 (3).

14. Η ΕΕΔΑ έκρινε αρχικά ως παραδεκτή την προσφυγή των τεσσάρων ευρωπαϊκών κρατών κατά της Ελλάδας με την από 24-1-1968 απόφασή της. Η δικτατορική κυβέρνηση αντίτειπε ότι η ΕΕΔΑ δεν νομιμοποιείτο να ελέγχει τις ενέργειες μιας επαναστατικής κυβέρνησης. Διότι αφενός η κυβέρνηση των συνταγματαρχών δεν απείχε των υποχρεώσεων της που αναλήφθηκαν από τους προκατόχους της με την κύρωση της ΕΣΔΑ διά του ν.δ.2329/1953. Και αφετέρου ο έλεγχος μίας επαναστατικής κυβέρνησης συνεπάγεται απαγορευμένο έλεγχο της πολιτικής της ταυτότητας. Επίσης, έκανε χρήση του άρθρου 15 της Σύμβασης, ισχυριζόμενη ότι η δράση των κομμουνιστών συνιστούσε δημόσιο κίνδυνο που απειλούσε τη ζωή του έθνους, λόγος για τον οποίο έλαβε μέτρα περιστολής των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων που ταυτόχρονα προστατεύονται και το κείμενο της Σύμβασης. Βλ. αναλυτικότερα Georgia Bechlivanou (1992), Greece, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 151-170 (155). Με το διατακτικό της από 5-11-1969 απόφασης της ΕΕΔΑ συντάσσεται και η Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης με την απόφασή της ResDH (70) 1 της 15-4-1970, ενώ, μετά την παλινόρθωση της δημοκρατίας, κρίνει στις 26-11-1974 ότι δεν τίθεται πλέον ζήτημα εξέτασης του αν η Ελλάδα συμμορφώνεται με την ΕΣΔΑ. Την ανάγκη επαναφοράς του δημοκρατικού καθεστώτος στην Ελλάδα αλλιά και τις νομικές και οικονομικές συνέπειες της απόσυρσης της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας είχε αναπτύξει εκτενώς η Επιτροπή των Υπουργών με τις αποφάσεις της ResDH (69)18 της 6-5-1969, ResDH (70)121 της 25-9-1970 και ResDH (70)34 της 27-11-1970. Για τις αποφάσεις της Επιτροπής των Υπουργών βλ. www.coe.int/t/cm/home_en.asp.

15. Οι ορισμοί αυτοί επαληθεύθηκαν και ισχυροποιήθηκαν από τη ΕΕΔΑ στην αναφορά της για την απόφαση *Ireland κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-1-1976 στην σελίδα 377, Addo and Grief (1995): 184.

θρου 3 της ΕΣΔΑ. Οι μέθοδοι βασανισμού που χρησιμοποιήθηκαν από τους βασανιστές της ΕΑΤ-ΕΣΑ ήταν σωματικής και ψυχολογικής φύσεως και μάλιστα γενικευμένου χαρακτήρα. Τέτοιες μέθοδοι ήταν οι ακόλουθες: φάλαγκα, σεξουαλική κακοποίηση (: χτυπήματα ή εισδοχή αντικειμένων στις σωματικές κοιλότητες των γεννητικών οργάνων), πρόκληση ασφυξίας, χτυπήματα με αμμόσακους ή καλωδία με ρόζους, παλεστινιακή κρεμάλα, χοροπηδτά πάνω στο στομάχι, τράβηγμα των μαλλιών, τοποθέτηση πιπεριού πάνω σε ευαίσθητα σημεία του σώματος, αφαίρεση νυχιών, εγκαύματα με τσιγάρα και ηλεκτροσόκ¹⁶.

Πιο ειδικά, η ΕΕΔΑ νομολόγησε ότι: α) «απάνθρωπη» (: inhuman treatment) είναι η μεταχείριση που σκόπιμα επιφέρει σοβαρή οδύνη (: severe suffering), ψυχική ή σωματική, όχι ακραία σε ένταση ή οξύτητα, η οποία κρίνεται in concreto ως αδικαιολόγητη, χωρίς να απαιτείται να έχει πράγματι τελεστεί· β) «εξευτελιστική» (: degrading treatment) είναι η μεταχείριση που ταπεινώνει ένα άτομο κατάφωρα (: grossly humiliated him), απέναντι στα άλλα και απέναντι στον εαυτό του, ή το υποχρεώνει να ενεργεί παρά τη θέλησή του ή τη συνειδήσή του· και γ) «βασανιστήριο» (: torture) είναι η απάνθρωπη μεταχείριση που γίνεται με καθορισμένο τρόπο και συγκεκριμένο σκοπό, όπως η απόσπαση πληροφοριών ή ομολογίας ή η επιβολή ποινής, και γενικότερα αποτελεί μία επιβαρυντική (: aggravated) μορφή απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμώρησης ενός ατόμου¹⁷.

3. Ελλείψεις και δυσλειτουργία των κτηριακών υποδομών

1. Διοικητική κράτηση

Με την απόφαση της ΕΕΔΑ *Van Kuijk κατά Ελλάδα* της 19-2-1992 η χώρα μας καταδικάστηκε για πρώτη φορά σε καταβολή, με τη διαδικασία του φιλικού διακανονισμού, χρηματικής αποζημίωσης, ύψους μάλιστα 25 εκατομμυρίων δραχμών, τόσο για την αυθαίρετη κράτηση όσο και για τις συνθήκες, υπό τις οποίες κρατήθηκε η προσφεύγουσα (άρθρα 5 παρ.1 έως 4 και 3 ΕΣΔΑ αντίστοιχα). Πιο ειδικά, η Ολλανδή υπήκοος Petronella Van Kuijk, επειδή αρνήθηκε να πληρώσει πρόστιμο για τον μη εκτελωνισμό του πεπαλαιωμένου αυτοκινήτου της με ολλανδικές πινακίδες, μιας ηλεκτρικής σκούπας, ενός στερεοφωνικού συγκροτήματος και του ποδηλάτου της, συνελήφθη στα Ελληνο-γιογκοσλαβικά σύνορα και κρατήθηκε επί οκτάμηνο περίπου, υπό ανεπίτρεπτες συνθήκες, στις φυλακές Γεντί Κουλέ (Επταπυργίου)

16. Οι αναφορές αυτές καταγράφονται στην Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το έτος 1977, Malcolm Evans and Rod Morgan (1998), *Preventing Torture*, Oxford: Clarendon Press, σελ.79-81. Δυστυχώς, ακόμη και σήμερα, οι βασανισμοί κρατουμένων, για λόγους πολιτικής εξόντωσης, με ανάλογες μεθόδους δεν λείπουν, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο των φυλακών του Abu Chraib στη Βαγδάτη. Περισσότερα σε: Κωνσταντίνο Χορτάτο (2005), *Αι κακοποιήσεις των Ιρακινών Κρατουμένων εις τας Φυλακάς του Abu Chraib εις την Βαγδάτην υπό των Αμερικανών Στρατιωτικών Δυνάμεων και αι Παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*, ΕλλΔνη 46, σελ. 320-325.

17. Δηλαδή «βασανιστήριο» συνιστούν, υπό προϋποθέσεις, και οι πράξεις φυσικής και ψυχολογικής βίας (: *Aydin κατά Τουρκίας* της 25-9-1997 §§ 83-84, με αφορμή την περίπτωση βιασμού κρατούμενης από αξιωματούχο της χωροφυλακής). Περισσότερα βλ. σε: Μαρία Γαλανού (2007), *Νομολογιακές συναρτήσεις της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) με αφορμή την υπόθεση Σερφίης κατά Ελλάδας*, ΠΛογ 7 (5).1449-1459 (1450, ιδίως υποσημ. 10).

Θεσσαλονίκης¹⁸. Η κράτησή της διήρκεσε από τις 7-10-1988 έως τις 17-5-1989, οπότε αποφυλακίσθηκε, αφού το πρόστιμό της πλήρωσε η Ορθόδοξη Εκκλησία των Κάτω Χωρών.

Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της, που έγιναν δεκτοί από το Δικαστήριο, κρατήθηκε σε μια «μεσαιωνική» φυλακή, σε ένα υπερπλήρες κελί διαστάσεων 15 x 6 μέτρα, μαζί με δέκα –έως δεκαοκτώ ανά περίοδο– συγκατοούμενες της, οι οποίες εξέτιαν μακροχρόνιες ποινές στερητικές της ελευθερίας¹⁹. Τρεις ή τέσσερις είχαν μαζί τους τα μικρά ηλικίας παιδιά τους, κάποιες ήταν εκδιδόμενες, άλλες επικίνδυνες ως ουσιοεξαρτημένες ή ψυχικά ασθενείς. Οι κλοπές μεταξύ τους ήταν πολύ συχνές, ενώ τα χρειώδη της καθημερινής υγιεινής, όπως χαρτί τουαλέτας ή σαπούνι, τα αλληλοδανείζονταν ή τα αγόραζαν από το κατάστημα της φυλακής, απ' όπου μπορούσαν να ψωνίζουν μία φορά τη βδομάδα, αν το προλάβαιναν ανοικτό. Στη φυλακή υπήρχε ψυχίατρος, αλλά οι ουσιοεξαρτημένες δεν λάμβαναν ιατρική φροντίδα. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι ήταν αδιάφοροι και σπάνια επενέβαιναν στους διαπληκτισμούς μεταξύ των κρατούμενων για να επανασφέρουν την τάξη. Στην προσφεύγουσα δεν επετράπη να εργασθεί, διότι δεν εξέτιε ποινή φυλάκισης. Των κελιών τους εξέρχονταν 08:00-12:00 και 15:00-19:00 για να περπατήσουν σε έναν διάδρομο μήκους 15 μέτρων και πλάτους 2 μέτρων, περιφραγμένο από ψηλό τοίχο 4 μέτρων. Το επισκεπτήριο, που πραγματοποιούνταν τέσσερις φορές την εβδομάδα για 15 έως 20 λεπτά, ήταν ομαδικής φύσεως και λάμβανε χώρα πίσω από χοντρούς τοίχους και μεταλλικά κυκλιδώματα, χωρίς δυνατότητα προσωπικής επαφής. Δυνατότητα πραγματοποίησης τηλεφωνικής συνδιάλεξης υφίστατο μία φορά το μήνα για δέκα λεπτά, ενώ κλήσεις δεν μπορούσαν να δεχθούν οι κρατούμενοι, με εξαίρεση την περίοδο που η προσφεύγουσα ήταν άρρωστη, οπότε δέχθηκε δύο τηλεφωνήματα από τους γονείς της. Τέλος, σημαντικές καθυστερήσεις σημειώνονταν στην λήψη της αλληλογραφίας. Οι Φυλακές Επταπυργίου έκλεισαν το 1989, λίγους μήνες μετά την αποφυλάκιση της προσφεύγουσας, και παραχωρήθηκαν στο Υπουργείο Πολιτισμού.

2. Σωφρονιστικός εγκλημασιολογικός

(α). Η Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού

Μία από τις σημαντικότερες σε βάρος της χώρας μας αποφάσεις του ΕΔΔΑ, η *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001²⁰, κατέδειξε την ένδεια των υποδομών στο μεγαλύτερο κατάστημα κράτησης της χώρας, την Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού. Η προσφυγή του Βρετανού

18. Βλ. την αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Υπερ 1993, σελ. 1400-1410.

19. Η φυλακή του Επταπυργίου ήταν οργανωμένη κατά το κοινοβιακό σύστημα και διάθετε μόνο κοινούς κοιτώνες (αλλά ελάχιστες δυνατότητες απασχόλησης των κρατούμενων ή συνθήκες βελτιωτικής επενέργειας στην προσωπικότητά τους). Τούτο δεν αποτελούσε επιλογή της σωφρονιστικής πολιτικής του Έλληνα νομοθέτη αλλά τυχαία κατάσταση, βλ. Στέργιο Αλεξιάδη (2001), *Σωφρονιστική, τέταρτη έκδοση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 28-29.

20. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε: Αντώνη Μαγγανά-Λίλια Καρτζά (2005), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 55-60· Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσοφλιανιώτη (2002), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001*, ΕΕΕυρΔ 3 (2002): 785-799 (796-799)· και επιμέλεια-απόδοση από Ιωάννη Σαρμά (2001), *Η ποινική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ΠΛογ 3/2001, σελ. 1171-1176 (1171-1173). Επίσης, βλ. παρουσίαση της απόφασης και παρατηρήσεις επ' αυτής από Δ. Ζημιανίτη σε ΠοινΔικ 2001, 4 (7): 734-742. Ενόψει της εκδόσεως της απόφασης αυτής ο Συνήγορος του Πολίτη εξέδωσε σχετικό δελτίο τύπου το Νοέμβριο του 2001, βλ. σχετικά σε διαδικτυακό τόπο: www.synigoros.gr/reports/1/eisagogiko_simeioma.doc.

υπκόου Donald Peers ενεργοποίησε τους μηχανισμούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Ανάνθρωπης και Εξευτελιστικής Μεταχείρισης (CPT), κλιμάκιο εμπειρογνομώνων της οποίας πραγματοποίησε αυτοψία, μεταξύ άλλων εγκαταστάσεων κράτησης, και στον Κορδαλιλό.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Ανάνθρωπης και Εξευτελιστικής Μεταχείρισης (CPT) δραστηριοποιείται παράλληλα με την δράση των Επιτροπών των Ηνωμένων Εθνών, των οργάνων της ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ και ΕΕΔΑ) κ.λπ.²¹. Ο στόχος της Επιτροπής, που είναι η πρόληψη των βασανιστηρίων ή της ανάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης των κρατουμένων, οφείλει να πραγματοποιηθεί μέσω μιας μη δικαστικής διαδικασίας²² που συνίσταται σε επισκέψεις της Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων ή μεμονωμένων μελών της ως αποστολή στα συμβαλλόμενα κράτη, σε διάφορα μέρη όπου κρατούνται πρόσωπα που τους έχει αφαιρεθεί η ελευθερία²³. Η Σύμβαση δεν αποσκοπεί να κηρύξει ένοχο ένα κράτος. Επίσης, οι επισκέψεις της Επιτροπής των μεμονωμένων μελών της δεν κατανοούνται ως εξωτερικοί «έλεγχοι» απέναντι στο κάθε κράτος. Πολύ περισσότερο θα πρέπει να επιτευχθεί στην πορεία μιας αμοιβαίας συνεργασίας η βελτίωση των ενδεχομένων κακώς εχόντων, δηλαδή η αποφυγή συγκρούσεων σε πρακτικό επίπεδο (: conflict avoidance) και όχι η επίλυσή τους (: conflict solution) ή η έκδοση δικαστικών αποφάσεων²⁴. Ταυτόχρονα, με αυτόν τον τρόπο θα προλαμβάνεται και η κατάχρηση δημόσιας υπηρεσίας. Κύριο μέλημα της Επιτροπής είναι η διερεύνηση, τεκμηρίωση και αξιολόγηση των πραγματικών γεγονότων (: fact finding mission) υπό το φως της ΕΣΔΑ, ιδίως των διατάξεων του άρθρου 3. Επιπλέον, προσδίδεται στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες μια καθοδηγητική λειτουργία, επειδή η προσβολή τους μπορεί να αποτελέσει ένδειξη διακινδύνευσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁵. Ωστόσο, δύσκολα αμφισβητείται η σημασία, την οποία προσδίδει το ΕΔΔΑ στα πορίσματα της Επιτροπής κατά την ερμηνεία του άρθρου 3 ΕΣΔΑ in concreto²⁶.

Στην παράγραφο 61 της απόφασης, ωστόσο, ενσωματώθηκαν τα πορίσματα της CPT μετά την επίσκεψή της κατά το διάστημα 14-26 Μαρτίου 1993 [CPT/ Inf (94) 20], μεταξύ άλλων

21. Antonio Cassese (1990), *Le contrôle international concernant les personnes privées de leur liberté*, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l'homme, Copenhagen-Oslo-Lund 1990, *Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination*, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 61-72 (63).

22. Mark Kelly (1996), *Preventing Ill-treatment: the Work of the European Committee for the Prevention of Torture*, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 287-303 (287-288).

23. Thordis Koeppel (1999), *Kontrolle des Strafvollzuges – Individueller Rechtsschutz und generelle Aufsicht. Ein Rechtsvergleich*, Möchengladbach: Forum Verlag Godesberg, σελ. 206-207.

24. Sandra Lehalle et Pierre Landreville (2006), *Le Comité européen de prévention de la torture: Mécanisme de contrôle des établissements de détention*, CJCCJ April 2006, σελ.223-250 (231).

25. Günther Kaiser (2007), *Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων και η πρόληψη της εγκληματικής κατάχρησης εξουσίας*, Πλογ 7 (3): 804-817 (806-807) = Υπερ. 1999, σελ. 1043 επ.

26. Για παράδειγμα λαμβάνει σοβαρά υπόψη του τις εκθέσεις της Επιτροπής κατά ρητή παραπομπή στο διατακτικό του το ΕΔΔΑ στις αποφάσεις *Lorsé και Ροιποί κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 §§ 43-46, *Aerts κατά Βελγίου* της 30-7-1998 §§ 28-30, *Nevmerzhitsky κατά Ουκρανίας* της 5-4-2005 §§ 65-67 κ.λπ., αλλά και στις ελληνικές αποφάσεις που παρατίθενται παρακάτω *Dougoz κατά Ελλάδας* της 6-3-2001 §§ 40-41 και *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001 § 61. Συντίθεται, δηλαδή, διά των πορισμάτων ένα θεσμικό προηγούμενο (: acquis), Jim Murdoch (2006), *The Impact of the Council of Europe's "Torture Committee" and the Evolution of Standard-setting in Relation to Places of Detention*, E.H.R.L.R. Issue 2, σελ. 158-179 (163, 166-167).

χώρων κράτησης, και στον Κορυδαλλό, όπως δημοσιεύθηκαν στις 29 Νοεμβρίου 1994²⁷, τα οποία επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα. Ο προσφεύγων θίγει ζητήματα περί την κράτησή του που άπτονται της διατροφής, της προσωπικής υγιεινής, της ιδιωτικότητας του αιτήρα και της επικοινωνίας του με το σωφρονιστικό προσωπικό, την κοινωνική λειτουργό του καταστήματος και τον έξω κόσμο διά αλληλογραφίας.

(α1). Το πλαίσιο διαβίωσης

Σύμφωνα με τις σκέψεις 8-34 της απόφασης, ο προσφεύγων Donald Peers συνελήφθη στις 19-8-1994 στον αερολιμένα Αθηνών για κατοχή ναρκωτικών. Μεταφέρθηκε στην Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής στην Λεωφόρο Αλεξάνδρας, όπου κρατήθηκε μέχρι τις 24-8-1994, οπότε μεταφέρθηκε σε κωματώδη κατάσταση στο Ψυχιατρείο των Φυλακών Κορυδαλλού, απ' όπου έλαβε εξιτήριο ως χρήστης ναρκωτικών στις 30-8-1994. Έπειτα, μεταφέρθηκε στη μονάδα απομόνωσης της πτέρυγας Δέλτα, διότι ζήτησε να τοποθετηθεί σε ένα ήσυχο μέρος, και μετά τοποθετήθηκε στην πτέρυγα Άλφα. Προκειμένου να τύχει καλύτερων συνθηκών κράτησης, το Σεπτέμβριο του 1996 ο Peers μεταφέρθηκε στην αγροτική φυλακή της Τίρυνθας και, κατόπιν νεότερου αιτήματός του, στην αγροτική φυλακή Αγιάς Χανίων. Μετά την μείωση από το εφετείο της ποινής του για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών διατάχθηκε η απέλασή του από τη χώρα. Πριν απελαθεί εμφανίστηκε σε ακρόαση ενώπιον της CPT, που έλαβε χώρα στις φυλακές Κορυδαλλού στις 22-6-1998.

27. Σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής (σελ. 42-43, §§ 105-109), η ανδρική φυλακή διαθέτει τέσσερα χωριστά κτήρια, καθένα από τα οποία διαιρείται σε 120 κελιά καταμημένα σε τρεις ορόφους. Ενώ προορίζεται για 480 άτομα, την ημέρα της αυτοψίας κρατούντο 1.410 άτομα, εκ των οποίων οι 800 προσωρινά κρατούμενοι. Συνεπώς, το σύνολο των κρατούμενων ισοδυναμούσε με το τριπλάσιο της επίσημης χωρητικότητας του κτηρίου. Το προσωπικό της φυλακής αριθμούσε 170 άτομα, από τα οποία 110 ήταν σωφρονιστικοί υπάλληλοι. Περιμετρικά η προστασία ανήκε στην ένοπλη αστυνομία. Στα 9,5 m² ενός κελιού ο ζωτικός χώρος ήταν πολύ φτωχός, ο εξαερισμός, η καθαριότητα και η υγιεινή ανεπαρκείς. Οι τουαλέτες και τα πλυσταριά χρειάζονταν επιδιόρθωση. Χώρος για έπιπλα δεν υπήρχε και οι κρατούμενοι ήταν καθηλωμένοι στα κρεβάτιά τους. Μεταξύ 8:30 και 11:30 και 14:30 μέχρι της δύσεως του ηλίου οι κρατούμενοι μπορούσαν να συγχρωτίζονται και να κάνουν βόλτα στους διαδρόμους και την αυλή της πτέρυγάς τους. Ωστόσο, η επίβλεψη των κρατούμενων από 3-4 σωφρονιστικούς υπαλλήλους μόνον για 350 άτομα δεν παρείχε εγγυήσεις ασφάλειας. Δραστηριότητες υπό οποιαδήποτε έννοια του όρου ήταν σπάνιες. Υπήρχαν μόνον 236 θέσεις εργασίας (δηλαδή μία για κάθε έξι κρατούμενους), πρακτικά όλες σε γενικές υπηρεσίες (: κουζίνα, πλυντήρια, καθαριότητα, συντήρηση, αποθήκες και εφοδιασμός, κ.λπ.), ώστε να καθίσταται αδύνατος ο ευεργετικός υπολογισμός των ημερών εργασίας. Εργαστήρια δεν λειτουργούσαν. Ένα κέντρο επαγγελματικής εκπαίδευσης τυπογραφικής και βιβλιοδεσίας επρόκειτο να ανοίξει το 1993. Καμία εκπαιδευτική τάξη δεν ήταν διαθέσιμη και η βιβλιοθήκη ήταν μικρή και όχι άρτια εξοπλισμένη. Δεν υπήρχε γυμνάσιο ή οργανωμένες αθλητικές δραστηριότητες, παρά το γεγονός ότι οι χώροι προαυλισμού ήταν επαρκώς μεγάλοι για συγκεκριμένα αθλήματα (π.χ. βόλεϋ). Μόνο κάποιοι κρατούμενοι έκαναν βάρη την ημέρα της αυτοψίας στο υπόγειο της πτέρυγάς τους. Έτσι, η μέγιστη πλειονότητα των κρατούμενων περνούσαν την ημέρα τους κάνοντας βόλτα στην πτέρυγά τους ή στην αυλή μιλώντας με συγκαταλεγμένους τους ή παρακολουθώντας τηλεόραση στα κελιά τους. Μια τέτοια μονότονη και άσκοπη ύπαρξη είναι σχεδόν ασύμβατη με τον σκοπό της κοινωνικής επανένταξης που τίθεται ως ένας από τους βασικούς σκοπούς της μεταχείρισης των κρατούμενων από τον ελληνικό ΣωφρΚ. Πιο αναλυτικά σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/1994-20-inf-eng.pdf>.

Ο Peers περιέγραψε την παραμονή του στον Κορυδαλλό χωρίζοντάς την σε τρεις περιόδους: στην Ψυχιατρική Κλινική του Κορυδαλλού, στην απομόνωση της πτέρυγας Δέλτα και στην πτέρυγα Άλφα. Με τους ισχυρισμούς του συντάχθηκαν ο συγκρατούμενός του κατά τη δεύτερη και τρίτη περίοδο της κράτησής του και η κοινωνική λειτουργός της φυλακής. Πιο συγκεκριμένα, στο ψυχιατρείο των φυλακών Κορυδαλλού παρέμεινε επτά ημέρες. Τις τρεις πρώτες κοιμόταν διαρκώς λόγω της κατασταλτικής φαρμακευτικής αγωγής που του χορήγησαν, ενώ τις υπόλοιπες τέσσερις μοιράστηκε ένα κελί με οκτώ «διαταραγμένα άτομα», όπου κοιμόταν σε στρώμα στο πάτωμα. Κατά την μεταφορά του στην κυρίως φυλακή τοποθετήθηκε στο κελί Νο 9 στην μονάδα απομόνωσης της πτέρυγας Δέλτα, χωρίς να ενημερωθεί προηγουμένως ότι επρόκειτο για κελί απομόνωσης, το οποίο η CPT χαρακτήρισε ως «μεσαιωνικό μπουντρούμι».

Σύμφωνα με τις παραγράφους 20-23 της απόφασης, το κελί, διαστάσεων 2,27 x 3 μέτρα, διέθετε δύο πόρτες και δύο κρεβάτια, που ανάμεσά τους με δυσκολία μπορούσε να περάσει. Υπήρχε μόνο ένα παράθυρο στο ταβάνι που δεν άνοιγε και ήταν τόσο βρώμικο ώστε δεν φωτιζόταν. Υπήρχε μόνο μία λάμπα για να διαβάσει. Η τουαλέτα ήταν τούρκικη, χωρίς χώρισμα ή κουρτίνα, με συνέπεια να κάνει χρήση της παρουσία του συγκρατούμενου του. Το καζανάκι δεν δούλευε πάντα. Υπήρχε μόνο ένα ντους για τη μονάδα που αποτελείτο από εννέα κελιά προς τρεις κρατούμενους το καθένα. Δεν υπήρχε νιπτήρας στο κελί παρά μόνο μία βρύση. Όταν τοποθετήθηκε ο αιτών στην απομόνωση ήταν Αύγουστος και έκανε πολλή ζέστη. Προμηθευόταν νερό είτε από τις βρύσες των ντους είτε από το καζανάκι της τουαλέτας. Κατά τη διάρκεια της ημέρας η πόρτα του κελιού μπορούσε να είναι ανοικτή και είχε την δυνατότητα να κάνει περίπατο στις δύο μικρές αυλές. Η απομόνωση ήταν ουσιαστικά χωρίς επιτήρηση και «οτιδήποτε μπορούσε να συμβεί». Το βράδυ, όμως, η πόρτα έπρεπε να κλείσει. Καθώς δεν υπήρχε εξαερισμός παρά μόνο μία τρύπα στην πόρτα, η ζέστη ήταν αφόρητη, με αποτέλεσμα το αναπνευστικό πρόβλημα του προσφεύγοντα να επιβαρύνεται και να ξυπνά τη νύχτα βήχοντας από τη δύσπνοια²⁸.

Μετά από δύο εβδομάδες, η διοίκηση της φυλακής ζήτησε από τον Peers να μεταφερθεί στα κανονικά κελιά της πτέρυγας Δέλτα. Εκείνος αρνήθηκε, επειδή ήθελε να μείνει μακριά από τα ναρκωτικά²⁹. Στην πτέρυγα, όπου κρατούντο όσοι είχαν κριθεί ένοχοι για παράβαση

28. Όπως προβλέπει ο ΣωφρΚ στο άρθρο 20 παρ.2, «τα κτήρια και η διαμόρφωση των χώρων κράτησης ανταποκρίνονται στους όρους υγιεινής, εξασφαλίζουν τις κατάλληλες συνθήκες ομαλής διαβίωσης των κρατούμενων και πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις ασφαλείας και εύρυθμης λειτουργίας των καταστημάτων. Ιδιαίτερα, η κατασκευή και η διαρρύθμισή τους εξασφαλίζουν σε ικανοποιητικό βαθμό ηλιακό φως και ατμοσφαιρικό αέρα, με χρήση παραθύρων, θέρμανση, άνετη κυκλοφορία και χώρους κίνησης, σύμφωνα με τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου κράτησης». Ωστόσο, σύμφωνα με τη μεταβατική διάταξη του άρθρου 87 παρ.5, οι όροι και οι προϋποθέσεις των άρθρων 20 και 21 του ΣωφρΚ αφορούν τα καταστήματα κράτησης που θα ιδρυθούν μετά τη δημοσίευση του ΣωφρΚ (ν.2776/1999). Συνεπώς, η διατήρηση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης στις φυλακές σχετίζεται με την διαχείριση της πληθυσμιακής τους πυκνότητας.

29. Όπως κατάδειξε έρευνα που διεξήχθη σε 140 κρατούμενους σε φυλακή του Ηνωμένου Βασιλείου, το 52,9% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι η πίεση που δέχεται όποιος προσπαθεί να απεξαρτηθεί από τα ναρκωτικά να κάνει χρήση ναρκωτικών ουσιών εντός της φυλακής είναι μεγαλύτερη από την πίεση στην ελεύθερη κοινότητα, Rachel Swann and Pam James (1998), *The effect of the prison environment upon inmate drug taking behavior*, HJCI 37 (3): 252-265 (258).

της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, η εύρεση ναρκωτικών ήταν εύκολη³⁰. Τελικά, μετά από τέσσερις μήνες μεταφέρθηκε στην πτέρυγα Άλφα, όπου κρατήθηκε με τους εγκληματίες ληυκού περιλαίμιου για οκτώ μήνες υπό τις ακόλουθες συνθήκες:

Παρόλο που η πτέρυγα Άλφα θεωρείτο η καλύτερη της φυλακής, ήταν και εκεί βρώμικα και υπήρχαν πάρα πολλά άτομα. Το κάθε κελί, διαστάσεων 4,5 x 2,5 μέτρα, είχε τρία κρεβάτια. Οι πόρτες κλειδώνονταν μεταξύ 13:00 με 15:00 και 20:30 με 8:00. Υπήρχε πολύ έντονος θόρυβος από την λειτουργία των τηλεοράσεων και των ραδιοφώνων των συγκρατούμενων του, ενώ τα φώτα άναβαν και έσβηναν κεντρικά³¹. Το χειμώνα έκανε τόσο πολύ κρύο, ώστε χρειαζόταν να μένει ξαπλωμένος στο κρεβάτι του, καθώς η κεντρική θέρμανση λειτουργούσε μόνο δύο ώρες ημερησίως, ενώ το καλοκαίρι τα κελιά ήταν αφόρτα ζεστά.

Γενικά, όσον αφορά την παραμονή του στον Κορυδαλλό, ο Donald Peers θυμάται ότι το μόνο πράγμα που του έδωσαν ήταν κουβέρτες. Δεν υπήρχαν σεντόνια, μαξιλάρια, χαρτί τουαλέτας, σαπούνι και προσωπικά είδη (π.χ. οδοντόκρεμα και οδοντόβουρτσα). Για να τα αποκτήσει έπρεπε να πληρώσει δανειζόμενος από συγκρατούμενούς του ή να περιμένει να του τα δώσει η κοινωνική υπηρεσία των φυλακών, η οποία λάμβανε προμήθειες από φιλανθρωπικές οργανώσεις ή από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Επιπλέον, έπρεπε να πλένει ο ίδιος τα ρούχα του, τα οποία στέγνωνε στα κάγκελα του παραθύρου του κελιού του, ενώ υπήρχε έλλειψη νερού. Όσον αφορά το φαγητό, γύρω από αυτό έπαιζαν γάτες. Αν και ήταν χορτοφάγος υποχρεώθηκε να αλλιάξει τις συνθήειές του, αφού δεν υπήρχε σχετική δίαιτα στον Κορυδαλλό³². Ο Peers πίστευε ότι ζούσε σε ένα κενό. Δεν μπορούσε να επικοινωνήσει με το προσωπικό που δεν γνώριζε αγγλικά, παρά μόνο με την κοινωνική λειτουργό, την οποία έβλεπε τρεις φορές την εβδομάδα από δύο έως τρία λεπτά κατά μέσο όρο. Το μοναδικό πρόγραμμα εκμάθησης ελληνικών για αλλοδαπούς, που ήταν διαθέσιμο στη βιβλιοθήκη της φυλακής, καταστράφηκε κατά τη διάρκεια μίας συμπλοκής. Στην αρχή είχε το δικαίωμα να τηλεφωνεί μία φορά την εβδομάδα κατά τη διάρκεια του απογεύματος, πράγμα που η κοινωνική λειτουργός κατάφερε να αλλιάξει για το πρωί. Τα γράμματα που λάμβανε από την ΕΕΔΑ ανοίγονταν από το σωφρονιστικό ενώπιον του προσφεύγοντα. Επίσης, ο προσφεύγων παρακολουθείτο από ψυχίατρο και συμμετείχε στα εθελοντικά θεραπευτικά προγράμματα αυτογνωσίας για αλλοδαπούς κρατούμενους των οργανισμών «Ναρκομανείς Ανώνυμοι»

30. Η κατάσταση αυτή παραμένει η ίδια ακόμη και σήμερα. Τα ναρκωτικά φαίνεται να κυκλοφορούν ελεύθερα στην πτέρυγα Δέλτα των Δικαστικών Φυλακών Κορυδαλλού. Βλ. www.zougla.gr/page.ashx?pid=2&aid=122451&cid=4.

31. Επισημαίνεται ότι οι ανοιχτές τηλεοράσεις όλη τη νύχτα είναι μια άλλη πηγή ευνότων και αλυσιδωτών αντιδράσεων για όσους έχουν παρακολουθήσει τα μεταμεσονύχτια βίαια ή άσεμνα προγράμματα. Μια παρενέργεια αυτής της ολονύχτιας τηλεθέασης είναι η αδυναμία να ακολουθηθεί ένα ημερήσιο πρόγραμμα με υποχρεωτική έγερση, πρωινή καθαριότητα και γυμναστική, πρωινό ρόφημα κ.ο.κ., Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (2003), Καταστάματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002, σε: Τιμητικό Τόμο για την Αθήνα Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του Ανθρώπου και Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1243-1271 (1253).

32. Μάλιστα σύμφωνα με την παράγραφο 4 του άρθρου 32 του ΣωφρΚ προβλέπεται ότι λαμβάνεται πρόνοια, κατά το δυνατόν, για ειδικά διαιτολόγια που επιβάλλουν ορισμένες θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις.

και «18 Άνω» με σκοπό την απεξάρτησή του. Επίσης, παρακολουθείτο από ψυχολόγο των «Ναρκομανών Ανώνυμων» και από την κοινωνικό λειτουργό των φυλακών.

(α2). Η αξιολόγηση του ΕΔΔΑ

Το Δικαστήριο επανέλαβε, στην σκέψη 67, την πάγια νομολογία του: Ότι δηλαδή για να εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 3, μία κακομεταχείριση θα πρέπει να είναι ενός ελαχίστου βαθμού σοβαρότητας (: of a minimum level of severity). Η εκτίμηση αυτής της στοιχειώδους προϋπόθεσης είναι κατ' ουσίαν σχετική³³. Εξαρτάται, πιο ειδικά, από το σύνολο των δεδομένων μιας υπόθεσης: Από τη φύση και το περιεχόμενο της μεταχείρισης, από τον τρόπο κατά τον οποίο έλαβε χώρα, από τη διάρκειά της, από τις σωματικές ή πνευματικές επιπτώσεις της, όπως και ενίοτε από το φύλο, την ηλικία και την κατάσταση της υγείας του θύματος (: the duration of the treatment, its physical and mental effects and, in some cases, the sex, age and state of health of the victim).

Εξειδικεύοντας, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι οι συνθήκες κράτησης του Donald Peers επέφεραν πλήγμα στην αξιοπρέπειά του, δημιουργώντας του συναισθήματα μειονεξίας και αγωνίας, ικανά να τον εξευτελίσουν αλλή και να κάμψουν την φυσική και την ηθική του αντίσταση. Συνεπώς, οι συνθήκες κράτησης του Peers υπήρξαν ταπεινωτικές, ώστε επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Απαντώντας, επίσης, στους ισχυρισμούς της κυβέρνησης ότι δεν υπήρχε θετική πρόθεση μείωσης και εξευτελισμού του προσφεύγοντα από πλευράς των σωφρονιστικών αρχών, το ΕΔΔΑ, στη σκέψη 74, διευκρινίζει ότι, αν και ο σκοπός αυτός εμπίπτει στον πυρήνα του άρθρου 3 (: *Abdulaziz, Cabales and Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-5-1985 § 91)³⁴, η απουσία τέτοιου στόχου δεν μπορεί να αποκλείσει πιθανή παραβίασή του (: *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-12-1999 § 71). Για τους λόγους αυτούς επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 5.000.000 δραχμών, ως αποζημίωση για την ηθική του βλάβη, με βάση το άρθρο 41 ΕΣΔΑ.

Τέλος, αναφορικά με το άνοιγμα των επιστολών της ΕΕΔΑ με παραλήπτη τον προσφεύγοντα από το σωφρονιστικό προσωπικό ενώπιον του τελευταίου, η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι, με βάση το άρθρο 51 παρ.2 και 3 του παλαιού ΣωφρΚ (ν.1851/1989) –νυν 53 παρ.4 του ισχύοντος ΣωφρΚ (ν.2776/1999)–, το περιεχόμενο των επιστολών καταρχήν δεν ελέγχεται κατά το άρθρο 19 Σ. Ωστόσο, κατ' εξαίρεση, δεν απαγορεύεται όταν επιβάλλεται για λόγους εθνικής ασφάλειας ή προς διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, όπως π.χ. για την αποτροπή διακίνησης ναρκωτικών εντός της φυλακής. Έτσι, ούτε οι επιστολές της Επιτροπής εξαιρούνται του ελέγχου, διότι ενδέχεται να πλαστογραφηθούν από τους κρατούμενους-αποδέκτες τους. Το ΕΔΔΑ, αξιολογώντας τον κίνδυνο της πλαστογραφίας ως αμελητέο, κρίνει ότι θα έπρεπε να είχε γίνει σεβαστή η εμπιστευτικότητα της αλληλογραφίας (: *Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1992 § 62). Η επέμβαση των σωφρονιστικών αρχών αντίκειται

33. Decaux-Imbert (1995): 159-160 και Agnès Cerf-Hollender (2006), L'article 3 CEDH et le droit repressif français, σε: Catherine-Amélie Chassin (éd.), La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme, Bruxelles: Bruylant, σελ. 47-67 (58-59).

34. Εκτενή ανάπτυξη για το θέμα αυτό βλ. σε: Elizabeth Wicks (2001), The right to refuse medical treatment under the European Convention on Human Rights, *Med.L.Rev.* 9 (1): 17-40 (21-22).

στο άρθρο 8 παρ.2 ΕΣΔΑ που κάνει λόγο για επέμβαση προβλεπόμενη από το νόμο και αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, για λόγους δημοσίου συμφέροντος (: *Silver και Ρλοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 84 και *Petra κατά Ρουμανίας* της 23-9-1998 § 36)³⁵.

(β). *Τα ειδικά κελιά των κρατούμενων της «17 Νοέμβρη»*

(β1). *Οι υλικές συνθήκες κράτησης*

Στην απόφαση *Sotiropoulou κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 (dec.) το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτη ενόψει του άρθρου 35 της Σύμβασης την προσφυγή της Αγγελικής Σωτηροπούλου, φερομένης ως μέλους της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη», η οποία κρατείτο στα ειδικά κελιά που είχαν κατασκευαστεί στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού για τα θεωρούμενα τότε ως μέλη της οργάνωσης.

Πιο ειδικά, με δύο αποφάσεις του εισαγγελέα επόπτη της φυλακής Κορυδαλλού της 19ης και 24ης-9-2002 και του συμβουλίου της ίδιας φυλακής, οι κρατούμενοι για τη συμμετοχή τους στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη» τέθηκαν υπό ειδικό καθεστώς κράτησης³⁶. Έτσι, τοποθετήθηκαν σε ειδικά κελιά εμβαδού 12 m², εξοπλισμένα με τραπέζι και καρέκλα, ενώ διέθεταν και τουαλέτα. Η επικοινωνία με τους άλλους κρατούμενους απαγορευόταν. Μπορούσαν να προαυλίζονται σε μια εσωτερική αυλή για μιάμιση ώρα δύο φορές την ημέρα και να δέχονται επισκέψεις από συζύγους και συγγενείς έως τετάρτου βαθμού δύο φορές την εβδομάδα επί μισή ώρα κάθε φορά. Είχαν τη δυνατότητα να προμηθεύονται εφημερίδες και περιοδικά της επιλογής τους και να ακούνε ραδιόφωνο. Η αλληλογραφία και η τηλεφωνική επικοινωνία περιοριζόταν στον κύκλο των προσώπων που είχαν δικαίωμα να τους επισκέπτονται. Η επικοινωνία με άγνωστα πρόσωπα προϋπέθετε άδεια της αρμόδιας αρχής.

Στις 11-12-2002, η προσφεύγουσα άρχισε απεργία πείνας ισχυριζόμενη ότι το ημιυπόγειο κελί της δεν διέθετε επαρκή φωτισμό και εξαερισμό, κατάλληλο διαχωριστικό στην τουαλέτα, ενώ δεν μπορούσε να δει τον ουρανό από το παράθυρο του κελιού της. Υποστήριξε

35. Μειοψηφούσα, στο σημείο αυτό, καταγράφηκε η άποψη της ad hoc δικαστού Κ. Δ. Σπινέλλη, η οποία έκρινε ότι ο κίνδυνος δεν είναι αμελητέος αν υποκρύπτεται σκοπός μεταφοράς ναρκωτικών μέσα στην φυλακή. Διότι οι ναρκομανείς κρατούμενοι, που δεν τυχάνουν θεραπειάς, δεν αποκλείεται να κάνουν οτιδήποτε για να βρουν ναρκωτικά. Άλλωστε, ο προσφεύγων ήταν ναρκομανής που, καιτόι είχε νοσηλευθεί σε κλινική απεξάρτησης στη Μεγάλη Βρετανία, συνελήφθη για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών και μεταφέρθηκε σε κωματώδη κατάσταση στην ψυχιατρική κλινική των φυλακών Κορυδαλλού. Ειδικότερα, δέχεται ότι στην απόφαση *Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1992, την οποία επικαλείται η πλειοψηφία του Δικαστηρίου, ο κίνδυνος της πηλαστογραφίας ήταν αμελητέος, καθώς ο Campbell δεν ήταν ουσιοεξαρτημένος σε μια υπερκορεσμένη φυλακή, αλλά μία βίαιη προσωπικότητα.

36. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι πενταμελής αντιπροσωπεία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου επισκέφθηκε τη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού στις 21/5 και στις 28/6 του 2004, προκειμένου να εξετάσει τις συνθήκες διαβίωσης των μελών της οργάνωσης 17N που κρατούνται σε ειδικά κελιά στο κατάστημα, μετά από καταγγελία επτά εξ αυτών για μεταχείριση που ενείχε στοιχεία διάκρισης, γεγονός που ήγειρε προβληματισμούς από άποψη σεβασμού των δικαιωμάτων τους. Ωστόσο, σύμφωνα με τα πορίσματα της αντιπροσωπείας, όπως δημοσιεύονται στην ετήσια έκθεση του έτους 2004 της Επιτροπής, οι συνθήκες κράτησης των μελών της είναι σαφώς πολύ καλύτερες από την κατάσταση που επικρατεί στην υπόλοιπη φυλακή (σελ. 135-158), http://www.nchr.gr/category.php?category_id=103.

ότι βρισκόταν περιορισμένη στο κελί της 21 ώρες ημερησίως, δεν μπορούσε να γυμναστεί ελλείψει αίθουσας γυμναστικής, ενώ ο χώρος της αυλής περιβαλλόταν από μεταλλικούς τοίχους με συρματοπλέγμα που κατά τους θερινούς μήνες θέρμαιναν υπερβολικά το χώρο. Επίσης, οι επισκέψεις του παιδιού της πραγματοποιούνταν με την παρεμβολή διαχωριστικού τζαμιού³⁷. Μετά τη λήξη της απεργίας πείνας στις 2-1-2003, λόγω της σωματικής της αδυναμίας και ενόψει των υποσχέσεων των σωφρονιστικών αρχών για βελτίωση των συνθηκών κράτησης, οι όροι κράτησης τροποποιήθηκαν επί τα βελτίω³⁸. Μετά το πέρας της ανάκρισης και την παραπομπή της προσφεύγουσας ο εισαγγελέας-επόπτης της φυλακής ήρε στις 7-2-2003 όλους τους ειδικούς περιορισμούς που της είχαν επιβληθεί με σκοπό την προσήκουσα διεξαγωγή της ανάκρισης³⁹.

Εν τέλει, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το μέγεθος και οι παροχές του κελιού της προσφεύγουσας δεν επιδέχονται κριτικής. Οι υλικές συνθήκες της κράτησης δεν είναι αντίθετες προς το άρθρο 3 της Σύμβασης και τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες.

(β2). Το καθεστώς απομόνωσης

Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι για την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων περί τις υλικές συνθήκες κράτησης της προσφεύγουσας αλλή και την θέση της υπό καθεστώς απομόνωσης, υπό το φως του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, χρησιμοποιεί το κριτήριο της απόδειξης «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας» (: *au delà de tout doute raisonnable*). Αναφορικά με το ειδικό καθεστώς κράτησης, το ΕΔΔΑ διαχωρίζει την πλήρη απομόνωση από τις αισθήσεις σε συνδυασμό με την πλήρη κοινωνική απομόνωση (: *l'isolement sensoriel compet combiné avec l'isolement social total*) από την μερική και σχετική απομόνωση (: *l'isolement partiel et relatif*). Σε κάθε περίπτωση, η διαχείριση του φαινομένου της τρομοκρατίας δεν εκπίπτει του πεδίου της απόλυτης προστασίας του άρθρου 3 της Σύμβασης, το οποίο αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 15 παρ.2 της ΕΣΔΑ, αδιάφορης ούσης της φύσεως του εγκλήματος, για το οποίο κατηγορείται η προσφεύγουσα (: *Indelicato κατά Ιταλίας* της 18-10-2001 § 30).

Πιο αναλυτικά, το καθεστώς των δύο πρώτων μορφών απομόνωσης είναι αντίθετο προς τις απαιτήσεις της Σύμβασης, διότι, καθώς δύναται να συνθλίψει την προσωπικότητα του

37. Το ΕΔΔΑ σε πλαιότερη απόφασή του, την *Georgiou κατά Ελλάδας* της 13-1-2000 (*dec.*), όπου ο προσφεύγων είχε ζητήσει έκτακτη άδεια για να παραστεί στην κηδεία των γονιών του, είχε δηλώσει ότι το δικαίωμα χορήγησης άδειας στον κρατούμενο, ως ειδικότερη πτυχή του δικαιώματος επικοινωνίας (: ενεργητική όψη του δικαιώματος) αλλή και προστασίας της οικογενειακής ζωής εν προκειμένω, δεν είναι απερίριστο. Έτσι, και η παθητική όψη του δικαιώματος, δηλαδή το να δέχεται ο κρατούμενος επισκέψεις ενός του σωφρονιστικού καταστήματος, κατά λογική συνεκδοχή, δεν είναι απερίριστο.

38. Η προσφεύγουσα μπορούσε να δέχεται από τον συγκρατούμενο για την ίδια υπόθεση σύζυγό της επισκέψεις δύο φορές τον μήνα για μισή ώρα κάθε φορά. Η διάρκεια του προαυλισμού της, επίσης, αυξήθηκε σε πέντε ώρες ημερησίως σε αυλή διαφορετική των κοινών κρατουμένων χωρίς πράσινο και όργανα γυμναστικής. Τέλος, μπορούσε να έχει την πόρτα του κελιού της ανοιχτή στο διάστημα 11:30-13:00 και 17:00-20:00 και να τοποθετήσει ένα ηλεκτρικό μάτι στο κελί της για να παρασκευάζει ελαφρά γεύματα.

39. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προσφεύγουσα αθώωθηκε από τα εθνικά δικαστήρια λόγω αμφιβολιών για την κατηγορία της σύστασης και συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση και κατά πλειοψηφία για τα εγκλήματα της απόκτησης και κατοχής εκρηκτικών υλών και της συνέργειας σε ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και απόπειρα έκρηξης.

ατόμου, συνιστά μορφή απάνθρωπης μεταχείρισης που δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από λόγους ασφαλείας ή άλλους (: *Van der Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 51). Αντίθετα, η μερική ή σχετική απομόνωση, δηλαδή η απαγόρευση επαφής με τους άλλους κρατούμενους για λόγους ασφάλειας, τάξης και προστασίας δεν συνιστά αυτή καθ' εαυτή μορφή απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (: *Messina κατά Ιταλίας* της 8-6-1999, dec.). Η αξιολόγηση της υπαγωγής ενός τέτοιου μέτρου στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της Σύμβασης θα πρέπει να συναρτάται με τις συνθήκες μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, την αυστηρότητα του μέτρου, τις συνέπειες για το άτομο, τη διάρκεια του ειδικού καθεστώτος και τον σκοπό που επιδιώκει (: *Van de Ven κατά Ολλανδίας* της 4-2-2003 § 51).

Συνεπώς, εν προκειμένω, δεδομένου ότι η μόνη ρητή απαγόρευση που επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα ήταν αυτή της συνναστροφής με άλλους κρατούμενους, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ήταν δικαιολογημένη, διότι: α) αποσκοπούσε στην ασφάλεια της προσφεύγουσας και την μη παρεμπόδιση της ανάκρισης που βρισκόταν σε εξέλιξη· β) δεν επιβάρυνε την ψυχική ή σωματική υγεία της προσφεύγουσας, της οποίας, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του φακέλου της, η σωματική αδυναμία οφειλόταν στην απεργία πείνας που πραγματοποιούσε με δική της θέληση, υπό την παρακολούθησή της από τον ιατρό του νοσοκομείου της φυλακής, όπου μεταφέρθηκε⁴⁰. και γ) η εφαρμογή του ειδικού καθεστώτος⁴¹ δεν στόχευε στην μείωση ή τον εξευτελισμό της προσφεύγουσας, διότι τροποποιήθηκε και προσαρμόστηκε στην προσωπικότητά της και τις απαιτήσεις της ανάκρισης. Άρα, το τμήμα αυτό της προσφυγής αξιολογείται απορριπτέο ως προδήλως αβάσιμο ενόψει του άρθρου 35 παρ.3 και 4 της ΕΣΔΑ.

(β3). Η επικοινωνία με το δικηγόρο

Οι αιτιάσεις της προσφεύγουσας ότι οι συνομιλίες της με το δικηγόρο της μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να παρακολουθούνται από τις σωφρονιστικές αρχές και ότι απαγορευόταν να ανταλλάσσει μαζί του σημειώσεις, αν δεν ελέγχονταν πριν από τον διευθυντή των φυλακών και τον εισαγγελέα επόπτη, κρίνεται ότι εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου 6 παρ.3 και όχι του 5 παρ.3 και 4, όπως επικαλείται η προσφεύγουσα⁴². Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τη θέση ότι οι περιπτώσεις του άρθρου 6 παρ.3 ΕΣΔΑ συνιστούν ειδικό κατάλογο εξειδικεύσεων της

40. Συνεπώς, οι σωφρονιστικές αρχές τήρησαν την υποχρέωσή τους περί προστασίας της σωματικής ακεραιότητας της προσφεύγουσας (: *a contrario McGlinchey και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2003 § 57).

41. Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει και αυστηρότερα καθεστώτα κράτησης, για τα οποία έκρινε ότι δεν ενέπιπταν στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, ακόμα και αν η διάρκεια του ειδικού καθεστώτος υπερέβαινε κατά πολύ εκείνη του εξεταζόμενου in concreto καθεστώτος κράτησης. Επρόκειτο για καθεστώτα σχετικής απομόνωσης που επιβλήθηκαν είτε σε άτομα που καταδικάστηκαν για τρομοκρατικές ενέργειες (: αποφάσεις *Eureias* Σύνθεσης *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας* της 4-7-2006 § 131 και *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005 § 190) είτε κατά την προφυλάκιση ενός ατόμου που πάσχει από ψυχικές διαταραχές (: *Rohde κατά Δανίας* της 21-7-2005 § 93).

42. Σύμφωνα με την σκέψη 69 της απόφασης *Eureias* Σύνθεσης *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005 το δικαίωμα των κρατούμενων αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικηγόρο ή δικαστήριο εξετάζεται αναπόφευκτα υπό τους όρους του άρθρου 6 της Σύμβασης (: *Campbell and Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-6-1984 §§ 97-99 και *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 21-2-1975 § 33).

γενικής αρχής της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου, καθώς τα διάφορα δικαιώματα που απαριθμεί, χωρίς να τα εξαντλεί, αντιπροσωπεύουν τις πλευρές, μεταξύ άλλων, της έννοιας της δίκαιης δίκης στην ποινική διαδικασία (: *Meftah και λοιποί κατά Γαλλίας* της 26-7-2002, Ευρείας Σύνθεσης, § 40)⁴³. Έτσι, επειδή αφενός το ΕΔΔΑ έχει υποχρέωση να ερευνήσει αν η επίδικη διαδικασία, κρινόμενη στο σύνολό της, έχει το δίκαιο χαρακτήρα που επιβάλλει η παράγραφος 1 του άρθρου 6 (: *Van Mechelen και λοιποί κατά Ολλανδίας* της 23-4-1997 § 50 και *Morel κατά Γαλλίας No.2* της 12-2-2004 § 63) και αφετέρου η δίκη που ανοίχθηκε σε βάρος της προσφεύγουσας ενώπιον του Εφετείου Αθηνών δεν έχει ολοκληρωθεί, η αίτηση απορρίπτεται ως πρόωρη δυνάμει του άρθρου 35 παρ.1 και 4 ΕΣΔΑ⁴⁴.

(β4). Δηλώσεις σε δημοσιογράφο

Οι σωφρονιστικές αρχές επέβαλαν πενήδημη απομόνωση στην προσφεύγουσα, διότι παραχώρησε από καρτοτηλέφωνο της φυλακής, κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησής της, δηλώσεις σε δημοσιογράφο σχετικά με την αθωότητά της και τις συνθήκες κράτησης. Οποιοσδήποτε περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης, υπό το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, επιτρέπεται αν προβλέπεται από το νόμο, υπαγορεύεται από έναν ή περισσότερους εκ των σκοπών της παραγράφου 2 του αυτού άρθρου και κρίνεται αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία προς επίτευξη αυτών των σκοπών (: *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας* της 21-1-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 41)⁴⁵.

Το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι σε γενικές γραμμές οι κρατούμενοι συνεχίζουν να απολαμβάνουν όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών που εγγυάται η Σύμβαση, με εξαίρεση το δικαίωμα στην ελευθερία, καθώς μία νόμιμη κράτηση εισέρχεται στο πεδίο εφαρμογής του

43. Έτσι και οι *Unterperntinger κατά Αυστρίας* της 24-11-1986 § 29 και *Granger κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 28-3-1990 § 43.

44. Σύμφωνα με το ΣυμβΕφΑθ1953/2002, που είχε προσδιορίσει τους όρους επικοινωνίας των κρατούμενων για την συμμετοχή τους στην ως άνω τρομοκρατική οργάνωση, η επικοινωνία των συνηγόρων υπεράσπισης με τους εντολείς τους γινόταν ως ακολούθως: α) με χρήση τηλεφωνικών συσκευών, πίσω από ειδικές κατασκευές με τζάμι, με κίνδυνο ελέγχου της προφορικής επικοινωνίας από τους σωφρονιστικούς ή άλλους υπαλλήλους, καθώς με το παρόν βούλευμα είχε αρθεί το απόρρητο κάθε μορφής επικοινωνίας των κρατούμενων, μη εξαιρουμένων των δικηγόρων· β) χωρίς την δυνατότητα εγχείρισης εγγράφων από τους εντολείς σε αυτούς· γ) τηλεφωνικώς μόνον κατά τη διάρκεια του ημερήσιου προαυλισμού τους. Ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, μετά από αναφορά των συνηγόρων υπεράσπισης για δυσμενή διακριτική μεταχείριση των εντολέων τους, έκρινε ως θεμιτούς τους περιορισμούς αυτούς. Κατά μία άποψη, αυτή η πρακτική που εγκαταστάθηκε με αφορμή την υπόθεση της «17 Νοέμβρη» χαρακτηρίζεται ως επικίνδυνη για τα δικαιώματα και των συγκεκριμένων αλλήλ και γενικώς των κρατούμενων και ισοδυναμούν με στέρηση του δικαιώματος σε μια δίκαιη δίκη. Η θέση, που παραπέμπει στην υπόθεση της κράτησης των μελών της R.A.F. στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας τη δεκαετία του 1970, συνδέει την δίκαιη δίκη με την παραβίαση του δικαιώματος του άρθρου 6 παρ.3 εδ.β' ΕΣΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις του δικαιώματος υπεράσπισης και τις προϋποθέσεις αποτελεσματικής ασκήσεώς του, Δημήτρης Μπελαντής-Ευαγγελία Γεωργίτισα (2003), Δικαιώματα των υποδικών κρατούμενων ως μελών τρομοκρατικών οργανώσεων: Εφαρμογή της νομιμότητας ή καθεστώτα παραβιάσεων;, ΕφΔημΔικ ΙΣΤ (I): 45-86 (55 και 60).

45. Περισσότερα για το δικαίωμα του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ βλ. σε Παναγιώτη Βογιατζή (2009), Η ελευθερία του τύπου και η προστασία της τιμής και της υπόληψης: η ελληνική έννομη τάξη αντιμετώπιση με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 57 (2): 293-314 (293, ιδίως υποσημ. 3).

άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Συνεπώς, συνεχίζουν να απολαμβάνουν της ελευθερίας της έκφρασης (: *Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 §§ 126-145) και οποιοσδήποτε περιορισμός στο δικαίωμα αυτό πρέπει να είναι αιτιολογημένος, ακόμη και αν η εν λόγω αιτιολογία στηρίζεται σε σκέψεις σχετικά με την ασφάλεια και ειδικότερα με την πρόληψη του εγκλήματος και την προάσπιση της τάξης που απορρέουν αναπόφευκτα από τις περιστάσεις της φυλάκισης. Δεν τίθεται θέμα ένας κρατούμενος να εκπέσει των δικαιωμάτων του που εγγυάται η Σύμβαση λόγω του ότι είναι έγκλειστος κατόπιν καταδίκης (: *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου No.2* της 6-10-2005, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 69-70). Μάλιστα, ο ισχυρισμός της προσφεύγουσας ότι τελούσε υπό ειδικό καθεστώς πολιτικού κρατούμενου δεν έγινε δεκτός από το Δικαστήριο.

Αλλήλωσε, η επίδικη ποινή δεν αφορούσε πλήρη περιορισμό της προσφεύγουσας να επικοινωνεί με τρίτους κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησής της, κάτι που θα συνιστούσε πρόβλημα ενόψει του άρθρου 10 της Σύμβασης (: *a contrario Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-10-2005, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 81-82). Το γεγονός ότι επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα ενόψει του ότι δεν ζήτησε την απαιτούμενη άδεια για να επικοινωνήσει, δυνάμει του άρθρου 53 ΣωφρΚ και των από 19 και 24-9-2010 αποφάσεων του εισαγγελέα επόπτη των φυλακών που ελήφθησαν με σκοπό την ασφάλεια της προσφεύγουσας και τη μη παρεμπόδιση της ανάκρισης (: *a contrario Yankov κατά Βουλγαρίας* της 11-12-2003 § 143), καθιστά την αιτίαση απορριπτέα με βάση το άρθρο 35 παρ.3 και 4 της ΕΣΔΑ.

(γ). Η ασφυκτική διαβίωση στις περιφερειακές φυλακές

Η ασφυκτική διαβίωση των κρατουμένων στο Κατάστημα Κράτησης Ιωαννίνων οδήγησε στην πλέον πρόσφατη καταδίκη της χώρας μας από το ΕΔΔΑ με την απόφαση *Nisiotis κατά Ελλάδας* της 10-2-2011. Ο προσφεύγων κρατήθηκε, υπό άθλιες συνθήκες υγιεινής, στο συγκεκριμένο κατάστημα δεκαπέντε μήνες (: από 24-3-2008 έως 30-6-2009) σε έναν κοιτώνα εμβαδού 50 m² μαζί με άλλους τριάντα συγκρατούμενους του, έχοντας στη διάθεσή του μόλις 1,65 m², ενώ οι διεθνείς κανόνες και συνακόλουθα το άρθρο 21 παρ.4 ΣωφρΚ προϋποθέτουν 6 m² ανά κρατούμενο. Αν και ο αιτών μαζί με εβδομήντα συγκρατούμενους του προσέφυγε, με βάση τις διατάξεις του άρθρου 6 ΣωφρΚ και της ΕΣΔΑ, στο Συμβούλιο της Φυλακής και στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, δεν έλαβε καμία απάντηση. Στην σκέψη 42 το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι η υπερπλήρωση συνιστά πρόβλημα και άλλων ελληνικών φυλακών, αλλιά δεν δέχεται την δικαιολογία της έλλειψης των οικονομικών πόρων που προέβαλε η ελληνική κυβέρνηση (: παρ.43 με παραπομπή στην απόφαση *Andrey Frolov κατά Ρωσίας* της 29-3-2007 παρ.48). Τελικά, κατάγινωσε, στις σκέψεις 44-46, παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ λόγω απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ενόψει της συρρίκνωσης του προσωπικού χώρου και επιδίκασε στον αιτούντα το ποσό των 10.000 ευρώ ως αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης.

2. Ζητήματα ιατρικής περίθαλψης

1. Απόρριψη αιτήσεων αποφυλάκισης για λόγους υγείας

Στην υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2ας-11-2006 ο προσφεύγων συνελήφθη από την αστυνομία στις 24 Ιουλίου 2002 και τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση ως ύποπτος για

συμμετοχή στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη»⁴⁶. Στη δράση της τελευταίας, από τη δημιουργία της το 1975 μέχρι την εξάρθρωσή της το καλοκαίρι του 2002, συγκαταλέγονταν πολλές εγκληματικές πράξεις, που έθεσαν κατά καιρούς σε μεγάλο κίνδυνο την τάξη, την δημόσια ασφάλεια και τις διεθνείς σχέσεις της χώρας. Γι' αυτό το λόγο, ο προσφεύγων, όπως και τα άλλα φερόμενα ως μέλη της ως άνω τρομοκρατικής οργάνωσης, κρατήθηκαν σε ειδικά διαμορφωμένα κελιά στη φυλακή Κορυδαλλίου, μακριά από άλλους κρατούμενους, με αυξημένα μέτρα ασφαλείας, αλλά σε πολύ καλύτερες συνθήκες κράτησης από εκείνες των άλλων κρατούμενων. Ο προσφεύγων είχε γνωστοποιήσει κατ' επανάληψη στις κρατικές αρχές –κυρίως με τις τέσσερις αιτήσεις αποφυλάκισης που κατέθεσε μέσα σε δύο χρόνια– ότι έπασχε από σκλήρυνση κατά πλάκας, που λόγω της φύσης και της σοβαρότητά της ο τελευταίος είχε ανάγκη μόνιμης και πολύπλευρης θεραπείας, και συγκεκριμένα νοσηλείας σε νευρολογική κλινική. Ωστόσο, τα δύο πρώτα χρόνια της κράτησής του είχε μόνο περιοδική φροντίδα, κυρίως από το νοσοκομείο της φυλακής, χωρίς να έχει τη δυνατότητα να ελέγχει τακτικά την εξέλιξη της ασθένειάς του σ' ένα ειδικό νοσηλευτικό περιβάλλον.

Συνεπώς, στην σκέψη 33 της απόφασής του, το Δικαστήριο επανέλαβε την πάγια θέση του ότι το άρθρο 3 της Σύμβασης επιβάλλει στο Κράτος τη θετική υποχρέωση⁴⁷ να διασφαλίζει σε κάθε κρατούμενο διαβίωση υπό συνθήκες συμβατές με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Με τον τρόπο αυτό θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι τα μέτρα που λαμβάνονται προς εκτέλεση της ποινής δεν υποβάλλουν τον ενδιαφερόμενο σε αγωνία ή δοκιμασία εντάσεως, η οποία υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο πόνου, που συνεπάγεται η κράτησή του.

Η ρήτρα των «θετικών υποχρεώσεων» (: «positive obligations») στην ΕΣΔΑ απορρέει είτε από το γενικό καθήκον διασφάλισης των δικαιωμάτων που προβλέπει το άρθρο 1 της Σύμβασης, είτε από τη γραμματική διατύπωση ενός δικαιώματος, είτε από το συνδυασμό αυτών των δύο. Η δόμηση της ρήτρας των «θετικών υποχρεώσεων» προσφέρει δυναμικά πρόσθετα εχέγγυα προστασίας⁴⁸. Έτσι, αφενός το Κράτος δεσμεύεται να λαμβάνει μέτρα για την προστασία των ατόμων και αφετέρου οι αρμόδιες κάθε φορά κρατικές αρχές (διοικητικές, αστυνομικές, εισαγγελικές ή/και δικαστικές, σωφρονιστικές) να αξιολογούν με συνέπεια και αποτελεσματικότητα ισχυρισμούς περί κακομεταχείρισης ή σοβαρής προσβολής ατομικού δικαιώματος, διατάσσοντας την διενέργεια *ad hoc* ερευνών ή ακόμα και την άσκηση διώξεων (: *Kurt κατά Τουρκίας* της 25-5-1998, *argumentum a minori ad*

46. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της απόφασης σε NoB 54 (2006): 1890-1897 με επιμέλεια Β. Χειρδάρη και Ε. Σαλαμούρα.

47. Η επιταγή των θετικών υποχρεώσεων του Κράτους παραπέμπει στη «δογματική των κρατικών καθηκόντων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», που συνιστά αποκύημα της γερμανικής συνταγματικής θεωρίας και της νομολογίας του ανωτάτου γερμανικού ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου. Πρόκειται για μια λειτουργία συμπληρωματική και παράλληλη αναπτυσσόμενη προς την παραδοσιακή αμυντική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως απαγορεύσεων προσβολής του περιεχομένου τους από το κράτος. Με τη νέα λειτουργία, το κράτος, εκτός του ότι απαγορεύεται να παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, υποχρεώνεται και να τα προστατεύει από μη κρατικές προσβολές. Στην ελληνική έννομη τάξη σημαντική στο σημείο αυτό είναι η διάταξη του άρθρου 25 παρ.1 και 3 Σ. Περισσότερα σε: Βασίλη Τζέμο (2007), Τα κρατικά καθήκοντα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΔτΑ 34 (3): 471-492 (ειδικά 489-491).

48. Frédéric Sudre (2000), *Les «obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme»*, σε: Paul Mahoney, Franz Matscher, Herbert Hetzold, Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ.1359-1376.

maius από την ερμηνεία εντός του κανόνα δικαίου της σκέψης 124)⁴⁹. Εντούτοις, οι θετικές υποχρεώσεις δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται με απόλυτο τρόπο, ώστε να επιβλήεται στις αρχές ένα αδύνατο ή δυσανάλογο βάρος (: Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας της 7-1-2010 § 219).

Στην ερμηνεία του άρθρου 3 της Σύμβασης δεν μπορεί να θεμελιωθεί μία γενική υποχρέωση αποφυλάκισης για λόγους υγείας ή εισαγωγής κρατούμενου σε δημόσιο νοσοκομείο, ώστε να του επιτραπεί να λάβει ιατρική περίθαλψη συγκεκριμένου τύπου (: *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000, Ευρείας Σύμβασης, § 93). Ωστόσο, το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ υποχρεώνει, σε κάθε περίπτωση, το Κράτος να διαφυλάσσει την σωματική ακεραιότητα των ατόμων που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους, κυρίως παρέχοντάς τους την απαιτούμενη ιατρική φροντίδα (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2000 § 40)⁵⁰, ανεξαρτήτως της φύσης του αδικήματος, για το οποίο έχει καταδικασθεί ο κρατούμενος προσφεύγων⁵¹. Συνεπώς, η άρνηση παροχής κατάλληλης ιατρικής φροντίδας και, γενικότερα, η κράτηση ενός ασθενούς σε συνθήκες ακατάλληλης για την υγεία του, δύναται καταρχήν να συνιστά μεταχείριση αντίθετη στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ (: *Ilhan κατά Τουρκίας* της 27-6-2000 Ευρείας Σύμβασης § 87, *Naoumenko κατά Ουκρανίας* της 10-2-2004 § 112, *Farbtuhs κατά Λεττονίας* της 2-12-2004 § 51).

Ως εκ τούτου, ο τρόπος, με τον οποίο οι κρατικές αρχές αντιμετώπισαν τα προβλήματα υγείας του προσφεύγοντα τα δύο πρώτα χρόνια της κράτησής του, τον υπέβαλε σε αγωνία ή δοκιμασία εντάσεως ασύμβατης με την κράτησή του. Επιπλέον, δε, επήλθε παραβίαση της υπό το άρθρο 5 παρ.4 διαδικασίας για τον έλεγχο της νομιμότητας διατήρησης της κράτησης του προσφεύγοντα, διότι ενόψει της αρχής της ισότητας των όπλων στερήθηκε την δυνατότητα αυτοπρόσωπης εμφάνισης ενώπιον του Συμβουλίου Εφετών που εξέτασε τις αιτήσεις αποφυλάκισής του για λόγους υγείας⁵². Έτσι, επιδικάσθηκε αποζημίωση για ηθική βλάβη ύψους 10.000 ευρώ και για έξοδα και δικαστικές δαπάνες 5.000 ευρώ.

Το ΕΔΔΑ εξέδωσε στις 9-9-2010 την τρίτη κατά σειρά απόφασή του για κρατούμενο στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού που έχει καταδικασθεί για τη συμμετοχή του στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη». Πρόκειται για την απόφαση *Χιρος κατά Ελλάδας*, η οποία

49. Πιο αναλυτικά Patricia Londono (2007), *Positive Obligations, Criminal Procedure and Rape Cases*, E.H.R.L.R. 2: 158-171 (161-164).

50. Αφορμής δοθείσης στο πλαίσιο εξέτασης των προϋποθέσεων νομιμότητας κατά την στέρηση ψυχικά νοσούντων ατόμων, διατυπώθηκε η θέση ότι το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ καθιερώνει το δικαίωμα του κρατούμενου σε νοσηλεία και απαγορεύει τη μη παραδεκτή από την ιατρική επιστήμη ή την επικίνδυνη να επιφέρει ανεπανόρθωτες εγκεφαλικές βλάβες ή έκπτωση της προσωπικότητας του ασθενούς θεραπεία, Στέργιος Αλεξιάδης (1984), Η πρόσφατη νομολογία του ΕυρΔΔΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας των κρατούμενων ψυχασθενών. (Με αφορμή την απόφαση Luberti του ΕυρΔΔΑ), ΕΕΕυρΔ 1984 (1): 180-186 (185) = Αλεξιάδης Στέργιος (1990), *Ανθρώπινα Δικαιώματα Ποινική Καταστολή* (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ.93-110.

51. Βλ. σχετικά τις Ευρείας Σύμβασης αποφάσεις *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-12-1999 § 69, *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996 § 79, *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000 § 119 και *Kudla κατά Πολωνίας* της 26-10-2000 § 90, αλλά και την απόφαση Τρίτου Τμήματος *Valasinas κατά Λιθουανίας* της 24-7-2001 § 100.

52. Σχετικά με την ισότητα των όπλων υπό το άρθρο 5 παρ.4 της Σύμβασης βλ. *Kampanis κατά Ελλάδας* της 13-7-2005 § 48 και *Kotsaridis κατά Ελλάδας* της 23-9-2004 § 30.

έκρινε επί της προσφυγής κρατουμένου, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι δεν υπήρξε ενδεδειγμένη ιατρική μεταχείριση του προβλήματος όρασης που αντιμετώπιζε, μετά την έκρηξη βόμβας στα χέρια του ενώ προσπαθούσε να την τοποθετήσει στο πλαίσιο της εγκληματικής του δραστηριότητας. Το Δικαστήριο επανέλαβε στις σκέψεις 72-76 όσα είχε αναπτύξει και στην απόφαση *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006 σχετικά με την υποχρέωση των σωφρονιστικών αρχών να προσφέρουν προσήκουσα ιατρική φροντίδα στους κρατουμένους σε συνάρτηση με τον οφειλόμενο στην αξιοπρέπεια των προσώπων αυτών σεβασμό. Περαιτέρω, στην παράγραφο 94 του διατακτικού της απόφασης, αναγνώρισε ότι πράγματι οι σωφρονιστικές αρχές της φυλακής παρέιχαν στον προσφεύγοντα θεραπευτική φροντίδα από εξειδικευμένο ιατρικό προσωπικό.

Ωστόσο, οι αρμόδιες δικαστικές αρχές δεν έλαβαν υπόψη τους τις ιατρικές γνωματεύσεις του διευθυντή της οφθαλμολογικής κλινικής του Νοσοκομείου Πεντέλης και των δύο ιατροδικαστών περί της ανάγκης νοσηλείας του προσφεύγοντα σε ένα ειδικό ιατρικό κέντρο για το χρονικό διάστημα που κρίθηκε αναγκαίο από τη φύση της θεραπείας του⁵³. Αυτό το στοιχείο σε συνδυασμό με την σοβαρότητα της κατάστασης της υγείας του προσφεύγοντα και την ανεπάρκεια της ιατρικής φροντίδας που προσφερόταν από την κλινική της Φυλακής Κορυδαλλίου αρκούν για τη θεμελίωση παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ λόγω της εξευτελιστικής μεταχείρισης του προσφεύγοντα. Βέβαια, το ΕΔΔΑ, εκτιμώντας, στην σκέψη 102 της απόφασής του, ότι η ευθύνη για την βλάβη της υγείας του προσφεύγοντα ανήκε στον ίδιο που κρατούσε τη βόμβα ενώ προσπαθούσε να θέσει σε εφαρμογή τα εγκληματικά του σχέδια, του επιδίδασε ως αποζημίωση το ποσό των 1000 ευρώ, που είναι κατά πολύ μικρότερο σε σχέση με τα ποσά που έχουν επιδικασθεί σε αντίστοιχες υποθέσεις. Μειωψήφουσα υπήρξε η γνώμη (: *opinion dissidente commune*) των δικαστών Jebens, Malinverni και Nicolaou, οι οποίοι δεν δέχθηκαν ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, διότι οι σωφρονιστικές αρχές δεν ήρθαν αντιμέτωπες με μια επείγουσα κατάσταση, όπως π.χ. μια ξαφνική επιδείνωση της υγείας του προσφεύγοντα, ώστε να κρίνεται ότι η κλινική του Κορυδαλλίου δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στην θεραπευτική φροντίδα του.

2. Η λήψη ασφαλιστικών μέτρων

Παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ διαπίστωσε το ΕΔΔΑ και στην απόφαση *Κοτσάφτης κατά Ελλάδας* της 12-6-2008⁵⁴ λόγω απάνθρωπης μεταχείρισης ενόψει της παράλειψης των εθνικών αρχών να εκπληρώσουν την υποχρέωσή τους για προστασία της σωματικής ακεραιό-

53. Το ΕΔΔΑ στην παράγραφο 55 της απόφασης παραπέμπει στην έκθεση της CPT του 2007 που δημοσιεύθηκε στις 8-2-2008 και αφορούσε την επίσκεψη της Επιτροπής στη Φυλακή Κορυδαλλίου από τις 20 έως τις 27 Φεβρουαρίου 2007. Στις παραγράφους 51-54 της έκθεσης αναφέρεται ότι από την επίσκεψη του 2005 έως σήμερα δεν άλλαξε σε σχέσεις με τις συστάσεις που είχαν δοθεί στις ελληνικές αρχές, καθώς αρκεί να αναφερθεί ότι υπηρεσίες στην κλινική παρέχουν οι κρατούμενοι, αντί του απαραίτητου νοσηλευτικού προσωπικού, οι οποίοι κατέχουν το ιατρικό μητρώο μαζί με το ιατρικό προσωπικό. Η Επιτροπή χαρακτηρίζει τις συνθήκες αυτές νοσηλείας ως απαράδεκτες. Βλ. την έκθεση σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2008-03-inf-eng.htm>.

54. Βλ. παρουσίαση και σχόλια επί της απόφασης από Σπυριδούλα Γιαντζή σε ΝοΒ 56 (2008): 1953-1964.

τητας του προσφεύγοντα με την χορήγηση κατάλληλης ιατρικής φροντίδας σε εξειδικευμένο νοσηλευτικό περιβάλλον⁵⁵. Το Δικαστήριο επανέλαβε, στις σκέψεις 47-50, ότι το άρθρο 3 δεν προβλέπει γενική υποχρέωση αποφυλάκισης των κρατούμενων λόγω ασθένειας σωματικής (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 40) ή ψυχικής φύσεως (: *Rivière κατά Γαλλίας* της 11-7-2006 §§ 63-64). Ωστόσο, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπου η κατάσταση της υγείας του κρατούμενου κρίνεται ως «απολύτως ασύμβατη» με την κράτηση, το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ δεν αποκλείει την αποφυλάκιση του συγκεκριμένου προσώπου υπό όρους (: *Rozhkov κατά Ρωσίας* της 19-7-2007 § 104). Αναγνώρισε, ωστόσο, ότι το κεντρικό ζήτημα που τίθεται σε αυτές τις περιπτώσεις είναι να αξιολογηθεί αν η ακαταλληλότητα του περιβάλλοντος, όπου κρατείται ένα άτομο με προβλήματα υγείας ή σωματικής αναπηρίας, καθίσταται τόσο βασανιστική για το τελευταίο που δεν μπορεί να την αντέξει⁵⁶.

Ειδικότερα, στη σκέψη 54, το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει ότι μόνη η επιδείνωση της υγείας του κρατούμενου δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Η παραβίαση, εντούτοις, μπορεί να απορρέει από την πλημμελή ή καθυστερημένη παροχή ιατρικής φροντίδας (: *Melnik κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 §§ 104-106, *Sakkopoulos κατά Ελλάδας* της 15-1-2004 § 41 και *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001 § 116). Έτσι, θα πρέπει να εξετάζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αν οι εθνικές αρχές έκαναν ό,τι λογικά θα απαιτείτο λαμβανομένης υπόψη της βαρύτητας και των απαιτήσεων κάθε φάσης της ασθένειας του κρατούμενου.

Εν προκειμένω, ο προσφεύγων, ο οποίος εξέτιε ποινή κάθειρξης για αρχαιοκαπηλία και κατοχή ναρκωτικών στις φυλακές Πατρών, έπασχε από κίρρωση του ήπατος οφειλόμενη σε ηπατίτιδα Β. Σύμφωνα με τις ιατρικές γνωματεύσεις, η κράτησή του μπορούσε να συνεχισθεί μόνο υπό την προϋπόθεση χορήγησης κατάλληλης διαιτητικής και φαρμακευτικής αγωγής και διενέργειας εξετάσεων σε ειδικό νοσηλευτικό κέντρο κατά τακτά χρονικά διαστήματα (: σκέψεις 21, 38 και 57 έως 61). Παρ' όλη αυτά, ο προσφεύγων παρέμεινε κρατούμενος σε κελί διαστάσεων 24 m² μαζί με άλλους δέκα κρατούμενους, γεγονός για το οποίο το ΕΔΔΑ εξέφρασε τη λύπη του (: σκέψη 58). Επιπλέον, δε, προγραμματισμένη επέμβασή του αναβλήθηκε και πραγματοποιήθηκε εν τέλει ένα έτος μετά τον ενδεικνυόμενο χρόνο, εφόσον είχε ενεργηποιηθεί η επέμβαση του ΕΔΔΑ με την έκτακτη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων. Έτσι, προκάλεσε εντύπωση στο Δικαστήριο το ότι δεν προγραμματίστηκε εκ νέου επέμβαση εντός ευλόγου χρόνου (: σκέψη 59)⁵⁷.

55. Έχει διατυπωθεί η θέση ότι οι διατάξεις του άρθρου 3 συνδέονται έμμεσα με την προστασία του δικαιώματος στη ζωή που προβλέπεται στο άρθρο 2 της Σύμβασης, David Gomien, David Harris and Leo Zwaak (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, μφρ: Έφη Τσατσαρέλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 177.

56. Καθίσταται, ως εκ τούτου, επιτακτική η ενεργοποίηση της θετικής υποχρέωσης των σωφρονιστικών αρχών να διαγιγνώσκουν, με κριτήρια εξατομικευμένης δράσης, ότι, ειδικά στην περίπτωση ατόμων που αντιμετωπίζουν προβλήματα ψυχικής υγείας, έχουν περιέλθει σε ευάλωτη θέση και αδυναμία που δεν τους επιτρέπει να διαμαρτυρηθούν για τη μεταχείρισή τους (: *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 3-4-2001 § 111). Βλ. και David Hoffman & John Powe (2006), Human Rights in the UK. An introduction to the Human Rights Act 1998, Essex England: Pearson (Longman) Education Limited, σελ. 131-146 (138).

57. Το ΕΔΔΑ επιδίκασε, εν τέλει, το ποσό των 7.000 ευρώ ως ηθική βλάβη πλέον των τόκων, αλλά δεν δέχθηκε την αιτούμενη υλική ζημία για τις δαπάνες που απαιτούνται για μεταμόσχευση ήπατος. Δεν δέχθηκε, επίσης, ότι προσβλήθηκε από ηπατίτιδα κατά την διάρκεια της αρχικής κράτησής του στις φυλακές Ναυπλίου,

Το Δικαστήριο, σε μία από τις σπάνιες περιπτώσεις εφαρμογής του άρθρου 39 του Κανονισμού του περί λήψης προσωρινών μέτρων, μετά από σχετική αίτηση του προσφεύγοντα, κάλεσε την Κυβέρνηση να μεταφέρει τον προσφεύγοντα σε εξειδικευμένο ιατρικό κέντρο, προκειμένου να υποβληθεί στις απαραίτητες ιατρικές εξετάσεις και να παραμείνει νοσηλευόμενος έως ότου οι θεράποντες ιατροί γνωματεύσουν ότι μπορεί να επανεισαχθεί στη φυλακή, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η ζωή του.

3. Νοσηλεία στο νοσοκομείο της φυλακής

Στην υπόθεση *Sakkoroulos κατά Ελλάδας* της 15-1-2004 το Δικαστήριο αντιμετώπισε την περίπτωση του υποθηκοφύλακα του δήμου Κρωπίας, ο οποίος κρατείτο προσωρινά για έκδοση πηλαστού πιστοποιητικού προκαλέσαντος ζημία 50.000 δραχμών στο Δημόσιο. Ο προσφεύγων είχε υποβληθεί σε τριπλή εγχείριση στεφανιαίας παρακάμψης (μπάι πας) και έπασσε από καρδιακή ανεπάρκεια και διαβήτη. Έπρεπε, λοιπόν, να ακολουθεί καθημερινά συγκεκριμένη φαρμακευτική αγωγή και ειδικό διαιτολόγιο. Το ΕΔΔΑ, εξετάζοντας τις συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα, επανέλαβε, στη σκέψη 39 της απόφασης, τη νομολογία του σημειώνοντας ότι η κράτηση ατόμου προχωρημένης ηλικίας⁵⁸, επιπροσθέτως ασθενούς, μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 3 της Σύμβασης (: *Papon κατά Γαλλίας* της 7-6-2001, dec.). Η θέση υπό κράτηση τετραπληγικού, επί παραδείγματι, συνιστά εξευτελιστική μεταχείριση, διότι κρίνεται ως ασύμβατη με την κατάσταση της υγείας του (: *Price κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 10-7-2001 § 30⁵⁹). Η συμβατότητα των συνθηκών κράτησης σε σχέση με την κατάσταση της υγείας του κρατουμένου κρίνεται με βάση τρία κριτήρια: α) την κατάσταση υγείας του κρατουμένου· β) την ποιότητα της παρεχόμενης ιατρικής φροντίδας· και γ) τη δυνατότητα διατήρησης της κράτησης ενόψει της κατάστασης της υγείας του κρατουμένου (: *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 §§ 40-41⁶⁰). Έτσι, σε ιδιαίτερα σοβαρές περιπτώσεις δύναται να ανακύψουν καταστάσεις, όπου η ορθή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης απαιτεί να ληφθούν μέτρα ανθρωπιστικού χαρακτήρα, όπως η απόλυση υπό όρους (: αναφορά της ΕΕΔΑ *Chartier κατά Ιταλίας* της 8-12-1982 § 53).

Για παράδειγμα, σύμφωνα με το άρθρο 110 Α παρ.1 ΠΚ, η απόλυση υπό όρο χορηγείται ανεξαρτήτως της συνδρομής των προϋποθέσεων των άρθρων 105 και 106 (: έκτιση ελαχίστου ποσοστού της ποινής και εκτίμηση της διαγωγής του κρατουμένου κατά την κράτηση αντίστοιχα), εφόσον ο κατάδικος νοσεί από σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (Σ.Ε.Α.Α.). Υποστηρίζεται ότι

διότι ο χρόνιος χαρακτήρας της ασθένειας και ο τρόπος μετάδοσης του ιού δεν δικαιολογεί τον ισχυρισμό αυτό του προσφεύγοντα (: σκέψη 52 in fine).

58. Ωστόσο, στην απόφαση *Weeks κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-3-1987 (§ 47) κρίθηκε ότι δεν συνιστά απάνθρωπη μεταχείριση ο ισόβιος εγκλεισμός ενός 75χρονου κατηγορούμενου για ένοπλη ληστεία, λαμβανομένης υπόψη της σκοπιμότητας της ποινής στο πλαίσιο της σωφρονιστικής πολιτικής του καθ' ου κράτους και της καθ' έξη τέλεσης πράξης.

59. Claire de Than (2002), *The European Court of Human Rights: Treatment of Disabled Prisoner Amounted to Degrading Treatment*, *JCrimL* 66 (1): 61-63.

60. Βλ. σχετικά και Andrew Coyle (2008), *The treatment of prisoners: International standards and case law*, *LCrimPs* 13 (1): 219-230 (224).

πρόκειται για *sui generis* απόλυση από όρον, την οποία υπαγορεύει η αμείλικτη κοινωνική πραγματικότητα της ασθένειας του AIDS που έχει χαρακτηριστεί ως μάστιγα του αιώνα⁶¹.

Πιο συγκεκριμένα, στις σκέψεις 40-45, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν επήλθε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ κατά την κράτηση του προσφεύγοντα διάρκειας 9 μηνών και 19 ημερών. Η πρώτη ημέρα της εισαγωγής του στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού, οπότε τοποθετήθηκε σε ένα κελί με άλλα τρία άτομα σε ένα δωμάτιο 8 m², με σπασμένα παράθυρα, κάνοντας χρήση μίας «τούρκικης» τουαλέτας βρώμικης και χωρίς πόρτα (: παράγραφος 12), δεν αξιολογήθηκε, διότι ως σύντομη διάρκεια δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι επέφερε βλάβη στον προσφεύγοντα. Καθ' όλο το υπόλοιπο διάστημα κρατήθηκε είτε στο νοσοκομείο της φυλακής είτε σε δημόσιο νοσοκομείο. Σύμφωνα με τα πιστοποιητικά, τόσο του διευθυντή όσο και των ιατρών του νοσοκομείου της φυλακής, ο προσφεύγων λάμβανε την ενδεδειγμένη ιατρική και φαρμακευτική αγωγή και ειδική διατροφή για διαβητικούς, ενώ μετρούσαν το ζάχαρό του πρωί και βράδυ. Έτσι, η χειροτέρευση της υγείας του ενόψει του εγκεφαλικού επεισοδίου που υπέστη δεν μπορεί να αποδοθεί στις σωφρονιστικές αρχές. Σημειώνεται, δε, ότι η αίτηση αποφυλάκισής του απορρίφθηκε και αποφασίστηκε η παρέκταση της κράτησής του για ακόμη έξι μήνες, καθώς το αδίκημα για το οποίο κατηγορούνταν ήταν ιδιαίτερα σοβαρό και ο ίδιος είχε χαρακτηριστεί επικίνδυνος και ύποπτος φυγής⁶². Μάλιστα, η έκθεση της CPT που δημοσιεύθηκε στις 13-9-2001 και αφορούσε τις επισκέψεις της κατά τα διαστήματα 25-5 έως 6-6-1997 και 26-10 έως 2-11-1999 στο νοσοκομείο της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού και του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνων δεν επιβεβαίωσε τους αντίθετους με την κρίση του ΕΔΔΑ ισχυρισμούς του προσφεύγοντα.

Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι στο νοσοκομείο της φυλακής τοποθετήθηκε σε ένα θάλαμο 35 m² με οκτώ άτομα που κάπνιζαν. Οι συνθήκες υγιεινής στο θάλαμο και στις τουαλέτες ήταν άθλιες, η διατροφή του δεν ήταν η ενδεδειγμένη για το πρόβλημα υγείας που αντιμετώπιζε, ενώ ο ιατρός του νοσοκομείου της φυλακής του άλλαξε την φαρμακευτική αγωγή που του είχαν συστήσει μετά την επέμβασή του χωρίς προφανή λόγο. Δεν παρακολούθητο από διαβητολόγο, ενώ η καθυστερημένη μεταφορά του στο Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο της Νίκαιας μετά από εγκεφαλικό επεισόδιο που υπέστη έθεσε σε κίνδυνο την υγεία του (: σκέψη 31).

61. Ωστόσο, δεν εξαιρείται της υπαγωγής στους περιοριστικούς όρους των άρθρων 106 παρ.2 και 107 παρ.1 ΠΚ ενόψει της παραγράφου 3 του άρθρου 110Α ΠΚ, Γρηγόριος Πεπόνης (2004), Υφ' όρον απόλυση καταδίκων νοσοούντων από σύνδρομον επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας και περιοριστικοί όροι, Ποιν-Δικ 7 (11): 1323-1324. Δηλαδή, αφενός, σύμφωνα με το άρθρο 106 παρ.2 ΠΚ, στον απολυόμενο μπορούν να επιβληθούν ορισμένες υποχρεώσεις που θα αφορούν τον τρόπο της ζωής του και ιδίως τον τόπο διαμονής του. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορούν πάντοτε να ανακληθούν ή να τροποποιηθούν με αίτηση του απολυόμενου. Και αφετέρου, κατά τη διάταξη του άρθρου 107 παρ.1 ΠΚ, η απόλυση μπορεί να ανακληθεί, αν εκείνος που απολύθηκε δεν συμμορφώθηκε με τις υποχρεώσεις που του επιβλήθηκαν κατά την απόλυση.

62. Βλ. Ιωάννη Σαρμά (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Π/Λογ 4 (2): 923-926 (926). Την ίδια άποψη διατύπωσε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Matencio κατά Γαλλίας* της 15-1-2004 καθώς κρίθηκε ότι η συνέχιση της κράτησης του προσφεύγοντα και μετά το εγκεφαλικό επεισόδιο που τον άφησε ανάπηρο βασίστηκε στο γεγονός ότι είχε αυτονομία κινήσεων και μπορούσε να αυτοεξυπηρετείται επαρκώς, έγραφε και διάβαζε, η δε διοίκηση του σωφρονιστικού καταστήματος του παρέιχε την αναγκαία ιατρική συνδρομή.

Η έκθεση της CPT σχετικά με τη λειτουργία του νοσοκομείου της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού, όπως παρουσιάζεται στην παράγραφο 28 της απόφασης, δεν επιβεβαιώνει πλήρως τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα. Πρώτον, μετά την πρώτη αυτοψία το διάστημα 25-5 έως 6-6-1997 η Επιτροπή διαπίστωσε ότι το νοσοκομείο του Κορυδαλλού δεν μπορούσε να παρέχει πλήρη ιατρική φροντίδα στους ασθενείς κρατούμενους που νοσηλεύονταν στους θαλάμους του⁶³. Γι' αυτό συνέστησε στην ελληνική κυβέρνηση να ενισχύσει το νοσοκομείο με πλήρη εξοπλισμό. Εντόπισε, επίσης, μακρές καθυστερήσεις στη μεταφορά των κρατουμένων σε δημόσιο νοσοκομείο, που σφείλονταν μερικώς στην έλλειψη αστυνομικής συνοδείας. Την περίοδο της επίσκεψης, στους 70 ασθενείς αντιστοιχούσαν 6 ιατροί –δύο γενικής ιατρικής, ένας χειρουργός, ένας παθολόγος, ένας αναισθησιολόγος και ένας οδοντίατρος– και 9 νοσηλευτές, κάποιοι πλήρως ειδικευμένοι, ενώ επισκέψεις πραγματοποιούσαν δύο φορές την εβδομάδα και ιατρικοί επισκέπτες. Η κλινικοστρωμνή κρίθηκε ικανοποιητική.

Κατά την δεύτερη αυτοψία (: follow up visit)⁶⁴ στο διάστημα 26-10 έως 2-11-1999 η Επιτροπή διαπίστωσε έλλειψη του ιατρικού προσωπικού κατά 85% και κατά 60% των νοσηλευτών. Πλήρους απασχόλησης ήταν ένας ιατρός γενικής ιατρικής και ένας ψυχίατρος. Χειρουργεία πραγματοποιούσαν επισκέπτες χειρουργοί. Το νοσηλευτικό προσωπικό απαρτιζόταν από δύο ειδικευμένους νοσοκόμους και επτά σωφρονιστικούς υπαλλήλους που εκτελούσαν χρέη βοηθού νοσοκόμου. Τέλος, κατέγραψε την έλλειψη συστηματικής υποβολής των νεοεισαχθέντων κρατουμένων σε προληπτικές εξετάσεις (: systematic medical screening of inmates)⁶⁵. Πρότεινε, έτσι, να πραγματοποιείται σε κάθε νέα είσοδο κρατουμένου έλεγχος από ιατρό ή από νοσηλεύτη υπό την επίβλεψη ιατρού για την πρόληψη της εξάπλωσης μεταδοτικών ασθενειών⁶⁶, την πρόληψη αυτοκτονίας και την έγκαιρη καταγραφή κακώσεων⁶⁷.

63. Για την υπ' αριθμ. CPT/ Inf (2001) 18 [Part 1] βλ. §§ 161-162, σελ. 57. Εκτενώς στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-1.pdf>.

64. Jim Murdoch (2000), *The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Activities in 1999*, E.L.Rev. HRSUR. 25 (2): 212-226 (216).

65. Τις προϋποθέσεις διενέργειας αυτών των εξετάσεων προβλέπει το κεφάλαιο III (A) του Παραρτήματος στην Σύσταση No R (98) 7 του Συμβουλίου της Ευρώπης της 8-4-1998 για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της ιατρικής μέριμνας στις φυλακές. Βλ. αναλυτικά τη Σύσταση σε: Αλεξιάδη (2006): 341-356.

66. Στην ανάγκη προληπτικών πρακτικών ελέγχου, ειδικά στους νεοεισαχθέντες κρατούμενους που κατηγορούνται για παραβίαση του νόμου περί ναρκωτικών και είναι οι ίδιοι ουσιοεξαρτημένοι, κατέληξε και έρευνα που συνδιοργανώθηκε από την Ψυχιατρική Κλινική και το Εργαστήριο Υγιεινής και Επιδημιολογίας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Ερευνητικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.), το Αττικό Νοσοκομείο Δυτικής Αττικής στην Αγία Βαρβάρα και το Εργαστήριο Φαρμακολογίας και Μεταδοτικών Ασθενειών της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών. Η έρευνα διεξήχθη στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού και στην Κλειστή Φυλακή Πάτρας σε δείγμα 544 κρατουμένων (: 337 και 207 αντίστοιχα). Διότι αφενός στις ομάδες αυτές του εγκάθειρκτου πληθυσμού είναι συχνότερη η κοινή χρήση σύριγγας για τη λήψη ενέσιμων ναρκωτικών ουσιών, οπότε αυξάνεται και ο κίνδυνος μετάδοσης ηπατίτιδας ή AIDS, αν και δεν είναι πάντα βέβαιο ότι η προγενέστερη γνώση συνεπάγεται μετά βεβαιότητας την μεταστροφή της κινδυνώδους αυτής συμπεριφοράς από τον εξαρτημένο χρήστη. Και αφετέρου επιτρέπει τη συμμετοχή των κρατουμένων, κατόπιν παροχής συναινέσεως, σε πιλοτικά προγράμματα εμβολιασμών κατά της ηπατίτιδας ή χορήγησης μεθαδόνης. Περισσότερα για την έρευνα σε: Melpomeni Malliori et al. (1998), *A survey of bloodborne viruses and associated risk behaviors in Greek prisons* (research report), Add 93 (2): 243-251 (20-251).

67. Για την υπ' αριθμ. CPT/ Inf (2001) 18 [Part 2] βλ. §§ 69-70, σελ. 32. Εκτενώς στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-2.pdf>.

Το Δικαστήριο, εντούτοις, διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 της Σύμβασης, διότι το αίτημα του προσφεύγοντα για αποζημίωση λόγω παράνομης κράτησής του απορρίφθηκε χωρίς ειδική αιτιολογία (: *Georgiadis κατά Ελλάδα* της 29-5-1997 §§ 42-43 και *Karakasis κατά Ελλάδα* της 17-10-2000 § 27) ενόψει της παραβίασης του άρθρου 533 παρ.2 ΚΠΔ που προβλέπει αποζημίωση για όσους κρατήθηκαν, είτε προσωρινά είτε λόγω καταδίκης, αλλήλ αθώωθηκαν στην συνέχεια. Γι' αυτό του επιδίκασε 15.000 ευρώ.

3. Θεσμικοί προβληματισμοί

Ζητήματα αναφύονται αναφορικά με την συμμόρφωση της χώρας μας με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Συνήθως, μετά την έκδοση απόφασης του ΕΔΔΑ περί την παραβίαση δικαιώματος προστατευόμενου από την ΕΣΔΑ, η απόφαση αυτή διαβιβάζεται, δυνάμει του άρθρου 46 παρ.2 της Σύμβασης, στην Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προκειμένου να ενεργοποιήσει τη διαδικασία ελέγχου περί την συμμόρφωση του καθ' ου κράτους με το διατακτικό της. Πιο συγκεκριμένα, τα συμβαλλήσιμα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφωθούν προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών, στις οποίες είναι διάδικοι (: *EVT Company κατά Σερβίας* της 21-6-2007 § 48). Αλλήλωσε η εκτέλεση μίας δικαστικής απόφασης αποτελεί τμήμα της έννοιας της «δίκης» κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ (: *Hornsby κατά Ελλάδα* της 19-3-1997 § 40).

Η καθυστέρηση στην εκτέλεση μιας απόφασης μπορεί να δικαιολογηθεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις (: *Crnišaniin και Ροινοί κατά Σερβίας* της 13-1-2009 § 123). Δεν επιτρέπεται, ωστόσο, αυτή η καθυστέρηση να είναι τέτοιας έκτασης ώστε να υποσκάπτει τον πυρήνα του προστατευόμενου δικαιώματος (: *Immobiliare Saffi κατά Ιταλίας* της 28-7-1999 § 74). Ο τρόπος και τα μέσα συμμόρφωσης υπόκεινται στην διακριτική ευχέρεια του καθ' ου κράτους (: *Klaus και Iouri Kilazde κατά Γεωργίας* της 2-2-2010 § 82). Δεδομένου ότι η εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης είναι ατελής, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ δεν διεισδύουν καταρχήν στην εσωτερική έννομη τάξη και δεν αίρουν καθ' αυτή την παραβίαση⁶⁸. Δηλαδή το αποτέλεσμα της απόφασης του ΕΔΔΑ μπορεί να είναι η επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης ως δίκαιης ικανοποίησης, όχι όμως και η αυτόματη ακύρωση της σε βάρος του προσφεύγοντα απόφασης (: *Incal κατά Τουρκίας* της 9-6-1998 § 70 in fine).

Πολλές φορές δεν αρκεί η καταβολή της αποζημίωσης που επιδικάσθηκε⁶⁹. Απαιτείται να ληφθούν επιπλέον μέτρα, γενικής ή εξατομικευμένης φύσεως (: *Scozzari και Giunta κατά Ιταλίας* της 13-7-2000 § 249), στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης, ώστε να αποκατασταθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι αρνητικές συνέπειες της διαγνωσθείσας από το Δικαστήριο

68. Βλ. αποφάσεις *Pakelli κατά Γερμανίας* της 25-4-1983 § 45, *Hauschildt κατά Δανίας* της 24-5-1989 § 54 και *Brozicek κατά Ιταλίας* της 19-12-1989 § 47.

69. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, η Επιτροπή Υπουργών αναγνωρίζει ότι αρκεί η καταβολή της αποζημίωσης. Η ίδια θέση επαναλαμβάνεται, πολλώ μάλλον, στις υποθέσεις που έκλεισαν με φιλικό διακανονισμό, όπως με τις αποφάσεις της Επιτροπής Υπουργών *ResDH(2003)33* της 24-2-2003 επί της *Tiburzi κατά Ελλάδα* της 25-10-2001, *ResDH(2003)32* της 24-2-2003 επί της *Teka Ltd κατά Ελλάδα* της 26-6-2002, *ResDH(2002)156* της 17-12-2002 επί της *Examiliotis κατά Ελλάδα* της 18-4-2002 (: και οι τρεις αφορούσαν υπέρβαση της εύλογης διάρκειας αστικής δίκης), *ResDH(2002)22* της 6-3-2002 επί της *I. M. κατά Ελλάδα* της 4-10-2001 για την καθυστέρηση σε ποινική διαδικασία και *ResDH(2001)97* της 23-7-2001 επί της *Klavdianos κατά Ελλάδα* της 17-10-2000 για την παρέλιξη διοικητικής δίκης.

σε βάρος του προσφεύγοντα παραβίασης (: *Paramichalopoulos και λοιποί κατά Ελλάδα* της 31-10-1995 § 34) και να επανέλθουν τα πράγματα στην προτέρα της παραβίασης κατάσταση (: «*restitutio in integrum*»)⁷⁰. Δηλαδή, το καθ' ου κράτος είναι ελεύθερο, υπό τον έλεγχο της Επιτροπής των Υπουργών (: *Jevremović κατά Σερβίας* της 17-7-2007 § 135), να καθορίσει τον τρόπο, με τον οποίο θα απαλλοτριωθεί της υποχρέωσής του να θέσει τον προσφεύγοντα στη θέση που θα ήταν, αν το συμβαλλόμενο κράτος δεν είχε αγνοήσει τις εκ της Σύμβασης υποχρεώσεις του (: *Piersack κατά Βελγίου* της 26-10-1984 § 12), αρκεί τα μέτρα αυτά να είναι συμβατά με την κρίση του Δικαστηρίου και τα δικαιώματα του προσφεύγοντα (: *Lyons και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-2003, dec.). Χαρακτηριστική είναι, άλλωστε, προς αυτήν την κατεύθυνση και η υιοθέτηση από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της Σύστασης R (2000) 2, με την οποία «ενθαρρύνονται» τα κράτη να διασφαλίσουν την ύπαρξη, στα εθνικά τους δίκαια, δυνατότητας αποκατάστασης των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, ύστερα από την έκδοση απόφασης του ΕΔΔΑ⁷¹ (: απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Sejdicović κατά Ιταλίας* της 1-3-2006 § 126).

Έτσι, πρόσφατα εκδόθηκε η απόφαση της Επιτροπής των Υπουργών Resolution CM/ResDH(2009)127⁷² σε σχέση με την εκτέλεση της αποφάσεως *Peers κατά Ελλάδα* της 19-4-2001. Η απόφαση επικροτεί, εκτός από την καταβολή αποζημίωσης στον προσφεύγοντα, τα νομοθετικά μέτρα που έχουν ψηφισθεί και εφαρμόζονται. Πιο ειδικά, αναφορικά με τα μέτρα γενικής φύσεως διαπιστώνεται ότι με το νέο Σωφρονιστικό Κώδικα (: ν.2776/1999) το δικαίωμα επικοινωνίας ρυθμίζεται πληρέστερα στο νέο άρθρο 53 του ΣωφρΚ⁷³ σε σύγκριση με την προγενέστερη ρύθμιση του ΚωδΜετΚρ που ίσχυε κατά την εκδίκαση της υπόθεσης *Peers* κατά Ελλάδα. Ως προς την παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης ενόψει των συνθηκών κράτησης, η Επιτροπή των Υπουργών επιδοκιμάζει την κατασκευή, επί τη βάση διεθνών προδιαγραφών, νέων φυλακών με σκοπό τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού συστήματος⁷⁴.

70. Περισσότερα για τους τρόπους συμμόρφωσης των κρατών-μελών με τη νομολογία του ΕΔΔΑ σε: Μαρία Γαλανού (2010), Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης σε περίπτωση αυθαίρετης κράτησης, σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.331-389 (352-360).

71. Βλ. σχετικά Recommendation No. R (2000) 2 on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights που υιοθετήθηκε στις 19-1-2000 σε: http://www.coe.int/t/e/human_rights/execution/02_Documents/Rec2000_2.asp.

72. [http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2009\)1072&Language=lanEnglish&Ver=volres&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2009)1072&Language=lanEnglish&Ver=volres&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383).

73. Το νέο ΣωφρΚ αξιολογεί η Interim Resolution (2005) 21 της 7-4-2005 της Επιτροπής των Υπουργών: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=844089&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

74. Αναφορικά με την χωροθέτηση των φυλακών, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι το σύστημα των σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας πρέπει, πλέον του ειδικού σχεδιασμού, να βασίζεται σε χωροταξικό σχεδιασμό (: άρθρο 24 παρ.2 Σ). Διότι η διάταξη των φυλακών στη χώρα πρέπει να είναι αποτέλεσμα διαφόρων επιμέρους πολιτικών και να ικανοποιεί πολλαπλά νόμιμα κριτήρια, όπως είναι η εκπλήρωση σκοπών της σωφρονιστικής πολιτικής, η ασφάλεια των φυλακών και η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των ομόρων οικισμών. Η ίδρυση νέας φυλακής, η επέκταση και η μετεγκατάσταση δεν επιτρέπεται να γίνει αν δεν εντάσσεται σε εθνικό ή κατά τομέα χωροταξικό σχεδιασμό. Πρόκειται για την ΣτΕ3249/2000 (Ε' Τμήμα) που αφορούσε την ίδρυση ειδικού καταστήματος κράτησης νέων στη θέση «Βλαχοστάνη» της περιφέρειας

Σημειώνεται ότι η πρώτη φάση υλοποίησης αυτής της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας αποτυπώνεται στην θέση σε λειτουργία από το 2008 τεσσάρων νεόκτιστων φυλακών: της Κλειστής Φυλακής Τρικάλων, του Καταστήματος Κράτησης Δομοκού, της Κλειστής Φυλακής Γρεβενών και του καταστήματος κράτησης στον Ελαιώνα Θηβών. Αυτές εντάσσονται στο πρόγραμμα δημιουργίας επτά φυλακών συνολικής χωρητικότητας 2700 θέσεων. Τρία ακόμη καταστήματα κράτησης αναμενόταν, σύμφωνα με την απόφαση της Επιτροπής μετά από τις διαβεβαιώσεις της ελληνικής κυβέρνησης, να τεθούν σε λειτουργία πριν από τέλος του 2009 στη Δράμα, στις Σέρρες και στα Χανιά. Επίσης, ήταν προγραμματισμένο να λειτουργήσουν πριν από το τέλος του 2009 δύο πτέρυγες των 56 και 24 ατόμων στις δικαστικές φυλακές της Λάρισας και των Διαβατών Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, δεν έχει γνωστοποιηθεί αν η υλοποίηση αυτού του προγράμματος έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα. Επιπροσθέτως, προβλέπεται, κατά τη δεύτερη εκσυγχρονιστική φάση η δημιουργία καταστημάτων κράτησης συνολικής χωρητικότητας 4000 θέσεων που θα αντικαταστήσουν τα ήδη υπάρχοντα στην Κασαββέτεια, στην Κόρινθο, στο Λασιθί και στη Θεσσαλονίκη και η δρομολόγηση ανακαινιστικών εργασιών στις ήδη λειτουργούσες φυλακές. Στο ίδιο πλαίσιο των γενικών μέτρων επιδοκιμάζεται και η μεταφορά κρατούμενων ανδρών από τον Κορυδαλλό στο Δομοκό, όπου έχουν μεταχθεί κρατούμενοι και από τις Δικαστικές Φυλακές Κομοτηνής, Χίου και Θεσσαλονίκης, και 350 γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών, ενώ στη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού κρατούνται κυρίως υπόδικοι και οι συνθήκες στους χώρους απομόνωσης έχουν βελτιωθεί αισθητά ως προς το επίπεδο υγιεινής και άσκησης.

Επίσης, αξιολογώντας τα ειδικά μέτρα που έλαβε η Ελλάδα, επικροτείται η νομοθετική ρύθμιση της λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης με τους νόμους 3346/2005⁷⁵ για την «επιτάχυνση της διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων και άλλες διατάξεις» και 3388/2005⁷⁶ για την «ρύθμιση θεμάτων εξωτερικών φρουρών» και τις υπουργικές αποφάσεις 138317/2005 και 8508/2005 για την κοινωφελή εργασία και την μεταφορά 650 κρατούμενων σε αγροτικές φυλακές αντίστοιχα. Ως θετική αξιολογείται, τέλος, η προώθηση της δυνατότητας των αλλοδαπών κρατούμενων, που αντιστοιχούν στο 35% του συνόλου των κρατούμενων, να εκτίουν την ποινή τους στις χώρες προέλευσής τους, η προσπάθεια εκπαίδευσης και κατάρτισης του σωφρονιστικού προσωπικού και η δυνατότητα προσφυγής των κρατούμενων αναφορικά με ζητήματα της κράτησής τους δυνάμει των άρθρων 6 και 86 του ΣωφρΚ και 572 ΚΠΔ και της Υπουργικής Απόφασης 58819/2003.

Η κατασκευή, ωστόσο, καινούριων καταστημάτων κράτησης δεν λύνει τα προβλήματα αξιοπρεπούς διαβίωσης των κρατούμενων για τρεις λόγους. Πρώτον, οι παλιές φυλακές συνεχίζουν να λειτουργούν στη βάση πεπαλαιωμένων προδιαγραφών. Δεύτερον, ακόμη και τα νεότευκτα σωφρονιστικά καταστήματα παρουσιάζουν προβλήματα λειτουργίας λόγω κακοτεχνιών, καθώς, όπως ήδη σημειώθηκε στην έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου για το Γ.Κ.Κ. Μαλανδρινού, αν και το κτήριο είναι καινούριο, παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα θέρ-

Δήμου Ανδρίτσαινας του νομού Ηλείας, σε δημόσια δασική έκταση 360 στρεμμάτων. Ενώ είχε εκδοθεί το π.δ.27/1991, το έργο δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά επιχειρήθηκε με νέο σχέδιο π.δ. να καταργηθεί το ίδρυθέν κατάστημα και να ιδρυθεί γενικό κατάστημα κράτησης τύπου Α'. Αναλυτικά η απόφαση σε: ΤοΣ 3/2001, σελ. 623-627. Βλ. και την αντίστοιχη ΣτΕ108/1999 του Ε' Τμήματος αναφορικά με την ανέγερση «Νέας Φυλακής Χαλκίδος» στην θέση Ριτσώνα Ν. Εύβοιας, σε: ΠερΔικ 3 (1999), τχ.2, σελ. 238-239.

75. Το άρθρο 42 προβλέπει την αύξηση θέσεων προσωπικού των σωφρονιστικών καταστημάτων και μέγιστη χωρητικότητα για τα σωφρονιστικά καταστήματα τους 300 κρατούμενους.

76. Πρόκειται για τα άρθρα 29 έως 33 που αφορούν μέτρα αποσυμφόρησης των φυλακών.

μανσης, υδροδότησης, διαχείρισης των απορριμμάτων, κ.λπ.⁷⁷. Τρίτον, στο μέτρο που συνεχίζει αύξων ο ρυθμός εισροής των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης, η ανάγκη κατασκευής νέων φυλακών εμφανίζεται επιτακτική⁷⁸. Άλλωστε, περιστασιακά μέτρα, ευκαιριακής φύσης και σκοπιμότητας, που έχουν ως στόχο την μαζική αποσυμφόρηση των φυλακών αναδεικνύουν μόνον τον αποσπασματικό χαρακτήρα της αντεγκληματικής και της σωφρονιστικής πολιτικής. Για παράδειγμα, μετά από διερεύνηση αναφοράς κρατουμένων της πτέρυγας Δέλτα της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλίου και της Δικαστικής Φυλακής Ιωαννίνων ο ΣτΠ, στο Πόρισμά του τον Σεπτέμβριο του 2000 με θέμα «Δικαστική απέλαση και συνταγματικά όρια κράτησης», διαπίστωσε ότι κρατούντο σ' αυτά τα σωφρονιστικά καταστήματα αλληλοδαποί, οι οποίοι είτε είχαν εκτίσει την ποινή τους είτε ήταν υπ' όρον απολυόμενοι, μαζί με τους λοιπούς κρατούμενους, διότι δεν είναι δυνατή η εξεύρεση ειδικών χώρων κράτησης λόγω υπερπληρότητας. Επισημάνθηκε ότι οι διαδικαστικές δυσκολίες υλοποίησης της απέλασης (: αδυναμία χορήγησης ταξιδιωτικών εγγράφων⁷⁹, εμπάργκο κατά ορισμένων κρατών κ.ά.) έχει ως αποτέλεσμα την επ' αόριστον κράτηση των ανθρώπων αυτών⁸⁰.

Ως εκ τούτου, ορθά υποστηρίζεται ότι το επιχείρημα που συνδέει το σωφρονιστικό πληθυσμό και τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων με το χτίσιμο νέων φυλακών απορρίπτει τη δυνατότητα, έστω και στο επίπεδο του διαλόγου, έναρξης εναλλακτικών της φυλάκισης λύσεων και επαναπροσέγγισης των ποινικών πρακτικών απέναντι τουλάχιστον σε

77. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

78. Η κατάσταση του συνωστισμού που περιγράφηκε στην απόφαση Peers εντοπίστηκε και κατά την αυτοψία του Συνηγόρου του Πολίτη στις 4-4-2000 στις Δικαστικές Φυλακές Ιωαννίνων, όπου ενώ οι προδιαγραφές του χώρου ήταν για 70 άτομα, φιλοξενοούνταν 238, χωρίς να μπορεί να τηρηθεί ο διαχωρισμός των κρατουμένων σύμφωνα με το άρθρο 15 ΣωφρΚ. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως κοιτώνες χρησιμοποιούνταν ακόμη και οι διάδρομοι και τα πειθαρχεία. Μάλιστα στους διαδρόμους τα δώροφα κρεβάτια ήταν τοποθετημένα κάθετα κατά πλάτος του διαδρόμου, το ένα απέναντι στο άλλο, αφήνοντας περιθώριο μόλις 40 εκατοστών μεταξύ τους ως «διάδρομο», από το οποίο δεν μπορούσε κάποιος να διέλθει περπατώντας κανονικά στην ευθεία, παρά μόνον κάνοντας πλάγια βήματα. Βλ. αναλυτικά http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_gia_tis_fylakes_ioanninon.doc. Αυτά τα προβλήματα της συγκεκριμένης φυλακής θίγονται και στην ετήσια έκθεση του Συνηγόρου του έτους 2009. Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/annual09/8549_4_Synigoros_2009_01.pdf, ιδίως στην σελίδα 36-38.

79. Ενόψει του εφοδιασμού των προβλεπόμενων ταξιδιωτικών εγγράφων κρίνεται ότι ο χρόνος διάρκειας της κρατήσεως αυτής δεν προσδιορίζεται διαφορετικά παρά μόνο από τον σκοπό της, δηλαδή στην παροχή στα αρμόδια όργανα της αναγκαίας χρονικής ευχέρειας προς τακτοποίηση χωρίς καμία καθυστέρηση όλων των νόμιμων και πρόσφορων υλικών και νομικών ενεργειών που κατατείνουν στην πραγματοποίηση του εννόμου αποτελέσματος της διαταχθείσης απελάσεως. Ως εκ τούτου, η κράτηση θα πρέπει να είναι βραχύχρονη. Βλ. το πόρισμα σε: ΠοινΧρ ΜΓ' (1993): 456.

80. Ο μη διαχωρισμός των κρατουμένων κατά τους όρους αυτούς προσβάλλει την αρχή της αναλογικότητας και αντίκειται στα άρθρα 5 παρ.3, 6 και 7 σε συνδυασμό με το άρθρο 96 παρ.1 του Συντάγματος. Βλ. www.synigoros.gr/reports/por_13821_99_da.doc. Βλ. περισσότερα σε: Μαρία Γαλανού (2011), Η ποιότητα των συνθηκών κράτησης στις ελληνικές φυλακές. Το συναφές νομολογιακό προηγούμενο του Στρασβούργου με σημείο αναφοράς την ερμηνεία της ΕΣΔΑ, ΠοινΔικ 14 (2): 221-235 (234-235).

κάποιες κατηγορίες εγκλημάτων⁸¹. Η κατασκευή νέων φυλακών δεν λύνει το πρόβλημα του σεβασμού των δικαιωμάτων του συνόλου των κρατουμένων. Διασφαλίζει ότι μέρος μόνο του σωφρονιστικού πληθυσμού μπορεί να ζει πιο ανθρώπινα. Άλλωστε, μετά τα επεισόδια εξέγερσης στις νεοσύστατες Φυλακές Μαλανδρινού το 2007, ο Συνήγορος εξέδωσε ανακοίνωση στις 3-5-2007, όπου καταγράφει επιγραμματικά τα προβλήματα που διαπιστώνονται στα καταστήματα κράτησης: α) ο ήδη ασφυκτικός και διαρκώς εντεινόμενος υπερπληθυσμός, που υποβαθμίζει τις συνθήκες διαβίωσης, ενθαρρύνει φαινόμενα παραβατικότητας, όπως π.χ. διακίνηση ναρκωτικών, και μεγιστοποιεί τους κινδύνους σε βάρος της ζωής και της υγείας των κρατουμένων και του προσωπικού φύλαξης, είτε από τυχαία αίτια (: πυρκαγιές και λοιμώδη νοσήματα) είτε από πράξεις βίας· β) η αυθαίρετη κρίση των οργάνων της φυλακής ή των υπηρεσιών του Υπουργείου Δικαιοσύνης στη θεσμική επαφή των κρατουμένων με τις σωφρονιστικές αρχές, δηλαδή σε θέματα αδειών απουσίας, ένταξης σε κάποιο εσωτερικό πρόγραμμα κατάρτισης, μεταγωγής σε άλλο κατάστημα (: π.χ. εγγύτερο στον τόπο κατοικίας της οικογένειας του φυλακισμένου) ή υποχρεωτικής μεταγωγής, επιβολής πειθαρχικών ποινών, διακοπής του σχολείου κ.λπ.⁸² και γ) η αδυναμία της διεύθυνσης, του προσωπικού φύλαξης και των κρατουμένων να διαχειριστούν, καθένας από τη θέση του, τη θλιβερή καθημερινή πραγματικότητα της φυλακής, καταργεί, μεταξύ άλλων, και την θεμελιώδη υπόσχεση που πανηγυρικά εξαγγέλησε ο νόμος για επανένταξη των κρατουμένων στην κοινωνική ζωή.

Εξ αυτών των λόγων, μόνο ως ρεαλιστικά ορθή μπορεί να αξιολογηθεί η θέση που βάλλει κατά της ίδρυσης νέων φυλακών σε συνάρτηση με τη λειτουργία του φυλακτικού χώρου, αν και έχει διατυπωθεί και η αντίθετη θέση⁸³. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι: α) εντός της φυλακής δεν μπορεί να υλοποιηθεί, για προφανείς αντικειμενικούς λόγους, η ειδικοποιημένη λειτουργία της ποινής, με συνέπεια την αδρανολογία της αποτελεσματικότητας των χώρων κράτησης· β) η κτηριακή θεμελίωση και η δομική επέκταση του εγκλεισμού συνδέεται με την αποτυχία της γενικοποιημένης λειτουργίας της ποινής· γ) ο υπερπληθυσμός αναπαράγει τον υπερπληθυσμό· δ) ο μη αναστρέψιμος χαρακτήρας της κατασκευής φυλακών λειτουργεί ως βραχυπρόθεσμο πραγματιστικό μέτρο που δεν εντάσσεται σε μια μακρόπνοη ιστορική διαδικασία· ε) το σωφρονιστικό σύστημα ως κοινωνικός θεσμός μοιάζει σχηματικά με ένα πεινασμένο ζώο, του οποίου η όρεξη μεγαλώνει όσο περισσότερο το τροφοδοτούν· στ) από ανθρωπιστικής σκοπιάς η διαβίωση εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων αναδει-

81. Αναστασία Χαλκιά (2007), Χτίσιμο νέων φυλακών, *The art of crime* 6, στον διαδικτυακό τόπο του ηλεκτρονικού περιοδικού: <http://www.theartofcrime.gr/?pgtp=1&aid=1194886339>.

82. Πιο αναλυτικά στο διαδικτυακό τόπο www.synigoros.gr/pdf_01/6982_2_4_Anakoinosi_ATP_2007.pdf και www.synigoros.gr/docs/anakoinwsi.pdf.

83. Στις θετικές επιπτώσεις της ίδρυσης νέας φυλακής, ιδίως σε αγροτικές περιοχές, συγκαταλέγονται κατά κύριο λόγο εκείνες με οικονομικό χαρακτήρα, όπως π.χ. η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας με την δημιουργία νέων επιχειρήσεων και συνακόλουθα θέσεων εργασίας ή την ενίσχυση των ήδη υπάρχοντων, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών κοινωνικών μετασχηματισμών στο ανθρώπινο κεφάλαιο και στη δομή της τοπικής κοινωνίας, Susan Blankenship & Ernest Amarelle (2004), *Prison Recruitment as a Policy Tool of Local Economic Development: A Critical Evaluation*, *Congreve* 7 (2): 183-198 (186-187). Βλ. επίσης σχετικά Gregory Hooks, Clayton Mosher, Thomas Rotolo, Linda Lobao (2004), *The Prison Industry: Carceral Expansion and Employment in U.S. Counties 1969-1994*, *SocScQ* 85 (1): 37-57 (40-41).

κνύεται περισσότερο από εξευτελιστική· ζ) η φυλακή σχετίζεται με τις πολιτισμικές αξίες των κοινωνικών σχηματισμών και εκφράζει συμβολικά τον τρόπο σκέψης ενός λαού ή καλύτερα το επίπεδο της πολιτικής προσέγγισης της εγκληματικότητας· και τέλος η) τίθεται ένα σοβαρό ζήτημα ορθής διαχείρισης των οικονομικών πόρων, καθώς ουσιαστικά επενδύονται χρήματα σε έναν αποτυχημένο θεσμό⁸⁴, –τουλάχιστον με τον τρόπο που επιτρέψαμε να λειτουργεί σήμερα η φυλακή, θα προσθέταμε.

II. ΧΩΡΟΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

1. Κρατούμενοι υπό απέλαση

1. Το άρθρο 74 ΠΚ

Η απέλαση αλλοδαπού, σύμφωνα με το άρθρο 74 ΠΚ, συνιστά μέτρο ασφαλείας που επιβάλλεται καταρχήν δυνάμει⁸⁵ από δικαστήριο (: δικαστική απέλαση), καίτοι έχει διατυπωθεί η θέση ότι θα ήταν ορθότερο να καταταγεί στις παρεπόμενες ποινές⁸⁶. Η ένταξη της απέλασης στα μέτρα ασφαλείας έχει ως συνέπεια να μην εφαρμόζονται σε αυτήν οι οικονομικές εγγυήσεις που ισχύουν για τις ποινές⁸⁷. Αποτελεί ταυτόχρονα θεσμό του ποινικού αλλήλου και του διοικητικού δικαίου⁸⁸. Γι' αυτό, η απέλαση διατάσσεται και με απόφαση του

84. Thomas Mathiesen (1991), The argument against building more prisons, in: John Muncie and Richard Sparks, imprisonment: European perspectives, London: Harvester-Wheatsheaf and The Open University, σελ.177-184.

85. Βλ. Αριστομένη Τζαννετή (2005), Άρθρο 74 ΠΚ, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 785. Στην περίπτωση της καταδίκης αλλοδαπού σε κάθειρξη για εμπορία ναρκωτικών, κατά το άρθρο 17 παρ.2 του ν.1729/1987 ή κατά το άρθρο 34 παρ.2 του ΚΝΝ (ν.3459/2006), η απέλαση που διατάσσεται υποχρεωτικά είναι ισόβια. Ως μέτρο ασφαλείας επιβάλλεται χάριν της προστασίας του κοινωνικού συνόλου από την επικίνδυνη προσωπικότητα του αλλοδαπού-δράστη ενός εγκλήματος, όταν υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις ότι πρόκειται να τελέσει νέα εγκλήματα στο μέλλον. Περισσότερα σε ΓνωμΕισΑΠ3/2006 (Φώτιου Μακρή), ΠοινΧρ ΝΗ' (2008): 84-87 (84-85). Εάν, ωστόσο, ο αλλοδαπός είναι υπήκοος κράτους-μέλους της ΕΕ η διάταξη του άρθρου 74 ΠΚ υποχωρεί έναντι των αντίθετων διατάξεων του Κοινοτικού Δικαίου και δεν δικαιολογείται να επιβάλλεται με την επίκληση του λόγου της δημόσιας τάξης, σύμφωνα με την ΓνωμΕισΑΠ7/2000 (: Α. Βασιλόπουλου), ΠοινΧρ Ν (2000): σελ. 465 και ΑΠ1243/2000 ΠοινΧρ ΝΑ' (2001): 433.

86. Νέστωρ Κουράκης (2008), Θεωρία της Ποινής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 25-26. Κατά την διάταξη του άρθρου 99 παρ.2 ΠΚ είναι η δυνατή η επ' αόριστο αναστολή εκτέλεσης της ποινής, οπότε εκτελείται αμέσως η απέλαση.

87. Δηλαδή οι οικονομικές εγγυήσεις που δεν εφαρμόζονται στα ασφαλιστικά μέτρα, επομένως και στην απέλαση, είναι οι εξής: α) η αρχή της ισχύος του ηπιότερου νόμου, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται ο νόμος που ισχύει κατά τον χρόνο εκδίκασης, β) έχουν αόριστη διάρκεια, γ) δεν χωρεί χάρη και απόλυση υπό όρους (105 ΠΚ), δ) η απόφαση που επιβάρησε μόνον μέτρο ασφαλείας θεωρείται αθωωτική και δεν προσβάλλεται με κανένα ένδικο μέσο, ε) εάν παραγράφκων, μετά την παρέλευση τριετίας από την αμετάκλητη απόφαση επιβολής τους, χωρίς να αρχίσει η εκτέλεσή τους, δεν παύει οπωσδήποτε η εκτέλεσή τους, γιατί το δικαστήριο μπορεί να διατάξει διαφορετικά (άρθρο 4 παρ.2, 75 ΠΚ). Περισσότερα σε ΓνωμΕισΑΠ3/2006 (: Φώτιου Μακρή), ΠοινΧρ ΝΗ' (2008): σελ. 84-87 (84).

88. Ως θεσμός του ποινικού δικαίου, σύμφωνα με την ΑΠ1449/2005 συνιστά αντίδραση της Πολιτείας στην τέλεση ορισμένου αδικήματος. Ως διοικητικό μέτρο υπηρετεί ευρύτερους στόχους προστασίας του κοινωνικού συνόλου (: δημόσια τάξη και ασφάλεια). Η πράξη απομάκρυνσης (καταχρηστικώς «απέλαση») υπό

οικείου Αστυνομικού Διευθυντή (: διοικητική απέλαση) κατά τους όρους του άρθρου 76 του ν.3386/2005 «περί την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια». Σε περίπτωση που δεν είναι εφικτή η άμεση απέλαση του αλλοδαπού από τη Χώρα για λόγους ανωτέρας βίας, ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης ή το εξουσιοδοτημένο όργανο μπορεί, με απόφασή του, να αναστείλει την εκτέλεση της απόφασης απέλασης (: άρθρο 78 του ν.3386/2005) αλλή και να επιβάλει περιοριστικούς όρους.

Ο ΣτΠ, με το πόρισμα των ειδικών επιστημόνων Κ. Στεφανάκη και Ε. Φυτράκη τον Σεπτέμβριο του 2006 αναφορικά με τις «Διαδοχικές Απελάσεις Αλλοδαπών», καταδικάζει την πρακτική έκδοσης νέων αποφάσεων απέλασης (κυρίως διοικητικής), παρατείνοντας έτσι την κράτηση αλλοδαπών, πέραν του προβλεπόμενου από το παλαιό άρθρο 44 παρ.3 του ν.2910/2001 και νυν άρθρο 76 παρ.3 του ν.3386/2005 τριμήνου, ενώ παραμένει ακόμα σε ισχύ ανέφικτη παλαιότερη απόφαση σε βάρος του ίδιου αλλοδαπού. Σύμφωνα με τις ΑΠ1984/2005 και ΔιοικΠρωτΚομοτηνής152/2002 περισσότερες πράξεις υλοποίησης της απέλασης δύναται να λάβουν χώρα επί τη βάση μίας και της αυτής αποφάσεως απέλασης, η οποία έχει διαρκή ισχύ. Το τρίμηνο συνιστά απόλυτο χρονικό περιορισμό που δεν δύναται να καμφθεί με την επίκληση τυχόν τεχνικών ή άλλων προβλημάτων (π.χ. πιθανότητα οριστικής ακύρωσης της απέλασης)⁸⁹. Καταδικαστική υπήρξε, αναφορικά με αυτήν την πρακτική, η απόφαση John κατά Ελλάδος της 10-5-2007 (: σκέψεις 26-37)⁹⁰.

στενή έννοια) ή η παρεμπόδιση εισόδου στη χώρα του αλλοδαπού δεν συνιστούν το περιεχόμενο, αυτό καθ' αυτό της απέλασης, αλλή μόνο πράξη υλοποίησης αυτής στο πλαίσιο της εκτέλεσης της απόφασης. Άρα, περισσότερες πράξεις υλοποίησης μπορεί να λάβουν χώρα ή να κριθούν επιβεβλημένες στο πλαίσιο μίας και της αυτής απέλασης, διότι η τελευταία αναπτύσσει διαρκή αποτελέσματα (: ΓνωμΕισΑΠ7/2001). Αυτό, άλλωστε, συνάδει και με την διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 74 ΠΚ. Τεχνικό μέσο προπαρασκευής της απέλασης συνιστά η εγγραφή στον Ε.Κ.ΑΝ.Α. (Εθνικός Κατάλογος Ανεπιθύμητων Αλλοδαπών) κατά το άρθρο 82 παρ.1 ν.3386/2005. Αναλυτικότερα για το θέμα αυτό σε: http://www.synigoros.gr/allodapoi/docs/EggrafoStP_9_3.pdf.

89. Κρίνεται ότι η σύλληψη και νέα κράτηση προς εκτέλεση παλαιότερης απόφασης απέλασης θα είναι δυνατή μόνον εφόσον είναι απολύτως διασφαλισμένο το εφικτό της απομάκρυνσης του αλλοδαπού από τη χώρα, οπότε η κράτηση αυτή δεν μπορεί να διαρκεί πλέον των τεσσάρων (4) ημερών κατ' εφαρμογή του άρθρου 6 Σ, συν δύο (2) ημέρες κατά παρέκταση για λόγους ανωτέρας βίας. Βλ. αναλυτικά σε διαδικτυακό τόπο του ΣτΠ: www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs/_porisma_apelasi_21_01.pdf.

90. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ εκτίμησε στην σκέψη 33 της απόφασής του ότι η συμπεριφορά των αστυνομικών αρχών αποσκοπούσε στην παράκαμψη του ν.2910/2001 προκειμένου να προσδώσουν νομιμότητα στην παράταση της κράτησης, διαπιστώνοντας παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ. Πρέπει να σημειωθεί ότι, σε συνέχεια του πορίσματος για τις διαδοχικές απελάσεις αλλοδαπών το Αρχηγείο της ΕΛ.ΑΣ. (13-2-2007) συμφώνησε με τις προτάσεις του ΣτΠ και πρότεινε στο τότε αρμόδιο Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης σχετική διάταξη για την συμπλήρωση του άρθρου 78 ν.3386/2005. Η εξέλιξη αυτή κρίθηκε ιδιαίτερα ικανοποιητική, ωστόσο έμεινε χωρίς ουσιαστική συνέχεια. Ο ΣτΠ υπέρβαλε συγκεκριμένες παρατηρήσεις επ' αυτής για την αποφυγή άσκοπων συλλήψεων και κρατήσεων αλλοδαπών, καθώς και τον χρονικό περιορισμό των τυχόν κρατήσεων. Τέλος, το ζήτημα τέθηκε εκ νέου (9-11-2007) στο νέο υφυπουργό Εσωτερικών, ως εκκρεμές ζήτημα αστυνομικής μεταχείρισης αλλοδαπών και τροποποίησης της σχετικής διοικητικής πρακτικής. Βλ. http://www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs/_diokitiki_antapokrisi_apelasi_21_01.pdf. Αίτημα να εκλείψει το ιδιότυπο καθεστώς «ομηρείας», στην οποία υποβάλλονται αλλοδαποί, σε βάρος των οποίων έχουν εκδοθεί περισσότερες αποφάσεις απέλασης ζήτησε ο ΣτΠ από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξεως. Προς το παρόν η ΕΛ.ΑΣ. επανεξετάζοντας το ζήτημα, έκρινε ότι θα πρέπει να χορηγείται εύλογο διάστημα ενός μηνός για αναχώρηση από τη χώρα. Ωστόσο, αν ο αλλοδαπός δεν τηρήσει αυτήν την υποχρέωση «θα

2. Η κράτηση υπό απέλαση ατόμων

Οι κρατούμενοι, σε βάρος των οποίων έχουν εκδοθεί αποφάσεις δικαστικής απέλασης, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 3 εδ. β' του ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ⁹¹ και το άρθρο 74 παρ.4 ΠΚ, παραμένουν υπό κράτηση «μετά την αποφυλάκιση τους έως την δικαστική απέλασή τους ή την χορήγηση άδειας παραμονής στην χώρα λόγω ανέφικτης απέλασης». Εφόσον η δικαστική απέλαση δεν είναι εφικτή μετά την έκτιση της ποινής⁹², η κράτηση πρέπει να γίνεται σε ειδικούς χώρους των καταστημάτων κράτησης, κατά την πρόβλεψη του άρθρου 74 παρ. 4 ΠΚ, και όχι στα αστυνομικά τμήματα⁹³ όπως ίσχυε μέχρι την τροποποίηση που εισήγαγε το άρθρο 12 του ν.2721/1999 (: ΓνωμΕισΑΠ 6/1997). Όμοια ρύθμιση προβλέπεται και στην περίπτωση της αναστολής της ποινής υπό όρο, είτε της κανονικής, που ισχύει για ημεδαπούς και αλλοδαπούς και διατάσσεται με ορισμένη διάρκεια από 3 έως πέντε έτη (: άρθρο 99 παρ.1 ΠΚ), είτε της εξαιρετικής, που ισχύει μόνο για τους αλλοδαπούς και διατάσσεται με αόριστη διάρκεια και με άμεση εκτέλεση (: άρθρο 99 παρ.2 ΠΚ). Και στις δύο αυτές περιπτώσεις της αναστολής της ποινής υπό όρο ο κρατούμενος, οσάκις η άμεση εκτέλεση δεν είναι εφικτή, δεν αφήνεται ελεύθερος, αλλά εξακολουθεί να παραμένει κρατούμενος και η αναστολή υπολογίζεται από την πραγματοποίηση της απέλασης (: άρθρο 99 ΠΚ)⁹⁴.

εφαρμόζεται αναλογικά το άρθρο 205 ΠΚ (παραβίαση διοικητικής απέλασης). Περισσότερα στο από 7-1-2009 δελτίο τύπου του ΣτΠ σε: http://www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs/_deltio_apelasi_21_01.pdf.

91. Αναλυτικά σε ΠοινΔικ 6 (2003): 603-615.

92. Ωστόσο, σύμφωνα με τις υπ' αριθμ. 1550 και 1556/2007 του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Ηρακλείου, δεν εκτελείται η καταγνωσθείσα ισόβια απέλαση σε βάρος αλλοδαπού τρίτης χώρας, ο οποίος εν τω μεταξύ απέκτησε την ευρωπαϊκή ιθαγένεια λόγω προσχώρησης της χώρας του στην Ε. Ε. Διότι αφενός η Οδηγία 2004/38/ΕΚ περί του δικαιώματος των πολιτών της Ε. Ε. και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών-μελών έχει άμεση κάθετη ισχύ και υπερτερεί του εθνικού δικαίου και δη του άρθρου 99 παρ.3 ΠΚ, υπό το φως της οποίας το τελευταίο πρέπει να ερμηνεύεται. Και αφετέρου ο αιτών έχει αναπτύξει οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα στην Ελλάδα, όπου ζει με την οικογένειά του, ενώ στο πρόσωπό του δεν συντρέχει κανένας λόγος δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας για την εξακολούθηση της εκτέλεσης του εξαιρετικού μέτρου ασφαλείας της δικαστικής απέλασης. Αναλυτικά η απόφαση σε ΠοινΧρ ΝΖ' (2007): 601-602.

93. Βλ. και Λάμπρο Μαργαρίτη-Νικόλαο Παρασκευόπουλο (2005), Ποινολογία, ζ' έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 118-122. Σύμφωνα με την υπ' αριθμ.6/2000 ΓνωμΕισΑΠ (: Αντεισαγγελία κ. Βασιλόπουλου), η παράγραφος 4 του άρθρου 74 δεν επιτρέπει την ανάλογη εφαρμογή της αντικατάστασης της κράτησης με περιοριστικούς όρους με απόφαση του Υπουργού, όπως ισχύει στην διοικητική απέλαση βάσει της ΚΥΑ 4803/13/7-α/18-6-1992 Εξωτερικών, Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης, πλέον βάσει του άρθρου 78 του ν.3386/2005.

94. Έτσι η ΓνωμΕισΑΠ3/2006 (: Αντεισαγγελία Φωτίου Μακρή), ΠοινΧρ ΝΗ' (2008): 84-87. Σύμφωνα, δηλαδή, με τις ανωτέρω διατάξεις, ο αλλοδαπός κρατείται με σκοπό να απελαθεί στις εξής δύο περιπτώσεις: 1) Όταν διατάσσεται από το δικαστήριο η απέλασή του, χωρίς να είναι μέχρι τότε κρατούμενος, γιατί π.χ. εξαγόρασε την ποινή του, οπότε συλλημβάνεται και κρατείται με σκοπό την εκτέλεση της απέλασης (άρθρο 5 παρ.1 περ. στ' ΕΣΔΑ), και 2) όταν διατάσσεται από το δικαστήριο η απέλασή του, ενώ είναι ήδη κρατούμενος, οπότε παραμένει κρατούμενος με σκοπό την εκτέλεση της απέλασης. Και στις δύο περιπτώσεις ο αλλοδαπός δεν κρατείται παράνομα, αλλά σε εκτέλεση της απέλασης που διέταξε το δικαστήριο, γιατί κρίθηκε επικίνδυνος για τη δημόσια τάξη λόγω του ότι είναι επιρρεπής στη διάπραξη νέων εγκλημάτων.

Μετά από διερεύνηση αναφοράς κρατουμένων της πτέρυγας Δέλτα της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλίου και της Δικαστικής Φυλακής Ιωαννίνων ο ΣτΠ, στο Πόρισμά του τον Σεπτέμβριο του 2000 με θέμα «Δικαστική απέλαση και συνταγματικά όρια κράτησης», διαπίστωσε ότι κρατούντο στα σωφρονιστικά αυτά καταστήματα αλλοδαποί, οι οποίοι είτε έχουν εκτίσει την ποινή τους είτε είναι υφ' όρον απολύσιμοι, μαζί με τους λοιπούς κρατουμένους, διότι δεν είναι δυνατή η εξεύρεση ειδικών χώρων κράτησης λόγω υπερπληρότητας. Επισημάνθηκε ότι οι διαδικαστικές δυσκολίες υλοποίησης της απέλασης (: αδυναμία χορήγησης ταξιδιωτικών εγγράφων⁹⁵, εμπόγκο κατά ορισμένων κρατών κ.ά.) έχει ως αποτέλεσμα την επ' αόριστον κράτηση των ανθρώπων αυτών⁹⁶.

Για την αντιμετώπιση του δικαϊκά απaráδεκτου φαινομένου της επ' αόριστο κράτησης του υπό απέλαση αλλοδαπού προβλήθηκε ο θεσμός της ειδικής αναστολής υπό όρο απέλασης. Κατά το άρθρο 99 παρ.5 ΠΚ, που προστέθηκε με την παράγραφο 5 του άρθρου 6 ν.3090/2002, αν ο αλλοδαπός έχει εκτίσει με οποιονδήποτε τρόπο την ποινή του και η απέλαση του, που έχει διαταχθεί με δικαστική απόφαση, δεν είναι δυνατή, η απόφαση αναστέλλεται με απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου του τόπου έκτισης της ποινής, ύστερα από πρόταση του εισαγγελέα, που εποπτεύει το οικείο κατάστημα κράτησης, και, όπου αυτός δεν υπάρχει, του εισαγγελέα που είναι αρμόδιος για την εκτέλεση της ποινής. Κατά την χορήγηση της αναστολής το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει τους όρους που προβλέπονται στην παρ.2 του άρθρου 100Α ΠΚ, ή ορισμένους από αυτούς. Αν εκληψούν οι λόγοι που επέβαλαν την αναστολή της απέλασης, η απόφαση για τη χορήγηση της ανακαλείται με την ίδια διαδικασία⁹⁷. Αν η απέλαση είναι αδύνατη, απολύεται ο κατάδικος και αρχίζει ο χρόνος της δοκιμασίας κατά το άρθρο 105 παρ.4 ΠΚ⁹⁸. Αν συμπέσουν, ωστόσο, ο χρόνος δοκιμασίας

95. Ενόψει του εφοδιασμού των προβλεπόμενων ταξιδιωτικών εγγράφων κρίνεται ότι ο χρόνος διάρκειας της κρατήσεως αυτής δεν προσδιορίζεται διαφορετικά παρά μόνο από τον σκοπό της, δηλαδή στην παροχή στα αρμόδια όργανα της αναγκαίας χρονικής ευχέρειας προς τακτοποίηση χωρίς καμία καθυστέρηση όλων των νόμιμων και πρόσφορων υλικών και νομικών ενεργειών που κατατείνουν στην πραγματοποίηση του εννόμου αποτελέσματος της διαταχθείσης απελάσεως. Ως εκ τούτου, η κράτηση θα πρέπει να είναι βραχύχρονη, ΠοινΧρ ΜΓ' (1993): 456.

96. Ο μη διαχωρισμός των κρατουμένων κατά τους όρους αυτούς προσβάλλει την αρχή της αναλογικότητας και αντίκειται στα άρθρα 5 παρ.3, 6 και 7 σε συνδυασμό με το άρθρο 96 παρ.1 του Συντάγματος. Βλ. www.synigoros.gr/reports/por_13821_99_da.doc.

97. Πριν από την εισαγωγή του ανωτέρω θεσμού της ειδικής αναστολής της απέλασης, είχε εισαχθεί με το άρθρο 3 της ΚΥΑ 137.954/2000 ο θεσμός της προσωρινής απόλυσης του αλλοδαπού με απόφαση του δικαστηρίου που επόπτευε την εκτέλεση της ποινής του. Την ίδια ρύθμιση επανέλαβε η νεότερη διάταξη του άρθρου 99 παρ.5 ΠΚ.

98. Κατά τη διάρκεια ισχύος του ν.1975/1991 είχε διατυπωθεί η θέση ότι, στις περιπτώσεις ανέφικτης άμεσης απέλασης, η οποία διατάχθηκε δυνάμει δικαστικής απόφασης, δύναται με απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης να επιτραπεί η προσωρινή παραμονή του υπό απέλαση τελούντος αλλοδαπού στη χώρα υπό καθεστώς ελεγχόμενης ελευθερίας, εφαρμοζομένης αναλογικώς της υπ' αριθμ.4803/13/7α/1992 κοινής απόφασης των Υπουργών Εξωτερικών, Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης, εκδοθείσης κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 27 παρ.2 ν.1975/1991, οπότε και αυτός αποφυλάκίζεται. Εάν δεν επιτραπεί η παραμονή του υπό καθεστώς ελεγχόμενης ελευθερίας τότε δύναται να υποβάλει, κατ' άρθρο 565 ΚΠΔ αντιρρήσεις κατά της κράτησής του στη φυλακή και εφόσον δεν υποβάλει αντιρρήσεις ο αρμόδιος εισαγγελέας οφείλει να διατάξει

και το μέτρο της απέλασης το προβάδισμα δίδεται στην απέλαση. Τούτο γίνεται κατ' εξαίρεση της γενικής αρχής που ισχύει στη συρροή των ποινών με τα στερητικά της ελευθερίας μέτρα ασφαλείας που καθιερώνει ο ΠΚ στο άρθρο 105 παρ.4 ΠΚ, σύμφωνα με το οποίο το προβάδισμα πρέπει να δίνεται στις ποινές. Η εξαίρεση αυτή δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο με αυτήν σκοπό της ελάφρυνσης των αρχών που εποπτεύουν την εκτέλεση των ποινών, την αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης και των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων που προκαλούνται γενικά απ' αυτή.

3. Οι θέσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου

Αναφορικά με την στέρση της ελευθερίας για την απέλαση ή την έκδοση (: άρθρο 5 παρ.1 περ. στ' ΕΣΔΑ), το ΕΔΔΑ απαιτεί το διοικητικό μέτρο της απέλασης να δεν θα πρέπει χρησιμοποιείται ως επικουρικό μέσο θεραπείας στην περίπτωση που το αίτημα της έκδοσης απορρίφθηκε από την αρμόδια δικαστική αρχή (: *Bozano κατά Γαλλίας* της 18-12-1986 § 57). Μία κράτηση που ενεργοποιείται στο πλαίσιο της διαδικασίας απελάσεως ή εκδόσεως καθίσταται νόμιμη, όταν, πέραν της νομιμότητάς της κατά το εσωτερικό δίκαιο, περιβάλλεται και από τις στοιχειώδεις εκείνες εγγυήσεις που απαιτούνται για να αποφευχθεί, σύμφωνα με τους σκοπούς της Σύμβασης, η αυθαιρεσία από μέρους των κρατικών αρχών. Οι όροι της νομιμότητας καθορίζονται με βάση τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 8 ΕΣΔΑ (: *Soldatenko κατά Ουκρανίας* της 23-10-2008 §§ 112-114⁹⁹ και *Nasrulloev κατά Ρωσίας* της 11-10-2007 §§ 72-77). Για παράδειγμα, μια συμβουλευτική επιτροπή, αποτελούμενη από δικαστικούς λειτουργούς, που γνωμοδοτεί επί της κρατήσεως, αποτελεί ικανοποιητική εγγύηση, έστω και αν οι γνώμες της, για λόγους εθνικής ασφάλειας, είναι μυστικές, σύμφωνα με την σκέψη 122 της απόφασης Ευρείας Σύνοψης *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15-11-1996. Το Δικαστήριο, συμπληρώνοντας την κρίση του, δέχθηκε, στην παράγραφο 123 της ίδιας απόφασης ότι η εκτέλεση της διαδικασίας απέλασης δικαιολογεί καταρχήν την κράτηση του υποκειμένου της διαδικασίας αυτής. Οποιαδήποτε, ωστόσο, παράλειψη των εθνικών αρχών να ενεργήσουν με την δέουσα επιμέλεια, με συνέπεια την καθυστέρηση πραγματοποίησης της απέλασης, δεν παρέχει δικαιολογητικό λόγο στην κράτηση, που ως εκ τούτου καθίσταται αντίθετη προς το άρθρο 5 παρ.1 περ. στ' ΕΣΔΑ.

1. Κράτηση με σκοπό την απέλαση δυνάμει δικαστικής απόφασης

Η απόφαση *Dougoz κατά Ελλάδας* της 6-3-2001¹⁰⁰ εκδόθηκε μετά από προσφυγή Σύριου υπηκόου, ο οποίος κρατήθηκε στα κρατητήρια της Δραπετσώνας και στη συνέχεια στο κτήριο

την απόλυσή του από τη φυλακή, Ανδρέας Ζύγουρας (2000), Η κράτηση εις την φυλακήν του τελούντος υπό απέλαση, Αρμ 2000 (12): 1732-1733.

99. E.H.R.L.R. Issue 1, 2009, σελ. 114-116. Η υπόθεση αφορούσε την κράτηση του προσφεύγοντα με σκοπό την έκδοσή του από την Ουκρανία στο Τουρκμενιστάν, με βάση τη νομοθεσία περί την μεταχείριση ψυχικά ασθενών κρατουμένων, οπότε μη πληρουμένων των προϋποθέσεων που θέτει για την ποιότητα του νόμου το άρθρο 8 ΕΣΔΑ επήλθε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 περ.στ' ΕΣΔΑ.

100. Ενόψει της εκδόσεως της απόφασης αυτής ο Συνήγορος του Πολίτη εξέδωσε σχετικό δελητικό τύπο το Νοέμβριο του 2001, βλ. σχετικά σε διαδικτυακό τόπο: www.synigoros.gr/reports/1/eisagogiko_simeioma.

της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής (ΓΑΔΑ) επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, καθ' ο διάστημα εκκρεμούσε η εκτέλεση της απέλασής του.

Ο Dougoz είχε καταδικασθεί σε θάνατο στη Συρία για προσβολές της εθνικής ασφάλειας (: διαρροή πληροφοριών κατά την στρατιωτική του θητεία). Στην Ελλάδα είχε αναγνωρισθεί από το Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας στην Αθήνα ως πρόσφυγας. Ενώ εξέτιε την ποινή του για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών ζήτησε να αφεθεί ελεύθερος υπό όρους, ισχυριζόμενος ότι μπορούσε να επιστρέψει στη Συρία, διότι του είχε χορηγηθεί χάρη. Με απόφαση του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Πειραιά απολύθηκε από τις φυλακές στις 10 Ιουλίου 1997 και τέθηκε υπό αστυνομική κράτηση στα κρατητήρια της Δραπετσώνας εκκρεμούσης της απέλασής του.

Σύμφωνα με τις σκέψεις 20 και 21 της απόφασης, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι κρατείτο σε ένα υπερπλήρες κελί, όπου ο αριθμός των ατόμων μπορούσε να δεκαπλασιασθεί ανάλογα με τη νύχτα. Δεν υπήρχαν κρεβάτια και δεν διατίθεντο στρώματα, κουβέρτες και σεντόνια. Κάποιοι κρατούμενοι έπρεπε να κοιμούνται στο διάδρομο. Τα κελιά ήταν βρώμικα και οι εγκαταστάσεις υγιεινής ανεπαρκείς, καθώς είχαν προβληφθεί για μικρότερο αριθμό προσώπων. Το ζεστό νερό ήταν σπάνιο. Δεν υπήρχε καθαρός αέρας ή φυσικός φωτισμός ούτε αυλή για άσκηση. Ο μόνος χώρος όπου οι κρατούμενοι μπορούσαν να περπατήσουν ήταν ο διάδρομος που οδηγούσε στις τουαλέτες. Όσον αφορά τη διατροφή τους, είχαν ένα υποφερτό πιάτο φαγητού δύο φορές την ημέρα, αλλά δεν δινόταν ποτέ γάλα, ενώ φρούτα, λαχανικά και τυρί εμφανίζονταν σπανίως στο μενού. Τροφή απ' έξω δεν μπορούσαν να προμηθευθούν, ενώ δεν υπήρχε πρόσβαση σε γιατρό ή φαρμακοποιό. Μόνον επισκέψεις συγγενών επιτρέπονταν και, επομένως, οι αλληλοδαποί δεν μπορούσαν να έχουν επισκεπτήριο. Ο προσφεύγων δεν μπορούσε να απευθυνθεί στην κοινωνική υπηρεσία ούτε σε εισαγγελέα. Αν και υπήρχαν καρτοτηλέφωνα, ο αριθμός τους ήταν ανεπαρκής. Περιστατικά κακοποίησης από τους φρουρούς δεν ήταν ασυνήθιστα.

Τον Απρίλιο του 1998, αφού είχε υποβάλει αίτηση για ανάκληση της απέλασης, ο προσφεύγων μεταφέρθηκε στα κρατητήρια του εβδόμου ορόφου στο κτήριο της ΓΑΔΑ στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας (: σκέψη 27). Οι συνθήκες ήταν όμοιες με εκείνες της Δραπετσώνας, αν και υπήρχε φυσικό φως, δυνατότητα αερισμού των κελιών και ζεστό νερό.

Το ΕΔΔΑ, παραπέμποντας στην «Ελληνική Υπόθεση», έκρινε ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα, σε συνδυασμό με την υπερβολική διάρκεια της κράτησής του, συνιστούσαν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (: σκέψεις 48-49), για την οποία επιδίκασε, με βάση το άρθρο 41 ΕΣΔΑ, αποζημίωση πέντε εκατομμυρίων δραχμών για ηθική βλάβη και για τα έξοδα της νομικής παράστασης (: σκέψη 69). Μάλιστα, αν και η CPT δεν έκανε αυτο-

doc. Βλ. παρουσίαση της απόφασης από Γιάννα Κούρτοβικ (2000), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Προσφυγή 40907/1998, απόφαση της 8.2.2000: Υπόθεση Μοχάμεν Ντοκούζ κατά Ελλάδας, ΠoinΔικ 3 (11): 1116-1117 και από Αικατερίνη Σγουρίδου-Αθανασία Κουτσοφλιανιώτη (2002), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 2001, ΕΕΕυρΔ 2 (2002): 425-460 (448-454). Βλ. τις θέσεις της ΕθνΕΔΑ στην έκθεσή της περί συνθηκών κράτησης του 2001 (εισαγγετέ: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, Γιάννης Κτιστάκης, Νικόλαος Σιταρόπουλος) στις σελίδες 148-151, http://www.nchr.gr/category.php?category_id=100, και την αναφορά του έτους 2008 για το σωφρονιστικό ζήτημα, :http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/sinthikes_kratisis_dikaiwmata_kratoumenwn/apofasi_eeda_sofronistikos2008.doc.

ψία, το ΕΔΔΑ δέχθηκε τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα με αναφορά σε προηγούμενο πόρισμα της CPT της 29ης-11-1994, μετά την επίσκεψή της τον Μάρτιο του 1993 στο κτήριο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας (: σκέψη 46).

Το πόρισμα της CPT αναπτύσσεται στη σκέψη 40 της απόφασης, σύμφωνα με το οποίο στα κεντρικά κρατητήρια της ΓΑΔΑ ο εξοπλισμός του κελιού είναι αποδεκτός για άτομα που παραμένουν σε βραχύχρονη αστυνομική κράτηση (π.χ. ύποπτοι), υπό τον όρο ότι διατηρούνται καθαρά και ότι όσοι διανυκτερεύουν προμηθεύονται στρώμα και κουβέρτες. Ωστόσο, η μακρά κράτηση αλληοδαπών υπό απέλαση για διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών κρίθηκε ως απαράδεκτη. Ο περιβάλλον χώρος, η έλλειψη πρόσβασης και η άσκηση σε ανοιχτό χώρο πρόδιδαν την ακαταλληλότητα των κελιών για μακρά κράτηση. Επιπλέον, δε, οι κρατούμενοι είχαν διαθέσιμες κουβέρτες αλλά όχι στρώματα. Πρόσβαση στα μπάνια υπήρχε, αλλά δεν υπήρχαν σαπούνη και πετσέτες. Η κατάσταση της υγιεινής ήταν απαίσια στις τουαλέτες και στα ντους. Τέλος, οι αλληοδαποί δεν είχαν ενημερωθεί στη γλώσσα τους για τη διαδικασία, αλλά είχαν πρόσβαση σε τηλέφωνο. Η CPT απηύθυνε αυστηρές συστάσεις για διασφάλιση συνθηκών καθαριότητας και υγιεινής, διαχωρισμού αλληοδαπών και υπόπτων και παροχής φυλλισιδίου με τα δικαιώματα των κρατουμένων σε γλώσσα που κατανοούν όπως και υπηρεσιών από διευκυνέα.

Ωστόσο, η CPT επισκέφθηκε τα κρατητήρια της Δραπετσώνας και της ΓΑΔΑ το 1997 και έκρινε σκόπιμο να επαναλάβει την επίσκεψή της και το 1999.

Η αδυναμία των κρατουμένων υπό απέλαση αλληοδαπών να αντέξουν τη διαβίωσή τους υπό αυτές τις συνθήκες αναμένοντας να ξεκινήσουν οι διαδικασίες απέλασής τους οδήγησε σε διαμαρτυρίες τους στο κτήριο της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής, όπου κρατούντο, προκαλώντας αναταραχές στις 2-5-2001. Ο Συνήγορος του Πολίτη προχώρησε σε αυτεπάγγελτη διερεύνηση των περιστατικών (: δυνάμει του άρθρου 4 παρ.1 του ν.2477/1997), τα οποία περιήλθαν σε γνώση του μετά από δημοσιεύματα ημερήσιου και ηλεκτρονικού τύπου, και επισκέφθηκε στις 7-5-2001 στο Αστυνομικό Μέγαρο Αττικής¹⁰¹, όπου διαπίστωσε: α) ότι ο αριθμός των κρατουμένων ήταν 2,5 φορές μεγαλύτερος του προβλεπομένου (: αντί 80 ατόμων κρατούντο 207)· β) ανεπαρκέστατες συνθήκες υγιεινής (: 6 τουαλέτες και 6 ντους)· γ) ότι μετά βίας χωρούσαν να ξαπλώσουν, ο αερισμός ήταν ανεπαρκής, η καθαριότητα σχεδόν ανέφικτη, οι διάδρομοι είχαν μετασκευασθεί σε θαλάμους, η σωματική άσκηση διά περιπάτου ανύπαρκτη· δ) η κράτηση υπό αυτές τις συνθήκες διαρκούσε για διάστημα μεγαλύτερο των έξι μηνών.

Παρόμοια κατάσταση περιγράφει και ο Συνήγορος του Πολίτη στην έκθεση αυτοψίας του στο Αστυνομικό Τμήμα Ομοιοίας στην οδό Σωκράτους 58, το οποίο επισκέφθηκε στις 23 Αυγούστου 1999 μεταξύ 12:00-14:30 (: ενεργώντας βάσει του άρθρου 4 παρ.5 του ν.2477/97 και 180 επ. ΚΠΔ), περιγράφοντας τις συνθήκες διαβίωσης των προσωρινά κρατουμένων¹⁰².

101. Με το υπ' αριθμ.1956/10-12-2001 έγγραφό του ο Συνήγορος ενημέρωσε τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης για τα ευρήματα της αυτοψίας στη ΓΑΔΑ. Αναλυτικά η έκθεση αυτοψίας στο διαδικτυακό τόπο: http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_kratitiria_GADA.doc. Επίσης η διαβίβαση της έκθεσης προς το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης σε: http://www.synigoros.gr/reports/1/eggrafo_pros_YDT_kratitiria_GADA.doc.

102. http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias.doc. Βλ. αναλυτικά την έκθεση και σε: ΤοΣ 5/1999, σελ. 963-969.

Στις 27 Αυγούστου 1999, με το υπ' αριθμ.7905/99/2.3. έγγραφό του, ο Συνήγορος διαβίβασε την ως άνω έκθεση αυτοψίας στον Υπουργό Δημόσιας Τάξης¹⁰³. Όπως αναφέρεται, το πεπαλαιωμένο κτήριο που δεν έχει συντηρηθεί, αδυνατεί να καλύψει, έστω και στο ελάχιστο, τις ανάγκες ενός σύγχρονου αστυνομικού καταστήματος του κέντρου των Αθηνών. Στις έξι ειδικά διαμορφωμένες αίθουσες η μία χρησιμεύει για φύλαξη γυναικών ενώ σε άλλη έχει προβλεφθεί ειδική εγκατάσταση για την καθήλωση των δύστροπων κρατουμένων, όπου υπάρχουν σιδηρές λαβές πακτωμένες στον τοίχο της αίθουσας, επί των οποίων προσδένονται χειροπέδες. Οι αίθουσες είναι μικρές, περί τα 15-20 τ.μ., προορισμένες για τριάντα άτομα, αλλά την ημέρα της αυτοψίας υπήρχαν πενήντα πέντε, ενώ την προηγούμενη ημέρα εκατόν πενήντα πέντε. Κρεβάτια δεν υπάρχουν παρά μόνο πάγκοι, ώστε οι κρατούμενοι υποχρεώνονται να ξαπλώνουν κάτω σε κουβέρτες και αυτοσχέδια στρώματα αμφίβολης έως ανύπαρκτης καθαριότητας. Έτσι, ο συνδυασμός έλλειψης εξαερισμού, φυσικού φωτισμού, υγιεινής, απαράδεκτων λουτρών, συνωστισμού, δυσσομίας και δερματικών λοιμώξεων ορισμένων εκ των κρατουμένων, ιδίως το καλοκαίρι με τις υψηλές θερμοκρασίες, συνθέτει μία απονικτική ατμόσφαιρα.

Επίσης, μετά την επίσκεψη της 12ης Μαΐου 1999 στο Β' Αστυνομικό Τμήμα Ηρακλείου, ο Συνήγορος του Πολίτη, στο σχετικό πόρισμα που εξέδωσε¹⁰⁴, ανέδειξε, εκτός των δυσμενών συνθηκών κράτησης στο ενετικό κτήριο όπου στεγαζόταν και λειτουργούσε ως κέντρο μεταγωγών προς την υπόλοιπη Ελλάδα, και το ζήτημα της διατροφής των κρατουμένων. Το ποσό των 1000 δραχμών που χορηγούνταν για την καθημερινή διατροφή τους δεν επαρκούσε, ώστε στο συσσίτιο των κρατουμένων συνέβαλε η παρακείμενη εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην στήριξη των κρατουμένων καταγράφηκε και στην έκθεση αυτοψίας του ΣτΠ μετά από την επίσκεψή του στις 6 Ιουλίου 2001 στα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Χίου¹⁰⁵, μετά από αναφορά εκδότη εφημερίδας της Χίου για τις κακές συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής. Έτσι, σημειώνεται ότι η εγκατάσταση ηλιακού θερμοσίφωνα στο χώρο των πεπαλαιωμένων κρατητηρίων έγινε με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Χίου. Στην ίδια έκθεση σημειώνεται ότι με την ΚΥΑ Οικονομικών-Δημόσιας Τάξης 2/30868/0022/ΕΚ Β' 3-8-2001 αυξήθηκαν τα τροφεία από 1000 σε 2000 δραχμές την ημέρα.

2. Κράτηση με σκοπό την απέλαση στο πλαίσιο διοικητικής διαδικασίας

Καταρχήν, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 81 ν.3386/2005 προβλέπονται ειδικοί χώροι παραμονής αλλοδαπών που τελούν υπό διοικητική απέλαση. Πιο ειδικά, ορίζεται ότι «1. Αλλοδαπός, στο πρόσωπο του οποίου συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παραγράφου 3 του άρθρου 76¹⁰⁶ του νόμου αυτού, κρατείται στην οικεία αστυνομική αρχή. Μέχρις

103. http://www.synigoros.gr/reports/1/eggrafo_pros_YDT.doc.

104. Η αναφορά κοινοποιήθηκε προς τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης με το υπ' αριθμ.12580/99/2.4 έγγραφο του Συνηγόρου. Αναλυτικά η έκθεση στο διαδικτυακό τόπο: http://www.synigoros.gr/reports/1/eggrafo_pros_GGYDT_gia_ta_kratitiria_sto_irakleio.doc.

105. http://www.synigoros.gr/reports/1/ek8esi_aftopsias_gia_ta_kratitiria_sti_xio.doc.

106. Η παράγραφος 3 του άρθρου 76 ν.3386/2005 προβλέπει τα ακόλουθα: «3. Εφόσον ο αλλοδαπός, εκ των εν γένει περιστάσεων, κρίνεται ύποπτος φυγής ή επικίνδυνος για τη δημόσια τάξη, με απόφαση

όπου ολοκληρωθούν οι διαδικασίες απέλασής του παραμένει σε ειδικούς χώρους, οι οποίοι ιδρύονται με απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Οικονομίας και Οικονομικών, Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Δημόσιας Τάξης. Με την ίδια απόφαση καθορίζονται οι προδιαγραφές και οι όροι λειτουργίας των χώρων αυτών.

2. Την ευθύνη της φύλαξης των ειδικών χώρων παραμονής έχει η Ελληνική Αστυνομία».

Πιο ειδικά, στην απόφαση *Tabesh κατά Ελλάδας* της 26-11-2009 ο προσφεύγων Rafk Tabesh, Αφγανικής καταγωγής, τέθηκε σε κράτηση προκειμένου να απελαθεί. Αρχικά, κατά την επτάμηρη κράτησή του στους χώρους του Κορδελιού στη Θεσσαλονίκη, σύμφωνα με την αναφορά της CPT του έτους 2007, στερήθηκε τη δυνατότητα σωματικής άσκησης, ιατρικής φροντίδας και στοιχειώδους υγιεινής. Στη συνέχεια, μεταφέρθηκε στη Διεύθυνση Αλληλοδαπών Θεσσαλονίκης, όπου για τρεις μήνες υποχρεώθηκε να κοιμάται σε ένα βρώμικο στρώμα στο πάτωμα, χωρίς τη δυνατότητα άσκησης, διατρεφόμενος με φαγητό που αντιστοιχούσε στο χορηγούμενο ποσό των 5,87 ευρώ ημερησίως ελλείψει μαγειρειών στους χώρους αυτούς. Η αναφορά της CPT δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο η διαβίωση υπό αυτές τις συνθήκες να λειτουργήσει ως αιτία κληνισμού της σωματικής και της ψυχικής υγείας των κρατουμένων (: σκέψη 40).

Το ΕΔΔΑ παρέπεμψε και στο υπ' αριθμ. 4128/07/2 πόρισμα του ΣτΠ της 11ης-5-2007 (κατ' εφαρμογή των άρθρων 103 παρ.9 και 4 παρ.6 του Ν.3094/2003) για την παραμονή 'ποινικών' κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια, το οποίο κοινοποιήθηκε στα Υπουργεία Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης. Το πόρισμα προέκυψε μετά από αυτοψία στα αστυνομικά κρατητήρια της Βόρειας Ελλάδας, καθώς η Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης αρνούσαν να δεχθεί περισσότερους κρατουμένους¹⁰⁷, επικαλούμενη λόγους πληρότητας. Μάλιστα, σειρά

των οργάνων της προηγούμενης παραγράφου, διατάσσεται η προσωρινή κράτησή του μέχρι την έκδοση, εντός τριών ημερών, απόφασης ως προς την απέλασή του. Εφόσον εκδοθεί απόφαση απέλασης, η κράτηση συνεχίζεται ως την εκτέλεση της απέλασης, σε καμία όμως περίπτωση δεν μπορεί να υπερβεί τους τρεις μήνες. Ο αλληλοδαπός πρέπει να πληροφορείται στη γλώσσα που κατανοεί τους λόγους της κράτησής του και να διευκολύνεται η επικοινωνία με τον πληρεξούσιο δικηγόρο του. Ο αλληλοδαπός που κρατείται, παράλληλα με τα δικαιώματα που έχει σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, μπορεί να προβάλει και αντιρρήσεις κατά της απόφασης κράτησής του ενώπιον του προέδρου ή του υπ' αυτού οριζόμενου πρωτοδίκου διοικητικού πρωτοδικείου, στην Περιφέρεια του οποίου κρατείται».

107. Περισσότερα στον ιστότοπο www.synigoros.gr/pdfs/30_10_porisma_paramoni_poinikwn_kratoumenwn.pdf αλλιά και σε ΠοινΔικ 11/2008, έτος 11, σελ. 1239-1331, με ενημερωτικό σημείωμα της Μαρίας Πούλλου. Ο ΣτΠ διενήργησε αυτεπάγγελτη έρευνα, κατόπιν έκφρασης παραπόνων κρατουμένων, στις 15 και 16-3-2007 στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης (Τμήμα Μεταγωγών). Από το 2005 και μετά παρατηρείτο μία σωρευση κρατουμένων σε χώρους αστυνομικής κράτησης της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι είτε επρόκειτο να απελαθούν είτε βρίσκονταν υπό μεταγωγή είτε ήταν υπόδικοι. Μέρος αυτών φιλοξενούνταν στην Υποδιεύθυνση Μεταγωγών Θεσσαλονίκης στα Διαβατά και άλλο μέρος παρέμενε στους χώρους της αστυνομικής κράτησης της ΓΑΔΘ για χρόνο μεγαλύτερο των δέκα ημερών, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις έφτανε και τους τρεις ή/ και περισσότερους μήνες. Εντοπίζονταν, συνεπώς, σοβαρά προβλήματα υγιεινής (: κίνδυνος μετάδοσης μολυσματικών νόσων), ελλιπούς ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης (: ιδίως σε πρόσωπα με ψυχικές διαταραχές και τοξικοεξάρτηση), εν γένει διαβίωσης, ενώ φαίνεται να υπήρχαν και ζητήματα ασφαλείας (: πιθανή ομαδική αντίδραση-εξέγερση), καθώς ήταν συχνές οι διαμαρτυρίες κρατουμένων.

αναφορών είχε υποβληθεί από την Ελληνική Αστυνομία προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ταυτόχρονα, δε, είχαν ενημερωθεί και οι αρμόδιες εισαγγελικές αρχές. Ενώ το πόρισμα διαπιστώνει την υποχρέωση παραλαβής των μεταγόμενων κρατουμένων από τα καταστήματα κράτησης, τα τελευταία δεν συμμορφώνονται με την υποχρέωσή τους αυτή στην πράξη. Σε σχετικό δελτίο τύπου που εξέδωσε ο ΣτΠ το Μάιο του 2007¹⁰⁸ συμπεραίνει ότι η επί μακρόν κράτηση, υπό τις παρούσες συνθήκες, σε αστυνομικό κρατητήριο συνιστά έκτιση ποινής σε χώρο εκτός καταστημάτων κράτησης¹⁰⁹, ενέργεια που είναι παράνομη και στοιχειοθετεί απάνθρωπη μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης ζήτησε αφενός από το Υπουργείο Δικαιοσύνης τη μεταβολή της στάσης της Δικαστικής Φυλακής Θεσσαλονίκης και αφετέρου από την αρμόδια Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης τη λήψη μέτρων για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης στα αστυνομικά κρατητήρια. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης από την πλευρά του ενημέρωσε τον Ιούνιο του 2007, για μια ακόμα φορά, τον ΣτΠ για το πρόγραμμα κατασκευής νέων καταστημάτων κράτησης και τον αριθμό των μεταχθέντων κρατουμένων από τη Δ.Φ. Θεσσαλονίκης.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο δέχεται ότι η θέση υπό κράτηση προσώπων που εισέρχονται παράνομα στο έδαφος του περί ου πρόκειται κράτους συνδέεται με τον σκοπό του ελέγχου της εισόδου και της παραμονής σε αυτό αλλοδαπών (: *Amuur κατά Γαλλίας* της 25-6-1996 § 41) και θα πρέπει η άσκηση αυτού του δικαιώματος να τελεί σε συμφωνία με τους όρους που θέτει η Σύμβαση (: *Mahdid και Haddar κατά Αυστρίας* της 8-12-2005 dec.). Και υπό το φως του άρθρου 5 παρ.1 περ. στ' της ΕΣΔΑ θα πρέπει τόσο οι συνθήκες κράτησης να είναι οι ενδεδειγμένες όσο και η διάρκεια της κράτησης να μην υπερβαίνει την λογική προθεσμία που κρίνεται απαραίτητη για να πληρωθεί ο σκοπός της διάταξης (: σκέψη 53).

Αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης, το ΕΔΔΑ στη σκέψη 55 δέχεται ότι αυτές επιβλήθηκαν σε έναν αλλοδαπό υπήκοο για την παράνομη είσοδό του στη χώρα και όχι για την τέλεση κάποιου αδικήματος. Η στέρηση της ελευθερίας στο πλαίσιο της διαδικασίας απέλασης παύει να είναι δικαιολογημένη, όταν η διαδικασία αυτή δεν διεξάγεται με την δέουσα επιμέλεια (: *Gebremedhin [Gaberamadhien] κατά Γαλλίας* της 26-4-2007 § 74). Επιπλέον, δε, παρά το γεγονός ότι παρήλθε το οριζόμενο στο άρθρο 76 του ν.3386/2005 μέγιστο χρονικό

108. Βλ. το δελτίο σε: www.synigoros.gr/pdfs/30_10_Deltio_Typou_paramoni_poinikwn_kratoumenwn.pdf. Το πόρισμα αναγνώρισε ότι για την επίλυση του ανακύψαντος προβλήματος η πρωτοβουλία ανήκει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης ως καθ' ύλην αρμόδιο, ενώ πρότεινε ότι θα έπρεπε να εξετασθεί η πρόταση της ΕΛΑΣ για την προηγούμενη συνεννόηση μεταξύ καταστημάτων κράτησης (ως προς την υλοποίηση μεταγωγών) αλληλά και εν γένει το ενδεχόμενο μεταφοράς κρατουμένων και σε άλλα καταστήματα κράτησης, πλην αυτού της Θεσσαλονίκης.

109. Εξάλλου, από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 552 παρ.1 ΚΠΔ, 52 παρ.1 ΠΚ (και εξ αντιδιαστολής άρθρο 55 ΠΚ), 1, 11-17 και 22 ΣωφρΚ προκύπτει ότι οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας κατά της ελευθερίας εκτελούνται στα καταστήματα κράτησης. Ομοίως κατά τα άρθρα 281, 284 ΚΠΔ και 15 ΣωφρΚ η προσωρινή κράτηση εκτελείται στα καταστήματα κράτησης. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 66 παρ.6 π.δ. 141/1991 (όπως προστέθηκε με το άρθρο 2 π.δ. 38/1994) ορίζεται ότι «στα αστυνομικά κρατητήρια δεν επιτρέπεται η κράτηση υποδικών ή καταδικών που προορίζονται για σωφρονιστικό κατάστημα, με εξαίρεση τον απολήτως αναγκαίο πριν την μεταγωγή χρόνο και εφόσον δεν είναι δυνατή η απευθείας μεταγωγή και παράδοση σ' αυτό».

διάστημα κράτησης, δεν ενεργοποιήθηκε ο μηχανισμός της απέλασης του προσφεύγοντα με την χορήγηση σε αυτόν των προβλεπόμενων ταξιδιωτικών εγγράφων (: *a contrario Agnissan κατά Davias* της 4-10-2001, dec.). Τέλος, δεν προβλέπεται ένδικο μέσο κατά της απόφασης περί θέσης τινός σε κράτηση με σκοπό την απέλαση. Συνεπώς, επήλθε παραβίαση και του άρθρου 5 παρ.1 και 4 ΕΣΔΑ.

Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι ζητήματα περί την κράτηση είκοσι τεσσάρων (24) αλλοδαπών κρατουμένων –μεταξύ των οποίων και έξι ανήλικοι¹¹⁰– που τελούσαν υπό καθοριστά διοικητικές απέλασης, ενώ είχαν υποβάλει αίτηση χορήγησης πολιτικού ασύλου και είχε ταυτόχρονα υποβληθεί αίτημα προς τις τουρκικές αρχές, στο πλαίσιο εφαρμογής της διμερούς Συμφωνίας επανεισδοχής με την Τουρκία, για την επαναπροώθησή τους στη γείτονα χώρα, διέγινωε ο Συνήγορος του Πολίτη κατά την αυτοψία του στις 7-10-2004, μετά από αναφορά του δικηγόρου των αιτούντων, στο Αστυνομικό Τμήμα Ν. Ιωνίας Βόλου σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 17269.04.2.4/4-3-2005 έκθεση αυτοψίας του¹¹¹. Οι κρατούμενοι, υπήκοοι Ιράκ, Μπαγκλαντές και Σρι Λάνκα διαμαρτυρήθηκαν για την ανεπάρκεια του χώρου σε σχέση με τον αριθμό των κρατουμένων, την έλλειψη χώρων υγιεινής και την υπολειτουργία των υφισταμένων, και για την έλλειψη εξαερισμού των κελιών και οποιασδήποτε δυνατότητας προαυλισμού των κρατουμένων. Επίσης, οι έξι ανήλικοι εκ των προσφευγόντων κρατούνταν, κατά το χρόνο υποβολής της αναφοράς, στον ίδιο χώρο μαζί με τους ενήλικες και μόνο μετά την παρέμβαση του Συνηγόρου μεταφέρθηκαν στο Α.Τ. Αλημουρού¹¹². Τέλος, ένας εκ των κρατουμένων, υπήκοος Μπαγκλαντές, κρατείτο χωριστά και η κράτηση παρατεινόταν, ενώ είχε παρουσιάσει, σύμφωνα με γνωμάτευση νοσοκομειακού ιατρού, πυώδη σταφυλοκοκκίαση, μεταδοτική δερματική ασθένεια, γεγονός που έθετε σε κίνδυνο την υγεία όλων των

110. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την παράγραφο 1 περίπτ. α' του άρθρου 79 ν.3386/2005, «Απαγορεύεται η απέλαση, εφόσον ο αλλοδαπός: α) είναι ανήλικος και οι γονείς ή τα πρόσωπα που έχουν την επιμέλειά του διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα». Βλ. σχετικά και την απόφαση *Maslov κατά Αυστρίας* της 23-6-2008, E.H.R.L.R. 2008, Issue 6, σελ. 780-784, αλλή και την απόφαση *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου* §§ 50-59 (: κράτηση αλλοδαπής ηλικίας 5 ετών χωρίς τους γονείς της σε κέντρο διαμετακόμισης transit για αλλοδαπούς ενήλικες που ανέμεναν την απέλασή τους, διάγνωση ανάνθρωπης μεταχείρισης).

111. Αναλυτικά η έκθεση σε: <http://www.synigoros.gr/allodapo/docs/SymperasmataMagnisias.pdf>. Η έκθεση κοινοποιήθηκε στα Υπουργεία Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Οικονομίας και Οικονομικών, Δημόσιας Τάξης και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, στο Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας Θεσσαλίας και στον Νομάρχη Μαγνησίας.

112. Βλ. σχετικά άρθρο 37 εδ.β' ΔΣΔΠ (ν.2101/1992) και 67 παρ.4 περ.κε' π.δ.141/1991 για τους ασυνόδευτους ανήλικους, των οποίων η κράτηση πρέπει να αποφεύγεται και να επιδιώκεται η ανάθεση της φροντίδας τους σε κέντρα φιλοξενίας με ειδικές ρυθμίσεις για ανήλικους ή άλλους χώρους φιλοξενίας κατάλληλους για ανήλικους (: άρθρο 19 παρ.2γ' της Οδηγίας 2003/9/ΕΚ) αλλή και η τάχιση επανένωση με την οικογένειά τους (ενόψει των άρθρων 8 ΕΣΔΑ για την προστασία της οικογένειας, 22 παρ.2 ΔΣΔΠ και 1 και 7 π.δ.61/99). Τέλος, δυνάμει του άρθρου 1 παρ.4 του π.δ.61/99 οι αλλοδαποί ανήλικοι που βρίσκονται στην Ελλάδα, χωρίς την εποπτεία ή κηδεμονία ενήλικου, έχουν δικαίωμα να ορισθεί επίτροπος για την επιμέλεια και τη φροντίδα τους και ως τέτοιος ορίζεται προσωρινά ο εισαγγελέας ανηλικών ή, όπου αυτός δεν υπάρχει, ο αρμόδιος εισαγγελέας πρωτοδικών.

ατόμων μέσα στο κρατητήριο, κρατουμένων και αστυνομικών, οι οποίοι αναγκάζονταν να φοράνε γάντια¹¹³.

Ο Συνήγορος επανέλαβε, σε συνέχεια των συμπερασμάτων του μετά από προηγούμενες αυτοψίες σε χώρους κράτησης παράνομα εισερχόμενων στη χώρα αλλοδαπών και προσφύγων, ότι η κράτηση αποτελεί το βασικό μέσο αντιμετώπισης της παράνομης μετανάστευσης, υπό συνθήκες που δεν πληρούν ούτε κατ' ελάχιστο το αναγκαίο μέτρο αξιοπρεπούς διαβίωσης. Προτείνει την άμεση υλοποίηση της ανενεργούς διάταξης του άρθρου 48 ν.2910/2001 που προβλέπει την ίδρυση χώρων κράτησης μεταναστών με ευθύνη και επίβλεψη της περιφέρειας. Κρίνει ότι «η μέριμνα της Πολιτείας για την παροχή των αναγκαίων μέσων για αξιοπρεπή διαβίωση των υπό διοικητική κράτηση αλλοδαπών, όσον αφορά την υγιεινή των χώρων, τη σίτιση, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη¹¹⁴, την επικοινωνία και τη δυνατότητα κίνησης¹¹⁵, αποτελεί μία υποχρέωση συνταγματικώς επιβεβλημένη, την οποία η Πολιτεία οφείλει να εκπληρώσει (άρθρα 2 παρ.1, 5 παρ.1, 7 παρ.2 και 22 παρ.3 του Συντάγματος)»¹¹⁶. Στα δικαιώματα των κρατουμένων εντάσσεται και η ενημέρωσή τους για τα δικαιώματά τους με την ταυτόχρονη εξασφάλιση διερμηνείας για τους αλλοδαπούς.

113. Δυνάμει, ωστόσο, του άρθρου 6 της υπ' αριθμ. 4803/13/9-α/1992 απόφασης των Υπουργών Εργασίας και Δημόσιας Τάξης «σε ό,τι αφορά τη διατροφή, την περίθαλψη και την εν γένει μεταχείριση [των προς απέλαση αλλοδαπών που κρατούνται στα αστυνομικά κρατητήρια] ισχύει ό,τι και για τους λοιπούς κρατούμενους». Συνάγει εκ τούτου ο ΣτΠ ότι «οι διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα μπορούν να εφαρμοσθούν αναλογικά και στην περίπτωση της διοικητικής κράτησης, όπως προκύπτει και από την υπ' αριθμ. 4803/22/44/4-7-2003 Εγκύκλιο του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, με την οποία τέθηκαν οι κατευθυντήριες αρχές για τη «μεταχείριση και τα δικαιώματα των κρατουμένων από τις αστυνομικές αρχές».

114. Τα έξοδα της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, όπως και της τροφοδοσίας, των ατόμων που τελούν υπό νόμιμο περιορισμό, άρα και των υπό διοικητική κράτηση τελούντων αλλοδαπών, βαρύνουν το Δημόσιο (ν.δ.116/69). Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 60 του π.δ.141/1991, στα καθήκοντα του αξιωματικού υπηρεσίας εντάσσεται η φροντίδα «για την παροχή από τον ιατρό που εκτελεί την υγειονομική υπηρεσία της Ελληνικής Αστυνομίας και σε περίπτωση κωλύματος ή έλλειψης, από άλλο γιατρό ιατρικής περίθαλψης στους κρατούμενους που ασθενούν».

115. Σύμφωνα με το άρθρο 67 παρ.4β και ιγ του π.δ.141/1991, η έξοδος των κρατουμένων από τα κρατητήρια για αναπυχή προβλέπεται ως καθήκον του δεσμοφύλακα.

116. Ειδικότερα, αν πρόκειται για κρατούμενους, οι οποίοι έχουν υποβάλει αίτημα πολιτικού ασύλου σύμφωνα με τα άρθρο 1 π.δ. 61/1999 και τη Σύμβαση της Γενεύης για του Πρόσφυγες του 1951, όπως στην προκείμενη περίπτωση, το μέτρο των συνθηκών υποδοχής (και όχι κράτησης, κατά την έκφραση της Οδηγίας) καθορίζεται και από την Οδηγία 2003/9/ΕΚ του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 27-1-2003, την οποία η Ελλάδα οφείλει να είχε ενσωματώσει στο εσωτερικό της δίκαιο έως τις 6-2-2005. Η έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, ωστόσο, εσφαλμένα εκτιμά ότι ενόψει των καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ *Peers και Dougoz κατά Ελλάδος* που έχουν παρουσιασθεί διεξοδικά ανωτέρω, προβλήθηκε ανώτατο όριο διοικητικής κράτησης τριών (3) μηνών σύμφωνα με το εν προκειμένω ισχύον άρθρο 44 του ν.2910/2001, διότι αφενός η πρώτη αφορούσε κράτηση σε σωφρονιστικό κατάστημα δυνάμει καταδικαστικής απόφασης ενώ η απέλαση που είχε υποβληθεί στον αλλοδαπό προσφεύγοντα εκτελέστηκε χωρίς χρονοτριβή αμέσως μετά την λήξη της έκτισης της ποινής του και αφετέρου η δεύτερη κράτηση είχε επιβληθεί δυνάμει δικαστικής απόφασης περί απέλασης.

3. Οι διαδοχικές απελάσεις

Παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 της ΕΣΔΑ διαπίστωσε το Δικαστήριο και στην απόφαση *John κατά Ελλάδος* της 10-5-2007¹¹⁷ που αφορούσε διοικητική απέλαση αλλοδαπού για παράνομη είσοδο, όπως αναπτύχθηκε επιγραμματικά ανωτέρω. Ο προσφεύγων, Νιγηριανός υπήκοος, εισήλθε στο ελληνικό έδαφος στις 4-2-2003 χωρίς να διαθέτει άδεια παραμονής. Την ίδια ημέρα συνελήφθη από τις ελληνικές αρχές και τέθηκε υπό κράτηση προκειμένου να απελαθεί. Στις 18-3-2003 ζήτησε να του αναγνωρισθεί η ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα και στις 4-5-2003 αφέθηκε ελεύθερος μετά την συμπλήρωση του τριμήνου που προβλέπει η κείμενη εφαρμοστέα νομοθεσία (: πρώην άρθρο 44 ν.2910/2001 και νυν άρθρο 76 παρ.3 εδ.β' ν.3386/2005)¹¹⁸. Καθώς η αίτηση του προσφεύγοντα για χορήγηση ασύλου απορρίφθηκε από τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, ο προσφεύγων μετέβη στην Αυστρία, όπου ζήτησε εκ νέου ενώπιον των αυστριακών αρχών να του αναγνωρισθεί η ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα. Οι αυστριακές αρχές, ωστόσο, αποφάσισαν να στείλουν τον προσφεύγοντα πίσω στην Ελλάδα, δυνάμει της συμφωνίας του Δουβλίνου της 15ης Ιουνίου 1990 σχετικά με τον καθορισμό του κράτους, το οποίο είναι αρμόδιο για την εξέταση της αίτησης για άσυλο που υποβάλλεται σε ένα από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο προσφεύγων συνελήφθη και πάλι από την ελληνική αστυνομία κατά την άφιξή του στο αεροδρόμιο Αθηνών και τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση προκειμένου να απελαθεί. Μετά τη λήξη της τρίμηνης περιόδου αφέθηκε ελεύθερος αλλά συνελήφθη εκ νέου από τα αστυνομικά όργανα δέκα λεπτά μετά την απελευθέρωσή του, με την αιτιολογία ότι η αστυνομία είχε λάβει πληροφορίες ότι η Πρεσβεία της Νιγηρίας θα εξέδιδε έγγραφο, το οποίο θα επέτρεπε στον προσφεύγοντα να ταξιδέψει στη Νιγηρία με άλλο όνομα¹¹⁹. Έτσι, διατάχθηκε και πάλι η απέλασή του από τον προϊστάμενο της Διεύθυνσης Αλλοδαπών Αττικής. Οι αντιρρήσεις που προέβαλε στις 22-4-2004 ο προσφεύγων ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών για την υπέρβαση των προβλεπόμενων από το νόμο ορίων της κράτησής του¹²⁰ απορρίφθη-

117. Αναλυτικά η παρουσίαση της απόφασης σε: ΠοινΔικ 4/2008, έτος 11ο, σελ. 434-440 με παρατηρήσεις Ευστάθιου Πουληράκη.

118. Περισσότερα για το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο (: ν.1975/1991 «για την είσοδο, έξοδο, παραμονή, εργασία αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων κ.λπ.») βλ. αναλυτικά σε: Δημήτριο Σιδέρη (1997), Διοικητική και δικαστική απέλαση αλλοδαπών και πολιτικών προσφύγων, ΠοινΧρ ΜΖ' (9): 1233-1250, ιδίως σελ. 1240-1242 αναφορικά με τους πολιτικούς πρόσφυγες.

119. Τις διαδοχικές πράξεις απέλασης και κράτησης σε βάρος του ίδιου προσώπου, μεταξύ άλλων, θίγει και η έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη (υπ' αριθμ. 2015/21-7-2006 έγγραφο προς τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και τον Αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας) μετά από επίσκεψή του στη Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής στις 11-7-2006, όπως αναλυτικά παρουσιάζεται σε διαδικτυακό τόπο <http://www.synigoros.gr/allodapoi/docs/EpiskepsiEggrafo.pdf>.

120. Σύμφωνα με το άρθρο 76 παρ.3 εδ. γ' του ν.3386/2005 «ο αλλοδαπός που κρατείται, παράλληλα με τα δικαιώματα που έχει σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, μπορεί να προβάλει και αντιρρήσεις κατά της απόφασης κράτησής του ενώπιον του προέδρου ή του υπ' αυτού οριζόμενου πρωτοδική του διοικητικού πρωτοδικείου, στην Περιφέρεια του οποίου κρατείται». Σύμφωνα με το άρθρο 77 του ίδιου νόμου «κατά της απόφασης απέλασης δικαιούται ο αλλοδαπός να προσφύγει μέσα σε προθεσμία πέντε ημερών από την Κοινοποίησή της στον Υπουργό Δημόσιας Τάξης ή στο εξουσιοδοτημένο από αυτόν όργανο. Η σχετική απόφαση εκδίδεται μέσα σε τρεις εργάσιμες ημέρες από την άσκηση της προσφυγής. Η άσκηση προ-

καν από τον πρόεδρο του δικαστηρίου, με την αιτιολογία ότι, κατόπιν νέων στοιχείων σχετικά με τη δυνατότητα εκτέλεσης της διαταγής απέλασης (: ήτοι την έκδοση από την Πρεσβεία της Νιγηρίας εγγράφων που επέτρεπαν στον προσφεύγοντα να ταξιδέψει στη Νιγηρία με το όνομα John Vassy), η κράτησή του, χωρίς να συνυπολογίζεται η αρχική τρίμηνη κράτηση, βασίζεται στο άρθρο 44 παρ.3 του νόμου 2910/2001. Επιπλέον, λόγω του γεγονότος ότι δεν διέθετε άδεια διαμονής, ακόμα και αν ήταν γνωστός ο τόπος κατοικίας του, υφίστατο κίνδυνος να μη συμμορφωθεί προς την απόφαση απέλασης.

Οι αρχές προσπάθησαν να απελάσουν τον προσφεύγοντα στις 9-5-2004 αλλά αρνήθηκε να επιβιβασθεί. Προέβλεπε νέες αντιρρήσεις δύο φορές μέσα σε ένα μήνα (: στις 14-5 και 10-6-2004) αλλά απορρίφθηκαν με τα ίδια επιχειρήματα. Τελικά απελάθηκε στη Νιγηρία με τη συνοδεία αστυνομικού στις 20-6-2004. Αμφισβήτησε, ωστόσο, την απέλασή του ενώπιον των αρμόδιων διοικητικών αρχών και ζήτησε την επανεξέταση της διαδικασίας της αίτησης για χορήγηση ασύλου. Η διοίκηση απέρριψε τις εντάσεις του. Στις 21-5-2004 κατέθεσε ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών αίτηση ακύρωσης κατά της απόφασης απέλασης και αίτηση αναστολής εκτέλεσης της προσβληθείσας απόφασης. Στις 4-6-2004 ο πρόεδρος του Διοικητικού Πρωτοδικείου ανακάλεσε το προσωρινό μέτρο που είχε διαταχθεί, διότι η αίτηση για επανεξέταση της διαδικασίας χορήγησης ασύλου, που είχε εν τω μεταξύ καταθέσει ο προσφεύγων, είχε απορριφθεί. Στις 16-6-2004 ο προσφεύγων κατέθεσε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ κατά της απόρριψης της αίτησης για επανεξέταση της διαδικασίας χορήγησης ασύλου καθώς και αίτηση αναστολής εκτέλεσης της απόφασης απέλασης. Στις 21-6-2004 ο πρόεδρος του Τέταρτου Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας εξέδωσε προσωρινή διαταγή αναστολής εκτέλεσης της εν λόγω απόφασης.

Το ΕΔΔΑ, εν προκειμένω, κλήθηκε να εξετάσει αν το διάστημα μεταξύ της λήξης του μέγιστου επιτρεπόμενου από το νόμο διαστήματος κράτησης και της απέλασής του στη Νιγηρία, δηλαδή το διάστημα διατήρησης της κράτησής του, ήταν σύμφωνο προς την «κανονική» διαδικασία, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ.1 ΕΣΔΑ. Σε αντίθεση με την υπόθεση *Mohd κατά Ελλάδας* της 27-4-2006, όπου το τότε ισχύον δίκαιο (: άρθρο 27 παρ.6 του ν.1975/1991) δεν προέβλεπε σαφή όρια και άφηνε στις αρχές μία σχετική διακριτική ευχέρεια¹²¹, το άρθρο 44 του ν.2910/2001 προβλέπει με σαφή και ακριβή τρόπο μία μέγιστη περίοδο διάρκειας τριών μηνών, κατά τη λήξη της οποίας ο ενδιαφερόμενος έπρεπε να αφεθεί ελεύθερος, σύμφωνα με την παράγραφο 21 της εξεταζόμενης απόφασης. Επιπλέον, από τη διατύπωση της εν λόγω διάταξης δεν προβλέπονται εξαιρέσεις. Το Δικαστήριο κρίνει μόνο τη νομιμότητα της παράτασης της κράτησης σε σχέση με το εθνικό δίκαιο. Το ΕΔΔΑ κρίνει ότι η μετά από δέκα λεπτά θέση εκ νέου υπό κράτηση του προσφεύγοντα, ενώ βρισκόταν ακόμα μέσα στο αστυνομικό τμήμα, και η έκδοση νέας διαταγής απέλασης δεν περιείχε κανένα νέο επιχειρήμα που θα μπορούσε να αιτιολογήσει την εκ νέου κράτηση του προσφεύγοντα. Η συμπεριφορά

αφυγής συνεπάγεται την αναστολή εκτέλεσης της απόφασης. Σε περίπτωση κατά την οποία με την απόφαση απέλασης έχει διαταχθεί και η κράτηση, η αναστολή αφορά μόνο την απέλαση».

121. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το ΕΔΔΑ στην παράγραφο 24 της απόφασής του η ελληνική νομοθεσία στερείτο της προβλεψιμότητας που θέτει το άρθρο 5 παρ.1 ΕΣΔΑ (: «la législation grecque ne satisfait pas au critère de "prévisibilité" d'une "loi" aux fins de l'article 5 § 1»).

των αστυνομικών αρχών αποσκοπούσε στην παράκαμψη του ν.2910/2001 προκειμένου να προσδώσουν νομιμότητα στην παράταση της κράτησης του προσφεύγοντα. Η επιχειρηματολογία των εθνικών δικαστηρίων που στήριξαν την απόφασή τους μόνο στην έκδοση πηλαστών εγγράφων από την πρεσβεία της Νιγηρίας, χωρίς ωστόσο να προβάλουν άηλους λόγους, δεν πείθει το Δικαστήριο για τη νομιμότητα της νέας στέρσης της ελευθερίας του προσφεύγοντα που ήταν ανεξάρτητη από την πρώτη κράτησή του. Επίσης, η Κυβέρνηση δεν προέβαλε κανένα λόγο που να δικαιολογεί την αδράνειά της ως προς την εκτέλεση της απέλασης της πρώτης κράτησης εντός του τριμήνου (: δηλαδή από 1η Ιανουαρίου έως 29η Μαρτίου 2004). Συνεπώς, η παράταση της κράτησης ήταν ασύμβατη προς τον σκοπό του άρθρου 5 παρ.1 της Σύμβασης και επομένως μη νόμιμη.

2. Υπόδικοι

Καταδικαστική υπήρξε η κρίση του ΕΔΔΑ και στην απόφαση *Kaja κατά Ελλάδα* της 27-7-2006. Στις σκέψεις 49-50 αναφέρεται ότι συνιστά εξευτελιστική μεταχείριση η παρατεταμένη κράτηση του προσφεύγοντα διάρκειας τριών μηνών στα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Λάρισας. Διότι, καθώς είναι προορισμένα για βραχεία κράτηση, δεν διαθέτουν δυνατότητα προαυλισμού και σωματικής άσκησης στο ύπαιθρο, επικοινωνίας με τον έξω κόσμο μέσω τηλεόρασης και ραδιοφώνου, εστίασης και παροχής ικανοποιητικά θρεπτικής τροφής. Μάλιστα, παραπέμπει (: σκέψη 47) στην από 3-9-2002 έκθεση της CPT που ταυτίζεται με το προηγούμενο από 29-11-1994 ως άνω πόρισμα της, όπως παρουσιάστηκε στην απόφαση Dougoz κατά Ελλάδα¹²².

Ως εμπίπτουσες στην έννοια της εξευτελιστικής μεταχείρισης αξιολόγησε το Δικαστήριο τις ταυτόσημες με τα κρατητήρια της Λάρισας συνθήκες κράτησης στα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Κατερίνης στην απόφαση *Σιάσιος και λοιποί κατά Ελλάδα* της 4-6-2009¹²³. Ωστόσο, εκτίμησε, σύμφωνα με την σκέψη 31, ότι οι ισχυρισμοί των προσφευγόντων για έλλειψη καθαριότητας και μη λήψη υπόψη της ιδιότητας του πρώτου και του τρίτου από τους πέντε προσφεύγοντες ως τοξικομανών δεν επιβεβαιώθηκαν από την αυτοψία του ΣτΠ στα κρατητήρια της Κατερίνης στις 3-2-2007¹²⁴, ενώ τους παρασχέθηκε και ιατρική φροντί-

122. Πρόκειται για κρατούμενο Αλβανικής καταγωγής που είχε υποβάλει αναφορά το 2003 προς τον Συνήγορο του Πολίτη. Ο ενδιαφερόμενος παραπονούνταν ότι, αν και είχε απολυθεί υπό όρους, εξακολουθούσε να κρατείται. Επιπλέον, δε, είχε δοθεί ανασταλτικό αποτέλεσμα στην έφεσή του. Η κράτησή του διήρκεσε από τις 14-7-2003 έως και τις 18-2-2004, οπότε και αποφυλακίσθηκε, μετά από παρέμβαση του ΣτΠ, που απευθύνθηκε, μεταξύ άλλων, και στους Υπουργούς Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης, αλλά και στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Όπως υπογράμμισε στο από 22-9-2006 δελτίο τύπου του ο ΣτΠ, «ενδεχομένως η κράτηση χωρούσε και κατά παράβαση ποινικών διατάξεων, όπως αυτής του άρθρου 326 ΠΚ περί κατακράτησης παρά το Σύνταγμα, αφού η απαγόρευση εξόδου από τη χώρα δεν παρείχε τη δυνατότητα εγκλεισμού του στις φυλακές για τη διασφάλισή της». Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/docs/Deltio_Typou_25.9.pdf.

123. Σχετικό και το από 18-6-2009 δελτίο τύπου του ΣτΠ σε: www.synigoros.gr/pdf_01/8151_1_dtypeyt.pdf.

124. Αφορά στο πόρισμα της παραμονής ποινικών κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια, τα οποία στο πλαίσιο της ίδιας αυτοψίας επισκέφθηκε ο ΣτΠ, υπογραμμίζοντας: «Σημειώνεται ότι αντίστοιχα προβλήματα εντόπισε πρόσφατα η Αρχή και στα κρατητήρια του Α.Τ. Κατερίνης, τα οποία μάλιστα αποδίδονται στους

δα, όποτε κρίθηκε αναγκαίο. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε, εν προκειμένω, ότι η κράτηση δύο μηνών και δεκατεσσάρων ημερών το βραχύτερο έως τρεις μήνες και είκοσι ημέρες το μέγιστο προκάλεσε «σημαντική οδύνη» (: *souffrance considérable*) στους προσφεύγοντες¹²⁵. Διότι το αστυνομικό κρατητήριο δεν είναι ο κατάλληλος χώρος κράτησης πολύμηννης διάρκειας, εφόσον από τη φύση του προορίζεται για σύντομη παραμονή και όχι για χρονική περίοδο κράτησης δύο-τριών μηνών. Τέλος, αποδοκιμάζει την έλλειψη μαγειρείων και την χορήγηση στους κρατούμενους του ποσού των 5,87 ευρώ ημερησίως για τις διατροφικές τους ανάγκες, καθώς η επάρκεια αυτού του ποσού εξαρτάται από την τιμολόγηση των γευμάτων εκ μέρους του εστιατορίου που έχει κατ' αποκλειστικότητα αναλάβει την προσφορά φαγητού στον συγκεκριμένο χώρο κράτησης.

Επιπροσθέτως, στην υπόθεση *Vafiadis κατά Ελλάδας* της 2-7-2009, το ΕΔΔΑ προέβη σε παραλληλισμό των συνθηκών διαβίωσης στα κρατητήρια της Λάρισας με αυτές στα κρατητήρια της ΓΑΔΘ, όπου παρέμεινε ο προσφεύγων Ιωάννης Βαφιάδης για ενενήντα επτά ημέρες (: από τις 26-9-2006 έως τις 3-1-2007) μέχρι την μεταφορά του στις Φυλακές των Διαβατών. Έτσι, κρίθηκε ότι οι συνθήκες της κράτησής του σε συνδυασμό με την διάρκειά της συνιστούσαν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (: σκέψεις 35-39). Οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντα ότι ήταν ουσιοεξαρτημένος που παρακολουθούσε πρόγραμμα απεξάρτησης και χρειαζόταν καθημερινή φροντίδα δεν αποδείχθηκαν.

3. Κρατούμενοι υπό μεταγωγή

Στην απόφαση *Shuvaen κατά Ελλάδας* της 29-10-2009 το ΕΔΔΑ έκρινε ότι κατά την παραμονή του στα κρατητήρια του Τμήματος Μεταγωγών της ΓΑΔΘ ο προσφεύγων Vladimir Shuvaen βίωσε συνθήκες που συνιστούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση υπό το φως του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (§§ 40-41)¹²⁶. Διότι του δημιουργήθηκαν αισθήματα απομόνωσης από τον έξω κόσμο με συνέπειες εν δυνάμει αρνητικές για την σωματική και ψυχική του υγεία. Καθώς ο προσφεύγων επί τρεις μήνες και 8 ημέρες (: από τις 26-9-2006 έως τις 3-1-2007) οπότε μεταφέρθηκε στη Φυλακή Διαβατών) δεν είχε καμία δυνατότητα σωματικής άσκησης και το ποσό των 5,87 ευρώ που του χορηγείτο για τη διατροφή του δεν επαρκούσε για την

ίδιους λόγους (άρνηση παραλαβής κρατουμένων από τη Δ. Φ. Θεσσαλονίκης). Μετά τη διενέργεια σχετικής αυτοψίας υποβλήθηκαν εγγράφως οι σχετικές παρατηρήσεις (30-4-2007) προς την ΕΛ.ΑΣ.». Βλ. αναλυτικά σε: ΠοινΔικ 11/2008, έτος 11, σελ. 1239-1331 (ιδίως 1330), με ενημερωτικό σημείωμα της Ματίνας Πούθλου, η οποία σημειώνει ότι, ενόψει της επίλυσης του προκείμενου προβλήματος, η εξαγγελία ανέγερσης νέων φυλακών δεν προκρίνεται ως καταλληλότερη λύση για το πρόβλημα του υπερπληθυσμού ούτε και από το Συμβούλιο της Ευρώπης [Rec No R (99) 22 παρ.2].

125. Έτσι και οι προγενέστερες αποφάσεις *Shchebet κατά Ρωσίας* της 12-6-2008 § 91, *Malechov κατά Βουλγαρίας* της 28-6-2007 § 141 και *Kadikis κατά Λετονίας* της 4-5-2006 §§ 53 και 56.

126. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι συνοπτικά, και χωρίς ιδιαίτερες αναλύσεις των ουσιαστικών και δικονομικών θέσεων του ΕΔΔΑ, γίνεται αναφορά στις αποφάσεις αυτές της ενότητας στην απόφαση της Ολομέλειας ΕθνΕπιτρΔΑ κατά την συνεδρίασή την 29-4n-2010 με τίτλο «Οι συνθήκες κράτησης σε αστυνομικά κρατητήρια και χώρους κράτησης αλλοδαπών. Στην απόφαση παραλείπεται να γίνει αναφορά στις αποφάσεις *John, Mohd και Ντόβας κατά Ελλάδας*. Αναλυτικά η έκθεση της Επιτροπής στον διαδικτυακό τόπο: http://www.nchr.gr/media/File/astynomika_kratitiria_apofasi.doc.

εξασφάλιση ενός πλήρους γεύματος ημερησίως, λαμβανομένου υπόψη και του γεγονότος ότι ο αρμόδιος εισαγγελέας έθεσε στο αρχείο την αίτηση του προσφεύγοντα με βάση το άρθρο 572 ΚΠΔ αναφορικά με την καταγγελία του για τις συνθήκες κράτησής του. Έτσι, το ΕΔΔΑ του επιδίκασε αποζημίωση 4.000 ευρώ για ηθική βλάβη. Διατύπωσε, επίσης, τη σύσταση ότι θα πρέπει να εξασφαλίζεται στους κρατούμενους ένα πιάτο μαγειρεμένο φαγητό, κατά προτίμηση ζεστό, τουλάχιστον μία φορά την ημέρα. Εξάλλου, τα 5,87 ευρώ δεν επαρκούσαν παρά το πολύ για δύο σάντουιτς από την καντίνα της ΓΑΔΘ ή για πρόχειρη τροφή από παρακείμενα εστιατόρια.

Ως προς τους χώρους κράτησης, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι επρόκειτο για ένα κτήριο κατασκευής του 2004, το οποίο και ανακαινίσθηκε για να προσφέρει καλύτερες συνθήκες κράτησης στα 24 κελιά του τρίτου ορόφου που μπορούσαν να φιλοξενούν 74 κρατούμενους. Οι χώροι προσωπικής υγιεινής δεν διέφεραν από εκείνους που χρησιμοποιούσαν οι αξιωματικοί, ενώ την καθαριότητα είχε αναλάβει ιδιωτικό συνεργείο που καθάριζε καθημερινά εκτός Κυριακής. Δεν υπήρχε, όμως, τηλεόραση ή ραδιόφωνο. Το Δικαστήριο αναφέρεται στο πόρισμα του ΣτΠ για την μακρόχρονη παραμονή στα αστυνομικά κρατητήρια (§§ 23 και 24), στην επίσκεψη της CPT στις 3-9-2002 (§ 25) και στην παράγραφο 21 της αναφοράς της CPT μετά την από 8-2-2008 επίσκεψή της σε 24 αστυνομικά τμήματα και περισσότερα κέντρα κράτησης. Δεν επιβεβαιώνεται ότι οι αρχές αγνόησαν τις εκκλήσεις του προσφεύγοντα να μεταφερθεί, λόγω του χρόνιου άσθματός του που επιβαρυνόταν από τους καπνίζοντες, διότι δεν προέβαλε σχετικό ισχυρισμό στα ένδικα μέσα που άσκησε.

4. Χώροι κράτησης αιτούντων άσυλο

1. Διασφάλιση στοιχειωδών όρων διαβίωσης

Εξευτελιστική κρίθηκε από το ΕΔΔΑ, με την απόφασή του *S. D. κατά Ελλάδα* της 11-6-2009, η διαβίωση αλλοδαπών τουρκικής ιθαγένειας που επεδίωκαν τη χορήγηση ασύλου, λόγω των συνθηκών, υπό τις οποίες αυτοί κρατούνταν¹²⁷ στο Τμήμα Συνοριακής Φύλαξης στο Σουφλί και στην Διεύθυνση Αλλοδαπών Αθηνών¹²⁸. Η κράτηση του προσφεύγοντα, δημοσιογράφου που διωκόταν στην Τουρκία για τις πολιτικές του πεποιθήσεις, στο Σουφλί για χρονικό διάστημα δύο μηνών (: από τις 12-5 έως τις 10-7-2007), σε χώρο προκατασκευασμένο, αποτελούμενο από ένα δωμάτιο υπερπλήρες, χωρίς δυνατότητα προαυλισμού και επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, χωρίς εγκαταστάσεις ενδιαιτήσης και με ανεπαρκή υγιεινή, όσο και η παραμονή του σε κελί της Διεύθυνσης Αλλοδαπών στην Πέτρου Ράλλη υπό απαράδεκτες συνθήκες απομόνωσης για έξι ημέρες¹²⁹, σε συνδυασμό με την επιβαρυσμένη υγεία

127. Το ΕΔΔΑ έκρινε εν προκειμένω ότι η έλλειψη νομιμότητας της διοικητικής κράτησης (: διότι η κράτηση του αιτούντος άσυλο δεν εξυπηρετεί τους σκοπούς της απέλασης, καθώς η τελευταία έχει ανασταλεί) αλλή και αποτελεσματικού ενδίκου μέσου προσβολής της κράτησης συνιστούν παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 και 4 της ΕΣΔΑ αναφορικά με το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια.

128. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας της προστασίας του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται χωρίς διάκριση σε όλες τις περιπτώσεις κακομεταχείρισης, δηλαδή ανεξαρτήτως εθνικής ταυτότητας ή χώρου κράτησης, Hélène Lambert (2005), *The European Convention on Human Rights and the protection of Refugees: Limits and Opportunities*, *Refugee Survey Quarterly* 24 (2): 39-55 (46).

129. Βλ. [www.synigoros.gr/pdf_01/8181_1_1_Chamber_judgement_S_D_v_Greece_11_06_09_\(2\).pdf](http://www.synigoros.gr/pdf_01/8181_1_1_Chamber_judgement_S_D_v_Greece_11_06_09_(2).pdf) και το από 7-7-2009 δελτίο τύπου του ΣτΠ σε www.synigoros.gr/pdf_01/8181_2_dtrom_katad.pdf.

του, νομολογήθηκε ότι στοιχειοθετούν παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Προς τούτο επιδικάσθηκε αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης ύψους 10.000 ευρώ.

Πιο ειδικά, το Δικαστήριο, προς άρση οποιασδήποτε αμφιβολίας για τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα, δεδομένων και των αντίθετων θέσεων της κυβέρνησης, έλαβε υπόψη τα ακόλουθα έγγραφα: α) την αναφορά της CPT μετά την επίσκεψή της στους χώρους κράτησης της Διεύθυνσης Αλληλοδαπών Αττικής στην οδό Πέτρου Ράλλη το Φεβρουάριο του 2008, σύμφωνα με την οποία οι κρατούμενοι βρίσκονταν όλο το εικοσιτετράωρο καθηλωμένοι σε δυσώδη κελιά, χωρίς κλινοστρωμή διαθέσιμη και χωρίς WC σε ικανή απόσταση, με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα τις νυχτερινές ώρες, να αφοδεύουν σε πλαστικές σακούλες ή να κάνουν τη σωματική τους ανάγκη σε μπουκάλια (: σκέψη 38)· β) την επιστολή της 12ns-12-2008 του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (: Ελληνικό Παρατηρητήριο) προς το Συμβούλιο της Ευρώπης, κατόπιν επισκέψεώς του στο Σουφλί τον Απρίλιο και τον Σεπτέμβριο του 2008, όπου διαπίστωσε ότι οι αιτούντες άσυλο κείτονταν σε στρώματα στο πάτωμα των υπερκορεσμένων κελιών, χωρίς ιατρική φροντίδα, χωρίς δυνατότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας και χωρίς ενημέρωση από τις ελληνικές αρχές για τη διαδικασία αίτησης χορήγησης ασύλου (: σκέψη 37)· γ) την αναφορά του Υπατού Αρμοστή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα στο διάστημα από 8 έως 10-12-2008, κατόπιν της οποίας απεύθυνε αυστηρές συστάσεις στις ελληνικές αρχές να λάβουν σοβαρά υπόψη τους κανόνες προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης (: σκέψη 39)· δ) την έκθεση του Παρατηρητηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Νοεμβρίου 2008 που έκανε λόγο για καθηλωμένους κρατούμενους όλο το 24ωρο· ε) την έκθεση αυτοψίας του ΣτΠ της 29-10-2007 μετά τις επισκέψεις του στο διάστημα 25 έως 30 Ιουνίου 2007 στους συνοριακούς σταθμούς της Θράκης, σύμφωνα με την οποία καταγράφηκε η έλλειψη θέρμανσης, κλινοστρωμνής και το ενδεχόμενο να μην επαρκούν οι τουαλέτες σε περίπτωση αύξησης του πληθυσμού των κρατουμένων (: σκέψεις 33-36)¹³⁰.

Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω συντάσσεται με τις θέσεις του ΣτΠ σχετικά με την ελλιπή νομοτεχνική κατάσταση του π.δ.61/99 και την αντίστοιχη ασαφή ρύθμιση του άρθρου 76 παρ.4 του ν.3386/2005 και την πρόταση για επαναξιολόγηση του άρθρου 13 του π.δ.90/2008, οι οποίες θεοπίστηκαν ενώ εκκρεμούσε η διαδικασία στο ακροατήριο. Ακολούθησε και η κοινοποίηση της αξιολόγησης των ευρημάτων αυτοψίας που πραγματοποιήθηκε στις 27 Αυγούστου 2009 από τον Συνήγορο στην Πέτρου Ράλλη 24 τόσο προς τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη όσο και προς το Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας με το υπ' αριθμ.15503/09.2.1/19-10-2009 έγγραφο του Συνηγόρου. Οι διαπιστώσεις παραμένουν οι αυτές με το πόρισμα της CPT αλλήλ και με την απόφαση του ΕΔΔΑ. Υπερτονίζεται, ωστόσο, η ανάγκη να διασφαλίζεται το δικαίωμά τους να ενημερώνονται σε γλώσσα που κατανοούν, αμέσως μετά την εισαγωγή τους σε ίδρυμα, τους κανόνες διαβίωσής τους σε αυτό, όπως επίσης και να επικοινωνούν με διπλωματικούς και προξενικούς υπαλλήλους του κράτους, του οποίου έχουν την ιθαγένεια ή από το οποίο προέρχονται, καθώς και με τους πληρεξουσίου δικηγόρους, σύμφωνα με το άρθρο 71 παρ.3 του ν.3386/2005. Περισσότερα σε: [http://www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs_01/8528_2_AutopsiaAxiologisi\(1\).pdf](http://www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs_01/8528_2_AutopsiaAxiologisi(1).pdf).

130. Ο Συνήγορος του Πολίτη επισκέφθηκε πρόσφατα και πάλι τη Διεύθυνση Αλληλοδαπών Αττικής στις 27 Αυγούστου 2009, προκειμένου να διαμορφώσει άποψη για την κράτηση μεταχθέντων αλληλοδαπών, ιδίως στους χώρους προαυλισμού των κρατουμένων. Ειδικότερα, υπήρξαν διαμαρτυρίες από ένωση προσώπων, που δεν κατονομάζεται στην έκθεση, ότι οι υπό απέλαση αλληλοδαποί δεν ενημερώνονται για τον προορισμό της κράτησής τους. Κατά τους υπεύθυνους του χώρου κράτησης αξιωματικούς της αστυνομίας (: ο Ταξίαρχος, ο Προϊστάμενος και ο Υποδιευθυντής της Υποδιεύθυνσης Αλληλοδαπών και Δίωξης Λαθρομετανάστευσης), οι περιορισμένες αριθμητικά δυνατότητες κράτησης των υφισταμένων χώρων σε συνδυασμό με τον ολοένα διογκούμενο αριθμό μεταχθέντων αλληλοδαπών επέβαλλαν την παραμονή τους για σύντομο πάντα χρονικό διάστημα στους ανοιχτούς χώρους προαυλισμού του κτηρίου. Επίσης, εξήγησαν ότι δεν χορηγείται έντυπη

Στις ίδιες διαπιστώσεις κατέληξε ο Συνήγορος αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης οικονομικών μεταναστών και αιτούντων άσυλο στην από 12-11-2001 έκθεση αυτοψίας του στους χώρους κράτησης των αστυνομικών και λιμενικών αρχών στην Κω¹³¹. Κατά την αυτοψία που διενεργήθηκε στις 6 και 7 Σεπτεμβρίου 2001 διαπιστώθηκαν κακές συνθήκες υγιεινής, συνωστισμός κρατουμένων σε πρόχειρους χώρους λιμενικής και αστυνομικής κράτησης, έλλειψη πρόβλεψης τροφείων στη νομοθεσία του Λιμενικού Σώματος, η ανεπάρκεια προληπτικής ιατρικής περίθαλψης (για μεταδοτικές ασθένειες), την οποία προσέφεραν εθελοντικά οι «Γιατροί του Κόσμου» σε επίσκεψή τους στο νησί.

Περαιτέρω, και η πρόσφατη απόφαση Α. Α. *κατά Ελλάδα* της 22-7-2010, η οποία αφορούσε τις συνθήκες κράτησης αιτούντων άσυλο σε κέντρο προσφύγων στο Βαθύ της Σάμου, υπήρξε καταδικαστική. Πιο συγκεκριμένα, ο προσφεύγων εισερχόμενος στην ελληνική επικράτεια συνελήφθη από τις λιμενικές αρχές και μεταφέρθηκε σε σταθμό κράτησης προσφύγων. Αν και διατύπωσε αμέσως το αίτημά του για χορήγηση πολιτικού ασύλου, αυτό δεν καταγράφηκε επίσημα από τις αρχές, αλλιά πολύ αργότερα. Το Δικαστήριο διαπίστωσε, μεταξύ άλλων, ότι η παράταση της κράτησης του προσφεύγοντα μετά την επίσημη καταγραφή του αιτήματος ασύλου δεν ήταν νόμιμη κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ.1 περ.σ' ΕΣΔΑ, ενώ ταυτόχρονα έκρινε ότι επήλθε παραβίαση και της τέταρτης παραγράφου του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, διότι δεν του ενεκρίθη το αίτημά του για διορισμό νομικού παραστάτη δωρεάν (: σκέψεις 79 και 93-94). Στην παράγραφο 42 το ΕΔΔΑ απάντησε ότι ήταν παραδεκτή η αίτηση περί παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, διότι ο προσφεύγων, όπως ορθά ισχυρίσθηκε, στερούνταν από την εθνική έννομη τάξη σχετικού ενδίκου βοηθήματος, καθώς οι διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα τυγχάνουν επικλήσεως μόνον από κρατούμενους δυνάμει δικαστικής απόφασης.

Αξιολογώντας τις συνθήκες κράτησης, το Δικαστήριο συνεκτίμησε τις αρνητικές αναφορές: α) μη κυβερνητικών οργανώσεων και ομάδας δικηγόρων για τα δικαιώματα των προ-

ενημέρωση στους υπό μεταγωγή αλλοδαπούς. Διαπιστώθηκε ότι οι αλλοδαποί κρατούνται σε δύο ορόφους του κτηρίου χωρισμένοι σε πτέρυγες, ανάλογα με το φύλο, καθώς και με το κριτήριο του αν χρήζουν ειδικής μεταχείρισης (: π.χ. τοξικομανείς, ανήλικοι). Στον δεύτερο όροφο κρατούνται άνδρες και στον τρίτο γυναίκες και άτομα με ειδικές ανάγκες πλήρως διαχωρισμένοι. Σε κάθε όροφο υπάρχει ένας ανοιχτός χώρος προαυλισμού, ωστόσο ο χώρος προαυλισμού των ανδρών του δευτέρου ορόφου φαίνεται να χρησιμοποιείται ως χώρος προσωρινής παραμονής κρατουμένων. Κατά το χρόνο επίσκεψης του κλιμακίου δεν κρατούντο αλλοδαποί στους ανοιχτούς χώρους. Ωστόσο, υπήρχαν εκεί αρκετές σωροί μάλλινων κουβερτών, ενώ στο έδαφος υπήρχαν εστίες νερού, σαν να είχε καθαριστεί με πίεση. Στο χώρο προαυλισμού δεν υπήρχε κάποιο στεγασμένο τμήμα, ενώ απουσίαζε οποιοδήποτε κάθισμα ή πάγκος. Γι' αυτό οι αλλοδαποί παραμένουν όρθιοι ή καθήμενοι επί του εδάφους, εκτεθειμένοι σε καιρικά φαινόμενα, ζέστη και κρύο. Η παραπάνω κατάσταση ενδέχεται να καθιστά προβληματική την ατομική υγιεινή (: πρόσβαση σε τουαλέτες και ντουζ), τη σίτιση και σφαλιώς την κατάκλιση των κρατουμένων στο χώρο αυτό. Βλ. αναλυτικά το πόρισμα σε: http://www.synigoros.gr/allodapoi/pdfs_01/8528_1_EkthesiAutopsias.pdf.

131. Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/reports/1/ekuesi_aftopsias_kratitiria_kos.doc. Η έκθεση αυτοψίας διαβιβάσθηκε στις 13-11-2001 με το υπ' αριθμ.12280/01/2.3. έγγραφο του Συνηγόρου στους συναρμόδιους Υπουργούς Δημόσιας Τάξης, Εμπορικής Ναυτιλίας, Υγείας και Πρόνοιας και Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, όπως παρουσιάζεται στην διαδικτυακή διεύθυνση http://www.synigoros.gr/reports/1/egrafo_pros_synarmodiou_yπουργous_kos.doc.

σφεύγων (: σκέψη 34)· β) του Ήπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών στην Αθήνα που επισκέφθηκε το κέντρο κράτησης αλλοδαπών στη Σάμο (: σκέψη 35)· γ) εννέα ευρωβουλευτών-εκπροσώπων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που επισκέφθηκαν την Αθήνα και τη Σάμο στις 14 και 15 Ιουνίου 2005 για να εκτιμήσουν τις συνθήκες κράτησης στους ως άνω χώρους (: σκέψη 36)· δ) της CPT μετά από την επίσκεψή της από τις 23 έως τις 29 Σεπτεμβρίου 2008 σε συντοριακούς σταθμούς (: σκέψη 37)· και ε) το Ψήφισμα 1707 (2010) του Συμβουλίου της Ευρώπης της 28-1-2010 για την διοικητική κράτηση των αιτούντων άσυλο και των παράνομων μεταναστών (: σκέψη 38). Πλην των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έλαβε σοβαρά υπόψη του το γεγονός ότι ο αιτών μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο δύο μήνες μετά την σχετική γνωμάτευση του ιατρού του κέντρου κράτησης, ο οποίος ζητούσε να διαγνωσθεί αν ο αιτών είχε σπάσει τα πλευρά του. Εκεί έκανε αιμόπτυση και διαγνώστηκαν σοβαρά δερματολογικά προβλήματα. Έτσι, στις παραγράφους 64 και 65 της απόφασης κρίθηκε ότι, δεδομένης της υποψίας του ιατρού για σπάσιμο των πλευρών του αιτούντα, της γενικής κατάστασης της υγείας του, των δυσμενών συνθηκών κράτησής του αλλιώς και της καθυστερημένης παροχής ιατρικής φροντίδας, επήλθε υπέρβαση του ελάχιστου ορίου του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, ώστε στοιχειοθετήθηκε παραβίασή του.

2. Δικαίωμα ενημέρωσης των αλλοδαπών

Ειδικότερα, αναφορικά με το δικαίωμα ενημέρωσης των αλλοδαπών που κρατούνται στα τμήματα αλλοδαπών, μετά από αναφορές του νομικού προσώπου «Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι», ο Συνήγορος του Πολίτη συνέταξε πόρισμα αναφορικά με τη χορήγηση αντιγράφων φακέλων σε πληρεξουσίους αλλοδαπών κρατουμένων τον Φεβρουάριο του 2003¹³². Είχαν προηγηθεί οι προτάσεις της ΕθνΕπιτρΔΑ το 2002 αναφορικά με τα ζητήματα της ενημέρωσης αλλοδαπών σχετικά με την διαδικασία υποβολής αίτησης για την χορήγηση ασύλου, την πρόσβαση δικηγόρων και ΜΚΟ στους χώρους κράτησης των αλλοδαπών αιτούντων άσυλο αλλιώς και τις συνθήκες κράτησής τους.

Η Επιτροπή παραπέμπει στην Σύσταση του Επιτρόπου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης (2001) 1 για τα δικαιώματα αλλοδαπών κατά την άφιξή τους σε χώρα μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και την εκτέλεση των αποφάσεων απέλασης¹³³. Σύμφωνα με τη Σύσταση, εφόσον κατά την άφιξη των αλλοδαπών αμφισβητείται η νομιμότητα της εισόδου τους, οι αλλοδαποί αυτοί πρέπει να εξετάζονται από τις αρμόδιες αρχές και να υπάρχει στη διάθεσή τους: α) κρατικός διερμνέας, έτσι ώστε να διευκολύνεται, σε περιπτώσεις αιτούντων άσυλο, η έναρξη της διαδικασίας χορήγησης του ασύλου· β) δυνατότητα ενεργοποίησης των σχετικών διαδικασιών, αφού ενημερωθούν σε γλώσσα που κατανοούν για τις διαδικασίες αυτές (: § Ι.2. της Σύστασης)· γ) δυνατότητα να έρχονται σε επαφή με οποιονδήποτε αυτοί επιθυμούν και να τον ενημερώσουν για την κατάστασή τους (: § Ι.4. της Σύστασης), συμπεριλαμβανομένων των ανεξάρτητων εθνικών επιτροπών δικαιωμάτων του ανθρώπου, του Συνηγόρου του Πολίτη και ΜΚΟ, δικηγόρων και στενών συγγενών των κρατουμένων αλλοδαπών (: § ΙΙ.10 της Σύστασης)¹³⁴.

132. Περισσότερα στον ηλεκτρονικό τόπο http://www.synigoros.gr/reports/por_12390_2002_da.doc.

133. Recommendation of the Commissioner for Human Rights concerning the rights of aliens wishing to enter a Council of Europe member State and the enforcement of expulsion orders, CommDH/Rec (2001) 1, Strasbourg, 19-9-2001].

134. http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/prosfiges_metanastes/aitountes_asylo_ypodoxi_kai_prosvasi_stis_sxetikes_diadikasies2002.doc και NoB 50 (2002): 1598-1603.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με το πόρισμα του ΣτΠ για την χορήγηση αντιγράφων των φακέλων αλλοδαπών στους πληρεξουσίου του, τα Τμήματα Αλλοδαπών Βορειοανατολικής Αττικής και Αλλοδαπών Πειραιά επέτρεπαν τη μερική πρόσβαση στους φακέλους, δηλαδή την πρόσβαση μόνο στα στοιχεία εκείνα που είτε συνδέονταν αποκλειστικά με τους λόγους της κράτησης είτε ζητούντο κατά τρόπο εξατομικευμένο, χαρακτηρίζοντας τα υπόλοιπα ως απόρρητα έγγραφα. Προέβλεπε μάλιστα το επιχείρημα ότι δυνάμει του ισχύοντος του άρθρου 5 παρ.3 ν.2690/99, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 8 παρ.2 ν.2880/2001, η αρμόδια διοικητική αρχή μπορεί να αρνηθεί την ικανοποίηση του δικαιώματος γνώσης διοικητικών εγγράφων, αν η ικανοποίηση του δικαιώματος αυτού είναι δυνατόν να δυσχεράνει ουσιωδώς την έρευνα δικαστικών, διοικητικών, αστυνομικών ή στρατιωτικών αρχών σχετικώς με την τέλεση εγκλήματος ή διοικητικής πρόσβασης.

Ωστόσο, σύμφωνα με το πόρισμα, η διάταξη αυτή θα πρέπει να ερμηνευθεί σε συνάρτηση με το κατά πολύ υπέρτερο δικαίωμα άμυνας του καθ' ου η έρευνα. Το δικαίωμα αυτό, κατ' αναλογία των οριζόμενων στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας σε σχέση με τον κατηγορούμενο, υποχρεώνει τις αστυνομικές αρχές, όταν εκείνες επιλέγουν την οδό της (προσωρινώς νόμιμης) αδιαφάνειας, να μην αρκούνται σε γενική και αόριστη επίκληση του άρθρου 5 παρ.3 ν.2690/99, αλλά αντιθέτως να αιτιολογούν ειδικά και εμπειριστατωμένα τους λόγους και το χρονικό διάστημα δυσκολιών στην διεξαγωγή της έρευνας. Το πρόβλημα δεν θεραπεύεται με τη μερική πρόσβαση. Το δικαίωμα πρόσβασης είναι ενόψει και του άρθρου 5Α παρ.1 Σ αυτοτελές και ανεξάρτητο από τη συγκεκριμένη χρήση των στοιχείων που θα κάνει ο ενδιαφερόμενος, δηλαδή δεν απαιτείται η απόδειξη ύπαρξης εννόμου συμφέροντος.

Επίσης, με την από 5-11-2002 αναφορά του ΣτΠ προς την Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής, με αφορμή την παρεμπόδιση πρόσβασης δικηγόρου στους χώρους κράτησης παρνόμως εισερχομένων στη χώρα αλλοδαπών, λόγω έλλειψης πληρεξουσίου εγγράφου, εξετάστηκε το ζήτημα αν αυτοί οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα να έλθουν σε επαφή με δικηγόρο και υπό ποιες προϋποθέσεις¹³⁵. Η υπηρεσία επικαλείται το άρθρο 10 του Κώδικα Δεοντολογίας του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται στο δικηγόρο να προσπαθεί να αποκτήσει πελάτες με ενέργειες που δεν συμβιβάζονται με την αξιοπρέπεια του δικηγορικού λειτουργήματος, να επισκέπτεται σε αστυνομικά κρατητήρια και φυλακές πρόσωπα που δεν τον κάλεσαν και να προβαίνει σε ενέργειες χωρίς εντολή του πελάτη του¹³⁶. Ο Συνήγορος υποστηρίζει ότι η νομική συνδρομή στους χώρους κράτησης

135. Βλ. <http://www.synigoros.gr/reports/dikigoroi.doc>. Βλ. επίσης και παρουσίαση του πορίσματος σε ΕφαρμΔημΔικ ΙΙ (2003): 656-662 και σε: ΝοΒ 51 (2003): 378-383.

136. Συγκεκριμένα, ο παραπάνω Κώδικας Δεοντολογίας του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών (ΔΣΑ) αποτελεί απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του συλλόγου αυτού (: απόφαση της 4-1-1980, ΚΝοΒ 34 (1986): 481 επ.) και περιέχει κανόνες απλής επαγγελματικής δεοντολογίας, η δεσμευτική ισχύς των οποίων καταλαμβάνει τα μέλη του συγκεκριμένου μόνο συλλόγου και εξαντλείται με ενδεχόμενες πειθαρχικές κυρώσεις από το αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών. Δεδομένης, επομένως, της εσωτερικής λειτουργίας των κανόνων δεοντολογίας, δεν είναι ορθή η επίκλησή τους από εξωτερικό προς τον ΔΣΑ όργανο της Διοίκησης ή άλλη αρχή, γιατί αποτελούν κανόνες επαγγελματικής ηθικής εντός των ορίων του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών και βεβαίως δεν έχουν κανονιστική ισχύ να τροποποιήσουν διατάξεις νόμων που αφορούν την εξουσία εκπροσωπήσεως των δικηγόρων.

παρανόμως εισερχομένων αλλοδαπών συνδέεται με το σκοπό της διασφάλισης τήρησης της διαδικασίας ασύλου. Ωστόσο, τη λύση για την ορθή τομή μεταξύ, αφενός της διασφάλισης του σκοπού αυτού και αφετέρου της αποτροπής καταστρατήγησής του, δεν παρέχει ο παραπάνω Κώδικας Δεοντολογίας, ο οποίος άηλωσε στερείται κανονιστικής ισχύος, αλλήλ ο Κώδικας περί Δικηγόρων (: ν.δ.3026/1954, ως σήμερα ισχύει)¹³⁷ και, αναλογικά, λόγω κράτησης, ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας και ο Σωφρονιστικός Κώδικας, σε συνδυασμό με τους σχετικούς εθνικούς και διεθνείς κανόνες για το πολιτικό άσυλο.

Επίσης, μπορεί οι διατάξεις του π.δ. 61/1999 να αναφέρουν την αυτοπρόσωπη υποβολή αιτήματος ασύλου, ωστόσο για να απολαμβάνει κάποιος των σχετικών δικαιωμάτων δεν είναι απαραίτητο να υποβάλει γραπτή αίτηση ασύλου¹³⁸. Για το π.δ.61/1999 κάνει λόγο και η ειδική έκθεση του Συνηγόρου για την «προστασία των προσώπων που ζητούν πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα: Προβλήματα ερμηνείας & εφαρμογής» που συντάχθηκε τον Φεβρουάριο του 2007, ενόψει της επικείμενης τότε αναμόρφωσης της εθνικής νομοθεσίας για τη μεταχείριση των αιτούντων άσυλο, προκειμένου να ενσωματωθούν οι Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις συνθήκες υποδοχής (9/2003ΕΚ), την οικογενειακή επανένωση (86/2004ΕΚ) και την διαδικασία ασύλου (85/2005ΕΚ)¹³⁹. Σημειώνεται η

137. Σύμφωνα με το άρθρο 45 του ν.δ.3026/1954, ενόψει και των διατάξεων του Αστικού Κώδικα περί πληρεξουσιότητας (: άρθρο 217-235, ιδίως άρθρο 217), η είσοδος στις δημόσιες υπηρεσίες είναι ελεύθερη και επιτρέπεται στους δικηγόρους με την απλή επίδειξη της ταυτότητάς τους, δεν χρειάζεται δηλαδή πληρεξούσιο ή άλλη εξουσιοδότηση προς τους εντολείς τους. Οι οικείες δε δικονομικές διατάξεις επιτρέπουν και την παράσταση ενώπιον δικαστηρίων με τεκμαιρόμενη πληρεξουσιότητα και ο έγγραφος ή και συμβολαιογραφικός τύπος προς δικηγόρο επιβάλλεται ενώπιον ορισμένων μόνο δικαστηρίων με ειδικές διατάξεις (άρθρα 96 επ. ΚΠολΔ). Επίσης, ο ΚΠΔ σε περίπτωση προανάκρισης, κύριας ανάκρισης (: άρθρα 96, 100, 104, 271 ΚΠΔ), ακόμη και σε περίπτωση αυτοφώρου εγκλήματος (: άρθρο 105 ΚΠΔ) και προσωρινής κράτησης (: άρθρο 283 ΚΠΔ), επιβάλλει την πρόσβαση σε δικηγόρο χωρίς να απαιτεί να προϋπάρχει εξουσιοδότηση προς τούτο (: όχι μόνο λόγω του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ αλλήλ και του πρακτικώς ανεφάρμοστου της εξεύρεσης δικηγόρου από το ίδιο το πρόσωπο που κρατείται), αλλήλ με δήλωση που παρέχεται εκείνη τη στιγμή, όπως συμβαίνει ακόμη και κατά τον διορισμό συνηγόρου στο ακροατήριο (: άρθρο 340 ΚΠΔ). Η προηγούμενη παροχή πληρεξουσιότητας προϋποθέτει τηλεφωνική τουλάχιστον επικοινωνία του κρατούμενου με το δικηγόρο, ενέργεια ανέφικτη δεδομένου ότι στους χώρους αυτούς, όπως έχει διαπιστώσει ο Συνήγορος, δεν υπάρχουν ούτε καν τηλέφωνα. Επίσης, σύμφωνα με το Ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης της 20-6-1995 (ΕΕ C 274, 19-9-1996) προβλέπεται στην παράγραφο 13 η δυνατότητα πρόσβασης αυτών που έχουν αναλάβει να παράσχουν νομική συνδρομή για λογαριασμό της Ύπατης Αρμοστείας.

138. Εξάλλου, είναι χαρακτηριστική η φράση της Εισηγητικής Έκθεσης επί των άρθρων (: άρθρο 4 παρ.2) της Πρότασης Οδηγίας του Συμβουλίου (: COM 2000 578 τελικό), σύμφωνα με την οποία «κάθε δήλωση, με την οποία ένα πρόσωπο εκφράζει την επιθυμία να τύχει προστασίας από δίωξη, ή οποιαδήποτε εκδήλωση ή έκφραση του προσώπου ότι φοβάται να επιστρέψει στη χώρα του, θα πρέπει συνειπώς να αντιμετωπίζεται ως αίτηση παροχής ασύλου». Η καθυστέρηση στην υποβολή αιτήσεων χορήγησης ασύλου δημιουργεί ερωτηματικά για την πλήρη ενημέρωση ή και κατανόηση εκ μέρους των ενδιαφερόμενων αλλοδαπών ως προς τη διαδικασία ασύλου. Ο κίνδυνος καταχρηστικής υποβολής αιτημάτων ασύλου δεν μπορεί να αποτρέπεται με την μη παραλαβή των σχετικών αιτημάτων (ή τη μη καταγραφή των σχετικών προφορικών αιτημάτων), διότι δεν μπορεί ένα κράτος δικαίου να αποδέχεται τον κίνδυνο απέλθας ως οικονομικού μετάναστη κάποιου που υπόκειται σε άμεσο κίνδυνο της ζωής και της προσωπικής του ασφάλειας στη χώρα του για λόγους πολιτικών πεποιθήσεων. Γι' αυτό, οι δικηγόροι βοηθούν στην ταχύρρυθμη διαδικασία εξέτασης των αιτημάτων αυτών, σύμφωνα με το ως άνω πόρισμα του Συνηγόρου.

139. Αν και η νομοθεσία για τη μετανάστευση εξαιρεί από την εφαρμογή της τους πολιτικούς πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο, για τους οποίους ισχύει το αρκετά ασαφές π.δ.61/1999, η Διοίκηση με την

σοβαρή διάσταση απόψεων μεταξύ της Αρχής και της ΕΛ.ΑΣ. ως προς την ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας (: ν.1975/1991 και π.δ.61/1999) και της Σύμβασης της Γενεύης για το καθεστώς των Προσφύγων (ν.δ.3989/1959), στα άρθρα 31 και 33 της οποίας επιβλήθη τη διαφορετική και ευνοϊκότερη μεταχείριση τόσο των αναγνωρισμένων προσφύγων όσο και των αιτούντων άσυλο σε σχέση με τους οικονομικούς μετανάστες που έχουν εισέλθει και παραμένουν παράνομα στη χώρα, ως προς τις διαδικασίες απέλασης και κράτησής τους¹⁴⁰. Αν και η νομοθεσία για τη μετανάστευση εξαιρεί από την εφαρμογή της τους πολιτικούς πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο, για τους οποίους ισχύει το αρκετά ασαφές π.δ.61/1999, η Διοίκηση με την επίκληση της αυξανόμενης τάσης διεκδίκησης του καθεστώτος του πολιτικού πρόσφυγα από πρόσωπα που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις της σύμβασης, συνεχίζει να εφαρμόζει αδιάκριτα τα μέτρα της απέλασης και κράτησης της νομοθεσίας για την μετανάστευση και τους αιτούντες άσυλο.

5. Η χρήση βίας από αστυνομικούς με θύματα κρατουμένους

Το άρθρο 7 παρ.2 Σ καθιστά τα βασανιστήρια αυτεπὶ αὐτῶν απαγορευμένες πράξεις, άσχετα αν είναι ποινικά τυποποιημένες ή μη και δεσμεύει τα όργανα όλων των κρατικών λειτουργιών. Έτσι, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να θεσπίσει τα βασανιστήρια ούτε σαν ποινές ούτε σαν ανακριτικές μεθόδους ούτε σαν σωφρονιστικά μέτρα, ο δικαστής δεν μπορεί να επιβάλει τέτοιες ποινές, έστω και αν προβλήγονται με νόμο, τον οποίο οφείλει να μην εφαρμόσει ως αντισυνταγματικό, τα διοικητικά και εκτελεστικά όργανα εν γένει, άρα και τα αστυνομικά ή στρατιωτικά, οφείλουν να μην ενεργούν τέτοιες πράξεις, έστω και αν διατάσσονται από ιεραρχικά προϊστάμενες αρχές, διότι οι ρητές απαγορευτικές διατάξεις του άρθρου 7 παρ.2 Σ κατισχύουν όλων των κοινών νόμων και των ιεραρχικών προσταγών, αποδυναμώνοντας (: άρθρο 103 παρ.1 και 120 παρ.2 και 4 Σ) τις αντίθετες σχετικές διατάξεις, π.χ. του Ποινικού Κώδικα (: άρθρο 20, 21, 25 και 32), του Υπαλληλικού Κώδικα και του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα¹⁴¹.

Ειδικότερα, η απόσπαση ομολογίας του κατηγορουμένου ή της καταθέσεως του μάρτυρα με οποιαδήποτε μέθοδο που καθιστά αυτούς απλά μέσα για ανεύρεση της αλήθειας είναι, κατά τη γενικώς κρατούσα στην επιστήμη αντίληψη, απολύτως απαράδεκτη¹⁴². Δηλαδή δεν είναι επιτρεπτή, ως ευθέως αντίθετη προς την ανάγκη προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η απόκτηση αποδεικτικού υλικού με βασανιστήρια (όπως αυτά καταδικάζονται από διε-

επίκληση της αυξανόμενης τάσης διεκδίκησης του καθεστώτος του πολιτικού πρόσφυγα από πρόσωπα που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις της σύμβασης, συνεχίζει να εφαρμόζει αδιάκριτα τα μέτρα της απέλασης και κράτησης της νομοθεσίας για την μετανάστευση και τους αιτούντες άσυλο. Βλ. την έκθεση σε: http://www.synigoros.gr/reports/Eidiki_Ekthesi_Asulou_24_4.pdf και το σχετικό δελτίο τύπου στην διεύθυνση http://www.synigoros.gr/reports/Deltio_Typou_Eidiki_Ekthesi_Asulou_24_4.pdf.

140. Περισσότερα για τη Σύμβαση της Γενεύης βλ. σε: Tracy Fisher (2000), Note: At Risk in No-Man's Land: United States Peacekeepers, Prisoners of "War", and the Convention on Safety of United Nations and Associated Personnel, MN LR 85, σελ. 663-696 (667-677).

141. Βλ. Χριστόφορο Αργυρόπουλο (2008), Βασανιστήρια. Ακραία δοκιμασία του ανθρώπου και του δικαίου, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.43-69 (57-58).

142. Λάμπρος Μαργαρίτης (1996), Ανθρώπινη αξιοπρέπεια –Κώδικας Ποινικής Δικονομίας και Σχέδιο νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Υπερ 1996, σελ. 467-486 (468).

θνή και περιφερειακά κείμενα αλλήλα και ανάγονται σε εγκλήματα κατά τα άρθρα 137Α-137Δ ΠΚ, τα οποία πρόσθεσε στον Ποινικό Κώδικα ο ν.1500/1984) ή κάθε άλλο τρόπο σκληρής ή απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης. Επιτρέπεται η αυτόβουλη-προσωπική και όχι η καθυποταγμένη-αποπροσωποποιημένη κατάθεση. Και όταν ακόμα συγχωρείται να θιγεί η προσωπική ελευθερία, δεν επιτρέπεται να τρωθεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Συνεπώς, απαγορευμένη είναι όχι μόνον η απόσπαση-απόκτηση αλλήλα και η αξιοποίηση-χρησιμοποίηση τέτοιων αποδεικτικών μέσων.

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα «Πειθαρχική-Διοικητική Διερεύνηση καταγγελιών σε βάρος αστυνομικών υπαλλήλων», που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 2004¹⁴³, από την έναρξη της λειτουργίας της Αρχής το 1998 πληθαίνουν οι αναφορές και καταγγελίες πολιτών που καταλογίζουν σε αστυνομικούς υπαλλήλους παράνομη προσφυγή στο μέτρο φυσικού καταναγκασμού, είτε κατ' ευθεία παράβαση του νόμου είτε, συννηθέστερα, λόγω κακής χρήσης της διακριτικής τους ευχέρειας να κρίνουν το ενδεδειγμένο τέτοιου μέσου (: λ.χ. αυθαίρετος χαρακτηρισμός του καταγγέλλοντος ως υπόπτου, αυθαίρετη δέσμευση με χειροπέδες, υπέρβαση των ορίων άσκησης δικαιολογημένης βίας, αναίτια προσαγωγή στο Τμήμα παρά την επίδειξη αστυνομικής ταυτότητας κ.ά). Δεν λείπουν, βέβαια, και οι καταγγελίες για ιδιαίτερα βάναισες ή προσβλητικές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μορφές συμπεριφοράς αστυνομικών οργάνων κατά το στάδιο της αστυνομικής δράσης. Επίσης, αναφορές πολύ συχνά εγείρουν ζητήματα νομιμότητας των αστυνομικών ενεργειών σε θέματα που αφορούν τη διασφάλιση νομίμων δικαιωμάτων των πολιτών, όπως π.χ. το δικαίωμα επικοινωνίας κατά την παραμονή τους στα αστυνομικά τμήματα ή η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά τη συλλογή τους ή την επεξεργασία τους.

Αντίστοιχα απογοητευτικός είναι και ο απολογισμός της υπηρεσιακής επαφής του ΣτΠ με τα όργανα εσωτερικού ελέγχου της ΕΛ.ΑΣ., διότι είναι αμελητέος ο αριθμός των περιπτώσεων εκείνων, όπου η κινητοποίηση της διερεύνησης καταγγελιών πολιτών από την ΕΛ.ΑΣ., μετά από διαμεσολάβηση του ΣτΠ, απέληξε στον καταλογισμό ευθυνών και την επιβολή πειθαρχικών ποινών σε αστυνομικούς. Όπου καταγνώσθηκαν ευθύνες, είτε ήταν ουσιαδώς ελαφρύτερες σε σχέση με τα παραπτώματα που διαπιστώθηκαν, είτε επιβλήθηκαν για παραπτώματα κατά πολύ ελαφρύτερα από τα καταγγελλόμενα¹⁴⁴. Αντίθετα, στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, η έρευνα δεν οδήγησε καν στην άσκηση καθ' εαυτό πειθαρχικής δίωξης. Αντ' αυτού, οι διερευνήσαντες τις καταγγελίες αστυνομικοί περιορίστηκαν

143. Αναλυτικά η έκθεση σε διαδικτυακό τόπο: <http://www.synigoros.gr/reports/astinomikoi.pdf>.

144. Σύμφωνα με το πειθαρχικό δίκαιο των αστυνομικών (: π.δ.22/96) οι πειθαρχικές ελέγχιμες πράξεις, ενέργειες ή παραλείψεις των αστυνομικών οργάνων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους είναι: η βαριά προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας με την πρόκληση βασάνων ή σωματικών βλαβών ή την άσκηση ψυχολογικής βίας (: άρθρο 9 π.δ.22/96), η βαριά παράβαση του υπηρεσιακού καθήκοντος (: άρθρο 10 παρ.1α π.δ.22/96), η βάναιση συμπεριφορά (: άρθρο 11 παρ.1α π.δ.22/96), η έλλειψη αμεροληψίας (: άρθρο 12 παρ.2 π.δ.22/96) και η ανάρμοστη συμπεριφορά (: άρθρο 14 π.δ.22/96). Ταυτόχρονα, σειρά διατάξεων του ουσιαστικού ποινικού δικαίου εξειδικεύουν τις συμπεριφορές που συνιστούν αξιόποινη πράξη όπως: τα βασανιστήρια (: άρθρο 137Α ΠΚ), τα εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία, όπως η κατάχρηση εξουσίας (: άρθρο 239Α ΠΚ), η παραβίαση οικιακού ασύλου (: άρθρο 241 ΠΚ), η δωροδοκία (: άρθρο 235 ΠΚ), η ψευδής βεβαίωση (: άρθρο 242 ΠΚ) κ.λπ.

στην αρχειοθέτησή τους κατά το άτυπο, προκαταρκτικό στάδιο της πειθαρχικής διαδικασίας, ενημερώνοντας απλώς τον ΣτΠ ότι από την έρευνα που διεξήχθη δεν προέκυψαν ευθύνες στελεχών της ΕΛ.ΑΣ. ή ότι η υπηρεσιακή συμπεριφορά των εμπλεκόμενων στο καταγγελλόμενο περιστατικό αστυνομικών ήταν άψογη.

Η περιορισμένη αυτή εποπτική δράση του ΣτΠ πάνω στις έρευνες, τις οποίες διεξήγαγε η ΕΛ.ΑΣ. σχετικά με τις καταγγελίες, που είχαν περιέλθει σε γνώση του από πολίτες σε βάρος αστυνομικών είχε απογοητευτικά από αυτήν την σκοπιά αποτελέσματα. Σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων οι καταγγελίες αυτές κρίθηκαν αβάσιμες από την ΕΛ.ΑΣ., επειδή αυτές απλώς διαψεύστηκαν από τους εμπλεκόμενους στο καταγγελλόμενο περιστατικό αστυνομικούς ή συναδέλφους τους και ο καταγγέλλων αδυνατούσε ειλόγως να επικαλεσθεί για την επαλήθευση των ισχυρισμών του μαρτυρία τρίτου ή άλλο αποδεικτικό στοιχείο (: επειδή λ.χ. το περιστατικό έλαβε χώρα ενός αστυνομικού τμήματος, σε ερημική τοποθεσία ή αργά τη νύχτα). Με δεδομένο ότι τα δημόσια έγγραφα που συντάχθηκαν από αστυνομικούς σχετικά με το καταγγελλόμενο περιστατικό (: λ.χ. αποσπάσματα βιβλίου συμβάντων, αναφορές αστυνομικών, κ.ά.) ή στο πλαίσιο της πειθαρχικής διερεύνησης (: π.χ. πορίσματα άτυπων ερευνών κ.ά.) απολαμβάνουν αυξημένη αποδεικτική δύναμη έναντι των απλών ισχυρισμών του καταγγέλλοντος, ο ΣτΠ ενόψει του τεκμηρίου αθωότητας υπέρ του πειθαρχικώς εγκαλούμενου, υποχρεώθηκε σε όλες αυτές τις περιπτώσεις να τερματίσει την παρέμβασή του. Τέτοια τυπική και αμφίβολη έκβαση των ερευνών προβληματίζει ιδιαίτερα για την ασυμμετρία της θέσης του καταγγέλλοντος πολίτη σε σχέση με αυτή του εγκαλούμενου αστυνομικού, ο οποίος εκ των πραγμάτων τελεί στο ασφαλέστερο και φιλικότερο γι' αυτόν περιβάλλον που δημιουργούν, αν όχι η ίδια η υπηρεσία του, τουλάχιστον οι συνάδελφοί του¹⁴⁵.

Χαρακτηριστικό είναι σε αυτό το σημείο το πόρισμα που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 2007 σχετικά με τη διοικητική διερεύνηση καταγγελίας για αναίτιολόγητες προσαγωγές πολιτών από καφενείο στα Εξάρχεια και αστυνομική βία σε βάρος δικηγόρου εντός της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής, όπου είχαν μεταφερθεί. Ο αναφερόμενος, μαζί με άλλους πενήντα περίπου προσαχθέντες, φέρεται ν' αφήθηκε ελεύθερος μετά τρίωρο, χωρίς να του παρασχεθεί, παρά τη σχετική αξίωσή του, καμιά αιτιολόγηση της προσαγωγής¹⁴⁶.

145. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 1 του τροποποιηθέντος π.δ.22/96, το οποίο διέπει το πειθαρχικό δίκαιο των αστυνομικών «Η πολιτισμένη και άψογη συμπεριφορά των αστυνομικών προς τους πολίτες καθώς και ο σεβασμός και η προστασία των δικαιωμάτων τούτων, που προβλέπονται από το Σύνταγμα και τους νόμους (άρθρο 1 εδ.δ'), καθώς και η πιστή συμμόρφωση προς το Σύνταγμα και τους νόμους (άρθρο 1 εδ.ε') νοείται ως πειθαρχία».

146. Περιορισμούς στην άσκηση της αστυνομικής δράσης προβλήθηκε η αστυνομική νομοθεσία, συγκεκριμένες διατάξεις της οποίας εξειδικεύουν το περιεχόμενο της αρχής της αναλογικότητας. Πιο ειδικά, σύμφωνα με την υπ' αριθμ. πρωτ. 7100/22/4α/17-6-2005 εγκύκλιο του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας (: http://www.synigoros.gr/reports/prosagoges_egkyklios_elas.pdf. με θέμα «οι προσαγωγές ατόμων ως προληπτική και κατασταλτική ενέργεια στην άσκηση της αστυνομικής αρμοδιότητας», αναφέρεται ότι θα πρέπει να γίνονται σεβαστοί οι ακόλουθοι κανόνες: α) το άρθρο 74 παρ.15 περ.θ' π.δ.141/1991 για την ταυτοποίηση των πολιτών, β) το άρθρο 95 παρ.1 π.δ.141/91 για την συλλογή αποδείξεων από την Αστυνομία, γ) το άρθρο 96 παρ.3 π.δ.141/91 και 119 περιπτ. δ' π.δ.141/91 για τις έρευνες, δ) στο πλαίσιο της προληπτικής της δραστηριότητας οι ενέργειες των οργάνων της θα πρέπει να διέπονται από τις αρχές της αναλογικότητας (άρθρα 103 παρ.1 και 120 παρ.2 Σ) και της αναγκαιότητας, να συντάσσονται/ να μην αποκλίνουν με τον σεβασμό στην

Η προκαταρκτική εξέταση που διενεργήθηκε κατέδειξε ότι η έρευνα στο καφενείο της οδού Λόντου έλαβε χώρα στο πλαίσιο αναζήτησης «ατόμων με συγκεκριμένα φυσιολογικά χαρακτηριστικά» ως υπόπτων για τη βίαιη επίθεση και ληστεία, την οποία είχαν λίγο νωρίτερα υποστεί δύο αστυφύλακες από «άτομα του αντιεξουσιαστικού χώρου», καθ' όσον «κατόπιν αξιοποίησης πληροφοριών» οι δράστες φέρονταν να έχουν κινηθεί προς εκείνο το σημείο. Αναφορικά με τον αιτούντα αξιολογήθηκε ως ύποπτη η συμπεριφορά του, διότι προσπάθησε μετ' εμμονής να παρεμποδίσει την διαδικασία, επικαλούμενος γενικώς την δικηγорική του ιδιότητα, ενώ κατά την προσαγωγή στη ΓΑΔΑ δεν ήταν συνεργάσιμος, αλλά δημιουργούσε ανησυχία και οχλαγωγία. Η υπόθεση τέθηκε στο αρχείο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο ΣτΠ διαπίστωσε σειρά πλημμελειών: α) ενώ πιστοποιείται ως τετελεσμένη και αποδεδειγμένη η άσκηση φυσικής βίας από αστυνομικό, η προκαταρκτική έρευνα ολοκληρώθηκε χωρίς να μετατραπεί σε ένορκη διοικητική εξέταση ως όφειλε δυνάμει του άρθρου 27 παρ.1 περ.α' π.δ.22/96 για τη βεβαίωση πειθαρχικών παραπτώματων, διότι η φυσική βία αποτιμήθηκε ως αναγκαία και ληλογοισμένη. β) Προσήγαγαν τους πάντες ανεξαιρέτως, καίτοι διέθεταν στοιχεία για συγκεκριμένα φυσιολογικά χαρακτηριστικά, με κριτήρια την υλική (: καφενείο) και την πολιτική-ιδεολογική (: «αντιεξουσιαστικός χώρος» κατά την ορολογία του πορίσματος) θέση των προσαχθέντων, αν και κατά το άρθρο 74 παρ.15 περ. θ' και 96 παρ.3 π.δ. 141/91 «η προσαγωγή πολίτη που κατέχει αποδεικτικό στοιχείο της ταυτότητας επιτρέπεται στην περίπτωση που η συμπεριφορά του (και όχι απλώς ο τόπος, ο χρόνος ή οι περιστάσεις) κινεί υπόνοιες διάπραξης εγκλήματος»¹⁴⁷.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η άσκηση της αστυνομικής αρμοδιότητας τελεί υπό τη διπλή προϋπόθεση τήρησης της αρχής της νομιμότητας και της αρχής της αναλογικότητας, σε περιπτώσεις όπου παρέχεται από τον νόμο διακριτική ευχέρεια στον αστυνομικό να ενεργήσει επιλέγοντας το αναγκαίο και προσφορότερο κατά περίπτωση μέτρο. Εντούτοις, τον Σεπτέμβριο του 2005, με νέα ειδική έκθεσή του, ένα έτος μετά την πρώτη έκθεσή του τον Ιούλιο του 2004, που αφορούσε την παρακολούθηση των εξελίξεων στην πειθαρχική-διοικητική διερεύνηση καταγγελιών σε βάρος αστυνομικών υπαλλήλων, επισημαίνει ότι, παρά τη μεσολάβηση της δημοσίευσης του π.δ. 254/2004 «Κώδικας Δεοντολογίας του Αστυνομικού» και της υπ' αριθμ. πρωτ. 7100/22/4α'/17-6-2005 εγκυκλίου διαταγής του Αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ. με θέμα «Οι προσαγωγές ατόμων ως προληπτική και κατασταλτική ενέργεια στην άσκηση της αστυνομικής αρμοδιότητας», ο Συνήγορος επαναλαμβάνει ότι «οι εισηγήσεις του για επανάληψη της έρευνας προσκρούουν σε ανυπέρβλητα εμπόδια αναγόμενα σε παγιωμένες νοο-

ανθρώπινη αξία, όπως επιβάλλεται από τη θεμελιώδη αρχή της έννομης τάξης (άρθρο 2 παρ.1 Σ) και από τον Κώδικα Δεοντολογίας του Αστυνομικού (π.δ.254/2004), να συμμορφώνονται προς το άρθρο 5 παρ.3 Σ, σύμφωνα με το οποίο «κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος», και ε) στο πλαίσιο της κατασταλτικής τους δράσης κατά τη διενέργεια προανακριτικής εξέτασης (δικαστική αστυνόμευση) θα πρέπει να τηρούν τους όρους του άρθρου 243 παρ.2 και 251 ΚΠΔ (βλ. και άρθρα 213 και 229 αλλά 270 επ. ΚΠΔ).

147. Παρά την παρέμβαση του Συνηγόρου με αντικείμενο την προσήκουσα συμπλήρωση της συγκεκριμένης έρευνας, το Αρχηγείο της ΕΛ.ΑΣ. απάντησε ότι «το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο ορθώς προέβη στην αρχειοθέτηση της υπόθεσης. Η αναβάθμιση του τύπου της έρευνας από προκαταρκτική σε ΕΔΕ που ζήτησε ο Συνήγορος βασιζόταν στην βαρύτητα του καταγγεληθέντος παραπτώματος και όχι στην διαπίστωση της αλήθειας των καταγγελιών. Πρόκειται για πλήρες ανέλεγκτο τόσο των εν γένει αστυνομικών ενεργειών όσο και της διοικητικής διερεύνησης των καταγγελιών σε βάρος των αστυνομικών. Περισσότερα σε: http://www.synigoros.gr/pdfs/exarhia_porisma_30_7.pdf.

τροπίες ή καταστάσεις, ιδιαίτερα στο πεδίο της συλλογής και προβολής αποδεικτικών μέσων, όπου η Αστυνομία ευρίσκεται σε θέση κατά πολύ πλεονεκτικότερη»¹⁴⁸.

Η μέθοδος δράσης αυτών των αστυνομικών που διακρίνονται από τον υψηλό βαθμό επιθετικότητας παραπέμπει στην τυπολογία του Michael Brown για τον αστυνομικό «εν δράσει», αν και εκεί η δράση των αστυνομικών τοποθετείται στους δρόμους, ο οποίος περιγράφεται ως «old-style crime fighter»¹⁴⁹. Αποδεκτό στερεότυπο αστυνομικού, κατά την τυπολογία αυτή, είναι εκείνο του «proactive officer», σύμφωνα με τον οποίο ο φορέας του δεν διστάζει να μετέλθει ακόμα και των πιο παράνομων μέσων, προκειμένου να προλάβει και να καταστείλει το έγκλημα.

1. Κατά την αστυνομική προανάκριση

Στην υπόθεση *Μπέκος και Κουτρόπουλος κατά Ελλάδας* της 13-12-2005 το Δικαστήριο έκρινε ότι συνιστούν εξευτελιστική μεταχείριση οι σοβαρότατες σωματικές κακώσεις που υπέστησαν οι προσφεύγοντες, Λάζαρος Μπέκος και Ελευθέριος Κουτρόπουλος, Έλληνες αθιγγανικής καταγωγής, κατά την κράτησή τους στο αστυνομικό τμήμα Μεσολλογίου, τόσο κατά εξέτασή τους από την αστυνομία με σκοπό την απόσπαση ομολογίας για την τέλεση της αποδιδόμενης σε αυτούς απόπειρας κλοπής όσο και κατά την μεταφορά τους από και προς το κελί τους¹⁵⁰. Υφίσταται, συνεπώς, παραβίαση και της ουσιαστικής και της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ¹⁵¹. Διότι, αφενός τους προκάλεσαν αισθήματα φόβου, ταραχής και κατωτερότητας, διερχόμενοι τοιουτοτρόπως «δοκιμασίας επαρκούς σοβαρότητας» (: suffering of sufficient severity) και αφετέρου δεν διεξήχθη αποτελεσματική έρευνα του συμβάντος της κακοποίησης των προσφευγόντων από τις αρμόδιες εθνικές αρχές (: σκέψεις 50-55).

Η αναγκαιότητα διερεύνησης των αξιόπιστων, όπως τις κρίνει το ΕΔΔΑ, καταγγελιών περί ξυλοδαρμού των προσφευγόντων από αστυνομικά όργανα προέκυψε, επίσης και από τις ακόλουθες πηγές: α) από την 2η και 3η αναφορά της 10ης-12-1999 και της 5ης-12-2003, που δημοσιεύθηκαν στις 27-6-2000 και στις 8-6-2004 αντίστοιχα, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες είχαν εντοπίσει την εκδήλωση φαινομένων άσκησης αστυνομικής βίας με φυλετικά κίνητρα, με την μορφή φυσικής ή ψευδούς συνοδευόμενης από ρατσιστικά επίθετα κακομεταχείρισης ή κατάχρησης βίας από αστυνομικούς· β) την επιστολή του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι και Ελληνικών Ομάδων προάσπισης των συμφερόντων των μειονοτήτων προς τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης αναφορικά

148. Βλ. το πόρισμα σε: <http://www.synigoros.gr/reports/astinomikoi.pdf>.

149. Ο τύπος αυτός αστυνομικού διακρίνεται από τρεις άλλους: clean beat crime fighter, service style και professional. Βλ. περισσότερα για τις διακρίσεις αυτές σε: Χαράλαμπος Δημόπουλος (2000), *Η αστυνομία και ο αστυνομικός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 129-130.

150. Αφορμής δοθείσης εκδόθηκε η ΕγκΕισΑΠ1/2010 (: Αντεισαγγελέα Αθανασίου Κατσιρώδη), σύμφωνα με την οποία «επί καταγγελιών κρατούμενων σε βάρος αστυνομικών, ότι οι τελευταίοι παραβαίνουν τα καθήκοντά τους στα πλαίσια της αστυνομικής προανακριτικής διαδικασίας, θα πρέπει να ενημερώνεται άμεσα ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών, προκειμένου να μεριμνά, ώστε να ερευτώνται ανάλογα με τη βαρύτητά τους είτε από τον ίδιο είτε από κάποιον Αντεισαγγελέα Πρωτοδικών είτε από άλλες δικαστικές ανακριτικές αρχές, όπως είναι οι πταιματοδίκες και οι ειρνοδίκες», ΠoinΔικ 10/2010, έτος 13ο, σελ. 1154-1155.

151. Βλ. σχόλιο στην απόφαση σε: Uğur Erdal & Hasan Bakirci (2006), Article 3 of the European Convention on Human Rights. A Practitioner's Handbook, Geneva: OMCT, σελ.221.

με την σωματική βία κατά των προσφευγόντων, με συνέπεια την παραγγελία ένορκης διοικητικής εξέτασης (ΕΔΕ) για το συμβάν· γ) την Αναφορά για την κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και στα κράτη-μέλη της που καταρτίστηκε από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες μετά από παραγγελία των οργάνων της ΕΕ και κατέγραψε περιστατικά βίας κατά των Ρομά· δ) την κοινή αναφορά τον Απρίλιο του 2003 του Ευρωπαϊκού Κέντρου για τα Δικαιώματα των Ρομά και του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι με τίτλο «Επιχειρήσεις Εκκαθάρισης – Θέτοντας τους Ρομά στο περιθώριο» περί του αντι-ρομά αισθήματος. Ωστόσο, τόσο οι μη εν τέλει επιβληθείσες πειθαρχικές ποινές της ΕΔΕ όσο και η μετά από παραπομπή σε δίκη απαλλογή των αστυνομικών κατέδειξαν την αναποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού να αποδώσει ευθύνες.

Το Δικαστήριο, πιο ειδικά, επανέλαβε ότι, εφόσον οι προσφεύγοντες εισήλθαν στο χώρο του αστυνομικού τμήματος χωρίς σωματικές κακώσεις και εξήλθαν φέροντας αυτές (: *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 108-111, *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995 § 34 και *Aksoy κατά Τουρκίας* της 18-12-1996 § 61), τότε το βάρος της απόδειξης για την παροχή εξηγήσεων, αναφορικά με την πρόκληση σωματικών βλαβών ενώ οι προσφεύγοντες βρίσκονταν στα χέρια της αστυνομίας, φέρουν οι αστυνομικές αρχές (: *Salman κατά Τουρκίας* της 27-6-2000, Ευρείας Σύνθεσης, § 100 in fine).

Οι σκέψεις που διατυπώνονται στις παραγράφους 69-74 της απόφασης συμπληρώνουν τη δικαστική κρίση, καθώς νομολογείται ότι παραβιάσθηκε και το άρθρο 14 της Σύμβασης (: δυσμενής διάκριση λόγω φυλετικής προέλευσης)¹⁵², όχι ως προς την ουσιαστική πλευρά του άρθρου 3 (: κίνητρο ρατσιστικής βίας), αλλά ως προς τη δικονομική του πτυχή, δηλαδή της δικονομικής υποχρέωσης διερεύνησης των καταγγελλόμενων περιστατικών άσκησης βίας από αστυνομικά όργανα σε βάρος των προσφευγόντων κατά τη διάρκεια της κράτησής τους¹⁵³. Ωστόσο, κατά την *separate opinion* του δικαστή Casaderall η παραβίαση του άρθρου 14 υπήρξε διττή· και δικονομικώς και ουσιαστικώς.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να καταγραφεί η θέση του Δικαστηρίου στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Nachova κατά Βουλγαρίας* της 6-7-2005, στην οποία νομολογήθηκε παραβίαση του άρθρου 2 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης και αφορούσε την ανθρωποκτονία από την στρατιωτική αστυνομία δύο βούλγαρων στρατιωτών καταγωγής Ρομά, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης για τη σύλληψή τους. Σημασία έχει η διαφορετική αντιμετώπιση των ζητημάτων που θέτει το άρθρο

152. Στη σκέψη 63 το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει ότι «διάκριση» σημαίνει διαφορετική μεταχείριση, χωρίς αντικειμενική και εύλογο αιτιολογία, προσώπων που βρίσκονται σε όμοιες καταστάσεις (: *Willis κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-6-2002 § 48). Η φυλετική βία συνιστά μία ιδιαίτερη προσβολή στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια και, από την άποψη των επικινδύνων συνεπειών της, απαιτεί από τις αρχές ειδική εγρήγορση και μια δυναμική αντίδραση. Γι' αυτό το λόγο οι αρχές πρέπει να χρησιμοποιούν όλα τα διαθέσιμα μέσα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ρατσιστικής βίας, ενισχύοντας έτσι το δημοκρατικό όραμα μιας κοινωνίας όπου η διαφορετικότητα δεν εκλαμβάνεται ως απειλή αλλά ως μια πηγή εμπλουτισμού της (: *Nachova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* της 6-7-2005, Ευρείας Σύνθεσης, § 145).

153. Βλ. σχετικά και την παρουσία της απόφασης σε Ιωάννη Σαρμά (2005), *Νομολογία ποινικού ενδιαφέροντος έτους 2005 του ευρωπαϊκού δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (μέρος Β')*, ΠΛογ 5 (6): 2223-2227 (2226) και Agnès Cerf-Hollender (2006), *L'article 3 et le droit répressif français*, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 45-67 (65-67).

14 αφενός από την απόφαση του Α΄ Τμήματος της 26-2-2004 και αφετέρου από το Τμήμα Ευρείας Σύθεσης της 6-7-2005. Το πρώτο έκρινε ότι παραβιάστηκαν τόσο οι διαδικαστικές όσο και οι ουσιαστικές πλευρές του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο διαπίστωσε για πρώτη φορά παραβίαση του ζεύγους των διατάξεων 2 και 14 και ειδικότερα κατά τη δικονομική διάσταση του τελευταίου (: μη διεξαγωγή ικανοποιητικής έρευνας των συνθηκών θανάτου των θυμάτων επειδή ήταν Ρομά) και κατά την ουσιαστική πτυχή (: αδυναμία της βουλγαρικής κυβέρνησης να πείσει το Δικαστήριο ότι οι θάνατοι δεν οφείλονταν στην φυλετική καταγωγή των θυμάτων). Η κρίση ήταν ενιαία εκατέρωθεν. Είναι χαρακτηριστική η έμφαση που το Α΄ Τμήμα απέδωσε στη σημασία ευρείας ερμηνείας της προστασίας που παρέχει το άρθρο 14 και η αναφορά που έκανε στη θέσπιση από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης του Δωδεκάτου Πρωτοκόλλου, το οποίο είχε ανοίξει για υπογραφή την 4η-11-2000 (: σκέψη 168). Το Δωδέκατο Πρωτόκολλο προσέθεσε γενική απαγόρευση των διακρίσεων σ' εκείνη του άρθρου 14 που, όπως προαναφέρθηκε, εξετάζεται σε συνδυασμό με δικαιώματα που προβλέπονται από κανονιστικές διατάξεις της ΕΣΔΑ. Η έμφαση, δηλαδή, με το Δωδέκατο Πρωτόκολλο μετακινείται από την συνδυαστική με άλλη διάταξη απαγόρευση των διακρίσεων στην ευθεία αναγνώριση ενός δικαιώματος στην ισότητα¹⁵⁴. Το Τμήμα Ευρείας Σύθεσης αντιμετώπισε χωριστά τη δικονομική από την ουσιαστική παραβίαση: Ως προς το ζήτημα της ουσίας, αντίθετα προς το Α΄ Τμήμα, έκρινε ότι ο ισχυρισμός για την παράλειψη των αρχών να πραγματοποιήσουν μια αποτελεσματική έρευνα σχετικά με το εριζόμενο ρατσιστικό κίνητρο των επίμαχων ανθρωποκτονιών δεν πρέπει να μεταθέτει το βάρος της απόδειξης στην καθ' ης κυβέρνηση όσον αφορά την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2. Κατέληξε έτσι στη μη διαπίστωση της ουσιαστικής της παραβίασης (: σκέψεις 157-159). Συμμερίσθηκε, ωστόσο, την ανάλυση του Α΄ Τμήματος ως προς την δικονομική υποχρέωση του Κράτους να ερευνήσει εάν υπάρχει ρατσιστικό κίνητρο σε περίπτωση πράξεων βίας (: σκέψη 160). Σημασία έχει η σκέψη ότι, αφού το άρθρο 14 δεν έχει αυτόνομη ύπαρξη, είναι τεχνητή και άχρηστη η διάκριση ουσιαστικής και δικονομικής πτυχής, όταν μάλιστα εν προκειμένω διαπιστώνεται η διπλή παραβίαση του άρθρου 2 που θα όφειλε να είχε οδηγήσει και στη διαπίστωση της εξ ολοκλήρου συνδυασμένης παραβίασης με το άρθρο 14¹⁵⁵.

Επεξηγηματική της δικονομικής πτυχής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ υπήρξε και η περίπτωση βασανισμού κρατούμενου για διακίνηση ναρκωτικών από αστυνομικούς που φορούσαν κουκούλα στην υπόθεση *Ντόβας κατά Ελλάδος* της 8-3-2001. Σύμφωνα με την έκθεση του ιατροδικαστή ο προσφεύγων έφερε εκχυμώσεις στα γόνατά του, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν όλως ελαφρά σωματική βλάβη, αν και συνεπάγοντο προσωρινή απαλλογή του από κάθε εργασία για τρεις ημέρες. Ο προσφεύγων υπέβαλε μήνυση κατ' αγνώστων για κατάχρηση εξουσίας και σωματικές βλάβες, ενώ την ίδια ημέρα ασκήθηκε δίωξη για συνεργεία στο έγκλημα της κατάχρησης εξουσίας εναντίον των τριών αστυνομικών που διεξήγαγαν την εξέταση του προσφεύγοντα. Στη συνέχεια, όμως, παραιτήθηκε από τη μήνυση που υπέβαλε και, έτσι, το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών διέταξε την παύση της δίωξης εναντίον αγνώστων,

154. Το προοίμιο του Πρωτοκόλλου αναφέρεται στην ισότητα όλων απέναντι στο νόμο και στο δικαίωμά τους για ίση προστασία από το νόμο, εκφράζοντας τη συλλογική δέσμευση για τη διασφάλιση της ισότητας μέσω της απαγόρευσης των διακρίσεων.

155. Βλ. σχετικά Νίκο Φραγκάκη (2007), Ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 14 ΕΣΔΑ σε ποινικές υποθέσεις, σε: Λ. Κοτσαλή-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 65-78 (70-72). Επίσης, Παρατηρήσεις Ν. Φραγκάκη στην απόφαση της 6-7-2005, ΝοΒ 54: 316 επ.

ενώ απήλληξε και τους αστυνομικούς, διότι δεν προέκυψαν σοβαρές ενδείξεις εναντίον τους. Κατά της τελευταίας διάταξης ο προσφεύγων δεν άσκησε έφεση, ενώ καταδικάσθηκε τελικώς για διακίνηση ναρκωτικών σε κάθειρξη είκοσι ετών και χρηματική ποινή 20.500.000 δρχ.

Το ΕΔΔΑ με τη σειρά του απέρριψε την προσφυγή λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων με βάση το άρθρο 35 ΕΣΔΑ, διότι θεώρησε σημαντική την παράλειψή του να ασκήσει έφεση κατά της αποφάσεως του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών περί απαλλοτρίωσης των αστυνομικών. Απαντώντας στον ισχυρισμό του προσφεύγοντα ότι το ένδικο αυτό μέσο ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία, αντέτεινε ότι η απλή αμφιβολία σχετικά με τις πιθανότητες επιτυχίας του ενδίκου μέσου, χωρίς να προσκομίσει κάποιο αποδεικτικό στοιχείο, ιδίως σχετική ελληνική νομολογία, δεν τον απαλλάσσει από την υποχρέωση να εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα¹⁵⁶.

Καταδικαστική υπήρξε και η απόφαση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ στην υπόθεση *Αλ. Κουϊδης κατά Ελλάδος* της 13-31 Μαρτίου 2006, μετά από την υπ' αριθμ. 1070/2002 αναφορά του αιτούντα. Ο προσφεύγων έθεσε ζητήματα απάνθρωπης μεταχείρισής του από αστυνομικά όργανα κατά τη διάρκεια της προανακριτικής εξέτασης που ακολούθησε της σύλληψής του για εμπορία ναρκωτικών, οπλοκατοχή, σύσταση συμμορίας και πλαστογραφία, ενώ ήταν κρατούμενος στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αθηνών (: ΓΑΔΑ). Ειδικότερα, υπέστη βασανιστήρια (: φάλλαγμα), απάνθρωπη και βάνουση μεταχείριση (: σωματικά χτυπήματα, ξυλοδαρμό) και ταπεινωτική μεταχείριση. Υποχρέωθηκε, κατά τις αιτιάσεις του, να ομολογήσει την ενοχή του, όταν διαρκούσης της κράτησής του υπέστη από την αστυνομία βασανισμούς και έτυχε απάνθρωπης μεταχείρισης. Παραπονέθηκε ότι δεν έτυχε δίκαιης δίκης κατά παράβαση του άρθρου 14 παρ.1 ΔΣΑΠΔ, αφού η καταδίκη του στηρίχθηκε σε ομολογία που αποσπάστηκε με τη βία. Η προσφυγή κρίθηκε απαράδεκτη κατά το μέτρο που αφορούσε τη σύλληψη και τις συνθήκες κράτησης, διότι έλαβαν χώρα σε χρόνο προγενέστερο της επικύρωσης του ΔΣΑΠΔ από την Ελλάδα. Ωστόσο, έγινε δεκτό ότι, ανεξάρτητα από το αν η ομολογία ελήφθη τελικά υπόψη ή όχι και μόνη η υποβολή παραπόνων κακομεταχείρισης για απόσπαση ομολογίας, έστω και ενώπιον του Αρείου Πάγου κατά την αναιρετική διαδικασία, έπρεπε να ληφθεί υπόψη. Η παράλειψη αυτή του Αρείου Πάγου συνιστούσε προσβολή του άρθρου 14 παρ.3ζ ΔΣΑΠΔ, δηλαδή των εγγυήσεων της απαγόρευσης εξαναγκασμού σε ομολογία ενοχής του κατηγορουμένου¹⁵⁷.

2. Σε βάρος ατόμων υπό τον έλεγχο της αστυνομίας

Σύμφωνα με την σκέψη 27 της απόφασης *Alsayed Allaham κατά Ελλάδας* της 18-1-2007, δεν αποκλείεται να στοιχειοθετηθεί παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ στις περιπτώσεις όπου ασκείται βία σε πρόσωπα που βρίσκονται στη σφαίρα εξουσίας της αστυνομίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, οποιαδήποτε κάκωση λάβει χώρα ενισχύει το ισχυρό τεκμήριο υπέρ της κακοποίησης του ατόμου (: *Bursuc κατά Ρουμανίας* της 12-10-2004 § 80). Ωστόσο, η αθώ-

156. Κατά την εξέταση του παραδεκτού το Δικαστήριο επανέλαβε ότι τα κράτη δεν είναι υποχρεωμένα να δώσουν απαντήσεις για τις πράξεις τους ενώπιον των Διεθνών Οργανισμών, αν δεν έχουν προηγουμένως τη δυνατότητα να αποκαταστήσουν τη δημιουργηθείσα κατάσταση εντός της εσωτερικής ενόμου τάξης τους (: *Hentrich κατά Γαλλίας* της 22-9-1994 § 33 και *Remli κατά Γαλλίας* της 23-4-1996 § 33). Βλ. επιμέλεια και παρουσίαση της απόφασης από Κυριακή Γρηγορίου, *ΠοινΔικ* 5 (2001), έτος 4ο, σελ. 520-521.

157. Βλ. αναλυτικά ολόκληρη την απόφαση σε: *ΠοινΔικ* 3/2007, έτος 10ο, σελ. 301-306.

ωση από τις εθνικές αρχές των κατηγορουμένων αστυνομικών για επίθεση και πρόκληση σωματικών βλαβών σε άτομο εβρισκόμενο στο πεδίο ελέγχου τους δεν καταργεί το βάρος της απόδειξης που φέρει το κράτος υπό το άρθρο 3 της Σύμβασης, ώστε να αποδείξει ότι οι κακώσεις του ατόμου δεν προκλήθηκαν από αξιωματικούς της αστυνομίας (: *Corsacov κατά Μολδαβίας* της 4-4-2006 § 55). Οι αρχές πρέπει πάντα να καταβάλουν τις αναγκαίες προσπάθειες προκειμένου διερευνώνται σε βάθος ανάλογα συμβάντα και δεν θα πρέπει να βασίζονται σε βιαστικά ή εσφαλμένα συμπεράσματα για να κλείσουν την έρευνα ή να αιτιολογήσουν τις απαληλατικές αποφάσεις τους (: *Mikheyev κατά Ρωσίας* της 26-1-2006 § 108)¹⁵⁸.

Έτσι, και στην προκείμενη περίπτωση, ο προσφύγων επισκέφθηκε το αστυνομικό τμήμα Άνω Πατισίων, μαζί με δύο άλλους Σύριους ομοεθνείς του, για να δηλώσει μία ληστεία. Επειδή διαμαρτυρήθηκε για την πολύωρη καθυστέρηση προκειμένου να κάνει τη δήλωση, ένας αστυνομικός τον ακινητοποίησε και ένας άλλος τον χτύπησε στο κεφάλι. Όταν ζήτησε βοήθεια από άλλους αξιωματικούς, αυτοί τον προπηλάκισαν και τον κλείδωσαν σε ένα άδειο γραφείο για τρεις ώρες. Η συμπεριφορά, ωστόσο, των αστυνομικών άλλαξε όταν πληροφορήθηκαν ότι ο προσφεύγων βρίσκεται νόμιμα στη χώρα μας, καθώς έχει παντρευτεί Ελληνίδα και εργάζεται κανονικά. Κατόπιν τούτου, τον άφησαν ελεύθερο. Μία ώρα μετά εξετάστηκε στα εξωτερικά ιατρεία της ωτορινολαρυγγικής κλινικής δημόσιου νοσοκομείου και βρέθηκε ότι έφερε σημάδια εκχυμώσεων στην αριστερή ζυγωματική περιοχή και ενδείξεις αιματώματος στην αριστερά πλευρά του ακουστικού αγωγού, προκλήθεισες από το τραύμα στην μεμβράνη του τυμπάνου, χωρίς ωστόσο να κρίνονται εξαιρετικά σοβαρές.

Το Δικαστήριο, διατύπωσε την κρίση, στις σκέψεις 30-33, ότι ούτε οι εθνικές αρχές ούτε η Κυβέρνηση κατά τη διαδικασία ενώπιον του Στρασβούργου παρουσίασαν κάποια πειστική εξήγηση για την προέλευση των κακώσεων του προσφεύγοντα (: *Klaas κατά Γερμανίας* της 22-9-1993 §§ 29-30). Ως εκ τούτου, δεν αιτιολογήθηκε επαρκώς από την Κυβέρνηση εάν τα τραύματα του αιτούντος προκλήθηκαν με άλλο τρόπο πλην –εξολοκλήρου, κυρίως ή μερικώς– από την μεταχείριση που του επεφύλαξαν οι αξιωματικοί της αστυνομίας, όταν βρέθηκε σε χώρο που τελεί υπό τον έλεγχό τους (: *Ribitsch κατά Αυστρίας* της 4-12-1995 § 34). Συνεπώς, τόσο οι σωματικές βλάβες που υπέστη ο προσφεύγων στα χέρια της αστυνομίας όσο και τα αισθήματα άγχους, ταραχής και κατωτερότητας που του προκάλεσε η προσβλητική μεταχείριση των αστυνομικών υπέβαλαν τον αιτούντα σε «δοκιμασία επαρκούς σοβαρότητας» που εντάσσεται στην έννοια της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης υπό το άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

Τέλος, και στην απόφαση *Stefanov κατά Ελλάδας* της 22-4-2010 κρίθηκε ότι τα χτυπήματα που δέχθηκε ο προσφεύγων, ένας 16χρονος Ρομ που εκπροσωπήθηκε από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, ενώ βρισκόταν στο αστυνομικό τμήμα, όπου είχε προσέλθει αυθόρμητα για να συμπαρασταθεί στους συλληφθέντες για απόπειρα κλοπής ενός περιπτέρου φίλους του, προκειμένου να ομολογήσει τη συμμετοχή του στην πράξη αυτή, συνιστούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Διότι η πρόκληση της σωματικής βλάβης και τα αισθήματα φόβου, ταραχής και κατωτερότητας ενόψει και του νεαρού της ηλικίας

158. Mowbray Alastair (2002), *Duties of Investigation under the European Convention on Human Rights*, ICLQ 51, σελ. 437-448 (443-446).

κίας του πρέπει προκάλεσαν στον παθόντα «δοκιμασία επαρκούς σοβαρότητας» (: *mutatis mutandis*, *Μπέκος και Κουτρόπουλος κατά Ελλάδας* της 13-12-2005 § 51 και *Alsayed Allaham κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 § 33) υπό το άρθρο 3 της Σύμβασης (: παράγραφοι 52-53¹⁵⁹).

3. Κατά προσώπων που φορούν χειροπέδες

Ως προς το ζήτημα της άσκησης βίας από αστυνομικούς σε βάρος κρατουμένων που φορούν χειροπέδες νομολόγησε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Galotskin κατά Ελλάδας* της 14ns-1-2010. Ο προσφεύγων, που εκπροσωπήθηκε από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, συνελήφθη, διότι αντιστάθηκε σε αστυνομικούς, οι οποίοι του ζήτησαν να μεταβούν στο αστυνομικό τμήμα της Άνω Τούμπας στη Θεσσαλονίκη για εξακρίβωση των στοιχείων του, και κρύφθηκε στις τουαλέτες παρακείμενης καφετέριας. Οι αστυνομικοί χρησιμοποίησαν βία τόσο κατά την σύλληψη του προσφεύγοντα όσο και κατά την παραμονή στο αστυνομικό τμήμα, όπου προσήχθη και ενώ φορούσε χειροπέδες. Ο προσφεύγων υπέστη ρήγμα της κάτω γνάθου, σύμφωνα με τη γνωμάτευση των ιατρών του κρατικού νοσοκομείου Άγιος Δημήτριος της Θεσσαλονίκης. Ούτε ο εισαγγελέας ούτε ο ανακριτής έδωσαν σημασία στους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα για κακοποίηση, παρά το γεγονός ότι τα τραύματά του ήταν εμφανή. Αντιθέτως, άσκησαν εναντίον του ποινική δίωξη για επίθεση και βαριές σωματικές βλάβες σε βάρος αστυνομικού, από τις οποίες απαλλήλαθη κατά την εκδίκαση της υπόθεσης, καθώς αποδείχθηκε ότι η συμπλοκή του με τους αστυνομικούς ήταν μόνον φραστική.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει, στη σκέψη 35, ότι η προσφυγή στην χρήση σωματικής βίας κατά στερηθέντος την ελευθερία του προσώπου, που δεν κρίνεται απαραίτητη σε σχέση με τη συμπεριφορά του, συνθίβει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και συνιστά καταρχήν καταστρατήγηση του δικαιώματος που διακηρύσσεται στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ (: *Krastanov κατά Βουλγαρίας* της 30-9-2004 § 53). Διότι τα πρόσωπα αυτά βρίσκονται σε ευάλωτη θέση και οι αρχές έχουν υποχρέωση να διασφαλίζουν την σωματική τους ακεραιότητα (: *Vladimir Romanov κατά Ρωσίας* της 24-7-2008 § 57)¹⁶⁰. Αφορμής δοθείσης εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι ο προσφεύγων τραυματίστηκε στο πλαίσιο μίας απρογραμμάτιστης επιχείρησης που δεν απέκλειε απρόβλεπτες εξελίξεις (: *a contrario*, *Rehbock κατά Σλοβενίας* της 28-11-2000 § 72 και *Matko κατά Σλοβενίας* της 2-11-2006 § 102), δεδομένων των δυσκολιών επίπτωσης των σύγχρονων κοινωνιών, λόγος για τον οποίο δεν εναποτίθεται στους αστυνομικούς, ενόψει της θεικής τους υποχρέωσης περί αστυνόμευσης, ένα ασήκωτο βάρος ευθύνης (: *Zelilof κατά Ελλάδας* της 24-5-2007 § 48¹⁶¹ και *Mahmut Kaya κατά Τουρκίας* 28-3-2000 § 86). Δεν αποκλείεται οι αστυνομικοί να αισθάνθηκαν ανασφαλείς και ευάλωτοι, καθώς προηπληκίστηκαν

159. Το κριτήριο της «δοκιμασία επαρκούς σοβαρότητας» απαντάται για πρώτη φορά ως ερμηνευτική διεύρυνση του κριτηρίου «minimum level of severity» στην απόφαση *Ραρον κατά Γαλλίας* της 7-6-2001 (dec.) και στην *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 35 in fine.

160. Έτσι και οι *Tararizeva κατά Ρωσίας* της 14-12-2006 § 73, *Sarban κατά Μολδαβίας* της 4-10-2005 § 77 και *Mouisel κατά Γαλλίας* της 14-11-2002 § 40.

161. Στην υπόθεση αυτή, που αφορά τα ίδια πραγματικά περιστατικά με την υπόθεση *Galotskin κατά Ελλάδας* της 14-1-2010, τα γρονθοκοπήματα που δέχθηκε ο Ρωσοπόντιος προσφεύγων στο στόμα, στο στήθος και στην κοιλιά από τους αστυνομικούς κατά τη σύλληψή του, ενώ βρισκόταν στην σφαίρα εξουσίασης των αστυνομικών δεμένος με χειροπέδες, αξιολογήθηκαν από το Δικαστήριο ως απάνθρωπη και εξευτελιστική

από ομάδα ατόμων που βρισκόταν έξω από την καφετέρια, όπου κρύφθηκε ο αιτών για να αποφύγει τη σύλληψη. Η φραστική διένεξη δεν μπορεί, πάντως, να δικαιολογήσει τον ξυλοδαρμό του προσφεύγοντα, ενώ στο μεταξύ οι αστυνομικοί του είχαν φορέσει χειροπέδες. Η υποχρέωση των αστυνομικών να περιφρουρούν το νόμο και να διασφαλίζουν την εφαρμογή του θα πρέπει να συνοδεύεται από επαγγελματισμό (: a contrario *Karagiannopoulos κατά Ελλάδας* της 21-6-2007 § 61¹⁶²) και σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια των ατόμων που βρίσκονται στη σφαίρα της ευθύνης τους. Η χρήση βίας θα πρέπει να υπακούει στις αρχές της επάρκειας και της αναλογικότητας, σύμφωνα και με τον κώδικα δεοντολογίας τους. Γι' αυτό η μεταχείριση του προσφεύγοντα υπήρξε απάνθρωπη και εξευτελιστική.

Τέλος, στις σκέψεις 41 έως 51, νομολογείται ότι επήλθε θραύση και της δικονομικής πτυχής του δικαιώματος που κατοχυρώνει το άρθρο 3 της Σύμβασης, διότι γείρονται ζητήματα αποτελεσματικής επίσημης διερεύνησης της υπόθεσης υπό την απορρέουσα από το άρθρο 1 της Σύμβασης θετική υποχρέωση των κρατών-μελών. Όπως σε περίπτωση παραβίασης του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, έτσι και υπό τους όρους του άρθρου 3 της Σύμβασης, απαιτείται η επάρκεια της έρευνας να συνδέεται με την ταυτοποίηση και τιμώρηση των υπολόγων (: *Paul and Audrey Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-3-2002 § 71). Διαφορετικά η ατιμωρησία συνιστά μια επιδεινωμένη μορφή της παραβίασης του προστατευόμενου δικαιώματος (: αποφάσεις Ευρείας Σύνθεσης *Assenov ροιποί κατά Βουλγαρίας* της 28-10-1998 § 102 και *Labita κατά Ιταλίας* της 6-4-2000 § 131)¹⁶³. Η υποχρέωση έρευνας δεν συνιστά υποχρέωση αποτελέσματος αλλήλ μέσων: κάθε έρευνα δεν αξιολογείται ως επιτυχημένη όταν το πόρισμά της συμπίπτει με τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα (: *Chember κατά Ρωσίας* της 3-7-2008 § 61).

Ειδικά στις περιπτώσεις θανάτωσης προσώπου από κρατικούς αξιωματούχους, η αποτελεσματικότητα της έρευνας θα πρέπει να εξαρτάται από την ανεξαρτησία των ατόμων που χρεώνονται τη διεξαγωγή της σε σχέση με τα ερευνώμενα συμβάντα (: *Güleç κατά Τουρκίας* της 27-7-1998 §§ 81-82 και *Oğur κατά Τουρκίας* της 20-5-1999, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 91-92). Αυτό σημαίνει ότι μόνο έλλειψη ιεραρχικής ή θεσμικής σύνδεσης ή εξάρτησης αλλήλ και ανεξαρτησία εν τοις πράγμασι (: *Ergi κατά Τουρκίας* της 28-7-1998 §§ 83-84 και οι υποθέσεις για την Βόρεια Ιρλανδία *Hugh Jordan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-5-2001 § 120 και *Kelly και ροιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*

μεταχείριση. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν μπόρεσε να εκτιμήσει την κακοποίηση του προσφεύγοντα εντός του αστυνομικού τμήματος, όπου μεταφέρθηκε, λόγω έλλειψης αποδείξεων.

162. Στην προκείμενη περίπτωση επρόκειτο για μια προγραμματισμένη και καλά οργανωμένη επιχείρηση της αστυνομίας στο σπίτι του 17χρονου Ρομά, κατά τον χρόνο του επίδικου συμβάντος, στο πλαίσιο διερεύνησης οαραβάσεων του νόμου περί ναρκωτικών. Ο προσφεύγων μετά τη σύλληψή του μεταφέρθηκε από τους αστυνομικούς στο πάρκινγκ εντός κλημη, όπου, αφού του αφαίρεσαν τις χειροπέδες, άρχισαν να τον γρονθοκοπούν προκειμένου να τους αποκαλύψει πληροφορίες για διακίνηση ναρκωτικών. Ενώ προσπάθησε να ξεφύγει των πράξεων βίας των αστυνομικών τρέχοντας, ένας αστυνομικός τον πυροβόλησε στο κεφάλι, με αποτέλεσμα να καταστεί ανάπηρος. Μάλιστα, κατά την έρευνα της υπόθεσης: α) δεν έλαβε χώρα ανάλυση για το αν βρέθηκε πυρίτιδα στα χέρια των πρωταγωνιστών του περιστατικού, β) δεν έγινε αναπαράσταση, γ) δεν εξετάστηκε αν ο αστυνομικός, ο οποίος πυροβόλησε και ισχυρίστηκε ότι το όπλο εκπυροσοκρότησε κατά την πάλη, πράγματι είχε το όπλο στη θέση που προβλέπουν οι κανονισμοί, απ' όπου ο προσφεύγων υποτίθεται ότι προσπάθησε να το πάρει και δ) δεν τραβήχτηκαν φωτογραφίες του τόπου του εγκλήματος (: σκέψη 68).

163. Βλ. επίσης *McCann κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995, Ευρείας Σύνθεσης, § 161, *Kaya κατά Τουρκίας* της 19-2-1998 § 86 και *Yasa κατά Τουρκίας* της 2-9-1998 § 98.

της 4-5-2001 § 114). Αξιολογείται, επίσης, και με βάση τα χρησιμοποιηθέντα αποδεικτικά μέσα, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των καταθέσεων των αυτοπτών μαρτύρων, της πραγματογνωμοσύνης, και όπου κρίνεται ενδεδειγμένο, της αυτοψίας, παρέχοντας ένα πλήρες και ακριβές ιστορικό των κακώσεων και μια αντικειμενική ανάλυση των κλινικών ευρημάτων, μη εξαιρουμένης της αιτίας του θανάτου (: *Tanrikulu κατά Τουρκίας* της 8-7-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 109 και *Gül κατά Τουρκίας* της 14-12-2000 § 89).

Γενικά, η αξιολόγηση των αποδεικτικών μέσων ανήκει στα εθνικά δικαστήρια (: *Klaas κατά Γερμανίας* της 22-9-1993 § 29). Αν και το ΕΔΔΑ δεν δεσμεύεται από τα ευρήματα των εθνικών δικαστηρίων, υπό φυσιολογικές συνθήκες απαιτεί αδιάσειστα στοιχεία, ώστε να απομακρυνθεί από την δικαστική τους εκτίμηση (: *Matko κατά Σλοβενίας* της 2-11-2006 § 100). Άρα, όπου οι ισχυρισμοί έχουν υποβληθεί υπό το πρίσμα των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης, το Δικαστήριο θα πρέπει να επιδίδεται σε μία ιδιαίτερα σχολαστική έρευνα (: *Cobzaru κατά Ρουμανίας* της 26-7-2007 § 65, *McKerr κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-4-2000 § 109, *Avsar κατά Τουρκίας* της 10-7-2001 § 283). Κάθε έλλειψη της έρευνας που υπονομεύει την αιτιολόγηση των κακώσεων ή την ταυτοποίηση των υπευθύνων έρχεται σε σύγκρουση με την υποχρέωση αυτή. Έτσι, στην υπό εξέταση περίπτωση *Galotskin κατά Ελλάδας* της 14-1-2010, στο πλαίσιο της ΕΔΕ που διατάχθηκε για το συμβάν χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης των μαρτυρικών καταθέσεων των αστυνομικών και των πολιτών και προκρίθηκε η αξιοπιστία των πρώτων, τους οποίους η αθώωση του προσφεύγοντα κατά την ποινική διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διέψευσε (: *Ognyanova and Choban κατά Βουλγαρίας* της 23-2-2006 § 99).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΕΝΝΟΜΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ

Ι. ΕΝΔΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΡΑΤΗΣΗ

1. Βασικές αρχές δικαστικής προστασίας

1. Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας

Το Σύνταγμα, εκτός από το δικαίωμα αποζημίωσης, δεν προβλέπει ειδικό δικαίωμα του κρατουμένου να προσφύγει στα δικαστήρια· αυτό, όμως, συνάγεται από το γενικό δικαίωμα δικαστικής προστασίας που κατοχυρώνει το άρθρο 20 παρ.1 Σ¹. Τη δικαστική προστασία εγγυάται το Σύνταγμα και με τις διατάξεις του που επιβάρυνουν δικαστική σύμπραξη τόσο για τη σύλληψη όσο και την κράτηση και την παράτασή της². Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας –και ιδιαιτέρως το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης– αποτελεί έκφραση της αρχής του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παρ.1 Σ. Η τελευταία θεμελιώνει τη θεσμική δέσμευση της Πολιτείας να περιβάλλει τον άνθρωπο με απόλυτο σεβασμό, η ελάχιστη εγγύηση υπέρ του οποίου συναρτάται με την θέσπιση των στοιχειωδών όρων και διευκολύνσεων πρόσβασης στην δικαιοσύνη, ενώπιον της οποίας θα μπορεί να αναπτύξει τις απόψεις του και να απαιτήσει την ικανοποίηση των αιτημάτων του, αν κριθούν αυτά βάσιμα. Η έννομη προστασία και ακρόαση,

1. Όπως υποστηρίζεται, η διάταξη του άρθρου 20 παρ.1 Σ, που καθιερώνει το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας, είναι στενά συσφασμένο με τα κλασικά ατομικά δικαιώματα, καθώς παρέχει τη βάση για την αποτελεσματική προστασία των φορέων του διά της δικαστικής οδού, εφόσον αυτά θίγονται. Εξάλλου το ίδιο θα μπορούσε να γίνει αντιληπτό ως δικαίωμα καθενός για ακώλυτη και ίση πρόσβαση στη δικαιοσύνη και αντίστοιχα ως απαγόρευση ρητρών αποκλεισμού ή υπέρμετρης δυσχεράσεως της πρόσβασης αυτής, υπαγόμενο στον status negativus. Όμως η άσκηση του συνιστά ταυτόχρονα αναγκαία συμμετοχή του φορέα του στη διαμόρφωση της πολιτειακής βούλησης, καθώς τα δικαστήρια συγκαταλέγονται ανάμεσα στους εκφραστές της, ενώ κατά κανόνα δεν ενεργούν αυτεπάγγελα, αλλά μόνο ύστερα από άσκηση ένδικου βοηθήματος. Από αυτήν την οπτική γωνία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολιτικό δικαίωμα. Τέλος, η παροχή έννομης προστασίας προϋποθέτει τη δημιουργία και συντήρηση από το κράτος ενός περιπλοκού και πολυδιάστατου μηχανισμού απονομής της δικαιοσύνης και, άρα, θα μπορούσε, με κάποια υπερβολή, να χαρακτηριστεί και ως ένα είδος «κοινωνικής παροχής». Στη σύγχρονη γερμανική συνταγματική θεωρία γίνεται λόγος για «παροχικά δικαιώματα με την ευρεία έννοια του όρου» (: «Leistungsrechte im weiteren Sinne») ή απλώς «δικαιώματα σε θετικές κρατικές δράσεις». Η διαδικαστική πλευρά της κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων διαμορφώνει ένα νέο status πλάι στους παραδοσιακούς, δηλαδή τον status activus processualis, Κώστας Χρυσόγονος (²2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 31-32.

2. Πρόδρομος Δαγτόγλη (²2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 305.

δηλαδή, αφορούν το παραδεκτό και όχι το ουσία βάσιμο, ενόψει και των άρθρων 6 και 7 ΕΣΔΑ και 20 παρ.1 Σ³.

Πιο αναλυτικά, το θεμελιώδες δικαίωμα του άρθρου 20 παρ.1 Σ είναι στενά συνυφασμένο με την αρχή του κράτους δικαίου, που συνίσταται στο δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια με νομική βάση ένα ατομικό-δικονομικό δικαίωμα προσφυγής με ένδικα βοηθήματα και πραγματική βάση τη βλάβη δικαιωμάτων ή συμφερόντων του ατόμου⁴. Ταυτόχρονα, καθιερώνεται και μια θεσμική εγγύηση για την ορθή και αποτελεσματική οργάνωση και απονομή της δικαιοσύνης. Περαιτέρω, με το άρθρο 20 παρ.2 Σ κατοχυρώνεται το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης από τις διοικητικές αρχές, το οποίο εξειδικεύεται ως υποχρέωση της διοίκησης, που εκπορεύεται από την έκδοση διοικητικής πράξης, να καλεί τον ενδιαφερόμενο δυνάμει του άρθρου 6 ΚΔοικΔ.

Η διαδικασία αυτή είναι γραπτή και μπορεί να εκπροσωπηθεί από δικηγόρο. Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ.2 ΚΔοικΔ θα πρέπει το μέτρο να λαμβάνεται μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα από την ακρόαση του ενδιαφερομένου.

Επιπροσθέτως, η προστασία του διοικουμένου-κρατουμένου έχει διττή σημασία. Αφενός συνίσταται στην αδυναμία των οργάνων των δημοσίων νομικών προσώπων να βλάπτουν τα έννομα συμφέροντα ή δικαιώματα του διοικουμένου (: αρνητική σημασία)⁵. Και αφετέρου συνεπάγεται για τα όργανα των δημοσίων νομικών προσώπων την υποχρέωση να προβαίνουν σε νομικές πράξεις ή υλικές ενέργειες για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένου εννόμου συμφέροντος ή την ικανοποίηση ορισμένου δημοσίου δικαιώματος του διοικουμένου (: θετική σημασία)⁶.

Η βασική αρχή της προστασίας του διοικουμένου πηγάζει από το άρθρο 2 παρ.1 Σ που ορίζει ότι πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας είναι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου. Οι κυριότεροι κανόνες δικονομικού και ουσιαστικού δικαίου, οι οποίοι έχουν σκοπό την προστασία του διοικουμένου είναι οι εξής: α) η αρχή της ισότητας ενώπιον των δημοσίων υπηρεσιών, υπό την

3. Χριστόφορος Αργυρόπουλος (2004), Ο δικαστικός έλεγχος των διοικητικών ποινών, σε: Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 495-510 (500).

4. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης-Εύη Γαλήνη-Πέτρος Πανταζόπουλος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 259. Βλ. επίσης Δημήτρη Τσάτσο (1988), Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ': Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 204-205.

5. Τροχοπέδη στην κατάχρηση εξουσίας των δημοσίων υπαλλήλων συνιστούν οι αρχές της επιείκειας, της χρηστής διοίκησης, της αμεροληψίας και της αξιοκρατίας, της ισότητας των διοικουμένων ενώπιον των δημοσίων υπηρεσιών, της αιτιολόγησης των διοικητικών πράξεων, του τεκμηρίου της αθωότητας (: άρθρο 6 παρ.2 ΕΣΔΑ), που αναγνωρίζεται και από το πειθαρχικό δίκαιο των δημοσίων υπαλλήλων –άρθρο 108 παρ.2 στ' ΥΚ– και του τεκμηρίου υπέρ της ελευθερίας (: in dubio pro libertate) των διοικουμένων, υπό την έννοια ότι δεν επιτρέπεται δυσμενές αποτέλεσμα σε βάρος του διοικουμένου ένεκα υπαίτιας ενέργειας ή παράλειψης της Διοίκησης (: ΣτΕ 3823/2000 και ΣτΕ 2161/2001), Αναστάσιος Τάχος (2005), Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, όγδοη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 75-80.

6. Παναγιώτης Πούλης (2003), Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ. 111. Έτσι και Brian Brewer (2007), Citizen or Customer? Complaints handling in the public sector, IntRev.Adm.Sc. 73 (4): 549-556 (550).

έννοια της όμοιας μεταχείρισης των διοικουμένων που συγκεντρώνουν τις ίδιες προϋποθέσεις και της διαφορετικής μεταχείρισης όσων συγκεντρώνουν διαφορετικές προϋποθέσεις· β) η αρχή της «χρηστής διοίκησης», δηλαδή η άσκηση αρμοδιοτήτων σύμφωνα με την κοινή λογική, το αίσθημα δικαίου και το πνεύμα επιείκειας που διέπουν την έννομη τάξη, με στόχο την προσαρμογή των κανόνων στις επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και απαιτήσεις. Στον κανόνα αυτόν περιλαμβάνεται η αρχή της αναλογικότητας και ο κανόνας της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, ο οποίος πηγάζει από τον γενικότερο κανόνα της ασφάλειας δικαίου· γ) η αρχή της «καλής και εύρυθμης λειτουργίας της Διοίκησης»· δ) ο κανόνας της «ακρόασης του διοικουμένου» πριν από τη λήψη ενός μέτρου σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του, στον οποίο συμπεριλαμβάνεται και το δικαίωμα του διοικουμένου να λάβει γνώση των στοιχείων που αιτιολογούν τη λήψη του μέτρου και να τα αντικρούσει· ε) η αρχή της αμεροληψίας· στ) οι δυσμενείς ατομικές διοικητικές πράξεις πρέπει να περιέχουν αιτιολογία που είτε αναφέρεται στο σώμα της πράξης όταν προβλέπεται από τη νομοθεσία είτε προκύπτει από τον φάκελο της υπόθεσης· ζ) ο εκτελεστός χαρακτήρας των δυσμενών διοικητικών πράξεων ατομεί, δηλαδή οι πράξεις αυτές δεν μπορούν να αντιταχθούν στον διοικούμενο και να καταργήσουν ή να περιορίσουν έννομα συμφέροντα ή δικαιώματά του ή να του επιβάλουν υποχρεώσεις πριν από την κοινοποίησή τους· και θ) η αρχή της ασφάλειας δικαίου⁷.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο της αρχής της νομιμότητας, ενόψει του άρθρου 1 παρ.1 ΣωφρΚ, η μεταχείριση των κρατούμενων προϋποθέτει το σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Των εποπτικών μηχανισμών ελέγχου επί της συμμόρφωσης των σωφρονιστικών υπαλλήλων με αυτό το υπηρεσιακό τους καθήκον προΐστανται, κατά ιεραρχική σειρά, το Συμβούλιο της Φυλακής, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός και το Υπουργείο Δικαιοσύνης (: άρθρα 83-86 ΣωφρΚ). Η υποχρέωση σεβασμού της αρχής της νομιμότητας, άλλωστε, συνδέεται και με την δημοσιονομική ιδιότητα των σωφρονιστικών υπαλλήλων⁸. Έτσι, στην περίπτωση προσβολής εννόμου συμφέροντος ή δικαιώματος, ο κρατούμενος δικαιούται ακρόασης, σύμφωνα με το άρθρο 10 Σ, από το όργανο που προέβη στην προσβολή, με ταυτόχρονη πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα της υπόθεσής του και περαιτέρω δυνατότητα προσφυγής είτε στις ανεξάρτητες διοικητικές αρχές –κυρίως στο Συνήγορο του Πολίτη ή τον Γενικό Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης ή στην Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης του Υπουργείου Δικαιοσύνης⁹– είτε

7. Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος (2005), Η προστασία του διοικουμένου, ΔτΑ 26, σελ. 349-362 (353-357).

8. Εκτός από την πίστη στο Σύνταγμα και την αφοσίωση στην πατρίδα (ΥΚ άρθρο 103 παρ. 1 Σ και 24) και την εκτέλεση της υπηρεσίας με επιμέλεια και ευσυνειδησία (ΥΚ 29 και 30 παρ.1), ο δημόσιος υπάλληλος οφείλει να τηρεί την αρχή της νομιμότητας κατά την εκτέλεση των υπηρεσιακών ενεργειών (ΥΚ 25 παρ.1), να επιδεικνύει αξιοπρεπή και καλή συμπεριφορά (ΥΚ 27), αμεροληψία (ΥΚ 36, 37) και καθήκον εξεμύθειας (άρθρο 26 ΥΚ), Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος-Χαράλαμπος Χρυσανθάκης (2007), Βασικοί θεσμοί δημοσιονομικού δικαίου, έβδομη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 104-110. Δεν καθίσταται, όμως, σαφές εάν της αρμοδιότητας του Σώματος Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης (ν.1477/1997/ΣΕΕΔΔ π.δ.247/1998) εξαιρούνται, πλην του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών, και τα σωφρονιστικά καταστήματα.

9. Βλ. σχετικά σε www.synigoros.gr/diakriseis/odigos_02.htm. Η ίση μεταχείριση για τους κρατούμενους διασφαλίζεται στο άρθρο 3 παρ.1 του ΣωφρΚ. Σχετικά πρόσφατα τέθηκε σε ισχύ και ο ν.3304/2005 περί την εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού που τυγχάνει, επίσης, εφαρμογής εν προκειμένω. Βλ. μέρος των διατάξεων του νόμου σε: ΠοινΔικ 2005, 8 (3): 260-262.

στη δικαιοσύνη¹⁰. Σε κάθε περίπτωση διατηρεί ακέραιο το δικαίωμα αποζημίωσης είτε στο πλαίσιο των άρθρων 533-545 ΚΠΔ λόγω μεταγενέστερης αθώωσής του ενόψει του άρθρου 5 παρ.5 της ΕΣΔΑ, είτε με βάση τα άρθρα 105 ΕισΝΑΚ για προσβολή της προσωπικότητας του είτε/ και με βάση το άρθρο 41 της ΕΣΔΑ στις περιπτώσεις προσβολών άλλων δικαιωμάτων του, πλην της προσωπικής τους ελευθερίας, κατά τη διάρκεια της κράτησής του¹¹.

Ως εκ τούτου, μορφές έννομης προστασίας των κρατουμένων προβλέπουν τα άρθρα 6 και 86 ΣωφρΚ. Πιο ειδικά, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ.1 ΣωφρΚ, στην περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος τους ή παράνομης εντολής, οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται γραπτώς και μέσα σε εύλογο χρόνο στο Συμβούλιο της Φυλακής, εφόσον, κατά τις διατάξεις του ΣωφρΚ, δεν τους παρέχεται άλλο ένδικο βοήθημα. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την κοινοποίηση της απόφασης, με την οποία απορρίπτεται το αίτημά τους, ή μέσα σε ένα μήνα από την υποβολή της αναφοράς, αν δεν εκδόθηκε απόφαση, οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα προσφυγής στο Δικαστήριο Εκτέλεσης των Ποινών, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 86 ΣωφρΚ. Το Δικαστήριο αυτό, εφόσον δεχθεί κατ' ουσίαν την προσφυγή, αίρει τα αποτελέσματα που απορρέουν από την παράνομη ενέργεια ή εντολή¹². Οι κρατούμενοι, επίσης, όπως ρητά προβλέπει η τρίτη παράγραφος του άρθρου 6 ΣωφρΚ, μπορούν να απευθύνονται σε δημόσια αρχή ή διεθνή οργανισμό με αναφορά ή επιστολή τους, την οποία η διεύθυνση του καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάζει το αργότερο μέσα σε τρεις ημέρες, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της. Για το σκοπό αυτόν τηρείται ιδιαίτερο βιβλίο πρωτοκόλλου.

Πιο αναλυτικά, η παράγραφος 1 του άρθρου 86 ΣωφρΚ προβλέπει ότι το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, ως ειδικό τμήμα του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου στις έδρες των Πρωτοδικείων Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Πατρών, Λαρίσης και Ηρακλείου και ως το αρμόδιο Τριμελές Πλημμελειοδικείο στις έδρες των λοιπών Πρωτοδικείων δικάζει, συνεδριάζοντας ως δικαστικό συμβούλιο, αφού ακούσει τον εισαγγελέα, και αποφαινεται σε κάθε περίπτωση που ασκείται προσφυγή κατά απόφασης: α) του Συμβουλίου της Φυλακής και β) του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού κατά το προηγούμενο άρθρο. Δηλαδή, κάθε Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών είναι τοπικά αρμόδιο για την εκδίκαση των υποθέσεων που αφορούν

10. Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος (2006), Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 100-101.

11. Βλ. εκτενώς Μαρία Γαλανού (2010β), Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης στην περίπτωση αυθαίρετης κράτησης, Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 331-384 (336-337).

12. Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 6 ΣωφρΚ, πιο συγκεκριμένα, ορίζει ότι η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, η οποία ασκεί την εποπτεία επί της λειτουργίας του καταστήματος, μεριμνά για την άμεση συμμόρφωση προς την απόφαση του Συμβουλίου της Φυλακής, ανακαλεί την παράνομη ενέργεια, ικανοποιεί το αίτημα του κρατουμένου και ελέγχει τους υπευθύνους. Άλλωστε, το άρθρο 83 παρ.1 ΣωφρΚ ορίζει ότι η διοικητική εποπτεία της ορθής εφαρμογής των διατάξεων του ΣωφρΚ ανήκει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, λόγος για τον οποίο οι διευθυντές των καταστημάτων κράτησης υποβάλλουν σε αυτούς εντός του Ιανουαρίου κάθε έτους έκθεση σχετικά με τη λειτουργία του καταστήματος κατά τον προηγούμενο χρόνο και προτάσεις. Της εποπτείας εξαιρούνται, κατά την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 83 ΣωφρΚ, οι αποφάσεις που λαμβάνονται από τον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό και το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών κατά τη δικαιοδοτική τους λειτουργία.

κρατούμενους σε κατάσταση που βρίσκεται στην περιφέρεια του, ενώ το αρχικά αρμόδιο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών παραμένει αρμόδιο και σε περίπτωση μετακίνησης του κρατούμενου σε άλλο κατάστημα.

Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 86 ΣωφρΚ, σε περίπτωση προσφυγής από τον κρατούμενο, δέκα τουλάχιστον ημέρες πριν τη συνεδρίαση του δικαστηρίου ειδοποιείται με οποιοδήποτε μέσο (: έγγραφο, τηλεγράφημα, τηλετύπημα, τηλεομοιοτυπία) ο προσφεύγων, ο οποίος μπορεί να εκθέσει τις απόψεις του με υπόμνημα, που διαβιβάζεται αμέσως στο δικαστήριο με επιμέλεια της διεύθυνσης του καταστήματος. Το δικαστήριο μπορεί να καλέσει με τον ίδιο τρόπο τον προσφεύγοντα να εμφανισθεί για να αναπτύξει προφορικά τις απόψεις του, είτε αυτοπροσώπως, είτε με συνήγορο, που διορίζεται με απλή έγγραφο θεωρημένο από το διευθυντή του καταστήματος κράτησης, σε περίπτωση που αυτός εκπροσωπεί μόνος τον προσφεύγοντα¹³.

Τα ένδικα αυτά βοηθήματα που παρέχονται στους κρατούμενους δυνάμει των άρθρων 6 και 86 ΣωφρΚ αναγνωρίζονται και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ σε βάρος της χώρας μας. Όπως έχει νομολογήσει το Δικαστήριο, αναφορικά με ζητήματα που άπτονται των συνθηκών κράτησης, η μη προσφυγή στις εσωτερικές αυτές δικονομικές δυνατότητες, συμπεριλαμβανομένων και των ακροάσεων που πραγματοποιεί κατά τις επισκέψεις του στο κατάστημα κράτησης ο αρμόδιος εισαγγελέας-επόπτης του καταστήματος, κατ' επιταγή του άρθρου 572 παρ.2 ΚΠΔ, ισοδυναμεί με μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων κατά το άρθρο 35 ΕΣΔΑ και οδηγεί στην απόρριψη των προσφυγών αυτών (: *A. A. κατά Ελλάδα* της 22-7-2010 § 44)¹⁴. Άλλωστε, μόνη η αμφιβολία σχετικά με την ευδόκιμη προοπτική της προσφυγής δεν αρκεί ώστε να εμποδίσει τον αιτούντα από την κατάθεση της προσφυγής (: *Rodić και τρεις άλλοι κατά Βοσνίας Ερζεγοβίνη* της 27-5-2008 § 54 και *Elsanova κατά Ρωσίας* της 15-11-2005 dec.). Περαιτέρω, η αποτελεσματικότητα ενός ενδίκου μέσου δεν εξαρτάται από την βεβαιότητα της επιτυχούς έκβασής του για τον αιτούντα, ούτε θα πρέπει απαραίτητα να ασκείται ενώπιον δικαστικής αρχής, αλλήλα αρκεί οι εξουσίες και οι εγγυήσεις που παρέχει η αρμόδια αρχή να την καθιστούν ικανή για να κρίνει την αποδοτικότητα του ενδίκου μέσου (: *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας* της 4-7-2006, Ευρείας Σύνθεσης, § 159). Επίσης, στην περίπτωση που ένα και μόνο ένδικο βοήθημα δεν ικανοποιεί αυτό καθ' εαυτό τις απαιτήσεις του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, θα πρέπει να αξιολογείται εάν το σύνολο των μέσων που προβλέπει η εθνική νομοθε-

13. Στις υποθέσεις αυτές ισχύει αναλόγως η ρύθμιση του άρθρου 142 ΚΠΔ για την σύνταξη των πρακτικών κατά την παράγραφο 4 του άρθρου 86 ΣωφρΚ, ενώ η παράγραφος 5 προβλέπει ότι, αν ο κρατούμενος εργάζεται έξω από το κατάστημα, η επίδοση γίνεται στον διευθυντή του καταστήματος ή τον αναπληρωτή του, ο οποίος υποχρεούται να επιδώσει το δικόγραφο στον κρατούμενο χωρίς χρονοτριβή. Αν ο κρατούμενος λείπει από το κατάστημα σε άδεια ή έχει απολυθεί υπό όρο, η επίδοση γίνεται στον τόπο της κατοικίας που έχει δηλώσει ο κρατούμενος. Αν ο κρατούμενος λόγω ψυχικής ασθένειας ή άλλης αιτίας δεν έχει διαρκώς συνείδηση των πραττομένων, η επίδοση γίνεται στα πρόσωπα του άρθρου 156 ΚΠΔ.

14. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Vaden κατά Ελλάδα* της 29-3-2007 §§ 30-33, *Tsivis κατά Ελλάδα* της 6-12-2007 §§ 18-20, *Mehiar κατά Ελλάδα* της 10-4-1996 (dec.) και *Tosunoglu κατά Ελλάδα* της 4-9-1996 (dec.). Ως προς την τελευταία απόφαση βλ. Malcolm Evans and Rod Morgan (2001), *Torture: Prevention Versus Punishment?*, σε: Craig Scott (ed.), *Torture as Tort. Comparative Perspectives on the Development of Transnational Human Rights Litigation*, σελ. 135-153 (145).

σία εξυπηρετεί αυτόν τον σκοπό (: *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 113).

Χαρακτηριστική περίπτωση συνιστά η ΜονΔιοικΠρωτλων49/1999, η οποία έκρινε ότι, εκτός των προβλεπομένων από τις διατάξεις των άρθρων 238, 239 και 240 ΚΔιοικΔ αιτήσεων του κρατουμένου, δεν αποκλείεται στον τελευταίο η δυνατότητα να υποβάλει αίτηση απόλυσης, επικαλούμενος οποιονδήποτε άλλο νόμιμο λόγο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 241 ΚΔιοικΔικ. Τέτοιος λόγος είναι η μη κράτησή του σε ιδιαίτερο χώρο των φυλακών, αλλήλα μαζί με τους λοιπούς ποινικούς κρατουμένους, κατά παράβαση των διατάξεων του άρθρου 13 του ν.1851/1989, δηλαδή του ΚωδΜετΚρ (: νυν άρθρο 11 ΣωφρΚ), με τις οποίες υλοποιούνται οι προβλέψεις των άρθρων 2 παρ.1, 7 παρ.1 και 5 παρ.3 του Συντάγματος, καθώς και των άρθρων 7 και 10 παρ.1 ΔΣΑΠΔ και του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Συνεπώς, διατάχθηκε η άμεση απόλυση του κρατουμένου¹⁵.

2. Το δικαίωμα για παροχή πληροφοριών από τη Διοίκηση

Με τη νέα διατύπωση της παραγράφου 3 του άρθρου 10 Σ η υποχρέωση της Διοίκησης για απάντηση στα αιτήματα παροχής πληροφοριών και χορήγησης εγγράφων οριοθετείται χρονικά στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο, καθώς επιβάλλεται ανώτατη προθεσμία 60 ημερών ως προθεσμία επίκαιρου χρόνου για την ενέργεια της Διοίκησης¹⁶. Ως ειδική πρόσθετη κύρωση προβλέπεται η καταβολή ειδικής χρηματικής ικανοποίησης στον αιτούντα σε περίπτωση παράνομης άρνησης ή άπρακτης παρέλευσης της σχετικής προθεσμίας. Η νέα αυτή διάταξη είναι διάταξη άμεσης εφαρμογής, η υλοποίηση του κανονιστικού περιεχομένου της οποίας δεν προϋποθέτει νομοθετική διαμεσολάβηση. Ο κοινός νομοθέτης έχει απλώς την ευχέρεια να μειώσει την προθεσμία των 60 ημερών και να εξειδικεύσει τη σχετική διαδικασία, χωρίς πάντως αυτό να είναι αναγκαίο για την εφαρμογή της διάταξης. Αντίθετα, η νομοθετική εξειδίκευση αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 10 παρ.2 εδ.β' Σ, προκειμένου να συγκεκριμενοποιηθούν οι προβλεπόμενες κυρώσεις· συνεπώς, η κατάργηση της σχετικής νομοθετικής ρύθμισης πρέπει να συνοδεύεται κατ' ανάγκην από αντικατάστασή της με διάταξη ισοδύναμου αποτελέσματος¹⁷.

15. Η διάταξη του άρθρου 13 ν.1851/1989 επαναλαμβάνει την ρύθμιση του άρθρου 1050 παρ.2 ΚΠολΔ, Αρμ 2000 (3): 431-434, με παρατηρήσεις Αγγελικής Γιαννάκου-Παπαχρήστου.

16. Ενώ λοιπόν υπό την προηγούμενη διατύπωσή της στο Σύνταγμα του 1975/1986 η διάταξη του άρθρου 10 παρ.3 εμφανιζόταν κατ' ουσίαν κενή περιεχομένου και με κανονιστική πυκνότητα, ως εξαρτώμενη από τη βούληση του κοινού νομοθέτη, μετά την αναθεώρηση του 2001 διασφαλίζει το σχετικό δικαίωμα του πολίτη και «αυστηροποιεί» τις αντίστοιχες δεσμεύσεις της Διοίκησης μέσω της πρόβλεψης συγκεκριμένων υποχρεώσεων και πρόσθετων κυρώσεων. Υπό το πρίσμα αυτό ανακύπτει και το ζήτημα της συνταγματικότητας ορισμένων από τις ευρείες εξαιρέσεις στο δικαίωμα γνώσης των διοικητικών εγγράφων, τις οποίες προβλέπει το άρθρο 5 παρ.3 του ΚΔιοικΔιαδ, των οποίων πάντως επιβάλλεται η περιοριστική ερμηνεία, Ξενοφών Κοντιάδης (2002), Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 153-157.

17. Η αναγνώριση της νομικής φύσης της διάταξης του άρθρου 10 παρ.3 Σ ως δικαιώματος είχε υποστηριχθεί ήδη υπό την προϊσχύουσα «ληποβαρή» της διατύπωση, βλ. σχετικά Αναστάσιο Τάχο (2005), Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, όγδοη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 504 επ.· Πάνο Λαζαράτο (1994), Το δικαίωμα προσβάσεως στα διοικητικά στοιχεία, Δίκη 1994, σελ. 445 επ.· και Ανδρέα Ζύγουρα (1992), Δικαιώματα των πολιτών έναντι της Διοίκησης, Ελδνη 1992, σελ. 1166 επ.

Το δικαίωμα για παροχή πληροφοριών από τη Διοίκηση είχε κατοχυρωθεί από τον κοινό νομοθέτη με το άρθρο 16 του νόμου 1599/1986, όπως συμπληρώθηκε από το νόμο 1943/1991 και διευρύνθηκε εν τέλει με το άρθρο 5 παρ.1 του ΚΔιοικΔιαδ (: ν.2690/1999). Σύμφωνα με το τελευταίο κάθε ενδιαφερόμενος δικαιούται, ύστερα από γραπτή αίτησή του, να λαμβάνει γνώση των δημοσίων εγγράφων, ενώ σύμφωνα με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου έχει δικαίωμα να λαμβάνει γνώση και ιδιωτικών εγγράφων που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες, εφόσον έχει ειδικό έννομο συμφέρον¹⁸.

Πιο αναλυτικά, στο άρθρο 10 παρ.3 Σ θεμελιώνεται ένα συνταγματικό δικαίωμα πληροφόρησης και γνώσης των διοικητικών εγγράφων, το οποίο αποτελεί ειδικότερο κανόνα ως προς τη διάταξη του άρθρου 10 παρ.1 Σ, συνιστώντας ιδιαίτερη μορφή του δικαιώματος αναφοράς. Υπό αυτό το πρίσμα συναρτάται άμεσα αφενός με τα δικαιώματα διαδικασίας (: άρθρο 20 παρ.1 και 2 Σ), ως αναγκαία προϋπόθεση για την εφαρμογή τους¹⁹, και αφετέρου με τα δικαιώματα που αφορούν την πληροφόρηση (: άρθρο 5Α παρ.1 Σ), τη συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας (: άρθρο 5Α παρ.2 Σ), αλλήλα και ευρύτερα τη συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή (: άρθρα 1 και 5 παρ.1 Σ). Το δικαίωμα πληροφόρησης και γνώσης των διοικητικών εγγράφων αποτελεί έκφανση της αρχής της δημοσιότητας που διέπει τη λειτουργία του πολιτεύματος και απορρέει από την αρχή της λαικής κυριαρχίας, η οποία επιτάσσει τη διαφάνεια κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας²⁰.

2. Η εισαγγελική εποπτεία

1. Γενικά καθήκοντα του εισαγγελέα-επόπτη

Το άρθρο 572 ΚΠΔ, που προβλέπει τα περί την εποπτεία στην έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας, ορίζει στην παράγραφο 1 ότι «ο εισαγγελέας των πλημμελειοδικών του τόπου εκτίεται η ποινή ασκεί τις προβλεπόμενες στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων²¹ αρμοδιότητές του και μεριμνά για την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα αυτού, του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών ποινικών νόμων για την εκτέλεση των ποινών». Ο εισαγγελέας, ειδι-

18. Απόστολος Γέροντας (2000), Το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά έγγραφα, ΔτΑ 7, σελ. 567 επ.· Βλ. επίσης Χ. Χάρακα (2000), Η πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (άρθρο 5 ν.2690/1999), σε: Σύμμεικτα Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου. Κράτος, Νόμος, Διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 785 επ.

19. Σπυρίδων Βλαχόπουλος (1998), Το δικαίωμα της αναφοράς κατά το ελληνικό και ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Οι προϋποθέσεις ασκήσεως, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 43 επ. και Ευρυδίκη Μπέσιλα-Μακρίδη (1998), Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο Συνήγορος του Πολίτη, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 62 επ. και 84 επ. Βλ. επίσης Βασίλη Χατζόπουλο (2000), Η αρχή της διαφάνειας και το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτών στα έγγραφα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Δ 2000 (7): 927 επ.

20. Κώστας Μαυριάς (2000), Προστασία στατιστικών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔτΑ 6/2000, σελ. 285 επ.

21. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η διατύπωση του άρθρου 572 παρ.1 ΚΠΔ «τις προβλεπόμενες στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων αρμοδιότητες» εμφανίζεται πεπαιωμένη, υπό την έννοια ότι ο Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων, δηλαδή ο ν.1851/1989 αντικαταστάθηκε από ισχύοντα ΣωφρΚ (: ν.2776/1999), ενώ διατηρήθηκαν σε ισχύ μόνο τα άρθρα 97-120 του ΚωδΜετΚρ αναφορικά με τα καθήκοντα του προσωπικού των σωφρονιστικών καταστημάτων. Ορθότερη θα ήταν η προσαρμογή της γλωσσικής διατύπωσης του άρθρου 572 ΚΠΔ στο νόημα του ΣωφρΚ.

κότερα κατά την διατύπωση της παραγράφου 2 του άρθρου 572 ΚΠΔ, για την άσκηση των κατά την παράγραφο 1 αρμοδιοτήτων του επισκέπτεται τη φυλακή τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα· κατά τις επισκέψεις αυτές δέχεται κρατουμένους που έχουν ζητήσει ακρόαση²².

Ιστορικές πηγές αναφέρουν ότι ελάχιστο αλληλά σημαντικό μέτρο αποτέλεσε η διάταξη του Ονώριου (395-423 μ.Χ.), με την οποία υποχρεώθηκαν οι δικαστές να επισκέπτονται κάθε Κυριακή τους φυλακισμένους και να εξετάζουν τις ανάγκες τους, τον τρόπο που τους φέρονταν οι δεσμοφύλακες και την εξεύρεση της τροφής τους (L. 7. Cod. Th. IX 3). Προφανώς, η αντίδραση των δικαστών να εκτελούν παρόμοια έργα ώθησε τον Ονώριο να αναθέσει το έργο αυτό στους επισκόπους. Τη διάταξη αυτή επανέλαβε ο Ιουστινιανός (527-565 μ.Χ.) και θεωρείται η σπουδαιότερη επίδραση του Χριστιανισμού στη Βυζαντινή ποινική νομοθεσία υπέρ των φυλακισμένων (de episcopali audentia)²³.

Περαιτέρω, ο εισαγγελέας-επόπτης συμμετέχει στο συμβούλιο της φυλακής του άρθρου 70 παρ.1 ΣωφρΚ, δηλαδή στο Πειθαρχικό Συμβούλιο, στο οποίο συμμετέχουν επίσης ο διευθυντής του καταστήματος και ο αρχαιότερος κοινωνικός λειτουργός. Πρόκειται, δηλαδή, για τη συμμετοχή, εκτός των δημοσίων (διοικητικών υπαλλήλων), εισαγγελικού λειτουργού σε συλλογικό όργανο της διοίκησης (: άρθρο 13 του ΚΔιοικΔ). Η συμμετοχή του τελευταίου συγχωρείται κατ' εξαίρεση, αν και η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς απαγορεύεται κατά το άρθρο 89 παρ.2 και 3 Σ²⁴, όπως γνωμοδότησε ο Συνήγορος του Πολίτη στην ειδική έκθεσή του για τις «Τακτικές άδειες κρατουμένων», την οποία δημοσίευσε τον Αύγουστο του 2008²⁵. Ωστόσο, εξ αυτού του λόγου δεν μεταβάλλεται σε καμία περίπτωση η φύση του πειθαρχικού συμβουλίου ως διοικητικού οργάνου ή των αποφάσεων, που αυτό εκδίδει, ως διοικητικών πράξεων (: ΟλΣτΕ2011/2003). Επίσης, η CPT στην παράγραφο 185 της έκθεσής της που δημοσιεύθηκε στις 13-9-2001 και αφορά την επίσκεψή της μεταξύ 25-5- και 6-6-1997 στις φυλακές Κορυδαλλού, Κέρκυρας και Διαβατών (CPT/Inf (2001) 18 [Part 1]) διαπίστωσε ότι ο θεσμός του εισαγγελέα-επόπτη δεν λειτουργεί ορθολογικά, καθώς στα αιτήματα των κρατουμένων προς την διοίκηση της φυλακής ή τον εισαγγελέα-επόπτη τα δύο αυτά όργανα του πειθαρχικού συμβουλίου είτε δεν απαντούσαν ποτέ είτε απαντούσαν με μεγάλη καθυστέρηση. Ως εκ τούτου η Επιτροπή πρότεινε την υιο-

22. Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 572 ΚΠΔ, στις φυλακές Πειραιώς (Κορυδαλλού), Θεσσαλονίκης (Διαβατών), Πατρών (Αγίου Στεφάνου) και Λάρισας, τις κατά τις παραγράφους 1 και 2 αρμοδιότητες ασκεί αντεισαγγελέας εφετών, επικουρούμενος από έναν εισαγγελέα πλημμελειοδικών, ο οποίος τον αναπληρώνει όταν δεν υπάρχει ή σε περίπτωση κωλύματος ή απουσίας του. Οι εισαγγελείς αυτοί ορίζονται για ένα έτος από εκείνους που υπηρετούν στις οικείες εισαγγελίες με απόφαση του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου, στην οποία προβλέπεται ολική ή μερική απαλλογία από τα λοιπά καθήκοντά τους και εγκαθίστανται στο σωφρονιστικό κατάστημα. Η θητεία τους μπορεί να παραταθεί για ένα ακόμη έτος. Πιο ειδικά, σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 2 παρ.4 του ΕσΚαν/ΛειΕΚΚΝ, που εκδόθηκε κατ' εξουσιοδότηση των άρθρων 8 παρ.3β και 18 παρ.3 ΣωφρΚ, αρμόδιοι Εισαγγελείς του τύπου έκτισης της ποινής για την άσκηση εποπτείας του άρθρου 572 ΚΠΔ στα λειτουργούντα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων Αυτών και Βόλου είναι οι Εισαγγελείς Αιθιοπικών Αθηνών και Βόλου αντίστοιχα.

23. Στέργιος Αλεξιάδης (2001), Σωφρονιστική, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 20.

24. Βλ. σχετικά ΣυμβΠλημΘεσ27/2006, ΠοινΔικ 9 (7): 748.

25. Βλ. την έκθεση στον διαδικτυακό τόπο του ΣτΠ www.synigoros.gr/pdf_01/6982_5_1-.pdf αλλή και το σχετικό δελτίο τύπου του Νοεμβρίου 2008 σε: www.synigoros.gr/pdf_01/Deltio%20Tyrou.pdf.

θέτηση θεσμικής πρόβλεψης περί την εξέταση παραπόνων ή καταγγελιών των κρατουμένων από ανεξάρτητες αρχές²⁶. Έτσι, στην παράγραφο 57 της έκθεσής της που δημοσιεύθηκε στις 8-2-2008 (CPT/Inf (2008) 3), αναφορικά με την επίσκεψή της από 20 έως 27-2-2007 στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλίου, η Επιτροπή προτείνει την σύσταση ενός ανεξάρτητου οργάνου, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, για να επισκέπτεται τις φυλακές εν είδει θεσμικού παραστάτη των κρατουμένων²⁷.

Η συμμετοχή του εισαγγελικού λειτουργού στο Πειθαρχικό Συμβούλιο της Φυλακής αναπόφευκτα συναρτάται με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών που συναντά την πιο αυστηρή εκδοχή της στην αυτοτέλεια και ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας. Η τελευταία θεωρείται ως η μόνη καταρχήν α-πολιτική από τις τρεις κρατικές λειτουργίες, όχι βέβαια υπό την έννοια ότι η δικαιοσύνη βρίσκεται σε μια πλήρως α-πολιτική περιοχή²⁸, διότι τέτοια περιοχή δεν υπάρχει ούτε η έννοια της

26. Η έκθεση βρίσκεται ανηρτημένη σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-1.pdf>. Στην παράγραφο 185 της προκείμενης έκθεσης δόθηκε η ερμηνεία ότι ο Εισαγγελέας-επόπτης, σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης, δεν συνιστά ανεξάρτητο θεσμικό όργανο για την εξέταση καταγγελιών και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων, Αδάμ Παπαδαμάκης (2009), Οι διακριτοί ρόλοι του Εισαγγελέα και του Συνηγούρου του Πολίτη στη σωφρονιστική διαδικασία, ΠoinΔικ 12 (3): 317-321. Πιο ειδικά, γίνεται δεκτό ότι η εποπτεία της έκτισης της ποινής κατά της ελευθερίας από τον Εισαγγελέα αποτελεί εγγύηση μεγαλύτερης προστασίας των δικαιωμάτων κρατουμένων στα καταστάματα κράτησης έναντι οποιασδήποτε αυθαιρεσίας σωφρονιστικών υπαλλήλων. Ο ρόλος, όμως, του εισαγγελέα-επόπτη στην καθημερινή πράξη έχει επιτρέψει να διατυπωθεί η γνώμη ότι επίσκεψή του στις φυλακές και η έκθεση επιθεώρησής του καλύπτουν τον τύπο της υποχρέωσής του, χωρίς να ανταποκρίνονται στο ουσιαστικό έργο ενός πραγματικού ελέγχου των όρων διαβίωσης των κρατουμένων. Βλ. Παυσανία Λαμνίδη (1984), Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην περίπτωση του κρατουμένου, ΠoinΧρ ΛΔ' (9): 978-981 (978-979), ο οποίος υποστηρίζει ότι, εκτός από την κανονική έκτιση της ποινής, οι εισαγγελείς-επόπτες έχουν υποχρέωση να διερευνούν αν τα σωφρονιστικά όργανα και οι δεσμοφύλακες εκτελούν το καθήκον τους απέναντι στους κρατούμενους, είτε κατόπιν καταγγελίας ή παραπόνων είτε και αυτεπαγγέλτως. Ωστόσο, οι καταρχήν ορθές θέσεις θα έπρεπε να έχουν συνεκτιμήσει τον ανεξάρτητο θεσμικό ρόλο του εισαγγελέα, σε συνάρτηση με το αντικειμενικό γεγονός ότι ο τελικός αποδέκτης των αιτημάτων των κρατουμένων σχετικά με την κράτησή τους είναι ο πολιτικός προϊστάμενος των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, δηλαδή το Υπουργείο Δικαιοσύνης.

27. Πιο αναλυτικά σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2008-03-inf-eng.htm>.

28. Η άποψη αυτή ενισχύεται από την προβληματική ρύθμιση του άρθρου 90 παρ.5 Σ, σύμφωνα με το οποίο υιοθετείται σημαντική συνταγματική εξαίρεση των ανωτάτων δικαστικών θέσεων, την πλήρωση των οποίων αποφασίζει το Υπουργικό Συμβούλιο. Η πολιτική ουδετερότητα των δικαστικών λειτουργών κατοχυρώνεται ιδίως με τις διατάξεις των άρθρων 29 παρ.3 και 56 παρ.1 Σ που ισχύουν ταυτόσημα και για τους δημοσίου υπαλλήλους. Τέλος, εξαιρετική ενόψει του 89 παρ. 4 Σ η διάταξη του άρθρου 37 παρ.3 εδ. γ', *lex specialis* σύμφωνα με την οποία, εφόσον δεν καταστεί δυνατός ο σχηματισμός οικουμενικής Κυβέρνησης, διορίζεται Πρωθυπουργός είτε ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου, είτε του Συμβουλίου της Επικρατείας είτε του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Ανδρέας Δημητρόπουλος (2004), Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου Ι, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 81. Πρέπει, εντούτοις, να σημειωθεί ότι ιστορικά δεν έλειψαν οι προσπάθειες χειραγώγησης της δικαιοσύνης, όπως από την Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου το 1917 και την κυβέρνηση Δ. Ράλλη, οι προσπάθειες εκκαθάρισης της δικαιοσύνης από τους φιλοβασιλικούς από την «επαναστατική επιτροπή» το 1922, οι συνταγματικές τροποποιήσεις από το καθεστώς Θ. Πάγκαλου και έπειτα από την Κυβέρνηση Γ. Κονδύλη το 1926, ενώ παρόμοιες μεθοδεύσεις συναντώνται και στην περίοδο 1935-1949 και 1967-1974, Μιχάλης Πικραμένος (2006), Δικαστική ανεξαρτησία και προστασία δικαιωμάτων, ΤοΣ 32 (2): 477-500 (482-484, 488-491) και Νικόλαος Αλιβιζάτος, Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, τεύχος Α': 1821-1941, 1981, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 118-119.

συμβιβάζεται με την άσκηση κρατικής εξουσίας από τα δικαστήρια. Σημαίνει, όμως, ότι η δικαιοσύνη δεν εξαρτάται από τις φάσεις της πολιτικής διαμάχης ούτε συμμετέχει καθοριστικά σε αυτές²⁹, καθώς διασφαλίζεται από το Σύνταγμα ότι οι δικαστές απολαμβάνουν λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας (: άρθρο 87 Σ), ενώ ευθύνονται αστικά, ποινικά και πειθαρχικά.

Η λειτουργική (αντικειμενική ή οργανική) ανεξαρτησία των δικαστών συνιστά στοιχείο που τους διαφοροποιεί από τους δημοσίους υπαλλήλους³⁰ και έχει την έννοια ότι δικαστές (τακτικοί δικαστές και εισαγγελείς) κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους, είναι ανεξάρτητοι απέναντι τόσο στην κοινωνία και στους διαδίκους³¹, όσο και στο προσωπικό τους *forum internum*, δηλαδή στην προσωπικότητα και την ιδεολογία τους³².

Από την άλλη πλευρά, η προσωπική ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών ως ατόμων, κατοχυρώνεται με μια σειρά συνταγματικών διατάξεων που προβλέπουν την επιλογή τους βάσει νομοθετικά οριζόμενων προσόντων και διαδικασίας, την ισοβιότητα τους (: άρθρο 88 παρ.1 Σ), τα κριτήρια του καθορισμού των αποδοχών τους ανάλογα με το λειτούργημά τους³³, τις μεταβολές της υπηρεσιακής τους κατάστασης (προαγωγές, τοποθετήσεις, μετατάξεις, αποσπάσεις που ενεργούνται μετά από προηγούμενη απόφαση Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου, του οποίου οι αποφάσεις δεν μπορούν να προσβληθούν ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με το άρθρο 90 παρ.1 και 6 Σ³⁴). Επιπλέον, απολαμβάνουν ευμενέστερης μισθολο-

29. Πρόδρομος Δαγτόγλη (2004), Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 78.

30. Οι δικαστικοί λειτουργοί κατά την απονομή της δικαιοσύνης δεν δεσμεύονται από σχετικές οδηγίες ή εντολές της προϊσταμένης τους δικαστικής αρχής (άρθρο 19 παρ.3 του Ν.1756/1988, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 6 παρ.2 Ν.1868/1989), αλλά εποπτεύονται από αυτήν υπό την έννοια της επίβλεψης και της έκδοσης γενικών οδηγιών για την εύρυθμη λειτουργία των υπηρεσιών των δικαστηρίων και των εισαγγελιών, ενώ οποιαδήποτε οδηγία, σύσταση ή υπόδειξη σε δικαστικό λειτουργό για ουσιαστικό ή δικονομικό θέμα σε συγκεκριμένη υπόθεση ή κατηγορία υποθέσεων είναι ανεπίτρεπτη και συνιστά πειθαρχικό αδίκημα, Αθανάσιος Ράικος (2002), Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Ι. Εισαγωγή-Οργανωτικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1025-1026.

31. Φίλιππος Σπυροπούλης (2006), Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 429.

32. Βλ. Πικραμένο (2006): 479-480- Paul Hahn (1998), *Emerging Criminal Justice, Three pillars for a Proactive Justice System*, Thousand Oaks-London-New Delhi: Sage Publications, σελ. 27- και γνωμοδότηση 8/2002 του προϊσταμένου της Εισαγγελίας Εφετών Αθηνών κ. Γ. Κανιαδάκη αναφορικά με τα ασυμβίβαστα με το δικαστικό λειτούργημα έργα, σύμφωνα με το άρθρο 89 Σ., κατά την οποία: «[...] Επίσης, η αναθεωρημένη παρ. 3 του ά. 89 Σ. απαγορεύει πλήρως την ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς με εξαίρεση την εκπροσώπηση της Χώρας σε Διεθνείς Οργανισμούς, [...] ενώ δεν κρίνονται ως διοικητικά καθήκοντα α) η συμμετοχή εισαγγελικών λειτουργών στην Επιτροπή που εισηγείται τον Αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας (άρθρο 15 Ν.2800/2000), β) στην επιτροπή που συγκροτείται ενόψει διαλύσεως δημόσιας υπαίθριας συνθηροσίσεως (άρθρο 7 Ν.Δ. 794/71 και Β.Δ. 269/72 και σχετ. άρθρ. 129-133 Π.Δ. 141/91) και γ) στην επιτροπή πρόσληψης ειδικών φρουρών του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης (άρθρο 9 Ν.2734/99)», βλ. Γνωμοδοτήσεις Εισαγγελέων ΑΠ 1953-2003, σελ. 151-154.

33. Βλ. σχετικά τις ΣτΕ 2928/1986 και ΟλΣτΕ 4542/1986 (: αντισυνταγματική η σύνδεση αποδοχών δημοσίων υπαλλήλων με εκείνες των δικαστικών λειτουργών).

34. Οι αρχές του εντοπίζονται στο Σύνταγμα του 1911 και στους προηγθέντες των συνταγματικών διατάξεων νόμους ΓΥΛΖ/ 1909 και ΓΩ/1911, Πούλης (2003): 65 και Πικραμένος (2006): 481. Έχει, μάλιστα, νομολογηθεί ότι το απαράδεκτο της προσβολής τους ενώπιον του ΣτΕ αποκλείει και τον παρεμπόδιτο έλεγχο της νομιμότητας των εν λόγω αποφάσεων (: ΣτΕ 4048/1976), Αναστάσιος Τάχος-Ιωάννης Συμεωνίδης (2004), Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα-ΕρμΥΚ, τόμος Α', Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 12.

γικής μεταχείρισης έναντι των άλλων δημοσίων υπαλλήλων (: άρθρο 88 παρ.2 Σ)³⁵.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με το άρθρο 85 ΣωφρΚ, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός έχει τα προβλεπόμενα από την κείμενη νομοθεσία καθήκοντα. Ειδικότερα, αποφασίζει επί όσων θεμάτων του ανατίθενται δυνάμει των διατάξεων του ΣωφρΚ, ασκεί τις αρμοδιότητες του άρθρου 572 ΚΠΔ, όπως ήδη αναπτύχθηκε ανωτέρω, συμμετέχει στην σύνθεση του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών και δικαιούται να ασκεί προσφυγή κατ' αποφάσεων του Συμβουλίου Φυλάκας, εξαιρούμενος στην περίπτωση αυτήν από τη σύνθεση του ως άνω Δικαστηρίου κατά την εκδίκαση της προσφυγής. Κατά μία άποψη, ο εισαγγελέας-επόπτης εντάσσεται στους «εισαγγελείς ειδικών υποθέσεων», που προβλέπονται στο άρθρο 18 του Κανονισμού Λειτουργίας της Εισαγγελίας Αθηνών –Εισαγγελέας Ναρκωτικών, Εισαγγελέας Προστασίας του Περιβάλλοντος, Εισαγγελέας Εγκλημάτων οργανωμένης βίας και Εισαγγελέας Οικονομικών Εγκλημάτων³⁶.

Κατ' άλλη άποψη, κρίνεται ως περιοριστικός και όχι ως γενικός ο τρόπος προσδιορισμού από το νομοθέτη των όρων περί τα εισαγγελικά καθήκοντα εποπτείας ως προς τις συνθήκες έκτισης της ποινής. Η εποπτεία αυτή είναι δικαιοδοτική (δικαστική), τόσο γιατί ασκείται από δικαστικό λειτουργό όσο κυρίως γιατί το αντικείμενό της αφορά την έκτιση της ποινής ως τελευταίο στάδιο στην αλληλουχία της πραγμάτωσης του ποινικού φαινομένου. Παράλληλα ασκείται και διοικητική εποπτεία από Υπουργό Δικαιοσύνης με βάση το άρθρο 83 ΣωφρΚ, ειδικότερα δε από τη Διεύθυνση Επιθεώρησης Καταστημάτων Κράτησης, Θεραπευτικών Καταστημάτων και Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων, όπως ορίζεται στο άρθρο 5 παρ.1 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ. Επίσης, κατά τη διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 5 ΕσωτΚαν-

35. Βλ. τις αποφάσεις-σταθμός σ' αυτό το θέμα ΟλΑΠ 1411/1984 και ΟλΑΠ206/1981 και την ΟλΕλεγκΣυν1432/1988, η οποία δέχθηκε ότι η διάταξη προστατεύει τους εν ενεργεία και όχι τους συνταξιούχους δικαστικούς λειτουργούς, βλ. Κώστας Μαυριάς (2005), Συνταγματικό Δίκαιο, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουση, σελ. 719-722. Ωστόσο, σύμφωνα με την ΣτΕ 2857/2003 «το ειδικό μισθολόγιο των τακτικών δικαστικών λειτουργών του άρθρου 88 παρ.2 Σ δεν εφαρμόζεται ευθέως στους ποινικούς δικαστές της στρατιωτικής δικαιοσύνης, διότι το άρθρο 96 παρ.5 δεν παραπέμπει στο άρθρο 88 παρ.2 Σ», βλ. ΤοΣ 2003: 931-937 (932-933). Ανάλογη κρίση περιλαμβάνει και η ΤριμδικΕφετΑθ2229/2000. Άλλωστε οι στρατιωτικοί δικαστικοί λειτουργοί έχουν τη διπλή ιδιότητα του δικαστή και του στελέχους των ενόπλων δυνάμεων και δεν υπόκεινται ευθέως στις ρυθμίσεις του πρώτου κεφαλαίου του τμήματος Ε' του Συντάγματος.

36. Η θέση αυτή, εντούτοις, αξιολογώντας τον θεσμό των «εισαγγελέων ειδικών υποθέσεων», διατυπώνει την ανησυχία ότι, με τη διαφαινόμενη μετεξέλιξη του θεσμού του εισαγγελέως, ο οποίος κινδυνεύει να αποκτήσει, αν αυτή η τάση συνεχισθεί, τα παλαιά χαρακτηριστικά του διώκτη του εγκλήματος και του επιχειρησιακά επικεφαλής των διοικητικών αρχών, δεν αποκλείεται η ευθεία και οριστική επανείσοδος της σαφούς εξάρτησης από την εκτελεστική εξουσία και η σταδιακή απομάκρυνση της εισαγγελίας από τον δικαστικό χαρακτήρα. Όσο για τους ειδικών καθηκόντων εισαγγελείς, υπάρχει πάντοτε και ο κίνδυνος να γίνονται κάθε φορά το άλλοθι και το «αλεξίκεραυνο» για κάθε υπέρβαση ή εκτροπή της έκτοτε ειδικής καταστατικής υπηρεσίας, την οποία εποπτεύοντας κατά νόμο, τελικά απλώς επανδρώνουν, αποκτώντας ίσως και τη σχετική νοσοτροπία, Στέφανος Παύλου (2009), Η σύγχρονη ελληνική ποινική νομοθεσία και η διαφαινόμενη σταδιακή μεταβολή του ρόλου του Εισαγγελέα, ΠοινΔικ ΠοινΔικ 12 (1): 66-70 (69-70).

Λειτουργικοί, τακτικοί και έκτακτοι έλεγχοι διενεργούνται από το Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης, σύμφωνα με το νόμο 3090/2002³⁷.

Ειδικότερα, στις περιπτώσεις των εγκλημάτων που δίδονται αυτεπαγγέλτως και διαπράττονται στους χώρους των καταστημάτων κράτησης σε όλη την Επικράτεια ασκούν καθήκοντα ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου όσοι υπηρετούν στο Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης (: ΣΕΕΚΚ) και ασκούν ελεγκτικά καθήκοντα. Στις περιπτώσεις, ωστόσο, που μπορεί λόγω παράλληλης αρμοδιότητάς τους να επιληφθούν αυτεπαγγέλτως, όταν συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις (: άρθρο 243 παρ.2 ΚΠΔ), τόσο οι αστυνομικοί ως γενικοί προανακριτικοί υπάλληλοι όσο και ο Διευθυντής του καταστήματος κράτησης και οι ασκούντες ελεγκτικά καθήκοντα ΣΕΕΚΚ ως ειδικοί προανακριτικοί υπάλληλοι, έχει γνωμοδοτηθεί ότι ενδεχόμενη σύγκρουση αρμοδιότητας αίρεται από τον αρμόδιο Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, ο οποίος έχει δυνάμει των άρθρων 31 παρ.1, 33 παρ.1 και 34 ΚΠΔ το δικαίωμα διεύθυνσης της προανάκρισης (: ΓνωμΕισΑΠ3/2004, Αντεισαγγελέα Αθανασίου Ανδρεουλάκου)³⁸.

Κατά συνέπεια, τα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ενώ η διοίκηση των καταστημάτων κράτησης ασκείται από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, οι οποίοι ανήκουν στο διοικητικό μηχανισμό του Υπουργείου, διαθέτουν δικό τους ιεραρχικό διαρθρωμένο σύστημα και προπαντός δεν βρίσκονται σε οποιαδήποτε ιεραρχική εξάρτηση με τον εισαγγελέα επόπτη. Στο πλαίσιο του δισυπόστατου συστήματος λειτουργίας των φυλακών, που διαχωρίζεται στην διοικητική εποπτεία και στην δικαιοδοτική λειτουργία, η ευθύνη της καλής λειτουργίας των σωφρονιστικών καταστημάτων ανήκει στο διοικητικό μηχανισμό, αποτελεί δηλαδή κλασική περίπτωση άσκησης διοίκησης και δεν πρέπει να ταυτίζεται ούτε και να συγχέεται με το «δικαιοδοτικό έργο»³⁹. Έτσι, ο ρόλος

37. Η συντρέχουσα ελεγκτική αρμοδιότητα του «Σώματος Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης» του ν.3090/2002, το οποίο αποτελεί υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης και υπάγεται στο Γενικό Γραμματέα αυτού, δεν εμποδίζει την παράλληλη ελεγκτική αρμοδιότητα που αναθέτει ο νόμος σε άλλα όργανα. Η καθιέρωση του Σώματος Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης (= πολιτικά και διοικητικά εξαρτημένο όργανο του Υπουργείου Δικαιοσύνης) σε συνύπαρξη με τον εισαγγελέα-επόπτη δεν αποκλείει λογικά, νομικά και δικαιοπολιτικά αλλά ευνοεί τον διαμεσοληθτικό έλεγχο του Συνηγόρου του Πολίτη στα σωφρονιστικά καταστήματα, Παπαδαμάκης (2009): 320.

38. Βλ. σχετικά σε: ΠοινΔικ 4/2003, έτος 6ο, σελ. 416-417.

39. Βλ. ΓνωμΕισΑΠ2/1990 (: Αντεισαγγελέα Η. Σπυρόπουλου), ΠοινΧρ ΜΑ' (1991): 1060, σύμφωνα με την οποία ο εισαγγελέας-επόπτης είναι αρμόδιος να παραγγείλει τη δίωξη σωφρονιστικού υπαλλήλου της φυλακής, αν διαπιστώσει ποινικό αδίκημα, καθώς και να ζητήσει την πειθαρχική του δίωξη από το αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο. Η πειθαρχική δικαιοδοσία του εισαγγελέα-επόπτη επί του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης όλων των κατηγοριών προβλεπόταν από το άρθρο 98 παρ.1 ΚωδΜετΚρ, όπως διατηρήθηκε σε ισχύ με το άρθρο 87 παρ.3 εδ.α' ΣωφρΚ, ταυτόχρονα όμως ισχύουν και οι διατάξεις του πειθαρχικού δικαίου του Υπαλληλικού Κώδικα (ν. 3528/2007). Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ.15 του ν.2298/1995, όπως ίσχυε, την αρμοδιότητα άσκησης πειθαρχικής δίωξης σε βάρος σωφρονιστικών υπαλλήλων των καταστημάτων κράτησης είχε και ο προϊστάμενος της οικείας Εισαγγελίας Πρωτοδικών, μετά από πειθαρχική προκαταρκτική εξέταση που διενεργούσε, κατόπιν σχετικής παραγγελίας του Υπουργού Δικαιοσύνης, είτε ο ίδιος είτε υφιστάμενός του Εισαγγελέας, με δική του εντολή, κατ' ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 117-139 του ν.1025/1971 «Περί καταστάσεως δικαστικών υπαλλήλων». Ήδη, με τη διάταξη του άρθρου 3 παρ.18 εδ.α' του ν.2479/1997, αντικαταστάθηκαν οι διατάξεις του άρθρου 10 παρ.15 του ν.2298/1995 και, ενώ διατηρήθηκε η αρμοδιότητα του Εισαγγελέα να ενεργεί πειθαρχική προκαταρκτική εξέταση για πει-

του παρεμβαλλόμενου εισαγγελέα-επόπτη είναι δικαιοδοτικός και σε σχέση πάντοτε με τις συνθήκες εκτέλεσης μιας δικαστικής απόφασης, ενώ η εποπτική αρμοδιότητα του εισαγγελέα συνδέεται με τη νομιμότητα της έκτισης της ποινής, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ.2 ΣωφρΚ και 6 παρ.1 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ, και εκτείνεται μέχρι εκεί που αρχίζει η αρμοδιότητα του διοικητικού μηχανισμού της φυλακής.

Ειδικότερα, ο έλεγχος της νομιμότητας που λαμβάνει χώρα από τον εισαγγελέα-επόπτη, όπως προβλέπει η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 6 ΕσωτΚανΛειτΓΚΚ, περιλαμβάνει: α) την παρακολούθηση της εφαρμογής των νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και των μέτρων ασφαλείας, β) την εξασφάλιση δίκαιης μεταχείρισης και δικαστικής προστασίας στο σύνολο των κρατουμένων και γ) την ενημέρωση των κατά περίπτωση αρμόδιων δικαστικών και διοικητικών αρχών για το περιεχόμενο ακροάσεων ή αναφορών κρατουμένων ή μελών του προσωπικού, από τις οποίες προκύπτουν ενδείξεις για την τέλεση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών αδικημάτων κρατουμένων ή προσωπικού.

2. Η διαδικασία της εκτέλεσης της ποινής

Όπως υποστηρίζεται, η νομική σχέση του εισαγγελέα με τις φυλακές θεμελιώνεται, πλην του άρθρου 572 ΚΠΔ, στο Σύνταγμα (: άρθρα 2, 4 παρ.1 και 2, 5, 6, 7, 8, 10 και 20), στον Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών (: άρθρα 4 παρ.1 και 2, 24 παρ.1 και 2 ν.1756/1988), στον ΣωφρΚ, στους Κανόνες Μεταχείρισης των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης και σε εγκυκλίους του Υπουργείου Δικαιοσύνης⁴⁰. Ο επόπτης εισαγγελέας των σωφρονιστικών καταστημάτων, που είναι συνήθως Αντεισαγγελέας Πρωτοδικών, είναι υπεύθυνος και για την εφαρμογή των άρθρων 106 και 110 ΠΚ. Συνεπώς, οι κανόνες του δικαίου εκτέλεσης της ποινής εντάσσονται: α) στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο (: υπ' όρον απόλυση του άρθρου 105 ΠΚ και παραγραφή ποινής 114 ΠΚ), που συνιστά το δίκαιο εκτέλεσης υπό ευρεία έννοια· β) στο δικονομικό ποινικό δίκαιο (: άρθρα 546-571 ΚΠΔ), δηλαδή το δίκαιο εκτέλεσης υπό στενή έννοια· και γ) σωφρονιστικό δίκαιο ή δίκαιο έκτισης της ποινής (: 572 ΚΠΔ και ισχύοντα ΣωφρΚ)⁴¹.

Η διαδικασία της εκτέλεσης της ποινής (: *Strafvollstreckung*), ή της «ποινικής εκτέλεσης» όπως προτείνεται⁴², συνιστά διαδοχικό και αλληλοεξαρτώμενο στάδιο του ενιαίου λειτουρ-

θαρχικά παραπτώματα του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης, μετά από παραγγελία του Υπουργού Δικαιοσύνης ή του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, σιωπηρά –πλην όμως σαφώς– καταργήθηκε η αρμοδιότητα του ίδιου του Εισαγγελέα να ασκεί ο ίδιος την πειθαρχική δίωξη των ανωτέρω παραπτωμάτων. Βλ. επίσης ΑναφΕισΠλημΧαρκ153/1993, Υπερ 1993, σελ. 687 με παρατηρήσεις Λάμπρου Μαργαρίτη· σχετικές αναφορές Παπαδαμάκη (2009): 318· και την ΔιατΕισΠρωτΠειρ10613/2002, όπου προβλέπεται η αρμοδιότητα του Εισαγγελέα για να διατάξει με παραγγελία του την απόλυση κρατουμένου, σε περίπτωση καταβολής του ποσού της μετατροπής, ΠοινΔικ 2003, σελ. 1173.

40. Ιωάννης Αγγελής (1992), Η εισαγγελική εποπτεία στις φυλακές, ΠοινΧρ ΜΒ, σελ.767-780 (767-768, 771).

41. Για τη διάκριση αυτή βλ. Κωνσταντίνο Τζαβέλλη (2007), Εφαρμοζόμενη σωφρονιστική πολιτική –Ο ρόλος του Δικαστικού Λειτουργού στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων, ΠοινΔικ 10 (1): 102-108 (102).

42. Προκειμένου να περιλάβει και την εκτέλεση της αθωωτικής (μάλιστα δε και της «προπαρασκευαστικής») απόφασης, κατά τα άρθρα 547-548 ΚΠΔ, Νικόλαος Ανδρουλιάκης (2007), Θεμελιώδεις έννοιες της

γικού συνόλου της ποινικής δίκης, που περιλαμβάνει την προδικασία, την κύρια διαδικασία και την εκτέλεση των ποινών. Η έκτιση, ωστόσο, της ποινής (: Strafvollzug) που αφορά στον τρόπο της εκτέλεσης δεν αποτελεί τμήμα του ποινικού δικονομικού δικαίου, αλλά έναν ιδιόρρυθμο τρίτο κάδο της συνολικής νομικής ποινικής επιστήμης που βρίσκεται καταστρωμένος με βάση τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα. Δηλαδή η εκτέλεση της ποινής ορθά θεωρείται ότι συνιστά τον συνδυασμό κρίκο ανάμεσα στην ποινική δίκη και την στην έκτιση. Ως εκ τούτου, το δίκαιο της εκτέλεσης της ποινής περιλαμβάνει το σύνολο των νομικών κανόνων που ρυθμίζουν το στάδιο της ποινικής δίκης από του αμετακλήτου ή εκτελεστού της καταδικαστικής δικαστικής απόφασης μέχρι της ολοσχερούς πραγματοποίησής των μέτρων που καταγγώσθηκαν με αυτήν⁴³.

Η θέση αυτή εντάσσεται, κατά μία άποψη, στις απόλυτες θεωρίες, οι οποίες ταυτίζονται με τις εγκληματολογικές, στο μέτρο που και οι δεύτερες διακρίνουν την εκτέλεση από την έκτιση. Έτσι, θεωρεί λανθασμένη τη θέση ότι τα ενδιαφέροντα της σωφρονιστικής αρχίζουν από τότε που η καταδικαστική απόφαση που επιβάλλει ποινή κατά της ελευθερίας είναι εκτελεστή (: παραγγελία του εισαγγελέα στο αστυνομικό τμήμα για σύλληψη του ερήμην καταδικασθέντα ή την προφορική παραγγελία στη φρουρά του δικαστηρίου για τον εγκλεισμό του καταδικασθέντα στη φυλακή) και εκτείνεται μέχρι την ολοσχερή απότιση της, διότι συγχέει το προπαρασκευαστικό στάδιο της εκτέλεσης της ποινής, που διέπεται από δικονομικούς κανόνες, με τις διατάξεις για την έκτιση της ποινής που συγκροτούν το σωφρονιστικό δίκαιο⁴⁴.

Μετά την λήξη της αρμοδιότητας του 549 ΚΠΔ περί την εκτέλεση της απόφασης, αρχίζει η εφαρμογή του 572 ΚΠΔ⁴⁵ σχετικά με το πώς και ποιος ασκεί την εποπτεία. Έτσι, ο εισαγγελέας του τόπου έκτισης της ποινής είναι επιφορτισμένος αφενός με την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, οι οποίες προβλέπονται από το ΣωφρΚ, και αφετέρου με τη μέριμνα για την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας, σύμφωνα με τις διατάξεις του ΚΠΔ, του ΠΚ και των ειδικών ποινικών νόμων για την εκτέλεση ποινών⁴⁶. Προφανώς, ο εισαγγελέας

ποινικής δίκης, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 23, υποσημ. 67.

43. Υποστηρίζεται, πιο ειδικά, η σε κάθε περίπτωση εφαρμογή του επεικέστερου νόμου εκτέλεσης ή έκτισης της ποινής, διότι, στο μέτρο που οι διατάξεις αυτές έχουν ως μόνο σκοπό την ειδική πρόληψη, μεταξύ των πολλών τρόπων εκτέλεσης πρέπει να επιλεγεί ο λιγότερο επαχθής. Η επιλογή του επεικέστερου νόμου εκτέλεσης ή έκτισης της ποινής πηγάζει ευθέως από το άρθρο 7 παρ.1 Σ, χωρίς μάλιστα του περιορισμούς του άρθρου 2 ΠΚ, διότι τα χρονικά όρια εφαρμογής του καθιστούν δυνατή την εφαρμογή του επεικέστερου νόμου, εφόσον οι υπό κρίση καταδικές είναι στη μεγάλη τους πλειοψηφία αμετάκλητες, Γιάννης Μπέκας (1992), Η χρονική επέκταση ισχύος των ουσιαστικών ποινικών νόμων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 142-143.

44. Βλ. Παναγιώτη Μπρακουμάτσο (2005), Ενωσιολογική και νομολογιακή προσέγγιση του δικαίου εκτέλεσης ποινικών αποφάσεων και ποινών, ΠοινΧρ ΝΕ' (4): 289-299 (290-291), ο οποίος κρίνει ότι κρατούσες, ως πιο κοντά στη σύγχρονη αντίληψη, είναι οι σχετικές θεωρίες που, μοιλονότι κάνουν διάστιξη των δικονομικών κανόνων περί την εκτέλεση της απόφασης (: άρθρα 546 επ. ΚΠΔ) από τους κανόνες για την έκτιση των ποινών (: σωφρονιστικοί κανόνες) μιλούν για ενιαίο δίκαιο εκτέλεσης, αν και πρακτικά η διάκρισή τους από τις απόλυτες δεν είναι ορατή στην δικαστηριακή πρακτική.

45. Το άρθρο αυτό αντικαταστάθηκε με τα άρθρα 5 παρ.6 ν.2298/1995 και 11 παρ.2 ν.2331/1995 και τροποποιήθηκε με τα άρθρα 87 παρ.3 ν.2776/1999 (ΣωφρΚ) και 53 ν.3160/2003.

46. Βλ. ΕγκΕισΠλημΠειρ10613/2002, ΠοινΔικ 5 (11): 1173.

εξακολουθεί να απονέμει δικαιοσύνη και κατά το στάδιο έκτισης της ποινής⁴⁷. Σύμφωνα με τηερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 572 ΚΠΔ, υπό την αρχική μορφή του πριν από τις τροποποιήσεις που διήλθε από το 1995 και εξής, η εποπτεία του εισαγγελέα και η επίσκεψη των φυλακών απ' αυτόν είχε ως σκοπό κυρίως τον έλεγχο έκτισης της ποινής. Δηλαδή αποσκοπούσε στην διαπίστωση ενδεχομένων παραβάσεων, που έθιγαν τα όρια του ποινικού νόμου και δεν εκτεινόταν στο σημείο, ώστε να παρέχει στον εισαγγελέα αρμοδιότητα επέμβασης στα θέματα διοίκησης των σωφρονιστικών καταστημάτων και στην, εντός των ορίων της διακριτικής εξουσίας της σωφρονιστικής υπηρεσίας, μεταχείριση των κρατουμένων⁴⁸.

3. Ειδικά καθήκοντα του εισαγγελέα-επόπτη

Τα ειδικότερα καθήκοντα του εισαγγελέα-επόπτη στα σωφρονιστικά καταστήματα αναλύονται αφενός σε επιμέρους άρθρα του ΣωφρΚ και αφετέρου στα άρθρα 6 και 7 του ΕσωτΚανΛειτουργΚΚ, ενώ, όπως αναφέρει το άρθρο 87 παρ.2 ΣωφρΚ, όπου αναφέρεται ο όρος «αρμόδιος δικαστικός λειτουργός», τις αρμοδιότητες ασκεί ο εισαγγελέας που προβλέπεται από το άρθρο 572 ΚΠΔ.

Πιο ειδικά, στο άρθρο 7 ΕσωτΚανΛειτουργΚΚ που τιτλοφορείται «εισαγγελική παραγγελία», προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο ότι «στο πλαίσιο της εποπτείας ο εισαγγελέας συνεργάζεται με τον διευθυντή και τους προϊσταμένους των τμημάτων του καταστήματος, και προβαίνει σε υποδείξεις σε θέματα που αφορούν την έκτιση των ποινών. Στην δεύτερη παράγραφο του ίδιου άρθρου αναφέρονται αναλυτικά οι αρμοδιότητες δικαιοδοτικού, πειθαρχικού και ελεγκτικού χαρακτήρα ως ακολούθως:

1) Μεριμνά για την εφαρμογή των διατάξεων που ισχύουν εκάστοτε για τη μεταχείριση των κρατουμένων καθώς και εκείνων του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας (: άρθρο 2 παρ.2 ΣωφρΚ).

2) Προεδρεύει του Πειθαρχικού Συμβουλίου και του Συμβουλίου Εργασίας Κρατουμένων (: άρθρο 70 παρ.1 εδ.β' ΣωφρΚ).

3) Χορηγεί έκτακτες άδειες για την εκπλήρωση των οικογενειακών ή άλλων έκτακτων και απρόβλεπτων εξαιρετικού χαρακτήρα αναγκών (: άρθρο 57 παρ.2 εδ. α' ΣωφρΚ). Για την χορήγηση της έκτακτης άδειας απαιτείται υποβολή έγγραφων δικαιολογητικών από τους αιτούντες κρατουμένους με τα οποία αποδεικνύεται ότι: i) δεν πρόκειται για συνήθεις και χρόνιες καταστάσεις και ii) δεν υπάρχουν ρυθμίσεις για την κάλυψη των αναγκών αυτών, ανάλογες με αυτές που αφορούν την υγειονομική περίθαλψη των κρατουμένων και τη διεξαγωγή επισκεπτηρίων με πρόσωπα, εκτός των συγγενών μέχρι τέταρτου βαθμού.

4) Αποφασίζει για τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής μετά από πρόταση του Συμβουλίου Φυλακής (: άρθρο 46 παρ.1 ΣωφρΚ)⁴⁹.

47. Βλ. Τζαβέλλα (2007): 108.

48. Βλ. ΑΠ215/1953 ΠοινΧρ Γ', σελ. 391 και Αναφορά ΕισΠλημΧαλκίδας153/1993 Υπερ 1993, σελ. 686 με παρατηρήσεις Λ. Μαργαρίτη, σελ. 691.

49. Η παράγραφος 3 του άρθρου 46 ΣωφρΚ αναφέρει, ειδικότερα, ότι ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός μπορεί με αιτιολογημένη απόφασή του είτε να μην επιτρέψει τον ευεργετικό υπολογισμό των ημερών ποινής

5) Συμμετέχει, ύστερα, από σχετική πρόσκληση ή αυτεπαγγέλτως, στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου της Φυλακής (: άρθρο 10 παρ.4 ΣωφρΚ).

6) Προεδρεύει στο Συμβούλιο της Φυλακής, όταν τούτο αποφαινεται επί προτάσεως του διευθυντή για μεταγωγή κρατούμενου (: άρθρο 9 παρ.2 ΣωφρΚ).

7) Ασκεί, κατά την κρίση του, προσφυγή κατά των αποφάσεων του Συμβουλίου της Φυλακής ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών ως Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών (: άρθρο 85 εδ.β' ΣωφρΚ).

8) Συμμετέχει στη σύνθεση του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών, στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται το κατάστημα κράτησης, όταν αυτό συνεδριάζει ως Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, εκτός εάν αυτό εξετάζει προσφυγή του ιδίου κατά απόφασης του Συμβουλίου της Φυλακής (: άρθρο 85 εδ.β' ΣωφρΚ).

9) Δέχεται σε ακρόαση κρατούμενους, συγγενείς και συνηγόρους του, αν το ζητήσουν (: άρθρο 572 παρ.2 ΣωφρΚ).

10) Εξετάζει θέματα δικαστικής προστασίας των κρατούμενων, υποδεικνύοντας στους ενδιαφερομένους να προβούν στις ενδεδειγμένες ενέργειες και προωθεί στις αρμόδιες αρχές αιτήματα νομικής βοήθειας κρατούμενων, οι οποίοι βρίσκονται σε οικονομική αδυναμία πρόσβασης στη δικαιοσύνη και άσκησης των υπερασπιστικών δικαιωμάτων τους, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 33 του παρόντος (: άρθρο 5 ν.3226/2004)⁵⁰.

11) Καλεί την αστυνομική δύναμη προς παροχή οποιαδήποτε αναγκαίας συνδρομής σε περίπτωση εκδήλωσης ομαδικής απείθειας, στάσης ή αντίστασης κρατούμενων σε νόμιμη διαταγή και ιδίως στη διαταγή επιστροφής στα κελιά ή τους θαλάμους (: άρθρο 65 παρ.1 ΣωφρΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 23 του ν.2721/1999).

12) Ειλέγχει τα αυξημένα μέτρα ασφαλείας των καταστημάτων (: άρθρο 11 παρ.4 ΣωφρΚ)⁵¹.

λόγω εργασίας των τριών τελευταίων μηνών εν όλω ή εν μέρει, αν ο κρατούμενος τιμωρήθηκε πειθαρχικά κατά τη διάρκεια του αντίστοιχου διαστήματος, κατά τα προβλεπόμενα από το άρθρο 69 παρ.2 και 3 ΣωφρΚ είτε να ανακαλέσει εν όλω ή εν μέρει προηγούμενες αποφάσεις του για τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής, οι οποίες εκδόθηκαν μέσα στους προηγούμενους έξι μήνες, αν ο κρατούμενος τιμωρήθηκε πειθαρχικά. Κατά των αποφάσεων αυτών επιτρέπεται προσφυγή στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών μέσα σε δέκα ημέρες από την κοινοποίηση σε αυτόν της απόφασης.

50. Βλ. σχετικά το άρθρο 52 παρ.5 ΣωφρΚ, σύμφωνα με το οποίο «σε περίπτωση απαγόρευσης ή περιορισμού ή μη πραγματοποίησης επισκέψεων, κάθε κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό». Επίσης, κατά το άρθρο 53 παρ.7 ΣωφρΚ «σε περίπτωση απαγόρευσης, περιορισμού της στέρησης των δυνατοτήτων επικοινωνίας των κρατούμενων κατά τις προηγούμενες διατάξεις, κάθε κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό, κατά τις προϋποθέσεις του νόμου 2225/1994». Αλλήωστε, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός μπορεί να διατάξει την άρση του απορρήτου κατά το άρθρο 5 παρ.1 περ.β' ν.3649/2008 αλλή και να παραγγείλει «ειδικές ανακριτικές πράξεις», μεταξύ των οποίων και την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών και την καταγραφή με συστήματα παρακολούθησης ήχου και εικόνας (άρθρο 6 παρ.4 ν.2713/1999).

51. Στα μέτρα αυτά εντάσσεται και η διενέργεια ενδοσωματικής ή ακτινολογικής έρευνας σε νεοεισαγόμενο κρατούμενο, η οποία διενεργείται μόνο από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού, όπως προβλέπεται στο άρθρο 23 παρ.6 εδ.γ' in fine ΣωφρΚ.

13) Καθορίζει περιορισμούς στους όρους διαβίωσης των κρατουμένων σε εξαιρετικές περιπτώσεις, για να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία και η ασφάλεια του καταστήματος, το οποίο εποπτεύει (: άρθρο 7 παρ.4 ΣωφρΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 15 παρ.2 ΣωφρΚ).

14) Αποφασίζει για την εισαγωγή ή μη παιδιών κρατουμένων γυναικών σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας μετά τη συμπλήρωση του τρίτου έτους της ηλικίας τους, εφόσον στερούνται κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, ύστερα από ακρόαση των γονέων τους (: άρθρο 13 παρ.3 εδ.β' in fine).

15) Καλεί σε συνεργασία το ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό και αξιοποιεί τις παρατηρήσεις τους και τα πορίσματα των ερευνών τους όταν αφορούν ασκούμενη από αυτόν εποπτεία.

16) Μεριμνά για τη διενέργεια υγειονομικού ελέγχου του καταστήματος κράτησης, το πρώτο δεκαήμερο κάθε τριμήνου, και έκτακτα, όποτε κρίνει ότι είναι αναγκαίο και παρίσταται κατά τη διενέργεια του ελέγχου αυτού (: άρθρο 26 παρ.2 και 3 ΣωφρΚ).

17) Διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων κατά περίπτωση μέτρων, αν ο κρατούμενος δεν βρίσκεται σε κατάσταση να συναινέσει ή αρνείται τη συναίνεσή του σε ιατρική πράξη, η οποία κρίνεται από τον αρμόδιο ιατρό απαραίτητη για την υγεία του (: άρθρο 29 παρ.3 ΣωφρΚ).

18) Διατάσσει τη λήψη των κατάλληλων μέτρων στην περίπτωση κρατουμένου απεργού πείνας, ο οποίος περιέρχεται σε κατάσταση αμέσου κινδύνου ζωής ή σοβαρής και μόνιμης βλάβης της υγείας του, συνεκτιμώντας την προσωπικότητα του κρατουμένου, τις επιδιώξεις του και τη σταθερότητα της απόφασής του (: άρθρο 31 παρ.3 ΣωφρΚ).

19) Προσδιορίζει, ύστερα από σχετική ιατρική γνωμάτευση, την αντιμετώπιση που επιβάλλει η νομική ή πραγματική κατάσταση των υποδίκων κρατουμένων (άρθρο 15 παρ.4 ΣωφρΚ).

20) Καλή ιατρό κατάλληλης ειδικότητας για την εξέταση κρατουμένων, όταν δεν υπηρετεί στο κατάστημα κράτησης και δεν εξευρίσκεται τέτοιος ιατρός, από πίνακα επισκεπτών ιατρών και νοσοκόμων, ύστερα από πρόταση του διευθυντή του καταστήματος (: άρθρο 27 παρ.4 ΣωφρΚ).

21) Προβαίνει σε κάθε άλλη ενέργεια που προβλέπεται από τον παρόντα κανονισμό και παρακολουθεί την τήρησή του⁵².

52. Εννοείται ότι προβαίνει και σε οποιαδήποτε άλλη ενέργεια του αναγνωρίζεται από τον ΣωφρΚ και ειδικότερα: α) Σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ.4 ΣωφρΚ, αν μετά την παρέλευση μηνός από την εισαγωγή του κρατουμένου στο κατάστημα δεν έχουν τεθεί στο δελτίο του τα δικαιολογητικά έγγραφα της κράτησης, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός αποστέλλει εντολή για άμεση προσκόμισή τους. β) Γνώση του μητρώου και του ατομικού δελτίου κρατουμένων μπορεί να λάβει τρίτο πρόσωπο, πλην του κρατουμένου ή του νόμιμου εκπροσώπου του, μετά από άδεια του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού (: άρθρο 23 παρ.5 ΣωφρΚ). Στην περίπτωση του ατομικού δελτίου (κάρτα) υγείας του κρατουμένου γνώση λαμβάνουν μόνον ο κρατούμενος ή ο νόμιμος εκπρόσωπος του, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός και τα λοιπά αρμόδια όργανα του καταστήματος, κάθε φορά που για τη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης εξετάζεται η υγεία του κρατουμένου (: άρθρο 28 παρ.3 ΣωφρΚ). γ) Κατά το άρθρο 41 παρ.3 ΣωφρΚ συμμετέχει ως πρόεδρος στο Πενταμελές Συμβούλιο Εργασίας Κρατουμένων, το οποίο συναπαρτίζεται από τον διευθυντή του καταστήματος, τον αρχαιότερο κοινωνικό λειτουργό, τον αρχιφύλακα και τον γεωπόνο της αγροτικής μονάδας ή τον εποπτεύοντα το χώρο εργασίας ή τον προϊστάμενο της τεχνικής μονάδας ή άλλον εξειδικευμένο επιστήμονα. δ) Επίσης, χρηματικό

3. Ο Συνήγορος του Πολίτη

1. Θεσμική κατοχύρωση

1. Γενική πρόβλεψη

Η θεσμική αναγνώριση του Συνηγόρου του Πολίτη, ως ανεξάρτητης αρχής, καταγράφεται ρητά στην παράγραφο 9 του άρθρου 103 Σ, η οποία προστέθηκε μετά την αναθεώρηση του συνταγματικού κειμένου το 2001, και στον καταστατικό νόμο 3094/2003⁵³. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.1 του ν.3094/2003, ο Συνήγορος του Πολίτη έχει ως αποστολή τη διαμεσολάβηση μεταξύ των πολιτών και των δημοσίων υπηρεσιών, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των ν.π.δ.δ. και των ν.π.ι.δ., όπως αυτά καθορίζονται στο άρθρο 3 παρ.1 του νόμου, για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη, την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και την τήρηση της νομιμότητας⁵⁴. Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει επίσης ως αποστολή την προάσπιση και προαγωγή των δικαιωμάτων του παιδιού. Της αρμοδιότητας του Συνηγόρου δεν εκπίπτουν τα σωφρονιστικά καταστήματα και τα αστυνομικά κρατητήρια, λαμβανομένων υπόψη των ρητών εξαιρέσεων που τίθενται στις διατάξεις των παραγράφων 1 εδάφιο β', 2 και 4 του άρθρου 3 και της παραγράφου 3 του άρθρου 4 του ν.3094/2003.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.1 εδ.β' εξαιρούνται της αρμοδιότητάς του οι Τράπεζες και το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών. Κατά την παράγραφο 2, στην αρμοδιότητά του δεν υπάγονται υπουργοί και υφυπουργοί ως προς τις πράξεις που ανάγονται στη διαχείριση της πολιτικής λειτουργίας, τα θρησκευτικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, οι δικαστικές αρχές, οι στρατιωτικές υπηρεσίες ως προς τα θέματα που αφορούν την εθνική άμυνα και ασφάλεια, η Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών, οι υπηρεσίες του Υπουργείου Εξωτερικών για δραστηριότητες που ανάγονται στην εξωτερική πολιτική ή στις διεθνείς σχέσεις της Χώρας, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και οι ανεξάρτητες

ποσό πέραν του ορίου που επιτρέπεται να κατατεθεί στον ατομικό λογαριασμό του κρατουμένου κατατίθεται από την υπηρεσία σε έντονο τραπεζικό λογαριασμό ταμειευτηρίου, χωρίς να μπορεί να κατασχεθεί, εκχωρηθεί, συμψηφισθεί ή εισπραχθεί κατ' άλλον τρόπο, εκτός αν πρόκειται για αποζημίωση λόγω καταστροφής ή ουσιασδους βλάβης με πρόθεση της περιουσίας του καταστήματος κράτησης, μετά από απόφαση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού (: άρθρο 45 παρ.2 εδ.β' ΣωφρΚ).

53. Γιώργος Καμίνης (2002), Οι ανεξάρτητες αρχές μεταξύ ανεξαρτησίας και κοινοβουλευτικού ελέγχου, ΝοΒ 2002, σελ. 95 επ. και Αθανάσιος Ράικος (2002), Συνταγματικό δίκαιο Ι, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 865 επ.

54. Κατά την παράγραφο 3 του άρθρου 3 ο ΣτΠ ερευνά ατομικές διοικητικές πράξεις ή παραλείψεις ή υλικές ενέργειες οργάνων των δημοσίων υπηρεσιών που παραβιάζουν δικαιώματα ή προσβάλλουν νόμιμα συμφέροντα φυσικών ή νομικών προσώπων. Ιδίως ερευνά τις περιπτώσεις, κατά τις οποίες όργανο δημόσιας υπηρεσίας ατομικό ή συλλογικό: i) προσβάλλει, με πράξη ή παράλειψη, δικαίωμα ή συμφέρον προστατευόμενο από το Σύνταγμα και το νόμο, ii) αρνείται να εκπληρώσει συγκεκριμένη υποχρέωση που επιβάλλεται από τελεσίδικη ή προσωρινά εκτελεστή δικαστική απόφαση, iii) αρνείται να εκπληρώσει συγκεκριμένη υποχρέωση που επιβάλλεται από διάταξη νόμου ή από ατομική διοικητική πράξη, iv) ενεργεί ή παραλείπει νόμιμη οφειλόμενη ενέργεια, κατά παράβαση των αρχών της χρηστής διοίκησης και της διαφάνειας ή κατά κατάχρηση εξουσίας. Αναλυτικά Μιχάλης Τσαπόγας (2003), Από το διοικητικό έλεγχο στη διοικητική διαμεσολάβηση, σε: Μιχάλη Τσαπόγα-Ιωάννα Κουφάκη-Κατερίνα Μαρκετάκη-Παρασκευή Μουζουράκη (εκδ. επιμ.), Ο Συνήγορος του Πολίτη και η ενδυνάμωση της προστασίας των δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 11. Επίσης, ΕγκΕισΑΠ (: Δημήτρης Λινού) 3551/25-10-2004 και 3830/20-12-2004 και ΕγκΕισΑΠ (: Γεωργίου Σανιδά) 1954/9-3-2007.

αρχές ως προς τον κύρια λειτουργία τους, υποθέσεις κρατικής ασφάλειας και η υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού των δημοσίων υπηρεσιών⁵⁵. Τέλος, κατά την παράγραφο 4 του άρθρου 3 δεν επιλαμβάνεται υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης δικαστικής αρχής, δεδομένου ότι σύμφωνα με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου εξαιρούνται της αρμοδιότητάς του οι δικαστικές αρχές⁵⁶.

2. Η διοικητική διάρθρωση των σωφρονιστικών καταστημάτων

Τα σωφρονιστικά καταστήματα, ως ο τρίτος πυλώνας του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης (ΣΠΔ) μετά την αστυνομία και τις δικαστικές αρχές (: την εισαγγελία και τα δικαστήρια)⁵⁷, υπάγονται διοικητικά στην πολιτική ευθύνη του Υπουργείου Δικαιοσύνης και, υπό αυτή την έννοια, στον ευρύτερο τομέα της Δημόσιας Διοίκησης. Και τα τρία υποσυστήματα συνιστούν δημόσιες υπηρεσίες με αμιγώς θεσμική υπόσταση και ρυθμιστική αρμοδιότητα⁵⁸, ευθέως υπαγόμενες στο νομικό πρόσωπο του Δημοσίου (: το Κράτος υπό τη στενή έννοια του όρου)⁵⁹.

Την συστηματική προσέγγιση ενισχύουν οι δομές και η λειτουργία της δημόσιας διοίκησης. Η ενότητα και η δράση της (και εν μέρει η οργάνωσή της) επιτρέπουν τον συντονισμό των υπηρεσιών με σκοπό την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής κατά τρόπο πληρέστερο. Ωστόσο, όπως έχει υποστηριχθεί, για το διοικούμενο η ενότητα του «δημοσίου τομέα» δεν είναι πάντοτε επωφελής, διότι παρατηρείται μια υποβάθμιση της προστασίας του διοικουμένου κατά την άσκηση-απόλαυση δικαιωμάτων δημοσίου δικαίου. Έτσι, ο «δημόσιος τομέας» διαμορφώνει με τον τρόπο αυτό ένα υπολανθάνον διοικητικό αντι-σύστημα, του οποίου η χρησιμότητα είναι αμφίβολη για τον εκδημοκρατισμό της ελληνικής δημόσιας διοίκησης⁶⁰.

55. Βλ. σχετικά και Αναστάσιο Τάχο (2005), Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, όγδοη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 800-801 και Ευρυδίκη Μπέσιλα-Μακρίδη (2000), Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο Συνήγορος του Πολίτη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 174-175.

56. Βλ. και Ευτύχη Φυτράκη (2003), Η εκκρεμοδικία ως κώλυμα έρευνας του Συνήγορου του Πολίτη, Εφαρμογές ΙΙΙ.2003, σελ. 795 επ. Επίσης, του ίδιου (2002), Μια ειδική περίπτωση ανακοίνωσης του εγκλήματος. Η διαβίβαση πορίσματος από το Συνήγορο του Πολίτη στον Εισαγγελέα, ΠοινΧρ ΝΒ', σελ. 968 επ.

57. Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (2007), Διερεύνηση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 54-55, 59-63. Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη, η οποία αρνείται την συστηματική οντότητα της ποινικής δικαιοσύνης, χαρακτηρίζοντάς την ως ποινική διαδικασία ή δικτυο. Βλ. αναλυτικά όπως παρουσιάζεται από την Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (?2005), Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 11.

58. Ο δημόσιος χαρακτήρας αυτών των θεσμών του κράτους αιτιολογείται επί τη βάση αφενός της λειτουργικής τους αρμοδιότητας για την συλλογική οργάνωση της ζωής της κοινότητας και αφετέρου της χρηματοδότησής τους από το δημόσιο μέσω της φορολογίας, βλ. Andrew Heywood (2006), Εισαγωγή στην πολιτική, Εκδόσεις Πόλις: Αθήνα, σελ. 27.

59. Αυτή αποτελεί την παραδοσιακή προσέγγιση της οργανωτικής δομής και διοικητικής διάρθρωσης της δουλειάς κατ' εφαρμογή της γραφειοκρατικής αρχής. Βλ. περισσότερα σε: David Kalinich and Stan Stojkovic (1985), Contraband. The Basis for Legitimate Power in a Prison Social System, CJB 12 (4): 435-451 (438).

60. Αναστάσιος Τάχος (2001), Ο «Δημόσιος Τομέας» ως υπολανθάνον διοικητικό αντι-σύστημα, σε: Δικαιοσύνη και Δίκαιο. Πνευματικό Αφιέρωμα στον Μιχαήλ Δ. Στασινοπούλου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 635-650 (645, 648, 649).

Ειδικότερα, τα σωφρονιστικά καταστήματα, ως διοικητικό υποσύστημα, συνιστούν έναν από τους πλέον έντονα προβεβλημένους φορείς της δημόσιας διοίκησης, διότι είναι εντεταλμένα αφενός στην περιφρούρηση της κρατικής αυθεντίας κατά την εκτέλεση φυλακτικών ποινών και αφετέρου στην διαφύλαξη των δικαιωμάτων των κρατουμένων που εκτίουν περιοριστικές της ελευθερίας τους ποινές. Ο διοικητικός χαρακτήρας των υπηρεσιών των σωφρονιστικών καταστημάτων δεν είναι, βέβαια, απόλυτος, ενόψει της φύσεως της υπαλληλικής σχέσης-σύνδεσης των σωφρονιστικών υπαλλήλων με το Δημόσιο. Έτσι, έχει διατυπωθεί η θέση ότι τα σωφρονιστικά καταστήματα συνιστούν *sui generis* φορέα διοικητικής εξουσίας⁶¹. Ωστόσο, οι υπηρετούντες στα σωφρονιστικά καταστήματα υπάλληλοι οφείλουν να τηρούν τις αρχές της νομιμότητας (: άρθρο 1 του ελληνικού ΣωφρΚ) και της προστασίας του διοικουμένου (: σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων), όπως αυτές ισχύουν στο χώρο της Δημόσιας Διοίκησης συνοληκά. Η τήρηση των αρχών αυτών καθορίζει ταυτόχρονα την ποιότητα της δημοκρατικής νομιμοποίησης των υπόχρεων προς εκτέλεση των κυρώσεων εγκλεισμού φορέων της ποινικής δικαιοσύνης⁶².

2. Η δικαιοδοσία του ΣτΠ επί των αιτημάτων κρατουμένων

1. Το άρθρο 20 παρ.2 του ν.3772/2009

Μέχρι πρότινος έντονη ήταν η αντιπαράθεση μεταξύ Υπουργείου Δικαιοσύνης και Συνηγόρου του Πολίτη για το κατά πόσον ο δεύτερος είχε δικαιοδοσία, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, να ελέγχει εάν και κατά πόσον οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι συμμορφώνονται με την αρχή της νομιμότητας κατά την άσκηση των διοικητικών τους καθηκόντων. Στην αντιπαράθεση αυτή, όπως υποστηρίζεται, διαφαινόταν μια προδιάθεση για επίδειξη ισχύος και διατήρηση ενός κεκτημένου μονοπωλίου στον έλεγχο των χώρων κράτησης από τους φορείς της εκτελεστικής εξουσίας⁶³.

Ο Συνήγορος, παρόλα αυτά, νομιμοποιείται, με βάση την ισχύουσα καταστατική του νομοθεσία, αλλιά και με βάσεις τις γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου όπως ήδη ανα-

61. Βλ. σχετικά με τη θέση αυτή Μαρία Γαλανού (2008), Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως φορέας διοικητικής εξουσίας (;), σε: 2ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημών – Σύγχρονες τάσεις στη διοικητική επιστήμη: «Νέα Δημόσια Διοίκηση», εταιρική κοινωνική ευθύνη και κοινωνία των πολιτών (11-13 Οκτωβρίου 2007, Χίος), Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 679-694 (693-694)= ΠΛογ 8 (1): 235-243 (243).

62. Όπως έχει υποστηριχθεί, ορθότερη είναι η ερμηνευτική εκδοχή ότι ο εγκλεισμός στη φυλακή είναι μια πραγματική συνθήκη άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων «των υπό εγκλεισμό διοικουμένων», οπότε τυχόν περιορισμοί ή συγκρούσεις δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να υπαχθούν στα ίδια ακριβώς κριτήρια και νομικές τεχνικές συγκεκριμένης στάθμησης (: πρακτικής αρμονίας, πυρήνα, αναλογικότητας κ.λπ.), όπως τα δικαιώματα κάθε άλλου πολίτη και με τις ίδιες ή περισσότερες δικαστικές εγγυήσεις προς αποφυγή αυθαίρετης άσκησης της εξουσίας των κρατούντων, Χρύσα Χατζή (1995), Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίας. Δικαιώματα υπό σκιά, ΤοΣ 21 (2): 287-299 (298-299).

63. Η ίδια άποψη επικρίνει τις συνεπικουρίες για παράκαμψη του Συνηγόρου του Πολίτη «με αβασάνιστα και πρόχειρα γιατροσόφια προς θεραπεία της σωφρονιστικής πενίας» και αποδοκιμάζει τη συζήτηση για το φάσμα της σωφρονιστικής αγωγής, διότι γίνεται με όρους ξεπερασμένους, εσωστρεφείς και ιδεοληπτικούς, Αδάμ Παπαδαμάκης (2009), Οι διακριτοί ρόλοι του Εισαγγελέα και του Συνηγόρου του Πολίτη στη σωφρονιστική διαδικασία, ΠοινΔικ 12 (3): 317-321 (317).

πήχθηκε ανωτέρω, να ερευνά παράπονα και καταγγελίες κρατουμένων που σχετίζονται με περιστατικά παθολογίας στη θεσμική επαφή των κρατουμένων με τις σωφρονιστικές αρχές⁶⁴. Μάλιστα, μετά το νόμο 3772/2009 (: «Μεταρρύθμιση στην οργάνωση της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας, στη θεραπευτική μεταχείριση χρηστών ναρκωτικών ουσιών και άλλες διατάξεις»), με το άρθρο 20 παρ.2 του οποίου προστέθηκε και έβδομη παράγραφος στο άρθρο 52 του ΣωφρΚ, τα καταστήματα κράτησης επιτρέπεται να επισκέπτονται, μετά από προηγούμενη ενημέρωση του διευθυντή του καταστήματος κράτησης, η διακομματική επιτροπή της Βουλής για το σωφρονιστικό σύστημα και ο Συνήγορος του Πολίτη⁶⁵.

Συνεπώς, ο Συνήγορος μπορεί να επισκέπτεται τα καταστήματα κράτησης είτε μετά από έγγραφη αναφορά-καταγγελία κρατουμένου σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας είτε διενεργώντας τακτικό ή έκτακτο έλεγχο. Αυτή η διττή ενεργοποίηση της αρμοδιότητας διενέργειας αυτοψίας του Συνηγόρου στα καταστήματα κράτησης παραπέμπει στο γαλλικό μοντέλο επίπτωσης, στο οποίο διακρίνει μεταξύ «missions d'enquête» και «missions de contrôle»⁶⁶.

64. Αντίστοιχος στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι ο θεσμός του Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, με την ένδειξη στον επίσημο ιστότοπό του περί της ανεξάρτητης φύσης των υπηρεσιών του «independent investigations», <http://www.ppo.gov.uk>. Αναλυτικότερα, σχετικά με τον ρόλο του, βλ. Ralph Henham (2000), Some Alternative Strategies for Improving the Effectiveness of the English Prisons Ombudsman Scheme, HJCI 39 (3): 290-305 (291-292) και P. Morris-R. Henham (1998), The Prisons Ombudsman: A Critical Review, EPL 4 (3): 345-378 (356-357). Ταυτόχρονα, ανάλογες αρμοδιότητες έχουν ανατεθεί στον Επόπτη των σωφρονιστικών καταστημάτων (: Her Majesty's Inspectorate of Prisons for England and Wales –HMI Prisons), που αποσκοπεί στην επίτευξη και διατήρηση ενός υγιούς περιβάλλοντος σεβασμού και ασφάλειας στον κλειστό χώρο της φυλακής, Anne Owens (2004), Prison Inspection and the Protection of Human Rights, E.H.R.L.R. Issue 2, 2004, σελ. 107-116 (109). Πρόκειται για ανεξάρτητο όργανο και έχει αρμοδιότητες ελέγχου και επιθεώρησης όλων των χώρων κράτησης, με έμφαση στους χώρους κράτησης ανηλίκων. Ο Επόπτης διαφέρει του Εντεταλμένου Επιτρόπου για τα σωφρονιστικά καταστήματα, καθώς ο δεύτερος αποτελεί υπηρεσιακό παράγοντα του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Περισσότερα για την δράση του Επόπτη στον διαδικτυακό τόπο της ανεξάρτητης αρχής: <http://www.justice.gov.uk/inspectorates/hmi-prisons/inspectorate-reports.htm>. Σημαντική αρμοδιότητα επίπτωσης των ειδικών χώρων κράτησης στη Βόρεια Ιρλανδία, όπου κρατούνται όσοι βαρύνονται για παραβάσεις της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας του Ηνωμένου Βασιλείου, ανατέθηκαν σε Ανεξάρτητο Επίτροπο που διορίστηκε το 1992 και ανέλαβε καθήκοντα την 1-1-1993, προκειμένου να διασφαλίζει ότι τα δικαιώματα των προσώπων αυτών γίνονται σεβαστά. Βλ. σχετικά Ben Fitzpatrick and Clive Walker (1999), Holding Centres in Northern Ireland, the Independent Commissioner and the Rights of Detainees, E.H.R.L.R. Issue 1, 1999, σελ. 27-45 (28-29). Στη Σκωτία συναφείς αρμοδιότητες έχουν ανατεθεί στην Scottish Prisons Complaints Commission που θεσπίστηκε το 1994, P. E. Morris-R. J. Henham (1999), The Scottish Prisons Complaints Commission: A Preliminary Study, Anglo-Am. L. Rev. 28, σελ. 365-395 (381).

65. Βλ. σχετικά σε: www.parliament.gr/ergasies/nomosxedia/validNomosxedio/656/M-NARKOT-pap.pdf. Αντίστοιχες είναι και οι αρμοδιότητες του Συνηγόρου του Πολίτη (: Defensor del Pueblo), ιδίως μετά την τροποποίηση της καταστατικής του νομοθεσίας με το νόμο 2298/2001, στους χώρους κράτησης της Λατινικής Αμερικής, όπου οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων είναι εκτεταμένες, Denis Langois (2006), Obstacles à la surveillance du système penal en pays andins: l'exemple bolivien, Revue canadienne de criminology et de justice pénale (RCCJP), avril 2006, σελ. 197-221 (200, 211).

66. Jon Vagg (1991), Correcting manifest wrong? Prison grievance and inspection procedures in England and Wales, France, Germany and the Netherlands, in: John Muncie and Richard Sparks, imprisonment: European perspectives, London: Harvester-Wheatsheaf and The Open University, σελ.146-165 (159).

Επειδή ο ΣτΠ αφενός δεν συνδέεται, υπό οποιαδήποτε εκδοχή, με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και αφετέρου λειτουργεί ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή, δεν του αναγνωρίζονται ούτε και ασκεί δικαστικά ή εισαγγελικά καθήκοντα⁶⁷. Εντούτοις, η συμπληρωματικότητα των ρόλων του Εισαγγελέα-επόπτη και του Συνηγόρου στο χώρο της σωφρονιστικής διαδικασίας συνιστά μια πολυπληθή θεσμική δυνατότητα ελέγχου της κρατικής δράσης. Η συμπληρωματική σύζευξη της ανεξάρτητης και της εισαγγελικής αρχής αναδεικνύει, επίσης, την αναγκαιότητα ελέγχου της διαφάνειας στη σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Προκρίνεται, έτσι, ως πρόσφορη και επωφελής (και για το Υπουργείο Δικαιοσύνης) η δυνατότητα διακρίβωσης, μέσω μιας αμερόληπτης ανεξάρτητης αρχής, των καθημερινών προβλημάτων των φυλακών και της βασιμότητας των καταγγελιών που διατυπώνουν οι κρατούμενοι⁶⁸.

2. Η διάταξη του άρθρου 7 παρ.3 ΣωφρΚ

Η αναφορά προς το Συνήγορο βασίζεται εμμέσως και στο άρθρο 7 παρ.3 ΣωφρΚ, σύμφωνα με το οποίο τα μέτρα φύλαξης και εξασφάλισης της ομαλής λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης δεν αποκλείουν την άσκηση των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των κρατούμενων, κατά την έννοια του άρθρου 4 ΣωφρΚ⁶⁹. Το άρθρο 4 παρ.1 προβλέπει ότι κατά την έκτιση της ποινής περιορίζεται μόνο το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία των κρατούμενων, όχι όμως και η άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος (: άρθρο 4 παρ.2 ΣωφρΚ). Άλλωστε, το δικαίωμα των κρατούμενων να τυχάνουν έννομης προστασίας διασφαλίζει την παράλληλη προσφυγή τόσο προς το Συμβούλιο της Φυλακής και το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών κατά το άρθρο 6 παρ.1 ΣωφρΚ όσο και προς οποιαδήποτε δημόσια αρχή ή διεθνή οργανισμό, όπως προβλέπει η παράγραφος 3 του άρθρου 6 ΣωφρΚ. Μάλιστα, η διεύθυνση του καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάσει το αργότερο μέσα σε τρεις ημέρες κάθε αναφορά ή επιστολή κρατούμενου

67. Βλ. Ευτύχη Φυτράκη (2008), Ο Εισαγγελέας και το κράτος δικαίου, ΤοΣ 34, σελ. 384 επ. Επίσης, Ιφιγένεια Καμτσίδου (1999), Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές, ΤοΣ 24, σελ. 543 επ. και Νίκο Κουλούρη (1993), Οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές: Τα αλληλοδαπά πρότυπα και τα ελληνικά κακέκτυπα, ΔιοικΔικ 1993, σελ. 1140-1187.

68. Παπαδαμάκης (2009): 318-319. Ο ΣτΠ επιλαμβάνεται κάθε θέματος που εμπίπτει στις αρμοδιότητες του, ύστερα από ενυπόγραφη αναφορά κάθε άμεσα ενδιαφερόμενου φυσικού ή νομικού προσώπου (άρθρο 4 παρ.1 εδ.α' του Ν.3094/2003): δεν αποκλείεται να επιληφθεί υποθέσεων και αυτεπαγγέλτως (άρθρο 4 παρ.2 του Ν.3094/2003). Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ.4, η αναφορά υποβάλλεται μέσα σε έξι (6) μήνες, αφότου ο ενδιαφερόμενος έλαβε πλήρη γνώση των ενεργειών ή παραλείψεων, για τις οποίες προσφεύγει στον ΣτΠ, καταχωρείτε δε σε ειδικό μητρώο. Η υποβολή της αναφοράς δεν αναστέλλει τις προβλεπόμενες από το νόμο προθεσμίες για την άσκηση ενδίκου μέσου ή βοηθήματος και δεν εξαρτάται από την παράλληλη αίτηση θεραπείας, ιεραρχικής προσφυγής ή ενδικοφανούς προσφυγής. Ο ΣτΠ μπορεί, προτού επιληφθεί της υποθέσεως, να ζητήσει από τον ενδιαφερόμενο να ασκήσει διοικητική προσφυγή. Εφόσον ασκηθεί ενδικοφανής προσφυγή ο ΣτΠ δεν επιλαμβάνεται του θέματος πριν αποφασίσει το αρμόδιο όργανο ή παρέλθει άπρακτη προθεσμία τριών (3) μηνών από την άσκηση της προσφυγής.

69. Η σημασία της προστασίας αυτής, που συστηματοποίησε ο Σωφρονιστικός Κώδικας ως προϊόν «πολύχρονης επώασης», υπερτονίζεται τόσο από την αιτιολογική έκθεση του κυρωτικού του ΣωφρΚ νόμου 2776/1999 όσο και τη θεωρία. Βλ. σχετικά Νέστορα Κουράκη (2009), Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, πέμπτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 288-289.

προς τις αρχές αυτές, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της. Γι' αυτό το σκοπό τηρείται ιδιαίτερο βιβλίο πρωτοκόλλου. Η αλληλογραφία, εξάλλου, των κρατουμένων, ανεξαρτήτως του αποδέκτη της, προστατεύεται από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, όπως ήδη αναπτύχθηκε.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα την «Πειθαρχική-Διοικητική Διερεύνηση καταγγελιών σε βάρος αστυνομικών υπαλλήλων», που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 2004⁷⁰ ο ΣτΠ, ως αρχή «εξωτερικού» ελέγχου της νομιμότητας της διοικητικής δράσης, ελέγχει και συνδράμει τη διοίκηση χωρίς να υποκαθίσταται στις λειτουργίες της. Επίσης, στην έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου για το Γενικό Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρινίου που έλαβε χώρα στις 17 Μαρτίου 2005⁷¹, αναφέρεται ότι η αρμοδιότητα του Συνηγόρου για την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης, τη διαφύλαξη της νομιμότητας και την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών ως παράλληλη αρμοδιότητα επί των πράξεων ή παραλείψεων της σωφρονιστικής διοίκησης δεν συγκρούεται με την εποπτεία έκτισης της ποινής από τις εισαγγελικές αρχές· συνιστά τουναντίον παράλληλη και συμπληρωματική της εισαγγελικής εποπτείας θεσμική εγγύηση του κράτους δικαίου, της νομιμότητας και διαφάνειας των πράξεων της εκτελεστικής εξουσίας στους χώρους σωφρονιστικής κράτησης, εκεί που ο πολίτης κατεξοχήν χρήζει μεγαλύτερης προστασίας⁷².

3. Η αναγνώριση των πορισμάτων του ΣτΠ από το ΕΔΔΑ

Η αξιοπιστία των θέσεων και των πορισμάτων του Συνηγόρου αναγνωρίζεται πρωτίστως, με έμμεσο αλλά κατηγορηματικό τρόπο, από το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο των αποφάσεων που έχει εκδώσει σε βάρος της χώρας μας. Οι αποφάσεις αυτές αφορούν κυρίως τις συνθήκες κράτησης στα αστυνομικά κρατητήρια, διότι οι σχετικές με τα σωφρονιστικά καταστήματα σε βάρος της Ελλάδας εκδοθείσες μέχρι σήμερα αποφάσεις καλύπτουν επίδικο χρονικό διάστημα προγενέστερο της σύστασης του Συνηγόρου του Πολίτη. Εξαιρείται η απόφαση *Sotiroroulou κατά Ελλάδας* της 18-1-2007 σχετικά με τα ειδικά κελιά των κρατουμένων της «17 Νοέμβρη» που απορρίφθηκε ως απαράδεκτη.

Πιο αναλυτικά, στην απόφαση *Tabesh κατά Ελλάδας* της 26-11-2009 το ΕΔΔΑ παρέπεμψε και στο πόρισμα του ΣτΠ της 11ης-5-2007 για την παραμονή 'ποινικών' κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια. Το πόρισμα συντάχθηκε μετά από αυτοψία στα αστυνομικά κρατη-

70. Αναλυτικά η έκθεση σε διαδικτυακό τόπο: <http://www.synigoros.gr/reports/astinomikoi.pdf>.

71. Αναλυτικά η έκθεση http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino_Ekthesi_Autopsias.pdf. Βλ. και την σχετική με ημερομηνία 28-7-2005 επιστολή (αριθμ. πρωτ. 13520/04/2 της 28-7-2005) του Συνηγόρου του Πολίτη προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης σε: <http://www.synigoros.gr/docs/Malandrino.pdf>.

72. Η ίδια θέση διατυπώνεται και στο πόρισμα που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 2007 σχετικά με τη διοικητική διερεύνηση καταγγελίας για αναιτιολόγητες προσαγωγές πολιτών και αστυνομική βία σε βάρος δικηγόρου. Διευκρινίζεται, δηλαδή, ότι «ο Συνήγορος του Πολίτη δεν υποκαθίσταται στη θέση των εσωτερικών διοικητικών οργάνων ελέγχου και επιθεώρησης για την κατ' ουσίαν εξέταση πραγματικών περιστατικών και δεν έχει τη δυνατότητα να ανατέμνει διαφωνίες μεταξύ πολιτών και δημοσίων υπηρεσιών ως προς γεγονότα που δεν επιδέχονται αποδείξεις με άλλα μέσα πλην των μαρτυρικών καταθέσεων, δηλαδή ως προς την αλήθεια πραγματικών περιστατικών ή το περιεχόμενο (πόσο μάλλον το ύψος) προφορικών συζητήσεων. Εξετάζει μόνο την τήρηση των προβλεπόμενων διαδικασιών διοικητικής διερεύνησης, την αιτιολογημένη και επαληθεύσιμη αναγωγή των πραγματολογικών συμπερασμάτων στα διαθέσιμα αποδεικτικά μέσα, και, φυσικά, την ορθότητα των νομικών χαρακτηρισμών βάσει των οποίων τα πραγματολογικά αυτά συμπεράσματα τυγχάνουν υπαγωγής σε κανόνες δικαίου. Βλ. αναλυτικότερα: http://www.synigoros.gr/pdfs/exarhia_porisma_30_7.pdf.

τήρια της Βόρειας Ελλάδας, καθώς η Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης αρνούνταν, καίτοι είχε υποχρέωση, να δεχθεί περισσότερους κρατουμένους⁷³, επικαλούμενη λόγους πληρότητας. Παρά τις αναφορές της Ελληνικής Αστυνομίας προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης και την ταυτόχρονη ενημέρωση των αρμόδιων εισαγγελικών αρχών, τα καταστήματα κράτησης επέμειναν στην αρχική τους άρνηση. Σε σχετικό δελτίο τύπου που εξέδωσε ο ΣτΠ το Μάιο του 2007⁷⁴ χαρακτηρίζει την επί μακρόν κράτηση στα αστυνομικά κρατητήρια ως απάνθρωπη μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Στο ίδιο πόρισμα του Συνηγόρου για τους ποινικούς κρατουμένους παραπέμπουν και οι σκέψεις 23 και 24 της απόφασης *Shuvaen κατά Ελλάδα* της 29-10-2009, στην οποία το ΕΔΔΑ έκρινε ότι κατά την παραμονή του στα κρατητήρια του Τμήματος Μεταγωγών της ΓΑΔΘ ο προσφεύγων Vladimir Shuvaen βίωσε συνθήκες που συνιστούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση υπό το φως του άρθρου 3 ΕΣΔΑ (: σκέψεις 40-41)⁷⁵.

Στην σκέψη 31 της απόφασης *Σιάσιος και λοιποί κατά Ελλάδα* της 4-6-2009⁷⁶, στην οποία κρίθηκε ότι συνιστούν εξευτελιστική μεταχείριση οι συνθήκες κράτησης στα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Κατερίνης (: παρατεταμένη κράτηση σε χώρο προορισμένο για βραχεία κράτηση, χωρίς δυνατότητα προαθλισμού και σωματικής άσκησης στο ύπαιθρο, επικοινωνίας με τον έξω κόσμο μέσω τηλεόρασης και ραδιοφώνου, εστίασης και παροχής ικανοποιητικά θρεπτικής τροφής), το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι οι ισχυρισμοί των προσφευγόντων για έλλειψη καθαριότητας και μη λήψη υπόψη της ιδιότητας του πρώτου και του τρίτου από τους πέντε προσφευγόντες ως τοξικομανών δεν επιβεβαιώθηκαν από την αυτοψία του ΣτΠ στα κρατητήρια της Κατερίνης στις 3-2-2007.

Τέλος, στην έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου της 29-10-2007, μετά τις επισκέψεις του στο διάστημα 25 έως 30 Ιουνίου 2007 στους συντοριακούς σταθμούς της Θράκης, σύμφωνα με την οποία καταγράφηκε η έλλειψη θέρμανσης, κλινοστρωμνής και το ενδεχόμενο να μην επαρκούν οι τουαλέτες σε περίπτωση αύξησης του πληθυσμού των κρατουμένων, παραπέμπει, μεταξύ άλλων, το Δικαστήριο (: σκέψεις 33-36) της απόφασης *S. D. κατά Ελλάδα* της 11-6-2009. Στην απόφαση αυτή κρίθηκε ότι η διαβίωση αλλοδαπών τουρκικής ιθαγένειας που επεδίωκαν τη χορήγηση ασύλου, λόγω των συνθηκών, υπό τις οποίες αυτοί κρατούνταν στο Τμήμα Συντοριακής Φύλαξης στο Σουφλί και στην Διεύθυνση Αλλοδαπών Αθηνών, συνιστούσε εξευτελιστική μεταχείριση⁷⁷.

73. Περισσότερα σε: www.synigoros.gr/pdfs/30_10_porisma_paramoni_poinikwn_kratoumenwn.pdf.

74. Αναλυτικότερα σε: www.synigoros.gr/pdfs/30_10_Deltio_Typou_paramoni_poinikwn_kratoumenwn.pdf.

75. Σύμφωνα με το σχετικό δελτίο τύπου της 12-11-2009 μετά την έκδοση της ως άνω απόφασης ο ΣτΠ επαναλαμβάνει την επισήμανση ότι οι αποφάσεις αυτές καταδεικνύουν την κατεπείγουσα ανάγκη λήψης άμεσων μέτρων, τόσο για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης όσο και για την μεταφορά των «ποινικών» κρατουμένων σε κανονικές φυλακές, www.synigoros.gr/pdf_01/8370_1_deltio_typou_SHUVAEV.pdf.

76. Σχετικό και το από 18-6-2009 δελτίο τύπου του ΣτΠ σε: www.synigoros.gr/pdf_01/8151_1_dtypeyt.pdf.

77. Βλ. [www.synigoros.gr/pdf_01/8181_1_1_Chamber_judgement_S_D_v_Greece_11_06_09_\(2\).pdf](http://www.synigoros.gr/pdf_01/8181_1_1_Chamber_judgement_S_D_v_Greece_11_06_09_(2).pdf) και το από 7-7-2009 δελτίο τύπου του ΣτΠ σε www.synigoros.gr/pdf_01/8181_2_dtrom_katad.pdf. Το ΕΔΔΑ εν προκειμένω συντάσσεται με τις θέσεις του ΣτΠ σχετικά με την ελληνική νομοτεχνική κατάσταση

II. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΔΙΚΑΙΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Η περιφερειακή προστασία του δικαιώματος αποζημίωσης

Το δικαίωμα αποζημίωσης κρατηθέντων υπό συνθήκες αντίθετες προς τις παραγράφους 1 έως και 4 του άρθρου 5 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), πηλην της παραγράφου 5 (: *N. C. κατά Ιταλίας* της 18-12-2002 § 49)⁷⁸, αναγνωρίζεται και προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.5 αυτής (: *O'Hara κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 16-10-2001 § 50). Όπως ορίζεται και στο κείμενο της διάταξης «Παν πρόσωπον θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκας αντιθέτους προς τας ανωτέρω διατάξεις έχει δικαίωμα επανορθώσεως». Το γεγονός ότι η στέρηση της ελευθερίας ήταν σύμφωνη προς το εθνικό δίκαιο και κηρύχθηκε μάλιστα ως τέτοια από τα εθνικά δικαστήρια⁷⁹ ή ότι στην εθνική νομοθεσία δεν υφίσταται πρόβλεψη περί επανορθώσεως (: *Fox, Campbell και Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-8-1990 § 46)⁸⁰, δεν συνεπάγεται ότι για την κράτηση αυτή δεν οφείλεται αποζημίωση.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει νομολογοήσει ότι το άρθρο 5 παρ.5 εξαγγέλλει, ως ειδικότερη ρύθμιση, ουσιαστικό δικαίωμα, που νομιμοποιεί απαίτηση αποζημίωσης απευθείας από τις εθνικές αρχές, έναντι του άρθρου 50 που συνιστά γενικό κανόνα αρμοδιότητας του ΕΔΔΑ, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) παλαιότερα και της Επιτροπής Υπουργών να ορίζουν αποζημίωση κατά το μέτρο που οι εθνικές αρχές δεν αποζημιώνουν ή αποζημιώνουν ατελώς (: *Neumeister κατά Αυστρίας* της 7-5-1974 §§ 28-30)⁸¹. Η εφαρμογή της μιας δεν αποκλείει την εφαρμογή της άλλης (: *Ciulla κατά Ιταλίας* της 22-10-1989 § 45). Μετά, όμως, την θέση σε ισχύ την 1-11-1998 του Ενδέκατου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ –που κυρώθηκε από τη χώρα μας

του π.δ.61/99 και την αντίστοιχη ασαφή ρύθμιση του άρθρου 76 παρ.4 του ν.3386/2005, καθώς και με την πρόταση για επανοξιολόγηση του άρθρου 13 του π.δ.90/2008, οι οποίες θεοπιστηκαν ενώ εκκρεμούσε η διαδικασία στο ακροατήριο.

78. Στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων παρέλειψε να υποβάλει αίτηση για χορήγηση αποζημίωσης μετά την αθώωσή του για κατάχρηση εξουσίας και διαφθορά με την ιδιότητά του ως τεχνικού διευθυντή επιχείρησης, αν και το εθνικό δίκαιο προέβλεπε τη δυνατότητα αποζημίωσης. Βλ. σχετικά και *Sinan Tanrukulu και λοιποί κατά Τουρκίας* της 3-5-2007 § 50, *Medeni Kavak κατά Τουρκίας* της 3-5-2007 § 34, *Saraçoğlu και λοιποί κατά Τουρκίας* της 29-11-2007 § 52 και *İpek και λοιποί κατά Τουρκίας* της 3-2-2009 § 46. Σχετικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ βλ. Μαρία Γαλανού (2010α), Ζητήματα ερμηνείας του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια στο κείμενο της ΕΣΔΑ. Λίγες σκέψεις για την κράτηση ψυχικά ασθενών, κατά το άρθρο 5 παρ.1 περ. ε', με αφορμή την απόφαση Trajce Stojanovski κατά της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας της 22ας Οκτωβρίου 2009, ΠοινΔικ 11 (2): 225-245 = Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη: Εγκληματολογικές Αναζητήσεις, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, 2010, σελ. 137-183.

79. Δεν αποκλείεται βέβαια η προσβολή του άρθρου 5 παρ.5 της Σύμβασης να αναγνωρίζεται και από τα εθνικά δικαστήρια και από το ΕΔΔΑ (: a contrario, *Dubovic κατά Ουκρανίας* της 15-10-2009 § 71).

80. Έτσι και οι *Dubovic κατά Ουκρανίας* της 15-10-2009 § 74, *Svetlorusov κατά Ουκρανίας* της 12-3-2009 § 69 και *Azaz κατά Τουρκίας* της 31-3-2009 (dec.).

81. Η νομολογία του ΕΔΔΑ κείται υπέρ της πλήρους αποκατάστασης (: *Le Compte, Van Leuven και De Meyere κατά Βελγίου* της 18-10-1982 § 12 και *De Vilde, Ooms και Versyp-«Vagrancy» κατά Βελγίου* της 10-3-1972 § 20).

με το ν.2400/1996– η ρύθμιση του άρθρου 50 αναδιατυπώθηκε με το άρθρο 41. Το νέο άρθρο 41 μεταφέρει⁸², με πιο ευρεία διατύπωση των προϋποθέσεων (σε περίπτωση γενικά «παραβίασης της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της»), τη ρύθμιση του παλιού άρθρου 50⁸³ για την παροχή από το υπαίτιο της παραβίασης κράτος στον παθόντα δίκαιης ικανοποίησης (: satisfaction équitable)⁸⁴.

Όπως υποστηρίζεται, η διάταξη του άρθρου 5 παρ.5 ΕΣΔΑ κατοχυρώνει τόσο την επανορθωτική (προφανώς αποζημιωτική) όσο και την αποκαταστατική θυματολογική δικαιοσύνη⁸⁵. Η θυματολογική διάσταση της αποζημίωσης αναδεικνύεται εντονότερα στις περιπτώσεις θυμάτων βασανιστηρίων, τα οποία δικαιούνται αποζημίωσης με βάση όχι μόνο το άρθρο 41 ΕΣΔΑ αλλά και το άρθρο 14 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων και άλλης σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας που προβλέπει το δικαίωμα για δίκαιη και κατάλληλη αποζημίωση. Θυματολογική προστασία προσώπων από βασανιστήρια κ.λπ. μπορεί να λαμβάνει και η CPT αλλά και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αποζημίωση των θυμάτων των εγκλημάτων βίας.

Δηλαδή, εφόσον κατά το άρθρο 41 το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι τα μέτρα, τα οποία προτείνει, ή έλαβε το κράτος μετά την διαπίστωση της παραβίασης, δεν επαρκούν για να επανορθώσουν πλήρως την παραβίαση και την ζημία που προκλήθηκε στον προσφεύγοντα, μπορεί να του αναγνωρίσει και να του επιδικάσει «δίκαιη ικανοποίηση», η οποία δεν ισοδυναμεί απαραίτητα με χρηματική αποζημίωση⁸⁶. Το προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος αποζημίωσης συμπληρώνεται από το Έβδομο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, όπου στο άρθρο 3 προβλέπει το «δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης». Τέλος, επειδή το άρθρο 41 ΕΣΔΑ εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις προσβολής των δικαιωμάτων των ατόμων που τελούν υπό κράτηση, οι θέσεις του Δικαστηρίου αναφορικά με το ζήτημα της αποζημίωσης δυνάμει του άρθρου 5 παρ.5 ΕΣΔΑ ισχύουν απαρέγκλιτα για όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η Σύμβαση και προσβάλλονται από τα συμβαλλόμενα κράτη.

82. Το άρθρο 41 της ΕΣΔΑ προβλέπει τα ακόλουθα: «Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση».

83. Το άρθρο 50, που αφορά την δίκαιη ικανοποίηση σε περιπτώσεις παραβίασεως της Σύμβασης, είναι εμπνευσμένο από παρόμοιες διατάξεις των συμβάσεων του μεσοπολέμου περί ειρηνικού διακανονισμού των διεθνών διαφορών, Εμμανουήλ Ρούκουνας (1995), Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου & Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σελ. 201-203.

84. Κώστας Χρυσόγονος (2002α), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μισό αιώνα μετά, σε: Γ. Κτιστάκι (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 31-74 (47).

85. Χαράλαμπος Δημόπουλος (2006), Εισαγωγή στη Θυματολογία, Αθήνα-Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 52-53.

86. Ιωάννης Βούλγαρης (2002), Εφαρμογή και αποτελέσματα των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη, σε: Γ. Κτιστάκι (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 91-107 (95).

2. Η αξίωση προς αποζημίωση

1. Ζητήματα παραδεκτού και εννόμου συμφέροντος

Σύμφωνα με το άρθρο 34 ΕΣΔΑ, η επιδίκαση δίκαιης αποζημίωσης δεν εξετάζεται αυτοδικαίως, αλλά απαιτείται κατάθεση ατομικής προσφυγής από φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων (: *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 29-4-2008 § 33). Ο προσφεύγων θα πρέπει να είναι «θύμα» (: «victim») παραβίασεως της Σύμβασης. Η έννοια του θύματος, που προβλέπεται στα άρθρα 5 παρ.5 και 25 (ισχύουν ως 34) της Σύμβασης, εξετάζεται καταρχήν σε επίπεδο παραδεκτού της ατομικής προσφυγής⁸⁷. Ως «θύμα» νοείται ένα πρόσωπο που έχει ευθέως θιγεί από μία πράξη ή παράλειψη, από μία πιθανολογούμενη παραβίαση ακόμη και ελλείψει βλάβης ή συγκεκριμένης ζημίας (: *Lüdi κατά Ελβετίας* της 15-6-1992 § 34), η οποία σχετίζεται μόνο σε σχέση με την εφαρμογή του άρθρου 50 της ΕΣΔΑ⁸⁸ (: *Johnston και λοιποί κατά Ιρλανδίας* της 18-12-1986 § 42, *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας Ερζεγοβίνη* της 22-12-2009 § 28 και *Nonikon κατά Ρωσίας* της 18-6-2009 § 33). Η εν μέρει δικαίωση του προσφεύγοντα από τα εθνικά δικαστήρια δεν αναιρεί το γεγονός ότι είναι «θύμα» παραβίασεως των ελευθεριών που του αναγνωρίζονται από τη Σύμβαση (: *Dalban κατά Ρουμανίας* της 28-9-1999, Ευρείας Σύνθεσης, § 44)⁸⁹. Σε επίπεδο ουσίας θα πρέπει να έχει παραβιασθεί στο πρόσωπο του προσφεύγοντα συγκεκριμένο δικαίωμα, προστατευόμενο ως τέτοιο από τη Σύμβαση⁹⁰. Ο προσφεύγων οφείλει να έχει επικαλεσθεί παραβίαση του δικαιώματος, όχι απαραίτητα και τη σχετική διάταξη, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, αλλά και να έχει κάνει χρήση τυχόν δικονομικών διευκολύνσεων προκειμένου να παρεμποδισθεί η προσβολή του προστατευόμενου από τη Σύμβαση δικαιώματος (: *Barberà, Messegué και Jabardo κατά Ισπανίας* της 6-12-1988 §§ 58-59). Το άρθρο 25 ΕΣΔΑ κάνει λόγο για ένα πρόσωπο που διατείνεται ότι είναι θύμα (: «a person claiming to be a victim»). Το αν το συγκεκριμένο πρόσωπο εύλογα διατείνεται ότι είναι θύμα αποτελεί ζήτημα εκτιμήσεως ενώπιον του ΕΔΔΑ.

87. Το θύμα μπορεί να είναι αλλοδαπός με ή χωρίς διαβατήριο, με ή χωρίς θεώρηση, ή με πηλαστό διαβατήριο. Αρκεί να πληροί τις προϋποθέσεις των άρθρων 26 και 27, Ρούκουνας (1995): 114, ιδίως υποσημ. 150.

88. Kersten Rogge (1988), The «victim” requirement in Article 25 of the European Convention on Human Rights, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l’honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l’homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 539-545 (543).

89. Βλ. αναλυτικά Μαρία Γαλανού (2010), Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης στην περίπτωση αυθαίρετης κράτησης, σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 331-384. Επίσης, στην παράγραφο 31 της απόφασης *Burdon κατά Ρωσίας* της 7-5-2002 κρίθηκε ότι η καταβολή της αποζημίωσης του προσφεύγοντα που του επιδικάσθηκε το 2001 λόγω της επικίνδυνης φύσης του επαγγέλματός του (: συμμετείχε σε επιχειρήσεις διάσωσης μετά το ατύχημα του Τσερνομπιλ) δεν δύναται να του στερήσει την ιδιότητα του «θύματος» κατά την έννοια της Σύμβασης.

90. Πρόδρομος Δαγτόγλου (1986), Ο κρίσιμος χρόνος των παραβιάσεων που μπορούν να προσβληθούν με ατομική προσφυγή στο Στρασβούργο, ΝοΒ 34, σελ. 497.

Η έννοια του θύματος εντάσσεται στις «αυτόνομες έννοιες»⁹¹ και ερμηνεύεται ανεξάρτητα από τα ισχύοντα στο εσωτερικό δίκαιο (: *Norris κατά Ιρλανδίας* της 26-10-1988 § 31, *Sanles Sanles κατά Ισπανίας* της 26-10-2000 και *Micallef κατά Μάλτας* της 15-10-2009, Ευρείας Συνθέσεως, § 48). Δεν θεωρείται θύμα εκείνος που επικαλείται απλώς το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία αντίκειται στη Σύμβαση. Πρέπει η νομοθεσία αυτή να έχει εφαρμοσθεί ή να απειλείται εφαρμογή της σε βάρος του προσφεύγοντος (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 27 και *Vijayanathan Pusparajah κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 44). Δηλαδή αρκεί και η πιθανολόγηση της βλάβης του προσφεύγοντα (: *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας* της 28-3-1990 § 47). Διότι, όπως έχει κριθεί, η έννοια του όρου «θύμα» θα πρέπει να ερμηνεύεται με μεγαλύτερη ελαστικότητα και χωρίς υπερβολικό φορμαλισμό (: *Cardot κατά Γαλλίας* της 19-3-1991 § 34 και *Guzzardi κατά Ιταλίας* της 6-11-1980 § 72).

Παρατηρείται, συνεπώς, ότι το ΕΔΔΑ ερμηνεύει διασταλτικά την έννοια του «πιθανού θύματος» (: *virtual victim*) (: *Sœring κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 90 και *Johnston και λοιποί κατά Ιρλανδίας* της 18-12-1986 §§ 41-43). Στην υπόθεση *Modinos κατά Κύπρου* της 22-4-1993 (§§ 22-24)⁹² νομοιογήθηκε ότι μόνη η ύπαρξη νομοθεσίας που ποινικοποιεί τις σχέσεις ενήλικων ομοφυλόφιλων, παρά τη διαβεβαίωση του Γενικού Εισαγγελέως της Κύπρου ότι η νομοθεσία αυτή δεν πρόκειται να εφαρμοσθεί, νομιμοποιεί τον προσφεύγοντα στην ιδιότητα του θύματος. Επίσης, πράξεις που αφορούν σε τρίτους, αλλήλ θίγουν αμέσως ένα πρόσωπο του προσδίδουν την ιδιότητα του θύματος (: *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας* της 28-3-1990 §§ 48-49).

91. Η χρήση αυτών των όρων αποτελεί συνάρτηση της ερμηνευτικής αρχής της Σύμβασης ότι η τελευταία είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» (: a living instrument) που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών (: in the light of the present-day conditions), Walter Ganshof van der Meersch (1988), *La caractère «autonome» des termes et la «marge d'appréciation» des gouvernements dans l'interprétation de la Convention européenne des Droits de l'Homme*, σε: Franz Matscher, Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérald J. Wiarda, Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ.201-220. Αυτονομία δεν σημαίνει ότι η έννοια που περιλαμβάνεται στη Σύμβαση ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ και τα εθνικά δικαστήρια με τον ίδιο τρόπο, Ρούκουνας (1995): 132-133. Τα όργανα της Συμβάσεως έχουν προσδώσει στις έννοιες αυτές ένα ξεχωριστό περιεχόμενο, λαμβανομένων υπόψη αφενός της εξέλιξης του εσωτερικού δικαίου των συμβαλλομένων κρατών (: *Chapman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-2001, Ευρείας Συνθέσεως, § 70), ώστε να κρίνει κατά πόσο η υστέρηση συγκεκριμένου κράτους μπορεί να γίνει ανεκτή ή όχι (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 §§33 και 36-37)· και αφετέρου των ενδεχόμενων επιστημονικών και κοινωνικών εξελίξεων (: *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 17-10-1986, § 47 και *Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1990 § 35). Επίσης, από άποψη διαχρονικής ερμηνείας, το Δικαστήριο δεν επιτρέπει οι διατάξεις της Συμβάσεως να καταστούν ανενεργοί ή να συρρικνωθεί το περιεχόμενό τους, αλλήλ επιτάσσει να ερμηνεύονται έτσι ώστε να καθιστούν τις εγγυήσεις της «πρακτικές και αποτελεσματικές» (: *Sœring κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989, § 87), George Letsas (2004), *The truth in Autonomous Concepts: How to Interpret the ECHR*, EJIL 15 (2): 279-305 (282-283).

92. Αναλυτικά η απόφαση σε: Κατερίνα Σγουρίδου (1994), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1993, ΕΕΕυρΔ 3 (1994): 693-711 (695-697).

Επίσης, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, δημόσιες επιχειρήσεις ή όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν ατομική προσφυγή⁹³. Διότι αφενός ασκούν δημόσια εξουσία και αφετέρου η προσφυγή του άρθρου 25 στρέφεται κατά του Κράτους για πράξεις των οργάνων του. Η αντίθετη εκδοχή θα επέτρεπε στο κράτος να στρέφεται κατ' αυτού του ίδιου και θα ισοδυναμούσε, κατά τρόπο οξύμωρο, με αυτο-ομολογούμενη παραβίαση της Σύμβασης. Ωστόσο, το Δικαστήριο έκανε δεκτές προσφυγές ελληνορθόδοξων μονών κατά του ελληνικού κράτους, διευκρινίζοντας ότι οι μονές τελούν υπό την πνευματική καθοδήγηση των τοπικών επισκόπων και όχι υπό τον έλεγχο του κράτους, λόγος για τον οποίο απολαμβάνουν πλήρη ανεξαρτησία. Τις ενέταξε, λοιπόν, στην κατηγορία των μη κυβερνητικών οργανισμών (: *Ierés Monés κατά Ελλάδα* της 9-12-1994 §§ 48-49)⁹⁴.

Δεν νομιμοποιείται ανώνυμη προσφυγή (: άρθρο 35 παρ.2 εδ. α' της Σύμβασης) ούτε προσφυγή για λογαριασμό μελών ή τρίτων εκ μέρους συνδικαλιστικών οργανώσεων ή οργανώσεων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Προσφυγή ομάδας προσώπων ή νομικό πρόσωπο (ιδιωτικού δικαίου) με την έννοια του εσωτερικού δικαίου, κρίνεται παραδεκτή μόνο αν επικαλείται ότι συγκεκριμένο δικαίωμα παραβιάστηκε ως προς τη δραστηριότητα της ομάδας ή του νομικού προσώπου (: a contrario, *Open Door και Dublin Well Woman κατά Ιρλανδίας* της 29-10-1992 §§ 91-94, που αφορά σε ανώνυμες, μη κερδοσκοπικές εταιρείες). Τα όργανα της ΕΣΔΑ έχουν επανειλημμένα τονίσει ότι κατ' άρθρο 25 δεν χωρεί *actio popularis*⁹⁵ (: *Norris κατά Ιρλανδίας* της 26-10-1988 § 30⁹⁶).

93. Ωστόσο, με την απόφαση *Vilho Eskelinen και άλλοι κατά Φινλανδίας* της 19-4-2007 το Δικαστήριο άλλαξε την πάγια νομολογία του και επέκτεινε την προστασία των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ και στα άτομα που ασκούν κρατική εξουσία. Έτσι, σύμφωνα με τη σκέψη 62 της απόφασης, οι εγγυήσεις της ΕΣΔΑ επεκτείνονται και στους δημόσιους υπάλληλους, αστυνομικούς, στρατιωτικούς κ.λπ. Εκτενώς η απόφαση σε: NoB 55 (2007), τ. 8, σελ.1911-1931 με επιμέλεια Βασίλη Χειρδάρη και Εύης Παπαδημητρίου και παρατηρήσεις του πρώτου. Βλ. επίσης Sejal Parmar (2007), *Vilho Eskelinen v. Finland: The Further Extension of ECHR Article 6 to Disputes Concerning Civil Servants*, E.H.R.L.R. 4, σελ. 441-449.

94. Γιάννης Κτιστάκης (2006), Ο σεβασμός της περιουσίας, σε: Π. Νάσκου-Περράκη, Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο, τόμος Α': 1991-2001, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 251-257. Η υπόθεση έκλεισε με φιλικό διακανονισμό και καταβολή της αποζημίωσης. Βλ. επίσης αναλυτικά την απόφαση σε: Αικατερίνη Σγουρίδου (1995), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994, ΕΕΕυρΔ 4 (1995): 931-953 (939-944). Για την ίδια υπόθεση το ΕΔΔΑ εξέδωσε δεύτερη απόφαση την 1-9-1997, όπου διαπιστώθηκε παραβίαση των άρθρων 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ. Η υπόθεση έκλεισε με φιλικό διακανονισμό. Εν τω μεταξύ είχε ψηφισθεί ο νόμος 2413/1996, ο οποίος τροποποίησε τους νόμους 1700/1987 και 1811/1987 που είχαν βρεθεί στο επίκεντρο της καταδικαστικής για την Ελλάδα πρώτης απόφασης. Περισσότερα σε: Αικατερίνη Σγουρίδου (1998), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Αύγουστος-Οκτώβριος 1997, ΕΕΕυρΔ 4 (1998): 909-925 (909).

95. Δηλαδή προσφυγή οιοσδήποτε προσώπου (θύματος ή όχι) για την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης, Ρούκουνας (1995): 115. Βλ. επίσης και τις αποφάσεις *Tănase και Chirtoacă κατά Μολδαβίας* της 18-11-2008 § 52, *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 § 33, *Očić κατά Κροατίας* της 25-11-1999 και *Mooren κατά Γερμανίας* της 9-6-2009, Ευρείας Σύνθεσης, § 85.

96. Παρουσίαση της υπόθεσης σε ΕφΕλΝομ 1989: 311 (313) από Φώτιο Καραγιαννόπουλο και Ξένια Καζόλη.

Είναι, εντούτοις, δυνατή η ατομική προσφυγή με την ιδιότητα του «εμμέσου θύματος» (: «indirect victim») ⁹⁷. Πιο συγκεκριμένα, γίνονται δεκτές προσφυγές κληρονόμων που υποκαθίστανται στο δικαίωμα προσφυγής σε περίπτωση θανάτου θύματος (: *Vermeire κατά Βελγίου* της 29-11-1991 § 23 και *Fairfield και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-3-2005) ή εξαφανίσεως προσώπου (: *Varnava και λοιποί κατά Τουρκίας* της 18-9-2009, Ευρείας Συνθέσεως, § 111). Οι προσφυγές αυτές έχουν σημασία, όχι μόνο από την άποψη του ηθικού δικαιώματος, αλλά και επειδή παρέχουν νομιμοποίηση για αυτοτελή αξίωση αποζημίωσης. Παραδεικτική έχει κριθεί και η αίτηση προσώπων που λόγω αντικειμενικών συνθηκών αγνοούσαν πως ήταν θύματα, διότι δεν ήταν, για παράδειγμα, σε θέση να γνωρίζουν ότι παρακολουθούνταν οι τηλεφωνικές τους συνδιαλέξεις, ώστε να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα της ενέργειας αυτής (: *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* της 6-9-1978 § 34).

Τέλος, προσφυγή που απορρίφθηκε λόγω απαραδέκτου από τα όργανα της Συμβάσεως, δεν μπορεί να επανεισαχθεί στο ΕΔΔΑ, εκτός αν προέκυψαν νέα στοιχεία, σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ.2 εδ. β' της Συμβάσεως. Επίσης, αν ένα πρόσωπο που υπήρξε θύμα παραβιάσεως, έτυχε μεταγενέστερα αποτελεσματικής ικανοποίησης εκ μέρους του κράτους, τότε δεν δικαιούται να ασκήσει ατομική προσφυγή (: *Cocchiarella κατά Ιταλίας* της 29-3-2006, Ευρείας Συνθέσεως, § 71) ⁹⁸. Έτσι, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος είναι δυνατό να μεταβάλει την ιδιότητά του ως θύματος. Αποτελεί, δηλαδή, ζήτημα εκτίμησης αν, παρά το γεγονός ότι οι αρχές του κράτους έχουν παραβιάσει τη Σύμβαση, η στάση του θύματος κατέστησε αμφίβολη τη δυνατότητα συμμορφώσεως του κράτους, όπως επί παραδείγματι στην περίπτωση αλληπάλληλων προσφυγών σε αναρμόδια εσωτερικά όργανα που καθιστούν τελικά βραδύτερη την απόλαυση του διεκδικούμενου δικαιώματος ⁹⁹.

2. Η πραγματική βάση της αξίωσης

1. Ο σκοπός της δίκαιης ικανοποίησης

Η δίκαιη ικανοποίηση που προβλέπεται στο άρθρο 41 εκλαμβάνεται υπό ευρεία έννοια ¹⁰⁰ και αποσκοπεί στην αποζημίωση του θύματος μιας παραβίασης δικαιώματος προστατευόμενου από τη Σύμβαση και στην πλήρη αποκατάσταση της ζημίας του προσφεύγοντα (: *restitutio in integrum*) αναφορικά με τις λογιστικές-οικονομικές απώλειές του (: *Denis Vasilev κατά Ρωσίας* της 17-12-2009 § 166). Ο θεσμός αυτός, όπως υποστηρίζεται, θα έπρεπε να

97. Ο εκτελεστής διαθήκης δεν νομιμοποιείται σε υποκατάσταση. Ο θάνατος του προσφεύγοντος δεν επιφέρει αυτόματη διακοπή, εάν λόγοι γενικού συμφέροντος απαιτούν τη συνέχιση της δίκης (: *Scherer κατά Ελβετίας* της 25-3-1994 §§ 31-32).

98. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Eckle κατά Γερμανίας* της 15-7-1982 § 69, *Amuur κατά Γαλλίας* της 25-6-1996 § 36, *Dalban κατά Ρουμανίας* της 28-9-1999 § 44. Στην τελευταία αυτή απόφαση, στην παράγραφο 39, προβλέπεται ότι η χήρα του θύματος έχει έννομο συμφέρον υποκατάστασής του.

99. Ρούκουνας (1995): 116.

100. Δηλαδή μπορεί να λάβει τη μορφή χρηματικής αποζημίωσης, ηθικής βλάβης, αποκατάστασης εξόδων και δικαστικής δαπάνης, Christian Tomuschat (2000), Just satisfaction under Article 50 of the European Convention on Human Rights, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1409-1403 (1413).

λειτουργεί ως υποκατάστατο της μη προβλεπόμενης διείσδυσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη και, ανάλογα με το ύψος της αποζημίωσης, να επιτελεί έναν ρόλο ειδικοπροληπτικό έναντι του καταδικασθέντος κράτους και γενικοπροληπτικό έναντι των λοιπών συμβαλλομένων κρατών¹⁰¹.

Έτσι, η επιδίκαση αποζημίωσης θα πρέπει να υπολογίζεται επί τη βάση ηθολογισμένων κριτηρίων (: μερικώς αντίθετη γνώμη των δικαστών Zupančič και Zagrebelsky στην απόφαση *Kakamoukas και λοιποί κατά Ελλάδα* της 15-2-2008, Ευρείας Συνθέσεως). Γι' αυτό, σε αρκετές περιπτώσεις, το Δικαστήριο έχει κρίνει ως υπερβολικά τα αιτούμενα ποσά (: *Gillow κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-9-1987 § 11 και *Demicoli κατά Μάλτας* της 27-8-1991 § 52). Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ θέτει δύο βασικές προϋποθέσεις προκειμένου να γίνει δεκτή μία προσφυγή με αίτημα την αποζημίωση του θύματος. Αφενός το αίτημα της αποζημίωσης θα πρέπει να συνοδεύεται από λεπτομερή ανάλυση όλων των οικονομικών επιβαρύνσεων του προσφεύγοντα λόγω της παραβίασης, συμπεριλαμβανομένων και των δικαστικών εξόδων, ώστε να καταδεικνύεται ότι ήταν πράγματι αναγκαία, δικαιολογημένα και ανάλογα της βλάβης του αιτούντος (: *De Cubber κατά Βελγίου* της 14-9-1987 § 25 και *Belilos κατά Ελβετίας* της 29-4-1988 § 81)¹⁰². Και, αφετέρου, θα πρέπει να γίνεται αναφορά και στην αποζημίωση που ενδεχομένως επιδικάσθηκε στον προσφεύγοντα από τα εθνικά δικαστήρια (: *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 §§ 131-133 και *Platakou κατά Ελλάδα* της 11-1-2001 § 61 in fine)¹⁰³.

Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι, από τη σκοπιά των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, το είδος του εθνικού κανόνα, κατ' επίκληση και εφαρμογή του οποίου τα εθνικά όργανα παραβίασαν τη Σύμβαση, δεν μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για τη διαπίστωση της παραβίασης αυτής και την επιβολή ενδεχομένως κυρώσεων¹⁰⁴. Διότι σύμφωνα με το άρθρο 1 ΕΣΔΑ «τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη αναγνωρίζουν, εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας των πρόσωπα, τα καθοριζόμενα εις το πρώτον μέρος της Συμβάσεως δικαιώματα και ελευθερίας»¹⁰⁵ (: *Ενιαίο Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας κατά Τουρκίας* της

101. Χρυσόγονος (2002α): 64.

102. Βλ. επίσης *Éditions Plon κατά Γαλλίας* της 18-5-2004 § 64 και *Trajče Stojanovski κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 22-10-2009 § 45.

103. Στην έννοια της αποζημίωσης συμπεριλαμβάνεται και η παροχή δωρεάν νομικής βοήθειας από τα κράτη-μέρη (: *Gillan και Quinton κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-1-2010 § 97) ή από το Συμβούλιο της Ευρώπης (: *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* της 7-1-2010 § 348).

104. Πρβλ. Γιάννη Κιστάκι (1999), Η ευρωπαϊκή δημόσια τάξη στο χώρο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 1999: 5 επ. (13-14) και Πέτρο Παραρά (2001), Το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού, ΔτΑ 2001, σελ. 543 επ. (548).

105. Η διάταξη χρησιμοποιεί ιδιαίτερος ανοικτούς όρους, ώστε να περιλάβει υπό την προστασία της Σύμβασης όσο το δυνατό περισσότερα πρόσωπα και ευρύτερη έκταση. Δεν κάνει καμιά διάκριση ως προς τον τύπο των κανόνων, τη φύση των μέτρων ή το περιεχόμενο της δικαιοδοσίας, για τα οποία τα συμβαλλόμενα Κράτη ευθύνονται, Ιωάννης Σαρμάς (2003), Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουφα, σελ. 525.

30-1-1998 § 32¹⁰⁶ και *Zimmerman και Steiner κατά Ελβετίας* της 13-7-1983 § 32¹⁰⁷). Χαρακτηριστική περίπτωση, μάλιστα, εν προκειμένω, συνιστά η απόφαση *Van Kuyjk κατά Ελλάδας* της 19-2-1992, η οποία υπήρξε ουσιαστικά η πρώτη καταδίκη της Ελλάδας από την ΕΕΔΑ σε καταβολή αποζημίωσης τόσο για την μη νόμιμη κράτηση της προσφεύγουσας όσο και για τις συνθήκες κράτησής της, παρά το γεγονός ότι η προσφεύγουσα δεν επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.5 ΕΣΔΑ.

Εν προκειμένω, η προσφεύγουσα Ολλανδή υπήκοος Petronella Van Kuyjk, επειδή αρνήθηκε να πληρώσει πρόστιμο για τον μη εκτελωνισμό του πεπαλαιωμένου αυτοκινήτου της, μιας ηλεκτρικής σκούπας και του ποδηλάτου της στην Ελλάδα, συνελήφθη στα σύνορα και κρατήθηκε επί οκτάμηνο περίπου κάτω από ανεπίτρεπτες συνθήκες στις φυλακές Γεντί Κουλέ (Επταπυργίου) Θεσσαλονίκης (5 μήνες ώσπου να εξετασθεί η ανακοπή που άσκησε κατά της διοικητικής επιβολής του προστίμου και 3 επιπλέον μήνες). Η ΕΕΔΑ, με την απόφαση που εξέδωσε στις 19-2-1992, δίκαιωσε την προσφεύγουσα σε όλα τα σημεία της προσφυγής της (: παραβίαση των άρθρων 3 για τις συνθήκες κράτησης, 5 παρ.1, 2, 3 και 4 για τη νομιμότητα της κράτησής της και 6 παρ.1, 2 και 3 περί δίκαιης δίκης) και το ελληνικό δημόσιο τελικά κατέβαλε στην αλλοδαπή τουρίστρια, με τη διαδικασία του φιλικού διακανονισμού, το ιδιαίτερα μεγάλο ποσό των 25 εκατομμυρίων δραχμών ως χρηματική αποζημίωση¹⁰⁸.

Οι κυρώσεις ισοδυναμούν με την κατάγνωση της υποχρέωσης καταβολής εύλογης αποζημίωσης, είτε λόγω πράξης είτε λόγω παράλειψης (: *Airey κατά Ιρλανδίας* της 6-2-1981 § 9). Αλλήωστε, κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η Σύμβαση δεν κατοχυρώνει θεωρητικά και αφηρημένα δικαιώματα, αλλιά συγκεκριμένα και αποτελεσματικά (: *Airey κατά Ιρλανδίας* της 9-10-1979 §§ 26 και 36), ενόψει μάλιστα του δεύτερου εδαφίου της διατάξεως του άρθρου 34 που ορίζει ότι «τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην παρεμποδίζουν με κανένα μέτρο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος αυτού». Ανάγεται, δηλαδή, η αρχή της αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών σε μία από τις θεμελιώδεις ερμηνευτικές αρχές στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ενόψει και του άρθρου 13 της Σύμβασης¹⁰⁹. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να συνάδει με το είδος της προβολής του δικαιώματος, για το οποίο ζητείται αποζημίωση, η κατάγνωση της κύρωσης περι

106. Πιο αναλυτικά, στην απόφαση τονίζεται χαρακτηριστικά: «Η θεσμική και πολιτική οργάνωση των κρατών μελών πρέπει να σέβεται τα δικαιώματα και τις αρχές που έχουν καταγραφεί στη Σύμβαση. Λίγη σημασία έχει, ως προς αυτό, ότι οι αιτιάσεις στρέφονται κατά συνταγματικών ρυθμίσεων ή απλώς νομοθετικών. Εφόσον το ενδιαφερόμενο Κράτος ασκεί δι' αυτών τη δικαιοδοσία του, οι ρυθμίσεις αυτές υπάγονται σε κρίση ως προς τη συμφωνία τους με τη Σύμβαση».

107. Το Δικαστήριο, εν προκειμένω, σημειώνει ότι δεν χρειάζεται, από την πλευρά του, να διευκρινίσει σε ποιο (εθνικό) όργανο πρέπει να αποδοθεί η παραβίαση, αφού σε κάθε περίπτωση ανακύπτει διεθνής ευθύνη του κράτους.

108. Ρούκουνας (1995): 202-203.

109. Στην σκέψη 69 της απόφασης *D. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 2-5-1997 το ΕΔΔΑ νομολόγησε ότι το άρθρο 13 έχει ως συνέπεια την απαίτηση μιας εσωτερικής προσφυγής, με την οποία οι αρμόδιες εθνικές αρχές να αποκτούν εξουσία να ερευνήσουν το περιεχόμενο της αιτιάσεως που στηρίζεται στη Σύμβαση και, επιπλέον, να παράσχουν την κατάλληλη ανόρθωση του δικαιώματος, αν και τα συμβαλλόμενα κράτη απολαμβάνουν κάποια ευρύτητα εκτιμήσεως ως προς τον τρόπο, με τον οποίο θα συμμορφωθούν προς τις απαιτήσεις αυτές. Έτσι και οι αποφάσεις *Saering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 7-7-1989 § 120 και *Vilvarajah*

επανάληψης της δίκης (: *Salduz κατά Τουρκίας* της 27-11-2008 § 72, *Seyithan Demir κατά Τουρκίας* της 28-7-2009 § 54 και *Gönand και Güler κατά Τουρκίας* της 28-7-2009 § 65)¹¹⁰.

Για παράδειγμα, στην σκέψη 76 της απόφασης *Belilos κατά Ελβετίας* της 29-4-1988 το Δικαστήριο επανέλαβε την πάγια θέση του ότι η Σύμβαση δεν εξοφλίζει το Δικαστήριο με τη δικαιοδοσία να διατάξει το καταδικασθέν από το ΕΔΔΑ κράτος να ακυρώσει την επιβληθείσα στον αιτούντα καταδίκη και ποινή (: *Le Compte, Van Leuven και De Meyere κατά Βελγίου* της 18-10-1982, § 13): ούτε, όμως, και να αλλιάξει τη νομοθεσία του (: *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 58¹¹¹ και *F. κατά Ελβετίας* της 18-12-1987 § 43). Διότι καταλείπεται στο κράτος η επιλογή του μέσου που πρέπει να χρησιμοποιηθεί στο εθνικό νομικό σύστημά του, ώστε να ενεργοποιήσει την υποχρέωση που έχει βάσει του άρθρου 53 ΕΣΔΑ περί προστασίας των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου (: *Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-3-1983 § 113α)¹¹². Σε μια τέτοια περίπτωση ανακύπτει, όπως έχει δεχθεί κατ' επανάληψη το ΕΔΔΑ, μια «υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος» (: *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 22-3-1983 § 16), που συνδέεται με την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων και κατά λογική συνεκδοχή με την εκτελεστικότητα των αποφάσεων του Δικαστηρίου.

Το περιεχόμενο της επαναφοράς στην προτέρα κατάσταση (: *restitutio in integrum*) διευρύνθηκε, καθώς το ΕΔΔΑ έδειξε προθυμία να αποστεί της αυστηρής ερμηνείας της έννοιας της επανόρθωσης διατάσσοντας μη-χρηματική αποκατάσταση, σε πέντε αποφάσεις που έλαβε μεταξύ των ετών 1995 και 2004. Έτσι, διέταξε: α) την επιστροφή της ιδιοκτησίας στις υποθέσεις *Papamichalopoulos και λοιποί κατά Ελλάδα* της 31-10-1995 § 38 και *Brumarescu κατά Ρουμανίας* της 23-1-2001 § 22· β) την απόλυση του κρατουμένου διότι στη μία περίπτωση του είχε χορηγηθεί χάρη και είχε απαλλαγεί με απόφαση του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου (: *Assanidze κατά Γεωργίας* της 8-4-2004 § 173) και στην άλλη οι προσφεύγοντες είχαν τεθεί υπό κράτηση με βάση την απόφαση ενός δικαστικού οργάνου και όχι δικαστηρίου (: *Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* της 8-7-2004, Ευρείας Σύνθεσης, §§ 179-182)· γ) την υιοθέτηση κατάλληλων νομικών μέτρων και διοικητικών πρακτικών ώστε να διασφαλισθεί η διατήρηση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των 80.000 ιδιοκτητών που βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση με τους 167 αιτούντες σχετικά με την ιδιοκτησία δίπλα στο ποτάμι

και *λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-10-1991 § 122 αναφορικά με ζητήματα απέλθας και έκδοσης αντίστοιχα.

110. Για «*trial de nuovo*» κάνουν λόγο και οι αποφάσεις *Polufakin και Chernyshev κατά Ρωσίας* της 25-9-2008 § 219, *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005 § 210 in fine και *Popov κατά Ρωσίας* της 13-7-2006 § 263.

111. Πρόκειται για περίπτωση αναγνωριστικής απόφασης που αφορούσε παραβίαση από τον ίδιο το νομοθέτη, καθώς είχε θέσει κανόνα αντίθετο στη Σύμβαση, τον οποίο εφάρμοσαν τα δικαστήρια. Η διαπίστωση της παραβίασης συνίστατο στην αναγκαιότητα μεταβολής της νομοθεσίας, καθώς χωρίς αυτήν τα δικαστήρια του κράτους-μέλους δεν θα μπορούσαν να μεταβάλουν τις αποφάσεις τους. Εν προκειμένω η καταδίκη οδήγησε σε τροποποιήσεις της βελγικής οικογενειακής νομοθεσίας ως προς τα εξώγαμα τέκνα, τα δικαιώματά τους και το καθεστώς αναγνώρισής τους σε σχέση με τα «γνήσια» τέκνα, Βούλγαρης (2002): 99-100, 103.

112. Στο ίδιο πνεύμα και η απόφαση *Boyle and Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-4-1988 (§ 52). Η αποτελεσματικότητα των ενδίκων βοηθημάτων ή μέσων για τους σκοπούς της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος αποκατάστασης, ενόψει και του άρθρου 13 της Σύμβασης, δεν εξαρτάται από την βεβαιότητα της ευνοϊκής έκβασης (: *Swedish Engine Drivers' Union κατά Σουηδίας* της 6-2-1976 § 50). Η επιλογή των μέσων της αποκατάστασης έγκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών-μερών (: *Lithgow και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-1986 § 205).

ή να τους παρέχει ισάξια αποκατάσταση (: *Broniowski κατά Πολωνίας* της 22-6-2004, Ευρείας Συνθέσης, § 194)¹¹³.

2. Το είδος της αιτούμενης αποζημίωσης

(α). Γενικές αρχές

Η αξίωση αποζημίωσης συνήθως εδράζεται είτε στην ηθική βλάβη είτε στην υλική ζημία του παθόντος είτε και στα δύο. Εάν η διάκριση μεταξύ υλικής ζημίας και ηθικής βλάβης δεν είναι εφικτή, το Δικαστήριο προβαίνει σε μια συνολική εκτίμηση της ζημίας (: *Comingersoll S. A. κατά Πορτογαλίας* της 6-4-2000 § 29 in fine)¹¹⁴. Αν τα εθνικά όργανα έχουν ήδη επιδικάσει αποζημίωση, αυτή συμπληφίζεται με την επιδικαζόμενη από το Δικαστήριο ή χορηγείται επιπλέον χρηματική αποζημίωση (: *Tomasí κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 §§ 131-133)¹¹⁵. Όταν, όμως, ο προσφεύγων δεν αναφέρει ότι έχει ήδη αποζημιωθεί από τα εσωτερικά όργανα, το ΕΔΔΑ, όπως υποχρεούται, επισημαίνει αυτό το γεγονός στον προσφεύγοντα (: *Zanghi κατά Ιταλίας* της 10-2-1993 § 11). Επίσης, το ΕΔΔΑ δεν μπορεί να κηρύξει ακατάσχετο από τις εθνικές αρχές το ποσό της αποζημίωσης (: *Philis κατά Ελλάδας* 27-9-1991 § 79). Η αποζημίωση δεν έχει παραδειγματικό χαρακτήρα τιμωρήσεως του κράτους (: *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 30-5-1989 § 7). Πάντως, η καταψηφιστική απόφαση του ΕΔΔΑ συνιστά δεδικασμένο και μάλιστα με την αρνητική μορφή του ουσιαστικού δεδικασμένου και δεν μπορεί να εκδοθεί άλλη απόφαση από τα ελληνικά δικαστήρια, είτε το ΕΔΔΑ απέρριψε είτε χορήγησε τη δίκαιη ικανοποίηση¹¹⁶.

(β). Η ηθική βλάβη

Πιο ειδικά, εάν η ηθική βλάβη (: non-pecuniary damage) του προσφεύγοντος συναρτάται μόνο προς τη διαπιστωθείσα από το ΕΔΔΑ παραβίαση, τότε το τελευταίο ορίζει ότι η ίδια η απόφαση αποτελεί και ηθική ικανοποίηση για τον αιτούντα (: *Caruano κατά Ιταλίας* της 25-6-1987/1987 § 37 και *Sejdić και Finci κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνη* της 22-12-2009, Ευρείας Συνθέ-

113. Ingrid Nifosi-Sutton (2010), The Power to the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Relief: a Critical Appraisal from a Right to Health Perspective, Harv. HRJ 23 (1), σελ. 51-73 (56-57).

114. Βλ. και σκέψεις 10-12 στην απόφαση *B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 9-6-1988 και σκέψη 40 στην *Dombo Beheer B. V. κατά Ολλανδίας* της 27-10-1993.

115. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων, μέλος αυτονομιστικής οργάνωσης της Κορσικής, συνελήφθη από τις γαλλικές αρχές τον Μάρτιο του 1983 μετά από βομβιστική επίθεση της οργανώσεως σε δημόσιο κατάστημα, όπου σκοτώθηκε ένα άτομο και τραυματίστηκαν σοβαρά άλλα. Ο Tomasí κρατήθηκε επί 5 ½ χρόνια και τελικά αθώωθηκε από το κακούργιοδικείο το 1988. Το 1991 έλαβε σημαντική αποζημίωση (: 300.000 φράγκα) από τις γαλλικές αρχές για παράνομη κράτηση. Τα όργανα του Στρασβούργου, εξετάζοντας το σύνολο της διαδικασίας και κυρίως τους λεπτομερείς λόγους που αναφέρονται στις αποφάσεις περί κρατήσεως, αποφάνθηκαν πως η Γαλλία τελικά παραβίασε το άρθρο 5 παρ.3 ΕΣΔΑ, σε συνδυασμό με την παραβίαση των άρθρων 3 και 6 παρ.1 και επιδίκασε, επιπλέον της ήδη χορηγηθείσης απευθείας από τις γαλλικές αρχές αποζημίωσης, νέα αποζημίωση 700.000 φράγκων, Ρούκουνας (1995): 153-154.

116. Βούληγανς (2002): 98.

σεως, § 63)¹¹⁷. Στις υποθέσεις, όπου ζητείται η καταβολή αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης, οποιοδήποτε ποσό επιδικασθεί θα πρέπει να αντανakλά τη φύση του προστατευόμενου από τη Σύμβαση δικαιώματος που παραβιάσθηκε (: «the nature of the Convention right violated»), τη σοβαρότητα της διαπιστωθείσας παραβίασης (: the gravity of the violation found)¹¹⁸ και τις επιπτώσεις της στον αιτούντα (: «its impact on the individual applicant»)¹¹⁹, σύμφωνα με την συγκληίνουσα γνώμη των δικαστών Bratza και Ροζάκη στην απόφαση Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ *Arvanitaki-Roboti και λοιποί κατά Ελλάδα* της 15-2-2008.

Το ΕΔΔΑ έχει καθιερώσει τη διάκριση ανάμεσα στις καταστάσεις εκείνες, υπό τις οποίες ο προσφεύγων βίωσε προφανή τραυματισμό, σωματικής ή ψυχολογικής φύσης, πόνο, οδύνη, απόγνωση, άγχος, απογοήτευση, αισθήματα αδικίας ή εξευτελισμού, παρατεταμένη ανασφάλεια, αναταραχή στη ζωή του ή πραγματική απώλεια ευκαιριών (: *Elsholz κατά Γερμανίας* της 13-7-2000 § 70 και *Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999 § 123), και τις συνθήκες όπου η δημόσια μέσω δικαστικής απόφασης αναγνώριση της βλάβης που υπέστη ο προσφεύγων αυτή καθ' αυτή συνιστά μία αποτελεσματική μορφή αποκατάστασης (: *Varnava και λοιποί κατά Τουρκίας* της 18-9-2009, Ευρείας Συνθέσεως, § 224). Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι, αναφορικά με το αίτημα ηθικής βλάβης, ο αιτών δεν υποχρεούται να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία (: *Gridin κατά Ρωσίας* της 1-6-2006 § 20 και *Gladyshev κατά Ρωσίας* της 30-7-2009 § 86). Δεν αποκλείεται, τέλος, να επιδικασθεί αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης σε νομικά πρόσωπα (: a contrario, *Immobiliare Saffi κατά Ιταλίας* της 28-7-1999 § 79)¹²⁰. Απαιτείται, σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παραβίασης και της ηθικής βλάβης (: *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007 § 91).

(γ). Η υλική ζημία

Για την υλική ζημία (: pecuniary damage) ο προσφεύγων πρέπει να αποδείξει την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ βλάβης και παραβίασης¹²¹. Είναι δυνατό ο ακριβής υπολογισμός του

117. Στο ίδιο πνεύμα και οι αποφάσεις *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-7-2002 § 120, *Saadi κατά Ιταλίας* της 28-2-2008 § 188, *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2008 § 134, *Micallef κατά Μάλτας* της 15-10-2009 § 110, *Coyne κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 24-9-1997 § 64, *Chmeliř κατά Τσεχίας* της 7-6-2005 § 74, *Bočvarska κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 17-9-2009, η οποία εκκρεμεί ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως, και *Teltronic-CATV κατά Πολωνίας* της 10-1-2006 § 70. Βλ. επίσης a contrario *Peers κατά Ελλάδα* της 19-4-2001 § 88.

118. Πιο αναλυτικά στην σκέψη 12 της απόφασης *Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-7-2000.

119. Στην σκέψη 142 της απόφασης *Khudobin κατά Ρωσίας* της 26-10-2006 κρίθηκε ότι η μη παροχή επαρκούς ιατρικής φροντίδας στον προσφεύγοντα κατά τη διάρκεια της κράτησής του στη φυλακή δεν συνδέεται αιτιώδως με την επιβάρυνση της υγείας του μετά την απόλυσή του, εξαιτίας της οποίας υποχρεούται να λαμβάνει περιοδική ιατρική φροντίδα, διότι δεν μπορεί να διαγνωσθεί αν αιτιώδης όρος της επιβαρυσμένης υγείας του ήταν τελικά τα χρόνια προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε πριν από τον εγκλεισμό του.

120. Βλ. επίσης και *Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi κατά Αυστρίας* της 19-12-1994 § 62 και *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) κατά Τουρκίας* της 8-12-1999 § 57).

121. Βλ. σχετικά και *Coka κατά Αλβανίας* της 8-12-2009 § 120, *Dybeku κατά Αλβανίας* της 18-12-2007 § 65, *Shannon κατά Λετονίας* της 24-11-2009 § 82, *Nikolova κατά Βουλγαρίας* της 25-3-1999 § 73 και *Berktay κατά Τουρκίας* της 1-3-2001 § 215.

δέοντος προς αποκατάσταση του προσφεύγοντα ποσού να καταστεί δυσχερής ενόψει του αβέβαιου χαρακτήρα της βλάβης που απορρέει από την παραβίαση αναφορικά με μελλοδικές απώλειες (: *Young, James and Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-10-1982 § 11). Έτσι, η χορήγηση αποζημίωσης, παρά την πληθώρα των ασάθιπτων παραγόντων που συνδέονται με μελλοδικές λογιστικές απώλειες, είναι μεν εφικτή, αποδυναμώνεται δε ο αιτιώδης σύνδεσμος κατ' ανάλογη κλίμακα προϊόντος του χρόνου (: *Orhan κατά Τουρκίας* της 18-6-2002 § 426)¹²². Σε τέτοιες περιπτώσεις το Δικαστήριο βασίζει τους υπολογισμούς του σε αναλογικά δεδομένα αναφορικά με το κεφάλαιο που απαιτείται για ένα συγκεκριμένο επίπεδο εισοδήματος (: *Aktaş κατά Τουρκίας* της 24-4-2003 § 350).

Γ' αυτό το ΕΔΔΑ εκτιμά τα προσκομιζόμενα στοιχεία (: *Vermeire κατά Βελγίου* της 4-10-1993 § 10 in fine), λαμβανομένης υπόψη και της συμπεριφοράς του προσφεύγοντα (: *Gorou κατά Ελλάδας* της 20-3-2009 § 51), ιδίως στις περιπτώσεις που αναφέρεται ρητά από τη νομολογία του ΕΔΔΑ¹²³. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει η αιτούμενη αποζημίωση να αντιστοιχεί στα πραγματικά, αναγκαία και δικαιολογημένα (: *Ιατρίδης κατά Ελλάδας* της 19-10-2000 § 54)¹²⁴, αναλόγως του αιτουμένου ποσού, έξοδα που επιβάρυναν τον αιτούντα (: «it has to be shown that the costs and expenses were actually incurred, were necessarily incurred and were reasonable as to quantum»), συμπεριλαμβανομένων εκείνων που δαπανήθηκαν ενώπιον είτε των εθνικών δικαστηρίων είτε του ΕΔΔΑ (: *Van Geyselghem κατά Βελγίου* της 21-1-1999 § 45 και *Hertel κατά Ελβετίας* της 25-8-1998 § 63).

Πρόκειται για τη θετική ζημία (: *damnum emergens*) του προσφεύγοντα, δηλαδή για τη μείωση της υπάρχουσας περιουσίας του, για τη θεμελίωση της οποίας θα πρέπει να εντοπίζεται ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πραγματικής βλάβης και των εξόδων που εξαιτίας αυτής υποχρεώθηκε να καταβάλει ή επιβάρυνθηκε ο προσφεύγων (: *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* No.1 της 6-11-1980 § 23)¹²⁵. Το καθ' ου κράτος δεν αναμένεται να πληρώσει για

122. Συναφείς εμφανίζονται και οι σκέψεις 15 και 22-23 στις αποφάσεις *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 6-11-1989 και *Lustig-Prean and Beckett κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-7-2000 αντίστοιχα.

123. Χαρακτηριστική περίπτωση που λαμβάνεται υπόψη η συμπεριφορά του προσφεύγοντα συνιστά η καθυστέρηση εκδίκασης μίας υπόθεσης εντός λογικής προθεσμίας κατά το άρθρο 6 παρ.1 της Σύμβασης. Γίνεται, δηλαδή, δεκτό από το ΕΔΔΑ ότι για το ληλογισμένο της διάρκειας της ποινικής διαδικασίας θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, εκτός από τον πολύπλοκο χαρακτήρα της υποθέσεως, τη στάση των αρμοδίων αρχών και τη σημασία που έχει η επίδικη διαφορά για τον προσφεύγοντα, και η συμπεριφορά του αιτούντος, Μαρία Γαλανού (2006), Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 6 (4): 1519-1534 (1521 και 1529-1530).

124. Στην περίπτωση αυτή επρόκειτο για επέμβαση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 13 εκ του ότι η δικαστική απόφαση αποβολής του παρανόμως κατέχοντος το ακίνητο του προσφεύγοντα δεν εκτελείτο λόγω αρνήσεως του αρμόδιου υπουργού να την εκτελέσει. Διότι, καίτοι υφίσταται ένδικο βοήθημα σύμφωνο προς το άρθρο 13, αυτό δεν παρέχει πράγματι αποτελεσματική προστασία, Σαρμάς (2003): 326-327. Με τον πραγματικό, αναγκαίο και ληλογισμένο χαρακτήρα των εξόδων συντάσσεται και το διατακτικό των αποφάσεων *Ieremeion κατά Ρουμανίας* No. 1 της 24-11-2009 § 55 και *Romanenko και λοιποί κατά Ρωσίας* της 8-10-2009 § 53.

125. Έτσι και οι *Mikayil Mammadov κατά Αζερμπαϊτζάν* της 17-12-2009 § 148, *Kuliš και Rózycki κατά Πολωνίας* της 6-10-2009, *Busuioc κατά Μολδαβίας* της 21-12-2004 § 101, *Constantin και Stojan κατά Ρουμανίας*

ζημία που δεν του καταλογίζεται (: *Perote Pellon κατά Ισπανίας* της 25-7-2002 § 57 in fine και *Bracci κατά Ιταλίας* της 13-10-2005 § 71).

Σύμφωνα με την παράγραφο 25 της απόφασης *De Cubber κατά Βελγίου* της 14-9-1987 «θα πρέπει να τεκμηριώνονται τα έξοδα και οι δικαστικές δαπάνες που πράγματι και κατ' αναγκασία συνεκδοχά επέσυρε η προσβολή του δικαιώματος του προσφεύγοντος, επί τη βάση του οποίου ζητά την αποζημίωση, και να κείνται σε εύλογη αναλογία με τη ζημία». Εν προκειμένω ο προσφεύγων, ο οποίος είχε δικαιωθεί έναντι της Βελγικής Κυβέρνησης με την απόφαση *De Cubber κατά Βελγίου* της 26-10-1984 για παραβίαση του δικαιώματος σε αμερόληπτο δικαστήριο (άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ), ζήτησε αποζημίωση για 2.774 ημέρες φυλάκισης (και βάσει του άρθρου 441 βελγικού ΚΠΔ, τις οποίες εν τέλει δεν εξέτισε στο σύνολό τους, βασιζόμενος στην ηλικία του (: ήταν υπερήλικας γεννηθείς το 1926), στην κατάσταση της υγείας του και στην οικογενειακή του κατάσταση (§ 15). Εν τέλει το Δικαστήριο του επιδίκασε μικρότερη της αιτηθείσας αποζημίωση, ύψους 100,000 βελγικών φράγκων, όπως επίσης και τις δικαστικές δαπάνες και τα έξοδα τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Ός εκ τούτου, υπερβολικές απαιτήσεις απορρίπτονται (: *Eberhard και M. κατά Σλοβενίας* της 1-12-2009 § 154)¹²⁶, όπως επίσης και τυχόν υποβαλλόμενοι υποθετικοί υπολογισμοί (: *Tebieti Mühafize Cemiyeti και Israfilov κατά Αζερμπαϊτζάν* της 8-10-2009 §§ 98 και 100, η οποία εκκρεμεί ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης). Θα πρέπει, συνεπώς, ο προσφεύγων να προσκομίζει αποδεικτικά έγγραφα αναφορικά με τα έξοδα που έχει επιβαρυνθεί (: *Uzunget και λοιποί κατά Τουρκίας* της 13-10-2009 § 67 και *Parizon κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 7-2-2008 § 71) και το επακριβές ποσό της βλάβης (: *Ürper και λοιποί κατά Τουρκίας* της 20-10-2009 § 57)¹²⁷.

Το Δικαστήριο, αποφαινόμενο κατ' ευθυδικία, μερικές φορές λαμβάνει υπόψη του και την απώλεια ευκαιριών ή τα διαφυγόντα κέρδη (: *lucrum cessans*, ή «*perte de chances*» κατά το ΕΔΔΑ) που απώλησε ο αιτών εξαιτίας της παραβίασης της Σύμβασης (: *Guiso-Gallisay κατά Ιταλίας* της 22-12-2009, Ευρείας Σύνθεσης, § 107, *Naydenov κατά Βουλγαρίας* της 26-11-2009 § 96 και *Motais de Narbonne κατά Γαλλίας* της 27-5-2003 §§ 20-21). Πρόκειται για την αποθετική ή αρνητική ζημία του προσφεύγοντα που συντελείται σε περίπτωση αποτροπής της αύξησης της περιουσίας του ή απόλαυσης ενός δικαιώματός του (: *argumentum a simili ad simile*, *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007 § 90). Στα διαφυγόντα κέρδη εντάσσονται κυρίως απώλειες εισοδήματος, όπως για παράδειγμα η απώλεια μισθών (: *Roche κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 19-10-2005 § 175 και *Öneryildiz κατά Τουρκίας* της 30-11-2004 § 166) και εμπορικού εισοδήματος (: *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 127) ή η απώλεια ευκαιριών ανεύρεσης εργασίας (: *Sørensen και Ramussen κατά Δανίας* της 11-1-2006, μειωηφούσα άποψη του δικαστή Lorenzen).

της 29-9-2009 § 71, a contrario *Bolovan κατά Ρουμανίας* της 24-11-2009 § 59, a contrario *Narin κατά Τουρκίας* της 15-12-2009 § 68 και a contrario *Seyidzade κατά Αζερμπαϊτζάν* της 3-12-2009 § 50.

126. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι αποφάσεις *Sokur κατά Ρωσίας* της 15-10-2009 § 43, *Gochev κατά Βουλγαρίας* της 26-11-2009 § 64, *Jamrozý κατά Πολωνίας* της 15-9-2009 § 65 και *Svetlana Orlova κατά Ρωσίας* της 30-7-2009 § 58.

127. Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις *Maksimikha κατά Ουκρανίας* της 14-12-2006 § 29 και *Yuri Nikolayevich Ivanov κατά Ουκρανίας* της 15-10-2009 § 106.

Το Δικαστήριο παγίως δέχεται ότι η βασική αρχή που τονίζεται στην πρόβλεψη της δικαίως ικανοποίησης είναι να τοποθετηθεί ο αιτών, στο μέτρο του δυνατού, στη θέση που θα βρισκόταν, αν δεν είχε μεσολαβήσει η παραβίαση του προστατευόμενου από τη Σύμβαση δικαιωμάτων του (: *Danilenkon και λοιποί κατά Ρωσίας* της 30-7-2009 § 142).

Στην βλάβη του προσφεύγοντα, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, μπορούν να συνυπολογισθούν τα ακόλουθα, λεπτομερώς περιγραφόμενα, έξοδα: α) η δικηγορική αμοιβή (: *Trajče Stojanovski κατά πρώων Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 22-10-2009 § 46 και *Stoimenov κατά πρώων Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 5-4-2007 § 56)¹²⁸. β) η νομική εκπροσώπηση του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και του ΕΔΔΑ, τα έξοδα μετακίνησης για να παραστεί ο αιτών στην συζήτηση της υπόθεσής του ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου, τα ταχυδρομικά έξοδα, η αγορά χαρτιού προς εκτύπωση και τα έξοδα φωτισμού (: *Dvořáček και Dvořáčková κατά Σλοβενίας* της 28-7-2009 § 101). γ) η πρόσθετη ιατρική φροντίδα και τα έξοδα της κηδείας της κόρης των αιτούντων (: *a contrario, Dvořáček και Dvořáčková κατά Σλοβενίας* της 28-7-2009 § 98). δ) τα έξοδα μετακίνησης και η αξία των καταστραφέντων αντικειμένων (: *a contrario, Zehentner κατά Αυστρίας* της 16-7-2009 §§ 87 και 92). ε) η αναπαραγωγή των εγγράφων, τα τηλεφωνήματα, τα τέληξ και οι ταχυδρομικές επιβαρύνσεις (: *Kamasinski κατά Αυστρίας* της 19-12-1989 § 114). στ) τυχόν φόρος που έχει πληρωθεί (: *Özcan Çolak κατά Τουρκίας* της 6-10-2009, στο διά ταύτα). ζ) οι τόκοι από το χρονικό σημείο που η αξίωση κατέστη απαιτητή (: *Willis κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 11-6-2002 § 69 και *Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 25-7-2000 § 24)¹²⁹. η) τα έξοδα μετακίνησης της οικογένειας του αιτούντος προς την ενδοχώρα για τις τριάντα δύο επισκέψεις που πραγματοποίησαν στην φυλακή για να τον δουν (: *Tomasi κατά Γαλλίας* της 27-8-1992 § 127). και θ) τα έξοδα ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και για την προσφυγή του άρθρου 50 (: *Papamichalopoulos και λοιποί κατά Ελλάδας* της 31-10-1995 § 44).

Στην υπόθεση *Gillow κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-9-1987, που εκδόθηκε επί αιτήματος του άρθρου 50 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έκρινε ότι το επίδικο κράτος-μέλος θα έπρεπε να καταβάλει στους προσφεύγοντες υλική ζημία που αντιστοιχούσε στην αμοιβή των μεσιτών για την πώληση της ιδιοκτησίας τους και την ανεύρεση νέας κατοικίας. Ωστόσο, δεν δέχθηκε το αίτημα για αποζημίωση αφενός ίση με τη διαφορά μεταξύ της εμπορικής αξίας και του τιμήματος πώλησης της ιδιοκτησίας τους (§§ 10 και 11) και αφετέρου αντίστοιχη του διαφυγόντος κέρδους τους από την εργασία των προσφευγόντων (: σύμβουλος κηπουρικής ο σύζυγος και δασκάλα η σύζυγος) που συνδεόταν με

128. Τα έξοδα της νομικής εκπροσώπησης και της δικηγορικής αγωγής καλύπτονται στο μέτρο που σχετίζονται με την διαπιστωθείσα παραβίαση του δικαιώματος του προσφεύγοντα (: *Beyeler κατά Ιταλίας* της 28-5-2002 § 27, *Van de Hurk κατά Ολλανδίας* της 19-4-1994 § 66, *Pham Hoang κατά Γαλλίας* της 25-9-1992 § 46 και *Stoimenov κατά πρώων Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* της 5-4-2007 § 56).

129. Από το 1996 προστέθηκε στο διατακτικό των αποφάσεων του Δικαστηρίου μία ρήτρα που προβλέπει την καταβολή τόκων υπερημερίας για την περίοδο μεταξύ της λήξης της τρίμηνης προθεσμίας και της πληρωμής, εφαρμόζοντας τον τόκο που ισχύει στο κράτος, του οποίου δίδεται η δίκαιη ικανοποίηση, πληρωτέος συνήθως στο νόμισμα του εναγόμενου κράτους. Για την Ελλάδα ο προβλεπόμενος από τον Αστικό Κώδικα νόμιμος τόκος είναι 6%, Νικόλαος Σανσονέτης (2002), Ζητήματα προσδιορισμού δικαίως ικανοποίησης, ΤοΣ 28 (3): 363-376 (370).

την τοποθεσία της πωληθείσας ιδιοκτησίας τους (§ 12), διότι δεν αποδεικνύονταν οι ισχυρισμοί τους. Αναγνωρίζει, βέβαια, ότι η παραδοχή της παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ από το δημόσιο με την προγενέστερη απόφαση *Gillow κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 14-11-1986 δεν δύναται να συμψηφισθεί με την υποχρέωση αποζημίωσης για ηθική βλάβη που βαρύνει το Ηνωμένο Βασίλειο για την διάρκεια ενός έτους αβεβαιότητα, την οποία διήλθε η οικογένεια από τις συνεχείς αρνήσεις του βρετανικού δημοσίου να χορηγήσει στο ζεύγος *Gillow* άδεια για την κατοικία τους.

Το ΕΔΔΑ δεν δεσμεύεται για τον υπολογισμό της βλάβης από εθνικές πρακτικές, κλίμακες ή μονάδες μέτρησης, καίτοι δεν αποκλείεται να τις λάβει υπόψη του επικουρικά (: *Gaspari κατά Σλοβενίας* της 21-7-2009 § 83 και *Tolstoy Miloslavsky κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13-7-1995 § 77)¹³⁰. Τέλος, οι τόκοι υπερημερίας υπολογίζονται με βάση το ελάχιστο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (: *Abdolnhanji και Karimnia κατά Τουρκίας* της 22-9-2009 § 153, η οποία εκκρεμεί ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως, και *Enea κατά Ιταλίας* της 17-9-2009 § 165). Πρόσθετοι λόγοι κατατίθενται ενώπιον του Δικαστηρίου ένα μήνα πριν από τη δικάσιμο (: *Vendittelli κατά Ιταλίας* της 18-7-1994 § 43).

(δ). Το θεώρημα των «τριών ταχυτήτων» προστασίας των δικαιωμάτων

Έχει υποστηριχθεί η θέση ότι στην πράξη το ΕΔΔΑ έχει επιδείξει ατομία στην επιδίκαση δίκαιης ικανοποίησης, με συνέπεια τα δικαιώματα υπό την Σύμβαση να τυγχάνουν επιλεκτικής και άνισης προστασίας¹³¹. Διαμορφώνονται, έτσι, ουσιαστικά «τρεις ταχύτητες» προστασίας των προβλεπόμενων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων. Πρώτον, τα περιουσιακά δικαιώματα (με την ευρεία έννοια του όρου, δεδομένου ότι το άρθρο 1 παρ.1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου κατοχυρώνει όχι μόνο την ιδιοκτησία αλλήλα και τα ενοχικά δικαιώματα)¹³² απολαμβάνουν προνομιακής προστασίας, καθώς η δίκαιη ικανοποίηση μεταφράζεται σε χρηματική αποζημίωση που καλύπτει το σύνολο της ζημίας του προσφεύγοντα και, έτσι, ακυρώνει στην πράξη τις συνέπειες της παραβίασης των δικαιωμάτων του. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Στραν ελληνικά διυλιστήρια και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας* της 9-12-1994 (§ 6 στο διά ταύτα)¹³³ το ελληνικό δημόσιο υποχρεώθηκε να καταβάλει 116.273.442 δραχμές, συμπεριλαμβανομένων των τόκων σε ποσοστό 6% επί του επιδικασθέντος ποσού¹³⁴, στους

130. Ούτε αν ο προτεινόμενος από τον προσφεύγοντα τρόπος υπολογισμού αφορούσε «απώλεια ευκαιριών» αναφορικά με την απώλεια μελλοντικών εισοδημάτων και επαγγελματικών προοπτικών (: *Barberá, Messegué και Jabardo κατά Ισπανίας* της 13-6-1994 § 18).

131. Χρυσόγονος (2002α): 65.

132. Γεώργιος Μητσόπουλος (1987), Η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων κατ' άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της Συμβάσεως της Ρώμης, ΤοΣ 1987: 217 επ. και Γεώργιος Δρόσος (1997), Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 47 επ.

133. Βλ. αναλυτική προσέγγιση της υπόθεσης των Αριστόβουλου Μάνεση-Αντώνη Μανιτάκη-Γιώργου Παπαδημητρίου (1991), Η «Υπόθεση Ανδρεάδη» και το Οικονομικό Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 13-77. Βλ. επίσης Σγουρίδου (1995): 944-950.

134. Το προνομιακό επιτόκιο 6% υπέρ του δημοσίου που προβλέπει το άρθρο 21 του διατάγματος της 26-6/10-7-1944 περιορίζει ουσιαστικά την αστική ευθύνη του Δημοσίου, που οδηγεί στη μείωση της οφειλόμενης από αυτό αποζημίωσης. Τίθενται, ως εκ τούτου, ζητήματα δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας και των επιταγών για την προστασία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων, στις οποίες επιταγές εντάσσεται και η αξίωση για πλήρη αποζημίωση (: *Platakou κατά Ελλάδας* της

προσφεύγοντες, οι οποίοι συγκαταλέγονταν μεταξύ των πλουσιότερων Ελλήνων, ενώ το ελληνικό δημόσιο αρνούταν για μεγάλο χρονικό διάστημα να καταβάλει την επιδικασθείσα αποζημίωση¹³⁵.

Δεύτερον, όταν βλάβη είναι αποκλειστικά ή κυρίως ηθική, συχνά το ΕΔΔΑ αποδεικνύεται εξαιρετικά φειδωλό και είτε κρίνει ότι αρκεί η ίδια η διαπίστωση της παραβίασης ως δίκαιη ικανοποίηση κατά το άρθρο 41 ΕΣΔΑ, είτε επιδικάζει μάλιστα πενιχρές αποζημιώσεις. Χαρακτηριστική περίπτωση συνιστά η απόφαση *McCann και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 27-9-1995 (§ 219), όπου η εν ψυχρώ δολοφονία τριών άοπλων Ιρλανδών, μελών τρομοκρατικής οργάνωσης, από άνδρες των βρετανικών ειδικών δυνάμεων κρίθηκε ότι, καίτοι συνιστά παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή υπό το άρθρο 2 ΕΣΔΑ, αρκεί ως δίκαιη ικανοποίηση για τους γονείς των θυμάτων η διαπίστωση αυτή, διότι τα τρία θύματα σκόπευαν να τοποθετήσουν βόμβα στο Γιβραλτάρ.

Τέλος, στην τρίτη θέση της κατάταξης τοποθετούνται τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία αναγνωρίζονται μόνον από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Οι δικονομικές εγγυήσεις σεβασμού των δικαιωμάτων που περιέχει έχουν μάλιστα συμβολικό χαρακτήρα. Διότι, μόνο μετά την υποβολή αναφοράς από μη κυβερνητική οργάνωση και έκθεσης από επιτροπή εμπειρογνομόνων, μπορεί να γίνουν «συστάσεις» από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στο κράτος-μέλος¹³⁶. Ωστόσο, σημαντική είναι στο σημείο αυτό η νομολογία του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία αφενός οι κοινωνικοασφαλιστικές παροχές υπάγονται στην

11-1-2001 § 55 και *Papachelas κατά Ελλάδα* της 25-3-1999 § 48). Υποστηρίζεται ότι η ως άνω ρύθμιση σχετικά με τον τόκο υπερημερίας αντίκειται στο άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ και στην προστατευόμενη υπό αυτό αρχή της ισότητας των όπλων των διαδίκων. Πιο αναλυτικά βλ. Απόστολο Γέροντα (2008), Η αντισυνταγματικότητα και η μη συμβατότητα του προσδιορισμού του τόκου υπερημερίας σε 6% κατά το άρθρο 21 του Δ/τος της 26.6./10.7.1944 προς τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και του κοινοτικού δικαίου, *ΔιΔικ* 20 (2): 273-287 (275). Βλ. επίσης Αντώνη Αργυρό (2009), *Δικονομικά προνόμια του δημοσίου και ΕΣΔΑ*, *ΔιΔικ* 21 (3): 561-583 (573-574).

135. Οι προσφεύγοντες σύναψαν σύμβαση κατασκευής διηλιστηρίου αργού πετρελαίου στην περιοχή Μεγάρων Ατικής με το ελληνικό δημόσιο κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στη χώρα, κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 107 παρ.2 Σ εκδόθηκε ο ν.141/1975, με βάση τον οποίο η σύμβαση λύθηκε ως χαριστική, ενώ οι διαφορές από τη σύμβαση παραπέμφθηκαν σε διαιτησία, μετά την οποία το Δημόσιο υποχρεώθηκε να αποζημιώσει τους προσφεύγοντες για τη λύση της σύμβασης. Το ελληνικό δημόσιο προσέφυγε στη Δικαιοσύνη επικαλούμενο την ακυρότητα της διαιτητικής ρήτηρας, αλλά η αγωγή του ελληνικού δημοσίου απορρίφθηκε και στον πρώτο και στο δεύτερο βαθμό. Κατά το αναρτητικό στάδιο ψηφίσθηκε ο ερμηνευτικός του ν.141/1975 νόμος 1701/1987, με το άρθρο 12 του οποίου προβλεπόταν η κατάργηση διαιτητικών ρητρών σε συμβάσεις της δικτατορικής περιόδου. Το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου έκρινε το νόμο αντισυνταγματικό καθώς συνιστά επέμβαση της νομοθετικής εξουσίας στο έργο των δικαστηρίων, αλλά η Ολομέλεια ανέπεμψε και πάλι την υπόθεση στο πρώτο τμήμα που έκρινε τη διαιτητική απόφαση περί αποζημίωσης άκυρη και μάλιστα *ex tunc*. Ενόψει της εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων ο Στρατής Ανδρεάδης και η εταιρεία Στραν α.ε. προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ επικαλούμενοι παραβίαση των άρθρων 6 παρ.1 ΕΣΔΑ και 1 παρ.1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Άλλωστε, στο πεδίο του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ εντάσσεται και η διαιτητική διαδικασία, George Kodek (2006), *The Impact of the European Convention on Human Rights and Fundamental Liberties on Enforcement Practices*, *EBLR* 17 (3): 799-826 (816).

136. Χρυσόγονος (2002α): 66.

κατά το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου¹³⁷ έννοια της περιουσίας και αφετέρου οι προσβολές του περιβάλλοντος κρίνονται ως παραβιάσεις του άρθρου 8 παρ.1 ΕΣΔΑ (: *Guerra και λοιποί κατά Ιταλίας* της 19-2-1998 §§ 57-60¹³⁸, *López Ostra κατά Ισπανίας* της 9-12-1994 §§ 51 και 55¹³⁹, *Giacomelli κατά Ιταλίας* της 2-11-2006 § 97 και *Tatar κατά Ρουμανίας* της 27-1-2009 §§ 85-88).

3. Η εκτελεστότητα των αποφάσεων περί αποζημίωσης

1. Η έλλειψη ρητής νομοθετικής πρόβλεψης

Η υπόθεση *Στραν ελληνικά διυλιστήρια και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας* επανέλαβε ότι η επιδίκαση αποζημίωσης ανταποκρίνεται πλήρως προς τον σκοπό της, δηλαδή την δίκαιη ικανοποίηση του παθόντα-προσφεύγοντα, όταν συνοδεύεται από τη δυνατότητα εκτέλεσης της απόφασης σε βάρος του καθ' ου κράτους-μέλους και είσπραξης της επιδικασθείσας αποζημίωσης. Ωστόσο, η ΕΣΔΑ δεν περιείχε ούτε στην αρχική της μορφή στο παλιό άρθρο 50, ούτε στο σημερινό άρθρο 41 μετά το Ενδέκατο Πρωτόκολλο, ρητή ρύθμιση σχετικά με την εκτελεστότητα των αποφάσεων του Δικαστηρίου που επιδικάζουν κάποιο χρηματικό ποσό ως δίκαιη ικανοποίηση και/ή δικαστική δαπάνη σε βάρος ενός συμβαλλόμενου κράτους. Δεν αναιρείται, βέβαια, σε καμία περίπτωση η νομική πρωταρχία των αρχών και των κανόνων που εγγυάται η ΕΣΔΑ και, ως εκ τούτου, τα κράτη οφείλουν να σέβονται και να εφαρμόζουν χωρίς αποκλίσεις¹⁴⁰.

137. Padraic Kenna (2008), *Housing Rights: Positive Obligations and Enforceable Rights at the European Court of Human Rights*, E.H.R.L.R. 2: 192-208 (197-199). Πιο αναλυτικά βλ. Αγγελιο Στεργίου (2008), Η προστασία των κοινωνικοασφαλιστικών δικαιωμάτων ως περιουσιακών, *ΔιΔικ* 20 (4): 825-848.

138. Στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το ιταλικό κράτος, επιτρέποντας τη λειτουργία ρυπογόνου βιομηχανίας κοντά στα σπίτια των προσφευγόντων και παραλείποντας να τους ενημερώσει, παραβίασε το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8 ΕΣΔΑ) των προσφευγόντων, το οποίο περιλαμβάνει το δικαίωμά τους να ζουν σε ένα ασφαλές και υγιεινό περιβάλλον. Ωστόσο, απέρριψε το αίτημα να υποχρεωθεί το καθ' ου κράτος να απολυμάνει τη βιομηχανική εγκατάσταση, να διενεργήσει επιδημιολογικό έλεγχο και να συντάξει μελέτη για τις συνέπειες της μόλυνσης στην υγεία των κατοίκων. Διότι, το Δικαστήριο δεν έχει από τη Σύμβαση την εξουσία να απευθύνει τέτοιες εντολές στα συμβαλλόμενα μέρη, καθώς το καθ' ου κράτος «έχει το δικαίωμα και τη δυνατότητα να επιλέξει τον τρόπο, με τον οποίο θα συμμορφωθεί στις απαιτήσεις της Σύμβασης και θα αποκαταστήσει τη διαπιστωθείσα παραβίαση», Χρυσόγονος (2002): 61, υποσημ. 119.

139. Σύμφωνα με την σκέψη 58 της απόφασης, η εκπομπή σε κατοικημένη περιοχή επιβλαβών αναθυμιάσεων από εγκατάσταση βιομηχανικού καθαρισμού ήλυμάτων βυρσοδεψιών συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Διότι δεν επετεύχθη εκ μέρους του εναγομένου ισπανικού κράτους η απαιτούμενη ισορροπία μεταξύ αφενός των συμφερόντων του επίδικου δήμου της Lorca να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη της πόλης με την εγκατάσταση συστήματος βιομηχανικού καθαρισμού και αφετέρου της ανάγκης προστασίας των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας, Σγουρίδου (1995): 950-953.

140. Πρόκειται για ένα, όπως χαρακτηρίζεται, ιδιότυπο *jus cogens*, στην ευρεία εκδοχή του όρου και χωρίς τα τυπικά χαρακτηριστικά του, ή καλύτερα διεθνείς υποχρεώσεις *erga omnes*, που καθίσταται θεμελιώδες συστατικό της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας, Στέλιος Περράκης (2001), *Δικαιώματα του ανθρώπου και ευρωπαϊκή δημόσια τάξη*. Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία (:), *ΕΕΕυρΔ Ειδικό Τεύχος* 2001, σελ. 383-415 (387-389).

Όπως έχει δεχθεί κατ' επανάληψη το ΕΔΔΑ, υφίσταται μία υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος, ενώ η επιλογή των μέσων αφήνεται καταρχήν στο κράτος στο πλαίσιο της «δικονομικής του αυτονομίας» (: «autonomie procédurale»), η οποία αναγνωρίζεται στα κράτη-μέλη στο πλαίσιο των άρθρων 6, 13, 35 και 46 της ΕΣΔΑ ενόψει της αρχής της επικουρικότητας της Σύμβασης¹⁴¹. Καθεαυτή η απόφαση του Δικαστηρίου δεν έχει ως συνέπεια την αυτόματη ανάκληση ή ακύρωση της ενδοπολιτειακής πράξης, για την οποία παραπονείται ο προσφεύγων, αλλά απλώς βεβαιώνει την παραβίαση της Σύμβασης και ενδεχομένως επιδικάζει χρηματική αποζημίωση ως «δίκαιη ικανοποίηση» κατά το άρθρο 41 (πρώην 50) ΕΣΔΑ. Πρόκειται για ατελή εξέλιξη των συνεπειών της παραβίασης» όπως προβλέπει και το άρθρο 41, υπονοώντας ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ δεν διεισδύει καταρχήν στην εσωτερική έννομη τάξη¹⁴².

Αντίθετα, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) αναγνωρίζονται ρητά ως εκτελεστοί τίτλοι σύμφωνα με τα άρθρα 266 εδ. α', 280 και 299 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (: πρώην άρθρα 233, 244, 256 ΣυνΘΕΚ). Η αναγκαστική εκτέλεση διέπεται από τις διατάξεις της πολιτικής δικονομίας που ισχύει στο κράτος, στην επικράτεια του οποίου λαμβάνει χώρα. Η θέση του αποζημιούμενου εμφανίζεται ιδιαίτερα ενισχυμένη, καθώς προβλέπεται ότι ο ενδιαφερόμενος, κατόπιν αιτήσεως του οποίου ετηρήθησαν οι διατυπώσεις περιαφής του εκτελεστηρίου τύπου, δύναται να επισπεύσει την αναγκαστική εκτέλεση κατά το εσωτερικό δίκαιο, απευθυνόμενος στην αρμόδια αρχή (: άρθρο 299 εδ. β' και γ' ΣυνΘΕΕ). Επιπροσθέτως, στο άρθρο 260 παρ.2 εδ. β' (: πρώην άρθρο 228 ΣυνΘΕΚ) παρέχονται επιπλέον εγγύα υπέρ της εκτελεσιμότητας των αποφάσεων του ΔΕΚ. Ορίζεται χαρακτηριστικά ότι «εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι το συγκεκριμένο κράτος-μέλος δεν συμμορφώθηκε με την απόφασή του, μπορεί να του επιβάλει την καταβολή κατ' αποκοπή ποσού ή χρηματικής ποινής»¹⁴³.

Αν και η έλλειψη ειδικής πρόβλεψης περί της δυνατότητας εκτέλεσης των αποφάσεων¹⁴⁴ του ΕΔΔΑ θα μπορούσε να καλυφθεί ερμηνευτικά, με βάση τις διατάξεις των άρθρων 6

141. Olivier Jacot Guillarmond (2000), *Autonomie procédurale des Etats (articles 6, 13, 35 et 46 CEDH): de l'apport de la jurisprudence de Luxembourg à celle se Strasbourg*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 617-633 (622-623).

142. Κώστας Χρυσόγονος (2001α), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά*, ΤοΣ 5/2001, σελ. 967-1007 (995-996).

143. Πρόκειται για την ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2008/C 115/01 της 9ης Μαΐου 2008, βλ. <http://eur-lex.europa.eu/JOhtml.do?uri=OJ:C:2008:115:SOM:EL:HTML>.

144. Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ διακρίνονται σε διαπιστωτικές-αναγνωριστικές όταν απλά διαπιστώνουν μία παραβίαση και καταψηφιστικές όταν επιδικάζουν αποζημίωση. Η εκτελεσιμότητα, επίσης, θα πρέπει να διακρίνεται από την δεσμευτικότητα που λαμβάνει την έννοια της υποχρέωσης των συμβαλλομένων κρατών να άρουν την διαπιστωθείσα προσβολή της Συνθήκης, Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα (1996), *Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Σειρά «Ανθρώπινα Δικαιώματα» No.1, σελ. 35-36 και 44-50. Η δεσμευτικότητα ή «αυθεντία του ουσιαστικού δεδικασμένου» (: «autorité de la chose jugée») των αποφάσεων του ΕΔΔΑ για την υπό κρίση περίπτωση διακρίνεται, επίσης, και σε σχέση με την δεσμευτικότητα κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της

παρ.1, 34 και 38 παρ.1 ΕΣΔΑ, όπως υποστηρίζεται, το κενό αυτό συνιστά έναν αρνητικό συμβολισμό¹⁴⁵. Η μόνη ρητή ρύθμιση της ΕΣΔΑ σχετικά με την εκτελεστικότητα των αποφάσεων του ΕΔΔΑ είναι η πρόβλεψη της διαδικασίας του άρθρου 46 παρ.2, σύμφωνα με την οποία η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται αυτεπάγγελτα στην Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης που εποπτεύει την καταρχήν εκούσια εκτέλεση της εν λόγω απόφασης¹⁴⁶.

Η πρακτική της Επιτροπής είναι να απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη εξηγήσεις για τον τρόπο εκτέλεσης των σε βάρος τους αποφάσεων και να εκδίδει σχετικές αποφάσεις (resolutions) για να πιστοποιήσει την εκτέλεση, ή προσωρινές αποφάσεις (interim resolutions), όταν θεωρεί ότι υπολείπονται και άλλες ενέργειες εκ μέρους του κράτους-παραβάτη¹⁴⁷.

Αυτή η διαδικασία προφανώς δεν συνιστά «εκτέλεση» με την έννοια της πολιτικής ή της διοικητικής δικονομίας, αλλά άσκηση πίεσης από ένα πολιτικό όργανο, χωρίς να αποκλείονται ενδεχόμενες σκοπιμότητες και περιορισμοί¹⁴⁸. Γι' αυτό, δεν μπορεί να θεωρηθεί μόνη αυτή η ρύθμιση ως επαρκής εγγύηση μιας δίκαιης δίκης ενώπιον του ΕΔΔΑ αναφορικά με την εκτελεστικότητα των αποφάσεων του τελευταίου. Σχετικά πρόσφατα, το Δικαστήριο εφάρ-

Σύμβασης από τα εθνικά δικαστήρια ή άλλες εθνικές αρχές σε περιπτώσεις άλλες από εκείνη, επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση (: «αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου» ή «autorité de la chose interprétée»), Στέλιος Σταματόπουλος (2005), Εκτελεστοί τίτλοι και αντικείμενο της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Κράτους, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 146-147.

145. Χρυσόγονος (2002α): 67.

146. Η καταβολή της αποζημίωσης που επιδικάσθηκε πρέπει να πληρωθεί εντός τριών μηνών από τότε που η απόφαση του ΕΔΔΑ έγινε οριστική κατόπιν προσπέλασης της δυνατότητας παραπομπής της υπόθεσης στο Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως ή απόρριψης του σχετικού αιτήματος από το εν λόγω τμήμα ή μη κατάθεσης σχετικού αιτήματος. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ισχύει εξαίμνη προθεσμία πληρωμής της αποζημίωσης, η παρέλευση της οποίας θεμελιώνει δικαίωμα καταβολής τόκων υπερημερίας. Περισσότερα στον διαδικτυακό τόπο του Συμβουλίου της Ευρώπης http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Presentation/FAQ_en.asp.

147. Χρυσόγονος (2001α): 997. Μάλιστα, η ΟλΑΠ21/2001, κάνοντας ρητή αναφορά στο άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, όρισε ότι η διάταξη του άρθρου 8 του α.ν.2095/1952, σύμφωνα με την οποία δεν επιτρέπεται κατά του Δημοσίου εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων που επιδικάζουν χρηματικές οφειλές και εν γένει εκτελεστού δικογράφου που αφορά τέτοιες οφειλές καθώς και η επίδοση επιταγής προς πληρωμή των οφειλών αυτών αντίκειται στις διατάξεις του Συντάγματος, του ΔΣΑΠΔ και της ΕΣΔΑ, που καθιερώνουν το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Βλ. ΤοΣ 28 (1): 106-112, με σχόλιο Απόστολου Παπακωνσταντίνου.

148. Βλ. σχετικά και τις πρόσφατες αποφάσεις της Επιτροπής του Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης μετά την 1072 συνάντηση το χρονικό διάστημα 1-3 Δεκεμβρίου 2009 αναφορικά με τον έλεγχο της εκτέλεσης παλαιότερων αποφάσεων του ΕΔΔΑ [Cm/Del/Dec(2009)1072 7 December 2009], [http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2009\)1072&Language=lanEnglish&Ver=immediat&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2009)1072&Language=lanEnglish&Ver=immediat&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383). Σύμφωνα με τα πορίσματα αυτής της συνάντησης, οι χώρες με τις περισσότερες εκκρεμότητες στην εκτέλεση αποφάσεων του ΕΔΔΑ εμφανίζονται να είναι οι εξής: Ρωσία, Ουκρανία, Βουλγαρία, Πολωνία, Μολδαβία, Ιταλία, Σλοβενία και Τουρκία. Σε βάρος της Ελλάδας εκκρεμεί η εκτέλεση 19 αποφάσεων. Γενικά για την εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης βλ. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/default_EN.asp?

μοσε την μέθοδο των «αποφάσεων-πληηγών» (: «pilot judgment procedure») σε περιπτώσεις, όπου εντόπισε προβλήματα συστημικής φύσεως¹⁴⁹.

Γι' αυτό προτείνονται δύο λύσεις. Πρώτον, να προβληφθεί η δυνατότητα παρακράτησης των ποσών, που έχει επιδικάσει το ΕΔΔΑ ως δίκαιη ικανοποίηση αλλήλ αρνείται ή καθυστερεί, πέρα από ένα χρονικό όριο, να καταβάλει το καθ' ου η προσφυγή κράτος, από τις κάθε είδους κοινοτικές χρηματοδοτήσεις προς το κράτος αυτό (είτε πρόκειται για μέλος της Ένωσης είτε όχι), ώστε να αποδοθούν απευθείας στον προσφεύγοντα. Και δεύτερον, η ρητή πρόβλεψη στο άρθρο 49 εδ. α' ΣυνθΕΕ ότι, προκειμένου ένα ευρωπαϊκό κράτος να υποβάλει υποψηφιότητα για την ένταξη του στην Ένωση, πρέπει να είναι μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, να συνιστά λόγο κίνησης σε βάρος του διαδικασίας για επιβολή των προβλεπόμενων στο άρθρο αυτό κυρώσεων (αναστολή απορρεόντων από τη ΣυνθΕΕ και τη ΣυνθΕΚ δικαιωμάτων)¹⁵⁰.

Στην ελληνική έννομη τάξη την εκτέλεση αλληλοδαπών τίτλων προβλέπει το άρθρο 905 ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο, με επιφύλαξη αυτών που ορίζουν οι διεθνείς συμβάσεις, αναγκαστική εκτέλεση βασισμένη σε αλληλοδαπό τίτλο μπορεί να γίνει στην Ελλάδα από τότε που θα τον κηρύξει εκτελεστό απόφαση του μονομελούς πρωτοδικείου της περιφέρειας όπου βρίσκεται η κατοικία ή διαμονή του οφειλέτη ή της πρωτεύουσας του κράτους, υπό τις προϋποθέσεις όμως του άρθρου 323 ΚΠολΔ. Η προϋπόθεση του τελευταίου για την συμφωνία των αλληλοδαπών αποφάσεων «προς τα χρηστά ήθη ή προς τη δημόσια τάξη»

149. Philip Leach, Helen Hardman and Svetlana Stephenson (2010), Can the European Court's Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systematic Human Rights Violations? *Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia*, *Human Rights Law Review (HRLR)* 10 (2): 346-359 (349). Για παράδειγμα, στην απόφαση *Burdov No.2 κατά Ρωσίας* της 15-1-2009 εξετάσε εκ νέου την προσφυγή εργαζομένου στην ομάδα επείγοντος κατά την πυρηνική έκρηξη του Τσέρνομπιλ τη διετία 1986-1987. Η έκθεση στις ραδιενεργές εκπομπές είχε ως αποτέλεσμα την βλάβη της υγείας του και την επιδίκαση σε αυτόν αποζημίωσης για την εργασιακή του απχρήστευση. Αν και επιδικάσθηκε αποζημίωση, αυτή ποτέ δεν καταβλήθηκε, ακόμη και μετά την έκδοση της πρώτης ομώνυμης απόφασης του ΕΔΔΑ *Burdov κατά Ρωσίας* της 7-5-2002. Έτσι, έκρινε το ΕΔΔΑ ότι θα έπρεπε να ενεργοποιήσει την επείγουσας φύσης διαδικασία της «pilot judgment procedure». Έτσι, δέχθηκε ότι υφίσταται παραβίαση των άρθρων 6 παρ.1 και 13 ΕΣΔΑ για την δίκαιη ακρόαση και την αποτελεσματική προσφυγή και του άρθρου 1 παρ.1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια, έθεσε ένα ορισμένο χρονοδιάγραμμα συμμόρφωσης: έξι μήνες για την τροποποίηση της εθνικής νομοθεσίας και ένας χρόνος για να καταβάλει τις αποζημιώσεις σε όσους βρίσκονταν στην ίδια θέση με τον προσφεύγοντα και ήρθαν σε επαφή με την κυβέρνηση της Ρωσίας πριν από την έκδοση της παρούσας απόφασης. Επίσης, όλες οι νέες υποθέσεις θα αναβάλλονταν για ένα χρόνο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι εννιακόσιες αντίστοιχες υποθέσεις εκκρεμούσαν προς εκτέλεση στη Ρωσία. Λόγω της συστημικής φύσεως του προβλήματος της ανεπάρκειας της νομοθεσίας του συμβαλλομένου κράτους δίδεται για πρώτη φορά από το ΕΔΔΑ σαφή εντολή εκτέλεσης των αποφάσεων με τήρηση χρονοδιαγράμματος. Δυστυχώς, σύμφωνα και με την Interim Resolution της Επιτροπής των Υπουργών CM/ResDH(2009)158 της 3-12-2009 η Ρωσία απέτυχε να συμμορφωθεί στο χρονοδιάγραμμα του ΕΔΔΑ που έληγε στις 4-11-2009. Αντίθετα, υφίστανται και οι αποκαλούμενες semi-pilot judgments, οι οποίες χειρίζονται ένα συστημικό πρόβλημα, η λύση στο οποίο δεν δύναται να έχει καθολική εφαρμογή, όπως οι περιπτώσεις μη συμμόρφωσης της προσταγής του άρθρου 6 παρ.1 για την εύλογη διάρκεια της ποινικής δίκης, πρόβλημα ιδιαίτερα έντονο στην Ιταλία, Wojciech Sadurski (2009), Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and Eastern European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments, *H.R.L.R.* 9 (3): 397-453 (426-427).

150. Χρυσόγονος (2002α): 73.

κρίνεται ως ανεπίτρεπτη διάπλωση του δικαίου από τον δικαστή. Με άλλα λόγια το μονομελές πρωτοδικείο καλείται να εκτελέσει χρέη νομοθέτη. Επίσης, δεδομένης της διάταξης του άρθρου 905 παρ.2 ΚΠολΔ περί κήρυξης εκτελεσιότητας τίτλου που είναι εκτελεστός κατά το δίκαιο του τόπου που εκδόθηκε, δεν μπορούν να τύχουν εφαρμογής οι διατάξεις της πολιτικής δικονομίας καθώς οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ δεν διαθέτουν εκτελεσιότητα με βάση την ΕΣΔΑ. Συνεπώς, οι εναλλακτικές λύσεις που προτείνονται είναι οι ακόλουθες¹⁵¹: α) έκδοση διαταγής πληρωμής με βάση τα άρθρα 623 επ. ΚΠολΔ· β) εφαρμογή του άρθρου 6 παρ.2 ν.1846/1989 για την εγγραφή κονδυλίων στον προϋπολογισμό των Υπουργείων Οικονομικών και Εξωτερικών για την κάλυψη εξόδων αναφορικά με τη νομική εκπροσώπηση και την κάλυψη φιλικών διακανονισμών και καταδικών σε χρήμα μετά από απόφαση του ΕΔΔΑ· γ) εφαρμογή των διατάξεων για την αστική ευθύνη του κράτους (άρθρα 105 επ. ΕισΝΑΚ)¹⁵².

Υποστηρίζεται βέβαια ότι ενόψει της κύρωσης και ισχύος του ΔΣΑΠΔ από την Ελλάδα μπορεί κανείς να δεχθεί ότι χωρεί αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου και των Οργανισμών, στους οποίους έχουν επεκταθεί τα προνόμιά του, για χρηματικές απαιτήσεις που πηγάζουν από: α) δικαιώματα «αστικής φύσης», κατά την έννοια των διατάξεων των άρθρων 6 παρ.1 ΕΣΔΑ και 14 ΔΣΑΠΔ· β) δικαιώματα που αποτελούν «περιουσία» κατά το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ· γ) δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο ΔΣΑΠΔ επιπλέον εκείνων που αντιστοιχούν στα κατοχυρούμενα στην ΕΣΔΑ, ώστε κάθε πολιτειακό όργανο οφείλει, στα πλαίσια της δικαιοδοσίας και αρμοδιότητάς του, να προβαίνει στις αναγκαίες για το σκοπό αυτό ενέργειες, αγνοώντας την απαγόρευση¹⁵³. Συνεπώς, η επίκληση λόγων δημοσίου συμφέροντος για τη δικαιολόγηση της άρνησης συμμόρφωσης του Δημοσίου προς τις δικαστικές αποφάσεις δεν μπορεί –ως αντιφατική– να θεωρείται ανεκτή, εφόσον η Διοίκηση αποτελεί στοιχείο του Κράτους και, ως εκ τούτου, το συμφέρον της ταυτίζεται με τη χρηστή απονομή της Δικαιοσύνης (: *Hornsby κατά Ελλάδος* της 19-3-1997 § 41)¹⁵⁴.

2. Τρόποι συμμόρφωσης των κρατών-μελών με τη νομολογία του ΕΔΔΑ

Πιο συγκεκριμένα, τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφωθούν προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών, στις οποίες είναι διάδικοι (: *EVT Company κατά Σερβίας* της 21-6-2007 § 48). Άλλωστε η εκτέλεση μίας δικαστικής απόφασης αποτελεί τμήμα της έννοιας της «δίκης» κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ (: *Hornsby κατά Ελλάδας* της 19-3-1997 § 40)¹⁵⁵. Η καθυστέρηση στην εκτέλεση μιας απόφασης μπορεί

151. Ηλιοπούλου-Στράγγα (1996): 62-72.

152. Περισσότερα για την αστική ευθύνη σε: Σταματοπούλου (2005): 155-160.

153. Δημήτριος Ζημιανίτης (1999), Ζητήματα εφαρμογής της ΕΣΔΑ και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών από τα ελληνικά δικαστήρια, ΕΕΕυρΔ 4 (1999): 863-880 (880).

154. Γιάννης Κτιστάκης (1998), Παρατηρήσεις παρά πόδας της ΜονΠρωτΘηβ360/1998, Δ 1998, σελ. 1081-1085 (1084).

155. Βλ. σχετικά και τις θέσεις του Ireneu Cabral Barreto (2000), L'article 6 de la Convention et la procedure d'exécution, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 135-146 (138).

να δικαιολογηθεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις (: *Crnišaniin και λοιποί κατά Σερβίας* της 13-1-2009 § 123). Δεν επιτρέπεται, ωστόσο, αυτή η καθυστέρηση να είναι τέτοιας έκτασης ώστε να υποσκάπτει τον πυρήνα του προστατευόμενου δικαιώματος (: *Immobiliare Saffi κατά Ιταλίας* της 28-7-1999 § 74). Ο τρόπος και τα μέσα συμμόρφωσης υπόκεινται στην διακριτική ευχέρεια του καθ' ου κράτους (: *Klaus και Iouri Kilazde κατά Γεωργίας* της 2-2-2010 § 82). Δεδομένου ότι η εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης είναι ατελής, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ δεν διεισδύουν καταρχήν στην εσωτερική έννομη τάξη και δεν αίρουν καθ' αυτή την παραβίαση¹⁵⁶. Δηλαδή το αποτέλεσμα της απόφασης του ΕΔΔΑ μπορεί να είναι η επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης ως δίκαιης ικανοποίησης, όχι όμως και η αυτόματη ακύρωση της σε βάρος του προσφεύγοντα απόφασης (: *Incal κατά Τουρκίας* της 9-6-1998 § 70 in fine)¹⁵⁷.

Πολλές φορές, όμως, δεν αρκεί η καταβολή της αποζημίωσης που επιδικάσθηκε¹⁵⁸. Απαιτείται να ληφθούν επιπλέον μέτρα, γενικής ή εξατομικευμένης φύσης (: *Scozzari και*

156. Βλ. αποφάσεις *Pakelli κατά Γερμανίας* της 25-4-1983 § 45, *Hauschildt κατά Δανίας* της 24-5-1989 § 54 και *Brozicek κατά Ιταλίας* της 19-12-1989 § 47.

157. Εφόσον δεν προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο αυτή η δυνατότητα, τότε, με βάση το άρθρο 6 ΕΣΔΑ μπορεί να γίνει χρήση του ενδίκου μέσου της επανάληψης της διαδικασίας λόγω έκδοσης απόφασης του ΕΔΔΑ ως μέσο εκτέλεσής της, σύμφωνα με την απόφαση *Verein gegen Tierfabriken Schweiz -VgT- κατά Ελβετίας* της 4-10-2007 §§ 23-25, Ε.Η.Ρ.Λ.Ρ. 2008, Issue 1, σελ. 140-144. Άλλωστε και στην Ελλάδα, η επανάληψη της διαδικασίας λόγω καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ για παραβίαση δικαιώματος αναφορικά με το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή την ουσιαστική διάταξη που εφαρμόστηκε εισήχθη ως περ. 5 στην παράγραφο 1 του άρθρου 525 ΚΠΔ με το άρθρο 11 του ν.2865/2000. Όπως υπογραμμίζεται στην οικεία αιτιολογική έκθεση, με το άρθρο αυτό «η Ελληνική Κυβέρνηση, στην προσπάθειά της για πληρέστερη κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, όπως αυτά περιέχονται στην ΕΣΔΑ, έρχεται να καλύψει ένα κενό που υπάρχει το εθνικό νομικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, δεν υπάρχει η δυνατότητα επανάληψης της ποινικής δίκης κάποιου, ο οποίος καταδικάσθηκε αμετάκλητα από τα ελληνικά δικαστήρια, πλην όμως προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο διέγινωσε ότι με την καταδίκη παραβιάσθηκαν διατάξεις της ΕΣΔΑ. Πρέπει να σημειωθεί ότι μία απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δεν ανατρέπει το δεδικασμένο που δημιουργείται από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, με την οποία συντελέστηκε η προσβολή του δικαιώματος. Η έλλειψη αυτή αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής από πλευράς του Συμβουλίου της Ευρώπης, ιδιαίτερα μάλιστα καθώς στις ποινικές υποθέσεις, λόγω των συνεπειών τους (στέρση ελευθερίας, εγγραφή στο ποινικό μητρώο κ.λπ.), η χρηματική αποζημίωση που επιδικάζει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο συχνά δεν επαρκεί για την πραγματική άρση της βλάβης του αδίκως καταδικασθέντος». Επίσης, όπως υποστηρίζεται, η νομοθετική αυτή επιλογή αποτυπώνει την ανταπόκριση της Ελλάδας στην υπ' αριθμ. R (2000) 2/19-1-2000 Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τα κράτη-μέλη, με την οποία ζητά τη θέσπιση στις καθ' έκαστον εθνικές έννομες τάξεις της δυνατότητας αποκατάστασης της προτέρας κατάστασης των πραγμάτων (restitution in integrum), σε όσες περιπτώσεις διαπιστώνεται παραβίαση των συμβατικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, Θεοχάρης Δαλακούρας (2007), Επανάληψη της διαδικασίας. Συστηματική θεώρηση του κατ' άρθρο 525 ΚΠΔ ενδίκου βοηθήματος και των λόγων θεμελίωσής του, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλης, σελ. 271.

158. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, η Επιτροπή Υπουργών αναγνωρίζει ότι αρκεί η καταβολή της αποζημίωσης. Η ίδια θέση επαναλαμβάνεται, πολλών μάλιστα, στις υποθέσεις που έληξαν με φιλικό διακανονισμό, όπως με τις αποφάσεις της Επιτροπής Υπουργών ResDH(2003)33 της 24-2-2003 επί της *Tiburzi κατά Ελλάδας* της 25-10-2001, ResDH(2003)32 της 24-2-2003 επί της *Teka Ltd κατά Ελλάδας* της 26-6-2002, ResDH(2002)156 της 17-12-2002 επί της *Examiliotis κατά Ελλάδας* της 18-4-2002 (: και οι τρεις αφορούσαν υπέρβαση της εύλογης διάρκειας αστικής δίκης), ResDH(2002)22 της 6-3-2002 επί της *I. M. κατά Ελλάδας* της

Giunta κατά Ιταλίας της 13-7-2000 § 249), στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης, ώστε να αποκατασταθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι αρνητικές συνέπειες της διαγνωσθείσας από το Δικαστήριο σε βάρος του προσφεύγοντα παραβίασης (: *Papamichalopoulos και λοιποί κατά Ελλάδα* της 31-10-1995 § 34¹⁵⁹) και να επανέλθουν τα πράγματα στην προτέρα της παραβίασης κατάσταση (: «*restitutio in integrum*»). Δηλαδή, το καθ' ου κράτος είναι ελεύθερο, υπό τον έλεγχο της Επιτροπής των Υπουργών (: *Jevremović κατά Σερβίας* της 17-7-2007 § 135), να καθορίσει τον τρόπο, με τον οποίο θα απαλλοκληθεί της υποχρέωσής του να θέσει τον προσφεύγοντα στη θέση που θα ήταν, αν το συμβαλλόμενο κράτος δεν είχε αγνοήσει τις εκ της Σύμβασης υποχρεώσεις του (: *Piersack κατά Βελγίου* της 26-10-1984 § 12), αρκεί τα μέτρα αυτά να είναι συμβατά με την κρίση του Δικαστηρίου και τα δικαιώματα του προσφεύγοντα (: *Lyons και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8-7-2003, dec.). Χαρακτηριστική είναι, άλλωστε, προς αυτήν την κατεύθυνση και η υιοθέτηση από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της Σύστασης R (2000) 2, με την οποία «ενθαρρύνονται» τα κράτη να διασφαλίσουν την ύπαρξη, στα εθνικά τους δίκαια, δυνατότητας αποκατάστασης των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, ύστερα από την έκδοση απόφασης του ΕΔΔΑ¹⁶⁰ (: απόφαση Ευρείας Σύθεσης *Sejdović κατά Ιταλίας* της 1-3-2006 § 126).

Ειδικά ως προς τα γενικής φύσης μέτρα, ανάλογα με τη φύση της παραβίασης, μπορεί να συνίστανται από την απλή δημοσίευση της μετάφρασης της απόφασης του ΕΔΔΑ στον νομικό τύπο¹⁶¹ ή σε ενημερωτικές για τον εθνικό δικαστή εκδόσεις¹⁶² ή στην ιστοσε-

4-10-2001 για την καθυστέρηση ποινικής διαδικασίας, ResDH(2001)97 της 23-7-2001 επί της *Klavdianos κατά Ελλάδα* της 17-10-2000 για την καθυστέρηση διοικητικής δίκης.

159. Την σημασία της απόφασης αυτής για την εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ τονίζει και ο Feyyaz Gölcüklü (2000), *Exécution des décisions des organes de contrôle de la Convention européenne des Droits de l'Homme*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 557-576 (565).

160. Βλ. σχετικά Recommendation No. R (2000) 2 on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights που υιοθετήθηκε στις 19-1-2000 σε: http://www.coe.int/t/e/human_rights/execution/02_Documents/Rec2000_2.asp.

161. Δεν αποκλείεται η δημοσίευση σε ημερήσια ή απογευματινή εφημερίδα, όπως συνέβη στην περίπτωση της απόφασης του ΕΔΔΑ *Agoudimos και Cefallonian Sky Shipping Co. κατά Ελλάδα* της 28-6-2001, η οποία δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Καθημερινή». Ειρήσθω εν παρόδω, σύμφωνα με την απόφαση της Επιτροπής Υπουργών ResDH(2004)2 της 24-2-2004, που εκδόθηκε επί της ως άνω απόφασης του ΕΔΔΑ, οι εθνικές δικαστικές αρχές, ενόψει του άρθρου 28 παρ.1 του Συντάγματος που αναγνωρίζει την ευθεία επίδραση της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη και την κατίσχυσή της έναντι της εθνικής νομοθεσίας, υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμους που αντίκεινται στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ, όπως προβλέπει και η εγκύκλιος 29 της 6-2-2002 του Προέδρου του Αρείου Πάγου.

162. Όπως συνέβη στην υπόθεση *Σιδηρόπουλος κατά Ελλάδα* της 10-7-1998 (: άρνηση εγγραφής σωματείου με την επωνυμία «Στέγη Μακεδονικού Πολιτισμού»), όπου η απόφαση ResDH(2000)99 (24-7-2000) της Επιτροπής Υπουργών θεώρησε επαρκή τη δημοσίευση μετάφρασης της σχετικής απόφασης στο περιοδικό «Σύνταγμα» (τεύχος 2/1999) και στο περιοδικό «Δίκη» (τεύχος Νοεμβρίου 1999), σε συνδυασμό με τη σχετική αναφορά στην έκδοση Σ. Μαθία (επιμ.), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του Ανθρώπου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ. 46, η οποία διανεμήθηκε σε όλους τους δικαστικούς λειτουργούς, Χρυσόγονος (2002): 63, υποσημ. 127. Δημοσίευσης έτυχε και η απόφαση *Tsavachidis*

λίδα του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (: www.nsk.gr)¹⁶³, έως την αλληλαγή της σχετικής νομοθεσίας, με τυπικό νόμο ή κανονιστική πράξη¹⁶⁴ και την αλληλαγή της νομολογίας¹⁶⁵ ή σωρευτικά περισσότερα του ενός μέτρα¹⁶⁶. Παραδείγματα αλληλαγής της νομοθεσίας στην ελληνική έννομη τάξη συνιστούν, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα νομοθετικά κείμενα: α) ο ν.1846/1989 που προβλέπει την εγγραφή κονδυλίων στο Υπουργείο Εξωτερικών για την

κατά Ελλάδα της 21-1-1999, που αφορούσε την παρακολούθηση της προσφεύγουσας λόγω των θρησκευτικών της πεποιθήσεων, στο περιοδικό «Ποινική Δικαιοσύνη» (τεύχος 2/1999, σελ. 115-177 τον Φεβρουάριο του 1999), όπως αναγνωρίζει η απόφαση ResDH(2003)185 της 6-1-2004 της Επιτροπής Υπουργών.

163. Αυτή την υποχρέωση μνημονεύει η απόφαση ResDH(2003)5 της 24-2-2003 της Επιτροπής Υπουργών επί της αποφάσεως *Biba κατά Ελλάδα* της 26-9-2000, η οποία έκρινε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 και 3 της ΕΣΔΑ από την στέρηση εκπροσώπησης από δικηγόρο του προσφεύγοντα αλβανικής υπηκοότητας ενώπιον του Αρείου Πάγου και μάλιστα για κακούργημα. Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης του ΕΔΔΑ προστέθηκε νέο άρθρο 96Α στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας με το ν.2721/1999. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η απόφαση ResDH(2002)102 της 21-10-2002 επί της αποφάσεως *Twalib κατά Ελλάδα* της 9-6-1998, καθώς αφορούσε την προσθήκη του άρθρου 96Α στον ελληνικό ΚΠΔ και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Ποινική Δικαιοσύνη» (1999, σελ. 669 επ.). Τελικά, το άρθρο 96Α ΚΠΔ καταργήθηκε με το άρθρο 16 παρ.2 του ν.3226/2004 «περί παροχής νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις».

164. Όπως στην υπόθεση *Φίλης Ι κατά Ελλάδα* της 27-8-1991 που αφορούσε το δικαίωμα άμεσης πρόσβασης στα δικαστήρια μηχανικού μέλους του ΤΕΕ, όπου η απόφαση 94-085 της Επιτροπής Υπουργών θεώρησε επαρκή την αντικατάσταση των παρ. 4 και 5 του β.δ. 30/31-5-1956 περί κανονισμού του τρόπου καταβολής των μηχανικών με το άρθρο 1 του π.δ. 48/1994, Χρυσόγονος (2002): 63, υποσημ. 128 και Ηλίας Καστανάς (2002), Η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η συμβολή του Έλληνα δικαστή, σε: Γιάννη Κτιστάκης (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 109-138 (126-127). Το ίδιο συνέβη και στις αποφάσεις *Αντωνικόπουλος, Βορτσέλα και Αντωνικόπουλου κατά Ελλάδα* της 14-12-1999 και *Γεωργιάδης κατά Ελλάδα* της 28-3-2000, όπου με την έκδοση Υπουργικής Απόφασης στις 22-7-2000 επιλύθηκε το ζήτημα της αναπροσαρμογής της συντάξεως των δικαστικών λειτουργών σύμφωνα με τις κλίμακες που ορίστηκαν για τους εν ενεργεία δικαστικούς, Καστανάς (2002): 127.

165. Αυτό το μέτρο καταγράφεται στην απόφαση ResDH(2002)104 της 21-10-2002 επί της αποφάσεως του ΕΔΔΑ *Papachelas κατά Ελλάδα* της 25-3-1999 και 4-4-2000. Στην προκείμενη απόφαση της Επιτροπής των Υπουργών σημειώνεται με έμφαση ότι τα αρμόδια ελληνικά διοικητικά δικαστήρια, συμμορφούμενα προς την προηγούμενη νομολογία του ΕΔΔΑ επί των υποθέσεων *Katikaridis και Ροινοί κατά Ελλάδα* της 15-11-1996, *Tsomtsos και Ροινοί κατά Ελλάδα* της 15-11-1996 και *Mellacher και Ροινοί κατά Αυστρίας* της 19-12-1989, έκριναν ότι οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 3 του άρθρου 1 του Ν.653/1977 αντίκεινται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ στο μέτρο που δέχονται κατά αμάχητο τεκμήριο ότι σε περίπτωση κατασκευής κύριας οδικής αρτηρίας η αξία των παρακείμενων ιδιοκτησιών αποκτά μεγαλύτερη αξία.

166. Στην απόφαση της Επιτροπής Υπουργών ResDH(2001)82 της 23-7-2001 επί της αποφάσεως του ΕΔΔΑ *Efstratiou κατά Ελλάδα* της 18-12-1996 κρίθηκε ότι τόσο η αλληλαγή της νομολογίας του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας (Α' Τμήμα) και του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών –μετά την απόφαση ResDH(1999)714 επί της υπόθεσης *Papageorgiou κατά Ελλάδα* της 22-10-1997, αναφορικά με την ενεργητική νομιμοποίηση προσβολής της πράξης αποβολής από το σχολείο μαθητή που αρνούταν να παρακολουθήσει το μάθημα των θρησκευτικών, διότι ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά– όσο και η δημοσίευση στα ελληνικά της εν λόγω απόφασης του ΕΔΔΑ στο περιοδικό «Το Σύνταγμα» (1997, σελ. 995 επ.) κρίνονται συμβατές με την έννοια της αποκατάστασης του προσφεύγοντα.

καταβολή ικανοποιήσεων υπό το παλιό άρθρο 50 και νυν 41 της ΕΣΔΑ¹⁶⁷. β) το ενδέκατο άρθρο του ν.2865/2000 που προέβλεψε τη ρητή ρύθμιση του άρθρου 525 παρ.1 περιπτ. 5 ΚΠΔ για την επανάληψη της ποινικής διαδικασίας¹⁶⁸. γ) το άρθρο 26 του Ν.2915/2001 που τροποποίησε τα άρθρα 533-545 ΚΠΔ για την αποζημίωση κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων· δ) ο ν.3346/2005 (άρθρα 29-32 σχετικά με τον υπερπληθυσμό των φυλακών) για την επιτάχυνση της διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων· ε) ο ν. 3388/2005 για τους εξωτερικούς φρουρούς στα καταστήματα κράτησης· στ) ο ν.3727/2008 (άρθρα 16-26) που προέβλεψε και μέτρα για την βελτίωση των συνθηκών κράτησης· ζ) η απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης 138317/2005 για την κοινωφελή εργασία ως εναλλακτική ποινή και ΥΑ8508/2005 για την μεταφορά 650 κρατουμένων σε αγροτικές φυλακές· η) ο ν.2910/2001 για την είσοδο και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια· θ) ο ν.3386/2005 για την είσοδο, παραμονή και κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια· και ι) η εκδοθείσα υπό το φως του ν.1975/1991 διϋπουργική απόφαση 137954/2000, που κάνει ρητή αναφορά στο άρθρο 5 παρ.1 ΕΣΔΑ ενόψει και του άρθρου 565 ΚΠΔ, ρυθμίζοντας ζητήματα κράτησης υπό απέλαση προσώπων.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης αναγνωρίζει με ρητές αποφάσεις του, στις περιπτώσεις που το κράτος συμμορφώθηκε με την απόφαση του ΕΔΔΑ, ότι επήλθε η αποκατάσταση στην προτέρα κατάσταση, μνημονεύοντας αναλυτικά τον τρόπο συμμόρφωσης σε τρεις βάσεις: α) την καταβολή της αποζημίωσης, β) τα γενικής φύσεως μέτρα και γ) τα ειδικής φύσεως μέτρα. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν και οι πρόσφατες αποφάσεις Resolution CM/ResDH(2009)127 και Resolution CM/ResDH(2009)128¹⁶⁹ που εκδόθηκαν αναφορικά με την εκτέλεση των αποφάσεων *Peers κατά Ελλάδα* της 16-7-2001 (Ευρείας Σύνθεσης) και *Dougoz κατά Ελλάδα* της 6-3-2001 αντίστοιχα¹⁷⁰. Η πρώτη απόφαση της Επιτροπής Υπουργών επικροτεί την νομοθετική ρύθμιση της λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης (: οι νόμοι 3346/2005, 3388/2005

167. Βούλγαρης (2002): 104.

168. Για το μέτρο της επανάληψης της διαδικασίας βλ. Andrew Drzemczewski (1988), Un Etat en violation de la Convention européenne des Droits de l'Homme: l'exécution interne des décisions des institutions de Strasbourg, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 149-158 (154).

169. [http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2009\)1072&Language=lanEnglish&Ver=volres&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2009)1072&Language=lanEnglish&Ver=volres&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383).

170. Στην πρώτη περίπτωση, που αφορούσε τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές Κορυδαλλού, η Επιτροπή Υπουργών έκρινε ότι τα μέτρα που υλοποιήθηκαν για την κατασκευή νέων φυλακών, την έκταση των ποινών του 35% των αλλοδαπών κρατουμένων στις χώρες καταγωγής τους, την κοινωφελή εργασία, τον υπερπληθυσμό των φυλακών και την κατάρτιση των σωφρονιστικών υπαλλήλων, όπως αναλυτικά παρουσιάζονται στην απόφαση της Επιτροπής, κρίνονται ως ενδεδειγμένα για την επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση. Στη δεύτερη απόφαση κρίθηκε ότι, αναφορικά με τις συνθήκες που κρατήθηκε αναμένοντας την απέλασή του στο αστυνομικό τμήμα Δραπετσώνας και στην αστυνομική διεύθυνση Αττικής στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας ο προσφεύγων Συριακής καταγωγής, αυτές έχουν βελτιωθεί στις υπάρχουσες εγκαταστάσεις κράτησης υπό απέλαση ατόμων, ενώ νέα κέντρα επαναπροώθησης αλλοδαπών έχουν δημιουργηθεί στην ελληνική επικράτεια. Τέλος, θετικά αξιολογήθηκε και η δυνατότητα των υπό απέλαση ατόμων να έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο, σε μη-κυβερνητικές οργανώσεις, σε ιατρική φροντίδα και σε μεταφρασμένο σε 15

και 3727/2008 και οι υπουργικές αποφάσεις 138317/2005 και ΥΑ8508/2005) και η δεύτερη την ρύθμιση της κράτησης των υπό απέλαση προσώπων (: οι νόμοι 2910/2001 και 3386/2005 και η διϋπουργική απόφαση 137954/2000). Δεν αποκλείεται σε κάποιες αποφάσεις του το ΕΔΔΑ να «προτείνει» με έμμεσο τρόπο τα ενδεδειγμένα μέτρα συμμόρφωσης του κράτους (: απόφαση Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005 § 210), σε βάρος του οποίου εκδίδει θετική απόφαση περί παραβίασης κάποιου δικαιώματος του προσφεύγοντα¹⁷¹. Τα μέτρα αυτά δεν αποκλείεται να φέρουν επείγοντα χαρακτήρα, ιδίως όταν άπτονται ζητημάτων παραβίασης του δικαιώματος των κρατουμένων στην υγεία και, πιο ειδικά, στην απόλαυση ιατρικής φροντίδας (: *Dybeku κατά Αλβανίας* της 18-12-2007 § 64)¹⁷².

Για παράδειγμα, σε περίπτωση παραβίασεως των δικαιωμάτων κρατουμένου, το ΕΔΔΑ πρότεινε την συμμόρφωση του καθ' ου κράτους με τα άρθρα 57 § 2 (β) και 59 (γ) των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων (: *Gülmez κατά Τουρκίας* της 20-5-2008 § 63). Αναφορικά με τους ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες [R (87) 3 και Rec (2006) 2] το Δικαστήριο νομολόγησε στην σκέψη 75 της απόφασης Ευρείας Σύνθεσης *Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2007 ότι αναγνωρίζει την σημασία της εξέλιξης της ευρωπαϊκής ποινικής πολιτικής σε σχέση με την αυξανόμενη σημασία του αποκαταστατικού σκοπού της φυλάκισης, ιδιαίτερα ενόψει μιας μακροχρόνιας στερητικής της ελευθερίας ποινής. Η παρεμπόδιση αυτή κρίση του Δικαστηρίου διατυπώθηκε κατά την εξέταση προσφυγής περί παραβίασης του δικαιώματος των κρατουμένων να συνευρίσκονται ερωτικά με τις συζύγους τους στο χώρο της φυλακής και, ειδικότερα, να τους παρέχεται η δυνατότητα, με τη διαμόρφωση κατάλληλων εγκαταστάσεων, πραγματοποίησης τεχνητής γονιμοποίησης εντός της φυλακής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι έγκειται στο περιθώριο εκτίμησης των κρατών-μελών να ερμηνεύουν παρόμοια αιτήματα των κρατουμένων. Γι' αυτό δεν αναγνώρισε υλική ζημία αλλά ηθική βλάβη για την απογοήτευση του προσφεύγοντα και της συζύγου του από την αποτυχία της εξωσωματικής γονιμοποίησης που επιχειρήσαν εντός της φυλακής, όπου αυτός κρατείτο, επί τη βάση της παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

γνώσσεσ οδηγό των δικαιωμάτων τους ως κρατουμένων, καθώς επίσης και η νομοθετική ρύθμιση για τον μέγιστο χρόνο κράτησης των υπό έκδοση προσώπων.

171. Για παράδειγμα, σε πολλές αποφάσεις σε βάρος της Τουρκίας, όπου ετίθεντο ζητήματα αμεροληψίας και ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο καταλληλότερος τρόπος αποκατάστασης θα ήταν η επανάληψη της δίκης χωρίς καμία καθυστέρηση, εφόσον ο προσφεύγων το ζήτησε (: *Gençel κατά Τουρκίας* της 23-10-2003 § 27, *Tahir Duran κατά Τουρκίας* της 29-1-2004 § 23). Η ίδια προτροπή εκ μέρους του Δικαστηρίου είχε διατυπωθεί και σε υποθέσεις κατά της Ιταλίας σχετικά με την παραβίαση του άρθρου 6 ως προς την δίκαιη δίκη ενόψει της μη πρόβλεψης δικαιώματος συμμετοχής στη δίκη των προσφευγόντων ερήμην δικασθέντων (: *Somogyi κατά Ιταλίας* της 18-5-2004 § 86, *R. R. κατά Ιταλίας* της 9-6-2005 § 76) ή δικαιώματος εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας (: *Bracci κατά Ιταλίας* της 13-10-2005 § 75). Μάλιστα και το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως έχει υπερθεματίσει υπέρ αυτής της νομολογίας στην σκέψη 210 της απόφασής του *Öcalan κατά Τουρκίας* της 12-5-2005.

172. Επίσης για τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές επιβάλλεται η επιδίκαση αποζημίωσης για ηθική βλάβη, εφόσον εξαιτίας αυτών επιβαρύνθηκε η υγεία των κρατουμένων προσφευγόντων (: *Peers κατά Ελλάδας* της 19-4-2001 § 88, *Khokhlich κατά Ουκρανίας* της 29-4-2003 § 228, *Melnik κατά Ουκρανίας* της 28-3-2006 § 121, *Nevmerzhitsky κατά Ουκρανίας* της 5-4-2005 § 142). Βλ. πιο αναλυτικά Μαρία Γαλανού (2007), Νομολογιακές συναρτήσεις της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) με αφορμή την υπόθεση Σερήφης κατά Ελλάδας, ΠΛογ 7 (5): 1449-1459 (1457-1459).

Μέλημα του ΕΔΔΑ είναι να διευκολύνει την ταχύτητα και πλέον αποτελεσματική επίλυση της δυσλειτουργίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο (: *Broniowski κατά Πολωνίας* της 22-6-2004, Ευρείας Συνθέσεως, § 193 και *Ramadhi και πέντε άλλοι κατά Αλβανίας* της 13-11-2007 § 94), ενόψει και της αρχής του αμέσου αποτελέσματος των αποφάσεων του Δικαστηρίου (: «obligation of result»)¹⁷³. Διότι, όπως έχει νομολογήσει το Δικαστήριο, όταν η αρρυθμία της εσωτερικής νομοθεσίας συντείνει στην περιστολή των εννόμων συμφερόντων συγκεκριμένης κατηγορίας προσώπων έναντι κάποιας άλλης προλειαίνεται το έδαφος για νέες προσφυγές (: *Chigo κατά Μάλτας* της 17-7-2008 § 25 και *Driza κατά Αλβανίας* της 13-11-2007 § 122). Στην περίπτωση που η επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση δεν είναι εφικτή, έγκεται πλέον στη διακριτική ευχέρεια των κρατών να επιλέξουν τα μέσα συμμόρφωσής τους με την απόφαση του Δικαστηρίου που διαγιγνώσκει την παραβίαση, οπότε, από αυτήν την άποψη, το ΕΔΔΑ δεν θα προβεί σε παράγωγες εντολές ή δημηγορικές δηλώσεις (: *Mentes και λοιποί κατά Τουρκίας* της 24-7-1998 § 24).

Τα μέτρα, βέβαια, που θα επιλεγούν για την εκτέλεση της απόφασης από πλευράς του συμβαλλόμενου κράτους θα πρέπει να είναι συμβατά με το διατακτικό της απόφασης του ΕΔΔΑ (: *Scozzari και Giunta κατά Ιταλίας* της 13-7-2000 § 249)¹⁷⁴. Δεν αποκλείεται, βέβαια, η αναδρομική τους ισχύ (: *Bottazzi κατά Ιταλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύθεσης, § 22)¹⁷⁵. Άλλωστε, η υποχρέωση αυτή των κρατών-μελών για την λήψη των αναγκαίων σε κάθε περίπτωση παραβίασης προστατευόμενου από τη Σύμβαση δικαιώματος μέτρων εκπορεύεται από δύο πηγές: α) από τη ρήτρα των «θετικών υποχρεώσεων» (: «positive obligations»), όπως περιγράφεται στο άρθρο 1 της ΕΣΔΑ (: *Maestri κατά Ιταλίας* της 17-2-2004 § 47)· και β) από την αρχή της επικουρικότητας της Σύμβασης (: «principe de subsidiarité» de la Convention)¹⁷⁶. Στην περίπτωση που το εθνικό δίκαιο δεν προβλέπει καθόλου ή επιτρέπει τη μερική επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης, το άρθρο 41 της Σύμβασης εξουσιοδοτεί το Δικαστήριο να αναγνωρίσει στο πρόσωπο του αδικηθέντος τέτοια ικανοποίηση που

173. Καστανάς (2002): 116 και Ηλιοπούλου-Στράγγα (1996): 47. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, τα κράτη οφείλουν, όχι μόνο να σέβονται το δεδικασμένο, αλλά και να λαμβάνουν υπόψη τους το πώς ερμηνεύεται η Σύμβαση από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και να εμπνέονται από τη νομολογία του, ακόμα και όταν αυτή αφορά υποθέσεις στις οποίες τα ίδια δεν ήταν διάδικοι. Μάλιστα στην σκέψη 154 της απόφασης *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-1-1978 το Δικαστήριο τόνισε ότι οι αποφάσεις του δεν χρησιμεύουν μόνο στο να επιλύουν τις υποθέσεις που άγονται ενώπιόν του, αλλά, γενικότερα, στο να διευκρινίζουν, διαφυλάσσουν και αναπτύσσουν το κανονιστικό περιεχόμενο της Σύμβασης συμβάλλοντας έτσι στον σεβασμό από τα Κράτη των δεσμεύσεων που έχουν αναλάβει.

174. Βλ. επίσης και *Brumărescu κατά Ρουμανίας* της 23-1-2001 § 20, *Akdivar και λοιποί κατά Τουρκίας* της 1-4-1998 § 47 και *Marckx κατά Βελγίου* της 13-6-1979 § 58.

175. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι αποφάσεις *Di Mauro κατά Ιταλίας* της 28-7-1999, Ευρείας Σύθεσης, § 23, *Brusco κατά Ιταλίας* της 6-9-2001 dec., *Giacometti και πέντε άλλοι κατά Ιταλίας* της 8-11-2001, dec.

176. *Mutatis mutandis Xenides-Arestis κατά Τουρκίας* της 22-12-2005 §§ 39-40, *Lukenda κατά Σλοβενίας* της 6-10-2005 § 97, *Scordino κατά Ιταλίας No.1* της 29-3-2006 § 233. Η αρχή της επικουρικότητας υπονοεί ότι η κύρια ευθύνη για το σεβασμό των δικαιωμάτων της Σύμβασης ανήκει στα κράτη-μέλη και στις εθνικές αρχές, ιδίως δε στα δικαστήρια. Οι μηχανισμοί που προβλέπει η Σύμβαση τίθενται σε λειτουργία μόνον όταν τα κράτη δεν ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους.

κατά την κρίση του ενδείκνυται, δεδομένων αυτών των συνθηκών, ως η πλέον κατάλληλη (: *Assanidzé κατά Γεωργίας* της 8-4-2004 § 198).

Με τις «θετικές υποχρεώσεις» συνδέει η κριτική προσέγγιση του ΕΔΔΑ στην απόφαση Ευρείας Σύνθεσης *Sejdovic κατά Ιταλίας* της 1-3-2006 (§ 120) παραβιάσεις που εκκινούν από συστημικά ή δομικά προβλήματα της έννομης τάξης του καθ' ου κράτους-μέλους μέσω της αποκαλούμενης «διαδικασίας πιλοτικής απόφασης» (: «pilot-judgment procedure»). Αυτή η διαδικασία είναι σχεδιασμένη για να παρέχει συνδρομή στα συμβαλλόμενα κράτη προκειμένου να ανταποκριθούν στο ρόλο τους εντός του συστήματος της Σύμβασης επιλύοντας τέτοιες φύσεως προβλήματα σε εθνικό επίπεδο. Η επίλυση των προβλημάτων προϋποθέτει την διασφάλιση στα εμπλεκόμενα πρόσωπα μηχανισμών προστασίας των υπό τη Σύμβαση προβλεπόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών τους, όπως απαιτεί το άρθρο 1 της ΕΣΔΑ, προσφέροντάς τους ταχύτερη επανόρθωση. Η πρόβλεψη, άλλωστε, δυνατότητας επανόρθωσης απαλλήλασε ταυτόχρονα το Δικαστήριο από την επιβάρυνση μελιθονικά επιπλέον παρόμοιων προσφυγών (: *Broniowski κατά Πολωνίας* της 28-9-2005, Ευρείας Συνθέσεως, που έκλεισε με φιλικό διακανονισμό §§ 34-37). Εν προκειμένω, το πρόβλημα του ιταλικού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης εντοπιζόταν στην στέρηση ενδίκου μέσου κατά της *in absentia* καταδικαστικής απόφασης όποιου δεν είχε λάβει γνώση της σε βάρος του κίνησης ποινικής δίωξης και κυρίως στην στέρηση επανάληψης της διαδικασίας στις περιπτώσεις αυτές. Γι' αυτό, για παράδειγμα, κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, επισημαίνεται με έμφαση ότι το άρθρο 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να οργανώσουν το δικαστικό τους σύστημα κατά τέτοιο τρόπο που τα δικαστήριά τους να δύνανται να εκπληρώσουν καθεμία από τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ.1, ιδίως την εύλογη προθεσμία (: *Süssmann κατά Γερμανίας*, Ευρείας Σύνθεσης, της 16-9-1996 § 55). Βέβαια, η υποχρέωση οργανώσεως του δικαστικού συστήματος δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή κατά τον ίδιο τρόπο για τα συνταγματικά δικαστήρια, όπως και για τα λοιπά¹⁷⁷. Ουσιαστικά η πιλοτική απόφαση αντιμετωπίζει ένα γενικό πρόβλημα μέσω μιας ατομικής περίπτωσης, ενώ η πιλοτική διαδικασία πηγάει από τις συζητήσεις της σύνταξης του Δεκάτου Τετάρτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, το οποίο αποσκοπούσε στην ρύθμιση των εποπτικών μηχανισμών της Σύμβασης¹⁷⁸. Τέλος, η Επιτροπή Υπουργών κάλεσε το ΕΔΔΑ με την απόφασή της Res(2004)3 της 12-5-2004 να υποδείξει σε ποιες περιπτώσεις εντόπισε πρόβλημα συστημικής φύσεως, όχι όμως και να προτείνει λύσεις.

Ός εκ τούτου, η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ προσκρούει στις συστημικές ιδιαιτερότητες των καθ' ων κρατών-μελών. Οι συστημικές δυσχέρειες εντοπίζονται στις διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές δομές των κρατών-μελών, όπως επίσης και στις ιδιομορφίες των δικαιοδοτικών του οργάνων και της εθνικής νομοθετικής πρόβλεψης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Τουρκία, στην περίπτωση της οποίας τόσο η σε βάρος της απόφαση *Λοϊζίδου* της 28-7-1998 όσο και οι επανειλημμένες καταδικές της για τη συμπεριφορά των δυνάμεων ασφαλείας, τα βασανιστήρια και τους περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρα-

177. Βλ. και *Ροδόπουλος κατά Ελλάδας* της 14-10-2004 (§ 20), όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά: «... la Cour rappelle qu' il est de jurisprudence constante que l'encombrement chronique du rôle d' une explication valable et, partant, qu' il incombe aux Etats contractants d' organiser leur système judiciaire de telle sorte que leurs juridictions puissent garantir à chacun le droit d' être jugé dans un délai raisonnable». Πιο αναλυτικά βλ. Γαλανού (2006): 1526-1529.

178. Πρβλ. Antoine Buyse (2009), Η διαδικασία των πολιτικών αποφάσεων στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Δυνατότητες και Προκλήσεις, ΝοΒ 57 (8): 1913-1927 (1921).

σας έναντι των Κούρδων (: αντί πολλών *Ergi κατά Τουρκίας* της 28-7-1998¹⁷⁹ §§ 107-111) θίγουν τις πάγιες θέσεις πολιτικών και διπλωματικών επιλογών του εν λόγω κράτους. Ή οι ηθικές συνιστώσες πολλών κοινωνικών σχηματισμών εμποδίζουν την αποδοχή από την κοινή γνώμη της αναγνώρισης των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων ατόμων¹⁸⁰. Ταυτόχρονα, συνηπολογίζονται, και οι ενδεχόμενες δημοσιονομικές επιπτώσεις της συμμόρφωσης, όπως συνέβη στην υπόθεση *Στραν ελληνικά διυλιστήρια και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδα* της 9-12-1994. Τέλος, ο περιπτώσιολογικός χαρακτήρας της νομολογίας του Δικαστηρίου κάποιες φορές ή οι δομικές ελλείψεις του συστήματος της δικαιοσύνης, όπως στις περιπτώσεις απουσίας νομοθετικής πρόβλεψης για επανάληψη της διαδικασίας, υπονομεύουν την καθαρότητα των νομικών λύσεων.

4. Ο θεσμός της αποζημίωσης κατά το ελληνικό δίκαιο

1. Ο νόμος 4915/1931 και τα άρθρα 533-545 ΚΠΔ

Ο θεσμός της αποζημίωσης, ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη για πρώτη φορά με το Ν.4915/1931¹⁸¹, που εκδόθηκε κατ' επιταγή του άρθρου 11 του Συντάγματος του 1927¹⁸². Οι διατάξεις του θεσπίστηκαν από την Κυβέρνηση του κόμματος των Φιλελευθέρων του Βενιζέλου¹⁸³, κατά τους αντίστοιχους γερμανικούς νόμους της 20ης Μαΐου 1898 και 14ης Ιουλίου 1904¹⁸⁴.

179. Εν προκειμένω, οι τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας εισέβαλαν σε κουρδικό χωριό για να καταδιώξουν αντάρτες και άρχισαν να πυροβολούν αδιακρίτως εναντίον του άμαχου πληθυσμού, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί η αδελφή του προσφεύγοντα στο μπαλκόνι του σπιτιού της. Για την παραβίαση αυτή του άρθρου 2 ΕΣΔΑ επιδικάσθηκε δίκαιη ικανοποίηση στον προσφεύγοντα για ηθική βλάβη το ποσό των 1.000 βρετανικών λιρών (!).

180. Καστανάς (2002): 113-114.

181. Η θεωρητική δικαιολόγηση του θεσμού έβρισκε έρεισμα στις ακόλουθες θέσεις: α) η παροχή αποζημίωσης στον αδικώς καταδικασθέντα ή προφυλακισθέντα συνιστούσε εκπλήρωση μιας ηθικής υποχρέωσης του κράτους και όχι νομικής· β) η ευθύνη του κράτους ερείδεται επί του κοινωνικού πταίσματος που τεκμαίρεται υπάρχον αν διαταχθεί επανάληψη της διαδικασίας· γ) η υποχρέωση αποζημίωσης εκκινεί από την ισότητα των πολιτών ενώπιον του νόμου και ως προς τη συνεισφορά αυτών εις τα δημόσια βάρη· δ) την υποχρέωση επανόρθωσης νομιμοποιεί ο επαγγελματικός κίνδυνος, Ιωάννης Ζησιάδης (³1977), Ποινική δικονομία, τόμος 3, Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αφοί Σάκκουλα, σελ. 403-404. Ως προς τον επαγγελματικό κίνδυνο βλ. Ηλία Γάφο (³1957), Ποινική δικονομία κατά τον νέον κώδικα, τεύχος Α', Αθήνα, σελ. 76.

182. Κωνσταντίνος Βουγιούκας (1988), Ποινικών Δικονομικών Δίκαιον ΙΙ: Ειδικό Μέρος, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα, σελ. 263.

183. Πρόκειται για την Κυβέρνηση της τετραετίας 1928-1932, στις επιτυχίες της οποίας συγκαταλέγεται και η Συνθήκη της Άγκυρας. Με την τελευταία ο Βενιζέλος κατέληξε σε συμφωνία πάνω στο ακανθώδες θέμα των αποζημιώσεων για την ακίνητη περιουσία των προσφύγων, Richard Clogg (1999), Σύνομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας. Από την παρακμή και την πτώση του Βυζαντίου μέχρι και το 1985, μετάφραση: Χάρης Φουντέας, πέμπτη έκδοση, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, σελ. 187-188. Διερμνεύεται η προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας της χώρας εκείνη την χρονική περίοδο για δίκαιη μεταχείριση των πολιτών που στερήθηκαν την απόλαυση των δικαιωμάτων τους και προτείνεται η αποκατάστασή τους μέσω αποζημιώσεων.

184. Αντώνιος Στάικος (³1976), Επίτομος ερμηνεία Ελληνικής Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αφοί Σάκκουλα, τόμος Β', σελ. 762.

Ωστόσο, ο νόμος παρέμεινε ανεφάρμοστος από τα δικαστήρια καθ' όλη της διάρκειας της εικοσαετούς ισχύος του, δηλαδή μέχρι το 1950, οπότε οι διατάξεις του αποτέλεσαν το περιεχόμενο των άρθρων 533-545 του νεοθεσπισθέντος τότε Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Ν.1493/17-8-1950¹⁸⁵). Ακόμη και μετά τη θέση σε ισχύ του ισχύοντος ΚΠΔ οι δικαστές απήχαν της επιδίκασης των σχετικών αποζημιώσεων για διάφορους λόγους.

2. Η μη εφαρμογή του νόμου

1. Αντικειμενικοί λόγοι

(α). Η ιστορική συγκυρία

Οι ρυθμίσεις της νομοθεσίας περί αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων αντανακλούσαν την ιστορική, κοινωνική και δικαιοπολιτική πραγματικότητα της εποχής του 1930. Ο νόμος 4915/1931 γεννήθηκε μέσα σε μια περίοδο πολιτικά ασταθή που κατέληξε, σε εθνικό επίπεδο, στην πτώση της κυβέρνησης του Βενιζέλου το 1932. Ταυτόχρονα, η ανάγκη επίτευξης βαλκανικής σταθερότητας και αμοιβαίων εγγυήσεων των υφισταμένων συνόρων που οριοθετούσε τις προτεραιότητες της Ελλάδας εκείνη τη χρονική περίοδο κατέληξε στο «Βαλκανικό Σύμφωνο» του 1934¹⁸⁶. Ακολούθησαν, επίσης, τέσσερις δεκαετίες με περιόδους πολιτικής αστάθειας, επισφαλούς δημοκρατίας, πολιτειακής εκτροπής και στρατιωτικών κινήσεων¹⁸⁷ –τα οποία συνδέθηκαν με την περιστολή των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών¹⁸⁸–, έως την μεταπολίτευση το 1974 που συνέπεσε χρονικά με την κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) με το ν.δ. 53/20-9-1974¹⁸⁹. Αυτές οι ιστορικές συγκυρίες που έλαβαν χώρα σε συνθήκες παγκόσμιας οικονομικής στέρνη-

185. Σύμφωνα με το άρθρο 590 ΚΠΔ, ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας αρχίζει να ισχύει από την 1η Ιανουαρίου 1951. Κατά το άρθρο 591 περ. θ' ΚΠΔ «από την έναρξη ισχύος του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας καταργούνται [...] ο νόμος 4915/1931 «περί αποζημιώσεως παρά του κράτους των αδικώς καταδικασθέντων»».

186. Clogg (1999): 188.

187. Τάκης Παππάς (1993), Ο θεσμός της αποζημίωσης των άδικα καταδικασθέντων και προσωρινά κρατηθέντων, *ΑρχΝομ* 44 (4): 305-307 (307).

188. Για παράδειγμα στις διακηρύξεις της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 (δικτατορία του Μεταξά) ανήκει και η υπαγωγή των ατομικών ελευθεριών στα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου, η ελαστικότητα στην εξαγγελία τους και η αποσυνταγματοποίηση της νομικής τους προστασίας. Το φιλοσοφικό επίκρισμα στην καταπάτηση των ελευθεριών ήταν η απόπειρα να υποκατασταθεί στην έννοια του φιλελεύθερου ατομικισμού εκείνη του κοινωνικού καθήκοντος ή χρέους. Στον Μεταξά αποδίδονται μάλιστα και οι ακόλουθες δύο φράσεις: «Το άτομον έχει δικαιώματα, αλλή τα δικαιώματα του συνόλου προηγούνται πάντοτε και εις πάσαν περίπτωσιν των δικαιωμάτων του ατόμου. Τα δικαιώματα του ατόμου απέναντι του κράτους συστέλλονται και διαστέλλονται κατά τας περιστάσεις, κανονίζονται δε διά νόμου αναλόγως των συμφερόντων του συνόλου», Νικόηλαος Αλιβιζάτος (1981), *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, τεύχος Α: 1821-1941, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.170-171.

189. Η ΕΣΔΑ κυρώθηκε, βέβαια, για πρώτη φορά με το Ν.Δ. 2329/1953, καταγγέλλθηκε από το δικτατορικό καθεστώς της επταετίας, για να κυρωθεί εκ νέου με τη μεταπολίτευση από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με το ν.δ. 53/1974, Χαράλαμπος Τσιλιώτης (2007), *Εισαγωγή στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 15-40 (32).

σης συνιστούν λόγους αντικειμενικής αδυναμίας, οι οποίοι δεν επέτρεψαν σε μεγάλο βαθμό την απρόσκοπτη απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων από τους πολίτες.

Πιο ειδικά κατά την περίοδο 1950-1974¹⁹⁰, δηλαδή από την έναρξη ισχύος του ελληνικού ΚΠΔ έως και την κύρωση της ΕΣΔΑ από την Ελλάδα, οι συνθήκες ζωής μεταβάλλονται ριζικά σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο και επηρεάζουν πρωταρχικά την οικονομική ζωή των χωρών του ανεπτυγμένου κόσμου¹⁹¹. Η ανάπτυξη δεν θέτει τροχοπέδη ούτε στην φτώχεια ούτε στις κοινωνικές ανισότητες, αλλά προσφέρει στην πλειοψηφία των πολιτών των αναπτυγμένων χωρών την ασφάλεια ότι οι βασικές ανάγκες της καθημερινής επιβίωσης θα ικανοποιηθούν¹⁹². Η έξοδος από την οικονομική δυσπραγία, μετά την ύφεση του 1921 και του 1929 αλλά και την πετρελαιοκή κρίση του 1973-1974 συμπίπτουν με τις προσπάθειες ανοικοδόμησης και ανασυγκρότησης της οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Προς αυτήν την κατεύθυνση υλοποιήθηκε το Σχέδιο Μάρσαλ¹⁹³ των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, στο πλαίσιο του Προγράμματος Ευρωπαϊκής Ανόρθωσης¹⁹⁴. Από το πρόγραμμα αυτό επωφελήθηκε και η Ελλάδα, καθώς στη θέση του Ηνωμένου Βασιλείου ως οικονομικού υποστηρικτή της χώρας μας υποκαταστάθηκαν οι ΗΠΑ κατ' εφαρμογή του δόγματος Τρούμαν (: πίστωση 400 εκατομμυρίων δολαρίων)¹⁹⁵.

(β). Η νομοτεχνική αστοχία των ρυθμίσεων

Οι διατάξεις των άρθρων 533-545 ΚΠΔ που ρυθμίζουν τα ζητήματα της αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων εντάχθηκαν εξ αρχής στο έβδομο βιβλίο του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για τις έκτακτες διαδικασίες. Πιο συγκεκριμένα, το τρίτο κεφάλαιο του εβδόμου βιβλίου τιτλοφορήθηκε αρχικά «Αποζημίωση εκείνων που άδικα καταδικάστηκαν ή κρατήθηκαν προσωρινά». Οι διατάξεις αυτές, όπως ίσχυαν μέχρι την τροποποίησή τους το 2001 με το άρθρο 26 του νόμου 2915 «περί την επιτάχυνση της τακτικής διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων και λοιπές δικονομικές και συναφείς ρυθμίσεις», πα-

190. Πιο αναλυτικά για την περίοδο αυτή σε επίπεδο πολιτειακών εξελίξεων βλ. Krateros Ioannou (1996), *The application of the European Convention on Human Rights in the Greek legal order*, ΕΕΕυρΔ 2: 223-250 (231-233).

191. Ιδιαίτερα η δεκαετία 1960-1970 πιστοποίησε τη μετάβαση προς μια μεταβιομηχανική κοινωνία, όπου κυριαρχούν οι υπηρεσίες, σε αντίθεση με την προβιομηχανική και τη βιομηχανική, όπου κυριαρχούν η γεωργία και η μεταποίηση αντίστοιχα. Οι χειρωνακτικές εργασίες δίνουν τη θέση τους σε υπαλληλικές, εξειδικευμένα επαγγέλματα και νέες μορφές «πνευματικής» εργασίας, μεταβάλλοντας με βαθμιαίο τρόπο και μακροπρόθεσμη προοπτική τη δομή της απασχόλησης, με συνέπεια να εντοπίζεται μία διαίρεση ανάμεσα σε μια εξασφαλισμένη «αριστοκρατία» καθοληρωμένων εργαζομένων από τη μια και μια αυξανόμενη μάζα ανέργων από την άλλη. Πιο αναλυτικά βλ. Μαρία Γαλανού (2009), *Κοινωνικό υπόστρωμα (underclass) και αποκλίνουσα συμπεριφορά: σχέση αμφίδρομης διάδρασης ή αλληλοαποκλεισμού;*, *ΠοινΔικ & Εγκληματολογία* 1 (2): 109-115 (110).

192. Robert Frank (2003), *Εμφύλιοι Ευρωπαίοι Πόλεμοι*, σε: Ελένη Αρβελιέρ-Maurice Aymand, *Οι Ευρωπαίοι, τόμος Β': Νέοτερη και σύγχρονη εποχή*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, σελ. 359-422 (403-404).

193. John Roberts (2002), *Παγκόσμια Ιστορία*, β' τόμος, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσεάς, σελ. 688.

194. Πρόκειται για ένα σχέδιο οικονομικής βοήθειας της Αμερικής προς την Ευρώπη, Serge Berstein-Pierre Milza (1997), *Ιστορία της Ευρώπης, τόμος 3: Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης (1919 έως σήμερα)*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 196.

195. Serge Berstein (2002), *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20ο αιώνα, μετάφραση: Ηρακλεία Στρούκου-Σοφία Βόικου*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα-Hachette, σελ. 256-265.

ρουσίαζαν, σχεδόν στο σύνολό τους, προβλήματα νομοτεχνικής αρτιότητας. Τα στενά χρονικά περιθώρια του νόμου¹⁹⁶ σε συνδυασμό με τις αναχρονιστικές ρυθμίσεις έθεταν εμπόδια στην εφαρμογή του νόμου¹⁹⁷, που εμφάνιζε σημαντικά προβλήματα κοινωνικής και νομικής προσφορότητας¹⁹⁸. Τα ίδια σφάλματα των ρυθμίσεων αναγνωρίζει και η αιτιολογική έκθεση του Ν. 2915/2001. Για το λόγο αυτό, ανάγει σε σκοπό της τροποποίησης των ως άνω διατάξεων τον δικαιότερο, απλούστερο και πλέον εφαρμόσιμο χαρακτήρα τους, τόσο ως προς τις ουσιαστικές προϋποθέσεις της αναγνώρισης ή/ και της επιδίκασης αποζημίωσης όσο και ως προς τους δικονομικούς όρους της άσκησης του αντίστοιχου δικαιώματος¹⁹⁹.

(γ). Η αναγκαιότητα προσαρμογής στο νέο ευρωπαϊκό θεσμικό περιβάλλον

Δεδομένου ότι οι διατάξεις του ΚΠΔ περί αποζημίωσης τροποποιήθηκαν μόλις το 2001 με το άρθρο 26 του νόμου 2915, η επί έτη επιβεβλημένη μεταρρύθμιση έλαβε χώρα μετά από εβδομήντα χρόνια από την έναρξη ισχύος τους. Μεσολάβησε, δηλαδή, η κύρωση υπερεθνικών νομοθετικών κειμένων με υπερνομοθετική ισχύ (: άρθρο 28 παρ.1 Σ)²⁰⁰, στα οποία υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη για την αποζημίωση κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέν-

196. Σύμφωνα με το άρθρο 536 παρ.1 εδ.α΄ ΚΠΔ, σχετικά με την υποχρέωση του δημοσίου για αποζημίωση αποφαινόταν το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση για την υπόθεση, με ιδιαίτερη ταυτόχρονη απόφαση, ύστερα από προφορική αίτηση εκείνου που αθώωθηκε. Εκείνος, βέβαια, που ζημιώθηκε μπορούσε να υποβάλει και αργότερα την αίτησή του για αποζημίωση, ωστόσο σε αυτήν την περίπτωση η αίτηση έπρεπε να παραδοθεί στον εισαγγελέα του ως άνω δικαστηρίου εντός ανατρεπτικής προθεσμίας σαράντα οκτώ ωρών από την απαγγελία της απόφασης στο ακροατήριο και οκτώ ημερών από την κοινοποίηση στον προσωρινά κρατούμενο του απαλληλακτικού βουλεύματος ή της απαλληλακτικής απόφασης που εκδόθηκε ερήμην του. Και ενώ ίσχυαν αυτά τα στενά χρονικά περιθώρια, η απόσταση δεν αποτελούσε λόγο για την παρέκταση των παραπάνω προθεσμιών (άρθρο 537 παρ.1 και 2 εδ. α΄ και β΄ ΚΠΔ).

197. Βλ. σχετικά Αργύρη Καρρά (²2007), Ποινικό δικονομικό δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.1070-1071.

198. Τα βασικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις προγενέστερες διατάξεις ήταν η νομοτεχνική πολυπλοκότητα, η δογματική ασάφεια, η ασυμφωνία με αυξημένης τυπικής ισχύος (συνταγματικές και διεθνών συμβάσεων) διατάξεις και η δικαιοπρακτική ανεπάρκεια, Λάμπρος Μαργαρίτης (²2006), Εφαρμοσμένη ποινική δικονομία-εκτέλεση ποινών, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 313.

199. Βλ. την αναλυτική παρουσίαση του άρθρου 26 του Ν.2915/2001 στο εκτενές κείμενο της αιτιολογικής του έκθεσης, σελ. 8 και 9, παρ.4, σε: www.parliament.gr/ergasies/nomosxedia/EisigisiEpitropon/E-DIKASTH.pdf. Ωστόσο, η έκθεση της επιστημονικής υπηρεσίας της Βουλής δεν κάνει καμία αναφορά στην σκοπιμότητα της μεταρρύθμισης των διατάξεων του ΚΠΔ για την αποζημίωση των καταδικασθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, αλλά επικεντρώνεται στις διατάξεις για την επιτάχυνση της τακτικής διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων ως κύριο αντικείμενο του νόμου, σύμφωνα και με τον τίτλο του νομοθετικού αυτού κειμένου, βλ. σχετικά σε www.parliament.gr/ergasies/nomosxedia/EisigisiEpitropon/E-DIKASTH-EPIS.pdf.

200. Το ιεραρχικό προβάδισμα γενικά των επικυρωμένων διεθνών συνθηκών, άρα και της ΕΣΔΑ, έναντι των νόμων αναγνωρίζεται με ρητές διατάξεις των εθνικών συνταγμάτων, πηλην της Ελλάδας, στη Γαλλία (άρθρο 55 γαλλΣ) και στην Κύπρο (άρθρο 169 παρ.3 κυπρΣ), Χρυσόγονος (2002): 48. Άλλωστε, η αναζήτηση ερεισμάτων για την παροχή δικαστικής προστασίας στην ΕΣΔΑ και το κοινοτικό δίκαιο αποτελεί συνταγματική υποχρέωση του δικαστή ενόψει και των άρθρων 87 παρ.2 και 93 παρ.4 του Συντάγματος, Γιώργος Παπαδημητρίου (1996), Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας, ΝοΒ 44 (4): 569-576 (570).

των, αλλά και η εξέλιξη των μεταπολεμικών ιδεών για το Κράτος Δικαίου σε συνάρτηση με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁰¹.

Έτσι, η αποζημίωση προβλέπεται κυρίως στα ακόλουθα κείμενα διεθνούς και περιφερειακής προστασίας ουσιαστικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων με υπερνομοθετική ισχύ: α) στο άρθρο 5 παρ.5 ΕΣΔΑ που εντάσσεται στην προστασία του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια· β) στο άρθρο 41 (παλιό άρθρο 50) της ΕΣΔΑ που αφορά στη δίκαιη ικανοποίηση· γ) στο άρθρο 3 (: «δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης») του Εβδομού Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (ν.1705/1987)· και δ) στα άρθρα 9 παρ.5 και 14 παρ.6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ, όπως κυρώθηκε με το ν.2462/1997)²⁰² που ρυθμίζουν ζητήματα αφενός προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας και αφετέρου χρηστής απονομής της δικαιοσύνης²⁰³. Δεν υπολείπεται, συμπληρωματικά, σε σημασία η ερμηνεία της ΕΣΔΑ από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, που συνοψίζει το ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο προστασίας σε επίπεδο ηπείρου, προς το οποίο πρέπει να συμμορφώνεται κάθε κράτος που θέλει να αποτελέσει μέρος του κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού²⁰⁴.

Προς επίρρωση της μεγάλης σημασίας που φέρει η μεταρρύθμιση του θεσμού της αποζημίωσης, στην αιτιολογική έκθεση του νόμου 2915/2001 γίνεται επίκληση αφενός των ως άνω άρθρων –πλέον του άρθρου 7 παρ.4 Σ²⁰⁵– και αφετέρου της νομολογίας του ΕΔΔΑ σε βάρος της χώρας μας. Το επιχείρημα, ωστόσο, της αιτιολογικής έκθεσης περί πλειάδας καταδικών σε βάρος της χώρας μας από το ΕΔΔΑ είναι γενικόλογο και αόριστο²⁰⁶.

201. Βλ. σχετικές αναπτύξεις σε Λεωνίδα Κοτσαλή (2007), Κράτος δικαίου και ποινικό δίκαιο, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 1-11 (6), όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι η κατάφαση της παραβίασης κάποιος διάταξης (που ανήκει στο χώρο του Κράτους Δικαίου) της ΕΣΔΑ δεν αναιρείται από το ότι το συγκριμένο κράτος αποτελεί κράτος Δικαίου.

202. Το ΔΣΑΠΔ, όπως και το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, το οποίο ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον κυρωτικό νόμο 1532/1985, ψηφίστηκε από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 16-12-1966 και λόγω της οικουμενικότητάς τους, οι διατάξεις τους έχουν καταστεί πλέον οικουμενικό διεθνές έθιμο και δεσμεύουν τα κράτη μέλη της διεθνούς κοινότητας, ανεξάρτητα από το εάν κάποια από αυτά έχουν προσχωρήσει σ' αυτά ή τα έχουν επικυρώσει στην εσωτερική έννομη τάξη τους, Τσιλιώτης (2007): 31.

203. Βλ. Ρούκουνα (1995): 84-89 και 147-156.

204. Γιώργος Κατρούγκαλος (2002), Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη, ΤοΣ 28 (5): 685-691 (686).

205. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό «νόμος ορίζει με ποιους όρους το Κράτος παρέχει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλον τρόπο στερήθηκαν άδικο ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία». Βλ. και Κώστα Χρυσόγονο (2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 246.

206. Την ίδια θέση εκφράζει και ο Θεοχάρης Δαλακούρας (2010), Η επανάληψη της διαδικασίας λόγω καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ για άρνηση επιδίκασης αποζημίωσης ή ανεπαρκή επιδίκαση αποζημίωσης των αδικώς κρατηθέντων (άρθρ. 525Α ΚΠΔ), σε: Τιμητικό Τόμο Κ. Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 1073-1084 (1076).

Πιο ειδικά, δεν παραπέμπει ονομαστικά σε συγκεκριμένες αποφάσεις του ΕΔΔΑ και στο ουσιαστικό περιεχόμενο της καταδικαστικής τους κρίσης, έστω και με συνοπτικό τρόπο, ώστε να καθίσταται κατανυκτική με τρόπο εύληπτο η αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης. Επιπλέον, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ που είχαν εκδοθεί σε βάρος της χώρας μας επικαλούντας δίκαιη ικανοποίηση μέχρι το 2001, δεν αφορούσαν όλες το άρθρο 5 παρ.5 της ΕΣΔΑ που επικαλείται η αιτιολογική έκθεση. Ενδεικτικά, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Sajtos κατά Ελλάδας* της 21-3-2002 (§ 22)²⁰⁷ και *Καρακάσος κατά Ελλάδας* της 1710-2000 (§§ 23-27)²⁰⁸, παρά το γεγονός ότι εκκινούν από ζητήματα που άπτονται αποζημίωσης λόγω αυθαίρετης κράτησης, δηλαδή κρίνουν αναφορικά και με το άρθρο 5 παρ.5 της Σύμβασης, νομολογούν επί της απόρριψης του αιτήματος αποζημίωσης που εξετάστηκε αυτεπάγγελτα από τα εθνικά δικαστήρια ενόψει του άρθρου 6 παρ.1 και ως εκ τούτου επικαλείται αποζημίωση ενόψει του άρθρου 41 ΕΣΔΑ. Συνεπώς, δεν συνδέονται όλες οι καταδικαστικές σε βάρος της Ελλάδας αποφάσεις με την αποζημίωση κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, αν και τα κρινόμενα νομικά ζητήματα σχετίζονται με τις διατάξεις αυτές του ΚΠΔ. Έτσι, η αιτιολογική έκθεση φαίνεται να αγνοεί ότι ακόμα και σε περιπτώσεις αυθαίρετης κράτησης δεν εφαρμόζεται πάντα αυτοτελώς το άρθρο 5 παρ.5, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ μετά την τροποποίηση του άρθρου 50 της Σύμβασης αιτιολογεί την κρίση του για επανόρθωση της βλάβης από την κράτηση, που δεν συνίσταται αποκλειστικά σε παραβίαση του άρθρου 5, με όχημα το άρθρο 41 περί δίκαιης ικανοποίησης.

2. Υποκειμενικοί λόγοι

Με την εφαρμογή του νόμου περί αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων συνδέονται δύο βασικοί προβληματισμοί σχετικά με τη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας.

Πρώτον, υπό το πρίσμα χρονικών προσδιορισμών, η περίοδος από το 1931 που ψηφίστηκε ο ν.4915 έως και το 1974 που κυρώθηκε η ΕΣΔΑ σημαδεύθηκε από την διέλλευση της

207. Βλ. παρουσίαση της υπόθεσης και παρατηρήσεις επ' αυτής από Αθανάσιο Ζαχαριάδη σε ΠοινΔικ 2002, 5 (10): 1038-1040. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ συμπέρανε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ από το Συμβούλιο Εφετών, το οποίο απέρριψε το αίτημα της κατηγορουμένης που κρατήθηκε προσωρινά και μετά αθώωθηκε, για αποζημίωση κατ' άρθρο 533 ΚΠΔ, διότι το Συμβούλιο, καίτοι αιτιολόγησε επαρκώς την αρνητική απόφασή του, δεν έδωσε στην προσφεύγουσα την ευκαιρία να παρουσιασθεί ενώπιόν του και να υποβάλει σε αυτό τα επιχειρήματά της. Παρά το γεγονός ότι στην προκείμενη περίπτωση είχε μεσολαβήσει η μεταρρύθμιση του Ν.2915/2001, τα πραγματικά περιστατικά αφορούσαν χρονική περίοδο πριν από την ψήφιση του νόμου, γι' αυτό και η απόφαση του ΕΔΔΑ υπήρξε καταδικαστική.

208. Ομόφωνα κρίθηκε εν προκειμένω ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ, επειδή ο προσφεύγων δεν έτυχε ακρόασης ως προς το δικαίωμα αποζημίωσης για την προσωρινή του κράτηση και επειδή η σχετική απόφαση του Εφετείου δεν είχε καμία αιτιολογία, Ιπποκράτης Μυθωνάς (2001), Οι ποινικού ενδιαφέροντος αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) κατά της Ελλάδας που εκδόθηκαν το 2000, ΠΛογ 1 (1): 271-283 (276-278). Βλ. επιμέλεια-παραγωγή της απόφασης από Αντώνη Μαγγανά σε ΠοινΔικ 20001, 4 (2): 156-158 και παρατηρήσεις Δημήτρη Ζημιανίτη επί της απόφασης σε: ΠοινΔικ 2001, 4 (2): 158-160. Μάλιστα με την απόφαση ResDH(2003)6 της 24-2-2003 της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης κρίθηκε ότι η Ελλάδα συμμορφώθηκε πλήρως με την υποχρέωση εκτέλεσης της απόφασης Καρακάσος κατά Ελλάδος αφενός με τη δημοσίευση της απόφασης στον επίσημο ιστότοπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (: www.nsk.gr) και αφετέρου με την μεταρρύθμιση των διατάξεων του ΚΠΔ περί αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων –και συγκεκριμένα των άρθρων 535 και 536 που είχαν κριθεί με τη απόφαση του ΕΔΔΑ ως αντίθετα στο άρθρο 6 παρ.1 της Σύμβασης– με το νόμο 2915/2001.

ελληνικής έννομης τάξης μέσω της ατυχούς εμπειρίας δύο στρατιωτικών καθεστώτων²⁰⁹. Το ζήτημα της προσωπικής και λειτουργικής νομιμοποίησης των δικαστών –τόσο υπό την άποψη της τυπικής όσο και της ουσιαστικής νομιμότητας– μετά την κατάλυση της δημοκρατικής τάξης²¹⁰ κρίνεται μάλλον ως ψευδοπρόβλημα, ενόψει και των άρθρων 87 παρ.2, 93 παρ.4 και 120 παρ.4 Σ. Το αληθινό πρόβλημα βρίσκεται στην ορθότητα της δικαστικής κρίσης. Γι' αυτό συνιστά αρνησιδικία η μη επιδίκαση στοιχειώδους αποζημίωσης στους δεκάδες πολιτικούς κρατούμενους, για παράδειγμα, στην περίοδο της απριλιανής δικτατορίας, καίτοι ίσχυε η διάταξη του εδαφίου 2 της παραγράφου 1 του άρθρου 536 ΚΠΔ, σύμφωνα με την οποία το δικαστήριο μπορούσε και αυτεπαγγέλτως να διαγνώσει ότι συνέτρεχε περίπτωση αποζημίωσης.

Δεύτερον, δυνάμει της διάταξης του προϊσχύσαντος άρθρου 541 ΚΠΔ προβλεπόταν ότι το δημόσιο υποκαθίστατο αυτοδικαίως στα δικαιώματα του ζημιωμένου, ως ειδικός δικαιούχος, εναντίον οποιουδήποτε που με παράνομη ενέργεια έγινε αίτιος να καταδικασθεί ή προσωρινά να κρατηθεί αυτός που ζημιώθηκε, έως το ποσό που πληρώθηκε. Εναντίον του δικαστή ή του ανακριτικού υπαλληλήλου εφαρμόζονταν οι διατάξεις για την αγωγή κακοδικίας. Ωστόσο, η ρύθμιση αυτή ερμηνευόταν ως ισοδύναμη ελέγχου της ανεξάρτητης δικαστικής κρίσης²¹¹. Έτσι, η πάγια απροθυμία των δικαστών να εφαρμόσουν το νόμο συνομολογούσε μία διπλή σκοπιμότητα: αφενός μια ληθάνοσα και κακώς νοούμενη σε βάρος του κρατηθέντος και μετέπειτα αθωωθέντος συναδελφική αλληλεγγύη και αφετέρου μία προσπάθεια διασφάλισης της λειτουργικής (αντικειμενικής ή οργανικής) τους ανεξαρτησίας²¹², παρά την προϊσχύσασα διάταξη του άρθρου 536 παρ.1 εδ. γ' ΚΠΔ που προέβλεπε τη δυνατότητα μη καταλογισμού της καταδίκης ή της προσωρινής κράτησης σε παράνομη ενέργεια των δικαστικών λειτουργιών που την επέβαλλαν.

209. Το πρόβλημα απασχόλησε την ελληνική θεωρία εξ αφορμής της απριλιανής λαικιστής στρατιωτικής δικτατορίας. Βλ. ιδιαίτερα Νικόλαο Ανδρουλάκη (1975), *Επανάστασις-Πραξικόπημα και Ποινικόν Δίκαιον*, ΝοΒ 23 (8-9): 933-847 (846).

210. Κώστας Μαυριάς (2005), *Συνταγματικό δίκαιο*, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 682-687.

211. Κατά μία άποψη εξέφραζε μία προσπάθεια συμβιβασμού της ανάγκης σεβασμού της ανεξαρτησίας του δικαστή και της ανάγκης παροχής προστασίας στο ζημιωθέντα σε περιπτώσεις άδικης ή παράνομης καταδίκης του σε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας του ή προσωρινής κρατήσεώς του, αποτελεί δε μορφή αναγνώρισης της ευθύνης του δημοσίου, το οποίο αναδέχεται τον κίνδυνο που δημιουργείται από τη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας, δεδομένου ότι η ποινική δίωξη κινείται χάριν του κοινού συμφέροντος και το ίδιο το Κράτος ασκεί τη δικαστική εξουσία, Γεώργιος Σιώπης (1999), *Αστική ευθύνη του κράτους από δικαστική συμπεριφορά στις περιπτώσεις άδικης ή παράνομης προσωρινής κρατήσεως ή καταδίκης σε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας*, ΠoinΧρ ΜΘ: 92-94 (94).

212. Ως γνωστόν οι δικαστές (τακτικοί δικαστές και εισαγγελείς) κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους, είναι ανεξάρτητοι απέναντι τόσο στην κοινωνία και στους διαδίκους, όσο και στο προσωπικό τους *forum internum*, δηλαδή στην προσωπικότητα και την ιδεολογία τους, Φίλιππος Σπυρόπουλος (2006), *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα: Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 429 και Μιχάλης Πικραμένος (2006), *Δικαστική ανεξαρτησία και προστασία δικαιωμάτων*, ΤοΣ 31 (2): 477-500 (479-480).

Ός εκ τούτου, ο θεσμός της αποζημίωσης ως έκφραση της βούλησης του ιστορικού νομοθέτη των αρχών της δεκαετίας του 1930 άντεξε στο χρόνο όχι διά της συνεχούς δοκιμασίας του στην κοινωνική εξέλιξη των αξιών και την ικανότητα του απονέμοντος δικαιοσύνη να προσαρμόζει το περιεχόμενο του κανόνα δικαίου σ' αυτές, αλλήλ παραδόξως διά της αχρησίας του καταλήγοντας να μεταπέσει σε θεσμικό απολίθωμα.

3. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Ν.2915/2001

Στα άρθρα 533-545 του ισχύοντος ΚΠΔ ρυθμίζεται η αποζημίωση εκ μέρους του Δημοσίου εκείνων που κρατήθηκαν και μετέπειτα αθώθηκαν. Οι διατάξεις αυτές τροποποιήθηκαν με το άρθρο 26 του Ν.2915/2001 «περί την επιτάχυνση της τακτικής διαδικασίας ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων και λοιπές δικονομικές και συναφείς ρυθμίσεις».

1. Η ευθύνη των δικαστικών λειτουργών

Η μεταρρύθμιση αυτή εκκινεί από τεχνικές διορθώσεις. Καταρχήν μεταβάλλεται ο τίτλος του οικείου τρίτου κεφαλαίου του εβδόμου βιβλίου του ΚΠΔ για τις έκτακτες διαδικασίες που μετονομάζεται από «Αποζημίωση εκείνων που άδικα καταδικάσθηκαν ή κρατήθηκαν» σε «Αποζημίωση εκείνων που κρατήθηκαν και μετέπειτα αθώθηκαν». Αποβάλλεται, δηλαδή, ο απαξιωτικός χαρακτηρισμός ως «άδικων» των αποφάσεων δικαστηρίων που, όπως ρητά αναφέρει η αιτιολογική έκθεση, «είναι κατ' ακρίβεια άστοχες και βασίζονται κατ' ουσίαν σε ένα ανεπαρκές αποδεικτικό υλικό ή έστω σε μη ορθή εκτίμηση αυτού του υλικού». Έτσι, επιλύεται το σημαντικό πρόβλημα της ευθύνης των δικαστικών λειτουργών, εναντίον των οποίων θα μπορούσε να εγερθεί αγωγή κακοδικίας, σύμφωνα με τα προϊσχύσαντα άρθρα 536 παρ.1 εδ. γ' και 541 ΚΠΔ. Με τη νέα διάταξη του άρθρου 541 ΚΠΔ οι δικαστικοί λειτουργοί ευθύνονται για καταδίκη ή προσωρινή κράτηση που επέβαλαν, υπό την προϋπόθεση ότι δεν ενήργησαν μέσα στο πλαίσιο των καθηκόντων τους και θεμελιώνεται σε βάρος τους ποινικό αδίκημα²¹³.

Όπως υποστηρίζεται, η πρωτοποριακή απόφαση ΑΠ11/1958 «διαμόρφωσε για πρώτη φορά στη χώρα μας τα πλαίσια της αστικής ευθύνης του Δημοσίου υιοθετώντας τις αρχές της οργανικής θεωρίας ως προς τις σχέσεις του Δημοσίου με τα όργανά του και αναγνωρίζοντας τον εγγυητικό ρόλο του δημοσίου ως προς το νομικό θεμέλιο της αρχής αυτής»²¹⁴.

213. Η παρούσα περίπτωση είναι η μοναδική που το δημόσιο ευθύνεται για πράξεις δικαστικών οργάνων, αφού κατ' αυτάς χωρεί ευθέως αγωγή κακοδικίας και το δημόσιο είναι ανεύθυνο (άρθρο 99 Σ), βλ. σχετικά και Αγγελική Λαϊνιώτη (2006), Η αστική ευθύνη του Κράτους από πράξεις και παραλείψεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας, Διδικ 18 (3): 561-571 (564-565).

214. Φώτιος Κατσίγιαννης (2010), Η ευθύνη του Δημοσίου σε αποζημίωση για παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, ΝοΒ 58 (10): 2456-2461 (2457).

2. Προϋποθέσεις της αποζημίωσης

(α). Ουσιαστικές προϋποθέσεις

(α1). Ενεργητική νομιμοποίηση

Τα άρθρα 533-535 ΚΠΔ προβλέπουν ποιος νομιμοποιείται ενεργητικά να επιδιώξει την επιδίκαση αποζημίωσης λόγω αυθαίρετης κράτησης. Το έννομο συμφέρον μιας τέτοιας αξίωσης θεμελιώνεται στην βλάβη που έχει υποστεί κάποιος ενόψει της χωρίς νόμιμο λόγο στέρησης της ελευθερίας, τόσο τη δική του (: άμεση βλάβη), όσο και άλλου τινός, ο οποίος είχε σύμφωνα με το νόμο υποχρέωση διατροφής έναντι του κρατηθέντος (: έμμεση βλάβη). Οι σχετικές με το δικαίωμα αποζημίωσης διατάξεις εφαρμόζονται και υπέρ των αλλοδαπών ή ανιθαγενών, κατά το άρθρο 543 ΚΠΔ.

Πιο συγκεκριμένα, έχουν δικαίωμα να ζητήσουν από το δημόσιο αποζημίωση οι άμεσα ζημιωθέντες, δηλαδή: α) Όσοι κρατήθηκαν προσωρινά²¹⁵ –ή όσοι καταδικάσθηκαν αρχικά και εξέτισαν μέρος ή ολόκληρη την ποινή τους– και στη συνέχεια αθώωθηκαν αμετάκλητα²¹⁶ με βούλευμα (: άρθρα 309 και 310 ΚΠΔ) ή απόφαση δικαστηρίου (: άρθρο 370 ΚΠΔ)²¹⁷,

215. Σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου 282 ΚΠΔ προσωρινή κράτηση μπορεί να επιβληθεί μόνον αν ο κατηγορούμενος διώκεται για κακούργημα και δεν έχει γνωστή διαμονή στη χώρα ή έχει κάνει προπαρασκευαστικές πράξεις για να διευκολύνει τη φυγή του ή κατά το παρελθόν υπήρξε φυγόποινος ή φυγόδικος ή κρίθηκε ένοχος για απόδραση κρατουμένου ή παραβίαση περιορισμών διαμονής ή κρίνεται αιτιολογημένα ότι αν αφεθεί ελεύθερος είναι πολύ πιθανό, όπως προκύπτει από τα ειδικά μνημονευόμενα περιστατικά της προηγούμενης ζωής του ή από συγκεκριμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πράξης, για την οποία κατηγορείται, να διαπράξει και άλλα εγκλήματα. Μόνο η κατά το νόμο βαρύτητα της πράξης δεν αρκεί για την επιβολή της προσωρινής κράτησης. Υπό τις ίδιες προϋποθέσεις και σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιβληθεί προσωρινή κράτηση και για το πλημμέλημα της ανθρωποκτονίας από αμέλεια κατά συρροή. Στην περίπτωση αυτή, το ανώτατο όριο της προσωρινής κράτησης είναι διάρκειας έως έξι μηνών, που μπορεί να παραταθεί για άλλους τρεις μήνες, όπως προβλέπει και η παράγραφος 4 του άρθρου 6 του Συντάγματος.

216. Υποστηρίζεται ότι ενόψει των άρθρων 483 παρ.3 σε συνδυασμό με το άρθρο 479 παρ.2 και 505 παρ.2 ΚΠΔ περί υποβολής αίτησης αναίρεσης βουλεύματος ή απόφασης από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου εντός τριάντα ημερών από την έκδοση του βουλεύματος ή την καταχώριση της απόφασης ως καθυρογραμμένης, θα πρέπει να διευκρινισθεί αν το αμετάκλητο της αθώωσης που τίθεται ως προϋπόθεση της αιτήσεως αποζημίωσης είναι προϋπόθεση παραδεκτού ή ευδοκίμησης. Αν πρόκειται για προϋπόθεση παραδεκτού, τότε αν η αίτηση υποβληθεί εμπροθέσμως θα κριθεί ως απαράδεκτη, αφού η επέλευση του αμετακλήτου της αθώωσης απαιτεί προθεσμία τριάντα ημερών. Αν πρόκειται για προϋπόθεση ουσιαστικής ευδοκίμησης της αιτήσεως, θα είναι παραδεκτή εφόσον υποβληθεί ταυτόχρονα με την αθώωση ή μεταγενέστερα εντός δέκα ημερών, αλλιώς θα είναι αβάσιμη αφού η αθώωση δεν θα είναι αμετάκλητη, Ευάγγελος Ματσούκας (2001), Η αποζημίωση για άδικη κράτηση και καταδίκη, ΠραξολογΠΔ 2001: 633-634. Γι' αυτό έχει διατυπωθεί η θέση ότι αν η απόφαση δεν έχει καταστεί ακόμη αμετάκλητη, ο απαλληλαγός πρέπει να υποβάλει την αίτησή του σύμφωνα με το άρθρο 537 ΚΠΔ. Το ίδιο ισχύει και αν η απαλληλαγή επήλθε με απαλληλακτικό βούλευμα, Μιχάλης Μαργαρίτης (2008), Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 1134.

217. Ως απαλληλαγή κατά την έννοια της παρούσας διάταξης, νοείται και η περίπτωση μη επιβολής ποινής για οποιονδήποτε λόγο, παρόλο που το δικαστήριο διαπιστώνει ότι τέλεσαν την πράξη, όπως π.χ. συμβαίνει στις περιπτώσεις έλλειψης καταλογισμού ή έμπρακτης μετάνοιας, Άγγελος Μπουρπούλιος (1957), Ερμηνεία κώδικος Ποινικής Δικονομίας, τόμος ΙΙ, σελ. 337. Δεν έχει καμία σημασία αν η απαλληλαγή οφείλεται σε αμφιβολίες (: Asan Rushiti κατά Αυστρίας της 21-3-2000 § 31, Vostic κατά Αυστρίας της 17-10-2002 § 19

σύμφωνα με την παρ.1 του εδ. α' (περίπτ. α') του άρθρου 533 ΚΠΔ²¹⁸. Η προσωρινή κράτηση πρέπει να έχει εκτελεστεί με βάση ένταλμα του ανακριτή ή διάταξη του δικαστικού συμβουλίου (: άρθρο 283 παρ.1 ΚΠΔ). Υπολογίζεται και η κράτηση του συλληφθέντος επ' αυτοφώρω (: άρθρο 419 ΚΠΔ)²¹⁹. β) Όσοι κρατήθηκαν δυνάμει καταδικαστικής απόφασης, η οποία μεταγενέστερα εξαφανίσθηκε αμετακλήτως, συνεπεία ενδίκου μέσου (: άρθρο 533 παρ.1 εδ.α' περίπτ. β' ΚΠΔ)²²⁰. γ) Εκείνοι που καταδικάσθηκαν και κρατήθηκαν, αλλήλ αθώωθηκαν στη συνέχεια με δικαστική απόφαση, ύστερα από επανάληψη της διαδικασίας (: άρθρο 533 παρ.1 εδ.α' περίπτ. γ' σε συνδυασμό με 525 παρ. 1 περ. 4, 527 παρ.3 και 528 παρ.1 ΚΠΔ)²²¹. δ) Όσα από τα παραπάνω πρόσωπα τιμωρήθηκαν μετέπειτα με ποινή μικρότερης διάρκειας από αυτή που εξέτισαν αρχικά (: άρθρο 533 παρ.1 εδ.β' ΚΠΔ). ε) Όσοι κρατήθηκαν λόγω καταδίκης ή κρατήθηκαν προσωρινά κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 533 έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν αποζημίωση, και αν ακόμα έχουν απαλληλαγεί επειδή, μοιλονότι τέλεσαν την πράξη, δεν τους επιβλήθηκε ποινή για οποιοδήποτε λόγο (: άρθρο 533 παρ.2 ΚΠΔ)²²².

Αναφορικά με το αμετάκλητο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 545 ΚΠΔ, σε περίπτωση μεταγενέστερης αμετάκλητης καταδικαστικής απόφασης λόγω επανάληψης της διαδικασίας –δηλαδή σε περίπτωση που κατά το άρθρο 526 ΚΠΔ διατάχθηκε η επανάληψη της διαδικασίας σε βάρος εκείνου που έλαβε αποζημίωση συνεπεία αμετάκλητης αθωωτικής απόφασης, επαναλήφθηκε η συζήτηση στη συνέχεια κατά το άρθρο 530 και ο εν λόγω καταδικάσθηκε αμετακλήτως– κατά εκείνου που είχε αθωωθεί αμετάκλητα, αυτοί που εισέπραξαν την αποζημίωση είναι υποχρεωμένοι να την επιστρέψουν προς το Δημόσιο. Αν βέβαια αθωωθεί και πάλι ο κατηγορούμενος, τότε φυσικά το αντίστοιχο δικαστήριο οφείλει να αποφασίσει για την υποχρέωση αποζημίωσης

και Sekanina κατά Αυστρίας της 25-8-1993 § 30) ή διότι δεν υπάρχουν καθόλου αποδείξεις (: αντίθετη, όχι ορθά, η Εφθεσ540/1995, ΠoinXp ME': 488-490) ή αν υπάρχει αντίθετη μειοψηφία στην αθωωτική απόφαση. Η απόφαση μάλιστα της ΕΕΔΑ Andy Sinnesael κατά Ελλάδας της 1-7-1998 (§§ 30-31), που εκδόθηκε αναφορικά με τη στέρηση αποζημίωσης από τον προσφεύγοντα, επειδή η αθώωσή του λόγω αμφιβολιών ερμηνεύτηκε από τα εθνικά δικαστήρια υπό την έννοια ότι ο προσφεύγων Βέλγος υπήκοος «έγινε παραιτός της προσωρινής φυλάκισής του», αποδοκίμασε την προ της μεταρρύθμισης του 2001 ελληνική νομοθεσία περί αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων. Την ίδια θέση διατύπωση και η Επιτροπή Υπουργών με την απόφασή της ResDH(99)130 της 19-2-1999, ΠoinΔικ 1999 (6): 627-629.

218. Ωστόσο, κρίνεται ότι πρέπει να εξαιρεθούν του πεδίου εφαρμογής της ρύθμισης αναφορικά με την αθώωση οι διατάξεις των άρθρων 309 παρ.1 περ. γ', 310 παρ.1 τελευταίο εδάφιο και 370 περ. γ', διότι δεν αποκλείεται η εκ νέου άσκηση ποινικής δίωξης, Ουρανία Αδάμου (2006), σκόλιο στην ΠεντΕφΛαρ210/2005, ΠoinΔικ 9 (12):1392-1396 (1393-1394).

219. Μαργαρίτης (2008): 1129.

220. βλ. σχετικά ΑΠ750/1977 ΠoinXp ΚΗ': 52-56 (56). Αν η εκτελούμενη καταδικαστική απόφαση εξαφανισθεί με ένδικο μέσο, ο χρόνος της στέρησης της ελευθερίας θα αφαιρεθεί από την ποινή που του επιβλήθηκε για άλλη πράξη που συρρέει και συνεκδικάσθηκε, διαφορετικά θα αποτελέσει βάση για αποζημίωση κατά τις παρούσες διατάξεις, ΒουλΑΠ1329/1999 ΝοB 2000 (48): 110-112.

221. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι με το νέο άρθρο 545 ΚΠΔ ρυθμίζεται η υποχρέωση επιστροφής στο Δημόσιο μιας αποζημίωσης, εφόσον ο αρχικά αθωωθείς που την εισέπραξε καταδικάζεται στη συνέχεια αμετακλήτως για την ίδια πράξη λόγω επανάληψης της διαδικασίας και όχι απλώς όταν διατάσσεται επανάληψη διαδικασίας, όπως προβλέπει το ισχύον δίκαιο.

222. Δηλαδή, αν η προσωρινή κράτηση διήρκεσε επί 14 μήνες και αυτοί τελικά καταδικάσθηκαν σε ποινή φυλάκισις 8 μηνών, έχουν αξίωση αποζημίωσης για τους επιπλέον 6 μήνες, Μαργαρίτης (2008): 1130.

του Δημοσίου, χωρίς να δεσμεύεται από την προηγούμενη απόφαση, η οποία πλέον έχει χάσει κάθε ισχύ. Θα πρέπει φυσικά η καταδίκη του να αφορά ποινή που να υπερκαλύπτει την διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας του, άλλως γίνεται επιστροφή προς το δημόσιο μόνο του επιπλέον ποσού. Η επιστροφή του ποσού διατάσσεται από το δικαστήριο και εισπράττεται κατά τον ΚΕΔΕ²²³.

Σύμφωνα με το άρθρο 534 ΚΠΔ, αυτοτελή αξίωση για αποζημίωση με τις ίδιες προϋποθέσεις έχουν και εκείνοι απέναντι στους οποίους ο καταδικασμένος ή ο προσωρινά κρατούμενος είχε σύμφωνα με το νόμο υποχρέωσης διατροφής (: έμμεσα ζημιωμένοι)²²⁴. Ο συμπληκτικός σύνδεσμός «και» που τίθεται με τη διατύπωση του παρόντος άρθρου υποδηλώνει ότι οι αξιώσεις τόσο των άμεσα όσο και των έμμεσα ζημιωθέντων συντρέχουν σωρευτικά²²⁵. Βέβαια, σύμφωνα με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα περί αποζημίωσης σχετικό δικαίωμα θεμελιώνεται μόνο υπέρ του «αμέσως ζημιωθέντος» και κατ' εξαίρεση μόνο και υπέρ τρίτων προσώπων (: άρθρα 928 και 932 γ' ΑΚ). Ωστόσο, η διάταξη του άρθρου 533 ΚΠΔ ρυθμίζει το δικαίωμα αποζημίωσης και των οικονομικά εξαρτημένων από τον αθωωθέντα προσώπων, δηλαδή όσων στερήθηκαν τη διατροφή λόγω της προσωρινής κράτησης ή φυλάκισης του μετέπειτα αθωωθέντος. Δεν έχουν, όμως, τέτοια αξίωση κατά του δημοσίου οι δικαιούμενοι διατροφής από σύμβαση, κληροδοσία ή αδικοπραξία²²⁶. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 540 παρ.1 εδ. β' ΚΠΔ, τα κατώτατα και ανώτατα όρια της κατ' αποκοπή ημερήσιας αποζημίωσης για την τεκμαρτή περιουσιακή ζημία και για την ηθική βλάβη που προβλήθηκαν από τις διατάξεις των άρθρων 536 και 539 δεν αφορούν τους έμμεσους δικαιούχους²²⁷.

(α2). Πότε δεν θεμελιώνεται δικαίωμα αποζημίωσης

Τέλος, διά της αρνητικής διατύπωσης του άρθρου 535 ΚΠΔ τίθεται μία αρνητική προϋπόθεση θεμελίωσης δικαιώματος αποζημίωσης, κατά την οποία δεν δικαιούται να λάβει αποζημίωση όποιος έγινε «από πρόθεση παραίτιος της καταδίκης ή της προσωρινής κράτη-

223. Μαργαρίτης (2008): 1141.

224. Η υποχρέωση διατροφής ex lege ρυθμίζεται από τις διατάξεις των άρθρων 1391 ΑΚ περί διακοπής της έγγαμης συμβίωσης για εύλογο αιτία και 1485 έως 1504 ΑΚ για την διατροφή από το νόμο, που αφορά την υποχρέωση διατροφής μεταξύ ανιόντων και κατιόντων (: άρθρα 1485-1502) και μεταξύ αδελφών (: άρθρο 1504 ΑΚ), αλλά και τις δαπάνες τοκετού και διατροφής της άγαμης μητέρας κατά το άρθρο 1503 ΑΚ. Βλ. σχετικά και την ΠεντΕφΛάρ210/2005, ΠοινΔικ 2006 (12): 1391-1392, η οποία έκανε δεκτή την αίτηση της συζύγου και του τέκνου και επιδικάστηκε αποζημίωση.

225. Η αξίωση αφορά, εκ της φύσεως του πράγματος, και το παρελθόν, η τυχόν δε παραίτηση του αθωωθέντος δεν θίγει τους δικαιούχους της διάταξης, αφού η αξίωσή τους είναι αυτοτελής, Μπουρόπουλος (1957): 338.

226. Αργύριος Καρράς (2005), Επίτομη ερμηνεία του Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 1162.

227. Η αξίωση μεταβιβάζεται στους κληρονόμους εκείνου που ζημιώθηκε, αφού αναγνωρισθεί από το ποινικό δικαστήριο η σχετική υποχρέωση. Είναι άκυρη η εκχώρηση και η κατάσχεση της αποζημίωσης πριν τελεσιδικήσει η απόφαση που την επιδικάζει. Η αξίωση παραγράφεται ύστερα από δύο χρόνια από την ημέρα που έγινε αμετάκλητη η αθωωτική απόφαση για την ποινική υπόθεση. Όχι δηλαδή την ημέρα που αναγνωρίστηκε με την ποινική απόφαση η υποχρέωση του δημοσίου για αποζημίωση, η οποία μπορεί να εκδοθεί και βραδύτερα, κατά το άρθρο 537 ΚΠΔ, Μπουρόπουλος (1957): 342.

σης»²²⁸. Από τη νέα διάταξη απαλείφθηκαν οι τέσσερις λόγοι που απήλλασσαν το δημόσιο της υποχρέωσής του να αποζημιώσει τον χωρίς νόμιμο λόγο κρατηθέντα: α) η «βαριά ή μεγάλη αμέλεια» του κρατηθέντος (: προϊσχ. 535 παρ.1 ΚΠΔ)²²⁹. β) ο χαρακτήρας της πράξης για την οποία στερήθηκε την ελευθερία του ο κρατηθείς ως πολύ «ανέντιμος ή ανήθικος» (: προϊσχ. 535 παρ.2 εδ.α΄, υποεδ. α΄ ΚΠΔ). γ) αν προέκυπτε ότι αυτός προετοιμαζόταν να τελέσει αξιόποινη πράξη (: προϊσχ. 535 παρ.2 εδ.α΄, υποεδ. β΄ ΚΠΔ). και δ) αν ο προσωρινά κρατηθείς εσπερείτο των πολιτικών του δικαιωμάτων ή του είχαν επιβληθεί περιορισμοί διαμονής ή είχε προηγουμένως καταδικασθεί σε ποινή βαρύτερη από τη φυλάκιση και δεν είχε περάσει τριετία από την έκτισή της έως την προσωρινή του κράτηση (: προϊσχ. 535 παρ.2 εδ. β΄ ΚΠΔ)²³⁰.

Όπως αναφέρει η αιτιολογική έκθεση του νόμου «όλοι αυτοί οι περιορισμοί στο δικαίωμα της αποζημίωσης δεν έχουν πλέον θέση σε ένα κράτος δικαίου όπου, αντίστοιχα, ο κατηγορούμενος δικαιούται, προκειμένου να υπερασπίσει τον εαυτό του, ακόμη και να ψεύδεται ή να σιωπά²³¹, όπου το τεκμήριο της αθωότητας –έστω και για «ανέντιμους» ή «ανήθικους» κατηγορουμένους, σύμφωνα με την αόριστη και ηθικά φορτισμένη διατύπωση του ισχύοντος δικαίου– αποτελεί κρηπίδωμα της έννομης τάξης και όπου, αν δεν υπάρχει βάσιμη ένδειξη

228. Πιο ειδικά, εάν οποιοδήποτε τρίτος με παράνομη ενέργειά του έγινε αίτιος να καταδικασθεί ή προσωρινά να κρατηθεί αυτός που ζημιώθηκε, τότε, κατά την διάταξη του άρθρου 541 εδ. α΄ ΚΠΔ, το Δημόσιο υποκαθίσταται αυτοδικαίως στα δικαιώματα του ζημιωμένου, ως ειδικός διάδοχος, έως το ποσό της αποζημίωσης που πληρώθηκε.

229. Καστανάς (2002): 133. Υπό την ισχύ της παλαιάς διάταξης, βαριά αμέλεια καταλογιζόταν στον κατηγορούμενο, όταν π.χ. προέβη σε ψευδή ομολογία ή αρνήθηκε να απολογηθεί ή γενικά προέβη σε ψευδείς δηλώσεις, εφόσον όμως μεταξύ της συμπεριφοράς του αυτής και της καταδίκης ή της προσωρινής κράτησης υπάρχει σχέση αιτίου και αποτελέσματος. Τέτοιες περιπτώσεις συνιστούν η άτακτη είσπραξη τελωνειακών δασμών (ΣυμβΑΠ97/1957, ΠοινΧρ Ζ: 247-248), η απομάκρυνση του στερηθέντος την ελευθερία του από την κατοικία και η παράλειψη έγκαιρης –μέσω της οικογένειάς του– πληροφόρησης για την εναντίον του δίωξη (ΣυμβΑΠ39/1960, ΠοινΧρ Ι: 208), η αποφυγή εμφάνισης ενώπιον αρχών προς θεώρηση του δελτίου άδειας σε καταδίκη για ληλοταξία (ΣυμβΑΠ206/1958, ΠοινΧρ Η: 493-494). Η βαριά αμέλεια αποκλειόταν, αν ο κρατηθείς δεν άσκησε ένδικο μέσο ή δεν πρότεινε ή δεν έφερε μάρτυρες για την υπεράσισή του. Για να επιδικασθεί αποζημίωση, η εκ προθέσεως συμπεριφορά του στερηθέντος την ελευθερία του θα πρέπει να συνδέεται αιτιωδώς με την προσωρινή κράτηση ή την καταδίκη του, Μπουρόπουλος (1957): 338.

230. Όπως υποστηρίζεται, «η ευκολία αποδόσεως αμέλειας, η αδυναμία προσδόσεως αντικειμενικού περιεχομένου στους όρους “ανέντιμη” ή “ανήθικη”, ο ανεπίτρεπτος υποβιβασμός του στερούμενου πολιτικών δικαιωμάτων ή τελούντος υπό καθεστώς περιορισμών διαμονής προσώπου και η διεύρυνση των συνεπειών της προηγούμενης καθείξεως, παρέβλυν κυριολεκτικά τη λειτουργία του θεσμού, πρόδιδαν το νομοθέτη ως διαπνεύμενο από αναχρονιστικές και γι’ αυτό αυταρχικές αντιλήψεις, μαρτυρούσαν πλήρη (συνειδητή;) σύγχυση αναφορικά με τη σημασία των στοιχείων του ποινικού φαινομένου, απέπνεαν έντονη τιμωρητική διάθεση, δημιουργούσαν κανονιστικό πλαίσιο με κατάφωρα ανισομερή υπέρ της πολιτείας και σε βάρος του κατηγορουμένου λειτουργία», Μαργαρίτης (2006): 316.

231. Γι’ αυτό κρίνονται ως εσφαλμένες οι παραδοχές της προγενέστερης νομολογίας του Αρείου Πάγου που δεχόταν ότι αποκλείει την υποχρέωση αποζημίωσης η μη προσκόμιση από τον κατηγορούμενο των στοιχείων που υπήρχαν κατά τον χρόνο της καταδίκης ή της προσωρινής κράτησης (ΣυμβΑΠ3/1963, ΠοινΧρ ΙΓ: 159-160) ή μη προσκόμιση και επίκληση των εγγράφων που αποδεικνύουν την αθωότητά του (ΣυμβΑΠ495/1967, ΠοινΧρ ΙΗ: 35), Καρράς (2007): 1074.

ενοχής, δεν μπορεί κανείς να κατηγορηθεί ούτε βέβαια και να καταδικασθεί»²³². Δηλαδή, όπως υποστηρίζεται, η ευθύνη του Δημοσίου αντικειμενικοποιείται²³³.

Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι η αναφορά της νέας ρύθμισης στη συμπεριφορά του κατηγορουμένου ως αιτία της καταδίκης και της προσωρινής κράτησης, στερείται επαρκούς δικαιολογητικής βάσης, «αφού είναι προφανώς ασυνήθιστη η παραδοχή ότι τάχα κάποιος από πρόθεση οδήγησε τον δικαστή να του επιβάλει προσωρινή κράτηση ή ακόμα περισσότερο καταδίκη»²³⁴. Διότι κρίνεται ότι η ορθή δικαστική κρίση δεν μπορεί να επηρεαστεί –κατά κανόνα– από την τυχόν δόλια παρεμβολή του κατηγορουμένου, δεδομένου ότι η επιβολή της προσωρινής κράτησης προϋποθέτει την ύπαρξη σοβαρών ενδείξεων ενοχής και η καταδίκη βάσιμων αποδείξεων.

Κρίνεται ότι η νέα διατύπωση της διάταξης του άρθρου 535 ΚΠΔ διευθετεί ένα ζήτημα που είχε ανακύψει υπό το φως της προηγούμενης ρύθμισης και είχε απασχολήσει τη θεωρία και τη νομολογία στην περίπτωση αθώωσης λόγω αμφιβολιών. Εν προκειμένω η θεμελίωση της υποχρέωσης για αποζημίωση εξαρτούνταν από την ύπαρξη βάσιμης τουλάχιστον ένδειξης, έστω κι αν αυτή δεν μετατράπηκε σε πλήρη απόδειξη, γεγονός που οδήγησε το δικαστήριο σε αθώωση λόγω αμφιβολιών²³⁵. Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζονταν δύο απόψεις. Η μεν καταφατική δεχόταν ότι σε κάθε περίπτωση αθώωσης²³⁶, άρα και σε στην περίπτωση της αθώωσης λόγω αμφιβολιών, θεμελιωνόταν υποχρέωση αποζημίωσης. Η δε αποφατική δεχόταν ότι όταν η αθώωση οφειλόταν σε αμφιβολίες τότε δεν συνέτρεχε υποχρέωση αποζημίωσης²³⁷.

Η διατύπωση, εν τέλει, της διάταξης αυτής αποπνέει την προσπάθεια του κοινού νομοθέτη να εναρμονισθεί η διάταξη αυτή με το άρθρο 3 του Εβδομού Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ που αφορά την αποζημίωση θυμάτων δικαστικής πλάνης, καθώς επαναλαμβάνει σχεδόν επακριβώς τη διατύπωσή της²³⁸.

(β). Δικονομικές προϋποθέσεις

(β1). Αρμόδιο δικαστήριο

Οι διατάξεις των άρθρων 533 έως 541 ΚΠΔ εφαρμόζονται ανάλογα και από τον Άρειο Πάγο, όταν αυτός απαλλάσσει εκείνον που καταδικάσθηκε ή παραπέμφθηκε για κακούρ-

232. www.parliament.gr/ergasies/nomosxedia/EisigisiEpitropon/E-DIKASTH.pdf. Βλ. και Μαργαρίτη (2008): 1132, ο οποίος συντάσσεται με την αιτιολογική έκθεση και υπογραμμίζει τη σημασία της ρύθμισης.

233. Ιωάννης Χαμηλοθώρας (2010), Η αποζημίωση των προσώπων που κρατήθηκαν και μετέπειτα αθώωθηκαν, ΠoinΔικ 13 (11-12): 1311-1325 (1317).

234. Καρράς (2007): 1073.

235. Νικόλαος Αμύδαλης (1984), Ο θεσμός της αποζημίωσης των αδικώς καταδικασθέντων και η εν πράξει εφαρμογή του, ΠoinΧρ ΛΔ': 982-986 (985).

236. Ζησιάδης (1977): 405.

237. Μπουρόπουλος (1957): 336 και ΠλημΑθ2882/1968, ΠoinΧρ ΙΗ: 496 επ.

238. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή «Όταν ένα πρόσωπο καταδικάσθηκε με αμετάκλητη απόφαση για αξιόποινη πράξη και η καταδίκη αυτή ακυρωθεί ή όταν στο πρόσωπο αυτό απονεμηθεί χάρη με βάση ένα νέο ή μεταγενέστερο της απόφασης γεγονός που αποδεικνύει άμεσα ότι υπήρχε δικαστική πλάνη, τότε το πρόσωπο που υποβλήθηκε σε ποινή, η οποία ήταν αποτέλεσμα αυτής της καταδίκης, θα αποζημιώνεται σύμφωνα με το νόμο ή την πρακτική που ακολουθείται στο Κράτος, για το οποίο πρόκειται, εκτός εάν αποδειχθεί ότι η μη έγκαιρη αποκάλυψη του άγνωστου γεγονότος οφείλεται ολικά ή μερικά σ' αυτό το πρόσωπο».

γημα ή πλημμέλημα²³⁹, αλλή και από τα στρατιωτικά δικαστήρια (: άρθρο 542 ΚΠΔ)²⁴⁰. Ως «δικαστήριο» και «απόφαση» νοούνται και τα δικαστικά συμβούλια και τα βουλεύματα τους (: άρθρο 544 ΚΠΔ). Πιο ειδικά, όπως προβλέπει το άρθρο 536 παρ.1 ΚΠΔ, σχετικά με την υποχρέωση του δημοσίου για αποζημίωση αποφαινεται το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση για την υπόθεση, με ταυτόχρονη απόφασή του. Γι' αυτό στην περίπτωση της μεταγενέστερης αίτησης του άρθρου 537 ΚΠΔ προβλέπεται ότι η αίτηση υποβάλλεται ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου που έκρινε την ποινική υπόθεση (παρ.1), το οποίο αποτελείται κατά προτίμηση από τους ίδιους δικαστές που αποφάνθηκαν για την ποινική υπόθεση (παρ.3)²⁴¹. Ωστόσο, εξαίρεση προβλέπεται όταν το ποινικό δικαστήριο αναγνώρισε μόνο την υποχρέωση για αποζημίωση από το δημόσιο, χωρίς να επιδικάσει αποζημίωση ή αν η επιδικασθείσα αποζημίωση κρίνεται από τον δικαιούχο ανεπαρκής για να καλύψει το σύνολο της ζημίας του ή από το δημόσιο υπερβολική. Στην περίπτωση αυτή οι διάδικοι μπορούν να εγείρουν αγωγή στα πολιτικά δικαστήρια, κατά τη διαδικασία των άρθρων 663 επ. του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, τα οποία δεν μπορούν να εξετάσουν πάλι την ύπαρξη αυτής της υποχρέωσης αναφορικά με τον ακριβή προσδιορισμό του ποσού της αποζημίωσης (: άρθρο 539 παρ.1 εδ.α' ΚΠΔ).

(β2). Κατάθεση αίτησης

Σύμφωνα με το άρθρο 536 παρ.1 ΚΠΔ το δικαστήριο αποφαινεται για την υποχρέωση αποζημίωσης του δημοσίου, ύστερα από προφορική ή γραπτή αίτηση εκείνου που αθώωθηκε και αφού προηγουμένως ο αιτών και ο εισαγγελέας ακουστούν. Αν ο κατηγορούμενος δεν υποβάλλει αίτημα αποζημίωσης, αλλή το δικαστήριο αποφανθεί με πρόταση του εισαγγελέα της έδρας ότι δεν συντρέχει υποχρέωση του δημοσίου, ιδρύεται ο αναίρετικός λόγος της υπέρβασης εξουσίας του άρθρου 510 παρ.1 Η' ΚΠΔ²⁴², διότι η αυτεπάγγελτη λειτουργία του δικαστηρίου απαλειφθηκε από την εν λόγω διάταξη. Η ρύθμιση αυτή συμφωνεί με την απόφαση της ΕΕΔΑ *Γούτσος κατά Ελλάδας* της 3-3-1999 (§§ 33-34), η οποία έκρινε ότι η

239. Βλ. π.χ. ΑΠ261/1956 (ΠοινΧρ ΣΤ: 506), κατά την οποία, εφόσον κηρύχθηκε αθώος ο κατηγορούμενος μετά την επανάληψη της διαδικασίας με απόφαση που εκδόθηκε ερήμην του, χωρίς το δικαστήριο να αποφανθεί για την υποχρέωση αποζημίωσης του δημοσίου, νομίμως εισάγεται η σχετική αίτηση ενώπιον του ΑΠ σε συμβούλιο, αν υποβλήθηκε εμπροθέσμως.

240. Αλλήστε το ίδιο αναφέρει και η διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 213 του ΣτρΠΚ (ν.2287/1995), σύμφωνα με την οποία οι διατάξεις του ΚΠΔ και οι λοιπές διατάξεις που εφαρμόζονται στις διαδικασίες ενώπιον των κοινών ποινικών δικαστηρίων και αρχών εφαρμόζονται και στις διαδικασίες των στρατιωτικών ποινικών δικαστηρίων και αρχών, εκτός αν ο ΣτρΠΚ ή άλλος νόμος ορίζουν διαφορετικά. Βλ. και Αδάμ Παπαδαμάκη (2008), Στρατιωτικό ποινικό δίκαιο, 6η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ.459. Υποστηρίζεται ότι ορθώς καταργήθηκε η αναφορά στα (έκτακτα) δικαστήρια, αφού ήταν προφανώς εσφαλμένη ενόψει του άρθρου 8 εδ. β' Σ. Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει δεκτή αναλογική εφαρμογή των σχετικών διατάξεων σε περίπτωση που μπορεί να ανακύψει αντίστοιχο ζήτημα ως προς τα υπόλοιπα –εκτός από τα στρατιωτικά– «ειδικά» δικαστήρια που βέβαια προβλέπονται από το ίδιο το Σύνταγμα, Καρράς (32007): 1078.

241. Αν η αθώωση απαγγέληκε από ΜΟΔ ή ΜΟΕ αρμόδιο για την εκδίκαση της αίτησης είναι κατ' ανάγκη εφαρμογή του άρθρου 371 παρ.4 το ΤριμΕφ ή ΠεντΕφ αντίστοιχα, Μαργαρίτης (2008): 1136.

242. ΑΠ 1876/2001 ΠοινΧρ ΝΒ (2002): 651 και ΜΟΔΗέιας9/2004 ΠραξΛογΠΔ 2004: 254.

απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, ενεργόν proprio motu (αυτεπάγγελτα), να κρίνει ότι δεν συντρέχει περίπτωση αποζημίωσης του προσφεύγοντα πριν λήξει η σαρανταοκτάωρη προθεσμία από τη δημόσια εκφώνηση της αθωωτικής απόφασης στέρνεσε από τον τελευταίο το δικαίωμα να ακουσθεί κατά το άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ²⁴³.

Εκείνος που ζημιώθηκε μπορεί να υποβάλει και αργότερα την αίτησή του για αποζημίωση στο ίδιο δικαστήριο (: άρθρο 537 παρ.1 ΚΠΔ), παραδίδοντάς την στον εισαγγελέα του δικαστηρίου μέσα σε ανατρεπτική προθεσμία δέκα ημερών από την απαγγελία της απόφασης στο ακροατήριο ή από την κοινοποίησή της στον προσωρινά κρατούμενο του απαλληλακτικού βουλευμάτος ή της απαλληλακτικής απόφασης που εκδόθηκε ερήμν του (: άρθρο 537 παρ.2 εδ.α΄ ΚΠΔ)²⁴⁴. Η παραπάνω προθεσμία δεν παρεκτείνεται λόγω αποστάσεως (: άρθρο 537 παρ.2 εδ.β΄ ΚΠΔ). Η αίτηση εισάγεται στο δικαστήριο ή στο δικαστικό συμβούλιο, που συγκαλείται ειδικώς και εκτάκτως για την εκδίκασή της κατά το δυνατό σε μία από τις πρώτες εργάσιμες ημέρες μετά την παράδοση της αίτησης (: άρθρο 537 παρ.2 εδ. γ΄ ΚΠΔ).

Υποστηρίζεται ότι η μεταγενέστερη αίτηση μπορεί να υποβληθεί και στην περίπτωση που ο δικαιούμενος υπέβαλε την αίτηση και αυτή απορρίφθηκε για λόγους τυπικούς, όχι όμως αν αυτή απορρίφθηκε για λόγους ουσιαστικούς, λ.χ. γιατί δεν ενομιμοποιείτο ή διότι υπήρχαν οι λόγοι του άρθρου 535 ΚΠΔ²⁴⁵.

Η ανατρεπτική προθεσμία των δέκα ημερών, η οποία μάλιστα αδικαιολόγητα δεν παρεκτείνεται λόγω αποστάσεως, υστερεί έναντι της προθεσμίας που θέτει η παράγραφος 2 του άρθρου 539 ΚΠΔ, η οποία προβλέπει ότι η αξίωση αποζημίωσης, υπό τις προϋποθέσεις της παραγράφου 1 του άρθρου 539, παραγράφεται ύστερα από δύο χρόνια από την ημέρα που έγινε αμετάκλητη η απόφαση για την ποινική υπόθεση. Αν και επιμνηκύνθηκε κάπως η προθεσμία για την υποβολή της αίτησης του ζημιωθέντος σε σχέση με την προηγούμενη ρύθμιση –που προέβλεπε ανατρεπτική προθεσμία σαράντα οκτώ ωρών από την απαγγελία της απόφασης στο ακροατήριο και οκτώ ημερών από την κοινοποίηση στον προσωρινά κρατούμενο του απαλληλακτικού βουλευμάτος ή της απαλληλακτικής απόφασης που εκδόθηκε ερήμν του–, δεν παύει να είναι πολύ σύντομη, χωρίς να υπάρχει κάποιος επαρκής δικαιολογητικός λόγος. Η τυχόν επίκληση της ανάγκης ταχείας εκκαθάρισης της σχετικής εκκρεμότητας δεν κρίνεται πειστική, καθώς η αναγνώριση της υποχρέωσης του δημοσίου για αποζημίωση έχει αποσυνδεθεί της ευθύνης των δικαστικών λειτουργιών. Περαιτέρω, ο αθωωθείς χρειάζεται προφανώς αρκετό χρόνο για να συνέλθει από την περιπέτειά του και να αποφασίσει για την υποβολή της σχετικής αίτησης. Όπως είναι ευνόητο η αίτηση θα υποβάλλεται πάντοτε μεταγενέστερα στην περίπτωση του απαλληλακτικού βουλευμάτος ή της ερήμν καταδικαστικής απόφασης, αφού κατά την έκδοσή τους δεν παρίσταται ο κατηγορούμενος²⁴⁶.

243. ΜΟΕ Πειραιώς 64-68/2000, ΠοινΧρ Ν (2000): 553-554. Επί της απόφασης της ΕΕΔΑ εκδόθηκε και η απόφαση της Επιτροπής των Υπουργών ResDH(99)558/8-10-1999 με την ίδια διαπίστωση περί της παραβίασης του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ.

244. Η προθεσμία αυτή, όπως και όλες οι δικονομικές προθεσμίες της ποινικής διαδικασίας, υπολογίζεται με βάση τα όσα ορίζει το άρθρο 168 ΚΠΔ. Είναι δυνατή η υποβολή εκπρόθεσμη αιτήσεως αποζημιώσεως, όταν αυτό οφείλεται σε λόγους ανώτερης βίας, ΤριμΕφΚακΠατρ403/2004 ΠραξΛογΠΔ 2004 (5): 560-561 με παρατηρήσεις Ευάγγελου Ματσούκη και Αρμ2005: 412-413.

245. Μαργαρίτης (2008): 1135.

246. Καρράς (2007): 1075.

Τέλος, δεν υπόκειται σε ανáιρεση η απόφαση, με την οποία απορρίφθηκε η αυτοτελής αίτηση αποζημίωσης εκείνου που κρατήθηκε προσωρινά, καταδικάσθηκε και αθωώθηκε²⁴⁷, με την αιτιολογία ότι δεν αντίκειται στα άρθρα 20 παρ.1 Σ και 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ τυχόν κατάργηση ή περιορισμός των ενδίκων μέσων από τον κοινό εθνικό νομοθέτη σε ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων και με σκοπό την ταχύτερη διεξαγωγή των δικών και την αποτελεσματικότερη λειτουργία της δικαιοσύνης.

(β3). Η συζήτηση επί της αίτησης

Το άρθρο 536 παρ.1 ΚΠΔ προβλέπει για τη διαδικασία έκδοσης ταυτόχρονης με την περί ενοχής απόφασης ότι η απόφαση του δικαστηρίου λαμβάνεται, αφού ακουστούν προηγουμένως ο αιτών και ο εισαγγελέας. Καίτοι δεν ορίζεται ρητά ως δυνατότητα και στην περίπτωση της μεταγενέστερης αίτησης του άρθρου 537 ΚΠΔ, θα μπορούσε να εφαρμοσθεί αναλογικά και στην δεύτερη ενόψει της αρχής της ισότητας των όπλων. Ο αθωωθείς πρέπει πάντοτε να έχει τη δυνατότητα να εκφέρει τις απόψεις του στο συμβούλιο ή το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της εκδίκασης της αίτησης αποζημίωσης κατά το άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, ενόψει των αποφάσεων των οργάνων της Σύμβασης, αφενός της ΕΕΔΑ *Γούτσος κατά Ελλάδα* της 3-3-1999 (§§ 33-34)²⁴⁸ και αφετέρου του ΕΔΔΑ *Sajtos κατά Ελλάδα* της 21-3-2002 (§ 22)²⁴⁹ και *Καρακάσας κατά Ελλάδα* της 17-10-2000 (§§ 23-27)²⁵⁰. Στις δύο τελευταίες αποφάσεις, καθίσταται σαφές ότι η προστασία του δικαιώματος του αιτούντος να ασκουσθεί από το Συμβούλιο δοθείσης της ρύθμισης του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, το οποίο εν προκειμένω παραβιάσθηκε, θεμελιώνει το δικαίωμα αποζημίωσης ενόψει του άρθρου 41 ΕΣΔΑ και όχι του άρθρου 5 παρ.5 ΕΣΔΑ, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω υπό ΙΙ.1.2.1.3. in fine.

Επίσης, η συζήτηση επί της αιτήσεως στο πλαίσιο του άρθρου 539 παρ.1 ΚΠΔ κατά λογική συνεκδοχή διέπεται από το καθεστώς των άρθρων 663 επ. ΚΠολΔ.

(β4). Το περιεχόμενο της αξίωσης

Το άρθρο 536 παρ.2 ΚΠΔ προβλέπει ότι επιδικάζεται κατ' αποκοπή ημερήσια αποζημίωση συνολικά για τεκμαρτή περιουσιακή ζημία και για ηθική βλάβη, η οποία δεν μπορεί να είναι κατώτερη των 8,804 ευρώ ούτε ανώτερη των 29,347 ευρώ την ημέρα. Για να υπολογισθεί το ύψος της αποζημίωσης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η οικονομική και η οικογενειακή κατάσταση του δικαιούχου. Το κατώτερο και το ανώτερο όριο της αποζημίωσης μπορεί να αναπροσαρμόζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και

247. ΑΠ2456/2005 ΠοινΧρ ΝΣΤ (2006): 621-622 με αντίθετη εισαγγελική πρόταση που κρίνει ότι η επίμαχη προσβαλλόμενη απόφαση είναι τελειωτική της κατηγορίας και υπόκειται σε ανάιρεση. Βλ. επίσης ΣυμβΑΠ 1961/2005 ΠοινΔικ 2006 (4): 525 και ΑΠ393/2009, όπως δημοσιεύεται στο διαδικτυακό τόπο του Αρείου Πάγου www.areiospagos.gr.

248. Υπερ 2000: 392-396 με παρατηρήσεις Γιάννη Κτιστάκη.

249. Το Συμβούλιο Εφετών, καίτοι αιτιολόγησε επαρκώς την αρνητική απόφασή του, δεν έδωσε στην προσφεύγουσα την ευκαιρία να παρουσιασθεί ενώπιόν του και να υποβάλει σε αυτό τα επιχειρήματά της, ΠοινΔικ 2002 (10): 1038-1040, με παρατηρήσεις Αθανάσιου Ζαχαριάδη.

250. ΠοινΔικ 2001 (2): 156-160 με παρατηρήσεις Δημήτρη Ζημιανίτη.

Δικαιοσύνης. Όπως σημειώθηκε ήδη, τα όρια των άρθρων 536 και 539 δεν αφορούν τους δικαιούχους του άρθρου 534 ΚΠΔ, σύμφωνα με το άρθρο 540 παρ.1 γ ΚΠΔ. Δυστυχώς, η νομολογία εμφανίζεται εξαιρετικά φειδωλή αναφορικά με την επιδίκαση αποζημιώσεων, καθώς συνήθως κινείται κοντά στα κατώτατα όρια που θέτει ο νόμος²⁵¹.

Επισημαίνεται έντονα από τη θεωρία ότι το πλαίσιο των ορίων της αποζημίωσης είναι εντελώς ανεπαρκές και καταδεικνύει τη μιζέρια της πολιτείας στην αντιμετώπιση της πιο απεχθούς εικόνας της, δηλαδή όταν ένας πολίτης στερείται ένα από τα πιο πολύτιμα αγαθά του –την ελευθερία του– από λόγους κυρίως κακής λειτουργίας της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, για την οποία όμως η ίδια η πολιτεία βαρύνεται εξ ολοκλήρου²⁵².

Αντικείμενο της αξίωσης αποζημίωσης στα πολιτικά δικαστήρια είναι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 540 παρ.1 ΚΠΔ, κάθε ζημία που προκλήθηκε από την ολική ή μερική εκτέλεση της ποινής ή της προσωρινής κράτησης στην περιουσιακή κατάσταση του προσωρινώς κρατηθέντος ή καταδικασθέντος που μετέπειτα αθωώθηκε και η ηθική βλάβη που αυτός υπέστη. Ειδικά, όμως, ορίζεται ότι τα όρια των άρθρων 536 και 539 δεν αφορούν τους δικαιούχους διατροφής, όπως προβλέπεται στο άρθρο 534 ΚΠΔ. Ως εκτέλεση της ποινής θεωρείται και η προσωρινή κράτηση που υπολογίστηκε σε αυτή (: άρθρο 540 παρ.2 ΚΠΔ), ενώ στην προσωρινή κράτηση υπολογίζεται η κράτηση, η οποία προηγήθηκε με ένταλμα της ανακριτικής αρχής για την πράξη, για την οποία διατάχθηκε η προσωρινή κράτηση (: άρθρο 540 παρ.3 ΚΠΔ).

Τέλος, στις αξιώσεις του αμετακλήτως αθωωθέντα περιλαμβάνονται και οι απαιτήσεις του τελευταίου έναντι του μηνυτή ή του εγκαλούοντα, ακόμη και αν αυτός δεν παρέστη ως πολιτικώς ενάγων, σύμφωνα με το άρθρο 71 ΚΠΔ, αλλιά και τα έξοδα που καταβλήθηκαν κατ'εφαρμογή του άρθρου 589 ΚΠΔ για την επιστροφή των ποσών που καταβλήθηκαν.

3. Ζητήματα αποδοτικότητας του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης

Η μη εφαρμογή των ρυθμίσεων αυτών από τα δικαστήρια θέτει υπό αμφισβήτηση το ζήτημα της αποδοτικής λειτουργίας των θεσμών και της δικαιοσύνης στο μέτρο που διασφαλίζουν και το επίπεδο απόλαυσης των δικαιωμάτων του πολίτη. Με αφετηρία συστημικά, τελολογικά και δημοσιονομικά κριτήρια, η εξαιρετικά δαπανηρή ενεργοποίηση της ποινικής διαδικασίας, δεδομένου ότι απασχολείται ο δικαστικός μηχανισμός από την προδικασία μέ-

251. Το ελάχιστο ποσό των 8,804 ευρώ επιδικάσθηκε, για παράδειγμα, για ηθική βλάβη και υλική ζημία του κατηγορουμένου (αθίγγανου πλανόδιου μικροπωλητή σιδηρικών) που απαλλήλασθηκε, ενώ είχε κρατηθεί προσωρινά επί 10 μήνες και 27 ημέρες, σύμφωνα με την ΤριμΕφθεσ973/2001, Πραξ/ΛογΠΔ 2002: 72-73 και ΠοινΔικ 2002 (3): 253-255 με παρατηρήσεις Δημήτρη Ζημιανίτη. Η απόφαση ΜικτΟρκΕφθεσ132/2003 επιδίκασε στον αιτούντα συνολικά για τεκμαρτή περιουσιακή ζημία ποσού 9 ευρώ για κάθε ημέρα κρατήσεώς του, Αρμ 2003: 1674-1675. Το ποσό των 10 ευρώ ημερησίως επιδίκασε η ΠεντεΕφΛαρ210/2005 για 1419 ημέρες καίτοι αναγνώρισε ότι ο αιτών που εργαζόταν ως εργάτης σε εργατικές καθηλέργειες θα αποκέρδαινε αν δούλευε περί τα 40 ευρώ ημερησίως, ΠοινΔικ 2006 (12): 1391-1392. Το ίδιο ποσό επιδίκασε ως αποζημίωση και η ΠεντεΕφθεσ785/2003 στην αιτούσα-οικονομική μετανάστρια, λαμβάνοντας υπόψη την οικονομική και οικογενειακή της κατάσταση και την εργασιακή της κατάσταση προ της συλήψεως και της κρατήσεώς της, όπως ρητά αναφέρει, ΠοινΔικ 2003 (12): 1328-1329. Σύμφωνα με την ΠεντεΕφθεσ508/2002 επιδικάσθηκε αποζημίωση για τις 321 ημέρες κράτησης προς 15 ευρώ την ημέρα, Αρμ 2003:1009-1011.

252. Καρράς (2007): 1075.

χρι και το αμετάκλητο της περάτωσης της, αντιστρατεύεται το δημόσιο συμφέρον υπέρ του χαμηλού κόστους της λειτουργίας της δικαιοσύνης. Η οικονομική δαπάνη της ποινικής δίκας επιβαρύνει σχεδόν εξ ολοκλήρου το κράτος ως υπόχρεο παροχής δικαστικής προστασίας ενόψει του άρθρου 20 παρ.1 του Συντάγματος περί παροχής ενόμου προστασίας από τα δικαστήρια και του άρθρου 581 ΚΠΔ²⁵³, καθώς οι διάδικοι συμβάλλουν ελάχιστα στα έξοδα της διαδικασίας (: άρθρο 373 εδ. α' ΚΠΔ)²⁵⁴. Η υποβολή μιας έγκλησης δεν στοιχίζει σχεδόν τίποτε στον ενδιαφερόμενο, με αποτέλεσμα τη συρροή εκατοντάδων χιλιάδων μηνύσεων κάθε έτος, που έχει ως συνέπεια την υπερβολική επιβάρυνση των εισαγγελικών, ανακριτικών και δικαστικών αρχών. Το κόστος του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης (ΣΠΔ) πολλαπλασιάζεται και η λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων, απ' όπου διέρχονται κατ' ανάγκην οι κρατηθέντες και μετέπειτα αθωωθέντες²⁵⁵.

Παρά το γεγονός ότι ο δικαιοδοτικός μηχανισμός εμφανίζεται εξαιρετικά επιβαρυνμένος, η αποζημίωση κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, επιβάλλεται ενόψει των αρχών της νομιμότητας και της προστασίας του διοικουμένου²⁵⁶-αθωωθέντος που οριοθετούν τη λειτουργία του ΣΠΔ²⁵⁷

253. Σύμφωνα με το άρθρο 581 ΚΠΔ το δημόσιο καταβάλλει κάθε δαπάνη που απαιτείται για να λειτουργήσει η ποινική δικαιοσύνη (παρ.1). Οι μάρτυρες που αυτεπαγγέλτως κλητεύονται να εμφανισθούν σε δικαστήρια και σε ανακριτικές και εισαγγελικές αρχές, οι μάρτυρες που προσκαλούνται κατά το άρθρο 327 παρ.2 να εμφανισθούν σε δικαστήριο που συνεδριάζει, εκείνοι που διορίζονται από τις ίδιες αρχές ως πραγματογνώμονες, διερμηνείς, φύλακες πραγμάτων που κατασχέθηκαν και μεσεγγυούχοι, έχουν δικαίωμα σε αποζημίωση και στα έξοδα σ' αυτή τους την απασχόληση. [...] (παρ.2).

254. Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.5 του ν.663/1977 τα δικαστήρια ανηλικών (μονομελή, τριμελή και εφετεία) δεν επιβάλλουν έξοδα, ΕφΑθ14/1987, ΠοινΧρ ΛΘ: 519.

255. Οι δαπάνες που απαιτούνται για την συντήρηση και τη λειτουργία του αντεγκληματικού μηχανισμού συνιστούν το έμμεσο κόστος του εγκλήματος, Μαρία Γαλανού (2008), Περί της οικονομικής ανάληψης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, ΠοινΔικ 11 (1): 76-90 (80). Με βάση παλαιότερα στατιστικά στοιχεία, για παράδειγμα, στη χώρα μας το προσωπικό των φυλακών ανερχόταν σε 1716 άτομα το 1990 και το 1998 σε 2116, ενώ οι πληρωμές για αμοιβές και αποζημιώσεις προσωπικού στα σωφρονιστικά καταστήματα, τα ιδρύματα αγωγής ανηλικών και τα νοσοκομεία κρατουμένων ανήλθαν το 1990 σε 4,2 δισ. δραχμές, το 1996 σε 9,3 δισ. δραχμές και το 1999 σε 11,6 δισ. δραχμές. Αυτό αντιστοιχεί σε σταθερές τιμές 1989 –όπως υπολογίστηκε για την ασφάλεια των συμπερασμάτων λόγω του υψηλού πληθωρισμού– σε 3,3 δισ. δραχμές για το 1990, σε 3,9 δισ. δραχμές για το 1996 και 4 δισ. δραχμές για το 1999, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 80% των δαπανών των σωφρονιστικών καταστημάτων. Οι δαπάνες για παροχή υπηρεσιών ανά κρατούμενο σε σταθερές τιμές 1989 είναι 433.502 δραχμές για το 1990 και 443. 562 δραχμές για το 1996, αντιστοιχώντας στο 80% και 75% του συνολικού κόστους ανά κρατούμενο τα εν λόγω έτη, Ε. Λαμπροπούλου (2001), Η ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ασφάλειας και η επέκταση του σωφρονιστικού συστήματος, ΠοινΧρ ΝΑ: 682-685 (682-683).

256. Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος (2006), Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, δωδέκατη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 91· Παναγιώτης Πούλης (2003), Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 109.

257. Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (2007), Διερεύνηση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, 2007, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 54-55, 59-63. Υποστηρίζεται, βέβαια, και η άποψη που αρνείται την συστημική οντότητα της ποινικής δικαιοσύνης, την οποία χαρακτηρίζει ως ποινική διαδικασία ή δίκτυο. Βλ. όπως παρουσιάζεται σε: Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη (2005), Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 11.

ως φορέα της εν ευρεία εννοία Δημόσιας Διοίκησης²⁵⁸. Διότι οι τρεις πυλώνες του ΣΠΔ –αστυνομία, εισαγγελία/δικαστήρια και σωφρονιστικά καταστήματα– αποτελούν δημόσιες υπηρεσίες με αμιγώς θεσμική υπόσταση και ρυθμιστική αρμοδιότητα²⁵⁹, ευθέως υπαγόμενες στο νομικό πρόσωπο του Δημοσίου (το Κράτος υπό τη στενή έννοια του όρου).

Πιο ειδικά, σε συνάρτηση με την αρχή της νομιμότητας²⁶⁰ ή δικαιοκρατική αρχή²⁶¹, η μη επιδίκαση αποζημίωσης από τα δικαστήρια σε κρατηθέντες και μετέπειτα αθωωθέντες δι-εμβολίζει την αποτελεσματικότητα περιφρούρησης σειράς ολόκληρης θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα και από διεθνείς συμβάσεις. Διότι, κατά μία άποψη, η εξάρτηση του δικαιώματος της αποζημίωσης από προϋποθέσεις και περιορισμούς, παραγωνίζει τη θεμελιώδη σημασία του ως ατομικού δικαιώματος, με συνέπεια να εμφανίζεται τελικά περισσότερο ως μία παραχώρηση παρά ως νομική υποχρέωση του κράτους προς τους πολίτες του²⁶².

Οι διατάξεις των άρθρων 533-545 ΚΠΔ πριν από την μεταρρύθμιση του 2001 είχαν καταλήξει να είναι μηχανισμός προστασίας του δημοσίου ταμείου²⁶³, της απόλυτης αυθε-

258. Οι φορείς της δημόσιας διοίκησης διαθέτουν οικονομική και διοικητική αυτοτέλεια και υπόκεινται αφενός σε εποπτεία και αφετέρου σε λογιστικό και οικονομικό έλεγχο καθώς και σε έλεγχο σκοπιμότητας, Αντώνης Μακρυδημήτρης (2007), Δημόσια διοίκηση. Στοιχεία διοικητικής οργάνωσης, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 381-384. Έτσι, και το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, ως *sui generis* φορέας δημόσιας εξουσίας, διέπεται από τις ίδιες αρχές, Μαρία Γαλανού (2008), Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως φορέας διοικητικής εξουσίας (.), ΠΛογ 8 (1): 235-243 (243).

259. Αυτοί οι θεσμοί του κράτους υποστηρίζεται ότι μπορούν να θεωρηθούν ως «δημόσιοι» καθώς είναι υπεύθυνοι για τη συλλογική οργάνωση της ζωής της κοινότητας· επιπλέον χρηματοδοτούνται από το δημόσιο μέσω της φορολογίας, βλ. Andrew Heywood (2006), Εισαγωγή στην πολιτική, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, σελ. 27. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον κεντρικό ισχυρισμό της ελευθεριστικής «θεωρίας των τίτλων» (entitlement theory) του Robert Nozick, ως μόνη θεμιτή φορολόγηση κρίνεται εκείνη που κατατείνει στη χρηματοδότηση της διατήρησης του θεσμικού υποβάθρου που απαιτείται για την προστασία του συστήματος των ελεύθερων συναλλαγών –δηλ. για την αστυνομία και τα δικαστήρια, Will Kymlicka (2005), Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, σελ. 199-200.

260. Αναλυτικά για τη λειτουργία της αρχής της νομιμότητας στο πλαίσιο της Δημόσιας Διοίκησης βλ. David Feldman (2005), The limits of the law: Can laws regulate public administration?, in Guy Peters & John Pierre (eds.), Handbook of Public Administration, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 279-291 (281).

261. Νικόλαος Λίβος (2005), Οι πνευματικές βάσεις της ελληνικής ποινικής δικονομίας (παρελθόν-παρόν-μέλλον), ΠοινΧρ ΝΕ: 300-307 (302) = Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημήτρη Κιούπη, επιμ., (2007), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 375-401 (383-384).

262. Νέστωρ Κουράκης (1998), Ο θεσμός της αποζημίωσης καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αθωώθηκαν. Η Λυδία Λίθος του Δικαιοκρατικού μας Συστήματος, Υπερ. 1998: 481-496 (484). Οι θέσεις αυτές που αποτέλεσαν την βάση της μεταρρύθμισης του 2001 και διατυπώθηκαν πριν από αυτήν δεν κατέληξαν εν τέλει στην εντελή συρρίκνωση των προϋποθέσεων επιδίκασης αποζημίωσης, την οποία εγκολπώνεται η νομολογία του ΕΔΔΑ. Επιπλέον δε, τα ποινικά δικαστήρια ως έμμεσος γενικοπροληπτικός μηχανισμός με άμεση κοινωνική αναφορά, επικροτούν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, με λανθάνοντα τρόπο την χρεωκοπημένη λογική και ταυτόχρονα κατά καιρούς κυβερνητική πολιτική της δημιουργίας νέων φυλακών και των υψηλών ποσοστών εγκλημασιού, βλ. Paul Hahn (1998), Emerging Criminal Justice, Three pillars for a Proactive Justice System, Sage Publications: Thousand Oaks-London-New Delhi, σελ. 32.

263. Βλ. σχετικά Δαλακούρα (2010): 1076.

ντίας της δικαστικής λειτουργίας και του αλάνθαστου της δικαστικής κρίσης. Οι σημαντικές ελλείψεις του προηγούμενου νομοθετικού πλαισίου²⁶⁴ αποτυπώθηκαν εν πολλοίς στην απόφαση *Γεωργιάδης κατά Ελλάδα* της 29-5-1997²⁶⁵ (§§ 32-43), η οποία επαναλαμβάνεται στη νομολογία του ΕΔΔΑ παγίως αναφορικά με παρόμοιες προσφυγές κατά της χώρας μας. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ.1 της Σύμβασης και το διαλαμβανόμενο σε αυτό δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη, διότι αφενός δεν έτυχε προηγούμενης ακρόασης από το δικαστήριο που έκρινε ως προς το ζήτημα της αποζημίωσης και αφετέρου η περί ης ο λόγος απόφαση του ΕΔΔΑ πάσχει προδήλως ελλείψεως αιτιολογίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι: α) το περιουσιακός υψής δικαίωμα αποζημίωσης είναι αστικής φύσεως, συνεπεία του οποίου δικαιολογείται η εφαρμογή του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ εν προκειμένω (: *Baraona κατά Πορτογαλίας* της 8-7-1987 § 42)²⁶⁶. β) η αυτεπάγγελτη απόφαση επί της αποζημίωσης δεν συμβιβάζεται με τη δίκαιη διαδικασία, διότι στερεί από τον προσφεύγοντα τη δικονομική δυνατότητα της αυτοπρόσωπης προβολής των ισχυρισμών του· γ) στερείται αιτιολογίας η εκτίμηση για την συνδρομή ή μη βαριάς αμέλειας χωρίς καμία αναφορά στα πραγματικά περιστατικά (: *Ruiz Torija κατά Ισπανίας* της 9-12-1994 § 29 και *Van de Hurk κατά Ολλανδίας* της 19-4-1994 § 61)²⁶⁷. Συνεπώς, επήλθε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ.

Εμφανίζεται πέρα από βέβαιο ότι οι δικαιοπολιτικές αδυναμίες των διατάξεων 533-545 ΚΠΔ, ακόμα και μετά τη μεταρρύθμιση του 2001, δεν επιτρέπουν την εντελή απόλυση του δικαιώματος αποζημίωσης εκείνου που στερήθηκε συνεπεία αυθαίρετης, όπως εκ των υστέρων αποδεικνύεται, δικαστικής κρίσης την ελευθερία του. Ο κρατηθείς και μετέπειτα αθωωθείς έχει, βέβαια, στα χέρια του το ιδιαίτερα σημαντικό ένδικο μέσο της επανάληψης της διαδικασίας²⁶⁸. Πιο ειδικά, σύμφωνα με το άρθρο 525Α ΚΠΔ την επανάληψη της διαδι-

264. Η διατήρησή τους είχε χαρακτηριστεί μάλιστα ως (δικαιοκρατική) ντροπή, ενώ η κατάργησή τους ως εκπλήρωση στοιχειώδους (δικαιοκρατικού) χρέους, Μαργαρίτης (2006): 814.

265. Όπως παρουσιάζεται αναλυτικά σε ΠοινΔικ 1998 (6): 665-669 με σχόλια Γιώργου Συλίκου, ΠοινΧρ ΜΗ (1998): 194-196 με παρατηρήσεις Στέφανου Σταύρου και Αικατερίνη Σγουριδού (1998), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Μάιος-Ιούλιος 1997, ΕΕΕυρΔ 4 (1995): 637-654 (639-642).

266. Για το δικαίωμα αστικής φύσης βλ. Franz Matscher (1988), La notion de «decision d'une contestation sur un droit ou une obligation (de caractère civil)» au sens de l'article 6 § 1 de la Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 395-410 (399).

267. Έτσι και η *Sakkopoulos κατά Ελλάδα* της 15-1-2004 (§§ 49-52), *Yiarenios κατά Ελλάδα* της 19-2-2004 (§§ 21-23), *Kurti κατά Ελλάδα* της 29-12-2005 §§ 16-17 και *Dimitrellos κατά Ελλάδα* της 7-4-2005 (§§ 15-17). Στην υπόθεση *Tsirlis and Kouloumpas κατά Ελλάδα* της 29-5-1997 οι προσφεύγοντες έλαβαν αποζημίωση για παραβίαση του άρθρου 5 παρ.5 διότι η κράτησή τους στερείτο αιτιολογίας με βάση τις απαιτήσεις του άρθρου 5 παρ.1 της Σύμβασης (§ 86).

268. Βλ. Κώστα Χρυσόγono (2001β), Η επανάληψη της ποινικής διαδικασίας ύστερα από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 49, σελ. 1110-1120 και Δαλακούρα (2007): 298-310. Επίσης, του ίδιου (2009), Η επανάληψη της διαδικασίας λόγω καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ για παραβίαση της ΕΣΔΑ ή των Πρωτοκόλλων της, σε: Ποινικές Επιστήμες-Θεωρία και Πράξη: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 757-781 (761-762).

κασίας «κατά το μέρος που κρίθηκε ότι το Δημόσιο δεν υπέχει υποχρέωση αποζημίωσης ή επιδικάσθηκε ανεπαρκής αποζημίωση στις περιπτώσεις του άρθρου 533 μπορεί να ζητήσει εκείνος που ζημιώθηκε, εφόσον έχει διαπιστωθεί με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου παραβίαση, εκ μέρους του Ελληνικού Κράτους, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά τη διαμόρφωση της οικείας κρίσης. Στην περίπτωση, όμως, αυτή θα πρέπει να περιμένει πολύ μέχρι την έκδοση της απόφασης του ΕΔΔΑ για την δικαίωσή του.

Δεν αμφισβητείται, συνεπώς, ότι και με τις νέες ρυθμίσεις εξακολουθεί να υπάρχει πρόβλημα εφαρμογής του θεσμού, διότι κάποιες εξ αυτών δυσχεραίνουν σε σημαντικό βαθμό την επιδίκαση της αποζημίωσης²⁶⁹. Προκρίνεται, ως εκ τούτου, ως ορθότερη η αναγνώριση του δικαιώματος αποζημίωσης χωρίς οποιαδήποτε προϋπόθεση, καθώς η στέρηση της ελευθερίας οφείλεται, κατά την ίδια άποψη, πάντοτε στην κακή λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης. Έτσι, η πολιτεία έχει υποχρέωση να αποκαθιστά τη ζημία –που σε κάθε περίπτωση είναι ανεπανόρθωτη– με την επιδίκαση σχετικής αποζημίωσης. Τέλος, προτείνεται η δυνατότητα έκδοσης ξεχωριστής δικαστικής απόφασης ως προς τον ορισμό του ύψους της αποζημίωσης και αύξησης του κατώτατου ορίου αποζημίωσης²⁷⁰, ενώ τα χρονικά όρια, εντός των οποίων θα πρέπει να ασκείται η αίτηση αποζημίωσης επιβάλλεται να διευρυνθούν.

269. Καρράς (³2007): 1071-1072.

270. Η αύξηση του κατώτατου ορίου μπορεί να γίνει με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Δικαιοσύνης δυνάμει του άρθρου 536 παρ.2 ΚΠΔ, Νέστωρ Κουράκης (2005), Δικαστικές πλάνες και αποζημίωση των θυμάτων τους. Με αφορμή τη συμπλήρωση πενταετίας από την εισαγωγή της νέας νομοθεσίας, Πλογ 5 (6): 1885-1888 (1888), όπου, παρά την αισιοδοξία για την ουσιαστική λειτουργία του θεσμού μετά τη μεταρρύθμιση του 2001, αναγνωρίζεται ότι η στέρηση αποζημίωσης που αποδίδεται στη δόλια συμπεριφορά του κρατηθέντος θα πρέπει να επανεξετασθεί. Προτάσεις περί θεσμοθέτησης ενός *sui generis* δικαιώματος επανόρθωσης με χαρακτήρα δημοσίου δικαίου και ταυτόχρονα αστική υφή (: Φώτη Σπυροπούλου (2009), Η υπαιτιότητα του Κράτους στην περίπτωση αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, ΠοινΔικ 2009: 972-977, 977) αγνοεί την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ ότι το δικαίωμα αποζημίωσης είναι αστικής φύσεως και την γραμματική διατύπωση και ερμηνευτική απόδοση της Σύμβασης που στο άρθρο 6 παρ.1 διακρίνει μεταξύ αστικής φύσεως και ποινικής φύσεως δικαίωμα. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι υφίσταται διαφορά «αστικής φύσεως» και επομένως τυχάνει εφαρμογής το άρθρο 6 ΕΣΔΑ ανεξαρτήτως: 1) της άσκησης δημοσίας εξουσίας (: *Ringeisen κατά Αυστρίας* της 16-7-1971 § 94), 2) της φύσης της εφαρμοζόμενης νομοθεσίας (: *ΣΤΡΑΝ & Στρατίς Ανδρεάδης κατά Ελλάδα* της 9-12-1994 §§ 38-41), 3) της φύσης της σχέσης ως δημοσίου δικαίου (: *Szűcs κατά Αυστρίας* της 24-11-1997 §§ 30-38 και *Baraona κατά Πορτογαλίας* της 8-7-1987 § 42) και 4) της αρχής που είναι αρμόδια να αποφανθεί. Θα πρέπει, δε, να εξετάζεται προς τον σκοπό αυτό, εάν βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι το επίδοκο αστικής φύσεως δικαίωμα αναγνωρίζεται στο εσωτερικό δίκαιο και το αποτέλεσμα της κρινόμενης διαδικασίας ήταν ευθέως καθοριστικό για αυτό (: *Andy Sinnesael κατά Ελλάδα* της 15-4-1999 της Επιτροπής των Υπουργών § 30 και *Zander κατά Σουηδίας* της 25-11-1993 § 22). Βλ. και σχετικές παρατηρήσεις Δημήτρη Ζημιανίτη στην απόφαση *Καρακάνας κατά Ελλάδα* της 17-10-2000 σε ΠοινΔικ 2001, 4 (2): 158-160 (159). Η ελληνική κυβέρνηση, όπως και στην υπόθεση *Χρήστος Γούτσος κατά Ελλάδα*, έτσι και στην υπόθεση *Καρακάνας κατά Ελλάδα* υποστήριξε ότι το δικαίωμα αποζημίωσης του καταδικασθέντος ή προσωρινά κρατηθέντος και μετέπειτα αθωωθέντος είναι δημοσίας τάξεως, με το επιχείρημα ότι στην περίπτωση απόφασης του Δικαστηρίου περί αποζημίωσης το κράτος ενεργεί *iure imperii*. Ο παράνομος χαρακτήρας της κράτησης δεν αποτελεί προϋπόθεση, διότι το δικαστήριο μπορεί (και) αυτεπαγγέλτως να αποφασίσει επί του ζητήματος της επιδίκασης αποζημίωσης, ενώ το κράτος δεν εκπροσωπείται κατά τη διαδικασία, δεδομένου ότι ο εισαγγεφέας της έδρας δεν αποτελεί εκπρόσωπο του κράτους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αγγελής Σπυρίδων (2009), Η αρχειοθέτηση γενετικών αποτυπωμάτων για την διερεύνηση εγκλημάτων κατά το άρθρο 12 παρ.3 ν.3783/2009, ΠoinXp ΝΘ΄, σελ. 945-948.
- Αγγελής Ιωάννης (1992), Η εισαγγελική εποπτεία στις φυλακές, ΠoinXp ΜΒ, σελ.767-780.
- Αδάμου Ουρανία (2006), Σχόλιο στην ΠεντΕφΛαρ210/2005, ΠoinΔικ 9 (12): 1392-1396.
- Ακριβοπούλου Χριστίνα (2008), Η προστασία της ερωτικής ζωής και η ιδιωτικότητα στο πλαίσιο σχέσεων "ειδικής εξουσίας". Σχόλιο στην απόφαση ΣτΕ1689/2007, ΔτΑ 37, σελ. 247-265.
- Αλβανού Μαρία (2007), Αντιτρομοκρατική πολιτική και βασανιστήρια. Με αφορμή την απόφαση της 8.12.1005 του Court of Lords, ΠoinΔικ 10 (2): 182-184.
- Αλεξανδρής Βασίλης (1993), Παρουσίαση-παρατηρήσεις στην απόφαση ΕΔΔΑ Kruslin κατά Γαϊλίας της 24-4-1990, Υπερ 1993, σελ. 1047.
- Αλεξιάδης Στέργιος (1986), Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πλάστο, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκια, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 131-144.
- Αλεξιάδης Στέργιος (1984), Η πρόσφατη νομολογία του ΕυρΔΔΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας των κρατουμένων ψυχασθενών. (Με αφορμή την απόφαση Luberti του ΕυρΔΔΑ), ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 180-186 (185) = Αλεξιάδης Στέργιος (1990), Ανθρώπινα Δικαιώματα Ποινική Καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 93-110.
- (1986), Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πλάστο, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκια, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 131-144.
- (1989), Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, σε: του ίδιου (1990), Ανθρώπινα δικαιώματα ποινική καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 117-153.
- (1990), Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, σε: του ίδιου, Ανθρώπινα Δικαιώματα Ποινική Καταστολή (δώδεκα μελέτες), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 175 επ.
- (1991α), Η επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων κατά το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα, Χρον 3 (1991): 79-86.
- (1991β), Ο Νέος «Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων» και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 119-125.
- (1997), Το άρθρο 6.1 ΕυρΣΔΑ στην εθνική ποινική δίκη, ΕΕΕυρΔ 17 (1): 63-71.
- (2001), Σωφρονιστική, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- (2006α), Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 5η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- (2006β), Ανακριτική, έκτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Αλεξόπουλος Ευθύμιος (2003), Οι κρατούμενοι στην Ελλάδα χρήστες ναρκωτικών ουσιών. Πορίσματα έρευνας για τα κοινωνικά και δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, ΠΛογ 3 (6): 2719-2728.

- Αλιβιζάτος Νικόλαος (1981), Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, τεύχος Α: 1821-1941, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Αλοσκόφης Ουίλιαμ (2010), Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη Σύγχρονη Φυλακή, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο. 20.
- Αμύγδαλης Νικόλαος (1984), Ο θεσμός της αποζημίωσης των αδίκως καταδικασθέντων και η εν τη πράξει εφαρμογή του, ΠοινΧρ ΛΔ', σελ. 982-986.
- Αναγνωστάκης Στέφανος (1986), Παρατηρήσεις στο σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, ΠοινΧρ ΛΣΤ', σελ. 596-602= Αρμ 41 (9): 729-732.
- Αναγνωστάκης Στέφανος-Σοφινός Ευθύμιος (1984), Η απεργία πείνας των κρατουμένων, ΠοινΧρ ΛΔ', σελ. 113-126 (114).
- Αναγνωστόπουλος Ηλίας (2010), Η ποινική προστασία της προσωπικότητας έναντι των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (Επίκαιρα ζητήματα), σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 3-21.
- Ανδρουλάκης Γιάννης (2001), Τα κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκας κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
- Ανδρουλάκης Νικόλαος (1974), Ποινικόν Δίκαιον. Ειδικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
 —(1975), Επανάστασις-Πραξικόπημα και Ποινικόν Δίκαιον, ΝοΒ 23 (8-9): 933-847.
 —(1991), Ποινικόν Δίκαιον, Ι. Γενικόν Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
 —(2000), Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος, τόμος Ι, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
 —(2007), Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκας, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
 —(2007), «να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας», ΠοινΧρ ΝΖ' (10): 865-873.
- Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ισμήνη (1993), Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενούς. Συμβολή στη διακρίβωση της αστικής ιατρικής ευθύνης, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Ανθόπουλος Χαράλαμπος (1993), Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, ΤοΣ 19 (4): 741-783.
- Αντωνίου Θεοδώρα (2010), Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και ως δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, σειρά «Ανθρώπινα Δικαιώματα» Νο 10, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Αρβανιτίδης Αλέξανδρος (2008), Συμβουλευτική ψυχολογία στις ελληνικές φυλακές, σε: Σοφία Βιδάλη-Πάρη Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο.10, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 179-190.
- Αργυρόπουλος Χριστόφορος (1997), Ο θεσμικός ρόλος του συνηγόρου στην ποινική δίκη, ΠοινΧρ ΜΖ' (7): 929-936.
 —(2002), Οι ποινικές διατάξεις για τα βασανιστήρια, ΠοινΔικ 5 (7): 772-776.
 —(2004), Ο δικαστικός έλεγχος των διοικητικών ποινών, σε: Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 495-510.
 —(2005), Από τη σιγουριά στην ασφάλεια ή από τη νομιμότητα στη σκοπιμότητα σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 143 επ.
 —(2008), Βασανιστήρια. Ακραία δοκιμασία του ανθρώπου και του δικαίου, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.43-69.

- (2010), Η ενιαία έννοια της δημοσιότητας της ποινικής δίκης, σε: Τιμητικό Τόμο Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 309-330= ΠοινΔικ 2009, 12 (4): 433-441.
- Αργυρός Αντώνης (2009), Δικονομικά προνόμια του δημοσίου και ΕΣΔΑ, Διδικ 21 (3): 561-583.
- Αρχιμανδρίτου Μαρία (1992), Η κατά φύλη διάκριση των κρατουμένων και το Ωβούρνειο σύστημα (19ος αιώνας), Υπερ 1992, σελ. 993-999.
- (1995), Η Εργασία των Κρατουμένων (Μερικές ιστορικές αναφορές), Υπερ 1995, σελ. 199-205.
- (1996), Η εργασιακή απασχόληση στις Σουηδικές φυλακές, Υπερ 1996, σελ. 1399-1403.
- (2001), Γυναίκες και έκτιση των ποινών. Από την ιστορία του 16ου στη θεωρία του 19ου αιώνα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Βαθιώτης Κωνσταντίνος (2005), Το Ποινικό Δίκαιο μέσα από 20 προβλήματα εφαρμοσμένης θεωρίας, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- (2007), Στοιχεία Ποινικού Δικαίου. Γενικό Μέρος, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- (2010), Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας». Από τη σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του εχθρού», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βαλιτικός Νικόλαος (1990), Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 1 (1990): 3-21.
- Βάρκα-Αδάμη Αλεξάνδρα (2002), Βιοηθική και δίκαιο, ΕλλΔνη 43, σελ. 663-674.
- Βασιλακάκης Ευάγγελος (2004), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και έκδοση, ΠοινΔικ 7 (2): 202-209.
- Βεγληρής Φαίδων (1981), Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους, ΤοΣ Ζ (2): 193-241 (199).
- Βιδάλη Σοφία (2008), Νέες «ειδικές» κατηγορίες κρατουμένων: συμβουλευτική στη φυλακή, σε: Σοφία Βιδάλη-Πάρη Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Σειρά Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Νο. 10, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 41-69.
- Βιδάλης Τάκης (1995), Εμμένοντας στον αυτοκαθορισμό: Οι ατομικές ελευθερίες των εγκλειστών ψυχοσθενών, ΤοΣ 21 (2): 263-286.
- Βιδάλης Τάκης-Μήτρου Λίλιαν-Τάκης Ανδρέας (2006), Συνταγματική πρόσληψη των νέων τεχνολογικών εξελίξεων και «νέα» δικαιώματα, σε: Ξενοφών Κοντιάδης (επιμ.), Πέντε χρόνια από τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 273-312.
- Βλαχόπουλος Σπυρίδων (1998), Το δικαίωμα της αναφοράς κατά το ελληνικό και ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Οι προϋποθέσεις ασκήσεως, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Βογιατζής Παναγιώτης (1999), Επισκόπηση Νομολογίας Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1997-1998, ΤοΣ 25 (3-4): 579-605.
- (2002), Ζητήματα των ελληνικών υποθέσεων στο Στρασβούργο, ΕφΔημΔικ Ειδικό Τεύχος 2002 (έτος ΙΕ'): 69-95.
- (2009), Η ελευθερία του τύπου και η προστασία της τιμής και της υπόληψης: η ελληνική έννομη τάξη αντιμέτωπη με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 57 (2): 293-314.
- Βουγιούκας Κωνσταντίνος (1988), Ποινικών Δικονομικών Δίκαιον ΙΙ: Ειδικό Μέρος, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα.

- Βούλγαρης Ιωάννης (2002), Εφαρμογή και αποτελέσματα των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη, σε: Γ. Κτιστάκι (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 91-107.
- Βουρλιώτης Χαράλαμπος (2002), Η στέρηση της ελευθερίας ως μέτρο δικονομικού καταναγκασμού και τα όρια επιβολής του, ΠoinXp NB', σελ. 395-399.
- Γαλανού Μαρία (2006), Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 6 (4): 1519-1534 = Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου (με αναφορές στη νομολογία του Αμερικανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), σε: Λ. Κοτσαλή-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα. 2007, ΠΟΙΝΙΚΑ 75, σελ. 79-153.
- (2007), Νομολογιακές συναρτήσεις της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατούμενων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) με αφορμή την υπόθεση Σερίφης κατά Ελλάδας, ΠΛογ 7 (5): 1449-1459.
- (2008), Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως φορέας διοικητικής εξουσίας (;), ΠΛογ 8 (1): 235-243 = 2ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων-Σύγχρονες τάσεις στη διοικητική επιστήμη: «Νέα Δημόσια Διοίκηση», εταιρική κοινωνική ευθύνη και κοινωνία των πολιτών (11-13 Οκτωβρίου 2007, Χίος), Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 679-694.
- (2008), Περί της οικονομικής ανάλυσης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, ΠoinΔικ 11 (1): 76-90.
- (2009α), Κοινωνικό υπόστρωμα (underclass) και αποκλίνουσα συμπεριφορά: σχέση αμφίδρομης διάδρασης ή αλληλοαποκλεισμού;, ΠoinΔικ & Εγκλ 1 (2): 109-115.
- (2009β), Ιερεμίας Μπένθαμ, ένας ωφελιμιστής δημοκράτης, σε: Προσφορά Τιμής στην Αγγλία Τσάτσουρα. Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 453-480.
- (2010α), Ζητήματα ερμηνείας του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια στο κείμενο της ΕΣΔΑ. Λίγες σκέψεις για την κράτηση ψυχικά ασθενών, κατά το άρθρο 5 παρ.1 περ. ε', με αφορμή την απόφαση Trajce Stojanovski κατά της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας της 22ας Οκτωβρίου 2009, ΠoinΔικ 11 (2): 225-245 = Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη: Εγκληματολογικές Αναζητήσεις, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2010, σελ. 137-183.
- (2010β), Το δικαίωμα δίκαιης ικανοποίησης στην περίπτωση αυθαίρετης κράτησης, σε: Τιμητικός Τόμος Αργυρίου Καρρά, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 331-384.
- (2010γ), Τα "εγκλήματα του δρόμου" (street crimes) ως δείκτης κοινωνικής αταξίας;, σε: Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 69-108.
- (2010δ), Ζητήματα συνταγματικότητας της νομοθεσίας για τις κατατάξεις πτυχιούχων με αφορμή τις υπ' αριθμ. 2597/2009, 2601/2009 και 1540/2010 αποφάσεις του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών (Τμήμα ΙΒ' Ακυρωτικού Σχεδιασμού), ΕφΔημΔικ ΚΓ' (2010), τχ. Ι, σελ. 149-177.
- (2011), Η ποιότητα των συνθηκών κράτησης στις ελληνικές φυλακές. Το συναφές νομολογιακό προηγούμενο του Στρασβούργου με σημείο αναφοράς την ερμηνεία της ΕΣΔΑ, ΠoinΔικ 14 (2): 221-235.
- Γανιάρης Παύλος (2008), Το κρατικό «καθήκον διερεύνησης» περιπτώσεων θανάτου κρατούμενων, ηλεκτρονικό περιοδικό The art of crime, τεύχος 7, Φεβρουάριος 2008, <http://www.theartof-crime.gr/printit.php?aid=1207242885&lang=gr>.

- Γαρδίκας Κωνσταντίνος (³1965), Εγκληματολογία. Τόμος Γ': Σωφρονιστική, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Τζάκα = Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, ανατύπωση 2001.
- Γάφος Ηλίας (³1957), Ποινική δικονομία κατά τον νέον κώδικα, τεύχος Α', Αθήνα.
- Γέροντας Απόστολος (2000), Το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά έγγραφα, ΔτΑ 7, σελ. 567 επ.
—(2008), Η αντισυνταγματικότητα και η μη συμβατότητα του προσδιορισμού του τόκου υπερημερίας σε 6% κατά το άρθρο 21 του Δ/τος της 26.6./10.7.1944 προς τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και του κοινοτικού δικαίου, Διδικ 20 (2): 273-287.
- Γερούκη Αριάδνη (2002), Εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη Φυλακή. Η περίπτωση της Δικαστικής Φυλακής Θεσσαλονίκης (Διαβατών), Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Γερούκη Αριάδνη-Κακούληδης Ιωάννης-Κορδούτης Παναγιώτης (1997), Εθνο-πολιτισμικές ομάδες και συγκρουσιακές σχέσεις στη φυλακή: Η περίπτωση Διαβατών Ν. Θεσσαλονίκης. Παρουσίαση ενός πιλοτικού ερευνητικού προγράμματος, Υπερ 1997, σελ. 1369-1394.
- Γιακουμόπουλος Χρήστος (1991α), Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1988, ΕΕΕυρΔ 2: 551-568.
—(1991β), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1989, ΕΕΕυρΔ 3 (1991): 810-831.
—(1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιουλίου-Δεκεμβρίου 1989, ΕΕΕυρΔ 1: 197-207.
- Γιακουμόπουλος Χρήστος-Σανσονέτης Νικόλαος (1993), Νομολογία Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 1990, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 209-233.
- Γιακουμόπουλος Χρήστος-Σγουρίδου Κατερίνα (1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 1991, ΕΕΕυρΔ 2 (1993): 447-483.
- Γιαννάκου-Παπαχρήστου Αγγελική (2000), Παρατηρήσεις στην ΜονΔιοικΠρωτ/των49/1999, Αρμ 2000 (3): 431-434.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Αλίκη (1991), Εισαγωγικά στο όλο θέμα. Η στερητική της ελευθερίας ποινή από την άποψη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στερητική της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1-25.
- Γληντζή Σπυριδούλα (2008), Απόφαση *Κοτσάφτης κατά Ελλάδας* της 12-6-2008. Παρουσίαση και σχόλια επί της απόφασης, ΝοΒ 56, σελ. 1953-1964.
- Γναρδέλλης Χαράλαμπος-Κουλιεράκης Γεώργιος (2004), Χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών στις ελληνικές φυλακές ανδρών –Τυπολογία της παραβατικής συμπεριφοράς, ΠοινΔικ 7 (7): 859-866.
- Γρηγορίου Κυριακή (1999), Απόφαση *Debboub alias Hussein Ali κατά Γαλλίας* της 9-11-1999. Επιμέλεια-παρουσίαση, ΠοινΔικ 2 (12): 1295-1296.
—(2001), Απόφαση Ντόβας κατά Ελλάδος της 8-3-2001. Επιμέλεια-παρουσίαση, ΠοινΔικ 4 (5): 520-521.
- Δαγτόγλου Πρόδρομος (1986), Ο κρίσιμος χρόνος των παραβιάσεων που μπορούν να προσβληθούν με ατομική προσφυγή στο Στρασβούργο, ΝοΒ 34, σελ. 497.
—(²2005), Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δαλακούρας Θεοχάρης (2003), Η αρχή του προσήκοντος βαθμού υπόνοιας ή δύναμης των ενδείξεων, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Νικόλαο Ανδρουλάκη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 851-872.

- (2007), Επανάληψη της διαδικασίας. Συστηματική θεώρηση του κατ' άρθρο 525 ΚΠΔ ενδίκου βοηθήματος και των λόγων θεμελιώσής του, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
- (2007), Ιδιαιτερότητες της ποινικής διαδικασίας επί αλλοδαπών, ΠοινΧρ ΝΖ', σελ. 193-197.
- (2009), Η επανάληψη της διαδικασίας λόγω καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ για παραβίαση της ΕΣΔΑ ή των Πρωτοκόλλων της, σε: Ποινικές Επιστήμες-Θεωρία και Πράξη: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 757-781.
- (2010), Η επανάληψη της διαδικασίας λόγω καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ για άρνηση επίδικασης αποζημίωσης ή ανεπαρκή επίδραση αποζημίωσης των αδικώς κρατηθέντων (άρθρ. 525Α ΚΠΔ), σε: Τιμητικό Τόμο Κ. Δ. Σπινέλλη, Εγκλήματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1073-1084.
- Δεργαζαριάν Μαρία (2005), ΕΣΔΑ και δίκαιη ποινική δίκη, Αρμ 12, σελ. 1916-1925.
- Δημάκης Αλέξανδρος (2001), Η ακυρότητας από τη μη ανακοίνωση του κατηγορητηρίου στην προανάκριση και το άρθρο 6 παρ.3 α της ΕΣΔΑ, ΠΛογ 1 (2): 649-693.
- (2007), Η σχέση ποινικής δίκης και μέσων μαζικής ενημερώσεως. Με έμφαση στο ζήτημα της τηλεοπτικής μεταδόσεως της δίκης, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 239-270.
- Δημητράτος Νικόλαος (2000), Σχόλιο στην ΑΠ1549/2000, ΠοινΔικ 3 (4): 806.
- Δημητρόπουλος Ανδρέας (2004), Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου, τόμος Ι, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- (2008), Συνταγματικά δικαιώματα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Δημόπουλος Χαράλαμπος (1991), Η επανακοινωνικοποίηση των κρατουμένων. Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρ.1 του ν.1851/1989, Χρον 1, σελ. 75-101.
- (2000), Η αστυνομία και ο αστυνομικός, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2006), Εισαγωγή στη Θυματολογία, Αθήνα-Νομική Βιβλιοθήκη.
- (2006), Ο θεσμός των μεταγωγών (με αφορμή τη μεταγωγή του Μαξίμ Ζελίμ), ΠοινΔικ 9 (1): 85-91.
- Δημήτριαν Γεώργιος, Η ποινική μεταχείριση του καταδίκου που πάσχει από AIDS, Υπερ. 1995, σελ. 1231.
- Διονυσοπούλου Αθανασία (2008), Επαγγελματικό απόρρητο του συνηγόρου και άρση απορρήτου τηλεφωνικής επικοινωνίας, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 821-839.
- Δούδος Γιώργος (1983), Τα βασανιστήρια, έγκλημα κατά του ανθρώπου, Αρμ 1983 (9): 830-835.
- Δρόσος Γεώργιος (1997), Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Εμμανουηλίδη Δημήτρης-Παπαγιάννης Ιωάννης (2000), Κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία. Αστική ευθύνη από παράνομες ιατρικές πράξεις ή παραλείψεις δημοσίων νοσηλευτικών ιδρυμάτων-Σχόλιο στην απόφαση ΣΕ 2463/98, Α' Τμ., ΔτΑ 8, σελ. 991-1018.
- Ζαχαριάδης Αθανάσιος (2002), Απόφαση *Sajtos κατά Ελλάδας* της 21-3-2002. Παρουσίαση-σχόλια, ΠοινΔικ 5 (10): 1038-1040.
- (2006), Αρχή της αναλογικότητας και δίκαιη δίκη (Πορίσματα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), ΠοινΧρ ΝΣΤ', σελ. 873-881.
- Ζημιανίτης Δημήτριος (1999α), Ζητήματα εφαρμογής της ΕΣΔΑ και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών από τα ελληνικά δικαστήρια, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 863-880.

- (1999β), Οι άδειες των κρατουμένων στα πλαίσια άμβλυσης των δυσμενών συνεπειών του εγκλεισμού, Υπερ 1999, σελ. 1357-1376.
- (2001), Απόφαση Καρακάσπς κατά Ελλάδας της 17-10-2000. Παρουσίαση-σχόλια, ΠοινΔικ 4 (2): 158-160.
- (2001), Απόφαση Peers κατά Ελλάδας της 19-4-2001. Παρουσίαση-σχόλια, ΠοινΔικ 4 (7): 734-742.
- (2002), Παρατηρήσει στην ΤριμΕφΘεσ973/2001, ΠοινΔικ 3 (2): 253-255.
- (2003), Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «οικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση», ΠοινΔικ 6 (4): 443-444.
- Ζησιάδης Ιωάννης (1977), Ποινική δικονομία, τόμος 3, Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αφοί Σάκκουλα.
- Ζύγουρας Ανδρέας (1992), Δικαιώματα των πολιτών έναντι της Διοίκησης, ΕλΔνη 1992, σελ. 1166 επ.
- (2000), Η κράτσεις εις την φυλακήν του τελούντος υπό απέλαση, Αρμ 2000 (12): 1732-1733.
- Ηλιάδου Αικατερίνη (2000), Η προστασία του ανθρώπου από τις εξελίξεις της βιοτεχνολογίας ενόψει της αναθεώρησης του Συντάγματος, Υπερ 2000: 973-982.
- (2007), «Βιοηθική» και Δίκαιο –Οι εξελίξεις στον τομέα της βιοϊατρικής από την άποψη του δικαίου, σε: Λ. Κοτσαλής-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, ΠΟΙΝΙΚΑ 75, σελ.381-402.
- Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζούλια (1996), Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Σειρά "Ανθρώπινα Δικαιώματα" No.1.
- Θεμελή Όλγα (1999), Αυτοκτονίες στις φυλακές. Οι ειδικές τεχνικές προδιαγραφές στους χώρους της φυλακής ως σημαντικό μέσο πρόληψης, ΠοινΧρ ΜΘ', σελ. 622-624.
- (2003), Εγκλεισμός και υγεία. Η κατάλυση ενός ακόμη ενόμου αγαθού, σε: Νέστορα Κουράκη (επιμ. έκδ.), Αντεγκληματική Πολιτική IV, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ No.62, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 89-101.
- (2005), Βίαιοι θάνατοι στη φυλακή: Επιστροφή στον τιμωρητικό χαρακτήρα της ποινής, ΠοινΔικ 8 (11): 1330-1335.
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μαρία (1992), Παρατηρήσεις στην ΓνωμΕισΠλημΘεσ2/1992, Υπερ 1992, σελ. 948.
- (1994), Η τέλεση πλημμελήματος με απειλούμενη ποινή κατώτερη των 6 μηνών επιτρέπει φύλαξη των ακαταλόγιστων δραστών ή μόνον ακούσια νοσηλεία; (Με αφορμή το ΒουλήΣυμβΠλημΘεσ471/1994), Υπερ 1994, σελ. 949-964.
- (1995), Παρατηρήσεις στην ΓνωμΕισΑΠ2063/1994, Υπερ 1994, σελ. 383-387.
- (2002), Παρατηρήσεις στο υπ' αριθμ. 13218.2/01 της 26-11-2001 πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη: Συναίνεση ασθενούς και διακοπή νοσηλείας με «πειθαρχικό» εξιτήριο, ΠοινΔικ 5 (2): 153 επ.
- (2007), Παρατηρήσεις στην ΜονΠρωτΠατρ719/2006, ΠοινΔικ 10 (4): 437-441.
- Καμίνης Γιώργος (2002), Οι ανεξάρτητες αρχές μεταξύ ανεξαρτησίας και κοινοβουλευτικού ελέγχου, ΝοΒ 2002, σελ. 95 επ.
- Καρσιδου Ιφιγένεια (1999), Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές, ΤοΣ 24, σελ. 543 επ.
- (2006), Το θεμελιώδες δικαίωμα των προσώπων στην ασφάλεια. Έννοια περιττή ή επικίνδυνη;, ΔτΑ 32, σελ. 1225-1239.

- Καραγιαννόπουλος Φώτιος-Καζόλη Ξένια (1989), Απόφαση *Norris κατά Ιρλανδίας* της 26-10-1988, ΕφΕΠΝομ 1989, σελ. 311-313.
- Καράκωστας Βελισσάριος (2006), Το Σύνταγμα. Ερμηνευτικά σχόλια-Νομολογία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καρανίκας Ε. (1997), Σχόλιο στην ΑΠ 1454/1997, ΕΕΕυρΔ 19 (4): 1004-1014
- Καρράς Αργύριος (²2005), Επίτομη ερμηνεία του Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (²2007), Ποινικό δικονομικό δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Καρύδης Βασίλης (1991), Το AIDS στη φυλακή και η αντιμετώπισή του. Διοικητική ανεπάρκεια ή κρατική επιλογή;, *Χρονικά* 1, σελ. 47-54.
- (2000), Το αδιαχώρητο στις ελληνικές φυλακές. Ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια «λειτουργική δυσλειτουργία»;; σε: Νέστορα Κουράκη (εκδ. επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική II: Εικοσιεπτά ακόμη μελέτες για τα όρια, τους όρους και τις κατευθύνσεις της, συνεργασία: Νίκος Κ. Κουλούρης, Αθήνα-Κομοτηνή, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ 59, σελ.123-134.*
- Καστανάς Ηλίας (1998), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ιανουάριος-Αύγουστος 1998). Μέρος I: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, *ΠοινΔικ* 1 (8): 815-824.
- (1999), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1998). Μέρος I: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, *ΠοινΔικ* 2 (4): 400-408.
- (2000), Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτους 1999, Μέρος II: Επεμβάσεις στην άσκηση των προστατευόμενων ελευθεριών, *ΠοινΔικ* 3 (6): 625-626.
- (2001), Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έτους 2000, *ΠοινΔικ* 4 (8-9): 901-909.
- (2002), Η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η συμβολή του Έλληνα δικαστή, σε: Γιάννη Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 109-138.*
- Κατσιγιάννης Φώτιος (2010), Η ευθύνη του Δημοσίου σε αποζημίωση για παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, *ΝοΒ* 58 (10): 2456-2461.
- Κατρούγκαλος Γιώργος (1999), Τα κοινωνικά δικαιώματα στους «τρεις κόσμους» του κράτους πρόνοιας, *ΔτΑ* 2 (1999): 265-295.
- (2002), Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη, *ΤοΣ* 28 (5): 685-691.
- Κατσαφυλλούδης Αναστάσιος (2008), Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση *Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕφΔημΔικ ΚΑ΄* (I): 344-370.
- Κιούπης Δημήτρης (1999), Αναζητώντας τον σκοπό της ποινής. Η θεωρία της θετικής γενικής πρόληψης, *Υπερ.* 1999, σελ. 1337-1356.
- (2007), Η επίδραση του Διαφωτισμού στο Ποινικό Δίκαιο, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημητρίου Κιούπη (εκδ. επιμ.), *Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 118 (96-97)= Ποινικά Χρονικά ΜΑ΄* (2001): 575-584.
- Κοζύρης Φαίδων (1994), Χρονικό της Νομολογίας του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου ΗΠΑ: 1992-1994, *ΕΕΕυρΔ* 3: 511-522.

- Κοκκινάκης Κρίτων (2004), Παρατηρήσεις στην ΣυμβΠλημΠειρ1568/2003, ΠοινΔικ 7 (1): 33-34.
—(2004), Παρατηρήσεις σε ΣυμβΠλημΠειρ326/2004, ΠοινΔικ 7 (4): 412-415.
- Κοντιάδης Ξενοφών (2002), Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ. (1990), Το κριτήριο του «λειτουργικού δικασμού των οργάνων» (dédoublement fonctionnel) του Διεθνούς Δικαίου, ως κριτήριο του φαινομένου της δικαστικής ασυλίας των «Κυβερνητικών Πράξεων» στο Εσωτερικό Δημόσιο Δίκαιο, Διδικ 1990 (2): 257-273
- Κοσμάτος Κώστας (1992), Παρατηρήσεις στην ΣυμβΠλημΧαϊκ284/1990, Υπερ 1992, σελ. 1485.
—(1994), Το έκτο κεφάλαιο του ν.2071/1992 μετά από ένα έτος εφαρμογής: έρευνα της δοκιμασίας του στην πράξη, Υπερ 1994, σελ.203-211.
—(1998), Η «απομόνωση» και η «καθήλωση» των ψυχικά ασθενών που εγκλείονται στο ψυχιατρείο. Βασικοί προβληματισμοί, Αρμ 1998 (1): 125-131.
—(2000α), Πρόταση για την παροχή νομικής βοήθειας σε άτομα που πάσχουν από ψυχική διαταραχή και νοσηλεύονται σε μονάδα ψυχικής υγείας, Αρμ 2000 (7): 1017-1018.
—(2000β), Το απόρρητο της επικοινωνίας των κρατουμένων. Η νομοθετική πρόβλεψη και η πρακτική της εφαρμογή, Υπερ 2000, σελ. 423-432.
—(2002), Η ακούσια νοσηλεία σε μονάδα ψυχικής υγείας. Ερευνητικές διαπιστώσεις και προοπτικές από την εφαρμογή του νόμου 2071/1992, Εγκληματο-λογικά 22, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
—(2005), Πειθαρχικά παραπτώματα, πειθαρχικές ποινές και απόλυση υπό όρο (με αφορμή του ΒουλΣυμβΠλημΛαρ433/2004), ΠοινΔικ 8 (4): 463-468.
—(2007), Από τα δικαιώματα στις δυνατότητες: Μια νέα θεώρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων από τους Εσωτερικούς Κανονισμούς Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης, σε: Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 823-833.
—(2010), Παρατηρήσεις στην ΣυμβΠλημΘεσ343/2010, ΠοινΔικ 13 (6): 687-689.
- Κοσμίδης Χριστόφορος (2009), Η ειδική μεταχείριση των εξαρτημένων ατόμων ως προς τις ποινικές τους εκκρεμότητες, ΠοινΔικ 12 (4): 447-450.
- Κοτσαλής Λεωνίδας (2003), Η δόμηση του εγκλήματος, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 87.
—(2005), Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος Ι, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
—(2007), Κράτος δικαίου και ποινικό δίκαιο, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1-11.
—(2008), Δικαστική Ψυχιατρική, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κοτσαλής Λεωνίδας-Μαργαρίτης Μιχάλης (2007), Δικαστική Ψυχολογία, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κοτσαλής Λεωνίδας-Μαργαρίτη Μιχάλης-Φαρσεδάκης Ιάκωβος (2010), Ναρκωτικά. Κατ' άρθρο ερμηνεία του ν.3459/2006, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Κουλιούρης Νίκος (1993), Οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές: Τα αλληλοδαπά πρότυπα και τα ελληνικά κακέκτυπα, ΔιοικΔικ 1993, σελ. 1140-1187.
—(1996), Θεωρητικές και μεθοδολογικές προβολές για τις μεταβολές του πληθυσμού των φυλακών, σε: Μνήμη ΙΙ: Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, τόμος Γ', Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 844-849.

- (2004), Η σύγχρονη ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία και η εφαρμογή της. Περιορισμοί και παροχές στο πλαίσιο του ποινικού καταναγκασμού, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 41-56.
- (2009), Εισαγωγή-Ανάδυσση φύλαξη αδρανών ανθρώπων: Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές;, σε: του ίδιου (επιμ.), Επί-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση κρατουμένων, σειρά Media+Εγκλήμα Νο.17, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 11-37.
- Κουλιούρης Νικόλαος-Σπύρου Σταμάτης (2009), Χρονογραφήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης: Επιπτώσεις της δευτεροβάθμιας δικαστικής κρίσης στην έκτιση ποινών κατά της ελευθερίας, σε: Νικολάου Κουλιούρη, Επί-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση κρατουμένων, σειρά Media+Εγκλήμα Νο.17, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 197-235.
- Κουράκης Νέστωρ (1991), Η εργασία των κρατουμένων σε αναζήτηση μιας ταυτότητας. Σκέψεις με αφορμή το νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα 1991, Χρον 3, σελ. 49-62 (52).
- (1998), Ο θεσμός της αποζημίωσης καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αθωώθηκαν. Η Λυδία Λίθος του Δικαιοκρατικού μας Συστήματος, Υπερ. 1998: 481-496.
- (2005), Δικαστικές πλάνες και αποζημίωση των θυμάτων τους. Με αφορμή τη συμπλήρωση πενταετίας από την εισαγωγή της νέας νομοθεσίας, ΠΛογ 5 (6): 1885-1888.
- (2005), Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τόμος Α: Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2008), Θεωρία της Ποινής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- (2009), Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, πέμπτη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Κουράκης Νέστωρ-Χελιώτης Λεωνίδας (2002), Ο θεσμός της χορήγησης τακτικών αδειών απουσίας σε κρατούμενους: Πορίσματα από έρευνα στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, ΠΛογ 2 (5): 2137-2152.
- Κούρτοβικ Γιάννα (2000), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Προσφυγή 40907/1998, απόφαση της 8.2.2000: Υπόθεση Μοχάμεντ Ντοκούζ κατά Ελλάδα, ΠοινΔικ 3 (11): 1116-1117.
- Κουφάκη Ιωάννα (2010), Παρουσίαση και σχόλιο επί της απόφασης του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως ΔΕΕ Akzo Nobel Chemicals Ltd κ.λπ. κατά ΕΕ (C-550/07P) της 14-9-2010, ΝοΒ 58 (7): 1831-1848.
- Κρεμαλής Κωνσταντίνος (1987), Το δικαίωμα για προστασία της υγείας. Από τις κοινωνικές ασφαλίσεις στο ενιαίο σύστημα υπηρεσιών υγείας, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κριάρη-Κατράνη Ισμήνη (2001), Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας, ΔτΑ 10 (2001): 347-367.
- (2002), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Βιοϊατρικής. Εισαγωγή και κριτικά σχόλια, ΔτΑ 14, σελ. 333-362.
- Κτιστάκη Σταυρούλα (2009), Η απαγόρευση των διακρίσεων στην απόληψη κοινωνικών παροχών. Σκέψεις με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 57 (8): 1902-1912.
- Κτιστάκης Γιάννης (1998), Παρατηρήσεις στην ΜονΠρωτΘηβ360/1998, Δ 1998, σελ. 1081-1085.
- (1999), Η ευρωπαϊκή δημόσια τάξη στο χώρο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 1999: 5 επ.
- (2000), Απόφαση Γούτσος κατά Ελλάδα της 3-3-1999. Παρατηρήσεις, Υπερ 2000: 392-396.

- (2006), Ο σεβασμός της περιουσίας, σε: Π. Νάσκου-Περράκη, Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο, τόμος Α': 1991-2001, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 251-257.
- Κυριαζή Τένια (2010), Απόφαση Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας της 7-1-2010, Επιμέλεια - παρουσίαση και παρατηρήσεις, ΠοινΔικ 13 (5): 568-580.
- Κωνσταντινίδης Αγγελίος (2006α), Η θέση του ψυχιάτρου-πραγματογνώμονα στην ποινική δίκη, ΠοινΧρ ΝΣΤ, σελ. 385-393.
- (2006β), Το ιατρικό απόρρητο, ΠΛογ 6 (2): 347-360.
- (2009), Ζητήματα της διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών ή της συνείδησης και νομική αξιολόγησή τους, Προσφορά τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 281-299.
- (2010), Εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες –ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη και εργαστηριακή εξέταση, ΠοινΧρ Ξ, σελ. 439-445.
- Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος (1987), Ποινικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Λαζαράτος Πάνος (1994), Το δικαίωμα προσβάσεως στα διοικητικά στοιχεία, Δίκη 1994, σελ. 445 επ.
- Λαϊνιώτη Αγγελική (2006), Η αστική ευθύνη του Κράτους από πράξεις και παραλείψεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας, ΔιΔικ 18 (3): 561-571.
- Λαμνίδης Πασανίας (1984), Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην περίπτωση του κρατουμένου, ΠοινΧρ ΛΔ' (9): 978-981.
- Λαμπάκη Κωνσταντίνα (2007), Στάσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων: Η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, ΠοινΔικ 10 (5): 630-636.
- Λαμπάκης Χρήστος (2008), Παρατηρήσεις στην ΣυμβΠληΘεσ13/2008, ΠοινΔικ 12 (6-7): 701-706.
- Λαμπροπούλου Έφη (1986), Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα; Μία κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεών τους, ΠοινΧρ ΛΣΤ', σελ. 417-434.
- (1988), Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου «μεταχείριση» του Σχεδίου του Κώδικα Βασικών Κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων (1987), ΠοινΧρ ΛΗ', σελ. 161-172.
- (1999), Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λίβος Νικόλαος (2005), Οι πνευματικές βάσεις της ελληνικής ποινικής δικονομίας (παρελθόν-παρόν-μέλλον), ΠοινΧρ ΝΕ': 300-307 = σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημήτρη Κιούπη, επιμ., (2007), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 375-401.
- (2005), Το πρόβλημα της ασφάλειας και η ασφάλεια ως πρόβλημα, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 185 επ.
- Λιούρδη Αγγελαία (2005), Άρθρο 37 ΠΚ. Έκτιση της ποινής σε ιδιαίτερα καταστάματα, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 620-624.
- Μαγγάνης Αντώνης (1998), Παρατηρήσεις στην ΜΟΕΘεσ46-48/1997, ΠοινΔικ 1 (1-2): 50-51.
- (2001), Απόφαση Καρακάσης κατά Ελλάδας της 17-10-2000, ΠοινΔικ 4 (2): 156-158.
- Μαγγάνης Αντώνης-Καρατζά Λίλα (2005), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μακρής Γιώργος (2006), "Η προδικαστική στέρξης της ελευθερίας". Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της σύλληψης και προσωρινής κράτησης του κατηγορουμένου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ ΝΣΤ, σελ. 100-114.

- Μακρυδημήτρης Αντώνης (²2007), Δημόσια διοίκηση. Στοιχεία διοικητικής οργάνωσης, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μάνεσης Αριστόβουλος (1982), Συνταγματικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα.
- Μάνεσης Αριστόβουλος-Μανιτάκης Αντώνης-Παπαδημητρίου Γιώργος (1991), Η «Υπόθεση Ανδρέαδης» και το Οικονομικό Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μανιτάκης Αντώνης (1983), Οι εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας της ΕυρΣΔΑ και η κράτηση «ψυχασθενούς» σε ψυχιατρικό ίδρυμα. Η συνταγματικότητα της ισχύουσας σχετικής νομοθεσίας (Με αφορμή την απόφαση 5.11.1981 «υπόθεση Χ εναντίον Ηνωμένου Βασιλείου του ΕυρΔΔΑ), ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 539-555.
- (1989), Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους, ΠοινΧρ ΛΘ' (2): 161-180.
- (1998), Τα δικαιώματα του ψυχασθενούς: δικαιώματα ενός προσώπου στην ελευθερία ή δικαιώματα ενός ασθενούς στην υγεία;, ΤοΣ 24 (1): 23-45 (29).
- Μανωλεδάκης Ιωάννης (1997), "Ανθρώπινη αξιοπρέπεια": Έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας;, σε: Ι. Μανωλεδάκης/ C. Prittwitz (επιμ. έκδ.), Η ποινική προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (Ελληνογερμανικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1995), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 9-19.
- (2002), Το απόρρητο του ιδιωτικού βίου, ΠοινΔικ 4 (7): 725.
- Μανωλκίδης Σ. (1988), Η νομική φύση του δικαιώματος στην υγεία και η τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων: Ένα ακόμη σχόλιο με αφορμή τη ΣτΕ 400/86 (ολ.), ΔκΠ 17-18, σελ. 197-212.
- Μαργαρίτης Λάμπρος (1993), Παρατηρήσεις στην Αναφορά ΕισΠλημΧαλκίδας153/1993 Υπερ 1993, σελ. 686 και 691.
- (1996), Ανθρώπινη αξιοπρέπεια –Κώδικας Ποινικής Δικονομίας και Σχέδιο νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Υπερ 1996, σελ. 467-486.
- (²2006), Εφαρμοσμένη ποινική δικονομία-εκτέλεση ποινών, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μαργαρίτης Λάμπρος-Παρασκευόπουλος Νικόλαος (2005), Ποινολογία, ζ' έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μαργαρίτης Μιχάλης (2008), Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
- (2008), Η ηθική και νομική οριοθέτηση του έργου του συνηγόρου υπεράσπισης, σε: Προσφορά Τιμής στην Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα. Ποινικές Επιστήμες Θεωρία και Πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 913-923.
- Μασούρη Γαρυφαλλιά-Κουτρούλη Γιώργο (1996), Χορήγηση τακτικής άδειας σε ενήλικες άνδρες κρατούμενους στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, Χρον 10, σελ. 69-88.
- Ματσούκης Ευάγγελος (2001), Η αποζημίωση για άδικη κράτηση και καταδίκη, Πραξ/λογΠΔ 2001: 633-634.
- (2004), Παρατηρήσεις σε ΤριμΕφΚακΠατρ403/2004, Πραξ/λογΠΔ 2004 (5): 560-561.
- Μαυρής Μιχάλης (2003), Το Πανοπτικό του Χρόνου. Η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.
- Μαυριάς Κώστας (1982), Το συνταγματικό δικαίωμα του ιδιωτικού βίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

- (2000), Προστασία στατιστικών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔτΑ 6/2000, σελ. 285 επ.
- (2005), Συνταγματικό δίκαιο, τέταρτη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μαυρογορδάτος Γιώργος (1998), Μεταξύ Πτυοκάμπη και Προκρούστη, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσεάς.
- (2002), Ομάδες πίεσης και δημοκρατία, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Μηλιώνη Φωτεινή (2009), Εγκληματολογία και Φύλο: Ειδικά Θέματα, σε: Νέστωρ Κουράκης (επιμ.), Έμφυλη εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 574-622.
- Μηναΐδης Συμεών (2007), Η νομοθετική ρύθμιση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος των κρατουμένων, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 879-900.
- (2009), Τα εκλογικά δικαιώματα των κρατουμένων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μητσόπουλος Γεώργιος (1987), Η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων κατ' άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της Συμβάσεως της Ρώμης, ΤοΣ 1987: 217 επ.
- Μίντσας Γεώργιος (1997), Η ακούσια νοσηλεία ψυχοσθενούς κατά το ευρωπαϊκό και το ελληνικό δίκαιο, Αρμ 1997, σελ. 976-977.
- Μιχαηλίδης-Νουάρος Γεώργιος (1983), Το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου, ΤοΣ 9, σελ. 379-380.
- Μπακόπουλος Ιωάννης (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Υπόθεση Easterbrook κατά Ηνωμένου Βασιλείου, ΠοινΔικ 6 (7): 803-805.
- Μπεζέ Λουκία (1991), Στοιχεία για την ψυχολογία του κρατουμένου, Χρονικά 1, σελ. 55-74.
- Μπέκας Γιάννης (1992), Η χρονική επέκταση ισχύος των ουσιαστικών ποινικών νόμων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2004), Η προστασία της ζωής και της υγείας στον Ποινικό Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
- Μπελιαντής Δημήτρης (2007), Η «Κράτηση Υπόπτων»: Όψεις διεθνούς αναβίωσης μιας ανελεύθερης πρακτικής, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 901-921.
- Μπελιαντής Δημήτρης-Γεωργίτση Ευαγγελία (2003), Δικαιώματα των υποδικών κρατουμένων ως μελών τρομοκρατικών οργανώσεων: Εφαρμογή της νομιμότητας ή καθεστώτα παραβιάσεων;, Εφ-ΔημΔικ ΙΣΤ (I): 45-86.
- Μπέσιλα-Βήκα Ευρυδική (1989), Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μπέσιλα-Μακρίδη Ευρυδική (1998), Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο Συνήγορος του Πολίτη, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- (2000), Το δικαίωμα της αναφοράς στις αρχές και ο Συνήγορος του Πολίτη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μπιτζιλέκας Νικόλαος (2001), Το τιμωρτικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη. Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τόμος Α', σελ. 169-193.
- Μηρακουμάτσος Παναγιώτης (1998), Ο θεσμός της χορήγησης άδειας σε κρατούμενους κατά το Ν.1851/1989. Θεωρία και πράξη, Υπερ 1998, σελ. 1149-1157.
- (2000), Περιπτώσεις επιτρεπτής άσκησης βίας από σωφρονιστικούς υπαλλήλους σε κρατούμενους, ΠοινΧρ Ν', σελ. 581-586.

- (2002), Ο θεσμός της χορήγησης άδειας σε κρατούμενους κατά το ν.2776/1999. Θεωρία και Πράξη, ΠοινΔικ 5 (11): 1193-1196.
- (2005), Ενωσιολογική και νομολογιακή προσέγγιση του δικαίου εκτέλεσης ποινικών αποφάσεων και ποινών, ΠοινΧρ ΝΕ΄ (4): 289-299.
- (2010), Αναβολή και διακοπή της εκτέλεσης της ποινής, σε: Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη-Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 1139-1163.
- Μπουρόπουλος Άγγελος (1957), Ερμηνεία κώδικος Ποινικής Δικονομίας, τόμος ΙΙ.
- Μυλωνάς Ιπποκράτης (1994), Παρατηρήσεις στην απόφαση *Imbrioscia κατά Ελβετίας* της 24-11-1993, Υπερ.1994, σελ. 1457-1467.
- (1995), Επισκόπησης της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά το 1994 – Μέρος Β΄, Υπερ 1995, σελ. 816-847.
- (1999), Η σημασία για την ελληνική ποινική δικονομία της νομολογίας σχετικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη κατ’ άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (Οι αντίθετες θέσεις του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου), ΠοινΧρ ΜΘ΄: 789-809.
- (2001), Οι ποινικού ενδιαφέροντος αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) κατά της Ελλάδας που εκδόθηκαν το 2000, ΠΛογ 1 (1): 271-283.
- Μυλωνόπουλος Χρίστος (2007), Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος Ι, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας.
- Νάσκου-Περράκη Π. (2008), Μηχανισμοί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Νικολόπουλος Τάκης (1994), Απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά τη διάρκεια της αστυνομική κράτησης (Απ. ΕυρΔΔΑ, Tomasi κατά Γαλλίας της 27 Αυγούστου 1992), Υπερ 1994, σελ.1215-1221.
- Νούσκαλης Γεώργιος (2010), Ορισμένες σκέψεις γύρω από την εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 31 ΚΝΝ σχετικά με την παρακολούθηση προγραμμάτων απεξάρτησης (με αφορμή πρόσφατες νομολογιακές προσεγγίσεις), σε: Τιμητικό Τόμο Κ. Δ. Σπινέλλη: Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1165-1170.
- Ντουράκη Θωμαΐς (1988), Η αναγκαστική στέρηση της προσωπικής ελευθερίας των ψυχικά πασχόντων μέσα από τη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, σε: Σύμμεικτα Φαίδωνος Θ. Βεγληρή, Η κρίση των θεσμών του κράτος, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 304-319.
- (1999), Επικινδυνότητα, ψυχιατρική αγωγή και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕυρΔ 4, σελ. 831-861 (835).
- Ξηρός Θανάσης (1997), Το εκλογικό δικαίωμα των κρατούμενων, Υπερ 1997, σελ. 431-445.
- Παμπούκης Χαράλαμπος (1996), Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο και ΕΣΔΑ, ΕλλΔνη 1996, σελ. 995.
- Παναγιωτόπουλος Μιχάλης (2004), Το ελαφρυντικό της καλής συμπεριφοράς στη Φυλακή (Σχόλιο σε πρόσφατη και παλαιότερη νομολογία του Αρείου Πάγου), ΠοινΧρ ΝΔ (2004): 959-960.
- Πανούσης Γιάννης (1989), Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα (από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής;), Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αν. Ν. Σάκκουλα.
- (1991), Το πειθαρχικό δίκαιο των κρατούμενων (με ευκαιρία το Σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα), Χρον 3, σελ. 33-47.
- (2002), Η ποινική του φυλακισμένου χώρου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

- (2003), Φιλόπτωχος φυλακή;, ΠΛογ 3 (3): 1311-1320.
- (2004α), Φυλακή: Εκτοπισμός ή συγχώρεση;, ΝοΒ 52 (8): 1337-1345.
- (2004β), Κρατούμενοι-Άνθρωποι και δικαιώματα κρατουμένων ανθρώπων, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 7-16.
- Πανούσης Γιάννης, Καραγιαννίδου Ευτυχία, Τσακοτέλλη Σοφία-Μαρία (2003), Συναισθηματική, οικογενειακή και ερωτική ζωή κρατουμένων γυναικών στην Ελλάδα. Μία έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, ΠoinΔικ 6 (1): 84-86.
- Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος (1992), Ανταπόδοση, δίκαιη ανταμοιβή και δικαιοσύνη. Η επιστροφή των απόλυτων θεωριών της ποινής, ΠoinΧρ ΜΒ (5): 481-506.
- Παπαδαμάκης Αδάμ (1993), Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1091/1992, Υπερ 1993, σελ. 268-274.
- (2008), Στρατιωτικό ποινικό δίκαιο, 6η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2009), Οι διακριτοί ρόλοι του Εισαγγελέα και του Συνηγόρου του Πολίτη στη σωφρονιστική διαδικασία, ΠoinΔικ 12 (3): 317-321.
- Παπαδημητρίου Γιώργος (1996), Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας, ΝοΒ 44 (4): 569-576.
- (2002), Ο Έλληνας δικαστής και η ΕΣΔΑ, ΤοΣ 28 (5): 673-676.
- Παπαδόπουλος Φίλιππος (1995), Η παρέλκυση της ποινικής δίκης και η ΕυρΣΔΑ, Υπερ 5 (1): 183-197.
- Παπαθεοδώρου Θεόδωρος (2004), Οργάνωση και λειτουργία του Σωφρονιστικού Συστήματος στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: Νομικό Καθεστώς των κρατουμένων. Οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Αζερμπαϊτζάν στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, σελ. 17-28.
- Παπαϊωάννου Ζωή (2006), Αστυνομικό Δίκαιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Παπακωνσταντίνου Απόστολος (2002), Σχόλιο στην ΟλΑΠ21/2001, ΤοΣ 28 (1): 106-112.
- Παπασπύρου Νίκος (2006), Επισκόπηση νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ για το έτος 2005, ΤοΣ 32 (2): 617-632.
- Παπασυλιανός Χρήστος (2003), Η ερμηνεία του όρου «Δημόσια Τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 29 (3): 403-447.
- Παπαχαραλάμπος Χάρης (1999), Το άρθρο 106 Π.Κ. ανάμεσα στην καλή διαγωγή του κρατουμένου και στην “κακή” διαγωγή του νομοθέτη, ΠoinΧρ ΜΘ, σελ. 501-515.
- Παππάς Τάκης (1993), Ο θεσμός της αποζημίωσης των άδικα καταδικασθέντων και προσωρινά κρατηθέντων, ΑρχΝομ 44 (4): 305-307.
- Παραράς Πέτρος (2001), Το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού, ΔΤΑ 2001, σελ. 543 επ.
- Παρασκευόπουλος Νικόλαος (1986), Μεταξύ τιμωρίας και θεραπείας: Τα μέτρα ασφαλείας του Ποινικού Κώδικα, σε: Μνήμη Ν. Χωραφά-Η. Γάφου-Κ. Γαρδίκια, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 227-248.
- (1987), Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.

- (1991), Μέτρα υγιεινής και ιατρικές πράξεις κατά την έκτιση των ποινών και των μέτρων ασφαλείας, ΕΕΕυρΔ 1991, σελ. 1138.
- (1993), Παρατηρήσεις στο Ν.2071/1992, Υπερ 1993, σελ.199-212.
- (2002), Παγκόσμιο σύστημα ασφάλειας: στόχος οι πηλιοψηφίες, Ελευθεροτυπία 3 Ιουλίου 2002.
- (2009), Ποινική μεταχείριση προσώπων εξαρτημένων από ναρκωτικά και ήδη κρατουμένων, ΠοινΧρ ΝΘ', σελ. 849-850.
- (2010), Ποινική δικαιοσύνη, απεξάρτηση από ναρκωτικά και επανένταξη, ΠοινΔικ 12 (4): 442-446.
- Παρασκευοπούλου-Γρηγορίου Κυριακή (1999), Απόφαση *Ahmed Selmouni κατά Γαλλίας* της 28-7-1999. Επιμέλεια-παρουσίαση, ΠοινΔικ 2 (10): 1052-1054.
- Παύλου Στέφανος (2009), Η σύγχρονη ελληνική ποινική νομοθεσία και η διαφανόμενη σταδιακή μεταβολή του ρόλου του Εισαγγελέα, ΠοινΔικ 12 (1): 66-70.
- Πεπόνης Γρηγόριος (2004), Υφ' όρον απόλυση καταδίκων νοσούντων από σύνδρομον επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας και περιοριστικοί όροι, ΠοινΔικ 7 (11): 1323-1324.
- Περιστεράκη Αναστασία (1994), Φυλακές και AIDS. Προς μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτική, σε: Β' Συνέδριο της Εταιρείας Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες με θέμα "Οι ελληνικές φυλακές. Από το νόμο στην πραγματικότητα", Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.169-171.
- Περράκης Στέλλιος (2001), Δικαιώματα του ανθρώπου και ευρωπαϊκή δημόσια τάξη. Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία (:), ΕΕΕυρΔ Ειδικό Τεύχος 2001, σελ. 383-415.
- Πετρόπουλος Νίκος, Λαγανάς Νίκος, Μακρίδης Γιώργος και Παπαϊωάννου Μαρία (2000), Οι εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των ανηλίκων στα σωφρονιστικά καταστήματα και τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων, σε: Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη. Εγκλημάτιες και Θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα, επιμέλεια: Ηρώ Δασκαλάκη-Παναγιώτα Παπαδοπούλου-Δήμητρα Τσαμπαρλή-Ιωάννα Τσίγκανου-Εμμου Φρονίμου, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 383-405.
- Πικραμένος Μιχάλης (2006), Δικαστική ανεξαρτησία και προστασία δικαιωμάτων, ΤοΣ 31 (2): 477-500 (479-480).
- Πιτσελιά Αγγελική (1999), Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Γ.-Α. Μαγκάκη. Ποινικό δίκαιο-ελευθερία-κράτος δικαίου, επιμέλεια: G. Bemann-Δ. Σπινέλλης, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 647-671.
- (2001), Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου και ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά και μετά τον χρόνο της κράτησης, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη. Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τόμος Α', σελ. 885-914.
- (2003), Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Ποδημάτα Ευαγγελία (2010), Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας. Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΟλΑΠ6/2009, ΝοΒ 58 (3): 600-622.
- Πουλάκος Χρήστος (2011), Τα γλωσσικά δικαιώματα στην ποινική διαδικασία κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 59 (5): 912-921.
- Πουληράκης Ευστάθιος (2008), Παρατηρήσεις στην απόφαση *John κατά Ελλάδος* της 10-5-2007 ΠοινΔικ 11 (4): 434-440.
- Πούλης Παναγιώτης (2003), Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

- Πουλόπουλος Χαράλαμπος (2009), Τα δικαιώματα των εξαρτημένων στη θεραπεία και στην κοινωνική ένταξη, ΠοινΔικ 12 (4): 459-463.
- Πούλου Ματίνα (2008), Ενημερωτικό σημείωμα στο υπ' αριθμ. 4128/07/2 πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη της 11ns-5-2007, ΠοινΔικ 11 (11): 1239-1241.
- Ράικος Αθανάσιος (2002), Συνταγματικό δίκαιο Ι, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Ρήγα Ελένη (1991), Μια κριτική προσέγγιση του σχεδίου νόμου «Σωφρονιστικός Κώδικας» από την πλευρά της πρακτικής εφαρμογής του, Χρον 3 (1991): 71-78 (71).
- Ροζάκης Χρήστος (2009), Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Κλίση του Προκρούστη ή Συμβολή στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση;, ΝοΒ 57 (8): 1833-1844.
- Ρούκουας Εμμανουήλ (1995), Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου & Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Ρουμελιώτη Στυλιανή (2006), Οι αυτοπροσβολές από την άποψη του Ποινικού Δικαίου και της Εγκληματολογίας (απόπειρα αυτοκτονίας και χρήση ναρκωτικών ουσιών), ΠΛογ 6 (6): 2385-2407.
- Σαλαμούρα Εβίτα (2010), Παρουσίαση και σχόλιο στην απόφαση *Martin Bala κατά Ελλάδα* της 1-7-2010, ΝοΒ 58, σελ. 1567-1571.
- Σανσονέτης Νικόλαος (2002), Ζητήματα προσδιορισμού δίκαιης ικανοποίησης, ΤοΣ 28 (3): 363-376.
- Σαρμάς Ιωάννης (2001), Η ποινική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 1 (3): 1171-1176.
- (2003), Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
 - (2004α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠΛογ 4 (2): 923-926.
 - (2004β), Αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος Απρίλιος-Δεκέμβριος 2004, ΠΛογ 5 (6): 2889-2893.
 - (2005), Νομολογία ποινικού ενδιαφέροντος έτους 2005 του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (μέρος Β'), ΠΛογ 5 (6): 2223-2227.
- Σατλήνης Χρήστος (2003), Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2010), Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών αρχών για τη διασφάλιση και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΝοΒ 58 (7): 1634-1666.
- Σγουρίδου Κατερίνα (1993), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Ιούνιος 1992, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 647-666.
- (1994α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιουλίου-Δεκέμβριος 1992, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 109-124.
 - (1994β) Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1993, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 693-711.
 - (1995), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιουλίου-Δεκέμβριος 1994, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 931-953.
 - (1997), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 1996, ΕΕΕυρΔ 1: 181-190.
 - (1998α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Μάρτιος-Απρίλιος 1997, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 403-419.
 - (1998β), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Μάιος-Ιούλιος 1997, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 637-654.

- (1998γ), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Αύγουστος-Οκτώβριος 1997, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 909-925.
- (2001), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Φεβρουάριος-Απρίλιος 2000, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 417-464.
- Σγουριδού Αικατερίνη-Κουτσουφλιανιώτη Αθανασία (2002α), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Μάρτιος 2001, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 425-460.
- (2002β) Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Απρίλιος 2001, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 785-799.
- (2002γ), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μάιος-Ιούνιος 2001, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 945-962.
- Σγουριδού Αικατερίνη-Κυριτσάκη Ιωάννα (2003), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 459-479.
- (2003) Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 671-686.
- (2004), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 591-612.
- (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001, ΕΕΕυρΔ 2, σελ. 459-479.
- (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2002, ΕΕΕυρΔ 1, σελ. 173-194.
- Σγουριδού Αικατερίνη-Βάγιας Μιχάλης (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επισκόπηση νομολογίας Μαΐου-Ιουλίου 2003, ΕΕΕυρΔ 3, σελ. 645-669.
- (2005), Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Επισκόπηση νομολογίας Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 2003, ΕΕΕυρΔ 4, σελ. 871-889.
- Σιδέρης Δημήτριος (1997), Διοικητική και δικαστική απέλαση αλλοδαπών και πολιτικών προσφύγων, ΠoinΧρ ΜΖ' (9): 1233-1250.
- Σιμισής Κωνσταντίνος (1996), Η απαγόρευση των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας στο Διεθνές Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σιώπης Γεώργιος (1999), Αστική ευθύνη του κράτους από δικαστική συμπεριφορά στις περιπτώσεις άδικης ή παράνομης προσωρινής κρατήσεως ή καταδίκης σε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, ΠoinΧρ ΜΘ: 92-94 (94).
- Σκόρδας Αχιλλέας (2001), Η υποχρέωση του κράτους για την παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (Γνωμοδότηση), ΕλλΔνη 42, σελ. 48-54.
- Σοφουλάκης Λάμπρος (2002), Η χρήση βίας από αστυνομικά όργανα, ΠoinΔικ 6 (12): 650-651.
- Σπηλιωτόπουλος Επαμεινώνδας (2005), Η προστασία του διοικουμένου, ΔτΑ 26, σελ. 349-362.
- (2006), Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, δωδέκατη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σπηλιωτόπουλος Επαμεινώνδας-Χρυσανθάκης Χαράλαμπος (2007), Βασικοί θεσμοί δημοσιοϋπαλληλικού δικαίου, έβδομη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σπινέλλη Καλλιόπη (1985), Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατεθύνσεις. Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (1990), Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες του κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων, ΣγχΘ 13 (41-42): 63-81.

- (2003), Καταστάματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002, σε: Τιμητικό Τόμο για την Αθήνα Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του Ανθρώπου και Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 1243-1271.
- (2004), Ο ιερέας στα καταστάματα κράτησης: Θεσμικά πλαίσια, εισήγηση σε ημερίδα της Ιεράς Συνόδου της 29ης Οκτωβρίου 2004 (αδημοσίευτη).
- (2005α), Κρατούμενοι χρήστες ή εξαρτημένοι: προς αναζήτηση των βέλτιστων θεραπευτικών πρακτικών, σε: Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη. Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 377-399.
- (2005β), Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2005γ), Εφαρμογές Ανακριτικής: Παραδείγματα «ενεργητικής εκμάθησης», σε Ν. Κουράκη, Συμβολές στη μελέτη της Ανακριτικής, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 117-153.
- (2007), Διερεύνηση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σπινέλλης Διονύσιος (1998), Πορίσματα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σχετικά με το Ποινικό Δίκαιο, Ουσιαστικό και Δικονομικό, ΠoinXp ΜΗ' (1): 5-17.
- (1999), Η αντιμετώπιση των βασανιστηρίων στην Ελλάδα (Τα αυστηρά νομικά κείμενα και τα αμφίβολα αποτελέσματά τους), Υπερ 1999, σελ. 837-862.
- Σπυράκος Δημήτρης (1993), Ποινικοποίηση των βασανιστηρίων: επίσημη στάση και πραγματικότητα, Υπερ 1993, σελ. 31-45.
- Σπυρόπουλος Φίλιππος (2000), Το σύστημα των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων στο Σύνταγμα, σε: Τόμο επιστημονικών μελετών προς τιμήν του Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου. Κράτος-Νόμος-Διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 615-632.
- (2006), Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα: Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σπυρόπουλος Φώτης (2009), Η υπαιτιότητα του Κράτους στην περίπτωση αποζημίωσης κρατηθέντων και μετέπειτα αθωωθέντων, ΠoinΔικ 12, σελ. 972-977.
- Στάικος Αντώνιος (1976), Επίτομος ερμηνεία Ελληνικής Ποινικής Δικονομίας, τόμος Β', Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αφοί Σάκκουλα.
- Σταματοπούλος Στέλιος (2005), Εκτελεστοί τίτλοι και αντικείμενο της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Κράτους, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σταύρος Στέφανος (1993), *The Guarantees for Accused Persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Nijhoff: Dordrecht-Boston-London.
- (1996), Παρατηρήσεις στην απόφαση Καμπάνης κατά της Ελλάδος, ΠoinXp ΜΣΤ', σελ. 147-152.
- (1998), Παρατηρήσεις στην απόφαση Γεωργιάδης κατά Ελλάδας της 29-5-1997, ΠoinXp ΜΗ', σελ. 194-196.
- Στεργίου Άγγελος (2008), Η προστασία των κοινωνικοασφαλιστικών δικαιωμάτων ως περιουσιακών, Διδικ 20 (4): 825-848.
- Στυλιανού Ανδριανή (2008), Δικαίωμα στη ζωή και βασανιστήρια. Παρουσίαση της απόφασης *Musayev and others v. Russia* του ΕΔΔΑ της 26 Ιουλίου 2007, ΔτΑ 39, σελ. 1021-1031.
- Στριγγάρης Μ. (1983), Η επικινδυνότητα των ψυχικών διαταραχών (Στον ΠΚ και στην εφαρμογή του), ΠoinXp ΛΓ' (1): 1-12.
- Συλίκος Γιώργος (1998), Σχόλια στην απόφαση *Γεωργιάδης κατά Ελλάδας* της 29-5-1997, ΠoinΔικ 1 (6): 665-669.

- Συμεωνίδης Δημήτρης (2004), Ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου σύμφωνα με τον ΚΠΔ υπό το πρίσμα του ν.3226/2004, ΠΛογ 2004, σελ. 1485 επ.
- (2006), Οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης από τα ποινικά δικαστήρια, σε: Π. Νάσκου-Περράκη και Γιάννη Κτιστάκι (εκδ. επιμ.), Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 148-168.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ (1999), Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΒουλΣυμπΠλημΘεσ1437/1997 και ΒουλΣυμβΕφΘεσ608/1998, Υπερ 1999, σελ. 455-476.
- (2009), Η έννοια των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στον Ποινικό Κώδικα, ΠοινΧρ ΝΘ' (1): 3-11 = Τιμητικός Τόμος Κ. Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σελ. 1205-1227.
- Σωτηρόπουλος Βασίλειος (2009), Το δικαίωμα στο γάμο: Η δικαστική αναζήτηση της ανυπόστατης απαγόρευσης, ΝοΒ 57 (8): 2002-2008.
- Τάχος Αναστάσιος (2001), Ο «Δημόσιος Τομέας» ως υπολιθάνον διοικητικό αντι-σύστημα, σε: Δικαιοσύνη και Δίκαιο. Πνευματικό Αφιέρωμα στον Μιχαήλ Δ. Στασινοπούλο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 635-650.
- (2005), Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, όγδοη έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Τάχος Αναστάσιος-Συμεωνίδης Ιωάννης (2004), Ερμηνεία Υπαλληλικού Κώδικα-ΕρμΥΚ, τόμος Α', Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Τζαβέλλης Κωνσταντίνος (2007), Εφαρμοζόμενη σωφρονιστική πολιτική –Ο ρόλος του Δικαστικού Λειτουργού στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων, ΠοινΔικ 10 (1): 102-108 (102).
- Τζαννετάκη Τόνια (2006), Παθολογία του ισχύοντος συστήματος ποινών του Ποινικού Κώδικα. Σκέψεις και προτάσεις για μια εκ βάθρων αναθεώρησή του στο πλαίσιο του σχεδίου του νέου Ποινικού Κώδικα, ΠοινΧρ ΝΣΤ', σελ. 590-594.
- Τζαννετίς Αριστομένους (2005α), Άρθρο 71 ΠΚ. Εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 970-975.
- (2005β), Άρθρο 69 ΠΚ. Φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών, σε: Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία. Π. Ν. Σάκκουλας, σελ. 959-969.
- (2006), Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας σε διεθνή κείμενα. Το παράδειγμα της ΕΣΔΑ και του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠοινΧρ ΝΣΤ' (3): 201-211.
- Τζέμος Βασίλης (2007), Τα κρατικά καθήκοντα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΔτΑ 34 (3): 471-492.
- Τραυλός-Τζαννετάτος Δημήτρης (1975), Το δικαίωμα εργασίας στο πεδίο μεταξύ Συντάγματος και κοινωνικής πραγματικότητας, ΤοΣ 1 (4): 727-788.
- Τριανταφύλλου Γιώργος (1993), Η ρύθμιση και η λειτουργία των ερευνών κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ποινικά Νο. 41.
- (1999), Η αυτοδιακινδύνευση του θύματος στα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας και της σωματικής βλάβης από αμέλεια. Η συνειδητή έκθεση του θύματος στον κίνδυνο, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία - Π. Ν. Σάκκουλας.
- (2007), Αποδεικτικές απαγορεύσεις και αρχή της αναλογικότητας, ΠοινΧρ ΝΖ' (4): 295-310.
- (2009), Διεθνής δικαστική συνδρομή στην ποινική απόδειξη - Οι γενικές Αρχές, Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία - Π. Ν. Σάκκουλας.

- Τριανταφύλλου Γιώργος-Χοτομανίδου Πηνελόπη (2005), Η εισαγγελική εντολή ακούσιας εισαγωγής των ατόμων με ειδικές ψυχικές διαταραχές σε μονάδα ψυχικής υγείας μετά την τροποποίηση του Αστικού Κώδικα (ν.2447/96), Αρμ 4, σελ. 649-652.
- Τσαγκάρη Αγγελική (2007), Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στις «ελληνικές υποθέσεις» του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ΠοινΔικ 10 (8-9): 1019-1032.
- Τσαλικογίου Φωτεινή (1991), Ψυχικά πάσχοντες και στέρηση της ελευθερίας, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 279-297.
- Τσαπόγας Μιχάλης (2003), Από το διοικητικό έλεγχο στη διοικητική διαμεσολάβηση, σε: Μιχάλη Τσαπόγα-Ιωάννα Κουφάκη-Κατερίνα Μαρκετάκη-Παρασκευή Μουζουράκη (εκδ. επιμ.), Ο Συνήγορος του Πολίτη και η ενδυνάμωση της προστασίας των δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 11 επ.
- Τσάτσος Δημήτρης (1988), Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ': Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (1993), Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β': Οργάνωση & Λειτουργία της Πολιτείας, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Τσήτσουρα Αγγελαί (1991), Βασικοί κανόνες για την μεταχείριση των κρατουμένων. Το έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, 1991, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 129-140.
- Τσιλιώτης Χαράλαμπος (2007), Εισαγωγή στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Γιώργου Τριανταφύλλου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 15-40.
- Τσακάλης Ιωάννης (2010), Παρουσίαση της απόφασης *Gillan και Quinton κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 12-1-2010 Ιωάννη Τσακάλη, ΠοινΧρ Ξ' (2010): 430-432.
- Τσιλιώνης Βίκτωρ (2008), Ο αυτεπαγγέλτως διοριζόμενος συνήγορος και το δικαίωμα αναβολής ή διακοπής της δίκης, ΠοινΧρ ΝΗ' (8): 758-763.
- Τσουμάνης Νίκος (2009), Παρατηρήσεις στην απόφαση *S. και Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 4-12-2008, ΠοινΧρ ΝΘ', σελ. 278-285.
- (2010), Παρουσίαση της απόφασης Ευρείας Σύθεσης *Gäfgen κατά Γερμανίας* της 1-6-2010, ΠοινΧρ Ξ' (2010): 819-820.
- Υφαντόπουλος Γιάννης (2006), Τα οικονομικά της υγείας. Θεωρία και Πολιτική, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.
- Φαρσεδάκης Ιάκωβος (1991), Η στέρηση της ελευθερίας και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου πριν από τη δίκη, σε: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος (επιμ. έκδ.), 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 71-95.
- Φραγκάκης Νίκος (2005), Παρατηρήσεις στην απόφαση Ευρείας Σύθεσης *Nachova κατά Βουλγαρίας* της 6-7-2005, ΝοΒ 54, σελ. 316 επ.
- (2007), Ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 14 ΕΣΔΑ σε ποινικές υποθέσεις, σε: Λ. Κοτσαλή-Γ. Τριανταφύλλου (εκδ. επιμ.), Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 65-78.

- Φραγκούδης Γεώργιος (1895), *Περί φυλακών και φυλακισμένων εν Ευρώπη και εν Ελλάδι*, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου.
- Φρατζεσκάκης Ιωάννης (1991), Από τη φυλακή στον ελεύθερο βίο, *ΠοινΧρ ΜΑ'*, σελ. 116-123.
- (1994), *Εναλλαγή ρόλων δράστη και θύματος στις σχέσεις σωφρονιστικών υπαλλήλων και κρατούμενων σύμφωνα με τα ελληνικά δεδομένα από τη σκοπιά του νέου επιστημονικού κλάδου της Θυματολογίας*, *Υπερ* 1994, σελ. 21-29.
- Φρονίμου Έμμη (2000), *Γυναίκα και Φυλακή: Όψεις της ελληνικής πραγματικότητας*, σε: *Αφιέρωμα στη Μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη. Εγκλημάτιες και Θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, σελ. 367-373.
- Φυτράκης Ευτύχης (2000), *Σχόλιο στην Εγκύκλιο 633/2000 του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης Ε. Ζάχαρη*, *ΝοΒ* 50 (2000.....), σελ. 1671.
- (2001), *Σκέψεις και συμπεράσματα σχετικά με το «πόρισμα Πάσσαρη»*, *ΠοινΔικ* 4 (4): 415 επ.
- (2008), *Ο Εισαγγελέας και το κράτος δικαίου*, *ΤοΣ* 34, σελ. 384 επ.
- (2002), *Μια ειδική περίπτωση ανακοίνωσης του εγκλήματος. Η διαβίβαση πορίσματος από το Συνήγορο του Πολίτη στον Εισαγγελέα*, *ΠοινΧρ ΝΒ'*, σελ. 968 επ.
- (2003), *Η εκκρεμοδικία ως κώλυμα έρευνας του Συνηγόρου του Πολίτη*, *Εφαρμογές* III.2003, σελ. 795 επ.
- (2008), *Ο Εισαγγελέας και το κράτος δικαίου*, *ΤοΣ* 34, σελ. 384 επ.
- Χαΐδου Ανθοζωή (2002), *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, επίμετρο: Hans-Jörg Albrecht, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαϊκιά Αναστασία (2007), *Χτίσιμο νέων φυλακών*, *The art of crime* 6, στον διαδικτυακό τόπο του ηλεκτρονικού περιοδικού: <http://www.theartofcrime.gr/?pgtp=1&aid=1194886339>.
- Χαμηλοθώρας Ιωάννης (2010), *Η αποζημίωση των προσώπων που κρατήθηκαν και μετέπειτα αθώωθηκαν*, *ΠοινΔικ* 13 (11-12): 1311-1325.
- Χάρακας Χ. (2000), *Η πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (άρθρο 5 ν.2690/1999)*, σε: *Σύμμεικτα Επαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλου. Κράτος, Νόμος, Διοίκηση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 785 επ.
- Χαραλαμπίδης Αριστοτέλης, (1993), *Ιατρική ευθύνη και δεοντολογία*, *Υπερ* 1993, σελ. 514.
- (1995), *Το ελληνικό νομικό πλαίσιο που αφορά τα βασανιστήρια*, *Υπερ* 1995, σελ. 659-672.
- (1999), *Μελέτες ποινικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- (2001), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, *ΠΛογ* 1 (2): 381-395.
- (2002), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο*, σε: *Γιάννη Κτιστάκι (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 201-227.
- Χατζή Χρύσα (1995), *Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίας. Δικαιώματα υπό σκιά*, *ΤοΣ* 21 (2): 287-299.
- Χατζηνώτα Ανθή (1991α), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Νομολογία Ιανουαρίου-Ιουνίου 1988*, *ΕΕΕυρΔ* 2, σελ. 525-550.
- (1991β), *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία Ιανουαρίου-Ιουνίου 1989*, *ΕΕΕυρΔ* 3, σελ. 785-810.
- Χατζόπουλος Βασίλης (2000), *Η αρχή της διαφάνειας και το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτών στα έγγραφα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, *Δ* 2000 (7): 927 επ.

- Χειρδάρης Βασίλης (2009), Η κριτική στο Στρασβούργο, τα όρια ερμηνείας, το «περιθώριο εκτίμησης» και τα προβλήματα του ΕΔΔΑ, ΝοΒ 57 (8): 1980-1999 (1995-1996).
- (2010), Παρουσίαση και σχόλια στην απόφαση Vladimir Petrovich Korolev κατά Ρωσίας της 1-7-2010, ΝοΒ 58 (10): 2516-2522.
 - (2011α), Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή (εκδ. επιμ.), Ελευθερία-υπευθυνότητα-κράτος δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 205-232.
 - (2011β), Παρουσίαση και σχόλιο στην απόφαση Ciorap κατά Μολδαβίας Νο.2 της 20-7-2010, ΝοΒ 59 (1): 171-180.
- Χειρδάρης Βασίλης-Παπαδημητρίου Εύη (2007), Απόφαση *Vilho Eskelinen και άλλοι κατά Φιλανδίας* της 19-4-2007. Παρουσίαση-Παρατηρήσεις, ΝοΒ 55 (8): 1911-1931.
- Χειρδάρης Βασίλης-Παπαζήκου Θεοδοσία (2011), Απόφαση *Gatt κατά Μάλτας* της 27-7-2010, ΝοΒ 59 (3): 627-638.
- Χειρδάρης Βασίλης-Σαλαμούρα Εβίτα (2006), Απόφαση *Σερίφης κατά Ελλάδας* της 2-11-2006, ΝοΒ 54, σελ. 1890-1897.
- Χορτάτος Κωνσταντίνος (2005), Αι κακοποιήσεις των Ιρακινών Κρατουμένων εις τας Φυλακάς του Abu Chraib εις την Βαγδάτην υπό των Αμερικανών Στρατιωτικών Δυνάμεων και αι Παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, ΕήλΔνη 46, σελ. 320-325.
- Χρυσανθάκης Χαράλαμπος-Γαλιάνη Εύη-Πανταζόπουλος Πέτρος (2007), Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου (Οργάνωση του Κράτους, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ΕΣΔΑ), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χρυσόγονος Κώστας (2001α), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μισό αιώνα μετά, ΤοΣ 27 (5): 967-1007.
- (2001β), Η επανάληψη της ποινικής διαδικασίας ύστερα από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 49, σελ. 1110-1120
 - (2002α), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μισό αιώνα μετά, σε: Γ. Κτιστάκι (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 31-74.
 - (2002β), Η (μη) προσαρμογή της ΕΣΔΑ από τα ελληνικά δικαστήρια, ΤοΣ 28 (5): 677-684.
 - (2003), Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
 - (2006), Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
 - (2006), Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, ΔτΑ 32, σελ. 1209-1223.
- Χωραφάς Νικόλαος (1963), Αι πνευματικά βάσεις του ελληνικού ποινικού κώδικος, σε: Λεωνίδα Κοτσαλή-Δημήτρη Κιούπη, εκδ. επιμέλεια (2007), Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 279-307.
- Ψαρούδα-Μπενάκη Άνω (1973), ΑΠ761/1973, ΠοινΧρ ΚΓ', σελ. 806.

Αλληλοδαπή

- Addo Michael-Grief Nicholas (1995), Is there a policy behind the Decisions and Judgments relating to article 3 of the European Convention on Human Rights?, Eur. LR 20, σελ. 178-193.
- Albrecht Hans-Jörg (2002), Εξελίξεις στο σύγχρονο σωφρονισμό, επίμετρο σε: Ανθοζωή Χάιδου, Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 191-232 (213).

- (2004), Νομοθετικές απαντήσεις στην 11η Σεπτεμβρίου. Συγκριτική ανάλυση της Αντιτρομοκρατικής Νομοθεσίας, ΠoinΔικ 7 (8-9): 981-992.
- Allwright Shane (2005), Prison Officers' Concerns About Blood Borne Viral Infections, HJCI 44 (1): 29-40.
- Amos Merris (2006), Human Rights Law, Hart Publishing: Oxford and Portland-Oregon.
- Anderson James and Parrott Janet (1995), Urgent psychiatric transfers in England and Wales: a prison perspective, CBMH 5, σελ. 34-40.
- Anderson Patrick (2004), 'To lie down to death for days'. The Turkish hunger strike 2000-2003, CS 18 (6): 816-846.
- Arai-Takahashi Yutaka (2002), The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR, Intersentia: Antwerp-Oxford-New York.
- Archer John, Ireland Jane and Power Christina (2007), Differences between bullies and victims, and men and women, on aggression-related variables among prisoners, Brit.J.SocPsych 46 (2): 299-322.
- Ashworth Andrew and Strange Michelle (2004), Criminal Law and Human Rights, E.H.R.L.R. 2, σελ. 121-140.
- Awofeso Niyi (2003), Implementing Smoking Cessation Programmes in Prison Settings, AddRes&Th 11 (2): 119-130.
- Bakalis Chara (2007), ABSOs, "Preventive" Orders and the European Court of Human Rights, E.H.R.L.R. Issue 4, σελ. 427-440.
- Bakatsulas Menelaus (1968), The Greek Code of Prison Rules 1967, Brit.J.Criminol. 8, σελ. 211-213.
- Baker Aaron (2006), The Enjoyment of Rights and Freedoms: A New Conception of the 'Ambit' under Article 14 ECHR, MLR 69 (5): 714-737.
- Bamonte Thomas (1981), Eighth Amendment –A significant limit on federal court activism in ameliorating state prison conditions, JCrimL&Crim 72 (4): 1345-1373.
- Banbury Samantha (2004), Coercive Sexual Behaviour in British Prisons as Reported by Adult Ex-Prisoners, HJCI 43 (2): 113-130.
- Baumgartel G. (1993), Η ιατρική ευθύνη. Ουσιαστικό δίκαιο και κατανομή του βάρους απόδειξης, Αρμ 1993, σελ. 13-15
- Barreto Cabral Ireneu (2000), L'article 6 de la Convention et la procedure d'exécution, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 135-146.
- Bartole Sergio, Conforti Benedetto, Raimondi Guido (2001), Commentario alla Convenzione Europa per la tutela dei diritti, dell' uomo e delle libertà fondamentali, Padova: CEDAM.
- Battjes Hemme (2009), In Search of a Fair Balance: The Absolute Character of the Prohibition of Refoulement under Article 3 ECHR Reassessed, LeidJInterL 22, σελ. 583-621.
- Bechivanou Georgia (1992), Greece, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 151-170.
- Beck Gunnar (2008), Human Rights Adjudication under the ECHR between Value Pluralism and Essential Contestability, E.H.R.L.R. 2, σελ. 214-244.
- Beckford James (1999) Rational Choice Theory and prison chaplaincy, Brit.J. Soc. 50 (4): 671-685.

- Behan Cormac and O'Donnell Ian (2008), Prisoners, Politics and the Polls, *Brit. J. Criminol.* 48 (2): 319-336.
- Bennett Jamie (2006), The Good, the Bad and the Ugly: The Media in Prison Films, *HJCJ* 45 (2): 97-115.
- Berger Vincent (2001), *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, 8e édition, Sirey Éditions: Paris.
- Berry Elspeth (2006), The Extra Territorial Reach of the ECHR, *EPL* 12 (4): 629-655.
- Berstein Serge-Milza Pierre (1997), *Ιστορία της Ευρώπης, τόμος 3: Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης (1919 έως σήμερα)*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Berstein Serge (2002), Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα, μετάφραση: Ηρακλεία Στροϊκού-Σοφία Βόικου, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα-Hachette.
- Beyer Chris et al. (2003), Drug Use, Increasing Incarceration Rates, and Prison-Associated HIV Risks in Thailand, *AIDS&Beh* 7 (2): 153-161.
- Biles David-McDonald David-Fleming Jillian, Death in non-custodial corrections, *ANZJ Crim* 23 (1): 15-23.
- Biles David-Dalton Vicki (2001), Deaths in Private and Public Prisons in Australia: A Comparative Analysis, *ANZJ Crim.* 34 (3): 293-301.
- Blanc Anthony-Telmon Norbert (2001), The effects of incarceration on Prisoners' perception of their health, *JComHeal* 26 (5): 367-381.
- Blankenship Susan & Yanarella Ernest (2004), Prison Recruitment as a Policy Tool of Local Economic Development: A Critical Evaluation, *ConJRev* 7 (2): 183-198.
- Bonger Wilhelm (2003), Criminality and economic conditions, σε: Eugene McLaughlin-John Muncie-Gordon Hughes (eds.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 58-64.
- Bonner David (2006), Checking the Executive? Detention Without Trial, Control Orders, Due Process and Human Rights, *EPL* 12 (1): 45-71.
- Borrill Jo et al. (2003), Patterns of self-harm and attempted suicide among white and black/mixed race female prisoners, *CBMH* 13, σελ. 229-240.
- (2005), Learning from 'Near Misses': Interviews with Women who Survived an Incident of Severe Self-Harm in Prison, *HJCJ* 44 (1): 57-69.
- Boswell Gwyneth (2002), Imprisoned Fathers: The Childrens' View, *HCLJ* 41 (1): 14-26.
- Brian Brewer (2007), Citizen or Customer? Complaints handling in the public sector, *IntRev.Adm.Sc.* 73 (4): 549-556.
- Britz Guido (1998), Familienbesuche und Intimkontakte im Strafvollzug –Das UVF-Projekt in Frankreich, *ZfStrVo* 2/98, σελ. 74-76.
- Brookman Fiona and Pierpoint Harriet (2003), Access to Legal Advice for Young Suspects and Remand Prisoners, *HJCJ* 42 (5): 452-470.
- Brooks Belinda-Bainham Gordon and Andrew (2004), Prisoners' Families and the Regulation of Contact, *J SocWel & FamL* 26 (3): 263-280.
- Brown David (2008), Giving Voice: The Prisoner and discursive citizenship, in: Thalia Anthony-Chris Cunneen (eds.), *The Critical Criminology Companion*, Sydney: Hawkins Press, σελ. 228-239.
- Bryans Shane (2000), Governing Prisons: An Analysis of Who is Governing Prisons and the Competencies Which They Require to Govern Effectively, *HJCJ* 39 (1): 14-29.

- Burgogue-Larsen Laurence (2006), La prohibition de la torture et ses équivalents dans le système interaméricain des droits de l'homme, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme, Bruxelles: Bruylant.
- Burke Christopher (1999), Winning the Battle, Losing the War?: Judicial Scrutiny of Prisoners' Statutory Claims Under the American with Disabilities Act, *MichLR* 98, σελ. 482-513.
- Burnett Ros and Maruna Shadd (2004), So 'Prison Works', Does It? The Criminal Careers of 130 Men Released from Prison under Home Secretary, *Michael Howard*, *HJ CJ* 43 (4): 390-404.
- Buyse Antoine (2009), Η διαδικασία των πολιτικών αποφάσεων στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Δυνατότητες και Προκλήσεις, *NoB* 57 (8): 1913-1927.
- Callewaert Johan (2000), Quel avenir pour la marge d'appréciation, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 147-166 (158).
- Cardi Coline (2007), Le contrôle social reserve aux femmes: Entre prison, justice et travail social, *D & S* 31 (1): 3-23.
- Carlen Pat (2001), Death and the triumph of governance? Lessons from the Scottish women's prison, *PunSoc* 3 (4): 459-471.
- Carrabine Eamonn and Longhurst Brian (1998), Gender and Prison Organisations: Some Comments on Masculinities and Prison Management, *HJ CJ* 37 (2): 161-176.
- Cassese Antonio (1990), Le contrôle international concernant les personnes privées de leur liberté, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l'homme, Copenhague-Oslo-Lund 1990, *Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination*, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 61-72.
- Cerf-Hollender Agnés (2006), L'article 3 CEDH et le droit repressif français, σε: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 47-67.
- Cheney Deborah (2008), Prisoners as Citizens in a Democracy, *HJ CJ* 47 (2): 134-145.
- Cheliotis Leonidas (2005), The prison furlough programme in Greece: Findings from a research project in the Male Prison of Korydallos, *PunSoc* 7 (2): 201-215.
- (2006), Demystifying risk management: A process evaluation of the prisoners' home leave scheme in Greece, *Crim&CrimJus* 6 (2): 163-195.
- Cheliotis Leonidas and Lieblich Alison (2006), Race Matters in British Prisons. Towards a Research Agenda, *Brit.J.Criminol.* 46 (2): 286-317.
- Chiricos Ted-Welch Kelly-Gertz Marc (2004), Racial typification of crime and support for punitive measures, *Crim* 42 (2): 359-389.
- Chiu Anne (2004), When Prisoners are weary and their religious exercise burdened, *RLUIPA provides some rest for their souls*, *Wash.L.Rev.* 79, σελ. 999-1026.
- Clark John (2006), Reproductive Health among Incarcerated Women, in: Ronald Braithwaite-Kimberly Jacob Arriola-Cassandra Newkirk (eds.), *Health Issues among Incarcerated Women*, New Brunswick-New Jersey-London: Rutgers University Press, σελ. 181-190.
- Clogg Richard (1999), Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας. Από την παρακμή και την πτώση του Βυζαντίου μέχρι και το 1985, μετάφραση: Χάρης Φουντέας, πέμπτη έκδοση, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

- Codd Helen (2002), 'The Ties that Bind': Feminist Perspectives on Self-Help Groups for Prisoners' Partners, *HJCJ* 41 (4): 334-347.
- (2006), Regulating Reproduction: Prisoners' Families, Artificial Insemination and Human Rights, *E.H.R.L.R.* Issue 1, σελ. 39-48.
- (2007), Prisoners' Families and Resettlement: A Critical Analysis, *HJCJ* 46 (3): 255-263.
- Cohen-Jonathan Gérard (2000), Transparence, démocratie et effectivité des droits fondamentaux dans la Convention européenne des droits de l'homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 245-263.
- Coid Jeremy (2002), Personality disorders in prisoners and their motivation for dangerous and disruptive behaviour, *CBMH* 12, σελ. 209-226.
- Colin Patrick et Klinger Myriam (2004), Vécu carcéral et situation d'illttrisme, *D & S* 28 (1): 33-55.
- Collange Jean-François (2000), Religion et avenir des droits de l'homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 265-272.
- Cooley Dennis (1993), Criminal Victimization in male federal prisons, *CJC* October 1993, σελ. 479-495.
- Conolly Lisa and Potter Frances (1990), AIDS Education in New South Wales Prisons, *ANZJ Crim* 23, σελ. 158-165.
- Cope Nina (2003), 'It's No Time or High Time': Young Offenders' Experiences of Time and Drug Use in Prison, *HJCJ* 42 (2): 158-175.
- Correia Kevin (2000), Suicide Assessment in a Prison Environment. A Proposed Protocol, *CJB* 27 (5): 581-599.
- Coussirat-Coustère Vincent (2000), Famille et Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 281-307.
- Coyle Andrew (2008), The treatment of prisoners: International standards and case law, *LCrimPs* 13 (1): 219-230
- (2008), The treatment of prisoners: International standards and case law, *Brit.J.Psycl.* 13 (2): 219-230.
- Crawley Elaine-Sparks Richard (2005), Hidden Injuries? Researching the Experiences of Older Men in English Prisons, *HJCJ* 44 (4): 345-356.
- Creighton Simon-King Vicky (1996), *Prisoners and the Law*, London-Dublin-Edinburgh: Butterworths.
- Crelinsten Ronald (2003), The world of torture: A constructed reality, *TC* 7 (3): 293-318.
- Cremona John (1988), The public character of trial and judgment on the jurisprudence of the European Court of Human Rights, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 107-113.
- Crewe Ben (2009), *The Prison Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*, Oxford-New York: Oxford University Press.

- Crofton John (2009), *Conjugal Visits in Prison*, σε: Προσφορά Τιμής στην Αγγλαΐα Τσότησουρα. Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ.193-206.
- Cullen Holly (2009), *The Collective Complaints System of the European Social Charter: Interpretative Methods of the European Committee of Social Rights*, H.R.L.R. 9 (1): 61-93.
- Curry Ann-Wolf Kris-Boutilier Sandra and Chan Helen (2003), *Canadian federal prison libraries: a national survey*, *JLib&InfSci* 35 (3): 141-152.
- Daggett Dawn, Camp Scott, Kwon Okyun, Rosenmerkel Sean, Klein-Safran Jody (2008), *Faith-Based Correctional Programming in Federal Prisons: Factors Affecting Program Completion*, *CJB* 35 (7): 848-862.
- Davenport Alan (2003), *Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ Ευρείας Σύνοψης Ezeh and Conors κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 9-10-2003. Prison Disciplinary Proceedings –Right to a Fair Trial*, *JCrimL* 68 (1): 122-124.
- Davis Howard (2003), *Human Rights and Civil Liberties*, Devon: Willan Publishing.
- de Than Claire (2002), *The European Court of Human Rights: Treatment of Disabled Prisoner Amounted to Degrading Treatment*, *JCrimL* 66 (1): 61-63.
- (2002), *Presence of Police Officer during Suspect’s Consultation with Solicitor Breaches Right to a Fair Trial –Brennan v. United Kingdom*, *JCrimL* 66 (2): 152-154.
- Dear Greg-Thomson Donald-Howells Kevin-Hall Guy (2001), *Self-Harm in Western Australian Prisons: Differences Between Prisoners Who Have Self-Harmed and Those Who Have Not*, *ANZJ Crim.* 34 (3): 277-292.
- (2001), *Non-Fatal Self-Harm in Western Australian Prisons: Who, Where, When and Why*, *ANZJ Crim.* 34 (1): 47-66.
- Decaux Emmanuel/ Imbert Pierre-Henri (1995), *La convention européenne des droits de l’homme*, Paris: Economica.
- Delany Hillary and Murphy Cliodhna (2007), *Towards Common Principles Relating to the Protection of Privacy Rights? –An Analysis of Recent Developments in England and France and before the European Court of Human Rights*, *E.H.R.L.R.* Issue 5, σελ. 568-582.
- Delmas-Marty Mireille (1992), *The Richness of Underlying Legal Reasoning*, σε: Mireille Delmas-Marty, *The European Convention for the Protection of Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht-Boston-London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 319-341.
- Dhami Mandeep (2005), *Prisoner Disenfranchisement Policy: A Threat to Democracy?*, *Analyses of Social Issues and Public Policy* 5 (1): 235-247.
- Dolan Kate-Shearer James-White Bethany-Zhou Jialun-Kaldor John-Wodak Alex (2005), *Four-year follow-up of imprisoned male heroin users and methadone treatment: mortality, re-incarceration and hepatitis C infection*, *Add* 100 (6): 820-828.
- Donovan Daniel (1988), *Constitutionality of Regulations Restricting Prisoner Correspondence With The Media*, *Ford LR* 56 (3): 1151-1167.
- Dooley Enda (1990), *Unnatural deaths in prison*, *Brit. J. Criminol.* 30 (2): 229-234.
- Doyle Aaron and Ericson Richard (1996), *Breaking into prison: New sources and correctional institutions*, *CJC* 1996, σελ. 155-190 (165).
- Drake Deborah (2007), *Staff and order in prisons*, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ.153-167.

- Drzemczewski Andrew (1988), Un Etat en violation de la Convention européenne des Droits de l'Homme: l'exécution interne des décisions des institutions de Strasbourg, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 149-158.
- Duke Karen (2005), *Déjà vu? Opportunities and obstacles in developing alcohol policy in English prisons*, *Drugs* 12 (5): 417-430.
- Dünel Frieder (1998), *Riskante Freiheiten? –Offener Vollzug, Vollzugslockerung und Hafturlaub zwischen Resozialisierung und Sicherheitsrisiko*, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), *Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag*, σελ. 42-65 (57-58).
- (2001), *Behandlung im Strafvollzug: von "nothing works" zu "something works"*, in: Mechthild Bereswill-Berner Greve (Hrsg.), *Forschungsthema Strafvollzug, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft*, σελ. 387-417.
- Dupré Catherine (2009), *Unlocking Human Dignity: Towards a Theory for the 21st Century*, *E.H.R.L.R. Issue 2, 2009*, σελ. 190-205.
- Easton Susan (2006), *Electing the Electorate: The Problem of Prisoner Disenfranchisement*, *MLR* 69 (3): 443-452.
- Edney Richard (2002), *Hard Time, Less Time: Prison Conditions and the Sentencing Process*, *CrimLJ* 26, σελ. 139-151.
- Eklom Paul (2007), *Situational Crime Prevention*, in: Eugene McLaughlin and John Muncie (eds.), *The Sage Dictionary of Criminology*, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore: Sage Publications, σελ.383-385.
- Ellis Desmond (1984), *Crowding and Prison Violence. Integration of Research and Theory*, *CJB* 11 (3): 277-308.
- Eloff I. and Moen M. (2003), *An Analysis of Mother-Child Interaction Patterns in Prison*, *Early Child Development and Care* 173 (6): 711-720.
- Emilianides Achilles (2009), *Do Minimum Age Requirements Violate the Rights to Stand for Election under the European Convention on Human Rights?*, *E.H.R.L.R. Issue 5*, σελ. 670-681.
- Erdal Uğur & Bakirci Hasan (2006), *Article 3 of the European Convention on Human Rights. A Practitioner's Handbook*, Geneva: OMCT.
- Evans Malcolm and Morgan Rod (1998), *Preventing Torture*, Oxford: Clarendon Press.
- (2001), *Torture: Prevention Versus Punishment?*, σε Craig Scott (ed.), *Torture as Tort. Comparative Perspectives on the Development of Transnational Human Rights Litigation*, σελ. 135-153.
- Farrell Ann (1998), *Policies for Incarcerated Mothers and their Families in Australian Corrections*, *ANZJ Crim* 31, σελ. 101-118.
- Fazel Seena-Hope Tony-O'Donnell Ian-Jacoby Robin (2004), *Unmet treatment needs of older prisoners: a primary care survey*, *Ag&Ag* 33 (4): 396-398.
- Feldman David (2005), *The limits of the law: Can laws regulate public administration?*, in: Guy Peters & John Pierre (eds.), *Handbook of Public Administration*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 279-291.
- Fenwick Helen (2002), *Civil Liberties and Human Rights*, London-Sydney: Cavendish Publishing.

- Fisher Tracy (2000), Note: At Risk in No-Man's Land: United States Peacekeepers, Prisoners of "War", and the Convention on Safety of United Nations and Associated Personnel, MN LR 85, σελ. 663-696.
- Fitzgerald Jennifer-Zdenkowski George (1987), Voting Rights of Convicted Persons, CrimLJ 11, σελ. 11-39.
- Fitzpatrick Ben and Walker Clive (1999), Holding Centres in Northern Ireland, the Independent Commissioner and the Rights of Detainees, E.H.R.L.R. Issue 1, σελ. 27-45.
- Fletcher Del Roy (2008), Offenders in the post-industrial labour market: from the underclass to the undercaste?, Pol&Polit 36 (2): 283-297.
- Forsythe Bill (2001), Suffering, Faith and Penitence Among British Prisoners 1835 to 1860: The Application of a Theology, HJCJ 40 (1): 14-25.
- Foster Steve (2000), Do Prisoners Have the Right to Free Speech?, E.H.R.L.R 4, σελ. 393-410 (405).
- (2004), Prisoners and the Right to Vote –The Decision in *Hirst v United Kingdom* (No.2), E.H.R.L.R. 4, σελ. 436-445.
- (2005), The negligence of prison authorities and the protection of prisoner's rights, LivLR 26 (1): 75-99.
- (2007), Automatic Forfeiture of Fundamental Rights: Prisoners, Freedom of Expression and the Right to Vote, Nott LJ 16 (1): 1-23.
- (2007), Prisoner's Rights Under Threat: Do Prisoners Retain Their Democratic Rights?, JoP 171 (9): 156-158.
- (2008), The Right to Family Life, Prisoners' Rights and the European Convention on Human Rights, JoP 6 (172): 76-78.
- (2009), Reluctantly Restoring Rights: Responding to the Prisoner's Right to Vote, H.R.L.R. 9 (3): 489-507.
- Fourteau Henri (1996), L' application de l' article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme dans le droit interne des états membres. L'impact des garanties européennes contre la torture et les traitements inhumains et dégradants, Paris: L.G.D.J.
- Fox Barry (1972), The First Amendment Rights of Prisoners, JCLCPS 63 (3): 162-184.
- Frank Robert (2003), Εμφύλιοι Ευρωπαϊκοί Πόλεμοι, σε: Ελένη Αρβελέρ-Maurice Aymand, Οι Ευρωπαίοι, τόμος Β': Νέοτεροι και σύγχρονοι εποχή, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, σελ. 359-422.
- Frowein Jochen (2000), Art. 13 as a growing pillar of Convention law, σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 617-633.
- Gans H. J. (1993), From 'underclass' to 'undercaste': Some observations about the future of the post-industrial economy and its major victims, σε: Mingione E. (επιμ.), αφιέρωμα «The new urban poverty and the underclass», IntJurb&RegSt 17 (3): 327-335.
- Ganshof van der Meersch Walter (1988), La caractère «autonome» des termes et la «marge d'appréciation» des gouvernements dans l'interprétation de la Convention européenne des Droits de l'Homme, σε: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), Mélanges en l'honneur de Gérald J. Wiarda, Protection des droits de l'homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 201-220.
- Garofalo James-Clark Richard (1985), The Inmate Subculture in Jails, Criminal Justice and Behavior 12 (4): 415-434.

- Garvey Stephen (1998), Freeing Prisoners' Labor, *StanLR* 50 (2): 339-398.
- Gates Jennifer-Post Jeffrey-Kaldor John-Pan Yong-Haber Paul-Lloyd Andrew-Dolan Kate (2004), Risk Factors for Hepatitis C Infection and Perception of Antibody Status among Male Prison Inmates in the Hepatitis C Incidence and Transmission in Prison Study Cohort, Australia, *JUH* 81 (3): 448-452.
- Gaydon Beth and Miller Monica (2007), Elders in the Justice System: How the System Treats Elders in Trials, During Imprisonment, and on Death Row, *BehSc&L* 25, σελ. 677-699.
- Gearty Conor (1991), The prisons and the courts, in: John Muncie and Richard Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatsheaf, σελ. 219-242.
- Gendreau Paul-Goggin Claire-Law Moira (1997), Predicting Prison Misconduct, *CJB* 24 (4): 414-431.
- Gendreau Paul-Keyes David (2001), Making prisons safer and more humane environments, *Canadian Journal of Criminology* January 2001, σελ. 123-130.
- Gilligan James (2001), The last mental hospital, *PsQ* 72 (1): 45-61.
- Godderis Rebecca (2006), Dinning In: The Symbolic Power of Food in Prison, *HJCJ* 45 (3): 255-267.
- Gölcüklü Feyyaz (2000), Exécution des décisions des organes de contrôle de la Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 557-576.
- Goldstone Jack-Useem Bert (1999), Prison Riots as Microrevolutions: An Extension of State-Centered Theories of Revolution, *AJS* 104 (4): 985-1029.
- Gollwitzer Walter (2005), *Menschenrechte im Strafverfahren – Kommentar*, Berlin: De Gruyter Recht.
- Gomien David, Harris David and Zwaak Leo (2001), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική, μτφρ: Έφη Τσατσαρέλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Gordon Anthony (2009), Positive Obligations and Policing in the House of Lords, *E.H.R.L.R.* 4, σελ. 538-551.
- Grapendaal M. (1990), The Inmate Subculture in Dutch Prisons, *Brit. J. Criminol.* 30 (3): 341-357.
- Gras Laurent (2003), Show sportif et buffet froid. Interactions sportives et sociales entre détenus et joueurs extérieurs, *Crim* 36 (2): 105-125.
- Grossmann Michelle (1992), Two perspectives on aboriginal female suicides in custody, *CJC* July-October 1992, σελ. 403-416.
- Groves Abigail (2004), Blood on the Walls: Self-mutilation in Prisons, *ANZJ Crim.* 37 (1): 49-64.
- Grounds Andrian (2004), Psychological Consequences of Wrongful Conviction and Imprisonment, *CJCCJ* 46 (2): 165-182.
- Grunberger Rachel (2006), Note: Johnson v. California: Setting a constitutional trap for prison officials, *Mar.L.Rev.* 65 (1): 271-300.
- Guillarmond Olivier Jacot (2000), Autonomie procédurale des Etats (articles 6, 13, 35 et 46 CEDH): de l'apport de la jurisprudence de Luxembourg à celle se Strasbourg, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 617-633.

- Hagemann Otmar (1995), Leistungsgerechte Entlohnung im Strafvollzug: das Hamburger Modell, *MSchrKrim* 78 (6): 341-351.
- Hahn Paul (1998), *Emerging Criminal Justice, Three pillars for a Proactive Justice System*, Sage Publications: Thousand Oaks-London-New Delhi.
- Hannah-Moffat Kelly (2000), Prisons that Empower, *Brit.J.Criminol.* 40 (3): 510-531.
- Harding Richard (1999), Prisons are the Problem: A Re-Examination of Aboriginal and Non-Aboriginal Deaths in Custody, *ANZJ Crim* 32 (2): 108-123.
- Harty Mari Anna et al. (2003), Inverse care for mentally ill prisoners: unmet needs in forensic mental health services, *JForPs&Ps* 14 (3): 600-614.
- Hawkins Gordon (1975), *The Prison. Policy and Practice*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hellard M.-Hocking J.-Crofts N. (2004), The prevalence and the risk behaviours associated with the transmission of hepatitis C virus in Australian correctional facilities, *Epidemiol. Infect.* 132 (3): 409-415.
- Henham Ralph (1998), Human Rights, Due Process and Sentencing, *Brit.J. Criminol.* 38 (4): 592-610.
—(2000), Some Alternative Strategies for Improving the Effectiveness of the English Prisons Ombudsman Scheme, *HJCJ* 39 (3): 290-305.
- Hewitt David (1998), Mental Health Law, in: Christopher Baker (general ed.), *Human Rights Act 1998. A practitioner's guide*, London: Sweet & Maxwell.
- Heywood Andrew (2006), *Εισαγωγή στην πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Higgins Rosalyn (2000), Extradition, the right to life, and the prohibition against cruel and inhuman punishment and treatment: Similarities and differences under the ECHR and the ICCPR, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 605-615.
- Hodgins Sheila and Côté Gilles (1991), The mental health of penitentiary inmates in isolation, *CJC* 1991, σελ. 175-182.
- Hoffman David & Powe John (2006), *Human Rights in the UK. An introduction to the Human Rights Act 1998*, Essex England: Pearson (Longman) Education Limited, σελ. 131-146.
- Hooks Gregory, Mosher Clayton, Rotolo Thomas, Lobao Linda (2004), The Prison Industry: Carceral Expansion and Employment in U.S. Counties 1969-1994, *SocScQ* 85 (1): 37-57.
- Houchin Roger (2003), Significant change is likely in our prisons. The question is, change in what direction?, *ProbJ* 50 (2): 142-148.
- Hucklesby Anthea and Wilkinson Christine (2001), Drug Misuse in Prisons: Some Comments on the Prison Service Drug Strategy, *HJCJ* 40 (4): 347-363.
- Indermaur David and Upton Kathy (1988), Alcohol and drug use patterns of prisoners in Perth, *ANZJ Crim* 21, σελ. 144-167.
- Ioannou Krateros (1996), The application of the European Convention on Human Rights in the Greek legal order, *ΕΕΕυρΔ* 2, σελ. 223-250.
- Ireland Jane (2005), Bullying among prisoners: the need for innovation, in: Jane Ireland (ed.), *Bullying among prisoners. Innovations in theory and research*, Portland Oregon: Willan Publishing, σελ. 3-23.
- Ivanoff André (1992), Background risk factors associated with parasuicide among male prison inmates, *CJB* 19 (4): 426-436.

- Jackson John, Johnston Jennifer and Shapland Joanna (2003), Delay, Human Rights and the Need for Statutory Time Limits in Youth Cases, *CrimLR* 2003, σελ. 510-524 (515).
- Jacq Christian and Teitgen Francis (1992), The Press, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 59-81.
- Janis Mark-Kay Richards-Bradley Anthony (1996), *European Human Rights Law. Text and Materials*, Oxford: Clarendon Press.
- Jargowsky Paul and Yang Rebecca (2006), The "Underclass" revisited: A social problem in decline, *JUrbAf* 28 (1): 55-70.
- Jayawickrama Nihal (2002), *The judicial application of human rights law. National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jeannin Laure (2006), Fonctions interprétatives et enjeux de l'usage de la notion de dignité appliquée à l'article 3 CEDH, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 101-120.
- Jehle Jörg-Martin (2004), Ποινικός εγκληματισμός σε ψυχιατρικό νοσοκομείο. Δικαική πραγματικότητα και προβλήματα εφαρμογής, απόδοση: Δημήτρης Κιούπης, *ΠΛογ* 4 (5): 2473-2484.
- Jones Stephen (2003), Guilty until Proven Innocent? The Diminished Status of Suspects at the Point of Remand and as Unconvicted Prisoners, *CLWR* 32 (4): 399-417.
- Kaiser Günther (1982), Σκόπιμη ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα (Εκατό χρόνια από την εξαγγελία του Μαρβούργειου Προγράμματος – Ένας απολογισμός), απόδοση: Λ. Κοτσαλής, *ΠοινΧρ* ΛΒ' (9): 833-857.
- (1999), Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων και η πρόληψη της εγκληματικής κατάχρησης εξουσίας (: απόδοση Αγγελικής Πιτσελά), Υπερ. 1999, σελ. 1043 επ.= *ΠΛογ* 7 (3): 804-817 (806-807).
- Kalinich David and Stojkovic Stan (1985), Contraband. The Basis for Legitimate Power in a Prison Social System, *CJB* 12 (4): 435-451 (438).
- Karlan Pamela (2004), Convictions and Doubts: Retribution, Representation, and Debate over Felon Disenfranchisement, *StanLR* 56, σελ. 1147-1170.
- Keegan Michael (2007), The Supreme Court's "Prisoner Dilemma": How Johnson, RLUIPA and Cutter Re-Defined Inmate Constitutional Claims, *Nebr.L.Rev.* 86 (2): 279-345.
- Kellberg Love (1991), The Case-Law of the European Commission of Human Rights on Art. 3 of the ECHR, in: Antonio Cassese (ed.), *The International Fights Against Torture*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, σελ. 97-120.
- Kelly Mark (1996), Preventing Ill-treatment: the Work of the European Committee for the Prevention of Torture, *E.H.R.L.R.* Issue 3, σελ. 287-303.
- Kenna Pdraic (2008), Housing Rights: Positive Obligations and Enforceable Rights at the European Court of Human Rights, *E.H.R.L.R.* 2, σελ. 192-208.
- Kenney-Herbert Jeremy (1999), The Health Care of Women Prisoners in England and Wales: A Literature Review, *HJCJ* 38 (1): 54-66.
- Kensey Annie and Tournier Pierre (1999), Prison population inflation, overcrowding and recidivism: The Situation in France, *EurJCrP&Res* 7, σελ. 97-119.
- Kebs John-Jolley Jennifer (2009), A Commentary on Age Segregation for Older Prisoners. Philosophical and Pragmatic Considerations for Correctional Systems, *CJB* 34 (1): 119-139.

- Kerr Thomas-Wood Evan-Betteridge Glenn-Lines Rick & Jürgens Ralf (2004), Harm reduction in prisons: a 'rights based analysis', *CritPH* 14 (4): 345-360.
- Kilroy Debbie & Warner Anne (2002), Deprivation of Liberty-Deprivation of Rights, in: David Brown & Meredith Wilkie (eds.), *Prisoners as Citizens. Human Rights in Australian Prisons*, Annandale-Australia: The Federation Press, σελ. 40-47.
- Kjelsberg Ellen & Hartvig Paal (2005), Can morbidity be inferred from prescription drug use? Results from a nation-wide prison population study, *EJepidem* 20, σελ. 587-592.
- Kodek George (2006), The Impact of the European Convention on Human Rights and Fundamental Liberties on Enforcement Practices, *EBLR* 17 (3): 799-826.
- Koepfel Thordis (1999), *Kontrolle des Strafvollzuges – Individueller Rechtsschutz und generelle Aufsicht. Ein Rechtsvergleich*, Möchengladbach: Forum Verlag Godesberg.
- Koering-Joulin Renée (1992), Public Morals, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 83-98.
- Komorak Ewa (2009), Is Media Pluralism a Human Right? The European Court of Human Rights, the Council of Europe and the Issue of Media Pluralism, *E.H.R.L.R. Issue* 3, σελ. 395-414.
- Koulierakis G.-Power K.-Gnardellis C.-Agrafiotis D. (2003), HIV/AIDS Related Knowledge of Inmates in Greek Prisons, *AddRes&Th* 11 (2): 103-118.
- Krause Thomas (1999), *Geschichte des Strafvollzugs. Von den Kernen des Alterums bis zur Gegenwart*, Darmstadt: Primus Verlag.
- Kretschmer Joachim (2002), Das aktive Wahlrecht der Strafgefangenen, *ZfStrVo* 3/02, σελ. 131-134.
- Krienert Jessie (2005), Bridging the Gap between Prison and Community Employment: An Initial Assessment of Current Information, *CJS* 18 (4): 293-303.
- Kruttschmitt Candace and Vuolo Mike (2007), The cultural context of women prisoners' mental health. A comparison of two prison systems, *PunSoc* 9 (2): 115-150.
- Künzli Annemarieke (2004), Current Legal Developments. *Öcalan v. Turkey: Some Comments*, *LeidJInterL* 17, σελ. 141-154.
- Kury Helmut and Smatt Ursula (2002), Gewalt an Strafgefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug, *ZfStrVo* 6/02, σελ. 323-338.
- Küster Henning (2001), *Drogentests in Haftanstalten*, Aachen: Shaker Verlag.
- Kymlicka Will (2005), *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Lambert Hélène (2005), The European Convention on Human Rights and the protection of Refugees: Limits and Opportunities, *RefSurQ* 24 (2): 39-55.
- Lamond Grant (2007), What is a Crime?, *OxfJLegSt* 27 (4): 609-632.
- Lång M. K. J. (1990), *Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté: mécanismes de contrôle et garanties juridiques*, 7e Colloque international sur la Convention européenne des Droits de l'Homme, Copenhagen-Oslo-Lund: Conseil de l'Europe-Éditions N. P. Engel, σελ. 16-60.
- Landreville Pierre (2005), Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων: Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, *ΠοινΔικ* 8 (12): 1461-1468.
- Langlaude Silvie (2006), Indoctrination, Secularism, Religious Liberty, and the ECHR, *ICLQ* 55, October 2006, 929-944.

- Langois Denis (2006), Obstacles à la surveillance du système penal en pays andins: l'exemple bolivien, *Revue canadienne de criminology et de justice pénale (RCCJP)*, avril 2006, σελ. 197-221.
- Larralde Jean-Manuel (2006), L'article 3 CEDH et les personnes privées de liberté, in: Catherine-Amélie Chassin (éd.), *La portée de l'article 3 de la Convention Européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, σελ. 209-236.
- Lawson Anna (2005), Disability, Degradation and dignity: The Role of Article 3 of the European Convention on Human Rights, *NortrelLQ* 56 (4): 462-491.
- Leach Philip, Hardman Helen and Stephenson Svetlana (2010), Can the European Court's Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systematic Human Rights Violations? Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia, *HRLR* 10 (2): 346-359.
- Leger Robert (1987), Lesbianism among women prisoners. Participants and Nonparticipants, *CJB* 14 (4): 448-467.
- Lehalle Sandra et Landreville Pierre (2006), Le Comité européen de prévention de la torture: Mécanisme de contrôle des établissements de détention, *CJCCJ* April 2006, σελ.223-250.
- Leigh Leonard (1992), United Kingdom, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 259-278.
- (2001), The Right to a Fair Trial and the European Convention on Human Rights, in: David Weissbrodt (ed.), *The Right to a Fair Trial. Articles 8, 10 and 11 of the Universal Declaration on Human Rights*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 653 εν.
- Lenz Nygel (2002), "Luxuries" in Prison: The Relationship Between Amenity Funding and Public Support, *CrimDel* 48 (4): 499-525.
- Letsas George (2004), The truth in Autonomous Concepts: How to Interpret the ECHR, *EJIL* 15 (2): 279-305.
- Levy Michael (2002), Prisoners' Right to Health and Safety, in: David Brown & Meredith Wilkie (eds.), *Ashingdane: The Federation Press*, σελ.240-255.
- Liebling Alison (2002), Suicides in Prison and the Safer Prisons Agenda, *ProbJ* 49 (2): 140-150.
- Lines Rick (2007), Injecting Reason: Prison Syringe Exchange and Article 3 of the European Convention on Human Rights, *E.H.R.L.R.*, Issue 1, 2007, σελ. 66-80.
- Lippke Richard (2003), Prisoner access to recreation, entertainment and diversion, *PunSoc* 5 (1): 33-52.
- Livingstone Stephen (2000), Prisoners' Rights in the Context of the European Convention on Human Rights, *PunSoc* 2 (3): 309-324.
- Livingstone Stephen-Owen Tim-MacDonald Alison (2004), *Prison Law*, τέταρτη έκδοση, Oxford-New York: Oxford University Press.
- Londono Patricia (2007), Positive Obligations, Criminal Procedure and Rape Cases, *E.H.R.L.R.* 2, σελ. 158-171.
- Löwe-Rosenberg (2006), *Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz*, 26. Aufl., Berlin: De Gruyter Recht.
- Lucken Karol (1998), Contemporary Penal Trends. Modern or Postmodern?, *Brit.J.Criminol.* 38 (1): 106-123.
- Lutze Faith and Brody David (1999), Mental Abuse as Cruel and Unusual Punishment: Do Boot Camp Prisons Violate the Eighth Amendment?, *CrimDel* 45 (2): 242-255 (247-248).

- Lynch Michael (1999), *Beating a dead horse: Is there any basic empirical evidence for deterrent effect of imprisonment?*, CL&SC 31, σελ. 347-362.
- MacDonald Morag and Fallon Paul (2007), *Health professionals in prisons*, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 349-366.
- Mackay (Lord) of Clashfern (2000), *The margin of appreciation and the need for balance*, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 837-843.
- Mackay R. D. (2002), *Current Topic: On being Insane in Jersey Part Two –the appeal in Jason Prior v. Attorney-General*, CrimLR 2002, σελ. 728-734.
- Maffei Stefano-Merzagora Betsos Isabella (2007), *Crime and Criminal Policy in Italy. Tradition and Modernity in a Troubled Country*, EurJCrIm 4 (4): 461-482.
- Malliori Melpomeni et al. (1998), *A survey of bloodborne viruses and associated risk behaviors in Greek prisons (research report)*, Add 93 (2): 243-251.
- Man Christopher & Cronan John (2001), *Forecasting sexual abuse in prison: The prison subculture of masculinity as a background for "deliberate indifference"*, JCrImL&Crim 92 (1): 127-185.
- Manuel C. et al. (1999), *Is the Legislation of European States in Keeping the Recent Convention on Human Rights and Biomedicine?*, EJHealthL 6, σελ. 55-69.
- Marquart James and Roebuck Julian (1985), *Prison Guards and "Snitches"*. *Deviance Within a Total Institution*, Brit.J.Criminol. 25 (3): 217-233.
- Marquart James et al. (1994), *A limited capacity to treat: Examining the Effects of Prison Population Control Strategies on Prison Education Programs*, CrimDel 40 (4): 516-531.
- Marshall Jill (2006), *Freedom of Religious Expression and Gender Equality: Sahin v Turkey*, MLR 69 (3): 452-461.
- (2008), *A Right to Personal Autonomy at the European Court of Human Rights*, E.H.R.L.R. Issue 3, σελ. 337-356 (338).
- Martel Joane (2006), *To be, one has to be somewhere. Spatio-temporality in Prison Segregation*, Brit.J.Criminol. 46 (4): 587-612.
- Mason T. & Woods P. (1998), *Admission Trends to a Special Hospital: Court Diversion and Prison Transfers*, JPs&MenHNurs 5, σελ. 479-487.
- Massoglia Michael (2008), *Incarceration, Health, and Racial Disparities in Health*, L&S Rev. 42 (2): 275-306.
- Mathiesen Thomas (1991), *The argument against building more prisons*, in: John Muncie and Richard Sparks, *imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatshaf and The Open University, σελ. 177-184.
- Matscher Franz (1988), *La notion de «decision d'une contestation sur un droit ou une obligation (de caractère civil)» au sens de l'article 6 § 1 de la Convention européenne des Droits de l'Homme*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 395-410.
- McCorkle Richard (1992), *Personal Precaution to violence in prison*, CJB 19 (2): 160-173.
- McLean Anthony (1988), *Screening for Alcoholism in New Zealand Prison Inmates*, ANZJ Crim 21, σελ. 45-57.

- Mears Daniel and Reising Michael (2006), The theory and practice of supermax prisons, *PunSoc* 8 (1): 33-57.
- Melchior Michael (1988), Notions «vagues» ou «indéterminées» et «lacunes» dans la Convention européenne des Droits de l'Homme, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 411-419 (415-416).
- Melzer David et al. (2002), Prisoners with Psychosis in England and Wales: A One-Year National Follow-Up Study, *HJCJ* 41 (1): 1-13.
- Meskill Matthew (1999), An American Resolution: The History of Prisons in the United States from 1777 to 1877, *StanLR* 51 (4): 839-865 (853).
- Miller Holly and Young Glenn (1997), Prison segregation: administrative detention remedy or mental health problem?, *CBMH* 7, σελ. 85-94.
- Mills Alice and Codd Helen (2008), Prisoners' families and offender management: Mobilizing social capital, *Probj* 55 (1): 9-24.
- Milly Bruno (2004), L'enseignement en prison: Du poids des contraintes pénitentiaires à l'éclatement des logiques professionnelles, *D & S* 28 (1): 57-79.
- Mitchell David (2003), Prisoners' Constitutional Rights, *CJS* 16 (3): 245-264
- Moeckli Daniel (2008), *Saadi v Italy*: The Rules of the Game Have not Changed, *H.R.L.R.* 8 (3): 534-548.
- Monahan John (2006), A Jurisprudence of Risk Assessment: Forecasting Harm Among Prisoners, Predators, and Patients, *VirgLR* 92, σελ. 391-435.
- Moreham N. (2008), The Right to Respect for Private Life in the European Convention on Human Rights: A Re-Examination, *E.H.R.L.R. Issue 1*, 2008, σελ. 44-79.
- Morris L. D. (1993), Is there a British underclass?, σε: Mingione E. (επιμ.), αφιέρωμα «The new urban poverty and the underclass», *IntUrb&RegSt* 17 (3): 403-412.
- Morris P.-Henham R. (1998), The Prisons Ombudsman: A Critical Review, *EPL* 4 (3): 345-378.
- (1999), The Scottish Prisons Complaints Commission: A Preliminary Study, *Anglo-Am. L. Rev.* 28, σελ. 365-395.
- Mowbray Alastair (2002), Duties of Investigation under the European Convention on Human Rights, *ICLQ* 51, σελ. 437-448.
- (2009), An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law, *H.R.L.R.* 9 (2): 179-201.
- Müller-Dietz Heinz (1998), Strafvollzug einst und jetzt –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), *Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz*, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag, σελ. 13-29.
- Murdoch Jim (1994), Article 5 of the European Convention on Human Rights. The protection of liberty and security of person, Strasbourg: Council of Europe Press.
- (2000), The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Activities in 1999, *E.L.Rev. HRSUR.* 25 (2): 212-226.
- (2006), The Impact of the Council of Europe's "Torture Committee" and the Evolution of Standard-setting in Relation to Places of Detention, *E.H.R.L.R. Issue 2*, σελ. 158-179.
- Murphy Thérèse and Whitty Noel (2007), Risk and Human Rights in UK Prison Governance, *Brit.J.Criminol.* 47 (5): 798-816.
- Murray Charles (2003), The Underclass, σε: Eugene McLaughlin-John Muncie-Gordon Hughes (eds.), *Criminological Perspectives. Essential Readings*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, σελ. 127-141.

- Myjer Egbert (2000), The plain meaning of the word "promptly", σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (eds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 975-992.
- Nagan Winston-Atkins Lucie (2001), The International Law of Torture: From Universal Proscription to Effective Application and Enforcement, *Har.HRLJ* 14, σελ. 87-121.
- Neale Kenneth (1991), The European Prison Rules: Contextual, philosophical and practical aspects, in: John Muncie and Richard Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatsheaf, σελ. 203-213.
- Nielssen Olav and Misrachi Shavtay (2005), Prevalence of psychoses on reception to male prisons in South Wales, *ANZJP* 39, σελ. 453-459.
- Nifosi-Sutton Ingrid (2010), The Power to the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Relief: A Critical Appraisal from a Right to Health Perspective, *Har.HRJ* 23, σελ. 51-73.
- Nys Herman (2008), The Biomedicine Convention as an Object and a Stimulus for Comparative Research in the European Journal of Health Law, *EJHealthL* 15 (3): 273-283.
- O'Donnell Ian and Edgar Kimmett (1998), Routine Victimization in Prisons, *HJCJ* 37 (3): 266-279.
- O'Grady John (2004), Prison psychiatry, *CBMH* 14, σελ. 25-30.
- O'Malley Pat (2008), Neo-liberalism and risk in Criminology, in: Thalia Anthony-Chris Cunneen (eds.), *The Critical Criminology Companion*, Sydney: Hawkins Press, σελ. 55-67.
- David Ormerod (2003), Police Cells and Unwanted Bugs, *JCrimL* 67 (1): 37-49
- Ovey Clare and White Robin (2006), *Jacobs and White, The European Convention on Human Rights*, Oxford-New York: Oxford University Press.
- Owens Anne (2004), Prison Inspection and the Protection of Human Rights, *E.H.R.L.R.* Issue 2, 2004, σελ. 107-116.
- Palmer Stephanie (2006), A wrong turning: Article 3 ECHR and proportionality, *CamLJ* 65 (2): 438-452.
- Parmar Sejal (2007), *Vilho Eskelinen v. Finland*: The Further Extension of ECHR Article 6 to Disputes Concerning Civil Servants, *E.H.R.L.R.* 4, σελ. 441-449.
- Pavarini Massimo (1999), Ο μύθος της «σωφρονιστικής ρύθρωσης», σε: Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Εικόνα εγκλήματος, πρόλογος*: Uberto Gatti, Αθήνα: Πλήθρον, σελ.307-327.
- Peters Anne (2003), *Einführung in die Europäische Menschenrechtskonvention*, München: Verlag C.H. Beck.
- Pettiti Louis-Edmond (1988), *Défense sociale et Convention européenne des Droits de l'Homme*, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 457-470.
- Pettiti Louis-Edmond, Decaux Emmanuel, Imbert Pierre-Henri (sous la direction de) (1999), *La Convention Européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Paris: Economica.
- Pollock Joycelyn (2004), *Prisons and prison life. Costs and consequences*, New York-Oxford: Oxford University Press.

- Powell Ronda (2007), The Right to Security of Person in European Court of Human Rights Jurisprudence, E.H.R.L.R. 6, σελ. 649-662.
- Preti Antonio-Cascio Maria Teresa (2006), Prison Suicides and Self-harming Behaviour in Italy, 1990-2002, Med. Sci. Law 46 (2): 127-134.
- Preusker Harald (1998), Neue Klienten des Strafvollzuges –Resozialisierung in der Legitimationskrise?, in: Gabrielle Kawamura-Richard Reindl (Hrsg.), Wiedereingliederung Straffälliger –Eine Bilanz nach 20 Jahren Strafvollzugsgesetz, Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag, σελ. 30-41.
- Proctor Pollybeth (2003), Procreating from prison: Evaluating British prisoners' right to artificially inseminate their wives under the United Kingdom's New Human Rights Act and the 2001 Mellor Case, GA.J.INT'L & COMPL. 31, σελ. 459-492.
- Pryor Frederic (2005), Industries Behind Bars: An Economic Perspective on the Production of Goods and Services by U.S. Prison Industries, RindOrg 27 (1): 1-16 (11).
- Radačić Ivana (2008), Rape Cases in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights: Defining Rape and Determining the Scope of the State's Obligations, E.H.R.L.R. 3, σελ. 357-375.
- Rambourg Cécile (2009), L'assignation identitaire des unites de visites familiales, D & S 33 (1): 51-67.
- Rausser Scott (1993), Prisons Are Dangerous Places: Criminal Recklessness as the Eighth Amendment Standard of Liability in McGill v. Duckworth, MN LR 78, σελ. 165-195.
- Reid Karen (2008), A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights, 4th edition, London: Sweet & Maxwell.
- Reidy Thomas-Cunningham Mark-Sorensen Jon (2001), From Death to Life. Prison Behavior of Former Death Row Inmates in Indiana, CJB 28 (1): 62-82.
- Ricordeau Gwénola (2004), Enquêteur sur l'homosexualité et les violences sexuelles en détention, D & S 28 (2): 233-253.
- Ridley Melinda-Redman Smith and Ronnit (2002), Prisoners and the Right to Vote, in: David Brown and Meredith Wilkie (eds.), Prisoners as Citizens. Human Rights in Australian Prisons, Annandale-Leichhardt: The Federation Press, σελ. 283-307.
- Rigaux François (2000), Logique et droits de l'homme, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1197-1211.
- Riggs Kate, Blakeley Richard and Marwaha Jasmine (2007), Prolonged Mental Harm: The Torturous Reasoning Behind a New Standard for Psychological Abuse, Hav. HRJ 20: 263-292.
- Roberts John (2002), Παγκόσμια Ιστορία, β' τόμος, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Roberts Linda (1990), Prisoners' rights to free exercise of religion: Closing the gap between theory and reality, AmCrimLRev 27, σελ. 545-581.
- Rodley Nigel (1990), Torture et peines ou traitements inhumains ou dégradants là où des personnes sont privées de leur liberté, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l'homme, Copenhague-Oslo-Lund 1990, Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 80-86.
- Rodley Sir Nigel and Pollard Matt (2006), Criminalisation of Torture: State Obligations under the United Nations Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, E.H.R.L.R. Issue 2, σελ. 115-141.

- Rogge Kersten (1988), The "victim" requirement in Article 25 of the European Convention on Human Rights, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 539-545.
- Rösler Michael et al. (2004), Prevalence of attention deficit-/hyperactivity disorder (ADHD) and comorbid disorders in young male prison inmates, *EArchPsClinNeur* 254, σελ. 365-371.
- Ruddell Rick & Mays Larry (2007), Rural jails: Problematic inmates, overcrowded cells, and cash-strapped counties, *JCJ* 35 (3): 251-260.
- Rudovsky David, Bronstein Alvin, Koren Edward and Cade Julia (1988), *The Rights of Prisoners. The Basic ACLU (American Civil Liberties Union) Guide to Prisoners' Rights*, Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Rutherford Helen and Taylor Pamela (2004), The transfer of women offenders with mental disorder from prison to hospital, *JForPs&Ps* 15 (1): 108-123.
- Sadurski Wojciech (2009), Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and Eastern European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments, *H.R.L.R.* 9 (3): 397-453.
- Sandell Adam (2008), Liberty, Fairness and the UK Control Order Cases: Two Steps Forward, Two Steps Back, *E.H.R.L.R.* 1, σελ. 120-131.
- Sattar Ghazala (2005), The Death of Offenders in Switzerland, *EurJCrIm* 2 (3): 317-340.
- Scott David (2007), Creating ghosts in the penal machine: prison officer occupational morality and the techniques of denial, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ.168-186.
- Schamke Hein-Jürgen (1996), *Alte Menschen im Strafvollzug. Empirische Untersuchung und Kriminalpolitische Überlegungen*, Bonn: Forum Verlag Godesberg.
- Schneider N. & Sales B. (2004), Deaf or hard of hearing inmates in prison, *Dis&Soc* 19 (1): 77-89.
- Schone J. M. (2001), The Short Life and Painful Death of Prisoners' Rights, *HJCJ* 40 (1): 70-82.
- Shah Sangeeta (2009), From Westminster to Strasbourg: *A and others v United Kingdom*, *H.R.L.R.* 9, σελ. 473-488.
- Shea Evelyn (2005), Les paradoxes de la normalization du travail pénitentiaire en France et en Allemagne, *D & S* 29 (3): 349-365.
- Scruton Phil, Sim Joe and Skidmore Paula (1991), *Crime, justice and social policy. Prisons under protest*, Milton Keynes-Philadelphia: Open University Press.
- Severson Margaret and Wilson Duclos Christine, *American Indian Suicides in Jail: Can Risk Screening Be Culturally Sensitive?*, *NIJ* June 2005.
- Sigurdsson Jon-Gudjohnsson Gisli (1996), Illicit drug use among Icelandic prisoners prior to their imprisonment, *CBMH* 6, σελ. 98-104.
- Sikuta Jan (2008), Threats of Terrorism and the European Court of Human Rights, *EurJMigrL* 10, σελ. 1-10.
- Sim Joe (2007), 'An inconvenient criminological truth': pain, punishment and prison officers, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 187-209.
- Smith Catrin (2000), 'Healthy Prisons': A Contradiction in Terms?, *HJCJ* 39 (4): 339-353.
- Smith Matthew (2009), The Adjudicatory Fact-finding Tools of the European Court of Human Rights, *E.H.R.L.R. Issue 2, 2009*, σελ.206-228.

- Sneidman Barney, Prisoners and Medical Treatment: Their Rights and Remedies, *CrimLB* 4 (8): 450-466.
- Soulieir Gérald (1992), Terrorism, in: Mireille Delmas-Marty (ed.), *The European Convention for Human Rights: International Protection Versus National Restrictions*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 15-30.
- Solove Daniel (1996), Faith Profaned: The Religious Freedom Restoration Act and Religion in the Prisons, *Yale LJ* 106, σελ. 459-491.
- Sottiaux Stefan (2009), *Leroy v France: Apology of Terrorism and Malaise of the European Court of Human Rights' Free Speech Jurisprudence*, *E.H.R.L.R. Issue 3*, 2009, σελ. 415-427.
- Spalek Basia-Wilson David (2001), Not Just 'Visitors' to Prisons: The Experience of Imams who Work Inside the Penal System, *The Howard Journal* 40 (1): 3-13.
- Sparks Richard, Bottoms Anthony and Hay Will (1996), *Prisons and the Problem of Order*, Oxford: Clarendon Press.
- Spinellis Calliope (1997), Crime in Greece in perspective, Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas.
- Stavros Stephanos (1993), The Guarantees for Accused Persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights, Nijhoff: Dordrecht-Boston-London.
- Steiner Eva (2003), Early release for seriously ill and elderly prisoners: Should French practice be followed?, *ProbJ* 50 (3): 267-276.
- Stern Vivien (2002), Prisoners as Citizens: A Comparative Review, *ProbJ* 49 (2): 130-139.
- Stevens Dennis (1998), The Impact of Time-Served and Regime on Prisoners' Anticipation of Crime: Female Prisonisation Effects, *HJCJ* 37 (2): 188-205.
- Stevens Lonke (2009), Pre-Trial Detention: The Presumption of Innocence and Article 5 of the European Convention on Human Rights Cannot and Does Not Limit its Increasing Use, *EurJCrCL&CJ* 17, σελ. 165-180.
- Stieber Rolf (2003), Seelsorgliche Sterbebegleitung im Gefängnis. Erfahrungen und Reflexionen, *Zf-StrVo* 5/03, σελ. 287-291.
- Strang John et. al (2000), Is prison tattooing a risk behaviour for HIV and other viruses? Results from a national survey of prisoners in England and Wales, *CBMH* 10, σελ. 60-66.
- (2006), Persistence of drug use during imprisonment: relationship of drug type, recency of use severity of dependence to use heroin, cocaine and amphetamine in prison, *Add* 101, σελ. 1125-1132.
- Strasser Wolfgang (1988), The relationship between substantive rights and procedural rights guaranteed by the European Convention on Human Rights, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 595-604.
- Stultiëns Loes-Goffin Tom-Borry Pascal-Dierickx Kris-Nys Herman (2007), Minors and Informed Consent: A Comparative Approach, *EJHealthL* 14 (1): 21-46.
- Sudre Frédéric (2000), Les «obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme», σε: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal, Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1359-1376.
- Swann Rachel and James Pam (1998), The effect of the prison environment upon inmate drug taking behavior, *HJCJ* 37 (3): 252-265.

- Tachiki Scott (1995), Indeterminate Sentences in Supermax Prisons Based Upon Alleged Gang Affiliations: A Reexamination of Procedural Protection and a Proposal for Greater Procedural Requirements, *CalifLR* 83, σελ. 1116-1149.
- Tak J. P. (2001), Prison labour as a feature of the Dutch prison regime, σε: Νέστορα Κουράκη (εκδ. επιμ.), *Οι ποινικές επιστήμες στον 21ο αιώνα, β' τόμος*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουρα, σελ. 1085-1096.
- Taylor Nick (2004), Prison Death: Requirement to Investigate; European Convention on Human Rights, Article 2, *JCL* 68 (2): 204-210.
- Thomas Jim-Zaitzow Barbara (2006), Conning or Conversion? The Role of Religion in Prison Coping, *PrisJ* 86 (2): 242-259.
- Toch Hans (2003), Prison Walls do a Prison Make: The Ultimately Demise of Vistitation Rights, *CrimLB* 39, σελ. 647-658.
- Tomuschat Christian (2000), Just satisfaction under Article 50 of the European Convention on Human Rights, in: Paul Mahoney-Franz Matscher-Herbert Hetzold-Luzius Wildhaber (éds.), *Mélanges en l'honneur de Rolv Ryssdal. Protection des droits de l'homme: la perspective européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 1409-1403.
- Torre Maria Elena and Fine Michael (2005), Bar None: Extending Affirmative Action to Higher Education, *JSocIss* 61 (3): 569-594.
- Towl Graham and Crighton David (2007), Psychologists in prisons, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 316-329.
- Trechsel Stefan (1990), Droits de l'homme des personnes privées de leur liberté/ Les droits des détenus, in: 7e Colloque International sur la Convention européenne des Droits de l'homme, Copenhague-Oslo-Lund 1990, Droits des personnes privées de leur liberté. Egalité et non-discrimination, Conseil de l'Europe: Editions N. P. Engel, σελ. 33-60.
- Trouille Helen & Feuillée-Kendall Pascale (2004), French prisons: une humiliation pour la République?, *Mod&ConFran* 12 (2): 159-175.
- Tulkens Françoise (2009), Προσφυγές και το δικαίωμά τους στην οικογενειακή και ιδιωτική ζωή, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *NoB* 57 (8): 1850-1867.
- Vacheret Marion-Milton Martine (2007), Peurs en milieu carcéral quand sentiments et expériences différent, *Criminologie* 40 (1): 185-211.
- Vagg Jon (1991), Correcting manifest wrong? Prison grievance and inspection procedures in England and Wales, France, Germany and the Netherlands, in: John Muncie and Richard Sparks, *imprisonment: European perspectives*, London: Harvester-Wheatshaf and The Open University, σελ.146-165.
- van Dijk Pieter-van Hoof Gried-van Rijn Arjen-Zwaak Leo, eds. (2006), *Theory and Practice of European Convention on Human Rights*, fourth edition, Intersentia: Antwerpen-Oxford.
- van Zyl Smit Dirk (2007), Prisoners' rights, in: Yvonne Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons*, Devon-Portland Oregon: Willan Publishing, σελ. 566-584.
- Vaughn Michael (1999), Penal harm medicine: State Tort remedies for delaying and denying health care to prisoners, *CL&SC* 31, σελ. 273-302.
- Villiger Mark (1988), Expulsion and the right to respect for private and family life (Article 8 of the Convention) –an introduction to the Commission's case-law, in: Franz Matscher-Herbert Hetzold (édité par), *Mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda. Protection des droits de l'homme: la dimension européenne*, Carl Heymanns Verlag KG: Köln-Berlin-Bonn-München, σελ. 657-671.

- Vitelli Romeo (1993), The homeless inmate in a maximum-security prison setting, *CJC* July 1993, σελ. 323-331.
- Vorhaus John (2002), On Degradation. Part One: Article 3 of the European Convention on Human Rights, *CLWR* 31 (4): 374-399.
- Wacquant Loïc (2001), Deadly symbiosis. When ghetto and prison meet and mesh, *PunSoc* 3 (1): 95-134.
- Wakler Clive (2005), Prisoners of "War All the Time", *E.H.R.L.R.* Issue 1, σελ. 50-74.
- Walsh Tamara (2007), Suffering in silence: Prohibition on interviewing prisoners in Australia, the US and the UK, *Monash ULRev.* 33 (1): 72-89.
- Walter Michael (2001), Strafvollzug –Ende der Resozialisierung?, in: Volker Bieschke & Rudolf Egg (Hrsg.), *Strafvollzug im Wandel. Neue Wege in Ost- und Westdeutschland*, Wiesbaden: Kriminologische Zentralstelle E.V., σελ. 25-38.
- Walvoord Laura (1996), A Critique of *Torcasio v. Murray* and the Use of the Clear Statement Rule to Interpret the Americans with Disabilities Act, *MN LR* 80, σελ. 1183-1219.
- Webster Alistair (2001), Delay and article 6 (1): an end to the requirement of prejudice?, *CrimLR* (2001): 786-793.
- Wheatley Michael (2007), The prison drug worker, in: Jamie Bennett, Ben Crewe and Azrini Wahidin (eds.), *Understanding Prison Staff*, Oxfordshire: Willan Publishing-Prison Journal Service, σελ. 330-348.
- Wei Marlynn and Brendel Rebecca (2010), Psychiatry and Hunger Strikes, *Hav. HRJ* 23, σελ. 75-108.
- Weiss Robert (1998), Conclusion: Imprisonment at the Millenmium 2000 –It's Variety and Patterns Throughout the World, in: Robert Weiss-Nigel South (eds.), *Comparing Prison Systems. Toward a Comparative and International Penology*, Amsterdam: Gordon and Breach Publishers, σελ. 427-481.
- Wexler Harry-Falkin Gregory-Lipton Douglas (1990), Outcome evaluation therapeutic community for substance abuse treatment, *CJB* 17 (1): 71-92.
- Wichenbach Klaus (1997), Strafvollzug in Griechenland, *ZfStrVo* 5/97, σελ. 275-277 (276).
- Wicks Elizabeth (2001), The right to refuse medical treatment under the European Convention on Human Rights, *Med.L.Rev.* 9 (1): 17-40.
- Williams Brie et al. (2009), Caregiving Behind Bars: Correctional Officer Reports of Disability in Geriatric Prisoners, *JAGS* 57 (7): 1286-1292.
- Williams John (2001), Hunger-Strikes: A Prisoner's Right or a 'Wicked Folly'?, *HJCJ* 40 (3): 285-296.
- Wilson David (2004), 'Keeping Quiet' or 'Going Nuts': Strategies Used by Young, Black, Men in Custody, *HJCJ* 43 (3): 317-330.
- Windzio Michael (2006), Is there a deterrent effect of pains of imprisonment? The impact of 'social costs' of first incarceration on the hazard rate of recidivism, *PunSoc* 8 (3): 341-364.
- Wolfgang Marvin (1990), Crime and punishment in Renaissance Florence, *JCrimL&Crim* 81 (3): 567-584.
- Zalman Marvin (1972), Prisoners' Rights to Medical Care, *JCLCPS* 63 (2): 185-199.
- Zamble Edward (1992), Behavior and Adaptation in Long-Term Prison Inmates. Descriptive Longitudinal Results, *CJB* 19 (4): 409-425.
- Zolondek Juliane-Sakalauskas Gintautas (2005), Strafvollzug und Strafvollzugsrecht in Litauen, *Zf-StrVo* 3/05, σελ. 151-157.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

- αγνοούμενοι 49
- αγωνία 75, 253
- άδειες 22, 32
 - χορήγηση 179, 180, 184,
 - λειτουργική χρησιμότητά τους 179
 - τακτικές 180, 184
 - γενικές προϋποθέσεις 182
 - ανάκληση 183
 - αιτιολογία 183
 - ουσιαστικές προϋποθέσεις 186
 - ειδικότερες περιπτώσεις 189
 - εκπαιδευτικές 189
 - έκτακτες 190, 191
- άθληση 19, 37
- ακεραιότητα 56
 - φυσική 56
 - σωματική 158, 164, 243
- αιτιολογία 69
 - ειδική και εμπειριστατωμένη 83
- αιτιώδης σύνδεσμος 64
- αλληλογραφία 199
 - με δικηγόρο 220
 - εμπιστευτικός χαρακτήρας 231
 - σεβασμός της –ας 231
 - νομοθετική πρόβλεψη 231
 - θεμιτός σκοπός 232
 - αναγκαιότητα 232
 - ιατρική 239
- αμεροληψία 79, 80
- αναβολή εκτέλεσης ποινής 193
- αναγκαιότητα 51, 70
- αναγκαστική σίτιση 164, 165
- ανακριτικές πράξεις 79
- αναλογικότητα 214
- ανεκτικότητα 98, 125
- ανεξαρτησία 80
- ανήλικοι 24, 63
- ανεπιφύλακτα δικαιώματα 248
- ανθρώπινη αξιοπρέπεια 9, 11, 13, 252
 - εγγενής 252
- ανταποδοτισμός 16
- αντικοινωνική συμπεριφορά 75
- αντίκρουση 88
- αντίσταση κρατουμένων 53
- αξίωση 280
 - προδήλως αβάσιμη 280
 - βάσιμη 280
- ασορατοποίηση των κρατουμένων 37
- απάτη της ετικέτας 102
- απέλαση 49, 89
- απεργία πείνας 161, 162, 163
- αποζημίωση 53
- απλές επιβαρύνσεις 33
- αποδεικτική απαγόρευση 74
- απόλυση κρατουμένου 60, 98
 - με εγγύηση 76, 81
 - υπό όρους 65
- απολυτοποίηση αναγκών 37
- απομόνωση 170
- αποσυμφόρηση των φυλακών 36
- απόφαση–πληρογός 212, 255
- αποφυλάκιση 69, 70
- αρμόδια δικαστική αρχή 65
- αρχή της ταχείας διεξαγωγής της δίκης 81
- αρχή της ταχύτητας της ποινικής δίκης 81
- αρχή της επιτάχυνσης 81
- αρχή της αναλογικότητας 63, 248
 - λανθάνουσες ρήτρες 249
 - ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας 249, 250, 251
 - στάθμιση 250
 - σημαντική οδύνη 251
 - ελάχιστη στοιχειώδης ανθρώπινη συναίσθηση 251

- σημαντική βλάβη 251
- φόβος, αγωνία και κατωτερότητα 253
- αρχή της ισότητας 24, 25
- αρχή του κράτους δικαίου 25, 80
- άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων 112
- ασυνόμευση 52
- αστυνομική εξουσία 53
- αστυνομική επιτήρηση 76
- ασφάλεια του ατόμου 48, 54
- ασφαλιστικά μέτρα 419
- αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση 77
- αυθεντική ερμηνεία 204
- αυτοδιακινδύνευση 158
- αυτοκτονίες 324
- αυτονομία του ατόμου 165
- αυτοσεβασμός 11
- αυτοτραυματισμοί 328
 - προληπτικά μέτρα κατά των -ών 328
- βάρος αδύνατο ή δυσανάλογο 55, 126, 249
- βαρύτητα ενοχής 132
- βασανιστήρια 74, 75, 243, 255, 259, 263
- βεηλία 17
- βιασμός κρατουμένου 333
- βραχεία προθεσμία 61, 65, 84, 90
- γενετικό υλικό 169
- γενική σχέση εξουσίας 27
- γκέτο 31, 40
- δημόσια τάξη 45
- δημοκρατική κοινωνία 46, 98, 216
- δέσμευση με χειροπέδες 289
- δημόσια ηθική 208
- δημόσια τάξη 70, 78, 209
- δημόσιο συμφέρον 76, 80, 96
- δημοσιοποίηση της εικόνας κρατουμένου 135, 139
- δημοσιότητα της δίκης 137
- διάδρομος του θανάτου 275
- διαπαιδαγώγηση 17
- διατύπωση γνώμης 129 - 134
- διαχείριση κινδύνων 23
- δίκαιη στάθμιση 126, 214
- δίκαιη διαδικασία 55
- δίκαιη ικανοποίηση 68, 487
 - σκοπός 492
 - είδος 496
- δικαιοδοσία δικαστικής λειτουργίας 213
- δικαίωμα αυτοκαθορισμού 34
 - αντίστασης 27
 - επικοινωνίας 21
 - επανόρθωσης 65
 - αποζημίωσης 67, 68, 489, 515, 523
 - εύλογης αποζημίωσης 68
 - πληροφόρησης 65, 66
 - δικαστικής προστασίας 65, 464
 - προσφυγής 84
 - για ελεύθερες εκλογές 142
 - ψήφου 141, 144, 149
 - του εκλέγειν 143
 - του εκλέγεσθαι 143
 - στο γάμο 172, 173
 - στο διαζύγιο 173
 - τεκνοποίησης 191
 - με τεχνητή γονιμοποίηση 191, 197
 - σε συζυγικές συνευρέσεις 193
 - επανένωσης 196
 - ενημέρωσης αθλοδωπών 448
 - για πληροφόρηση 210
 - παροχής πληροφοριών από τη διοίκηση 468
 - στη ζωή 303
 - απαγορεύσεις 192
 - περιορισμοί 148
 - επικοινωνίας με το κοινωνικό περιβάλλον 199
 - μορφές -ώματος επικοινωνίας 199
 - είδος προστασίας 200, 201
 - εκφάνσεις 217
 - φύση και τρόποι 217
 - εμπιστευτικός χαρακτήρας 226
 - διά ζωής επικοινωνία 226
- δικαιώματα 25
 - αστικής φύσης 62
 - ποινικής φύσης 62

- δικαστήριο 88
 – αναρμόδιο 101
 – εκτέλεσης ποινών 9
- δικαστική αυτοσυγκράτηση 209
- δικαστική πλάνη 68
- δικαστικό ένταλμα 77
- δικαστικός ακτιβισμός 205
- δίκη κατ' αντιμωλία 87
- δικηγορική επικουρία 221
 – εντός της φυλακής 221
- δικονομικές εγγυήσεις 80
- δικονομικές προϋποθέσεις 60
- δικονομική αυτονομία 280
- δικονομική υποχρέωση έρευνας 276, 278, 279
- δικονομικές παραβιάσεις 278
- διορθωτικό μοντέλο 38
- διοικητικά μέτρα 45
- διοικητικό υποσύστημα 10
- διοικητική κύρωση 75
- δυναμικό σύστημα 101
- εγγυήσεις πρακτικές και αποτελεσματικές 206
- εγγυητική λειτουργία 55
- εγκλήματα 41
 – χωρίς θύματα 158
 – λευκού κοληλάρου 41
 – μπλε κοληλάρου 41
- εγκλεισμός 38, 177
 – σε ψυχιατρικό νοσοκομείο 60
 – ακούσιος 67
 – εκούσιος 67
 – ψυχικώς νοσούντων 90, 95, 100
 – σε ειδική ψυχιατρική μονάδα 98
 – σωφρονιστικός 406
- ειδικά κελιά 412
- ειδική επιτήρηση 58
- ειδική σχέση εξουσίας 26, 27
- εισαγγελέας-επόπτης 468, 469, 470, 477
- Ελληνική Υπόθεση 3
- έκδοση 63, 67, 85, 274
- εκζητούμενος 63
- εκκλήσιασμός 113
- εκτέλεση ποινής 475
- εκτελεστότητα 503
 – έλλειψη νομοθετικής πρόβλεψης 503
 – τρόποι συμμόρφωσης 507
- εκφοβισμός 16
- εκπαίδευση 19, 24
- ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο 205
- ελευθερία 25
 – γενική η ενέργειας 33
 – προσωπική 25, 28, 43, 45, 56
 – προσωπική η εν ευρεία εννοία 32
 – φυσική 31, 44
 – κίνησης και διαμονής 32, 45, 54
 – πνευματική 35
 – θρησκευτικής συνείδησης 108
 – έκφρασης 121
 – λήψης πληροφοριών 128
 – μετάδοσης πληροφοριών 136
 – γνώμης 123
- ένδικα μέσα 85
- ενδοσυστημικοί μηχανισμοί 19
- ενδοσωματικός έλεγχος 166
- έννοιες 60
 – αυτόνομες 60, 204
- ένταλμα σύλληψης 66
- ενώπιον δικαστικού λειτουργού 68, 79
- εξελιξείς επιστημονικές και κοινωνικές 61
- επανακοινωνικοποίηση 27
- επανεένταξη 13, 22
- επικινδυνότητα 70, 102, 170
 – λόγω ψυχικής νόσου 95
- επισκέψεις 175
 – οικογενειακές 196
- επικοινωνία με δικηγόρο 414
 – απαραβίαστο επικοινωνίας συνηγόρου-κατηγορουμένου 228
 – κάμψη 228
 – προϋποθέσεις 230
 – άρση απορρήτου 229, 230
- επιστολές 233
 – άνοιγμα και ανάγνωση –ών 233
 – λογοκρισία 236
 – απάφειψη χωρίων ή εξαφάνιση του σώματος 238
 – άρνηση παροχής γραφικής ύλης 239

- επιτήρηση υποχρεωτική ψυχιατρική 94
 εργασία 20, 37
 ερωτική ζωή 152
 ευάλωτη θέση 70, 312
 εύλογη ισορροπία 215
 εύλογη ή ηβηλοισμένη υπόνοια 62, 69, 70, 235
 – περί κακομεταχείρισης 277
 εύλογος χρόνος 85
 ευρύτητα πνεύματος 98, 125
 έφεση 86, 87
 ζημία 83
 – υλική 83, 497
 – ηθική 83, 496
 ζωντανό εργαλείο 61, 204, 254
 θανατική ποινή 299
 θάνατος κρατουμένου 305
 – ως συνέπεια ενεργειών κρατικών οργάνων 306
 – ως συνέπεια εγκληματικής ενέργειας συγκρατουμένου 312
 – ως συνέπεια αυτοχειρίας 320
 θεμελιώδεις αξίες 245
 θεραπευτικό–ιατρικό μοντέλο 7
 θεραπευτικά προγράμματα 24
 θεραπευτική αναγκαιότητα 164
 θεραπευτικό κατάστημα 166, 167, 168
 – εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε 7 101
 θεώρημα τριών ταχυτήτων 501
 θεωρία των σταδίων 15
 θεωρίες 16
 – απόλυτες 16
 – ενωτικές 16
 – μικτές/διανεμτικές 17
 θρησκευτική ήττα 75
 θρησκευτική ελευθερία 75
 θρησκευτική αγωγή 117
 θρησκευτικές τελετές 120
 θρησκευτικές πεποιθήσεις 114
 θρησκευτικός λειτουργός 114, 115, 116, 120
 ιατρική περίθαλψη 353
 ιατρική φροντίδα 356
 – προσήκουσα 157, 356
 – άμεση 358
 – lege artis 358
 – άρνηση παροχής 359
 – παροχή 156
 ιατρικό απόρρητο 160, 351, 352
 ιατρική επέμβαση 157
 ιδιαίτερη σπουδή/επιμέλεια 81, 83
 ιδιοκτησία, διατάραξη ή απώλεια 48, 50
 ιδιωτική ζωή 151, 153
 ιδιωτική σφαίρα 51, 150
 ιδρυματοποίηση 13
 ιδιωτικότητα 137, 138
 ιδιωτικός βίος 153
 καθεστώς σύλληψης 66
 καθήλωση 37
 κακοήθης έλλειψη 314
 κακομεταχείριση 55, 57
 – σεξουαλική 169
 καλή πίστη 126
 κανόνες απόδειξης 281
 καρτοτηλέφωνο φυλακής 21
 καταπιεστική συμμόρφωση 18
 καταπιεστική αθλοτορία 18
 καταστολή 52
 κατηγορική προσταγή 15
 κελί απομόνωσης 168
 κίνδυνος 55, 70
 – διαφυγής 71, 87
 – κακομεταχείρισης 74
 – ζωής ή υγείας 165
 – απουσία –υ 168
 κινητικότητα 37
 κοινοτική ηθική 18
 κοινωνικά εκτοπισμένοι 39
 κοινωνικές υπηρεσίες 36
 κοινωνική ευθύνη 9, 11, 14
 κοινωνικό κεφάλαιο 176
 κοινωνικό κόστος της φυλάκισης 37
 κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί 19
 κοινωνικός αποκλεισμός 23

- κοινωνικός έλεγχος 38
- κουλιτούρα κρατουμένων 24
- κράτηση 60, 282
- παράταση -s 60, 63
 - καθυστέρηση άρσης της 60
 - αστυνομική 67, 72, 74, 429
 - προσωρινή 76
 - επικίνδυνων ατόμων 93
 - γενικοί όροι 283
 - υπέρβαση ανεκτού ορίου -s 286
 - ειδικές συνθήκες 287
 - υπό ειδικό καθεστώς επιτήρησης 287
 - με τοποθέτηση στην απομόνωση 293, 413
 - στο πλαίσιο μεταγωγών 289
 - δέσμευση κρατουμένων με προβλήματα υγείας 292
 - ειδικής μεταχείρισης 362
 - αναπήρων 362
 - ορθοτικών 366, 370
 - ηλικιωμένων 373
 - ψυχικά ασθενών 378
 - ακαταλόγιστων εγκληματιών 381
 - ουσιοεξαρτημένοι 388
 - εξαρτημένοι από αλκοόλ και κάπνισμα 397
 - διοικητική 405
 - υλικές συνθήκες -ns 412
 - ατόμων υπό απέλαση 429, 431
 - με σκοπό την απέλαση δυνάμει δικαστικής απόφασης 433
 - με σκοπό την απέλαση στο πλαίσιο διοικητικής διαδικασίας 436
 - υπό διαδοχικές απελάσεις 441
 - υποδίκων 443
 - ατόμων υπό μεταγωγή 445
 - αιτούντων άσυλο 445, 446, 447
 - ηλελογισμένες και συνθήεις απαιτήσεις 231, 233
 - θεμιτή 66
 - ηλελογισμένο της διάρκειας της 81
 - κανονικότητα της -s 59, 63, 84, 85
- κρατούμενοι αλλοδαποί 223
- κρατούμενοι 195
- μητέρες 196
- κράτος δικαίου 60
- κύκλωμα φυλακής 18
- κωφαλαλία 102, 103
- λειτουργικά απόβλητα 40
- λειτουργική ανεξαρτησία 79, 137
- λειτουργική δημοκρατία 125
- λειτουργική ευρυθμία 31
- λειτουργική δυσλειτουργία 32
- λήψη ή μετάδοση πληροφοριών ή ιδεών 123
- λογική 126
- λογική προθεσμία 61, 65, 68, 80, 90
- λογική του συστήματος 97
- λογοκρισία 123
- λόγοι σύλληψης -γνωστοποίηση 66
- μεταχείριση 243
- απάνθρωπη 29, 61, 243, 255
 - εξευτελιστική 243, 255, 257, 258
 - αυθαίρετη 66
- μέτρα ασφαλείας 64, 101, 102, 104
- μηδενική ανοχή 196
- μητρότητα κατά την κράτηση 193
- ναρκωτικά 23
- νεκρός χρόνος 118
- νομική ασφάλεια 205
- νομική θέση κρατουμένων 30
- νομιμοποίηση 84, 270
- ενεργητική 84, 270
 - παθητική 273
- νομιμότητα 9, 59, 63, 84, 85
- αρχή της -as 9, 11
 - αρχή της -as της διοικητικής δράσης 34
 - επιλεκτικά επιβεβλημένη 31
 - του εφικτού 31
 - προσφυγή επί της -s 89
 - αυτεπάγγελτος έλεγχος της -s της κράτησης 90
- νομολογιακό κεκτημένο 205
- νοσηλεία 58
- ειδική, σε δημόσια νοσοκομεία 69
 - σε ψυχιατρική μονάδα 93
 - σε κλινική «κλειστού τύπου» 94
 - ακούσια 102
 - στο νοσοκομείο της φυλακής 421
 - θετικές υποχρεώσεις 353
 - αποτελεσματικότητα 359

- ειδικά ζητήματα –ns 416
- νοσηρή διατάραξη πνευματικών λειτουργιών 102, 103
- νοσοκομεία 74
- ουδετερότητα 6, 8
- οικογένεια 171
- οικογενειακή ζωή 170, 174
- παράνομη κράτηση 65
- παράσταση διερμηνεία 91
 - δωρεάν 92
- παρελκυστική συμπεριφορά 78
- πατερναλισμός ήπιος 158
- πειθαρχική ποινή 57
- πέραν κάθε λογικής αμφιβολίας 57, 297
- περιθώριο εκτίμησης 97, 149, 201, 207, 209
- περιορισμός 57
 - απλός 57
 - βαρύς 57
 - κατ' οίκον 58
- περιορισμοί δικαιωμάτων 30, 202
 - χαρακτηριστικά τους 202, 203
 - ερμηνεία 204
 - κοινό σύστημα –ων 211
 - νομιμότητα –ων 211
 - αναγκαιότητα –ων 214
 - κριτήρια αναγκαιότητας –ων 214
 - κρίσιμοι και επαρκείς (αποχρώντες) λόγοι 215
 - εγγενείς 215, 233
- περιορισμοί των περιορισμών 202
- περιοριστικά της ελευθερίας μέτρα 45, 73
- περιοριστικοί όροι 64, 69, 76, 81
- περιοριστική τριάδα 33
- περιστασιακή πρόληψη 313
- πιστική κοινωνική ανάγκη 51, 214
- προδικασία 91
- ποιότητα του νόμου 211, 212
- πόροι 55
- πληουραλισμός 98, 125
- πνευματική ελευθερία 107
- ποιμαντική διακονία 118
- πολυπλοκότητα της υπόθεσης 78, 82
- πραγματική θέση κρατουμένων 30
- πραγματογνωμοσύνη 70
- πράξη ιατρικώς αναγκαία 159
- προσυλλισμός 37
- προβλεψιμότητα 211
- πρόληψη 14
 - γενική 14, 15
 - ειδική 14, 15
 - ενσωμάτωσης 16
- προνοιακό πρότυπο 6
- προσβασιμότητα 211
- προσφορότητα 168
- προσωπική ασφάλεια 32, 43, 47, 48
- προσωπικότητα 12, 34
- πυρήνας δικαιώματος 30
- ρήτρα αναγκαιότητας των περιορισμών 124
- ρήτρα θετικών υποχρεώσεων 54
- σαφήνεια 211
- σεξουαλική ζωή 197, 198
- σημασία της επίδικης διαφοράς 82
- σοβαρότητα εγκλημάτων 70, 168
- στερητικά της ελευθερίας μέτρα 45
- συμβουλευτικές υπηρεσίες 39
- συμπεριφορά του προσφεύγοντα 82, 83
- συναίνεση 159, 160
- σύναψη γάμου 171, 172, 174
- σύνδρομη
 - δικαστική 83
 - δικηγορική 89
- σύνδρομο ασφάλειας 31
- συνεκτικοί μηχανισμοί 19
- σύνεση 126
- σοβαρότητα της προσβολής 132
- συνήγορος 85
 - δωρεάν 219
 - πρόσβαση σε γ 219
 - εκτός του πεδίου ακοής τρίτου 227
 - του πολίτη 480
- συντόμως 61, 77, 78, 90
- σύστημα καταστολής 36
- σύστημα ποινικής δικαιοσύνης 531
- συστημική εμπιστοσύνη 16

- σφαιρική εκτίμηση 82
- σχέση καθεστώτος κράτησης 27
- σωματική βία 34
- σωματική ακεραιότητα 243
- απόλυτη προστασία 244
 - ρήτρα παρέκκλισης 244
 - απόλυτη απαγόρευση 247
- σωματικός έλεγχος 178
- σωφρονισμός 8
- σωφρονιστικά καταστήματα 400
- δομικές τους ανεπάρκειες 400
 - η πρώτη καταδίκη 404
 - ελλείψεις και δυσλειτουργία τους 405
 - περιφερειακά 416
 - διοικητική διάρθρωση 481
- σωφρονιστική διοίκηση 10, 18
- σωφρονιστικός υπάλληλος 11
- τάξη των απόκληρων 41
- ταπείνωση 257
- κατά το Σύνταγμα 265
 - κατά τον ΠΚ 266
- τεκμήριο αθωότητας 83, 91, 92
- τηλεφωνικές συνδιαλέξεις 211, 241
- τηλεφωνική επικοινωνία 58
- «τίποτα δεν λειτουργεί» 22
- τρομοκρατικά αδικήματα 72, 246
- υγεία 243, 350, 351
- βλάβη -as 361
 - απόρριψη αιτήσεων αποφυλάκισης 416, 417
 - προστασία στον εγκλεισμό 335
 - πρόβλεψη εθνικού δικαίου 335
 - ορισμός 336
 - συνταγματική πρόβλεψη 336
 - ειδική νομοθεσία 337
 - εθνικό σύστημα -as 337
 - ποινική πρόβλεψη 338
 - φύση του δικαιώματος στην γ 339
 - ως ατομικό δικαίωμα 341
 - γενετική ταυτότητα 342
 - φορείς του δικαιώματος στην γ 344
 - ως κοινωνικό δικαίωμα 345
 - εξασφαλιστική διάσταση του δικαιώματος στην γ 349
 - διακινδύνευση της -as 357
- υπερπληθυσμός φυλακών 32
- υπό το φως των σύγχρονων συνθηκών 61, 206, 254
- υποθετικός συλλογισμός 64
- υποπολιτισμικές ομάδες 13
- υποπροληταριάτο 38
- υποτάξη 38, 39
- υποχρεωτική εξέταση 159
- υστερο-νεωτερική φυλακή 39
- φυλακές υψίστης ασφαλείας 74
- φύλαξη ακαταλόγιστων 101
- χρηματική εγγύηση 69
- χρημάτιο 38
- χρήση βίας από αστυνομικούς 451
- κατά την αστυνομική προανάκριση 455
 - υπό τον έλεγχο της αστυνομίας 459
 - κατά προσώπων που φορούν χειροπέδες 460
- χρόνος 15
- ποινής 15
 - έκτισης 15
 - θεσμικός 15
- χρήστες ναρκωτικών ουσιών 167
- χωρική στένωση της προσωπικότητας 31
- χώρος 36
- διάσταση του -ου 36
 - υπερασπίσιμος προσωπικός 31
 - απαραβίαστος προσωπικός 31
 - ελεγχόμενος κοινωνικός 31
 - ρυθμιζόμενος κοινωνικός 31
 - κοινωνικά σημαντικός 36
 - δημόσιος 37
 - διαχείρισης της φτώχειας 38
 - εποπτευόμενος η ημιελεύθερης διαβίωσης 31
- ψευδοκοινωνική ομαδοποίηση 39
- ψυχικά άρρωστος 58
- ψυχιατρικά καταστήματα 85, 96
- ψυχικώς νοσούντες 90, 97
- φύλαξη 253
- ψυχαγωγία 326, 327
- ψυχολογική βία 34
- ωφελιμισμός 8

